HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A TARTALOMBÓL:

Szántó Imre

Dobó István

Tilkovszky Loránt

A Fegyveres-SS magyarországi toborzóakciói

Ács Tibor

Engels az 1848–49-es „magyar háború" hadtörténetéről

1

XX. ÉVFOLYAM · BUDAPEST, 1973

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

1

1973

ÚJ FOLYAM BUDAPEST XX. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Dr. Ács Tibor, (Budapest) — *Milei György*, az MSZMP Párttörténeti Intézetének tudományos főmunkatársa (Budapest) — *Lengyel István*, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának docense (Budapest) — *Móricz Béla* (Budapest) — *Ölvegi Ignác* kandidátus (Budapest) — *Szántó Imre* kandidátus, a Szegedi József Attila Tudományegyetem tanszékvezető tanára (Szeged) — *Sztana Béla*, a Zrínyi Katonai Kiadó felelős szerkesztője (Budapest) — *Tilkovszky Loránt* kandidátus, a Történettudományi Intézet főmunkatársa (Budapest) — *Molnár Éva, Viniczai István és Windisch Aladárné*, a Hadtudományi Intézet főmunkatársai, valamint *Farkas Márton* kandidátus, *Godó Ágnes, Józsa Antal* kandidátus, *Molnár Pál, Rákóczi Katalin* és *Vajda Alajos*, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos munkatársai.

Szerkeszti a szerkesztő bizottság

Benda Kálmán, Farkas Márton, Godó Ágnes, Harsányi János, Háncs Ernő, Mucs Sándor, Nagy Gábor, Ölvedi Ignác, Tóth Sándor, Urbán Aladár

Felelős szerkesztő:

Liptai Ervin

Főszerkesztő:

Balázs József

Szerkesztő:

Molnár Pál

A szerkesztőség címe:

Budapest I., Kapisztrán tér 2—4. Telefon: 360-764

Felelős kiadó: Zrínyi Katonai Kiadó

Budapest XIII., Dózsa György út 49. Telefon: 409-550

Megjelenik negyedévenként

Előfizetési díj: 1 évre 32,— Ft, 1/4 évre 8,— Ft

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőnél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodájában (Bp. V., József nádor tér 1.) közvetlenül, vagy postautalványon, valamint átutalással a PKHI 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámra

Index: 25—371

72.2713/2-06 — Zrínyi Nyomda, Budapest — F. v.: Bolgár Imre vezérigazgató

TANULMÁNYOK

DOBÓ ISTVÁN

SZÁNTÓ IMRE

„Haec tibi pro meritis sterili nunc dantur ab arvo,
Solvisti patriae quae, Dobo, rite tuae,
Et tenui quanquam scripto hoc maiora mereris
Dantque alii factis carmina digna piis.
Non tamen est prorsus mea contemnenda voluntas,
Res cupio claras dum memorare tuas."
(*Chiabai:* Encomium arcis Agriae)

1972-ben emlékeztünk Dobó István egri várkapitány halálának négyszázéves évfordulójára. Török elleni küzdelmeink egyik kiemelkedő hősének halála egy hűtlenséggel vádolt, kegyvesztett magyar főúrtól szabadította meg a bécsi udvart.

Égertől és az 1552. évi egri győzelemtől nem lehet elszakítani Dobó István nevét és személyét.[1] Eger várának megvédése századokon át fenntartotta a hős legendás hírét a kortársak és az utókor emlékezetében.

Alig hangzott el Eger alatt az ágyúk dörgése, már megörökítették versben, prózában az egri vitézek — és Dobó István — dicsőségét. Tinódi Lantos Sebestyén, a század országjáró krónikása, pár hónappal az ostrom után, 1553 tavaszán hosszasan időzött Eger városában és versbe szedte a várvédelem eseményeit (Eger vár viadaljáról való ének; Egri historiájának summája).[2] Tinódi két énekével az ajkán bejárta az országot. Verses krónikái szerte a hír szárnyára adták az egri vitézek történetét. Ha a régebbi történetírás Dobót örökké lovon ülve mutatja be, amint a vár egy magaslati helyéről kivont karddal, előkelő pózban osztogatja parancsait apródjainak, vagy az intését figyelő tiszteknek, akkor ez a kép hamis. A lantos diák egészen reális képet fest róla. Ez a Dobó igen gyakran gyalog fut, rohan oda, ahol segíteni kell, beáll a várfalon küzdők közé és két kézre fogja a kardját. „Dobó futamék bástyára hertelen", „Dobó ott jól forgolódék" —

1 Budapesti Hírlap, 1902. okt. 18. sz. Dobó István.; *Nagy Béni:* Eger ostroma 1552-ben. Békefi Emlékkönyv, Budapest, 1912., 276—277. o.

2 Tinódi Sebestyén tanulmányozta a város és a vár helyzetét, az ostrom résztvevőit részletesen kifaggatta az eseményekről. Vö. Régi Magyar Költők Tára III. Tinódi Sebestyén költeményei (1541—1554). Kiadta *Szilády Áron.* Budapest, 1881. Bevezetés; *Acsády Ignác:* Tinódi Sebestyén. Budapesti Szemle, 1899., 1—24., 181—213. o.; *Mészöly Gedeon:* Tinódi Sebestyén. Nagykőrcs, 1906.; *Dézsi Lajos:* Tinódi Sebestyén. Budapest, 1912.; *Klaniczay Tibor* (szerk.): A magyar irodalom története. I. k. Budapest, 1964., 388—396. o.

és ehhez hasonló, sűrűn ismétlődő kifejezések azt igazolják, hogy Dobó nemcsak parancsnokolt, hanem szakadatlanul harcolt is, megsebesült, életét minden percben kockáztatta. Nem rendítette meg sem az ellenség túlereje, sem pedig Ferdinánd várvavárt segítségének elmaradása.[3]

Tinódi históriás énekei alapján pár évvel később, Chabai Mátyás, mint a Dobó-család lekötelezettje (alumnusa), 1556-ban állította össze a Dobó-testvérek magasztalására Eger vár viadalát Encomium arcis Agriae (Az egri vár dicsérete) című művében.[4] A költemény úgy mutatja be Dobó Istvánt, mint vitéz, bátor embert, aki derekasan kiveszi a részét az ostromból; hol ennél, hol annál a bástyánál jelenik meg, kezén-lábán megsebesül. Majd istenhez könyörög segítségért, majd vitézeit kéri, hogy tartsanak ki. Inkább egy istenfélő, jámbor vitéz színében jelenik meg előttünk Dobó, mintsem vezér módjára, aki parancsolni tud.[5]

A feudális-burzsoá magyar történetírás azt a célt szolgálta, hogy a feudális uralkodó osztálynak a török elleni harcban vitt „önzetlen" vezető szerepét tudatosítsa és ezzel a háború terheit valóban viselő nép történeti jelentőségét háttérbe szorítsa. Minden eszközt felhasznált arra, hogy Eger 1552. évi viadalának dicsőségét saját maga számára sajátítsa ki. A győzelem minden érdemét a várvédelemben részt vett egy-két birtokos nemesnek, a kapitányoknak tulajdonította. Mellettük a közlegények, a paraszti származású gyalogosok, a parasztok, mesteremberek háttérbe szorultak.[6] Helyesen látta meg Gorové László Eger városának történetei című munkájában, hogy Istvánffy Miklós „leginkább dicsőíté a két Elöljárókat, Dobó Istvánt és Metskei Istvánt..."[7] A régebbi történetírás Dobó Istvánnal kapcsolatos álláspontját nem csupán az egri várvédelem során végbevitt tetteinek mérlegelése alapján alakította ki, hanem döntő súllyal beleszólt ebbe az értékelésbe Dobó vagyonos nemesi származásának, fejedelmi családokkal való rokonságának ténye is. Így érthető, ha az egri győzelem minden eredményét kizárólag Dobó szervező erejének tulajdonították.[8]

[3] *Bodola Gyula* szerint (Dobó István a magyar költészetben. Kolozsvár, 1908. 10. o.) — „Tinódi nem tudta felfogni a történelem nagy Dobóját. Eger megszabadulása csoda volt előtte, megmentette a gondviselő isten; a hősöknek méltó szerep nem jut. Különösen Dobó alakja igen halványan és szegényesen tűnik elénk... Az egész költeményből alig tudunk valamivel többet róla, mint hogy őt választották az ágyúkhoz, buzdítja, bátorítja a vitézeket, kezén-lábán megsebesül, s végül a király az erdélyi vajdasággal jutalmazza meg".

[4] *Frankl Vilmos:* A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században. Budapest, 1873., 104—105. o.; *Bodola Gyula:* i. m. Kolozsvár, 1908. 69—87. o.

[5] *Bodola Gyula:* i. m. Kolozsvár, 1908. 20—23. o.

[6] *Ghymesi Forgách Ferenc:* Magyar históriája 1540—1572. Monumenta Hungariae Historica. Második osztály: írók. XVI. k. Pest, 1866., 55—73. o.; *Istvánfi Miklós:* Magyarország története 1490—1606. Fordította Vidovich György. I. k. Debrecen, 1867., 368—394. o.; *Istvánffy Miklós:* A magyarok történetéből. Monumenta Hungarica VI. Magyar Helikon. Budapest, 1962., 263—284. o.

[7] *Gorové László:* Eger városának történetei. Tudományos Gyűjtemény, 1828. és Eger, 1876., 119—120. o.

[8] *Balogh János* Egervár története című munkájában (Eger, 1881., 123. o.) a következőket írja Dobóról: „... a dicső hadvezér biztos nyugalommal intézkedő lángesze, éles áttekintése, gyors találékonysága, fegyelmi szigora, tántoríthatatlan határozott jelleme, rettenthetetlen bátorsága, példás vitézsége és örökös munkássága voltak azon hatalmas kapcsok, mik a várőrség közszellemét, jó hangulatát, haza és hite iránti folytonos lelkesedését, áldozatkészségét, annyi zaklatás, ínség és halálos küzdelem közti kitartási türelmét szilárdították. Dobó volt az egri vár leghatalmasabb támoszlopa s a várőrség központja, feje, szeme, szíve, lelke".

Való tény az, hogy Dobó céltudatos szervező. Bámulatos az a gondoskodás, a legapróbb részletekre kiterjedő figyelem, amellyel a várat négy évi szakadatlan erőfeszítéssel, védhető állapotba helyezte, fegyverekkel, hadiszerszámokkal ellátta. Kétségtelen az is, hogy irányítója, lelke a védelemnek, példamutató hős, bátor szívű harcos, akinek nevét Egertől és az egri győzelemtől elszakítani nem lehet. De az egri győzelem nemcsak a jó vezetés, hanem a hős közkatonák és népi önkéntesek együttes, közös harcának eredménye.[9]

Dobó István életrajza XVI. századi történetünk nagy adósságai közé tartozik. Pedig a törökverő hős és nagy birtokszerző életműve mind történeti, mind hadtörténeti vonatkozásban nagyon jelentős: alakjának ábrázolásán keresztül a kor egész gazdaság-, politikai és hadtörténetének szinte teljes keresztmetszetét megkaphatjuk. A feudális és polgári történetírás adós maradt az egri hős életrajzának összefüggő megírásával. Dobó életének legrészletesebb és adatokban leggazdagabb feldogozója, Gyárfás István 1879-ben megjelent akadémiai székfoglaló értekezésében ismertette mindmáig legrészletesebben a Dobó-család történetét.[10] Szederkényi Nándor, Heves megye érdemes monográfusa a századfordulón, mielőtt Dobó egri szereplésének részletezéséhez fogott volna, röviden bemutatta „kora e leghősiesebb s leghírnevesebb, de egyszersmind tragikai episodokban páratlan férfiának" származását és 1548 előtti történetét.[11] „Az egri hős szent porainak — írja Botka Tivadarra hivatkozva Gyárfás István — történetíróink nagy és régi adóssággal még mindig tartoznak".[12] Gyárfás István és Szederkényi Nándor munkái mellett sok adatot tartalmaznak Dobó István életére vonatkozóan az egri ostromot tárgyaló tanulmányok.[13] Károlyi Árpád érdeme, hogy felderítette a Dobó—Balassa—Homonnai-féle főúri ellenállást. A bécsi állami levéltárban az „összeesküvésre" vonatkozó több érdekes okmányt talált, amelyet kiegészített a lengyel, török aktákkal, a velencei követek kiadatlan jelentéseivel, és feldolgozta — Istvánffy Miklós és Forgách Ferenc rövid leírásainak felhasználásával — a Dobó—Balassa-féle nemesi ellenállás történetét.[14] Nagy lépéssel visz közelebb a probléma megoldásához Csipes Antal legújabban megjelent egyetemi bölcsészdoktori értekezése (Dobó István élete és szerepe Magyarország XVI. századi történetében. Eger,

9 *Szántó Imre:* Eger vár védelme 1552-ben. Kiadja: Eger Város Tanácsa, 1971., 81—92., 187—189. o.

10 *Gyárfás István:* Dobó István Egerben. Székfoglaló értekezés. (Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1879. jan. 13-ki ülésében). Budapest, 1879., 3—83. o.

11 *Szederkényi Nándor:* Heves vármegye története. II. k. Eger, 1890., 82—84. o.

12 *Gyárfás István:* i. m. Budapest, 1879., 82. o.

13 *Gorové László:* Eger városának története. Eger, 1876.; *Balogh János:* Egervár története. Eger, 1881.; *Gömöry Gusztáv:* Eger ostroma 1552-ben. Hadtörténelmi Közlemények (továbbiakban HK.), 1890., 613—653. o.; *Türk Frigyes:* Eger vára. Eger, 1912.; *Nagy Béni:* Eger ostroma 1552-ben. Békefi Emlékkönyv, Budapest, 1912., 238—277. o.; *Pataki Vidor:* Az egri vár élete. Eger, 1934.; *Soós Imre—Szántó Imre:* Eger vár védelme 1552-ben. Budapest, 1952.; *Gerő László:* Eger. Budapest, 1954., 2. kiad. 1957.; *Szántó Imre:* Eger vár védelme 1552-ben. Eger, 1971.; *Sugár István:* Az egri vár viadala. Budapest, 1971.; Legújabban: *Csipes Antal:* Dobó István élete és szerepe Magyarország XVI. századi történetében. Egyetemi doktori értekezés. Kitűzte: dr. Szántó Imre egyetemi tanár. Kézirat, Gyula, 1971.; *Nagy József:* Arcképvázlat Dobó Istvánról. Kézirat. TIT. Eger, 1972.; *Maksay Ferenc:* Eger hőse. Élet és Tudomány, XXVII. évf. IX. sz., 1711—1716. o.

14 *Károlyi Árpád:* Dobó István és Balassa János összeesküvésének történetéhez (1569—1572.). Századok, 1879.; Ua.: Okiratok a Dobó—Balassa-féle összeesküvés történetéhez (1569—1572). Történelmi Tár (továbbiakban TT.), 1879., 672—714. o.

1972. 183. o.), amely a Dobó-birtokok gazdasági szerkezetét és életét elemezve új szempontokra hívja fel a figyelmet.

Akik az egri vár legendás hősének életét csak Gárdonyi Géza Egri csillagok című színes regényéből ismerik, nem nagyon tudnak arról az életútról, melyet Dobó az egri vár sikeres védelme előtt és után haláláig megtett. Éppen ezért nem lesz érdektelen foglalkozni Dobó István származásával és pályájának kezdeteivel, hogy világosabban álljon előttünk egri szereplése és későbbi sorsa. Még kevésbé él a köztudatban Dobó István és Balassa János összeesküvése. Éppen ezért Dobónak az egri várvédelemben játszott — jól ismert — szerepe mellett ez alkalommal főként a sikeres 1552-es várvédelem előtti és utáni — kevésbé ismert — életútjával kívánunk foglalkozni.

Dobó István származása és pályakezdése

Dobó István életéről — mielőtt Eger várának kapitányságát átvette — kevés adattal rendelkezünk. Ősei a már az Árpád-korban szerepet játszó Pánkyak voltak. A legrégibb rájuk vonatkozó oklevél 1276-ban kelt; az egri káptalan előtt történt örökbevallás szerint Pánky Gergelynek Jakab nevű fia, Ung megye Chepel nevű faluját kapta 30 ezüst márkáért V. István ifjabb királytól, majd még ugyanebben az évben megkapta királyi adományképpen a szintén Ung megyei Bező (Bezew) falut.[15] Ennek a Pánky Jakabnak két fia volt: Dobó mester és János, kik 1311-ben 170 márkáért megvették Ruszka falut.[16] Innen származik a család (ruszkai Dobó) előneve. Az 1321-ben Károly Róbert király által kiadott adománylevélben Jakab comes fia már ruszkai vagy pánki Dobó mester néven szerepel.

Eddig a Pánkyak jórészt vásárlás útján gyarapították birtokaikat, a XIV. század elején azonban az ő gazdagodásuk is összefüggésbe került a magyar királyi koronáért vívott küzdelmekkel, illetve Károly Róbert uralmának megszilárdulásával. A Pánkyak 1318-ban adományképpen Géres, Kissemjén, Károl és Ricse falvakat, 1320-ban a galcsi és velcsenetelki birtokokat, 1321-ben pedig Dobó mester Dobron és Galambháza falvakat kapta meg.[17] A két testvér, Dobó és János, 1325-ben osztozkodott meg a 10 falut kitevő jelentős örökségen, s ezzel kettévált a két ág. Dobó mesternek két fia volt: Miklós és Jakab. Ez utóbbinak volt a fia Domokos, Dobó István szépapja.[18]

A XV. századból nagyon kevés adat áll rendelkezésünkre, de az bizonyosra vehető, hogy az addigra köznemesi rangot elért család ilyen minőségben érte el még a XVI. századot is.

A Pánky közös törzsnek másik ága Pánky Jánostól származott. Ennek unokái, Péter és Máté, Károly Róbert királytól az Ung megyei Pálóc várát kapták adományul, ahonnan ez az ág a Pálóczy nevet

15 *Gyárfás István:* i. m. Budapest, 1879., 10. o.; *Szederkényi Nándor:* i. m. II. k. Eger, 1890., 82. o.
16 Uo.
17 *Gyárfás István:* i. m. Budapest, 1879., 11. o.; *Szederkényi Nándor:* i. m. II. k. Eger, 1890., 82. o.
18 *Gyárfás István:* i. m. Budapest, 1879., 12. o.; *Szederkényi Nándor:* i. m. II. k. Eger, 1890., 82—84. o.

nyerte. A Pálóczyak a továbbiak során gyorsan emelkedtek, fontos szerepet játszottak és roppant vagyonra tettek szert.[19] Antal, az utolsó Pálóczy, zempléni főispán, a mohácsi csatában vesztette életét, s ezzel magva szakadt a híres családnak. Innen eredt a Dobók jogcíme a velük közös törzsből származott Pálóczyak javaira. A rokonság nem merült feledésbe a XVI. századra sem.[20] A Pálóczy-birtokok legnagyobb részét azonban a hatalmas főúr, Perényi Péter ragadta magához. Ebből aztán peres viszály támadt, amely fekete fonálként húzódott végig Dobó Istvánnak és testvéreinek egész életén.

Dobó István a ruszkai Dobó-családból származó Domokosnak és Czékey Zsófiának, Upor Borbála leányának volt a gyermeke, négy fiútestvér — Ferenc, László, István és Domokos — közül a harmadik. Az Upor-jószágok Czékey Jánosné, Upor Borbála halála után gyermekeit, Czékey Mártont és Zsófiát, Dobó István édesanyját illették egyenlő jogon. De a fiútestvér, Márton, igyekezett mind az apai, mind az anyai örökségből kijátszani nőtestvérét, Zsófiát. Miután 1510-ben kölcsönös örökösödési szerződéssel lekötötte minden birtokát Tarczay Miklósnak, egy év múlva meghalt. Ekkor Dobó Domokos, István atyja, felesége jogán el akarta foglalni az Upor-vagyont Tarczaytól. Ez okozta tragikus halálát. Midőn 1511. december 28-án Budára indult, hogy bírói úton érvényesítse felesége örökségéhez való jogát, Tarczay Miklós Vámosújfalu mellett az országúton éjnek idején kilenc fegyveresével lesből megtámadta, meggyilkolta és kirabolta. Ezután Tarczay megrohanta és elfoglalta az aborai Czékey-kúriát, amely Márton halála után nőtestvérére, Zsófiára, Dobó Domokosnéra szállott. Tarczay Miklós az erőszakkal megszerzett Upor-jószágokat 1512. március 31-én cserecím alatt a nagyhatalmú nádornak, Perényi Imrének adta át, hogy a vérrel szerzett vagyontól a törvény meg ne fosszthassa.[21]

A mohácsi csatában meghalt Pálóczy Antallal férfiágon kihalt a híres család, s nagy kiterjedésű birtokait — így többek között Sárospatakot is — Perényi Péter János király által magának adományoztatta.[22] A három gazdag örökségnek, az Upor-, Czékey- és Pálóczy-féle birtokoknak elfoglalása miatt a Dobók és a Perényiek között hosszú per és ebből eredően olyan elkeseredett gyűlölködés támadt, amely apáról fiúra szállott. Az ebből keletkezett „pörös viszály volt — Gyárfás szerint — a Dobó-testvérek s főleg István tragikus epizódja végzetteljes indokává".[23]

A vagyonos köznemesi családból származó Dobó István születési helyét és évét pontosan nem ismerjük.[24] 1507-ben már élt, s 1511-ben árván maradt. Ekkor 10—11 éves lehetett. Ezek szerint születése a

19 *Juhász Kálmán:* Egy dél-alföldi hiteleshely kiadványai. Aradi regesták. Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai. Szerk.: Dankó Imre. Gyula, 1962., 34. o.
20 1520-ban a négy Dobó testvér Pálóczy Antal zempléni főispánt némely birtokai eladásától eltiltotta. Lásd *Gyárfás István:* i. m. Budapest, 1879., 12. o.
21 *Gyárfás István:* i. m. Budapest, 1879., 13. o.
22 *Körössy György:* Feljegyzései. Közli: *Thaly Kálmán.* Századok, 1875., 313. o.; *Borovszky Samu* (szerk.): Magyarország Vármegyéi és Városai. Budapest, 1909., 488. o.
23 *Gyárfás István:* i. m. Budapest, 1879., 12—13. o.
24 *Szederkényi Nándor:* i. m. II. k. Eger, 1890., 84. o.

XVI. század elejére tehető. Dobó gyermekéveiben családi körülményeihez képest gondos nevelésben részesülhetett. A latin nyelvben folyékony jártasságot szerzett, mint azt sajátkezűleg írt, s nagy számban fennmaradt latin nyelvű levelei tanúsítják.[25] Ugyancsak ismeretlen előttünk, hogy Dobó István hol, s miként növekedett férfiúvá, hol szerezte katonai ismereteit. Balogh János Egervár története című munkájában — ellenőrizhetetlen adatok alapján — azt állítja, hogy Dobó előbb Sárospatakon tanult, majd ennek befejezése után az esztergomi érseki udvarba nyert felvételt a nemes ifjak közé, 1523-ban pedig bekerült II. Lajos király testőrségébe. Tisztéhez híven részt vett 1526-ban a király mellett a mohácsi csatában. II. Lajos menekülését fedezve nehéz sebet kapott, de az ütközetből sikerült eljutnia Szapolyai János szegedi táborába, ahol felgyógyulásáig gondos ápolásban részesült. Majd hazatért testvéreihez, hol egyelőre visszavonultan élt.[26]

A kettős királyválasztás után Dobó Istvánt Ferdinánd pártján, a király főkapitánya, Serédy Gáspár seregében találjuk. Ferdinánd a sajószentpéteri gyűlés intézkedése folytán 1544-ben őt bízta meg a felvidéki tized beszedésével. Buzgó eljárása sok nehézségbe ütközött, mivel Izabella királyné, Perényi Péter és más főurak emberei a tized beszedésében fegyveres kézzel akadályozták.[27] Ferdinánd 1546 elején ugyancsak Dobó Istvánt bízta meg azzal is, hogy Eger várát fegyveres erővel foglalja el a király fogságában sínylődő Perényi Péter hűséges várnagyától, Varkocs Tamástól. Egyúttal utasította Báthori Andrást és Serédy Gáspár felvidéki főkapitányt, hogy csapataikkal támogassák Dobót. Valószínű, hogy Dobó küldetéséhez hozzájárult a Perényiekkel fennforgó családi pere is.

Dobó megindult Eger felé, s eljutott Patak váráig. Mivel azonban Báthori András abban az időben ellenséges viszonyban állt Serédyvel, elzárkózott az együttműködés elől. Így történt azután, hogy Dobó, aki csak Serédy támogatására hagyatkozhatott, augusztus hóban Pataknál vereséget szenvedett Perényi Péter és Bebek Ferenc katonáitól. A győztes sereg a vidéken óriási pusztítást vitt végbe. 1547 februárjában Dobó ismét megjelent Tokajnál, hova akkor már Báthori is eljött. Bebek Ferenc is kiengesztelődött a királlyal és Eger felé indultak. De Eger várát ekkor sem sikerült elfoglalniuk Perényi Pétertől.[28]

Dobó István Egerben (1548—1552)

1548. augusztus 15-én ünnepélyes jelenet játszódott le Eger várában. Nikolaus von Salm gróf és Báthori András királyi biztosok megérkeztek a vár alá. Az ifjú Perényi Gábor és hűséges várnagya, Var-

[25] *Gyárfás István:* i. m. Budapest, 1879., 12. o.
[26] *Balogh János:* i. m. Eger, 1881., 48. o.
[27] *Gyárfás István:* i. m. Budapest, 1879., 16. o.; *Balogh János:* i. m. Eger, 1881., 50. o.
[28] *Gyárfás István:* i. m. Budapest, 1879., 16—17. o. — Mindenesetre az bizonyos, hogy Dobó István jártas volt a hadászatban, máskülönben aligha bízták volna rá a Perényi Péter emberei által megszállva tartott Eger váranak visszafoglalását, majd e fontos erősség fölötti parancsnokságot.

kocs Tamás fogadta őket, s ünnepélyes külsőségek között a várba vezették a királyi biztosokat. Varkocs átnyújtotta Salm országos főhadparancsnoknak a vár kulcsait. Ezzel átadta a várat a hozzátartozó püspöki birtok falvaival és egyéb jövedelmeivel, a várban felhalmozott élelmiszerekkel, fegyverekkel, hadianyaggal. A biztosok a várat, annak birtokait, jövedelmeit, felszerelését a király nevében átvették, s a várnagyokul kinevezett Dobó Istvántól és Zay Ferenctől régi szokás szerint a vár kapuja alatt kivették a hűségesküt. Egyidejűleg saját hadukból 200 lovas és 200 gyalogos várőrséget helyeztek be a várba. Ettől kezdve tulajdonképpen meg is szűnt az egri vár magánjellege: Eger püspöki vára belekerült a magyar királyi végvárrendszerbe.[29]

Dobó István, mint az akkori idők magyarországi várkapitányai, egy személyben volt diplomata, katonai parancsnok, udvarbíró (provisor) és műszaki tiszt.[30] A várkapitány igyekezett útját állni annak, hogy Heves megyét teljesen elnyelje a török hódoltság. Mivel a kérdés békés rendezése ügyében összehívott tárgyalások nem jártak eredménnyel, így tovább kellett folytatni a török megfékezésére szolgáló egyetlen eszközt; az ellenportyákat. Az egri vitézek messze behatoltak a török megszállta területekre, vezettek portyákat Budáig, sőt még Kalocsáig is.[31]

Dobó István munkássága új hivatalában főleg kétirányú volt: a várat mint a Felvidék védőbástyáját kellő őrséggel és felszereléssel ellátni, másrészt ennek anyagi alapját megteremteni, a vár jövedelmeit rendezni, azokat erélyesen behajtani és híven kezelni.[32] A vár tisztviselői élén álló kapitány feladata volt nemcsak a katonai ügyek intézése, hanem egyben az udvarbírói vagy provizori teendők ellátása is. Dobó kezelte a földesúri jövedelmeket, beszedte vagy árendába adta a tizedeket, intézte a jövedelmek elosztását. A várjövedelmeket illetően futó áttekintés is arról győz meg bennünket, hogy messze országrészek jobbágyságától hatalmas anyagi áldozatokat követelt az egri vár fenntartása, felszerelése, a várőrség fizetése. A földesúri jövedelmek főként a püspökség hevesi és borsodi falvaiból származtak. Tizedet szolgáltattak Heves, Borsod, Abaúj, Sáros, Bereg, Zemplén, Szabolcs megyék és Zaránd megye egy darabja. A rendkívüli jövedelmeket Heves, Borsod, Pest, Solt, továbbá Külső-Szolnok és Csongrád megyék egy része adta. Tizenkét megye parasztsága ontotta Egerbe földesúri, egyházi és állami adóját, egész évi munkájának gyümölcsét, legtöbbször nem is egy, hanem három jogcímen

29 Heves megyei Levéltár (továbbiakban HemL), Egri érs. gazd. lt. Liber 14. p. 7.; *Forgách Ferenc:* i. m. Pest, 1866., 55. o.; *Istvánffy Miklós:* i. m. Ford. Vidovich György. Debrecen, 1867., 330. o.; *Gyárfás István:* i. m. Budapest, 1879., 20. o.; *Szederkényi Nándor:* i. m. II. k. Eger, 1890., 82. o.; *Ruzsás Lajos:* Az egri vár gazdálkodása a XVI. században. Budapest, 1939., 8—9. o.

30 A magyar szokások értelmében udvarbíró csakis jónevű és gazdag birtokos lehetett. Lásd: *Takáts Sándor:* Rajzok a török világból. II. k. Budapest, 1915., 93. o.

31 Kriegsarchiv, Wien (továbbiakban KA), Alte Feldakten, 1548. Fasc. 10. Nr. 5.; Hadtörténelmi Levéltár (Budapest) továbbiakban HL.), Törökkori iratok, 1548. Nr. 68. Ruszkai Dobó István Magyarország főkancellárjához. Eger, 1548. okt. 23. „... azt kiáltják, amit a farkas, hogy mi zavarjuk a forrás vizét, noha mi iszunk a folyó alsó részénél ...”; *Gyárfás István:* i.m. Budapest, 1879., 31. o.; *Pataki Vidor:* i. m. Eger, 1934., 17. o.

32 *Gyárfás István:* i. m. Budapest, 1879., 21. o.

is egyszerre. Az egri vár anyagi érdekeltsége a Dunától a Keleti-Kárpátokig, Eperjestől Aradig terjedt, átfogta a Dunán inneni hatalmas országrészt. Óriási területek parasztsága táplálta Egert, Eger viszont védte több megye lakosságát.[33]

Dobó István 1548—1552 között az egri várat úgy megerősítette, hogy az 1564-ben itt járt hadbiztosok dicsérettel emlékeztek meg építményeiről. Erődítési munkáinak s a várjövedelem rendbeszedésének igazolását, szóval egri működésének igazi tűzpróbáját az 1552. év jelentette. Dobónak az egri várkapitányi tisztségében eltöltött négy esztendeje alatt történt az a sokrétű, nagy energiát és gondos irányítást kívánó előkészület, amely megteremtette a nagy török támadás sikeres elhárításának alapfeltételeit.[34]

1552. szeptember második hetében, a Szolnok elestét követő napokban a két török sereg megindult Eger ostromára. Az egri várőrség Dobó István vezetésével a 38 napos szívós harcban felőrölte a támadók erejét és „bátor szívvel" állta a török sereg súlyos rohamait anélkül, hogy királyi (mezei) felmentő sereg érkezett volna segítségükre. Eger hős védelme nem egyszerű fényes haditett. A védők helytállása bebizonyította, hogy kellő elszántsággal fel lehet tartóztatni a török előnyomulást. Eger védelmének az ad páratlan jelentőséget, hogy Mohács óta — Kőszeg sikeres védelme mellett — ez volt a törökön aratott első nagy győzelem, amely felkeltette a reménykedést, hogy még kiűzhetjük hazánkból a pusztító törököt. A Mohács után csüggedni kezdő hazafiakat felrázta tompa aléltságukból.[35] „Ezzel, úgy látszott, mi a magyar névnek kevéssel előbb elveszített dicsőségét bátor és szerencsés tűréssel és kitartással visszaszereztük."[36]

Az egykorúak alig hitték el, hogy ilyen is megtörténhetik; az egri sikeres várvédelmet csodával magyarázták.[37] Eger szétzúzta a török legyőzhetetlenségéről vallott legendát. „Ez az ostrom — Ahmed pasa beismerése szerint is — nagyon sokat ártott a szultán dicsőségének".[38] A vár falai mögött a védők alig kétezred magukkal kiharcolták azt a győzelmet, amelyet 20—30 ezres császári seregek sem tudtak kivívni. Eger falai alatt negyven évre megállott a török előnyomulás. Nemcsak Eger várát védték meg a túlerővel szemben, hanem megvédték a felső-magyarországi várakat, városokat is, amelyeket az egri kudarc után nem mert megtámadni a török.

De az Egertől északra fekvő országrész ideiglenes tehermentesítésén

33 *Szilágyi Sándor* (szerk.): A magyar nemzet története. V. k. Budapest, 1897., 324. o. „Hat vármegye nagy részének megtartása s messze föld biztonsága függött Egertől . . ."; *Takáts Sándor:* i. m. II. k. Budapest, 1915., 57—58. o.; *Ruzsás Lajos:* i. m. Budapest, 1939., 57. o.; *G. L.:* Érdekességek az egri vár életéből. (Dobó István és a Habsburg uralom). Az Egri Vár Híradója, 1950. júl. 1. sz. 10. o.; *Szántó Imre:* i. m. 29. o.

34 *Szederkényi Nándor:* i. m. II. k. Eger, 1890., 149. o.; *Markó Árpád:* Magyarország hadtörténete. Budapest, 1943. 111. o. — „Dobó István, Eger várának mintaszerű kiépítésével, felszerelésével és szívós védelmével megmutatta, hogy nemcsak az olasz és francia várépítők értik a mesterségüket".: *Gerő László:* Magyarországi várépítészet. (Vázlat a magyar várépítés fejezeteiről), „Művelt Nép" Tudományos és Ismeretterjesztő Kiadó, Budapest, 1955., 358. o.

35 *Szádeczky Lajos:* Adatok Eger ostromához 1552-ben. Századok, 1880., 487. o.

36 *Istvánffy Miklós:* i. m. Budapest, 1962., 282. o.

37 *Szántó Imre:* A török sereg elvonulása Eger alól 1552-ben. HK. 1968. 2. sz. 261. s köv. o.

38 *Zsámboki János* elbeszélése. *Mika Sándor* (szerk.): Magyar történelmi olvasókönyv. II. rész. Második kiadás. Budapest, 1915., 34. o.

kívül, a helyi jelentőségen túlmenően, van ennek a győzelemnek országos jelentősége is.[39] Ha Eger elesik, a török északi irányba indított támadással könnyen elvághatta volna a császáriaknak Erdély felé irányuló utánpótlását és a Győrnél kezdődő erődvonalat — nagy félköríves kerülővel — Eger helyett Léván, Füleken, Szendrőn és Tokajon keresztül szabta volna meg.[40] Ha a töröknek Eger gyors elfoglalása után még lett volna ideje a hadjárat továbbfolytatására, minden bizonnyal észak felé tovább terjeszkedik, vagy pedig a bányavárosok ellen fordul. Eger védői azonban megakadályozták, hogy a Habsburg-királyság és Erdély érintkezését elvágja az ellenség.[41] Eger hős védelme lelket öntött a Tiszántúl népébe is; időt biztosított, hogy az Aldana szégyenteljes futása után veszélyeztetett gyulai vár védelmét megszervezzék.[42] A gyulaiak 1552 augusztusában attól tartottak, hogy a török Eger elfoglalása után tüstént ellenük fordul. „Ha az ellenség megérkezik — írják — és minket ilyen rendetlenül talál, kétségkívül egytől-egyig elveszünk."[43] A megmenekült Eger mellett a másfél évtizeden át igen fontos szerephez jutó gyulai vár a Körös és a Maros közötti területen egyik legfőbb akadálya volt a török további előnyomulásának.

Ahmed pasa szerdár és Ali budai pasa Eger alatt elszenvedett kudarca erősen leszállította a törökök 1552. évi fényes hadi sikereinek értékét. Eger szilárd helytállása nem maradt hatás nélkül; Hadim Ali budai pasa késznek mutatkozott a béketárgyalásokra. Verancsics Antal alkudozott vele Budán, s hat havi fegyverszünetet eszközölt ki tőle, hogy eközben a király követei — Verancsics és Zay Ferenc — a szultán elé járulhassanak.[44]

Egerben először bizonyosodott be, hogy kellő elszántsággal fel lehet tartóztatni a törököt. Eger védelmének sikere bebizonyította, hogy a magyarországi végvárak alkalmasak az ellenség feltartóztatására, a végvárak őrségének harcmodora pedig alkalmas arra, hogy a török erejét szünet nélkül gyengítse, csípdesse, őrölje. A török terjeszkedésének megállításához több nagyon fontos tényező is hozzájárult — a külföldi segítség, a török birodalom belső és külső problémái, a magyarországi hadszíntér távolsága stb. —, de mindez nem változtat azon, hogy a végvári harcokban Magyarország népeinek sikeres és eredményes önvédelmi harcát lássuk. Ez a harc végső fokon azt eredményezte, hogy az a török hatalom, amelyet eddig Európa katonai ereje nem bírt megtörni, végül is a magyarországi végvárak alatt

39 *Schesaeus, Christianus:* Ruinae Pannonicae. Lib. IV. Szeben, 1797., 170. o., 19—22. verssor.
40 Vö. *Perjés Géza:* Zrínyi Miklós és kora. Gondolat. Budapest, 1965., 86—87. o. és 12. vázlat.
41 Vö. *Sinkovics István* (szerk.): Magyar történeti szöveggyűjtemény II/1. 1526—1790. Tankönyvkiadó. Budapest, 1968., 82. o.
42 *Karácsonyi János:* Béke vármegye története. I. k. 1896., 129. o.
43 *Scherer Ferenc:* Gyula város története. I. k. Gyula, 1938., 126. o.; *Veress Endre:* Gyula város oklevéltára (1313—1800). Budapest, 1938., 195. o. Vas László tiszttartó és társai Castaldóhoz. Gyula, 1552. okt. 18.
44 *Verancsics Antal:* Összes munkái. I. k. Kiadta: Szalay László a Munumenta Hungariae Historica Scriptores sorozatban. Pest, 1857., 268—288. o.; *Bethlen, Wolfgangus:* Historia de rebus Transsylvanicis. Editio Secunda. Tom. I. Szeben, 1782., 545—547. o.; *Tardy Lajos:* Régi magyar követjárások Keleten. Budapest, 1971., 120., 110—136. o. Verancsics Antal és Zay Ferenc követjárása a magyar diplomáciatörténet, elsősorban pedig keleti diplomáciánk történetének jelentős és értékes hagyományaihoz tartozik.

torpant meg.[45] Az egrieknek kiemelkedő részük van abban, hogy a több évtizedes küzdelem a törököt végül is megállásra kényszerítette.[46]

Dobó István vajdai működése Erdélyben

Dobó István Eger várának hősies védelme után országszerte nagy hírnévre tett szert. Vitézségét, katonai erényeit még személyes ellenségei is kénytelenek voltak elismerni. Ferdinánd király a nemesi rendből országbárói rangra emelte és Castaldo távozása után a Sopronban tartott országgyűlésen 1553. május 26-án Kendi Ferenccel együtt kinevezte Erdély vajdájává.[47] A vajdák hatásköre meglehetősen széles körű volt. Mint a király teljhatalmú biztosai gyakorolták jogaikat a diplomácia, a hadviselés, az igazságszolgáltatás, a törvényhozás és a vallásügyek területén. Kiemelt közjogi helyzetükre utal, hogy az ellenük irányuló törvénysértés, összeesküvés, lázadás főbenjáró bűnnek számított.[48] Vallási ügyekben elsőrendű feladata a vajdáknak, hogy az Erdélyben kisebbségbe szorult katolikus egyház érdekeit védelmezzék.[49] A két vajda közül csak Dobó szolgálta maradéktalanul a Habsburgok érdekeit, míg Kendi Ferenc — maga is erdélyi birtokos lévén — előbb titokban, később már nyíltan is a rendek törökbarát álláspontjával rokonszenvezett.

Miután Fráter György megnyitotta Erdélyt a Habsburgok zsoldosai előtt, Izabella és János Zsigmond 1551. július 19-én a szászsebesi egyezményben a koronával együtt lemondtak az oppelni hercegség fejében magyarországi és erdélyi birtokaikról. Így Erdély és a királyi Magyarország vérontás nélkül egy uralkodó fennhatósága alá került. Az erdélyi — és általában a magyarországi — közvélemény ebben látta az erők egyesítésének előfeltételét, s a törökkel szemben tanúsítandó ellenállás sikerének biztosítékát. De Erdélynek a Habsburg-országrésszel való egyesítése után súlyos kérdésként vetődött fel: lesz-e annyi ereje az immár egységes Magyarországnak, hogy meggátolhassa a török hódoltság további terjeszkedését.[50]

Magyarország és Erdély egyesítése háborús okul szolgált a töröknek. Fráter György 1551. december 17-én alvinci kastélyában életével fizetett azért, hogy kitárta Erdély kapuját Castaldo zsoldosai előtt.

45 *Sinkovics István:* Végvári harcok. Magyar Történész Kongresszus 1953. jún. 6—13. Budapest, 1954., 48—60. o.; Ua.: A török elleni védelem fő kérdései. HK. 1966. 4. sz. 772—793. o.; *Szántó Imre:* A végvári rendszer kiépítése Magyarországon. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica Tom. XXXVIII. Szeged, 1971., 1—44. o.

46 *Soós Imre—Szántó Imre:* i. m. Budapest, 1952., 94—95. o.; *Szántó Imre:* i. m. 183—185. o.

47 *Istvánffy Miklós:* Regni Hungarici Historia. Köln. 1685. Hist. lib. XIX. p. 245—247.; *Istvánffy Miklós:* i. m. Budapest, 1962., 283. o.; *Bethlen, Wolfgangus:* i. m. Tom. I. Szeben, 1782., 550. o.; Erdélyi Országgyűlési Emlékek (továbbiakban EOE.) I. k. 447. o.; *Szederkényi Nándor:* i. m. II. k. Eger, 1890., 476—477. o.; *Nagy Béni:* i. m. 275—276. o.; *Lukinich Imre:* Erdély területi változásai a török hódítás korában 1541—1711. Budapest, 1918. 79. o.; *Áldásy Antal:* A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címereslevelei. 2. k. Budapest, 1923. 118. o.; *G. L.:* Érdekességek az egri vár életéből. Az Egri Vár Híradója, 1960. júl. sz. 10—11. o. — Az erdélyi ügyek vezetésében Dobónak segítőtársai lettek: vajdatársa, Kendi Ferenc, valamint öccse, Dobó Domokos és Ödönffi László alvajdák.

48 *Endes Miklós:* Erdély három nemzete és négy vallása autonómiájának története. Budapest, 1935., 150. o.

49 *Szalay László:* Magyarország története. IV. k. Lipcse, 1854., 299. o.

50 *Szántó Imre:* A török 1551. évi őszi hadjárata a Temesvidék és a Maros-völgy meghódítására. HK. 1972. 1. sz. 73. o.

A Habsburgok erdélyi uralma 1552-ben újabb területek elvesztéséhez vezetett. Az erdélyiek a Habsburg-uralomban, a féktelen zsoldosterrorban csak az idegen elnyomást látták. Castaldo távozása után Dobó Istvánt Erdélyben igen nehéz körülmények fogadták. A Habsburg-uralommal szemben tanúsított általános elégedetlenséget az új vajdák, sőt Dobó személyes tekintélye sem tudta kedvezően befolyásolni, még kevésbé megszüntetni.

Az a meggyőződés kapott lábra, hogy szükség van a különálló erdélyi állam feltámasztására, mégpedig török fennhatóság alatt, hogy ily módon legalább meggátolhassák a hódítás további terjedését, melyet Ferdinánd nem tudott megakadályozni.[51] A határmenti török pasák betörésekkel fenyegetőztek és lázongott a felső-tiszamenti nemesség is.[52] A török minden törekvése arra irányult, hogy Erdélyt elvegye Ferdinándtól. Ami egyelőre mégis megmenthette Erdélyt, az a török—perzsa háború volt. A perzsa háborúval lekötött Porta egyelőre megelégedett azzal, hogy az elégedetlenséget szította Erdélyben; ügynökei azzal bíztatták a rendeket, hogy János Zsigmond vissza fog térni a trónra.[53] Így újból párttá kezdett szervezkedni az az ellenzék, amely Erdély egyesítését a királyi Magyarországgal elhibázottnak tartotta, s János Zsigmond visszahívását a fejedelmi trónra politikailag szükségesnek ítélte.[54]

Az ellenállás először az ország határain belül jelentkezett, ahol azonban a Bornemissza Farkas, Kendi Antal és Patócsy Ferenc vezette rendek egy kis csoportja fegyveres lázadásának leverése után ideiglenes stabilizáció következett be. Mivel a lázadók úgy látták, hogy saját erejük elégtelen a vajdák elleni harchoz, ezért a tervezett felkelést úgy akarták időzíteni, hogy egybeessen a törökök, a moldvai és a havasalföldi vajdák, valamint Petrovics Péter támadásával. A vajdák felismerték, hogy a mozgalom sikere elsősorban a Porta állásfoglalásán múlik. Ezért igen szívélyesen fogadták a szultán követét, majd maguk is küldtek a szultánhoz követet, akivel úgy állíttatták

51 *Lukinich Imre:* i. m. 75—76. o.

52 EOE. I. k. 447. o.

53 Mindenki meggyűlölte Erdélyben a kegyetlen zsoldosterrort. Lásd: *Forgách Ferenc:* Martinuzzi és Izabella Históriája. *Kardos Tibor (bev.):* Tündérország 1541—1571. Erdély öröksége. I. k. Budapest, é. n. 105. o.; *Horváth Mihály:* Magyarország történelme. III. k. Pest, 1861., 206. o. — Mindenfelé nyíltan beszélték, hogy János Zsigmond török—francia segéllyel nemsokára bent lesz Erdélyben: Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien. (továbbiakban HHStA.) Ungarn, 1553. Fasc. 70. Castaldo Ferdinándhoz. Udvarhely, 1553. márc. 7.; EOE. I. k. 447., 453—454., 461. s. köv. o. — A szultán arra hivatkozott, hogy ő egykor Magyarországot János királynak és ennek halála után Erdélyt János Zsigmondnak szandzsákság gyanánt adományozta: *Fraknói Vilmos:* A magyar országgyűlések története. III. k. (1546—1556). Budapest, 1875., 150. o. (továbbiakban MOE.); Izabella és János Zsigmond lengyelországi tartózkodására vonatkozólag lásd: *Szádeczky Lajos:* Izabella és János Zsigmond Lengyelországban, 1552—1556. Budapest, 1888.; *Veress Endre:* Erdély fejedelmi interregnuma. Budapest, 1899.; *Lukinich Imre:* Az erdélyi fejedelmi cím kialakulásának történetéhez. Századok, 1913. 95. o.

54 A tiszántúli nemesség a Kerekiben (Bihar megye) 1553 tavaszán tartott részgyűlésen már Izabella és János Zsigmond visszahívását határozta el: MOE. III. k. 391. o.; EOE. I. k. 449. o.; *Lukinich Imre:* i. m. Budapest, 1918., 75—76. o. — Ferdinánd uralma gyenge lábon állott Erdélyben; maga az országgyűlés állt a János Zsigmond visszahívására szervezett mozgalom élére. A Ferdinándhoz küldött követeket az alábbi felirattal bocsátották útnak: „Kedves volt előttünk keresztyén fejedelem alá menni, a római császárral összeköttetésben lenni. De Isten nem akarta, hogy az állandó legyen; az ellenség közelsége, sokasága, hatalma, s az attól való félelem miatt, mely ázsiai gondjaitól megszabadulván, egész erejével minket fenyeget... Kettő közül tehát egyet kérünk: vagy akkora erővel megsegélni bennünket, mely elégséges legyen Szolimánnak ellenállni, vagy eskünk alól feloldozni kegyeskedjék felséged..." (Lásd: EOE. I. k. 475.)

be az eseményeket, mintha a szervezkedés elszigetelt magánvállalkozás lenne.[55] Ezután felkelést hirdettek meg; a nemeseknek minden 16 kapu után egy lovast kellett kiállítani és csapataikkal szeptember 3-án Segesváron kellett összegyülniük.[56]

Eközben a szervezkedők is gyűlést hívtak össze Marosvásárhelyen, ahol a székelyeket akarták az ügynek megnyerni. Dobó, hogy a székelyek csatlakozását időben megakadályozza, seregével augusztus végén Marosvásárhely felé vonult, ahol számos követváltás után a lázadókkal 15 napi fegyverszünetet kötött.[57]

Ezalatt Dobó nem erőltetett döntő ütközetet, mert attól tartott, hogy ez haderejének olyan meggyengülését eredményezheti, mely után képtelen lesz felvenni a küzdelmet a határon túlról várható támadásokkal. Dobó is, a lázadók is a külső fejlemények alakulását várták. A lázadók követeket küldtek az 500 lovassal Debrecenbe érkezett Petrovics Péterhez, akik visszatérésük után azt a hírt hozták, hogy Petrovics már Szeghalomnál táborozik, s hogy a budai pasa, valamint a román vajdák is útban vannak a felkelés megsegítésére. A kedvező kilátások folytán a felkelők felmondták Dobónak a fegyverszünetet. De ezt éppen a legkedvezőtlenebb időpontban tették, mert a perzsa háború miatt a szultán éppen ekkoriban fegyverszüneti tárgyalásokba kezdett Ferdinánddal, s így Petrovics Péter török segítség nélkül maradt. Seregét és török segédcsapatait a váradi püspök és Báthori András visszaszorította a Tisza jobb partjára. Ugyanakkor Ferdinánd egyik vezére, Tahi Ferenc is Petrovics ellen indult hadával, aminek hírére Petrovics Lengyelországba menekült.[58]

A román vajdák a török segítség elmaradásának hírére szintén beszüntették hadjáratukat és szeptember 25-re elhagyták Erdélyt.[59] A magukra maradt felkelők Bethlen várába húzódtak, amelyet Dobó és az Erdélybe érkezett Tahi Ferenc seregei ostrom alá fogtak. Az ostrom november közepéig elhúzódott, amikor a védők olyan feltétellel adták fel a várat, hogy személyes bántódásuk nem történik. Ezt a vajdák biztosították is számukra.[60]

Ekkor még úgy látszott, hogy a vajdák meg tudnak felelni hivataluknak. De 1555. május 29-én véget ért a perzsákkal folytatott háború. A perzsákkal megkötött béke után a török is akcióba lépett az erdélyi Habsburg-uralom felszámolására, s az ezzel párhuzamosan erősödő belső rendi ellenállás ekkor már könnyen el tudta söpörni a vajdák uralmát, akiket Ferdinánd sem pénzzel, sem haderővel nem tudott segíteni. Szulejmán szultán addig nem volt hajlandó békét vagy fegyverszünetet kötni Ferdinánddal, amíg Erdélyt vissza nem adja Izabellának és fiának. Ferdinánd 1555. augusztus 20-án a helyzet reménytelenségéről, s a kérdés diplomáciai úton történő megoldásának csődjéről értesítette bátyját, V. Károly császárt: „Bármiként

55 EOE. I. k. 453. o.
56 *Veress Endre:* Izabella királyné. Budapest, 1901., 411. o.
57 *Istvánffy Miklós:* i. m. Ford. Vidovich György. Debrecen, 1868. 421. o.
58 Uo. 420. o.
59 EOE. I. k. 455. o.
60 *Lázár Miklós:* Erdély főispánjai. Századok, 1887., 401. o.; *Veress Endre:* i. m. Budapest, 1901., 411. o.

igyekeznek is követeim, nem kaphattak egyéb választ mint, hogy Erdélyt vissza kell adnom a boldogult vajda (Szapolyai János — Sz. I.) fiának, vagy háborút kezdenem a törökkel."[61]

A hódoltsági törökök fenyegető magatartása, másrészt V. Károly küszöbön álló lemondása miatt, amely Ferdinánd tevékenységét a német—római császárság elnyerésére irányította, Erdély megtartása alárendelt jelentőségűnek látszott. A perzsa háború befejeződésével nemcsak Ferdinándnak, hanem az erdélyi rendeknek is számolniuk kellet a török fegyveres beavatkozásával. Erdély elszakadása a magyar királyságtól 1556-ban bekövetkezett. A február 2-án tartott tordai országgyűlésen az erdélyi rendek kimondták Izabella és János Zsigmond visszahívását. Visszaérkezésükig az ország kormányzását Petrovics Péterre ruházták, akit a moldvai és havasalföldi vajdák is támogattak.[62]

Petrovics Péter már február végén elindult Lugosról, majd seregének egy részét Déva alatt hagyva március 4-én hozzáfogott Gyulafehérvár ostromához. Bornemissza Pál püspök külső segítségre nem számíthatott, mert Dobó — sereg híján — maga is visszahúzódott Szamosújvárra. A helyzetet súlyosbította, hogy Petrovics Péter bevonulásával egyidejűleg a román vajdák is Erdélybe törtek. Bár a legfontosabb várak még Ferdinánd-párti katonaság kezén voltak, de nem rendelkeztek kellő számú őrséggel, nem voltak megfelelően ellátva és megerősítve. Az erdélyi Habsburg-uralom helyzete ezzel teljesen kilátástalanná vált és megsemmisülése csupán idő kérdése volt. Ferdinánd ugyan Pucheim Farkast 4600 főnyi seregével Erdélybe küldte, de ez a had néhány kisebb vár elfoglalása után Krasznahorkánál Bebek Ferenc török által is támogatott csapataitól vereséget szenvedett. Ezzel a külső segítség minden reménye szertefoszlott.[63]

Bornemissza Pál püspök április 11-én minden vagyonával elhagyta Erdélyt. A reménytelen helyzetre való tekintettel két nap múlva Dobó is elküldte Ferdinándnak azt a kérését, hogy vajdai hivatalából mentse fel.[64] Kendi Ferenc pedig ezalatt most már nyíltan a rendekhez csatlakozott és ő vezette azt a küldöttséget, amely július 6-án Lengyelországba indult Izabella és János Zsigmond elébe. Izabella és fia szeptember 22-én vonult be Kolozsvárra.[65] Ezzel a Habsburgok erdélyi uralma ténylegesen is összeomlott. Eleve meghiúsult annak lehetősége, hogy a királyi Magyarország és Erdély egyesítésével egy erőteljes török elleni bázis jöjjön létre.

Dobó István és családja számára az igazán nehéz megpróbáltatások még csak ezután kezdődtek Erdélyben. Miután Ferdinánd király belátta, hogy Erdélyt megtartani nem tudja, megüzente Dobónak, hogy Szamosújvárt méltányos feltételekkel adja fel. Dobó novem-

61 *Horváth Mihály:* Erdély állapotáról s Izabella viszonyairól Fráter György halála után. Tört. Zsebkönyv. Pest, 1865., 456. o.
62 EOE. I. k. 479. o.
63 *Istvánffy Miklós:* i. m. Ford. Vidovich György. Debrecen, 1868. 424. o.
64 *Szilágyi Sándor:* Erdélyország története. I. k. Pest, 1866., 334. o.
65 EOE. I. k. 488. o.; *Acsády Ignác:* Magyarország három részre oszlásának története 1526—1608. Budapest, 1897., 334. o.

berig védte a várat, de a közelgő tél és a kilátástalan harc miatt november 28-án azzal a kikötéssel adta át, hogy családjával s a várvédőkkel együtt szabadon elvonulhat.[66] Balassa Menyhért és Petrovics Péter azzal a feltétellel engedélyeztek számára szabad elvonulást, hogy a várból csak saját fegyverzetét viheti el. Szilágyi Sándor szerint Dobó nem fogadta el az elvonulásra számára kijelölt útvonalat, és Izabella, attól félve, hogy Dobó útja közben Várad vagy Huszt ostromát esetleg megzavarja, magához hívatta Kolozsvárra.[67] Istvánffy Miklós véleménye szerint a régi családi ellenség, Perényi Gábor intrikája nyomán Dobót és családját itt börtönbe zárták azért, mert szekereire — a megadási feltételek ellenére — Szamosújvár tartozékai közül is rakatott lőfegyvereket.[68] A Perényiek ugyanis már régebben erőszakkal elfoglalták a Dobó-családot illető Sárospatakot. Dobóék pert indítottak Perényiék ellen. Perényi — attól tartva, hogy a pert elveszti — arra törekedett, hogy a Dobókat eltegye útjából, „hogy a sárospataki gazdag uradalomért kezdett pert ne folytathassák".[69] Erre most kitűnő alkalom kínálkozott. Ugyancsak Perényi Gábor művének tartja a szakirodalom azt is, hogy Dobó öccsét, Domokost, kiadták a töröknek, s a volt alvajdát Konstantinápolyba vitték.[70]

Ami Dobó elfogatásának okát illeti, a szamosújvári fegyverek elszállítása csak ürügy lehetett, mert a három jelentéktelen sugárágyú tulajdonjogát Szamosújváron még talán igen, de Kolozsváron bajosan lehetett pontosan megállapítani. Közvetlen adatunk ugyan nincs, de Dobó elfogását már akkor elhatározhatták, amikor még csak hívták Kolozsvárra. Mindezek mögött pedig elsősorban a török munkáját kell feltételeznünk, akinek kívánságait Izabella abban a helyzetben nem tagadhatta meg. Megint más kérdés, hogy mindez nem volt Perényi Gábor ellenére. Ha Perényi közre is működött Dobóék bebörtönzésében, az egész dolog az övénél sokkal nagyobb hatalom — talán egy török titkos parancs — hatására ment végbe. Dobó 1557. november 15-ig sínylődött Szamosújvár börtönében, amikor végre egy éjszaka felesége segítségével sikerült kötélhágcsón leereszkednie és gyors lovon Ferdinánd területére menekülnie. Dobó felesége és gyermekei ott maradtak ugyan, de az ifjú János Zsigmond szabadon bocsátotta őket azzal, hogy a férj „bűnei" miatt a feleség és gyermekei nem bűnhődhetnek.[71] Talán nem járunk messze az igazságtól, ha azt mondjuk, hogy a viszonyok rendeződése után a volt erdélyi vajda fogságából fakadó diplomáciai feszültséget is elkerülendő János Zsig-

66 *Forgách Ferenc:* Martinuzzi és Izabella Históriája. Kardos Tibor (bev.): Tündérország 1541—1571. Erdély öröksége. I. k. Budapest, é. n. 104. o.; *Pray, Georgius:* Epistulae procerum regni Hungariae 1490—1711. III. Pozsony, 1806., 78—84., 98—99. o. Batthyány Ferenc Nádasdy Tamás nádorhoz. 1556. júl. 24. „Der Dobo aber hat sich tapfer gewehret". *Szalay László:* Magyarország története. IV. k. Lipcse, 1854., 307—308. o. Dobó „az egri napok emlékét megújító hősiességgel" védekezett.

67 EOE. I. 6. o.

68 *Istvánffy Miklós:* i. m. Ford. Vidovich György. Debrecen, 1868. 425. o.

69 Uo. 425—426. o.; *Csipes Antal:* i. m. Gyula, 1971., 147—148. o.

70 *Szederkényi Nándor:* i. m. II. k. Eger, 1890., 179. o.

71 *Pray, Georgius:* i. m. III. k. Pozsony, 1806., 105—110. o.; *Istvánffy Miklós:* i. m. Ford. *Vidovich György.* Debrecen, 1868., 425. o.; *Verancsics Antal:* i. m. II. k. Pest, 1857., 98—99. o.: *Szalay László:* i. m. IV. k. Lipcse, 1854., 308—309. o.; *Gyárfás István:* i. m. Budapest, 1879., 80. o.; *Acsády Ignác:* i. m. Budapest, 1897., 333—334. o.

mond és Izabella elősegítette szökését, hogy azután a családját békében elbocsáthassa.[72]

A három évig viselt tisztség Dobónak igen sok pénzébe került, mert Ferdinánd még az esedékes zsoldfizetésekre sem küldött pénzt. Az erdélyi vajdaság — amint azt Dobó bizonyára jó előre sejtette is — mégsem bizonyult rossz befektetésnek. A királyi fedezetek hiányában nyugodtan használta fel saját pénzét politikai célokra, mert a gyakorlat szerint az uralkodó az ilyen természetű kölcsönöket birtokok átengedésével egyenlítette ki. Ebben az esetben is így történt.[73]

Dobó István szerencsés megmenekülése után jelentkezett Ferdinándnál, aki őt hűsége és az érte kiállt szenvedések jutalmául bőkezűen kárpótolta. Dobó birtokai Erdélyből való távozása után egy-két esztendővel ugrásszerűen, hatalmas mértékben gyarapodtak. Megkapta Lévát örökös joggal, a véglesi uradalmat, az Abaúj megyei Gönc és Telkibánya mezővárosokat. A király 1558. január 12-én kinevezte Bars megye főispánjává.[74] Végül 30 000 forintot utalványozott neki, amelyen török fogságban levő Domokos testvérét kiszabadította.

Dobó István az 1550-es évek legvégén bekövetkezett hatalmas arányú birtokgyarapodását tehát elsősorban a királyi udvarnak tett szolgálatainak köszönhette. A lévai, véglesi és Abaúj megyei (Gönc, Telkibánya) uradalmak nemcsak nagymérvű mennyiségi gyarapodást jelentettek, de a korábbi Dobó-birtokoktól eltérő földrajzi adottságaikkal, magasabb népsűrűségükkel, iparos és bányász lakosságuknak a tiszta agrárlakossághoz viszonyított nagyobb hányadával, élénkebb kereskedelmi forgalmukkal, tehát általában kedvezőbb termelési feltételeikkel minőségileg is gazdagabbá tették a Dobó kezelésében levő birtokok összetételét.[75]

Dobó István tulajdonában Ung, Bereg, Abaúj, Zólyom, Bars és Hont vármegyében voltak olyan nagyobb kiterjedésű uradalmak, amelyek eltérő adottságaik által meghatározott módon ugyan, de egyenlő súllyal vettek részt a gazdasági élet áramában. A Dobó-birtokok hegyvidéken, zömében hegyek lábánál vagy a közöttük kanyargó folyók völgyében feküdtek. Ez az árutermelés fellendülésével számos előnyt jelentett. Nagyobb mennyiségben, bőségesebb választékban megtalálhatók itt a háziipari nyersanyagok, mennyiségi és minőségi tekintetben egyaránt jelentős volt a bortermelés, már pedig ez volt mind a hazai, mind pedig a külföldi piacok legjelentősebb magyar árucikke.[76] Az Észak-Magyarország középső részén fekvő lévai uradalom igen alkalmas volt a szőlőtermelésre. Az északkeleti fekvésű Ung megye erdősebb, hegyesebb tájain pedig — a szőlőtermelés mellett — elsősorban a pásztorkodó állattenyésztés és a fakitermelés virágzott.[77]

A Dobó-birtokok két nagy csoportja az egymástól eltérő viszonyok

72 Vö. *Csipes Antal:* i. m. Gyula, 1971., 148—149. o.
73 *Hóman Bálint—Szekfű Gyula:* Magyar történet. IV. k. Budapest, é. n. 201. o.
74 *Borovszky Samu:* Bars vármegye. Budapest, é. n. 374. o.
75 *Csipes Antal:* i. m. Gyula, 1971., 13. o.
76 *Horváth Mihály:* Az ipar és kereskedés története Magyarországban a három utolsó század alatt. Kisebb Történelmi Munkái III. k. Pest, 1868., 36. o. *Maksay Ferenc* (szerk.): Urbáriumok XVI—XVII. század. Budapest, 1959., 15. o.
77 *Csipes Antal:* i. m. Gyula, 1971., 16. o.

miatt más és más módon nyújtott jövedelmet földesurának. A középészaki területeken a majorsági gazdálkodás, tehát a földesúri árutermelés tendenciája volt erősödőben, míg az északkeleti megyékben éppen ellenkezőleg, a paraszti árutermelés fokozódott jelentősebb mértékben.[78] Ebből következően a közép-északi megyékben a parasztságnak az allódiumok szükségleteinek kielégítését célzó terhei (robot) növekedtek, míg az északkeleti megyékben a termény-, állat- és pénzszolgáltatások szaporodtak.[79]

Dobó István birtokában találjuk a szerednyei, pálóci, ruszkai, lévai, véglesi, gönci, telkibányai uradalmakat; összesen 86 települést. Ebből Ung megyében 27, Barsban 20, Hontban 17, Beregben 13, Zólyomban 6 és Abaújban 3 település helyezkedett el. Ezek közül 5 volt mezőváros (oppidum), amelyek a bányászat és kereskedelem által városiasodásra kedvezőbb feltételekkel rendelkező észak-magyarországi megyékben helyezkedtek el, mégpedig Bars megyében Léva és Bars, Zólyomban Nagyszalatna, Abaújban Gönc és Telkibánya. A 86 helységben mintegy 2000—2200 család élt. A Dobó-család birtoka az 1560—1570 közötti évtizedben mintegy 460 000 kataszrális hold körül mozgott. Ez akkor már a Felvidék egyik leghatalmasabb birtokkomplexumát jelentette.[80]

A Dobó—Balassa-féle főúri ellenállás

Még kevésbé él a köztudatban Dobó István és Balassa János „összeesküvése". A kortársak közül Forgách Ferenc történetíró azt állítja, hogy az egész Dobó-per csak kiagyalt vád. Célja, hogy hamis vádak és Dobó ellenségeinek koholt tanúvallomásai alapján Dobót fej- és jószágvesztésre ítéljék, s így vagyona a kamarára, illetve Miksa királyra szálljon. Másrészt azt akarták elérni, hogy a gazdagsága és katonai tehetsége miatt Miksára esetleg veszedelmet jelentő Dobót eltegyék láb alól. Forgách Ferenc a pert az ismert Illésházy-perhez hasonlítja, mert — szerinte — mindkét per rugói azonosak.[81]

Hogyan ítéli meg Dobó szerepét Istvánffy Miklós történetíró, aki nemcsak mint kiváló humanista, hanem mint Miksa egyik főembere is jelentős szerepet játszott.[82] Istvánffy elvakult híve volt a Habsburgoknak, gyűlölte mindazokat, akik az idegen dinasztia ellen tör-

78 *Maksay Ferenc:* Parasztság és majorgazdálkodás a XVI. századi Magyarországon. Értekezések a történeti tudományok köréből, 7. sz. Budapest, 1958., 11. o. Id. *Csipes Antal:* i. m. Gyula, 1971., 23. o.

79 *Csipes Antal:* i. m. Gyula, 1971., 23. o.

80 *Demkó Kálmán:* Magyarország hadi ereje a XVI. században. HKl. 1916. 26. o. Id. *Csipes Antal:* i. m. Gyula, 1971. 26. o.

81 *Forgách Ferenc:* i. m. Pest, 1866., 416—422. o. — Forgách Ferenc mint püspök és magas világi hivatalt betöltő kiemelkedő humanista sértett önérzetből — megelégelve a Habsburgok elnyomó uralmát — lemondott viselt tisztségéről és kérte Miksát, hogy tanulmányai folytatása végett engedje Itáliába. El is utazott, de nem tért vissza a királyi Magyarországra, hanem Erdélyben telepedett le. Ennek okát a Miksa és a kamara iránti ellenszenvével, illetve gyűlöletével magyarázhatjuk. Ezért igyekezett — nem alaptalanul — a Dobó-pert is Miksa és a kamara nyakába varrni; kevesen ismerték nála közelebbről a kamara aljas mesterkedéseit. Vö. *Sörös Pongrác:* Forgách Ferenc. Századok, 1894., 644—647. o.; *Bíró Ferenc:* Forgách Ferenc mint történetíró. Kolozsvár, 1908.

82 *Székely György* (bev.) Istvánffy Miklós: A magyarok történetéből. Budapest, 1962., 7—36. o.

tek, vagy uralmát gyengíteni törekedtek. Érthető, hogy a készülő „összeesküvést" is olyan szemmel nézte, s mindazokat, akik ebben az ügyben gyanúsak voltak, ellenszenvvel és elfogultan ítélte meg. Hogy elfogultságában erkölcsi felfogása sem gátolta, elég, ha utalunk az Illésházy-perben tanúsított dicstelen szerepére. Bár Dobó személyét ebben az ügyben ellenszenvesen igyekszik beállítani, mégsem meri határozottan kijelenteni, hogy Dobó valóban „hűtlen" lett volna. Dobó szerepének megítélését „az olvasó ítéletére" bízza.[83]

A két korabeli történetíró után nézzük meg a későbbi korok néhány reprezentáns történetírójának véleményét. Károlyi Árpád a *Századok* 1879. évfolyamában igen alapos és gazdag forrásanyagra támaszkodó tanulmányt jelentetett meg a Dobó—Balassa-féle „összeesküvés" történetéről. Istvánffy és Forgách elbeszélő forrásai, a török, lengyel és velencei követjelentések, valamint az e tárgyban felkutatott egyéb okmányok összevetése alapján arra a következtetésre jutott, hogy bár az összeesküvés csírájában, vagy legalább gondolatban megvolt, a mozgalom még nem volt olyan jelentős, hogy az Miksa helyzetét veszélyeztette volna. Csak a követek jelentései és Dobó ellenségei igyekeztek azt felfújni. Károlyi Árpád véleményét így összegezi: „... Miksa nem azt az álláspontot foglalta el ez üggyel szemben, melyet Forgách Ferenc neki tulajdonít, s hogy a conspirálók nem voltak olyan bűnösök, mint amilyeneknek őket csak az 1569-ki törvénykönyv is feltünteti".[84] Nekünk azonban világosan kell látnunk, hogy Károlyi Árpád, a Ferenc József-korabeli Magyarország Habsburgok iránt lojális történetírója azért igyekszik „Dobóék bűnössége mértékét a legkisebbre leszállítani", hogy a „szándékosan tévedő Forgách corrigálása mellett Miksát az ellene támasztott vád alól kitisztázza". Tehát maga Károlyi Árpád is nyíltan bevallja, hogy a hazánk önállóságának csorbítására törekvő Habsburgok és a bécsi központi kormányszervek szerecsenmosdatása a célja.[85]

Szekfü Gyula, a Horthy-korszak szellemtörténeti irányzatának legkiemelkedőbb képviselője, így ír a Dobó—Balassa-féle „összeesküvésről": „... Ferdinánd mindössze két urat fogatott el ítélet nélkül, s egyrészt ezt is magyar tanácsosai helyeslésével tette, másrészt ki is eresztette őket a fogságból. Miksa alatt egy hasonló eset történt; Dobó Istvánnak és Balassa Jánosnak az 1569-i országgyűlésen történt elfogása, kiket a János Zsigmondhoz pártolás terhelt, de ők is szabadon eresztettek, miután az őket leginkább terhelő levelekből kiderült, hogy egy nyugtalan embernek, Kenderessy Mihálynak (?) hamisításai voltak. Ez, összeesküvés gyanúja, bármily ártatlanul ért is királyhű, érdemes embereket, egy most felbukkanó realitásnak kifejezője volt, s mint ilyen, föld alatti morajként előre jelezte a követ-

[83] *Istvánffy Miklós:* Regni Hungarici Historia. Köln, 1665. lib. XXIV. p. 330—332.; *Istvánffy Miklós:* i. m. Ford. Vidovich György. Debrecen, 1868., 569—572. o.; *Nagy Iván:* Istvánffy munkája fordításairól, Századok, 1869.

[84] *Károlyi Árpád:* Dobó István és Balassa János összeesküvésének történetéhez. Századok, 1879., 597. o.

[85] Károlyi Árpádra, a történetíróra lásd *Lederer Emma:* A magyar polgári történetírás rövid története. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1969., 77—79. o.

kező század nagy megmozdulásait".[86] Íme, Szekfü Gyula is mint „ártatlanul" szenvedő embert szerepelteti Dobót! A Habsburg-ellenes mozgalmakat ma már nem kell szépítgetni, lényeges jegyeiket elhallgatni. Nem szükséges tehát mindenáron Dobóék „ártatlanságát" bizonygatnunk.

Mohács után a magyar királyság a több államot magába foglaló Habsburg birodalom korlátolt önrendelkezésű része lett.[87] A Habsburgok kezdettől fogva arra törekedtek, hogy országaikat a rendi szervek fölött álló központi hivatalok révén egységes kormányzat alá vonják. Bár Csehország és Magyarország formailag önálló királyság maradt 1526 után is, az osztrák tartományokkal közös uralkodó a külügy, a pénzügy és a hadügy tekintetében birodalma minden országát egységes irányítás alá vonta. E fontos ügyeket a bécsi udvar, illetve annak egyes szakszervei: a Titkos Tanács, az Udvari Kancellária, az Udvari Kamara és a később, 1556-ban létrehozott Udvari Haditanács látta el. Különösen a Titkos Tanácsnak volt nagy szerepe, mert a király a magyar országgyűléssel történő érintkezésében ettől a szervtől kapta a javaslatokat. Az Udvari Kancelláriában a magyar ügyeket külön magyar titkár intézte ugyan, aki azonban alá volt rendelve az Udvari Kancelláriának. Az Udvari Kamara szintén felettes hatósága volt a pozsonyi Magyar Kamarának. Az Udvari Haditanács pedig megalakulása után az egész Habsburg birodalom legfőbb hadügyi intézője lett. Ezekben a kormányhivatalokban magyarok szinte semmi szerepet nem játszottak.

A magyar hatóságok szerepe még az ország területén belül is másodlagossá vált és csak azokon a területeken működhettek, ahol a központi kormányzat hatáskörének nem állottak útjában. A volt királyi tanács jogutóda, a magyar tanács csak alkalmakként ült össze. Az idegenben tartózkodó királyt képviselő helytartóság 1542-től állandóan ülésező szerv lett, de hatásköre csonka volt, mert nem foglalkozhatott pénzügyekkel és az országban állomásozó idegen katonaság felett sem rendelkezhetett. Ferdinánd megszüntette a kincstartóságot, helyette az előbb Budán, majd Pozsonyban működő Magyar Kamarát hozta létre. A magyar hatóságok közül a legnagyobb hatáskörrel a központi bíróságok rendelkeztek, amelyek a nádori helytartóval és az országbíróval együtt a vármegyéktől fellebbezés útján felkerült perekben intézkedtek.[88]

A rendi ellenállás azonban megakadályozta az egységes központi kormányzat kialakulását. Egyedül a pénzügyi és katonai igazgatás terén sikerült I. Ferdinándnak az egyes országok hivatalait központi szerveknek (Hofkammer, Kriegsrat) alárendelni. Az 1530. május 8-ra

[86] *Hóman Bálint—Szekfű Gyula:* Magyar történet. Hetedik kiadás. III. k. Budapest, 1943., 334. o.

[87] *Elekes Lajos:* Rendiség és központosítás a feudális államokban. Budapest, 1962., 92. o.; Irányelvek a Magyarország története c. egyetemi tankönyv I/2. kötetes 1526—1711-ig terjedő részének átdolgozásához. Századok. 1960., 1—3. sz. 281—282. o.

[88] *H. Balázs Éva—Makkai László* (szerk.): A Magyarország története 1526—1790. A késői feudalizmus korszaka. Egyetemi tankönyv. Budapest, 1962., 34. o.; *Makkai László:* Az abszolutizmus társadalmi bázisának kialakulása az osztrák Habsburgok országaiban. Történelmi Szemle, 1960.; 2—3. sz. 193. s. köv. o.; *Benda Kálmán:* Habsburg-politika és rendi ellenállás a XVII. század elején. Történelmi Szemle. 1970. 3. sz. 410. sz. köv. o.

Pozsonyba összehívott országgyűlés I. Ferdinándhoz intézett felterjesztése az alábbiakban jellemzi a Habsburg-uralom alatt álló ország helyzetét: „Az ország összes rendei panaszkodnak, hogy Felséged uralkodása óta szabadságunk nemcsak nem marad meg épen, de fel is függesztették azt... Felséged alatt hazánk a szabad ország jellegét is elveszítette. Nincs Felségednek magyar tanácsosa, alig vannak magyar tisztei, várparancsnokai, ha csak azok is nem névleg. A hatalmat idegenek, ügyeinkben teljesen járatlanok bírják: ezek intézik teljes belátásuk szerint a hadügyet — láthatja Felséged, milyen okosan és szerencsésen —, ezek hívnak össze országgyűléseket, ezek parancsolnak Felséged nevében és hatáskörében..." A bécsi udvar és a magyar rendek viszonya a fel-felvetődő gravamenek ellenére I. Ferdinánd uralkodása idején egészében harmonikus volt. A rendek hangulata akkor vált általában kedvezőtlenné, ha a király nem biztosított elég haderőt a török támadások idején. Egyébként az uralkodó számos magyar főúr szolgálatát vette igénybe, nem egyszer magas méltóságra emelve őket.[89]

Dobó István és az egész ország életében jelentős fordulatot hozott I. Ferdinánd királynak 1564-ben bekövetkezett halála. Fia, Miksa uralkodása elé nagy bizalommal tekintettek a rendek, mert tehetséges és alapjában véve jóindulatú uralkodónak tartották.[90] De nemsokára egymás után jelentek meg olyan intézkedései, melyek a rendi alkotmányt és a rendek önérzetét sértették. Kiéleződött az az évszázadokig tartó küzdelem, melynek során az osztrák Habsburgok Magyarország rendi „alkotmányának" korlátai között lépésről lépésre próbálták hatalmukat a rendekkel szemben megszilárdítani. A Titkos Tanács (Geheimer Rat), az Udvari Kamara (Hofkammer) és a Haditanács (Kriegsrat) sikeresen ki tudta kapcsolni a magyar rendek beavatkozását a külpolitikai és katonai ügyekből.

Az 1569 februárjában Bécsben összehívott magyar tanácsosok — hat főpap és négy főúr — tolmácsolták Miksa előtt a rendek panaszait: az ország fontos ügyeit idegenek tárgyalják, azokról a magyarok tudomást sem szereznek; a Magyar Tanács tekintélye a legalsó fokra süllyedt; ha az udvar magyar vonatkozású ügyről értesülést akar szerezni, akkor sem az egyébként illetékes országtanácshoz, hanem az udvar érdekeit kiszolgáló kamarához fordul; ha valaki ügyét a királyhoz terjeszti fel, azt vagy a kamarához, vagy a Haditanácshoz utasítják, ahonnan azután hosszas lótás-futás, várakozás után is gyakran dolgavégezetlenül kell hazamennie. A magyar kamarai tanácsosok a király kedvét keresve nem egyszer az ország törvényei ellen is vétenek, amiből tulajdonképpen kára lesz az udvarnak, mert ezzel is nő a magyarok elkeseredése és a királytól való elidegenedése. Sőt peres ügyekben a kamara olyan erőszakos nyomást gyakorol a bírákra, hogy azokban a feleknek nincs bizalmuk. Mindehhez járulnak még

89 *R. Kiss István:* A magyar helytartótanács I. Ferdinánd korában. Budapest, 1908. 26—27. o.; *Hóman Bálint—Szekfű Gyula:* i. m. III. k. Budapest, 1943., 168—228. o. Az új nagybirtok kifejlődése és nemzeti szerepe.

90 Miksa jellemzésére lásd *Károlyi Árpád:* i. m. Századok, 1879., 399—400. o.

az idegen kapitányok és zsoldosok fékevesztett pusztításai az országban.[91]

Mivel a kincstár súlyos nehézségekkel küszködött, az udvar és a Magyar Kamara egymással versenyezve keresett új pénzforrásokat és a földbirtokra vetett szemet. Az idegen elnyomó hatalom a kiadások fedezésére megkezdte a nemesi birtok elkobzását és felhasználását. Midőn az 1567. évi országgyűlésen a rendek a János Zsigmondtól visszafoglalt s a végvárakhoz csatolt jószágokat előbbi tulajdonosaiknak akarták visszaadni, a király a kérést kereken megtagadta, mondván, hogy azok „jure belli" egyedül őt illetik.[92] Ez a földesúri hatalom és jog teljes megsértését jelentette, amelybe a rendek nem nyugodtak bele, és csak akkor csendesedtek le, amikor a király a birtokok visszaadásának kérdésében megváltoztatta álláspontját.[93]

Lényegében ugyanezeket a sérelmeket tartalmazza az a jelentés is, amelyet Giovanni Michiel 1569. január 27-én küldött haza Velencébe: „Magyarország e pillanatban még csöndes, de csak egy kicsike, jelentéktelen esemény kell, hogy lángba boruljon, hogy nagy veszedelem törjön ki, annyira általános az elégedetlenség, s annyira nagy az ország főbbjeinek habozása.[94] Ugyanakkor Bécs nem tekintette sürgős feladatának a török kiűzését és Magyarország szenvedéseinek megrövidítését. A Habsburgok törökellenes erőfeszítései Magyarországon csupán arra irányultak, hogy a hódítás útját Bécs és az örökös tartományok előtt elreteszeljék. A törökkel megkötött békék a magyar földesuraknak nem sok jót hoztak; főleg az északi országrész déli védtelen megyéiben fekvő birtokok (itt voltak Dobó István birtokai is) forogtak állandó veszélyben. Már pedig a Habsburg Monarchia történeti szerepének pozitív vonása épen abban állt ebben a korszakban, hogy részt vállalt a török európai előnyomulásának feltartóztatásából.[95]

A magyar rendek elégedetlensége különösen akkor öltött viharos méreteket, amikor az 1566-i török hadjárat idején a Győrnél táborozó tekintélyes királyi haderő semmit sem tett Szigetvár felmentésére, sem a török sereg visszavonulásából adódó lehetőségek kihasználása érdekében. A törökkel szembeni tehetetlenségnek ez a lelepleződése és az 1568-ban megkötött drinápolyi béke okozta a rendi ellenállás első nyílt fellépését és tiltakozását az idegen uralom formájában jelentkező Habsburg centralizációval szemben. „A magyarok már jó ideje az osztrák ház rendelkezése és oltalma alatt állanak — vetik fel az 1577. évi hadi tanácskozásokon —, eddig azonban legtöbb kárt

91 *Wertheimer Ede:* A velencei diplomácia különösen a XVI. és XVII. században. Századok, 1877., 119. o.; *Károlyi Árpád:* i. m. Századok: 1879., 402—403. o.

92 *Károlyi Árpád:* i. m. Századok, 1879., 402—404. o.; Corpus Juris 1526—1608. Budapest, 1899., 577. o.

93 Uo.

94 *Károlyi Árpád:* i. m. Századok, 1879., 404. o.

95 HL. Törökkori iratok gyűjteménye, 1564. Nr. 324. Nagy István hírszerző értesíti Dobó Istvánt, Bars megye főispánját, hogy az esztergomi bég Korponát akarja megtámadni. 1564. január 25.; Uo. Dobó István jelentései a török lovasság és martalócok pusztításairól Léva és Végles környékén. Léva, 1564. április 5.; Uo. 1565. Nr. 346. Horváth György és Bakay hadnagy értesítik Horváth Bertalan lévai főkapitányt, hogy a budai pasa Korpona ellen indul. Bakabánya, 1565. július 29.; Irányelvek a Magyarország története c. egyetemi tankönyv I/2. kötete 1526—1711-ig terjedő részének átdolgozásához. Századok, 1960., 1—3. sz. 281. o.

ők szenvedtek és a legtöbb veszély őket érte a halálos ellenségtől, elvesztvén emellett országuk és népük legnagyobb részét: az ellenség most is naponta megsemmisíti, elpusztítja, agyonveri őket és oda jutottak, hogy már csak kis maradék van belőlük és habár őket e részről oltalmazni akarták, mégis ők szenvedték a legtöbb veszteséget; világos tehát, hogy azon meggyőződésre és gondolatra jutottak, miszerint mentől tovább vannak német kormány alatt, annál inkább tönkre jutnak. — Azért is ügyeik rendezésére jobb tanácsot nem tudnak maguknak adni, mint magukat a török uralomnak megadni, vagy a lengyelhez vagy Erdélyhez csatlakozni . . ." Az ezután kialakult magyar közhangulatot jól érzékeltetik a XVI. század második feléből keltezés nélkül ránk maradt levél sorai: „. . . . mindig esmertem, hogy ő felsége az szegény nyomorult országot meg akarja oltalmazni, de most már látom az ő felsége erőtlen voltát és hogy ő felsége után az ellenség az határra szinte bennünket szorított, ő felsége csak paizsnak tart bennünket."[96]

Miksa trónra lépése után mind több és súlyosabb sérelem érte az öregedő Dobó Istvánt is. 1561. április 15-én kinevezték a bányavárosok főkapitányává; e minőségében legfontosabb feladata a bányavárosok védelmének a megszervezése volt. Miután 1563-ban elhatározták a Dunán inneni főkapitányság felállítását, Dobónak a bányavárosok főkapitányi tiszte a következő évben megszűnt.[97] De még ennél is súlyosabban érintették őt a birtokait fenyegető veszedelmek. Miksa 1567 és 1568 folyamán többször tárgyalt a kamarával, hogyan lehetne az egyik legjobban jövedelmező birtokot, Gönc mezővárost Dobótól elvenni.[98] Amikor 1566-ban a Győr mellett összegyűlt tekintélyes királyi sereg a török Szigetvárnál elszenvedett vérveszteségét és a szultán halálából adódó kedvező lehetőséget kihasználatlanul hagyva tétlen táborozás után feloszlott,[99] Dobó is felismerhette, hogy az udvarnak nem célja az ország felszabadítása. Kiábrándulását fokozta, hogy a következő években a német zsoldosok Ung megyei birtokain három falut teljesen kifosztottak és elpusztítottak, és hogy szinte még ebben az évben a Léván állomásozó királyi zsoldosok a vár környékén fekvő birtokain tönkretették a szőlő- és gyümölcstermést, a jobbágyoktól pedig gabonát és takarmányt raboltak el.[100] Dobót azonban nemcsak a pusztításaikról jól ismert kódorgó zsoldosok jelenléte háborította fel, hanem maga az eljárás is, hogy a királyi

96 *Geöcze István:* Hadi tanácskozások az 1577-ik évben. HK. 1894. 654. o. Jegyzőkönyv az 1577-ik évben Ernő főherceg elnöklete alatt megtartott hadi tanácskozásokról; *Barabás Sámu:* A pártváltozások történetéhez 1550. körül. TT., 1888., 798. o.; *Károlyi Árpád:* i. m. Századok, 1879., 401. o.

97 *Matunák Mihály:* Végles vára 20—21. o. Id. *Csipes Antal:* i. m. Gyula, 1971., 159. o.

98 *Iványi Béla:* Gönc szabadalmas mezőváros története. Debreceni Tisza István Tudományos Társaság Honismertető Bizottságának Kiadványai. II. k. Debrecen, 1926., 35. o.

99 *Wagner, Georg:* Maximilian II., der Wiener Hof und die Belagerung von Sziget. *Ruzsás Lajos* (szerk.): Szigetvári Emlékkönyv. Budapest, 1966., 237—269. o.

100 Országos Levéltár Budapest (továbbiakban OL), Dica Ung megye 1567. film. 1656. tek.; Uo. Arch. Fam. Dobó, Dobótól „d" jelű levél. Dobó tisztje, Bay János 1568. dec. 26-án arról tudósítja, hogy német katonaságot vezényeltek Szerednyére: OL. Arch. Fam. Dobó, Dobóhoz, 23. sz. levél. Id. *Csipes Antal:* i. m. Gyula, 1971. 160. o.

hatalmat képviselő kassai kapitány, Rueber János, még az ő tulajdonjogát is megsértette Szerednye megszállásával.[101]

Mindezek betetőzését jelentette az évtizedekig elnyúló híres Tegenyey-per. Ez a Dobó-testvéreknek oly sok bosszúságot okozó ügy még az 1540-es évek közepére nyúlik vissza.[102] Dobó István és testvérei, Domokos és Ferenc, 1544 áprilisában Tegenyey Tamás Ung megyei birtokos nemesi kúriájára s birtokaira törtek. Tegenyeynek több jobbágyát nyolc ökörrel együtt Pálóc várába kényszerítették, továbbá az özvegy Nagy Dorottyának törvényesen Tegenyeyt illető (ahogy azt Tegenyey állította) ingóságai közül két ökröt embereik segítségével elhajtottak és azt az özvegynek visszaadták. Továbbá Tegenyey marháit a falu csordájából kiszakították és Pálócra hajtották. Azonkívül 1547 júliusában Tegenye határából egy darab szántóföldet Pálóc határához csatoltak, végül 1547. augusztus 9-én fegyvereseikkel megtámadták Tegenyey nemesi udvarházát és Nagy Dorottyának az ott levő négy ökrös szekerét az udvarból elhajtották.

Tegenyey legelső dolga volt, hogy a hatalmaskodó Dobó-testvérek ellen 1548-ban főbenjáró pert indítson. Mivel megesküdött a panasz valódiságára, 1551. március 5-én a három Dobó fiútestvért fej- és jószágvesztésre ítélték. Az ítéletet azonban nem hajtották végre; Ferdinánd király oly feltétellel adott kegyelmet a fej- és jószágvesztés büntetése alól, hogy fejváltság (homagium) címén mindegyikük 200—200 aranyforintot fizessen Tegenyeynek.[103]

A per ezzel valószínűleg be is fejeződött volna, ha 1548-ban a Dobók be nem perelik Perényi Gábort Sárospatak jogtalan bitorlása miatt. A volt Pálóczy-vár ügye nyilvánvalóan Dobóék javára dőlt volna el előbb-utóbb, ezért Perényi Gábor e perben csak úgy remélhetett sikert, ha valamilyen úton-módon a Dobó-testvéreken végrehajtják a Tegenyey-perben először kimondott halálos ítéletet. Ezért 1559 májusában a Tegenyey özvegyétől megvette a pert és felújította. Célját azonban nem érte el, mert a király még ez év november 20-án ismételten megkegyelmezett Dobóéknak. 1563. szeptember 1-én az özvegy kártérítés fejében a Dobó-testvérekkel végleg kiegyezett, de Perényi ebbe sem nyugodott bele és ismét fel akarta újítani a pert. 1567-ben bekövetkezett halálával úgy látszott, hogy a Dobók végre megszabadulnak ettől a zaklatástól. Csakhogy ekkor az ügy új fordulatot vett. Dobó István ugyanis a Sárospatak birtokáért folyó pert most már a kamara ellen folytatta, mivel Perényi halála után az vette birtokába a várat. A pert Dobó meg is nyerte, s akkor az örökösen pénzhiánnyal küszködő kamara Tegenyey özvegyétől átvette a Dobók elleni pert. Ezután Dobó István újabb formában tapasztalhatta az udvarnak a magyar birtokosokkal szemben tanúsított rosszindulatát.[104]

János Zsigmond erdélyi fejedelem a királyi Magyarország rendei-

101 OL. Arch. Fam. Dobó, Dobóhoz, 32. sz. levél.

102 A per alapját szolgáltató hatalmaskodásokat Gyárfás István leírása alapján ismerjük (i. m. Budapest, 1879., 78—79. o.).

103 *Gyárfás István:* i. m. Budapest, 1879. 78—79. o.; *Károlyi Árpád:* i. m. Századok, 1879., 408. o.

104 *Gyárfás István:* i. m. Budapest, 1879., 80. o.

nek elégedetlenségét és a bécsi udvar ellenes hangulatát igyekezett uralmának kiterjesztésére felhasználni. Olyan terv merült fel, hogy Miksát a Felvidék főurainak segítségével s a török szultán támogatásával Magyarországról kiszorítják, s a „szegény magyarokat a németek zsarnokságától" megszabadítják.[105] Ez a nyitánya a következő század Habsburg-ellenes küzdelmeinek.[106] „... A lelkekben már ott volt, mélyen begyökerezve a nemzeti keserűség — írja Szekfü Gyula —, annak tudata, hogy az ország idegenek elnyomását szenvedi."[107] Kezdett lábra kapni a velencei követ, Giovanni Michiel véleménye: „a németeknek csak kívánatos a magyar faj veszte, a magyar terület pusztulása, hogy az ország puszta vadonná válván a német s török között e félelmes ellenséget ő tőlük elválassza".[108] Valkai András népies énekmondó így gúnyolta ki János Zsigmond és Báthori István pártjáról a német király híveit:

„Vaj magyarok, mely bolondok tü vattok,
Magyar fejedelmet, kik nem uraltok,
Nyilvánvaló veszteteket látjátok,
De hiszem, hogy németté vált gyomrotok."

II. Szelim szultán azonban nem akarta megtörni az 1568-ban megkötött drinápolyi békét, ezért János Zsigmond magyarországi törekvését nem támogatta.[109] Wyss Albert, Miksa törökországi követe pedig nagy ajándékokkal, kitüntetésekkel rávette a Porta főembereit, hogy János Zsigmond minden megmozdulásáról értesítsék, amit aztán ő azonnal jelentett Bécsbe. Így Miksának nemcsak János Zsigmond terveit sikerült megtudnia, hanem azt is, hogy kik azok a főurak, akik Miksától el akarnak pártolni. E jelentések szerint a mozgalom fő irányítója Dobó István sógora, Bocskai György.

Bocskai felkereste a Miksa fennhatósága alatt élő — elsősorban a szomszédos — főurakat, főpapokat s igyekezett őket tervének megnyerni.[110] Biztosra vehető, hogy érintkezésbe lépett Dobó Istvánnal és Balassa Jánossal is. (Mind a hármuknak Sulyok-lány volt a feleségük). Dobó és Balassa ebben az időben az ország legtekintélyesebb és leggazdagabb főurai közé tartoztak. Hadi tudományuk és váraik fontos tényezők lettek volna e terv megvalósításánál.[111]

Miksa eleinte nem vette komolyan a mozgolódást. De később Len-

105 *Károlyi Árpád:* i. m. Századok, 1879., 489. o.
106 Mivel azonban a rendek rászorultak a központi hatalom segítségére, hogy saját jobbágyaikat fékentartsák, emellett a honvédelem terhét, a török elleni harc feladatát jelentős részben a Habsburg-uralkodókra akarták áthárítani, így nem mertek határozottan szembefordulni a Habsburg-elnyomással. Lásd: Irányelvek. Századok, 1960., 1—3. sz. 281.282. o.; *H. Balázs Éva—Makkai László:* i. m. Budapest, 1962., 33—38. o.
107 *Hóman Bálint—Szekfű Gyula:* i. m. III. k. Budapeset, 1943., 335. o.
108 *Károly Árpád:* i. m. Századok, 1879., 401. o.; HL. Törökkori iratok gyűjteménye, 1564. Nr. 331. Csáky Mihály erdélyi kancellár meginti Báthory Miklós szatmári főispánt, hogy „térjen meg" s álljon újra János Zsigmond pártjára. Kolozsvár, 1564. okt. 3. „... Láttya Nagyságod io Bathory Wram, kynek, fay, kynek nem fay az nyomorodott magyar nemzet romlása..."
109 Uo. 495. o.
110 *Szalay László:* i. m. IV. k. Lipcse, 1854., 355—357. o.; *Horváth Mihály:* Magyarország történelme, IV. k. Pest, 1871., 338—340., o.
111 *Istvánffy Miklós:* i. m. Ford. Vidovich György. Debrecen, 1868., 569. o.

gyelországból is hírt kapott János Zsigmond terveiről. Követe egymás után küldte jelentéseit s nevekkel is szolgált. A szultán követei útján felhívta a lengyel királyt, hogy fivérét, János Zsigmondot figyelmeztesse, vessen véget kalandos terveinek, mert nemcsak Miksával, hanem a törökkel is szemben találja magát. Miksa akkor kezdett megdöbbenni, amikor arról értesült, hogy Forgách Ferenc, I. Ferdinánd bizalmas főembere és Gyulaffy László veszprémi kapitány is átpártolt János Zsigmondhoz s Erdélybe szökött.[112] De Báthori Miklós országbirót, a kanizsai parancsnokságtól megfosztott Tahi Ferencet, továbbá Török Ferencet, Homonnai Drugeth Gáspárt, Magyar Bálintot és Balassa Farkast is a pártosok között emlegették.[113] Mindez természetesen Miksát végül is arra az elhatározásra bírta, hogy megtegye a szükségesnek látszó lépéseket a magyar főurak elégedetlenségének felszámolására.

A király az Erdély szomszédságában levő várak őrségét több mint 4000 katonával megnövelte. Dobó István Ung megyei birtokai — éppen Erdély közelsége miatt — veszélyesnek ítélt területen feküdtek, ezért is vezényeltek német katonaságot Szerednyére.[114] Miksa és a kamara nyugtalanságához hozzájárult még az is, hogy Dobó és Balassa János irigyei és ellenségei is kezdtek mozgolódni; vádaskodtak, árulkodtak, intrikáltak. Így nem csoda, ha az „össszesküvéssel" kapcsolatban Dobó és Balassa nevét is emlegették. Miksa eleinte bízott Dobóban és nem hitte, hogy a fösvénységéről híres főúr kockára tenné vagyonát. De az állandóan érkező hírek és ármánykodások végre az ő bizalmát is megingatták. Dobó ezt az 1568 őszén történt események után kezdte érezni.

Dobó István ádáz ellensége, Perényi Gábor 1567-ben fiúutód nélkül meghalt, s a törvény értelmében birtoka — így Sárospatak is — a királyra szállott. Dobó most már a kincstárt perelte Sárospatakra vonatkozó igényével. Ezt a pert meg is nyerte. A királyi kamara azonban nem nyugodott bele Sárospatak elvesztésébe, sőt — Forgách Ferenc korabeli történetíró szerint — Dobó többi birtokára is vágyott, ezért elvesztésére törekedett. Erre alkalmasnak vélte a Tegenyey-ügy újrafelvételét. Az özvegytől megszerezte a végrehajtási jogot, s keresztül vitte, hogy az első ítélet végrehajtását rendeljék el. Forgáchot ebben az ügyben elfogultsággal vádolják, mert gyűlölte a kamarát. Istvánffy Miklós, a másik korabeli történetíró másképpen adja elő ugyan az ügyet, de a következmény egy volt: az éppen Pozsonyban időző Dobó Istvánt elfogták. Csak szerencsés véletlen folytán — marhahajcsárnak öltözve — sikerült elmenekülnie és várába futnia. Dobót ez az ügy óvatossabbá tette. A következő év januárjába hirdetett or-

[112] *Károlyi Árpád:* i. m. Századok, 1879. — János Zsigmond már azzal a határozott kéréssel állott elő, hogy a szultán adja neki Székesfehérvárt, s ő az egész magyarságot egyesíteni fogja jogara alatt; *Véghelyi Dezső:* Életrajzi adatok. Századok, 1869., 497. o. (Gyulaffy László volt veszprémi kapitányról); *Takáts Sándor:* Régi magyar kapitányok és generálisok. Budapest, 1922., 216. s. köv. o.; *Garády:* Verancsics összegyűjtött munkáinak ismertetése. Századok, 1874., 123. o. Verancsics Antal 1568. nov. 10-én arról tudósítja Draskovics György zágrábi püspököt, hogy „Forgách Ferencünk minap az erdélyi fejedelemhez pártolt . . ."

[113] *Istvánffy Miklós:* i. m. Ford. *Vidovich György.* Debrecen, 1868., 572. o.; *Szalay László:* i. m. IV. k. Lipcse, 1854., 357. o.

[114] OL. Arch. Fam Dobó, Dobóhoz, 23. sz. levél.

országgyűlésre nem ment el. Igaz, azt el is halasztották, állítólag azért, mert Miksa nem mert a gyűlésen megjelenni.

A király Dobóval mindenáron tisztába akart jönni. Ezért levelet írt neki, melyben kérte, hogy februárban a magyar tanácsosok Bécsben tartandó gyűlésén okvetlenül jelenjék meg. A bizalmas hangú levélben így ír: „... Oly ügyek fognak megbeszélésre kerülni, melyek megvitatásánál okvetlen jelen kell lenned, ez alól semmiféle mentegetődzéssel nem szabad kibújnod... Ne bántson az téged, hogy az elmúlt napokban Pozsonyban letartóztattak, hidd el: az a mi tudtunk és akaratunk ellenére történt, mint azt megérkezésed alkalmával tőlünk megtudhatod. Mikor boldog emlékezetű atyánk veterán hívei, kik közül egyedül te vagy még életben, előttünk mindig a legkedvesebbek voltak: gondolhatod-e, hogy ellenük valamit tenni, őket bántalmazni, a legtávolabbról bár, szándékunkban lehetne."[115]

Hasonló hangú levelet írtak Dobónak Trautson János, Miksa főudvarmestere és Dobó barátja, továbbá Liszti János veszprémi, és Bornemissza Pál nyitrai püspök is. Valamennyien biztosították Dobót, hogy bántódása nem lesz, de szükségesnek tartják megjelenését, hogy ezzel a gyanúsításoknak elejét vegye. Valószínű, hogy ennyi biztatás után Dobó el is ment volna Bécsbe, ha köszvénye oly súlyosra nem fordult volna, mely elutazását lehetetlenné tette. Elmaradása persze a gyanút még élesztette.

Balassa Jánosnak és Dobó Istvánnak tudomására jutott, hogy a királynak egy levél van birtokában, melyet állítólag Balassa írt volna János Zsigmondhoz, s melyben mind a ketten mint János Zsigmond terveinek támogatói szerepelnek. Mivel Balassa soha ilyen levelet nem írt, elment Miksához, hogy magát tisztázza. Miksa szívesen fogadta Balassát, s kijelentette, hogy elfordulását nem is tételezte fel róla. Dobó betegsége miatt testvérének, Annának fiát, Zeleméry Lászlót küldte el, akit a király hasonló szívességgel fogadott. Zeleméry kérte Miksát, hogy Dobó hűségében ne kételkedjék, mire a király azt felelte: „Mondtam a múltkor is, hogy én Dobó hűségében nem tudok kételkedni". Egyben megüzente neki, hogy az augusztusban tartandó országgyűlésen okvetlenül jelenjék meg.[116]

Az augusztusi országgyűlés közeledtével Miksa emberei mindent elkövettek, hogy Dobót várából kicsalják és végre színvallásra bírják. Ezért Trautson főudvarmester és Liszti veszprémi püspök, akik mindketten jóakarói voltak Dobónak, újra írtak neki, hogy az augusztusi országgyűlésen okvetlen jelenjék meg. Biztosították, hogy nem lesz semmi bántódása, ezt üzeni Miksa is. Saját érdeke, hogy a sok szóbeszéd alól tisztázza magát a király előtt. Ennyi biztatás és ígéret után, bármennyire is beteg volt Dobó, a pozsonyi országgyűlésen meg kellett jelennie. Hiszen elmaradása még jobban élesztette volna a vele szemben táplált gyanút.

Az országgyűlésre Miksa ugyanazon a napon érkezett meg, mint

115 Miksa Dobónak 1569. jan. 8. Comitialia. Id. *Károlyi Árpád:* A Dobó—Balassa-féle összeesküvés történetéhez 1569—72. Budapest, 1879., 32. o.
116 Uo. 34. o.

Dobó. A király nagy kísérettel jött; testőrein kívül még öt német zászlóalj gyalogost is hozott magával, akik megszállták a vár kapuit és az őrállásokat. Az országgyűlés először a soron levő ügyeket tárgyalta. Ezek végeztével a király a várba összehívta tanácsosait s közölte, hogy a rendek legfőbb kívánságait teljesítette. Ezzel is hangulatot akart maga iránt kelteni. Ekkor rátért Dobóék ügyére. A király kíséretében levő velencei követ többek között így ír: „... a király azután jól választott, komoly hangon, fájdalma, neheztelése hatásos kifejezésével (amint őfelsége az efféléknek nagy mestere), tudtokra adta az elfogottak bűnét, mely abban áll, hogy titkos egyetértésben az erdélyi fejedelemmel, ehhez pártolni, s őfelsége ellen fellázadni szándékoztak..."[117]

Hosszas vita után a tanács megállapodott abban, hogy a király tegyen ebben az ügyben belátása szerint. Miksa — adott szava ellenére — Dobó Istvánt és Balassa Jánost letartóztatta, s ezzel bebizonyította, hogy biztató levele, melyet Dobónak írt, csak arra volt jó, hogy kelepcébe csalja.[118] Letartóztatása nagyon érzékenyen érintette Dobót, hiszen azoktól kellett azt elszenvednie, akiket egész életén keresztül híven szolgált: „... ifjú korom óta öreg koromig — írja Dobó — felséged hűségében különböző csapásokban vérem ontásával rendületlenül helytálltam".

Dobó és elfogott társa, Balassa János, élőszóban és folyamodványaikban tiltakoztak a vád ellen, hangoztatták, hogy a felmutatott levél hamis, minden ellenük emelt vádat koholtnak tartották, melyeket csak ellenségeik találtak ki, hogy őket elveszítsék. Kérték, hogy engedjék őket szabadon, s ők be fogják bizonyítani ártatlanságukat. A letartóztatást követő napon az ország rendei 200 000 aranyat és 30 kezest (köztük az elfogottak fiait is) ajánlották fel biztosítékul, míg a foglyok ügye eldől, ha a király szabadlábra helyezi őket. Miksa azonban hajthatatlan maradt, bár megígérte, sőt a foglyokkal levélben is közölte, hogy ügyüket minél gyorsabban le fogja tárgyaltatni. A király azonban ezt az ígéretét sem tartotta meg.[119]

Mikor Dobó megtudta, hogy Miksa eltávozott Pozsonyból, félve attól, hogy fogsága hosszú időre nyúlik, ismét folyamodványt terjesztett fel a királyhoz, s egyszersmind kérte Bornemissza Pál püspököt, valamint Harrach Lénárd titkos tanácsost, hogy támogassák a királynál kérelmét. Folyamodványában megtört hangon ismételve kérte a királyt, engedje szabadon, hiszen olyan beteg, hogy a hosz-

117 *Wertheimer Ede:* i. m. Századok, 1877. 120. o.

118 *Istvánffy Miklós:* i. m. Ford. Vidovich György. Debrecen, 1868., 571. o.; *Fraknói Vilmos:* Magyar Országgyűlési Emlékek V. (1564—1572). Budapest, 1877., 165—170., 174., 177—179., 190—191. o.

119 OL. NRA Fasc. 9. Nr. 81. „... a iuvenili aetate per varios casus in fidelitate maiestatis vestrae sacratissimae cum effusione sanguinis usque ad senilem aetatem immobilis perstiterim"; HHStA Ungarn, Fasc. 426. (Millenium) Humillima supplicatio Stephani Dobo captivi. 1569. okt. 30.; Jellemző a rendek meghunyászkodására, hogy a király erélyes fellépése után azonnal elhatárolták magukat a mozgalomtól. A rendek az 1569. 3. tc.-ben arra kérték a királyt, hogy híveit ne a János Zsigmondhoz pártolók „nagy kegyetlenkedése és elvakult gonoszsága" szerint ítélje meg, mert elhatározták, hogy a „hűséget és állhatatosságot... jövőre is sértetlenül ápolni és fenntartani fogják; és a hazáért meg őfelségéért (az iránt és veszedelmük iránt való buzgó igyekezetét látva és jövőre is remélve) a végsőkig mindent, s utoljára magát a halált is elszenvedik". Corpus Juris 1526—1608. Budapest, 1899. 591. o.

szabb fogságot megtört testi és lelki ereje aligha bírná ki. Felemlítette, hogy szamosújvári fogságát annak idején Ferdinánd királyért kellett nejével és gyermekeivel elszenvednie, s e fogság alatt szerezte azt a betegséget is, amely most oly súlyosan gyötri. Szemrehányást tesz a királynak, hogy ha ügyét az országgyűlésen engedte volna tárgyalni, ő a király és a rendek előtt be tudta volna könnyen igazolni, hogy az ellene emelt vádak hamisak, s minden alapot nélkülöznek. Ha most hosszabb ideig börtönben kellene maradnia, betegsége a börtönben vetne véget életének. Ezért kéri ismételten a királyt, fogadja el a rendek által felajánlott kezességet oly formában, ahogyan ő azt gondolja, és tűzzön ki ügye tárgyalására rövid határnapot.[120] A király azonban ismét megtagadja a kérés teljesítését.

Nézzük most röviden, hogy a „hűtlenség" vádját milyen alapokra építették fel. Azt állították, hogy Dobó emberei Erdélyben szabadon járnak-kelnek, mindha János Zsigmond alattvalói volnának. Az átpártolt Gyulaffy Lászlóval levelezésben állott. Jó viszonyt tartott fenn állítólag János Zsigmond embereivel, a huszti vár kapitányával. Mikor a király János Zsigmond betörésétől tartott, kérte Dobót, hogy adjon át neki lovasokat. Dobó ezt a kérést azzal utasította vissza, hogy a lovasokra neki is szüksége van éppen János Zsigmond ellen. Mikor Miksa Dobót felszólította, hogy közölje, mit tud az összeesküvésről, Dobó azt válaszolta, hogy neki ilyen mozgalomról tudomása nincs. Mikor a háborúról szóló hírek felmerültek, Dobó Léva várát nagyon megerősítette. Állítólag egy meg nem nevezett erdőben Dobó éjjel találkozott János Zsigmond embereivel, s ott órákig titkos beszélgetést folytattak.[121]

A legsúlyosabb bizonyíték egy elfogott levél volt, melyet állítólag Balassa János Erdélybe szándékozott küldeni, s melyben Dobó is mint János Zsigmond híve szerepelt. Ez utóbbi volt tulajdonképpen az egyetlen tárgyi bizonyíték, amely az „összeesküvésben" Dobó részességét bizonyította volna. Erről azonban később kiderült, hogy egy jellemtelen, pénzsóvár, anyagiakért mindenre képes kilépett papnak a hamisítványa, melyet Dobó ellenségei készíttettek vele. A többi vád csak gyanúsítás volt, amelynek tanúi jobbára Dobó személyes ellenségei, vagy Kenderesyhez hasonló jellemtelen emberek voltak. Pedig a király és a kamara emberei mindent elkövettek annak érdekében, hogy Dobóra vonatkozó terhelő vallomásokat gyűjtsenek. Egy titkos bizottság is alakult, amely bejárta az egész országot, hogy Dobók ellen terhelő adatokat gyűjtsön. Ennek feje Radéczy váradi püspök volt, Kenderesyhez hasonló jellem, aki mindent elkövetett, csakhogy az udvar s a bécsi tanácsosok kegyeit megnyerje. Mégsem sikerült egyetlen olyan tanúvallomást sem szerezniük, amely Dobó tevőleges részvételét az „összeesküvésben" minden kétséget kizáróan bizonyossá tette volna.[122]

Az ügyben azonban csakhamar sorsdöntő változás állott be. 1570.

120 *Károlyi Árpád:* i. m. Budapest, 1879., 42. s köv. ö.
121 Uo. 47—54. o.
122 Uo. 45. s. köv. o.

március elején Balassa János a fogságból megszökött; felesége szerszámokat csempészett a börtönbe, ezzel a börtön falán lyukat vájva sikerült Pozsony határában lóra kapnia s Lengyelországba menekülnie. Dobót ugyan eleinte a szökés miatt még szigorúbban őrizték, de később enyhült a helyzete, amiben több körülmény közrejátszott. Miksa Erdély fejedelmével békét óhajtott. Mivel a szultán komoly támogatására az 1568. évi drinápolyi béke megkötése után János Zsigmond nem számíthatott, nem tudott védekezni a Habsburgok követelései ellen. Udvarának egyik hangadója, Bekes Gáspár útján 1570 augusztusában Speyerben megegyezett Miksával. János Zsigmond lemondott a „választott magyar király" címről, és e helyett felvette az „Erdélynek és Magyarország részeinek fejedelme" címet, elismerte a magyar királyt felettesének és fiúutód nélküli halála esetén örökösének. Az egyezmény megerősítése után néhány nappal, 1571 márciusában János Zsigmond meghalt. A speyeri egyezménnyel újból megnyílott a Habsburgok számára az út Erdélybe, s a fejedelemség önállóságának elismerésével teljessé vált az ország három részre szakadása.[123]

Sorsdöntő volt azonban Dobó helyzetére Kenderesy elfogatása. Kiderült, hogy ez a minden aljasságra képes ember kém volt, s többek között nem átallott még Miksa nevében is levelet hamisítani. Amikor elfogták, beismerte azt is, hogy az árulási perben oly fontosnak tartott Balassa-féle levelet ő hamisította.[124] Mikor Miksának tudomására jutott, hogy a per egyetlen tárgyi bizonyítéka valóban hamisítvány, megenyhült. Fiának, Rudolfnak megkoronázásakor Dobónak is „megkegyelmezett". Dobó 1572. április 16-án írta alá a börtönét megnyitó okiratot, amelyben meg kellett ígérnie, hogy a jövőben hű alattvalója lesz a királynak és fogságáért sem ő, sem utódai soha nem fognak bosszút állni.[125] Az agg hős testben és lélekben megtörve nyerte vissza szabadságát, amit azonban nem sokáig élvezhetett. Ősi várába, Szerednyére visszavonulva május végén meghalt.[126] Teteme a dobóruszkai templom jobb oldali szent Anna oltára alatt nyugszik. A hős emlékét vörös márványon a következő sírfelirat hirdeti:

„Hoc tumulo Stephanum clauserunt fata Dobonem,
Qui quondam Turcas a vestris Agriae muris
Repulit insignemque ferens ex hoste triumphum,
Extreman Ungaricis cladem procul egit ab oris."[127]

(Magyarul: „Végzete e sírban várta Dobó Istvánt, ki egykor Eger falairól elűzte a törököket, s az ellenségen szerzett dicső diadalával magyar hazánkról a végcsapást elhárította".)

A Dobó—Balassa-féle főúri ellenállást tárgyaló szakirodalomban

123 *H. Balázs Éva—Makkai László* (szerk.): i. m. Budapest, 1962., 41—42. o.
124 *Forgách Ferenc:* i. m. Pest, 1866. 416—422. o.; *Károlyi Árpád:* i. m. Századok, 1879., 579. o.
125 *Károlyi Árpád:* Okiratok a Dobó—Balassa-féle összeesküvés történetéhez (1569—1572). TT. 1879., 714. o.
126 OL. NRA Fasc. 817. Nr. 10.; *Gyárfás István:* i. m. Budapest, 1879. 82. o.; *Szilágyi Sándor* (szerk.): A magyar nemzet története. V. k. Budapest, 1897., 402. o.
127 *Szederkényi Nándor:* i. m. II. k. Eger, 1890., 247. o.

állandóan visszatérő motívum Dobó és Balassa János ártatlanságának hangoztatása. Ez a vélemény abból eredt, hogy nincs adat, amely a két főúr valamely konkrét udvarellenes tervét, vagy cselekedetét bizonyítaná. Ezt még az elfogult Istvánffy Miklós sem meri határozottan állítani. Formai szempontból tehát „hűtlenségről" nem lehet szó. De ha figyelembe vesszük, hogy a mozgalom egyik fő szervezője Bocskay György, Dobó István sógora volt, biztosra vehető, hogy a tervről Dobó is tudott. Lehet, hogy a mozgalommal maga is rokonszenvezett, sőt azt sem tartjuk kizártnak, hogy az átállás gondolatával is foglalkozott. Károlyi Árpád is arra a következtetésre jutott, hogy „... a haraszt nem zörgött hiába. A conspiratio a kezdet legelső csírájában csakugyan létezett oly alakban ugyan, amely nem sokkal több volt a gondolatnál..."[128]

A mozgalom Erdélyből indult ki, ott született meg a terv, ott akarták megszervezni, és a magyarországi elégedetlenek csak ennek kibontakozása után csatlakoztak volna. Létezett azonban a királyi Magyarországon egy — az erdélyi fejleményeket sóvár szemmel figyelő — tábor, amelynek tagjai között éppen semmiféle, vagy csak nagyon laza érintkezés volt megfigyelhető. Mindegyikük tett ugyan kisebb-nagyobb előkészületeket a támadásra, de ezeket ellenkező előjellel is meg lehetett indokolni: tehát hogy János Zsigmond seregei ellen tették. Ezeket a megnyilatkozásokat jelentették a besúgók a királynak, mondanivalójukat azonban — a nagyobb jutalom érdekében — úgy kiszínezték, sőt még okiratok hamisítására is vetemedtek, hogy teljesen összekuszálták a valós helyzetet és a később megindult nyomozásnak éppen az ő csalásaikat volt legkönnyebb kideríteni.[129]

A magyar földesurak egyes csoportjai — nem tartva az 1568. évi drinápolyi béke megkötése után a török további viharos előretörésétől —, ha tétován is, szembefordultak az idegen uralom formájában jelentkező Habsburg centralizációval, s harcoltak a rendi alkotmányért, a rendi államért, mert abban látták gazdasági érdekeiknek és politikai kiváltságaiknak is legfőbb biztosítékát. De a János Zsigmond politikájától függő szervezkedés nem a királyi Magyarországról indult ki és önálló formában később sem fejlődött ki a Habsburg országrész határain belül. Nem voltak itteni vezetői sem, sőt az elégedetleneknek még csak határozott terveik sem voltak; egyáltalán mindenféle kezdeményező szándék hiányzott belőlük. Károlyi Árpád kiemeli Dobóék „idő előtti tervében" a „középnemesi osztálynak abban való részvételességét".[130]

A Dobó—Balassa-féle mozgalom rövid idő múlva újraéledt. Amikor a Habsburgok támogatásával Erdélybe törő Bekes Gáspárt 1575-ben a választott erdélyi vajda, Báthori István legyőzte, és ezzel teljesen függetlenítette magát a bécsi udvartól, a még mindig elégedetlen magyar rendek újabb — a Dobóéknál szélesebb körű és erőtel-

128 *Károlyi Árpád:* i. m. Századok, 1879., 410. o.
129 *Csipes Antal:* i. m. Gyula, 1971. 174. o.
130 *Károlyi Árpád:* i. m. Századok, 1879., 569. o.

jesebb — mozgalma volt kibontakozóban, de ismét az erdélyi helyzet függvényeként, most már Báthori akciójára várva.[131]

A magyarországi földesurak anyagi-gazdasági érdekeinek, a földesúri árutermelés kiterjesztésének, a „második jobbágyság" megerősítésének legmegfelelőbb politikai keretét nem feltétlenül a Habsburg centralizáció, illetve abszolútizmus nyújtotta volna, hanem a rendiség egy maradi változatának megszilárdulását eredményező — a lengyel „nemesi köztársaságot" példázó — önálló feudális állam.[132] De azt is tisztán kell látnunk, hogy abban az esetben, ha az erdélyi fejedelemség és a magyarországi rendek összeműködése a Habsburg-uralom lerázásához vezetett volna, akkor ez a „nemzeti" monarchia — török védnökség alatt! — nem a Hunyadiak állama, hanem a Jagellók korának oligarchikus rendi reakciója és anarchiája lett volna. Ehhez a modellhez az a gazdasági és társadalmi fejlődés vezetett volna szükségszerűen, amelynek irányát és lényegét az „örökös jobbágyság" fogalmával szoktunk jelölni.[133]

A magyar rendek, annak ellenére, hogy egy mindinkább korszerűtlenné váló rendi berendezkedést és hatalmat védtek, egyben a nemzeti fejlődést is oltalmazták a Habsburgok központosító törekvéseivel szemben. Így mozgalmuk bizonyos fokig egybefonódott a nemzeti függetlenségi törekvésekkel; a nemesség osztályérdekeinek védelme bizonyos felületen találkozott a későbbi nemzeti fejlődés és ezzel együtt a haladás érdekeivel.[134]

A Habsburg centralizáció erősödésével szemben kifejlődő magyar rendi ellenállási akciók, amelyek először János Zsigmond, majd Báthori István külső támadásának voltak alárendelve, a XVII. század elején Bocskai István, majd Bethlen Gábor zászlaja alatt éledtek újjá, de a „nemzeti" törekvések megvalósításában — kiváltságaik, önző osztályérdekeik szűkkeblű féltése miatt — a magyarországi rendek akkor is hátul kullogtak.[135]

Az elmondottak összegezéseként az alábbiakban jelölhetjük ki Dobó István helyét történelmi nagyjaink Pantheonjában: Dobó István tettei különbözőek, magatartása ellentmondásos. Életének első kétharmadában a köznemesek sorsában osztozott, majd Eger várában tanúsított hősiessége a főurak közé emelte. Osztályhelyzeténél fogva a vagyonos főnemességhez tartozott, attól egy pillanatra sem szakadt el. Ilyen szempontból Dobó nem volt sem jobb, sem rosszabb osztálya többi

131 *Szádeczky Lajos:* Báthory István és egy magyarországi összeesküvés. Századok, 1866., 858—865. o.

132 Vö. *Elekes Lajos:* Az európai feudális államok központosításának néhány kérdéséről. Történelmi Szemle. 1959., 3—4. sz. 281. o.; Uo.: Rendiség és központosítás a feudális államokban. Budapest, 1962., 59—60. o.

133 Uo. 90. o.: Az erdélyi fejedelemség haladó történelmi szerepére: *Makkai László:* A kuruc nemzeti összefogás előzményei. Budapest, 1956., 85—86. o. 88. o.; *Elekes Lajos:* i. m. Budapest, 1962., 93. o.

134 *Pach Zsigmond Pál:* Függetlenségi küzdelmeink a Habsburgok ellen a XVII. században. A Rákóczi-szabadságharc. Az MDP pártfőiskolájának előadásai, 13. Budapest, 1951., 8. o.; *Nagy László:* A Bocskai szabadságharc katonai története. Budapest, 1961.; *Köpeczi Béla:* Hazafiság-történettudomány-történelemtanítás. Tézisek. Budapest, 1971.; *Köpeczi Béla:* Hazafiság-történelemtudomány-történelemtanítás. HK. 1972. 1. sz. 5—26. o.

135 *Nagy László:* i. m. Budapest, 1961.; Ua.: Bethlen Gábor a független Magyarországért. Budapest, 1969.; *R. Várkonyi Ágnes:* Történelmi személyiség, válság és fejlődés a XVII. századi Magyarországon. Századok, 1972. 3. sz. 609—647. o.

tagjainál.[136] A XVI. századi árutermelő nagybirtokosok sorában Dobó nem állt egyedül. A birtok- és vagyonszerzésben előtte jártak Nádasdy Tamás, Zrínyi Miklós, Perényi Péter, Török Bálint, Bebek Ferenc, Balassi Menyhért stb. Ő is azok közé a hatalmaskodó parvenüfőurak közé tartozott, akik a reneszánsz kor új életszemléletében — kora és osztálya fiaként — gátlástalan individualizmussal törtek céljaik elérésére. Ezekről írja Beöthy Zsolt: „Pillanatnyi anyagi érdekeinek megfelelően változtatták politikai pártállásukat, vallásukat, királyukat. Várakat ostromoltak, kastélyokat foglaltak, nyájakat hajtottak, házakat gyújtogattak, adószedőket nyomorgattak, kereskedőket fosztogattak".[137] Tetteikre a féktelen önérdek és a birtokharácsolási vágy nyomta rá bélyegét.

A gazdasági fejlődés — az árutermelés és pénzgazdálkodás — törvényeit Dobó is igyekezett a maga hasznára értékesíteni és eredményesen tudta szaporítani vagyonát.[138] A század derekán Zay Ferenccel és Bornemissza Sebestyénnel egy társaságban (kompániában) tőzsérkedett, az ökröket részben itthon értékesítették, részint a „bécsi kőre" hajtották.[139] Az 1570-es években Dobó István volt Selmecbánya gabonaszállítója.[140] A Dobó-család birtoka az 1560—1570 közötti évtizedekben mintegy 460 000 kataszteri hold körül mozgott.[141] A Dobó-birtokok tájegységileg két nagyobb csoportot képeztek. Az egyik birtokcsoport Északkelet-Magyarországon (Ung, Bereg, Abaúj megyékben), a másik az ország északi részének közepén (Bars, Hont, Zólyom megyékben) terült el.[142]

Semmi sem indokolja, hogy Dobó István birtokgazdálkodása során megnyilvánuló keménységét, erőszakosságát elhallgassuk vagy mentegessük. Eger sikeres megvédése után a mezővárosok elleni terrorakciókkal tette emlékezetessé nevét.[143] Egykorú források szerint önző, kapzsi és pénzszomjas ember volt.[144] Szekfű Gyula a feudális ural-

136 Vö. *Ágoston Péter:* A magyar világi nagybirtok története. Budapest, 1913., 157. o.; *Veress Endre:* Báthory István király. Budapest. 1937., 334. o.; *Tolnai Gábor:* Régi magyar főurak. Budapest, é. n. 19. o.; *Perjés Géza:* Zrínyi Miklós és kora. Budapest, 1965., 11—12. o.

137 *Beöthy Zsolt:* Az első magyar politikai színmű és kora. Századok, 1876., 20. o. Id. *Klaniczay Tibor:* Reneszánsz és barokk. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1961., 29. o.

138 Beöthy Zsolt írja (Századok. 1876., 199. o.): „Egyik jellemző vonása e kornak; a birtoknak, kincseknek, váraknak, szóval az anyagi javaknak olthatatlan szomjúsága"; Az európai nemesség gazdasági tevékenységének a növekedése a XVI. században általános tendencia volt. Vö. *Topolski, J.:* A nagybirtok gazdaságának refeudalizálódása Közép- és Kelet-Európában. Világtörténet. 20. sz. 1970., 32—46. o.

139 *Takáts Sándor:* Szegény magyarok 143—144. o. Id. *Pach Zsigmond Pál:* Nyugat-európai és magyarországi agrárfejlődés a XV—XVII. században. Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1963. 148. o.; Balassa András, Pethe ő János, Homonnaiak, Dobó István stb. birtokaikról rejtett utakon viszik ki a marhát és a borokat. Lásd: *Takáts Sándor:* Bajvívó magyarok. Ifjúsági Kiadó, Budapest, é. n. 55. o.; *Klaniczay Tibor:* i. m. Budapest, 1961., 28—30. o.

140 *Sobó Jenő:* Selmecbánya sz. kir. város társadalma, ipara és kereskedelme a XVI. század második felében. Budapest, 1910., 31—32. o. Id. *Pach Zsigmond Pál:* i. m. Budapest, 1963. 150. o.

141 *Demkó Kálmán:* Magyarország hadi ereje a XVI. században. HK. 1916., 26. o. Id. *Csipes Antal:* i. m. Gyula, 1971., 25. o.

142 Dobó István mohó birtokszerzési törekvéseire lásd: *Veress Endre:* Báthory István király. Budapest, 1937. Itt jegyezzük meg, hogy Dobó István fiát, Ferencet, már mint az ország leggazdagabb földesurát emlegették.

143 *Iványi Béla* Gönc történetéről szóló munkájában (Gönc szabadalmas mezőváros története. Debrecen, 1926., 35., 39—40. o.) egész sor példát említ mindezekre.; *Veress Endre:* i. m. Budapest, 1937. 334. o.; *Szederkényi Nándor:* i. m. II. k. Eger, 1890., 90. o.; *Klaniczay Tibor* (szerk.): A magyar irodalom története 1600-ig. Budapest, 1964., 268. o.

144 Mindezek miatt Gönc a királytól kért védelmet Dobó ellen, mivel azonban hiába, 1561 őszén lázadás tört ki a városban, amelynek során Dobónak több embere vesztette életét. Lásd: *Iványi Béla:* i. m. Debrecen, 1926., 39—40. o.

kodó osztálynak a török elleni harcban vitt szerepét idealizálva, a következőkben jellemzi Dobó Istvánt: „Személyes bátorság, nemzetcélokért önfeláldozás és kis és nagy dolgokban egyaránt megnyilatkozó telhetetlen kapzsiság talán egyikben sem egyesült olyan felbonthatatlan egységgé, mint Dobó István személyében, aki Eger védője, a magyar rendi szabadság ártatlan üldözöttje, a korszak egyik legnagyobb birtokszerzője és a zsugoriságig anekdotikus hőse volt egyszemélyben".[145]

De nem ismert meghátrálást — éppúgy mint Losonczi István Temesvárott — a török elleni küzdelemben sem.[146] Mikor Dobónak főleg az északi országrész délibb sávján fekvő birtokai forogtak veszélyben, mikor élete sodrása Egerben olyan helyre állította, ahonnan felvidéki birtokainak pusztulása nélkül nem futamodhatott meg, akkor élete kockáztatása árán is makacsul kitartott, akkor ez a kapzsi s pénzsóvár, jobbágysanyargató, osztálya szellemét híven képviselő nemesúr a Felvidék kapujában nemcsak saját vagyonát és hatalmát védte halálmegvető bátorsággal, hanem hazája függetlenségét is.[147] Egyéni érdek és az ország szolgálata nála egy tőről fakadt. Azzal, hogy birtokaitól igyekezett távoltartani, s azok kapujában visszavonulásra kényszeríteni a rabló törököt, az ország érdekeit is szolgálta, a haza egyik darabját is védelmezte.[148]

Egertől és az egri győzelemtől nem lehet elszakítani Dobó István nevét. Egerben végrehajtotta, amit a nép tőle és minden végvári kapitánytól elsősorban elvárt: a haza egy darabjának védelmezését. Csakis így jöhetett létre az az „egység", amely Tinódi szerint a védőkben, a legénységben és a várba bejött parasztokban olyan nagy örömet és bizakodást keltett.[149] A védők „... nem sok népben, álgyukban, sok élésbe, sem az magyar urak segéllésébe ..., hanem a köztük (levő) nagy egyességbe" bíztak. A Losonciak, a Dobó Istvánok, a Zrínyi Miklósok abban különböztek osztályukbeli ugyancsak gátlástalan birtokszerző, ugyancsak Habsburg-párti kortársaiktól, hogy nem a kényelmesebb, olcsóbb megoldást, nem a meghátrálást választották. A főurak többsége, a királytól várva a segítséget, elhárította magától a honvédelem terheit és a török előli gyáva menekvésre gondolt. Dobót éppen az emeli kortársai, osztályának tagjai fölé, hogy Eger vár védelmét vállalta, s elvégzésében helytállt, harcát a győzelemig tudta vinni. A katonai feladatokat olyan körültekintéssel, hozzáértéssel végezte, amely ilyen irányú iskolázottságot is feltételez.[150] Egri kapitányi működése azt bizonyítja, hogy az akkori haditechnika

145 *Hóman Bálint—Szekfű Gyula:* i. m. III. k. Budapest, 1943., 194. o.
146 *Kiss István:* A parasztság és a főurak XVI. századi honvédő harcunkban. HK. 1954., 61—75. o.
147 Vö. *Klaniczay Tibor* (szerk.): i. m. Budapest, 1964., 269. o.
148 Dobó István egri helytállásában valószínűleg az is közrejátszhatott, hogy a veszély közeledtére tisztségét nem adhatta fel, mert ebben az esetben a fej- és jószágvesztési ítélet végrehajtása várhatott volna rá. Egyik szomszédjuk, Tegenyey Tamás, 1548-ban bevádolta a Dobó-testvéreket, hogy az ő birtokán hatalmaskodtak. Dobó Istvánt és testvéreit emiatt 1551. március 5-én fej- és jószágvesztésre ítélték, de Ferdinánd 1552. február 22-én egy évre felfüggesztette az ítélet végrehajtását. Lásd: OL. Archivum Fam. Dobó. Dobóhoz 3. sz. levél.; *Gyárfás István:* i. m. Budapest, 1879., 78—79. o.
149 *Soós Imre—Szántó Imre:* i. m. Budapest, 1952., 91—93. o.
150 *Balogh János:* i. m. Eger, 1881., 49. o.

legmodernebb eszközeit is jól ismerte, értett az ágyúkhoz és minden technikai eszközt felhasznált a harc sikere érdekében. Az egri várkapitányság volt az a keret, s Eger megvédése volt az a feladatkör, amelyben gátlástalan birtokszerző, jobbágyokat és mezővárosi polgárokat nyúzó nagybirtokosból nemzeti hőssé emelkedhetett, ahol egyéni érdeke, katonai ambíciója, birtokszerző törekvése találkozott a haza érdekeivel.[151]

Dobó István erdélyi vajdasága idején mint a Habsburgok hű embere azt a célt szolgálta, hogy Magyarország és Erdély egyesítésével erőteljes török elleni bázis jöjjön létre. Miután meghiúsult ennek lehetősége, Dobó nem vette észre, hogy Erdély biztonságának és további fejlődésének érdeke a Habsburg-uralom megszüntetését követeli meg. Hogy mennyire céltudatos magyar politikus és nem a Habsburg-érdekek elvtelen kiszolgálója, éppen az a tény bizonyítja, hogy alig egy évtized múltán éppen azzal az uralommal fordul szembe, amelyet Erdélyben még meggyőződéssel szolgált.

Az 1560-as évek végén kibontakozó rendi elégedetlenség a magyar „nemzeti" törekvések egyik gyenge hajtása volt, mely abból a felismerésből fakadt, hogy egy olyan idegen uralom akarja hatalmát Magyarországra kiterjeszteni, amely ugyanakkor nem képes gondoskodni az ország védelméről. A rendek Habsburg-ellenességének megerősödését mindenképpen gátolta a török veszély, de jól megfigyelhető, hogy amint ideiglenes enyhülés következett be ezen a téren, mint például az 1568-ban megkötött drinápolyi békével, azonnal feszültebbé vált az udvarral szembeni viszonyuk.

A Dobó—Balassa-féle főúri ellenállás az idegen elnyomó hatalom térnyerésével szemben még nem tekinthető érdemleges kezdeményezésnek. A rendek nem akartak elszakadni a Habsburgoktól, csak bizonyos régi alkotmányos jogok tiszteletben tartását követelték. Ezért nem azonosultak az elszakadás gondolatáig talán eljutó Dobóékkal, akiknek kezében a külső segítség elmaradása után — megfelelő tömegbázis híján — semmi hatékony eszköz nem maradt céljaik eléréséhez. Még a Báthori Istvánt támogató, erőteljesebb mozgalom sem jutott el az önálló cselekvésig. De a rendek Habsburg-ellenességből fakadó energiája — ha alárendelt formában is — később alapjául szolgált az Erdélyből kiinduló, a magyar „nemzeti" önállóságért folytatott küzdelmeknek. Már pedig az önálló államiság kialakítására való törekvés — ha ellentmondásosan is — a haladást szolgálja.[152] Ilyen értelemben pozitívnak, előremutatónak tekinthető a Dobó—Balassa-féle főúri szervezkedés; mintegy föld alatti morajként előre jelezve a Bocskai felkelést.

151 *Soós Imre—Szántó Imre:* i. m. Budapest, 1952., 91—92. o.; *Szántó Imre:* i. m. Eger 1971., 187—188. o.
152 Vö. *Köpeczi Béla:* Osztály és haza. Népszabadság, 1971. okt. 23. sz.

ИМРЕ САНТО:

ИШТВАН ДОБО

Резюме

В 1972 году мы отмечаем 400-летнюю годовщину смерти Иштвана Добо, доблестного коменданта крепости Эгер. Биография Иштвана Добо принадлежит к одной из крупных задолжностей исследователей венгерской истории XVI века. Кто знаком с жизнью легендарного героя Эгерской крепости лишь по роману Гезы Гардоньи «Звезды Эгера», весьма немного узнают о жизненном пути капитана Добо до знаменитой защиты крепости Эгер, и о его жизни после обороны крепости до самой смерти. Именно поэтому не кажется безынтересным ознакомиться с происхождением Иштвана Добо и началом его жизненного пути, чтобы нам стала более ясной его роль в защите крепости и его дальнейшая судьба. Еще менее известно общественности дворянское сопротивление, связанное с именем Иштвана Добо и Яноша Балашша. Именно поэтому статья, наряду с показом — уже хорошо известной — роли Добо в защите Эгерской крепости, останавливается главным образом на этапах жизненного пути героя, предшествовавших защите крепости 1552 года, и последовавших после этого, которые менее известны читателю.

В первые две трети своей жизни Иштван Добо разделял участь поместного дворянства, затем за героизм, проявленный при защите крепости Эгер, он был возведен в звание воеводы Трансильвании и вошел в знать. По своему классовому положению Добо относился к имущему высшему дворянству. С этой точки зрения он был не лучше и не хуже других представителей своего класса. Законы экономического развития — товарное производство и денежное хозяйство — он также стремился обратить в свою пользу и сумел умножить свое состояние, но Добо не отступил также и перед тем, чтобы вступить в борьбу с турками. Стремясь не подпускать грабителей-турок, удерживая их подальше от своих владений, он служил также и интересам своей страны, он защищал один из уголков своей родины. Чин капитана и коменданта Эгерской крепости обязал его организовать оборону и в процессе выполнения всех связанных с защитой крепости задач этот крупный помещик — безудержный стяжатель, эксплуатировавший крепостных и ремесленников-горожан, — сумел возвыситься и вырасти в национального героя.

Иштван Добо, как преданный сторонник Габсбургов, во время своего господарства в Трансильвании служил цели создания мощной базы сопротивления туркам посредством объединения Венгрии и Трансильвании. После того, как такая возможность уже была исключена, Добо упустил из виду, что интересы безопасности и дальнейшего развития Трансильвании требуют ликвидации господства Габсбургов. Сословное недовольство, развернувшееся в конце 1560 годов, было одним из слабых побегов «национальных стремлений», лелеемых венгерским дворянством, почвой чего явилось осознание положения, что на Венгрию хочет распространить свое господство такая чуждая держава, которая в то же время не в состоянии заботиться о защите страны. Дворянское сопротивление, возглавляемое Добо и Балашша, еще не может считаться существенным почином, противостоящим экспансии державных поработителей. Но энергия сословий, вытекающая из вражды к Габсбургам, — хотя и в подчиненной форме — позднее послужила основой зародившейся в Трансильвании борьбы венгров за венгерскую «национальную» независимость.

IMRE SZÁNTÓ:

ISTVÁN DOBÓ

Resümee

Im Jahre 1972 begingen wir einen Jahrestag; vor vierhundert Jahren ist István Dobó, der heldenmütige Kommandant der Festung Eger (Erlau) gestorben. Die Biographie István Dobós gehört noch immer zu den Schulden unserer Geschichte des 16. Jahrhunderts. Wer das Leben des legendären Helden nur aus

dem Roman Géza Gárdonyis „Egri csillagok" (die Sterne von Eger) kennt, weiß wohl kaum etwas über den Lebenslauf Dobós vor und nach der erfolgreichen Verteidigung der Festung Eger bis an sein Lebensende. Es scheint daher nicht uninteressant zu sein, uns mit der Herkunft Dobós, den Anfängen seiner Laufbahn zu befassen, damit wir in seine Tätigkeit während der Belagerung und in sein späteres Schicksal einen klareren Einblick erhalten. Noch weniger kennt die Öffentlichkeit den an die Namen István Dobós und János Balassas geknüpften adeligen Widerstand. Die Studie befaßt sich deshalb, neben der wohlbekannten Tätigkeit Dobós als Festungskommandant, hauptsächlich mit seinem weniger bekannten Lebenslauf vor und nach der erfolgreichen Verteidigung der Festung im Jahre 1552.

Die ersten zwei Drittel seines Lebens verbrachte Dobó in den Reihen des Adels; infolge seiner in der Festung Eger bekundeten Tapferkeit stieg er in die Aristokratie auf. Infolge seiner Klassenzugehörigkeit gehörte er nun dem vermögenden Hochadel an. Aus diesem Gesichtspunkt war er weder besser noch schlechter als die übrigen Mitglieder seiner Klasse. Auch er war bestrebt, die Gesetze der wirtschaftlichen Entwicklung — der Warenproduktion und Geldwirtschaft — zu seinem Nutzen zu verwerten, und konnte sein Vermögen erfolgreich vermehren. Doch kannte er auch im Kampfe gegen die Türken kein Zurückweichen. Wenn er trachtete, die räuberischen Türken von seinen Besitztümern fern zu halten, diente er auch den Interessen des Landes, verteidigte er auch ein Stück seines Vaterlandes. Die Burghauptmannschaft von Eger bildete den Rahmen, die Verteidigung von Eger den Aufgabenkreis, in welchem der hemmungslos Besitz verschaffende, Leibeigene und Bürger der Marktflecken schindende Großgrundbesitzer zum Nationalhelden wurde.

István Dobó diente zur Zeit seiner Siebenbürger Woiwodschaft als treuer Anhänger der Habsburger dem Ziele, durch die Vereinigung Ungarns und Siebenbürgens eine kraftwolle Basis gegen die Türken zu schaffen. Als sich diese Möglichkeit nicht ergab, erkannte Dobó nicht, daß das Interesse der Sicherheit und weiteren Entwicklung Siebenbürgens die Beendigung der Herrschaft der Habsburger erheischt. Die sich am Ende der 1560er Jahre entfaltende ständische Unzufriedenheit war ein schwacher Trieb der ungarischen „nationalen" Bestrebungen, die der Erkenntnis entstammte, daß eine solche Fremdherrschaft ihre Macht auf Ungarn ausbreiten wolle, die zur gleichen Zeit nicht für die Verteidigung des Landes sorgen kann. Gegenüber der Raumgewinnung der unterdrückenden Fremdmacht kann der hochadelige Widerstand von Dobó und Balassa noch nicht als meritorische Initiative betrachtet werden. Doch die der anti-Habsburgischen Einstellung der Stände entspringende Energie diente später — wenn auch in untergeordneter Form — als Grundlage für den aus Siebenbürgen ausgehenden, um die ungarische „nationale" Selbständigkeit geführten Kampf.

A FEGYVERES-SS MAGYARORSZÁGI TOBORZÓAKCIÓI

TILKOVSZKY LÓRÁNT

A második világháború időszaka magyarországi katonai történetében — de általános történetében is — fontos kérdést jelentenek a Fegyveres-SS hazánkban előbb illegálisan, majd 1942—44-ben „legális körülmények" közt lefolytatott toborzóakciói. A szövetséges német haderő részére a magyarországi német lakosság körében folyó toborzás eltűrése, majd kormányok közti hivatalos megállapodások útján való engedélyezése az ország — jelentős részben már eladott — szuverenitásának további, különösen súlyos sérelme lett, amelyért az ország akkori vezetői bűnös módon felelősek.

Az SS toborzóakciói egyre károsabban érintették a magyar honvédhadsereg kiegészítésének érdekeit, s hovatovább a tényleges állományt is szétzilálással fenyegették. Az ország kormánya és legfelsőbb katonai vezetése mégis hozzájárult az SS-toborzáshoz, mert azt remélték, hogy annak engedélyezésével kivédhetik a honvédcsapatok nagyobb arányú harcbavetésére irányuló német követeléseket, s így megőrizhetik a haderő javát a szomszéd országokkal fennálló konfliktus elintézésére, a háború befejező szakaszában; és mert arra számítottak, hogy tehermentesítést fog jelenteni az ország számára, ha megszabadul azoktól, akik önkéntes elhatározásból egy idegen állam hadseregében való szolgálatot választják.

Mindkét várakozásukban csalódniuk kellett. A magyar csapatok bevetésére irányuló német katonai igények nem mérséklődtek, hanem fokozódtak. A magyarországi német lakosság nemzetiszocialista érzelmű részét tömörítő Volksbund pedig, amely az SS-toborzás propagálását végezte, óvni igyekezett saját kádereit, s az SS által támasztott igényeknek egyre inkább azon németek betoborzása útján igyekezett eleget tenni, akik nem tartoztak a szervezethez. Ezek jelentős részét sikerült is egyrészt német nacionalista és szociális demagógiával, másrészt megfélemlítéssel az SS-be vinnie. Az ország német megszállása után sorra kerülő harmadik SS-akció már kényszersorozás volt, amelyhez a magyar kormány — az eddigiektől eltérően — aktív segítséget nyújtott.

Történetírásunk eddig nem foglalkozott behatóan a magyarországi SS-toborzások történetével. A hazai és a német levéltárak vonatkozó

anyagának felkutatása és összegyűjtése révén ezúttal válik csak lehetővé e problematika részletes és sokoldalú vizsgálata. Az eddigieknél világosabb képet kapunk az ügy előzményeiről, a toborzást és propagandáját végző SS-, illetve Volksbund-szervek munkájáról, azokról a kormányközi megállapodásokról, amelyek a toborzás feltételeit esetről esetre szabályozták, a toborzás lefolyásának körülményeiről, a toborzóakciók számszerű eredményeiről. Igen fontos az SS-önkéntesek magyar állampolgárságuktól való megfosztásának egyedül Magyarországon történt — a harmadik akciónál azonban már feladott — alkalmazása. Eddig nem ismert jelentőséggel domborodik ki az SS-hez bevonultak hozzátartozói segélyezésének, illetve esetleges áttelepülésüknek kérdése, amely összefüggésben állott a délkelet-európai, köztük a magyarországi németség egésze áttelepítésére vonatkozó — a háború végéig felfüggesztett — hitleri tervekkel. A magyarországi ellenállási mozgalom történetéhez érdekes adalékul szolgálnak az SS toborzóakcióival szembeni megnyilvánulások, fellépések adatai. Az 1944. október 15-i sikertelen „Horthy-puccs" előzményeihez tartozik az SS-egyezmény módosítására és a magyar érzelmű németek megvédésére történt kísérlet.

Mindezek alapján úgy véljük, hogy a Fegyveres-SS magyarországi toborzóakcióinak problematikájának megvilágítása hasznos hozzájárulás lehet a második világháborús időszak magyarországi katonai történetéhez, de általános történetéhez is, s amellett bepillantást enged a háborúban — épp az SS-toborzások révén — igen súlyos vérveszteséget szenvedett magyarországi német lakosság belső történetébe is.

Az illegális SS-toborzás és az első legális toborzóakció

Azt a „német népközösség" (Volksgemeinschaft) ideológiájának megfelelő igényt, hogy ti., aki német, az — bárhol éljen is, bármely más országnak legyen is állampolgára — kötelezettséget elsősorban a német nép és német birodalom iránt érezzen, katonai vonatkozásban különösen az SS képviselte. Himmler, az SS birodalmi vezére, egyenesen „népárulásnak" tartotta, hogy német emberek, mint katonák, „idegen hatalom" szolgálatában álljanak. Az 1941-es évet megelőzően még nem annyira a német birodalom katonaanyag-igénye, mint inkább ez az ideológiai álláspont játszott szerepet abban, hogy a délkelet-európai országok , az ún. „Südostraum" németségével szemben is szorgalmazni kezdték a német birodalom hadseregében, elsősorban az SS-ben való önkéntes katonáskodást.[1] Egy, az 1940. május 1-i állapotot rögzítő kimutatás szerint 48 jugoszláviai, 83 szlovákiai, 110 romániai némettel szemben 24 magyarországi német szökött ki és állt be az SS-hez.[2]

A toborzóakció kezdetben mindenütt illegális jelleggel indult, szerény keretek közt, kerülve a külpolitikai bonyodalmakat. A romániai német „népcsoporttól" 1940 tavaszán ezer önkéntest vártak el, s eze-

1 *Ackermann*, Josef: Heinrich Himmler als Ideologe. Göttingen—Zürich—Frankfurt, 1970., 181—182, 207, 226. o.
2 *Klietmann*, K. G.: Die Waffen-SS. Eine Dokumentation. Osnabrück, 1965. 499—500. o.

ket mezőgazdasági vendégmunkások gyanánt szállították júniusban Bécsbe. A magyarországi német „népcsoporttal" szemben 1940 őszén léptek fel hasonló igénnyel — ötszáz önkéntes erejéig. Basch „népcsoportvezető" abban állapodott meg Himmlerrel, hogy az illegális akciót német birodalmi sportoktatói tanfolyamon való részvételnek álcázzák.[3]

Magyarország bekapcsolódása a Jugoszlávia elleni német agresszióba módot adott arra, hogy az SS most már közvetlen toborzásba kezdjen, elsősorban a jugoszláv uralom alól „felszabadított" területeken. A Fegyveres-SS Kiegészítő Hivatala (Ergänzungsamt der Waffen-SS) „egészségügyi vizsgálat"-nak, „biológiai adatgyűjtés"-nek álcázott sorozást indított 1941 áprilisában a 18—32 éves német fiatalok körében, akik Bácskában tömegesen jelentkeztek önkéntesnek. A magyar honvéd főparancsnokság figyelmes lett Viktor Nakeler SS-alezredes (Obersturmbannführer) „orvosi vizsgálataira", s azokat formálisan kifogás tárgyává tette, valójában azonban az a nézet alakult ki, hogy jobb megszabadulni az állhatatlan elemektől, a magyar állampolgárságot meg kell tőlük vonni, és az ország területéről ki kell őket tiltani.[4]

Az illegális SS-toborzóakciónak ez a magyar részről történő hallgatólagos tudomásulvétele a bácskai területre korlátozódott, és az ottani pacifikációt akarta elősegíteni. Nageler és Basch azonban a legnagyobb óvatosságra kényszerült akkor, amikor az egészségügyi vizsgálatoknak álcázott sorozást júniusban az ország más területeire is kiterjesztette. Számos — főleg dunántúli — falu Volksbund-otthonában került sor „egészségügyi vizsgálatra", amelyre a Volksbund funkcionáriusai idézték be az előzetesen összeírt legényeket, hogy a német birodalmi „sporttanfolyamra" való alkalmasságukat megállapítsák. Az előre meghatározott keretnek megfelelően kiválasztott 500 alkalmas önkéntes közül csak 100-at sikerült szabályos útlevéllel kijuttatni a német birodalomba, mert a hatóságok egyes vidékeken, Basch tiltakozása ellenére, a magyar állampolgárságról való lemondást tartalmazó nyilatkozatok aláírásától tették függővé az útlevélkérelmek kedvező elbírálását. A többieket meghatározott időpontokban egyénenként Budapestre utaztatták, a Volksbund központi székházában gyülekeztették, és éjszakánként 50—60 fős csoportokban az SS ponyvával lefedett teherautóin csempészték ki.[5] Kiképzésük után a „Nord" elnevezésű 6. SS hegyi hadosztály keretében 1941-ben a finnországi frontra kerültek.[6]

A Szovjetunió megtámadását követő első hónapokban az önkéntesek illegális toborzása az SS-be újabb lendületet vett. Különösen Bácskából folyt nagyarányú embercsempészés. A Volksbund bácskai helyi

[3] Országos Levéltár (továbbiakban OL.) Filmtár. 12 867. doboz, Deutsches Zentralarchiv (továbbiakban DZA), Potsdam Nürnberger Prozess, Fall XI. — Berger SS-altábornagy jelentése Himmlernek: „Besprechung mit Gauamtsleiter Triska vom 9. 7. 1941."

[4] Hadtörténelmi Levéltár (továbbiakban HL.) VKF. eln. 1 oszt. 5300/1941. — Helyzetjelentés a „Dél" hadseregcsoport csendőr parancsnokságának helyzetjelentései alapján. Budapest, 1941. május 22., és az osztály június 1-i állásfoglalása.

[5] OL. Miniszterelnökség (továbbiakban ME.). Nemzetiségi o. 89. cs. C. 15 186/1941. — Baranya megye főispánjának jelentése. Pécs, 1941. szeptember 24.

[6] *Klietmann:* i. m. 143—144. o.

csoportjai 1941 decemberében végzett felmérése szerint mintegy 4 ezren szöktek át Bácskából a Bánátba és Szerbiába német egységekhez: 2 ezer az SS-hez, 1—1 ezer a Wehrmachthoz, illetve a Todt-szervezethez állt be.[7] Mindez azzal a következménnyel járt, hogy amikor a honvédség akart soroztatni Bácskában, már kicsúszott kezéből a számításba vett katonaanyag: Kula községben például a magyar sorozó bizottság a helybeli 86 sorköteles közül csak egyetlen egyet talált, az is púpos volt.[8] A „Das Reich" elnevezésű 2. SS-hadosztályhoz beállt 2 ezer ember a szovjet arcvonalra került.[9]

A hivatalos német diplomáciának kényelmetlen volt az illegális SS-toborzás, mert a német—magyar viszony megzavarására alkalmas momentumot látott benne. A budapesti német nagykövet, von Jagow azt javasolta, hogy az önkéntesek toborzását tiltsák meg, az eddig toborzottakat pedig küldjék haza — kikötve a magyar kormánynál a büntetlenséget.[10] A szovjetellenes hadjárat során már érezhetővé vált nagy emberhiány pótlására azonban 1941 decemberében Himmler Romániából, Magyarországból és Szlovákiából összesen mintegy 60 ezer német betoborzását tartotta szükségesnek.[11] Minthogy ilyen méretű toborzás már úgysem történhetett illegálisan, Ribbentrop német külügyminiszter 1942. január 6—9-i magyarországi tárgyalásai során nyíltan fordult Bárdossy miniszterelnökhöz azzal a kívánsággal, hogy a magyar kormány tegye lehetővé 20 ezer önkéntes toborzását a magyarországi németek köréből a Fegyveres-SS-be. Mint Bárdossy január 14-én közölte Jagow követtel, a magyar kormány hajlandó erre, ha német részről elfogadták az alábbi kikötéseket: 1. kizárólag németek legyenek toborozhatók, az önkéntesség elve alapján, 2. kiskorúaknak írásbeli szülői beleegyezés legyen szükséges a jelentkezéshez, 3. német részről vállalni kell, hogy az illetőket azonnal honosítják Németországban, mert akik belépnek az SS-be, elvesztik magyar állampolgárságukat.

A német kormány elfogadta a hármas feltételt, s megindultak a részletes tárgyalások. A február 12-én létrejött megállapodást (Vereinbarung) a magyar Külügyminisztérium február 19-én szóbeli jegyzék (Verbalnote) formájában közölte a budapesti német követséggel.

A megállapodás értelmében a magyar kormány hozzájárult ahhoz, hogy önkéntes jelentkezés alapján német származású, 18—30 éves magyar állampolgárokat toborozzanak a Fegyveres-SS-be — tekintet nélkül arra, hogy a magyarországi német Volksbund tagjai-e vagy sem. A toborzottak száma egyelőre legfeljebb 20 ezer lehet, s a toborzást — a sajtó kizárásával — a Volksbund szervezete végzi. Az

7 *J. Mirnics:* Die Batschkadeutschen zur Zeit der ungarischen Besetzung (1941—1944). Acta Historica, 1972. évf. 3—4. sz. 333. o. — Egy, az 1942. január 15-i helyzetet rögzítő kimutatás szerint Romániából 2500, Szerbiából és Horvátországból együttesen 2200, Szlovákiából 500, Magyarországról 450 német szolgál a Fegyveres-SS-ben. Ez a kimutatás a magyar uralom alá került Bácskából a Szerb-Bánátba szökötteket és az SS-hez ott beállókat nyilván a szerbiai rovatban olvasztotta be. (*Klietmann:* i. m. 515. o.)

8 Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, Bonn (továbbiakban PA AA). Inland II. g. (geheim). 325. — Jagow követ jelentése. Budapest, 1941. november 18.

9 *Klietmann:* i. m. 89—90. o.

10 PA AA Inland II. g. 325. — Jagow követ jelentése, Budapest 1941. november 12.

11 OL. Filmtár. 10 943 doboz. E. 313 865. — Rintelen feljegyzése, Berlin, 1941. december 19.

SS birodalmi vezetőjének különmegbízottja — Nageler — osztja be a sorozó bizottságokat, amelyekben a magyar honvédség, valamint a magyar közigazgatási hatóságok egy-egy képviselője is helyet foglal. A sorozó bizottságok által alkalmasnak talált önkéntesek nélkülözhetőségét katonai és munkaerő szempontból a Honvédelmi Minisztérium felülvizsgálja, s hozzájárulása után az önkénteseket, elszállításuk céljából, a német birodalmi kormány rendelkezésére bocsátja. A toborzottak átvételükkel német birodalmi illetőséget nyernek.

A megállapodásban a német birodalmi kormány kötelezettséget vállalt, hogy a toborzási akciót semmiképp sem használják fel olyan propaganda céljaira, mely a magyarság, a magyar állam, vagy kiváltképp a magyar királyi honvédség ellen irányulna; az így német birodalmi illetőséget nyert személyeket a német birodalmi kormány semmiféle Magyarország területén ellátandó katonai, diplomáciai, vagy egyéb közszolgálati feladattal nem bízza meg és nem alkalmazza; az így a Wehrmacht tagjaivá vált személyek, amennyiben szabadságukat Magyarországon töltik, ott kizárólag polgári ruházatot viselnek.

Végül a megállapodás arról rendelkezett, hogy a toborzott önkéntesek Magyarországon lakó hozzátartozóinak segélyezését a német kormány a magyar kormánnyal egyetértésben rendezi, s a magyar kormány biztosította, hogy azok az önkéntesek, akik a sorozásnál alkalmatlannak minősülnek, vagy más, egyéb okokból visszamaradnak, önkéntes jelentkezésük miatt nem szenvednek politikai vagy gazdasági hátrányt. A toborzási akció minden költségét — a megállapodás értelmében — a német kormány viseli.

A budapesti német követség február 24-én — ugyancsak szóbeli jegyzék formájában — igazolta a megállapodás kézhezvételét. Ezzel a megállapodás életbe lépett.[12]

A tényleges toborzás azonban már jóval korábban megindult: február 8—9-én az SS sorozó bizottságai megkezdték munkájukat a németlakta területeken.[13] A legáltalánosabb propagandaérvük az volt, hogy a németeket előbb-utóbb úgyis besoroznák a magyar hadseregbe. Ettől megszabadulnak, ha az SS-be jelentkeznek, ahol jobban megbecsülik őket, és német anyanyelvükön beszélhetnek. Azt is állították, hogy aki a honvédséghez vonul be, azt a frontra viszik, aki viszont az SS-be jelentkezik, az — hatheti, legfeljebb háromhavi kiképzés után — a megszállt területeken rendfenntartó alakulatokhoz kerül. Különösen fontos érv volt, hogy az SS a bevonulók zsoldja és otthonmaradó hozzátartozóik ellátása szempontjából is messzemenően előnyösebb: aki az SS-hez vonul be, havi 120 pengőt kap, amelyből 60-at hazautalhat családjának; ezenfelül a feleség havi 50, az öreg szülők havi 30 pengő ellátmányt kapnak, gyermekenként pedig havi 10

[12] A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról, 1933—1944. Összeállították és sajtó alá rendezték: *Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkovszky Loránt, Juhász Gyula.* Budapest, 1968., 647, 472, 479. sz. dok.

[13] A magyar helyi hatóságokat ez meglepetésként érte, mert nem volt tudomásuk a folyamatban levő tárgyalásokról; a területileg illetékes hadtestparancsnokságok táviratban kértek sürgős eligazítást a vezérkari főnöktől és a honvédelmi minisztertől. (HL. VKF. eln. 1. oszt. 4308/1942) — A VIII. hadtest parancsnokságának távirata. Kassa, 1942. február 10.

pengőt. Mindez nagy csábítás volt, különösen a szegényebb német családok számára.[14]

Az SS-toborzással kapcsolatban a Volksbund számolt azzal a „veszéllyel", hogy honvédségi behívásokkal próbálják majd megakadályozni az SS-be jelentkezők besorozását. A magyar katonai és polgári hatóságok azonban passzív magatartást tanúsítottak: a tanácsért hozzájuk fordulóknak se nem ajánlották, se nem ellenezték az SS-be való belépést: várták, hogy elváljék a szem az ocsutól. Csak szórványosan fordult elő egy-két eset, hogy SS-önkéntes honvédségi behívót kapott.[15]

A toborzóakció megindulását a volksbundista németek lelkes hangulatban fogadták; a Volksbund toborzó propagandistái mindenütt csak a jelentkezés megtörténte után világosították fel az önkénteseket, hogy alá kell írniuk egy nyilatkozatot a magyar állampolgárságról való lemondásukról. Ez — bár a toborzók puszta formalitásnak igyekeztek feltüntetni — nagy megdöbbenést keltett; sokan felismerték, hogy a Volksbundnak az SS-toborzás érdekében kifejtett propagandája súlyos veszedelembe sodorhatja őket, s ezért nemcsak az SS-szel szemben tanúsítottak elutasító magatartást, hanem a Volksbundnak is hátat fordítottak. A Volksbund terrorral próbálta ellensúlyozni a kétségtelen megtorpanást. Azzal fenyegetődzött, hogy az SS-be nem jelentkezőket népárulónak tekintik, bojkott alá helyezik, a háború után pedig felakasztják. Házról házra járva erőszakoskodtak a toborzás érdekében: „nehogy a Führer előtt szégyent valljunk"![16]

A német birodalom párt- és állami vezetői tájékoztatását szolgáló rendszeres bizalmas jelentések behatóan foglalkoztak a magyarországi toborzóakcióval és a német népcsoportban felmerült azon aggállyal is, hogy a magyarországi németség elveszíti egész harcképes ifjúságát, s ma még nem is lehet felmérni, milyen következményei lehetnek ennek a magyarokkal szemben folytatott népiségi harcban (Volkstumskampf). Hangsúlyozták, hogy az SS-ben a német ifjúság katonailag, politikailag és világnézetileg olyan elsőrangú nevelést kap, amely a Volksbundon belül nem lehetséges, s hogy ez az iskolázás később kétségkívül igen kedvező hatással lesz a népcsoport egész struktúrájára. E jelentések szerint a toborzás teljes sikerrel jár, de azt sem hallgatják el, hogy a Volksbund-vezetők tartózkodása a jelentkezéstől rossz hatású volt.[17]

Az SS-be besorozottak „törvény fölött állóknak" érezték magukat, akik büntetlenül követhetnek el mindenféle kilengéseket. Sopronban provokatív módon viselkedtek, mire a város egyetemista és középiskolás ifjúsága ellentüntetést rendezett.[18] A Dél-Dunántúlon a magyar érzelmű lakosságot súlyosan fenyegették, a Tolna megyei Mucsi köz-

[14] HL. HM. Eln. 13 643/1942. — Csendőrség központi nyomozó parancsnokságának jelentése: „A német birodalmi Waffen-SS alakulatokhoz toborzás a VDU-ban". Budapest, 1942. február 28.

[15] HL. HM. Eln. 28 713/1942. — Csendőrség központi nyomozó parancsnokságának jelentése. Budapest, 1942. május 12.

[16] HL. HM. Eln. 13 643/1942

[17] Bundesarchiv, Koblenz (továbbiakban BA). R 58/170. — Meldungen aus dem Reich. 1942. március 2. (264. sz.)

[18] Soproni Szemle, 1970. évf. 4. sz. 317—320. o.: *Hiller:* Haladó egyetemi diákmozgalmak.

ségben egy legényt meg is bicskáztak. A leghevesebb és legnagyobb arányú kilengésekre azonban Bács-Bodrog megyének azon részén került sor, amelyet nemrég csatoltak Magyarországhoz: „Aki nem jelentkezik, leköpjük!", „Aki most nem tart velünk, beverjük a fejét!", „Aki most meglóg, annak az az életébe kerülhet" — kiáltásokkal járták a volksbundisták az utcákat; négyszer-ötször is behatoltak a gyávákna és lapítóknak, „zsidók szolgái"-nak (Judenknechte), „angolok"-nak, „Churchill"-eknek nevezettek házaiba, hogy jelentkezésüket kierőszakolják. Aki ellenállt, minden lehetséges módon fenyegették. Március 27-én Hódságon maga Josef Spreitzer, a Volksbund bácskai területvezetője volt a felbújtó. Lázító szavai hatására 71 ház ablakait beverték, behatoltak a lakásokba, a berendezést összetörték, a dunnákat felhasogatták. A volksbundista sajtó szerint: ami Hódságon történt, a jogos népharag megnyilvánulása volt, de „valójában csak szerény kóstoló abból, ami a háború győzelmes befejezése után fog következni".[19]

A délvidéki rendzavarások során olyan esetek is előfordultak, hogy az SS-hez bevonulók és a honvédség között támadtak összetűzések. Egyes, Bácskában szolgálatot teljesítő magyar honvédtisztek és legénységi állományúak ugyanis kifejezésre juttatták ellenérzésüket az SS-toborzással szemben, s a helybeli német lakosság azon része mellett nyilatkoztak, amely azt maga is ellenezte. Apatinban egy honvédtiszt — a volksbundisták óriási felháborodására — Hitler képét a földre taposta; Dunacséb községben március 16—25. közt napirenden voltak a verekedések a volksbundista SS-önkéntesek és a helyben állomásozó magyar határvadász és folyamőr legénység tagjai között. A Volksbund mindezekért természetesen panaszt emelt; Szombathelyi Ferenc vezérkari főnök a területileg illetékes szegedi V. honvéd hadtest parancsnokát, vitéz Feketehalmy-Czeydner altábornagyot, az ügy kivizsgálására szólította fel.

Ez az erdélyi szász származású magas rangú honvédtiszt a német elemre, a délvidéki svábságra akart támaszkodni a szerb lakossággal szemben január végi újvidéki véres „rendteremtésének" eredményeit látta veszélyeztetve az SS-toborzással kapcsolatos magyar—német összetűzésekben, amelyeknek szerinte csak a szerbek örülnek. Ezért az SS-toborzás egyezményes beszüntetését javasolta, a német lakosságon belül támadt ellentéteket illetően pedig a be nem avatkozást.[20] Azonban semmi realitása nem volt annak, hogy az SS-toborzást a németek egyetértésével lehessen beszüntetni: a német hadigépezet egyre több és több katonát igényelt a külföldi német népcsoportok rezervoárjából is. A németségen belüli polarizálódással kapcsolatos semleges álláspont pedig a magyar államhoz hű németek teljes kiszolgáltatását jelentette volna a Volksbund-önkénynek. A magyar politikának elemi érdeke épp az lett volna, hogy nagyobb következetességgel

[19] Weitblick eines Donauschwaben. Widerstand gegen nationalsozialistische Einflüsse unter den Donauschwaben Jugoslawiens und Ungarns 1935—1944. Herausgegeben von M. Merkl. Dieterskirch, 1968., 202—203. o.

[20] HL. VKF. eln. 1. oszt. 4653/1942. — Feketehalmy—Czeydner altábornagy „Sváb helyzetkép" című jelentése. Szeged, 1942. április 3.

és elszántsággal siessen ez utóbbiak védelmére. Ez az erőteljes kiállás azonban bűnös módon hiányzott.

A magyar hatóságok sürgették az önkéntesek elszállítását, mert egyedül ettől remélhették a rend helyreállítását. Ez március 22-én kezdődött, de megfelelő szállítási kapacitás hiányában igen elhúzódott, és csak a május 3-i tizenkettedik szállítmánnyal fejeződött be. Gottlob Berger SS-altábornagy (SS-Gruppenführer), az SS Főhivatal (SS-Hauptamt) főnöke, Himmler részére erről a következő kimutatást készítette:[21]

1. szállítmány	1942. III. 22.	Zomborból	2038 fő
2. szállítmány	1942. III. 28.	Hódságról	1438 fő
3. szállítmány	1942. III. 29.	Hódságról	1351 fő
4. szállítmány	1942. IV. 4.	Palánkáról	1074 fő
5. szállítmány	1942. IV. 7.	Újverbászról	1700 fő
6. szállítmány	1942. IV. 9.	Újvidékről	1721 fő
7. szállítmány	1942. IV. 17.	Besztercéről	1510 fő
8. szállítmány	1942. IV. 22.	Sopronból	937 fő
9. szállítmány	1942. IV. 25.	Nagykárolyból	1758 fő
10. szállítmány	1942. IV. 28.	Pécsről	1200 fő
11. szállítmány	1942. IV. 30.	Bonyhádról	800 fő
12. szállítmány	1942. V. 3.	Komáromból	1000 fő
		Összesen:	16 527 fő

A már április 3-án lezárult sorozás eredményéről a Fegyveres-SS délkelet-európai kiegészítő parancsnokságának (Ergänzungsstelle Südostraum der Waffen-SS) adatai alapján a budapesti német követség tanácsosa, Karl Werkmeister, a következő kimutatást küldte a német Külügyi Hivatalnak (Auswärtiges Amt):[22]

Terület	Jelentkező	Elutasítva	Alkalmas összesen	SS-	Wehrmacht-
				követelmények szerint alkalmas	
Bácska	12 868	3452	9416	4173	5243
Bakony-vidék	1 145	521	624	311	313
„Közép"	2 312	827	1485	439	1046
Szatmár-Kárpátalja	1 414	475	939	406	533
Erdély	2 386	674	1712	508	1204
Dél-Dunántúl	3 540	977	2563	1475	1088
Nyugat-Magyarország	2 044	923	1121	254	867
Összesen:	25 709	7849	17 860	7566	10 294

21 OL. Filmtár. 15 385 doboz — Berger SS-altábornagy jelentése Himmlernek. Berlin, 1942. május 7.

22 PA AA Inland. II. g. 325. — Werkmeister jelentése: „Ergebnis der Musterung der volksdeutschen Freiwilligen für die Waffen-SS". Budapest, 1942. április 23.

Werkmeister jelentése rámutat, hogy azokon a területeken mutatkozik különösen jó eredmény, amelyeket nemrég csatoltak vissza Magyarországhoz. E területekről 16 668 önkéntes jelentkezett, s közülük 12 067 bizonyult alkalmasnak. Ezzel szemben a trianoni országterületről mindössze 9041 önkéntes jelentkezett, s ebből 5793 volt alkalmas. Az arány tehát 2:1 a visszacsatolt területek javára, jóllehet a népesedés éppen fordított arányú. E jelenség okát Werkmeister abban jelöli meg, hogy Erdély és Bácska németjei annakidején, a román, illetve jugoszláv uralom alatt teljesen kiépíthették népi szervezetüket (Volksorganisation), míg ez a „csonkamagyarországi" németség számára nem volt lehetséges. A sorozást az is nagyon megkönnyítette, hogy Erdélyben és a Bácskában már korábbról létezett egy tökéletesen kiépített — a német legényeket katonai előképzésben részesítő — Deutsche Mannschaft-szervezet; Magyarországon ezt eddig nem engedélyezték. A Volksbundnak a toborzás érdekében kifejtett propagandájáról Werkmeister azt jelentette, hogy az emberről emberre menő propaganda volt, mert a sajtót a honvédséggel kötött megállapodás alapján a propagandából ki kellett zárni. Ennek ellenére a Volksbund központi lapja, a *Deutsche Zeitung*, közvetett módon propagálta a Fegyveres-SS-t azáltal, hogy folyamatosan közölt fronttudósításokat az SS katonai tevékenységéről.

A bevonuló SS-önkéntesek ünnepélyes búcsúztatásán a német lakosság az egész környékből mindenütt igen nagy számban vett részt; egyedül Újvidéken 25 ezer fős tömeg volt jelen. Az itteni búcsúünnepélyről az UFA filmfelvételeket készített; a Volksbund propagandahivatala pedig valamennyi búcsúünnepélyt keskenyfilmre vette. A búcsúünnepélyekről és az önkéntesek elszállításáról a különböző magyar jelentések is megemlékeztek. Tolna megye főispánjának jelentése szerint az SS-önkéntesek az elszállításuk előtti utolsó napokat „búcsúzással, sírás-rívással töltötték. Közben fenyegetőztek, hogy az SS-ből visszatérnek ide, s akkor aztán jaj lesz mindenkinek, aki nem tagja a Bundnak, mert először azokat, aztán pedig minden magyart elkergetnek, mert ez itt a Dunáig már ma is Németország, csak Hitler még nem vette át a valóságban az államhatalmat".[23]

A betoborzottak közül többen nem jelentek meg a vonatok indulásánál, és önkényesen visszamaradtak. A hozzátartozók közül is sokan nem bánták volna, ha a kormányzóhelyettesről elterjedt mendemonda, hogy ti. „az SS-katonákat Horthy Pista nem engedi át a határon", igaznak bizonyul. Másrészt viszont a bevonulókkal több helyütt be nem toborzottak is Németországba szöktek: a tömeges utazás során bőséges alkalom kínálkozott a kiszökésre.[24] A képlet tehát bonyolultabb, semhogy akár az SS iránti egyhangú lelkesedéssé, vagy ellenkezőleg, valamiféle kényszeredettséggé lehetne egyszerűsíteni.

Az SS első legális magyarországi toborzóakciója során bevonultak

[23] OL. ME. Nemzetiségi o. 117. cs. C. 20 257/1942. — Tolna megye főispánjának helyzetjelentése. Szekszárd, 1942. május 12.
[24] OL. ME. Nemzetiségi o. 117. cs. B. 15 205/1942. — Nemzetiségi összesítő. Budapest, 1942. június 5.

— kiképzésük után — részint a „Prinz Eugen" elnevezésű 7. SS önkéntes hegyi hadosztály keretében a Balkánon kerültek bevetésre Tito partizánjai ellen, részint a „Florian Geyer" elnevezésű 8. SS lovashadosztály keretében a szovjet arcvonalra irányították őket.[25]

Az első magyarországi SS-toborzás eredményeit és kihatásait utoljára a Népinémet Közvetítőszerv (Volksdeutsche Mittelstelle, VoMi) vezetője, Werner Lorenz SS-tábornok (Obergruppenführer) elemezte és foglalta össze Himmler részére, 1942 szeptemberében.[26] E jelentés szerint a legnagyobb készséget a német szegényréteg tanúsította az SS-toborzás iránt; Nyugat-Magyarországról már a korábbi időben is igen sok önkéntes ment illegálisan a birodalomba. A dél-dunántúli megyék tehetős német parasztsága viszont kevéssé bizonyult áldozatkésznek. A jelentés megállapítja, hogy a sorozásnál csak egyes esetekben fordultak elő olyan incidensek, hogy a Volksbund propaganda szónokait, vagy magukat az SS-önkénteseket csendőrségi kihallgatásra idézték és hűtlenséggel vádolták, vagy hogy a sorozást végző birodalmi német SS-tiszteket gyalázták. Amikor az önkénteseket fogyatékba vették a magyar honvédségnél, nem egy esetben magasabb rangú magyar tisztek is megvetéssel viseltettek irántuk.

Helyenként az SS-önkéntesek búcsúztatására rendezett ünnepélyek megzavarását is megkísérelték — említi meg a jelentés —, Budaörsön és Hartán a magyar rendőri szervek könnygázbombákat dobtak az összegyűltekre. Miután az SS-sorozáson bevált önkénteseket elszállították, a magyarok ellenszenve hozzátartozóik ellen fordult. Különféle ürüggyel elbocsátották őket munkahelyükről, vagy arra hivatkozva, hogy most már német állampolgárok, elvették iparengedélyüket, nem kaptak nyersanyag-kiutalást, sőt még élelmiszerjegyeiket is bevonták. Magyar részről tehát — a jelentés szerint — nem tartották magukat a német birodalmi kormánnyal kötött megállapodáshoz, vagyis ahhoz, hogy a németeket az SS-be való jelentkezésük folytán semmiféle hátrány nem érheti.

A terjedelmes jelentés ezután a magyarországi németségen belüli ellentétek kérdésére tér át. Ezek az SS-akció következtében kiéleződtek és bekövetkezett a náci-német érzelműek és a magyar érzelműek világos elkülönülése. Ezt Lorenz, mint a németségen belüli frontok tisztázódását, pozitív fejleménynek állította be. Nem hallgatta viszont el, hogy a Volksbund toborzó propagandája során tett, főleg szociális jelentőségű ígéretek tekintetében bekövetkezett csalódás, a becsapottság érzete az állampolgárságtól való megfosztással kapcsolatban, rendkívül kényes helyzetbe sodorta a Volksbundot, és megnehezítette a további SS-toborzás propagandáját.

25 *Klietmann:* i. m. 151, 157. o.
26 OL. Filmtár, 15 385. doboz. *Lorenz:* „Auswirkungen der Freiwilligenaktion der Waffen-SS'. Berlin, 1942. szeptember 19.

A további SS-toborzás feltételei

Még ki sem gördültek az SS-önkénteseket szállító utolsó szerelvények az országból, amikor Himmler már a toborzóakció kiterjesztését vetette fel.[27] Amikor az új miniszterelnök, Kállay Miklós 1942. június 6—8-án látogatást tett Hitlernél a német főhadiszálláson, Ribbentrop külügyminiszter terjesztette elő neki azt a kívánságot, hogy a magyar kormány járuljon hozzá a februárban meghatározott 20 ezres keretnek 30 ezerre való emeléséhez; tegye tehát ezzel lehetővé még 10 ezer magyarországi német bevonását az SS-be. A létszámemelésre vonatkozó kívánság azt a — hamarosan hamisnak bizonyuló — benyomást keltette Kállayban, hogy az engedély megadása esetén a németek nem támasztanak igényt magyar csapatokra azon a kontingensen felül, amely a szovjetellenes háborúban jelenleg részt vesz. A magyar miniszterelnök, mint a parlament külügyi bizottságaiban június 11-én beszámolt róla, „e kívánság teljesítését lojalitásból megígérte" — az eddigi feltételek érvényessége mellett.[28]

Jagow követ távirati jelentése szerint — minthogy a honvédség már minden hadköteles férfit behívott, a 30—40 év köztieket is, a német nemzetiségűeket is ideértve — egy új toborzóakció kilátásai rendkívül csekélyek. Basch népcsoportvezető azon a nézeten van, hogy egy második toborzóakció csak akkor lehet eredményes, ha a honvédségbe már behívott németeket az SS számára ismét szabaddá teszik, és a népcsoportvezetőség feljogosíttatik arra, hogy az akciót a legkeményebb nyomás alkalmazásával hajtsa végre. Szükségesnek tartja továbbá, hogy a 17—18 éves ifjak is bevonhatók legyenek a toborzóakcióba, de ebben az esetben is legfeljebb 6 ezer jelentkezőre számíthatnak. Azt sem szabad elfelejteni — mutatott rá jelentésében Jagow —, hogy a népcsoport munkája nagymértékben pangásra lesz ítélve, ha kereken 30 ezer, legjobb korban levő férfitől megfosztják.[29]

A követ jelentése nyomán a német Külügyi Hivatalban alapos vizsgálatnak vetették alá az imént lezárult SS-toborzás következtében előállt helyzetet. A népcsoport hangulatának megjavítására többek közt a következő gyakorlati intézkedéseket hozták javaslatba: 1. Feltétlenül szükséges az SS-önkéntesek hozzátartozóinak védelme, különösen az egzisztenciájuk ellen irányuló gazdasági rendszabályokkal szemben, valamint gondozásuk, segélyezésük megoldása. 2. Az állampolgárság kérdése legalább annyiban szabályoztassék, hogy azok a bevonultak, akiket később testi alkalmatlanság miatt az SS-ből elbocsátanak, visszatérhessenek szülőföldjükre, hozzátartozóikhoz, és a magyar hatóságok részéről ne szenvedjenek hátrányt. 3. A népcsoporton belül felvilágosító munkát kell végezni: az állampolgárság elvesztése nincs összekötve a szülőföldről való kitelepítéssel; a háború végezté-

[27] OL. Filmtár. 15 385. doboz. — Berger SS-altábornagy jelentése Himmlernek. Berlin, 1942. május 7.
[28] A Wilhelmstrasse és Magyarország . . . 489. és 491. sz. dok.
[29] PA AA Inland. II. g. 325. — Jagow távirati jelentése. Budapest, 1942. június 20.

vel az önkéntesek oda visszatérhetnek.[30] Június 27-én azonban a VoMi-tól Kubitz SS-alezredes (Obersturmbannführer) közölte Himmler elhatározását: „a toborzóakció minden aggály ellenére teljes erővel végrehajtandó".[31]

A Külügyi Hivatalban a toborzás tárgyában tartott július 3-i értekezleten arra a megállapodásra jutottak, hogy az új toborzóakciót csak akkor lehet megindítani, ha már elcsitultak a hozzátartozók védtelensége, az ígért segélyek késlekedése stb. miatti panaszok, s az atmoszféra megjavul. Az értekezlet azt is megállapította, hogy külpolitikai okokból nem jöhet szóba annak követelése a magyar kormánytól, hogy a honvédséghez bevonult németeket tegye szabaddá az SS toborzóakciója számára.[32]

A Volksbund már május óta — ekkor merült fel az újabb toborzás terve — foglalkozott az önkéntesként számba jöhetők összeírásával. Mivel Basch az elvárt számszerű eredményt csak úgy vélte teljesíthetőnek, ha a toborzást azokra a németekre is kiterjesztik, akik a honvédségnél szolgálnak, utasítására ezeket is kezdték összeírni a Volksbund helyi csoportjainak vezetői. Az az állásfoglalás, hogy külpolitikai okokból nem lehet a magyar kormánnyal szemben azzal a követeléssel fellépni, hogy a honvédséghez bevonultatott német nemzetiségűekre is kiterjeszthessék a toborzást, csak pillanatnyi fennakadást okozott e munkálatokban. Basch ugyanis bizonyosra vette, hogy ezekre az előmunkálatokra hamarosan szükség lesz, s épp az összeírás eredményeivel akart döntő nyomatékot adni ezt a megoldást sürgető érvelésének. A honvédség kémelhárító osztálya azonban felfigyelt a Volksbund honvédségre vonatkozó adatgyűjtő tevékenységére, és ez ügyben megkezdte nemcsak a Volksbund vidéki tisztségviselőinek, hanem magának Basch népcsoportvezetőnek, helyettesének, Goldschmidtnek, továbbá Schönborn képviselőnek, a Volksbund törzsvezetőjének (Stabsleiter) kihallgatását is. Ezek mind azzal védekeztek, hogy az összeírás a német nemzetiségű katonák hozzátartozóiról való gondoskodás előkészítését kívánja szolgálni, tekintet nélkül arra, hogy az SS-ben vagy a honvédségnél szolgálnak. Teljesen átlátszó volt ez a magyarázat, hiszen kizárólag az SS-hez bevonult önkéntesek családjainak segélyezése is óriási gondot okozott. A német Külügyi Hivatal megbotránkoztatónak és tűrhetetlennek találta, hogy Magyarországon a volksbundistákat Németország — tehát egy baráti és szövetséges ország — javára elkövetett kémkedés vádjával illessék; egyébként azonban tartott tőle, hogy e kémgyanú alapján a Volksbund tevékenységét akadályozni fogják, vagy akár teljesen meg is bénítják.[33] A Volksbund fokozottabb óvatosságra kényszerült, de a honvédségnél szolgáló németek kérdése csak átmenetileg és látszólag került le a napirendről.

Az SS-toborzás során oly nagy szerepet játszott demagóg ígéretek

30 PA AA Inland. II. g. 325. — „Gedanken zu den Auswirkungen der Anfangs d. J. getätigten Werbung volksdeutscher Freiwilliger für die Waffen-SS in Ungarn". Berlin, 1942. június 25.

31 PA AA Inland. II. g. 325. — Feljegyzés Kubitz közléséről. Berlin, 1942. június 27.

32 PA AA Inland. II. g. 325. — Feljegyzés: „Neuwerbung von volksdeutschen Freiwilligen in Ungarn für die Waffen-SS". Berlin, 1942. július 3.

33 PA AA Inland. II. g. 329. — Luther feljegyzése. (Keltezés nélkül.)

után dühös csalódottság vett erőt a volksbundistákon, s a vezetőséget elkeseredetten szidalmazták, hogy így becsapták őket: az önkéntesek hozzátartozói számára kilátásba helyezett családi segélyek nagy késéssel, akadozva jöttek, s nem a várt összegben. A magyar kormánnyal e vonatkozásban március 7-én kötött megállapodás ugyanis mindössze évi 5 millió pengő átutalását tette lehetővé, holott e célra évi 30 millió pengő folyósítását tartották szükségesnek. A VoMi energikus intervenciót követelt a német kormány részéről annak érdekében, hogy a magyar kormány az átutalást a szükséges összegben engedélyezze.[34] A német kormány augusztus 1-i jegyzéke azonban eredménytelen volt: Kállay miniszterelnök nem volt hajlandó hozzájárulni, hogy az SS-önkéntesek hozzátartozói a honvédségi hozzátartozókénál jóval magasabb összegű, a német birodalomban szokásos támogatásban részesüljenek.[35]

Ezek a körülmények arra kényszerítették az SS Budapesten működő magyarországi gondozó-hivatalát (SS-Fürsorgestelle in Ungarn), hogy a Volksbund segítségével — az adóívek alapján — felülvizsgálja az SS-be bevonult önkéntesek segélyezésre igényt tartó hozzátartozóinak vagyoni viszonyait, s ily módon a rendelkezésre álló szűk pénzügyi keretet kizárólag a leginkább rászorulók között ossza meg. Minthogy a Volksbund toborzó propagandája annakidején a vagyoni viszonyoktól függetlenül minden önkéntes családjának megígérte azt az összeget, ami a német birodalomban jár az SS-önkénteseknek, az elkeseredés nem csökkent, hanem fokozódott. Csak a legszegényebbek kapták meg végre visszamenőleg is pénzüket (havi 40 pengő), ha nem is az ígért összegben. A német falvakat motorkerékpáron felkereső SS-tisztek hiába magyarázták a Volksbund-helyiségben összegyűlt tagoknak, hogy „a birodalomnak is sok kiadása van", ez őket nem érdekelte. Nem sokra mentek azzal az újabb — eléggé baljóslatú — ígérettel sem, hogy a hadiözvegyek és hadiárvák a háború után földet is kapnak. Számosan kiléptek a Volksbundból, egyes helyeken tömeges jelleggel.[36]

Az ügy további következményeként a magyar Belügyminisztérium kebelében működő Államvédelmi Központ vezetője a külügyminiszterhez és a honvédelmi miniszterhez intézett átiratában kifogásolta az SS-gondozótiszteknek (Fürsorgeoffizier) a falvakban kifejtett tevékenységét, amely „magyar állampolgárokkal szemben félreértésekre ad okot, és az állami szuverenitásba vág". A honvédelmi miniszter el is rendelte a kérdésnek a német katonai attaséval történő megtárgyalását, hogy ti. a németek a jövőben hasonló ügyekben forduljanak a területileg illetékes magyar hadigondozó kirendeltségekhez (a hadtestek hadigondozási felügyelőihez.)[37]

A hozzátartozók helyzetét rendkívül megnehezítette, hogy a magyar

[34] PA AA Inland. II. g. 329. — Behrends átirata Luther h. államtitkárhoz: „Familienunterstützung für Angehörige der Waffen-SS in Ungarn." Berlin, 1942. július 1.
[35] OL. Filmtár. 11 058. doboz. E. 314 833—4. — Clodius jelentése. Budapest, 1942. szeptember 13.
[36] HL. HM. Eln. 56 161/1942. — Csendőrség központi nyomozó parancsnokságának jelentése. Budapest, 1942. szeptember 16.
[37] HL. HM. Eln. B. oszt. 73 254/1942

hivatalos lap, a *Budapesti Közlöny*, 1942. június 28-án megkezdte az állampolgárságuktól megfosztott SS-önkéntesek névsorának közlését. Jagow követ ezt határozottan „barátságtalan gesztusnak" minősítette a magyar kormány részéről.[38] A Volksbund propagandája szerint „semmi jelentősége nincs annak, hogy a magyar belügyminiszter most mit csinál; a háború után a magyaroknak itt nem lesz szavuk, akkor már mi fogjuk megmondani, milyen jogokat igénylünk".[39] De mi lesz addig? — ez volt a kérdés. A listák alapján a helyi hatóságok a hozzátartozókat minden hatósági ellátásból kizárták, iparigazolványukat elvették, italmérési engedélyüket bevonták, munkáltatóik elbocsátották őket, illetve munkához nem jutottak. A magyar közvélemény — érthető módon — hevesen ellenük fordult. Ugyanez a sors várt arra a 23 SS-katonára is, akiket egészségi okokból szeptember—október folyamán leszereltek, s lakhelyeikre hazatértek: a hatóságok mint állampolgárságuktól megfosztott, hontalan személyeket kezelték őket.[40]

Az SS-önkéntesek otthonról elkeseredett leveleket kaptak. Ezek nem is annyira a magyarokra panaszkodtak, mint inkább a Volksbundra, amely ilyen helyzetbe sodorta őket. A nyugtalanító levelek az SS-önkéntesekre erősen hatottak. A „Nord" és a „Das Reich" elnevezésű SS-hadosztály, valamint az SS-lovashadosztály parancsnoka jelentést tett arról, hogy a hazulról kapott levelek többsége alkalmas a harci morál aláásására, s minthogy e hadosztályok legénysége nagyrészt magyarországi németekből áll, ez igen komoly veszély. Ha nem történnek gyors és eredményes intézkedések a hozzátartozók helyzetének megjavítására, akkor semmi felelősséget nem vállalhatnak hadosztályaik harci szelleméért.[41]

Az SS-alakulatokhoz bevonultak hangulatát azonban korántsem csak a hazai hírek befolyásolták, hanem az a megvetés is, amelyben birodalmi német SS-bajtársaik, de főleg az alparancsnok altisztek részesítették őket. Ezek ugyanis dühös méltatlankodással döbbentek rá arra, hogy a Magyarországról bevonult németek nagy része csak gyengén tud németül, s egymás közt gyakran inkább magyarul beszélnek. E jelenségre úgy reagáltak, hogy „magyar disznók", és más hasonló becsmérlésekkel is illették őket. Megaláztatásukról, a kegyetlenségig kemény kiképzésről, s a fronton sem enyhülő durva bánásmódról a magyarországi német lakosság a szabadságra hazaérkezők révén szerzett tudomást. Ez utóbbiak egy része hallgatásba burkolódzott, mások keserű indulataikat azok bántalmazásával vezették le, akiknek volt erejük a toborzással szembeszegülni és itthonmaradni,[42] de többen is akadtak, akik egészen nyíltan elmondták a valóságot. Jóllehet a Volksbund a szabadságos SS-katonákat arra akarta felhasználni, hogy

38 OL. Küm. Számjelosztály. 20. cs. — Kállay utasítása Sztójaynak. Budapest, 1942. július 11.

39 Weitblick eines Donauschwaben . . . 223—224. o.

40 HL. HM. Eln. 1. oszt. 11 592/1943. — Csendőrség központi nyomozó parancsnokságának jelentése. Budapest, 1943. február 11.

41 PA AA Inland. II. g. 325. — Kleinheisterkamp jelentése. 1942. október 5., továbbá: PA AA Inland. II. g. 329. — „Protokoll über eine Besprechung am 12. 11. 1942. betr. die Fürsorge für die Familienangehörigen der Waffen-SS aus Ungarn".

42 HL. HM. Eln. B. oszt. 6899/1943.

a Volksbund-helyiségbe összecsődített lakosság előtt az SS-életet propagálják — egyesek erre alakulatuktól is megbízást kaptak —, némelyek ezt kereken megtagadták. Így Johann Weimpert, aki Soroksáron lakó szüleihez érkezett három heti szabadságra, kijelentette: bármi történjék is, oda a lábát nem teszi be, ahol egyszer eladták. „A Volksbund-vezetők csaló gazemberek, akik a jó fizetést felveszik, és a fiatalságot lelketlenül becsapják" — mondotta, s a honvédséghez bevonulókat megnyugtatta, örüljenek, hogy magyar katonák lehetnek.[43]

A Volksbund-vezetőket erősen foglalkoztatta, hogyan lehetne az ilyen szabadságos katonákat elhallgattatni. Még veszedelmesebb jelenség volt — a tervezett új toborzás küszöbén — szökött SS-katonák egyre gyakoribb feltűnése. A velük szembeni eljárást a magyar hatóságoktól nem kérték, attól tartva, hogy az ilyen esetek bejelentése csupán a magyar propagandának szállítana anyagot.[44] Jól jött azonban, hogy a magyar honvédség részéről is szorgalmazni kezdték a szabadságos német katonák ellenőrzését. A szegedi hadtest parancsnoksága egy átfogó rendelet kiadását indítványozta, amely a honvéd állomásparancsnokok jog- és hatáskörét a Magyarország területén tartózkodó német katonákra is kiterjeszti; amennyiben pedig ez nem volna lehetséges, a németek állítsanak fel parancsnokságot — mindenekelőtt a Délvidéken — a Magyarország területén tartózkodó német katonák fegyelmének fenntartására és fegyelmi ügyeinek elintézésére. A Honvédelmi Minisztérium ez utóbbi utat találta járhatónak: 1943 tavaszán először Zomborban, majd másutt is helyi német parancsnokságok (Deutsche Ortskommandantur) létesültek[45] — a magyar tisztek megnyugvására, de az ország szuverenitásának újabb sérelmére. A Volksbund ezentúl ide jelenthette fel az SS-szökevényeket, s azokat a szabadságos katonákat, akik nyílt beszédükkel veszedelmessé váltak számára. Így vitette el Taksony községből a Volksbund helyi csoportjának vezetője, Adam Wagner, a szabadságra hazaérkezett Paul Kreiss SS-önkéntest, mert a kocsmában arról beszélt, hogy „ha valaki ki akarna menni az SS-csapatokhoz, inkább lőjje magát fejbe".[46]

A Magyarországról toborzott és még toborzandó SS-önkéntesek hozzátartozóinak annyi gondot okozó kérdésére Himmler 1943. január 21-én tért vissza: nem az volna-e a legjobb, ha a vagyontalan önkéntesek hozzátartozóit áthoznák a birodalomba? Ez megoldaná a jelenleg hontalannak számító hozzátartozók helyzetét; devizára nem lenne szükség, s ráadásul egy kívánatos bevándorlást mozdíthatnának így elő.[47] Basch azonban nyomatékosan kérte, hogy tekintsenek el az áttelepítési tervtől, mert annak nemcsak az SS-hez bevonultak hozzátartozóira lehet beláthatatlan hatása, hanem az egész népcsoportra; mun-

43 HL. HM. Eln. 72 888/1942. — Csendőrség központi nyomozó parancsnokságának jelentése. Budapest, 1942. november 25.
44 PA AA Inland. II. g. 325. — Jagow jelentése. Budapest, 1942. szeptember 2.; Rimann állásfoglalása. Berlin, 1942. október 9.: Luther utasítása Jagownak, Berlin, 1942. október 22.
45 HL. HM. Eln. B. oszt. 68 540/1942 és 24 758/1942.
46 OL. ME. Nemzetiségi o. 149. cs. C. 15 653/1943. — Csendőrség központi nyomozó parancsnokságának jelentése. Budapest, 1943. március 22.
47 PA AA Inland. II. g. 326. — Himmler utasítása Bergernek és Lorenznek. Berlin, 1943. január 21.

kakészségük megrendülne, s így legfőképp az a hadifontosságú gazdasági munka kerülne a legsúlyosabb veszélybe, melyet a népcsoport a német birodalom számára végez. Számítani lehet arra, hogy egy szorosan körülhatárolt áttelepítés is a Volksbundból való tömeges kilépést, s az egész népcsoport dezorganizációját hozhatja magával. Az említett előnyök nem olyanok, amelyek e hátrányos következményekkel felérhetnének.[48]

A berlini magyar követség 1943. március 1-én jegyzékben hozta a német Külügyi Hivatal tudomására: a magyar kormány a német—magyar barátság és fegyvertársi viszony szellemének megfelelően, kedvezően foglal állást az SS-önkéntesek hozzátartozóival kapcsolatos német kívánságok tekintetében. Jóllehet a magyar törvényes rendelkezések értelmében az idegen állampolgárságot felvevők nemcsak saját maguk vesztik el magyar állampolgárságukat, hanem feleségük és kiskorú gyermekeik is, magyar részről hozzájárulnak a német kormány azon kéréséhez, hogy a családi hozzátartozókat a háború végéig ne kezeljék idegenek gyanánt, hanem magyar állampolgárok maradjanak. Az SS-önkéntesek családjainak segélyezésére az idevonatkozó 1942 márciusi megállapodásban előirányzott 5 millió pengőn felül a magyar kormány még ugyanabban az évben előbb további 2, majd később még 5 millió pengőt bocsátott rendelkezésre; most készségét fejezi ki arra, hogy ezentúl — 1943. február 1-től számítva — havi 1 250 000 pengő, azaz évi 15 millió pengő átutalását teszi lehetővé. Eleget tesz a magyar kormány annak a kérésnek is, hogy a Magyarországra szabadságra érkező SS-katonáknak ne kelljen polgári ruhát ölteniük, hanem — az eredeti megállapodástól eltérően — ekkor is viselhessék egyenruhájukat.[49]

Biztosra vehető, hogy az e kérdésekben hosszú ideig ellenálló magyar kormány engedékennyé válásában Szombathelyi vezérkari főnök Hitlerrel nemrégiben folytatott megbeszélése játszott döntő szerepet: Hitler az addigiaknál nyíltabban beszélt a magyar partnerrel a magyarországi németség háború utáni kitelepítésére vonatkozó tervéről, s ezzel elérte, hogy a háború tartamára csökkentse a közös erőkifejtést károsan befolyásoló feszültséget a magyarok és a magyarországi német népcsoport között, hiszen magyar részről — a háború utáni globális és radikális megoldás perspektívájában — egyszeriben értelmét vesztette az SS-önkéntesek hozzátartozóival szembeni „kicsinyeskedés",[50] különösen azokban a súlyos időkben, amikor a magyar haderő is elszenvedte nagy vereségét a Donnál.

Egy katonailag rendkívül kritikussá vált helyzetben sorra kerülő újabb SS-toborzás megindításához a magyar részről tett engedményekben Jagow követ nem látott elegendő biztosítékot a hangulat kedvező megváltoztatására. Az évi 15 milliós keret sem teszi lehetővé az SS-önkéntesek családjainak a németországi normák szerinti segélyezését,

48 PA AA Inland. II. g. 326. — Jagow távirati jelentése. Budapest, 1943. február 4. és Bergmann feljegyzése. Berlin, 1943. február 13.
49 PA AA Inland. II. g. 326. — Berlini magyar követség szóbeli jegyzéke. Berlin, 1943. március 1.
50 PA AA Inland. II. g. 271. — Jagow távirati jelentése. Budapest, 1943. február 21.

amelyet pedig a toborzáskor megígértek. Jelenleg 20 ezer, de ha a toborzást megelőzően illegálisan az SS-hez szökötteket is számítjuk, összesen 22 ezer önkéntes családjának segélyezését szolgálja ez a keret. Kérdéses, hogy az újabb toborzóakció esetén a magyar kormány az újonnan nyert önkéntesek számának megfelelő arányban fogja-e bővíteni az átutalási keretet, s ha igen, lesz-e a birodalomnak erre a célra elegendő devizája? Különösen jelentős e kérdés akkor, ha a toborozhatók kontingensét a birodalom a Kállay miniszterelnök által múlt év júniusában elfogadott 30 ezer fő helyett — a közben megnövekedett szükségletnek megfelelően — 50 ezerre akarja felemeltetni!

A magyar kormány számára elfogadhatatlan lenne Jagow szerint a kontingens ilyen arányú felemelésére irányuló követelés. Ezt a felemelt kontingenst ugyanis csak a honvédségnél szolgáló németeknek a honvédségtől való elbocsátása útján lehet elérni, márpedig a követség katonai attaséi szerint is ez lehetetlen, hiszen — különösen a műszaki alakulatoknál — a csapatok oly nagy mértékben értéküket veszítenék, hogy felhasználhatóságuk kérdésessé válna. Ugyancsak katonai okokból nem egyeznének bele magyar részről olyan megoldásba sem, hogy a német nemzetiségűek az SS-ben tegyenek eleget katonai szolgálati kötelezettségüknek: a két haderőnél ugyanis teljesen más a kiképzés, s így a német kiképzésben részesülteket a honvédség többé nem használhatná. Feltételezve, hogy a magyar kormány nemzetiségpolitikai okokból talán mégis hozzájárulna ehhez, komoly nehézségek adódnának ebből a jövőre nézve, azon német követelés érvényesítése szempontjából, hogy Magyarország további csapatokat bocsásson rendelkezésre az általános hadvezetés keretei közt. Jelenleg a német birodalom három új hadosztály felállítását követeli a magyaroktól, s gyanítható, hogy ezt csak tetemes nehézségek leküzdésével tudja elérni. A katonai attasék véleménye szerint tartani lehet attól, hogy a magyarok azonnal visszavonják a három hadosztályra vonatkozó ígéretüket, ha a 30 ezerben megállapított kontingenst meghaladó méretű SS-toborzásra történik törekvés. Kállay ezt is csak azzal a kikötéssel engedélyezte, ha újabb zavargásokra nem kerül sor. Már pedig nyilvánvaló, hogy egy tervezett méretű toborzás nem lehetséges „újabb zavargások" nélkül.[51]

Alig végzett a követ e távirati jelentés megszövegezésével, amikor ugyanezen a napon, március 8-án, megkapta Ribbentrop utasítását: jelentse Kállay miniszterelnöknek, hogy az általa múlt év júniusában jóváhagyott újabb SS-toborzást meg kívánják kezdeni, s ezzel kapcsolatban kérje annak engedélyezését, hogy a toborzás a honvédségnél szolgáló németekre is kiterjeszthető legyen.[52] A március 10-én összeült minisztertanács úgy foglalt állást, hogy engedélyezi 10 ezer önkéntes toborzását, de a honvédségnél szolgáló németekre a toborzás nem terjedhet ki.[53] Ebben a helyzetben ült össze tanácskozásra Berlinben március 19-én Weizsäcker külügyi államtitkár Jagow követtel és

51 PA AA Inland. II. g. 326. — Jagow távirati jelentése. Budapest, 1943. március 8.
52 PA AA Inland. II. g. 326. — Bergmann feljegyzése. Berlin, 1943. március 13.
53 OL. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1943. március 10.

Basch népcsoportvezetővel — a VoMi egy képviselője és szaktanácsadók jelenlétében —, hogy megvitassák, milyen módon lehetne biztosítani az SS számára a lehető legtöbb önkéntest a magyarországi német népcsoportból. Basch ez alkalommal ismételten hangsúlyozta, a népcsoport vezetősége magától értetődő kötelességének tekinti, hogy ebben — a népcsoport egyéb fontos ügyeinek háttérbe szorításával — maga is segítsen. A népcsoport képes is még igen tekintélyes számú alkalmas németet az SS-be vinni. Az értekezlet résztvevői egyöntetűen arra a felfogásra jutottak, hogy az új toborzóakciónak teljes sikere lesz, ha az önkéntesek hozzátartozói támogatására szükséges pengőösszeg folyósítása biztosítható, és ha a toborzást most már a honvédségnél szolgáló németekre is kiterjeszthetik.[54]

Ribbentrop utasítására március 29-én Jagow követ újra felkereste Kállayt, hogy ez utóbbi vonatkozásban engedékenységre bírja, de eredménytelenül. A másnapi minisztertanács idevágó határozata megerősítette Kállay álláspontját: a 10 ezer német önkéntes toborzása megkezdhető, de a toborzás nem terjedhet ki a honvédség állományában levő német nemzetiségű katonákra.[55] Kállay Jagow előtt hangsúlyozta: ezek száma oly csekély, hogy az eredménnyel semmiképpen sem lenne arányban az a nyugtalanság, amelyet egy ilyen toborzás a honvédségben keltene. Utasítására a Honvédelmi Minisztérium április 15-én a következő írásbeli közlést tette a német katonai attasénak a honvédségnél szolgáló németek létszámára vonatkozóan: „Német anyanyelvű hadkötelesek állománya: az egész ország hadkötelesei közül 112 000 a német anyanyelvű magyar állampolgár. Ebből kiképzett és harcképes hadköteles 1343 tiszt és 75 390 fő legénység, azaz a hadkötelesek 3,2 százaléka. — A 292 000 főnyi tényleges legénységből 1942. október 1-én 6000 fő volt német anyanyelvű, azaz éppen 3,2 százalék. — Szlovák 4000, ruthén 9500, román 11 500, szerb 1500, horvát 1200 fő —, a nemzetiségiek állománya tehát összesen 33 700 fő."[56] A Külügyi Hivatalból azonban Reichel tanácsos még aznap azt táviratozta Ribbentropnak, hogy csakis a honvédségnél szolgáló németek igénybevételével lehet az SS által megkövetelt 20—30 ezer önkéntest előteremteni. A honvédségben szolgálók nélkül ugyanis a népcsoport csupán mintegy 4—5 ezer önkéntes előállítására képes, mert tartalékai a megfelelő korosztályokból már kimerültek: 20 ezren szolgálnak az SS-ben, 3 ezren a Wehrmachtban, 2 ezren a Todt-szervezetnél és legalább 20 ezer a német birodalomban munkásként dolgozó magyarországi németek száma.[57]

Ekkor azonban már eldöntött kérdés volt, hogy Hitler személyes beszélgetés keretében magának Horthynak terjeszti elő Kállay politikájával szembeni súlyos vádjait, köztük azt is, hogy szembeszegül a honvédségnél szolgáló németeknek az SS-alakulatokba toborzására irányuló kívánsággal. A klessheimi kastélyban 1943. április 17-én

54 PA AA Inland. II. g. 326. — Weizsäcker feljegyzése. Berlin, 1943. március 19.
55 OL. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1943. március 30.
56 PA AA Inland. II. g. 326. — Jagow távirati jelentése. Budapest, 1943. április 15.
57 PA AA Inland. II. g. 326. — Reichel távirata. Berlin, 1943. április 15.

Ribbentrop jelenlétében Hitler és Horthy közt lefolyt megbeszélés e tekintetben azzal az eredménnyel járt, hogy Horthy hozzájárult az SS-toborzás hatályának kiterjesztéséhez a honvédségnél szolgáló németekre, amit Kállay mindaddig a leghatározottabban megtagadott — Hitler azon ígérete ellenében, hogy az SS-hez bevonultak többé nem térnek vissza Magyarországra, s majd családtagjaikat is áttelepítik.[58] A klessheimi találkozó nyomán intenzív tárgyalások kezdődtek a toborzás ügyében a magyar kormánnyal és a Honvédelmi Minisztériummal, amelyeket német részről Jagow követ vezetett. Utasítása azonban az volt, hogy a toborzás sikere érdekében feltétlenül térjen ki minden olyan magyar kísérlet elől, amely az áttelepítésről szóló szerződés megkötését esetleg már most szorgalmazná.[59]

Csak most tisztázódott véglegesen — sok megelőző vita után — a Volksbund vezetői bevonultatásának kérdése, amelyet az SS a példaadás kedvéért erősen szorgalmazott. Basch utasítást kapott arra, hogy Kállay miniszterelnöktől közvetlen tárgyalás útján kérje annak kivételes lehetővé tételét, hogy ezek az állampolgárságuk elvesztése nélkül vonulhassanak be az SS-hez — meghatározott időre. Mint Basch jelentette, Kállay hozzá is járult ahhoz, hogy e célból a népcsoportvezető 2 hónapra, 25 további magasabb volksbundista tisztségviselő pedig 5—6 hónapra szabályos magyar útlevéllel a német birodalomba távozhasson, majd szolgálata leteltével onnan ugyanígy visszatérhessen, állampolgárságának sérelme nélkül. Basch és 25 társa frontszolgálatra jelentkezett, ami abból állt, hogy azoknál az SS-alakulatoknál tesznek látogatást, amelyekben Magyarországról toborzott németek harcolnak.[60]

Az SS második toborzóakciója

Ribbentrop 1943. május 10-én ismételten arra hívta fel távirati utasításában Jagow követ figyelmét — az SS-toborzás ügyében német részről ő vezette a tárgyalásokat —, hogy különös gonddal igyekezzék az egyáltalán lehetséges maximumot kihozni a honvédségnél szolgáló németekből az SS részére: „Feltétlenül arra kell törekedni, hogy az összes arra alkalmas német az SS rendelkezésére álljon. Bizonyos politikai aggályok, amelyek az ez irányú radikális intézkedésekkel szemben talán mutatkozhatnak, félreteendők, tekintettel a tervezett új SS-alakulatok felállításának nagy fontosságára a további hadviselés szempontjából."[61]

Jagow tárgyalásai sikerrel jártak: a magyar Minisztertanács május 11-i idevágó határozatával engedélyezte, hogy a Volksbund összeállítsa az 1908—25-ös születésű németek listáját és hozzájárult, hogy valamennyiük — néhány, a hadiiparban foglalkoztatott személy kivételével — toborozható legyen az SS-be. Akik a honvédségnél szolgálnak,

58 OL. Filmtár. 14 288. doboz. F4. 0114—24. — Schmidt feljegyzése Hitler és Horthy 1943. április 17-i klessheimi megbeszéléséről. Salzburg, 1943. április 18.
59 PA AA Inland. II. g. 327. — Wagner távirata Jagownak. 1943. május 2.
60 PA AA Inland. II. C. 49.
61 PA AA Inland. II. g. 327. — Ribbentrop távirata Jagowhoz, 1943. május 10.

8 napi szabadságot kapnak, hogy lakóhelyükön önként jelentkezhessenek toborzásra a helyi Volksbund-szervezetnél. A toborzás minden nyomtatvány és sajtófelhívás nélkül történik, hogy ne adjon alkalmat ellenséges propagandára.[62] A Minisztertanács által elfogadott egyezménytervezetet a VoMi részéről Kubitz, az SS-Főhivatal részéről pedig annak Budapesten átutazó főnöke, Berger hagyta jóvá. Az egyezmény szövegét a magyar kormány 1943. május 22-i szóbeli jegyzéke hozta hivatalosan a német kormány tudomására, s annak egyetértő válaszjegyzékével június 1-én lépett hatályba. Tartalmából elegendő kiemelni a következőket:

A magyar kormány a magyarországi német népcsoport tagjainak az SS-be való toborzásához attól függetlenül járul hozzá, hogy tagjai-e a Volksbundnak, avagy nem (1. §).

Egyetértés áll fenn a tekintetben, hogy az SS-be bevonulók feleségének és kiskorú gyermekeinek állampolgársága csak a háború befejezése után fog rendeztetni (5. §).

Az SS-önkéntesek hozzátartozóiról és hátramaradottairól való gondoskodás a német birodalomra hárul; mértéke az, ami a magyar honvédségnél (6. §).

Azokat az önkénteseket, akiket nem vesznek be az SS-be vagy bizonyos ideig tartó szolgálat után mint alkalmatlanokat elbocsátanak, a magyar állam visszaveszi az állampolgári kötelékbe, és biztosítja, hogy az SS-be történt jelentkezésükért őket semmiféle politikai vagy gazdasági hátrány nem éri (7—8. §).

Ez az egyezmény tehát kiküszöbölni látszott azokat a német szempontból hátrányos következményeket, amelyek az első toborzóakció nyomán jelentkeztek.[63]

A Volksbund vezetősége május 17-én feljegyzésben foglalta össze a második SS-toborzással kapcsolatos feladatait. E szerint Basch a népcsoportvezetőség törzsének főnökét (Stabsführer), Sepp Schönborn-t bízta meg a toborzóakcióval kapcsolatos feladatok ellátásának irányításával, „Der Beauftragte für die II. Waffen-SS-Aktion" elnevezéssel számára külön szolgálati helyet (Dienststelle) szervezve. E dokumentum megállapítja, hogy a népcsoport előtt nem lehet közömbös az önkéntesek száma, hiszen az leginkább értékmérője a népcsoport bevetési készségének. Mégis nyomatékosan hangsúlyozza, hogy az SS-be a jelentkezés önkéntes elhatározás alapján történik. Akinek német létére nem legmélyebb benső szükséglete, hogy rendelkezésére álljon „a hősök harci közösségének", hogy ezzel a Führer „leghívebb és leggátlástalanabb" követői közt szolgáljon, az maradjon. — A továbbiakban azt hangsúlyozza, hogy a második SS-akció lebonyolításának tartama alatt a Volksbund-tagok és azon németek közt, akik nem tagok, a szó igazi értelmében közbékének kell uralkodnia: „Kezünket nyújtjuk feléjük, még ha nehezünkre esik is. Talán ez az utolsó nagyvonalú gesztus, amit iránt tehetünk a háború befejezése előtt."[64]

62 OL. Filmtár. 10 944. doboz. E. 518 633—5. — Werkmeister távirati jelentése. Budapest, 1943. május 12.
63 Uo. E. 518 620—7. — A magyar kormány szóbeli jegyzéke. Budapest, 1943. május 22.
64 PA AA Inland. II. C. 49. — Feljegyzés a II. SS-akció lebonyolítási tervéről. Berlin, 1943. május 17.

A Volksbund „nagyvonalú gesztusa" ravasz félrevezetést takart; ezt igen jól mutatta a honvédségnél szolgáló németek összeírásának lefolyása. A toborzási megállapodásnak megfelelően, ezek adatait a hozzátartozóktól kellett a Volksbundnak beszereznie. Schönborn olyan belső utasítást adott az összeíróknak, hogy németnek tekintsenek mindenkit, aki akárcsak részben is német származású; közömbös, hogy németnek vallja-e magát vagy nem; még az is, hogy beszél-e egyáltalán németül. A volksbundista összeírók nem mondták meg a családtagoknak, miért van szükségük a honvédségnél szolgálók adataira, hanem — alighanem központi utasításra — általában azt állították, hogy a Valksbund szabadságot akar részükre kieszközölni a honvédségnél. A katonáskodó fiút viszontlátni kívánkozó hozzátartozókat ezzel könnyen lépre csalták, elhallgatva, hogy az SS-be való betoborzásuk végrehajtásához igénylik a honvédségtől való szabadságoltatásukat! Számos községben azonban gyanakvással fogadták a volksbundista összeírókat, megtagadták az adatok közlését, vagy hamis adatokat mondtak be, hogy a honvédségben szolgáló fiaikat a Volksbund ne találja meg. Taksonyban (Pest m.) veréssel fenyegették meg az összeírókat, Zircen (Veszprém m.) tiltakozásuk jeléül beverték a körzeti Volksbund-iroda és a helyi csoportvezető ablakait, Nagyszékely községben (Tolna m.) a csendőrség beavatkozását kérték a gyanús összeírókkal szemben.[65]

Nagy Vilmos honvédelmi miniszter május 21-én, a második SS-toborzásra vonatkozó általános tájékoztatáson kívül, szigorúan bizalmas utasítást adott ki az SS sorozó bizottságok mellé beosztandó honvéd összekötőtisztek számára. Ebből kitűnik az a fontos momentum, hogy a magyar kormány — egészen titkosan és hallgatólagosan — beleegyezett abba, hogy az SS a magyarországi román, szlovák, szerb és horvát nemzetiségek köréből is toborozhasson, határozottan leszögezve viszont, hogy magyar nemzetiségűek nem sorozhatók be az SS-be. Az utasítás szerint azonban egyébként „az országnak nem érdeke, hogy olyan személyeket, akik egy más állam véderőkötelékébe kívánnak belépni, visszatartson; ezért a jelentkezőket lebeszélni, kicsinyes nehézségeket okozni, vagy a sorozások lefolytatását késleltetni szigorúan tiltva van".[66]

A második SS-toborzás érdekében kifejtett propaganda szervesen beleilleszkedett a Volksbund általános háborús uszító propagandájába, amely Sztálingrád után különösen intenzív lett. Budaörsön Georg Goldschmidt, a helyettes népcsoportvezető arról beszélt, hogy ha Hitler fel nem ismerte volna a veszedelmet, a bolsevista hordák elsöpörték volna Európát; a téli harcok látszólagos sikereket hoztak a bolsevistáknak, és ezt a zsidó kapitalizmus óriási propaganda kifejtésére használja fel, de korai az öröm: a harcból a német nép kerül ki győz-

[65] HL. HM. Eln. B. oszt. 75 732/1943. — Csendőrség központi nyomozó parancsnokságának jelentése. Budapest, 1943. május 31.

[66] OL. Filmtár. 7886. doboz. BM. Szálasi-per, 2. tekercs. VIII/6—12. — Nagy Vilmos honvédelmi miniszter 1943. május 21-i szig. biz. utasítása: „Újabb toborzások a német Fegyveres-SS alakulatokhoz"; és csatolmánya: „Utasítás az SS sorozó bizottságokba beosztott összekötő tiszt részére".

tesen.[67] — A Volksbund sajtója ezúttal is közvetve propagálta a toborzóakciót azzal, hogy már hosszabb idő óta cikksorozatot közölt általában az SS-katonák életéről.

Az új toborzással kapcsolatos szociális demagógia már a Katonasegély (Soldatenhilfe) Basch általi, március 25-i ünnepélyes meghirdetésével kezdetét vette. Basch egyébként Hitler 53. születésnapja alkalmából Bánd községben (Veszprém m.) tartott április 18-i ünnepi beszédében kijelentette: „A legkevesebb, amit a népcsoport a Führernek adhatott, az volt, hogy fiainak javát adta oda, és még ezután is oda fogja adni."[68] A magyar kormány május 5-én hozzájárult: minden ezer SS-önkéntes után 1,98 millió pengő legyen átutalható a hozzátartozók ellátására. Ezt az összeget az illetékes német szerv (Haupt-Fürsorge- und Versorgungsamt der Waffen-SS) minden tekintetben kielégítőnek tartotta.[69] A magyar kormány e döntése valósággal fedezetet adott a toborzóakcióval kapcsolatos volksbundista szociális demagógiához.

A közös háborús erőfeszítés jegyében a németek igyekeztek komolyan venni a magyar kormány azon óhaját, hogy az új SS-toborzással kapcsolatban ne kerülhessen sor olyan rendzavarásokra az önkéntesek részéről, mint az előző akciónál történt. Letsch SS-alezredes, Tondock SS-őrnagy és Kienast SS-főhadnagy e tárgyban május 31-én külön megbeszélést folytatott Georg Goldschmidt helyettes népcsoportvezetővel. Ő azonban úgy nyilatkozott, hogy a rendzavarások aligha kerülhetők el. Már az első toborzóakciónál megmutatkozott, hogy az ellenfél olyan megjegyzései, mint hogy „az ostobák mennek a mészárszékre", „a legbutább borjú keres csak magának mészárost" stb. oda vezettek, hogy az SS-önkéntesek elégtételt vettek ezekért, s verekedések, ablakbeverések történtek.[70]

Basch 1943. június 8-i jelentése sötéten látó a második akció várható eredményét illetően. Az őt aggasztó legfontosabb körülményeket így foglalta össze:

1. A 2. Magyar Hadsereg, amely a keleti arcvonalon harcolt, teljesen leszerelt. Több mint tízezer német nemzetiségű honvéd visszatért szülőhelyére. Valamennyiük hangulatát ijesztő háborús fáradtság jellemzi. A legjobbak közülük hallgatnak, a többiek azonban olyan híreket terjesztenek, amelyek minden harcikedvet megbénítanak. A német csapatok brutalitásairól (e szót Basch idézőjelbe tette) tudósítanak, akik a honvédeket lövették, gyalázták, fenyegették, tőlük minden segítséget megtagadtak stb., stb. Tudomásul kell venni, hogy ezek közül egy sem fog önként jelentkezni. Ez a leszerelés akkor történt, amikor a Volksbund csendben már megkezdte a toborzást. A háborús fáradtság napról napra növekszik, és az ellenséges falusi értelmiség ezt a hangulatot igen rafináltan használja fel: többnyire hagyja, hogy

67 HL. HM. Eln. 1. oszt. 15 625/1943. — Nemzetiségi összesítő. Budapest, 1943. március 19.
68 OL. ME. Nemzetiségi o. 149. cs. B. 15 038/1943. — Nemzetiségi összesítő. Budapest, 1943. április 23.
69 OL. Filmtár. 14 362. doboz. E. 518 640. — Wagner feljegyzése Ribbentrop részére. Berlin, 1943. június 10.
70 PA AA Inland. II. g. 327. — Goldschmidt feljegyzése. Budapest, 1943. június 1.

maguk a katonák fejtsenek ki — akarva vagy akaratlanul — ellenpropagandát a toborzással szemben.

2. A németellenes hangulat növekszik. A kormányzónak a Führernél tett látogatása után a németbarát közvélemény, és mindenekelőtt a népcsoport, szemmel látható változást remélt a kormány magatartásában. Bizonyosan számítottak arra, hogy Kállaynak és a honvédelmi miniszternek mennie kell. A kormányzó azonban még megerősítette Kállay pozícióját és engedte, hogy a parlamentet elnapolja. A csalódottság igen nagy lett és lassanként levertségbe, a háború kimenetele iránti kétségbe ment át. Részben német községeket is elragadott ez a lehető legrosszabb hangulat, bár a Volksbund természetesen azonnal megindította az ellenpropagandát. Mindenütt arról beszélnek, hogy Magyarország már megtette a magáét Németországért, többé nem vesz részt a háborúban, vagy csak igen csekély mértékig. A hadsereget leszerelik — csaknem így mondta Kállay egy héttel ezelőtt. Ez a beszéd ártott leginkább a toborzóakciónak; erre hivatkozik most annak minden ellenfele. Fel fognak állítani ugyan egy új honvéd hadsereget, de csak az ország határain belüli szolgálatra, és e célból azon országrészeken fognak sorozni, ahol eddig nem tették. Tehát Bácska kivételével minden más vidékre valósiak leszerelnek. Aki erről tud és mégis a frontra akar menni, csak bolond lehet; hazájába soha többé nem térhet vissza, mert ráadásul még a magyar állampolgárságát is elveszíti; a magyar kormány tudja ugyanis, hogy mit csinál és mit akar. — Ilyenfajta defetista propagandát fognak űzni a német községekben.

3. A korábbi túl alacsony hadigondozási segélyösszegek és több elintézetlen kirívó eset most ismét érezteti hatását, mert az elégedetlenek, különösen az asszonyok, gyakran akaratlanul is ellenpropagandisták. Bár gondoskodás történt a lehető leggyorsabb orvoslásról, az mégsem hat azonnal, mert a már egy éve vérükké vált bizalmatlanság túl nagyra nőtt. Most vesszük csak észre, hogy az első akció bajai milyen nagyon hatottak a néplélekre egy év lefolyása alatt. Erre különösképpen utalni kell.

4. Hátrányos lesz az is, hogy a toborzás és különösen a sorozás aratás idejére, vagy közvetlen az elé esik. Erre már márciusban felhívta a figyelmet.

5. Az állampolgárság elvesztése kedvezőtlen hatású, mert valahogy megtudták, hogy más országokban nem ez az eset.

Az aggályok ezen öt pontba foglalt előadása után Basch hangsúlyozta, hogy mindezt nem nézik tétlenül, hanem szinte az egész népcsoportvezetőség munkában van, hogy hatásos ellenpropagandát fejtsen ki. Már a volksbundista suttogópropagandát is erőteljesen megindították, hogy szembeszállhassanak az ellenfelével. Úgyszólván kitekizmus-formában adnak mindent készen a helyi vezetők kezébe, hogy azok a harcban könnyen felhasználhassák. A Volksbund sajtója és a Volksbund-vezetők beszédei — maga Basch is kiment vidékre, útját iskolák látogatásának álcázva — igen hatásosak, az ellenfélt erősen meg is zavarják. Amit azonban a „Hűségmozgalom" megenged magá-

nak, az mégiscsak sok! A legrosszabbak azok az „urak" a községekben, akik mindenekelőtt az általános leszereléssel keltenek ellenük hangulatot.

A továbbiakban Basch azt hangoztatta, hogy amikor márciusban és áprilisban az előzetes tárgyalásokat folytatták, senki sem gondolt volna ezekre a tényekre és kihatásaikra; arra sem, hogy egy olyan időszakban, amikor a birodalom totális bevetésben áll, és amikor a népcsoport a Führer parancsát ugyan ilyen erővel akarja végrehajtani, a magyar kormány, Magyarország miniszterelnöke, ilyen minden tekintetben defetista magatartást engedhet meg magának. Ilyen lehetőségre egyáltalán nem gondolhattak.

„Mindezek után aggályaink több mint indokoltak!" — írta Basch jelentésében, amelyet a következőkkel zárt: „Hosszas megfontolások után arra a meggyőződésre jutottam, hogy a kudarc nem lehetetlen, és hogy most tulajdonképpen csak egy *kényszersorozást* (Zwangsmusterung) hozhatok javaslatba. Tudom, míly nehéz ilyet tárgyalások útján kieszközölni, de tudom, hogy ez a javaslatom a közeljövőben már nem lesz olyan feltűnő. Tulajdonképpen a romániai német népcsoport is, mivel tehette, kényszersorozást hajtott végre."[71]

E közvetlenül Baschtól származó dokumentum több szempontból is figyelmet érdemel:

1. A klessheimi Hitler—Horthy találkozóhoz fűzött messzemenő reményekről csalódottan vallva, cáfolhatatlanul bizonyítja a Volksbund nagyfokú érdekeltségét Kállay — és honvédelmi minisztere — megbuktatásában; egyszersmind jelentősen hozzájárul annak a sok visszaélésre felhasznált felületes benyomásnak az eloszlatásához, hogy a Volksbund a magyarországi belpolitikai kérdésekkel szemben indifferens lett volna. 2. Igen jól érzékelteti, hogy a Sztálingrád és Voronyezs után előállt helyzet mennyire nem kedvezett az SS-toborzóakciónak. A Volksbund által kifejtett, és Basch e jelentéséből jól megismerhető erőfeszítések tovább fokozódtak a toborzóakció lebonyolítása derekán bekövetkezett olaszországi fordulat hatására, s ez még jobban aláhúzza a Volksbund bűnös szerepét. 3. Ezúttal is bebizonyosodik, hogy Basch aggályoskodásai nem az SS-akció ellen irányultak. s hogy éppen Basch volt az, aki újabb és újabb javaslatokkal szolgált a német birodalmi szerveknek arra vonatkozóan, milyen lényeges megoldásokkal lehet biztosítani a toborzóakció sikerét. Ő javasolta 1942-ben, hogy a honvédségnél szolgáló németekre is ki kellene terjeszteni az SS-toborzást. Mint láttuk, Basch javaslatát e német birodalmi szervek magukévá tették, s a következő évben az már a német kormány követeléseként jelentkezett a magyar kormánnyal szemben, amelyet az utóbbi végülis elfogadott, s bekerült a második toborzóakcióról kötött megállapodásba. A második akcióval kapcsolatban támadt aggályai közepette Basch — mint e dokumentumból kitűnik — további javaslatként az önkéntesség helyett a kényszersorozás bevezetésével állt elő. Teljes joggal állíthatta, hogy javaslata hamarosan

71 PA AA Inland. II. g. 327. — *Basch:* „Bericht über die II. Waffen-SS-Aktion". Budapest, 1943. június 8.

időszerű lesz: mint látni fogjuk, a következő évben Basch javaslata ismét a két kormány közti tárgyalások — és megállapodás — tárgya lett, s az 1944. évi, harmadik magyarországi SS-akció már lényegében kényszersorozás formájában folyt le, csak fügefalevélként tartva meg az önkéntességet.

A toborzási megállapodás létrejöttével lezárult a Volksbund toborzó propagandájának az a szakasza, amelyet addig — Basch szavaival — „csendben" végzett, s megkezdődött az SS-toborzás nyílt propagálása. Ebben különösen nagy szerepet játszott dr. Heinrich Neun, aki a honvédségtől az imént szerelt le, és tért haza a keleti arcvonalról: előadó körútra indult az SS-toborzás érdekében. Központi utasításra minden Volksbund helyi szervezetnél a heti esti összejöveteleket (Heimabend) az SS-toborzás ügyének szentelték, meghatározott programmal, amelynek középpontjában Hitler és Göbbels azon megnyilatkozásai állottak, melyekben a harctéri helyzet miatt elbizonytalanodókba igyekeztek lelket verni.[72]

Egyöntetű megfigyelés szerint a magyarországi németség hangulata igen nyomott volt. Számos helyen kifakadások hallatszottak a volksbundista vezetők ellen, akik bezzeg nem sietnek magukra ölteni az SS szürke egyenruháját. E hangulat hatására Basch kénytelen volt igen erélyesen fellépni mindazon Volksbund-funkcionáriusok bevonulása érdekében, akik a mentesítési listán nem szerepeltek.[73] A magyar hatóságok örömmel vették ezek bevonultatását, s kérték a Honvédelmi Minisztériumot, ne adjon helyt a Volksbund esetleges utólagos kérelmének visszatartásukra. Erre azonban nem is került sor.[74]

Ezúttal az szociális demagógia korántsem játszotta azt a szerepet, mint az első toborzóakció idején. A káros visszahatásokból okulva, a Volksbund megtiltott minden ígérgetést; ezek helyébe gyakorta éppenséggel az a fenyegetés lépett, hogy aki nem jelentkezik az SS-be, annak hozzátartozói elesnek mindennemű szociális segélytől, amelyet a Német Népsegély (Deutsche Volkshilfe) keretében eddig élveztek, vagy annak alosztálya, a Katonasegély (Soldatenhilfe) keretében a továbbiakban egyáltalán élvezhetnének.[75]

A Volksbund toborzó propagandája mindent elkövetett, hogy eloszlassa azt a rendkívül rossz hatást, amit a hozzátartozókban és a német népcsoport széles köreiben az SS-önkéntesekkel való embertelen, megalázó bánásmódról érkező hírek keltettek. Kiemelte, mint a megbecsülés jelét, hogy a múlt évi akció során bevonultak közül már mintegy 600-an kaptak kitüntetést a fronton tanúsított hősies magatartásukért.[76] A keleti arcvonal téli nagy csatáiban, különösen a vjazmai katlancsatában, majd az 1943 nyarán lefoly harcokban is, igen sok Magyarországról bevonult SS-önkéntes esett azonban áldozatul.

[72] OL. ME. Nemzetiségi o. 149. cs. B. 15 038/1943. — Nemzetiségi összesítő, Budapest, 1943. június 11., 19. és 25.
[73] PA AA Inland. II. g. 333. — Jagow távirata. Budapest, 1943. november 11.
[74] HL. HM. Eln. 1. oszt. 64 854/1943.
[75] OL. ME. Nemzetiségi o. 149. cs. B. 15 038/1943. — Nemzetiségi összesítő. Budapest, 1943. július 16.
[76] Südostdeutsche Rundschau, 1943. évf. 12. sz. *Kirschner*, Ernst: Die deutsche Volksgruppe in Ungarn.

A növekvő veszteségek következtében a Volksbund által rendszeresített gyászünnepélyek oly ijesztő módon elszaporodtak, hogy a toborzóakció érdekében jobbnak látták azokat beszüntetni. Sőt, hogy vidámságra próbálja fordítani a gyászos hangulatot, Basch átmenetileg feloldotta az 1942. február 1. óta fennálló tánctilalmat azokban a községekben, ahol legalább 50 százalékos az érintett évjáratok ifjúságának jelentkezése az SS-be.[77]

Komoly gondot okozott a Volksbundnak a „magyar érzelmű" németek ellenállása a toborzóakcióval szemben. Ezek ugyanis, a Basch által hallatlan felháborodással fogadott „Hűségmozgalom"-hoz csatlakozva, nemcsak maguk zárkóztak el az SS-toborzás elől, hanem ellenpropagandájukkal a volksbundisták sorait is bomlasztották. Velük szemben a Volksbund felélesztette az Erdélyben és Délvidéken már 1940—41 előtt fennállott német „polgárőrségeket", „rendfenntartó alakulatokat", amelyek a Deutsche Mannschaft elnevezést viselték, és 1943 júniusában a magyar kormány engedélye nélkül a trianoni országterületen is megkezdték ilyenek szervezését.[78] A Deutsche Mannschaft községenkénti alakulatai mindig készen álltak a Volksbund ellenségeivel való verekedésre: egyes „népárulók megbüntetésére", a tőlük elszenvedett „sérelmek" megtorlására. A toborzáskor hallatott fenyegetődzéseik szerint, „aki most nem tart velünk, annak feje felől leszedjük a tetőt; azt falhoz állítjuk és agyonlőjük", vagy „sárga karszalagot kap, és a zsidókkal együtt kényszermunka-táborba küldjük".[79]

A sorozó bizottságok elé ezúttal is zászlókkal, felvirágozva és szalagokkal díszítve vonultatta fel a Volksbund az önkénteseket. Lelkesedés helyett azonban azok inkább beletörődéssel viselték maguk választotta sorsukat, hitelt adva annak, hogy német népük iránti kötelességüket teljesítik.[80] Nincsenek számszerű adataink arra, milyen mértékben sikerült a Volksbundnak a honvédségnél tényleges szolgálatot teljesítőket az SS-be átcsalogatnia. Az egyes honvéd hadtestek ekkori helyzettájékoztatói megemlékeznek az irányukban kifejtett Volksbund-agitációról, amely az önként átlépni nem akarókat levelekkel próbálta egyénileg megdolgozni; ezek azonban az alakulatoknál védett helyzetben voltak.[81] Egészen bizonyos, hogy a toborzás fő területe a tényleges honvédségi szolgálatot nem teljesítők köre volt.

A sorozó bizottságok az alkalmasság megállapításában a mércét most már jóval alacsonyabbra tették. A besorozottak azonnal jelvényt kaptak. „A magyarországi német népcsoport SS-önkéntese" (SS-Freiwilliger der Deutschen Volksgruppe in Ungarn) felírással, és központi utasítás szerint zenés felvonulást rendeztek. Ezek több helyütt rendzavarásra. a magyarokkal és magyar érzelműekkel való összetűzésekre vezettek. A Tolna megyei Kakasd községben a zeneszóval felvonuló SS-önkén-

77 HL. HM. Eln. 1. oszt. 57 785/1943. — Csendőrség központi nyomozó parancsnokságának jelentése. Budapest, 1943. augusztus 18.

78 OL. ME. Nemzetiségi o. 150. cs. C. 30 635/1943. — Csendőrség központi nyomozó parancsnokságának 1943. június 22-i és július 7-i jelentése.

79 Weitblick eines Donauschwaben . . . 235—237. o.

80 HL. HM. Eln. 1. oszt. 54 172/1943.

81 HL. VKF. eln. 1. oszt. 6210/1943 és 6426/1943. — Helyzettájékoztató 1943. szeptember és október hónapról. (A III. és IX. hadtest területén észlelt volksbundista agitáció.)

tesek az ellentüntetésként masírozó leventeszázaddal tűztek össze. A Baranya megyei Mágocs községben az SS-be sorozottak demonstrációja zsidóellenes jelleget öltött: beverték a zsidó lakosok ablakait, s a helybeli zsidó temetőben 81 sírkövet kidöntöttek [82]

A szabályszerűen besorozottakon kívül — az egybehangzó jelentések szerint — jelentős volt azon fiatalok száma, akik nem kapván szülői beleegyezést, a Volksbund segítségével illegálisan hagyták el az országot és álltak be az SS-be. Ezeknek az országon áthaladó német katonai szerelvényeken való kijuttatása a Volksbundnak nem okozott különösebb nehézséget.[83] Az illegális SS-katonáknak ez az újabb hulláma arra késztette a német kormányt, hogy első lépésként a korábban kiszököttek helyzetét igyekezzék a magyar kormánnyal rendeztetni. A mintegy 3 ezer nevet tartalmazó listát a magyar külügyminiszter, Ghyczy Jenő fanyalogva fogadta, utalva arra, hogy néhány hónap múlva esetleg újabb illegálisok legalizálását fogják kérni.[84] A kérdésben 1943. november 29-én mégis megállapodás született: az illegálisan távozottak a legálisan sorozottakkal egyenlő elbánásban részesülnek, kivéve a hozzátartozók segélyezését, mert az további 6 millió pengő átutalásának engedélyezését igényelné. Ha az illegálisan távozott SS- (illetve Wehrmacht) katonák szabadságra hazatérnek Magyarországra, a magyar hatóságok nem indíthatnak ellenük eljárást.[85] Ezt a megállapodást Csatay Lajos honvédelmi miniszter 1944. február 11-én hagyta véglegesen jóvá. — A budapesti német követség katonai attaséja azzal is próbálkozott, hogy az SS és a Wehrmacht szabadságukat Magyarországon töltő katonái büntetőjogi vonatkozásban ugyanazt a területenkívüliséget élvezzék, mint amelyet a szolgálati okokból Magyarországon tartózkodók. Ezt magyar részről elvileg elutasították, gyakorlatilag viszont általában az történt, hogy ezek kihágásai, bűneseti tekintetében is a megfelelő német katonai szervekre hagyták az eljárást.[86]

A legálisan betoborzottak első szállítmánya 1943. szeptember 7-én indult ki. A Kelenföldi pályaudvaron Basch népcsoportvezető ünnepélyesen búcsúztatta őket Jagow követ jelenlétében. Az útnak indulóknak kis horogkeresztes talizmánokkal kedveskedtek, de egyúttal figyelmeztették őket arra is, hogy kemény kiképzésre legyenek elkészülve, aminek majd a fronton látják hasznát. Ugyanezzel fogadta őket Bécsben Lorenz SS-tábornok, a VoMi vezetője is.[87] A bevonultaknak ez a része — gyors kiképzés után — a „Nordland" elnevezésű 11. SS önkéntes páncélgránátos hadosztály keretében a szovjet arcvonalra került. Minthogy azonban a toborzóakció csak 1944. február

[82] HL. HM. Eln. 1. oszt. 80 596/1943. — Csendőrség központ nyomozó parancsnokságának jelentése. Budapest, 1943. november 11. és 16.

[83] MSZMP Párttörténeti Intézetének Archivuma (továbbiakban PI Arch.). BM. VII. res. 1943—4—1006/a. — Sátoraljaújhelyi rendőrkapitányság 1943. november 23-i jelentése.

[84] OL. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1943. augusztus 31. (A külügyminiszter augusztus 27-i feljegyzése; a jegyzőkönyv 11. pontja csatolmányaként.)

[85] PA AA Inland. II. g. 330. — Kienast feljegyzése a Külügyi Hivatalnak. Berlin, 1944. január 28.

[86] HL. VKF. eln. 1. oszt. 5601/1943. — HM átirat a VKF-nek. Budapest, 1943. augusztus 9.

[87] Südostdeutsche Rundschau, 1943. évf. 10. sz. 764—767. o.; *Kirschner*, Ernst: Die deutsche Volksgruppe in Ungarn.

8-án zárult, az utóbb bevonultak a Magyarország megszállásában részt vevő, „Reichsführer-SS" elnevezésű 16. SS páncélgránátos hadosztály keretében 1944 májusában kerültek az olaszországi arcvonalra.[88]

Az SS második magyarországi toborzóakciójának számszerű eredményeiről nem rendelkezünk olyan pontos kimutatásokkal, mint az első akció esetében. A német sajtó egykorú beszámolója szerint a második akciónál megközelítően ugyanannyian — 20 ezren — vonultak be Magyarországról az SS-hez, mint az elsőnél, annak ellenére, hogy akkor a toborzás 12 évjáratot (18—30 évesek), most — a 18. életévüket éppen betöltőkön és az első akcióból visszamaradottakon kívül — csak hatot (30—35 évesek) érintett.[89] Az a körülmény azonban, hogy a toborzás ezúttal a honvédségnél szolgálatot teljesítőkre is kiterjedhetett, a korábban visszamaradók erőteljesebb bevonását tette lehetővé. Az is fontos szerepet játszhatott az akció számszerű eredményének alakulásában, hogy a toborzást a magyar kormány hallgatólagos engedélyével ki lehetett terjeszteni a szlovák, román, horvát, szerb nemzetiségűekre is. A második akció során besorozottak e belső arányaira sajnos nincs megfelelő támpontunk. A globális eredményt tekintve megállapítható, hogy az kétszerese az újonnan toborozhatók azon tízezres létszámának, amelyet Kállay eredetileg engedélyezhetőnek tartott, s hogy az SS-ben szolgáló magyarországi önkéntesek összlétszáma 1944 elején nem 30, hanem kereken 40 ezer volt már, s ennek 50 százaléka bácskai. Kudarc helyett — amelytől Basch félt — „győzelem" született, bár a Himmler által kitűzött 50 ezres létszámot nem sikerült elérni. Ezért már 1944 első hónapjaiban egy újabb toborzóakció előkészítésén dolgoztak.

Az SS-toborzás „harmadik hulláma"

Az SS magyarországi toborzóakciói „harmadik hullámának" közvetlen előkészítése Lorenz SS-tábornoknak, a VoMi vezetőjének 1944. február 15—21. közötti magyarországi látogatásáig nyúlik vissza. Amellett ugyanis, hogy 20-án Himmler képviseletében megjelent és felszólalt a Volksbund országos évi nagygyűlésén a budapesti Sportcsarnokban, szemleutat tett a Dunántúlon: az újabb SS-akció számára ugyanis elsősorban itt mutatkozott kiaknázható embertartalék.[90] A részletes tárgyalásokra Basch-t Berlinbe rendelték, aki ott 1944. március 8—12. között az SS-Főhivatal és a VoMi embereivel tárgyalt. Bár e tárgyalásairól közelebbi ismereteink nincsenek, a magyarországi német népcsoport vezetőségétől származó „Megoldási javaslatok" alapján bizonyosra vehető, hogy az újabb SS-akció megvalósítása feltételének a Kállay-kormány eltávolítását, és egy, a német követelések iránt messzemenően készséges kormány hivatalba lépését tekintették — akár Magyarország német katonai megszállása árán is.[91]

88 *Klietmann:* i. m. 175., 203. o.
89 Südostdeutsche Rundschau, 1943. évf. 8—9. sz. 670—674. o.: *Kirschner,* Ernst: Die deutsche Volksgruppe in Ungarn.
90 PA AA Inland. II. C. 55. — Jagow jelentése. Budapest, 1944. február 22.
91 PA AA Inland. II. g. 275. — Lösungsvorschläge.

Magyarország 1944. március 19-én bekövetkezett német megszállásában részt vett a „Florian Geyer" elnevezésű 8. SS lovashadosztály is,[92] amely — mint tudjuk — részben a Magyarországról 1942-ben toborzott önkéntesekből állt. A Deutsche Mannschaftnak egyes, főleg bácskai és baranyai németlakta területeken, a helyi hatóságok, csendőrség bénításában volt szerepe. — A Sztójay-kormány kinevezése, úgy tűnt, valóban megteremtette a feltételeket az újabb SS-akció bejelentéséhez és egy olyan egyezmény létesítéséhez, amelyet különben nem tartottak volna keresztülvihetőnek. Veesenmayernek, a német kormány teljhatalmú magyarországi megbízottjának és új budapesti követének megbízásából Feine követségi tanácsos és Georg Keppler SS-altábornagy (Gruppenführer), a Fegyveres-SS magyarországi parancsnoka (Befehlshaber der Waffen-SS in Ungarn), március 25-én felkeresték Csatay Lajos honvédelmi minisztert, akinek előadták, hogy elégedetlenek az addigi eredménnyel, hogy ti. a magyarországi németségnek csak 5 százalékát tudták az SS-be besorozni, holott ez más országokban 25 százalékra sikerült nekik. Ezért önkéntesek toborzása helyett most már kényszersorozást kívánnak alkalmazni mindazokkal szemben, akiket a Volksbund vezetősége német származásúnak minősít.[93]

A Minisztertanács március 29-i ülésén Csatay úgy foglalt állást, hogy „a németek követeléseit vissza kell utasítanunk, mert az a magyar állam presztízsét sérti". E mögött Horthy ösztönzése állt, aki megpróbált a német követeléseknek bizonyos határt szabni. Sztójay miniszterelnök azonban nem mutatott semmi hajlandóságot arra, hogy valamiféle intranzigens álláspontra helyezkedjék, hanem hangsúlyozva, hogy „a németek e kérdésben igen érzékenyek", belebocsátkozott Veesenmayerrel, valamint Otto Winkelmann SS-tábornokkal, a magyarországi SS- és rendőri erők legfőbb vezetőjével (Der höhere SS- und Polizeiführer) egy új toborzási egyezmény részletes megvitatásába.[94]

A vita elsősorban a körül folyt, hogy ki tekintendő németnek. A német tervezet szerint az, „akinek legalább 3 német nagyszülője van, vagy aki magát németnek vallja". A magyar ellenjavaslat szerint viszont az, „aki magát *önként* a németséghez tartozónak vallja". Veesenmayer és Winkelmann nem erőltették a dolgot: „német részről nem érdek, hogy az SS-akció ilyen viták miatt halasztást szenvedjen; 40 ezer német besorozása az SS-be fontosabb, mint a formulázás". Végül is abban állapodtak meg a tárgyaló felek, hogy „ezen egyezmény alkalmazása során mint német népiséghez tartozó jön számításba az, aki életmódja és népiségi ismertető jegyei alapján ilyennek mutatkozik,

92 *Klietmann:* i. m. 160. o.

93 PA AA Inland. II. g. 328. — Veesenmayer jelentése. Budapest, 1944. március 25. — Az említett százalékarányokat érdemes összevetni az 1943. december végi állapotot rögzítő kimutatással, amely szerint a szlovákiai németek 3,59%-a, a magyarországiaknak 1,8%-a, a romániaiaknak 10,6%-a, a szerb-bánát-belieknek és szerbiaiaknak 14,3%-a, a horvátországiaknak 10,0%-a szolgált az SS-ben. (*Herzog,* Robert: Die Volksdeutschen in der Waffen-SS. Tübingen, 1955., 16—17. o.)

94 OL. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1944. március 29., és A Wilhelmstrasse és Magyarország . . . 614. sz. dok.

vagy magát önként németnek vallja".[95] — Ebben a fogalmazásban a német nemzetiség önkéntes vállalása teljesen jelentőség nélküli, hiszen nem kizárólagos, hanem vagylagos ismérve a németséghez tartozásnak. Ha valaki nem vallja magát németnek, esetleg nem is tud németül, de testi megjelenésében, ruházkodásában, szokásaiban, életmódjában — a Volksbund megítélése szerint — németnek bizonyul, nem mentesül a sorozás hatálya alól. Kétségtelen tehát, hogy az SS-akció érdekében szükséges „kompromisszum", amelyet Veesenmayer emlegetett, csak a definícióra vonatkozott, s nem a lényegre: e tekintetben ben a magyar kormány teljesen behódolt. Sőt, azt kell mondanunk, hogy a végül is közösen elfogadott formula messzemenően tágabb lehetőséget biztosított a Volksbundnak a német népiséghez tartozás önkényes megítélésére, mint a „háromnagyszülős" meghatározás.

Ezúttal — az eddigi gyakorlattól eltérően — nem szóbeli jegyzékek váltása formájában jött létre a megállapodás (Vereinbarung) a magyar Külügyminisztérium és a budapesti német követség között, hanem az SS-sorozásra vonatkozó egyezményt (Abkommen) 1944. április 14-én Veesenmayer és Csatay személyesen írták alá kormányaik nevében. E formalitásban is megnyilvánult, hogy ennek az egyezménynek nagyobb jelentőséget tulajdonítottak, semmint a korábbi hasonló — az akkori óvatosabb magyar kormányok részéről nyilván nem ok nélkül formailag is alacsonyabb szinten tartott — megállapodásoknak. Az egyezmény megkötésével egyidejűleg Sztójay megadta hozzájárulását a sorozás azonnali megkezdéséhez: „A német vidékeken azt sorozhatnak be, akit akarnak."[96]

Az egyezménynek a német népiség meghatározásával foglalkozó pontja (4. §) mellett különösen az alábbi két pont érdemel figyelmet:

3. §. Magyar állampolgárságú, állampolgárság nélküli és idegen állampolgárságú németek valamennyi évfolyama közös megegyezéssel a háború tartamára a német Fegyveres-SS rendelkezésére bocsátatnak. A szolgálati kötelezettség a betöltött 17. életévvel kezdődik.

12. §. A német hadseregbe való belépés által nevezettek nem vesztik el magyar állampolgárságukat, azonban a szolgálat tartamára megszerzik a német állampolgárságot is.

Tehát arról van szó, hogy minden magyarországi német lakos ezentúl a német birodalom haderőinek keretében, nevezetesen az SS alakulataiban köteles katonai szolgálatot teljesíteni. (Maximálisan 10,5 százalékos mentesítés lehetséges, olyan német szakmunkások, vagy különleges kiképzésű katonák esetében, akik a magyarországi hadiipar, illetve a magyar honvédség szempontjából nélkülözhetetlenek.) Az egyezmény novumként kimondja, hogy a Magyarországon sorozottakból a magyar államterületen állítandók fel az új SS-alakulatok, s a kiképzésükhöz szükséges gyakorlótereket és felszerelést a Honvédelmi Minisztériumnak kell rendelkezésre bocsátania. A hozzátartozókról való gondoskodás úgy történik, mint eddig. Ismét novum

[95] OL. Filmtár. 10 944. doboz. E. 518 582/84. — Veesenmayer távirati jelentése. Budapest, 1944. április 6.
[96] PA AA Inland. II. g. 328. — Veesenmayer távirata. Budapest, 1944. április 14.

azonban, hogy most már nemcsak a hozzátartozók, hanem maguk a besorozottak is megtartják — illetve visszanyerik — magyar állampolgárságukat; a szolgálat tartama alatt tehát kettős állampolgárságúak. Ezzel megszűnt az SS-sorozások által érintett országok között teljesen egyedülálló helyzet, hogy a Magyarországról toborzott SS-katonákkal szemben a kormány az állampolgárságtól való megfosztás eszközével élt.[97]

Csatay honvédelmi miniszter 1944. április 27-i rendelete arról tanúskodik, hogy a honvédségnek a korábbi SS-akciókkal kapcsolatosan előírt passzív magatartását ezúttal az akció aktív támogatására való felszólítás váltotta fel: nem elég, hogy a magyar kormány az ország állampolgárainak egy részét egy másik állam hadereje részére „átengedte", még csak nem is arról van szó, hogy — mint eddig — passzívan eltűri besorozásukat, hanem saját közigazgatási hatóságaival idéztette és saját csendőreivel állíttatta az SS sorozó bizottságai elé a vonakodókat.[98] Ugyanerről tanúskodik Jaross Andor belügyminiszter 1944. május 16-i rendelete: „a német fegyveres SS-alakulatok részére átengedett és besorozott személyeknek a behívóparancsot éppen úgy teljesíteniük kell, mintha a sorozás a m. kir. honvédség részére történt volna".[99]

Ez a gyalázatos egyezmény 1944. május 30-án kiegészült egy pótegyezménnyel, amelyet szintén Veesenmayer és Csatay írt alá 17—30 éves német női önkéntesek toborzásáról, egy Németországban felállítandó női SS-segítőcsapat (SS-Helferinnenkorps) részére, híradó és egészségügyi feladatok ellátására. Ezek is megtartják magyar állampolgárságukat. Toborzásukat a Volksbund végzi.[100]

A III. SS-toborzóakció ünnepélyes bevezetését tulajdonképpen a Volksbund április 23-i bonyhádi országos nagygyűlése jelentette, amelyen mintegy 20 ezren vettek részt. Veesenmayer követ jelenlétében Basch mondott beszédet. Ebben hangsúlyozta, hogy a legszentebb kötelesség „a Führer katonazubbonyát viselni". Szervezett és szervezetlen németek most egy táborba kell hogy tömörüljenek; aki most gyávának mutatkozik, az áruló, s a győzelem után rossz napok várnak rá: úgy fognak elbánni vele, mint ellenséggel. A magyar kormánytól csak egyet kért: semmi ne akadályozza, hogy a népcsoport minden erejét bevesse a háborús győzelemért. A beszéd után egy nagyobbrészt magyarországi önkéntesekből álló SS-alakulat, valamint a Deutsche Mannschaft dél-dunántúli alakulatai (mintegy 2000 ember) díszmenetben vonultak el Basch előtt.[101]

1944. május 5-én Basch népcsoportvezető aláírásával toborzási fel-

97 OL. Filmtár. 10 944. doboz. E. 518 573—4. — Megállapodás újabb SS-alakulatok felállításáról magyar államterületen. Budapest, 1944. április 14.

98 Statny Archiv v Nitre, 7117. doboz. — Komárom megyei főispáni bizalmas iratok. Iktatás nélküli OM (országmozgósítási) iratok. — A honvédelmi miniszter 29 610/eln. 10. — 1944. sz. rendelete. Budapest, 1944. április 27.

99 Uo. 7179. doboz. — Komárom megyei főispáni bizalmas iratok. Iktatás nélküli OM iratok. — A belügyminiszter 9083/1944/VII. res. sz. rendelete. Budapest, 1944. május 16.

100 Uo. 7180. doboz. — Komárom megyei főispáni bizalmas iratok. 47/OM/1944. — A honvédelmi miniszter 46 986/eln. 10. — 1944. sz. rendelete. Budapest, 1944. június 19.

101 Südostdeutsche Rundschau, 1944. évf. 5. sz. 441—446. o. *Dr. Krauss*, Hans: Die deutsche Volksgruppe in Ungarn.

hívás jelent meg: „A Führer akarata, hogy mi, magyarországi németek, még fokozottabb mértékben lépjünk be a Fegyveres-SS soraiba, a döntő háborús küzdelemre." S rögtön hozzátette: „Nagy kitüntetésként fogadjuk a Führer e döntését, mert ez egyúttal annak is bizonyítéka, hogy a Führer elégedett volt önkénteseink teljesítményeivel a Fegyveres-SS-ben." A továbbiakban arra mutatott rá, hogy az ország német lakossága az egyezmény értelmében katonai szolgálati kötelezettsége alapján kerül SS-sorozásra, mégis arra szólítja fel népének férfiait és már fegyverképes ifjúságát, hogy még e harmadik akció megkezdése előtt önként jelentkezzék e büszke kötelességvállalásra: „Boldog volnék, ha jelenthetném, hogy népünk fegyverképes férfiai kényszer és erőltetés nélkül, csupán az óra nagy parancsát követve öltötték magukra a Führer zubbonyát. De azt sem titkolom el, hogy a harmadik akcióról kötött egyezmény világosan magában foglalja annak lehetőségét, hogy katonai szolgálati kötelezettségük teljesítésére népünkből azokat is besorozzuk, akiket nem a legkeményebb fából faragták, akiknek nincs bátorságuk az önkéntes jelentkezésre."[102]

A Volksbundnak az SS-akcióval kapcsolatos propagandája során e felhívás mellett szerepet játszottak azok a röpcédulák, amelyek a legfontosabb részleteket emelték ki Basch április 23-i bonyhádi beszédéből. A falakon az SS-be szólító plakátok jelentek meg; a korábbi akciók során erre nem volt lehetőség. Annak ellenére, hogy általános gyűléstilalom volt Magyarországon, a Volksbund engedélyt kapott propagandaösszejövetelek tartására. Minden helyi szervezetnél propagandavezetőt állítottak be. Ezek most is kérdés-felelet formában feldolgozott propaganda-anyagokat kaptak kézhez.[103] Ezúttal sem hiányzott a szociális demagógia: Basch az összes német segélyintézmény egységbe foglalásával ekkor hozta létre a Nemzetiszocialista Népjólét (NS-Volkswohlfahrt) intézményét.[104]

Winkelmann május 16-án azt jelentette Himmlernek, hogy jól folyik a sorozás.[105] Viszont ezúttal is viharos összeütközésekre került sor a volksbundisták és a magyar érzelműek között: a Baranya megyei Vokány községben többen meg is sebesültek. A Pest megyei Hartán Palotai (Polster) Gyula evangélikus lelkész biztatására mintegy 150-en megtagadták a sorozó bizottság előtti megjelenést, tüntettek az SS-bizottság és a Volksbund ellen. A Fejér megyei Pusztavám községben Weinberger Gusztáv evangélikus lelkész vezette az ellenállást; aláírásokat gyűjtöttek a következő listára: „Idegen államot nem szolgálunk." Az egyik aláírásgyűjtőt, Josef Hohmann gazdát, a Gestapo letartóztatta. A Baranya megyei Villányból Adam Grossmann gazdálkodót a pécsi Gestapo-kirendeltség hurcolta el és ölte meg, mert szerzője volt egy, a magyar Honvédelmi Minisztériumhoz intézett kérvénynek, amelyben tiltakoztak az SS-sorozás ellen, s kijelentették,

102 PI Arch. A. VII. 2/45. — „Aufruf des Volksgruppenführers! Budapest im Mai 1944."
103 PI Arch. 651. f. 9. cs. A. VII/2/45. — Nemzetiségi összesítő. Budapest, 1944. május 30. (A röpcédulák mellékelve.)
104 *Mirnics:* i. m. 348. o.
105 BA, NS 19 neu/2153. — Winkelmann jelentése Himmlernek. Budapest, 1944. május 16.

hogy a honvédségben akarnak szolgálni. Az SS-akció elleni izgatásért és ellenpropagandáért letartóztatták Ries Ádám sváb gazdálkodót, aki kormánypárti (1939 előtt kisgazdapárti) képviselő volt.[106] Dorogról a belügyminiszterhez intéztek beadványt, amelyben tiltakoztak az ellen, hogy a Volksbund beerőszakolja őket az SS-be, és az aláírók kifejezték ragaszkodásukat a magyar haza és a honvédség iránt.[107]

A Minisztertanács 1944. június 1-i ülésén, ahol a honvédelmi miniszter állandó helyettese, Ruszkiczay-Rüdiger Imre vezérezredes adott tájékoztatást a folyamatban levő SS-sorozásról, ezek a jelenségek aggodalmakat keltettek. Sztójay miniszterelnök azonban most is megértést kért: „ebben a kérdésben a legérzékenyebbek a németek", s Himmler két SS-hadosztályt akar felállítani a most sorozás alatt álló magyarországi németekből.[108]

Vörös János vezérkari főnök 1944. június 7-i tárgyalásán Keitel vezértábornaggyal a klessheimi kastélyban, a németek újabb követelésekkel álltak elő: a német nemzetiségűeken kívül további 100 ezer embert kértek a német hadseregnek. Abban állapodtak meg, hogy a német hadseregbe való besorozás céljára a román, és egyéb, főleg ruszin nemzetiségűeket bocsátják rendelkezésre.[109] Jellemző, hogy a magyar kormány hozzájárulásának kérése utólagos és formális volt: Veesenmayer már május 31-én jelentette, hogy a románok besorozása a német hadseregbe Észak-Erdélyben, Beszterce-Naszód megyében javában folyik: 6 ezret máris behívtak, további 5 ezret a közeli napokban hívnak be. Kéthetes kiképzés után viszik őket: román falvak egész sora fog teljesen elnéptelenedni.[110]

Horthy arra ösztönözte a Sztójay-kormányon belüli bizalmi emberét, Csatay honvédelmi minisztert, hogy lépjen fel az SS-egyezmény módosítása érdekében. Ezt Csatay meg is tette az 1944. június 21-i minisztertanácsra benyújtott előterjesztésében. Ebben előadta, hogy „az egyezmény, de különösen annak az igénybevehetők körét meghatározott 4. §-a, kétségtelenül magán viseli az idők jellegét", s három okkal magyarázta — és mentegette — az egyezmény magyar részről való elfogadását: 1. A tárgyalások idején még nem volt világosan látható, vajon a német csapatok és hatóságok jelenléte nem jelenti-e a magyar államigazgatás teljes szüneteltetését. 2. A megállapodás megkötésének indító okául tekinthető másrészt az a lelki kényszer, amelyet az orosz hadsereg dél-ukrajnai előretörése következtében hazánk határainak nem várt közvetlen fenyegetettsége jelentett. 3. E két okon kívül az egyezmény megkötésénél legelső sorban az a meggondolás játszott szerepet, hogy hadicéljaink közösek; a célhoz vezető eszközök közül pillanatnyilag hazánk emberfelesleggel rendelkezik, melyet átmenetileg felfegyverezni nem tud. A közös hadicélok érdekében pedig minél több ember fegyverbe állítása mindkettőnk érdeke.

106 PA AA Inland. II. g. 328. — Veesenmayer jelentése. Budapest, 1944. június 13., 17., 20.
107 *Harsányi János:* Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen. Budapest, 1966., 296—299. o.
108 OL. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1944. június 1.
109 OL. Filmtár. 16 732. doboz. — Vörös János vezérkari főnök naplója, 1944. június 7-i tárgyalás Keitellel.
110 PA AA, Staatssekretariat 1. Ung. 2155 (E 110 446—7) — Veesenmayer távirati jelentése. Budapest, 1944. május 31.

E rendkívül önleleplező okadatolás után az előterjesztés arra tér rá, hogy „a szándékolt eredménnyel ellentétben ezen egyezmény következményei az alábbiakban mutatkoznak: 1. Tömegessé váló jelenség a küldöttségjárás és kérvényezés. A legegyszerűbb emberek nagy csoportjai kifejezik azon óhajukat, hogy nem a Waffen-SS kötelékében, hanem a honvédségben akarnak szolgálatot teljesíteni, és kérik, hogy a sorozás alól mentesíttessenek; nagy tömegekben kerülnek a Waffen-SS kötelékébe olyanok is, akik minden vonatkozásban magyarnak vallják magukat. Ez a helyzet végeredményben annyit jelent, hogy — a magyar kormány hozzájárulásával — olyan magyar állampolgároknak, akik bizonyságot tesznek a magyar nemzethez való tartozásukról és magyar érzelmükről, magyarságukért való kiállásukért esetleg szenvedniük kell. 2. Az egyezmény — hatásaiban — nem alkalmas azon célok elérésére, amelyeket a birodalmi követ és meghatalmazott (Veesenmayer) a tárgyalások során hangoztatott: mégpedig, hogy a német véderő ezáltal ütőképes harci egységeket szerezzen. Az olyan egyén ugyanis, akit akarata ellenére a német véderőhöz vonultatnak be, holott a honvédségben akar szolgálni, sohasem lesz a korszerű háború ütőképes katonája. 3. Az egyezmény által előállott helyzet alkalmas lesz arra, hogy a m. kir. honvédség lelkierejét gyengítse, hiszen a nemzet tagjai látják, hogy a magyarságért élni, harcolni és meghalni kész egyéneket a magyar kormány idegen hadseregnek ad ki."

Ezután következik az előterjesztés javaslati része: „A nem tisztázott politikai és hadászati helyzet kényszere alatt létrejött ezt az egyezményt tehát nemcsak közjogi okokból, hanem katonapolitikai okokból is meg kell változtatni, mégpedig akképpen, hogy lehetőleg csak azok legyenek kénytelenek a Waffen-SS kötelékébe bevonulni, akik a magyarországi Volksbund tagjai, vagy akik e célra önként jelentkeznek. Ezzel a változtatással elérjük egyrészt azt, hogy a német birodalmi véderő tényleg ütőképes, megbízható egységekhez jut, másrészt megóvjuk a honvédség lelki erejét. A közös cél szükségleteinek pedig eleget teszünk, ha a m. kir. honvédség küzdő egységeit szaporítjuk, mely egységek felszerelésére a mai hadihelyzet szerint az idő rendelkezésre áll."[111]

Csatay ezen előterjesztése jól tükrözi a háttérben álló Horthy, mint „legfelsőbb Hadúr" aggodalmát a magyar hadsereg szétzilálódása, tekintélyének lezüllése miatt. A realitásérzék nagyfokú hiányára mutat azonban az az elképzelés, hogy a rendkívül súlyos katonai helyzetben a németek hajlandók lennének belemenni az egyezmény megváltoztatásába: a kényszersorozást a volksbundisták körére korlátozni, egyébként pedig visszatérni az önkéntesség elvéhez, amitől az adott viszonyok közt már alig várhatnak valamit. Veesenmayer június 17-i jelentéséből tudjuk, hogy ettől a III. SS-akciótól — az előző akciókban besorozott 40 ezren felül — további 40—50 ezer magyarországi

111 OL. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1944. június 21. — Csatay honvédelmi miniszter előterjesztése „a Waffen-SS magyarországi sorozására vonatkozó, az 1944. év április 14-én létrejött egyezmény megváltoztatása tárgyában."

német besorozása függött,[112] a románok, ruszinok és más nem-német nemzetiségek imént kialkudott 100 ezres kontingensén kívül! Az egyezmény következményeitől csak annak teljes félredobásával lehetett volna megszabadulni — a németekkel való általános szakítás keretében. De Csatay előterjesztéséből nagyon is kitűnik, hogy az a „lelki kényszer", amelyet számukra a szovjettől való rettegés jelentett, nemcsak belevitte Horthyt és Sztójayt az egyezménybe, hanem annak módosítására sem voltak képesek; s az előterjesztés sorsát is hamarosan eldöntötte az az alapvető meggondolás, hogy „hadicéljaink közösek"; „a közös cél szükségletei" az előállt helyzet tűrését, a szuverenitáson esett sérelem elviselését kívánják. Amikor Csatay fellépett Winkelmannál az egyezmény módosítására vonatkozó kérelemmel, az Veesenmayerrel együtt Horthyhoz fordult, s elérte a módosítási kérelem elejtését. A kormányzó — úgy tűnik — azzal védekezett előttük, hogy az egész Csatay egyéni kezdeményezése volt, s így dezavuálta bizalmasát, honvédelmi miniszterét.[113]

A következmény az lett, hogy a németek fokozták a nyomást és az egyezmény szabotálásával kezdték vádolni Csatayt. Az SS-Főhivatal főnöke, Gerger altábornagy, július 1-én Budapestre érkezett; megállapította, hogy a sorozás rendkívül vontatottan halad, mert a magyar honvédségi szervek passzív ellenállást tanúsítanak és nehézségeket támasztanak. Sztójay ijedten magához kérette Winkelmannt és azonnali támogatást ígért a nehézségek kiküszöbölésére.[114] Keppler altábornagy, a magyarországi SS-főparancsnok, az egyezményre hivatkozva azt követelte Csataytól, hogy a Magyarországon felállítandó SS-lovashadosztály részére haladéktalanul bocsásson rendelkezésre 20 ezer lovat, s a kiképzéshez több fedett lovardát és kaszárnyaépületet, megfelelő számú oktatótisztet és altisztet, valamint lóápolót. A július 12-i minisztertanács úgy határozott, hogy a kérdés gazdasági vonatkozásait előzetesen meg kell tárgyalni dr. Bodennel, a német birodalom magyarországi gazdasági megbízottjával.[115]

Veesenmayer 1944. augusztus 11-én levelet intézett Csatayhoz, amelyben erélyesen követelte az SS-akció elhúzódásával kapcsolatos német panaszok kivizsgálását. A honvédelmi miniszter augusztus 29-én válaszolt, magukat a németeket okolva a késedelemért. Ha nem a Volksbundra, hanem a magyar szervekre bízták volna a besorozandók kiválasztását, négy héten belül megkaptak volna 60—70 ezer embert, s így már május végére befejeződhetett volna az akció. Így viszont a Volksbund — saját tagjait lehetőleg kímélve — olyanokat akar bevonultatni, akik ennek ellenállnak, s ebből viszályok támadtak. Nem a Honvédelmi Minisztérium szabotálja az ügyet; tőle minden támogatást (orvosok, járművek, üzemanyag) megkaptak; ha rajta múlna, a

[112] PA AA. Staatssekretariat 1. Ung. 2382 (E 110 539). — Weesenmayer távirati jelentése. Budapest, 1944. június 17.
[113] OL. Filmtár. 7889. doboz. BM. Szálasi-per, 5. tekercs. XVI—13/119—121. — Winkelmann tanúvallomása.
[114] PA AA, Staatssekretariat 1. Ung. sz. n. (E 110 049—50). — Veesenmayer távirati jelentése. Budapest, 1944. július 6.
[115] OL. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1944. július 12.

besorozottak már régen kiképezve és a fronton lennének. Augusztus 25-ig a Volksbund 202 ezer németet vett fel a besorozandók listáira. Ezeket a Honvédelmi Minisztérium átvizsgálta, s közülük 131 ezer főt engedett át SS-sorozásra. Nem a Honvédelmi Minisztérium tehet arról, hogy az országban működő 30 német sorozó bizottság eddig csak 42 ezret sorozott be belőlük. Csatay hangsúlyozta, hogy a Honvédelmi Minisztériumnak lenne legfőbb érdeke, hogy az SS-sorozás mielőbb befejeződjék, s az emiatti nyugtalanság megszűnjék. Kérte is ezért, hogy a sorozás 1944 szeptember végéig fejeződjék be. Kérte továbbá, hogy német részről tekintsenek el azok besorozásának erőltetésétől, akik ez ellen tiltakoznak, és engedjék őket a honvédség kötelékébe szolgálni. E kérését új mozzanattal támasztotta alá, amelyhez Románia augusztus 23-i fordulata szolgáltatott alkalmat: a honvédség 10 százalékát kitevő román legénység megbízhatatlanná vált, a szükségszerűen kieső román nemzetiségű honvéd legénység pótlására engedjék a magyar érzelmű németeket felhasználni.[116]

Csataynak ez a levele több szempontból is igen fontos. Először is kitűnik belőle: az egyezmény elfogadásával elestek ugyan attól a lehetőségtől, hogy a volksbundistákat adják át az SS-nek, s egészében megtartsák a magyar érzelműeket, mégis, az egyezmény keretein belül maradva, az abban foglalt listafelülvizsgálati joggal élve, visszatartották a Volksbund által sorozásra kijelöltek 35 százalékát, akik nyilván zömmel magyar érzelműek voltak. A németek szemében ez az egyezmény nagyarányú szabotálását jelentette, hiszen az csak 10,5 százalékos mentesítést tett volna lehetővé; magyar szempontból viszont csak gyenge — de mégsem elhanyagolható — korrekciója a magyar érzelmű németek elmulasztott hatékony védelmének.

Figyelmet érdemel Csatay levelének az a számadata is, amely szerint a III. SS-akció során 1944. augusztus 25-ig ténylegesen 42 ezer németet soroztak be. Ez annyit jelent, hogy ez az akció már ekkor meghaladta az előző két akció összesített eredményét. Ez a szám azonban szeptember végéig 55—60 ezerre emelkedett azáltal, hogy az SS éjjeli razziák sorozatát rendezte a német falvakban a „feketék", azaz a Volksbund-ellenes és az SS-be bevonulni nem akaró németek összefogdosására. Minthogy a razziák a magyar hatóságok tudomása nélkül történtek, s az elfogottak közt német nevű, de németül nem jól tudó, generációk óta magukat magyar nemzetiségűeknek valló egyének is voltak, Lakatos Géza vezérezredes, az új miniszterelnök, ez ügyben német nyelvű feljegyzést készíttetett, és kivizsgálást kérve, október 4-én átnyújtotta azt Veesenmayernek.[117]

Egy szeptember 30-i jelentés szerint a III. SS-akció már a Volksbund apparátusát is igen érzékenyen — Basch szavai szerint katasztrofálisan — érintette. Országosan mindössze 200 Volksbund-funkcionáriust hagyott meg, a többit besoroztatta. „Hogy nyerjen pár száz embert, bevonultatja a Volksbund funkcionáriusait, akik segítségé-

116 OL. Filmtár. 7886. doboz. BM. Szálasi-per, 2. tekercs. VIII/271—274. — Csatay levele Veesenmayerhez. Budapest, 1944. augusztus 29.
117 OL. ME. Nemzetiségi o. 189. cs. C. 26 530/1944.

vel pedig a gyávák és meglapulók ezreit sorozhatná be!" — volt a Volksbund-vezetőség jellemző véleménye.[118]

Az SS harmadik magyarországi „toborzó"-akciója eredményeként jött létre egyrészt a 22. SS önkéntes lovashadosztály, amely — miután egyes részei már a debreceni csatában részt vettek — a 8. SS lovashadosztállyal együtt Budapest védelmében morzsolódott fel, másrészt a „Horst Wessel" elnevezésű 18. SS önkéntes páncélgránátos hadosztály, amelynek egyes részei 1944 őszén Horvátországban vettek részt a partizánok elleni harcokban, más részei Lemberg (Lvov) térségében harcoltak, majd onnan visszavonva, a Szlovák Nemzeti Felkelés elfojtásában vettek részt; december közepén csatlakoztak a Budapesttől délkeletre harcoló zömhöz, amely súlyos harcok után Losonc irányában 1945 januárjában elhagyta az országot.[119]

A „Südostraum" német lakosságának kiürítésére a romániai fordulat nyomán megindult akció további lehetőséget adott arra, hogy tömegesen vonjanak be németeket Magyarországon az SS-be. Az Erdélyből, Bánátból, Bácskából érkező menekültoszlopokból javarészt még magyar területen kiemelte és besorozta az SS a fegyverfogható férfiakat. A Bácskából kiürített németekből hozták létre a 31. SS-önkéntes gránátos hadosztályt, amely 1944 novemberében súlyos veszteségeket szenvedett a Pécs térségében előnyomuló szovjet csapatoktól. Maradványai a Balatonnál gyülekeztek, majd gyalogmenetben nyugat felé elhagyták az országot.[120] A szovjet előnyomulás következtében a Hitler-Jugend megbízottai részéről a dél-dunántúli német fiataloknak a német birodalomba való „átmentésére" indult akció a jelentések szerint a szülők makacs ellenállása következtében „csak" 50 százalékos sikerrel járt. Itt fiatalkorúakról volt szó, akikből légvédelmi ágyúkhoz képeztek kiszolgáló személyzetet.[121] De kíméletlenül besorozták az SS-be azokat a dél-dunántúli férfiakat is, akik a kiürítési parancsnak ellenszegültek. Az erre vonatkozó utasítást október 28-án adták ki, Winkelmannal és Basch-sal egyetértésben.[122]

Külön kell említést tenni a Volksbund saját fegyveres alakulatáról, a Heimatschutz-ról. Ez a németországi Volkssturm-nak volt a megfelelője, és a korábbi Deutsche Mannschaft-tól eltérően, amely az egyes helyi csoportok gyengén felfegyverzett, és egymással csak laza kapcsolatban levő alakulataiból állt, a Heimatschutz önálló századait a német hadseregtől igényelt komolyabb fegyverzettel — géppisztolyokkal és páncéltörő fegyverekkel — akarták felszerelni és egységes katonai vezetés alá helyezték. A Heimatschutz országos irányítója Winkelmann lett, aki felett e vonatkozásban a VoMi főnöke, Lorenz SS-tábornok gyakorolt felügyeletet; az alakulatok élére az SS adott 8 tisztet és 15 altisztet.[123] Négy kiképzőtábor létesült: a futaki, amelyet

[118] OL. Filmtár. 14 288. doboz. 408 966—73. — „Bericht über die Lage in Ungarn". 1944. szeptember 30.
[119] *Klietmann:* i. m. 215—216., 233—234. o.
[120] Uo. 275—276. o.
[121] PA AA Inland. II. g. 275. — *Meckel:* Situationsbericht, 1944. október 4., 23. és november 22.
[122] PA AA Inland. II. g. 271. — Weibgen SS-tábornok jelentése. Budapest, 1944. október 28.
[123] PA AA Inland. II. g. 271. — „Monatsbericht Oktober 1944 des Hauptamtes Volksdeutsche Mittelstelle. Volkspolitische Lage Ungarns", és Jelentés a „Südost" helyzetéről 1944. november 8.

Bácska elvesztése után Hidasra telepítettek át, a villányi, a németbolyi és nyergesújfalui. Lorenz 14—15 ezer embert akart a Heimatschutz keretében Magyarországon fegyverbe állítani, ez azonban irreális volt, hiszen a III. SS-akció az emberanyagot már erősen igénybe vette. Problémák mutatkoztak a felfegyverzésben is; egyenruhában, sisakban is nagy volt a hiány, legnagyobbrészt saját polgári ruhájukban katonáskodtak, ezért kapták a „Schlapphut-Division" („Puhakalaphadosztály") gúnynevet. A Heimatschutz — részben — karhatalmi feladatokat látott el a kényszerkiürítéseknél; közreműködött az SS-dezertőrök felkutatásában, elfogásában, kivégzésében a Szálasi uralma alatti országrészben. Utolsó kiképzőtábora Sopronban működött; 1945 április elején alakulatai elhagyták az országot és beolvadtak a német birodalmi Volkssturm-ba.[124]

Winkelmann és a nyilas kormány honvédelmi minisztere, Beregffy Károly, 1944. október 23-án egyezményt írt alá egy Hunyadiról elnevezendő magyar SS-hadosztály, a 25. SS gránátos hadosztály felállítására. Ebbe a magyar vezényleti nyelvvel — az SS-egyenruhán a magyar jellegre utaló bizonyos megkülönböztető jelzés (nyilaskereszt és fölötte a „magyar szent korona") alkalmazásával — felállított mintegy 12 ezer fős SS-hadosztályba, melynek parancsnoka Grassy József vezérezredes volt, sok olyan német származású magyar lépett be, akikre az SS a harmadik akció során igényt tartott, de magukat magyaroknak vallván, inkább ide jelentkeztek, illetve — mivel a létszám az önkéntesekből nem telt ki — az egyezmény értelmében mint sorkötelesek lettek ide beosztva.[125] Felfegyverzésük a német Fegyveres-SS feladata lett volna, de ennek már csak korlátozott mértékben tudott eleget tenni, így a hadosztálynak csak egyes alegységei kerültek harci bevetésre, pl. Szilézia, a szovjet csapatokkal szemben.[126] Egy másik — „Gömbös" elnevezésű — magyar SS-hadosztály (26. SS gránátos hadosztály) felállításának tervét már egyáltalán nem tudták megvalósítani.[127]

A Magyarországon 1944 nyarán—őszén felállított SS hadosztályokon (22. lovas, 18. páncélgránátos, 31. gránátos) kívül a magyarországi harcokban részt vettek olyan SS hadosztályok, amelyekben már korábban besorozott magyarországi SS-önkéntesek is szolgáltak. Ezek: a Budapest védelmében felmorzsolódott, már említett 8. lovashadosztály, továbbá az 1945 februárjában az olaszországi, illetve belgiumi arcvonalról a Dunántúlra átdobott 2. páncélos („Das Reich"), illetve 16. páncélgránátos („Reichsführer-SS") hadosztály. Ez utóbbiakat 1945. március végén—április elején szorították ki az országból a felszabadító szovjet csapatok, súlyos veszteségeket okozva nekik.[128]

Az SS magyarországi III. „toborzó"-akciójának számszerű végeredményét illetően — mint az elmondottakból kitűnik — bizonytalanság-

124 BM Arch. Basch Ferenc népbírósági pere, Basch vallomása.
125 OL. Filmtár. 10 944. doboz. E. 518 612—4. — Egyezmény magyar SS-hadosztály felállításáról. Budapest, 1944. október 23.
126 *Klietmann:* i. m. 251—253. o.
127 Uo. 255. o.
128 Uo. 96, 204. o.

ban vagyunk, mert 1944. szeptember végétől már kaotikusak az állapotok, s megfelelő szilárd támpontok híján nehéz megmondani, hány főt soroztak be még az akkori 55—60 ezerhez? Maga Basch lehetségesnek tartotta, hogy végeredményben 80, sőt 100 ezer embert is besoroztak a III. akció során az SS-be. Egyik történészünk becslése szerint az 1943—44-ben — tehát a II. és III. akció során együttesen — az SS-hez bevonultak száma 100 ezer.[129] E szerint (az 1942. évi I. akció 20 ezres eredményét is figyelembe véve) 120 ezer fő lenne a három magyarországi SS-akció összeredménye. Ez reális becslésnek tűnik. Magunk részéről azt hangsúlyoznánk, ami a rendelkezésünkre álló adatok alapján egészen bizonyos: hogy ti. a magyarországi három SS-akció során besorozott németek száma nem lehetett kevesebb összesen 100 ezernél. Ezt a számot természetesen az 1942—44. közti Magyarország területén élt német népesség 850 ezres lélekszámához kell viszonyítani.

ЛОРАНТ ТИЛЬКОВСКИ:

ДЕЙСТВИЯ ПО ВЕРБОВКЕ В БОЕВЫЕ ЧАСТИ СС В ВЕНГРИИ

Резюме

В военной истории Венгрии периода второй мировой войны, да и вообще в истории страны важное место занимают акции по вербовке боевых частей СС в Венгрии, проводившиеся сначала нелегально, а затем в 1942—44 годах — уже открыто, «в легальных условиях». Допущение вербовки солдат для союзных немецких вооруженных сил, проводившиеся среди немецкого населения Венгрии, а затем разрешение ее, оговоренное в официальных межправительственных соглашениях, было особенно сильным дальнейшим ущемлением суверенитета страны, который в значительной мере уже был продан, за что преступно ответственны тогдашние правители страны.

Действия по вербовке в нацистские охранные части СС отрицательно воздействовали на пополнение венгерской армии, и мало-помалу ставили кадровый состав под угрозу развала. Однако правительство страны и высшее военное руководство все же дали свое согласие на ведение действий по вербовке в войска СС, надеясь, что допущение вербовки в войска СС позволит отразить требования немецкого командования, заклинавшего бросить на фронт крупные части венгерской армии, и тем самым они смогут сохранить основные военные силы, элиту, для разрешения конфликтов с соседними государствами в заключительный период войны; и кроме того, они считали, что подобные действия облегчат положение страны, если она освободится от тех, кто добровольно решается служить в армии другого государства.

Однако они вынуждены были обмануться в обоих своих ожиданиях. Требования немцев по отправке на фронт венгерских войск не только не сократились, но и повысились. А организация «Фольксбунд», сплачивавшая предрасположенную к национальн-социализму часть немецкого населения Венгрии и проводившая пропаганду вербовки в СС, пыталась оберегать свои кадры, и поэтому предъявляемые со стороны СС потребности в живой силе все более старалась удовлетворять путем вербовки тех немцев, которые не входили в состав организации. Значительную часть их «Фольксбунд» действительно сумел завербовать в части СС — кого с помощью нацистской и социальной демагогии, а других путем запугивания. После оккупации страны немцами третья очередная акция по вербовке в СС была уже принудительным набором, проведению которого — в отличии от предыдущих акций — венгерское правительство оказало активную помощь.

Венгерская историография до сих пор не занималась обстоятельно историей вер-

[129] *Korom Mihály:* A fasizmus bukása Magyarországon. Budapest, 1961., 94. o.

бовки в СС Венгрии. Лишь посредством изыскания и сбора отечественных и немецких архивных материалов по этому вопросу становится возможным подробное и многостороннее исследование всей проблемы. Мы получаем более ясную, чем до сих пор, картину о предыстории этого дела, о работе органов «Фольксбунда», проводивших пропаганду и вербовку в СС, о тех межправительственных соглашениях, которые регулировали время от времени условия вербовки, об условиях проведения вербовки, о численных результатах вербовочных акций. Весьма важным является лишение венгерского гражданства добровольцев СС, что имело место лишь исключительно в Венгрии, и во время третьей акции уже не применялось. С неизвестной до сих пор значимостью выдвигается вопрос о выдаче пособия родственникам лиц, поступивших в СС, или же вопрос об их возможном переселении, что находилось во взаимосвязи с планами Гитлера о переселении всего немецкого населения юго-восточной Европы, в том числе и Венгрии, — планами, которые были отложены до конца войны. Ценным материалом по истории венгерского движения Сопротивления служат данные о проявлении недовольства и выступлениях против вербовочных акций СС. К предыстории неудачного «мятежа Хорти» 15 октября 1944 года относится попытка модифицировать соглашение о вербовке в СС и оберечь немцев, чувствующих и считающих себя по гражданству венграми.

Действия по вербовке в боевые части СС в Венгрии затрагивали всего до 100—120 тысяч человек, и сыграли роль в формировании и пополнении нескольких дивизий СС. Призванные из Венгрии солдаты в составе этих дивизий за годы второй мировой войны побывали на различных театрах военных действий; многие из них погибли в Венгрии же, в кровопролитных боях 1944—45 годов.

LORÁNT TILKOVSZKY:

DIE WERBEAKTIONEN DER WAFFEN-SS IN UNGARN

Resümee

In der militärischen Geschichte Ungarns im zweiten Weltkrieg, doch auch in seiner allgemeinen Geschichte bilden die — anfangs illegal, dann 1942—1944 „unter legalen Umständen" — vorgenommenen Werbeaktionen der Waffen-SS eine wichtige Frage. Die Duldung der für die verbündete deutsche bewaffnete Macht unter der deutschen Bevölkerung Ungarns vorgenommene Anwerbung, dann die Bewilligung derselben durch offizielle Regierungsvereinbarungen bildeten eine weitere besonders schwere Schmälerung der in bedeutendem Maße bereits veräußerten Souveränität des Landes, für die die damaligen Führer des Landes verantwortlich sind.

Die Werbeaktionen der Waffen-SS tangierten immer schädlicher die Interessen der Ergänzung der ungarischen Honvéd—Armee und drohten langsam auch den Präsenzstand in Unordnung zu bringen. Die Regierung und oberste militärische Leitung des Landes gaben trotzdem ihr Zustimmung, weil sie hofften, die deutschen Forderungen, Honvéd—Truppen in größerem Maße einzusetzen, abwehren zu können und so für die Endphase des Krieges die Elite zur Erledigung der mit den Nachbarländern bestehenden Konflikte zu bewahren; auch meinten sie, es sei für das Land eine Entlastung, wenn es sich jener Leute entledigt, die aus freiem Entschluß den Dienst in der Armee eines fremden Staates wählen.

Doch wurden sie in beiden Richtungen enttäuscht. Die militärischen Forderungen der Deutschen nach Einsatz ungarischer Truppen wurden nicht nur nicht herabgesetzt sondern sogar gesteigert. Und der Volksbund, der den nationalsozialistisch eingestellten Teil der deutschen Bevölkerung Ungarns in sich vereinigte und die Propagierung der Anwerbungen für die SS besorgte, war bestrebt, seine eigenen Kader zu schonen, und trachtete immer mehr, den Forderungen der SS durch die Anwerbung solcher Deutscher zu entsprechen, die nicht seiner Organisation angehörten. Es gelang ihm auch, einen bedeutenden Teil derselben teils durch deutsche nationalistische und soziale Demagogie,

teils durch Einschüchterung in die SS zu führen. Die nach der Besetzung des Landes vorgenommene dritte SS-Aktion war schon eine Zwangsmusterung, zu der die ungarische Regierung — von den bisherigen Gepflogenheiten abweichend — aktive Hilfe bot.

Die ungarische Geschichtsshreibung hat sich bisher mit der Geschicte der Werbeaktionen für die SS in Ungarn noch nicht eingehend befaßt. Eine detaillierte und vielseitige Untersuchung der ganzen Problematik ist erst jetzt möglich, nachdem die Forschung und das Zusammentragen des bezüglichen Materialis der heimischen und deutschen Archive ermöglicht wurde. Jetzt erhalten wir ein klareres Bild über die Antezedenzien der Sache, über die Tätigkeit der die Anwerbung und deren Propaganda vernehmenden SS- bzw. Volksbundorganisationen, über jene Regierungsvereinbarungen, welche die Bedingungen der Anwerbung von Fall zu Fall regelten, über die Umstände des Verlaufes der Anwerbung, über die zahlenmäßigen Erfolge der Werbeaktionen. Sehr wichtig ist auch jener — nur in Ungarn praktizierte Vorgang —, daß die SS-Freiwilligen ihre bisherige Staatsbürgerschaft verloren; bei der dritten Aktion wurde dieser Vorgang schon aufgegeben. Bisher wurde die Bedeutung der Frage der Unterstützung der Familienmitglieder der SS-Rekruten bzw. ihre eventuelle Umsiedlung nicht erkannt. Diese stand mit den Hitlerschen Plänen zur Umsiedlung des gesamten südosteuropäischen, darunter des ungarländischen Deutschtums in Zusammenhang, welche Pläne bis in die Zeit nach Beendigung des Krieges aufgeschoben wurden. Wertvolle Beiträge zur Geschichte der ungarischen Widerstandsbewegung bilden die Daten über Kundgebungen, Auftritte gegen die SS-Werbeaktionen. Zu den Antezedenzien des mißglückten „Horthy—Putsches" vom 15. Oktober 1944 gehört der Versuch, das SS-Abkommen abzuändern und die ungarisch fühlenden Deutschen zu schützen.

Durch die in Ungarn durchgeführten Werbeaktionen für die Waffen-SS wurden insgesamt etwa 100—120 tausend Leute betroffen; diese spielten bei der Aufstellung bzw. Auffüllung mehrer SS-Divisionen eine Rolle. Im Rahmen dieser Divisionen sind sie auf den verschiedenen Kriegsschauplätzen des zweiten Weltkriegs herumgekommen, und viele von ihnen sind gerade in den blutigen Kämpfen in Ungarn in den Jahren 1944—45 umgekommen.

KÖZLEMÉNYEK

MÓRICZ ISTVÁN — II. RÁKÓCZI FERENC EZREDESE (1703—1711)

MÓRICZ BÉLA

A Felső-Tisza vidékén 1703 tavaszán fellángolt felkelés egyik csaparancsnoka Móricz István volt. Nevét a szakirodalom több helyütt említi, szabadságharc alatti szereplése azonban feldolgozatlan. Ehhez kívánok okleveles források alapján adatokat szolgáltatni.

Rákóczi mondja Emlékirataiban, hogy kezdetben a felkelésnek csak négy katonaviselt vezetője volt: Esze Tamás tarpai jobbágy, Kis Albert a régi kuruc, egy Horváth nevű volt őrmester és Móricz István egykori „munkácsi katona".[1] Utóbbi meghatározás alatt — az 1676-ban született Rákóczi Ferenc bizonyára azt az időszakot értette, melyben anyjával, Zrínyi Ilonával, az 1680-as években Munkácson tartózkodtak.

Móricz István a felkelésben kezdettől fogva részt vett. Ezt két dokumentum bizonyítja még. Egyik Károlyi Sándor önéletrajza, másik egy 1704. évi fogolyvallomás. Előbbiben az áll, hogy az 1703. június 7-én Dolha körül (Máramarosban) táborozó kurucok „... azon napra Móricz nevű hadnagyot expediálták volt 50$_d$ magával elejben az Méltóságos Fejedelemnek Lengyel Országhban által a Priszlopon..."[2]

A fegyveres kuruc had — Esze Tamás és Kis Albert mellett — gyalogsági kapitányául választotta.[3] A fejedelem pedig bejövetele után egy gyalogezredet bízott rá. Az Országos Levéltár kusza írású, vázlatos szavakból álló feljegyzést őriz valamely kuruc fogságba esett, Rákóczi szolgálatába állt, majd a császáriakhoz átszökött német fogoly 1704. évi vallomásáról, amelyben többek közt a következő áll:[4]

„... Anno 1703 die 24 te May bei Ujlak an der Theiss gefangen worden. Esse Thomas, Pob Mihal, Kis Albert und Moritz. Von dannen nacher Vaj aufs Tarba, Beregszász und Monkatz. Von Munkátz nacher Dolha..." (... 1703. május 24-én Tiszaújlaknál fogságba esett.

1 Rákóczi Ferenc emlékiratai (ford. *Vas István*). Budapest, 1951., 39. o.
2 *Pásztor Lajos:* Károlyi Sándor önéletrajzának ismeretlen részlete (Magyar Könyvszemle, 1945. évf. 115. o.)
3 *Márki Sándor:* II. Rákóczi Ferenc. I. Budapest, 1907., 236. o.
4 Országos Levéltár. (továbbiakban OL.) M. Kamara Lymbus. Ser. I. Fasc. 1703.

Esze Tamás, Pap Mihály, Kis Albert és Móritz. Innen azután Várin át Tarpára, Beregszászra és Munkácsra. Munkácsról azután Dolhára . . .)

A négy név, nyilván az akkori népvezérek neve. Pap Mihály lovaskapitányuk volt. Később is szerepelt, s 1706—1708-ban a huszti vár kapitánya.

1703 nyarán Rákóczi kezére került a Felső-Tisza egész vidéke. A harcok a császáriak kezén maradt várakért folytak. A megszaporodott kuruc had ősszel ostromzár alá vette Szatmárt, Tokajt és Munkácsot. Ez — a kor methodikus hadviselési elvei és a kurucok fegyvertelensége mellett — azt jelentette, hogy mezei csapatokkal körültáborozták a várakat, hogy elzárják őket az utánpótlástól.

Tokaj 1704 januárjában nyitotta meg kapuit, s még ez évben kapitulált Munkács, Kassa és Ungvár is. Csak Szatmár és Várad tartotta magát. Ezek „bloquadirozása" tovább folyt. A fővezér maga Rákóczi volt. A „reguláris hadak" generálisa Bercsényi Miklós, a „mezei csapatoké" Károlyi Sándor, aki 1703 októberében tért a fejedelem hűségére. Móricz István ez időbeni szereplését Rákóczinak egy 1704. február 23-án kelt adománylevele dokumentálja. Ebben többek közt a következő áll:[5]

„. . . Mi Fejedelem Felsővadászi Rákóczi Ferenc . . . adjuk tudtára mindeneknek az kiknek illik: Hogy mi megtekintvén Nemzetes és Vitézlő Móricz István gyalog Főkapitány hivünk hozzánk és nemzetünkhöz való szeretetit és igaz hűségét, considerálván egyszer s mind édes Hazánk s a Nemes Ország szolgálattyában az időknek és helyeknek kívánsága szerint, de kiváltképen és nevezetesen Munkátsnál, Szatmárnál és Tokaj várának Bloquadatioja és ostromoltatása alkalmatosságával lött jeles és dicséretes magaviselését . . ." Tokaj városában telket, házat és szőlőket adományoz neki.

A tokaji vár ostroma 1703 őszétől 1704 januárjáig tartott. Mivel a vár nem a hegyen, hanem vízivárként épült a Tisza és Bodrog összefolyásának háromszögében, a város és szőlőhegy kezdettől fogva az ostromlók kezén volt. Egy 1703. évi oklevél[6] „Móricz István tokaji praesidiumát" (őrségét) említi. Móricz István tehát ez időben Tokaj városának volt katonai parancsnoka. Az ostromzárban részt vevő összes csapatoknak azonban nem ő volt a parancsnoka, hanem Bercsényi, majd később bölsei Buday István ezredes-brigadéros, volt bihari alispán.

A kurucoknál az ezredparancsnokot „ezeres-főkapitánynak" nevezték. Helyettese a „vice-kapitány" volt. Az őrnagy „főstrázsamester", a századparancsnok „companiabéli kapitány" vagy „főhadnagy".[7] Az oly toborzott, felkelt „Nemes Mezei" gyalogezredek, mint amilyen Móricz Istváné, vagy Esze Tamásé is volt, a szervezés 1706. évi állapotában ezredtörzsből és tizenhárom századból álltak. Elvileg ezer főnyi létszámmal.[8]

[5] OL. Báró Jeszenák levéltár. Prothocollum Rákóczianum II. 136. o. és Tokaj városi Levéltár Tanácsülési jegyzőkönyvek (1688—1756), 381. o.
[6] Adalékok Zemplén vármegye Történetéhez. XXIV. évf. 93. o.
[7] Archivum Rákoczianum. Had és Belügy. IV. 487. és 714. o.
[8] OL. Károlyi levéltár. Károlyi Sándor generális mustrakönyve 1706. február 20-ról.

Móricz István ezredének emberei nagyrészt Bereg megyéből származtak. Midőn 1704 áprilisában Bereg megye megállapította — községről községre küldve szolgabíráit —, hogy melyik faluból kik mentek, kinek a kapitánysága alatt hadba és mióta vannak oda, a megye Tiszától keletre Beregszászig terjedő vidékének falvai azt jelentették, hogy embereik Móricz István ezredében szolgálnak.[9] E falvak lényegében a későbbi Mezőkaszonyi Járás közigazgatási területének feleltek meg, bár volt néhány embere az ettől északra fekvő községekből is, amelyek tulajdonképpen Esze Tamás ezredének kiegészítési területéhez tartoztak.

Ez az összeírás megemlíti Móricz István ezredének néhány tisztjét is. Így „Sipos András uramat" Dédáról, aki a fejedelemnek Lengyelországból való „kijövetelétől fogvást" szolgált. Török Ferencet, az ezred helyettes parancsnokát, Balogh Mihály és Dormány András hadnagyokat. Egy 1705. évi forrás pedig Eszenyi Zsigmondot is.[10]

A tokaji vár bevétele után — 1704 februárjában — Móricz Istvánt megfogyatkozott létszámú, nyolc századra csökkent ezredének felével (négy „sereggel") kivonták a harcból és a Nyírségbe rendelték pihenőbe. Másik négy serege a tokaji vár őrizetére maradt vissza. A pihenő azonban nem sokáig tartott. Buday Istvánnak — kit a fejedelem 1704. február 14-én a szatmári ostromzár vezetésével bízott meg, mint „Generális Főtrázsamestert" (vezérőrnagyot) — erősítésre volt szüksége. Rákóczi február vége felé úgy döntött, hogy alája rendeli Esze Tamás és Móricz István ezredeit, valamint a Várad körülzárásában részt vevő Bóné András ezredéhez átállott német zsoldosszázadot is. Döntését udvari főkapitánya, Vay Ádám február 23-án közölte Budayval.[11]

„Bóné Andrásnál levő egy jó compania német, Esze Tamás és Móricz István kegyelmed keze alá mennek..."

Mivel a pihenőben levő emberek téli szállásukon több községben szétszórva tanyáztak, gyülekeztetésük időt vett igénybe. Buday sürgette jövetelüket, Rákóczi azonban megnyugtatta:[12]

„... Kegyelmed leveléből értjük — írta február 26-án — mindeddig is eloszlott hadaink igen lassan gyülekeznek Kegyelmed mellé. Parancsoltuk már ennek előtte Esze Tamás, Móricz István hiveinknek, hogy siessenek Kegyelmed mellé..."

A következő napon Buday azt a szándékát jelentette a fejedelemnek, hogy köteles-kompot létesít Csengernél a Szamoson, hogy a folyó Szatmár körüli erőjátékában ne akadályozza:

„... Mihelt megérkezik hozzám Esze Tamás és Móricz István uraimék, Csengerbe szállok, ott hidat köttetem által..." Március 1-én a Kölcse—Tiszaberek területén — Szatmártól északra egy napi járásra — quartélyban volt Esze Tamás jelentkezett levélben Budaynál:

„... Móricz uramnak is írtunk, hogy hadait összegyűjtse s hozzánk

9 OL. M. Kamara Lymbus. Ser. I. 1704. április 13.
10 Adalékok... XIII. évf. 91. o.
11 Arch. Rákoczianum... I. 73. o.
12 Uo. I. 76. o.

siessen... Eddig is kiindultunk volna, innen Tiszaberekről, de hadaink majd elvesznek éhel..."

A létszámokról Buday március 5-én kelt levele nyújt felvilágosítást: „... Esze Tamás 3 serege circiter Nro 300, Kis Albert 7 serege circiter 600, Ibrányi uram 4 serege Nro 200, magam ezere circiter 900, Móricz uram hada a Nyírben circiter 200, Summa: 2200... Csak Móricz és Kós Mihály magok ezerével itt lennének, Esze és Kis máshová mehetnének..."

Mivel Esze és Kis Albert ellen sok volt a panasz garázda csapataik miatt, a fejedelem magához rendelte őket. Március 10-én ezt írta Budaynak:

„... Mivel Esze Tamás és Kis Albert ezeres-kapitány hiveinknek táborunkba kelletik jönniök, Kegyelmed is ide való jövetelüket accelerálja. Móricz István ezeres-kapitány odaérkezvén, Esze Tamás keze alatt levő hadainkat assignálja kezéhez, Kis Albert hadait pedig Kós Mihály ezeres-kapitány hadnagyának Pataky Mihálynak..."

Móricz István áprilisban érkezett csak Szatmár alá. Május 15-én a Szatmár körüli táborból jelentett, közvetlenül a fejedelemhez írt cikornyás, barokk stílusú levélben, kérve Tokajon maradt félezredének keze alá bocsátását.[13]

„... Édes jó Kegyelmes Uram! Ellenségünk vakmerő bizodalmának szárnyai igen megnőttek, mióta a másik sáncban, a nem várt szerencsének játékává tétetett a Nagyságod tábora, melyet nyilván megtanultam akkor, amikor annyira megpróbálták őket, hogy magam is sok fegyverek között lévén, kénszeríttettem életemhez egy cseppet sem bízni. Azért hogy ellenségünk reménségét földhöz tapodhassuk, hádat küldjön Nagyságod, hadd szoríthassuk még jobban dispositioval őket, mert az Ungvár alól idejött egy sereg gyaloghad és a magam négy serege akit dicsérhetek, de a többihez nem bizhatom... Költségem nincs, kivel bomlott fegyverit hadaimnak megcsináltassam. Oly rongyosok, hogy az ellenség szidalmára mezítelen kénszerítetnek járni sokan a hadak közül. Költséget küldjön Nagyságod... mert ha az nem lesz, aratásra könnyen számbavehetjük, amennyien megmaradtak a táborban. Tokajban levő négy seregemet küldje ide Nagyságod, másokat ezek helyébe rendelvén..."

A szatmári vár blokádja hónapokig elhúzódott még. A körülötte táborozó kuruc csapatok fegyelmetlenkedtek, erőszakoskodtak, háracsoltak. A környék tele volt panasszal. Móricz István ezredét özvegy gróf Barkóczy Györgyné — Károlyi Sándor anyósa — jelentette fel a fejedelemnél. Panaszolta, hogy „Móricz István úr Vice kapitánya" Török Ferenc zaklatásai folytán „jószágaiban nem maradhat". Rákóczi elrendelte, hogy[14] „az instáns asszonynak egészen satisfactio tétessen", és erre Móricz Istvánt kötelezte.

*

1704 késő őszén Móricz Istvánt ezredével az északnyugati Felvidéken találjuk. Ide került a szatmári vár bevétele után, az ostromzár-

[13] Uo. I. 69. o.
[14] OL. M. Kamara Lymbus. Ser. I. 1704. Extr. Instantiarum.

ban részt vett erők nagy része, Buday Istvánnal és Esze Tamással együtt. Ezredeik — hol egyik, hol másik dandárnoknak alárendelve — általában Heister császári tábornok csapataival álltak szemben.

Az északnyugati Felvidéken közel egy éve tartottak már a kurucok sikeres hadműveletei Bercsényi vezetése alatt. A terület ez év végén egészen Pozsonyig kuruc kézen volt, csupán néhány várban — Pozsonyban, Trencsénben, Lipótvárban — székelt német őrség. A harcok általában a morva határszélen, a Kis-Kárpátokban és Pozsony közelében folytak. A kuruc erők lényegében a Kis-Dunára, a Vág és Nyitra folyók menti erősségekre — Sempte, Érsekújvár, Nyitra — támaszkodtak. Buday hadai 1704. december elején érkeztek Szatmár alól Nyitra megyébe. E hónap 3-án Bercsényi még sürgette miattuk a fejedelmet:

„... Buday miért nem gyütt ide az hadával, ha ott nem szükséges?... Gyalog kell ide. Elgyün énhozzám Farkas Sándor, Móricz..."

December 11-én Szeniczról (Nyitra megye) írt levelében ismét említi Móricz István ezredét:

„... Buday uram már elérkezett együtt az gyaloggal, kit megállítottam Jabloviczánál. Ordódi uram levelét én is vettem az Trencsén felül való hírek iránt... Csak elhiszem inkább fél, mintsem kicsapjon.[15] Osztán Kegyelmes Uram, az mint azelőtt is megírtam Nagyságodnak, csak neki fordítanám minden lovas hadat, vagy ezer gyalogot, verbi gratia Móriczét, Hont vármegyét, Nyitra vármegyét, és az Eszéiből az Miskolcziak helyett valamelyet..."

Az 1704. december 26-án vívott nagyszombati vesztett csata után a kuruc csapatok a Vág és Nyitra folyók mögött gyülekeztek. Móricz István ezrede Nyitra és Érsekújvár körzetébe került. Bercsényi dohogott a kudarc miatt és csípte akit tudott:

„... Prini Miklós uramat Nyitrára küldtem, Rétei Uram iránt való consideratiojára nézve is Nagyságodnak. Talán nem lesz rossz azért. Rétei szunyáta, Móricz részeges, — ez hadd doboljon köztük Antal mellett..."[16]

1705. január 13-ra vállalkozást tervez:[17]

„... Akarván valamit próbálnom, innen holnap ezer hajdút ki indítok Lóczival és Móriczal megtoldom..." — írja Érsekújvárról a fejedelemnek.

Móricz István még január 26-án is a Vág mellett táborozik. Egységei azonban szétszórva, más parancsnokok keze alatt. Maga két sereggel (századdal) a semptei vár környékén báró Andrássy György dandárában. A tavasz beköszöntével — Esze Tamás és Farkas Sándor ezredesekkel együtt — Perényi Miklós dandárában, báró Petrőczy István generális „commandója" alatt áll. Bercsényi március 9-én adott jelentése, az alája rendelt hadak rendjéről, a gyalog hadak közt Pe-

15 Célzás a Trencsénben levő német őrségre. Jablovicza: Nagyszombattól északra 40 kilométerre.

16 „Prini" alatt Perényi dandárnokot, „Antal" alatt gróf Eszterházy Antal tábornokot értette Bercsényi.

17 Arch. Rákoczianum ... I. 290. o.

rényi dandárában egy sereggel sorolja fel. Eszét és Farkast öt-öt sereggel.[18]

Március 22-én arra utasította a fejedelem Bercsényit, adjon bizonyos hadakat gróf Esterhás (Eszterházy) Dániel keze alá.[19] Köztük szerepeltek többek közt „... a gyalog hadbul Pirinyi Miklós urammal Móricz István uram gyalog serege, Esze Tamás, Farkas Sándor és Révai Gáspár uraiméké, kik ezelőtt Generális Petrőczy István Uram ő Kegyelme commandója alatt valának..."

Móricz István ezredéből tehát itt csak egy század volt. Rákóczi nem ügyelt arra, hogy a szervezetszerű kötelékek megmaradjanak. Bercsényi szót is emelt ez ellen, kérve a fejedelmet, hogy az ezredeket ne szedje szét.

Május közepén az ezred még mindig nem volt együtt. Egy 77 emberből álló százada a Dunántúlon tevékenykedett Bottyánvárában — Pakstól északra — Török Ferenc ezredparancsnok-helyettes vezetése alatt. Ez utóbbit május 14—17 közt itt „megmustrálták", ellenőrizték létszámát és kiadták fizetésüket.[20] Az erről szóló nyugtában Török Ferenc vicekapitány, Thury Pál főhadnagy, Szabó Péter vicehadnagy és Petrőczy György „seregdeák" (századírnok) elismerik, hogy „... Nemzetes, vitézlő Somogyi Péter és Pataki Gáspár uraimék által peragált mustra után, Nemzetes vitézlő Móricz István ezeres kapitány uram, a maga s ide Bottyán várába commendirozott egy seregben levő tiszteknek egy Hóra való fizetésére 143 Rhénes forintokat, és 77 közhajdúnak 231 Rhénes forintokat minden fogyatkozás nélkül kezükhöz adtak..."

Egy 1705. június 28-án kelt mustrajegyzékből megállapíthatóan[21] a rendfokozati megosztás alábbi volt: Móricz István fizetése 70 — a vicekapitányé 50 — főhadnagyé 18,50 — vicehadnagyé 10 — seregdeáké 4,50 (a tizedesével egyenlő) — a közhajdúé 3 — Rhénes forint.

Móricz Istvánt 1705. május 9-én Bercsényi a csallóközi arcvonalra küldte, Gutára, báró Haller Sámuel mellé.[22]

„... Mivel Gutánál — írta Rákóczinak Nyitráról — feles lovas és gyalog német sajkákkal, s valamely hajókkal vagyon, ezért rendeltem azon füvellő tábort és... Haller uramat az gyalognak egy részivel melléjök két ágyucskával... Éppen most érkezett Móricz egyedül az Fölföldrül, őtet elküldöm mingyárt Haller mellé..."

Bercsényi hadai ez időben folyamvédelemben voltak a Csallóközben és a Morva folyó területén. Móricz István egész nyáron át a Duna mellett állt ezredével. Május 23-án került Ebeczky hadtestébe („corpus"-ába) a Kis-Duna Jókánál levő szakaszára. A hadtestbe — Ebeczky ezredén kívül — Szalai, Balog és Somodi lovassága, „Haller és Móricz Uraimék, Esze Tamás" stb. gyalogsága tartozott. Ugyanily hadrendben álltak június 12-én is a Duna vonalán. Később Bercsényi

18 Uo. I. 396. o.
19 Uo. I. 396. o.
20 OL. M. Kamara Lymbus. Ser. I. 1705.
21 Uo. I. 1705.
22 Arch. Rákoczianum ... I. 496. o.

Móricz István ezredét az oszták határszakaszra vonta Dévény és Stomfa közé. Itteni helyzetét augusztus 13-án jelentette a fejedelemnek:[23]

„... Vagyon gyalog éppen Stomfa és Dévény között Móriczé circiter 500, Szinai 350, Sréteré 650, tészen másfél ezer hajdút..."

Majd augusztus 17-én így jelent:[24]

„... Csáky uramat szállítottam az Kis Duna mellé... Az hegyen túl ismét három Regiment lovast és az gyalogot: Móricz és Szinait általhívattam, hogy valamely nevezetes corpussal impediálhassam Pálfit, az alatt kitanuljam erejét..."

A harcok megnyirbálták a kuruc sereg létszámát. Bercsényi augusztus 24-én a jókai táborból azt jelentette, hogy csapatai „igen megfogytak, Szinainak nincs 300, Móricznak 200, s a többi is úgy, hogy se lovas, se gyalog ezer egy sincs több 600-nál..."[25]

1705 végén a felvidéki harcok elcsendesedtek. A hadműveletek súlya az erdélyi arcvonalra tolódott, ahová az osztrákok gróf Herbeville tábornok parancsnoksága alatt erőket vontak át. Rákóczi 1705 szeptemberében Károlyi Sándor és Eszterházy Dániel tábornokokat rendelte az erdélyi határra. Mivel Móricz István Eszével együtt Perényi dandárába tartozott ez időben, s utóbbiról tudjuk, hogy Erdélybe vonult, feltehető, hogy Móricz István ezrede is odakerült.

A Máramaros megye déli havasain, Szatmár és Szilágy megye határán húzódó erdélyi kuruc arcvonal fölött Károlyi Sándor parancsnokolt. Rákóczi Nagykároly környékén — Ecseden és Szaniszlón töltötte a telet. E környéken lehetett Móricz István is szállásban ezredével, mert a fejedelem a huszti vár ügyével foglalkozva 1705. december 8-án írta ezt Szaniszlóról Károlyinak:[26]

„... Huszt dolga nehezebb, mert mind az főkapitány s mind az vicekapitány gyengék. Móricz hadából Kun nevű hadnagyot küldöm bé seregestül..."

*

Ezredparancsnoki működésére vonatkozólag további adatokat nem ismerünk. Úgy tűnik, Rákóczi az 1705—1706 telén végzett átszervezések folyamán megszüntette a megfogyatkozott létszámú ezredet, mint ahogy más ezredeket is összevont ez időben.[27] Őt magát, a „mezei" szolgálatból kivénült ezredparancsnokot — ki leveleiben mindig a fejedelem „öreg", „vén" szolgájaként írt alá — családi várába, Munkácsra helyezte várnagynak. Az erre vonatkozó legkorábbi keltezésű dokumentum azonban csak 1707 januárjából ismert. Ez év január 6-án egy vizsgálati jegyzőkönyvet „Móricz István Castellanus Arcis Munkács" névvel írt alá. Mint ilyen, második ember volt a várban — a várkapitány, ludányi Bay László után. Fölöttük a „főkapitány" állt, Vay Ádám, mely tisztség azonban inkább politikai méltóság volt.

23 Uo. I. 695. o.
24 Uo. I. 703. o.
25 Uo. I. 711. o.
26 OL. Jeszenák levéltár. Proth. Rákoczianum. Tom. I.
27 Uo. *Rákóczi* 1706. február 3-án kelt levele Károlyihoz: „... Egy jó ezeret alakitson Soós és Luby (lovas) ezerébül... Szentmarjay Zsigmondét és Szappanos Istvánét csinálja kegyelmed egy gyalogezernek, főkapitányul Ecsedi Jánost tévén..."

Vay Ádám — egyben a megye főispánja és a fejedelem udvari marschallja — nem tartózkodott a várban. A vár és az ott szolgálatot teljesítő őrség tényleges parancsnoka mindenütt a vicekapitány volt. Egy 1708. április 14-én kelt összeállítás a munkácsi várban szolgáló tiszteket „az Regimentbéli Tiszteken kívül", következő rangsorban sorolta fel:[28]

„... Főkapitány	Vay Ádám Uram ő Kegyelme
Vicekapitány	Bay László Uram
Középvárban porkoláb	Móricz István Uram
Alsóvárban porkoláb	Dombay Sámuel Uram
Palánkbéli porkoláb	Viski István Uram
Prédicátor	Tasnády István Uram
Borbély	Hodossy Dániel
Rézdobos	Dobos György
Tömlőztartó	Rusnyák János ..."

Móricz István Munkácsra helyezése kitüntető bizalomnak számított, mert a fejedelem a munkácsi várat végső menedékének szánta s 1705-től kezdve francia hadmérnökök tervei alapján és vezetésével állandóan erődítette. A benne elhelyezett „Palotás testőrző hadak" ezredese („Obestere") Szentiványi János volt. Az őrség létszáma több száz fő. A vár maga középkori eredetű, környezetéből 76 méterre kiemelkedő, sziklabércen épült erősség, Munkács városától három kilométerre. Már a hegyet is 12 méter széles 5 és fél méter mély vizes árok vette körül, amelynek belső oldalán sövényfonással összekapcsolt, sárral tapasztott kerítés (palánk) húzódott, benne tizenöt őrtoronnyal.[29] E palánk és a várhegy közt, körbefutó gyűrűben lakótelep alakult ki (később: Várpalánka falu), melyben katonák laktak. Innen szerpentin vezetett a hegytetőn álló 3870 négyszögöl alapterületű erősség felvonóhidas kapujához. A vár három, egymástól kiugróbástyás kőfalakkal elválasztott és átjáró hídakkal összekötött teraszon épült. Egy 1688. évi leltár szerint az alsó teraszon álló „Alsó vár"-nak 6 szobája és 12 kazamattája (alboltozati helyisége) volt. A „középső várnak" összesen 15 szobája, 6 „bolt"-ja és 6 pincéje. A „Felső várnak" 21 szobája, 9 boltja és 4 pincéje. Ez volt a fejedelmi lakosztály. Ablakai ólomkeretű karikaüvegből készültek, s szobában a vidéki barokk jellegzetes zöld csempéjű cserépkályhái álltak.

*

Móricz István 1708 áprilisáig volt munkácsi várnagy. Ekkor huszti vicekapitánynak nevezte ki Rákóczi. Ügye az év eleje óta húzódott már. Ő a fejedelem jelöltje volt, míg Bercsényi Szinait ajánlotta. 1708. január 12-én írt levelében ezzel kapcsolatban a következők állnak:[30]

[28] OL. M. Kamara Lymbus, Ser. I. 1708. április 14.
[29] *Lehoczky Tivadar:* Bereg vármegye monographiája III., Ungvár, 1882., 512 és köv. o.
[30] Arch. Rákoczianum ... V. 1708. március 20.

„... Szinairól Fölséges Uram igazán irhatom, részegeskedését nem ismerem. Másként is elég szorgalmatos. Az pallérkodása tudom meg lesz: Dexteritása nem ér tovább az eszénél, és eszet mérhet nemcsak Móriczcal, de Eszével is. Ha nem Regimenthez hogy parasztos, azért in suo genere nem mondhatom nem jónak, mindazon által bánnám, szégyent vallanék véle, mint már másokkal, de úgy hiszem nem lenne igen rosszabb Móricznál..."

Ez a párhuzamba állítás bizonyítja, hogy Móricz István a kuruc gyalogság legjobb ezredparancsnokai közé tartozott, mert alig hihető, hogy Bercsényi rossz parancsnokot ajánlott volna a fejedelemnek oly fontos várba, mint a huszti. Neve nemcsak a vezérek előtt, de a kuruc seregben is közismert, csakúgy mint Eszéé, akivel mindig együtt emlegetik. A fejedelem 1708 márciusában írta alá kinevezését. A „decretum" postázása azonban késett. Vay Ádám — ez év elejétől, Dolhay György halála után huszti főkapitány is — kérdést intézett a fejedelemhez, aki március 20-án Gálszécsről válaszolt:[31]

„... Móricz decretumát csudálom, hogy el nem küldték, mert suscribáltam, s ha nem expedialtatott volna, most küldetik..."

Ennek ellenére csak április 20-a körül került sor arra, hogy a parancsnokságot valóban átvegye. A hozzávetőleges időpontra alábbi levele ad támpontot, amelyet új elöljárójának, Károlyi Sándornak írt, április 27-én Husztról keltezve:[32]

„... Méltóságos Uram, nékem érdemem felett való jó Uram, Ajánlom Nagyságodnak alázatos szolgálatomat. Isten Nagyságodat szegény megmaradott s hanyatlott Hazánk oltalmára számos üdőkig virágzó egészséggel szeresse és éltesse kívánom.

Méltóságos Uram, alázatosan követem Nagyságodat, mint Méltóságos Generálisomat s Uramat, mivel hogy az én Felséges Uram akaratyából s hozzám való kegyelmes Gratiájából substituáltattam Huszt vára vicekapitányságára ez közelebb múlt napokban, mely kapitányságban ismerem Nagyságodat főmnek lenni, kitül is akarok Feleséges Uram Után dependálni. Hogy ezért eddig levelemmel Nagyságodot meg nem udvarolhattam, arrul Nagyságodat alázatosan követem. Mindazon által Nagyságodnak hozzám, régi szolgájához megtapasztalt jó akaratjában bízván, várom a Nagyságod uri Gratiáját és mindenekben való informátioját. Mint hogy penig Méltóságos Uram ezen várban való beérkezésem után látom az sok defectusokat, a sok akadályokat, melyeket hogy meg nem orvosolnak... ez várban nem lehet maradnunk. Legközelebb és vár környékét az gaz felnötte, amelyeket annak előtte az Nemes Vármegye szokta volt leirtatni, de már régi üdőktől fogva csak abban hagyván, igen megnőttenek, melyeknek leirtása eránt kérem a Méltóságos Urat, méltóztassék az Nemes Vármegyének felőle parancsolni, úgy az falazatok adminisztrálásáról. Gondolom Méltóságos Uram, Nagyságodnak az Úr, Udvari Főkapitány Uram ezen várban található sok fogyatkozásokat megírta. Mindazon által magam is... Nagyságodnak megküldöttem. Kérem is alázatosan

31 Uo. II. 1708. március 20.
32 OL. Károlyi levéltár. Missilisek Móricz-csomag.

Nagyságodat azon, méltóztassék azok eránt oly dispositiot tenni, hogy vehessem jó rendben az dolgot. Én ugyan írtam némely dolgokrul az Nemes Vármegyének, de tudom többet használ az Nagyságod méltóságos parancsolattya.

Továbbá ajánlom az Nagyságod úri Gratiájába magamat és várom az Nagyságod méltóságos parancsolatát mindenekben. Maradok is Nagyságod alázatos szolgája Móricz István Huszt, 27 Ápr. 1708."

A kapitányságba Vay Ádám iktatta be. Formáit az előző vicekapitány — benei Pap Mihály — 1706. évi beiktatásának adataiból ismerjük.[33] Az ünnepélyes eskütétel a vár alsó kapujában történt, bizonyára a fegyveres praesidium jelenlétében. Az eskü szövege a következő volt:

„... Én... esküszöm az élő Istenre, ki Atya, fiú, Szentlélek, teljes Szentháromság, hogy az én kegyelmes Uramnak, Méltóságos Felsővadászi Rákóczi Ferencz Fejedelemnek utolsó csepp véremig igaz Híve leszek, és ezen Huszt vári vice kapitányságombéli tisztemben hűségesen eljárok, alattam levő Praesidiariusokat Isteni félelemben és igazságban tartom s igazgatom, bástyáira, kapuira, Kulcsaira, Munitiokra szorgalmatos gondot tartok, strázsáit annak idejében kiállítom, vagy állíttatom, s azokra annak rendi szerint vigyázok és vigyáztatok. Említett Kegyelmes Urunk Ő Nagysága ellenségének ellensége, Barátjának barátja leszek, Ő Nagysága és a Magyar Nemzet ellenségeivel sem titkon, sem nyilván nem practicalok, és másokat is ha practicálni tudnék, vagy magának Ő Nagyságának, vagy belsőbb Hiveinek meg jelentem, s teljes igyekezetemmel annak ellene állok, és ezen reám bízatott erősséget Ő Nagysága Parancsolattya kívül, senkinek fel nem adom, sem feladni nem engedem, valameddig lélek lészen bennem, vagy Hajamnál, vagy Lábamnál fogva ki nem vonszolnak belőle. Isten engem úgy segiljen. (így!) s úgy adja lelkem idvösségit..."

Az új kapitány, Vay Ádámtól írásbeli „Instructiot" (utasítást) is kapott, amelynek szövegét a leltárba írták be az esküszöveg után. Az 1706-ban így hangzott:

„... 1. A derék hírekről és a várbeli fogyatkozásokról Kegyelmes Urunkat Ő Nagyságát, vagy közelebb Commandérozó Generálisokat sietséggel tudosítsa.

2. Valamikor Főkapitány Uram fönn a várban nem lészen, semmi úttal-móddal kinn a váron ne háljon.

3. A tobzódást és részegséget mind maga Ő Kegyelmével[34] kerülje, mind alatta valóit attól eltiltsa. Kiváltképen fenn a várban attól absolute eltiltatik.

4. Commandérozó Generálisok passusa nélkül járó, lézengő és lappangó hadviselő embereket, ha hadnagyok lésznek is, arresztáltassa, persequáltassa s azokról Urunkat Ő nagyságát és az Méltóságos Udvart tudósítsa.

5. A fiscalis tisztek, ha az öconomia segítségre assistentiát kíván-

[33] OL. M. Kamara Lymbus. Ser. I. 1706. január 6.
[34] Célzás Dolhay Györgyre, az 1706. évi főkapitányra.

nak, tartozik ő kegyelme illendő képpen adni, de másként az öconomicális dolgokban requisitio nélkül magát semmiképpen ne egyvelítse.

6. Mindeneket, valamelyeket Kegyelmes Urunk Ő Nagysága Méltóságának megtartására, Haza javára s az vár hasznára tudhat, tartozik elkövetni . . ."

Az „Instructiohoz" emlékeztetőt („Memoriale") is csatolt Vay Ádám, amely ugyan az 1706. évre vonatkozik, de felfogásában, mondanivalójában, a várőrséggel kapcsolatos konkrét viszonyokat megvilágítja Móricz István korában is:

„. . . 1. Minthogy Kegyelmes Urunktul Ő Nagyságától függ a mostani Huszt vári új Praesidiarius, Tiszteknek a Comissariatusság, vagyis a Dominiumbéli Öconomus Tisztek fognak füzetni, míg Ő Nagysága méltóztatik determinálni, hogy Pap Mihály és Rátonyi János kapitányok magok költségén sustentálhassák magokat, — kéretik az Ur Kálmánczai István Uram, Pap Mihály Uramnak adasson flor. Rhen. 70, Rátonyi Uramnak 50.

2. Minthogy gyalog Tiszteknek mezőben is equilis portiojok szokott lenni és járni . . . Pap Mihály Uramnak négy lovára, Rátonyi Uramnak háromra fiscalis szénából és abrakból tétessen disposotiot.

3. Palotai seregnek sustentátiojára kész Profontból kell dispositiot tenni, hogy meg ne fogyatkozzék, és meg ne betegedgyenek, embernek való kenyeret süssenek. Hust pedighlen minden legénre egy hétbe 3—3 fontot fogyatkozás nélkül kell adatni.

4. Az régi Praesidiáriusok közül a várhoz válogatva husz legént kell meghagyni. A többi pedighlen Hadnagyokkal együtt a Dominiumból álló 50 hajdúval egyszer s mind Szoboszlai Sámuel kapitány Uram kezéhez assignáltatván mennyenek oda, az hová commendéroztattak.

5. Vice István Uramnak kell intimálni hogy Papp Mihály kapitány urammal consideálván s más emberséges embereket is adhibeálván, amely katona Tumultust csinált, kit a várba rabul felküldöttem, és a zászlót a vármegyébül ki nem engedte vinni, edictum szerint Törvényt szolgáltassanak reá mentül hamarabb. Executioja pedig usqu' ad ratification. Suae Serenitatis suspendáltassék.

6. Kéretik az Ur Kálmánczai István Uram, több búza, liszt, szalonna, hús, pályinka, bor és egyéb alimentatiora való requisitumok szállíttassanak a várba.

7. A fiscalis Városok és faluknak Bíráira kemény Parancsolat menjen, hogy a köztük lézengő, s lappangó Katona és Hajdu, ki ki Ezerére takarodgyon. Másként keményen megparancsoltatott a Nemes Vármegye Tisztyeinek, ha azokat a Bírók meg nem fogdossák, magok vitetnek fel a várba, s helyettek ők akasztatnak fel. Amint is a Técsi Bírót mingyárt fel is vitetni, hogy Nagy István nevű zászlótartót, ki is már kétszer szökött el a zászló mellől, meg nem fogott . . ."

A huszti vár, Huszt helységtől közvetlenül délre, a Tisza és Nagyág összefolyásánál épült, vulkanikus eredetű kúp alakú hegyen a XIV. század derekán.[35] Mintegy 45 méterre emelkedett ki a környező la-

35 *Komáromy A.*: A Hunt Pázmán nemzetség ugocsai ágazata c. tanulmánya. (Turul, 1889. évf. 158. o.)

pályból. Beépített területe 60×45 méter volt. Az 1700-as évek első feléből származó rajzok szerint több tornyú, kőbástyás erődítmény, sarkain sokszögű kiszögelésekkel.[36] Hozzá a hegy lábánál álló major, emeletes kuriális épület („Fejérház") és öt kis jobbágyfalu (Bustyaháza, Talaborfalva, Dulfalva, Száldobos, Iza) tartozott mint várbirtok.

A kapitány fizetését az uradalomtól kapta. Móricz István 1708-ban sajátkezűleg jegyezte fel Károlyi Sándor részére évi jövedelmét, azt panaszolva, hogy nem adják meg:[37]

„... Vice Kapitánynak fizetése: készpénz f. 328, Búza cub. 20, Rozs cub. 10, zab cub. 30, széna 12 szekér, só 15 kő, sertés 2, hús 600 font. Ezen kívül elég volt az igéret, de ezt sem tudom rajtok, ő kegyelméken meg venni, csak nintsen ki... Nagyságod úri Gratiájába ajánlom magamat az katona törvént, de Nagyságodnál nem akartam panaszt tenni..."

Egy „cubus" alatt 4 vékát, 120 litert értettek. Összehasonlításul szolgáljon, hogy 1706 decemberében, a téli szállásra rendelt csapatoknál személyenként havi egy köböl kenyérgabonát és heti 5 font húst rendelt a fejedelem.

A huszti várról nem maradt fenn Rákóczi korabeli részletes építészeti leírás. De XVII—XVIII. századbeli leltárakból ismert,[38] hogy külső erőműveken át, az „Alsó kapun" lehetett az árkokkal határolt várterületre jutni. A várfalakon a „főkapu" vezetett át, amelyet bástyák és ágyúállások védtek. A külső várfal és a magas falú „Belső vár" közötti mélyút falszorosán (Zwinger) át kerültek a felvonóhidas „Közép kapuhoz". A vár legkiemelkedőbb része a „Felső vár" volt, a „doboló toronnyal".

A Móricz István idejebeli építészeti részletekre legmegbízhatóbb adatokat egy 1714. évi leltárra támaszkodó 1744-ben készült összeírás adja, melyhez a vár színes távlati képét is csatolták.[39] Fegyverzeti felszerelésére egy 1706. évi leltár nyújt felvilágosítást.[40] Ez négy — ágyúkkal és tarackokkal megrakott — bástyáját említi: a „Nagyvártát", a „kapu felett való bástyát", a „Ferdinánd bástyát" és a „Fabástyát". A várban ekkor összesen 3 „fennálló öregágyú" volt, 8 tarack, 1 mozsárágyú — melyből „kőgolyóbist" lőttek —, 1 négycsövű seregbontó, 10 jó és 7 rossz állapotban levő „szakállas" (állványos) puska. A „Czajtházban" (Zeughaus, fegyvertár) mintegy 2500 db „golyóbist" tároltak. Volt 19 mázsa puskapor, 15 mázsa ón, 103 „töltött kézi gránát" és 16 „kerekes hosszú puska".

A vár fegyverzeti ellátottság tekintetében mélyen alatta maradt annak a nívónak, amelyben Apafi idején volt, (1669-ben mintegy 80

36 Huszt várának alaprajzát „Wien Heeresarchiv"-ra hivatkozva *Gerő László* közli Magyarországi Várépítészet (Budapest 1955) című művének 344. oldalán. Ugyanily alaprajzi elrendezésben ábrázolja Nagysomkúti *Pap József* is: Adalékok Máramaros Történetéhez című munkájában (Máramarossziget, év nélkül), valamint *P. Szathmáry Károly* 1860-as években megjelent tanulmányában (A Tisza bölcsője Huszt alaprajzával. Orsz. Széchenyi Könyvtár. Kézirattár. Quart. Hung. 4157. jelzet alatt.)

37 OL. Károlyi levéltár. Missilisek. Móricz-csomag.

38 OL. U. et C Máramaros Fasc. 174. No. 25. (1600), 148. No. 6. (1673), 148. No. 11. és 123. No. 2. (1684)

39 Uo. Fasc. 220. No. 22.

40 OL. M. Kamara Lymbus. Ser. I. 1706. január 6.

löveg!)[41] Rákóczi ugyanis kivonta a várakból a mezőben is alkalmazható lövegek egy részét. A hadfelszerelés már csak szükségszerű. Részben elavult. A puskapor régi, az élelmiszer-készlet kevés. Az őrlegénység sokszor fizetetlen. Az épületek romladozottak. A magányos hegycsúcson álló vár erősen ki volt téve a Kárpátokból lesüvítő szeleknek. Már Pap Mihály is panaszolta, hogy a vár pusztul:[42]

„... Medárdus napján nagy szélvész támadván, az felső várban levő nagy Palotáknak egy részét széjjel hánta, szarufáit s fog gerendáit úgy több házaknak is. Nagy Palotákon való csatornák, feljáró Grádicsok nem jók, a Házak konganak, alig maradhatok meg az szállásomon az esőben, sem ablakok, sem kemencék nem jók..."

Az őrség létszáma — évszázados gyakorlat szerint — száz fő körül mozgott. Bethlen István volt fejedelem, huszti főkapitány 1646-ban Huszon keltezett végrendeletében úgy intézkedett,[43] hogy

„... az Praesidium száma ne extendáltassék ad summam száz személynél... praefectussal, porkolábbal, lovas és gyalog renddel, dobossal, pattantyusokkal, udvarbíróval, számtartóval, kulcsárokkal és férfi sütőkkel együtt is..."

Bölsei Buday Zsigmond „egész Máramarosi Fiscalitásoknak és Proventusinak perceptora" 1704. évi leltára szerint az őrség „hun száz, hun százharminc" emberből állott. 1706 januárjában, a „huszti gyűlés" idejére idevezényelt Rátonyi-féle testőrző század létszáma 103 ember volt, a leváltott őrségé 96 fő, kilenc tizedbe osztva. Többségük huszti, egyötödük a szomszédos falvakból való. A vár három pattantyúsa (tüzére): „német fiak feleségestül".[44] Móricz István kapitánysága idején — 1709-ben — az őrség 104 főből állt egy kapitány parancsnoksága alatt. Beosztva hozzá egy hadnagy, két zászlótartó, írnok, küldöncök, kovács, dobos, négy tizedes, hét őrvezető és hetvenöt közember.[45] A hadnagy 1704-ben 8 magyar forint fizetést kapott havonta. A hajdúk (közemberek) 3 forintot.

A kapitányság átvétele után Móricz István állandóan sürgette a hiányok orvoslását és az őrség rendszeres fizetésének kiadását. Aggályoskodása indokolt volt, mert 1707 folyamán Erdély újra Rabutin császári generális kezére került. Az ellenséges hadak Beszterce és Dés felett álltak. A Máramarostól délre fekvő bányavárosok vidékén egyetlen kuruc erősség volt csak: Kővár, Nagybányától délre húsz kilométerre. Ellenséges rajtaütéstől tartani kellett. A rémhíreknek tág tere nyílt. Egy ily kósza hír adta az indítékot Móricz Isvánnak, hogy 1708. május 17-én Károlyi Sándornak jelentsen:[46]

„... Méltóságos Főgenerális jó Kegyelmes Uram, Nagyságodnak meg akarván értésire adnom 16 praesentis Boda Páltul egyik Kapitány uram írja Szigetrül, hogy Kővárat és az Bányavárosokat megszállította volna az Németh. Mely hírt Nagyságodnak kötelességem sze-

41 Hadtörténelmi Közlemények, 1892. évf. 133. o.
42 OL. M. Kamara Lymbus. Ser. I. 1707.
43 Báró *Radvánszky Béla:* Magyar családélet és háztartás a XVI—XVII. században. Budapest, 1879., 392. o.
44 OL. M. Kamara Lymbus. Ser. I. 1706.
45 Uo. 1709. július.
46 OL. Károlyi levéltár. Missilisek, Móricz-csomag.

rint tudtára akarván adni. Nagyságod kegyelmes Parancsolattyát az assignatioval együtt vöttem, de eddig még semmit sem praestáltanak, sem fát, sem búzát, sem szekeret. Mint az Nemes Vármegye ugy a Dominium semmit sem praestáltak. Sónk egy kevés van. Districtualis Comissarius Urunk[47] megküldötte. Ő kegyelme itten az városon lévén, assecurálván engemet, hogy én velem minden jót elvégzi. Nem hogy végzett volna, de hírem nélkül ő Kegyelme el ment az városbul. Én kináltam ő Kegyelmét az assistenciával, de még senki sem requirált.

Én mind azon által mind eddig is a vár körül való fogyatkozásokat véghez vinni igyekezem, érkezésem szerint. Legszükségesebbnek ítélném lenni, bárcsak két avagy három fontos könnyű ágyút, ahhoz való golyóbissal és vagy tíz mázsa port. Méltóztassék kegyelmesen parancsolni ide hozattatása eránt, mivel az mely porok itten találkoztattanak, semmire valók. Azoknak reparatioja kívántatnék, melyet is naponként elkövetek. Két hobicz rúdra, nagy lyukú ádgyúra szükségünk volna, az melyek is csak heverőben vadnak Munkácson. Mely eránt is alázatosan kérem Nagyságodat méltóztassék kegyelmesen parancsolni, hogy ennél a kissértettők között annál is inkább megállhassak. Melyrül az Nagyságod kegyes parancsolattyát elvárom, Maradván Méltóságos jó Uramnak, Nagyságodnak alázatos legkisebbik szolgája . . ." (Lapszélen) „Kérem alázatosan Nagyságodat az Hajdu fizetése eránt, mogyát találjon Méltóságos Úr benne, én is meguntam az sok panaszit szegényeknek . . ."

Károlyi haladéktalanul továbbította a levélben foglalt híreket és kéréseket Rákóczihoz, ki ez időben Eger körül tartózkodott. A fejedelem pedáns ügykezelésére jellemző, hogy azonnal reagált:[48]

„. . . Hogyha — írta május 19-én Egerből — Bethlehen (így!) János és Móricz István kívánságainak mindenkor eleget kívánunk tenni, arra nem csak a dominium nem lészen elégséges, de bizonyos az ország is nem mindenkor sufficiálhatná, mert az — mint az utolsónak humorát tudom,[49] mennél többet fogunk adni, annál többet kér. Csak élésről provideáltasson Kegyelmed: beérik az kezeknél levő Munitioval. Én ugyan a Vice Ispánynak is újonnan parancsolatot adok, s Kegyelmed is tégyen rendelést felőle, etiam cum assistentia, hogy abban meg ne fogyatkozzanak . . ."

Rákóczi 1708. május 10-én is utasította Huszton lakó dralepszkai Horváth Gábor máramarosi alispánt, hogy „Huszti várunkban minél fölesebb élést szállíttasson . . ."[50]

Móricz István korántsem állt egyedül panaszaival. A kuruc alvezérek állandóan ostromolták kérelmeikkel elöljáróikat. Esze Tamásnak a fejedelemhez írt levelei, embereinek zsoldja, mundérja (ruhája) ügyében sokkal követelőzőbbek voltak az övéinél. Erre alapos okok szolgáltak. A kuruc sereg lelkesedése 1708-ra lelohadt. A szabadságharc napja áldozóban volt. A fegyelem lazult. Megszaladások, zendü-

47 Kricsfalusi Sztoyka László.
48 Arch. Rákoczianum . . . II. 1708. május 19.
49 A korabeli Cserei Mihály szerint „Humor": természet, jellem, lelkület. (Hóman—Szekfű: Magyar Történet. IV. 272. o.)
50 Arch. Rákoczianum . . . II. 1708. május 10.

lések, megtorló akasztások mind gyakoribbá váltak. E napokban — 1708. május 27-én — kaszabolták le egy verekedés alkalmával Esze Tamást is. A parancsnokok az ellátás javításával igyekeztek megelőzni az ily jelenségeket. Móricz István 1708. május 28-án Huszt várából írt levelében újra kérte Károlyit, hogy az őrség hópénzét fizessék meg, nehogy szökdössenek, ha a német a bevágott — ledöntött fákkal eltorlaszolt — hegyi átjárókat megtisztítva, délfelől Máramarosba törne.[51]

„... Nagyságodnak alázatosan akarom értésére adni, hogy ezen órában Vice Ispány Úr Szigetrül datált levelit vöttem, melyben írja eő Kegyelme, hogy az német Passusokat tisztíttattya, és nagy készülettel Mára Marosba igyekezik. Tartozó kötelességem szerint meg akartam Nagyságodnak hírére adni. Puska porunk is kevés vagyon. Az eránt is alázatosan kérem Nagyságodat bárcsak tíz Mázával szaporíttassék. A mellett az itt való Militiának fizetésse eránt, bár csak két Hóra való pénzét parancsolja Nagyságod, hogy ha hirtelen az Németnek jövetele (így!) bé esnék, meg maradhasson az Hajdu mellettem... Kassokat, palizáta fát, töltésfákat is kiszedettem, az mint erősítettem magamat..."

Jelentései arra indították a fejedelmet, hogy Huszt tüzérségi helyzetét megvizsgáltassa. A munkácsi várban szolgáló Szubich Pál tüzéralezredest rendelte Husztra, és utasította Kismarjay Albertet — a máramarosi fiscalis birtokok vice praefectusát —, hogy a vár élelmezésére gondja legyen. Május 29-én a huszti vár ügyében három levelet írt: Bay László munkácsi vicekapitánynak, Kismarjaynak és Móricz Istvánnak. Utóbbi levél lényegi része így hangzott:[52]

„... Amennyi Munitio vagyon Huszt várában, annak megoltalmazására elégségesnek ítéljük lenni, mivel nem mindenkor ágyúkkal, de a praesidiariusok által is az ellenség ereje szokott repelláltatni, elég példa lévén annyi ideig dicséretesen obsidioban magokat viselő szegény görgényiek, kiknek se Hobitzok, se annyi Munitiojuk nem volt mint kegyelmednek. Parancsoltuk mindazon által Munkácsi Artilleriabéli Tisztünknek, hogy oda menvén, minémű requisitumok híjával lészen vizsgálja meg, és azokat administrálja. Úgy Nemzetes Kismarjay Albert Hivünknek is, hogy Profontirozására és egyéb requisitumokra gondja légyen. Amely épület a várban legszükségesebb, reparáltassa kegyelmed, nem gondolván azt, mint kellenék lenni, de amint lehet, requirálván az iránt Kismarjay Albert praefectust..."

Móricz István állandóan jelentgetett közvetlenül a fejedelemnek is. Egy foszlányaiban megmaradt levéldarabkán 1708. május 31-i keltezéssel ez olvasható:[53]

„... Az itt való fogyatkozásokat Felségenek megküldöttem volna, mely iránt alázatosan instálok Felségednek, mentől hamarább orvosoltassék. Az mostani itt benn levő új híreket is Felségednek meg küldöttem. Az jó Istent is kérem Felségedet az Militiának fizetése felől, parancsolván Felséged kegyelmesen, hogy dolgom vele úgy ne legyen,

51 OL. Károlyi levéltár. Missilisek. Móricz-csomag.
52 OL. Jeszenák levéltár. Proth. Rákoczianum. Tom. IV. 1708. május 29.
53 OL. Károlyi levéltár. Missilisek. Móricz-csomag.

mint Kővárban, hogy kiszöktek, kik közül is tizenegyet Munkácsra küldöttem. Ezzel Felséged Gratiajába ajánlom magamat, az mint maradok is Felséged régi vén szolgája Móricz István. Dat. Ex Arce Huszt 1708. die 31 May . . ."

1708. június 1-én Károlyihoz írt leveléből kitűnik, hogy a császáriak betörésétől tartva a megyei nemesség a déli területek falvaiból a hegyekbe húzódott. Ezért erősítő csapatok irányítását kérte a megyébe:[54]

„. . . Ez mai napon vöttem négy rendbéli leveleket az németek eránt, melyeket Nagyságodnak el akarván küldeni, Nagyságodat véle mind azon által nem akartam terhelni. Az németek minden szándéka. igyekezete az erre jön, sőt a gyalogját is mind lóra szedte. Nagyságodat azért kérem alázatosan, méltóztassék ha csak ezer gyalog hadat is bécomendérozni, azokkal ha csak húsz vagy harminc lovasokat is, hogy az szegénység bátorságosabban lehessen, mivel az Nemes Vármegyének nagyobb része magát recipiálta már a hegyekbe. Ezzel Nagyságod Gratiájába ajánlom magamat, az mint hogy maradok Méltóságos Főgenerálisnak alázatos szolgája . . ."

A várt német betörés azonban elmaradt, s Rákóczi bizonyos elégtétellel írta Károlyinak június 17-én Ecsédről:[55]

„. . . A Kővárbul kiszöktetetteket szükséges hogy minden tehetségével azon legyen Kegyelmed, hogy megfoghassa. Kikrül is azon vagyok, hogy példát kívánok belőlük statuálni. Huszt várában remélem hogy már eddig cessalt Móricz desperatioja az kinek még Eger alól küldöttem penzt az Praesidium megfizetésére az odarendelt Kapitány által. De csak tudom én azt, hogy avval is nem fog megszűnni az ő petyegő panasza . . ."

A huszti várban őrzött foglyokkal kapcsolatban 1708. évről két levél található. Egyiket a fejedelem írta Móricz Istvánnak, másikban ő válaszolt Károlyinak.

„. . . Amely Confoederatio ellen vétett Rabokat Hüséged dispositioja alá fog küldeni Nemzetes Vitézlő Bay László Commendáns hivünk, jó őrizet alatt tartassa azokat. Intertentiojokat administrálni fogja Nemzetes Vitézlő Kismarjay Albert Hivünk . . ." — írta a fejedelem 1708. november 12-én.[56]

Külön is elrendelte Kismarjaynak, hogy — a nyilván előkelő rabok „mindenikének két két font húst és annyi kenyeret adasson naponta . . ."

A Károlyinak címzett levél június 25-én kelt még, s a rabok kezességre való kimocsátásának rendszerét világítja meg.[57]

Rákóczi az 1708. augusztus 3-án történt trencséni csatavesztés után fokozottabb figyelmet szentelt a keleti országrész váraink. Szeptember elején Munkács és Huszt lőszerhelyzetét újra felülvizsgáltatta. Elrendelte Bay László munkácsi kapitánynak, hogy[58]

„. . . a Munkácsi czeitlajdinantot küldje Huszti Munitiok megtekin-

[54] Uo.
[55] Arch. Rákoczianum . . . II. 1708. november 12.
[56] OL. M. Kamara Lymbus. Ser. I. 1708. november 12.
[57] OL. Károlyi levéltár. Missilisek. Móricz-csomag.
[58] OL. Jeszenák levéltár. Proth Rákoczianum. Tom. IV.

tésére, aki által is nézesse meg, a 18 és 24 fontos ágyúkhoz hány golyóbis vagyon, úgy a mozsárok is hány fontosak. Szubich Pál Art. vice colonellus parancsot kapott Munkácsi ágyúk közül egy mezőre való 18 fontosat kiválasztani... melyhez is csináltasson két lavétát."[59]

Ugyanekkor Móricz Istvánt is értesítette Szubich megbizatásáról:[60]

„... Szükséges lévén az Huszti várunkban levő 18 fontos ágyú, annyi fontos 500 golyóbissal. Amidőn Szubich Pál Artilleriabéli Vice Colonellus hivünk oda megyen, alkalmaztassa magát azok iránt való rendeléséhez Kegyelmed, csináltatván két lavétát is azon ágyú alá dispositioja szerint..."

Móricz István október 6-án jelentette Károlyinak,[61] hogy a lövegtalpakat elkészíttette. Panaszolta, hogy a kincstári gazdasági tisztviselők félvállról veszik csak sürgetéseit az őrség élelmezését illetően: „Az Dominium az Nemes Vármegyére, az Nemes Vármegye az Dominiumra halaszt", azaz hárítja a teljesítését. Panaszainak annyi foganatja azonban mégis volt, hogy Máramaros vármegye közgyűlése 1708. november 9-én úgy határozott, megírják a „huszti kapitány úrnak", hogy egy hónapra való élést adnak a Praesidium számára, bár „semmi obligatiojok nincsen pro interim". De ha tovább is kívánná, forduljon az illetékes Comissariushoz: Dobay Józsefhez.[62]

*

Az 1709—1710-es évek a szabadságharc gyors hanyatlását hozták. A Trencsénnél szenvedett katonai balszerencsét, a hat éve tartó belső háború pusztítása okozta általános nyomort, a török területről Magyarország tiszántúli részeire átcsapott pestis tetőzte be. A Felső-Tisza vidékét és Máramarost a császáriak elől menekülő erdélyiek lepték el. Értékeik egy részét a várakban helyezték biztonságba. Teleki Mihály gróf kővári főkapitány néhány ládáját Husztra vitette. Ezeket azonban feltörték. A fejedelem vizsgálatot rendelt el:[63]

„... Gróf Teleki Mihály erdélyi tanács hivünk Huszt várában securitate letett tizenhat ládái közül tizenhárom gonoszul felveretett" — írta 1709. május 11-én Vay Ádámnak, értesítve, hogy a gonosztevők kinyomozására és a kár megállapítására Huszt várába bizottságot küldött. Utasította Vayt, küldje ki ő is adjutánsát és, „... amint a várba inquisitor hiveink felmennek, azonnal a vár kapuja lezároltassék, míg az inquisitio véghez megyen, melyről is Nemzetes Vitézlő Móricz István kapitány hivünknek parancsoljon. Az inquisitio által comprialt latrok azonnal incaptivaltassanak..."

A tanúkihallgatások a huszti várban folytak. Eredményre azonban nem vezettek. Rákóczi június 18-án Telekinek írt levelében arra az álláspontra helyezkedett, hogyha a vár parancsnoka átvette megőrzésre a ládákat, felelni tartozik értük.[64] A nyár folyamán többször

59 „Lafette" — ágyútalp.
60 OL. M. Kamara Lymbus. Ser. I. 1708. szeptember 8.
61 OL. Károlyi levéltár. Missilisek. Móricz-csomag.
62 Máramaros vármegye Levéltára. Máramarossziget. Kgy. Jkv.
63 OL. Jeszenák levéltár. Proth. Rákoczianum. Tom. IV. 1709. május 11.
64 Uo. június 18.

sürgette a tolvajok kézrekerítését, szeptemberben pedig Móricz Istvánt is felszólította, kártérítési kötelezettségét helyezve kilátásba.[65]

„... Tudtára lehet Hűségednek — írta — minémű károkat vallott légyen gróf Teleki Mihály Úri Hivünk, Hivsége, Tisztsége, Directioi alatt, melynek kikeresése és az malifactoroknak kikeresése iránt, noha nem egyszer vette ekkoráig is parancsolatunkat, effectuma mindazon által mindeddig nem lévén. Adatik ezután is tuttára Hüségednek, ne gondolja, hogy azon állapot mellől olyan könnyen elmulhatik, mert egyáltaljában tartozik, s resolváltuk is, hogy in toto competenti meg kellessék felelni, melynek terminusa sokáig nem haladván, az alatt is mind az által igyekezzen szorgalmasan az kártevők után amint tudakozódni, úgy azokat incaptiváltatni is, hogy valamint maga menthetetlenségével az károknak megfizetése Hűségére ne háromoljék..."

*

Az 1710-es esztendő során a császáriak kezére jutott csaknem az egész ország. Rákóczi hatalma alatt az ősz beálltával csupán a Felső-Tisza vidék pár megyéje — Szabolcs, Szatmár, Bereg, Ung, Ugocsa és Máramaros maradt, Kassa, Ungvár, Munkács, Ecsed, Kővár és Huszt várakkal. A helyzetet Rákóczi is felmérte és Lengyelországban igyekezett adandó esetre híveinek és magának menedéket biztosítani. Az év vége felé a mozgalom előkelőbb vezetői — Károlyi Sándor kivételével — mind Lengyelországba húzódtak már családjaikkal. Maga Bercsényi is, hogy orosz segítségről tárgyaljon.

Rákóczi ez időben Munkácson, Ecseden, illetve Károlyi hadai közt tartózkodott, még mindig abban reménykedve, hogy orosz segítséggel egy általános európai békébe — mint az önálló Erdély fejedelmét — őt is befoglalják.

A szabadságharc e hanyatló időszakában Móricz István iparkodott még a fejedelemmel személyes ügyeit elintéztetni. 1710 júniusában kérvényt nyújtott be Beregszászon levő telke felszabadítása érdekében.[66] Kérését Vaynak is előadta, aki azt írásban kérte emlékeztetőként. Ez a „Memorialé" fennmaradt az Országos Levéltár iratanyagában.[67]

„... Alázatos memorialemben kelletett az Méltóságos Úrnak bejelentenem dolgaimat, kiket is kérem az Méltóságos Urat méltóztassék Kegyelmes urunk ő Felsége előtt proponálni, és az ő Felsége kegyelmes resolutioját ezek iránt tenni.

Primo. Beregszász városában levő egy Puszta Telekem felől, melynek az előtteni időkben kegyelmesen igérte vala ő Felsége felszabadítását. Mostan várnám aziránt való Kegyelmességét ő Felségének. Az telek az Árok utcában vagyon.

2 do. Az itt való szemmel tapasztalt alkalmatosságokat az Vár körül úgy az Praesidium körül, azok iránt is Felséges Urunkat informálni mint az miben vadnak. Alázatosan kérem az Méltóságos Urat

[65] Uo. 1709. szeptember 19.
[66] OL. Arch. Rákóczi de Felsővadász. Fasc. 27. Extr. Instantiarum.
[67] OL. M. Kamara Lymbus. Ser. I. Fasc. 101., 232. o.

ezekben öreg szolgájának succurálni és az ő Felsége kegyelmes resolutioját kivenni s kezemhez küldeni méltóztassék. Mely jóakarattyát az Méltóságos Úrnak nagy alázatosan, míg Isten életemet halasztya igyekszem megszolgálni. Maradok az Méltóságos Úrnak alázatos öreg szolgája In Arce Huszt 23. Juni 1710. Móriz (így!) István . . ."

A vár legnagyobb problémája ez időben az ellátatlanság volt. Ezt tanúsítja Móricz István 1710. november végi alábbi levele a fejedelemhez:

„. . . Felséges Uram, Felségednek kötelességem szerint alázatosan kelletek az itt levő fogyatkozásokat hírré tennem. Kenyerünk minden órában elfogy. Dominiumbéli Tiszt Uraimék is a jószágon semmit sem vehetnek, azzal mentik magokat, sem pedig a Majorságbul mioltától fogva itt lakom teljességgel semmi Victualét nem szállítottak, sőt a conventionatus szolgákat is a Magazinumbul kellett contentaltatnom, az mellyel is rövidült az Élet.

Az Praesidium felől, az Palotások közül irhatom Felségednek, kik az Isten súlyos ítéletin által mentek, maradtak negyvenen, tiszteivel együtt, amelyek is mezítelenek, mert három Esztendőtül fogva nem adtanak Mundért nékiek. Felséged amely pénzt Kővári és itt levő Praesidiumnak assignált vala tavaly Nemes Ugocsa Vármegyébül, Szentiványi Uram elvitte vala. Amit a biztatással, szép szóval érek környülök, mindent véghez viszek. Szüntelen való reám járások s panaszik kénszerített, Felségedet ilyen gondjai között busítanom. Alázatosan kérem Felségedet orvosoltassa ezen dolgokat. Magamrul is Felséged méltóztassék megemlékezni, mivel csak alig táplálódhatom cselédeimmel együtt, mivel Tiszt Uraimék conventiomat annak idejében meg nem adják, hanem csak biztatnak. Isten Felségedet szegény Hazánk megmaradására boldogul éltesse kívánom. Felségednek mindenkori alázatos öreg szolgája. Huszt 25. November 1710. Móricz István . . ."[68]

A levélből kitűnik, hogy a várőrség — mint Munkácson is — a fejedelem „Palotás" testőrző ezredéből való volt. Ruházatukat — a „mundért" (a német Monturból) — a kincstár adta. Színe veres és kék. Létszámuk a pestis után a felénél is alább süllyedt. Rákóczi szeptember 11-én azt írta Vay Ádámnak, hogy „Husztról kihalt a Praesidium".[69]

E hónapban Móricz István is beteg lett. Oly annyira, hogy Vay Ádám utódjáról kezdett gondolkodni. A fejedelem rossz néven vette Móricz István betegségét, s azt, hogy a halálra gondolt. Említett szeptember 11-i levelében egészen gyöngédtelenül nyilatkozott felőle:

„. . . Az Isten ítélete ellen nincs tanács. Az ki meghal csak el kell temetni. Én sem tehetek Huszt és Ecsed iránt egyéb dispositiokat, hanem az, mellyeket Kegyelmed tett. . . . Ott Móricz úgy látom csak ijedtében holt meg, még azért neki successort nem rendelhetek. Ha

[68] OL. Károlyi Levéltár. Missilisek. Móricz-csomag. 1710. november 25. „Cseléd" alatt családot értettek. Tágabb értelemben a háznépet, belső cselédséggel, akik egy kenyéren voltak. „Élet" a kenyérgabonát (búza, rozs) jelentette.

[69] Arch. Rákoczianum. III. 163. o.

mind azon által ő is, a többi desperatusokkal, — akik Isten kegyelmében kételkednek — találna meghalni: oda Komlóssinál jobbat alig találhatok, mert Járminak sok competitora volna az erdélyiek között..."

A Máramarosban is dúló járvány méreteire jellemző a megye Károlyinak 1710 júniusban tett jelentése:[70]

„... Majd egész vármegyénket a grassáló pestis ellepvén, mindennémű mezei és egyéb munkát, sőt maga cselédjét elhagyván lakósink, egész falvak havasokra, erdőkre, völgyekre, sőt Moldvára és Lengyelországra elszéledtenek. E vad helyen megtelepedett nép, ha egyszer eloszol, medvéknek, farkasoknak és rókáknak lakhelye lészen és in perpetuum marad pusztaságban az vármegye..."

1710 őszén gróf Pálffy János tábornagy vette át a felső-magyarországi császári csapatok feletti vezényletet. Feladata az ország visszahódításának befejezése volt. Ezt — mint született magyar ember — békés eszközökkel iparkodott végrehajtani. Tárgyalásokat kezdett Károlyival. A helyzet a tél folyamán annyira érett, hogy 1711. január 11-én maga Rákóczi is találkozott Pálffyval, Vay Ádám vajai kastélyában.

A jó szándékú tárgyalásokat azonban a bécsi udvar gyanakvással nézte. Ennek folytán a fejedelem bizonytalan hitegetéseknek kezdte látni, és orosz segítség után nézett. 1711. február 21-én Lengyelországba ment, hogy csapatokat szerezzen Nagy Péter cártól. Távozásakor összes hadai parancsnokává Károlyi Sándort nevezte ki, meghagyva, hogy a tárgyalásokat folytassa, s amennyiben kiszorulna az országból Máramaroson át jöjjön Lengyelországba a hadakkal. Úgy tervezte, nyárra visszatérhet — de sosem látta többé hazáját...

A fejedelem távozása megadta az utolsó lökést a felbomláshoz. Az a húsz-harminezer kuruc, aki még kitartott, nem akart már harcolni — de hazájából kibújdosni sem. A helyzetet súlyosbította, hogy Károlyi már nem bízott a győzelemben. Úgy vélte, hogy a császáriak tavaszra várható támadása a kuruc hadak és az ország teljes letiprását eredményezheti. Március 14-én titokban hűséget fogadott tehát személyére nézve Pálffy előtt a királynak. Ettől kezdve önállóan tárgyalt, bár levélben és követek útján igyekezett Rákóczit is a békére hangolni.

A gyors békekötést az európai politikai helyzet Bécsnek is sürgőssé tette. Pálffynak megadták a felhatalmazást a kegyelem beígérésére. Április 4-én — sok huzavona után — megszövegezték a „Finalis Resolutio"-t, amely a hűségesküt letevő kurucoknak teljes kegyelmet, és jószágaik visszaadását biztosította — Rákóczit sem kivéve. A fejedelem azonban — akit odakint segítséggel biztattak — nem hajlott a békére. Április 27-re gyűlésre hívta össze a rendeket Husztra.

De Károlyi ekkor már szemben állt vele. Értesítette a még fegyverben álló kuruc hadakat és bújdosó rendeket az alkudozás menetéről, megküldve a nevesebb vezetőknek a „Finalis Resolutio" másolatát.

[70] A Magyar Nemzet Története. Budapest, 1898/VII. 659. o.

Április 27-re — amikor a Pálffyval kötött fegyverszünet lejárt — Szatmárra hívta a rendeket, döntsenek a megegyezés ügyében. Rákóczi erről értesülve levélben kereste fel híveit, meghagyva, hogy ne engedelmeskedjenek. A rendek azonban a szatmári gyűlésekre mentek, nem Husztra, és hozzájárultak a béketervezethez. Május 1-én a kuruc had, Károlyi Sándorral az élén, a Kis Majtényi mezőn ünnepélyesen esküt tett a Habsburg királyra.

Csak kevesen küszködtek magukkal. Köztük Kassa, Ungvár, Munkács, Kővár parancsnokai és Móricz István — a huszti kapitány. Midőn április második felében kenyértörésre került a sor a szatmári gyűlés meghidetése folytán a fejedelem és Károlyi közt, és köztudomásúvá vált, hogy a békealkudozások konkrét formákat kezdenek ölteni, ő is lelki dilemma elé került. Rákóczi tiltotta Károlyitól, utóbbi pedig puhítani igyekezett. Megküldte neki az április 4-i „Finalis Resolutio" egy példányát.

Szilágyi István akadémikus — a máramarosszigeti líceum egykori tudós igazgatója — 1860-ban ismertette a „Magyar Történelmi Tár"-ban a megküldött békepontokat.[71]

„... I. József király — írta — még a békekötési tanácskozások folyama alatt elhalván, aggodalomba ejtette az ország lakói nagy részét, mi lesz most már a békepontok sorsa?... Ez volt az eset Máramarosban is, a hol, bár a megye rendei már május 7-én letették a homagiumot: de a huszti vár kapitánya Móricz István, annak ellenére is, hogy a birtokba venni akaró királyi sereg immár a vár alatt állomásozott, a kezén levő erősséget átadni egyáltalán nem akarta, minek következtében a részletes hódolás is mind csak maradozott a megyei lakosság részéről. A mindezek iránt értesült Károlyi Sándor szükségesnek látta e végből pátenst bocsátani a megyéhez, intvén és felhíván azt részint a már mutatott hűségben megmaradásra, részint a még vonakodók hódolatának eszközlésére... Huszti kapitány Móricz István külön vett tudósítást Károlyi Sándortól, oda mellékelésével a békepontok általa hitelesített másolatának..."

Móricz István — az ekkor Jaroszlói uradalmában, Verbinán — Lengyelországban tartózkodó fejedelemhez fordult. A szatmári gyűlés napján, április 27-én kelt levele keresztezte Rákóczi e hónap 25-én írt levelét, amelyben meghagyta neki, hogy Károlyinak ne engedelmeskedjék. A fejedelem május 1-én válaszolt:[72]

„... Vettük sub dato 27. április Kegyelmed levelét, melybül gondoljuk, hogy előbbeni levelünket s abban való szándékunkat Kegyelmed még akkor nem vehette. Melyet dupplicálni kívánván, újabban is adjuk tudtára Kegyelmednek, hogy Károlyi Uramnak cselekedeteit nem approbálván — akármi ordereket küldene ennekutána is, annak ne engedelmeskedjék, s maga mellett lévő Híveinket bátorságosan minden jóval biztathatja. Mert ha valamikor nagyobb út Hazánk szabadságának visszahozására mutatódott, mostan a császárnak bizonyos halálával, teljes reménségünk felvirradott s mind innét amint

71 Magyar Történelmi Tár, VII. 213. o.
72 Arch. Rákoczianum ... III. 646. o.

más dolgaink szerencsés folyamatjából Isten engedelmessége által egyebet boldogulásunknál nem remélhetünk, melyet Isten rövid idő alatt meg is ád. Tartsa azért Kegyelmed kétkedés nélkül a kevés üdő alatt is Hozzánk és Hazájához való igaz hűsége kötelességét s azokat is vezérelje csalhatatlan reménség alatt annak követésére . . ."

A május 1-i fegyverletétel felé tendáló események hatása alatt Móricz István április 30-án újabb levélben fordult a fejedelemhez. Nyilvánvaló lehetett ugyanis előtte, hogy ezt követőleg a huszti várat körülzárják, s ha azt a megállapított három heti türelmi idő alatt fel nem adja, elvész a joga a Kegyelemhez. A fejedelem május 3-án válaszolt:[73]

„. . . 30. Április Husztról datált Kegyelmed levelét vettük, nem kevés csodálkozással értvén, hogy három rendbéli írott leveleink közül egyiket sem vehette Kegyelmed, kikben, legfőképpen ezen holnapnak elein küldettekben megírtuk Kegyelmednek, hogy Károlyi cselekedeteit diffidentiaban vévén, semminémű ordereinek ezután ne obtemperáljon Kegyelmed. Sőt most is hagyjuk és parancsoljuk, hogy akár az ő ordereit, akár kiét másét veendi Kegyelmed a vár feladása, avagy egyéb Hazánk dolgának gátlása eránt —, ha csak saját kezünkkel írott parancsolatunkat és subscriptionkat s pecsétünket nem látja, — senkinek a várat akár micsoda persvasiokra ne adja fel Kegyelmed, se egyéb parancsolatjának ne engedelmeskedjék, hanem magunktól minden dispositiot várja, annyival is inkább, hogy a császár halála már bizonyos lévén, Isten segítsége által itt és más külső potentiáknál is. Hazánk dolgait oly karba hoztuk, és oly lábra állítottuk fel, hogy akár a német nemzet, akár más valaki, Hazánk szabadsága ellen való ellenségeskedésre, avagy csendességnek felháborodására ösztönt adna, lehessen repressioja.

Ha mi szüksege lészen pedig Kegyelmednek, Tekintetes Nagyságos Sennyey István munkácsi Commandirozó Generális uri Hívünkhöz reccuráljon Kegyelmed, de ha más dolgokban, kiket Hazánk ártalmára lenni tapasztalna Kegyelmed, valamit parancsolna, — semmiképpen ne obtemperáljon. Valamely hűséges indulattal pedig ekkoráig is a maga tisztit alattvalóival együtt folytatta Kegyelmed: ezután is a szerint folytassa, várván hűségeskedésének érdemes megjutalmaztatását . . ."

E levél volt II. Rákóczi Ferenc fejedelem utolsó levele Móricz Istvánhoz. A császári csapatok bevonultak Máramarosba és megszállták Huszt városát is. Parancsnokuk, báró Acton ezredes, a szabadságharc kezdetén gróf Rabutin császári tábornok segédtisztje Erdélyben, később gróf Pálffy János kísérője, kétszáz lovassal a vajai találkozóra. A megye rendeletet kapott, hogy megyegyűlés keretében tétesse le a rendekkel a „homagiumot" (hűségesküt). De a május 7-re hirdetett gyűlésen csak kevesen jelentek meg a nemesek közül. Oka bizonyára az, hogy a huszti vár még kuruc kézen volt. A gyűlés — Károlyi időközben kiadott pátensére reagálva — következő határozatot hozta:[74]

[73] Uo. III. 717. o.
[74] Máramaros vármegye Levéltára. Máramarossziget. Kgy. jkv.

„... Az kik a Nemes Vármegye mostani Gyűlésére nem compareálhattanak az homagium letételére, ahhoz képest Szolgabírák Uraimék cum sibi adjunctis[75] az Nemességet Falunkint Római Császár és Koronás Király Kegyelmes Urunk ő Felsége hűségére megeskessék, és azon Lajstromot minél hamarább küldjék Nótárius atyánkfia kezébe..."

Ily körülmények közt Móricz István nem maradhatott egyedüli kurucnak a megyében. Fel kellett adnia a várat. Szilágyi István említett tanulmányában erről a következőket írta:

„... Mindezek után ő sem vonakodhatott tovább, hanem szabadlevelet vévén a királyi had parancsnokától, május 12-én átadta a várat. A részére adott szabadlevél a Móricz utódoknál ma is megvan, s ott őriztetik a békekötés Károlyi Sándor féle példánya is..."

Szentiványi János dandárnok Munkácsról 1711. május 12-én írt levelében arról tudósította a fejedelmet, hogy „Huszt vára 10. reggel capitulált..."[76] E nap nem egyezik a család kezén volt oltalomlevél keltével, melyen valóban május 12. áll. Ez oklevél szövege a következő:[77]

„... Quandoquidem praesentium exhibitor Praenobilis ac Generosus Dominus Stephanus Moriz Homagium fidelitatis Erga Sacratissimam Suam Mattem coram me deposuit, et ad gratiam Eiusdem suae Mayestatis ex fortalitio Hust — in quo ipse Commendans erat — venit, quapropter ipsi has protectionales litteras usque ad ulteriorem confirmationem Excellentissimi D. Domini Campi Mareschalli Joannis Comitis a Pálffy per Hungariam Generalis Commendantis, Extradedi, vigore cuius praedictus Dominus Stephanus Moriz in suis bonis per Districtus varios in Marmarosh existentibus, sine ullo incommodo degere permittendus est; sit ipsi Etiam liberum per Hungariam, Transylvaniam, partesque iisdem annexas secure ambulandi. In cuius fidem hisce attestor. Signatum in Arce Hust, die 12. May 1711.

Sacrae Caesarae Regiaeque Mayestatis Actualis Colonellus Incliti Regiminis Rabutiani, necnon Confiniorum Poliniae et per Marmarosh Commendans

L. B. de Acton..."

Magyar fordításban:

„Minthogy jelen sorok bemutatója Nemes és Nemzetes Móricz István úr ő Szent Felsége iránt a hűségesküt előttem letette, és ugyanazon ő Felségének kegyébe jött Huszt erődjéből, — ahol parancsnok volt — azért kiadtam részére azt az oltalomlevelet, addig, amíg azt a továbbiakban Méltóságos Pálffy János gróf tábornagy, a Magyarországra kinevezett egyetemes főparancsnok meg nem erősíti; amely levél alapján nevezett Móricz István Úrnak meg kell engedni, hogy Máramaros megye különböző kerületeiben levő javain minden kellemetlenség nélkül élhessen és szabadon járhasson Magyarországon,

75 Értsd: a hozzájuk beosztott esküdttárssal.
76 Arch. Rákoczianum ... VIII. 443. o.
77 Latin szövegét közli *Szilágyi István* a Magyar Történelmi Tár 1860. évf. 214. o.

Erdélyben és az ezekhez csatolt területeken. Mindennek hitelét ezennel bizonyítom. Kelt Huszt várában 1711. május 12.

Ő császári és király Felségének valóságos Ezredese a dicső Rabutin ezredben, továbbá Lengyelország határainak és Máramarosnak parancsnoka,

báró Acton . . ."

A történeti képhez tartozik, hogy Huszt kapitulációja után pár napra — május 15-én — megadta magát Ungvár is, hol Ebeczky István parancsnokolt, majd utolsóként, június 23-án Munkács vára Sennyey István kapitánysága alatt. Ezzel fejeződött be végleg II. Rákóczi Ferenc szabadságharca, melyben Móricz István zászlóbontástól — zászló letételéig hűséggel és becsülettel részt vett.

*

Kilétére nézve a genealógiai szakirodalom nem nyújt elfogadható adatokat. *Nagy Iván* 1860-ban megjelent közismert művében (Magyarország Családai VII. 609. o.) nem említi névvel, csak Szilágyi István közlésére hivatkozva mondja, hogy a tokaji donációra és a vár feladására vonatkozó levelek a técsői Móricz család tulajdonában vannak. *Kempelen Béla:* Magyar Nemes Családok című lexikális kiadványa (VII. 275. o.) anakronisztikus módon egy 1638-ban élt Móricz Istvánnal azonosítja. Hamis úton jár kilétét illetően *Móricz Lajos* is, „A técsői Móricz család története" című 1930-ban megjelent füzetkéjében, amelyben — a levéltári és anyakönyvi adatokat nem ismerve — a család egy 1689-ben született és a szabadságharc kitörése éveiben a nagyenyedi református kollégiumban tanuló tagját teszi meg várkapitánynak.

Az 1711. május 12-én kelt „Salvus Conductus", valamint a család kezén öröklődött oklevelek kétségtelen bizonyítékai, hogy Móricz István huszti kapitány a Máramarosban birtokos técsői Móricz családba tartozott. Az ismert évszámok és családi adatok egybevetése alapján legvalószínűbb, hogy azonos volt azzal a técsői Móricz Istvánnal, aki — mint Teleki Mihály máramarosi jószágainak igazgatója —[78] 1675-ben Apafi Mihály fejedelemtől címeres nemeslevelet szerzett, és 1684-ben Máramarosban főszolgabíró volt. Mint kuruc érzelmű szegényebb nemes kerülhetett — a császári csapatok 1685. évi máramarosi bevonulása után — a munkácsi várba, Zrínyi Ilona idejében. 1640—45 körül születhetett Técsőn. Elhalálozásának ideje ismeretlen. Szülei: Móricz István Técső mezőváros főbírája (1651, 1666) és Técsői Jakab Ilona voltak

78 Lásd: *Nagy Iván:* Magyarország Családjai. VII. Pest. 1860., 609. o.

ENGELS AZ 1848—49-ES „MAGYAR HÁBORÚ" HADTÖRTÉNETÉRŐL

ÁCS TIBOR

125. évfordulóját ünnepeljük a magyar hadtörténelem egyik legfényesebb fejezetének, az 1848—49-es polgári forradalomnak és szabadságharcnak. Ez a dicső katonai hagyomány ma is elevenen ható erő, amely táplálja népünk szocialista hazafiságát, formálja történelemszemléletét, és nem kis szerepet játszik a magyar katonai gondolkodásban. Az évforduló kapcsán emlékeztetnünk kell arra is, hogy *Marx és Engels értékeléseiben kiemelte az 1848—49-es magyar polgári forradalom és szabadságharc egyetemes történelmi jelentőségét.* Ezt a megállapítást a különböző polgári történetírói iskolák és az elmúlt időszak vitáinak kétségbe vonó, vagy egyenesen tagadó nézetei sem tudták megcáfolni.[1] Sőt, a levéltárakból előkerült iratok igazolják a marxi és engelsi megállapítások helyességét az 1848—49-es magyar polgári forradalom és szabadságharc szerepét és nemzetközi jelentőségét illetően.

Marx és Engels nyilvánvalóan nem ismerhette a korabeli iratokat, ezért a magyar forradalom és szabadságharc részletes és minden vonatkozásában pontos vizsgálatára nem voltak képesek. Megállapításaiknak zsenialitása abban nyilvánult meg, ahogyan felrajzolták a társadalmi viszonyokat és a politikai törekvéseket, a katonai helyzetet és a hadügy jellemzőit. Számukra különösen azok az elemzések értékesek, amelyek az 1848—49-es magyar polgári forradalom és szabadságharc nemzetközi jelentősége mellett kiemelik annak hadtörténelmi és katonai fontosságát.

A „magyar háború" hadtörténelmével elsősorban Engels foglalkozott. Szükségesnek tartjuk, hogy a 125. évforduló kapcsán összegezzük az 1848—49-es magyar polgári forradalom és szabadságharc hadtörténetére vonatkozó nézeteit és bemutassuk a „magyar háború" összefoglaló hadtörténeti feldolgozására irányuló tervét. Ez két szempontból fontos: egyrészt, hogy ráirányítsuk a figyelmet a téma hadtörténeti feldolgozásának időszerűségére; másrészt felidézzük azokat az engelsi útmutatásokat, amelyek egy marxista hadtörténeti szintézis

[1] A hatvanas évek második felében folytatott viták során ismételten kísérlet történt Marxnak és Engelsnek az 1848—49-es magyar polgári forradalom és szabadságharc jellegéről és történelmi jelentőségéről vallott helyes nézeteinek megkérdőjelezésére.

alapját képezhetik. Ezért gyűjtöttük össze egy csokorba — szinte leltárszerűen — azokat az adatokat, amelyekből világosan kiderülhet, hogy Engelst mikor, mennyiben és milyen mélységben foglalkoztatta az 1848—49-es magyar szabadságharc története.

Sokak számára meglepetés erejével hathat az a tény, hogy Engels milyen hosszú időn keresztül melengette az 1848—49-es magyar háború hadtörténete monografikus feldolgozásának gondolatát, valamint az is, hogy ez a terv milyen nagy szerepet jelentett Engelsnél a hadtudományban és a hadtörténelemben való elmélyedésében. Talán az sem érdektelen, hogy Marx és Engels e kérdés révén mikor és hány magyar szabadságharcos emigránssal került kapcsolatba. Mindezek újabb kutatásokra adhatnak ösztönzést és esetleg nemcsak hadtörténeti kérdésekben.

Engelst az 1848—49-es magyar szabadságharc katonai eseményeit és hadügyét vizsgálva elsősorban az foglalkoztatta, hogy a forradalmi háborúk számára abból mi hasznosítható. Lángelméje lehetővé tette, hogy néhány lényeges és alapvető kérdésben időt álló következtetésekre és hadtudományi tételek megfogalmazására jusson. Az engelsi kutatási módszer kötelez bennünket arra is, hogy rámutassunk Engelsnek azokra az ítéleteire, melyek a több mint egy évszázad óta napvilágra került források alapján módosultak. Engels nagyságát bizonyítja, hogy kevés és pontatlan források, adatok alapján az 1848—49-es magyar szabadságharc hadtörténetének számos kérdésében a lényeget méltató következtetésekre és ítéletekre tudott jutni. De irreális követelmény lenne Engelsszel szemben, ha azt várnánk tőle, hogy a korabeli kutatási körülmények és feltételek között az 1848—49-es magyar szabadságharc hadtörténetének minden kérdésében a valóságra tapintson rá.

Az 1848—49-es magyar polgári forradalom és szabadságharc hadtörténetének kutatásával kapcsolatban Engels igazi nagysága akkor bontakozik ki teljesen, ha egyrészt kifejtést kapnak maradandó elméleti következtetései, másrészt helyreigazításban részesülnek a korabeli ismeretek folytán pontatlan adatai és az ezekre épülő ítéletei. E két követelménynek — véleményünk szerint — nem könnyű eleget tenni. Az első követelménynek oly módon lehet megfelelni, hogy a maradandó engelsi hadtörténeti következtetéseket és elméleti törvényszerűségeket a konkrétumok segítségével vizsgáljuk. A második követelménynek két formában is eleget lehet tenni. Egyrészt a tárgyalás menetében Engels adatait és a rájuk épülő következtetéseit kellene szembesíteni jelen ismereteinkkel. Ez viszont félig-meddig már az 1848—49-es magyar polgári forradalom és szabadságharc hadtörténetének megírását is jelentené. E nagy feladat azonban meghaladja erőnket és elvégzésére számos ok miatt nem vállalkozhatunk. Ezért választottuk a másik célunk elérését jobban szolgáló egyszerűbb formát, melynek segítségével pontatlan adatait helyesbítjük és megkíséreljük érzékeltetni, mi minden volt még ismeretlen Engels előtt az ítéletalkotás időszakában.

Az elmúlt 20 évben jeles kutatók munkájának eredményeként az 1848—49-es magyar polgári forradalom és szabadságharc gazdag ma-

gyar marxista hadtörténelmi irodalma jött létre. A széles forráskutatásokon alapuló tanulmányok segítségével egyre objektívabb kép alakul ki a forradalmi hadügyről; egyre inkább megbízhatóbbak ismereteink az 1848—49-es forradalom és szabadságharc fegyveres erőinek felépítéséről és szervezetéről, fegyverzetéről és felszereléséről, kiképzéséről és neveléséről, valamint nem utolsó sorban hadviselésének elveiről és gyakorlatáról. A marxista hadtörténetírás reálisan határozta meg az 1848—49-es forradalom és szabadságharc helyét és szerepét az egyetemes és a magyar hadtörténelemben.

A jelenlegi évforduló kapcsán különösen aktuálisnak tartjuk felhívni a figyelmet, hogy a magyar marxista történetírás eredményei és az eddig megjelent hadművészet-történeti összefoglaló jegyzetek nem pótolhatják az 1848—49-es polgári forradalom és szabadságharc hadtörténetét átfogó marxista szemléletű és megfelelő terjedelmű szintézisének a hiányát, amelynek elkészítése közel 20 éve szerepel a magyar hadtörténetírás programjában. Ezért tartjuk hasznosnak és szükségesnek ismételten ráirányítani a figyelmet arra a tényre, hogy noha több mint 120 év telt el Engelsnek attól az elhatározásától, hogy megírja az 1848—49-es magyar polgári forradalom és szabadságharc összefoglaló hadtörténetét — mégsem született meg más marxista szerző vagy szerzők tollából az engelsi útmutatásokat és módszereket is figyelembe vevő hadművészet-történeti összefoglaló.

Engels témánkra vonatkozó tevékenysége három szakaszra osztható: Az *első* szakaszban, 1848—49-ben írt cikkeiben elsőként vállalkozik arra, hogy marxista hadtörténelmi elemzését adja a forradalom és szabadságharc menetének és hadügyének. A *második* szakaszban, 1851—54-ben elmélyült tudományos analízis alá vette a „a magyar forradalmi háború" hadművészetét és tervbe vette hadtörténeti összefoglalójának megírását. A *harmadik* szakaszban — 1855 után — fogalmazódtak meg klasszikus ítéletei az 1848—49-es magyar polgári forradalom és szabadságharc hadtörténetének nem egy jelentős kérdéséről. Nézetünk szerint nem érdektelen nyomon követnünk Engels tudományos tevékenységének szakaszait, különösen annak a sokáig dédelgetett tervnek a sorsát, hogy megírja az 1848—49-es magyar polgári forradalom és szabadságharc hadtörténeti összefoglalóját.

Engels egykorú cikkei a forradalom és szabadságharc menetéről és a hadügy jellemzőiről

Az 1848—49-es magyar polgári forradalom és szabadságharc politikai és hadi eseményeit a kortárs Engels élénk figyelemmel és rokonszenvvel kísérte. A „magyar háborúról" már a „Párizstól—Bernig" c. útinaplójának megírásakor készített feljegyzéseket.[2] Az útinapló kéziratához tartozó térképszerű útvonalvázlat első lapján találhatók a feljegyzések és egy magyar egyenruhájú lovas rajza.[3] Marx ugyanis

2 Az útinapló kelte 1848 október—november. Lásd: *Marx—Engels* Művei 5. k. (továbbiakban MEM.) Budapest, 1961.. 443—460. o.
3 Uo. 444—445. o.

1848. november 29-i levelében arra kérte Engelst, hogy Svájcból küldjön a *Neue Rheinische Zeitung* számára cikkeket „a magyarországi kavarodásról (a népek méhrajáról)".[4] Engels rövid idő alatt megírta az 1848—49-es magyar polgári forradalom és szabadságharcról szóló első elemző cikkét, amely a *Neue Rheinische Zeitung* 1849. január 13. (194.) számában jelent meg.

Engels a *Neue Rheinische Zeitung*-ban megjelent cikkeiben — „A magyar harc", „A »Kölnische Zeitung« a magyar harcról", „Az itáliai és a magyarországi háború", „A piemontiak veresége", „Magyarország"[5] — politikai és katonai szempontból beható vizsgálat tárgyává tette a magyar forradalmat és függetlenségi háborút, amelynek sorsa szerinte — s ezt a nézetét Marx is osztotta — komoly kihatással lehetett az európai forradalmak alakulására.

Annak ellenére, hogy elsősorban osztrák forrásokkal rendelkezett, mégis meglepő hűséggel mutatta be az 1848—49-es magyar háború menetét, s annak hadtörténeti összefüggéseit, sőt a legtöbb esetben katonai előrelátásai is helytállóknak bizonyultak.

Az 1848—49-es magyar polgári forradalom és szabadságharc elemzésekor a háború konkrét körülményeiből, társadalmi tartalmából és történelmi szerepéből indult ki. Nagy érdeme, hogy először vette marxista módon „szemügyre közelebbről a harcot és a harcoló feleket"[6] és tárta fel a magyar háború politikai tartalmát és hajtóerőit, a háború szövevényes jelenségei közötti kapcsolatokat és összefüggéseket, valamint a hadviselés jellemző vonásait. Tisztázta, hogy milyen nemzetek és osztályok vívták a háborút, milyen politikai célok eléréséért, továbbá azt is, hogy milyen történelmi és gazdasági körülmények váltották ki a háborút. Az 1848—49-es magyar háború történelmi gyökereinek, gazdasági, társadalmi és politikai viszonyainak tudományos elemzésével Engels feltárta a háború politikai tartalmát. Ez tette számára lehetővé, hogy meghatározza a magyar háború jellegét.

Engels szerint az 1848—49-es magyar polgári forradalom és szabadságharc politikai céljai híven tükrözik a háború jellegét és megmutatják, kinek az érdekében folyik a fegyveres harc.

Kimutatta, hogy „a harcolók két nagy hadi táborra oszlottak": a forradalmat a magyarok és szövetségeseik, az ellenforradalmat az osztrák császári erők és hozzájuk csatlakozott nemzetiségek képviselték.[7] Leszögezte, hogy a magyarok igazságos, haladó és forradalmi háborút viseltek a Habsburg-elnyomás alóli felszabadulás és a feudalizmus megdöntése

[4] MEM. 27. k. Budapest, 1971., 122. o.
[5] MEM. 6. k. Budapest, 1962., 157—167, 293—297, 370—381, 494—502. o.
[6] Uo. 158. o.
[7] Uo. 160, 165. o. — Meg kívánjuk jegyezni, hogy a magyar szabadságharc vezetőinek tévedései és merev elutasító magatartása miatt a nemzeti mozgalmak, amelyek kezdetben szimpatizáltak a magyar polgári forradalommal, később ellene fordultak. A szűkkeblű nemzetiségi és parasztpolitika nagyban megkönnyítette, hogy a Habsburg-barát irányzat kezébe kerüljön a nemzeti mozgalmak vezetése és a nem magyar népek tömegeit az ellenforradalom a maga körébe vonja. Az is igaz viszont, hogy a nem magyar népek nemzeti törekvései bármilyen jelentős szerepet is játszottak, alá voltak rendelve az egyetemes haladásnak és az európai jelentőségű magyar polgári forradalomnak. A forradalom ellen tudatosan vagy nem tudatosan fegyveresen fellépő nemzeti mozgalmak a Habsburg ellenforradalmat szolgálták minden igaz és nemes szándékuk ellenére.

céljából. Az 1848—49-es magyar polgári forradalom és szabadságharc politikai tartalmában túlsúlyban voltak azok a tényezők, amelyek a háború igazságos jellegére utaltak. Engels nem fogadta el azokat a nézeteket, amelyek az osztrák császári erők igazságtalan háborúját kívánták igazolni, hanem bebizonyította minden efféle érvelés történelmileg hamis voltát.[8]

Az 1848—49-es magyar polgári forradalom és szabadságharc hadtörténeti vizsgálata során a háborút megelőző politikai és osztályharcokból indult ki, s csak miután megvilágította a háború politikai összefüggéseit, vázolta fel a „katonai" vonatkozásokat.[9] Figyelme kiterjedt a nagyon bonyolult katonapolitika és a hadászati helyzet elemzésére is. Világosan látta a magyar tömegeknek az események alakulásában betöltött tényleges szerepét. A háború fő hajtóerejének a magyar népet tekintette, amely a császári hadsereg ellenforradalmi túlerejével a maga forradalmi szenvedélyét állította szembe.

Engels nagyra értékelte a Kossuth vezette Honvédelmi Bizottmány munkáját a fegyveres erők megteremtésében, szervezésében és a hadműveletek irányításában. Megállapítása szerint a „dicső 1793-as esztendő összes fő vonásai ismét fellelhetők a Kossuth által felfegyverzett, megszervezett, fellelkesített Magyarországon."[10]

Hadászati szempontból gondosan elemezte a magyarországi főhadszínteret és az erdélyi mellékhadszínteret. A kedvezőtlen katonaföldrajzi helyzet vizsgálata során hangsúlyozta annak fontosságát, hogy a szabadságharcos erőket ellenség által lakott területek övezték, s ezek a császári fegyveres erők hadműveleti és utánpótlási bázisait szolgálták. Ez a kedvező körülmény megnövelte a császári csapatok sikeresebb harctevékenységének lehetőségeit. Engels a terület nagysága, a helyi lakosság, a közlekedési utak és a terep jellege alapján a magyarországi fő- és az erdélyi mellékhadszínteret négy — északi, keleti, déli és nyugati — részre, hadműveleti területre osztotta.[11]

Reális értékelésen alapult az a megállapítása, hogy 1849. január elejére súlyos helyzetet teremtett az ellenforradalmi fegyveres erők hadászati csoportosításainak elhelyezkedése és egyidejű koncentrikus támadása a különböző hadműveleti irányokból, de úgy vélte, hogy ennek ellenére „Ausztria még nem győzött".[12] Ezzel kapcsolatban rámutatott arra, hogy a magyar forradalmi háború a Franciaország ellen 1793-ban folytatott harcra emlékeztet. „Csupán azzal a különbséggel, hogy a magyarok gyéren lakott és csak félig-meddig civilizált országának korántsem állnak rendelkezésére azok a segédeszközök, mint akkoriban a francia köztársaságnak."[13]

Engels megállapította, hogy a magyar fegyveres erőket forradalmi lelkesedés, az erélyes és gyors szervezés jellemzi, viszont haditechnikai eszközökkel — fegyverrel, löveggel stb. — való felszerelésük és a ha-

8 Uo. 293—294. o.
9 Uo. 165. o.
10 Uo. 157. o.
11 Uo. 165—166. o.
12 Uo. 166. o.
13 Uo.

dianyaggyártás minőségileg és mennyiségileg egyaránt sok kívánni valót hagy maga után.

Igen érdekesek Engelsnek a hadművészettel kapcsolatos megjegyzései. Kifejti, hogy a magyaroknak a reguláris hadviselés mellett — miután a hadműveletek az ország szívében is kibontakoztak — a számukra kedvező és eredményekkel kecsegtető lovas gerillahadviselést is alkalmazniuk kellene. Ezzel a hadviselési móddal elvághatnák a császári sereget utánpótlási vonalaitól, megakadályozhatnák ellátását és csökkenthetnék harckészségét. A magyarok lovas gerillahadviselésével szemben az osztrák hadsereg „zárt csapattestekben semmire sem megy, ha pedig mozgóalakulatokra bomlik, el van veszve. Nehézkessége menthetetlenül a gyors magyar lovasalakulatok kezére juttatná, sőt, ha valahol győzne, még az üldözésre sem lenne lehetősége; a szétugrasztott császáriak mindegyike pedig mindegyik parasztban, mindegyik pásztorban halálos ellenségére találna."[14]

Engelsnek ez a megállapítása lényegében azt húzta alá, hogy a magyaroknak a háború győzelmes kimenetele érdekében el kell sajátítaniuk minden harcmódot, azokat ügyesen összehangolva, a helyzettől függően kell alkalmazniuk. Engels nagy jelentőséget tulajdonított a harctevékenység során a manővereknek. Ezért helyeselte, hogy a császáriak 1848. decemberi koncentrikus támadása elől a magyarok nagy területet átadva visszavonultak, abból a célból, hogy a döntő harcot elodázzák, megőrizzék a hadsereg állományát, minimális lélegzetvételi időhöz jussanak és erőt gyűjtsenek az újabb harcokhoz — a hadászati méretű ellentámadás előkészítéséhez és végrehajtásához. A visszavonulás időszakának története azonban azt is bizonyítja, hogy az átgondolt tervszerűség — az Engels által feltételezett formában — Kossuth minden erőfeszítése dacára sem jellemezte a magyar hadvezetést, s különböző tábornokok és csapataik harctevékenységét.

Engels meggyőző érveléssel cáfolta Schwanbecknek, a *Kölnische Zeitung* munkatársának tarthatatlan nézetét, aki a magyar hadseregnek a főhadszínterén történő visszavonulásából és átcsoportosításából azt a következtetést vonta le, hogy a magyarok döntő vereséget szenvedtek és a háború a közvetlen befejezés előtt áll: „»Csaknem harc nélkül« — vagyis miután az osztrákokat a Lajtától a Tiszáig *két teljes hónapon át feltartóztatták*, »csaknem harc nélkül« visszavonultak. A derék Schwanbeck, aki egy hadvezér nagyságát nem *anyagi* eredményei alapján, hanem annak alapján ítéli meg, hány emberét engedte lekaszabolni"![15] Engels a gyér és pontatlan források következtében nem szerezhetett tudomást arról, hogy Windischgrätz 1849. januárban nem használta ki a számára kedvező hadászati helyzetet a további előrenyomulásra és támadásra a forradalom új központja, Debrecen ellen. Ennek a lépésnek a megtételéről Windischgrätz-et a hadtápterületén tevékenykedő népfelkelők, a téli magyar Alföld vélt és valódi veszélyei, a szabadságharc összeomlásának közeli reménye és nem utolsó sorban elbizakodottságából fakadó hadvezéri baklövései tartották vissza.

[14] Uo. 167. o.
[15] Uo. 294—295. o.

Engels a tudatosan tévesen informáló osztrák hadijelentésekből kiszűrte, hogy Bem Erdélyben jelentős sikereket ért el és a „magyarok tartják a Tisza meg a Maros vonalát". A „menekülő" magyarok „sereget alkotnak anélkül, hogy az őket üldöző seregek nyomban ott teremnének, s minden új állásból kiűznék őket".[16] Engels a katonai helyzet alapján állapította meg, hogy az erőviszonyok 1849 februárjában a magyarok javára tolódtak el, akik nagy lendülettel készítik elő ellentámadásukat.

Ausztria helyzetét nagyban gyengítette az a körülmény, hogy fegyveres erőit két, a magyar és az itáliai hadszíntéren kellett készenlétben tartania és harcbavetnie, s ennek következtében egyik hadviselő féllel szemben sem sikerült döntő fölényhez jutnia. Az osztrák fegyveres erőknek két hadszíntéren való tevékenysége különösen 1849 tavaszától — a magyar honvédsereg győzelmi sorozatának hatására — a császári politikai és katonai vezetés számára óriási gondot okozott. Az osztrák katonák létszámának növelése a magyarországi hadszíntéren a Habsburgok számára létfontosságúvá vált. Az erőátcsoportosítást azonban csak az Itáliában állomásozó csapatok rovására lehetett végrehajtani. Az osztrákok mindent elkövettek annak érdekében, hogy mihamarabb békét kössenek Piemonttal és felszámolják Velence ellenállását. 1849 tavaszán az itáliai események, a piemontiakkal folytatott béketárgyalások és a magyarországi hadszíntéren kialakult helyzet között közvetlen összefüggések is kimutathatók. Engels erre a tényre felfigyelt.

1849 márciusában megvizsgálta az itáliai és magyarországi események összefüggéseit és kimutatta, hogy kölcsönhatást gyakorolnak a katonai erőviszonyok alakulására, a hadműveletek menetére és kimenetelére. Szerinte az 1848. augusztus 9-én megkötött itáliai fegyverszünet tette lehetővé az osztrák katonák többségének a magyarországi hadszíntérre való vezénylését, aminek következtében fennállt a magyar hadsereg lehengerlésének veszélye. De az itáliai háború kiújulása 1849. március 20-án felcsillantotta a reményt — igaz csak 3 napra —, hogy a dolgok állása megváltozhat és az osztrák erőket még jobban meg kell majd osztani a magyarországi és itáliai hadszíntereken harcoló Windischgrätz és Radetzky hadseregei között. A magyarok ezáltal is időt nyerhetnek fegyverek beszerzésére és gyártására, a népfelkelőkből és nemzetőrökből harctéri szolgálatra alkalmas katonák kiképzésére és az ország honvédelmének forradalmasítására. Ezzel szemben „Ausztria napról napra veszített ellenfeleihez viszonyított erejéből".[17] A császáriak számára „kellemetlen magyar háború" befejezése helyett új szakasz kezdődött, mert a „magyar hadsereg gyorsított menetben Pest felé vonul és nyilván az ostromlott Komárom felmentésére készül".[18]

Engels megállapította, hogy a magyar háború menetére a piemonti hadsereg 1849. március 23-i veresége nem gyakorolt azonnali döntő

16 Uo. 296. o.
17 Uo. 370—371. o.
18 Uo. 371. o.

hatást, s abból a következő fontos és ma is érvényes hadtudományi tanulságot vonta le:

„Eleve óriási hiba volt, hogy a piemontiak csupán reguláris hadsereget állítottak szembe az osztrákokkal, hogy szokásos, polgári, tisztes háborút akartak viselni ellenük. Egy olyan népnek, amely függetlenségét akarja kivívni, nem szabad a *szokásos* harci eszközökre szorítkoznia. Tömegfelkelés, forradalmi háború, gerillák mindenütt, ez az egyetlen eszköz, melynek segítségével egy kis nép egy naggyal elbánhat, melynek segítségével egy kevésbé erős hadsereg ellenállhat az erősebbnek és a jobban szervezettnek.

A spanyolok bebizonyították ezt 1807—1812-ben, a magyarok még most is bizonyítják".[19]

Az elberfeldi felkelésben való részvételéért Engelst a letartóztatás veszélye fenyegette, ezért 1849. május 17-én kénytelen elhagyni Kölnt. Az üldöztetések miatt május 19-én a *Neue Rheinische Zeitung* is beszüntette megjelenését. Az újság utolsó számában jelentette meg Engels a magyar háborút elemző cikksorozatának befejező részét — Magyarország címmel. Ebben többek között kifejti, hogy a magyar szabadságharc európai jelentőségű forradalmi háborúvá vált, majd összefoglalását adja az 1848—49-es magyar háború menetének és várható fejleményeinek. „Abban a pillanatban — írta Engels —, amikor a magyar háború az oroszok tényleges benyomulása következtében *európai* háborúvá válik, kénytelenek vagyunk annak további lefolyásáról jelentéseinket beszüntetni. Már csak az adatott meg számunkra, hogy rövid áttekintésben még egyszer bemutassuk olvasóinknak e nagyszerű kelet-európai forradalmi háború fejlődését."[20] Engelsnek ez az elsősorban hadtörténeti áttekintése több szempontból is érdekes számunkra.

Különösen figyelemre méltóak azok a gondolatai, amelyek elősegíthetik a *háború hadtörténeti periodizációjának megalkotását.*[21] Engels áttekintéséből világosan kiderül, hogy a háború menetének politikai eredményeiből kiindulva lehet meghatározni a háború fő szakaszait. Engels írásából kivehető, hogy szerinte az 1848—49-es magyar háború négy sajátos stratégiai tartalommal rendelkező időszakból állt. Ezt a periodizációt a két hadviselő fél politikájában és a hadi eseményekben végbement lényeges változások alapján állapította meg: az első 1848 szeptemberétől decemberig, a második 1848 decemberétől 1849 februárjáig, a harmadik 1849 februárjától júniusig és végül a negyedik 1849 júniusától augusztusig tartott.

Engels megállapította, hogy a háború *első szakaszának* hadi eseményeit a császári ellenforradalmi erők támadása és a magyar forradalmi erők ellentámadása jellemezte. A háború előjátéka az 1848. június 6-án a Bánátban és a Bácskában kitört s az „udvar pénze és ügynökei által szított felkelés" volt.[22] Ezt követte 1848 szeptemberében

19 Uo. 376. o.
20 Uo. 494. o.
21 Az 1848—49-es magyar polgári forradalom és szabadságharc periodizációjával kapcsolatos marxi—engelsi gondolatokra először Révai József figyelt fel. Lásd *Révai József:* Marx és az 1848-as magyar forradalom. Budapest, 1953.
22 MEM. 6. k. 495. o.

Jellačić csapatainak dunántúli támadó hadművelete. Jellačić, „akinek kedvezett a dezorganizáltság és árulás, amely az egész, névleg magyar, de valójában régi császári tisztikarban és táborkarban uralkodott, előrenyomult Székesfehérvárig. Ott a magyar hadsereg, áruló vezetői ellenére, megverte és osztrák területre, Bécs falai alá kergette."[23] Meg kívánjuk jegyezni, hogy Engels eltúlozta a katonai vezetők áruló szerepét. Móga és a tisztikar egy része ott követett el hibát, hogy olyan döntést hozott, miszerint a magyar hadsereg nem kezdi a harcot, de ha megtámadják, védekezni fog és hogy elfogadták Jellačić 3 napos fegyverszüneti kérelmét.

Az október 6-i bécsi forradalom kitörése meghiúsította a császári haditervek megvalósítását. A magyar hadsereg vezetőinek tétovázása és a csapatok rossz szervezettsége, túl későn — október 30-án — megkockáztatott magyar támadás Bécs felmentésére, okozták a magyarok schwechati vereségét. A helyzet ilyen alakulásához azonban hozzájárult a bécsi polgári forradalom megosztottsága, amely a magyarokhoz fűződő viszonyban is tükröződött. „Még hat hétig tartott a fegyvernyugvás a császáriak és a magyarok között. Mialatt mindkét hadsereg mindent megmozgatott a maga megerősítésére . . ."[24]

A háború *második szakasza* — Engels szerint — 1848 decemberében kezdődött az osztrák erők koncentrikus támadásával. „A császári hadsereg addigra úgyszólván bekerítette Magyarországot, s minden oldalról támadott."[25] Engels a rendelkezésére álló adatok alapján tévesen közölte a szemben álló erők létszámadatait, ám az erőviszonyok alakulását és az általános osztrák támadás hadászati célját és hadműveleti irányait pontosan felvázolta. Kiemelte, hogy a túlerőben levő császári hadsereg reguláris, jórészt harcedzett csapatokból állt, ellene többségében kiképzetlen honvédekből és népfelkelőkből álló magyar hadsereg vette fel a harcot. Engels helyesen körvonalazta az 1848. december végi súlyos katonai helyzetben a magyarok számára járható utakat — ezeket kényszer, nem pedig tudatos tervszerűség diktálta —, amikor azt írta: „A hadsereg csak fegyvernek, gyakorlatnak és jó vezetőknek volt híján, s minderre néhány hónap alatt kellett szert tennie. Tehát minden azon fordult meg, hogy időt nyerjenek, hogy a császáriakat becsalogassák az országba, ahol a folytonos gerillaháborúban kimerülnek, erős helyőrségek és egyéb különítmények hátrahagyása következtében meggyengülnek. A magyaroknak azért volt az a tervük, hogy lassan visszahúzódnak az ország belsejébe, állandó ütközetekben begyakoroltatják az újoncokat, és végső szükség esetén az úttalan mocsarakkal teli Tisza-vonalat, ezt a magyar föld magva köré húzott természetes árkot állítják maguk és az ellenség közé."[26]

Engels a továbbiakban kifejtette, hogy a magyar hadsereg már a hadjárat elején kénytelen volt a Tisza mögé visszavonulni az osztrákok

[23] Uo.
[24] Uo.
[25] Uo. 496. o.
[26] Uo. 496—497. o.

erős nyomására. „Úgy látszott, hogy az osztrákok csaknem végeztek a magyar forradalommal. Magyarország kétharmada és Erdély háromnegyede mögöttük volt, s a magyarokra elől, két oldalt és hátul egyszerre mértek csapásokat. Még néhány mérföld előre, és valamennyi császári hadtest kezet nyújthat egymásnak egy mind szűkebbre összehúzódó körben, amelyben mint egy boa constrictor gyűrűjében megfojtják Magyarországot."[27]

Engels rámutatott: ebben a kedvezőtlen helyzetben az volt a magyarok feladata, hogy valamelyik oldalon szabad utat teremtsenek. „Ez két oldalon történt: Erdélyben Bem, Szlovákiában Görgey révén. Mindkettő olyan hadjáratot vezetett, amellyel a jelenkor leglángeszűbb hadvezéreinek bizonyultak."[28] Engels részletesen elemezte Bem 1848. december elejétől 1849 márciusáig tartó hadjáratát. A hadműveleteket „néhány ütközet, néhány gyors ide-oda vonulás" jellemezte. Bem ezzel szabadította fel Erdélyt és így „a magyar hadsereg háta szabaddá vált. Az a természetes erődítményvonal, amelyet a Tisza alkotott, most folytatást és kiegészítést nyert a Kárpátok és az erdélyi hegyek vonulatában a Szepességtől le a bánáti határokig."[29] Engels ekkor még nem tudta, hogy Görgey — megtagadva az engedelmességet — saját elhatározása alapján tevékenykedett. Görgey nagy nehézségek közepette vonta össze hadtestét, de ígérgetései és Kossuth utasításai ellenére sem vállalt ütközetet, hanem passzív visszavonulással átengedte a teret Windischgrätznek. Görgey megtagadva Kossuthnak és a Honvédelmi Bizottmánynak az engedelmességet, olyan haditervet követett, amely a váci kiáltványban kifejtett politikai elképzeléseit, az ellenséggel való egyezkedést szolgálta. De Windischgrätz feltétel nélküli megadást követelt. Görgey az északi hadjárattal politikai és hatalmi törekvéseinek szolgálatában kedvezőtlen terepű és jórészt ellenséges területre vezényelte hadtestét, kitéve katonáit az éhezésnek, a bekerítés és a megsemmisítés veszélyének. Ez a helyzet kedvező alkalmat teremtett a császáriak számára — akik azt nem használták ki — a szabadságharc leveréséhez. Igaz viszont, hogy a hadjárat alatt a Görgey-hadtest az ellenséges erőknek érzékeny veszteséget okozva lekötötte annak nem jelentéktelen részét; a parancsnokok és katonák a harcokban megedződtek, s a hadtest — elsősorban a Guyon-hadosztály hősiességének eredményeként — egyesülhetett a Felső-Tiszánál Klapka csapataival. Katonai szempontból Görgey hadtestének teljesítményét Északnyugat-Magyarországon Engels Beméhez „hasonló diadalmenet"-ként értékelte. A teljesítmény valóban óriási volt, azonban erősen kétséges, hogy szükséges volt-e az adott katonai helyzetben.

Engels összefoglalójából kitűnik, hogy a háború *harmadik szakaszának* kezdetét 1849 februárjára tette, amikor a Tiszánál egyesültek a magyar főerők az osztrákok elleni ellentámadás végrehajtása céljából. Az első sikertelen kísérlet idején a magyar hadsereg élén Dembinski

27 Uo. 497. o.
28 Uo.
29 Uo. 498. o.

állt, aki a kápolnai csata után ismét visszatért a Tisza mögé. Itt készült fel a magyar fősereg az új előrenyomulásra és az ellentámadás megindítására. 1849 márciusára Engels megállapítása szerint a magyar hadseregben „rátermett vezetők nőttek fel vagy kapcsolódtak be, és a decemberi, vezető nélküli szervezetlen tömeg helyett váratlanul egy koncentrált, bátor, nagyszámú, jól szervezett és kitűnően vezetett hadsereg állt szemben a császáriakkal."[30] Engels a továbbiakban nagyra értékelte a magyar hadsereg tavaszi támadó hadjáratának hadműveleteit és ütközeteit, amelyeknek az volt a fő jellemzőjük, hogy az osztrákokat ügyes manőverezéssel és ütközetek sorozatával űzték ki pozícióikból. A császáriak, minthogy visszavonulási útjukat fenyegették, gyors viszavonulásra kényszerültek. Welden, az új főparancsnok Győr és Pozsony irányában húzódott vissza. Az osztrák fősereg ellen aratott győzelmekkel egyidejűleg Perczel és Bem megtisztította a Bácskát és a Bánátot is az ellenségtől.[31]

„Egyszóval — írta Engels —, még néhány nap, és a győzelmes magyar hadsereg, az óriási osztrák hadak roncsait maga előtt kergetve, diadalmenetben bevonult volna Bécsbe, és örökre megsemmisítette volna az osztrák monarchiát."[32] Az áprilisi függetlenségi nyilatkozat, a lengyelekkel és az osztrákokkal való szövetség, valamint a hadászati és politikai szükségesség Engels szerint megkívánta volna, „hogy a magyarok Bécs bevételével és Ausztria forradalmasításával elismerést szerezzenek függetlenségi nyilatkozatuknak. Ily módon a magyar háború nagyon hamar elvesztette kezdeti nemzeti jellegét, és éppen a látszólag legnemzetibb lépéssel, a függetlenségi nyilatkozattal öltött végérvényesen európai jelleget.[33] Engels már 1848-ban megsejtette, hogy a Habsburgok és az orosz cárizmus között 1848 folyamán megkezdődtek a tárgyalások a magyar forradalom elleni szövetségről. Ennek indítékai tehát nemcsak és nem elsősorban a Függetlenségi Nyilatkozatban keresendők. A Függetlenségi Nyilatkozat, ha nem is volt a cári intervenció kiváltó oka, mindenesetre kiélezte az ellentéteket és kiszélesítette a forradalom külső és belső ellenségeinek frontját. A Habsburg-dinasztiának a végső indítékot a cári hadsereg Magyarországra való behívására a honvédsereg győzelmes tavaszi hadjárata adta meg, mert birodalmuk létét látták veszélyeztetve. A magyarok Bécset fenyegették és felrémlett az esetleges újabb forradalmak kirobbanásának veszélye Európában. Magyarországon összpontosult 1849 tavaszán az európai forradalom háborúja a fennálló rend ellen. Ezekkel a politikai és katonai eseményekkel és Buda ostromával 1849 májusában befejeződött a háború harmadik szakasza és megkezdődött a negyedik, az utolsó szakasz, mivel az osztrák hadsereg mellett „az oroszok még sokkal hatalmasabb hadseregekkel fenyegetnek."[34]

Engels elgondolása a háború *utolsó szakaszának* menetét és kimenetelét illetően nem vált valóra. Az osztrák és orosz hadseregek egye-

30 Uo.
31 Uo. 499. o.
32 Uo.
33 Uo. 500. o.
34 Uo. 501. o.

sített hatalmas túlerejének 1849 nyarán a magyar hadsereg már nem tudott hosszabb ideig ellenállni. Igaz, hogy „a magyar háború európai háború lett", de szövetségre nem a forradalmi, hanem az ellenforradalmi erők léptek, ami a magyar forradalom és szabadságharc leveréséhez vezetett.[35]

Az eddig kifejtettek bizonyítják, hogy Engels cikkeiben nagy részletességgel kísérelte meg vizsgálat tárgyává tenni az 1848—49-es magyar háború történetét. Ennek során mindenek előtt bemutatta a háború jellegét és mozgatóerőit, a háború fő időszakainak hadászati tartalmát. Engels 1849-es írásaiból világosan kitűnik, hogy az 1848—49-es magyar szabadságharcot úgy értékelte, mint forradalmi háborút, amely nemcsak a társadalmi, hanem a katonai fejlődés szempontjából is jelentős volt. Az volt a véleménye, hogy ez a forradalmi háború kihatott a hadügy minden területére, és érzékelhető fejlődést idézett elő különösen a hadviselés és a harc megvívásának módjaiban. Engels elismeri Kossuth és a baloldal nagy szerepét a forradalmi tömeghadsereg megteremtésében és megsejti, hogy ez a katonai szervezet — sajátosságait tekintve — egyedül álló Európában, s a honvédsereg alapjában véve jól megfelelt a harc megvívásának. Felismeri, hogy a honvédsereg fegyverzettel és felszereléssel való ellátása nagy nehézségekkel jár és a meglevő sem egyöntetű. A magyar hadsereg erkölcsi-politikai színvonalát magas fokúnak és igen jelentős tényezőnek értékelte.

Engels a forradalmi honvédsereg hadművészetének értékelésekor kiemelte hadászatának aktív támadó jellegét, amellyel a gyors döntő csatára és a császári főerők megsemmisítésére törekedtek. A szabadságharc ütközetein keresztül Engels is jelezte a hadművészetnek azt az ellentmondásosságát, hogy a háborút nem lehet egyetlen döntő csatával megnyerni, mert a végső döntéshez az egymásután következő ütközetekre, az ütközetek sorozatára van szükség. Elismerés hangján szólt a hadművészet olyan jellemzőjéről, mint a manőver és mozgékonyság, amely a honvédsereg támadó és védelmi tevékenységében egyaránt nagy szerepet játszott. Elemzése során Engels rátapintott a honvédsereg harcászatának a kor, és elsősorban az osztrák hadsereg harceljárásától eltérő vonásaira. Különösen a harcászatban jelentkeztek a forradalmi elemek, az oszlopharcászat mellett a kombinált és a szétszórt harcalakzat, a szuronyroham stb. A pfalz-i felkelés alatt szerzett tapasztalatai alapján, ahol „főképp a hadviselés magyar módszere örvendett közkedveltségnek", arra is rámutatott, hogy a magyar háborúban, ha elvonatkoztatjuk a politikai, katonai, földrajzi stb. körülményektől, nem lehet megtalálni a „bölcsek stratégiai kövét". Ha csak le akarják másolni a magyar hadművészetet, „könnyen elképzelhető, milyen mulatságos dolgok sültek ki ebből".[36] Engels igen részletesen és talán szerepén túlmenően méltatta a magyar gerillahadviselés jelentőségét. Igaz, eközben fogalmazta meg az ezzel kapcsolatos, ma is érvényes hadtudományi tételét. A szabadságharc alatt

[35] Uo. 501—502. o.
[36] MEM. 7. k. Budapest, 1962., 153. o.

azonban a különböző tényezők nem tették lehetővé az országos méretű gerillaharcot és csak esetenként sikerült azt összehangolni a honvédsereg tevékenységével.

Engels felismerte azokat a nehézségeket és ellentmondásokat, amelyek közepette a magyar forradalmi hadügy fejlődött. Nem egy esetben bírálta a magyarok hadművészetében jelentkező konzervatív szabályokat, de elismerte, hogy a fiatal magyar honvédsereg a szabadságharc egész ideje alatt egyenrangú ellenfele volt az európai színvonalú szervezettel, fegyverzettel, kiképzéssel, hadművészettel és nagy harci múlttal rendelkező osztrák császári fegyveres erőknek.

Engels 1851—1854 közötti hadtörténeti kutatásainak eredményei és terve az 1848—49-es „magyar háború" összefoglaló katonai történetének megírására

Engels olyan jelentősnek tartotta a hadviselési módok és formák alakulása szempontjából az 1848—49-es magyar polgári forradalom és szabadságharc hadművészetét, hogy nagyon komolyan megkezdte a magyar háború tanulmányozását. Négy éven keresztül — 1851 és 1854 között — vissza-visszatérően foglalkozott azzal a gondolattal, hogy megírja az 1848—49-es magyar polgári forradalom és szabadságharc hadművészet-történeti összefoglalóját. Kutatásai kiegészítették, pontosították és helyenként módosították első írásaiban levont következtetéseit és hadtörténeti megállapításait.

Az 1848—49-es magyar forradalom és szabadságharc hadtörténeti feldolgozásának szükségességét Marx vetette fel Engelshez intézett 1851. április 2-i levelében, amikor ezeket írta: „Minthogy most amúgy is hadtudományt űzöl, nem tudnád-e a magyar hadjáratokat a »Neue Rheinische Zeitung«, Palmerston kékkönyve[37] stb. segítségével újból feldolgozni? Ez nagyon hasznos lenne. Rövidebb-hosszabb idő múlva ki fogok adni két kötetet 60 ív terjedelemben, s oda ez remekül alkalmas lenne. Ha részleteket akarsz megtudni intrikákról, csatákról, egyénekről, csak el kell nekem küldened a leveleket — nyitva — ilyen címzéssel: von Beck bárónőnek. Kapcsolatba kerültem vele. Kossuth kémnője volt... Ezt ki kell használni."[38]

Marx tehát arra kérte Engelst, hogy publikálás céljából dolgozza fel újból az 1848—49-es magyar polgári forradalom és szabadságharc eseményeit, de most már elsősorban összefoglaló hadtörténeti ábrázolására és hadművészeti elemzésére gondolt és azt tartotta nagyon hasznosnak. Felhívta Engels figyelmét, hogy ismertesse a hadieseményeket befolyásoló politikai irányzatok harcait, a politika és a hadászat, a politikai és katonai vezetők viszonyának alakulását. Marx nagy jelentőséget tulajdonított annak, hogy Engels részletesen vizsgálja meg a háború hadjáratait, hadműveleteit és csatáit. Marxnak ez az igénye nyilvánvalóan abból a szándékából fakadt, hogy Engels mutassa ki a

37 Marx levelében a „Correspondence realtive to the Affairs of Hungary. 1847—1849. Presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty, August 15, 1850." c. kékkönyvre utalt.

38 MEM. 27. k. 213. o.

lényeges összefüggéseket, az új és forradalmi elemeket a hadseregépítésben, a hadművészetben, a katonai kiképzésben és nevelésben. Az 1848—49-es magyar polgári forradalom és szabadságharc nagyon bonyolult témakörének ilyen elmélyült hadtörténeti feldolgozásához, különösen pedig hadművészeti vizsgálatához, mint ahogy a későbbiekben ki is derült, a Marx ajánlotta források nem voltak elegendők és hitelesek.[39] Marx levelében nincs szó arról, hogy az általa tervezett két kötet 60 ívében a „magyar hadjáratok"-ra mekkora terjedelmet szánt.

Engels már másnapi, 1851. április 3-i válaszában felvázolta az 1848—49-es magyar polgári forradalom és szabadságharc hadtörténeti feldolgozásának lehetőségeit és korlátait. Ebben a levélben fektette le Engels a marxista hadtörténetírás legfontosabb alapelveit és módszereit, valamint a maga kutatási programját, amelyet a következőképpen fogalmazott meg:

„A magyar hadjáratról — vagy ami még jobb volna, ha lehetne, valamennyi 1848—50-es hadjáratról — szívesen írnék, ha minden forrást meg lehetne szerezni. A »Neue Rheinische Zeitung«-ot csak az osztrák bulletinekkel való összehasonlításra használhatnám, s te tudod, mennyire hézagosak ezek. Legalább tíz-tizenkét műre lenne szükségem csak erről az egy hadjáratról és még akkor is hiányozna a fő dolog: A Kossuth-féle »Közlöny« (Moniteur). Sehol sem sül fel olyan könnyen az ember, mint éppen a hadtörténetben, ha elmélkedni akar, anélkül, hogy megvolnának az összes adatai a létszámról, élelmezésről, lőszerellátásról stb. Ilyesmi még megjárja egy újságban, amikor valamennyi lap egyformán rosszul tájékozott és amikor az a fő, hogy a rendelkezésre álló néhány adatból a helyes következtetéseket vonjuk le. De hogy utólag minden döntő esetben meg lehessen mondani: itt így és így kellett volna cselekedni, itt pedig helyesen cselekedtek, bár az eredmény látszólag ellene szól, ehhez, úgy vélem, a magyar háborúra vonatkozó anyagok még nem kerültek eléggé nyilvánosságra. Pl. ki szerzi meg nekem az osztrák meg a magyar seregek és a különböző hadtestek helyzetjelentéseit minden csata és minden fontos hadmozdulat előestéjén? Előbb meg kell jelenniök Kossuth és Görgey emlékiratainak és hiteles formában látnom kell a Dembinski által előterjesztett csata- és hadjáratterveket. De már a meglevő anyagból is lehetne egyet-mást tisztázni és talán egészen érdekes cikket írni. Annyi már most is világos, hogy a magyar felkelést — éppúgy, mint az 1830-as lengyel felkelést és 1812-ben az orosz birodalmat — 1849 elején csak a tél mentette meg. Csupán Magyarország, Lengyelország és Oroszország azok az államok Európában, ahol téli invázió lehetetlen. Mindazonáltal fatális dolog, ha valamely felkelés megmentője pusztán a körötte feneketlen mélységben elterülő sártenger. Ha

[39] Lásd példának Beck báróné ügyét. Engels Marxhoz intézett 1851. szeptember 1-i levelében megkérdezte Marxot: „Olvastad a mai Daily News épületes cikkét az állítólagos Beck bárónéről és tényleges ringyóról, aki szélhámosságai közepette az angol rendőrség kezére kerülve Birminghamben elhalálozott?" (MEM. 27. k. 312. o.) — Beck Vilma az 1848—49-es magyar szabadságharc kalandornője volt, aki bárónőnek és Kossuth bizalmasának adta ki magát, és Angliában az emigránsokkal való kapcsolatát titkos feljelentésekre használta fel.

Ausztria és Magyarország között a historia nem decemberben, hanem májusban robbant volna ki, nem került volna sor semmiféle magyar hadsereg megszervezésére és az egész zűr úgy végződött volna, mint Bádenben, ni plus ni moins (sem jobban, sem kevésbé)".[40]

Engels idézett válaszából nagyon világosan kiderül, hogy szívesen megírta volna az 1848—49-es magyar forradalom és szabadságharc hadtörténetét, sőt mi több, „valamennyi 1848—50-es hadjáratot". Ez utóbbi változatát a hadtörténeti feldolgozásnak Engels nyilván azért tartotta célszerűbbnek, mert az összehasonlító módszer alkalmazásának segítségével ki tudta volna mutatni ezeknek a háborúknak az általános és specifikus jegyeit. Hadművészeti szempontból pedig így könnyebben megoldhatónak tűnt a tanulságok levonása és a törvényszerűségek általánosítása. De az ilyen feldolgozáshoz, mint Engels megállapította, abban az időben az összes szükséges forrás megszerzése szinte lehetetlen volt.

De Engels szerint még az 1848—49-es magyar forradalom és szabadságharccal kapcsolatos tudományos feltáró és feldolgozó hadtörténeti munkához is számos feltétel hiányzott. A magyar háborúra vonatkozó anyagok még nem kerültek eléggé nyilvánosságra.[41] Ezért vonta le azt az alapvető tanulságot Engels, hogy sehol sem sül fel olyan könnyen az ember, mint éppen a hadtörténetben, ha elmélkedni akar anélkül, hogy megvolnának az összes adatai. Engels elengedhetetlennek tartotta a hadtörténeti kutatásban a leglényegesebb források tanulmányozását. A források adatainak összevetése és kritikája segítségével tartotta csak elképzelhetőnek egy-egy háború reális hadművészettörténeti bemutatását és a katonai törvényszerűségek feltárását.

Engels ekkor már az 1848—49-es magyar polgári forradalom és szabadságharc néhány alapvető hadtörténeti problémájával tisztában volt, de a hadjáratok, a hadműveletek és csaták néhány igen fontos részletét a források hiánya miatt még nem ismerte. Engelst különösen erősen foglalkoztatta a magyar háborúban a tér és az idő problémája. Írásaiban vissza-visszatért ennek a hadművészet szempontjából jelentős kérdésnek az elemzésére. Ezt igazolja, hogy részletesen vizsgálta: a magyarországi és erdélyi hadszíntér jellege milyen szerepet játszott a harctevékenységben, a háború menetében és kimenetelében. Már első elemzéseiben nem egyszer rámutatott az időtényező nagy fontosságára a magyar háború hadműveleteiben. Engels álláspontja ebben a kérdésben ingadozott, amit eltérő következtetései is bizonyítanak.

Levelében azért vonta le azt az erősen vitatható és az első — 1849-es — értékelésétől teljesen eltérő következtetését — melyet később ismét módosított —, hogy a magyarokat „1849 elején csak a tél

[40] MEM. 27. i. 216—217. o.

[41] Meg kívánjuk jegyezni, hogy Engelsnek teljes mértékig igaza volt, mert az 1848—49-es forradalom és szabadságharc hivatalos iratanyaga az osztrákok hadizsákmánya lett, zárlat alatt tartották, és nem engedtek benne kutatni. Így a magyar kutatók az 1918 előtti hadtörténeti munkáikban is a különböző emlékiratok önigazoló és nem egyszer ellentmondó adatait tudták csak felhasználni. Az 1924. évi bádeni levéltári egyezmény alapján került a nagy értékű hadtörténelmi jellegű iratanyag a Hadtörténelmi Levéltár birtokába és azóta áll a kutatók rendelkezésére.

mentette meg" és Magyarországon a „téli invázió lehetetlen". A kérdés megválaszolása azonban nem ilyen egyszerű, és a magyarországi hadszíntéren zajló események alakulásában más tényezők játszották a fő szerepet. A véletleneket, az osztrák és magyar hadvezetés hibáit és más befolyásoló tényezőket nem szabad elhanyagolni. Az 1848 decemberétől 1849 márciusáig lezajlott hadi események — az ellenforradalmi császári erők decemberi koncentrikus támadása, Bem erdélyi sikeres ellentámadása, az északi hadjárat és a Perczel vezette csapatok harctevékenysége — Engels állításának éppen az ellenkezőjét bizonyították. A magyar hadszíntéren folyó harcokat kétségkívül befolyásolták az időjárási és földrajzi viszonyok, de a hadi helyzet alakulásában nem ezek játszották a fő szerepet. 1849 elején a katonai erőviszonyok változása — és eltolódása a császáriak javára — volt a döntő a hadviselő felek között folyó fegyveres küzdelem megvívásának fejlődése szempontjából. 1848 májusában a kedvezőtlen katonapolitikai és hadászati helyzet következtében az osztrák császári sereg már képtelen lett volna a magyar forradalom elleni katonai támadásra, a háború megkezdésére. A magyar forradalom megmentését későbbi írásaiban Engels már nem elsősorban időjárási és földrajzi, hanem politikai és katonai tényezőkkel magyarázta. Engels a magyar háború története alapján végső soron azt a hadművészeti tanulságot vonta le, hogy a hadműveletekben nagy szerepet játszó teret és időt a siker érdekében mesteri módon kell felhasználni. Felhívta a figyelmet, hogy a hadművészet egyik legfontosabb követelménye minden korban a térnek és időnek helyes és gyors számbavétele, a csapás helyének és idejének jó kiválasztása.

Engels válaszlevelében azt is jelezte, hogy anyaga alapján a katonai eseményekről van már mondanivalója és tudna talán egy érdekes cikket írni, de könyvet vagy több cikket csak abban az esetben, ha meg tudja szerezni az 1848—49-es forradalom és szabadságharc hadtörténetének nélkülözhetetlen forrásait. Engels, latolgatva a lehetőségeket, feltette a kérdést Marxnak: „Hogy áll a dolog a tervezett két 60 íves köteteddel kiadó szempontból? Ha ez all right (rendben) volna, akkor már rá lehetne bírni a fickót, hogy a magyar cikkekhez szükséges anyagot — megadnám mi kell — megszerezze, ezt, ha szükséges, a honoráriumból később elszámolnánk. Kellene még egy *nagyon jó* térkép, külön Magyarországról és Erdélyről, meg lehetőleg csatatervek, melyeket tudomásom szerint az eddigi művek nem tartalmaznak — a térkép egyedül kb. 15—20 tallérba kerülhet. Ezeket kikerestetném Weydemeyerrel. Apropó, tudod a címét? Érdeklődni szeretnék nála katonai szervezési és taktikai ábécés könyvek felől, éppen ezt az izét nem lehet itt kapni. Mindenesetre nézz utána annak is, milyen Magyarországról szóló könyveket lehetne Beck bárónőtől vagy általa felhajtani."[42] Engels 1851. április 3-i levele azt igazolja, hogy egyre erősödött benne az a gondolat, hogy az alapvető források és térképek beszerzése és feldolgozása után nyomban nekilát a magyar

42 MEM. 27. k. 218—219. o.

háború hadtörténetének megírásához. Ezt a szándékát jelezte Joseph Weydemeyerhez intézett 1851. június 19-i levele is.

Engels ebben a levelében Weydemeyer tanácsát és segítségét kérte katonai tanulmányaihoz és közben kifejtette, milyen okok késztették a hadtörténelem rendszeres és elmélyült tanulmányozására:

„A roppant fontosság, melyre a katonai oldalnak a legközelebbi megmozdulásnál szert kell tennie, s régi hajlamom meg az újságban a magyar háborúról írt cikkeim, végül dicső badeni kalandjaim, mind-ez erre ösztökélt, s legalább annyira akarom vinni, hogy elméletileg némiképp hozzászólhassak anélkül, hogy túl nagy baklövéseket követnék el."[43]

Engels felsorolásában nem kis szerepet játszik az 1848—49-es magyar forradalom és szabadságharc. Engels tehát olyan elmélyült ismeretek megszerzésére törekedett, amelyek szükségesek a „katonai természetű történelmi tények megértéséhez és helyes megítéléséhez . . ."[44] Ennek érdekében sok hadtörténeti és katonai elméleti művet tanulmányozott át s megjegyezte: „Mihelyt kissé előbbre jutok, tisztességesen átrágom majd az 1848—49-es hadjáratokat, különösen az itáliaiakat és a magyart."[45] Engels elhatározását az 1848—49-es magyar háború megírására tükrözi egy, Weydemeyerhez intézett későbbi — 1851. augusztus 7-i levél is, amelyben azt írta: „Magyarország térképére is szükségem van. Úgy látom, az osztrák vezérkar több munkát is megjelentetett erről; ird meg, ilyen jellegű volt-e a te térképed és mennyibe kerül, legrosszabb esetben is használhatóbb lesz, mint a nagy Stieler . . .[46] ha bármilyen további felvilágosítást tudsz szerezni számomra, nagyon fogok örülni."[47]

1851 őszén fokozódott Marx és Engels érdeklődése és gondolatainak kicserélése az 1848—49-es magyar szabadságharc katonai kérdéseiről. Engels egyre jobban elmélyedt a hadművészet különböző problémáinak elemzésében. Vizsgálatainak eredményeként törvényszerűnek tekinti a polgári politikai vezetés elsőbbségét a katonai vezetéssel szemben. Marxhoz írt 1851. szeptember 26-i levelében elismeréssel szól arról a hatalmas forradalmi hadseregépítési munkáról, amely „Magyarországon 1848 márciusától 1849 derekáig tartott, amíg rendes hadsereget tudtak szervezni",[48] s amelyet a magyar kormány a forradalmi baloldal támogatásával igen nehéz helyzetben, a katonai vezetők egy részének gáncsoskodásai ellenére végrehajtott. Engels megállapítását jól illusztrálja a honvédzászlóaljak számának növekedése: 1848 szeptemberében 16, októberében 42, decemberben 64, 1849 februárjában 72, áprilisban 91, májusban 122 és júniusban 140 volt a zászlóaljak száma.

Marx helyeselte, hogy Engels fokozta kutatómunkáját az 1848—

43 Uo. 530. o.
44 Uo.
45 Uo. 531. o.
46 Engels a „nagy Stieler"-en Stieler kéziatlaszát érti Stieler's Handatlas über alle Teile der Erde nach dem neuesten Zustande und über das Weltgebäude, I. kiad. 4. részben, Gotha 1817—22; 1950-ig 11 átdolgozott kiadása jelent meg.
47 MEM. 27. k. 544. o.
48 Uo. 330. o.

49-es forradalom és szabadságharc hadtörténetének megírása érdekében. Hogy további munkára serkentse, kereste a publikálási lehetőségeket. Marx azt javasolta az Amerikában élő Weydemeyernek, hogy szervezze meg egy kis könyvekből álló sorozat kiadását. E zsebkönyvekben olyan, a „*Neue Rheinische Zeitung*"-ban is napvilágot látott fontos témákat tárnának az olvasók elé, mint például a „Magyarország" Engelstől.[49]

1852-ben Engels egyre több anyagot gyűjtött össze az 1848—49-es magyar forradalom és szabadságharc hadtörténetéről. Kutatómunkájához két fő forrástípust vett igénybe. Egyrészt a könyvészeti anyagot, amely felöleli a korabeli sajtót, a dokumentumokat, memoárokat és a könyvalakban, vagy a különböző katonai folyóiratokban megjelent hadtörténelmi feldolgozásokat. Másrészt az 1848—49-es magyar forradalom és szabadságharcban részt vett emigránsokkal való beszélgetéseket, amelyet Marx, vagy személyesen Engels folytatott.

Marx különösen hasznosnak tekintette Engels kutatómunkája szempontjából a magyar háború résztvevőivel való kapcsolatot és azt gyümölcsöztetni kívánta. Marx megismerkedett többek között a hírhedt Bangya János ezredessel.[50] Bangya felajánlotta szolgálatait, amiről Marx értesítette Engelst is 1852 februárjában. „Bangya felajánlotta nekem Szemere és Perczel közreműködését Weydemeyer munkájában. A magyar (háborús vagy egyéb) történelem mely pontjairól kellene, elsősorban felvilágosítást kérni ezektől az uraktól? Magától értetődik, hogy nem írhatnak saját nevükön, mert mi *semmiféle* klikkel nem akarjuk azonosítani magunkat. De Perczel legalább jó republikánus és mindenfélét tud."[51] Marx ezenkívül levelet írt Claussnak és Weydemeyernek Szemere — főleg Kossuth ellen irányuló — röpiratának német és angol kiadása ügyében és elvállalta a Szemere magyar nyelvű kéziratából készült Bangya-féle fordítás korrigálását.[52]

Engels az 1848—49-es magyar forradalom és szabadságharc hadtörténetének kutatásai során elért eredményeit 1852 márciusában is felhasználta. Ekkor írta meg „Forradalom és ellenforradalom Németországban" c. munkájának XII. cikkét „Bécs otroma és elárultatása" címmel.[53] Ebben a cikkében az 1848—49-es magyar forradalom és szabadságharc korábbi hadművészeti értékeléséhez képest számos új elem található. Engels élesen bírálta a magyar hadsereg sokat vitatott Bécs előtti 1848. októberi harctevékenységét és késlekedését, mivel az ingadozó politikai és katonai vezetés a kezdeti hadászati előnyt nem használta fel bátran és kérlelhetetlenül arra, hogy a felkelt Béccsel katonailag egyesüljön és megteremtse a katonai helyzetet döntő módon befolyásoló összeköttetést a forradalmi Bécs és Magyarország között. Igaz — és ezt Engels nem jelzi ilyen súllyal —, hogy Bécs is inga-

49 Uo. 559. o.

50 Bangya János katonatisztként részt vett az 1848—49-es szabadságharcban, majd annak leverése után külföldön Kossuth megbízottja és egyúttal rendőrügynök. Ez utóbbi minőségében vette fel a kapcsolatot Marxszal és Engelsszel.

51 MEM. 28. k. Budapest, 1971., 18. o.

52 Lásd *Szemere Bertalan:* Graf Ludwig Batthyány, Arthur Görgei, Ludwig Kossuth. Politische Charakterskizzen aus dem Ungarischen Freiheitskrige. Hamburg, 1853.

53 MEM. 8. k. Budapest, 1962., 61—67. o.

dozott és a bécsi forradalmárok összessége sem akarta ezt az egyesülést. Ez a lépés Engels szerint hadászati szempontból legrosszabb esetben is olyan következménnyel járt volna, hogy „az osztrák hadsereg bárminemű összpontosítását egy fél évvel kitolják."[54]

A veszteglő Móga és a tisztikar azzal indokolta habozását és tétovázását, hogy Auersperg és Jellačić egyesített hadserege összezúzhatja a hiányosan felszerelt és kiképzetlen magyar sereget. Ez a feltételezés nem volt teljesen alaptalan és előfordulhatott volna, hogy a magyar hadsereg főerői Bécs alatt elvéreznek és annak beláthatatlan következményei lehettek volna a magyar forradalom számára. Az is igaz viszont, hogy kockázat nélkül nem lehet ütközetet nyerni. Ezt fejtette ki Engels, amikor az 1848. októberi harccselekmények kapcsán kimutatta a forradalmi hadviselés egyik nagyon jelentős hadművészeti törvényszerűségét. „Háborúban, és különösen a forradalmi hadviselésben — írta Engels — a cselekvés gyorsasága mindaddig, amíg határozott előnyt nem nyertünk, a legelső szabály, és minden habozás nélkül kimondjuk, hogy Perczelnek *tisztán katonai okokból* sem lett volna szabad megállnia mindaddig, amíg az összeköttetés a bécsiekkel létre nem jön. Ebben természetesen volt némi kockázat, de ki nyert valaha is ütközetet kockázat nélkül?"[55]

Engels a pontatlan források alapján jogtalanul marasztalta el az elkövetett katonai hibákért Perczelt. 1849. októberében a Lajta mentén összpontosított magyar fősereg élén továbbra is Móga János altábornagy állott. Perczel Mór tábornok a muraközi csapatok parancsnoka volt. Az igaz viszont, hogy Engels kérdésfeltevése és megállapítása teljesen indokolt, mert — mint kifejtette — Bécs népe is sokat kockáztatott, amikor a magyar forradalom ellen vezényelt Richter zászlóaljjal — amelynek katonái megtagadták a parancs végrehajtását — egyesülve felkeltek a császári csapatok ellen és birtokukba vették Bécset. Ezzel a bécsi forradalmárok a Magyarország elleni újabb támadást elodázták, és szorongatott helyzetükben azt várták, hogy a magyarok majd viszonozzák a támogatást. A magyar hadvezetés súlyos baklövést követett el passzivitásával. „A katonai hiba, amelyet azzal követtek el, hogy megvárták, amíg az osztrákok egyesültek, és hogy Schwechatnál egy gyönge hadműveletet hajtottak végre, amely megérdemelten dicstelen vereséggel végződött — ez a katonai baklövés minden bizonnyal több kockázattal járt, mint amennyit azzal vállaltak volna, ha elszántan Bécs felé menetelnek Jellačić szétszórt bandái ellen."[56]

Engels elfogadhatatlannak tartotta a politikai és a katonai vezetésnek azt a fő érvét, hogy katonailag azért nem támogatták a bécsi felkelést, mert „Magyarország nem hagyhatta el a törvényesség és alkotmányosság talaját". Ezt a kifogást „a történelem soha nem fogja kielégítőnek tekinteni".[57] E problémával kapcsolatban jogosan állapí-

54 Uo. 63. o.
55 Uo.
56 Uo.
57 Uo. 64. o.

totta meg, „hogy a legkevésbé sem hasznos dolog kimondottan csak törvényes ellenállási eszközökkel élni olyan ellenséggel szemben, amelyik megveti az ilyen aggályokat". Engels ezenkívül kifejti, hogy ezt az igényt tudta Görgey is felhasználni és a „kormányzat ellen" fordítani.[58]

Engels ebben az írásában is kifejezésre juttatta, hogy elmélyülten foglalkozott és rokonszenvezett az 1848—49-es magyar forradalom és szabadságharc menetével és sorsával. „Tudott dolog — írta Engels —, hogy nem táplálunk rosszindulatot Magyarország iránt. A harc idején mellette álltunk; bátran mondhatjuk, hogy lapunk, a »Neue Rheinische Zeitung« minden más újságnál többet tett a magyar ügy németországi népszerűsítéséért, amennyiben megmagyarázta a magyarok és a szlávok közti harc természetét és nyomon követte a magyar háborút olyan cikksorozatban, amely azután abban a megtiszteltetésben részesült, hogy az e tárgyról szóló csaknem összes későbbi könyvek belőle plagizáltak, még a született magyarok és a »szemtanúk« művei is."[59]

Engels a rokonszenv kinyilvánítása mellett a továbbiakban éles bírálatot gyakorolt, mivel feladatának tekintette, hogy a bécsi felkelésről történelmi pártatlansággal csak a tényeket jegyezze fel és őszintén kifejtse a véleményét a hadi eseményekkel kapcsolatban. Ez nem sikerült minden vonatkozásban, és Engelst elragadta a szenvedélye, amit híven tükröz az alábbi elfogult megjegyzése: „a magyar hadjárat összes ragyogó győzelmeiért és dicsőséges csatáiért sem adnók oda Bécs népének, honfitársainknak, spontán, magányos felkelését és hősies ellenállását, amelynek révén Magyarország időt nyert, hogy megszervezze azt a hadsereget, amely ilyen nagy dolgokat vihetett végbe."[60] A későbbiek során Engels módosította ezt a véleményét és nem képviselt ilyen nézetet.

Engels az 1848—49-es forradalom és szabadságharc hadi eseményeit vizsgálva ebben az írásában is számos időtálló hadművészeti megállapítást tett. Különösen figyelemre méltóak a háború hadászati helyzetével és irányításával kapcsolatos megjegyzései és ítéletei, és az olyan jelentős hadtudományi tételek megfogalmazása, mint a cselekvés gyorsasága mindaddig, amíg határozott előnyt nem nyertünk, vagy „ki nyert valaha ütközetet kockázat nélkül?"

Engels e munkával párhuzamosan tovább kutatta a magyar háború történetét, bár gátolta őt — amint erről Marxnak és Weydemeyernek panaszkodott — a magyar hadszíntér jó térképének és a csaták vázlatainak hiánya. Ebben kívánt Marx Engelsnek segíteni, amikor figyelmébe ajánlotta Szeremley Miklóst, akit így mutatott be 1852. április 5-én kelt levelében: „Megismerkedtem itt Szeremley ezredessel, igen művelt ember. 14 csatában vett részt Magyarországon. Minthogy egyben kitűnő festő, most remek könyvet ad ki: csatabeszámolók és hozzá a csaták rajzai. A vázlatokat maga készítette, a kidolgozást a

[58] Uo. 64—65. o.
[59] Uo. 65. o.
[60] Uo.

legjobb francia festők. Ígért nekem egy példányt. Darabonként 10 fontba kerül majd. Ezzel majd gyarapodik katonai könyvtárad."[61]

Marx arra kérte Engelst, támogassa Szeremley könyvének megjelentetését azzal, hogy elősegíti reklámozását: „A neked küldött dolgok között megtalálod az öreg Szeremley képes csataleírásának reklámtervezetét. Ezt kissé helyre pofozva és angolra lefordítva reklámnak kívánja feldolgoztatni, s ennek fejében mindegyikünknek a mű egy példányát ígéri. Azt hiszem, érdemes egy kis csinnadrattát csinálni."[62]

Engels Marxhoz írt 1852. május 1-i levelében elvállalta a megbízást: „Azt a dolgot Szeremley számára majd megcsinálom."[63] De Engels más irányú elfoglaltsága miatt erre egyhamar nem került sor és azért Marx május 13-án a következő sürgető levelet intézte hozzá:

„Kedves Engels!

Ma csak néhány sort írok neked. Az öreg Szeremley, akinek első füzete elkészült, naponta nyaggat engem csataművének reklámja miatt. Ha most ezt nem tudod megcsinálni, legalább az ő fogalmazványát küldd vissza nekem postafordultával."[64]

Engels 1852 májusában, mérlegelve kutatásainak eredményeit, arra a következtetésre jutott, hogy a magyar háborúval foglalkozó anyagok gyűjtésében és feldolgozásában egy minőségileg jelentős szakaszhoz érkezett. A további előrelépéshez szerinte arra volt még szüksége, hogy egyetemes hadtörténelmi ismereteit elmélyítse és néhány igen költséges, de fontos forrást beszerezzen. Ezt közölte Marxnak írt levelében is: „Mint látom, Görgey emlékiratai éppen most jelentek meg, de hat tallérba kerülnek, s ezért most még nem tudom megvenni magamnak. Ezzel a magyar háború *katonai* részére vonatkozó anyag egyelőre lezártnak tekinthető. A magyar háborúról mindenesetre írok valamit, talán valamennyi 1848—49-es háborúról. Mihelyt a korábbi hadtörténetet némileg megismertem, kiadó után fogok nézni, aki majd a források költségeinek legnagyobb részét is viselheti."[65]

Engelsnek 1852. július elején sikerült megvennie Görgey emlékiratait,[66] amely újabb lendületet adott a feldolgozó munkájához. Görgey könyvét Engels alaposan áttanulmányozta, jegyzeteket készített magának, és fontos kérdésekben alakította ki véglegesnek tűnő álláspontját. Kimutatja, hogy a szabadságharc hadművészetében, a magyarok hadászatában és harcászatában a forradalmi és az osztrák elemek keveredtek. Görgey könyvének elemzése során Engels megrajzolta Görgey hadvezéri képességeinek találó és nem éppen hízelgő képét. Engels Görgey jellemzését és a hadművészeti értékelését Marxnak szóló levelében a következő formában fogalmazta meg:

„Éppen előttem van Görgey úr. Mi akkor a »Neue Rheinische Zeitung«-ban az *osztrák* jelentésekből remekül fejtettük meg a magyar

61 MEM. 28. i. 44. o.
62 Uo. 56. o.
63 Uo. 59. o.
64 Uo. 67. o.
65 Uo. 65—66. o.
66 Lásd *Görgei Arthur:* Mein Leben und Wirken in Ungarn in den Jahren 1848 und 1849. Bd. 1—2. Leipzig, 1851.

háború menetét és ragyogóan, de egyszersmind elővigyázatosan, helyesen jósoltunk. Görgey könyve kutyául aljas, nem létezik ehhez fogható kicsinyesen irigy, gyalázatosan alantas, korlátolt valami. A katonai rész jó — Görgey, a maga igazi mivoltában, a tehetséges volt hadnagy, aki nyomban tábornok lesz és akire tojáshéjként mindenütt rátapad még a csapatszolgálat és az elemi taktikai aprólékosság. Azok a magyarok, akik azt állítják, hogy Görgey ezt nem írhatta, *szamarak.* A valódi Görgey és az osztrák elem oly könnyen megkülönböztethető a könyvben, mint Chenunél a két különnemű elem. Forrásként a könyv elővigyázattal, de különben igen jól használható. A fickó rosszindulatú korlátoltsága odáig terjed, hogy önmaga blamálására ösztökéli, mint például a váci proklamáció históriájával — amelyben azt veti Kossuth szemére, hogy a valóságban okosabb volt, mint dagályos beszédeiben — és az egész gyámolatlan ábrázolással, amely a szerzőt akarata ellenére minduntalan lejáratja. Ez a korlátoltság soha nem engedi Görgeynek, hogy eljusson bárkinek a valóságos jellemzéséhez, de van benne néhány takaros vonás és glossza Kossuthról és a legtöbb egyéb szereplőről. E rosszindulatból fakadó korlátoltsága ellenére Görgey — ez mindenütt észrevehető —, mégis felette van valamennyinek, miféle fickó lehet akkor a többi.

A magyar háborúról mindenesetre írok majd."[67]

Engels Görgey emlékiratai alapján is igazolva látta korábbi megállapításait a háború menetéről. Egyet lehet érteni a Görgeyről alkotott engelsi állásponttal is, kivéve az utolsó mondatát, amelyben azt állítja, hogy Görgey a szabadságharc valamennyi vezetője fölött állt. Görgey tábornok politikai és katonai tevékenysége cáfolja ezt az állítást, amelyet Engels is módosított és élesen bírálta a kormány Görgeyvel szembeni erélytelenségét és következetlenségét, amely nagyban hozzájárult a polgári hatalom és a hadsereg, a politikai és a katonai vezetés közötti szakadék, a Görgey és Kossuth közötti ellentét elmélyüléséhez. Engels rámutatott arra, hogy a magyar politikában lezajlott harcok, a katonai vezetés megtorpanásai és a hadművészetben a forradalmi és a konzervatív elemek keveredése mind-mind kihatottak a háború menetére és kimenetelére, a hadjáratok és csaták eredményeire.

Görgey könyvének áttanulmányozása után Engels tovább folytatta feldolgozói tevékenységét. Ezt kívánta Marx elősegíteni, amikor közölte: „Megállapodtam Bangyával, hogy amint még egy másolat elkészül, *te* megkapod Szemere brosúráját kéziratban. Ezt a dokumentumot munkádban nem nélkülözheted, mert Kossuthnak, Görgeynek stb. olyan leveleit foglalja magában, amelyek sehol sem kerültek nyilvánosságra."[68] Engels válaszában ezeket írta: „Nemsokára annyira jutok, hogy a közönség előtt is megkockáztathatom az önálló katonai véleménynyilvánítást. A Szemere-féle históriának *nagyon fogok örülni;* de a feldolgozására még nem gondolhatok... Csak még egy évig

[67] MEM. 28. k. 78. o.
[68] Uo. 81. o.

biflázzak hadtudományt, és akkor csakugyan pokolian ámulnak majd a demokrata hadnagyocskák."[69]

Az Engels levelezésében és cikkeiben található hadművészeti elemzések azt bizonyítják, hogy kételyei dacára nagy lendülettel dolgozott a magyar háborút vizsgáló művén. Ennek a hadtörténeti munkának nyersanyaga, vázlata, fogalmazványa, vagy fogalmazványai — amely számunkra igen értékes lenne —, eddig nem kerültek elő, de hogy előrehaladott stádiumban lehetett, ezt igazolni látszik az 1852. augusztus 16-i Marxnak szóló levél, amelyben Engels a következőket írta:

„Egyébként most hamarosan elkészülök a magyar hadjárattal és még e héten közvetlenül írok Brockhausnak. Gondom lesz rá, hogy amennyiben nem bízik katonai felkészültségemben, előzőleg néhány idevágó cikket írjak a »Gegenwart« számára, amelyekből aztán mindent megláthat. Dronkének igen jó a kapcsolata Brockhaus-szal, és ezt hasznosítani kell, mert végtére is Brockhaus még a legkezelhetőbb könyvkereskedők egyike. Meglátjuk."[70]

Engelsnek e kijelentése alapján joggal feltételezhetjük, hogy azért keresett kiadót, hogy könyvét megrendelésre elkészítse. De az is valószínűnek tűnik, hogy azért kívánt kapcsolatba lépni a kiadóval, mert az 1848—49-es magyar forradalom és a szabadságharc hadtörténetét főleg hadművészeti aspektusból feldolgozta és ezzel kapcsolatos — nyilván terjedelmesebb — összefoglalásának egyik fogalmazványa elkészült, vagy nagyon közel állt a befejezéshez. Az eddigiekből azonban az is kivehető, hogy az 1848—49-es magyar szabadságharc katonai történetével foglalkozó, egyre szaporodó forrásnak számító kiadványok miatt Engels nem tekintette lezártnak kutatásait és véglegesnek megfogalmazott művét. Marx 1852. augusztus 19-i levelében szintén erre figyelmeztette: „A magyar háborúhoz valószínűleg jó lenne még átnézned: *Colonel Sigismund Thaly:* »The fortress of Komarom (Comorn), during the War of Independence in Hungary«. Fordította (németből) William Rushton. Jamas Madden, Leadenhead Street (1852)."[71]

Marx e levelének hatására a Manchesterben élő Engels tervbe vette, hogy munkájának továbbfejlesztéséhez újabb forrásokat használ fel. A forrásokhoz a legkönnyebben a British Múzeum könyvtárában lehetett hozzáférni és ehhez kérte Marx segítségét: „Köszönet a hadtörténeti dolgokért. Alkalomadtán módodban volna-e a British Museumban utánanézni, hogy ott fellelhető-e: 1. az »Österrichische Militärsche Zeitschrift« 1848-tól fogva, 2. a porosz »Militär-Wochenblatt«, a berlini »Wehr Zeitung«, 3. még egyéb katonai folyóiratok, különösen szemlék — franciák is — 1848-tól? Továbbá egy kollekció az ausgburgi »Allgemeine Zeitung«-ból, különösen 1850-től? Ezekre a dolgokra nagy szükségem van, és ha valamennyire lehetséges, megpróbálnék időt szakítani, hogy ott átrágjam magam rajtuk, mire odáig jutok."[72]

69 Uo. 83. o.
70 Uo. 102. o.
71 Uo. 103. o. — *Thaly Zsigmond* könyve 1852-ben jelent meg Londonban.
72 MEM. 28. k. 107. o.

Engels kéréséből kiderül, hogy egy időre meg kellett szakítania hadtörténeti kutatásait, mert apja vállalatának ügyei kötötték le. Erről panaszkodott Marxnak 1852. szeptember 7-én: „A katonai dolgokat pillanatnyilag félretettem. Az irodai munka nagyon mozgalmas."[73] Október közepén Engels ismét nekifogott kutatásainak és közben áttanulmányozta Szemere írását, amiről megjegyezte: „A Szemere-féle kézirat Kossuthról sokkal jobb, mint a Görgeyről szóló — Kossuthtal meg tud birkózni."[74]

Ebben az időszakban Marx és Engels életében újra előtérbe kerültek a magyar emigránsok. Egyrészt kiderült, hogy Bangya János rendőrügynök és „A számkivetés nagyjai" c. kéziratot átadta a porosz rendőrségnek.[75] Másrészt újabb magyarokkal kerültek közeli kapcsolatba. Marx az egyik magyart ezzel a levéllel küldte 1852. október 20-án Engelshez: „Szívélyesen ajánlom neked e sorok átadóját, Pleyel ezredest. Személyesen ugyan nem ismerem, de »melegen« ajánlja Bangya ezredes, őt pedig ismered."[76]

Engels nem örült Pleyel látogatásának, mert hátráltatta munkájában — ti. Marx helyett írt cikkeket amerikai lapoknak —, és ezt meg is írta Marxnak: „Ha a jövőben pontosan számítani akarsz a Dananek szánt cikkek továbbítására, akkor óvakodnod kell attól, hogy különösen éppen csütörtök estére magyar ezredeseket küldj hozzám. A tegnapi egész estém ráment erre a fickóra, s ma megint el akar jönni, nincs híjával minden műveltségnek, katonainak sem, és a legérdekesebb magyar, akit eddig láttam, de egyszersmind német-osztrák arisztokrata."[77] A Marxhoz intézett levélből kitűnik, hogy Engels Pleyellel katonai kérdésekről, az 1848—49-es magyar szabadságharc hadieseményeiről vitatkozott és cserélt nézeteket. Marx később találkozott Zerffi Gusztáv magyar emigráns újságíróval, a szabadságharc résztvevőjével, akit egyik levelében így mutat be Engelsnek: „. . . a magyar viszonyokról önállóbb és helyesebb nézetei vannak, mint aminőket más ottani menekültektől hallottam."[78] Meg kell azonban jegyeznünk, hogy Marx azért alkotott ilyen hízelgő véleményt az örökösen köpönyegforgató Zerffiről, mert félreismerte.

Engels hadtörténeti tanulmányainak és kutatásainak mintegy másfél évi eredményeiről Weydemeyernek is részletesen beszámolt. 1853. április 13-i levelében a marxista hadtörténeti összehasonlító módszer mesteri alkalmazásával rajzolta fel az 1848—49-es olasz és magyar háborúk hadművészetének legjellemzőbb vonásait. Módszertani és hadművészet-történeti szempontból különösen az alábbi megállapítások igen érdekesek és figyelemre méltók a kor hadtörténeti kutatói számára:

„Szeretném — írta Engels —, ha a legközelebbi forradalomig lenne még időm legalább az 1848-as és 49-es olasz és a magyar hadjáratot úgy áttanulmányozni, hogy a kisujjamban legyenek és leírást is ké-

[73] Uo. 117. o.
[74] Uo. 148. o.
[75] Uo. 167—168. o.
[76] Uo. 149. o.
[77] Uo. 150. o.
[78] Uo. 216. o.

szíteni róluk. Általánosságban eléggé világos nekem a história, a hiányos térképek stb. ellenére is. De éppen a részletek pontossága, amit a leírás megkövetel, csak sok fáradsággal és költséggel érhető el. Az olaszok mindkét alkalommal szamarak módjára viselkedtek; Willisen ábrázolása és bírálata nagyjából többnyire helyes, de gyakran ostoba is; az osztrák stratégia teljes fölénye pedig, amelyet már 1848-ban kiemel, csak a novarai hadjáratban mutatkozik meg ... — Magyarországon mindennek ellenére monsieur Görgey marad a legény, aki fölötte állt mindenkinek, és aki ellen irigységből mindenki áskálódott; valószínűnek tartom, hogy ha Görgey nagy katonai tehetsége mellett nem lett volna igen kicsinyes, hiú fickó, ezek a többnyire ostoba ellenségeskedések már akkor is végül árulóvá tették volna. A világosi história óta, amely *katonailag* teljesen igazolható (*nem* forradalmilag igazolható), a fickók az őrült vádak olyan esztelen tömegét zúdították Görgeyre, hogy az ember szinte úgy érzi, érdeklődni kellene iránta. A voltaképpeni »árulást« Komárom felmentése után, az oroszok megjelenése előtt követték el, és ebben Kossuth épp annyira bűnös, mint Görgey. Még sűrű homály borul Görgey vezérkari főnökére, a most Londonban tartózkodó Bayerra. Görgey emlékirataiból és más írásokból úgy tűnik, hogy *ő* volt a lelke Görgey *stratégiai* terveinek. Pleyel azt mondta nekem, hogy a hadjáratról szóló hivatalos *osztrák* könyvnek Bayer a *fő* szerzője (Bayer fogságban volt Pesten és megszökött); állítólag nagyon jó könyv, és még nem tudtam megszerezni. Klapkáról Görgey nagy tisztelettel beszél, de mind elismerik a nagy gyengéjét. Perczel, a »demokratikus« magyar tábornok, közismerten szamár. Az öreg Bem mindig csak jó gerillaharcosnak és egy meghatározott célból kikülönített alakulat jó parancsnokának tartotta magát; amennyire meg tudom ítélni, csupán ez is volt, de mint ilyen, kiváló. Kétszer követett el ostobaságot, egyszer a vaktában indított és eredménytelen bánáti hadjáratával, majd később, amikor a nagy orosz invázió idején pontosan megismételte a Nagyszeben ellen egyszer már sikerült mesterfogását és vereséget szenvedett. Dembinski papa viszont mindenképp fantaszta és kérkedő volt, olyan gerillaharcos, aki azt hitte, hogy nagy háború vezetésére hivatott, és a legesztelenebb dolgokat művelte. Smitt könyve az 1831-es lengyel hadjáratról csinos dolgokat közöl róla."[79]

Az idézet alapján is világos, hogy noha Engels nem ismerte az összes alapvető forrást, de a legfontosabb hadiesemények alapján — a pontatlanságoktól és néhány elhamarkodott szubjektív megállapítástól eltekintve — elfogadhatónak tűnő értékelést adott az 1848—49-es olaszországi és magyarországi háborúkban az osztrákokkal szemben harcoló felső katonai vezetés tagjairól és a hadászati irányításról. Nem lehet azonban egyetérteni Engelsnek azzal a megjegyzésével, hogy Görgey „fölötte állt mindenkinek" és hogy az árulásban és bűnösségben egyenlőségjelet tett Kossuth és Görgey között. Ezt az engelsi megjegyzést a közismert tények cáfolják meg. A Bem hadvezéri tevékenységével kapcsolatos jellemzés sem pontos, mert noha Bem

79 Uo. 549—551. o.

kiemelkedő képességű hadvezér volt, nemcsak kétszer követett el katonai hibát, és az Engels által hibául felrótt kettő sem volt azonos súlyú és jelentőségű. A Dembinskiről alkotott engelsi ítélet is elhamarkodott. Például Dembinski az ellentámadás helyes haditervét dolgozta ki, csak végrehajtását szervezte meg rosszul, de a kápolnai kudarcért nem egyedül ő a felelős, mert többek között sorozatos parancsmegszegéseivel Görgey egyike volt a vereség előidézőinek. Görgey és hívei nemcsak Kossuthot gyűlölték, hanem a magyar hadsereg lengyel tábornokait is, mert bennük a forradalom nemzetköziségét látták megtestesítve, és ha mód nyílt rá, sorozatosan gátolták tevékenységüket.

Engels 1853-ban a magyar háború feldolgozása mellett más aktuális katonai témákat is tanulmányozott: Marx helyett az ún. „keleti háború" eseményeit elemző hadművészeti cikkeket írt a *New York Daily Tribune* számára. Engels fő figyelme egyre inkább erre a tárgykörre összpontosult és a legtöbb megjelent cikke 1853 és 1856 között a krími és a kaukázusi hadi eseményeket vizsgálta. A katonai publicisztikában elért eredményei 1853 végétől Engelst egyre inkább arra ösztönözték, hogy hagyjon fel üzleti tevékenységével és hadtörténelmi-hadtudományi ismereteire és írói képességére támaszkodva hivatásszerű katonai szakíróként dolgozzon valamelyik újságnál. Úgy érezte, ha ezt a célját eléri, akkor könnyebben kiadathatná a magyar háborúról szóló könyvét.

Marx is arra biztatja Engelst, hogy saját neve alatt írjon és próbáljon meg elhelyezni katonai cikkeket az angol lapokban: „Ami azt illeti, hogy mint tüzérségi századosról vagy tüzérségi íróról írj Bonaparte-ról, jobbnak tartanám, ha egy ilyen cikket a saját neveddel küldenél be vagy 1. a »Daily News«-nak; vagy 2. az »Examiner«-nek; vagy pedig 3. a »Westminster Review«-nak. Az első lenne talán a legjobb. Egy ilyen cikkel menten — puccsszerűen — olyan helyet vívhatnál ki a londoni sajtóban, hogy »sajtolhatod«, és egyben esélyt teremtesz arra, hogy a magyar hadjáratról szóló könyvedet angolul, Londonban jelentesd meg, ami mindenesetre jövedelmezőbb és hatásosabb, mint ha a szegény Lipcsében adnák ki... Egyébként úgy vélem, ha te most katonai cikkeket küldesz a londoni sajtónak, néhány hét múlva fix állást kaphatsz, amely ugyanannyit hoz a konyhára, mint a manchesteri üzlet és több szabad időt hagy. Katonai írókban most nagyobb a kereslet, mint a kínálat... Megérné a próbálkozást.."[80]

Marx leveléből is egyértelműen az vehető ki, hogy Engels már elkészült az 1848—49-es magyar forradalom és szabadságharc hadtörténetével foglalkozó művével. 1854 elején levelet kapott Marx az amerikai Dana-től, aki közölte vele, hogy a keleti háborúról szóló cikkek nagy sikert arattak. Marx ezt az örömhírt azonnal megírta Engelsnek: „A te katonai cikkeid nagy feltűnést keltettek. New Yorkban az a hír járja, hogy Scott tábornok írta őket."[81]

Ez az elismerés nagyban hozzájárult Engelsnek ahhoz az 1854. márciusi lépéséhez, hogy H. J. Lincolnhoz, a *Daily News* főszerkesztőjé-

[80] Uo. 296—297. o.
[81] Uo. 298. o.

hez forduljon és felajánlja közreműködését a lap *katonai rovatában.* A fennmaradt levélfogalmazványban Engels nagy nyomatékkal hivatkozott az 1848—49-es magyar háborúról publikált írásaira: „A hadtudomány minden ágának tanulmányozása hosszú éveken át egyik fő foglalatosságom volt, s az a siker, amelyet a magyar hadjáratról akkoriban a német sajtóban közzétett cikkeim örvendetes módon arattak, megerősít abban a hitemben, hogy tanulmányaim nem voltak hiábavalóak."[82]

Engels a magyar háború feldolgozása és publikálása szempontjából sem közömbös katonai szakíróként való elhelyezkedési kísérletére kedvező választ kapott. 1854. április 3-án örömmel tudatta Marx-szal: „Ma levelet kaptam Lincoln főszerkesztőtől, aki úgy látszik szívesen belemegy a dologba (egyelőre az orosz hadseregről, flottáról és erődítményekről ajánlottam fel neki cikkeket), csak küldjem a cikkeket, írja."[83]

De az örömhír után alig telt el két hét s Engels már keserű levelet írt Marxnak arról, hogy „A »Daily News«-históriát megette a fene" mert befeketítették és az emigrációs pletyka útján a szerkesztőség fülébe jutott, hogy a katonai szakértő Engels csupán hajdani egyéves önkéntes, kommunista és foglalkozására nézve kereskedősegéd, „úgyhogy mindennek befellegzett".[84]

Engels a számára kellemetlen és lesújtó esemény dacára akkor még töretlenül folytatta a magyar háború hadtörténetére vonatkozó kutatásait. Egy nappal az elkeseredett hangú levél után, 1854. április 21-én már egy fontos forrásnak számító könyv gyors megvételére kérte fel Marxot: „Apropó. *Kapható* Londonban valamelyik alaknál a »Bericht über die Kriegsoperationen der russischen Truppen gegen die ungarischen Rebellen 1849« — (1851-ben nyomtatták)? Megrendeltem a könyvet, de három hétnél előbb nem kapom meg. Ha meglesz, *nyomban* felvehetem a kapcsolatot a »Times«-szal. Másfél tallérba kerül, tehát nem nagy veszteség, ha kétszer szerezzük be."[85]

Marx válaszában továbbra is arra biztatja Engelst, hogy ne adja fel a *Daily News* kontárai miatt a katonai szakírói tevékenységével kapcsolatos elgondolását és megígéri: „... majd utána nézek, hogy a »Bericht der Kriegsoperationen« itt megvan-e".[86]

1854 júniusától Engels ismét nagy lendülettel kívánja tovább folytatni az 1848—49-es magyar forradalom és szabadságharc hadtörténetének feldolgozását. Engels tervbe vette, hogy mintegy fél év alatt — 1854—55 telén — meglevő anyagaiból könyvet ír. Ez a tény önmagában is jelzi, hogy Engels az 1848—49-es magyar háború hadművészeti kutatásában és feldolgozásában a legnehezebb szakaszhoz érkezett. A kutatásnak erről a stádiumáról Engels 1854. június 10-i levelében a következőképpen számol be Marxnak:

„Most komolyan biflázom a magyar hadjáratot, és úgy gondolom,

82 Uo. 569. o.
83 Uo. 317. o.
84 Uo. 322. o.
85 Uo. 325. o.
86 Uo. 326. o.

októberig valamennyi forrást áttanulmányozom; *a könyvet ezen a télen mindenképpen megírom.* Minél jobban belemélyedek, annál szépségesebb a dolog mindkét oldalon. Jelenleg egybevetem Görgeyt Windischgrätzcel[87] és úgy látom, hogy Windischgrätz az önapológiájában éppúgy hazudik, mint bulletinjeiben, amelyeket nincs bátorsága megcáfolni. Isteni, hogy ez a két ellenfél mennyire igyekszik a saját hadseregét még rosszabbnak feltüntetni, mint a szembenállót. Egyébként Windischgrätz papa annak a szamárnak bizonyul, akinek ismertük — ténylegesen szamárnak jellemzi önmagát —, és ostobaságaiban altábornokai, akik, ha lehet, még nálánál is butábbak, név szerint Wrbna, Csorich és mindenekelőtt a lovagias Jellachich bán, a legsikeresebben támogatták. Görgey a maga cinizmusában mindig sokkal leplezetlenebbül és helyesebben mondja el a tényeket, mint Windischgrätz, a hazug apologéta. De olyan hadjárat ez, amely teljesen méltó az 1848—49-es esztendőhöz. — Berezelés mindkét oldalon, felsülés a régi hadseregeknél és a forradalmi seregeknél egyaránt. Jövő héten feltehetően megkapom a hivatalos osztrák könyvet[88] s e napokban a Brockhaus-féle katalógusokból összeállítom az ezenkívül még szükséges forrásmunkákat. Még a Klapka-könyv[89] is kell nekem, s akkor a legfontosabb dolgok mind megvannak."[90]

Engels 1854 júniusában véglegesnek tűnő elhatározásként közölte Marx-szal, hogy könyv formájában fogja megírni az 1848—49-es magyar polgári forradalom és szabadságharc hadtörténeti összefoglalóját. Az 1854 júniusa utáni levelezésben már nem találunk ilyen utalást a hadművészet-történeti szintézis elkészítésére. Más elfoglaltságai miatt ezt a programját Engelsnek valószínűleg nem sikerült megvalósítania, de ez semmivel sem csökkenti érdemeit az 1848—49-es magyar polgári forradalom és szabadságharc hadtörténeti kutatásában.

Marx és Engels 1857—1860 között megjelent művei az 1848—49-es magyar polgári forradalom és szabadságharc hadművészetének néhány jelentős kérdéséről

1855-től kezdve az 1848—49-es magyar forradalom és szabadságharc hadtörténeti kutatásában elért eredményeit Engels felhasználta hadtörténelmi tanulmányaiban. Ezt bizonyítja „Európa hadseregei" c. tanulmánya is, amelyben hadművészeti vizsgálat alá vette az európai fegyveres erőket és az osztrák hadsereg bemutatásánál felhasználta az 1848—49-es magyar háború elemzése során levont tanulságokat.[91]

Engels hadtudományi és hadtörténelmi művei közül különösen kiemelkednek azok, amelyek a *New American Cyclopaedia* számára írt.[92] Ezek között találunk két olyan címszót, amelyben szintén gyümölcsöz-

87 *Heller von Hellwald* Windischgrätz megbízásából írt könyvéről van szó: Der Winter-Feldzug 1848—49 in Ungarn untern dem Oberkommando des Feldmarschalls Fürsten zu Windisch-Grätz. Wien 1851.

88 Engels valószínűleg a „Sammlung der für Ungarn erlassenen Allerhöchsten Manifeste und Proklamationen etc." c. gyűjteményre utal.

89 *Klapka György:* Memorien. April bis October 1849., Leipzig 1850.

90 MEM. 28. k. 345—346. o.

91 MEM. 11. k. Budapest, 1966., 422—426. o.

92 MEM. 14. k. Budapest, 1966., 1—317. o.

tette Engels a magyar háború megírásához összegyűjtött anyagát. Marx és Engels 1857-es levelezéséből kitűnik, hogy az 1857 szeptemberében Marx által megírt „Bem" címszóban[93] felhasználták Engels hadművészeti értékelését az erdélyi harcok, valamint Bem képességének és hadviselésének bemutatására. Érdemes szó szerint idéznünk Marx írását, amely az erőviszonyok megítélésétől és néhány adat pontatlanságától eltekintve tömör hadművészet-történeti ábrázolását adja Bem erdélyi tevékenységének:

„Az erdélyi háború, amelynek parancsnoklását a magyar kormány Bemre ruházta, saját leleményességére bízva azonban megvívásához szükséges seregek előteremtését, Bem katonai pályafutásának legfontosabb szakasza és világos fényt vet hadvezérletének sajátos jellegére. Első hadjáratát 1848 december vége felé mintegy 8000 főnyi rosszul felfegyverzett, nagy sietve összeszedett és a legvegyesebb elemekből álló csapattal indította meg — kiképzetlen magyar újoncok, honvédek, bécsi menekültek és egy maroknyi lengyel, tarkabarka gyülevészhad, mely erdélyi előrenyomulása során rendre csatasorba állított székelyekkel, szászokkal, szlávokkal és románokkal gyarapodott —; s mintegy két hónap múlva Bem befejezte hadjáratát, legyőzte Puchnert és 20 000 főnyi osztrák hadseregét. Engelhardtot és 6000 főnyi orosz segédcsapatát, valamint Urbant és martalócait. Miután az utóbbit kényszerítette, hogy Bukovinában keressen menedéket, a két előzőt pedig, hogy Havasalföldre vonuljon vissza, Gyulafehérvár kis erődje kivételével egész Erdély a kezében volt. Bátor rajtaütései, merész manőverei, erőltetett menetei és ama nagy bizalom révén, amelyet személyes példájával csapataiban kelteni tudott, a fedezett helyek ügyes kiválasztása, meg a döntő pillanatban mindenkor biztosított tüzérségi támogatás révén ebben az első hadjáratban a partizánháború és hegyi kisháború elsőrendű tábornokának bizonyult. Mesternek mutatkozott a hadsereg gyors felállításának és fegyelmezésének művészetében is; de minthogy beérte a szervezettség első, nyersen vázlatos alakjával és nem törődött azzal, hogy kialakítson egy magot válogatott csapatokból, ami pedig elsőrendű fontosságú lett volna, rögtönzött hadserege az első komoly bajokra óhatatlanul álomként szertefoszlott. Becsületére vált, hogy míg Erdély a kezében volt, megakadályozta a magyar kormánybiztosok tervezett oktalan és politikailag céltalan kegyetlenkedéseit. Az ellenségeskedő nemzetiségek megbékéltetésének politikája segítségére volt abban, hogy néhány hónap alatt 40 000—50 000 főre duzzassza haderejét, amely jól fel volt szerelve lovassággal és tüzérséggel. Mindamellett néhány bámulatos manővere ellenére az ezzel a számszerűleg erős hadsereggel indított bánáti hadjárat nem hozott tartós eredményt, de számításba kell vennünk, hogy a tehetségtelen magyar tábornokkal való együttműködés megkötötte a kezét. A nagy orosz erők erdélyi betörése és a magyarok ezt követő vereségei visszaszólították Bemet első hadjárata színterére. Miután Moldva elözönlésével hiába próbált az ellenség hátában elterelő hadműveletet végrehajtani, visszatért Erdélybe, ahol július 31-én

93 MEM. 14. k. 117—120. o.

Segesvárnál a Lüders vezette háromszorta erősebb orosz csapatok teljesen szétverték... Miután összeszedte hadereje maradványát, augusztus 5-én másodszor is megrohamozta Nagyszebent, de erősítések hiányában csakhamar újra el kellett hagynia a várost, és augusztus 7-én, egy szerencsétlen csata után ismét visszatért Magyarországra, ahová még idejében érkezett, hogy tanúja lehessen a temesvári döntő csata elvesztésének. Miután a megmaradt magyar erőkkel Lugosnál hiába kísérelte meg az utolsó ellenállást visszatért Erdélybe, ott hatalmas túlerővel szemben tartotta a terepet egészen augusztus 19-ig, mikor is kénytelen volt török területre menekülni."[94]

Marx és Engels helyesen rajzolták fel Bem József tábornok szerepét az 1848—49-es magyar szabadságharcban, de hadvezéri tevékenységének megítélésénél néhány pontatlanságra rá kell mutatnunk. Bem 1848. december 5-én vette át az erdélyi hadsereg parancsnokságát és rövid idő alatt felszámolta a vereségek hatására a csapatok körében uralkodó demoralizáltságot és mintegy 13 000 főnyi ütőképes seregét újjászervezte. Ebben a munkában támogatták a kormányszervek és a tisztikara is, de a nemzetiségek — olyan mértékben, mint ahogy azt Marx és Engels feltételezte — nem. Nem róható fel Bemnek, hogy csapatait nem sikerült teljesen a reguláris elveknek megfelelően kiképezni és átszervezni. Bem sikerének az volt az alapja, hogy elvetett minden katonai sablont, felhasználta seregének forradalmi szellemét és a harcokban, a forradalmi hadviselésnek megfelelően, a legváltozatosabb formákat alkalmazta. Bem helyes politikájának köszönhette, hogy jelentős eredményeket ért el a nemzetiségekkel való megegyezés terén, de az is tény viszont, hogy a magyar kormánybiztosok nem terveztek semmiféle oktalan kegyetlenkedéseket a nem magyar népek körében Erdélyben. Bemnek 1849 márciusra sikerült az ellenségtől Erdélyt megtisztítania, de Gyulafehérváron kívül Déva és az Erdélyi Érchegység is az ellenség kezében maradt.

1849 áprilisában a bánáti hadművelet során Vécsey Károly tábornok nem volt hajlandó együttműködni Bemmel, de ez nem a tehetségtelenség jele. Egyszerűen arról volt szó, hogy Vécsey nem akart engedelmeskedni egy lengyel tábornoknak. Bem Erdély után — Temesvár kivételével — a Bánságot is visszaszerezte. Bem forradalmi hadművészete elvetette kora merev dogmáit és jellemzői voltak az erőkkel való gyors és meglepetésszerű manőver, a támadás helyének és idejének jó kiválasztása, az ellenség várható tevékenységének helyes mérlegelése, az együttműködés kitűnő megszervezése, a harcrend mesteri felállítása és irányítása, az ütközetekben az ellenség megsemmisítésére való maximális törekvés stb. Bem és hadseregének tevékenységét Erdélyben nem a partizánhadviselés jellemezte és 1849. augusztus 9-én Bem nem tanúja, hanem a magyar sereg fővezére volt a vesztes temesvári csatában. Bem minden kísérlete dacára Lugosnál nem álltak ellent a teljesen demoralizálódott és széthullóban levő magyar csapatok az ellenséges túlerőnek.

94 Uo. 118—120. o.

1858 februárjában írta meg Engels a „Buda" címszót,[95] amelynek legnagyobb része Budavár májusi ostromát és a további hadműveletek terveit ismerteti és értékeli. A marxista hadtörténetírás lényegében ma is ezt az álláspontot fogadja el, ezért érdemes idéznünk Engels hadművészeti megállapításait:

„A legutóbbi ostrom 1849 májusában volt, amikor a magyar hadsereg Görgey parancsnoksága alatt a királyság nyugati határáig kergette vissza az osztrák csapatokat. A további hadműveleteket illetően két terv merült fel: az egyik az volt, hogy a nyert előnyt kihasználva, saját területén teljes erővel tovább üldözik az ellenséget, szétszórják erőit, még mielőtt az akkor Magyarország ellen vonuló oroszok megérkezhetnek, és megpróbálják Bécset forradalmasítani; a másik az, hogy Komárom előtt védelmi állást foglalnak el és egy erős hadtestet elvezényelnek Buda ostromára, ahol az osztrákok visszavonulásukkor helyőrséget hagytak hátra. Görgey azt állítja, hogy az utóbbi tervhez ragaszkodott Kossuth és Klapka; Klapka azonban kijelenti, nincs tudomása arról, hogy Kossuth ilyen parancsot adott és tagadja, hogy ő maga ezt a lépést valaha is tanácsolta volna. Görgey és Klapka írásainak összehasonlítása alapján azonban, be kell vallanunk, hogy továbbra is igencsak kétséges, kit kell hibáztatni a Budára vonulásért, és hogy Klapka bizonyítékai semmiképpen sem perdöntők. Görgey azt is mondja, hogy elhatározását ezenkívül megszabta a tábori tüzérségi lőszer és egyéb készletek teljes hiánya és az a meggyőződése, hogy a sereg nem lett volna hajlandó átlépni a határt. Mindenesetre az összes támadó hadműveleteket leállították, és Görgey 30 000 emberrel Buda alá vonult. E lépéssel elvesztegették Magyarország megmentésének utolsó eshetőségét. Az osztrákoknak módot adtak arra, hogy veréseikből talpra álljanak és újjászervezzék erőiket, s hat héttel később, amikor az oroszok Magyarország határán megjelentek, az osztrákok 127 000 katonával ismét előrenyomultak, 2 tartalékhadtest felállítása pedig folyamatban volt. Ilyenformán Buda ostroma a fordulópontja az 1848—49-es magyar háborúnak, s ha valóban voltak valaha árulásjellegű kapcsolatok Görgey és az osztrákok között, azok bizonyára ez idő tájt szövődtek."[96] Engels a továbbiakban részletes hadtörténeti leírását adja Budavár 1849. májusi ostromának és elfoglalásának.

Engels Budavár ostroma kapcsán a további hadműveleteket illetően két tervről ír. Valójában ez időben nem két terv volt, hanem két lehetőség között választhattak. Görgey, a honvédsereg főparancsnoka, ahelyett hogy folytatta volna a megvert ellenség főerőinek üldözését a teljes megsemmisítésig, Bécs helyett Buda alá vonult a csapatokkal és május 4-én felkészületlenül megkezdte a vár ostromát. Görgey a politikai elgondolásának — az osztrákokkal való egyezkedés — megfelelőbb lehetőséget dolgozta ki haditervvé. Kossuth kezdetben nem ismerte fel a veszélyt és helyeselte ezt a lépést, mivel Budát minél hamarabb magyar kézben kívánta látni. Buda elfoglalása két-

[95] Uo. 211—213. o.
[96] Uo. 212. o.

ségtelenül jelentős erkölcsi erőt adott az országnak a harc folytatásához, de ez nem állt arányban azzal a hadászati hátránnyal, amelybe így a magyar hadsereg került. Később Kossuth már hiába kérte és parancsolta, hogy folytassák az osztrák főerők üldözését a megsemmisítésükig, Görgey azt nem hajtotta végre. Kossuth ugyanis rövid idő után felismerte, hogy hadászatilag óriási baklövést követett el Görgey, mert az ostrom elhúzódott és ez időt biztosított az osztrák hadsereg újjászervezésére és a cári csapatoknak a Magyarország elleni felvonulás befejezéséhez.

Az 1848—49-es magyar forradalom és szabadságharc hadtörténetével kapcsolatos engelsi gondolatok helyet kaptak Marx 1860-ban írt „Vogt úr" c. munkájában is.[97] Marx többek között néhány nagyon fontos kérdésben mondott véleményt a magyar függetlenségi háborúról, s ezek híven tükrözik Engels korábbi megállapításait. Marx ebben az írásában Lapinskit[89] és Urquhartot[99] is idézve illusztrálta a polgári és katonai felső vezetés közötti szakadékot, amely elsősorban Kossuth Görgeyvel szembeni erélytelenségében nyilvánult meg, és ami igen károsan hatott a magyar hadsereg vezetésére és tevékenységére. Marx — elemezve az 1848—49-es magyar háború utolsó szakaszának hadieseményeit — kijelentette, hogy „Klapka a magyar forradalom egyik legjobb tábornoka volt".[100] E megállapítása mellett élesen bírálta Klapka tábornoknak Komárom védelme alatt elkövetett súlyos katonai hibáit. Rámutatott arra, hogy „Görgey és Klapka emlékiratai egyaránt hangosan tanúskodtak Klapka jellemének és politikai tisztánlátásának fogyatékosságáról. Mindazok a hibák, amelyeket Komárom védelme során elkövetett, ebből a fogyatékosságból származtak".[101] Marx elítélte a szégyenteljes kapitulációt, amelyben „. . . a legcsekélyebb garanciát sem kötötték ki sem Magyarország számára, de még az osztrákok kezében levő forradalmi tábornokok számára sem. És ráadásul a kapitulációs feltételeket a kapkodó sietségben olyan félreérthetően és kétértelműen is fogalmazták, hogy ez Haynaunak később megkönnyítette a megsértésüket."[102]

*

A Marx és Engels levelezésében és műveiben található hadtörténeti feljegyzésekből, leírásokból, értékelésekből és megállapításokból mozaikszerűen összeállítható *az 1848—49-es „magyar háború" hadtörténetéről alkotott engelsi kép.* A hadtörténész számára különösen tanulságosak és figyelemre méltóak Engelsnek a háború periodizációjával összefüggő hadieseményeket, a politika és hadászat kapcsolatát, a polgári és katonai vezetés viszonyát, a hadügy különböző területeit — hadseregépítést, a katonai kiképzést és nevelést, a fegyverzetet és

97 Uo. 506—518. o.
98 *Lapinski,* Theopfil: Feldzug der ungarischen Hauptarmee im Jahre 1849. Selbsterlebtes. Hamburg, 1850.
99 *Urquhart,* David: Visit to the Hungarian Exiles at Kutayah etc. Appendix. Correspondence of Kossuth, London, 1853.
100 MEM. 14. k. 515. o.
101 Uo. 517. o.
102 Uo. 518. o.

felszerelést, a hadművészetet — vizsgáló és értékelő, sok vonatkozásban mély összefüggéseket feltáró írásai.

Tanulságként levonhatjuk a következtetést: a magyar marxista hadtörténetírás egyik legszebb feladatának kell tekintenünk, hogy Engels útmutatásait és az általa ajánlott módszert figyelembe véve elkészítse az 1848—49-es magyar polgári forradalom és szabadságharc összefoglaló hadtörténetét. Ez a szintézis régi adósságot törlesztene és nagyon fontos társadalmi és honvédelmi igényt elégítene ki. E szerény írásunk mindenekelőtt az 1848—49-es magyar polgári forradalom és szabadságharc marxista összefoglaló hadtörténeti feldolgozásához kívánt ösztönzést adni. Ennek a nem könnyű feladatnak a megoldását maga Engels segítette elő azzal, hogy elmélyülten foglalkozott az 1848—49-es magyar polgári forradalom és szabadságharc hadtörténeti kérdéseivel. Lehet vitázni arról, hogy egyes hadtörténeti főleg hadművészeti kérdésekben, vagy értékelésekben Engels objektív vagy szubjektív álláspontot képviselt-e, hogy túl optimista vagy pesszimista-e az a hadtörténelmi kép, amelyet felrajzolt, hogy elegendő hiteles forrással és adattal rendelkezett-e vagy sem és így tovább. *De megítélésünk szerint, minden probléma ellenére, végső soron vezérfonalul szolgálnak Engels kutatási módszerei és elemzései a magyar hadtörténészek számára az 1848—49-es magyar polgári forradalom és szabadságharc hadtörténetének monografikus feldolgozásához.*

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

AZ OROSZORSZÁGI SZOCIALISTA FORRADALMAT KÖVETŐ OSZTRÁK—MAGYAR HADIFOGOLY-POLITIKÁRA VONATKOZÓ DOKUMENTUMOK

(1917—1918)

JÓZSA ANTAL—VAJDA ALAJOS

Az első világháború utolsó előtti évében határozott fordulat állt be az Osztrák—Magyar Monarchia külpolitikájában. A kormányon levő politikusok egyre szélesebb köre támogatta a megegyezéses béke érdekében tett tapogatódzásokat.

A puhatolódzásokkal egyidőben kerültek előtérbe a várható leszerelés problémái is, amelyek már 1916 végétől mindinkább foglalkoztatták a hadvezetőségeket és a kormányokat. Ezekhez kapcsolódott a hadifoglyok jelentős népgazdasági szerepének tanulmányozása, munkaerejük későbbi pótlásának kérdése.

Az oroszországi szocialista forradalom után alig telt el egy hónap, amikor 1917. december 6-án Breszt-Litovszkban aláírták a 10 napos fegyvernyugvást, majd 15-én a fegyverszüneti szerződést. Ezt követően már 1917 végén Petrográdon tárgyalások kezdődtek a központi hatalmak és Szovjet-Oroszország képviselői között a hadifoglyok helyzetének megjavításáról, a beteg hadifoglyok és a polgári internáltak mielőbbi kölcsönös kicseréléséről.

Az általános hadkötelezettség alapján kiegészített haderők állományának alakulását jelentősen befolyásolta a hátország létfontosságú gazdasági ágainak munkaerő-ellátása. Az ipari termelés folyamatos biztosításának érdekében jelentős számban történtek felmentések a katonai szolgálat alól. A felmentések arányát többek között hadifoglyok alkalmazásával lehetett csökkenteni. A foglyok hazatérésének megkezdése után viszont gondoskodni kellett munkaerejük pótlásáról, ami viszont közvetlenül kihatott a hadsereg személyi állományának alakulására.

A fogolykérdés sem Németországban, sem Ausztria—Magyarországon nem jelentkezett sablonosan. Az eltérés a Breszt-Litovszkban aláírt különbéke életbe lépése után a kicserélésre kerülő hadifogolytömegek pótlásának különböző megoldási lehetőségeiben rejlett.

A német kormány és hadvezetőség abból kiindulva, hogy lényegesen több orosz hadifogoly volt a birtokában, mint amennyi birodalmi német hadifoglyot őriztek Oroszországban, kevésbé volt érdekelt az Oroszországgal folytatandó hadifogoly-cserében, mint az Osztrák—Magyar Monarchia. A német szárazföldi csapatok vezérkari főnöke 1917. december 21-én Arz gyalogsági tábornokhoz intézett táviratában leszögezte: „Az Oroszországgal folytatandó béketárgyalások alkalmából a hadifogolycsere különös fontosságú. Németország 1 200 000 orosz hadifogollyal rendelkezik, akik közül 650 000 dolgozik a mező- és erdőgazdaságban, 230 000 az iparban, 205 000 a megszállt területek üzemeiben. A maradék: tisztek, munkaképtelenek stb.

Egy egyszerű kölcsönös csere folytán Németország megközelítően 1 100 000 embert kitevő munkaerőt veszítene. Ez a jelenleg fennálló munkaerőhiány mellett egyszerűen lehetetlen, az egész gazdasági élet összeomlásához vezetne."[1] A német hadvezetés mindössze 100 000 munkaképes, vagy katonai szolgálatra is alkalmas német hadifogoly hazatérésére számított Oroszországból.[2]

Ezzel szemben az Osztrák—Magyar Monarchia a hátország munkaerő-igényét és részben a haderő pótlását is az Oroszországból hazatérőkkel kívánta megoldani.

Komoly érdekellentétek jelentkeztek szovjet-orosz és osztrák—magyar viszonylatban is. A szocialista forradalom elvei ütköztek össze az eddigi gyakorlattal, a nemzetközi hadijoggal, a burzsoá államok hadifogoly-politikájával. Érvényre jutottak olyan tényezők is, amelyek csak részben, vagy egyáltalán nem álltak kapcsolatban a hatalom jellegével.

Ausztria—Magyarország még folytatta a háborút, Szovjet-Oroszország befejezte azt, s haderejét gyors ütemben szerelte le. A tömegesen hazaáramló katonák valósággal kiszorították az iparban és mezőgazdaságban dolgozó hadifoglyokat. A szocialista forradalom megszüntette a hadifoglyok kényszermunkáját, a hatalmat kezükbe ragadó szovjetek — amennyiben bolsevik vezetés alatt állottak — széles politikai szabadságjogokat biztosítottak a szocialista hadifogoly-szervezkedés számára, elősegítették a hadifoglyok mielőbbi hazatérését. Remélték, hogy a hazatérő oroszországi tapasztalatokkal rendelkező hadifoglyok a forradalmi eszmék németországi és ausztria—magyarországi terjesztőivé válnak.

Ezzel szemben a Monarchia kormánya és katonai vezetése nem akart azonnal — a tavaszi mezőgazdasági munkák befejezéséig — lemondani az orosz hadifoglyok olcsó munkaerejéről. A németektől eltérően, akik a háború végéig görcsösen ragaszkodtak az orosz hadifoglyok munkaerejéhez, Ausztria—Magyarország 1918 júliusától a

1 Haus- Hof- und Staatsarchiv (továbbiakban HHSta.) Wien. Ministerium d. Äussern. Pol. Arch. Liasse Krieg 70/7. Karton rot 1056. Fol. 724.

2 Oroszországban a Nemzetközi Vöröskereszt kimutatása szerint 2082 birodalmi német tiszti és 165 000 legénységi hadifogoly volt, ezzel szemben a Monarchia hadseregének 54 146 tisztje, valamint 2 050 000 legénységi állományú katonája esett orosz fogságba, vagyis a németeknek több mint tízszerese. *(Elsa Brändström:* Unter Kriegsgefangenen in Russland und Sibirien 1914—1918. Berlin, 1922., 8. o.

szállítási lehetőségektől függően nem gördített akadályt az orosz foglyok tömeges kicserélése elé.

A központi hatalmak a breszt-litovszki béke ratifikálása után olyan állam fogságába esett katonáit engedték szabadon, ahol szocialista forradalom zajlott le, s olyan saját hadifogolytömeg fogadására kellett felkészülniük, amely tanúja volt, vagy esetleg részese is az oroszországi osztályharcnak.[3]

A várható intézkedések érdekében az osztrák—magyar hadvezetés felmérte a hátországban dolgozó és a táborokban élő foglyok nemzeti megoszlását. Az olaszok, szerbek, franciák kivételével, akik ellen még folyt a háború, a foglyok döntő többsége (oroszok, ukránok, beloruszok, muzulmánok, románok stb.) kicserélés előtt állott. A csere lebonyolítása, a munkaerő-kiesés pótlása a hadifogolyügyben összehívott tárcaközi értekezletek témájává vált.

1918. január 1-én a Monarchiában 1 309 394 hadifoglyot tartottak nyilván. Ebből 908 000 főt tettek ki az orosz hadsereg fogságba esett katonái és tisztjei. Ehhez járult még 40 000 orosz katona, akik a szovjet—román konfliktus miatt Ausztria—Magyarországon kerestek menedéket, vállalva az átmeneti internálás terhét.[4] A jogilag hadifoglyoknak tekintett, de bizonyos feltételek mellett hazabocsátott lengyel és ukrán foglyok egy része feltehetően hiányzik ebből a létszámból.[5]

A hadrakelt sereg hadtápszerveinél 362 517 foglyot foglalkoztattak, ebből 247 477 volt az orosz hadsereg egykori katonája, a hátországban munkahelyeken és táborokban 946 877 főt tartottak nyilván. Ebből 660 000 fő oroszországi illetőségűnek számított. Az utóbbiak nemzeti megoszlásáról, valamint gazdasági felhasználásáról készültek kimutatások. Figyelembe véve a foglyok mozgatását, az egyik munkahelyről a másikra való átszállítását, a harcoló csapatoknál és a hátországban dolgozók folyamatban levő cseréjét, a végösszegekben jelentős eltérések mutatkoznak. Számunkra a legérdekesebb ezúttal a különböző gazdasági ágakban dolgozó foglyok nemzeti megoszlása (1. sz. táblázat), amely 684 300 hadifogolyról készült. Ebből hiányzik az állandó táborokban elhelyezettek létszáma, akik közül 46 678 dolgozott a táborok intézményeiben és a hozzájuk kapcsolt üzemekben. A kezelés alatt

[3] Az utóbbiak hazatéréséről és a velük szemben folytatott politikáról már jelent meg tanulmány és forráspublikáció:
Józsa Antal: A breszt-litovszki béketárgyalások és a hadifogolycsere. (1917. december 22—1918. október 31.); Hadtörténelmi Közlemények (továbbiakban HK.) 1965. 2. sz. 256—282. o.; A magyar hadifoglyok hazatérése Szovjet-Oroszországból. Közli: *Józsa Antal—Gazsi József:* HK. 1961. 2. sz. 792—854. o.

[4] Hadtörténelmi Levéltár (továbbiakban HL.) HM 1918 Mg. b. tétel 155. alapsz. — Eln. Mg. b. oszt. 5665. sz.

[5] Egy 1918. szeptember 22-én készült kimutatás, amely a hadifoglyok tartásdíjának kölcsönös elszámolása céljából készült, olyan adatokat tartalmaz, amely szerint a jelzett időben még 108 284 lengyel és 184 580 ukrán hadifogoly tartózkodott az osztrák—magyar táborokban, ugyanakkor az 1918. január 1-i kimutatás szerint a hátországi táborokban és munkahelyeken 18 577 ukránt és 23 286 lengyelt tartottak nyilván. A hadrakelt sereg hadtápszerveinél foglalkoztatottak nemzetiségi megoszlása csak részben ismert, feltehetően a különbség egy részét itt kell keresnünk. (Kriegsarchiv. Wien. (továbbiakban KAW) K. 10. Kgf. Abt. 10—20/1—3925; AOK. Op Abt. 1917—1918. F. 666. 17. fol.; HL. Ft. 427. doboz. 151—456.) — 1918 szeptemberében a kimutatás olyan célzattal készült, hogy minél magasabb fogolylétszámot mutassanak ki a Monarchiában, ezzel is mérsékeljék azt az összeget, amit Ausztria—Magyarországnak a fogolylétszámok eltérése miatt, Szovjet-Oroszországnak kellett volna fizetnie.

1. sz. táblázat

Kimutatás az 1918. január 1-én Ausztria—Magyarország területén hátországi munkán levő hadifoglyok nemzetiségi megoszlásáról

Nemzetiség	A mezőgazdaságban	Az iparban	A militarizált üzemekben	Az állami üzemekben	Az erdőgazdaságban	Összesen
Orosz	291 425	57 300	88 916	33 715	8 957	480 313
Olasz	20 302	24 496	23 027	6 356	2 022	76 203
Mohamedán	100	1 599	374	25	3	2 101
Szerb	56 964	14 622	6 867	1 498	829	80 780
Ukrán	9 781	1 003	1 541	427	175	12 927
Lengyel	14 074	2 732	2 472	147	151	19 576
Román	11 298	—	—	1 096	—	12 394
Francia	—	2	4	—	—	6
Összesen:	403 944	101 754	123 201	43 264	12 137	684 300

Jelzet: Kriegsarchiv. Wien, AOK. Op. Abt. 1917—1918. F. 666. 17. fol.

2. sz. táblázat

Kimutatás az 1918. január 1-én Ausztria—Magyarország területén a hátországi táborokban tartózkodó hadifoglyok nemzeti megoszlásáról

Nemzetiség	Ausztriában	Magyarországon	Összesen
Orosz	49 627	28 580	78 207
Olasz	94 009	6 904	100 913
Mohamedán	369	—	369
Szerb	13 383	8 352	21 735
Ukrán	5 650	—	5 650
Lengyel	2 311	1 399	3 710
Román	1 270	6 940	8 210
Francia	259	—	259
Angol	92	—	92
Összesen:	166 970	52 175	219 145

Jelzet: Kriegsarchiv. Wien, AOK. Op. Abt. 1917—1918. F. 666. 16. fol.

álló betegek és rokkantak 55 382 főt tettek ki.[6] (2. sz. táblázat.) Az arányok az ukránok és a lengyelek kivételével reálisaknak tűnnek. A foglyok elhelyezése az 1915—1916-os állapotokhoz képest alig változott.[7] 727 738 hadifogoly közül viszonylag a legtöbben a magyar

[6] A pótlásügyi főnök kimutatása szerint a táborokban 219 145 fő volt 1918. január 1-én. Ebből 105 000 főt tettek ki az oroszországi illetőségű foglyok. A tábori intézményekben és az ezekhez tartozó üzemekben 47 678 fogoly dolgozott, 56 779 volt beteg és rokkant, 83 844 munkaképes fogolyból 50 200-at átadtak, 21 834 főt tettek ki az olasz fogoly szakmunkások és 11 810 fogoly állt mint munkaerőtartalék a rendelkezésre. (HL. HM. Eln. Mg. b. oszt. 5665. sz.; 1918. Mg. b. tétel. 155. alapsz.)

[7] Lásd az osztrák—magyar hadifogoly politikáról a múlt évben megjelent forrásközleményt: *Józsa Antal—Vajda Alajos:* Dokumentumok az Osztrák—Magyar Monarchia első világháborús hadifogoly politikájának kialakulásáról (1914—1916). — HK. 1971. 4. sz. 713—761. o.

3. sz. táblázat

A hátországban különböző munkahelyeken dolgozó hadifoglyok területi megoszlása 1918. január 1-én

Az alkalmazási ág	Ausztriában	Magyarországon	Bosznia—Hercegovinában	A Monarchián kívül
A mezőgazdaságban	146 240	291 597	551	—
Az iparban	47 671	54 156	3096	41
A militarizált üzemekben	63 145	61 963	559	1999
Az állami üzemekben	15 773	27 505	—	628
Az erdőgazdaságban	2 029	6 934	3651	200
Összesen:	274 858	442 155	7857	2868

Jelzet: Kriegsarchiv. Wien, AOK. Op. Abt. 1917—1918. F. 666. 16. fol.

mezőgazdaságban és iparban dolgoztak (3. sz. táblázat), viszont az állandó táborokban az osztrák tartományok területén tartózkodott több fogoly.

A hadrakelt sereg hadtápszerveinél a foglyok megoszlása az alábbi volt: az észak-keleti arcvonalon 194 288 fő (ebből 138 898 oroszországi illetőségű), a dél-nyugati (olasz) arcvonalon 127 292 fő (ebből 92 067 oroszországi illetőségű), s a dél-keleti (balkáni) arcvonalon 40 927 fő (ebből 16 778 oroszországi illetőségű).

A háború utolsó előtti évében az arcvonalak hadtápszerveinél alkalmazott hadifoglyok száma a hátország rovására növekedett. A Hadsereg-főparancsnokság felismerte ezt a folyamatot, megállapította, hogy a harcoló seregekhez irányított teljes értékű munkaerőt jelentő foglyok helyett számszerűen is kevesebb embert küldtek vissza a hátországnak. (Lásd az 1. sz. dokumentumot.)

A breszt-litovszki fegyverszünetig az élőerő-igénybevétel, a harcban álló csapatok pótlása, a hátország életfontosságú termelési ágainak munkaerő-ellátása a tartalékok kimerülése következtében nagy feszültséget jelentett. A keleti arcvonal leépítésének megkezdése enyhülést eredményezett.

1918. január 1-én a hadköteles korú férfilakosság több mint 70 százaléka teljesített katonai szolgálatot, összesen 4 410 000 tartozott a

haderő állományába, ebből 2 850 000 teljesített szolgálatot az arcvonalakon, 1 560 000 pedig a póttesteknél, a hátországi parancsnokságokon és intézményeknél.[8] A mintegy 1 256 000 felmentetten, valamint a rokkantakon kívül a hátországban még 2 700 000 tizennyolc és ötven év közötti férfi volt, akik katonai szolgálatra alkalmatlanok voltak. Az 1900-ban született sorkötelesek száma 471 000 főt tett ki. Az utóbbiak soraiból mintegy 140 000, illetve 100 000 frontszolgálatos katonát állított ki a pótlásügyi főnök. Ehhez járul még mintegy 500 000 póttesteihez bevonuló lábadozó. Az említett forrásokból a harcoló csapatok emberszükségletének mindössze a felét tudták fedezni.

Az igények másik részét a pótlásügyi főnök részint a felmentettek számának csökkentése, részint az Oroszországból hazatérő hadifoglyok soraiból kívánta fedezni. A felmentettek felülvizsgálása és behívása mindössze 122 000 embert jelentett a hadseregnek 1918 első felében, a pótlás nagyobbik részét a hazaérkező hadifoglyok jelentették. 1918 áprilisának végéig 380 000, június végéig 517 000 ember érkezett haza Oroszországból.[9]

Bevonultatásuk és a harcoló csapatokhoz történő irányításuk az előző politikai szűrés után nem jelentett azonban jelentős erőnövekedést, mivel ezzel párhuzamosan haza kellett engedni az oroszországi illetőségű foglyokat. Távozásuk elsősorban a Monarchia munkaerő-tartalékának csökkenését jelentette.

Az osztrák—magyar hadvezetés, addig míg nem pótolhatta a kieső hadifogoly munkaerőt, igyekezett visszatartani a munkahelyeken az oroszországi illetőségű foglyokat. Az így kieső munkaerő pótlását viszont összekötötte a haderő személyi állományának fiatalításával, az 1867, 1868, 1869-es évjárat hosszú szabadságolásával.[10]

A hadsereg élelmezési nehézségei, a hadianyag-utánpótlás akadozása, a ruha- és lábbeli ellátásban mutatkozó krízis, az emberanyag-utánpótlás jelentőségét 1918 tavaszától háttérbe szorította, mivel a harcos állománynak hadianyaggal való ellátása is leküzdhetetlen nehézségeket okozott.

A breszt-litovszki fegyverszünet megkötése után előtérben a hadifoglyok helyzetének megjavítása állott, a csere kérdése a békekötésig háttérbe szorult.

A Hadsereg-főparancsnokságot képviselő Pokorny Hermann alezredes 1917. december 19-én jelentette, hogy az aznap Breszt-Litovszkban tartott értekezleten, amelyen a német és osztrák—magyaron kívül a szovjet-orosz, valamint az ukrán delegáció tagjai is részt vettek, a hadifogolykérdést tárgyalták.

Altvater[11] tengernagy, a szovjet-orosz delegáció tagja az alábbi javaslatot terjesztette elő:

8 Österreich—Ungarns letzter Krieg. Redigiert durch Edmund Glaise von Horstenau und Rudolf Kiszling. Bd. VII. Das Kriegsjahr 1918. Wien 1938. S. 41.

9 Uo. 42—43. o.

10 A 49—51 évesek szabadságolása 1918 márciusában mintegy 300 000 embert jelentett a hátország számára. (1. sz. 45. o.)

11 Altvater, Vaszilij Mihajlovics (1883—1919) ellentengernagy, 1917-ben az Északi Front haditengerészeti főnökségének parancsnoka, az októberi forradalom után a szovjethatalom szolgálatába lép, részt vesz a breszt-litovszki béketárgyalásokon. A szovjet haditengerészet egyik szervezője, 1919 októberétől a Köztársaság Forradalmi Katonai Tanácsának tagja.

„1. A hadi- és polgári foglyok és internáltak bizottságokat választhatnak, melyek tartják a kapcsolatot a többi hadifogollyal, rendezik ez utóbbiak gazdasági helyzetét, valamint belső rendjét.

2. A kényszermunkát eltörlik. Ezzel összefüggésben:

a) Mindazok, akik jelenleg dolgoznak, ugyanolyan bért kapnak, mint a helyi munkások (amit kétoldalúan állapítanak meg).

b) Azok a személyek, akik nem kívánnak üzemekben dolgozni, mezőgazdasági munkára is beoszthatók.

c) A vállalkozó és a fogolymunkások viszonyát egy külön bizottság szabályozza, melynek a foglyok képviselője is feltétlenül tagja.

d) A hadifoglyokat képviselőjük jelenlétében munkába indulásuk előtt orvosi vizsgálatnak kell alávetni.

e) A rokkantak és a munka alatt beteggé váltak orvosi bizonyítványt kapnak.

f) Azoknak a foglyoknak, akik orvosi bizonyítvánnyal rendelkeznek, joguk van kártérítési keresetre a vállalkozóval szemben, ennek a nagyságát kétoldalúan kell megállapítani."[12]

A német delegáció erősen támadta a javaslatot. Az előterjesztésben szereplő kérdéseket a hadifogoly ügyben Petrográdon összeülő vegyes bizottságnak, valamint a megkötendő békeszerződésnek kellett szabályoznia. A kártérítések kérdését csak a békeszerződés pénzügyi rendelkezéseinek tárgyalása alkalmával volt hajlandó a német és osztrák—magyar fél megvitatni.

A tárgyalások alkalmával világosan kitűnt, hogy a szovjethatalom képviselői lényeges jobbulást kívántak a központi hatalmaknál elérni az orosz hadifoglyokkal való bánásmódban; csökkenteni próbálták munkaerejük kizsákmányolásának mértékét, lehetővé szerették volna tenni részükre a katonai jellegű üzemekben végzett munka retorzió-mentes megtagadását.

A központi hatalmak képviselői a kapott direktíváknak megfelelően elutasították azt a törekvést, hogy az oroszországi szocialista forradalom szellemét, ha korlátozott mértékben is, érvényre juttassák az orosz hadifoglyok jogi státusának megítélésében, valamint a velük való bánásmódban. Ezt az igyekezetet figyelhetjük meg az 1917. december 29-én Pétervárra érkezett német és osztrák—magyar küldöttség tárgyalásai esetében is.

A Péterváron tárgyaló bizottság felhatalmazása korlátozott volt, nem terjedt ki a szembenálló felek közötti politikai kérdések megvitatására. Feladata a beteg, rokkant hadifoglyok kicserélésével, valamint az egészséges hadifoglyok helyzetének megjavításával kapcsolatos konkrét megállapodások kidolgozása volt.[13] Ausztria—Magyarországot a Külügyminisztérium részéről Josef Hempel főkonzul, Heinrich Wildner konzul és Ludwig Kleinwächter képviselte, a Hadügyminisztérium megbízásából a minisztérium 10. osztályának vezetője, Karl Stutz ezredes, Heinrich Raabl minisztériumi főintendáns, a Hadse-

12 HHSta. Wien. Min. d. Äussern. Pol. Arch. Liasse Krieg 70/7. Karton rot 1056. 720. fol.
13 HHSta. Wien. Min. d. Äussern. Pol. Arch. Liasse Krieg 70/10. Karton rot 1057. 85—86. fol.

reg-főparancsnokság részéről Anton Reinhardt százados utazott Petrográdra.

Stutz ezredes hazatérése után részletesen beszámolt a tárgyalások menetéről.

A tanácskozásokat megnyitó ülésre 1917. december 31-én került sor az egykori orosz Külügyminisztérium épületében. Az érdemi megbeszéléseket 1918. január 1-én kezdték meg. Már a megnyitón felmerült az orosz polgári foglyok elnyomott helyzetének a kérdése. Az érdemi megbeszéléseknél bekapcsolódott a tárgyalásokba Mensikovszkij doktor, a hadifogolyügyek népbiztosi teendőit ellátó katonaorvos, egy tengerész és két polgári megbízott. Az utóbbiak az ügyeket illetően tájékozatlanok voltak, azért bevonták a munkába a polgári foglyok ügyeivel foglalkozó egykori tábornokot, valamint a tábornok segédtisztjét, Moszkaljov ezredest, továbbá a Fővezérkarban a hadifogolyüggyel foglalkozó ezredest. Az utóbbi kivételével, aki polgári öltözetben jelent meg, valamennyien rendfokozati jelzés nélkül egyenruhát viseltek.

A január 1-i ülésen két albizottságot alakítottak: az egyik a polgáriak és a hadifoglyok ügyeivel, a másik a kulturális kapcsolatok újrafelvételével foglalkozott.

Tekintettel arra, hogy a békekötés még nem történt meg, s az egészséges hadifoglyok cseréje nem indulhatott meg, a szovjet-orosz fél a tárgyaláson a fő figyelmet az orosz hadifoglyok németországi és ausztria—magyarországi helyzetének a megjavítására fordította, a kulturális kapcsolatok helyreállításának témakörén belül is arra törekedett, hogy a szocialista forradalom hazai eseményeiről a szovjethatalom kiadványai útján és ne a központi hatalmak ellenőrzése alatt álló sajtó révén értesüljenek a hadifoglyok.

A központi hatalmak képviselői igyekeztek kikerülni az ilyen irányú megegyezés lehetőségét, s a hangsúlyt az arcvonalon keresztül történő fogolycsere technikai kérdéseire helyezték.

A január 2-i ülésen kiderült, hogy a polgári és a beteg hadifoglyok kicserélése csak a német és orosz csapatok érintkezési pontjain, Rigán, Dvinszken és Baranovicsin át lehetséges, az Ukrán Rada és a szovjet-orosz kormány közötti ellentétek miatt az osztrák—magyarok részéről javasolt átadópontok nem jöhetnek számításba.

A szovjet delegáció az említett ülésen a távolabbi csere technikai kérdései helyett a hadifoglyok helyzete megjavításának konkrét tervét vetette fel újból, amelyet már Breszt-Litovszkban Altvater tengernagy részben ismertetett, ezúttal azonban a kérdések konkrétabban vetődtek fel.

1. A hadifoglyok részére a szovjet delegáció ismét azonos munkaidőt és azonos bért követelt, ugyanakkor az Oroszországban törvénnyé vált 8 órás munkaidő bevezetését kívánta Ausztria—Magyarországon és Németországban a fogoly munkaerő alkalmazása esetében.

2. Minden kényszermunka megszüntetése mellett szállt síkra.

3. A foglyok részére a legszélesebb önrendelkezési jogot követelte,

különösen a politikai gyűlések szervezésének és az azokon való részvételnek a jogát.[14]

A szovjet követelés indokolt és időszerű volt. A szocialista forradalom győzelmére való spontán reagálásokat a foglyok között az osztrák—magyar hadvezetés kezdetben elnézte, majd hamarosan megtiltotta. Az 1917. november 20-án kiadott utasításban a tiltást az orosz foglyok terjesztette eszmék várható belpolitikai hatásával indokolta a Hadügyminisztérium. (Lásd az 1. sz. dokumentumot.) Az orosz foglyok forradalmasító hatása kétségtelenül nagyobb veszélyt jelentett a Monarchia fennálló társadalmi rendjére, mint a hadifoglyok belső forradalmi szervezkedése.

A szovjet javaslatokra adott német és osztrák—magyar válasz alaptétele az volt, hogy a hadifoglyokat minden érintett állam saját katonai szolgálatot teljesítő állampolgáraival szemben alkalmazott jogszabályok szerint kezeli. Ez azt jelentette, hogy a hadifoglyoktól is olyan munkateljesítményt vártak, mint az Osztrák—Magyar Monarchia állampolgárától, sztrájk esetén is a dualista állam jogszabályai szerint jártak el velük szemben.[15]

A végrehajtás folyamán határozottan kitűnt Szovjet-Oroszország és Ausztria—Magyarország társadalmi rendje közötti alapvető különbség. Oroszországban a hadifoglyok széles politikai és gazdasági jogokhoz jutottak, a háborút folytató Monarchiában viszont a kicserélésig, a kényszermunka és a kizsákmányolás rendszere érvényesült.

A hadifogoly-kérdésben hajlékonyabb osztrák—magyar fél nemegyszer ütközött a tárgyalások előkészítése alkalmával a hadifogoly munkaerő minél tovább történő visszatartására törekvő német delegáció tevékenységét szabályozó instrukciókba, ugyanakkor a központi hatalmak képviselői a burzsoá-földesúri rend érdekeinek védelmét illetően alapvető kérdésekben egységesen cselekedtek. A napokig folyó vitában egyik fél sem jutott egyetértésre a hadifoglyok jogainak, munkakörülményeinek a megítélésében. A központi hatalmak a fogoly tiszteknek a nemzetközi megállapodásokban lefektetett jogait, kiváltságait igyekeztek védelmezni, a szovjet kormány képviselői pedig a dolgozó hadifogoly-tömegek osztályérdekeit kívánták a kötendő egyezményben előnyösen rögzíteni.

Stutz ezredes, a Hadügyminisztérium 10. hadifogoly osztályának vezetője időközben megbetegedett, majd az elhúzódó vita befejezését meg sem várva, 1918. január 17-én hazautazott.

A német és osztrák—magyar érdekellentétek a polgári és a beteg, valamint rokkant foglyok cseréjét illetően abban is megnyilvánultak, hogy Szovjet-Oroszország először a polgári foglyok cseréjét illetően Ausztria—Magyarország képviselőivel jutott megállapodásra 1918. január 31-én. Hasonló megállapodás a németekkel csak később, február 9-én született.[16]

[14] HL. Az első világháború iratai. 4360. cs. (3385) 1 boríték 4. irat, 40—41. fol.; Kriegsarchiv. Wien. KM 10. Kgf. Abt. Nr. 10—20/1—222.

[15] HL. Az első világháború uratai. 4360. cs. 1. boríték 4. irat, 43. fol.

[16] Документы внешней политики СССР (továbbiakban Документы . . .) Том 1. Под ред. Громыко А. А. и др. Москва, 1957. стр. 637—639., 640—647.

Az egyrészről Szovjet-Oroszország, másrészről Németország, Ausztria—Magyarország, Bulgária és Törökország között a beteg és sebesült hadifoglyok cseréjéről szóló megállapodás aláírására 1918. február 7-én került sor. Az egyezmény az 1917. december 15-én Breszt-Litovszkban kötött fegyverszüneti szerződéshez kapcsolódott, annak a kiegészítését szolgálta.

Végeredményben az egyezményben a központi hatalmak elvi álláspontja érvényesült. A nemzetközi hadijog értelmében a foglyokra a fogságban tartó hatalom katonai jogszabályai voltak érvényesek, ennek értelmében az egyezmény szövegébe — ha erre mód volt — a hadifoglyok helyzetének, munkaviszonyának rendezése és megjavítása (a kényszermunka eltörlése, 8 órás munkanap, a helyi munkásokkal azonos bér stb.) nem került bele.

A polgári személyek kicseréléséről szóló egyezmény korra való tekintet nélkül valamennyi női internáltra, a 16 évnél fiatalabb és 45 évnél idősebb férfira, valamint a katonai szolgálatra alkalmatlan 16—45 éves férfiakra vonatkozott.[17] A beteg és sebesült hadifoglyok cseréjére vonatkozó megállapodás kiterjedt mindazokra a személyekre, akik teljesen, vagy legalább 6 hónapig alkalmatlanok voltak a katonai szolgálatra. Konkrétan felsorolta az egyezmény azokat a sérüléseket és betegségeket, amelyek fennforgása esetén az illető foglyot katonai szolgálatra alkalmatlanná lehetett nyilvánítani.[18] Ausztria—Magyarország és Oroszország viszonylatában lehetővé tették, hogy az 55 évesnél idősebb és 6 hónapnál tovább fogságban levő katonai személy is hazatérhet a sebesült és beteg foglyok cseréjének a keretén belül. Így került haza február 16-án még a német csapatok februári támadása előtt Kusmanek gyalogsági tábornok, Przemyśl egykori parancsnoka, és annak adjutánsa.[19]

A csereszállítmányok útvonalaira és az átadóállomások kijelölésére már az egyezményben konkrét utalást találhatunk. Az eddigi csereútvonal, amely Svédországon keresztül vezetett, kiegészült a Rigán, Dvinszken és Baranovicsin áthaladó vasútvonalakkal, amelyek német ellenőrzés alatt állottak. Ausztria—Magyarország számára előnyösebb lett volna a Kovelen, Brodin és Podvolocsiszkon, valamint a Dunán és a Fekete-tengeren keresztül folytatott csere. Az Ukrán Rada és a szovjet-orosz kormány közötti ellentétek, valamint a változékony ukrajnai hatalmi viszonyok azonban nem tették lehetővé, hogy az utóbbi útvonalakon meginduljon a forgalom, az egyezmény viszont az említett vonalak felhasználását kedvező fordulat esetén kilátásba helyezte.

A csereszállítmányok megindítását az egyezmény 1918. február 10-ben jelölte meg. Ténylegesen a csere nagyobb arányú kibontakozására jóval a breszt-litovszki békeszerződés aláírása után került sor.

A beteg és sebesült foglyok, valamint a polgári internáltak cseréje

17 Uo. 637. o.
18 Uo. 639—640. o.
19 HHSta. Wien. Min. d. Äussern. Pol. Arch. Liasse Krieg 10/10. Karton rot 1057. 150. fol. — Kusmanek mint altábornagy esett fogságba, előléptetése a fogsága idején történt.

nem érintette a hátország munkaerő-tartalékait s közvetve sem befolyásolta a hadsereg ütőképességét, az egészséges hadifoglyok cseréje viszont, amely csak a békekötés után kezdődhetett meg, a Monarchia pótlásügye számára bizonyos előnyökkel kecsegtetett. Az utóbbi kilátásairól, az Oroszországgal kötendő különbéke utáni élőerő elosztásáról, s a célszerűnek látszó átcsoportosításokról tanácskozott Bécsben 1917. december 29-én az a tárcaközi értekezlet, amelyet a pótlásügyi főnök kezdeményezésére hívtak össze. (Lásd a 2. sz. dokumentumot.)

A tanácskozáson olyan főtisztek is megjelentek, mint Tombor Jenő alezredes, aki 1919-ben a Hadügyi Népbiztosságon töltött be felelős beosztást, Stromfeld mellett részt vett a magyar Vörös Hadsereg északi hadjáratának megszervezésében. A felszabadulás után kisgazdapárti képviselő volt, 1945 és 1946 között honvédelmi miniszter. A pótlásügyi főnök megbízásából a vita alapjául szolgáló beszámolót Gömbös Gyula vezérkari százados, az ellenforradalmi rendszer későbbi miniszterelnöke terjesztette elő.

Az értekezlet résztvevőinek a Monarchia katonai összeomlása után élesen elváltak politikai útjaik, de a hadifoglyok kicserélése kérdésében nem tért el alapvetően álláspontjuk, bár Tombor realisztikus megjegyzései sejtetik későbbi pályafutásának egyéniségében rejlő lehetőségeit.

Mint már említettük, a hadvezetés a hadsereg ütőképességének megőrzésére, az állomány felfrissítésére törekedett, s az idősebb, az 1867—1872-es születésű évjáratok hosszú szabadságolásával kívánta a hadifogoly munkaerőtől megfosztandó hadigazdaság igényeit kielégíteni.

Az Oroszországból hazatérő foglyok évjárataikat tekintve a fiatalabb korosztályokból kerültek ki, s amennyiben egészségi állapotuk megengedte, a politikai és egészségügyi ellenőrzés, valamint az előírt szabadság letöltése után, pótlást jelentettek a hadrakelt seregek számára. A tárcaközi értekezlet anyagához mellékelték az állományátcsoportosítás kétfázisos vázlatát.[20] (4. sz. táblázat.) A csere első fázisában a hadrakelt seregtől pótlás nélkül vonják el a 270 000 hadifogoly munkaerőt. A csere szempontjából ekkorra tervezték a táborokban levő munkára nem kötelezett tisztek és legénységiek, valamint beteg és rokkant foglyok mintegy 85 000 főt kitevő tömegének hazaszállítását is. A Keletről hazatérő foglyok esetében a cserére felajánlott és Oroszországba hazabocsátandók létszámának a kétszeresével (kb. 700 000 emberrel) számoltak.

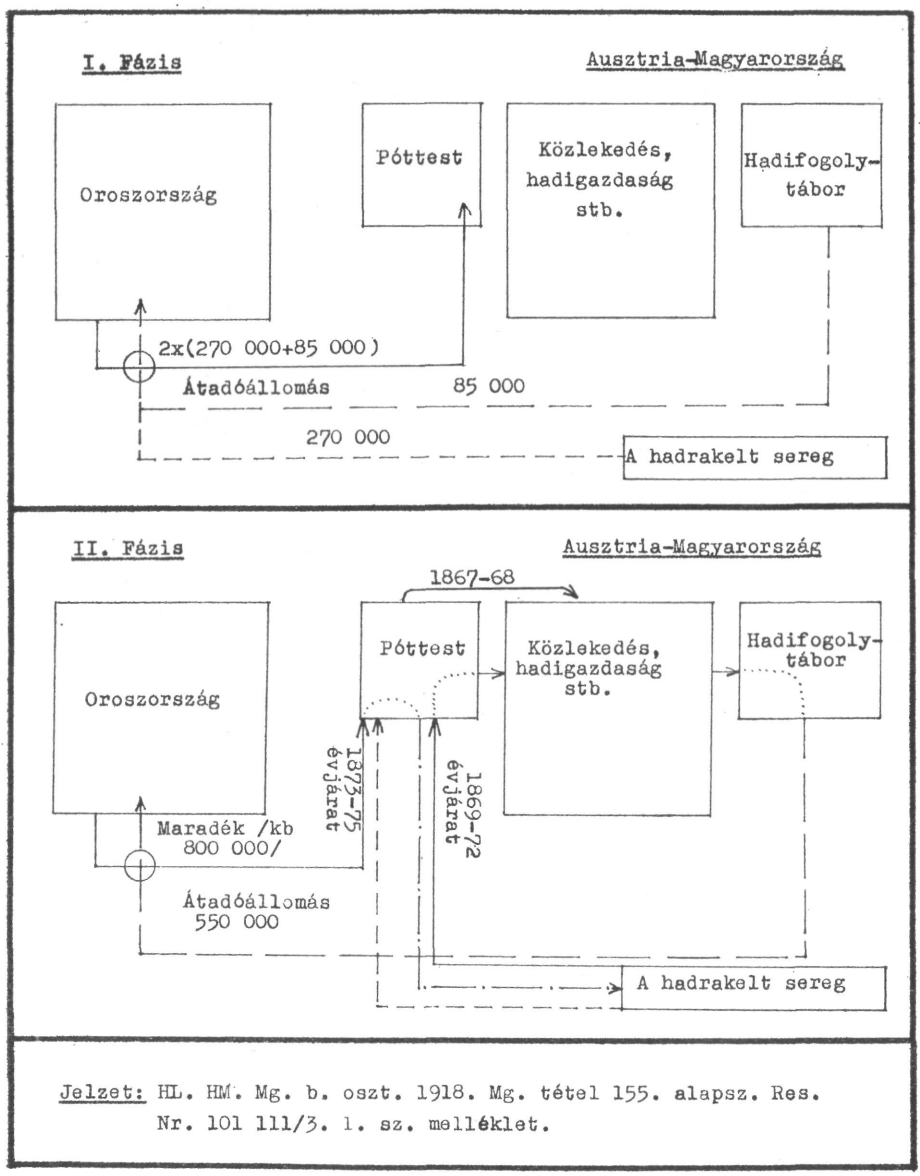
A harcoló seregek állományfiatalítására a pótlásügyi főnök elképzelése szerint csak a csere második fázisában kerülhetett sor, amikor is a hadifogoly-táborokba való összpontosítás után megkezdik a hátországban különböző munkán levő foglyok 550 000 főt kitevő tömegének a hazaszállítását Oroszországba. Ezúttal Oroszországból mintegy 800 000 volt hadifogoly hazatérésével számoltak.[21] Ekkorra tervezték az első fázisban hazatértek szabadságának a leteltét és azok bevonulá-

[20] A jegyzőkönyvhöz mellékelték a csere technikai lebonyolításának elvi vázlatát is.
[21] HL. HM. Mg. a. és Mg. b. osztály. 1918. Mg. tétel. 155. eln. sz.

4. sz. táblázat

A PÓTLÁSÜGYI FŐNÖKSÉG TERVE A

SZOVJET-OROSZ ÉS AZ OSZTRÁK-MAGYAR HADIFOGOLYCSERE LEBONYOLITÁSÁRA

Jelzet: HL. HM. Mg. b. oszt. 1918. Mg. tétel 155. alapsz. Res. Nr. 101 111/3. 1. sz. melléklet.

sát póttesteikhez, majd ott a menetzászlóaljakba történő besorolásukat.

A fogolycsere lebonyolítására legkevesebb 6 hónapot szántak, de a zökkenőket is figyelembe véve 12—14 hónap lebonyolítási időt is elképzelhetőnek tartottak. (2. sz. dokumentum.)

A pótlásügyi főnök a terv elkészítése alkalmával nem számolt több lehetőséggel, amelyek hátrányosan befolyásolhatták elképzelésének megvalósítását. Nem vette figyelembe például a Szovjet-Oroszországgal való fegyveres harc kiújulásának lehetőségét, az oroszországi polgárháború kiéleződésének valószínűségét, a hazatérő foglyok forradalmasodásának méreteit.

A soknemzetiségű cári haderő fogságba esett katonáinak további sorsát számottevően befolyásolta a Romanovok egykori birodalmának alkotó részeire bomlása. A népek önrendelkezési jogát, amely a szocialista forradalom vívmánya volt, a nemzetiségek burzsoáziája a forradalmi Oroszországtól való elszakadásra használta fel. Uralmának fenntartásához külföldi segítséget is igénybe vett saját dolgozó tömegeivel szemben.

A burzsoá-nacionalista ukrán kormány, miután csapatait az ukrán szovjet erők Kelet- és Közép-Ukrajnából teljesen kiszorították, sietett mielőbb békét kötni a központi hatalmakkal, hogy igénybe vehesse katonai segítségüket saját uralmának visszaállítására. A békeszerződés aláírására 1918. február 9-én került sor. Másnap szakadt meg a béketárgyalás Szovjet-Oroszországgal s utazott haza Trockij külügyi népbiztos, aki a kapott utasítás ellenére nem fogadta el a német ultimátumot. 18-án indult meg a német csapatok támadása, s néhány nap múlva Ukrajna területén az osztrák—magyar csapatok is csatlakoztak a németekhez.

A hadműveletek alatt a fogolycsere szünetelt, hiába kötötték meg az ukránok a békét, az osztrák—magyar fogságban levő ukrajnai illetőségűek mégsem juthattak sokkal hamarabb hazájukba. Szkoropadszkij altábornagy német segédlettel 1918. április 29-én végrehajtott államcsínye után mindössze két gyaloghadosztállyal rendelkezett, amelyek nem voltak mentesek a forradalom befolyásától. Ez váltotta ki a Hadsereg-főparancsnokságnak azt a lépését, hogy Freistadtban összpontosított ukrán foglyok körében támogatta a toborzást olyan önkéntes alakulatok felállítása érdekében, amelyeket az ukrán burzsoá-nacionalista kormánynak kívántak átadni. Az önkéntesek gondosan megvizsgálták, hogy nem állnak-e bolsevik befolyás alatt, majd Vlagyimir-Volinszkijbe irányították, ahol először egy dandárt, majd az 1. ukrán hadosztályt állították fel. Parancsnoka az osztrák—magyar hírszerzés egyik tisztje, Peter Kvaternik lett.[22] Az alakulatot 1918. szeptember 1-én adták át az ukrán hatóságoknak, vagyis azután, amikor osztrák—magyar részről megkezdődött a megszállt ukrán területek tervszerű katonai kiürítése.

22 *Ronge, Max:* Kriegs- und Industriespionage. Zwölf Jahre Kundschaftsdienst. Wien, 1930., 335. o.

A Hadsereg-főparancsnokság az ellentmondásosnak tekintett ukrán viszonyokra való tekintettel nem szorgalmazta erélyesebben az egészséges ukrán hadifoglyok cseréjét, amelyet a február 9-én aláírt békeszerződés helyezett kilátásba.[23] A gyakorlati végrehajtás külön egyezményt igényelt, amely a hazabocsátást jelentősen elodázta.

Az osztrák—magyar hatóságok hadifogoly-politikáját lényegesen befolyásolta Breszt-Litovszkban 1918. március 3-án aláírt békeszerződés, amelyet a központi hatalmak fegyveres ereje kényszerített Szovjet-Oroszországra, a hadifogoly-kérdésben is a győztes jogait igyekezett érvényre juttatni, s ez a fogolycsere végrehajtásában is megmutatkozott. A békeszerződés VIII. cikkelye kimondta, hogy a szerződő felek a hadifoglyokat hazaengedik. A XII. cikkely leszögezte, hogy a polgári és hadifoglyok cseréjét külön pótegyezmény szabályozza.[24] Szovjet-Oroszország képviselői Németország, Ausztria—Magyarország, Bulgária és Törökország képviselőivel külön-külön pótegyezményt írtak alá ugyancsak március 3-án, amelyben a hadifogolycserén kívül a gazdasági, az állam- és magánjogi kapcsolatok helyreállításának módjait stb. rögzítették. A pótszerződés is tükrözte, hogy nem egyenlő felek kötötték.

A VI. cikk értelmében mindkét szerződő fél kicseréli a hadifoglyokat, meggyorsítja a sebesült és beteg foglyok cseréjét, visszaszolgáltatja az elkobzott személyi tulajdonokat, valamint bizottságot szerveznek a felek képviselőiből a csere részleteinek a megállapítása céljából. A nemzetközi hadijog értelmében mindkét szerződő fél kölcsönösen megtéríti a hadifoglyok tartási költségeit. A németek ezen a címen próbáltak burkolt hadisarchoz jutni, Ausztria—Magyarország hatóságai viszont örülhettek, hogyha a szovjet-orosz fél nem él túl nagy követeléssel, miután Oroszországban kétszer annyi osztrák—magya katona és tiszt volt fogságban, mint amennyi orosz Ausztria—Magyarország területén.

A pótszerződés csak Oroszországot kötelezte az osztrák—magyar hadifogoly misszió bebocsátására és tevékenységének a támogatására,[25] Szovjet-Oroszország a szerződés betűi szerint nem rendelkezett jogi alappal ahhoz, hogy maga is hasonló delegációt küldjön ki. Ez a körülmény elősegítette a hadifogoly munkaerő további alkalmazását, a fogolycsere lassítását. Csak a beteg és rokkant foglyok cseréjére írtak alá egyezményt, az egészséges hadifoglyok hazabocsátása, mely a breszt-litovszki béke szövegében szerepelt, csak a szerződés ratifikálása után volt lehetséges. A ratifikálás az ukrán—lengyel ellentétek s ezek következtében az osztrák parlamentben felmerült nehézségek miatt elhúzódott. Félő volt a kormány számára, hogy a nemzetiségi képviselők, köztük a lengyelek, valamint a szociáldemokraták a rablóbéke törvénybe iktatása ellen szavaznak. Ezért olyan döntés született, hogy a szerződést a császár ratifikálja. Ez aktusra IV. Ká-

[23] HL. első világháború iratai. 4360. cs. 1. boríték 31. fol. (Az Ukrajnával kötött békeszerződés 6. cikkelye.)
[24] Документы . . . стр. 123—124.
[25] Uo. 190. o.

roly részéről 1918. május 15-én került sor, viszont a szerződés ratifikált példányait csak július 4-én cserélték ki Berlinben.[26]

1918. április 17-én utazott el Pétervárra Raabl hadbiztos és szűk körű csoportja, aki Csicserin külügyi népbiztos hozzájárulásával a dán követség állományában kezdett hozzá a fogolycsere technikai ügyeinek intézéséhez. A rokkantszállítmányok összeállítása és útbaindítása ezt követően vált rendszeresebbé.

Az egészséges foglyok cseréjéről ideiglenes jelleggel — miután a ratifikációs okmányokat még nem cserélték ki — 1918. július 3-án írták alá Szovjet-Oroszország és Ausztria—Magyarország képviselői egy egyezményt, amely rögzítette a fej-fej ellenében való cserét.[27]

Az orosz hadifoglyok hazaszállítása az osztrák—magyar hadifogoly misszió július 5-én Pétervárra való érkezése után vált intenzívebbé és rendszeresebbé. A békeszerződés aláírása és a tényleges hazabocsátás között több hónap telt el. Ezt az osztrák—magyar hadvezetés előre látta, s az átmeneti időre módosította az oroszok és az egykori cári birodalom kebelébe tartozó nemzetiségek vonatkozásában az 1915—1916-os években kialakult hadifogoly-politikáját.

E politika kialakításánál a szárazföldi hadviselésről 1907-ben elfogadott, s az Osztrák—Magyar Monarchia részéről 1913-ban ratifikált konvenció által nyújtott lehetőségekből indult ki. E konvenció ugyanis a békekötés és a hadifogolycsere közötti időre nem rendelkezett részletesen a hadifoglyok jogi helyzetéről. Két lényeges körülmény indította az osztrák—magyar hadvezetést arra az elhatározásra, hogy az oroszországi illetőségű hadifoglyokat a csere lebonyolításáig foglyoknak tekintse.

Először, a német és osztrák—magyar kormány és hadvezetőség különösen Szovjet-Oroszországgal szemben győztes félnek tekintette magát. Ausztria—Magyarország kormányát aggasztotta viszont az Oroszország területén tartózkodó nagyszámú saját haderejének állományába tartozó hadifogoly sorsa, s ezért az orosz hadifoglyokkal szemben nagyobb megértést tanúsított, mint a németek. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy a hadifoglyok cseréje a Monarchia részéről rendszeressé vált. Német megszállta területen, a vilnai állomáson tevékenykedő osztrák—magyar katonai kirendeltség, amely a hadifogoly szállításokat intézte, a német ellenőrzés alatt álló átvételi és átadó állomások információit összesítve 1918. november 2-án táviratilag jelentette Bécsbe, hogy 1918. július 6. és november 1. között az átadó állomásokon keresztül 1389 rokkant orosz tiszt és 42 647 rokkant legénységi állományú oroszországi illetőségű katonai személy tért haza.[28] Ugyancsak a jelzett időben 176 egészséges tiszt és 69 194 sorállományú katonai személy tért haza az említett átvonulási pontokon. Július eleje és október vége

[26] Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Abgeordnetenhauses des Österreichischen Reichsrates in Jahren 1917—1918. XXII. Session. Bd. III. 69—83. o.

[27] Документы . . . стр. 678.

[28] A svéd Vöröskereszt utján Svédországon keresztül ezt megelőzően 1915-ben 7740, 1916-ban 13 380, 1917-ben 14 579 (+512), 1918-ban 1596 hadifoglyot, összesen 37 807 főt szállítottak haza. Ebből 1282 volt a tisztek és 84 az orvosok száma. (KAW KM 1918. 10. Kgf. Abt. Nr. 10—20/7—2467.) — Ezenkívül Németország Ausztria—Magyarország terhére szintén bonyolított le fogolycserét. A pontos létszámot ma már nehéz volna megállapítani.

között összesen 1565 tiszt és 111 841 legénységi hagyta el az Osztrák—Magyar Monarchia területét.[29]

Másodszor, a hadvezetőség és az osztrák—magyar kormány — a németeknél korlátozottabb céllal — elsősorban a magyarországi tavaszi mezőgazdasági munkák elvégzésére akarta visszatartani az orosz foglyok tekintélyes részét. Ezúttal azonban tisztában volt azzal, hogy a visszatartott fogoly munkaerő kizsákmányolásának jelentős korlátai vannak. A kizsákmányolás foka nem haladhatta meg azt a szintet, amely a hazai mezőgazdasági és ipari munkásságot sújtotta. Nem valósult meg a 8 órai munkaidő, a munkamegtagadási jog stb., amit a szovjet képviselők a petrográdi tárgyalásokon kívántak elérni. E kérdésben szerződést sem kötöttek, s a politika kialakításában a Hadügyminisztérium 10. osztályának az álláspontja érvényesült. Az elveket az alsó-ausztriai ipari és kereskedelmi kamara 1918. február 18-án tartott értekezletén fejtette ki Stutz ezredes, az osztály akkori vezetője:

1. Elutasította azt a szovjet igényt. hogy szabadságot biztosítsanak a hadifoglyoknak. Azzal érvelt, hogy a szabad mozgás megadása végső soron a foglyok kiéheztetését eredményezné.

2. Elutasította a foglyok munkakényszerének felszámolását célzó javaslatot. Elfogadta a foglyok bérezésének a polgári lakossággal azonos elvét, de a természetbeni juttatások árának a levonása mellett.

3. A munkamegtagadás jogának elutasítását azzal indokolta, hogy az orosz foglyok nem kerülhetnek előnyösebb helyzetbe az osztrák—magyar állampolgároknál, akiket a sztrájkban való részvételért felelősségre vonnak.

4. A foglyoknak — mint idegen állampolgároknak — az önrendelkezési jogát az osztrák—magyar állam nem adta meg.[30]

1918. február 19-én adta ki a Hadügyminisztérium az „Alepelvek az Oroszországgal való tömeges hadifogoly cseréről" c. terjedelmes rendeletét, amely a hadifogolycsere gyorsabb lebonyolításával számolt.[31] A végrehajtás az itt rögzített elképzeléseket módosította.

Az alapelvek kidolgozásánál lényeges szempontként merült fel a soknemzetiségű cári birodalom felbomlásának a ténye. El kellett dönteni, hogy az újonnan alakult nemzeti államok területéről származó foglyokat milyen elvek szerint és mikor cserélik ki. Ebben a vonatkozásban döntően esett a latba, hogy az adott kormány milyen viszonyt

[29] KAW AOK Op. Abt. 1918. F. 666. 16, 126. fol. — Egy 1918. szeptember 22-én kelt kimutatás, amely az Osztrák—Magyar Monarchia területén tartózkodó orosz, ukrán, lengyel és oroszországi illetőségű mohamedánokról készült, a valóságosnál magasabb létszámadatokat tartalmaz. Ekkor kezdődtek ugyanis a tárgyalások a szovjet-orosz kormánnyal a foglyok tartásdíjának a kiegyenlítéséről. A Monarchia hadifogoly tisztjeinek és tisztjelöltjeinek a száma az oroszokénak több mint tizenegyszerese volt (4755:54 146), akiknek a tartásdíját a szovjet-orosz kormány — az oroszok költségeinek leszámításával — követelhette. Ezért a kimutatásba a hazaszállítás alatt állókon kívül felvehették a megszállt területekre már 1917-ben hazabocsátott lengyel és ukrán foglyokat is, akiket továbbra is hadifoglyoknak tekintettek.

Az említett szeptember 22-én kelt kimutatás szerint az Ausztria—Magyarország területén levő táborokban a jelzett időben 1161 orosz tiszt, 135 ukrán nemzetiségű tiszt, 575 586 orosz, 108 284 lengyel, 184 580 ukrán és 20 717 oroszországi illetőségű mohamedán sorállományú hadifogoly tartózkodott. (KAW KM 1918. 10. Kgf. Abt. Nr. 10—20/1—3925.)

[30] KAW KM (Kriegsüberwachungsamt — továbbiakban KÜA) 1917. Nr. 17 691.

[31] HL. Az első világháború iratai. HFB 1918. 550. sz. — 3461. cs. 261—277. fol.

alakított ki Ausztria—Magyarországgal, hadiállapotban volt-e vele, fegyverszünetet kötött-e vagy aláírta-e a békét. Jelentősen motiválta a viszonyt az a körülmény, hogy a régi Oroszország határterületein a szocialista forradalom által biztosított nemzeti önrendelkezést a nemzeti burzsoázia a helyi hatalom megszerzésére használta fel, s nem egy esetben konfliktusba keveredett a szovjet-orosz kormánnyal.

A Monarchia először az ukrán nacionalista kormánnyal kötött békét. E kormány hatalmának megszilárdítása érdekében előzőleg mind az antanttal, mind a központi hatalmakkal tárgyalt. Ugyanakkor 1917. december 25-től Harkovban már működött egy szovjet—ukrán kormány, amely harcban állott a nacionalista kormány csapataival. A nacionalisták ezúttal a központi hatalmak katonai segítségére támaszkodtak, a szovjet—ukrán kormány pedig Szovjet-Oroszország támogatását élvezte. Az utóbbi, miután a központi hatalmak nem ismerték el, nem írhatott alá békeszerződést. Szovjet-Oroszország viszont március 3-án aláírta a békediktátumot, amely az ukrán nacionalista kormány elismerésére és a vele előzőleg kötött békeszerződés tudomásulvételére kötelezte.[32]

Az Ukrajnába bevonuló német és osztrák csapatok 1918 májusáig harcban állottak a szovjet—ukrán kormány erőivel. A Kaukázuson túl megalakult grúz és azerbajdzsán nacionalista kormányok az antant és a központi hatalmak támogatását egyaránt keresték. Attól függően, hogy milyen irányzat került előtérbe, tették függővé a fogolycserét.

Bármennyire is háborút vesztett félnek tekintették Szovjet-Oroszországot, különösen a Monarchia igyekezett elkerülni olyan lépéseket, melyek a szovjethatalommal szembenálló ellenforradalmi rendszerek nyílt segítését jelentették volna a hadifogolycsere vonatkozásában. E tekintetben a Monarchia akkor vált engedékenyebbé, amikor 1918 nyarán kétségtelenné vált az antant közeli győzelme. Nem akadályozta, hanem bizonyos fokig elő is segítette az antant szovjetellenes politikáját támogató fogolycseréket is.

Még 1918. augusztus 19-én az osztrák—magyar Keleti Hadsereg kiürítő osztálya — tartva a szovjet kormány retorziójától — nem javasolta a grúzokkal való fogolycserét, mert hadban álltak a szovjethatalommal.[33] Hadban állt a szovjethatalommal Krasznov, a doni kozákok atamánja is, aki a németek támogatását élvezte. Augusztus 22-én — vagyis az osztrák—magyar megszálló csapatok Ukrajnából történő fokozatos kivonásának megkezdése után — írta alá Babyn Nikolaus százados Krasznov tábornokkal a hadifoglyok cseréjére vonatkozó egyezményt Novocserkasszkban. (Ezt megelőzően a cári birodalom utódállamai közül csak Ukrajnával és májustól Finnországgal volt a Monarchiának szerződése.) Maga az a tény, hogy az egyezményt a Monarchia részéről egy százados írja alá, mutatja a felelősségvállalás fokát. Az atamán az egyezménnyel túl sokat akart markolni, mert az ekkor Voronyezstől délre és keletre, valamint Caricin körzetében

32 Документы . . . стр. 122.
33 KAW KM 10. Kgf. Abt. 1918. Nr. 7/7—771. (Nr. 69 993).

folyó harcokhoz emberanyagra volt szüksége, s ezért kikötötte, hogy hozzá irányítsák a doni kozák foglyokon kívül a kubanyi, a tyereki, az asztrahanyi, az urali, az orenburgi, a szibériai, a szemirecsjei, a Bajkálon túli, az amúri és az usszurijszki kozákokat, valamint a nevezett területekről származó más hadifoglyokat.[34] Ennek fejében hazaengedték a Don mentén rekedt osztrák—magyar foglyokat. Augusztus 8-ig elnézték 6473 ember távozását és 1023 főt adtak át szervezett keretek között a kozákok az osztrák—magyar megbízottaknak.[35]

Ugyanakkor arról panaszkodtak, hogy jelentős orosz hadifogoly szállítmány nem érkezett, s ezért a Rosztovban székelő osztrák—magyar megbízottak kérték, hogy a csere leállításának elkerülése végett legalább 100 doni kozákot küldjenek mutatóba.[36]

A Krasznovnak szánt szállítmányok elindítását október 15-re tervezték, de ekkorra Bulgária már kilépett a háborúból, fegyverszünetet kötött, s a Hadsereg-főparancsnokság október 8-án leállította a Románián át vezető forgalmat.[37] Időközben megegyezés született a grúz burzsoá kormánnyal is, az első szállítmány elindítását — ezúttal Ogyessza érintésével — október 30-ra tervezték s a hazaszállítást november 20-ra akarták befejezni.[38]

Végeredményben a német megszállás alá került balti államok, Lengyelország, Ukrajna és Finnország kivételével (az utóbbi 1918. május 29-én kötött békét Bécsben a Monarchiával[39]) a szovjet-orosz kormány ellenőrzése alól kikerült területekre 1918 októberéig csak erősen korlátozott számban tértek haza hadifoglyok Ausztria—Magyarországról. Miután nem kötelezték a foglyokat a hazatérésre, nagy tömegeknek a munkahelyeken és a táborokban maradása bizonyos fokig felért az ellenforradalmi rendszerek elleni sajátos szavazással. A világháború végét jelentő fegyverszünet feltételeként 1918 novemberében és decemberében az antant ellenőrzés kiterjedt a szétesett egykori osztrák—magyar állam területére és Németországra is. A szovjetellenes tervek kivitelezéséhez jól jött a hazatéréstől addig elzárt orosz hadifogolytömeg. Megkísérelték őket ellenforradalmi tisztek ellenőrzése alatt hazaszállítani és ott ágyútölteléknek felhasználni.

A szovjet kormány számára katonai és politikai szempontból is fontos volt, hogy minél hamarabb és minél nagyobb számú oroszországi illetőségű hadifogoly térjen a forradalmi erők által ellenőrzött területekre haza, s minél kisebb legyen az ellenforradalmi rezsimek potenciális élőerő-tartaléka.

A polgárháború kiéleződése egyre sürgetőbbé tette, hogy a szovjet kormány megbízottai révén ellenőrizhesse a július után intenzívebbé váló hadifogolycserét, a hadifoglyok egészségügyi, jogi s anyagi helyzetét. Az aratási munkák előtt és alatt a Monarchia külügyminiszté-

34 HL. első világháború iratai. 4360. cs. 6. sz. melléklet. 36. o. Német nyelvű szerződés másolat, az eredeti a bécsi hadilevéltárban.
35 KAW KM 10. Kgf. Abt. 1918. Nr. 10—20—1/4301.
36 Uo.
37 Uo. Nr. 10—20/1—4263.
38 Uo. Nr. 10—20/1—3616.
39 HL. Az első világháború iratai. 4360. cs. 5. sz. melléklet. 34—35. fol. Német nyelvű másolat.

riuma húzta az időt a békeszerződésre hivatkozva, amelyből a kölcsönösség gondolata a hadifogoly bizottság kiküldése kérdésében valóban hiányzott. A bécsi Hadügyminisztérium, amely nem akarta kiengedni a kezéből a hadifoglyok ügyét, rádión értésére adta a moszkvai Külügyi Népbiztosságnak, hogy szerinte felesleges külön hadifogoly bizottságot delegálni Ausztria—Magyarországra, mert a foglyok helyzetét a béke ratifikációja után kiküldendő szovjet diplomáciai képviselet is ellenőrizheti.[40]

Az említett rádiótáviratban a Hadügyminisztérium hangsúlyozta, hogy általános rendelettel május 1-től az orosz (hasonlóképpen az ukrán és a finn) hadifoglyok részére a hadköteles saját munkásokkal azonos bért, élelmezést és szabadságot biztosítottak.

Ez az állítás azonban csak részben felelt meg a tényeknek. 1918. március 6-án közvetlenül a breszt-litovszki béke aláírása után tárcaközi értekezlet döntött az orosz hadifoglyokkal való bánásmód kialakítását illetően. Az értekezleten résztvevőket félelem töltötte el attól a hatástól, amit a több mint 900 000 orosz hadifogoly között keletkezhető elementáris mozgalom a Monarchia belbiztonságára gyakorolhat. Ezért keresték a módját annak, hogy az orosz foglyokat olyan keretek közé szorítsák hazatérésükig, amely nem vált ki retorziókat Oroszországban az osztrák—magyar foglyokkal szemben, biztosítja a tavaszi mezőgazdasági munkák időbeni elvégzését, a termelés folyamatosságát s nem kérdőjelezi meg a fennálló társadalmi rend szilárdságát.[41]

Első lépésként a tárcaközi értekezlet a katonai hatóságok és a hadifoglyok munkaadói között kötött szerződések módosítását tartotta szükségesnek. A később kiadott végrehajtási utasítás azoknak a munkaadóknak, akiknek az orosz, ukrán vagy finn hadifogoly alkalmazása a megemelt díjazás, a gondosabb és ellenőrzöttebb ellátás mellett nem kifizetődő, lehetővé tette, hogy felmondjanak, s ilyen szándékukat május 1-ig közöljék az illetékes katonai hatósággal.[42]

Már az említett tárcaközi értekezlet kimondta: „Minden hadifogolynak igénye van ugyanolyan napszámra, amilyet ugyanazon a helyen, ugyanabban az időben, ugyanabba a szakmába tartozó szabad polgári munkás kap. Ennek a napszámnak a megállapítása az első fokú közigazgatási hatóság feladata."[43] Ugyancsak minden esetben az első fokú hatóság állapítja meg a hadifogoly számára nyújtott természetbeni juttatások értékét, amit béréből a munkaadó levon.

Az orosz foglyok részére — eltérően az olaszoktól és a szerbektől, akik a régi hadifogoly díjazásban részesültek — új, magasabb bérminimumot állapítottak meg. A mezőgazdaságban az orosz fogoly napszáma legkevesebb 1 korona, más munkahelyeken 2 korona lehetett.[44] Ugyanakkor a 10 naponként kifizethető 25 koronát 50-re, vagy munkanaponként 5 koronára emelték.

Szabad mozgásában a foglyot elhelyezési körletében nem korlátoz-

40 Документы . . стр. 304—305.
41 HL. első világháború iratai. HFB 1918. 624. sz. 3461. cs. 478—479., 482. fol.
42 Országos Levéltár. K—184. 1918—62/h—55001/59814. — 5. pont.
43 Uo. 8. pont.
44 Uo. 9. pont.

ták, vasúton történő utazását azonban csak kivételesen engedték meg. Tüntetésen nem vehetett részt, sztrájkjogát nem adták meg. Ezen a ponton volt a legkomolyabb nézeteltérés a szovjet és az osztrák—magyar kormányszervek között.

1918. április 5-én a Hadügyminisztérium 10. osztálya a mezőgazdasági munkán levő hadifoglyok mozgalmainak elfojtására karhatalmi alakulatokat, sztrájkőrjáratokat szervezett. Ezek az őrjáratok, amelyek többnyire tisztek parancsnoksága alatt álltak, különleges esetben fel voltak jogosítva fegyverhasználatra is. A katonai parancsnokságok ugyan hangsúlyozták, hogy az orosz foglyokkal szemben csak a legvégső esetben alkalmazhatnak fegyvert, mivel ez retorziót válthat ki az Oroszországban levő hadifoglyokkal szemben.[45] Az orosz foglyokkal szembeni bánásmód s az ezzel kapcsolatos parancsok tiltakozásra késztették Csicserin szovjet-orosz külügyi népbiztost is.[46]

Arra számítva, hogy a szovjet-orosz kormány feltehetően figyeli a sajtót, a hadifoglyokról szóló közleményeket erősen cenzúrázták. Az utóbbiakkal szembeni fenyegetéseket, ha sztrájkba lépnének, csak szóban közölték. A Hadügyminisztérium a bánásmódra vonatkozó tényleges rendelkezéseit, irányelveit utasításban fogalmazta meg. Ezek közé tartozik a május 3-án kelt bizalmas utasítás is. (5. sz. dokumentum.)

A vereség és felbomlás előtt álló Monarchia hatóságai végül is augusztusban hozzájárultak a szovjet-orosz hadifogoly gyámolító bizottság fogadásához. Már akkorra lényegesen csökkent az orosz hadifogoly munkaerő visszatartásában való érdekeltség, az aratás lezajlott, de megnőtt a gond a súlyosodó gazdasági és politikai problémák, a munkásmozgalom gyors radikalizálódása, a nemzetiségi ellentmondások egyre érezhetőbbé váló feszítése miatt.

A Hadügyminisztérium és a Külügyminisztérium fő törekvése arra irányult, hogy a kormánykörökkel szembenálló ellenzéki erők (köztük elsősorban a munkásmozgalom) ne léphessenek közvetlen kapcsolatba a hadifogoly gyámolító bizottság révén Szovjet-Oroszországgal. A veszélybe került burzsoá-földesúri társadalmi rend védelme volt az alapvető szempont, amely meghatározta a hadifogoly gyámolító bizottság mozgását, cselekvési körének határait.

A szovjet-orosz hadifogoly gyámolító bizottság Jakov Bermann doktorral az élén egy Petrográdból indított szeretetadományokat szállító vonattal érkezett augusztus 7-én Bécsbe. A bizottság az osztrák Hadi Felügyelő Bizottság adatai szerint 21 főből állott.[47] Ez a létszám később kiegészült részben a Szovjet-Oroszországból érkezettekkel, részben az Ausztria—Magyarországon élő bolsevik emigránsokkal.

A szovjet-orosz hadifogoly gyámolító bizottság vezetőjének a Hadügyminisztérium és a külügyi szervek tudomására hozták, hogy — miután a békeszerződésben orosz delegáció kiküldése nem szerepel — az általa vezetett testület jogköre nem azonos az Oroszországba kikül-

45 KAW KM 10. Kgf. Abt. 10—147/5—3. (10. Kgf. Abt. Nr. 16163.)
46 Документы . . . стр. 304.
47 KAW KM KÜA 1918. Nr. 34 802.

dött hadifogoly-bizottságéval, jóval korlátozottabb annál. Csak segélyező szerepét ismerték el.

Az osztrák—magyar hatóságok elsősorban a sajtót igyekeztek a szovjet-orosz delegációtól távol tartani, s emellett a munkásmozgalom baloldalával, sőt Ausztriában az Otto Bauer irányítása alatt álló centrista csoporttal való kapcsolat ellen is felléptek.[48].

Állandó megfigyelés alá helyezték a bizottság tagjait. A hadifogolytáborok a delegáció részéről történő látogatását illetően szeptember 10-én a Hadügyminisztérium részletes utasítást adott ki. (6. sz. dokumentum.) Ez a bizalmas instrukció korlátozta a bizottság mozgásszabadságát és agitációs lehetőségeit. Így a hadifoglyok csak egyoldalú tájékoztatást nyertek a szovjethatalom intézkedéseiről, végeredményben a korlátozások áttételesen a foglyok között jelenlevő burzsoá-ellenforradalmi elemek befolyásának kedveztek.

Az Osztrák—Magyar Monarchia háborús veresége, szétesése a világháború alatt követett, s a breszt-litovszki fegyverszünet majd békeszerződés aláírása után orosz, ukrán és finn viszonylatban módosult hadifogoly-politikájának is a végét jelentette. A polgári demokratikus forradalom mind Ausztriában, mind Magyarországon kinyitotta a hadifogolytáborok kapuit. Az új polgári kormányok elsősorban az arcvonalakról hazaözönlő forradalmasodott katonatömegek szállításával és leszerelésével voltak elfoglalva, a győztes antant hamarosan megjelenő missziói szervezték a franciák, olaszok, szerbek hazaszállítását, az oroszok és ukránok vonatkozásában viszont bonyolultabb lett a helyzet.

1918 végén antant csapatok léptek partra Ukrajna fekete-tengeri partvidékén, fokozódott az intervenció Szovjet-Oroszország területén is. Az egykori Monarchia utódállamaiban megjelenő teljhatalmú antant megbízottak az oroszországi ellenforradalmi rezsimek megbízottait támogatták, akik az orosz hadifoglyokban a szovjethatalom ellen viselt háborújuk számára ágyútölteléket láttak. Nem ismerték el a szovjet hadifogoly gyámolító bizottságot, tevékenységét akadályozták, sőt — mint az Magyarországon történt 1919 elején — a bécsi és budapesti szovjet misszió tagjait le is tartóztatták. Fogságukból a Magyar Tanácsköztársaság kormányának segítségével szabadultak ki. Erre az időre azonban az orosz és ukrán hadifoglyok zöme sok esetben szervezetlenül, viszontagságoknak kitéve, nemegyszer gyalogszerrel tért haza.

Az olasz, szerb, román foglyok hazaszállítása ennél lényegesen gyorsabban, kevesebb zökkenővel folyt le. Az antant szovjetellenes intervenciója az egykori Osztrák—Magyar Monarchia hadifogságában levő oroszok, ukránok és más nemzetiségű katonák tízezreinek számára is szenvedést és megpróbáltatást hozott.

48 Uo. Nr. 33 995.

1.

A HADSEREG-FŐPARANCSNOKSÁG 6. SZ. UTASÍTÁSA A HARCOLÓ SEREGEKNÉL LEVŐ HADIFOGLYOKKAL VALÓ BÁNÁSMÓDRÓL

[Baden] 1917. november 30.

Folyószám: 1. *Tárgy:* Op. Nr. 57 524/2. A hadifoglyok gyors elszállítása és annak igazolása.

Rövid tartalom

A Hadsereg-főparancsnokság Op. 52 430 sz. rendelete értelmében a hadrakelt seregnél folyó hadifogolycsere alkalmából minden, a hátországból érkező hadifogoly helyett, a hadrakelt seregtől egy csökkent teljesítőképességű foglyot kell visszaküldeni. A Hadügyminisztérium több leiratából a Hadsereg-főparancsnokság számára világossá vált, hogy ezt a rendelkezést a csapatok vagy egyáltalán nem, vagy csak nagyon pontatlanul tartják be. A hátországba visszairányított hadifoglyok összlétszáma jelentősen alacsonyabb a hadrakelt seregnél beérkezettekénél.

Tekintettel arra, hogy a hadifogolycserével kapcsolatban a hátországtól úgyis a legjobb munkaerőket vonták el és azokat csökkent értékűekkel helyettesítették, csak további kárt okozna a hátországban folyó gazdasági életnek, ha ezt a pótlást hiányosan teljesítenék.

A Hadsereg-főparancsnokság ezért elvárja a fenti parancs legpontosabb végrehajtását.

Cím — a hadifogoly-állomással egyetértésben — köteles legkésőbb folyó év december 15-ig a Hadsereg-főparancsnokság hadműveleti osztályának és a Hadügyminisztérium 10. sz. hadifogoly osztályának azt a visszaigazolást megküldeni, amelyből kitűnik a Címhez a hátországból beérkezett cserefoglyok száma a hátországi tábor megnevezésével együtt. Fel kell tüntetni tehát a hadifoglyok számának *növekedését,* valamint a hátországi táborokba *elszállított* hadifoglyok számát, a dátumot, a szállítmány számát és a célállomást. Ilyen visszaigazolási űrlapokat már az Op. Nr. 57 696 rendelettel együtt kiadtunk.

A hadifogolypótlás egyéb számszerű eltéréseit, amelyek például egészségügyi intézeteknek való átadásukból vagy megkésett hadifogoly szállításokból adódnak, külön fel kell tüntetni.

Folyószám: 2. *Tárgy:* Op. Nr. 57 582. A harcoló csapatoknál levő hadifoglyokkal való bánásmód fokozott ellenőrzése.

A Hadügyminisztérium 10. hadifogoly osztályának 55 000. és 64 023. sz rendeletei alapján

Az utóbbi időben feltűnően szaporodnak a hadifoglyok panaszai a rossz bánásmód, a nem kielégítő élelmezés, a zsold és pénzküldemények visszatartása miatt.

A munka nehézségéhez mért élelmezés (jelenlegi) elégtelen volta, a hadifoglyok munkaképességének fenntartása érdekében a parancsnok legszigorúbb kötelességévé teszi az arról való gondoskodást, hogy az érvényes óvórendszabályokat betartsák, nehogy a legyengült emberek teljesen felőrlődjenek a szabálytalanságok eltűrése miatt (rossz bánásmód, hiányos ruhaellátás, a legelemibb egészségügyi létesítmények elhanyagolása stb.).

A panaszok tényállásának kivizsgálásával gyakran olyan alárendelt szerveket bíznak meg, amelyeknek a szükséges tekintélyük nincs meg, vagy nem alkalmasak a vizsgálatoknak a lefolytatására. Gyakran éppen azokat a személyeket bízzák meg a vizsgálatok lefolytatásával, akik az előadott panaszokra maguk szolgáltattak okot. Az ilyenfajta vizsgálat természetesen mindig a szóban forgó panasz alaptalanságának megállapításával végződik.

Ezért elrendeljük, hogy ne csak a hadifogolyügyekkel megbízott felügyelők, hanem a seregtestekhez beosztott, a műszaki csapatok kötelékébe tartozó tábornokok gyakori ellenőrzésekkel, a hadifoglyoknak a bánásmódra, élelmezésre, postai forgalomra stb. vonatkozó személyes kikérdezésével győződjenek meg az ezekkel kapcsolatos parancsok és utasítások betartásáról és a szabálytalanságokat azonnal, radikálisan állítsák le. Ismételt ellenőrzések útján gondoskodni kell arról, hogy az orvoslás tartós legyen.

Az előadott panaszok helytállóságával kapcsolatos vizsgálatokat nem szabad alárendelt szervekre bízni, hanem azokat magával az ellenőrzést végző személyekkel, vagy az erre a célra kijelölt, tapasztalt tiszttel a parancsnok (munkáltató) jelenlétében kell végrehajtani.

A hadifoglyokkal kapcsolatos rossz bánásmód nyilvánosságra kerülése rendszerint megtorló intézkedésekhez vezet az ellenség országában és jelenleg Oroszországban súlyos hadifogoly üldözésekre adhat alkalmat, mivel ott a központi szerveknek a hatalom helyi birtokosaira, a katona- és munkástanácsokra gyakorolt befolyása teljesen csődöt mond.

Éppen ezért az idegen uralom fennhatósága alatt álló állampolgáraink iránti bajtársiasság parancsolja az itteni hadifoglyokkal szemben követett humánus bánásmódot.

Folyószám: 3. *Tárgy:* Op. Nr. 57 657. Forradalmi zavargás az orosz hadifoglyok között.

A Hadügyminisztérium 10. hadifogoly osztályának 64 796. res. sz. rendeletéből

Az Oroszországban végbement politikai események a fennhatóságunk alatt álló orosz hadifoglyok soraiban több ízben váltottak ki forradalmi érzelmeket.

Ha ezen mozgalom kezdetén a hadifoglyoknak az oroszországi rendszerrel szembeni szervezkedéseit hallgatólagosan el is tűrték vagy legalábbis nem akadályozták meg, a jelenlegi helyzetben a hadrakelt sereg minden parancsnokának, elöljárójának és munkáltatójának kötelessége a forradalmi áramlatok nemcsak semmiféle úton-módon való elő nem segítése, hanem azok meggátlása is, hogy az ilyen eszmék átterjedése őrszemélyzetünkre, illetve lakosságunkra, amennyiben utóbbiak a munkára kivezényelt hadifoglyokkal kapcsolatba kerülnek, megakadályozható legyen.

Folyószám: 4. *Tárgy:* Op. Nr. 57 525. Intézkedések a hadifogoly tisztek szökési kísérleteinek megakadályozására.

A Hadügyminisztérium 10. hadifogoly osztályának 57 568. sz. rendeletéből

Mivel a hadifogoly tisztek szökési kísérletei minden hozott intézkedés és a megakadályozásuk érdekében ismételten kibocsátott rendeletek ellenére állandóan szaporodnak, a Hadügyminisztérium indokoltnak látja, hogy a figyelmet, nevezetesen az ellenőrző szervekét a következő körülményekre felhívja:

1. A tiszt már járásában, tartásában és fellépésében többnyire különbözik a legénységtől.

2. Szökésben levő hadifoglyoknak — szinte kivétel nélkül — általában nincsen alkalmuk arra, hogy csomagot vigyenek magukkal úgy, hogy a hosszabb távon hátizsák vagy egyéb csomag nélkül utazó katonai személyek szükségszerűen feltűnnek.

3. Az útitársak azáltal, hogy az ellenőrző szerveket a gyanús momentumokról értesítik, jelentősen hozzájárulhatnak a szökött hadifoglyok elfogásához.

4. minden úti okmányt javításmentesen kell kiállítani, hogy bármiféle radírozásról, vagy változtatásról azonnal kiderülhessen, hogy hamisítás.

5. Nagyon hasznos lenne az ügy szempontjából, ha saját tisztjeinket és legénységünket minderről ismételten és behatóan kioktatnánk, és ennek során esetenként ismertetnénk azokat a módszereket, amelyeket a hadifoglyok szökési kísérleteik megvalósítása során alkalmazni szoktak.

Folyószám: 5. *Tárgy:* Op. Nr. 57 593. Olasz hadifogoly tisztek (dezertőrök) áthelyezése a boldogasszonyi hadifogolytáborba.

A Hadügyminisztérium 10. hadifogoly osztályának 60 526. sz. rendeletére

A hadrakelt seregnél levő hadifogoly- és karanténállomásoknak, kórházaknak és más átmeneti tartózkodásra szolgáló helyeknek a jövőben azokat az olasz hadifogoly tiszteket, akik saját egységeiktől *dezertáltak*, nem a theresienstadti hadifogoly tiszti állomásra, hanem a boldogasszonyi hadifogolytáborba kell átszállítanuk.

Folyószám: 6. *Tárgy:* Op. Nr. 57 608. Az olasz hadifogoly hivatásos vasutasokat a hátországba kell továbbítani.

Azokat az olasz hadifoglyokat, akik hazájukban hivatásos vasutasok voltak, azonnal a sigmundsherbergi hadifogolytáborba kell továbbítani, erre a rendeletszámra való hivatkozással. Az ilyen hadifoglyokat szakmájukban fogják alkalmazni.

Folyószám: 7. *Tárgy:* Op. 52 910/1. Megengedett, hogy hadifogoly tisztek és a legénység a hadifogolytáborokból és a karanténállomásokról táviratokat küldjenek.

Az újonnan beszállított hadifogoly tisztek és a legénység a jövőben már a hadifogoly-, illetve a karanténállomásokról küldhetnek táviratot hozzátartozóiknak, de csak bekövetkezett fogságba esésük tényéről és egészségi állapotukról szabad távíró útján hírt adniuk.

A távirat díja a feladót terheli.

A feladás helyét a távirat fejlécén nem szabad feltüntetni.

Mivel ezeket a táviratokat, mint külföldi küldeményeket, az illetékes távírócenzúra bizottsághoz irányítják, mielőtt semleges országon áthaladnának, a távíróvonalak jelenlegi, erősen katonai célú igénybevétele mellett a gyors továbbítás nem garantálható. Ezt a feladóknak nyomatékosan tudomásukra kell hozni!

Folyószám: 8. *Tárgy:* Op. Nr. 57 602. A hadifoglyok levelezésének korlátozása.

A Hadügyminisztérium 10. hadifogoly osztályának 64 130. sz. rendeletére

További rendelkezésig olasz, szerb és montenegrói legénységi állományú hadifoglyok havonta csak 4 postai levelezőlapot adhatnak fel. A levelezés céljaira kizárólag csak az előírt kettős postai levelezőlapok használhatók.

Folyószám: 9. *Tárgy:* Op. Nr. 57 612. A hadifoglyok levelezése.

A Hadügyminisztérium 10. hadifogoly osztályának 64 130. sz. rendeletére

Az „orosz Vöröskereszt" távirata szerint a hadifoglyoknak a hadsereg kötelékébe tartozó személyekhez intézett levelei csak nagy késedelemmel érkeznek meg, mert a harcoló seregnél dolgozó cenzúra túl van zsúfolva munkával. A hadifoglyok levelezése meggyorsítása érdekében utóbiak tudomására kell hozni, hogy a harcoló seregben szolgáló személyekkel csak levelezőlapok útján érintkezhetnek.

Azt is javasolni lehetne számukra, közöljék hozzátartozóikkal, hogy a postai lapon történő levelezés célszerűbb, mint a levélformájú, mivel a postai lapok általában gyorsabban és biztosabban eljutnak a címzettekhez.

Folyószám: 10. *Tárgy:* Op. Nr. 57 741. A hadsereg más területére kerülő hadifogoly munkásszázadok nyilvántartási illetékessége.

Egy hadseregparancsnokság kérdésére válaszolva általánosságban a következőket tesszük közzé:

Azok a hadifogoly munkásszázadok, amelyek a hadsereg körzetét elhagyják egy másik körzetben való *tartós* alkalmaztatás céljából, automatikusan az új hadifogoly-állomás nyilvántartási illetékessége alá kerülnek. Ezeknek mielőbb meg kell küldeni a hadifoglyok anyakönyvi lapkivonatát és letétbe helyezett értékeit.

Ha egy hadifogoly munkásszázad nyilvántartási-illetékessége megváltozik, erről az új hadifogoly-állomás azonnal köteles a Hadseregparancsnokságnak (elhelyezési osztály), az pedig a Hadsereg-főparancsnokság hadműveleti osztályának jelentést tenni.

Amennyiben a hadifogoly munkásszázadnak a hadsereg egy más területén vagy a hátországban való alkalmazása csak *átmeneti jellegű*, úgy a hadifogoly munkásszázad ennek az alkalmaztatásnak egész időtartamára az addigi hadifogoly-állomáshely nyilvántartásában marad.

A hadifogoly munkásszázad és a hadifogoly-állomáshely közötti postaforgalom fenntartása érdekében a századparancsnok köteles a hadifogoly-állomáshelyet a század mindenkori tartózkodási helyéről (tábori postaszám) értesíteni.

Folyószám: 11. *Tárgy:* Op. Nr. 57 665. Hadifogolynaptár az 1918-as évre.

A Hadügyminisztérium 10. hadifogoly osztályának 64 540. sz. rendeletére

A *[Nyegyelja]* című hadifogolyújság,[1] az elmúlt évhez hasonlóan, naptárt ad ki orosz hadifoglyok számára. A naptár árát — a jobb kiállítás ellenére is — a múlt évihez hasonlóan, 1,20 koronában állapították meg.

A naptár többek között *Oroszországhoz fűződő kereskedelmi kapcsolatainknak* a háború utáni *helyreállítására* vonatkozó gazdasági témájú cikkeket, jegyzeteket és apróhirdetéseket tartalmaz. Továbbá tanácsokat és intelmeket arra vonatkozóan, hogy a hadifoglyok hogyan rendeljenek élelmiszert semleges országokból.

Háborús krónikát és az államok felsorolását.

A Közös Központi Nyilvántartóiroda által hadifoglyok számára kiadott hasznos címeket stb.

Ezért elő kell segíteni, hogy a hadifoglyok megrendeljék ezt a naptárt, és a parancsnokságok, a munkaadók stb. hívják fel az összes orosz hadifogoly figyelmét a naptár megjelenésére és ismertessék velük annak tartalmát.

Reklamációk elkerülése végett a naptárt a legpontosabban a következő utasítások szerint kell beszerezni:

A naptárt *csak postautalványon a „Karl Harbauer" kiadónál, Bécs VIII/2. Pfeilgasse 32.* címen lehet megrendelni; a postai utalványon fel kell tüntetni a parancsnokság (a megrendelő) pontos, olvasható címét, amelyre a naptárt meg kell küldeni, továbbá közölni kell a megrendelt példányok számát. Az előző évvel ellentétben nem kell tehát a felsőbb parancsnoksághoz való eljuttatás céljából az időtrabló megrendelés-begyűjtést végrehajtani, és *nem kell kimutatásokat* beküldeni.

[1] A *Nyegyelja (A Hét)* c. orosz nyelvű lap 1916 júniusától 1918 novemberéig jelent meg Bécsben a Hadügyminisztérium és a Hadsereg-főparancsnokság ellenőrzésével. A lap célja egyrészt az orosz hadifoglyok tájékoztatása, másrészt a frontkatonák soraiban végzendő propaganda volt. Az állásharc körülményei között a szembenálló felek között gyakran volt írásos megállapodásban nem rögzített, de kölcsönösen betartott fegyvernyugvás, vagy olyan szituáció, amikor a harccselekmények csak a járőrözésre korlátozódtak. Mindkét harcoló fél részéről ekkor bontakozott ki a frontpropaganda, s folyt ennek keretében a lapok kölcsönös kicserélése.

1917-ben a *Nyegyelja* tevékenységét elsősorban a frontpropaganda feladatainak rendelték alá, a hadifoglyok politikai befolyásolására a szerkesztők mérsékeltebb figyelmet fordítottak.

A naptár és a *Nyegyelja* című újság egy és ugyanazon postautalványon való megrendelése *nem megengedhető.*

A szöveget nem kell a régebben szokásos módon átvizsgálni, mert azt a sokszorosítás előtt a Hadügyminisztérium cenzúrázta.

Folyószám: 12. *Tárgy:* Op. Nr. 57 716. Lengyel hadifoglyok alkalmazása Lublin Katonai Kormányzóság területén magántulajdonban levő mezőgazdasági üzemekben.

A 181 267/P sz. miniszteri rendeletből

A Lublin Katonai Kormányzóság területén levő művelhető talaj intenzív mezőgazdasági hasznosításának előmozdítása céljából a Hadsereg-főparancsnokság az alábbiakat veszi fontolóra: azokat a *lengyel nemzetiségű* orosz hadifoglyokat, akik Lublin Katonai Kormányzóság területére valók és akiknek — vagy szüleiknek — legalább *4 hold* szántóterületük van, saját birtokukon való alkalmazás céljából a Lublin Katonai Kormányzóság rendelkezésére bocsátja. Ezeket a személyeket továbbra is mint hadifoglyokat tartják majd számon. Azért, hogy a hadifoglyoknak szűkebb hazájukba való elszállítása előtt a számításba jövő hadifoglyok számáról tájékozódhassunk és a személyi viszonyokat felülvizsgálhassuk, elrendeljük:

Ezekről a hadifoglyokról, amennyiben szorgalmazzák a saját birtokukon való alkalmaztatást, az alosztályparancsnoknak (elöljáró vagy munkáltató) a fogoly saját közléséből származó és a telekkönyvi lapokon szereplő adatok alapján, a 6. oldalon közölt minta szerint, 3 példányban előjegyzési lapokat kell felfektetniük. Ezeket az előjegyzési lapokat azután a saját körzetükbe tartozó hadifogoly-állomásra a lehető leggyorsabban el kell juttatni, legkésőb azonban 1918. január 15-ig. A hadifogoly-állomás összegyűjti ezeket a lapokat és 2 példányt megküld a hadifogoly lakóhelye szerint illetékes járási parancsnoksághoz. A 3. példány a hadifogoly-állomáson marad későbbi felhasználás céljából.

Kapják az I. és II. elosztók szerint az összes, folyó év július 3-i Q. Nr. 109 023-ban megjelölt helyek. (1. sz. közlemény.)

A vezérkar főnöke helyett:
Waldstätten vezérőrnagy

HL. Az első világháború iratai. 3413/B. I. 29/a./4. A német nyelvű gépelt sokszorosított példány alapján készült fordítás.

2.

AZ OSZTRÁK—MAGYAR EGYESÍTETT FEGYVERES ERŐK PÓTLÁSÜGYI FŐNÖKÉNEK SZERVEZÉSÉBEN AZ OROSZORSZÁGGAL KÜSZÖBÖN ÁLLÓ HADIFOGOLYCSERE IRÁNYELVEINEK KIDOLGOZÁSA CÉLJÁBÓL ÖSSZEHÍVOTT TÁRCAKÖZI ÉRTEKEZLET JEGYZŐKÖNYVE

Bécs XIII.
Park Hotel, Schönbrun — 1917. december 29-én délelőtt.

A tanácskozás tárgya: A különbéke létrejötte esetén Oroszországgal folytatandó hadifogolycsere irányelvei.

Az ülésen képviselve voltak:

a Hadsereg-főparancsnokság hadműveleti osztálya von Brosch ezredes és Gjebić Marušić százados személyében;

a Hadsereg-főparancsnokság vasúti ügyosztályának főnöke, Hassuk főhadnagy személyében;

a Hadügyminisztérium 10. hadtáp osztálya, dr. Kelemen főhadnagy, 10. hadifogoly osztálya Melzer alezredes;

a Központi Szállítási Főnökség John őrnagy és Severinski alezredes személyében;

a cs. és kir. Honvédelmi Minisztérium dr. Lelewer professzor hadbíró ezredes személyében;
a cs. és kir. Honvédelmi Minisztérium 7. osztálya von Kuttik alezredes, Exner hadbíró őrnagy, dr. Manlicher helyettes miniszteri titkár és Hugo Paul titkár személyében;
a m. kir. Honvédelmi Minisztérium von Diósy ezredes, báró Láng alezredes, Fischer-Niaméssny őrnagy, Mayer-Csejkovits őrnagy és Stielly százados személyében;
a cs. és kir. Vasútügyi Minisztérium Dittes építésügyi főtanácsos személyében;
a Magyar kir. Államvasutak Társasága Strausz felügyelő és Tánczos felügyelő személyében;
a cs. és kir. Kereskedelmi Minisztérium dr. Hoffmann miniszteri megbízott személyében;
a királyi magyar Kereskedelmi Minisztérium von Tormay osztálytanácsos és von Tőry igazgató személyében;
a közös élelmezési bizottság dr. Kinböck százados személyében.
A pótlásügyi főnököt Tombor alezredes,[2] Slawik őrnagy, von Gömbös százados,[3] Woloszczuk százados és Berger főhadnagy képviselte.

Elnök: von Brosch ezredes.
Előadó: von Gömbös százados.
Jegyző: Berger főhadnagy.

Az elnök üdvözli a megjelenteket, majd kifejti: az ülésnek az a célja, hogy tisztázza az orosz hadifoglyoknak Oroszországgal való esetleges cseréje esetén szem előtt tartandó alapelveket. Ma csak arról van szó, hogy nagy vonalakban rögzítsék a témára vonatkozó kérdéseket.
Mivel ennek során először is *a front szükségleteit* és a *folyamatos pótlás biztosítását* kell figyelembe vennünk, először is a pótlásügyi főnök képviselői nyilvánítják majd véleményüket.
Ezután Gömbös százados úr megtartja beszámolóját.

Gömbös százados úr kifejti: a mai megbeszélés kiindulópontját egy, a Hadsereg-főparancsnokság által kezdeményezett jegyzékváltás képezte, amelynek során az a kérdés állt az előtérben, hogy milyen *előnyök* várhatók a hátország és a pótlásügy számára egy, Oroszországgal kötendő *fegyverszünettől.*
A pótlásügyi főnök megállapította, hogy egy fogolycsere nélküli fegyverszünet esetében tulajdonképpen csekély előnyök érhetők csak el a pótlásügy szempontjából, és hogy ugyanakkor egy *különbéke* jelentős előnyöket ígér, mivel Oroszországból *több* osztrák—magyar katona tér haza, *mint* amennyit Oroszországnak átadunk. Az orosz hadifoglyok Ausztria—Magyarországról Oroszországba való visszatérése idősebb korosztályok szabadságolását teszi szükségessé, akiket az oroszok helyett kell munkába állítani.
Időközben aktuálissá vált az Oroszországgal kötendő különbéke kérdése. Azért gyűltünk ma itt egybe, hogy minden, a pótlásüggyel és a hadigazdálkodással kapcsolatos kérdést idejében megtárgyaljunk, hogy később azután ne kelljen kapkodva dolgoznunk.
Szükségesnek látszik, hogy az egész kérdést először számok segítségével világítsuk meg. Abból a körülményből, hogy mi *900 000 orosz hadifogollyal* rendelkezünk, míg a mieink közül mintegy 1,3 (orosz adatok szerint 1,8) millió ember van orosz fogságban, a csere *300 000—400 000* főre tehető tényleges haszonnal járna a mi javunkra. Azonban feltehető, hogy valószínűleg — talán

[2] Tombor Jenő (1880—1946) a világháború végén vezérkari alezredes. A Tanácsköztársaság idején a Hadügyi Népbiztosság vezérkari főnöke. Stromfeld mellett részt vesz a felvidéki hadműveletek előkészítésében. Az ellenforradalmi kormány letartóztatja, majd kényszernyugdíjazza. A felszabadulás után rehabilitálják, vezérezredessé nevezik ki; kisgazdapárti országgyűlési képviselő. 1945. novembere és 1946. júniusa között honvédelmi miniszter.
[3] Gömbös Gyula (1886—1936) az első világháború alatt vezérkari tiszt, a Monarchia felbomlása után a Tényleges Tisztek Országos Szervezetének (később Magyar Országos Véderő Egyesület) vezetője. E történő tiszt a Tanácsköztársaság idején az ellenforradalom egyik szervezője. „Fajvédő", fasiszta nézetei révén még a 20-as években közeli kapcsolatba kerül Hitlerrel és környezetével. 1932 októberétől 1936 októberében bekövetkezett haláláig miniszterelnök.

politikai okokból is — nem minden hadifogoly tér majd vissza hozzánk, úgy, hogy nem várhatunk nagy tényleges létszámnövekedést. A pótlásügyi főnököt az egész kérdéskomplexum megoldása során az az elv vezérli, hogy *a hadrakelt sereg változatlanul őrizze meg ütőképességét*, és a hátország termelőkapacitását, valamint az, hogy az elengedhetetlenül szükséges cserefolyamat során, amelyet a továbbiakban még közelebbről megvilágítunk, el kell érni a hadsereg *megfiatalítását* (minőségi feljavítását).

A hadrakelt seregnél *270 000* orosz hadifoglyunk van, ebből *50%* az északkeleti arcvonalon, *50%* Albániában, valamint a délnyugati arcvonalon. Felmerül a kérdés: elvonhatjuk-e pótlás *nélkül* ezt a 270 000 embert a hadrakelt seregtől?

Úgy tűnik, hogy ez különösebb nehézség nélkül megvalósítható, mivel azáltal, hogy a nagy orosz hadszíntéren a hadihelyzet megszűnt, abban a helyzetben vagyunk, hogy az északkeleti arcvonalon levő nélkülözhető saját munkaerőinket áthelyezhetjük a délnyugati arcvonalra és Albániába, ugyanakkor megválhatunk az ottani orosz munkásosztagoktól és előkészíthetjük azokat a cserére.

A pótlásügyi főnök egyidejűleg azzal a kéréssel fordul a Hadsereg-főparancsnoksághoz, hogy a *hadrakelt seregnél* levő orosz hadifoglyokat *pótlás nélkül* adja át.

Ha a kérést jóváhagyják, akkor lehetségessé válik a csere első szakaszának megvalósítása, anélkül, hogy a hátország stabilitását megzavarnánk.

Ez a 270 000 hadifogoly és az a 85 000 a hátországban levő *szolgálatképtelen* vagy *nem hasznosított* (betegek, hadifogoly táborokban levők) közösen képezik majd a hadifoglyoknak azt az első csoportját, amelyet az oroszok rendelkezésére bocsátunk. Ennek a csoportnak az az előnye, hogy annak révén az 1 osztrák—magyar — 1,5—2 orosz hadifogoly cserekulcsnak megfelelően saját embereink csaknem a dupláját (kb. 600 000) nyerjük vissza, akiket azután egy később még meghatározandó közvetett úton a hátországban levő és pótolandó orosz hadifoglyok cseréjére használhatjuk fel.

Nálunk a hátországban összesen *638 000* orosz hadifogoly van, közöttük a már említett 85 000 szolgálatra alkalmatlan hadifogoly és 553 000 olyan hadifogoly, akik a hátországban az iparban és a mezőgazdaságban dolgoznak. Ennek az 553 000 embernek a pótlás nélküli azonnali elbocsátása a gazdasági élet jelentős megkárosítását jelentené. Ezért *ezt a kontingenst csak akkor* szabad rendelkezésre bocsátani, ha már más munkaerőkkel pótolni tudjuk. Ezen túlmenően az erre hivatott központi szerveknek felül kellene vizsgálniuk, hogy valóban minden orosz hadifoglyot *ésszerűen* használnak-e fel. Mindenki tudja, hogy még ma is vannak olyan hadifoglyok, akiket nem ésszerűen használnak fel. Minél kevesebb hadifoglyot kell pótolni, annál több katonáról tudunk a hadsereg javára lemondani.

Azzal a 600 000 emberrel, akiket az első kontingensért (270 000 + 85 000) kapunk cserébe, a jelenleg a hátországi gazdasági életben tevékenykedő 553 000 embert kívánjuk közvetett módon lecserélni.

Ez a közvetett lecserélés abban áll majd, hogy hazatért hadifoglyainkat, akik általában a *fiatalabb* évjáratokhoz tartoznak, egy legfeljebb *négyhetes* üdülési szabadság után fokozatosan beállítjuk a hadseregbe és ennek fejében a hadsereg az idősebb évfolyamokat fokozatosan a hadigazdálkodás rendelkezésére bocsátja. A végrehajtás ezen módjával eleget teszünk egyrészt a „hadsereg megfiatalításá"-val kapcsolatos katonai, másrészt a „pótoljuk a leadott munkásokat" hadigazdálkodási követelésnek (lásd az 1. sz. mellékletet).[4]

Gömbös százados ezután azokról az *előkészületekről* beszél, amelyeket az egész akció sikeres végrehajtása érdekében meg kell tenni.

Javasolja, hozzák létre szakszervek bevonásával a *fogolycsere-parancsnokságot* az északkeleti hadrakelt seregnél. E legmagasabb parancsnokságnak lennének alárendelve a kicserélő helyek (hadifogoly átadó állomások).

A kicserélő helyek feladata lenne a hadifoglyok közvetlen átvétele. (Azono-

4 A jegyzőkönyv 1 sz. melléklete a pótlásügyi főnöknek a szovjet-orosz és osztrák-magyar hadifogolycsere lebonyolítására vonatkozó terve volt, melyet vázlat formájában a 148. oldalon közlünk.

sítás, póttestek szerinti összeállítás, a hátországba való elszállítás.) A póttesteknél előzetes intézkedéseket kell tenni a hazatérők átvételére és osztályozására, valamint az idősebb évfolyamoknak a későbbiek folyamán történő munkaközvetítésére.

Talán az is célszerű lenne, ha az orosz főparancsnokság mellé osztrák—magyar szerveket adnának azzal a feladattal, hogy a fogolycserét ellenőrizzék.

Végül azt is sürgetni kellene, hogy Oroszországban hasonló előzetes szervezési intézkedések következzenek be, hogy a saját és orosz kicserélő helyek *telefonösszeköttetésben* álljanak a fogolycsere panaszmentes lebonyolításának biztosítása céljából. Maga a csere vasúton, gyalogmenettel és tengeri úton bonyolódik majd le.

Most pedig rátérünk arra a kérdésre, hogyan zajlik majd le a hazatérteknek a munka révén idekötött orosz hadifoglyokkal való kicserélése.

Az elvnek a következőnek kell lennie: a hadsereg ütőképességét meg kell őrizni és állományát megfiatalítani, továbbá annyi embert kell a hátország rendelkezésére bocsátani, amennyi gazdasági élete szempontjából szükséges. (Mellékeljük a csere technikájának önkényesen feltételezett grafikus ábrázolását — 2. számú melléklet.) [Nem közöljük — A szerk.]

Ezt a célt akkor érhetjük el, ha egyrészt a hazatérő osztrák—magyar katonák nagy részét a hadsereghez irányítjuk, másrészt, ha a hátország gazdasági életében az ipar egyensúlyának fenntartása céljából mintegy 600 000 osztrák—magyar munkást a hadseregből elbocsátunk. Ez az 1867—1872. korosztályok szabadságolása révén megy végbe. Az 1873-as évjáratot a pótlásügyi főnök abból a célból tartja vissza, hogy közbeléphessen ott, ahol hiányok adódnak. Ez az évjárat olyan *mobil tartalék*, amelyet az akció végrehajtása után szükség szerint véglegesen a hadsereg vagy a hadigazdálkodás rendelkezésére kell bocsátani.

A fenti évjáratok szabadságolása azt eredményezi, hogy mindenekelőtt az egész 1874-es és részben az 1875-ös születésű korosztályt is a hátország rendelkezésére bocsássák, és ezeknek az évjáratoknak kell majd a jelenleg a hátországban alkalmazott 1874—1899. évfolyambeli segédszolgálatosokkal együtt a belső szolgálatot és az őrszolgálatot a hátországban ellátnia.

Az 1876—1899 között született „A" és „B" minősítésűek, illetve azok a „C" minősítésűek, akik őrszolgálatra alkalmasak, számításba jönnek a harcoló csapatoknál való felhasználás szempontjából. A végrehajtási intézkedéseket csak fokozatosan lehet majd kibocsátani.

A katonailag végrehajtandó előzetes munkálatok során a feladatok a következőképpen oszlanak majd meg:

A Hadügyminisztériummal és a pótlásügyi főnökkel egyetértésben a Hadsereg-főparancsnokságának a feladata a szervezés a hadrakelt seregnél, továbbá az, hogy az Oroszországban tartózkodó osztrák—magyar hadifogoly katonákat megfelelően csoportosítsa (szervezze), valamint az, hogy az Oroszországban működő bizottságot az 1. melléklet értelmében a tömegek meghatározott mozgatására utasítsa.

A Hadügyminisztérium, a cs. és kir. Honvédelmi Minisztérium és a m. kir. Honvédelmi Minisztérium feladata: a hazatértek átvétele a hátországban a póttesteknél; a hazatérők nyilvántartásba vétele, osztályozása és szabadságolása; azoknak a véglegesen szabadságolandó idősebb évjáratoknak munkaközvetítése és alkalmazása, akiket folyamatosan a katonai igazgatási szervek rendelkezésére bocsátanak a munkával foglalkoztatott orosz hadifoglyok leváltása céljából. A három katonai igazgatási szervre maradna annak eldöntése, hogy az orosz hadifoglyokat az idősebb korosztályok (1867—1872) szabadságolása és szabad munkára való toborzás révén, vagy az említettek *kötelező* munkába állításával kívánja-e felváltani.

A Hadügyminisztérium külön hatáskörébe tartozna a hadifoglyok egykori alkalmaztatásának pontos azonosítása (már a vonatban); az orosz hadifoglyok fokozatos összevonása a hátországban aszerint, hogy milyen mérvű az idősebb évjáratok munkábaállítása a leszerelési utasítás értelmében.

Az előadó így zárja szavait: feladatunk nagyon bonyolult. Viszonylag rövid idő alatt több millió embert kell elszállítani a rendszeres szállítmányok igénybevételén felül. Ez a cseremozgalom csak akkor vezet sikerre, ha egy egységes gondolat szerint a mindenkori helyzetnek megfelelően bonyolítják le.

Mivel ezen akciónak a során is csak egy célt követhetünk, nevezetesen a háború győzelmes befejezését, tekintettel az antant várható fokozott katonai erőfeszítéseire, teljességgel érvényesíteni kell a kiinduláskor felállított elvet: őrizzük meg a hadsereg ütőképességét és a hátország gazdasági termelését.

A beszámolót a továbbiakban az alábbi vita követi: Tombor alezredes utal Diósy ezredesnek arra a közbevetett megjegyzésére, hogy a hadifogolycsere során a hátországban a vasutak mellett elsősorban a mezőgazdaságra kell tekintettel lenni azzal, hogy a tavaszi és később az *aratási munkákra* előkészületeket tegyenek. A tavaszi munkákat valószínűleg még azoknak a hadifoglyoknak a közreműködésével fejeznék be, akik jelenleg a mezőgazdaságban dolgoznak. A munkára kész hadifoglyokat az aratás idejére is vissza kell tartani és csak azután kell őket az orosz kormány rendelkezésére bocsátani. Egyrészt helytálló az az ellenvetés, hogy sok hadifogoly meg fog szökni, ha az ellenségeskedés megszűnése után munkára fogják őket, másrészt azonban ismeretes, hogy sok orosz hadifogoly igen jól érzi magát nálunk. Utóbbiak bizonyára itt maradnak, ha munkájukért rendesen megfizetik őket.

A Központi Szállítási Főnökség képviselője, John őrnagy kijelenti: a Központi Szállítási Főnökség számára a leszerelés mindenekelőtt a vasúton és hajón való szállítás kérdése. A kicserélésre kerülő hadifogoly vasutasokat pótolni kell, de az orosz hadifoglyokat nem szabad olaszokkal vagy szerbekkel helyettesíteni, mert ebben az esetben azonnal csökkenne a munkateljesítmény. Éppen ezért a leadandó orosz hadifoglyok helyett másfél-kétszeres pótlást kell követelni. Szigorú különbséget kell tenni tanult és tanulatlan munkások között.

John őrnagy a továbbiakban a következő adatokat adja meg a vasúti szolgálatra alkalmazott hadifoglyokról:

Az osztrák államvasutaknál	7200	
az osztrák magánvasutaknál	2000	
Összesen	9200	

orosz hadifogoly dolgozik.

Dolgozik még:

a magyar államvasutaknál	9000	
a katonai vasutaknál (Északon, Délnyugaton és Délen)	4100	
a hajókon (közvetlenül a központi szállításirányításnak alárendelve)	1200	
a polgári hajózási vállalatoknál	1200	
Összesen	15 500	orosz

hadifogoly.

Dolgozik továbbá:

az egyes katonai vasútépítő vállalatnál hadifogoly a vasúti munkacsapatokban	11 000	orosz
ebből teljesen képzett munkás	11 000	fő
továbbá: közönséges munkaosztagok, melyek szintén oroszokból állnak	17 000	fő
a harcoló csapatoknál, de az építkezéseken foglalkoztatva	11 000	fő
Összesen	39 000	fő
plusz	25 000	fő
Összesen	64 000	fő

Eszerint a szállítással kapcsolatos szolgálati helyeken összesen 64 000 orosz hadifoglyot alkalmaznak.

John őrnagy hangsúlyozza, hogy ezt a számmennyiséget azért idézte, mert a vasúti szolgálat fontosságára akart rávilágítani, és azt akarta bizonyítani, hogy a Központi Szállítási Főnökség kívánságai minden figyelmet megérdemelnek.

Tombor alezredes a pótlásügyi főnök nevében tudomásul veszi a Központi Szállítási Főnökség képviselőjének közléseit és kijelenti, hogy a vasút igényeit mindenkor a legmesszebbmenően tekintetbe fogják venni. Teljesen kizárt dolog azonban, hogy a 64 000 vasúti munkás kivétel nélkül szakmunkás lenne. Biztosan sok olyan szakképzetlen munkás van a 64 000 között, akiknek a speciális kiképzése nem olyan, hogy ne lehetne őket azonnal pótolni.

Tombor alezredes azt kéri, hogy a Központi Szállítási Főnökség a pótlásügyi főnökkel részletesen közölje, hány szakember van a munkások között. Ezután valószínűleg arra a következtetésre lehet jutni, hogy e munkások egy részét szakemberekkel, másik részét egyéb saját munkásainkkal és a többieket más, esetleg olasz hadifoglyokkal kell felváltani. Ehhez azonban az kell, hogy a szállításirányítás változtasson azon az álláspontján, amely szerint olasz hadifoglyokat eleve nem lehet alkalmazni a vasúti munkások kicserélésére.

A központi szállításirányítás képviselője utal arra, hogy ők már 1916-ban írtak egy tanulmányt a hadifogolycseréről, és felteszi azt a kérdést, hogy hadifoglyainknak Oroszországból való elszállításával kapcsolatban nem lehetne-e más gyűjtőhelyeket is létesíteni. Itt különösen Ogyesszára gondol, ahonnan a hajóval való továbbszállítást meg lehetne valósítani. Lehetetlen lesz az összes hadifoglyot vasúton elszállítani, sőt a hadifoglyok egy részét a fronton levő kicserélő helyekig, *gyalogmenetben* kell vonultatni. (100 km-en felüli menetteljesítményre gondolva). A kicserélőpontokhoz vezető *ingaforgalom* létesítése mellett emel szót. Akkor bizonyos számú embert el lehetne szállítani és ugyanazzal a szerelvénnyel ugyanannyi embert visszafelé továbbítani. A mozgósítás és a leszerelés közötti alapvető különbség éppen abban áll, hogy a *mozgósítás a személyi, a leszerelés az anyagi* tényezőt állítja előtérbe.

Gömbös százados utal arra, hogy az ilyen természetű részletkérdéseket a Hadsereg-főparancsnokságnak, a pótlásügyi főnöknek és a Hadügyminisztériumnak (Központi Szállítási Főnökség) egymással rendeznie kell majd. A 100 km-es menetteljesítmények kérdésesek és nem is célszerűek.

Tombor alezredes felveti a kérdést, hogy a katonai központok egyetértenek-e a legénységnek a pótlásügyi főnök által javasolt *korosztályonként*, fokozatos szabadságolásának elvével, vagy inkább a kategóriánkénti elbocsátást részesítenék-e előnyben.

A megjelent képviselők mindannyian az *évjáratonkénti* szabadságolás mellett emeltek szót.

Egy javaslatra válaszolva Gömbös százados utal arra, hogy ebben a tekintetben milyen nagy szerepet játszana a *pótcsapattestek hazai községekbe való áthelyezése.* A pótlásügyi főnök már 4 hónappal ezelőtt ez irányú megkereséssel fordult a Hadsereg-főparancsnokságához és a minisztériumokhoz. Bizonyos okokból azonban nem lehetséges valamennyi pótcsapattestnek a haza területére történő visszavezénylése.

Báró Láng alezredes amellett foglal állást, hogy létesítsenek *pótcsapattest-kirendeltségeket* hazai helységekben, hogy a hazatérőknek ne kelljen a területen kívül elhelyezett pótcsapattesteken keresztül kétszeres utat megtenniük.

Tombor alezredes azzal a felhívással fordul a vasút igazgatóságához, hogy amint az odairányított munkaerők eléggé beletanultak a munkába, azonnal alkalmazza a szükséges *korlátozásokat* is.

A magyar királyi Kereskedelmi Minisztérium képviselője közli, hogy a tapasztalatok szerint az idősebb évjáratokból kikerülő munkásoknak gyakran csak 10%-át lehet alkalmazni.

Brosch ezredes kijelenti, hogy az összes jelenleg tárgyalt kérdés egy részét

a Pétervárra küldött bizottság fogja rendezni. Az a szándékuk, hogy *a hadifoglyot mint saját országunk polgárát* kezeljék, vagyis rá is vonatkozzék a hadiszolgálatról szóló törvény. Úgy tűnik, hogy ez elérhető és legalábbis egy bizonyos időre megkaphatjuk ezen munkások nagy részét. Az utóbbi időben az oroszok sok esetben türelmesebbek a mi hadifoglyainkkal, mint amilyenek mi vagyunk az orosz hadifoglyokkal szemben. Ennek bizonyítéka: Pétervárott már szabadon bocsátották a hadifoglyok egy részét. A hadifoglyoknak saját szervezeteik vannak.

Gömbös százados azt válaszolja, hogy a hadifoglyok korlátozása tulajdonképpen hátrányos lenne számunkra katonai szempontból. Igyekeznünk kell az akciót gyorsan lebonyolítani, hogy azokat a kontingenseket (a fölösleget), amelyeket esetleg nem von el a munka, a hadseregbe tudjuk irányítani.

Diósy ezredes utal arra, hogy a béke eljövetelének pillanatában az orosz hadifoglyokat egyáltalán nem tudjuk majd visszatartani, mivel nincs hatalmunk a hadifoglyokkal szemben. A hadifogoly egyszerűen abbahagyja majd a munkát és hazamegy, ha úgy tartja kedve. Ha tehát a hadifoglyokat visszatartjuk, akkor *az aratást veszélyeztetjük.* Diósy ezredes azt kívánja, hogy a hadifogolycsere lebonyolítása az aratás kezdetéig érjen véget.[5]

Tombor alezredes úgy véli, hogy a pótlásügyi főnök, amennyire csak lehet, sürgetni fogja ezt, de nem hiszi, hogy a kicserélés az aratásig véget érne.

Diósy ezredesnek ama javaslatára, hogy először a hátországban foglalkoztatott orosz hadifoglyokat kellene átadni abból a célból, hogy a munkaerők stabilitását a hátországban még az aratás előtt elérjék, a pótlásügyi főnök képviselője azt válaszolja, hogy ez lehetetlen, mivel a legidősebb évjáratokat pótlás nélkül nem lehet leadni. A legidősebb évjáratokat nagyrészt a hazatérőkkel (indirekt módon) kell felváltani. Ezért célszerű, hogy mindenekelőtt olyan oroszokat használjunk fel saját katonáink kicserélésére, akiket anélkül át tudunk adni, hogy pótolnunk kellene őket.

Diósy ezredes ezt tudomásul veszi.

A cs. és kir. Kereskedelmi Minisztérium képviselője *törvénytelennek* nevezi azt az eljárást, hogy a hadifoglyokra alkalmazzák a hadszolgáltatási törvényt.

Brosch ezredes kijelenti, hogy e kérdés rendezése a pétervári tárgyalások menetétől függ majd, amelyekről Hughes útján tudósítani fogja a Hadseregfőparancsnokságot. Hadszolgáltatási törvényen ő *hadkötelezettséget* ért. Oroszországban már bevezették ezt a mi hadifoglyainkra vonatkozóan.

Gömbös százados: a dezertálás megelőzésének egyetlen járható útja az lenne, ha *felvilágosítanánk az orosz hadifoglyokat* az akció szervezett lebonyolításának szükségességéről, márcsak saját érdekükben is (ellátás, szállás). Ezt a *felvilágosítást* mind Oroszországban, mind nálunk végre kellene hajtani.

Diósy ezredes előadja, hogyan képzeli el a legidősebb korosztályok szabadságolásának és hasznos foglalkoztatásának kérdését.

Az alapelv a következő: *a hadifoglyok pótlása az idősebb évjáratok szabadságolása útján történik.*

Ezeknek a korosztályoknak be kell vonulniuk póttesteikhez, miáltal a helyi illetékesség szerinti elosztás automatikusan szabályozódik. E bevonulásoknak természetesen meg kell felelniük a hadifoglyok tervezett átadásának. A hadifoglyok átadása a rendelkezésre bocsátott munkások számához fog igazodni.

Diósy ezredesnek egy, a cs. és kir. földművelésügyi miniszterrel folytatott megbeszélése szerint *a gyakorlati megvalósítás* a következőképpen alakulhatna: *mezőgazdasági bizottságainknak* ma már rendelkezésére áll *a szabad és felszabaduló helyek jegyzéke.*

A póttesteikhez bevonuló emberek kapnak egy ilyen *listát* a *fizetés* egyidejű

[5] Egy, az ülés után Tombor alezredes és Diósy ezredes között lefolyt megbeszélés során Diósy ezredes hangsúlyozta, hogy az lenne a legcélszerűbb, ha a mezőgazdaságban foglalkoztatott orosz hadifoglyokat az aratás idejére még teljes létszámban *visszatartanák.* Ha ezen hadifoglyoknak csak egy részét vonnák ki az aratás idején, elősegítenék a szökési szándékok kialakulását. (Az eredeti jegyzőkönyben található megjegyzés.)

feltüntetésével. Azt az embert, aki munkahelyet választott és aláírta a *munkaszerződést, ennek a munkahelynek a céljaira* a csapattól el kell bocsátani. Ezzel a munkáltató biztosítékot nyer afelől, hogy a munkás nem hagyhatja ott egyik napról a másikra, másrészről pedig a munkás védelmet nyer a munkáltató önkényeskedése ellen. A *mezőgazdasági munkabizottságnak* pedig lehetősége van e szerződések biztosítására, mert az a munkás, aki munkahelyét el akarja hagyni, ezt csak a mezőgazdasági munkabizottság hozzájárulásával teheti meg.

További, gyakorlati megoldást igénylő kérdés az, hogy a munkáltató, aki tudja, hogy hajdani munkása a szabadságolt évjáratok soraiban van, lehetőséget nyer arra, hogy ezt az embert *már előzetesen* a maga számára elkötelezze.

Ez különösen előnyös lenne a mezőgazdaság számára.

Fontos az önálló gazdálkodók kérdése is.

Igen nehéz lesz arra kényszeríteni egy önálló gazdálkodót, hogy munkásként vállaljon állást. Ennek folytán bekövetkezhetne, hogy a helyek egy része betöltetlen maradna. Azt a kérdést kellene tehát eldönteni, hogy lehet-e *önálló gazdálkodókat* ilyen szolgálati helyekre vezényelni.

Tombor alezredes megjegyzi: szükséges, hogy az érintett évjáratokat *ne bocsássuk el teljesen* a katonai szolgálatból, hanem csak *szabadságoljuk* vagy *mentsük fel,* illetve vezényeljük őket. Így lehetővé válik a munkások célszerű szervezése. Az önálló gazdálkodókkal kapcsolatban a következőket kellene figyelembe venni: az önálló gazdálkodók egy része a saját birtokán dolgozó orosz hadifoglyot váltja fel. A hadsereghez bevonult önálló gazdálkodók egy része ellenében egy másik részt felmentettek. A pótlásügyi főnöknek nincs kifogása az ellen, hogy az önálló gazdálkodóknak ez előbbi részét is felmentsék és hogy ezek otthonukban dolgozzanak, *ha azok, akiket helyettük felmentettek, most bevonulnak.*

Az ellen sem lehetne kifogást emelni, hogy a többi önálló gazdálkodó is a saját birtokán dolgozzék, ha ezáltal nem kell emelni a szabadságolandók összlétszámát.

Lakóhelyén belül azonban a szabadságolt önálló gazdálkodót is kényszeríteni kellene, hogy ne csak a saját birtokát művelje meg, hanem a kollektív munkában is részt vegyen, ha a saját birtoka nem igényli munkaerejének teljes felhasználását.

Dr. Manlicher, a cs. és kir. Honvédelmi Minisztérium képviselője úgy véli, hogy speciálisan Ausztriában a felmerülő nehézségeket új törvényhozó intézkedésekkel kell elhárítani.

A magyar királyi Földművelésügyi Minisztérium képviselője azt válaszolja, hogy Magyarországon a fennálló törvények és kormánymeghatalmazások teljességgel elegendőek.

A cs. és kir. Vasútügyi Minisztérium képviselője, Dittes építésügyi főtanácsos a lehető leghamarabb intézkedéseket kíván azoknak a hadifogoly munkásoknak a folyamatos pótlására, akik esetleg megszökhetnek, ugyanakkor hangsúlyozza (John őrnagy fejtegetéseivel ellentétben), hogy az olasz hadifoglyok közül jobb minőségű munkaerők kerülnek ki, mint az oroszok közül.

Tombor alezredes kérdésére ez a képviselő kijelenti, hogy a vasutaknál foglalkoztatott orosz hadifoglyoknak havonta 20—25%-át kellene olasz hadifoglyokkal felváltani.

Brosch ezredes: a Hadsereg-főparancsnokságának alapvető érdeke, hogy a vasutak simán működjenek.

Tombor alezredes azt javasolja, hogy 1:1 arányban hajtsák végre az átadandó orosz hadifogoly vasúti munkásoknak olasz vasúti munkásokkal való pótlását és indítványozza, hogy ezen hadifoglyok cseréjének további részleteit külön ülésen tisztázzák.

Végül kijelenti, hogy ez az akció nem érinti a pótlásigény fedezésére az 1918. évre vonatkozóan hozott valamennyi intézkedést, és azokat a hadsereg üzőereje fenntartásának érdekében meg kell valósítani.

Minél eredményesebben zárulnak ezek az akciók, annál könnyebb lesz végrehajtani az előttünk állót, annál gyorsabban bocsáthatók az idősebb évfolyamok

a kormányok rendelkezésére, és ezzel annak a követelménynek is eleget teszünk, hogy a lakosság a különbékét megkönnyebbüléssel vegye tudomásul...
2 melléklet.[6]

A tanácskozást berekesztik.[7]

HL. HM. Mg. a. Mg. b. osztály, 1918. Mg. tétel 155. eln. a. sz. — A pótlásügyi főnök, Hazai Samu vezérezredes 1918. január 2-án kelt s a Honvédelmi Minisztériumhoz intézett átiratához mellékelt német nyelvű gépelt jegyzőkönyv alapján készült fordítás.

3.

A KÖZÖS HADÜGYMINISZTÉRIUM 10. HADIFOGOLY OSZTÁLYÁNAK BIZALMAS KÖRTÁVIRATA A BRESZT—LITOVSZKI BÉKESZERZŐDÉS ALÁÍRÁSA UTÁN AZ OROSZ HADIFOGLYOK LÁZONGÁSÁNAK, MUNKAMEGTAGADÁSÁNAK MEGAKADÁLYOZÁSA ÉRDEKÉBEN TEENDŐ INTÉZKEDÉSEKRŐL

Bécs 1918. március 14.

A Hadügyminisztérium felhatalmazott minden katonai parancsnokságot a következők közzétételére: tekintettel arra, hogy egyre több szökési eset és engedetlenség fordul elő az orosz hadifoglyok között, ki kell hirdetni minden hadifogolytáborban, minden munkahelyen és minden egyéb helyen, ahol orosz hadifoglyok tartózkodnak, hogy azt a hadifoglyot, aki mostantól számítva a szabályos fogolycsere lebonyolításáig megszökik, megtagadja a munkát vagy engedetlenkedik, katonai hadifogoly munkacsapatba sorozzák be, és büntetésből csak az egész csere lezárulásakor bocsátják majd haza. Hozzá kell fűzni, hogy az osztrák—magyar katonai közigazgatás az orosz és az ukrán kormánnyal kötött és a jövőben kötendő, a hadifogolycserére vonatkozó minden megállapodást szigorúan be fog tartani, és semmilyen körülmények között nem tűrheti el a szükséges katonai rend megbontását, vagy a hadifoglyok bármiféle önkényeskedését. A hadifoglyok intelligensebb része ügyeljen arra, nehogy néhány lázadó elem a renddel szembeszegülő magatartásával a katonai közigazgatás által tervezett könnyítő intézkedéseket lehetetlenné tegye és ezáltal saját jóakaratú bajtársainak is a legsúlyosabban ártson.

Kapja: minden katonai parancsnokság és a *Nyegyelja* című hadifogoly lap szerkesztősége. Tudomására hozatik a cs. Belügyminisztériumnak, a cs. Földművelésügyi Minisztériumnak, a magyar kir. földművelésügyi miniszternek, a cs. Landwehr-minisztériumnak és a magyar kir. honvédelmi miniszternek. A Hadügyminisztérium bizalmasan kéri, gondoskodjanak arról, hogy ez a gazdasági okokból szükséges rendelkezés nyilvánosságra hozatala ellenére se kerüljön be a sajtóba, mert ha a semleges, illetve ellenséges országokban tudomást szereznek róla, akkor orosz részről olyan ellenintézkedések lennének várhatók, amelyek árthatnának a hazatérési mozgalomnak.[8]

A Hadügyminisztérium 10. hadif[ogoly] oszt[álya] 19 287. sz.

Országos Levéltár. FM K—184. 1918. 62/h—55 001 (56 680) 8—10. fol. A német nyelvű eredeti távirat alapján készült fordítás.

[6] Az 1. sz. melléklet a tervezett kicserélés két fázisát, a 2. sz. melléklet a kicserélési folyamat 6 fázisát ábrázolja grafikusan, amit nem közlünk.

[7] A jegyzőkönyv aláírása hiányzik.

[8] Az intézkedést a sajtó nem közölhette, a foglyoknak a munkahelyeken és a táborokban a rájuk vonatkozó mértékben szóban hirdették ki, hogy ne nyújtsanak írásos bizonyító anyagot egy esetleges szovjet-orosz tiltakozáshoz.

A Fővárosi Gázműveknél dolgozó több száz orosz hadifogoly részére a budapesti katonai parancsnokság rendeletéből az alábbi kivonatot ismertették a foglyokkal:

„Kivonat a Militärkommandónak 1918. március hó 21-én M. A. 14 013 sz. a. k. rendeletéből (Militärkommandoparancs 75/1918.)

1. Orosz foglyok éppúgy tartoznak dolgozni mint eddig. Semminemű könnyebbülés nem engedélyezhető. A foglyok épúgy mint eddig nem élvezhetnek nagyobb szabadságot. Saját költségükön nem utazhatnak hazájukba a foglyok,

2. Mindenekelőtt a beteg és rokkant foglyok lesznek útbaindítva.

3. Akarata ellenére senki vissza nem tartható, vagy Oroszországba vissza nem küldhető. (Letelepedés.)

4. A foglyok bevonásának sorrendje: a hadvezetőség tekintettel lesz a gazdasági viszonyokra.

4.

RÉSZLETEK AZ OROSZ NYELVŰ CENZÚRACSOPORT ÁPRILIS HAVI JELENTÉSÉBŐL A MEZŐGAZDASÁGI MUNKÁRA VISSZATARTOTT OROSZ, LENGYEL ÉS UKRÁN HADIFOGLYOK HANGULATÁRÓL

Bécs 1918. május 2.

A. Lukasevszkij hadifogoly, 110. munkaosztag, „U" hadifogoly-állomáson a következőket írja 1918. március 10-én: „Itt ülünk a régi helyünkön, mintha még nem kötöttek volna békét és a háborút tovább folytatnánk. Ha Japánban a hadifoglyoknak sokáig kellett várniuk, akkor az a Távol-Keleten történt. Mi azonban Európában vagyunk, méghozzá hazánkhoz közel, de haza nem juthatunk. Másfél hónap telt el azóta, hogy békét kötöttek Ukrajnával, amelynek fiai vagyunk, de úgy tűnik, hogy kevéssé vannak tekintettel ránk..."

Kaufmann[9] hadifogoly így ír a Csongrád megyei Szentesről 1918. március 22-én: „Látom, az jutott osztályrészemül, hogy még sokáig levelezzem. Nyerészkedési vágyból tartanak vissza minket. Hiszen a földbirtokos urakat nem lehet megfosztani az olcsó munkaerőtől, nemde?..."

T. Abaskin hadifogoly írja a magyarországi Kecskemétről 1918. március 31-én: „Oroszországból visszatérnek a hadifoglyok. Azt állítják, hogy kicserélték őket... Azt hiszem, mi leszünk az utolsók, akik hazatérnek, mivel Magyarország gabonában gazdag. Azért, hogy ne maradjon munkások nélkül, a foglyokat egy időre visszatartják..."

Andrej Nyecsitajlo hadifogoly így ír Wales-ből 1918. március 12—15-én: „Végre megértem azt a pillanatot, amikor felhangzott az a nagy szó, hogy *béke*. A papíron az áll, hogy az orosz és a német nép mostantól kezdve egyetértésben és békében él. A valóságban azonban nem ez a helyzet és nem is lesz soha. Mind én, mind bajtársaim ezrei pontosan úgy dolgozunk, mint régen, és folyton ezt halljuk: »Orosz, dolgoznod kell«, vagyis ellenvetés nélkül dolgozni kell. Mert hát kényszeríthet-e az ember egy barátot arra, hogy 6 kopejkás vagy 25 krajcáros napszámért napi tizenhárom órát dolgozzon? Ez nem baráti bánásmód, hanem erőszaktétel, rabszolgaság. Az orosz és a német nép közötti baráti kapcsolatokat azzal a viszonnyal hasonlítom össze, amely a parasztok és Potocki gróf között uralkodott. A grófnak szokása volt, hogy szükség esetén befogja a parasztokat igavonónak. A német Potocki nyomdakaiba lép. Felbukkantak olyan híresztelések is, hogy mindannyiunkat hamarosan táborokba küldenek a munkahelyekről, azért, hogy onnan hazaszállítsanak. Gazdáink összedugták a fejüket és közösen járási elöljárójukhoz fordultak, hogy biztosítsák magukat annak támogatásáról abban a tervükben, hogy minden foglyot visszatartsanak, azért, hogy a foglyok ingyen elvégezzék számukra a tavaszi munkát. Ezt a szándékukat el is érték. De egyiküknek sem jutott eszébe, hogy gondoskodjon ezeknek a reggeltől éjszakáig az ő számukra dolgozó szerencsétlenek-nek a béremeléséről. Egész héten a gazdánál dolgozunk, és vasárnap a fehér-

Kihirdetendő azonnal:

Mindazok a foglyok, akik 1918. március 1-je után megszöktek vagy megszöknek, továbbá akik fegyelemsértést követnek el, vagy rendellenes, vagy excessiv magatartást tanúsítanak és ezek miatt büntetést kapnak, vagy március 1-je után kaptak, legutoljára lesznek hazájukba visszaszállítva. Minden foglyot a munkahelyén fogják keresni; bárminemű kísérlet Oroszországba visszaszökni, eredménytelen marad...

7. *Kihirdetendő továbbá azonnal:*

A visszaszállítás közben a legnagyobb rendet és fegyelmet kell tartani. Engedetlen foglyokat le kell tartóztatni, a vonatról leszállítani és a legközelebbi fogolytáborba küldeni, ahonnan a legutolsó transporttal lesz az illető Oroszországba visszaküldve...

9. A foglyok panaszait azonnal el kell intézni, miután a foglyok a fogolytáborban elutazásuk előtt erre vonatkozólag kihallgattatnak...

14. Ha orosz foglyok olyan szándékkal távoznak a munkahelyről, hogy oda már vissza nem térnek, azt szökésnek kell tekinteni és ugyanolyan eljárást kell követni, mint eddig.

Sabotage és röpiratok terjesztése ellen erélyesen kell fellépni; a foglyokat figyelemmel kísérni.

Felhívom az osztályvezető urakat, hogy az 1., 2., 5. és 14. pontok kihirdetése iránt azonnal intézkedjenek." (Fővárosi Levéltár. Budapest. Föv. Gázművek iratai. ig. 17. d. 1918—1919. 101. cs. 362/1918. Magyar nyelvű gépelt kivonat.)

[9] A német nyelvű levélkivonatban „Koifmann" áll.

neműnket, a csizmánkat stb. kell javítanunk. Én és sok ezer bajtársam állítjuk és megmaradunk ezen állításunk mellett, hogy ez nem barátság és belátás, hanem erőszaktétel és kizsákmányolás. Ezek a ravasz parasztocskák értik a módját, hogy hogyan tereljék el magukról minden eszközzel a magasabb hatóságok figyelmét, és ha egy hadifogolynak eszébe jutna, hogy jogának érvényt szerezzen, akkor Tirolba vezénylik, ahol a biztos halál várja..."

Kriegsarchiv. Wien, AOK GZNB Z. Abt. „D" Res 5086. Fol. 10—11. A német nyelvű gépelt levélkivonatok alapján készült fordítás.

5.

AZ OSZTRÁK—MAGYAR HADÜGYMINISZTÉRIUMNAK AZ OROSZORSZÁGBÓL, UKRAJNÁBÓL, FINNORSZÁGBÓL, VALAMINT A KÖZPONTI HATALMAK MEGSZÁLLÁSA ALATT ÁLLÓ TERÜLETEKRŐL SZÁRMAZÓ HADIFOGOLY LEGÉNYSÉGGEL SZEMBEN KÖVETENDŐ BÁNÁSMÓDRA VONATKOZÓ SZOGORÚAN BIZALMAS UTASÍTÁSA

Bécs 1918. május 3.

A Hadügyminisztérium 10. hadifogoly osztálya 22 222/18. számú rendeletében foglalt határozatoknak megfelelően az állandóan vagy átmenetileg a hadifogolytáborokban, hadifogoly munkáskülönítményekben, hadifogoly munkatáborokban vagy a hadifogoly tiszti állomáshelyeken tartózkodó hadifogoly *orosz* legénységi állományú személyekkel szembeni bánásmódra vonatkozóan a következő határozatokat kell azonnali hatállyal életbe léptetni:

1. *Alapelvek:* az Oroszországgal és Ukrajnával való békekötés után *az egykori orosz hadsereg* Ausztria—Magyarország területén tartózkodó *tagjait még nem* lehet szabadnak tekinteni, mert a Hágai Egyezmény *nem* a hadifoglyok békekötés utáni szabadonbocsátását, hanem csak mielőbbi *hazaszállításukat* követeli meg. A hazaszállítás *végrehajtásának módját* külön megállapodások szabályozzák és minden államban a kényszerítő jellegű *gazdasági* mérlegelések és a *szállítási lehetőségek határozzák meg.*

A hadifogoly katonai minőségében került hatalmunkba és *állandóan* katona marad, amíg a Monarchiában vagy a Monarchia által elfoglalt területeken tartózkodik.

A Hágai Egyezmény értelmében mint katona alárendelt a saját katonáinkra nézve érvényes törvényeknek, előírásoknak és szokásoknak. Ezen a jelenlegi oroszországi viszonyok sem változtathatnak.

Ezért semmilyen körülmények között sem szabad megtűrni a szociális-forradalmi eszmék és azok propagandájának terjesztését a hadifoglyok között.

Az ilyenfajta vétséget elkövető elemekkel szemben a legszigorúbban kell eljárni. A legsürgősebben megbízhatóan el kell különíteni őket a többi hadifogolytól.

2. *Szabadságkorlátozások:* az a körülmény, hogy a hadifoglyok olyan államhoz és olyan hadsereghez tartoznak, amely még rövid idővel ezelőtt ellenséges viszonyban állt velünk, továbbá a hadifoglyok *katonai mivolta* megkíván, illetve megenged bizonyos *szabadságkorlátozásokat* a hadifoglyok szabadonbocsátásáig.

Továbbra is érvényes az a tilalom, hogy a csoportokba elkülönített hadifoglyok nem érintkezhetnek más zárt csoportok tagjaival a táboron belül.

Tilos gyűléseket tartani, továbbá a tiszti részlegekbe a hadifogolytábor parancsnokának engedélye nélkül belépni.

Fegyelmi okokból *nem engedhető meg* az érintkezés tiszt és közlegény között.

Különösen kivételes esetekben a hadifogolytábor parancsnoksága engedélyezheti, hogy közeli rokonságban levő hadifoglyok felügyelet mellett beszélgetést folytassanak egymással.

Az előírásoknak nem engedelmeskedő hadifoglyok magukra vessenek, ha hátrányos helyzetbe jutnak azáltal, hogy megbüntetik, majd szigorúan rendszabályozott, katonai szervezettségű, kevesebb szabadságot biztosító munkacsapatokba vezénylik őket és később kerülnek sorra a hazaszállításkor.

3. *Munkakötelezettség: a népre és az államra ránehezedik a háborús helyzet,* amelyet ellenségeink erőszakos és a nemzetközi jogba ütköző intézkedései teremtettek. *A semmittevők számára nálunk nincs kenyér.* Csak az tarthat igényt a manapság nagyrészt az állam által előteremtett táplálékból való részesedésre, aki dolgozik. Nagyon téved az a hadifogoly, aki azt hiszi, hogy *megtagadhatja a munkát,* anélkül, hogy az ellátásban hiányt szenvedne. Néhány hadifogolynak az Oroszországban levő *osztrák—magyar hadifoglyok* szabadságára való hivatkozása a valódi helyzet elferdítése. Embereink ezreit, akik az ellenség földjéről hazatértek, *nem humánus, baráti indítékok* miatt bocsátották szabadon, hanem *táplálék nélkül űztek el őket,* akik keserű nyomorúságban fáradalmak és hányattatások közepette keresik hazájukat.[10]

4. *Adminisztratív rendelkezések:* a költségekre, az ellátásra és a ruházatra vonatkozóan az eddig érvényben levő alapelvek és rendelkezések továbbra is fennállnak.

5. *Letétbe helyezések:* a hadifogolytáborokban levő orosz hadifoglyok számára tíz naponként maximálisan 50 korona, vagyis naponként 5 korona helyezhető letétbe.

6. *Munkarend:* a munkaidőt, a pihenést és a munka közbeni szüneteket illetően ugyanazok a normák érvényesek, mint amelyek a tábori személyzetünkre vonatkoznak.

7. *A szabad mozgással kapcsolatos engedmények:*

a) *Kíséret nélküli kimenő.* Megbízható, jó magatartású orosz hadifoglyoknak, különösen az egyéves önkénteseknek a *szolgálat adta lehetőség szerint* megengedhető, hogy *a napi elfoglaltság befejezése után a takarodóig* a hadifogolytábor *közvetlen közelébe* — mintegy 2 km távolságnyira — kísérőszemélyzet vagy kíséret nélkül szabadon kimehessenek. Ezt a körzetet a táborparancsnokságnak a katonai állomásparancsnokságával és a politikai hatóságokkal egyetértésben pontosan meg kell határoznia. A fontos jelzőtáblákon a szabad mozgási terület határát feltüntető jelekkel (fatábla orosz nyelvű „állj — vissza" felirattal) lehetőség szerint jelezni kell.

A hadifoglyok számára a *legszigorúbban tilos* kíséret és írásbeli szolgálati megbízatás nélkül a nagyobb városok (tartományi székhelyek) területére lépni.

b) *Vendéglők, nyilvános helyek látogatása:* a vendéglők, nyilvános helyek, valamint mozi- és színházi előadások megbízható orosz hadifoglyok részéről történő látogatása ellen a Hadügyminisztériumnak általában semmilyen kifogása nincsen. Az ilyen látogatások azonban nem szolgáltathatnak alkalmat tömeges csoportosulásokra, rendzavarásokra és kihágásokra.

Általában ajánlatos lenne az ilyen helyek látogatására vonatkozóan ezek tulajdonosaival, a katonai állomásparancsnokságával és a politikai hatósággal egyetértésben közelebbi megállapodásokat kötni.

A színházi, mozi- és zenei előadásokon, amelyeket a tapasztalatok szerint több hadifogoly együttesen szokott felkeresni, a rendbontások elkerülésére mindig jelen kell lennie saját felügyeleti szerveinknek (egy tiszt néhány tiszthelyettes kíséretében), valamint egy hadifogoly orosz tiszthelyettesnek, tolmácsi minőségben.

c) *Igazolványok:* az orosz hadifoglyok csavargásának elkerülése céljából min-

[10] A szocialista forradalom osztályalapon állva tett különbséget a foglyok között. A legénység helyzete javult, a tiszteké romlott. Más volt a hadifoglyokkal szembeni bánásmód az ipari központokban és más vidéken, ahol a szovjetekben még az eszerek voltak többségben. A munkanélküliség réme az elmaradott munkások egy részét a foglyok ellen hangolta, kenyerüket félették tőlük, s befolyásukat az utóbbiaknak a termelésből való eltávolítására használták fel. Az osztrák—magyar hadvezetés a szocialista forradalom benyomásait az összefüggésükből kiragadott tényekkel akarta ellensúlyozni.

den olyan hadifogolynak, aki engedélyt kapott a hadifogolytábor környékén való szabad mozgásra, pontos személyi adataival és személyleírásával ellátott *piros* színű igazolványt kell kiadni, amelynek hátlapján fel kell tüntetni a hadifogolytábor által megállapított körzet vázlatát.

d) *Rokkant és gyengélkedő hadifoglyok:* a rokkant és gyengélkedő, jó magatartású hadifoglyoknak, amennyiben állapotuk ezt lehetővé teszi, alkalmat kell adni arra, hogy kísérettel és megbízható hadifogolytársaik (egészségügyi személyzet) segédletével szintén élhessenek a biztosított kedvezményekkel.

e) *Őrjáratok:* a helyi viszonyoknak megfelelően, valamint a szerzett tapasztalatok alapján a hadifogolytábor készenléti állományából, majd pedig az őrszemélyzetből olyan járőröket kell a hadifogolytábor közvetlen környékére irányítani, akik mellé egy vagy több szolgálatot teljesítő hadifogoly orosz tiszthelyettest vagy közlegényt kell adni tolmácsi minőségben, akiknek a feladata, hogy az orosz hadifoglyok magatartását hatékonyan ellenőrizzék.

Különösen az első időben igen ajánlatos, hogy ezeket a járőröket saját tisztjeink is elkísérjék.

f) *A kapott kedvezményekkel való visszaélés:* a szabad mozgás terén kapott kedvezménnyel való mindenfajta visszaélést szigorúan üldözni kell.

Kisebb kihágások ennek a kedvezménynek 60 napig, illetve 3 hónapig terjedő megvonását vonják maguk után.

Rossz magatartás és rendbontás esetén, valamint akkor, ha a kedvezmények a helyi lakossággal való súlyos viszályokra adnak alkalmat (lopások, verekedések, a közerkölcs megsértése és ehhez hasonlók), a kedvezményeket *általánosan* be kell szüntetni és a fölöttes katonai parancsnokságnak, valamint közvetlenül a Hadügyminisztériumnak jelentést kell tenni.

g) *A politikai hatóságokkal való egyetértés:* nyilvánvalónak látszik, hogy a hadifogolytáborokban tartózkodó orosz hadifoglyok életvitelében bekövetkező *ilyenfajta* változtatás kezdete nem valósítható meg különböző fajta súrlódások nélkül. Ezért szükség lesz az összes hivatott szervek minden előrelátására, tapasztalatára és energiájára ezeknek a kérdéseknek a rendezése céljából, amelyekre a kölcsönösség elvárása, valamint más fontos tényezők miatt minden tekintetben kielégítő megoldást *kell* találni. A helyi viszonyoknak megfelelő szűkebb keretek között megállapítandó normákat ezért a politikai hatóságokkal egyetértésben kell megfogalmazni. Ennek során a katonai fegyelem és rend szigorú betartatását mind a hadifoglyokat, mind saját legénységünket illetően, valamint a szolgálat zökkenőmentes további ellátását, súlyosan megpróbált lakosságunk javának a legmesszebbmenő figyelembevételét és a közerkölcsöt állandóan szem előtt kell tartani.

h) *A kedvezményeket ellenző megfontolások:* egyrészt a hatóságok, valamint a helyi lakosság részéről néhány alkalommal előadott súlyos megfontolások eloszlatása, másrészt az orosz hadifoglyok magatartásának helyes irányba terelése céljából célszerű lesz először csak azoknak az orosz hadifoglyoknak engedélyezni a szabad kijárást, akiknek a magatartása, neveltetése és intelligenciája biztos garanciát nyújtanak arra nézve, hogy viselkedésük semmiféle visszásságra nem nyújt alkalmat, és ezt a kedvezményt fokozatosan kell majd kiterjeszteni nagyobb számú hadifogolyra.

i) *A szomszédos helységek lakosságának felvilágosítása:* az illetékes politikai hatóságok a hadifogolytáborokkal szomszédos helységek lakosságát minden esetben újra ki fogják oktatni a hadifoglyokkal szemben tanúsítandó magatartásról.

8. *Saját személyi állományunk viselkedése:* saját személyi állományunk viselkedése változatlanul *a szolgálati szabályzatnak megfelelő, következetes és jóindulatú* marad, amilyen eddig is volt.

9. *Kérelmek és panaszok:* erre a saját legénységünkre nézve érvényes fennálló rendelkezések vonatkoznak.

Orosz hadifoglyoknak a Monarchiában való letelepedés iránti kérelmeire, házasságkötések engedélyezésére stb. a 10. hadifogoly osztály 8888/18. számú

hadügyminiszteri rendeletének 17. pontja, továbbá a 22 222/18. számú rendeletének 19. pontja érvényes.[11]

10. *Büntetések:* a visszaélések fegyelmi és hadbírósági üldözését illetően az eddigi határozatok maradnak érvényben.

11. *A jelenleg nem Ooroszországhoz tartozó területekről származó egyének:* az Oroszországból kivált korábbi orosz területekről származó egyénekre nézve a jelenlegi rendelkezések érvényesek, amennyiben ezeket külön intézkedések nem szabályozzák.

12. *Más ellenséges nemzethez tartozó hadifoglyok:* a *többi* államhoz tartozó ellenséges hadifogolyra nézve az eddigi rendelkezések maradnak érvényben.

13. *Megkeresések:* amennyiben az illetékes katonai vagy polgári szerv úgy véli, hogy *valamely idevonatkozó szükséges döntésért nem viselheti egyedül a felelősséget vagy, hogy elvi döntést kell hoznia,* úgy a felvilágosítást kérő ívet az illetékes katonai parancsnoksághoz kell eljuttatni, amelynek elsősorban feladata az ügy elintézése. Az ilyen kérdéseket különösen akkor kell a Hadügyminisztériumhoz továbbítani, ha általános *egységes intézkedés* vagy a nem katonai központi szervekkel való egyetértés szükségesnek látszik. Olyan kérdésekről, amelyek a közbiztonságra, a népgazdaságra vagy magukra a hadifoglyokra nézve komoly veszélyt jelentő ügyekre vonatkoznak, táviratilag (telefon útján) kell értesíteni a katonai parancsnokságot, amely azután szükség szerint egyetértésre jut a Hadügyminisztériummal...[12]

A miniszter helyett:
Dáni vezérőrnagy

Kriegsarchiv. Wien. KM. Kriegsüberwachungsamt. 1918. Nr. 21 036. Német nyelvű sokszorosított másolat alapján készült fordítás.

6.

AZ OSZTRÁK—MAGYAR KÖZÖS HADÜGYMINISZTÉRIUMNAK A SZOVJET HADIFOGOLY GYÁMOLÍTÓ BIZOTTSÁGGAL, ANNAK TAGJAIVAL SZEMBENI MAGATARTÁSRA VONATKOZÓ SZIGORÚAN BIZALMAS INSTRUKCIÓJA[13]

Bécs 1918. szeptember 10-én.

A hadifoglyok hazaszállításával kapcsolatosan a legnagyobb nehézségekkel küzdő, Oroszországban működő missziónk munkájának megkönnyítése céljából a Hadügyminisztériumnak úgy kellett döntenie, hogy engedélyezi az orosz szovjet kormány egy hadifogoly gyámolító bizottságának Ausztria—Magyarországra való beutazását.

Az orosz misszió székhelye Bécs és három úgynevezett helyi bizottságot alkot, amelyek a különböző katonai parancsnokságokhoz tartozó körzetekben a hadifoglyokról való gondoskodással foglalkoznak.

1. Az I. Helyi Bizottság először a bécsi katonai parancsnokság körzetében, majd Felső-Ausztriában és Salzburgban látogatja meg a hadifoglyokat.

11 A letelepedésre vonatkozó kérelmeket a helyi hatóságok véleményezték, egynéileg bírálták el. A döntést általában halogatták a fogoly háború előtti lakhelyéről beszerzett iratok megérkezéséig, a viszonyok ottani rendeződéséig. 1918. szeptember 13-án a Hadügyminisztérium körlevelet adott ki, s ebben összefoglalta azokat a jogszabályokat, amelyek az orosz hadifoglyok ügyeinek folyamán érvényesítésre kerültek. Ezek közé tartoztak családjogi, letelepedésre, az állampolgárság megszerzésére vonatkozó rendelkezések is. (HL. HM. Mg. a) és Mg. b) osztály. 1919. Mg. tétel. 155. eln. a. sz.)

12 A továbbiakban azoknak a szerveknek a felsorolása található, amelyeknek a címére megküldték az utasítást.

13 Hosszas huzavona után az osztrák—magyar kormány hozzájárult egy szovjet-orosz hadifogoly-gyámolító bizottság bebocsátásához. A bizottság 21 tagja dr. Jákov Bermannal az élen egy szeretetadományokat szállító szerelvénnyel érkezett meg 1918. augusztus 7-én a bécsi pályaudvarra. A bécsi Hadi Felügyelő Bizottság (Kriegsüberachungsamt) azonnal megfigyelés alá helyezte a szovjet delegáció tagjait, korlátozta a sajtóval való kapcsolatát, megtiltotta, hogy politikai tevékenységet folytasson. (KAW KM KÜA 1918. Nr. 3395, 34 802.)

2. A II. Helyi Bizottsághoz tartozik a pozsonyi és budapesti katonai parancsnokság körzete.
3. A III. Helyi Bizottság leitmeritzi katonai parancsnokság körzetében fogja meglátogatni a hadifoglyokat.

Ennek során elsősorban a hadifogolytáborokat lehet majd megtekinteni, majd olyan hadifogoly munkaosztagokat, ahol biztosra vehető, hogy nem tesznek szóvá komoly panaszokat. A valamely hadiszükségletet kielégítő üzemekben dolgozó hadifoglyokat nem lehet meglátogatni.

Mivel szükség van ezeknek az orosz bizottságoknak a szigorú ellenőrzésére, egyelőre nem engedélyezték számukra az általuk elérni kívánt decentralizált elhelyezést a katonai parancsnoksági körzetekben. Mindig visszatérnek majd a főbizottság székhelyére, amint körútjuk egy részét megtették.

A missziókat a Hadügyminisztérium képviselői vezetik be kerületeikbe, mégis feltétlenül szükséges, hogy a legnagyobb gondossággal kiválasztott kísérőket adjanak melléjük, akik egyaránt garantálják a tapintatos magatartást és a küldöttek valamely kétes tevékenységének a megakadályozását. A nyelvtudás nem követelmény, mert a bizottságok összes tagjai a szükséges mértékben birtokában van a német nyelvnek.

A hadifogolytáborok felügyelőinek a katonai parancsnokságok területén a missziókat — jelenlétük egész ideje alatt — állandóan szem előtt kell tartaniuk és amennyire csak lehetséges, el is kell kísérniük őket. Ennek szükségessége érthetővé válik, ha utalunk arra, hogy az ezekkel a missziókkal szembeni bánásmódban vétett minden hibáért saját, Oroszországban tartózkodó misszionknak kell majd bűnhődnie, és hogy másrészt az orosz szovjet köztársaság által delegált misszió tagjainak politikai és katonai nézetei a mi katonai és államrendünk elveivel teljességgel összeegyeztethetetlenek.

Minden kísérő szervnek szigorúan szem előtt kell majd tartania, hogy annak a természetesen meglevő ellenszenvnek, amelyet minden császári és magyar királyi tiszt érez az ilyen nézeteket valló személyekkel szemben, sohasem szabad megmutatkoznia. Az orosz szovjet köztársasággal békét kötöttünk, szerveik nyomatékosan támogatják hadifogoly-evakuációnkat. Politikai és társadalmi nézetek, bármilyen kevéssé is rokonszenvesek számunkra, nem okozhatnak kárt nekünk, amíg nem kísérlik meg, hogy katonáinkra vagy állampolgárainkra hatást gyakoroljanak. Tévedés lenne azt hinni, hogy a bizottságnak szabad a hadifoglyok között politikai vagy társadalmi propagandát kifejteniük. Egyrészt hadifoglyainknak a lakossággal való szoros kapcsolata, másrészt a hadifoglyoknak Ausztria—Magyarország gazdasági élete terén kifejtett sokoldalú tevékenysége nem engedi, hogy a hadifoglyok olyan eszméket fogadjanak be, amelyek alkotmányos és társadalmi körülményeinkkel összeegyeztethetetlenek. Az orosz bizottság egy hadifoglyokról gondoskodó bizottság, és nem agitációs szerv.

A békeszerződés ide vonatkozó része így hangzik:

„A szerződő felek a másik fél kormánya vagy állami s hadügyi intézményei ellen irányuló mindennemű izgatást vagy propagandát mellőzni fognak. Ez a kötelezettség, amennyiben Oroszországot is illeti, a négyes szövetség hatalmai által megszállt területekre is vonatkozik."[14] Az erről a tényről megfeledkező bizottsági tagokat nyomatékosan, de éppen ezért különösen nyugodtan és udvariasan vissza kell vezetni a számukra megszabott keretek közé.

Nem áll szándékunkban a mellékelt okmányban biztosított jogokat valóban teljes mértékben megadni. Egy erre vonatkozó formális korlátozás azonban nem volt lehetséges, mert a szovjet kormány a mi misszionknak egészen rendkívüli mozgásszabadságot biztosított Oroszországnak azon a részén, amely ennek a kormánynak engedelmeskedik. Ezért szükséges, hogy az orosz bizottságoknak papíron bizonyos jogokat megadjunk, amelyeknek a szó szerinti felhasználását némely vonatkozásban a gyakorlatban lehetőleg feltűnésmentesen megakadályozzuk.

Ebben a vonatkozásban különösen a 2. pontot említjük meg, miszerint a fen-

[14] A Szovjetunió a Nagy Októberi Szocialista Forradalom, a polgárháború és az újjáépítés időszakában (1917—1926). (Válogatott dokumentumok.) Olvasókönyv a Szovjetunió története tanulmányozásához. III/1. k. Budapest, 1961., 210. o.

tiek értelmében mi csak azt fogjuk megmutatni, ami nekünk megfelel. Semmi olyat nem szabad megmutatnunk az oroszoknak, ami közvetve árthatna Oroszországban levő hadifoglyainknak, vagy ami lehetőséget nyújtana számukra nemkívánatos tevékenység kifejtéséhez. Ez a nyilvánvalóan nem könnyen megoldható feladat megköveteli a katonai parancsnokságoknál és a hadifogolytábor parancsnokságoknál ezekkel a kérdésekkel foglalkozó szervek legnagyobb figyelmét és teljes ügyességét. Ha ez időnként különösen fáradságos és kevéssé kellemes lenne, akkor gondoljunk arra, hogy Oroszországban levő hadifogoly bajtársainknak időt kell nyerniük a hazatéréshez. Ha befejeződött hadifoglyainknak a szovjet kormány fennhatósága alá tartozó orosz területekről való evakuálása, akkor, mivel csökken az érdekeltségük abban a tevékenységben, amelyet az ilyen bizottságok Oroszországban kifejtenek, sor kerülhet és sor kell hogy kerüljön a nálunk működő orosz bizottságok tevékenységének felülvizsgálatára is.

A bizottságok hírforgalmára vonatkozólag elrendeljük, hogy a hadifoglyoknak a helyi bizottságokkal és a bécsi főbizottsággal való közvetlen levélbeli érintkezése éppen olyan kevéssé megengedett, mint ahogyan az eddig a bécsi spanyol királyi követség esetében volt. Eszerint a hadifoglyoknak az említett bizottsághoz intézett leveleit előzetesen szolgálati úton a Hadügyminisztériumnak kell benyújtani, lehetőleg már felvilágosító vagy helyesbítő kiegészítéssel ellátva.

A helyi bizottságoknak a főbizottsággal zárt levelek útján történő érintkezését akadálytalanul engedélyezni kell. A táviratokat Bécsben ugyan alávetik az előírt cenzúrának, mégis előnyös lesz, ha a tartalmilag fontos táviratokat a Hadügyminisztériumnak bizalmasan külön tudomására hozzuk, esetleg szintén táviratilag.

Az oroszoknak a hadifoglyok meglátogatása során előadott kívánságaira vonatkozóan azt a taktikát kell folytatni, hogy olyan kérdésekben, amelyek nem igényelnek különösebb megfontolást, lehetőleg tanúsítsunk előzékenységet. Némi udvariasság gyümölcsöző lesz éppen ezeknél a személyeknél, akik a velük szembeni beállítottságunk következtében több mint bizalmatlanok.

Ezzel szemben ott, ahol elvekről és szilárd előírásokról van szó, következetes kitartásra lesz szükség. Erre vonatkozóan az egyes esetekben kell eldönteni, hogy valamely teljességgel jogtalan követelés esetén nyugodt, precíz „nem", vagy pedig az oroszok számára megszokott és ezért nem különösen feltűnő halogató magatartás célszerű-e.

A fontos eseteket jelenteni kell a Hadügyminisztériumnak, amelyet akkor is meg kell kérdezni, ha egyes előzetes jogi döntést igénylő eseteket kell elintézni. Másrészt a nyugodt megfontolás és ennek az utasításnak a szellemét megértéssel fogadó hozzáállás megakadályozhatja azt, hogy túl sok legyen a kérdés.

A bizottsági tagok ellenőrzésének gondosnak és egyszersmind feltűnésmentesnek kell lennie. Nemcsak a táborban való jelenlét tartamára terjed ki, hanem a bizottsági tagok szolgálaton kívüli magatartására is, annál is inkább, mivel a hadifogoly oroszok számára jelenleg biztosított nagyobb szabadság a táborokon kívüli találkozásra is lehetőséget nyújt.

Különös gonddal kell figyelni a bizottságok tagjai és a polgári lakosság közötti kapcsolatteremtési kísérleteket. Nem feltételezhető, hogy a magukat amúgysem túl nagy biztonságban és idegenül érző bizottsági tagok valamiféle agitációba bocsátkoznának. Ugyanakkor nincs kizárva, hogy bizonyos vidékeken akadnak olyanok, akiknél nemzeti és szociális helyzetük megfontolásokra szolgáltat alkalmat és a lakosság köreiből kísérletet tesznek a kapcsolatok megteremtésére. Ezzel kapcsolatban a katonai parancsnokságok a politikai, illetve az adminisztratív hatóságokkal legszorosabb együttműködésben kell eljárniuk azért, hogy semmiféle zökkenő vagy kár csíráját se hagyják kifejlődni.

Magától értetődik, hogy a bizottsági tagok katonailag fontos kérdésekbe semmiféle betekintést nem nyerhetnek és hogy kerülni kell a politikai és gazdasági természetű kedvezőtlen benyomások kialakulásának lehetőségét. Az erre vonatkozó intézkedéseket azonban ügyesen kell végrehajtani, hogy ne kelljen a bizottság minden egyes látogatása alkalmával előforduló esetben hiábavaló

kísérletet tenni a nemkívánatos benyomások kialakulásának feltűnésmentes megakadályozására.

Ha esetleg utalás történik az Ausztria—Magyarország területén tartózkodó hadifoglyok nem kielégítő ellátására, akkor erre hatásosan válaszolhatunk azzal, hogy utalunk saját lakosságunknak a nyugati antant blokádintézkedései következtében előállott nehéz helyzetére.

A jelenlegi oroszországi helyzetre vonatkozó fejtegetéseket, legyen bár szó a hadifoglyokkal kapcsolatos bánásmódról vagy általános természetű kérdésekről, jobb ha elkerüljük, mivel a politikai és katonai igazgatási központokon kívül állandóan változó helyzet körülményei között nincsen eléggé világos betekintésünk ahhoz, hogy a hibás lépéseket megbízhatóan elkerüljük.

A hadifogoly-missziók saját költségükön utaznak, szállásukért és ellátásukért maguknak kell fizetniük. Ha azonban az egyes missziók vagy azok tagjai elfogadnak egy étkezésre szóló meghívást, akkor nem szabad fizetséget elfogadni. Kincstári elhelyezésért és kincstári járművek használatáért sem jár költségtérítés.

Mivel olyan bizottságokról van szó, amelyek előreláthatólag hosszabb ideig itt-tartózkodnak, kívánatos, hogy a megtekintések és az egyes utazások lassan menjenek végbe. A helyi parancsnokok nem diktálhatnak sietős tempót azért, hogy a számukra kényelmetlen megtekintést lehetőleg lerövidítsék, mert különben a program túl gyorsan véget érne és mert a tapasztalatok azt mutatják, hogy a munka nélküli missziók sokkal terhesebbek, mint az olyanok, amelyeknek a szorgalmas és fizikai erőfeszítésekkel járó munka után újra és újra bizonyos nyugalomra és békességre van szükségük.

A fenti felvilágosítások segítségével lehetővé válik az egész ügy célszerű kezelése. A további részletek megadása csak azt eredményezné, hogy olyan rendelkezéseket hoznánk, amelyeket nem lehet mindenütt végrehajtani. A továbbiak elrendelése a katonai parancsnokságok feladata, amelyek a kísérő szervek kiválasztásával a kérdés alakulását továbbra is jelentősen befolyásolják. Az esetleg a későbbiekben szükséges kiegészítő rendelkezések nyomban következnek, amint a missziók kísérőinek hetenként beterjesztendő beszámolóiból (csak a sürgős jelentéseket és a kérdéseket kell soron kívül továbbítani) képet nyerhetünk az egyes bizottságok munkájáról...[15]

Stöger-Steiner
vezérezredes

Kriegsarchiv, Wien, KM. KÜA. 1918. Nr. 35 505. A német nyelvű gépelt eredeti alapján készült fordítás.

15 Az utasítást megküldték a katonai kerületi parancsnokságoknak, valamint a látogatás szempontjából érintett fogolytáborok parancsnokságainak.

SZEMLE

VADÁSZ SÁNDOR:

LENIN ÉS A ZIMMERWALDI BALOLDAL

(Budapest, Akadémiai Kiadó, 1971., 231 p.)

Kézbe véve Vadász Sándor munkáját, az olvasó joggal teszi fel a kérdést: ad-e valami újat a szerző a címben megjelölt és a kézikönyvekben található útmutatásokhoz képest? Gazdagítja-e ismereteinket az első világháború antiimperialista mozgalmainak történetét illetően?

Kétségtelenül, magyar kutatónak új tényeket, összefüggéseket feltárni olyan témában, amelynek alapvető levéltári és könyvészeti forrásai külföldön találhatók, valóban nehéz. Nemcsak több nyelv jó ismeretét követeli meg, hanem jelentős többleterőfeszítést is kíván — az elméleti és módszertani igényekről nem is szólva. A szerző a Kommunista Internacionálé előtörténetének egyik jelentős állomását, a centristák és a baloldali szocialisták első világháború alatt létrejött Zimmerwaldi Egyesülésének létrejöttét és nemzetközi szerepét kívánja bemutatni, miközben nem kerüli ki a mozgalom bonyolult belső és külső ellentmondásainak tárgyilagos feltárását.

A könyv először mutatja be plasztikusan a magyar történelmi irodalomban a II. Internacionáléhoz tartozó európai szocialista pártok politikai súlyát a szervezett párttagság és a választási eredmények tükrében.

A háborút közvetlenül megelőző parlamenti választásokon Németországban 4 250 000 választópolgár szavazott a szociáldemokratákra, Franciaországban 1 400 000, Ausztriában több mint 1 millió, Oroszországban 800 000, Belgiumban 600 000, Angliában 370 000, Szerbiában 25 000. Németországban 397 mandátumból 110 került a szociáldemokrata frakció kezébe, Franciaországban 597-ből 101, Ausztriában 516-ból 82, Angliában 670-ből 42, Belgiumban 185-ből 39, Oroszországban 442-ből 14, Szerbiában 166-ból 2.

A szerző a szocialista pártok békében elért politikai előretörését kritikusan kezeli. Rámutat, hogy az elért eredmények mennyiségi mutatói önmagukban nem nyújtanak elég biztos támpontot az értékítélethez. A II. Internacionálé pártjai nem állták ki a történelmi erőpróbát az imperialista háború kitörése alkalmával. A szerző kísérletet tesz annak megválaszolására, hogy a hadviselő országok munkássága már a kezdet kezdetén miért nem szállt szembe tömegakciókkal a kormányok háborús tömegpolitikájával.

Tudatunkban általában a szubjektív okok rögződtek meg: a szocialista pártok opportunista vezetőinek megalkuvása, az osztályharc beszüntetése a háború ideje alatt stb. A könyv rámutat azokra az objektív körülményekre is, amelyek elősegítették a szocialista vezetők soviniszta állásfoglalását, a kormányok háborús politikájának támogatását. „A hadviselő országok ipari munkásságának többsége — írja a szerző — nem volt szervezett, és még a szervezett munkások jelentős része sem rendelkezett szocialista politikai öntudattal. A háború kitörése egy csapásra felszínre hozta, és tömegméretekben megnyilatkozó gyűlöletté változtatta át az addig többnyire csak lappangva létező nacionalista előítéleteket. A tomboló sovinizmus árja olyan szocialista vezetőket is magával ragadott, akik korábban éppen a militarizmus és a

háború elleni harcban tüntették ki magukat." (7—9. o.)

A szerző — bár nem részletezi — utal azokra a tervezett intézkedésekre, melyeket a német és francia kormány kívánt alkalmazni a háború ellen fellépő szocialistákkal szemben. A német hadvezetés és maga a császár, számolva a szociáldemokraták vezetésével esetleg kibontakozó széles háborúellenes népi ellenállással — amire a bázeli kiáltvány elveinek érvényesítése esetén sor kerülhetett volna —, valamennyi funkcionárius bebörtönzésével kívánta a mozgósítás zavartalan lebonyolítását biztosítani. A francia belügyminiszter feketelistát készíttetett mintegy két és félezer szocialistáról és szakszervezeti vezetőről, akiknek a letartóztatását a kormány mozgósítás esetén tervbe vette. A cél ezúttal a háború alatt a hátország tőkés rendjének a biztosítása volt.

Az imperialista hatalmak kormányai készültek a munkásszervezetekkel való összecsapásra, de minél inkább csökkent — a szocialista vezetők megalkuvására való készségének mértékében — az összeütközés veszélye, növekedett a háborús kalandba bocsátkozó kormányok bátorsága, belpolitikai stabilitása.

Az osztályharcban általában megnyilvánuló opportunizmus a háború küszöbén a munkásmozgalom egyik legfontosabb elvének, a proletár internacionalizmusnak a feladásához is vezetett.

A központi hatalmak hadvezetése gyors döntésre számított, az antant kormányok sem gondoltak kezdetben egy évekig elhúzódó háborúra. A szerző a dolgok logikájából indul ki. A munkásság soraiban — ezen belül különösen a nők és fiatalok között — a háború kezdetétől számított néhány hónapon belül növekedett az elégedetlenség a kormányokat támogató, azokban részt vevő renegát szocialista politikusokkal szemben. Ez az elégedetlenség szolgált a munkásmozgalom baloldali, internacionalista elemei fellépésének, szervezkedési kísérleteinek hátteréül.

Vadász Sándor a magyar szakirodalomban először tekinti át összefüggéseiben vizsgálva az első orosz, német, francia, svájci, szerb, bolgár, román, svéd, osztrák—magyar, angol, holland stb. háborúellenes csoportok kialakulását és azok tevékenységének kezdeteit. Ezek a politikai irányzatok, csoportok az egyes országokban egymástól többnyire függetlenül jöttek létre, de további fejlődésük — mint erre a könyv nyomatékosan utal — egymással kölcsönhatásban ment végbe.

Még a baloldali csoportok első önálló fellépése előtt a skandináv államok, Svájc, Olaszország és Hollandia szocialista pártjai országaik semlegességére támaszkodva tettek kísérleteket a szocialisták nemzetközi kapcsolatainak helyreállítására, a Nemzetközi Szocialista Iroda összehívására. Ezúttal a hivatalos pártvezetőségek kapcsolatfelvételéről volt szó. E kísérletekkel párhuzamosan megkezdődött az imperialista háborúval, a kormányok háborús politikájával szembenálló csoportok szervezkedése is. Az internacionalista erők tömörítését a legnagyobb következetességgel — mint ez a könyvben felsorakoztatott gazdag tényanyagból is kitűnik — bolsevikok végezték. Elméletileg és szervezettség tekintetében a Lenin vezette párt állta ki leginkább a világháború megrázkódtatásait.

Az OSZDMP külföldi szekcióinak konferenciája, melyre 1915 február végétől március elejéig került sor, elfogadta Leninnek a háborúról és a párt ezzel kapcsolatos feladatairól szóló téziseit. Ezzel helyreállt a bolsevik emigráció eszmei-politikai egysége, amelyre támaszkodva kibontakozhatott a szövetségesek megnyeréséért folytatott küzdelem.

Az internacionalista erők tömörítését szolgálta a szocialista nők Bernben tartott nemzetközi konferenciája (1915. március 26—28.) és röviddel ezt követően a szocialista ifjúmunkások nemzetközi tanácskozása.

1915 tavaszán és nyarán érlelődtek az elszigetelten küzdő internacionalisták egyesítésének feltételei. A szerző — s ez munkájának egyik érdeme — komoly figyelmet fordít a németországi és franciaországi baloldali és centrista csoportok kialakulásának, fejlődésének s politikai arculatának megrajzolására. Vízválasztó az említett csoportok között a szocialista forradalomhoz, az imperialista háborúhoz, kormányukhoz fűződő viszonyuk volt.

Vadász Sándor sokoldalú forrásanyag felhasználásával írja le a háborúellenes szocialista pártok és csoportok első nemzetközi konferenciájának előkészítését és lefolyását, amelyre 1915. szeptember 5—8-a között a Bern melletti

Zimmerwald falucskában került sor. Ezen — mely a konspiráció szabályainak megfelelően titokban folyt le — Oroszországból, Németországból, Franciaországból, Olaszországból, Svédországból, Svájcból, Norvégiából, Romániából, Bulgáriából, Hollandiából és Lengyelországból összesen 38 küldött vett részt: baloldali és centrista szocialisták, szindikalisták és baloldali eszerek. A konferencián alakult ki Lenin körül egy baloldali mag, amely élesen elítélte a szociáldemokrata vezetők árulását, síkraszállt a hadihitelek elutasítása s a háborúnak polgárháborúvá történő átváltoztatása mellett.

A centrista többség a baloldal következetes elvi állásfoglalását — miután nem kívánta a szociálsovinisztákhoz fűződő kapcsolatok hídjának a felégetését s a forradalmi polgárháborúnak még a gondolatától is félt — elfogadhatatlannak tartotta. A kibocsátott kiáltvány kompromisszum eredményeként született meg. Ennek ellenére Lenin haladásnak minősítette a dokumentumot az „opportunizmussal és a szociálsovinizmussal való eszmei és gyakorlati szakítás útján", ugyanakkor nem hallgatta el annak hiányosságait, azt, hogy homályosan fogalmaz, nem nevezi meg a forradalmi harc konkrét módszereit, s csupán a forradalmi szellem felélesztéséről szól.

A szerző részletesen kitér a zimmerwaldi konferencia franciaországi, németországi és ausztria—magyarországi hatására. A kompromisszum árán született kiáltvány a háborúellenes szocialista mozgalom két útjának lehetőségét rejtette magában. Az egyik, amely megmarad a háború pusztításainak általános elítélésénél s nem lépi át a pacifizmus kereteit, a másik, amely a tömegek radikalizálódására támaszkodva szakít az opportunista pártvezetéssel s felkészíti a nemzetközi munkásosztályt a békéhez elvezető szocialista forradalomra.

A hágai Nemzetközi Szocialista Iroda tevékenysége a háború kirobbanása után gyakorlatilag megszűnt. Ennek pótlására hozták létre a berni Nemzetközi Szocialista Bizottságot, amelyre a baloldal mint egy új internacionálé lehetséges magjára tekintett. 1916 februárjában az említett bizottság Bernben kibővített ülést tartott, amelyen elítéltették a II. Internacionálé feltámasztását célzó kísérleteket. Az ülés kibocsátott körlevelében magáévá tette Lenin több javaslatát, amelyek a hadihitel elvetését, a polgári minisztériumokból való kilépést, az osztálybéke feladását, az uralkodó osztályok és kormányaik elleni gazdasági és politikai harc felújítását célozták. Bekerült a bázeli kiáltványnak az a kitétele is, hogy a munkásosztály a háború által előidézett válságot használja fel a burzsoá osztályuralom felszámolására.

Lenin ezt követően egy újabb konferencia összehívását sürgette, remélve, hogy a berni tanácskozás eredményeit a baloldal tovább szélesítheti. A második nemzetközi konferencia 1916. április 24. és 30. között Kienthalban ülésezett — melynek eseményeit részletesen tárja az olvasó elé a szerző —, eredményeit tekintve csak mérsékelten igazolta a bolsevikok reményeit.

Az egyhangúan elfogadott kiáltvány a tőkéseken kívül a háborúért a szociálsoviniszta pártokat is felelőssé tette. Követelte az annexió nélküli azonnali békét. Kimondta: „Csak egy hatékony eszköz létezik a jövőbeni háborúk megakadályozására; a politikai hatalom meghódítása és a tőkés magántulajdon megszüntetése a dolgozó osztályok által. A tartós béke csak a szocializmus szülötte lehet." (153. o.)

1916 második felében fordulat állt be a hadviselő nagyhatalmak politikájában. Félve a gazdasági összeomlástól és a tömegek radikalizálódásától, kísérleteket tettek egy imperialista jellegű megegyezéses béke megkötésére. Ennek érdekében különösen a központi hatalmak késznek mutatkoztak különbékét kötni a cárral, vagy a szociáldemokrata vezetők közvetítő szerepét is felhasználva egyengetni az ellenségeskedések beszüntetésének az útját a nyugati hadszíntéren is. „A világpolitikában bekövetkezett fordulatot tehát — írja a szerző — nyomon követte a szocialista világmozgalom fordulata, a szociálsovinisták és zimmerwaldisták mérsékelt szárnyának közeledése a szociálpacifizmus elvi alapján." (168. o.)

A kormányok háborús politikáját eddig közvetlenül vagy közvetve támogató pártvezetőségek a megegyezéses béke jelszavát helyezték előtérbe, tettek egy lépést balra, a centristák irányába. A centrum és a jobboldal közeledése új helyzetet teremtett. Lenin kilátásba helyezte a baloldalnak a Zim-

merwaldi Egyesülésből való kilépését is, ha a viszonyok nem változnak.

Zimmerwald az oroszországi polgári demokratikus forradalom után fokozatosan vesztett jelentőségéből. A baloldal orosz képviselői Leninnel együtt hazatértek, a Nemzetközi Szocialista Bizottság áprilisban Stockholmba tette át a székhelyét. Az említett bizottság az oroszországi szocialista forradalom után tovább veszített befolyásából, amit a szerző többek között a centristák megváltozott magatartásával, a jobboldalhoz való közeledésével magyaráz.

A Zimmerwaldi Egyesülés formális feloszlatása a Kommunista Internacionálé első moszkvai alapító kongresszusán történt meg, amikor is a jelenlevő egykori résztvevők — köztük Lenin — nyilatkozatban mondták ki: „A Zimmerwaldi Egyesülés túlélte önmagát. Mindaz, ami benne forradalmi volt, átmegy a Kommunista Internacionáléba." (211. o.)

Vadász Sándor széles levéltári és könyvészeti kutatásokon alapuló könyve, melyet a szerző rövid életrajzi adatokat tartalmazó névmutatóval is ellátott, segítséget nyújt a nemzetközi munkásmozgalom egy fontos periódusának megismerésén túl az első világháború alatt a háborúról és a hadseregről vallott lenini tanításoknak a bonyolult, ellentmondásokkal terhes történelmi viszonyokat figyelembe vevő mélyebb megértéséhez is.

Józsa Antal

M. V. ZAHAROV:

DÉLKELET- ÉS KÖZÉP-EURÓPA FELSZABADÍTÁSA 1944—1945*

(Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1973., 592 p.)

Ez a könyv az 1418 napig tartó, méreteiben és elkeseredettségében páratlan küzdelem történetének „csak" egy szakaszát, az 1944 augusztusa és 1945 májusa között Délkelet- és Közép-Európa térségében lezajlott eseményeket eleveníti fel.

Noha a második világháború történeti eseményeit már számos mű — többek között az átfogó igénnyel készült Nagy Honvédő Háború története is — igyekezett megörökíteni, mindez nem csökkenti e könyv időszerűségét. Sőt, a második világháború befejezése óta eltelt csaknem huszonhét év eseményei, a múló idő, nagyon is indokolttá teszik e térség felszabadításának részletes, igaz és átfogó megírását.

Indokolttá teszi továbbá az a megváltoztathatatlan tény, hogy egyre szűkül azoknak a személyeknek: hadvezéreknek, történészeknek, íróknak és haditudósítóknak a köre, akik szemtanúi, személyes részvevői, illetve tervezői-szervezői és irányítói voltak az immár történelemmé patinásodott eseményeknek. A fennmaradt néma, megsárgult dokumentumokat soha senki sem fogja szóra bírni úgy, mint ők, akik egykoron nem a történelem számára, hanem nagyonis élő, megoldandó feladat céljára készítették azokat. Ők, csakis ők, e nagy idők szereplői képesek rá, hogy pontosan megírják saját terveik indító okait és vérehajtásának legjobb módját.

A kiadvány megismerteti a jelen és a jövő nemzedékkel: mi tette lehetővé Délkelet-Európa népei számára, hogy az oly sok viszály, gyűlölet forrása — a nacionalizmus és sovinizmus helyébe a testvéri összefogás; az elnyomás és jogfosztottság helyébe a szabadság és a demokratikus jogrend; a burzsoá kizsákmányoló állam helyébe a kizsákmányolástól mentes, független, szabad, szocialista állam lépett e térség országainak élére.

* E nagyszerű alkotás egyik kezdeményezője és szerkesztője, Matvej Vasziljevics Zaharov, a Szovjetunió kétszeres hőse, a szovjet nép hű fia, a Szovjetunió marsallja éppen e mű magyar nyelvű kiadásának előkészítése közben, 1972. január 1-én hunyt el. (A szerk.)

A mű szerzői leleplezik azoknak a világuralomra törő imperialista hatalmak bértollnokainak történelemhamisító mesterkedését, amellyel a régi ellentétek kihunyt tüzét szeretnék lángralobbantani e térség soknemzetiségű országaiban.

Az olvasó hű képet kap arról, hogy a Vörös Hadsereg — ezen belül a 2. és a 3. Ukrán Front — miként tervezte, szervezte és hajtotta végre Délkelet- és Közép-Európa népeinek felszabadítását szolgáló hadműveleteit; hogy az itt elért katonai sikereik és jelenlétük miként teremtette meg a feltételeket ahhoz, hogy e térségben levő országok: Románia, Bulgária, Jugoszlávia, Magyarország, Csehszlovákia dolgozó népe szervezett politikai életet élhessen; hogy kibontakozhasson a néptömegek alkotó készsége, kezdeményező ereje; hogy hozzáláthassanak a belső reakciós erők felszámolásához, az állami és társadalmi rend megváltoztatásához; az új szocialista társadalom felépítésének megkezdéséhez.

És itt helyénvaló megemlíteni, hogy ez a mű nem egyszerűen valamiféle memoárok gyűjteménye, hanem egy tudós kollektíva által készített katonapolitikai irodalom, a hadművészet-történet és a legobjektívabb dokumentáció felhasználásának ötvözete. A könyv szerkesztői a történetíró jó arányérzékével egyeztetik a tudományos ismeretterjesztés és a történelmi dokumentáció nem könnyű kettősségét. Ily módon a pontos és hiteles eseménytörténet párosul a nagy — a témához illő és szükséges — politikai összefüggések ismertetésével. Például a náci Németország vezetői és Churchill kulisszák mögötti balkáni játszmájával. A valóság hű ábrázolásával pedig kirántják a talajt az események agyonhallgatói, vagy éppen az illúziók diktálta tudatos meghamisítói lába alól.

A könyv — éppen a drámai események ismertetése, a katonai és társadalmi erők nagyságának, erejének és eltökéltségének pontos ábrázolásával — az iași—kisinyovi, a belgrádi, a debreceni, a budapesti, a balatoni, a bécsi és a csehszlovákiai hadműveletek elsöprő sikerével intő példa is azok számára, akik nyiltan vagy burkoltan vissza szeretnék forgatni a történelem kerekét.

A szerzők munkájuk során — a nyomon követhetőség, a könnyebb megértés érdekében — a könyv szerkezeti felépítésénél a szovjet—német arcvonal déli szárnyán végrehajtott harctevékenységet abban a sorrendben vizsgálják, amelyben a 2. és a 3. Ukrán Front, együttműködve a Fekete-tengeri Flottával és a Dunai Katonai Flottillával megvívta.

A tizenhárom fejezetből, zárszóból és roppant gazdag illusztrációból (kép és vázlat) és tudományos apparátusból álló mű megírásának alapjául főként hiteles, eredeti okmányok — közöttük a Szovjetunió Honvédelmi Minisztériumának Levéltárában őrzött zsákmányolt anyagok —, továbbá a hadműveletek előkészítőinek és vezetőinek dokumentumai és visszaemlékezései szolgálnak. Az értékes függelék-anyagba a szerzők közölnek olyan részt is, amilyet eddig egyetlen hasonló alkotásban sem találhatunk meg. Ilyen például az egyes országok városainak, nagyobb helységeinek felszabadítását végrehajtó csapatok hadrendi megnevezése, a parancsnokok nevének ismertetése, a harccselekmény lefolyásának pontos határideje stb., stb. Ebben a részben például 52 magyar város és fontosabb helység adatai szerepelnek. Ezek minden bizonnyal hasznos segítséget nyújtanak mind a helytörténeti kutatóknak, mind a különböző iskolai szakköröknek.

A munkaközösség tagjainak írásán az egyéni íz, stílus természetesen eltér egymástól. De ezt az egyéni ízt a mű szerkesztői — nagyon helyesen — nem is szándékoztak uniformizálni. De e nagyszerű alkotás esetében nem is a megírás ilyen vagy olyan stílusában keressük a sajátos hatóerőt, az olvasás örömét, külső megjelenítési szépségét, hanem a történelmi eseményeket megörökítő tárgyi, ténybeli igazságban, és az igazság megcáfolhatatlan erkölcsi súlyában.

Végül megemlíteném, hogy ez a mű mementóként szolgál minden népnek és nemzetnek. Nemcsak azért, mert a benne leírt események sok-sok millió emberéletet, felmérhetetlen szenvedést és anyagi áldozatot követeltek, hanem azért is, mert a rettenetes múlt felidézése jelenkori világunk hamis prófétáinak leleplezésére ösztönöz minden becsületes, a hazájáért, népéért és más nemzetek szabadságáért felelősséget érző embert.

Sztana Béla

VTORÁJA MIROVAJA VOJNA I SZOVREMENNOSZTY*

(Moszkva „Nauka" Kiadó, 1972. 346 p.)

A mű a második világháború kitörésének 30. évfordulója alkalmából Moszkvában rendezett tudományos konferencián elhangzott előadások gyűjteménye.

A válogatást P. A. Zsilin, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája levelező tagjának vezetésével működő szerkesztő bizottság (P. M. Gyerevjanko, a történettudományok kandidátusa, V. M. Hvosztov akadémikus, G. D. Komkov, a történettudományok kandidátusa, A. M. Számszonov, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának levelező tagja és G. N. Szevasztyánov, a történettudományok doktora) végezte.

A 21 tanulmányt tartalmazó gyűjtemény szerzői a második világháború történetének alapvető problémáit vizsgálják. Aprólékos, mély és sok oldalú elemzését adják a háború okainak, kitörésének. Bemutatják a Szovjetunió harcát a kollektív biztonságért, a háború megakadályozásáért. Leleplezik a nyugati hatalmak reakciós, a fasiszta agressziót keletre, a Szovjetunió felé terelő politikáját.

A szerzői kollektíva különösen figyelmet szentel a fasiszta agresszió elleni küzdelem osztálytartalmának, valamint a háború előtti és alatti katonapolitikai kérdések, továbbá Európa, Ázsia, Afrika hadszínterein kialakult helyzetek elemzésére és értékelésére. A második világháború eredményeivel, tapasztalataival, a Szovjetuniónak a hitlerista Németország és szövetségesei legyőzésében vállalt szerepével is megismertetik az olvasót.

Ezek mellett jelentős helyet kapott a kötetben a partizánharc és az európai ellenállási mozgalom, valamint a gyarmati népek részvétele a második világháborúban.

Az Amerikai Egyesült Államok és Anglia második világháborús politikáját ismertetve és értékelve a szerzők tárgyilagosan bemutatják a szövetségesek helyét és szerepét a fasiszta Németország és az imperialista Japán felett aratott győzelem kivívásában. Jelentős hozzájárulásukat elismerve az olvasó elé tárják a szövetségesek katonapolitikájában rejlő ellentmondásokat, amelyeknek fő célkitűzése nem a fasizmus szétzúzása volt, hanem az imperialista konkurrensek megfékezése, hatalmuk megtörése és helyük elfoglalása a világban. E mellett bemutatják az amerikai—angol imperialista körök háború előtti, alatti és utáni szovjet- és szocializmus ellenes politikájának gyökereit.

A mű háború utáni katonapolitikai kérdésekkel foglalkozó szerzői elemzik az Egyesült Államok és más imperialista hatalmak szélsőjobboldali köreinek háború utáni kalandor politikáját, amely nemcsak egy új háború előkészítésének útját egyengette, hanem hozzálátott a katonai blokkok összekovácsolásához és a német, japán militarizmus, revansizmus újjáélesztéséhez.

A második világháború és a jelenkor című könyv alapjában tehát olyan háború előtti, alatti és utáni történelmi eseteket, katonapolitikai kérdéseket elemez, értékel és tár az olvasóközönség elé, amelyek napjainkban is hatnak, illetve érezzük azok pozitív vagy éppen negatív vonatkozú megnyilvánulásait: a nemzetközi életre, a béke és biztonság időszerű problémáira, a két rendszer békés egymás mellett élésére stb. Így kapcsolódik a könyvben a múlt a mához.

A szerzők különös figyelmet szenteltek azoknak a történelmi eseményeknek, katonapolitikai kérdéseknek, amelyeket a nyugati sajtótermékekben, történelmi irodalomban a szocialista tábor elleni imperialista propaganda hatására gyakran elferdítenek és meghamisítanak.

A könyvet nem az új levéltári források feltárása és közreadása teszi értékessé (bár sok új adatot is találunk benne), hanem a dokumentumok figyelmes marxista elemzése, a ferdítések leleplezése és a történelmi események tárgyilagos bemutatása.

A szerkesztő bizottság jó munkáját is hangsúlyozva azonban nem mehetünk el szó nélkül amellett, hogy — különösen a háború előtti időszakra visszanyúló tanulmányokban — sok az ismétlés, az

*A második világháború és a jelenkor.

azonos probléma. Ilyen jellegű gyűjtemény-kötetben az ismétlés bizonyos mértékben elfogadható, de jelen esetben túl sok és ez a tény némileg csökkenti a mű értékét, az olvasó érdeklődését.

A könyv azonban így is jelentős segítséget ad a propagandistáknak, történészeknek — egyszóval mindazoknak, akik meg akarnak ismerkedni a második világháború történetével.

Ölvedi Ignác

E. KÖNNEMANN—H. J. KRUSCH:

AKTIONENSEINHEIT CONTRA KAPP-PUTSCH*

(Berlin, Dietz Verlag, 1972. 575 p.)

A Német Demokratikus Köztársaság marxista történettudománya az elmúlt két évtizedben fokozott érdeklődést tanúsított a német történeti fejlődés utolsó száz évének tudományos, elemző feltárása iránt. Viszonylag sok kutató vizsgálja napjainkban is a két világháború közötti időszakot, ebben is a weimári köztársaság történetét. Ez az alig több mint egy évtized a figyelmet több okból magára vonja. A weimári időszakkal kapcsolatban a tudománynak mindenekelőtt arra kell megkeresnie a választ, hogy az 1918-as polgári demokratikus forradalom nyomán létrejött polgári köztársaság összeomlása és a német társadalom eljutása a fasiszta diktatúráig hogyan és miképpen vált lehetségessé? A történeti folyamat, az okok és összefüggések keresésének eme bonyolult útján a kutató az 1920 márciusi ellenforradalmi Kapp-puccs szövevényes problémájával is azonnal szembetalálja magát. Ez az időben alig néhány napot, hatásában néhány hónapot felölelő puccskísérlet első pillanatban csak jelentéktelen epizódnak, néhány „reakciós politikus" felelőtlen „kalandjának" tűnik, holott a valóságban, a történelmi tények feltáruló valóságában a legújabbkori német nemzeti történelem s vele a német munkásmozgalom történetének jelentőségében kiemelkedően fontos szakasza.

A puccsal kapcsolatos történelmi valóság és igazság feltárásának nehéz, de eredményes munkájára E. Könnemann és H. J. Krusch vállalkozott. Több éves kutatásuk összegezéseként a szóban forgó terjedelmes, nagy tárgyi ismeretet felmutató, marxista monográfia jött létre.

A monográfia sikeres fogadtatását annak következetesen végbevitt módszertani elvei és tartalmi eredményei biztosítják. A szerzőpár elismerésre méltó szorgalommal kutatta fel a téma hozzáférhető levéltári anyagát. E kutatómunka nem korlátozódott csupán a Német Demokratikus Köztársaság központi archivumainak helyi hatóságainak és üzemeinek anyagára, hanem kiterjedt a Német Szövetségi Köztársaság hasonló levéltárainak állagaira is. Ezen túlmenően a szerzők kitartó munkával összegyűjtötték a puccs meghiusításában szerepet játszó egykori harcosok, munkások, parasztok, értelmiségiek jelentős táborának visszaemlékezéseit s azokat alkotó módon beépítették a monográfiába.

Kutatómunkájuk során terjedelmes sajtó- és képanyag birtokába jutottak. Nem kerülte el figyelmüket a kérdésre vonatkozó, mennyiségében igen számottevő memoár- és szakirodalom sem. Az említettek gondos tanulmányozása — a feltárt források tükrözte valóság ismeretében — lehetőséget nyújtott a két világháború közti reakciós fasiszta és szociáldemokrata történeti hamisítások, továbbá a jelenkori nyugatnémet történetírás valóságot elferdítő, sokszor céltudatos koholmányainak leleplezésére.

A vázolt kutatási-módszertani elvek gyakorlatba való átültetése kiegészült a már eddig írott marxista történészi produktumok eredményeinek kritikus vizsgálatával és alkotó továbbfejleszté-

* Akcióegység a Kapp-puccs ellen.

sével. E munka során szerzők elsősorban a Német Munkásmozgalom története című reprezentatív kiadvány megállapításaira támaszkodtak, de azokat jelentős mértékben korszerűbbé tették az újabb eredményekkel.

Az elkészült mű elsősorban a politikatörténet jellegét viseli magán, de a kérdéses időszak mélyreható gazdasági, társadalmi, kulturális és katonai elemzésével a különböző történész szakterületek kutatóinak várakozását is nagymértékben kielégíti.

A monográfia tudományos értékét — az említettek mellett — tartalmi mondanivalója határozza meg, illetve emeli azt a szokványos alkotások fölé. A csaknem 600 nyomtatott oldalas mű gazdag forrásbázisra építve tárja fel az ellenforradalmi Kapp-puccs hátterét és okait; behatóan tárgyalja a munkásosztály s a vele szövetséges többi dolgozó osztály és réteg szervezett és sikeres harcát a puccs leverésében, az 1918-as forradalomban kiharcolt demokratikus jogok védelmében, kimerítően foglalkozik a kommunista párt stratégiájával és taktikájával, az ún. Független Szocialista Párt, a Szociáldemokrata Párt és a szakszervezetek szerepével; feltárja az uralkodó osztályok népellenes politikáját és összegezi 1920 tavasza hatalmas osztályösszecsapásának figyelemreméltó eredményeit, tanulságait.

A mű nem elégszik meg a puccsot közvetlenül kirobbantó okok, körülmények elemzésével, hanem visszanyúl a vesztes imperialista háborút lezáró novemberi polgári demokratikus forradalom és az azt követő weimari köztársaság összes ellentmondásához, mint olyanokhoz, amelyek az alig 2 év múlva bekövetkező ellenforradalmi katonai diktatúra-kísérlet belső (és külső) forrásai, gyökerei voltak. A szerzők nyomatékosan kiemelik, a novemberi forradalom, amelynek ugyan egyik legfontosabb eredménye az imperialista háború azonnali befejezése volt, a tulajdon és hatalmi viszonyokat nem változtatta meg s erejéből csupán arra tellett, hogy a félabszolutisztikus Hohenzollern monarchia helyébe egy polgári demokratikus köztársaság államrendjét ültette. Az új államrend konszolidációjának gyötrelmes folyamata a Noske-i véres ellenforradalomban öltött testet, amely a reakciós katonatiszti különítmények garázdálkodásának szabadjára engedésével a munkásosztály szocialista forradalmi erőit — pártjával, a Kommunista Párttal együtt — átmenetileg felszámolta, a burzsoá köztársaság társadalmi rendjét, a háborút vesztett imperialista nagytőke és nagybirtok osztályuralmát pedig a jobboldali szociáldemokrácia teljes támogatásával ideiglenesen stabilizálta.

A konszolidáció folyamata azonban még ugyanabban az évben súlyos válságba került. A stabilizálódó militarista nagytőke és nagybirtok bosszújának kiszolgáltatott munkásosztály és a versaillesi békediktátum minden súlyos következményével sujtott dolgozó tömegek 1919 második felében fellángoló sztrájk- és egyéb megmozdulásai, válságba juttatták a tömegek elől a junkereknél és a Rajna-menti nehézipar tőkéseinél menedéket kereső jobboldali szociáldemokráciát. Az Ebert—Bauer—Noske féle „republikánus" rezsim csődje azonban csakhamar felsorakoztatta a szélsőséges militarista—imperialista köröket is „minden baj forrásának", azaz magának a weimari köztársaságnak az elpusztítására. E körök képviselői közül egyesek már 1919 nyarán Hindenburg tábornagy köztársasági elnökké választásának gondolatával kovácsolták „a novemberi bűnözők" megsemmisítésének tervét (Ludendorff—Bauer akció), mások Berlin tisztikülönítményekkel való elfoglalásában keresték egy nyílt katonai diktatúra megvalósításának lehetőségét. (Pabst meghiusult akciója 1919. július 21-én.) A munkásosztály várható ellenállásától való félelem mindinkább arra ösztökélte az összeesküvőket, hogy terveik megfelelő „társadalmi alátámasztást", értsd: a nagytőke és nagybirtok egyértelmű támogatását nyerjék el. Nem sokkal a Pabst kísérlet meghiúsítása után az Elbán túli junkerek támogatását élvező Wolfgang Kapp vezetésével a „Nemzeti Egyesülés" mozgalmában csoportosultak és szoros kapcsolatot építettek ki az ún. „Nemzeti Klubbal". Ez utóbbi H. Stinnes, E. Kirdorf, E. v. Borsig, A. Vögler nagyiparosok, K. Gr. v. Westarp, E. Gr. zu Reventlow, K. Helfferich, A. Hugenberg, R. Heinze, O. Hergt reakciós politikusok támogatását biztosította. Az említett klub katonai szárnya E. Ludendorff vezetése alatt állt. A készülő puccs szervezői fontos szerepet juttattak V. v. Lüttwitz tábornoknak, a Közép- és Kelet-Német-

ország területén elhelyezkedő Reichswehr alakulatok parancsnokának, az 1919. januári berlini tömegvérengzések felelősének, aki 1920. január 13-án a Reichstag előtt a reakciós üzemi tanácstörvény elfogadása ellen tüntető tömegre újabb sortüzet vezényelt.

A 42 halottat eredményező vérengzés a Noske Reichswehr-miniszter kezébe adott kivételes hatalomhoz vezetett — nem a szervezkedő ellenforradalom, hanem a munkásosztály ellen.

Mindez a puccsisták szervezkedésének felgyorsulását hozta, akik március elején — támaszkodva a jobboldali pártokra, a hadsereg jelentős részére s az ún. lokális fegyveres testületekre —, nyílt támadásba mentek át. A sarokbaszorított kormány letartóztatási parancsainak, amelyek a készülő Kapp—Lüttwitz puccs főkolomposainak elfogatását rendelték el, foganatja nem lett, mivel a rendőrapparátus a puccsistákkal rokonszenvezett. A kormány elszigeteltségét csak fokozta, hogy v. Seeckt tábornok, a Reichswehr feje, a kormány támogatását megtagadta. Március 13-án az ún. Ehrhardt-dandár Baltikumból hazatért zsoldosainak Berlinbe történt bevonulásával a hatalom Kapp és Lüttwitz kezébe került, s a kormány előbb Drezdába, majd Stuttgartba menekült. A magát birodalmi kancellárrá kinevezett Kapp demagóg szólamaival a munkásosztály s egyéb dolgozó tömegek várható ellenállásának akart elébe vágni, miközben reakciós tiszti különítmények és Reichswehr-alakulatok a puccsisták stabilizálásának feladatát vállalták magukra. A reakciós katonai alakulatok terror- és bosszúhadjárata — Németország szerte — mindenekelőtt a nagy iparvidékek munkásságát sujtotta, de a vérfürdők elérték a falvak szegényparasztságát, sőt a középrétegeket is. A véres terror, a forradalom vívmányainak lábbal tiprása, köztük a Hohenzollern monarchia restaurálásának kísérlete széles nemzeti egységfrontba sorakoztatta fel a munkásosztályt, a dolgozó kisembereket. Az ellenállás mozgatóereje nem a Stuttgartban gyáván megbujó kormány, hanem az újjáéledt kommunista párt és a Független Szocialista Párt balszárnya volt.

A KP kiemelkedő szerepe a Kapp-puccs elleni tömegakciókban képezi a monográfia fontos fejezeteit. A felsorakoztatott tényanyag egyértelmű cáfolata a nyugatnémet történetírás azon rágalmainak, amelyek szerint a KP a Kapp-puccs ellen nem szállt harcba, illetve tétován az eseményekkel sodortatta magát. A valóság az, hogy éppen a KP kezdeményezte az egész országra kiterjedő sztárjkmozgalmat, amely a puccsisták csakhamar bekövetkező bukásának egyik előidézője volt. A puccs napján megfogalmazott körlevelében követelte a Kapp—Lüttwitz-kormány lemondását, a politikai foglyok szabadonbocsájtását, a Reichswehr, a biztonsági rendőrség és a lokális fegyveres testületek lefegyverzését és feloszlatását, a burzsoázia fegyvereinek lefoglalását és a munkástanácsok kontrollja alatt álló forradalmi munkásmiliciák felállítását, s a német társadalom valamennyi dolgozó osztályát, réteget átfogó egységfrontot a puccsisták megdöntésére. A KP, a Független Szocialita Párt balszárnya, s a szakszervezet tevékenysége nyomán kibontakozó fegyveres ellenállás Szászországban, Thüringiában, Kelet-Poroszországban, Mecklenburgban, Brandenburgban, majd Dél-Németországban a március 15-én életbe lépett általános sztrájkkal együtt válságba sodorta a puccsistákat. A válság néhány nap múlva bukássá szélesedett, mivel a proletariátus ellentámadásba lendült az 1918-ban kiharcolt demokratikus jogok és a köztársaság védelméért, a reakciós puccsisták hatalmának megdöntéséért.

A Kapp—Lüttwitz elleni harc átfogta egész Németországot. E históriai eseménysor elmélyült ábrázolása képezi a mű legizgalmasabb fejezeteit. Az ábrázolás menetében eddig ismeretlen részletek tárulnak fel a berlini tömegakciókról, a Thüringiában szervezett I. Néphadsereg alakulatának tevékenységéről, a Niederlausitz-i Vörös Gárdák harcairól, a Ruhr-vidéki Vörös Hadsereg küzdelmeiről, a szileziai, kelet-poroszországi, dél-németországi, középnémetországi fegyveres akciók menetéről. De képet kapunk arról is, hogy a fegyveres proletariátus katonai sikerei hogyan idéztek elő meghasonlást az uralkodó osztályokon belül és hogy az osztályuralom megdöntésének feltáruló veszélye hogyan aktivizálta a Stuttgartban székelő kormányt, késztette ingadozásra, majd meghátrálásra a Független Szocialista Párt, továbbá az általános sztrájkot meghirdető szakszervezetek vezetőit. Mindez oda vezetett,

hogy 1920. március 20-án tárgyalások kezdődtek a szociáldemokrata kormány és a szakszervezetek vezetői között. A Bauer—Legien vezette tárgyalófelek közötti megegyezés az általános sztrájk lefujását eredményezte és következményeiben a proletariátus vereségének bevezető aktusa lett. A garanciák nélkül vállalt egyezmény napján pedig v. Seeckt tábornok ostromállapotot hirdetett ki s 3 napos vérfürdő után a szociáldemokrata kormány számára szabaddá tette Berlint, a munkásellenállás gerincét. A március 22-i tárgyalások egy „munkás-kormány" létrehozásáról a szakszervezetek és a Független Szocialista Párt részéről ezek után csak szánalmas kísérletek voltak, amit sem a többségi szociáldemokrata párt, sem a tőkés nagybirtokos osztály nem vett komolyan.

Vajon a március 22-ét követő napokban nem akadt erő, amely útját állta volna a kibontakozó baljóslatú szociáldemokrata—burzsoá szövetségnek? A mű szerzői erre a kérdésre a KP-nek az új helyzethez alakított taktikája részletes elemzésével bizonyítják az igent. A KP megfeszített erővel harcolt a március 22-i egyezménnyel s egyéb megalkuvásokkal megbontott egységfront helyreállításáért és egy munkáskormány létrehozásáért. A harc fokozódott a reakció szervezett ellentámadásainak kibontakozása idején. A reakciós ellencsapás célpontja ezúttal a munkásosztály egyik fellegvára, a továbbra is sztrájkoló és a töretlen ellenállást tanúsító Ruhr-vidék és annak Vörös Hadserege lett. A proletariátus megtörésének trójai falovát pedig a kormány és az áruló szakszervezeti vezetőség bielefeldi egyezménye szolgáltatta: a sztrájk lefújásával, az élelmezési blokád kilátásba helyezésével, továbbá a kormány demagóg ígéreteivel megbontották a munkásegységet s ezzel előkészítették a talajt a Reichswehr általános támadására. A v. Seeckt által becsempészett Reichswehr alakulatok túlereje rövid idő alatt felszámolta a Vörös Hadsereg hősies ellenállását, amely egyben elindította az uralkodó osztályok és szövetségeseik, a jobboldali szociáldemokrácia véres bosszúját Németország földjén az ellen a munkásosztály ellen, amely a dolgozó tömegek élén megmentette a polgári köztársaságot, de ugyanakkor a szocialista forradalom rémét villantotta fel.

Nem kétséges, hogy a megszilárdult tőkés-nagybirtokos szociáldemokrata osztályszövetség „hálája", azaz bosszúja Németország dolgozótömegeinek gúzsbakötésével szabadjára engedte a szélsőséges militarista reakció újbóli megerősödését, amely néhány év múlva a szociáldemokrata pártot is lesöpörte a hatalom éléről s előkészítette a talajt a hitleri fasizmus hatalomra jutásához.

A Kapp-puccs elleni küzdelem — a vereség ellenére — a német munkásmozgalom kiemelkedő fejezetei közé tartozik. Tanulságai azonban még nagyobbak. Ezek közül is legfontosabb az, hogy a munkásosztály végső sikerének záloga annak egysége egy marxista—leninista párt vezetése alatt. Ennek birtokában képes arra, hogy az imperialista—militarista nagytőkés-nagybirtokos osztályelnyomásnak véget vessen s ezzel nemcsak a saját, hanem a dolgozó tömegek felszabadítását is valóra váltsa. Sajnos, a német történelem következő évtizedének alakulása éppen az ellenkező irányban haladt s nemcsak a német nép nemzeti katasztrófájához vezetett, hanem a békeszerető emberiség számára is a szenvedések sorozatát hozta. A tanulságok összegezése, amit a fentiekben csak nagyon kivonatosan érintettünk, a mű legjobb fejezetei közé tartozik.

Az értékes mű egészére vonatkozóan csupán egy szerény megjegyzés kívánkozik a recenzens tollára: talán még plasztikusabb és átfogóbb lett volna 1920 bonyolult történéseinek ábrázolása, ha a középrétegek ellentmondásos szerepének bővebb kifejtésére sor kerülhetett volna.

A fenti megjegyzés azonban semmiképpen nem csökkenti az alapos mű tudományos értékét. Sőt úgy hisszük, hogy E. Könnemann és H. J. Krusch monográfiája az utóbbi évek marxista német történetírásának egyik igen figyelemre méltó alkotása.

Farkas Márton

JULIUS MADER:

HITLERS SPIONAGE-GENERALE SAGEN AUS*

(Berlin, Verlag der Nation, 1971. 475 p.)

Julius Mader, a Sebhelyes arcú gyilkos, a Dr. Sorge jelenti Tokióból és más nagysikerű és érdekfeszítő olvasmány szerzője, jól ismert a magyar olvasóközönség előtt is. A hitlerista kémtábornokok vallanak című könyv 1970—1971-ben egymás után két kiadást ért meg. A siker titka ugyanaz, mint a többi Mader-munkáé: a hitleri Németország történetének olyan közérdeklődésre számot tartó kérdéseire igyekszik választ adni, amelyek mindmáig nemcsak a német, de a nemzetközi közvéleményt is foglalkoztatják.

Jelen könyv forrásanyagát a szerző három kontinensen fellelhető iratok, levelezések, vallomások, jegyzőkönyvek megismerése során állította össze azzal a szándékkal, hogy bemutassa a hitleri hadigépezet egy igen rafinált szervezetét a katonai kémközpontot, amely a köztudatban Abwehr néven vált ismertté. Aki tehát meg akarja ismerni a náci katonai kémszervezet célkitűzéseit, helyét, szerepét az agresszív háborús tervek előkészítésében és megvalósításában, az Abwehr felépítését, tevékenységét és vezéralakjainak pályafutását, olvassa el Mader e legújabb könyvét; a témával kapcsolatos kérdéseire megbízható ismereteket szerezhet belőle.

A fejezetcímek tolmácsolása helyett célszerűbb a munka tartalmi felépítését ismertetni, mivel a szerző a következő célok érdekében csoportosította mondanivalóját:

1. Be akarja mutatni az Abwehr létrejöttét, fejlődéstörténetét, helyét és szerepét az agresszív tervek előkészítésében, más országok belső gazdasági, politikai, katonai erejének bomlasztásában, viszonyát a Gestapóhoz és más hitlerista erőszakszervezetekhez, az ezekkel együtt folytatott partizánvadász tevékenységet a megszállt országok területén, az Abwehr együttműködését a külföldi titkosszolgálatokkal és így tovább.

2. Megismertetni az olvasót a hitlerista kémszervezet kiemelkedő szereplőivel, így Wilhelm *Canaris* admirálissal, aki 1935—1944 között az Abwehr főnöke volt, a „nemesi diverzáns vezérnek" becézett Erwin von *Lahousen-Vivremont* vezérőrnaggyal, az „ötödik hadoszlop" teoretikusával és gyakorlati megszervezőjével. Bemutatja Hitler „kém-nagyágyúját", Hans *Piekenbrock* tábornokot, akinek jellemzését így vezeti be: „az az ember, akiről itt szó lesz, a német militarizmus tipikus képviselője" (45. o.). Éles kontúrokkal rajzolja meg a szerző a hitlerista szabotázsfőnök, Hitler „2. számú diverzánsemberének", Erwin *Stolze* ezredesnek a portréját. Tájékoztatást ad többek között arról is, hogy ez a hirhedt ember hamis papírokkal, civil egyénként került 1945. május 31-én a 2. Szovjet Gárda-harckocsihadsereg fogságába. Mader behatóan foglalkozik munkájában a náci titkosszolgálat szinte minden számottevő alakjával és külön teret szentel azok bemutatására, akik ma az NSZK-ban folytatják a második világháború idején elkezdett haladásellenes tevékenységüket. Kurt Georg *Kiesinger* bonni exkancellár például 1940-től állt az Abwehr szolgálatában; 1942-től a háború végéig a náci titkosszolgálat rádióadásainak propagandafőnöke volt. Különben 1933-tól a hitlerista párt tagja, 2 633 930 tagsági számmal.

Ebbe a kategóriába tartozik többek között Franz Josef *Strauss;* Eugen *Gerstenmaier;* Albrecht *Allman;* Josef *Muller;* dr. Hermann *Götz,* az Abwehr egykori csehszlovákiai vezetője, ma a hesseni CDU egyik vezéralakja; dr. Viktor *Hoven,* egykor a hirhedt „Brandenburg" diverziós különítmény százados és zászlóaljparancsnoka, aki az Abwehr megbízottjaként szervezte meg a belgiumi „ötödik hadoszlopot", és 1957-től a Bundestag képviselője; végül dr. Klaus *Mehnert* professzor, az Abwehr ügynöke Japánban, aki jelenleg a Politikai Gazdaságtani Intézet, valamint a Technikai Főiskola igazgatója az NSZK-ban.

* Hitlerista kémtábornokok vallanak.

A szerző e kettős célkitűzésnek megfelelően kezelte a rendelkezésére álló forrásanyagot és ez meghatározóan hatott vizsgálati és logikai módszerére is. Mind a hét fejezetben érvényesült logikai elgondolása, hogy a személyek tevékenységének bemutatása során megismertesse az olvasót a náci titkosszolgálat mechanizmusával, működésével, ugyanakkor a titkosszolgálat feladatainak és tevékenységének konkrét tényein keresztül rámutasson az egyes személyek, szereplők elgondolásaira, kapcsolataira, végső soron felelősségére is — az Abwehrnek, mint kollektív testületnek háborús bűnössége keretén belül.

Nagyon érdekes időrendi összeállítás áll az olvasó rendelkezésére a 305—392. oldalakon, amelynek alapján megismerheti a hitleri Németország katonai titkosszolgálata által 1933—1944 között végrehajtott fontosabb kém- és szabotázstevékenység céljait és időpontját. Néhány, kizárólag magyar vonatkozású tényt idézek Mader könyvéből:

1935. Az Abwehr kisebb bázisokat épít ki több ország területén, így Magyarországon, Bulgáriában, Romániában, Törökországban, Iránban, Afganisztánban, Kínában és Japánban.

1935. február. Canaris titkos megbeszélést folytatott a magyar katonai hírszerzés főnökével, Hennyey ezredessel. Az elfogadott együttműködési terv Csehszlovákia, valamint a kelet- és délkelet-európai államok ellen irányult. (306. o.)

1936. december 1. Az Abwehr megerősíti kémhálózatát Csehszlovákia ellen. Ebben támaszkodik a magyar kémszolgálat minden csatornájára, és együttműködik az osztrák és magyar titkosszolgálattal. (310. o.)

1938. szeptember. Canaris titkos tárgyalásokra küldi von Tippelskirch vezérkari ezredest, az Abwehr „Idegen hadseregekkel foglalkozó osztálya" vezetőjét a magyar vezérkarhoz a Csehszlovákia elleni tevékenység megbeszélésére (315. o.)

1941. március 28. Von Lahousen-Vivremont, az Abwehr II. csoportjának főnöke megszervezi Budapesten a jugoszláviai „ötödik hadoszlop" felfegyverzésére irányuló akciót és a fegyvercsempészést részükre a magyar—jugoszláv határon át. (346. o.)

1944. március 7. Felkészülés a Magyarország elleni támadásra. A „Trojanisches Pferd", a Trójai faló-akció. (391.o.)

1944. március 12. Az Abwehr II. csoport emberei von Freytag-Loringhoven vezetésével megkezdik a Trójai faló diverzánsakció magyarországi előkészítését. (391. o.)

1944. március 19. Ausztria és Jugoszlávia területéről a „Brandenburg" hadosztály részei, von Pfuhlstein vezérőrnagy parancsnoksága alatt részt vesznek Magyarország megszállásában Egyesülnek a már előzőleg ide települt Abwehr-különítménnyel és elfoglalják Budapest hadászati jelentőségű objektumait.

1944. március 20. Az Abwehr III ügyosztályának emberei megkezdik a magyar antifasiszták összeszedését. (391. o.)

Igen érdekesen mutatja meg Julius Mader, hogyan hálózta be a hitlerista katonai titkosszolgálat a különböző országokat, mikor, mi volt tevékenységének súlypontja. Például 1936-ban, amikor az említett Piekenbrock átvette az Abwehr I. ügyosztályának vezetését, a fő súlyt elsősorban az Ausztria, Csehszlovákia majd Lengyelország elleni kémtevékenység kiépítésére helyezte. 1939. augusztus 25-től megkezdte működését a Jablonka hágónál a dr. Albrecht *Herzner* hadnagy vezette Abwehr-különítmény, amely a Lengyelország elleni agressziót készítette elő. Hasonló feladattal működött a német—norvég—belga határ mentén egy 6 tagú ejtőernyős Abwehr-különítmény a Norvégia és Belgium elleni támadás előestéjén. És ugyanígy nyomon követhető a hitlerista agresszió minden lépése és minden újabb célpont elleni kém- és diverzánstevékenység előkészítése, végrehajtása. 1940 őszétől az Abwehr minden csoportjának és osztályának fő figyelmét a Szovjetunió elleni agresszió, a „Barbarossa-terv" megvalósítása kötötte le. Ennek érdekében még szorosabbá vált az együttműködés az Abwehr, valamint a román, a magyar, az olasz és más katonai titkosszolgálat között.

A könyv 96—97. oldalain közölt térkép az Abwehr nemzetközi kiépítését mutatja be. E szerint:

— Az Abwehr központja Berlinben volt.

— Abwehr-főhivatal (főkirendeltség) működött Párizsban.
— A „Walli" különítmény törzs Sulejowban.
— Abwehr katonai képviselet (Kriegsorganisation) Madridban, Lisszabonban, Ankarában, Tabrisban.
— Abwehr-kirendeltség (hivatal) Brémában, Stuttgartban, Münchenben, Nürnbergben, Drezdában, Kölnben, Frankfurtban, Münsterben, Amszterdamban, Brüsszelben, a franciaországi Brestben, Seine et Oiseban, Dijonban, Lyonban, Bordeauxban, Marseilleben, Angersban, az afrikai Tangerban, továbbá Königsbergben (Kalinyingrad), Danzigban (Gdansk), Stettinben (Szczecin), Posenban (Poznan), Breslauban (Wroclaw), Krakkóban, Prágában, Bécsben, Budapesten, Belgrádban, Szófiában, Bukarestben.
— Abwehr-fiókhivatalok működtek még Wiesbadenben, Lilleben, Freiburgban, Limogesban, Toulouseban. Tetuánban, Rabatban, Casablancában, Algírban és Tuniszban.
— Abwehr összekötő-törzs tevékenykedett Tripoliszban.

Ez az áttekintés bizonyitja, hogy a második világháborút közvetlenül megelőző évektől egészen a háború végéig a német katonai titkosszolgálat gyakorlatilag behálózta egész Európát, fiókvállalatokat épített ki Afrika északi területein és ügynökei százszámra működtek minden országban. Ezeknek a bizalmi embereknek egy része elkerülte a háború utáni felelősségre vonást, sokan új gazdára leltek a francia, de főként az angol és az amerikai katonai titkosszolgálat különböző szerveinél.

Végezetül felhívnám a figyelmet Julius Mader könyvének 414—451. oldalaira, ahol a szerző az Abwehr felépítéséről ad vázlatokat. Tájékoztatása szerint az Abwehr szervezete:

— Törzs. Ide tartozott a Központi nyilvántartás (a „Z" ügyosztály) is.
— Külföldi ügyosztály (idegen államokkal kapcsolatos kül- és gazdaságpolitikai kérdések, idegen hadseregek stb.).
— Abw. I., (hírszerző) ügyosztály.
— Abw. II. ügyosztály (diverziós különítmények stb.).
— Abw. III. ügyosztály (a politikai, gazdasági, propaganda stb. területén kémelhárító tevékenységgel foglalkozó szervek).
— Külföldre irányuló postai ellenőrzés.
— Külföldre irányuló távirat-ellenőrzés.

Az Abwehr-főnökség közvetlen alárendeltségébe tartozott a szárazföldi, a haditengerészeti és a légi csapatok főparancsnokságain működő Abwehr-csoport is.

A hitlerista katonai titkosszolgálat általános szerveiben, továbbá egyes osztályok, alosztályok keretében külön „magyar szakértők" is működtek, akik egyrészt koordinálták a szervezet együttműködését a horthysta katonai elhárítással, másrészt felderítő és kémtevékenységet folytattak ügynökhálózatukon keresztül Horthy-Magyarország, különösen a Horthy-hadsereg irányában — főként 1943-tól. Ilyen szakértők dolgoztak a Külföldi ügyosztály III. csoportjának D. alosztályán; az Abw. I. ügyosztály H. (hadsereg) csoportjának 1. alosztályán, az 1. csoport „M", azaz kelet-európai alosztályán, és az 1. csoport „P", azaz sajtó alosztályán. Az Abw. II. ügyosztály keretében a 2/OS alosztályon, valamint az Abw. III. ügyosztálya „F" csoportjának 3. alosztályán — ez utóbbi foglalkozott a külföldi titkosszolgálattal való együttműködéssel.

Sajnos, egy ismertetés csak szűk keretekben képes bemutatni egy olyan munka értékeit, amelynek szinte minden lapja hasznos ismeretekkel gazdagítja az olvasót. Julius Mader könyvét ilyen kategóriába sorolom.

Godó Ágnes

KÜLFÖLDI HADTÖRTÉNELMI FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE

VOENNO ISZTORICSESZKIJ ZSURNAL (Szovjetunió), 1972. 7—9. sz. — A három számban több olyan cikk jelent meg, amely a Szovjetunió megalakulásának 50. évfordulójával kapcsolatos. Ezek közül kiemeljük *N.* MAKAROV: „A kommunista párt és a soknemzetiségű Vörös Hadsereg megerősítése (1922—1925)" (7. sz. 3—9. o.) című tanulmányát. A Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének létrehozása egyesítette a szovjet köztársaságok gazdasági tartalékait, lehetővé tette az ésszerűbb társadalmi munkamegosztást, a természeti kincsek jobb kihasználását. Lehetővé tette azt is, hogy a hadiipar megszervezése, a katonai építéshez szükséges intézmények létrehozása össz-szövetségi méretekben történjen meg. Mindennek eredményeképpen még a nemzetgazdaság rekonstrukciója előtt megvetették a repülőgépgyártás alapjait, 1924-től pedig elkezdődött a régi, elavult fegyvertípusok lecserélése, előbb a lövészalakulatoknál, majd az egész hadseregben.

Az SZSZKSZ létrehozásával kiszélesedett a Vörös Hadsereg társadalmi bázisa. A lakosság létszáma 131,3 millió fő lett, ebből orosz volt 68,6 millió, vagyis 52,2 százalék, nem orosz nemzetiségű 62,7 millió, vagyis 47.8 százalék.

A Szovjetunió védelmi képességét erősíteni kellett, de egyes nemzetiségeket nem volt könnyű bevonni ebbe a munkába. Sok helyen vallásos meggyőződés, az oroszok iránti bizalmatlanság zavarta a katonai építést, különösen azoknál a népeknél, amelyek korábban nem teljesítettek katonai szolgálatot. Hosszas felvilágosító munkával kellett ezeket rávezetni a közös haza védelme szükségességének felismerésére. A hadseregbe való bevonásuk 1924-től kezdődött meg. Az 1925-ben elfogadott törvényt „A kötelező katonai szolgálatról" Közép-Ázsiára 1926-ban terjesztették ki, ekkor szélesítették ki a katonai nyilvántartást ezeken a területeken.

Az egységes, soknemzetiségű Vörös Hadsereg kiépítésében nagy szerepet játszottak a nemzeti alakulatok, amelyeknek létrehozása 1924 közepéig akadozott a trockisták ellenállása miatt.

Nagy figyelmet fordítottak a nemzeti katonai káderek nevelésére is. Míg 1923. október 1-én a katonai iskolák növendékeinek 23,7 százaléka volt nem orosz nemzetiségű, 1925-ben arányuk 33,9 százalékra nőtt. 1924. április 1-én hat új nemzeti katonai iskolát hoztak létre. 1924. október 1-én az összes növendékek (21 554 fő) közül 4995 tanult nemzeti katonai iskolákban, 1925-ben számuk elérte a 9460 főt, és ezek 76,6 százaléka nem orosz nemzetiségű volt.

Felgyorsult a hadseregbe való beáramlás. 1925 végére a Vörös Hadsereg katonáinak és tisztjeinek több mint egyharmada nem orosz nemzetiségű volt, míg a Szovjetunió megalakulásakor ez az arány csak egyötödöt tett ki.

A Szovjetunió létrejöttének folyamatában tehát kialakult az igazi internacionalista hadsereg, a szovjet népek barátságának és testvériségének hadserege, mely fényesen kiállta a második világháború rendkívül súlyos megpróbáltatásait.

Két tanulmány is foglalkozik a szovjet légierők történetével. Az egyik *P.* KUTAKOV: „A légierőkkel való manőverezés" (8. sz. 11—19. o.) című, hadtudományi kérdéseket is fejtegető munkája. A háború idején a szovjet légierők nehéz harcot folytattak az erős és tapasztalt ellenséggel, több mint 3 millió 800 ezer felszállást hajtottak végre, és ennek során megszerezték az osztatlan uralmat a levegőben.

A légierők tömeges alkalmazásának alapelveit a szovjet hadtudomány már a háború előtt kidolgozta, a háború alatt pedig állandóan tökéletesítették a szervezeti felépítést.

A háború előtt a légierők a következőképpen tagozódtak: a főparancsnokság távolsági bombázó erői, front-, hadsereg-, csapat-légierők, a haditengerészet légierői. 1940-ben a légierőket átszervezték, a dandárok helyett hadosztályokat szerveztek, amelyek 3—5 ezredből álltak.

A háború előtt néhány hónappal átszervezték a légierők hátországát is, területi elv szerint. Repülőtéri kiszolgáló zászlóaljakat hoztak létre, melyek sokkal mozgékonyabbak voltak, mint a bázisok.

1941 nyarán alakították meg az ún. tartalék repülőcsoportokat, amelyekbe 3—8 vegyes ezred tartozott, és amelyek a Legfelsőbb Főparancsnokság rendelkezésében voltak. Később létre-

nozták még a csapásmérő repülőcsoportokat, amelyek szintén a Legfelsőbb Főparancsnokság tartalékát képezték és arra használták őket, hogy megváltoztassák az erőviszonyokat az egyes legfontosabb irányokban.

A háború kezdeti tapasztalatai azt mutatták, hogy a légierők összfegyvernemi hadseregnek való szétosztása (a frontparancsnokság kezében csak 30—40 százalék maradt), nehezítette a manőverezést és a tömeges alkalmazást a kiválasztott irányban. Ezért 1942 novemberében a légierők szervezését gyökeresen megváltoztatták. Minden fronton létrehoztak egy hadműveleti egységet — a repülőhadsereget, amelybe egynemű (bombázó-, csapatrepülő-, vadászrepülő-) hadosztályok tartoztak. A különböző összetételű tartalék és csapásmérő csoportok helyett 1942 nyarán kezdték megszervezni a Legfelsőbb Főparancsnokság tartalékának repülő hadtesteit. A háború alatt 30 hadtestet hoztak létre. Ezek a frontok erősítésének hatékony eszközét alkották, segítségükkel biztosították a túlerőt a főirányokban. Pl. a 10. vadászrepülő hadtest folytatólagosan részt vett a harcokban a Sztálingrádi, a Sztyeppei, az Észak-Kaukázusi, a Voronyezsi (1. Ukrán) és a 4. Ukrán Front keretein belül.

A háború alatt a légierőkkel való manőverezésnek két módszerét alkalmazták: az arcvonal mentén való manőverezést (hogy biztosítsák a légierők összpontosítását a szárazföldi csapatok főcsapásának irányában), valamint a mélységben való manőverezést (hogy biztosítsák a frontok, hadseregek támadásának állandó támogatását).

A szerző a továbbiakban elemzi a szovjet hadsereg fontosabb támadó hadműveletei folyamán végrehajtott manőverek fajtáit, és értékeli a kiszolgálás, a repülőterek átépítése terén végzett hatalmas szervező munkát. Ennek eredményeképpen csupán 1944 folyamán 1200 repülőteret építettek és 800-at állítottak helyre.

A légierőkkel foglalkozó másik írás *Sz.* RUGYENKO: „A légierő a sztálingrádi csatában. (A védelmi időszak — 1942. július—november)" (7. sz. 27—33. o.) című tanulmánya. A sztálingrádi védelmi szakasz 1942. július 17-től november 18-ig tartott. A fölény erőben és eszközökben az ellenség oldalán volt, ő tartotta kézben a kezdeményezést a földön és a levegőben. A helyzet bonyolultsága meghatározta a szovjet légierők harctevékenységének néhány sajátos vonását.

Az ellenség 4. légiflottájának 1640 gépe közül 1200-at itt összpontosítottak. A Sztálingrádi Front 8. légi hadseregében július 17-én 454, nagyobbrészt elavult gép volt. Hamarosan ide irányítottak 10 repülő ezredet (200 gép), amelyeknek 75 százaléka modern (JAK—1, JAK—7b, IL—2, PE—2) típusokból állt, távolsági bombázókat (150—200 gép), a légvédelem 102. vadász hadosztályát (50—60 gép), amelyeket a 8. hadseregnek rendeltek alá. Augusztus közepéig még további 21 ezredet (447 gép) irányítottak át, szeptember—november folyamán pedig 984 repülőgépet.

A védelmi időszakban a tevékenység alapvető formája a szárazföldi csapatok közvetlen támogatása volt. Erre esik a felszállások 52 százaléka, a csapatrepülőgépek és bombázók kísérését is beleszámítva 85 százalék.

Augusztus 18-a és 22-e között több mint 1000 felszállást hajtottak végre a Donon való átkelés megakadályozására.

A városharc kialakulásával a légierő az utcai harc támogatásának szokatlan feladatát kapta, ami magas fokú szervezettséget és pontosságot igényelt. A vadászokban mutatkozó nagy hiány miatt egyre nagyobb arányú lett az éjszakai repülés, ami a városharc időszakában már elérte az 57 százalékot.

Sikeresen alkalmazták a könnyű PO—2-es és P—5-ös bombázókat, amelyek 1000—2000 m magasan közelítették meg a célt és 600—800 m-ről kioltott motorral vitorlázva bombáztak.

A harci formák közül alkalmazták még a légi harcot és néhány esetben a légi hadműveletet is az ellenség repülőterei ellen intézett koncentrált csapásoknál.

A védelmi időszakban a szovjet gépek 77 ezer felszállást hajtottak végre, ledobtak 23 ezer tonna bombát, kilőttek 38 ezer reaktív lövedéket, 1,2 millió gépágyú lövedéket és kb. 4 millió töltényt. Légiharcban és a földön megsemmisítettek 1400 ellenséges repülőgépet.

Bizonyos mértékig szintén ebbe a témakörbe tartozik *A.* CVETKOV: „A légi- és tengeri deszant alakulatok harca az ellenség mögöttes területein" (8. sz. 20—25. o.) című munkája. A háború előtti harcszabályzatok a tengeri és lé-

gideszantok széles körű alkalmazásával számoltak. A Nagy Honvédő Háború kezdeti időszakára öt légideszant dandár alapján megkezdődött a légideszant hadtestek kifejlesztése. Egy hadtest több mint tízezer emberből állt. Bár a háború kezdetére nagy számú kiképzett egység állt rendelkezésre, a katonai szállítógépek állapota nem tette lehetővé a tömeges alkalmazást.

Nagy szerepet szántak a tengeri deszantoknak is, de a haditengerészetnek akkor nem volt tengerészgyalogsága, ezért tengeri deszantként lövészegységeket szállítottak ki. A flottának nem voltak speciális deszant-hajói.

A háború kezdetekor a nyugati országrészeken állomásozó deszantalakulatok kénytelenek voltak lövészalakulatokként harcolni, csak 1941 október—novemberében vonták ki őket az arcvonalról. 1941 szeptemberében létrehoztak még öt hadtestet, és megkezdték a speciális repülő alakulatok szervezését, amelyeket 1942-ben U—2, R—5, TB—3, PSz—84 gépekkel láttak el.

Ezek az intézkedések lehetővé tették a Főparancsnokság számára 1941 decembere—1942 márciusa között néhány légideszant sikeres leszállítását a mögöttes területein. Széles körben alkalmazták őket a moszkvai csatában, Ogyessza védelmében és a Krimben. A deszantok létszáma néhány tucat embertől néhány százig terjedt. Fegyverzetük alapjában véve lövészfegyverzet volt: géppisztoly, karabély, géppuska, páncéltörő fegyver, aknavető, robbanó anyag. A deszantok alkalmazásának mélysége különböző volt, elérte, sőt időnként meg is haladta a 100—150 km-t.

A háború második szakaszában az alkalmazás módszerei tovább fejlődtek, tökéletesedtek. Amikor a Főparancsnokság az 1943-as támadó hadműveleteket készítette elő, megparancsolta, hogy az egységek fokozott ütemben készüljenek fel hídfők létrehozására a nagy vízi akadályok leküzdésénél. Még ebben az időszakban sem rendelkeztek azonban a légierők olyan szállító eszközökkel, amelyek alkalmasak lettek volna nehézfegyverzet szállítására.

A háború befejező szakaszában sikeres deszant-hadműveleteket hajtottak végre az északi arcvonalon, és deszanttal foglaltak el a Fekete-tengeren több romániai várost.

A távol-keleti hadszíntéren a deszantok alkalmazása még nagyobb jelentőségű volt. A három front szállító légierői 7650 felszállásának 20 százaléka a deszantok, 17 ezer ember és 6 ezer tonna felszerelés szállítására esett.

Egy hosszabb tanulmány első része P. BATYICKIJ: „A légvédelmi alakulatok fejlődése a Nagy Honvédő Háború éveiben" I. rész. (9. sz. 14—20. o.) című műve. A háború alatt a légvédelmi alakulatok mennyiségileg és minőségileg is sokat fejlődtek, lényegében önálló fegyvernemmé váltak.

A légvédelem szervezésénél a fő figyelmet a veszélyeztetett övezetek objektumaira fordították. A nyugati határ mentén ez az övezet 500—600 km széles volt.

Az országban az összes objektumot nem lehetett egyenlő mértékben védeni, ezért az erőket a legfontosabb helyekre koncentrálták, mint pl. Moszkva, Leningrád, Baku. Ezek közül mindegyik védelmét 300—400 vadászrepülőgép, kb. 600 közepes és 50 kis űrméretű löveg, 300—400 fényszóró, 200—400 záróléggömb látta el. Ez messze meghaladta Berlin, London és más nyugati centrumok légvédelmét. Pl. Berlinben 1941 májusában 264 közepes és 200 kis űrméretű löveg, kb. 220 fényszóró volt. London védelmi rendszerét 1940 júliusában 338 közép és nagy űrméretű, 124 kis űrméretű löveg és 336 vadászrepülőgép alkotta.

A háború kezdetekor a légvédelmi csapatok emberállománya 182 ezer fő volt és a csapatok 3329 közepes és 330 kis űrméretű löveggel, 650 géppuskával, 1500 fényszóróval, 850 záróléggömbbel rendelkeztek. A légierőkből ide osztottak be 40 vadászrepülő ezredet, kb. 1500 repülőgéppel. A csapatoknak nem volt elég új fegyverük, a repülőgépek 90 százaléka elavult típus volt.

A háború első szakasza. Németország 4900 repülőgépet összpontosított a Szovjetunió ellen, amelyek a háború első napján 500 km mélységben mértek csapásokat a Balti-tengertől a Fekete-tengerig és megsemmisítettek 1200 szovjet repülőgépet, ebből 900-at a földön. Ezek többsége nem volt felkészülve a harcra. A háború kezdetén az ellenséges légierő tömeges csapásaival nem sikerült tömeges légelhárítást szembeállítani.

1941 novemberében a légvédelmet

átszervezték, létrehozták a csapatok irányítását hadászati—hadműveleti méretekben. Fokozták a fő központok, Moszkva, Leningrád, Baku, Gorkij, Sztálingrád, Kujbisev stb. védelmének szervezését. 1941 júliusában a Főhadiszállás külön csoportot hozott létre a főváros védelmére, amely 600 vadászrepülőből, több mint 1000 közepes és kis űrméretű lövegből, kb. 370 légvédelmi géppuskából, 1000 fényszóróból állt. A főváros elleni támadásokban 9000 repülőgép vett részt, de csak 243-nak (nem egészen 3 százalék) sikerült áttörni. Hasonló volt a helyzet Leningrádnál is, ahol csak 1941—1942 folyamán 1438 ellenséges repülőgépet semmisítettek meg.

A légvédelmi csapatok a háború első szakaszában, különösen 1942-től kezdve új technikát kaptak: vadászrepülőgépeket (JAK—1, MIG—3, LAGG—3), 85 és 37 milliméteres légvédelmi ágyúkat és nagy űrméretű géppuskákat, lokátor állomásokat.

1941—1942 folyamán a légvédelmi csapatok megsemmisítettek 4652 repülőgépet, amelyek közül a vadászok 2617-et lőttek le, a légvédelmi tüzérek pedig 2035-öt.

Egy kiváló szovjet katonai vezetőről emlékezik meg *A.* VASZILJEVSZKIJ: „B. M. Saposnyikov marsall" (9. sz. 32—37. o.) című írása, amely a tehetséges hadvezér születésének 90. évfordulójára jelent meg. Saposnyikov a Nagy Októberi Szocialista Forradalom kitörésekor a régi cári hadsereg vezérkari ezredese, a 16. gránátos ezred parancsnoka volt. Első pillanattól kezdve felajánlotta tudását a forradalomnak. A katonabizottságok követelésével összhangban leváltotta az ellenforradalmi tiszteket és altiszteket, fellépett az anarhista tendenciák ellen és megőrizte ezredét, mint harcképes egységet. A hadsereg leszerelésekor, 1918 márciusában, polgári pályára lépett, de májusban a régi tisztekhez intézett felhívásra azonnal önként jelentkezett, és 16 éves katonai, 3 éves fronttapasztalatát a Vörös Hadsereg szervezetében hasznosította. A polgárháború idején különféle irányító szervezetekben töltött be fontos tisztségeket. 1919-ben a Gyenyikin elleni harcokban ismerkedett meg Frunzéval, majd 1920-ban a Vrangel elleni harcokban találkoztak ismét. 1921-ben Frunze, aki ekkor a munkás—paraszt Vörös Hadsereg törzsének vezetője volt, ismerve kiváló képességeit, helyettesévé nevezte ki.

Saposnyikov elméleti tevékenységet is folytatott. Előbb a polgárháború tapasztalatait általánosította tanulmányokban, majd a francia, német, osztrák—magyar és orosz vezérkarok tevékenységét tanulmányozva megírta „A hadsereg agya" (Mozg armii) című háromkötetes, alapvető fontosságú művét. Ebben kifejtette a szovjet hadtudomány tételeit a jövő háborújának jellegéről, részletesen kidolgozta a vezérkarnak, mint a legfelsőbb főparancsnokság szervének struktúrájára vonatkozó elképzeléseket és azokat a követelményeket, amelyeket a korszerű háború vet fel a hadvezérekkel, az operatív irányítás szerveivel és dolgozóival szemben. Végül megmutatta, mi a vezérkar szerepe az országnak a védelemre való felkészítésében. Bár azóta a körülmények gyökeresen megváltoztak, munkájának egy sor alaptétele ma sem vesztette el jelentőségét. Saposnyikovnak elméleti és gyakorlati téren is nagy szerepe van abban, hogy a Vörös Hadsereg törzse valódi vezérkarrá alakult át.

1925 őszétől Saposnyikov a Leningrádi, 1927-től a Moszkvai Katonai Körzet parancsnoka, 1928-tól a munkás—paraszt Vörös Hadsereg törzsének főnöke volt. 1930-ban az SZKP Központi Bizottsága tagjelöltség nélkül felvette a pártba. 1931-ben a Volgai Katonai Körzet parancsnoka, 1932-ben a Frunze Akadémia parancsnoka és komisszárja, 1935-ben akadémiai professzor és ismét a Leningrádi Katonai Körzet parancsnoka, 1937-ben a Vörös Hadsereg vezérkarának főnöke és a honvédelmi népbiztos helyettese lett. 1940-ben nevezték ki a Szovjetunió marsalljává. 1941 júliusától ismét vezérkari főnök, 1942 májusától a Vorosilov Katonai Akadémia parancsnoka. A háború első időszakának súlyos körülményei között végzett nehéz és felelősségteljes munka aláásta egészségét. 1945. március 26-án hunyt el. *(Lengyel István)*

WOJSKOWY PRZEGLAD HISTORYCZNY (Lengyelország) 1972. 2. sz. — *Mieczyslaw* WIECZOREK: Az Armia Ludowa (Népi Hadsereg) eredetéről" (3—34. o.) 1942—43 tele fordulópont volt a második világháború történetében. A németek vereséget szenvedtek Sztálingrádnál, a szovjet hadsereg megindította hatalmas támadását. Kö-

zeledett a megszállt Lengyelország felszabadulásának pillanata is. Az események nagy hatással voltak a lengyel nép fegyveres ellenállási harcára. A Lengyel Munkáspárt fegyveres ellenálló csoportjai, melyek a Gwardia Ludowa (Népi Gárda) nevet kapták, a német terror 1943. évi erősödésével fokozták akcióikat. 1943 második felében a párt koncepciója értelmében a Népi Gárdának Népi Hadsereggé kellett fejlődnie, egyesítve az ország demokratikus fegyveres szervezeteit: Paraszt Zászlóaljak, Szocialista Harci Szervezet stb. A tanulmány e koncepció megvalósításáért folytatott harcot, a Lengyel Munkáspárt Központi Bizottsága agitációs és szervezési tevékenységét vizsgálja — a népfront megteremtéséért tett erőfeszítésének keretében. — *Kazimierz* KACZMAREK: „A 2. Lengyel Hadsereg felállítása, 1944. augusztus—1945. január" (35—71. o.) 1944 második felében a Lengyel Munkáspárt erőfeszítései eredményeként megalakult a 2. Lengyel Hadsereg, Karol Swierczewski vezetésével. Állománya 1944. december 31-én 286 ezer fő volt. A tanulmány e számban közölt 2. része a hadtápalakulatok felállítását és a hadsereg ellátásának megszervezését ismerteti, pontos kimutatásokkal a személyi állományról és a felszerelési anyagokról. — *Jan* POWALA: „A 4. gyalogoshadosztály három nehéz átcsoportosítása Sumy körzetéből Lublin körzetébe és a Visztulához, 1944. január 4.—szeptember 23." (72—97. o.) Az 1944 elején szovjet földön megalakult 4. gyalogoshadosztály három nehéz átcsoportosítást hajtott végre, míg Varsó alatt bevetésre került. Jelen tanulmány a hadosztály vezetésének hatalmas erőfeszítéseit, a katonák helytállását mutatja az ellátás biztosításában, a kiképzés végrehajtásában a felvonulások alatt. — *Wincenty* IWANOWSKI: „A Knoll-Kownacki hadműveleti csoport harcai 1939. szeptember 16—17-én a német XVI. páncéloshadtesttel" I. rész. (98—138. o.) 1939. szeptember 1-én a német csapatok átlépték a lengyel határt. A majdnem egymilliós lengyel hadsereg felszerelése elavult és elégtelen volt. A német légierő a támadás első óráiban szétbombázta a legfontosabb vasútvonalakat, így a lengyel hadsereg még felvonulni sem tudott s a három irányból támadó német gépesített egységek könnyen leverték a lengyel „lovasságot" s a kisebb egységekre bontott lengyel gyalogságot, amelynek még megfelelő tüzérsége sem volt. Szeptember 16-ára a németek körülvették Varsót, ahol még napokig küzdöttek nagyobb lengyel csapattestek hősies elszántsággal. A Knoll—Kownacki hadműveleti csoport (14., 17., 25. gyal. ho.) harctevékenységét írja le lengyel és német hadműveleti okmányokra, gazdag levéltári forrásanyagra és visszaemlékezésekre támaszkodva. — *Marian* ZGÓRNIAK: „Harccselekmények Dél-Lengyelországban 1914—15-ben" (176—212. o.) 1945 után a legújabb események eltörölték a lengyel történetírásból az első világháború problematikáját. Az 50. évforduló újra ráirányította a figyelmet. Dél-Lengyelország, a galíciai front a háború első időszakában, de különösen az 1915 tavaszi—nyári offenzíva idején a központi hatalmak fő hadszíntere volt. Lengyelországnak ez a területe az Osztrák—Magyar Monarchiához tartozott. A tanulmány nemcsak a lengyel, de a magyar hadtörténelem szempontjából is figyelemreméltó, bár elsődlegesen csak a katonai események leírásával foglalkozik s a politikai hátteret nem vizsgálja. Jelentősége azonban, amely a cári Oroszország megrendülését és a lengyel nép szabadságát vetítette előre, túlnő a pusztán katonai eseményeken. — *Juliusz* MALCZEWSKI: „A Lengyel Néphadsereg veszteségeiről 1943—1945 között" (213—221. o.) A lengyel nép fegyveres harca jelentős mértékben járult hozzá a náciellenes koalíció győzelméhez és komoly szerepe volt abban, hogy a lengyel nemzet megmenekült a teljes pusztulástól. Ezért azonban Lengyelország és a lengyel nép nagyon nagy árat fizetett: több mint 6 millió lengyel vesztette életét, nagyobbrészt a polgári lakosságból. A lengyel hadsereg háborús veszteségeit és költségeit egy 1946-ban felállított bizottság állította össze. A bizottság jelentése szerint a második világháborúban összesen 1 millió 215 ezer lengyel katona halt meg, 740 ezer a sebesültek és 995 ezer az eltűntek száma, összesen közel 3 millió fő. A tanulmány több, később közzétett veszteségi adatot vet össze és részletesen közli 1943—1945 között az egyes csatákban és az egyes alakulatoknál elesettek és eltűntek létszámadatait. — Figyelemre méltó a Vitarovat, amely az alábbi érdekes témaköröket bocsátja

vitára: *Franciszek* SKIBINSKI: „A vezetési művészet tanulmányozásáról" (381—402. o.) Hadtörténeti példákkal támasztja alá a vezetés és a parancsnok fontosságát a háborúban, a vezetési funkciókról, az elhatározáshozatalról közli nézeteit. — *Igor* BLAGOWIESZCZANSKI: „Az 1. Lengyel Hadsereg tüzérsége. Tények, következtetések, észrevételek" (403—428. o.) Sok évi kutatómunka alapján veti fel a problémákat: az 1. Lengyel Hadsereg tüzérségének szervezési struktúrájára, vezetési törzse szervezésére, anyagi eszközeire és annak veszteségeire, a tüzérségi felderítésre, az alkalmazási elvekre, a tüzérség vezetésére, anyagi—technikai ellátására, a harckiképzésre, a személyi állományra és annak veszteségeire vonatkozóan, amelyek helyes értékelése, illetve a helyes következtetések levonása a tüzérség jelenkori alkalmazására és fejlesztési irányára is hatással vannak. — *Jan* MALISZEWSKI: „A 2. lengyel köztársaság hadi doktrínájának történetéből" (429—437. o.) Vizsgálja az első világháború és az Osztrák—Magyar Monarchia, valamint a huszas évek nemzetközi helyzetéből adódó francia irányultság hatásait, a külső és belső feltételek jeleit a lengyel hadsereg szabályzataiban, mozgósítási, felállítási és hadászati elveiben — egészen 1939-ig. — *Zygmunt* WALTER—JANKE: „Néhány megjegyzés a partizántaktikáról" (438—442. o.) Lengyelországban a partizánháborúnak hagyományai vannak, érdemes közelebbről megvilágítani a kisháborúk harcászati feladatait s ennek szervezeti feltételeit. — A szám tájékoztatást közöl még „A lengyel katonai levéltári anyagok helyzetéről a megszállás időszakában" (476—481. o.), a lengyel Történelembarátok Társasága (TIT) hadtörténeti szekciójának 1971. évi tevékenységéről és a második világháború újabb bibliográfiai anyagáról. (*Windisch Aladárné*)

MILITÄRGESCHICHTE (Német Demokratikus Köztársaság) 1972. 5. sz. — A folyóirat e számával a Szovjetunió megalakulásának 50. évfordulójára emlékezik. *Waldemar* WERNER: „A Szovjetunió és haderői" (517—524. o.) A Szovjetunió megalakulása pillanatától a béke és a szocializmus világméretű győzelme jegyében tevékenykedett. Az ellenforradalom és a polgárháború harcaiban megedzett szovjet köztársaságok proletár internacionalizmusa cselekvő, aktív ideológiát jelentett. A Szovjetunió katonapolitikája egy új korszak katonai biztosítéka volt és maradt a mai napig. — *I. Sz.* MEDNYIKOV: „Internacionalizmus — a szovjet hadsereg alapvető jellemvonása" (525—535. o.) A Szovjetunió első ízben 1936—39-ben, a spanyol szabadságharcban, majd 1937—40-ben, a kínai forradalom idején nyújtott anyagi és erkölcsi támogatást a haladó forradalmi erőknek. Az internacionalizmus legnagyszerűbb példáját azonban a második világháborúban mutatta felszabadító missziója során. A kollektív biztonságot szolgálta a Varsói Szerződés megalakítása is 1955-ben. A proletár internacionalizmus jegyében nyújtott segítséget 1956-ban a magyar, és 1968-ban a csehszlovák ellenforradalmi kísérlet elleni küzdelemben és leverésében. Ez a hadsereg az elmúlt évtizedekben küzdelmes és dicsőséges múltra tekinthet vissza. — *V.* KULAKOV—*Sz.* TJUSKEVICS—*V.* LOGIN: „A szovjet hadtörténettudomány metodológiájához" (4. sz. 389—440., 5. sz. 536—543. o.) A hadtörténet-tudomány metodológiája a hadtörténelmi események és tényezők elméleti alapelveinek, módszereinek, felismeréseinek, a dialektikus módszer alkalmazásának tana a hadtörténelmi kutatásban. A metodológia alapja a dialektikus és történelmi materializmus és háborúról szóló marxi tanítás. A marxista irodalom többféleképpen értelmezi a metodológia fogalmát, de közös minden definícióban, hogy filozófiai, általános elméleti és speciális összetevőből áll. A cikk másik része a metodológia néhány problémáját elemzi, melyek egyrészt a hadtörténet-tudomány tárgyára, másrészt struktúrájára vonatkoznak. A hadtörténet-tudomány tárgyáról eltérőek a vélemények a Szovjetunióban, bár alapvető nézeteltérésről nem beszélhetünk, csupán a tárgy megközelítése történik más és más irányból. Fontos feladat a nyugati hadtörténet-tudomány tanulmányozása, hibáinak, tévedéseinek korrigálása. A még nyitott kérdések helyes megoldásához hadtörténészek, filozófusok és szociológusok felelősségteljes szoros együttműködése szükséges. — *Stanislaw* GAC: „A lengyel hadsereg 1945—49-ben" (551—561. o.) Az ideiglenes nemzeti kormány 1945-ben súlyos politikai helyzetben kezdte el működését, melyet a

Londonban tartózkodó emigráns jobboldali kormány felforgató tevékenységével még fokozott. A demokratikus erők gyakran fegyveres harcra kényszerültek a szélső jobboldali csoportokkal és bandákkal, amelyek katonai erőkkel is rendelkeztek. A reakciós erőkkel való leszámolásban a Szovjetunióban alakított 1. és 2. Lengyel Hadsereg és a páncéloshadtest játszott döntő szerepet. Egységei a határbiztosítás mellett a belső rendfenntartást is ellátták és biztosították a szabad választások nyugodt lefolyását. 1947-ben az egységek gyárakat biztosítottak, objektumokat védelmeztek, segítettek a gazdaság helyreállításában. Az új lengyel hadsereg harcedzett, biztos magját alkották. — *B. N.* GRIGORJEV: „A földrajzi tényezők hatása a harccselekményekre" (561—571. o.) Ahogy a második világháború eseményei bizonyítják, a földrajzi tényezők döntő módon hatnak a harccselekményekre. A szovjet sarkvidék és Karélia erdős, mocsaras vidéke nem tett lehetővé nagyméretű erő- és eszközbevetést, hanem a harc különleges formáit igényelte. A Pripjaty mocsarak nehezítették a páncélos bevetést, de kiváló terepet jelentettek a partizántevékenység számára. A légierő főleg zuhanóbombázókkal ért el félelmetes pusztító és lélektani hatást, a légi fölény itt döntő tényezővé vált. A kaukázusi és kárpáti harcok az erdős-hegyes terep leküzdésének szép példái. Különleges helyzetet teremtenek a folyó- és állóvizek, amelyek kiváló védelmet nyújtanak a menekülő ellenségnek és megnehezítik a támadást. A földrajzi tényezők mellett az időjárás viszontagságai nemcsak a Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújában játszottak nagy szerepet, hanem a korszerű háborúkban is mindig döntő jelentőségűek lesznek. — *Hans-Joachim* BETH—*Gerhard* FÖRSTER: „A Vörös Hadsereg felszabadító tevékenysége. Dokumentumok 1944—45-ből" (572—586. o.) A közzétett dokumentumok felhívások, amelyeket a szovjet hadsereg adott ki felszabadító harcai során. Internacionalista misszióját teljesítette, amikor felhívta a román, lengyel, csehszlovák, magyar, bolgár, finn és osztrák népet, csatlakozzon a felszabadítókhoz, és közös erővel küzdjenek a fasizmus teljes megsemmisítéséért. Ezek a közös harcok képezik az alapját a fegyverbarátságnak. — *Hans* HÖHN—*Gerhard* LUX: „Az NDK hadtörténelmi fejlődésének ábrázolása (587—591. o.) Az eddigi feldolgozások sokoldalúan méltatják a demokratikus német állam szerepét és jelentőségét a szocialista fegyverbarátság szempontjából. Súlyponti kérdések, amelyek még feldolgozásra várnak: hadtörténelmi témák internacionalista szempontjai, az együttműködés további lehetőségei a Varsói Szerződésen belül, a német és szovjet hadsereg közötti baráti kapcsolat és együttműködés formái, a katonadelegációk látogatásának jelentősége a fegyverbarátság szempontjából. — *Johannes* STREUBEL: „A német Hadseregmúzeum a katonai képzés és nevelés otthona" (607—613. o.) Az újonnan létesített német Hadseregmúzeum alapvetően különbözik a nemrég Ingolstadtban megnyitott nyugatnémet katonamúzeumtól, amely az imperialista német hadseregek „dicsőségcsarnokává" vált. A Drezdában megnyílt reprezentatív múzeum feladata az objektív törvényszerűségek és társadalmi hajtóerők megvilágítása, melyek a katonai tényezőket meghatározzák. Gazdag anyag dokumentálja az állandó kiállításokban a haladó német erők küzdelmét a XIV. századtól napjainkig. *(Rákóczi Katalin)*

KRÓNIKA

BESZÁMOLÓ AZ INTERVENCIÓ SZÉTZÚZÁSÁNAK ÉS A SZOVJET-OROSZORSZÁGI POLGÁRHÁBORÚ BEFEJEZÉSÉNEK 50. ÉVFORDULÓJÁN RENDEZETT TUDOMÁNYOS ÜLÉSSZAKRÓL

1972. június 6—9. között Moszkvában a Szovjet Tudományos Akadémia, az Októberi Forradalom Történetét Kutató Komplex Tudományos Tanács, a Szovjetunó Történetének Intézete, a Szlavjanisztikai és Balkanisztikai Intézet, az Egyetemes Történeti Intézet, a Keletkutató Intézet, a Szovjetunió Honvédelmi Minisztériumának Hadtörténeti Intézete és a Levéltári Főigazgatóság szervezésében nagyszabású tudományos ülésszak zajlott le az intervenció leverésének és a szovjet-oroszországi polgárháború befejezésének 50. évfordulója alkalmából.

Az ülésszakon mintegy 500 tudományos kutató vett részt a Szovjetunió minden köztársaságából, a történettudomány különböző intézményeiből (akadémiai intézetek, IML, levéltárak, egyetemek, főiskolák). A résztvevők és a felszólalók között volt a polgárháború számos harcosa, a szovjet hadsereg több aktív marsallja, tábornoka és nyugdíjas veteránja is. Az ülésszak munkájába bekapcsolódtak a bolgár, a csehszlovák, a lengyel, a magyar, a mongol, a német, a román akadémiák küldöttségei, köztük a magyar delegáció is (Mucsi Ferenc, a Történettudományi Intézet és Milei György, a Párttörténeti Intézet tudományos főmunkatársai).

A tudományos ülésszak szervezésében és vezetésében kiemelkedő szerepe volt I. I. Minc akadémikusnak, aki a polgárháború története kutatásának vezető tudósa, s annak ma is fáradhatatlan művelője, szervezője és kezdeményezője.

Az ülésszak bevezető előadását is ő tartotta — „Lenin a szovjet állam vezetője a polgárháború időszakában" címmel. Ehhez csatlakoztak az első napi plenáris ülés előadásai — P. A. Zsilin, akadémiai levelező tag: A szovjet katonai stratégia forrásai a polgárháború éveiben; Ju. P. Petrov prof.: A kommunista párt a Szovjet Köztársaság győzelmének szervezője az intervenció és a polgárháború éveiben; M. P. Kim, akadémiai levelező tag: Ideológiai harc a kultúra területén a polgárháború éveiben; Ju. I. Korablev, a tört. tud. doktora: V. I. Lenin és a Szovjet Köztársaság hátországának szervezése a polgárháborúban; A. Ja. Manuszevics, a tört. tud. doktora: A polgárháború, a proletár internacionalizmus és a világforradalmi folyamat. A polgárháború volt harcosainak üdvözletét Konyev marsall, s táviratilag Bugyonnij marsall közvetítette.

Az ülésszak második-harmadik napján a munka a következő szekciókban folytatódott: 1. A Bolsevik Párt a polgárháború éveiben. 2. A Szovjet Köztársaság fegyveres erői a polgárháború időszakában. 3. A szovjet hátország a polgárháború idején. 4. A proletár internacionalizmus és a világforradalmi folyamat a polgárháború éveiben. 5. A polgárháború és a katonai intervenció historiográfiája. Minden szekcióban több mint harminc referátum és korreferátum hangzott el, összesen majdnem 180. (A szovjet felszólalók rövid téziseit szekciókként sokszorosított formában előre kiadták.)

A negyedik napi záróülésen az egyes szekciók vezetői adtak számot szekciójuk munkájáról, vázolták a felmerült problémákat, a további feladatokat. E plenáris ülés határozatot fogadott el a további főbb feladatokról, felhívást in-

tézett a polgárháború volt résztvevőihez. Az ülésszak Minc akadémikus zárszavával fejeződött be.

A külföldi delegációk (a magyar is) a plenáris ülések mellett elsősorban a 4. szekció (a proletár internacionalizmus és a világforradalmi folyamat) munkájában vettek részt, itt szólaltak fel. E felszólalások többsége a saját országukban lezajlott szolidarítási mozgalmakról (cseh, német), valamint a polgárháborúban részt vett külföldi internacionalisták harcairól, tevékenységéről (bolgár, lengyel, román) szóltak. A magyar felszólalás (Milei György) a nemzetközi proletariátus különböző osztagainak kölcsönös egymásra hatását, egymásra utaltságát törekedett bemutatni a magyar munkásmozgalom történetének 1917—1921-es szakasza alapján. A mongol küldött a népi állam létrehozataláért szovjet segítséggel vívott küzdelmet vázolta fel.

A szekció szovjet előadásainak többsége is a külföldi internacionalisták szerepét (14 felszólalás), illetve a külföldi szolidarítási mozgalmak történetének különböző vonatkozásait (12 felszólalás) ismertette. Egyes előadások foglalkoztak elvi, módszertani problémákkal, a téma forrásanyagaival, az internacionalisták tevékenységének ideológiai hatásával Közép- és Délkelet-Európa országainak kommunista mozgalmaira, a Magyar Tanácsköztársaságnak nyújtott szovjet segítséggel, valamint október, s a szovjetállam későbbi hatásával a szocialista világrendszer kialakulásában.

Az ülésszak a szovjet történész társadalomnak az esemény jelentőségéhez méltó demonstratív megmozdulása volt. Mindenekelőtt a *legutolsó 15 év* kutatásainak eredményeiről adott számot, vont le tanulságokat s jelölte ki e témakörben a további feladatokat. Az ülésszak — kimondatlanul, s gyakran kimondva — egyben a 15 év előtti történetírás kritikája is volt. (Különösen világosan ütközött ki ez a historiográfiai szekcióban, amelynek néhány ülésén magyar küldött is részt vett.) Az elhangzott előadások és hozzászólások jelezték a téma kutatóinak megnövekedett számát, a kutatások sokirányú és elmélyült voltát, a növekvő elméleti, módszertani érdeklődést, azt, hogy a figyelem a legfontosabb kérdések kutatására irányult és irányul. Számos új, eddig nem vagy kevéssé vizsgált kérdés merült fel (historiográfia, a burzsoá történetírás kritikája, a hátország kérdései, ideológiai—kulturális kérdések). Az ülésszak több vonatkozásban képet adott a személyi kultusz eredményeként bekövetkezett hibás nézetek, álláspontok kijavításáról. (Mindenekelőtt Lenin katonai szerepének helyreállításával, a tömegek s a szovjetország összes népei közös erőfeszítéseinek, a párt vezető szerepének, a proletár szolidarítás legkülönbözőbb megnyilvánulásainak sokoldalú ábrázolásával.) Bár az ülésszak egészében ünnepélyes, demonstratív jellegű volt, helyenként viták, kritikus megjegyzések, javaslatok is helyt kaptak. (Pl.: egyes, a közelmúltban megjelent munkákról, amelyekben eltúlozták a kozákság pozitív szerepét, illetve tévesen ábrázolták az 1918—1920-as években Grúziában tevékenykedő mensevik-polgári kormány „függetlenségi" törekvéseit stb.)

Az ülésszak minden szekciójában számos javaslat hangzott el, amelyeket a szekciók külön-külön tervezetben összegeztek. Emellett a záróülésen közös ajánlásban is összefoglalták a polgárháború történetével kapcsolatos további feladatokat. Ezek nagy vonalakban a következők: általánosító, összefoglaló munkák készítése Lenin, a Bolsevik Párt és Központi Bizottsága, a legfőbb államhatalmi és katonai szervek szerepéről a polgárháború vezetésében, elvi és gyakorlati irányításában, a partizánharcok tapasztalatairól, az internacionalista szolidarítás sokoldalú megnyilvánulásairól, az Bolsevik Párt, a szovjet állam segítő szerepéről a világforradalmi folyamat előmozdításában; feldolgozni október, a szovjetállam, a lenini nézetek későbbi hatását a világforradalmi folyamatra, különös tekintettel a szocialista forradalmak általános törvényszerűségeire és országonkénti, korszakonkénti sajátosságaira; nagyobb gondot fordítani az intervenció története fehér foltjainak felszámolására; erősíteni a tudományos harcot a polgárháború történetének burzsoá meghamisítói ellen; elkészíteni a polgárháború történetének legkiemelkedőbb párt-, állami és katonai vezetőinek tudományos életrajzát; publikálni a polgárhaború történetének legfontosabb dokumentumait, valamint a legértékesebb, a nehezen hozzáférhető sajtóanyagokat; előkészíteni és kiadni

tájékoztató-útmutató kötetek (szpravocsnyiki) sorozatát a polgárháború különböző kérdéseiről; tematikus gyűjtemények formájában kiadni az ülésszak anyagait.

A tartalmában, méreteiben és külsőségeiben is reprezentatív tudományos ülésszak átfogó képet adott a szovjet-oroszországi polgárháború története szovjetunióbeli és nemzetközi kutatásának reneszánszáról. Amint Minc akadémikus zárszavában megjegyezte: az ülésszak munkája megcáfolta azokat a felületes nézeteket, amelyek szerint kimerítettük volna a polgárháború történetének a kutatását. Az előadások és felszólalások új és új, feltáratlan kérdések légióját vetették fel. Minél mélyebbre hatolunk a kutatásokban, minél inkább növekszik az elméletileg, szakmailag felkészült kutatók tábora — az elmúlt évek tendenciája ilyen irányú fejlődést mutat —, annál több probléma vetődik fel, s megoldásuk napjaink számára is tanulságot nyújtó újabb feldolgozásokat eredményezhetnek. Az ülésszakon elfogadott ajánlások, javaslatok az eddigi eredményeken túlmutató fellendülés körvonalait vázolták.

A szovjet és a külföldi történészek számadása a polgárháború történetével foglalkozó munkásságukról méltó előkészítése és bevezetője volt a Szovjetunió megalakulása 50. évfordulójával kapcsolatos tudományos rendezvények sorozatának.

Milei György

HÍREINK

PETŐFI SÁNDOR születésének 150. és az 1848—49. évi forradalom és szabadságharc 125. évfordulója alkalmából a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, valamint a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia 1972. december 18—19-én a múzeum dísztermében tudományos konferenciát rendezett, amelyen hazai és külföldi meghívott történészek vettek részt.

Gencso Kamburov ezredes a bolgár, dr. *Vojtech Dangl* tudományos főmunkatárs a csehszlovák, dr. *Karl Schmiedel* tudományos főmunkatárs az NDK, *Victor Atanasiu* ezredes a román, *M. M. Malahov* és *P. I. Szurin* ezredesek a szovjet testvérintézményt képviselték.

DR. LIPTAI ERVIN ezredes, a történelemtudományok kandidátusa, a a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum parancsnoka üdvözlő szavai után a kétnapos konferenciát DR. NAGY GÁBOR ezredes, a hadtudományok kandidátusa, a Magyar Néphadsereg politikai főcsoportfőnökének általános helyettese nyitotta meg. Ezt követően BALÁZS JÓZSEF alezredes, a Hadtörténelmi Közlemények főszerkesztője *„Petőfi a forradalom és szabadságharc költője"*, SZABÓ LÁSZLÓ alezredes, a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia főtanára *„Petőfi a szabadság fegyveres védelmezője*, DR MOROIÁN GYÖRGY alezredes, a Kossuth Lajos Katonai Főiskola tanára *„Petőfi példája az ifjúság hazafias nevelésében a múltban és ma"* címmel tartott előadást.

1972. december 19-én folytatódott konferencia első referátumát DR. URBÁN ALADÁR, a történelemtudományok kondidátusa, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának docense tartotta *„A márciusi ifjúság a forradalmi háborúról és a haza védelméről"* címmel. Ezután DR. BORUS JÓZSEF, a történelemtudományok kandidátusa, az MTA Történettudományi Intézetének főmunkatársa *„Honvédek, tisztek, tábornokok 1848—49-ben. Adalékok a magyar honvédsereg személyi összetételének kérdéséhez"*, KEREKES ZOLTÁN alezredes, a Hadtörténeti Múzeum osztályvezetője *„Szabadcsapatok a szabadságharcban"* és DR. BÖHM JAKAB, a Hadtörténelmi Levéltár helyettes vezetője *„Külföldi önkéntesek alakulatai a szabadságharc honvédelmében"* címmel tartott előadást. Az előadásokat követő vitában a testvérintézmények képviselői is részt vettek.

A kétnapos konferencia előadásaira és vitájára folyóiratunk következő számában visszatérünk.

A NÉPSZABADSÁG HALHATATLAN KÖLTŐJE 1823—1973 címmel 1972. december 19. és 1973. január 14. között mutatta be közösen rendezett kiállítását a Hadtörténeti Múzeum és a Magyar Néphadsereg Politikai Nevelőmunka Anyagi és Módszertani Központja. Az impozáns vándorkiállítást, amely Petőfi Sándor életútját és korának társadalmát mutatta be, hétezren tekintették meg.

JAKAB (BÖZÖDI) GYÖRGY, a Marosvásárhelyi Politikai és Társadalomtudományi Akadémia tudományos főmunkatársa 1972. december 20-tól 1973. január 5-ig kutatómunkát végzett a Hadtörténelmi Levéltárban. A román történész az 1848—49-es magyar forradalom és szabadságharc anyagát tanulmányozta.

GEORGIJ NESEV, a Bolgár Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa 1973. január 11—16 között a bolgár—magyar kapcsolatok című témához anyagot gyűjtött a Hadtörténelmi Levéltárban a török hódoltsági és a pesti hadbíróság 1882. évi iratanyagában, valamint a családi gyűjteményekben.

Molnár Pál

BIBLIOGRÁFIA

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK HADTÖRTÉNELMI REPERTÓRIUMA

1970

I. RÉSZ*

A REPERTÓRIUM BEOSZTÁSA

Bibliográfiák, historiográfiák

Katonai sajtó, könyvtár-, levéltár- és múzeumügy

A marxizmus—leninizmus a háborúról, a hadseregről és a hadtudományról

A hadtörténetírás szervezeti kérdései

A hadtörténetírás elméleti és módszertani kérdései
Tudományos kongresszusok és konferenciák
A hadtörténelem tanulmányozásának és tanításának jelentősége és problémái

A hadtudomány és a hadművészet történetének elméleti kérdései

Fegyvernemek és csapattestek története

Hadijog

A haditechnika története

Hadtörténelem az ókortól napjainkig
Ókori hadtörténelem
Középkori hadtörténelem
Újkori hadtörténelem
Az első világháború
Legújabbkori hadtörténelem
A két világháború közötti korszak hadtörténelme
A második világháború
A háború jellege, a második világháború hadtörténetírása problémái
A második világháború politikai és diplomáciai története
Hadi-, gazdasági és társadalmi potenciál
Szervezés, vezetés
A második világháború hadművészete
Haditengerészet

* A repertórium második részét a folyóirat 1973. évi 2. számában közöljük. (A szerk.)

Légierő

A Lengyelország elleni hadjárat 1939-ben

Nyugati hadszíntér

Afrikai, földközi-tengeri, olaszországi, balkáni hadszíntér

Keleti hadszíntér

A Nagy Honvédő Háború kezdeti időszaka és a moszkvai csata, 1941

Az 1942. évi hadműveletek

Az 1943—1944. évi hadműveletek

Felszabadító hadműveletek Lengyelország területén

Felszabadító hadműveletek Románia, Bulgária és Jugoszlávia területén

Magyarország és Csehszlovákia felszabadítása

A berlini hadművelet, az európai háború befejező eseményei

Távol-keleti hadszíntér

Antifasiszta ellenállási mozgalom és partizánharcok a második világháborúban

Háborús bűnök

A második világháború utáni időszak hadtörténelme

Hadtörténelem országok szerint

Amerikai Egyesült Államok

Ausztria

Bulgária

Burma

Csehszlovákia

Észak-Korea

Franciaország

Hollandia

Japán

Lengyelország

Magyarország

Mongólia

Nagy-Britannia

Németország

Német Demokratikus Köztársaság

Német Szövetségi Köztársaság

Olaszország

Románia

Svájc

Szovjetunió

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom

A polgárháború és a szovjetellenes intervenció időszaka

A Vörös Hadsereg megteremtése, szervezete

A Szovjetunió Fegyveres Erőinek útja a polgárháborútól napjainkig

Törökország

Vietnami Demokratikus Köztársaság

Megemlékezések, életrajzok

A FELDOLGOZOTT FOLYÓIRATOK JEGYZÉKE A RÖVIDÍTÉSEK BETŰRENDJÉBEN

A	Armor
AK	Aviacija i Koszmonavtika
An	Anale de Istorie
AQ	The Army Quarterly
ASM	Allgemeine Schweizerische Militärzeitschrift
BH	Burgenländische Heimatsblätter
BI	Bundesheer Illustrierte
CCH	Ceskoslovensky Casopis Historicky
CHM	Cahiers d'Histoire Mondiale
DWJ	Deutsches Waffen Journal
FAF	Forces Aériennes Francaises
Fg	Feldgrau
FT	Flugwehr und Technik
HC	Historicky Casopis
HV	Historie a Vojenstvi
IA	Isztoricseszkij Arhiv
IC	Istorijski Casopis
ISZSZSZR	Isztorija SzSzSzR
JSAHR	Journal of the Society for Army Historical Research
K	Kommuniszt
KH	Kwartalnik Historyczny
Ko	Korunk
Ktr	Kampftruppen
KVSz	Kommuniszt Vooruzsennüh Szil
KZ	Krasznaja Zvezda
Le	Lengyelország
M	Militärwesen
MA	Military Affairs
MM	Militärgeschichtliche Mitteilungen
MÖG	Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung
MÖS	Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs
MR	Military Review
MW	Mysl Wojskowa
MZs	Mezsdunarodnaja Zsizn'
NAA	Narodü Azii i Afriki
NNI	Novaja i Novejsaja Isztorija
O	Ordnance
ÖGL	Österreich in Geschichte und Literatur
ÖMZ	Österreichische Militärische Zeitschrift
ÖO	Österreichische Osthefte
PH	Przeglad Historyczny
PKw	Przeglad Kwatermistrzowski
PWL	Przeglad Wojsk Ladowych
RAF	The Royal Air Forces Quarterly
RDN	Revue de Défense Nationale
RHA	Revue Historique de l'Armée
RHDGM	Revue d'Histoire de la Deuxiéme Guerre Mondiale
RHMC	Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine
RIHM	Revue Internationale d'Histoire Militaire
RM	Rivista Militare
RMG	Revue Militaire Générale
RMS	Revue Militaire Suisse
RSR	Rassegna Storica del Risorgimento
RUSIJ	The Royal United Service Institution Journal
S	Der Soldat
SH	Sbornik Historicky
SHS	Studia Historica Slovaca
SMHW	Studia i Materialy do Historii Wojskowoscy

SRI	Studii Revista de Istorie
SS	Der Schweizer Soldat
SuT	Soldat und Technik
SZG	Schweizerische Zeitschrift für Geschichte
SzSz	Szovetszkoe Szlavjanovedenie
Tr	Truppendienst
Trp	Truppenpraxis
TiSz	Tül i Sznabzsenie
TV	Tehnika i Vooruzsenie
UIZs	Ukrainszkij Isztoricsnij Zsurnal
VAN	Vesztnik Akademii Nauk SzSzSzR
VDI	Vesztnik Drevnej Isztorii
VeP	Vojnoekonomski Pregled
VF	Voproszü Filoszofii
VI	Voproszü Isztorii
VIK	Voproszü Isztorii KPSzSz
VISz	Voenno Isztoricseszki Szbornik
VIZs	Voenno Isztoricseszkij Zsurnal
VfZ	Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte
VM	Voennaja Müszl'
VoG	Vojnoistorijski Glasnik
VoM	Voenna Miszöl
VPVO	Vesztnik Protivovozdusnoj Oboronü
VV	Voennüj Vesztnik
VVM	Vesnik Vojnog Muzeja Jugoslovenske Narodne Armije
VZ	Voennüe Znanija
W	Wehrkunde
Wk	Der Widerstandskämpfer
WL	Wojsko Ludowe
WM	Wehrtechnische Monatshefte
WPH	Wojskowy Przeglad Historyczny
WPL	Wojskowy Przeglad Lotniczy
WR	Wehrwissentschaftliche Rundschau
ZfH	Zeitschrift für Heereskunde
ZG	Zeitschrift für Geschichtswissenschaft
ZM	Zeitschrift für Militärgeschichte

BIBLIOGRÁFIÁK, HISTORIOGRÁFIÁK

Vogelsang, Thilo—*Van Laak,* Ursula: Kortörténeti bibliográfia. 3. /A XX. század története 1945-től./ — VfZ, 1970. 3. sz. 125—148. p.

Vogelsang, Thilo—*Van Laak,* Ursula: Kortörténeti bibliográfia. 8. Német történelem. — VfZ, 1970. 1. sz. 81—104. p.

Vogelsang, Thilo—*Van Laak,* Ursula: Kortörténeti bibliográfia. 9. Nem német államok történelme. — VfZ, 1970. 2. sz. 105—124. p.

Hadtörténelmi folyóiratrepertórium. — 1969. — ZM, 1970. 5. sz. 629—639. p.

Davis, Robert W.: Folyóiratcikkek a hadtudományok és hadtörténelem köréből. — MA, 34. köt. 1970. 2. sz. 71—72., 3. sz. 110—113., 4. sz. 149—151. p.

Kapuscik, Janusz—*Zielinska,* Bozena: Adatok a második világháború bibliográfiájához. — WPH, 1970. 1. sz. 470—485., 2. sz. 411—430., 3. sz. 416—443. p.

Az 1962—1967. években külföldön megjelent és a második világháború történetével foglalkozó cikkek, tanulmányok és könyvek bibliográfiája. — VoG. 1970. 1. sz. 344—351., 2. sz. 320—328., 3. sz. 303—308. p.

Groehler, O.—*Hass,* G.: A második világháború újabb lengyel irodalma. — ZG, 1969. 7. sz. 904—908. p.

Röder, Werner: Az ellenállás 1933—1945 közti történetének kutatása és publikálása az NSZK-ban. — Wk, 1970. 10. sz. 70—72. p.

Voláková, Radmila—*Fuciková,* Lenka: A Prágai Hadtörténeti Intézet mun-

kásságának és kiadványainak bibliográfiája 1919—1969 között. — HV, 1970. 1. sz. 99—137. p.

Treiber, Hubert: Válogatott katonaszociológiai adalékok — a katonaszociológiai irodalom tanulmányozása. — MM, 1970. 1. sz. 131—142. p.

Mitev, J.: Lenin az 1912—13. évi Balkán-háborúról és ennek hatása a bolgár historiográfiában. — VISz, 1970. 1. sz. 3—12. p.

Voigt, Gerd: A Nagy Októberi Szocialista Forradalom meghamisítása az újabb nyugatnémet irodalomban. — ZG, 1970. 3. sz. 353—366. p.

Golub, P.: A szovjet történetírás a régi hadsereg felszámolásáról és a katonatömegek megnyeréséről október zászlaja alá. — VIZs, 1970. 10. sz. 109—114., 11. sz. 116—126. p.

Zevelev, A.: A polgárháború középázsiai történetének néhány kérdése. — VIZs, 1970. 9. sz. 77—82. p.

Krasznov, I.: Külföldi (amerikai) szerzők a Vörös Hadseregről. — VIZs, 1970. 2. sz. 103—105. p.

Korablev, Ju. I.: A szovjet történetírás V. I. Lenin szerepéről a szovjet állam fegyveres erőinek létrehozásában és fejlesztésében. — VI, 1970. 3. sz. 12—30. p.

Pljacsenko, P.: A Szovjet Fegyveres Erők harci alkalmazásának elméletéről szóló munkák, 1918—1940. — VIZs, 1970. 8. sz. 82—88. p.

Maruskin, B.: Amerikai történelemhamisítók és a valódi történelem. — MZs, 1970. 5. sz. 26—33. p.

Pavlov, B.: Az Egyesült Államok hadtörténészei az agresszió szolgálatában. — VIZs, 1970. 12. sz. 78—83. p.

Mankowski, Zygmunt: A lengyel ellenállási mozgalom és a megszállási politika lengyel historiográfiája. — RHDGM, 78. sz. 1970. 67—86. p.

Badstübner, R.: Németország 1945—1949 közötti történeti képe a nyugatnémet imperialista történetírásban. — ZG, 1970. 4. sz. 497—512. p.

Gulevics, V. N.: A haladó nyugatnémet történészek és újságírók leleplezik a militarizmust és revansizmust. 1955—1969. — UIZs, 1970. 6. sz. 132—138. p.

Guber, A. A.: Latin-Amerika népeinek nemzeti felszabadító harcai a szovjet történészek ábrázolásában. — NNI, 1970. 1. sz. 32—39. p.

KATONAI SAJTÓ, KÖNYVTÁR-, LEVÉLTÁR- ÉS MÚZEUMÜGY

Klems, Bernhard: A porosz hadsereg tábori újsága az 1813—1814-es szabadságharcban. — WR, 1970. 2. sz. 81—92. p.

Bond, Brian: A „The Army Quarterly" c. folyóirat 1920-tól 1939-ig. — AQ, 100. köt. 2. sz. 1970. 159—169. p.

Nikolaev, B.: 50 éves a „Kommuniszt Vooruzsennüh Szil" c. folyóirat. — VIZs, 1970. 3. sz. 124. p.

A „Kommuniszt Vooruzsennüh Szil" c. folyóirat 50 éves. — KZ, 1970. 63. sz. 3. p.

Sarajlic, Abdulah: Húszéves a Vojnoistorijski Glasnik. — VoG, 1970. 1. sz. 9—17. p.

Bens, Els de: A belga sajtó a német megszállás idején. (1940—1944.) — RHDGM, 80. sz. 1970. 1—28. p.

Van der Leeuw: A holland sajtó a német megszállás alatt. — RHDGM, 80. sz. 1970. 29—44. p.

Bindslov, Lawrits: A dán sajtó a német megszállás alatt. (1940—1945.) — RHDGM, 80. sz. 1970. 45—68. p.

Skodvin, M.: A norvég sajtó a német megszállás alatt. — RHDGM, 80. sz. 1970. 69—86. p.

Lévy, Claude: A németekkel együttműködő sajtó a megszállt Franciaországban. — RHDGM, 80. sz. 1970. 87—100. p.

Gaddi, Giuseppe: Az Ellenállók Nemzetközi Szövetségének könyvtára és dokumentum-archívuma. — Wk, 10. sz. 1970. 73. p.

Rübenkov, G. I.: A Szovjet Fegyveres Erők Levéltára. — Szovetszkie Archivü, 1970. 2. sz. 120—124. p.

Dusen'kin, V. V.: A Szovjet Hadsereg Központi Levéltára fennállásának 50. évfordulójára. — Szovetszkie Arhivü, 1970. 3. sz. 44—49. p.

Steidler, Frantisek: A csehszlovák katonai levéltárügy kialakulásához. — HV, 1970. 1. sz. 74—88. p.

Sander, Rudolf: A Csehszlovák Hadtörténeti Intézet felállításának alapelvei. — HV, 1970. 1. sz. 89—98. p.

Lewandowicz, Leszek—*Woszcynski,* Boleslaw: A Lengyel Központi Katonai Levéltár tevékenységéről 1966—1969 között. — WPH, 1970. 1. sz. 403—408. p.

Kun József: A Budapesti Hadtörténelmi Levéltár és állománya. — ZM, 1970. 2. sz. 203—211. p.

Egger, Rainer: A Bécsi Hadilevéltár. — MM, 1970. 1. sz. 113—120. p.

Kausche, Dietrich: Hadtörténelmi források a Hamburgi Állami Levéltárban. — MM, 1970. 1. sz. 121—130. p.

Hector, Kurt: Hadtörténelmi források a Schleswig-Holsteini Tartományi Levéltárban. — MM, 1970. 2. sz. 176—178. p.

Rak, P.: A katonai dicsőség relikviái. A szovjet hadsereg kiemelkedő vezetőinek 207 kitüntetése a Szovjetunió Fegyveres Erői Központi Múzeumában. — VIZs, 1970. 2. sz. 105—109. p.

Bumagin, A.: A tüzérség, a műszaki és híradócsapatok hadtörténelmi múzeuma Leningrádban. — Fg, 1970. 6. sz. 140—142. p.

Radonov, Z.: A bolgár hadtörténeti és a központi katonai múzeumok felállítása és tevékenységük 1878—1944 között. — VISz, 1970. 1. sz. 34—44. p.

Kozlowicz, Wojciech: Nemzedékek őrségváltása. [Látogatás a Lengyel Néphadsereg Múzeumában.] — Le, 1970. 10. sz. 6—9. p.

Domanska, Hanna: Királyi tüzérszertár Malborkban. — SMHW, 16. köt. 1. sz. 1970. 11—26. p.

A brémai Roselius fegyvergyűjtemény. — DWJ, 1970. 8. sz. 620—625. p.

Hordern, P. H.: A brit királyi páncélos fegyvernem harckocsi-múzeuma. — A, 1970. 1. sz. 5—10. p.

Barjaud, Yves: A tarbes-i nemzetközi huszár-múzeum története. — Fg, 1970. 1. sz. 20—21. p.

Wiesflecker, Oskar: Halálfej-panoptikum. A Waffen-SS múzeuma. „Hagyományápolás" és ami emögött van. — Wk, 9. sz. 1970. 29—32. p.

Lundeberg, Philip K.: Múzeumi szemle. — MA, 34. köt. 2. sz. 1970. 62., 3. sz. 100—101., 4. sz. 141—142. p.

Thompson, A. L.: A brit kardok szimbolikus jelentősége. — RUSIJ, 115. köt. 657. sz. 1970. 56—57. p.

Ribi, A.: A zászló, elfelejtett szimbólum? — ASM, 1970. 3. sz. 145—148. p.

Klietmann: A német Reichswehr zászlói, 1919—1933. — Fg, 1970. 1. sz. 16—19. p.

Gall, Franz: Hagyomány és egyenruha. — Fg, 1970. 1. sz. 2—10. p.

Schirmer, Friedrich: A hannoveri választófejedelmi gyalogság egyenruházata 1714—1803-ig. — ZfH, 1970. 229—230. sz. 89—93., 231. sz. 147—149., 232. sz. 195—200. p.

Haarmann, Albert: A Hessen—Kassel-i lovassági egyenruha, 1760—1785. — ZfH, 1970. 228. sz. 56—59. p.

Hermann, Friedrich: Szász egyenruhák 1813—1815 között. — ZfH, 1970. 232. sz. 186—187. p.

Gasparinetti, Alessandro: Az olasz hadsereg egyenruhái 1887-ben. — RM, 1970. 4. sz. 609—611., 5. sz. 798—800., 6. sz. 1005—1007., 7—8. sz. 1228—1234., 9. sz. 1364—1372. p.

Régi svájci egyenruhák. 13—22. r. — SS, 1970. 5—14. sz.

Klietmann: Adalékok a szárazföldi haderő, a haditengerészet, a légierő és a Waffen-SS 1939—1945-ös csapatjelzéseihez. — Fg, 1970. 5. sz. 120. p.

Klietmann: Adalékok az SS-VT és a Waffen-SS 1944-es egyenruházatához. — Fg, 1970. 6. sz. 143—144. p.

Bobkov, N.: A katonai rendfokozatok történetéhez a szovjet hadseregben. — VIZs, 1970. 9. sz. 86—90. p.

Spiering, Robert: A mai haderők egyenruhái és rendfokozatai. Ausztria. — ZfH, 1970. 229—230. sz. 113—116. p.

A MARXIZMUS—LENINIZMUS A HÁBORÚRÓL, A HADSEREGRŐL ÉS A HADTUDOMÁNYRÓL

Kondratkov, T.: A marxizmus—leninizmus tanítása a háborúról. — VV, 1970. 10. sz. 6—9. p.

Babin, A. I.: Marx és Engels alkotó együttműködése a hadtörténelem területén. — ZM, 1970. 4. sz. 420—429. p.

Bagaturija, G.: A történelmi materializmus és a marxista katonai elmélet alapjainak kidolgozása Engels által. — VIZs, 1970. 11. sz. 3—11. p.

Babin, A.: Engels — a katonai ügyek nagy szakértője. — VIZs, 1970. 10. sz. 3—9. p.

Szuvernirov, O.—*Divin*, V.: Engels — a proletariátus katonai teoretikusa. — KVSz, 1970. 16. sz. 9—15. sz.

Helmert, Heinz—*Koschulla*, Rudolf: Engels — a forradalom katonája és a munkásosztály katonai teoretikusa. — ZM, 1970. 4. sz. 389—406. p.

Ochocki, Kazimierz: Engels — a kiváló katonai gondolkodó és teoretikus. — WL, 1970. 11. sz. 8—12. p.

Francev, O.: Engels előrelátása a hadügyben. — VIZs, 1970. 11. sz. 19—25. p.

Sztrokov, A.: Engels a hadművészet törvényszerűségeiről. — VIZs, 1970. 11. sz. 12—18. p.

Dürin, A.: Engels harca a burzsoá háborús elméletek ellen. — KVSz, 1970. 21. sz. 17—23. p.

Freye, Ulrich—*Helmert*, Heinz: Engels és a fiatal proletariátus katonai kérdései. — ZM, 1970. 5. sz. 547—554. p.

Kocsetkovoj, M. A.—*Leviovoj*, Sz. Z.: Újabb dokumentumok. Engels munkásságáról az 1848—1849-es forradalmak alatt. — VI, 1970. 11. sz. 97—103. p.

Usczek, Hansjürgen: Engels a francia nemzeti háborúról. — ZM, 1970. 5. sz. 517—532. p.

Helmert, Heinz—*Roloff*, Ernst: Engels katonai elméleti tevékenysége a Párizsi Kommün időszaka után. — ZM, 1970. 6. sz. 645—658. p.

Opitz, Waldtraut: Engels segítsége a német szociáldemokraták számára a porosz-német militarizmussal szemben és az 1893-as katonai helyzet. — ZG, 1970. 10. sz. 1292—1309. p.

Wiesner, Hans: Lenin mint Marx és Engels katonai tanainak továbbfejlesztője. — ZM, 1970. 1. sz. 5—19. p.

Skoko, Savo: Lenin a Balkán-háborúk és az első világháború jellegéről. — VoG, 1970. 2. sz. 37—66. p.

Szuskov, V.: V. I. Lenin a szovjet hadművészetről. — VV, 1970. 2. sz. 10—13. p.

V. I. Lenin és a szovjet katonai stratégia. — VIZs, 1970. 9. sz. 3—10. p.

Korotkov: J.: Lenin mint stratéga. — ÖMZ, 1970. 3. sz. 198—202. p.

Stapor, Zdzislaw: A hadművészet néhány kérdése Lenin katonai tevékenységében. — WPH, 1970. 1. sz. 94—114. p.

Bortnowski, Wladyslaw: Lenin a Nagy Októberi Szocialista Forradalom szervezője. — WPH, 1970. 1. sz. 12—34. p.

Rawski, Tadeusz: Lenin a proletárállam fegyveres erőinek és forradalmi hadseregének szervezője és teoretikusa. — WPH, 1970. 1. sz. 35—93. p.

Heszin, Sz. Sz: V. I. Lenin és a Vörös Flotta megszervezése. — VI, 1970. 2. sz. 3—18. p.

Szuvenirov, O.: A lenini hadsereg felépítésének sajátosságai és alapelvei. — VZ, 1970. 3. sz. 2—4. p.

Seljag, V.: V. I. Lenin és a szovjet fegyveres erők. — KZ, 1970. 33. sz. 2. p.

Domnikov, V.: V. I. Lenin az új típusú hadsereg katonai kádereiről. — VIZs, 1970. 4. sz. 24—32. p.

Ruban, M.: V. I. Lenin a hadsereg és a flotta harcosainak politikai neveléséről. — VIZs, 1970. 1. sz. 3—9. p.

Korablev, Ju.: V. I. Lenin a szovjet állam védelmének megerősítéséről. — VIZs, 1970. 4. sz. 14—23. p.

Molodcügin, M.: Lenin a hadsereg állandó erősítéséről. — VV, 1970. 6. sz. 7—9. p.

Lenin a szovjet állam légierejéről és légvédelméről. — WPL, 1970. 3. sz. 3—16., 4. sz. 14—28. p.

Il'in, N.: Lenin az állami és katonai titkok megőrzéséről. — VV, 1970. 8. sz. 6—9. p.

Lipickij, Sz.: A polgárháború történetének alapvető kérdései V. I. Lenin műveiben. — VIZs, 1970. 4. sz. 33—41. p.

Ratnikov, A.: A proletárinternacionalizmusról szóló lenini tanítás megvalósítása a szocialista országok hadseregeinek fegyverbarátságában. — VIZs, 1970. 4. sz. 42—49. p.

Ulbricht, Walter: V. I. Lenin és a német munkás- és kommunista mozgalom. — NNI, 1970. 1. sz. 3—17. p.

Stern, Leo: V. I. Lenin és a két osztály harca Németország történetében. — VI, 1970. 12. sz. 26—33. p.

Jablonski, Henrik: Lenin a lengyel kérdésről és a lengyel munkásmozgalom problémáiról. — WL, 1970. 4. sz. 3—13. p.

Hejfec, A. H.: A keleti népek nemzeti-felszabadítási mozgalmainak története V. I. Lenin munkáiban. — VI, 1970. 3. sz. 66—84. p.

Nikiforov, V. N.: Kína történelmének kérdései V. I. Lenin munkáiban. — VI, 1970. 12. sz. 34—44. p.

A HADTÖRTÉNETÍRÁS SZERVEZETI KÉRDÉSEI

Oreskin, A.: A szovjet Hadtörténeti Intézetben. Kibővített tudományos ülés 1969 júliusában a hadtörténeti kutatómunka koordinálásáról. — VIZs, 1970. 1. sz. 107—109. p.

Az „Itália 1943—1945 közötti történetére vonatkozó források, iratok és térképek" összegyűjtésére alakult csoport kutatási profilja. — Il Movimento di Liberazione in Italia, 22. köt. 2—3. sz. 1970. 63. p.

A HADTÖRTÉNETÍRÁS ELMÉLETI ÉS MÓDSZERTANI KÉRDÉSEI

Irinin, A.: Engels a hadtörténelmi kutatómunka követelményeiről. — VIZs, 1970. 9. sz. 73—77. p.

Rumjancev, A. M.: V. I. Lenin és a történettudomány. — NNI, 1970. 2. sz. 3—7. p.

Constantinescu, Mikron: Lenin és a történettudományok. — Ko, 1970. 4. sz. 467—472. p.

Zsilin, P. A.: V. I. Lenin és a hadtörténelem tudománya. — VIZs, 1970. 4. sz. 3—13. p.

Zsilin, P. A.: Lenin és a hadtörténelem tudománya. — HV, 1970. 4—5. sz. 505—519. p.

Brühl, Reinhard: Lenin és a hadtörténelem. — ZM, 1970. 2. sz. 133—148. p.

Kravcov, V.: Az erőviszonyok meghatározásának módszere a hadtörténeti kutatásban. — VIZs, 1970. 7. sz. 91—96. p.

Korotkov, I.: Hadtudományi folyóiratok mint történelmi források. — VIZs, 1970. 1. sz. 83—91. p.

Delmas, Jean: A jelenkori hadtörténelem kérdései. — RHA, 1970. 2. sz. 101—108. p.

Delmas [Jean]—*Zaniewicki:* A jelenkori hadtörténelemről. — L'Armée, 1970. 98. sz. 30—35. p.

Lewandowski, Wladyslaw: A Toruni Egyetem történeti munkáinak hadtörténeti problémái. — WPH, 1970. 3. sz. 384—388. p.

Skibinski, Franciszek: A lengyel katonai nyelvről. — WPH, 1970. 3. sz. 340—361. p.

Horák, V. J.: A történelmi publikációkban levő térképek bírálata. 1. r. — Historická Geografie, 1970. 4. sz. 196—198. p.

TUDOMÁNYOS KONGRESSZUSOK ÉS KONFERENCIÁK

Guber, A. A.: A moszkvai történészkongresszus, 1970. augusztus 16—23. — VI, 1970. 3. sz. 3—12. p.

Guber, A. A.: Az új- és legújabbkori történelem kérdései a 13. nemzetközi történészkongresszuson. — NNI, 1970. 3. sz. 3—8. p.

Parot'kin, I.—*Kiszelev*, A.: A történészek 13. nemzetközi kongresszusán. Az összehasonlító hadtörténet nemzetközi bizottsága és a második világháború történetének nemzetközi bizottsága. — VIZs, 1970. 11. sz. 94—99. p.

Jordan, K.: A 13. nemzetközi történészkongresszus. — Historische Zeitschrift, 211. köt. 2. sz. 1970. 518—524. p.

Malinowski, H.: Nemzetközi történészkonferencia Budapesten. — Z Pola Walki, 1969. 3. sz. 262—265. p.

Nawroth, Wolfgang: Tudományos konferencia a szocialista történelmi tudatról. — ZM, 1970. 2. sz. 214—216. p.

Jaeck, Hans-Peter: Nemzetközi kollokvium a marxista—leninista történettudomány világnézeti és elméleti problémáiról. — ZM, 1970. 5. sz. 608—611. p.

Francev, O.: Jubileumi konferencia a „Znanie" központi felolvasó termében 1969. november 27—28-án Lenin elméleti katonai hagyatékáról. — VIZs, 1970. 4. sz. 119—121. p.

Vaszil'ev, M.: Konferencia Lenin elméleti katonai hagyatékáról. — VIZs, 1970. 9. sz. 98—100. p.

Lenin és a hadtörténetírás. Moszkva, 1969. június 18—19-i tudományos ülésszak. — Vesztnik Akademii Nauk SzSzR, 1969. 9. sz. 26—28. p.

Wolff, Willy: A szocialista országok hadtörténelmi intézeteinek Varsóban megtartott nemzetközi szimpóziuma. — ZM, 1970. 2. sz. 211—214. p.

Kruglov, L.: Hadtörténészek nemzetközi szimpóziumai Franciaországban 1969-ben. — VIZs, 1970. 1. sz. 109—113. p.

Kkrwawicz, Marian: A kommunista és munkáspártok szerepével foglalkozó nemzetközi szimpózium Közép- és Kelet-Európa felszabadító harcaiban a második világháború alatt. — WPH, 1970. 1. sz. 409—432. p.

Brandes, D.: Nemzetközi konferencia a „Fasizmus Európában" címmel Prágában. — VfZ, 1969. 4. sz. 455—456. p.

Nelles, Toni: Tudományos konferencia Brnoban a csehszlovák nép felszabadításának 15. évfordulója alkalmából. — ZM, 1970. 4. sz. 481—485. p.

Sztavickij, I.: A történelem felejthetetlen tanulsága. Tudományos konferencia a fasiszta Németország fölötti győzelem 25. évfordulóján. — VIZs, 1970. 8. sz. 11—17. p.

Hennicke, Otto: Moszkvai tudományos konferencia a fasizmus felett aratott győzelem 25. évfordulója alkalmából. — ZM, 1970. 4. sz. 476—479. p.

Hoszkov, A.—*Izmajlov,* A.: A második világháború tanulságai és a jelenkor. Tudományos konferencia a Szovjet Hadsereg Központi Házában, 1969. szeptember 18-án. — VIZs, 1970. 1. sz. 105—107. p.

Beth, Hans-Joachim—*Petrich,* Fritz—*Wolf,* Hans-Joachim: „1945—1970. Harc a békéért, a demokráciáért és a biztonságért a Keleti-tenger térségében." Tudományos konferencia Greifswaldban. — ZM, 1970. 4. sz. 479—481. p.

A HADTÖRTÉNELEM TANULMÁNYOZÁSÁNAK ÉS TANÍTÁSÁNAK JELENTŐSÉGE ÉS PROBLÉMÁI

Miljavszkij, M.: Az iskolákban végzett katonai-hazafias nevelőmunka tapasztalataiból. — VIZs, 1970. 1. sz. 98—100. p.

Nazarova, N.: A hazafias-honvédelmi nevelés tapasztalatai az odesszai műszaki főiskolán. — VIZs, 1970. 3. sz. 99—102. p.

Dejkun, V.: A Komszomol szerepe az ifjúság hazafias-honvédelmi nevelésében. — VIZs, 1970. 9. sz. 94—97. p.

Szebenyi Péter: A második világháború alatti ellenállási mozgalom történetének oktatása a magyar iskolákban. — Wk, 11. sz. 1970. 30—32. p.

Schickel, Alfred: Hadtörténelemoktatás az iskolában. — Mitteilungen für die Reserveoffiziere der Bundeswehr, 1969. 5. sz. 20—26. p.

Vlad, C.: Internacionalizmus, nemzeti szuverenitás, hazafiság. — Lupta de Clasa, 1970. 4. sz. 52—59. p.

Nejedly, Miloslav: A hadtörténészek és a revizionizmus. — Lidova Armada, 1970. 25. sz. 38—39. p.

Schweinitz, Kurt: A hadtörténelem felhasználásáról. — W, 1970. 8. sz. 424—425. p.

Lisowski, Witold: A harci tradíciók helye és szerepe a Lengyel Néphadsereg politikai-nevelő munkájában. — HV, 1970. 4—5. sz. 651—657. p.

Stysiak, Marian: A lengyel tudományos ismeretterjesztő társulat hadtörténeti szekciójának 1969. évi tevékenységéről. — WPH, 1970. 2. sz. 369. p.

A HADTUDOMÁNY ÉS A HADMŰVÉSZET TÖRTÉNETÉNEK ELMÉLETI KÉRDÉSEI

Köhle, Klaus: A béke kérdése az államelméleti gondolatokban az ókor óta. — Politische Studien, 189. sz. 1970. 5—17. p.

Juillard: Történelmi visszapillantás a háború és béke fogalmának fejlődéséről. A háború és béke határainak elmosódása korunkban. — FAF, 267. sz. 1970. 271—296. p.

McQuie, Robert: A hadtörténelem és a matematikai analízis. — MR, 1970. 5. sz. 8—17. p.

Matute, Edgardo B.: A hadijátékok keletkezése és fejlődése. — MR, 1970. 7. sz. 49—56. p.

Larionov, V.: A háború intenzitása és időtartama változásának tendenciái. — VIZs, 1970. 12. sz. 68—71. p.

Lepotier: A stratégia különböző formáinak kölcsönös függősége. — RMG, 1970. 9. sz. 507—518. p.

Greaves, Fielding L.: Machiavelli nézetei a vezetésről. — MR, 1970. 1. sz. 26—33. p.

Gizewski, Andreas: Személyes és formális tekintély az első és második világháborúból vett példák alapján. — WR, 1970. 5. sz. 264—274. p.

Zaharov, M.: A mélységi hadművelet elméletéről. — VIZs, 1970. 10. sz. 10—20. p.

Groehler, Olaf: A légi hadviselés elmélete fejlődésének problémái a két világháború között. — ZM, 1970. 4. sz. 406—420. p.

Przeniczny, A.: A légvédelmi tüzérség tüzének hatékonysága. Történeti áttekintéssel. — WPL, 1970. 12. sz. 43—45. p.

Thuillier, H. S.: Globális stratégia a két világháborúban és ma. — AQ, 99. köt. 2. sz. 1970. 214—221. p.

Cserednicsenko, M.: A hadművészet fejlődése a második világháború utáni időszakban. — VIZs, 1970. 6. sz. 19—30. p.

Vnotcsenko, L.: A támadó és védelmi hadműveletek néhány elméleti kérdése a háború utáni időszakban. — VIZs, 1970. 8. sz. 30—38. p.

Kodola, D.: A váratlanság tényezője a tengeri deszant hadműveletekben. — VIZs, 1970. 3. sz. 15—24. p.

Eychenié: A kétéltű hadműveletek története a második világháborútól napjainkig. Kétéltű hadműveletek Vietnamban. — L'Armée, 97. sz. 1970. 50—57. p.

Maszlennikov, P.: Az Egyesült Államok szárazföldi csapatai vietnami harcászatának néhány sajátossága. — VIZs, 1970. 8. sz. 105—110. p.

Roschlau, Wolfgang: A nyugatnémet szárazföldi haderő gyalogságának vezetési és bevetési elvei az atomütőerő fejlődésének időszakában. — ZM, 1969. 5. sz. 563—575. p.

Allen, W. A.: Bertrand Stewart-díjjal kitüntetett tanulmány a légifölény értékéről egy jövendő európai háborúban — történeti áttekintéssel. — AQ, 99. köt. 2. sz. 1970. 189—209. p.

FEGYVERNEMEK ÉS CSAPATTESTEK TÖRTÉNETE

Levin, V.: Történeti áttekintés az orosz és szovjet műszaki csapatok fejlődéséről. — VZ, 1970. 1. sz. 28—29. p.

Kurtov, D.: A 2. Lovashadsereg. Felállításának 50. évfordulójára. — VIZs, 1970. 7. sz. 122—127. p.

Hogyan jött létre a reaktív tüzérség? Írták: G. Petrovics, Ju. Pobedonoszcev stb. — VIZs, 1970. 6. sz. 93—98. p.

Cejka, Eduard: Dokumentumok a csehszlovák légierő történetéhez. — Letectvo a PVO, 1970. 8. sz. 10—13., 9. sz. 1—4., 10—11. sz. 4—7., 12. sz. 7—9. p.

Tvaruzek, Bretislaw: A csehszlovák légvédelmi tüzérség történetéből. — Atom, 1970. 9. sz. 268—270. p.

Konarovsky, Jozef: A csehszlovák vegyivédelmi csapatok az 1945—1954-es években. — Bojova Priprava, 1970. 6. sz. 54—57., 7. sz. 58—61. p.

Maly, Josef: 25 éves a vasúti szolgálat a Csehszlovák Néphadseregben. — Atom, 1970. 10. sz. 289—290. p.

Urrisk, Otto: Az osztrák páncélos csapatok 35 éve. — S, 1970. 19. sz. 12. p.

Redlin, Karl: A porosz királyi első gyalogsági gárdaezred utolsó napjai és hagyományainak átvétele a Reichswehrbe. — ZfH, 1970. 227. sz. 16—18., 228. sz. 45—51. p.

Tiefenbach, Werner: A 9. porosz királyi lovas vadászezred. — ZfH, 1970. 227. sz. 11—12. p.

Redlin-Fluri, Reinhold: A romániai I. Károly királyi dragonyosezred és a westfáliai 5. ulánusezred. — ZfH, 1970. 227. sz. 18—26. p.

Redlin-Fluri, Reinhold: A 7. Vilmos király huszárezred alakulat, ezredlobogó és üstdobtörténete. — ZfH, 1970. 228. sz. 60—67. p.

Redlin-Fluri, Reinhold: A braunschweigi 17. huszárezred. — ZfH, 1970. 229—230. sz. 120—132. p.

Buchheit, Gert: A Brandenburg ezred megalakulása és első évei. — Fg, 1970. 6. sz. 125—132. p.

Höhne, Heinz: A Rote Kapelle: Legenda vagy valóság. — ASM, 1970. 3. sz. 148—156. p.

Klietmann: Adalékok az 1918—1923 között fennálló német önkéntes alakulatok történetéhez. — Fg, 1970. 3. sz. 56—60., 4. sz. 81—86., 5. sz. 104—107. p.

Koch, Horst-Adalbert: A Landespolizei története 1933—1936 között. — Fg, 1970. 1. sz. 1—15. p.

Lissarrague: A francia katonai repülés történetének vázlata. 1918—1945. — FAF, 269. sz. 1970. 555—570. p.

Barjaud, Yves: Az „Etat Francais" rendőrcsoportja, 1940—1944. — Fg, 1970. 5. sz. 108—114. p.

Smits, F. J. H. Th.: 1665. december 10-én alapították a tengerészcsapatok testületét. — Fg, 1970. 1. sz. 22—24. p.

HADIJOG

Roon, Gerd van: Moltke mint nemzetközi jogász a Wehrmacht főparancsnokságán. — VfZ, 1970. 1. sz. 12—61. p.

Alekszandrov, G.: Nürnberg tanulságai. — MZs, 1970. 11. sz. 85—89. p.

Pilichowski, Czeslaw: A náci háborús bűnök üldözésének és megtorlásának problémája az NSZK-ban. — Wk, 9. sz. 1970. 49—51. 68. p.

Raet, André de: A volt ellenállók és a nácizmus üldözötteinek jogai Belgiumban. — Wk, 10. sz. 1970. 65—70. p.

A HADITECHNIKA TÖRTÉNETE

Raffaelli, Pierro: A fegyverek és a fegyverzet fejlődése az ókori Egyiptomban. — RM, 1970. 2. sz. 260—272. p.

Colaprisco, Marcello: Leonardo da Vinci tüzérségi tervezetei. — RM, 1970. 1. sz. 89—106. p.

Morawietz, Otto: Lövés tüzes ágyúgolyóval. — SuT, 1970. 10. sz. 578—579. p.

Zirojevič, Olga: Palánk. (Települési és erődítési forma a török hódoltság korában.) — VoG, 1970. 1. sz. 263—270. p.

Schofield, B. B.: Egy XVII. századi hadihajó: a Vasa. — RUSIJ, 115. köt. 658. sz. 1970. 63—65. p.

Seifert, Gerhard: Mameluk kardok. — DWJ, 1970. 7. sz. 562—563. p.

Magyar huszárkard 1700 körül. — DWJ, 1970. 5. sz. 396—397. p.

Három tiszti kard XIX. század elejéről. — DWJ, 1970. 4. sz. 306—307. p.

Dolinek, Vladimir: Crespi karabély 1770-ből. — Atom, 1970. 11. sz. 334. p.

Mavrodin, Vl.—*Mavrodin,* Val.: Az orosz Berdan-puska bevezetésének 100. évfordulójára. — VIZs, 1970. 9. sz. 90—93. p.

Marciano, Emanuele—*Turello,* Guglielmo: A Winchester elődei. — DWJ, 1970. 12. sz. 1010—1017. p.

Stammel, H. J.: „Replikas", a történelmi amerikai tűzfegyver. — DWJ, 1970. 6. sz. 484—489. p.

Klietmann: A német Maxim-gépfegyver az 1914—1918-as világháború előtt és alatt. — Fg, 1970. 6. sz. 133—139. p.

[Godin] Gogyin, L.: Régi pisztolyok között. [Arkagyij Luppol történész házi tűzfegyver-múzeuma.] — Fáklya, 1970. 1. sz. 22—23. p.

Lauber, Georg: Kerekeszávárzatú pisztoly a XVII. századból. — DWJ, 1970. 12. sz. 1030—1035. p.

A német „98. M. oldalfegyver" fejlődése 1918-ig. — DWJ, 1970. 3. sz. 200—202. p.

Unger, H.: A szovjet Makarov-pisztoly. — DWJ, 1970. 8. sz. 646—647. p.

„Armimus" típusú revolver. — DWJ, 1970. 7. sz. 554—559. p.

Pankarten, Johann: A gyalogsági fegyverek fejlődése a második világháború után. — Tr. 1970. 5. sz. 432—433. p.

Clede, Bill: John Mahlon Marlin vadászfegyvergyárának 100 éves története. — DWJ, 1970. 3. sz. 210—214., 4. sz. 286—291., 5. sz. 366—369. p.

Kvale, Nils: 75 éves a Norma fegyvergyár. — DWJ, 1970. 11. sz. 890—894. p.

Sullivan, A. E.: A La Manche-csatorna alatti alagút tervének katonai története. — AQ, 100. köt. 2. sz. 1970. 207—213. p.

Saundby, Robert: Léghajók az amerikai polgárháborúban. — RAF, 1970. 2. sz. 97—101. p.

Clarke, Basil: Léghajózás a porosz—francia háború idején. — RAF, 1970. 3. sz. 217—219. p.

Kreker, Hans-Justus: Francia erődítmények 1870—1871-ben. — WR, 1970. 9. sz. 505—517. p.

Kreker, Hans-Justus: Két technikai sajátosság az 1870—1871-es háborúban. — SuT, 1970. 5. sz. 278. p.

Hannemann, Rudolf: Az első világháborúban használt Siemens-Schuckert (SSW) D III. és D IV. vadászrepülőgépek. — ZfH, 1970. 232. sz. 201—203. p.

Czajor, J.: A repülőgépipar a két világháború közötti Lengyelországban. — WPL, 1970. 2. sz. 64—75. p.

Haralik, Vladimir: A harmadik birodalom titkos fegyverei. — Atom, 1970. 1. sz. 13—14. p.

Orlov, A.: A nagy hatósugarú rakéták a német fasizmus terveiben. — VIZs, 1970. 11. sz. 51—60. p.

Vladimirov, V.: A győzelem hatalmas arzenálja. A szovjet hadiipar és fegyverzet a Nagy Honvédő Háborúban. — VIZs, 1970. 5. sz. 114—116. p.

Lepotier: A torpedóktól a rakétákig. — A torpedók fejlődése a második világháború befejezéséig. — RDN, 1970. 3. sz. 421—432. p.

HADTÖRTÉNELEM AZ ÓKORTÓL NAPJAINKIG

ÓKORI HADTÖRTÉNELEM

Giorgetti Lucio: A sumér hadsereg. — RM, 1970. 4. sz. 586—596. p.

Cowdrey, A. E.: Rabszolgából katona. — History Today, 20. köt. 10. sz. 1970. 714. p.

Moscardelli, Giuseppe: Caesar mondja... A „De bello Gallico" olvasásakor. — RM, 1970. 9. sz. 1373—1400., 10. sz. 1558—1592., 11. sz. 1746—1778., 12. sz. 1933—1970. p.

KÖZÉPKORI HADTÖRTÉNELEM

Uhrig, Henry T.: Dzsingisz kán hadászata. — MR, 1970. 8. sz. 75—82. p.

Ascik, Kazimierz: A balti népek csatarendjéről és hadművészetéről a XII—XIII. században. — SMHW, 16. köt. 1. sz. 1970. 3—10. p.

Gozdzielewski, Jerzy: Az 1414. évi lengyel keresztes háború. — SMHW, 16. köt. 2. sz. 1970. 19—61. p.

Lacaze, Y.: Jó Fülöp és a huszita kérdés: burgundi kereszteshadjárat-terv 1428—1429-ben. — Revue Historique, 241. sz. 1969. 69—98. p.

Schieder, Th.: Niccolo Macchiavelli. Egy jubileumi év epilógusa. — Historische Zeitschrift, 210. köt. 2. sz. 1970. 265—294. p.

Papacostea, S.: A XV. századi lengyel—magyar ellentét egy epizódja: Corvin Mátyás hadjárata Moldvába (1467), egy kiadatlan forrás fényében. — Revue Roumaine d'Histoire, 1969. 6. sz. 967—979. p.

Decei, A.: Szeben város a török történeti forrásokban. XV—XVIII. századi török politikai, gazdasági, katonai jelentések, levelezés. — Revue Roumaine d'Histoire, 1969. 3. sz. 575—591. p.

Ulicny, Ferdinand: Lengyel katonai betörések Szlovákiába a XV. század második felében. — Historicke Studie, 15. köt. 1970. 253—263. p.

Mudra, Miroslav: A cseh csapatok anyagi és technikai ellátása a XVI. században. — HV, 1970. 1. sz. 49—73. p.

Kopcan, Vojtech: Martalócok a török—szlovák határvidéken a XVI—XVII. században. — Historicke Studie, 15. köt. 1970. 245—253. p.

Kotarski, Henryk: A lengyel—litván hadsereg szervezési kérdései az

1576—1582 közötti háborúkban Báthory István konfliktusaiban. — SMHW, 16. köt. 2. sz. 1970. 63—123. p.

Wisner, Henryk: Az 1625—1629 közötti lett háború. — SMHW, 16. köt. 1. sz. 1970. 27—94. p.

Wolinski, Janusz: Adatok az 1672—1676 közötti lengyel—török háború történetéhez. — SMHW, 16. köt. 1. sz. 1970. 275—302., 2. sz. 233—267. p.

Bertin, Pierre: A harmincéves háború egyik hadművelete: Dole ostroma 1636-ban. — RHA, 1970. 2. sz. 7—33. p.

ÚJKORI HADTÖRTÉNELEM

Gras, Yves: „Korlátozott" háborúk a 18. században. — RHA, 1970. 1. sz. 22—36. p.

Braubach, M.: Az 1712—1714. évi béketárgyalások Utrechtben és Rastattban. — Historisches Jahrbuch, 1970. 2. félkötet. 284—298. p.

Muraise, Eric: Szász Móric hadjáratai Flandriában, 1744—1748. — RMG, 1970. 2. sz. 159—186. p.

Savory, Reginald: Francia elözönléstől való félelem. 1755—1756. — AQ, 101. köt. 1. sz. 1970. 64—69. p.

Eckert, Helmut: Svájci tisztek a II. Frigyes-korabeli hadseregben. — ZfH, 1970. 229—230. sz. 97—103. p.

Eckert, Helmut: Tisztek a Benelux-államok és Franciaország területéről a II. Frigyes-korabeli hadseregben. — ZfH, 1970. 231. sz. 154—158. p.

Beaumont, Maurice: Bazaine marsall és Frigyes Károly herceg kapcsolatai. — RDN, 1970. 12. sz. 1848—1857. p.

Schubert, Marieluise: Hogyan reagált Bécs a francia forradalomra? — ÖGL, 1970. 10. sz. 505—522. p.

Scheel, Heinrich: A német—francia kapcsolatok 1789—1830 közötti problémái. — ZG, 1970. 2. sz. 163—172. p.

Scott, S. F.: A sorkatonaság újraalakulása a francia forradalom alatt. — Journal of Modern History, 1970. 3. sz. 307. p.

Kazakov, N. I.: Napóleon — orosz kortársainak szemével. — NNI, 1970. 3. sz. 31—47., 4. sz. 42—55. p.

Manfred, A. Z.: Napóleon 1796—1797. évi itáliai hadjárata. — NNI, 1969. 5. sz. 45—59., 6. sz. 67—84. p.

Wood, William J.: Elfelejtett kard. Napóleon „bataillon carré" rendszere. — MA, 34. köt. 3. sz. 1970. 77—82. p.

Weller, Jac: Wellington dél-indiai hadjárata, 1799—1801. — AQ, 100. köt. 1. sz. 1970. 60—70. p.

Ragdsdale, H.: Kontinentális zárlat 1801-ben: I. Pál és Bonaparte. — Journal of Modern History, 1970. 1. sz. 70—89. sz.

Dorpalen, A.: Német küzdelem Napóleon ellen: a kelet-német felfogás. — Journal of Modern History, 1969. 4. sz. 485—516. p.

Mutiu, M.: Az erdélyi és bánáti román határőrcsapatok részvétele a Napóleon elleni hadjáratokban. — Revue Roumaine d'Histoire, 1970. 2. sz. 291—304. p.

Smithers, A. J.: Wellington nyomában Spanyolországban. — RUSIJ, 115. köt. 658. sz. 1970. 59—61. p.

Hermann, Friedrich: Wellington herceg mint porosz és osztrák tábornok. — ZfH, 1970. 229—230. sz. 82—88. p.

Roussillon, Vigo: Von Müffling tábornok, a szövetségesek waterloo-i győzelmének fő elősegítője. — RHA, 1970. 2. sz. 43—64. p.

Paret, P.: Clausewitz egy névtelen levele az 1830—31-es lengyel felkelésről. — Journal of Modern History, 1970. 2. sz. 184—190. p.

Pearsall, R. J.: A burmai háború, 1824—1826. — AQ, 100. köt. 2. sz. 1970. 233—240. p.

Spillmann, Georges: La Moriciére és Changarnier tábornokok szerepe az algériai kérdésben. 1830—1848. — RHA, 1970. 2. sz. 82—91. p.

Schmidt, Walter: Kommunisták a brüsszeli Német Munkásszövetségben és az Association Démocratiques-ben. Wilhelm Wolff életrajzához az 1848—1849-es szabadságharc előestéjén. — ZG, 1970. 1. sz. 23—46. p.

Godó Ágnes: Kossuth Bulgáriában. — Armejszki Pregled, 1970. 10. sz. 54—59. p.

Stokes, E.: Tradicionális ellenállási mozgalmak és afro-ázsiai nacionalizmus: az 1857-es indiai zendülés összefüggései. — Past and Present, 1970. 48. sz. 100. p.

Trajkov, V.: Szerbiába irányított orosz fegyverek szállítása román területen keresztül. 1862. október—december. A bulgárok szerepe. — Études Balkaniques, 6. köt. 2. sz. 1970. 90. p.

Schneider, F. Th.: Az 1870—1871. évi francia—porosz háború. Történeti visszapillantás. — RMG, 1970. 9. sz. 533—545., 10. sz. 690—703. p.

Wilke, Johannes: 100 évvel ezelőtt. Emlékezés az 1870—1871. évi poroszfrancia háborúra. — ZfH, 1970. 232. sz. 181—186. p.

Helmert, Heinz—*Rahne*, Hermann: A porosz vezérkar hadvezetése 1870—1871-ben. — ZM, 1970. 5. sz. 532—547. p.

Kurz, H. R.: Az 1870—1871. évi poroszfrancia háború. — SS, 1970. 9. sz. 41—63. p.

Doepner, F.: Visszapillantás Sedanra. — Trp, 1970. 9. sz. 649—656. p.

Muller de Schongor: A 2. francia sorgyalogezred harcai Spicheren mellett, 1870. augusztus 6. — RHA, 1970. 3. sz. 27—34. p.

Bertin, Pierre: A francia hadsereg ellentámadása a loigny-i csatában 1870. december 2-án. — RHA, 1970. 3. sz. 35—43. p.

Bertin, Pierre: A mans-i csata 1871. január 10—12-én. — RHA, 1970. 3. sz. 44—54. p.

Meier-Welcker, Hans: 1870—1871. A porosz-francia háború 100. évfordulójára. — WR, 1970. 7. sz. 396—410., 8. sz. 450—476. p.

Wagner, Anton—*Wiener*, Friedrich: Az 1870—1871. évi porosz-francia háború. — Tr. 1970. 4. sz. 326—331., 6. sz. 539—543. p.

Kurtz, H.: Bismarck és a két Németország. A francia-porosz háború háttere. — History Today, 55. köt. 4. sz. 1970. 455—463. p.

Vinogradov, K. V.: Bismarck és a francia-porosz háború. — VI, 1970. 7. sz. 207—214. p.

Bertin, Pierre: A francia Nyugati Haderő tevékenysége az 1870—1871. évi francia-porosz háború folyamán. — RHA, 1970. 3. sz. 10—18. p.

Legrand: A Nyugati Önkéntes Légió szerepe a francia hadseregben. 1870 1871. — RHA, 1970. 3. sz. 19—26. p.

Obusenkova, L.: A lengyel irodalom a lengyelek részvételéről a Párizsi Kommünben. — Szovetszkoe Szlavjanovedenije, 1971. 2. sz. 65—67. p.

Kozlowski, E.: Jaroslaw Dabrowski ismeretlen levelei. A Párizsi Kommün híres tábornokának levelei az emigrációból 1865—1869 között. — PH, 1969. 1. sz. 130—143. p.

Tutman, D. Sz.: I. Sz. Turgenyev a francia-porosz háborúról és a Párizsi Kommünről. — NNI, 1969. 2. sz. 117—123. p.

Mayer, A. J.: Belső háborús okok és célok Európában, 1870—1956. Belpolitikai, diplomáciai és katonai tényezők kölcsönhatása. — Journal of Comtemporary History, 1969. 3. sz. 291—303. p.

Stevenson, Charles S.: Lincoln és az orosz flotta mítosza. — MR, 1970. 8. sz. 35—37. p.

Borgnis-Desbordes, A.: Gallieni kapitány veszélyes küldetése. Szenegál-Szudán pacifikálása 1880-ban. — RHA, 1970. 44—53. p.

Lollio, Luciano: Dogali — 1887. január 26. Az első olasz—abesszin háború történetéből. — RM, 1970. 3. sz. 406—420. p.

Kraft, Heinz: Mukden, a mandzsúriai főváros körüli gyűrű 1905 februártól márciusig. Egy új hadvezetés kiindulópontja? — WR, 1970. 4. sz. 228—239. p.

Hitsman, J. Mackay—*Morton*, Desmond: Kanada első katonai attaséja, H. C. Thacker az orosz-japán háborúban. — MA, 34. köt. 3. sz. 1970. 82—84. p.

Bianchi, L.: Milan Hodzsa levelei Ferenc Ferdinánd trónörökös katonai kancelláriája főnökéhez, 1907—1911 között. — HC, 1970. 3. sz. 427—448. p.

d'Ombrain, Nicholas J.: A brit vezérkar és a „kontinentális stratégia" politikája az 1911. évi nemzetközi válság idején. — MA, 34. köt. 3. sz. 1970. 88—93. p.

Az első világháború

Klein, Fr.: Megjegyzések a német-francia kapcsolatokhoz 1914 előtt és az első világháború alatt. — ZG, 1970. 2. sz. 172—177. p.

Renouvin, Pierre: A francia közvélemény az 1914—1918-as háború alatt. — VfZ, 1970. 3. sz. 239—273. p.

Gutsche, Willibald: A német ipar hadibizottságának felállítása és szerepe az első világháború kirobbanásakor. — ZG, 1970. 7. sz. 877—899. p.

Donnart: A 117. francia gyalogezred támadása 1914 augusztusában Virton mellett. — RHA, 1970. 3. sz. 61—78. p.

Perchet: A 41. francia gyalogezred harcai 1914. október 2—8-a között, Arras, Neuville-Vitasse és Agny térségében. — RHA, 1970. 3. sz. 79—86. p.

Guillemeau: A 137. francia gyalogezred harcai az első világháború alatt. — RHA, 1970. 3. sz. 87—94. p.

Renzi, W. A.: Nagy-Britannia, Oroszország és a szorosok. A Dardanellák-Boszporusz kérdés politikai története. (1914—1915.) — Journal of Modern History, 1970. 1. sz. 1—20. p.

Sacillo, K. F.: Különbéke-kötési kísérletek 1915 március—májusban. — VI, 1970. 9. sz. 105—113. p.

Ingold: A francia 3. gyarmati gyalogezred parancsnokának önfeláldozása a champagne-i csata folyamán, 1915. szeptember 25-én. — RHA, 1970. 4. sz. 54—59. p.

Krizek, Jurij: Az ukrán és lengyel kérdés Galíciában az első világháború kezdetén. — HV, 1970. 3. sz. 319—345. p.

Kozlov, Sz.: Az orosz katonai elmélet fejlődése az első világháborúban. — VIZs, 1970. 9. sz. 28—36. p.

Kaulisch, Baldur: Az 1914—1916. évi tengeralattjáró háború. — ZM, 1970. 6. sz. 693—703. p.

Schaumann, Walther: 1914 decemberében a francia „Curie" tengeralattjáró elsüllyed, majd kiemelése után osztrák zászló alatt állítják szolgálatba mint U „14"-est. — BI, 1970. 1. sz. 10—12. p.

Kitchen, Martin: Katonai vállalkozások Kanada ellen az első világháborúban. — MM, 1970. 1. sz. 27—36. p.

[Szeleznev] Selesnjow, K. L.: A bolsevik párt propagandája a német keleti fronton 1914—1918 között harcoló német katonák között. — ZM, 1970. 1. sz. 47—64., 2. sz. 148—166. p.

Opacic, Petar: A szaloniki arcvonal létrehozása 1915-ben. — VoG, 1970. 3. sz. 63—102. p.

Szkaba, A. D.—*Serman,* I. L.: A breszti béke történeti elemzése Lenin műveiben. — UIZs, 1969. 6. sz. 3—15. p.

Baumgart, E.: Breszt-Litovszk és Versailles. Két békekötés hasonlósága. — Historische Zeitschrift, 210. köt. 3. sz. 1970. 583—619. p.

Schwabe, Kl.: Az amerikai és német titkos diplomácia és egy megegyezéses béke problémája 1918-ban. — VfZ, 1971. 1. sz. 1—32. p.

Baumgart, W.: A „Kaspi-vállalkozás" — Ludenhoff nagyzási hóbortja vagy a német vezérkar rutintervezete. — Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, 1970. 1. sz. 47—126. p.

Putz, Ernst: Mint futártiszt Bernben 1917—1918-ban. Karl Galler élete. — ASM, 1970. 10. sz. 751—761. p.

Pastore, Bruno: A solstiziói (1918) és a marethi (1943) csata. A tüzérség szerepe. Hasonlóságok és különbségek. — RM, 1970. 6. sz. 851—864. p.

Bernachot, Jean: Mackensen hadseregének visszavonulása 1918 novemberében. — RHA, 1970. 2. sz. 92—100. p.

Zivojinovic, Dragoljub R.: Amerikaiak az Adrián 1918—1919-ben. — VoG, 1970. 3. sz. 105—159. p.

Sechi, S.: A csapatok szelleme az első világháború alatt. — Studii Storici, 1970. 4. sz. 794. p.

Shull, Samuel: Két „Medal of Honor"-ral kitüntetett harckocsizó az első világháborúban. — A, 1970. 5. sz. 36—37. p.

Gutsche, W.: Albert Südekum és a többiek. Kiegészítő anyagok a német szociáldemokrácia jobboldali vezetőinek szerepéről az első világháborúban — ZG, 1970. 9. sz. 1171—1188. p.

Clinton, A.: Szakszervezeti tanácsok az első világháború alatt. — International Review of Social History, 15. köt. 2. sz. 1970. 202. p.

Hopkin, D.: Belföldi cenzúra az első világháború idején. — Journal of Contemporary History, 5. köt. 4. sz. 1970. 151. p.

LEGÚJABBKORI HADTÖRTÉNELEM

A két világháború közötti korszak hadtörténelme

Borus [József] Josef: Polgárháború és intervenció Szovjet-Oroszországban 1917—1922. — Tr, 1970. 2. sz. 138—140., 3. sz. 244—247., 5. sz. 444—447., 6. sz. 545—549. p.

Dedková, Ludmila: Adatok a csehszlovák légiók gazdasági és pénzügyi helyzetéhez Oroszországban. — HV, 1970. 3. sz. 458—465. p.

Trench, R. Ch.: Az arhangelszki hadjárat, 1918—1919. — AQ, 101. köt. 1. sz. 1970. 56—63. p.

Szvetacsov, M. I.: A kínai militaristák szerepéről a szovjetellenes intervencióban a Távol-Keleten. — NNI, 1970. 5. sz. 36—48. p.

Fox, J. P.: Max Bauer: Csang-Kai-sek első német katonai tanácsadója. — Journal of Contemporary History, 5. köt. 4. sz. 1970. 21. p.

Göthel, Ingeborg: A burzsoázia és a munkásosztály a japán kolonialisták ellen folytatott 1919-es márciusi felkelésben Koreában. — ZG, 1969. 11. sz. 1441—1447. p.

Ivanov, M. Sz.: Az angol imperializmus és az 1921. február 21-i fordulat Iránban. — NAA, 1970. 3. sz. 61—70. p.

Csizmadia, Dezider: A csehszlovák-magyar haladó erők kapcsolatainak problémái a két világháború között (1918—1938). — HC, 1970. 3. sz. 406—426. p.

Bulhak, Henryk: Lengyel-francia katonai tárgyalások Párizsban, 1924 október-november. — PH, 1970. 4. sz. 680—683. p.

Belouszova, Z. Sz.: A szovjet—francia kapcsolatok az 1920-as és 1930-as években és az európai kollektív biztonság kérdése. — ZG, 1969. 12. sz. 1533—1554. p.

Michel, Bernard: A kis-antant és a nemzetközi válság 1930-ban. — RHDGM, 77. sz. 1970. 15—24. p.

Batowski, Henryk: Néhány adat a lengyel—szlovák kapcsolatokhoz. 1931—1939 között. — Historicke Studie, 15. köt. 1970. 227—245. p.

A hitleri vezetés titkos iratai a második világháború előkészületeiről. — NNI, 1969. 5. sz. 122—135. p.

Thorne, C.: Kísérlet fegyverszállítások betiltására: az 1933-as kudarc. — Journal of Contemporary History, 5. köt. 4. sz. 1970. 127. p.

Ström-Billing, Inger: Német érdekeltségek a svéd hadiiparban 1934—1935. — Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, 57. köt. 2. sz. [1970.] 231—254. p.

Godlevski, Jerzy: Az Abesszínia elleni olasz agresszió 1935—1936-ban. Az események áttekintése és kísérlet a kritikai értékelésre. — WPH, 1970. 1. sz. 313—340., 2. sz. 266—285. p.

Green, N.: A kommunista párt és a spanyolországi háború. — Marxism Today, 1970. 10. sz. 316—324. p.

Steinkopf, Klaus: A spanyol idegenlégió. — Ktr, 1970. 4. sz. 111—112. p.

Král, V.: A müncheni szerződés 1938-ban. Csehszlovák diplomáciai dokumentumok 1937—1939. — Zeitschrift für Ostforschung, 1970. 3. sz. 533—534. p.

Sychrava, Lev: Észrevételek az 1938. évi müncheni egyezmény előkészítésével kapcsolatban. — CCH, 1970. 4. sz. 598—618. p.

Lipták, L.: A München-előtti napok krónikájából. (A. Markus naplójából.) — HC, 1970. 3. sz. 379—406. p.

Zivkova, L.: Németország és Anglia gazdaságpolitikája Délkelet-Európában a második világháború előestéjén. — Études Balkaniques, 1969. 1. sz. 36—54. p.

Avramovski, Zivko: Kísérlet egy balkáni semleges blokk létrehozására 1939-ben. — VoG, 1970. 1. sz. 153—181. p.

Kuznecov, H. G.: Kihasználatlan lehetőségek. A Szovjetunió, Anglia, Franciaország katonai küldöttségeinek 1939. augusztusi tárgyalásairól. — NNI, 1969. 6. sz. 109—116. p.

Kircheisen, Peter: Észak-Európa az imperialista nyugati hatalmak politikájában 1939—1940 telén. — ZG, 1970. 11. sz. 1477—1488. p.

Fol, J.-J.: Észrevételek a „téli háború" megelőző finn—szovjet tárgyalásokkal kapcsolatban. — RHDGM, 77. sz. 1970. 25.—40. p.

Santavuori, Martti: Az 1939—1940. évi finn téli háború jellemzője. — ÖMZ, 1970. 3. sz. 203—206. p.

A második világháború

A háború jellege, a második világháború hadtörténetírásának problémái

Derevjanko, P.—*Rzsesevszkij*, O.: Ki és hogy készítette elő a második világháborút. — KZ, 1970. 41. sz. 2—3. p.

Gáll János: A második világháború tanulságairól. — Ko, 1970. 4. sz. 472—484. p.

Zsigunov, V. M.: Lengyelország külpolitikája a második világháború előestéjén a polgári történetírásban. — Vesztnik Moszkovszkogo Universziteta, 1970. 6. sz. 16—27. p.

Hümmelchen, Gerhard: A Szovjetunió légiereje 1941. június 22-én a szovjet katonai irodalom tükrében. — WR, 1970. 6. sz. 325—331. p.

Brower, D. R.: A Szovjetunió és az 1941. évi német invázió: új szovjet felfogás. — Journal of Modern History, 1969. 3. sz. 327—334. p.

Higgins, Trumbull: Angol—amerikai történészek az 1942—1945. évi hadjáratokról a Földközi-tenger térségében. — MA, 34. köt. 3. sz. 1970. 84—88. p.

Szekisztov, V.—*Korotkov*, G.: Valóság és ferdítések az európai háború utolsó hadjáratával kapcsolatban. — VIZs, 1970. 5. sz. 45—51. p.

Rossmann, Gerhard: Az antifasiszta ellenállási mozgalom meghamisítása a nyugatnémet történetírásban. — ZG, 1970. 1. sz. 5—23. p.

A második világháború politikai és diplomáciai története

Zaharov, N. V.: A második világháború előestéjén. — NNI, 1970. 5. sz. 3—27. p.

Douglas-Hamilton, J.: Ribbentrop és a háború. — Journal of Contemporary History, 5. köt. 4. sz. 1970. 45. p.

Kowalski, W. T.: Lengyelország és a szövetségesek. — RHDGM, 78. sz. 1970. 17—34. p.

Jedruszczak, Tadeusz: Lengyelország és a második világháború kitörése. — RHDGM, 78. sz. 1970. 1—15. p.

Boltin, E.: A Szovjetunió külpolitikája a Nagy Honvédő Háború előestéjén és a háború éveiben. — K, 1970. 7. sz. 112—122. p.

Kobljakov, I.: Berlinből a szovjet hazába 1941 júniusában. — MZs, 1970. 3. sz. 105—109. p.

Zivkova, L.—*Miceva*, Z.—*Mirceva*, H.: Új kutatások a Duna-medence és a Balkán nemzetközi kapcsolataira a második világháború előestéjén és kezdetén. — Études Balkaniques, 1970. 2. sz. 137. p.

Zografski, Danco: Macedónia és a tengelyhatalmak. (Macedónia felosztása 1941-ben.) — ÖO, 1970. 3. sz. 161—167. p.

Gornenszki, Nikifor: A balkáni népek akcióegységének feltételei a második világháború előestéjén és kezdeti szakaszában. — Études Balkaniques, 1970. 2. sz. 5—23. p.

Savu, Al. G.: Románia semlegességi törekvései a második világháború kezdetén. — Ko, 1970. 4. sz. 572—579. p.

Cervinková, M.: Eduard Benes nézetei és diplomáciai tevékenysége az 1943-as csehszlovák—szovjet egyezmény előkészítésének idején .— Historia, 1969. 17. sz. 235—274. p.

Chilton, Edward: A legszokatlanabb háborús egyezmény. — RAF, 1969. 4. sz. 259—262. p.

Avossa, Gianalfoso d': A Földközi-tenger és a Közel-Kelet a német tervekben a második világháború idején. — RM, 1970. 11. sz. 1645—1655. p.

Dasicsev, V.: A tengerentúli gyarmati expanzió helye a német fasizmus külpolitikai programjában. — VIZs, 1970. 1. sz. 34—41. p.

Groszszman, A. Sz.: A fasiszta Olaszország belépése a második világháborúba. — VI, 1970. 2. sz. 63—85. p.

Olaszország történetének szégyenletes lapja. Dokumentumok a Görögország elleni támadás előkészítéséről 1940-ben. — VIZs, 1970. 10. sz. 71—76. p.

Szerova, O. V.: A diplomáciai kapcsolatok helyreállítása Olaszország és a Szovjetunió között 1944 márciusában. — NNI, 1970. 4. sz. 67—76. p.

Szerova, O. V.: A fasiszta Olaszország külpolitikája a második világháborúból való kilépés előtt. — VI, 1970. 6. sz. 51—63. p.

Az európai második arcvonal megnyitásának diplomáciai története. 1941—1944. — MZs, 1970. 5. sz. 33—39., 11. sz. 108—115. p.

Cigliana, Carlo: A második világháború történetének vitatott lapjai. A szövetségesek konferenciái, 1943—1944. — RM, 1970. 10. sz. 1439—1466. p.

Zellweger, Edward: Svájc fegyveres semlegessége a második világháborúban. — ÖMZ, 1970. 5. sz. 371—372. p.

Vetsch, Christian: 30 évvel ezelőtt — Svájc katonai fenyegetése 1940 májusában — ASM, 1970. 5. sz. 351—354. p.

Dankelmann, Otfried: A spanyol „nem hadviselés" elve a második világháborúban. — ZM, 1970. 6. sz. 683—692. p.

Courtade, J. W.: Spanyolország és a második világháború. — Journal of Contemporary History, 5. köt. 4. sz. 1970. 65. p.

Hadi-, gazdasági és társadalmi potenciál

Dokumentumok a német ipar szerepéről a második világháború előkészítésében és irányításában. — Wk, 11. sz. 1970. 33—46. p.

Drobisch, Kl.— *Eichholtz,* D.: Külföldi munkaerők kényszermunkája Németországban a második világháború alatt. — ZG, 1970. 6. sz. 626—640. p.

Gibelli, A.: Toborzás németországi munkára Genova tartományában. 1940—1945. — Il Movimento di Liberazione in Italia, 22. köt. 2—3. sz. 1970. 115. p.

Stolfi, R. H. S.: Felszerelési adottságok a győzelemhez Franciaországban, 1940-ben. (Összehasonlítás a német és francia fegyveres erők között, kvantitatív és kvalitatív alapon.) — History, 55. köt. 183. sz. 1970. 1—20. p.

Szemeniscsev, Ju. P.: Francia atomtudósok a második világháborúban. — NNI, 1970. 4. sz. 97—105. p.

Holley, I. B.: A repülőipar koordinálása az Egyesült Államokban 1940-ben. — RHDGM, 77. sz. 1970. 3—14. p.

Prusa, Josef: A Szovjetunió részaránya a fasizmus elleni háború terheiben. — Atom, 1970. 5. sz. 129—131. p.

Vannikov, B. L.: A Szovjetunió védelmi képessége a háború előestéjén. Egy népbiztos feljegyzéseiből. — VI, 1969. 1. sz. 122—135. p.

Komarov, N.: A Szovjetunió gazdasága a háború alatt és a hamisítók koholmányai. — VIZs, 1970. 12. sz. 30—38. p.

Az ipar helyreállításának szakaszai a Szovjetuniónak a fasiszta német megszállás alól felszabadított területein. — VI, 1969. 5. sz. 25—36. p.

Kaczmarek, Kazimierz: A népi Lengyelország gazdasági erőfeszítései 1944—1945-ben, a hitleri Németország feletti győzelem érdekében. — WPH, 1970. 3. sz. 3—65. p.

Tutu, D.—*Tudor,* I.: Románia katonai és gazdasági hazzájárulása a Hitler elleni háborúhoz. — Studii, 1970. 3. sz. 425—440. p.

Witwicki, M.—*Maciazek,* J.: A második világháború számokban. — MW, 1970. 5. sz. 45—72. p.

Sztepakov, V.: A szovjet emberek erkölcsi-politikai felkészítése a Nagy Honvédő Háború előestéjén. — K, 1970. 8. sz. 96—106. p.

Petrov, Ju. P.: A Kommunista Párt, mint a szovjet nép győzelmének szervezője és vezetője a Nagy Honvédő Háborúban. — VI, 1970. 5. sz. 3—28. p.

A nép és a hadsereg. Interjú Georgij Zsukovval, a Szovjetunió marsalljával. [A szovjet hátország hősies segítsége a második világháború idején.] — Fáklya, 1970. 9. sz. 7. p.

Zaharov, Sz.: A flotta politikai munkásainak felkészítése a háború éveiben. — VIZs, 1970. 6. sz. 48—53. p.

Stanisic, Milija: A jugoszláv fegyveres erők társadalmi helyzete az 1941—1945. évi forradalomban. — Vojno Delo, 1970. 6. sz. 102—110. p.

Efimov, V. I.: A Nagy Honvédő Háború évei Szamarkandban. — ISzSzSzR, 1970. 1. sz. 139—142. p.

[Kuznecova] Kusnezova, O.—*[Szeleznev] Selesnjov,* W.: A fasiszta német csapatok erkölcsi-politikai arculata a szovjet—német fronton 1941—1945 között. — ZM, 1970. 5. sz. 598—608. p.

Müller, Klaus-Jürgen: Himmler beszédének előzménye és tartalma, amelyet 1940. március 13-án tartott Koblenzben a tábornoki kar előtt. — VfZ, 1970. 1. sz. 95—121. p.

Cseremuhin, K.: A „villámháború" tervének összeomlása. — KZ, 1970. 64. sz. 2—3. p.

Biman, Stanislav: Az „A-Fall" fedőnevű német haditerv, mely Morva- és Csehország lerohanására vonatkozott. 1943—1944. — HV, 1970. 4—5. sz. 614—629. p.

Beutov, G. N.: A „Seelöwe"-terv Hitler bukása vagy blöffje? — NNI, 1970. 5. sz. 120—134. p.

Seidler, Franz W.: A német Wehrmacht keleti csoportjának vezetése a második világháborúban. — WR, 1970. 12. sz. 683—702. p.

Kissel, Hans: A przemysli vasúti híd. A különböző megítélések a híd hadműveleti értékéről lelassították az ellátást 1941 őszéig. — WR, 1970. 4. sz. 209—223. p.

Bleyer, Wolfgang: A fasiszta hadvezetőség tervei a totális háborúra 1944 nyarán. — ZG, 1969. 10. sz. 1312—1329. p.

Roon, G. v.: Moltke gróf mint nemzetközi jogász a Wehrmacht fővezérségében. — VfZ, 1970. 1. sz. 12—61. p.

Münch, Werner: Az USA, Nagy-Britannia és a Szovjetunió katonai együttműködése a második világháború idején. — WR, 1970. 9. sz. 518—534, 10. sz. 566—596., 11 sz. 620—633. p.

Vaszilevszkij, A. M.: A fegyveres harc vezetésének kérdései a Nagy Honvédő Háborúban. — VI, 1970. 5. sz. 49—72. p.

[Vjasankin], I. A.: Az erőszakos felderítés vezetése és szervezése a Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújában. — ZM, 1970. 5. sz. 567—580. p.

Blagowieszczanski, I.: Az 1. Lengyel Hadsereg második világháborús szervezetének jellemzése. — MW, 1970. 10—11. sz. 63—77. p.

Blagowieszczanski, I.: Az 1. Lengyel Hadsereg tábori vezetése és összfegyvernemi törzsei szervezetének elemzése. — MW, 1970. 7. sz. 70—76. p.

Murmanceva, V.: Szovjet női légvédelmi alakulatok a Nagy Honvédő Háborúban. — VIZs, 1970. 3. sz. 93—99. p.

Gosztonyi Péter: Csehszlovák egységek a Szovjetunióban 1941—1945-ben. — SS, 1969. 9. sz. 47—52. p.

Seidler, Franz W.: Oskar Ritter von Niedermayer a második világháborúban. Adalék a Kelet Légió történetéhez. — WR, 1970. 3. sz. 168—174., 4. sz. 193—208. p.

Összeállították:
Molnár Éva
Viniczai István
Windisch Aladárné

HIBAIGAZÍTÓ

Folyóiratunk 1972. évi 4. számának 810. oldalán szereplő osztrák, illetve NDK-beli tudományos kutató neve helyesen:

DR. WALTRAUD HEINDL

DR. PETZOLD JOACHIM

TARTALOM

TANULMÁNYOK

SZÁNTÓ IMRE — Dobó István — — — — — — — — — — 3
TILKOVSZKY LORÁNT — A Fegyveres-SS magyarországi toborzóakciói — 38

KÖZLEMÉNYEK

MÓRICZ BÉLA — Móricz István — II. Rákóczi Ferenc ezredese (1703—1711) — — — — — — — — — — 79
ÁCS TIBOR — Engels az 1848—49-es „magyar háború" hadtörténetéről — — — — — — — — — — 103

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

JÓZSA ANTAL — Az oroszországi szocialista forradalmat követő
VAJDA ALAJOS — osztrák—magyar hadifogoly-politikára vonatkozó dokumentumok (1917—1918) — — — — — 136

SZEMLE

J. A. — *Vadász Sándor:* Lenin és a zimmerwaldi baloldal — — — — — — — — — — — 179
SZTANA BÉLA — *Zaharov:* Délkelet- és Közép-Európa felszabadítása — — — — — — — — — — 182
ÖLVEDI IGNÁC — A második világháború és a jelenkor — — — 184
FARKAS MÁRTON — *E. Könnemann—H. J. Krusch:* Akcióegység a Kapp-puccs ellen — — — — — — — — 185
GODÓ ÁGNES — *Julius Mader:* Hitlers Spionage-Generale sagen aus — — — — — — — — — — — 189
* * * — Külföldi hadtörténelmi folyóiratok szemléje — 192

KRÓNIKA

MILEI GYÖRGY — Beszámoló a szovjetoroszországi polgárháború befejezésének 50. évfordulóján rendezett tudományos ülésszakról — — — — — — — — 199
MOLNÁR PÁL — Híreink — — — — — — — — — — 202

BIBLIOGRÁFIA

MOLNÁR ÉVA, VINICZAI ISTVÁN WINDISCH ALADÁRNÉ — Külföldi hadtörténelmi folyóiratok repertóriuma — 1970. I. rész — — — — — — — — — 203

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

ИМРЕ САНТО — Иштван Добо — — — — — — — — — 3
ЛОРАНТ ТИЛЬКОВСКИ — Действия по вербовке в боевые части СС в Венгрии 38

СООБЩЕНИЯ

БЕЛА МОРИЦ — Иштван Мориц — полковник Ференца Ракоци II (1703—1711) — — — — — — — — — 79
ТИБОР АЧ — Энгельс об истории войны 1848/49 гг. в Венгрии 103

ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ АРХИВ

АНТАЛ ЙОЖА, АЛАЙОШ ВАЙДА — Политика Австро-Венгрии, проводимая по отношению к военнопленным в период после Октябрьской революции в России — — — — — — 136

ОБЗОР

А. Й. — *Шандор Вадас:* Ленин и Циммервальдская левая 179
БЕЛА СТАНА — *Захаров:* Освобождение Юго-восточной и Восточной Европы — — — — — — — — — 182
ИГНАЦ ЭЛЬВЕДИ — Вторая мировая война и современность — — — 184
МАРТОН ФАРКАШ — *E. Könnemann—H. J. Krusch:* Aktionseinheit. Contra Kapp—Putsch. — — — — — — 185
АГНЕШ ГОДО — *Julius Mader:* Hitlers Spionage—Generale sagen aus — — — — — — — — — — — 189
* * * — Обзор иностранных военно-исторических журналов 192

ХРОНИКА

ДЕРДЬ МИЛЕИ — Отчет о научной сессии, организованной в честь 50-ой годовщины завершения гражданской войны в Советской России — — — — — — — 199
ПАЛ МОЛЬНАР — Новости — — — — — — — — — — 202

БИБЛИОГРАФИЯ

ЭВА МОЛЬНАР, ИШТВАН ВИНИЦАИ, ЭЛЕОНОРА ВИНДИШ — Библиография иностранных военно-исторических журналов — 1970 год. Часть 1-ая. — — — — 203

INHALT

STUDIEN

IMRE SZÁNTÓ — István Dobó — — — — — — — — — — 3
LORÁNT TILKOVSZKY — Die Werbeaktionen der Waffen-SS in Ungarn — 38

MITTEILUNGEN

BÉLA MÓRICZ — István Móricz — der Oberst Ferenc Rákóczis II. (1703—1711) — — — — — — — — — — 79
TIBOR ÁCS — Engels über die Kriegsgeschichte des Krieges Ungarns vom Jahre 1848—49. — — — — — 103

KRIEGSGESCHICHTLICHE URKUNDENSAMMLUNG

ANTAL JÓZSA, ALAJOS VAJDA — Die österreichisch—ungarische Kriegsgefangenenpolitik nach der Oktober-Revolution (1917—1918) — — — — — — — — — — — 136

RUNDSCHAU

A. J. — *Sándor Vadász:* Lenin und die Zimmerwalder Linke — — — — — — — — — — — — 179
BÉLA SZTANA — *Saharow:* Die Befreiung Südost- und Osteuropas 182
IGNÁC ÖLVEDI — Der zweite Weltkrieg und die Jetztzeit — — 184
MÁRTON FARKAS — *H. Könnemann—H. J. Krusch:* Aktionseinheit contra Kapp-Putsch — — — — — — — — 185
ÁGNES GODÓ — *Julius Mader:* Hitlers Spionage-Generale sagen aus — — — — — — — — — — — — 189
* * * — Übersicht der kriegsgeschichtlichen Zeitschriften des Auslands — — — — — — — — 192

CHRONIK

GYÖRGY MILEI — Bericht über die wissenschaftliche Session aus Anlaß des 50. Jahrestages des Bürgerkrieges in Sowjetrußland — — — — — — — — — 199
PÁL MOLNÁR — Nachrichten — — — — — — — — — 202

BIBLIOGRAPHIE

ÉVA MOLNÁR, ISTVÁN VINICZAI, ELEONORE WINDISCH — Repertorium kriegsgeschichtlicher Zeitschriften des Auslands — 1970. I. Teil — — — — — 203

Ára: 8,— Ft

A ZRÍNYI KATONAI KIADÓ
második negyedévi kiadványaiból

MEGJELENT

A. A. Grecsko:
A BÉKE ÉS A KOMMUNIZMUS ÉPÍTÉSÉNEK ŐRHELYÉN

1973. évi ünnepi könyvhét kiadványa

M. V. Zaharov:

DÉLKELET- ÉS KÖZÉP-EURÓPA FELSZABADÍTÁSA 1944—1945

Megjelenik kötve, 592 oldal terjedelemben. Ára: 73,— Ft

Magyar szerzői munkaközösség:

KORSZERŰ HARC ÉS AZ EMBER

Megjelenik kötve, 320 oldal terjedelemben

Szovjet szerzői munkaközösség:

A CSAPATVEZETÉS ALAPJAI

Megjelenik kötve, 304 oldal terjedelemben

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A TARTALOMBÓL:

Dombrády Lóránd

A magyar ipar háborús mozgósítása az 1938–40 közötti időszakban

V. Maculenko

A koreai háború

N. Kiss István

Katonaparasztság

2

XX. ÉVFOLYAM · BUDAPEST, 1973

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

2

1973

ÚJ FOLYAM BUDAPEST XX. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Beőthy Ottó (Budapest) — *Glatz Ferenc*, a Magyar Történelmi Társulat tudományos munkatársa (Budapest) — *N. Kiss István* kandidátus, a Magyar Mezőgazdasági Múzeum tudományos főmunkatársa (Budapest) — *V. Maculenko*, a szovjet hadsereg vezérőrnagya, a történelemtudományok doktora (Moszkva) — *Lengyel István*, az ELTE Bölcsészettudományi Karának docense (Budapest) — *Szabó Sándor*, a Zrínyi Katonai Kiadó felelős szerkesztője (Budapest) — *Vass Előd*, az Országos Levéltár tudományos munkatársa (Budapest) — *Molnár Éva, Viniczai István* és *Windisch Aladárné*, a Hadtudományi Intézet tudományos főmunkatársai, valamint *Dombrády Lóránd, Godó Ágnes* kandidátus, *Halápi László, Molnár Pál* és *Józsa Antal* kandidátus, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos munkatársai.

Szerkeszti a szerkesztő bizottság

Benda Kálmán, Farkas Márton, Godó Ágnes, Harsányi János, Háncs Ernő, Mucs Sándor, Nagy Gábor, Ölvedi Ignác, Tóth Sándor, Urbán Aladár

Felelős szerkesztő:

Liptai Ervin

Főszerkesztő:

Balázs József

Szerkesztő:

Molnár Pál

Szerkesztőség:

Budapest I., Kapisztrán tér 2—4. Postacím: 1250 Budapest. Pf. 7.

Telefon: 360-764

Kiadja a Zrínyi Katonai Kiadó

Budapest XIII., Dózsa György út 49. Postacím: 1553 Budapest. Pf. 31.

Telefon: 409-550

Megjelenik negyedévenként

Előfizetési díj: 1 évre 32,— Ft, 1/4 évre 8,— Ft

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőnél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodájában (Bp. V., József nádor tér 1. Távbeszélő: 180-850. Postacím: Posta Központi Hírlap Iroda, 1900 Budapest) közvetlenül, vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215—96 162 pénzforgalmi jelzőszámra

Index: 25—371

73.2713/2—02 — Zrínyi Nyomda, Budapest. — F. v.: Bolgár Imre vezérigazgató

TANULMÁNYOK

A MAGYAR IPAR HÁBORÚS MOZGÓSÍTÁSA AZ 1938—40 KÖZÖTTI IDŐSZAKBAN

DOMBRÁDY LÓRÁND

A győri hadfelszerelési program megvalósításának kulcskérdése volt az ipar gyors és zökkenőmentes átállítása a haditermelésre. Bár már korábban történtek erre irányuló intézkedések, a katonai vezetés véleménye szerint azonban ezek messze elmaradtak az ipar hathatós mozgósítását megkövetelő előzetes munkálatoktól, s mind a katonai, mind az ipari körökben a legteljesebb bizonytalanság uralkodott.

A harmincas évek közepén megkezdődött a magyar hadiipar közvetlen és közvetett kiépítése. A gazdasági válság után kibontakozó ipari fellendülésben, amely 1936 és 37-ben már meghaladta az ipar 1929-es termelési értékét, szerep jutott azoknak a korlátozott megrendeléseknek is, melyeket a Honvédelmi Minisztérium (HM) adott a hadiüzemként szóba jövő nagyüzemeknek, főként a Weiss Manfred Vas- és Fémműveknek. Ezek fő célja volt, hogy az érintett gyárak felújítsák és kifejlesszék hadiipari kapacitásukat, s felkészüljenek hadianyagok sorozatgyártására.[1] Fontos szerepet játszottak a felkészülésben a HM és a Haditechnikai Intézet (HTI) közreműködésével folyó, különféle haditechnikai eszközök prototípusának előállítására és meglevők modernizálására irányuló kísérletek. A WM-gyár harckocsi, gépjármű, repülőgépgyártás, a Danuvia gyalogsági fegyver, míg a MÁVAG lövegüzeme a tüzérségi fegyverzettel kapcsolatos kísérleteket folytatott.[2] Nagy lehetőséget jelentett az ipar számára a légoltalom megteremtése és az ezzel kapcsolatos megrendelések is.

Kívánatosnak tartotta a vezérkar a hadianyaggyárak export tevékenységét is. Ennek keretében — mivel a békeszerződés tiltó rendelkezései értelmében hadianyagot tilos volt exportálni — elsősorban a baráti Olaszországba, valamint semleges államokba exportáltak légvédelmi lövegeket és más hadianyagokat, illetve a hadianyaggyártásban felhasználható anyagokat. Az export tevékenység a nagyhatalmak

[1] Ezzel kapcsolatosan lásd *Berend T. Iván—Ránki György:* Magyarország gyáripara a második világháború előtt és a háború időszakában (1933—1944) (Budapest, Akadémiai Kiadó, 1958.) c. művének megfelelő részeit.

[2] Lásd a szerzőnek a *Hadtörténelmi Közlemények* 1970. évi 4., 1971. évi 1. és 1972. évi 4. számában a harckocsi, gépjármű és löveggyártással foglalkozó tanulmányainak idevágó részeit.

hallgatólagos beleegyezésével egyre bővült, s 1938 elején már angol, francia és magyar cégek között is tárgyalások kezdődtek hadianyagoknak minősülő cikkek exportjáról.[3]

Közvetetten a hadiipari felkészülést szolgálta az acélgyártásban megindult mennyiségi és minőségi fejlődés, az olaj- és alumíniumipar területén folyó eredményes kutatás és a vegyiipar nagyarányú fejlesztését célzó intézkedések is.[4]

Az 1937-ben jelentkező válságjelenségek bár viszonylag későn, de 1938 első felében megmutatkoztak a hadfelszerelés gyártásával foglalkoztatott nehéziparban is. A szűk keretek között mozgó foglalkoztatottság már nem volt elégséges a válság gyűrűződésének meggátlására, a termelés 11 százalékkal elmaradt az előző év hasonló időszakától. Az ipar — az eddigi megrendelésekből alig részesülő közép- és kisipar is —, amely egy nagyarányú fegyverkezési program reményében élt és tett előkészületeket, sürgette a nyílt fegyverkezés megindítását, ami konjunktúrát teremthet az iparban. A tőkés körök ebbeli kívánságát fejezte ki Fenyő Miksa, amikor az 1938-as év gazdasági kilátásairól szólva új beruházási politikát követelt: „... a termelés csökken, ha egyelőre nem is aggasztó mértékben, a haszonmarge-ok jelentősen szűkülnek, semmi kétség, a kormányzati politikának fel kell készülnie egy tervszerű, az eddiginél kiadósabb beruházó politikára."[5] Az ekkor már nyílt titokként kezelt újrafelfegyverzési program mielőbbi megindítását „konjunktúra-politikai szempontból igen szerencsés"-nek tartották, mint ami „a várakozást meghaladóan biztosítja a konjunktúravonal felfelé irányuló mozgását".[6]

„Fontos az — mondotta ezzel kapcsolatban Chorin Ferenc, a Gyáriparosok Országos Szövetségének (GYOSZ) 1938. évi esztergomi közgyűlésén —, hogy az a beruházási politika, melyet hosszú idő óta sürgetek, minél nagyobb erővel, minél nagyobb gyorsasággal érvényesüljön, és ha lehet, a dekonjunktúrát Magyarországtól távol tartsa."[7]

A fent vázolt előkészületekkel párhuzamosan a vezérkar is terveket készített az ipar mozgósítására, haditermelésre való átállítására. Ezek az előmunkálatok azonban inkább csak elméleti síkon mozogtak, s egyelőre legfeljebb kisebb részintézkedésekben realizálódtak, korántsem elégítették ki az igényeket. Az újrafelfegyverkezési program megvalósításának időpontja, mérete ugyanis a vezérkar állandó érdeklődése és sürgetése ellenére is bizonytalan volt, ami hátráltatta a konkrét iparmozgósítási tervek, átfogó intézkedések kidolgozását. Ez gyakori nézeteltérésekhez is vezetett a katonai és polgári vezetés között, s akadályozta az együttműködés kidolgozását az érdekelt minisztériumokkal.

A hadsereg vezetői számára a fő kérdés az volt, hogy a tervezett felfegyverzés fő célját, a „maximális erőkifejtés"-t, hogyan sikerül a

3 HL. VKF. Eln. 1. — 1938/2090. sz.
4 *Berend—Ránki:* i. m. megfelelő fejezetei.
5 Honi Ipar, 1937. 10. sz.
6 Uo. 1938. 1. sz.
7 Magyar Gyáripar, 1938. 6. sz.

meglevő gazdasági erőtényezők teljes és azonnali igénybevételével rövid idő alatt biztosítani. A vezérelv a totális háború elmélete volt, azaz német fasiszta mintára az összes katonai, gazdasági és társadalmi tényezőt — a legteljesebb szervezettséggel — maximálisan kihasználni és a háborús felkészülés szolgálatába állítani. Ehhez a gazdaság tökéletes mozgósításának tervére lett volna szükség, amely — a hadseregéhez hasonlóan — a gazdasági életben pontosan meghatározza a feladatokat, és kellő pillanatban biztosítja a béketermelésnek haditermelésre való gyors átállítását. Magában kell foglalnia a hadigazdaságra való áttérés műszaki feltételeit — az üzemek és gépi eszközöknek már békében való előkészítését —, a szükséges nyersanyagok felhalmozását, kellő számú műszaki szakember és munkáshadsereg készenlétbe helyezését. De nem nélkülözhette az ipar katonai irányításának és biztosításának tervét sem. Egy ilyen terv csak gondosan mérlegelt politikai, katonai és gazdasági megfontolásokon nyugodhatott, ami megfelelő támpontokat ad a tervezőknek.[8] A magyar katonai vezetésnek azonban nem állt módjában ilyen előkészítés, hiszen hiába követelték a harmincas évek közepétől egyre türelmetlenebbül az intenzívebb előkészületeket, az állam fokozottabb beavatkozásán nyugvó, a háborús mozgósítás előkészítését biztosító jobboldali politikát, s ennek megfelelő intézkedések kiadását. Az előkészületek csak igen lassan, a politikai konsternáció, de méginkább az ország gazdasági lehetőségei alakulásának megfelelően alakultak, messze elmaradva a vezérkar igényeitől.[9] Így aztán, amikor 1938 márciusában sor kerülhetett a milliárdos program meghirdetésére és végrehajtására, a katonai vezetés nagy gyorsasággal igyekezett a helyzet megkívánta intézkedéseket kierőszakolni, az ipart mielőbb mozgósítani, a haditermelésre átállítani.

Még csak kezdeti stádiumban voltak a beruházási program előkészítő munkálatai, mikor 1937 novemberében az eddigi katonareferens helyett létrehozták az Iparügyi Minisztérium XVII. katonai osztályát, amely formailag kettős alárendeltségében, de valójában a HM kihelyezett ipari részlegeként működött, s feladatául kapta, hogy irányítsa az ipar honvédelmi érdekek szerinti mozgósításának munkálatait, teremtsen szoros kapcsolatot a hadügyi és ipari tárca között. Az 1938. év egyre gyorsuló eseményei még a szerveződés időszakában találták az osztályt. Mindenekelőtt számba kellett venni és összegezni az előző évek során már a HM és más tárcák által végzett előkészítő munkát, s erre, mint alapra, ráépíteni az ipari mozgósítás új helyzet megkívánta rendszerét.

Decemberben megjelent a HM „Fr. 5" jelzésű, bizalmas utasítása a hadiüzemek és alkalmazottaik felriasztása, illetve háború esetén való igénybevételének előkészítéséről, majd 1938. március 26-án ennek lényegesen kibővített, „Fr. 6" jelű változata, mely már az időközben nyíltan meghirdetett újrafelfegyverzés jegyében részletes intézkedési tervet is tartalmazott, törölte az e tárgyban addig kiadott összes

[8] Gazdasági mozgósítás, Vk Lapszemle, 1938. február.
[9] HL. VKF. Eln. 1. — 1938/2238. sz.

intézkedést, s a majdani végrehajtásért — amit mielőbb meg akartak kezdeni — a HM-et és az illetékes minisztereket tette felelőssé.[10]

Az „utasítás" bevezetéseként leszögezte: „A honvédség háborús anyagi ellátása és az erre vonatkozó előmunkálatok elkészítése a m. kir. honvédelmi miniszter hatásköre. A honvédség anyagi ellátására szolgáló háborús ipari termelés előkészítése és a tervezés vezetése — a HM által felállított követelmények szerint — az iparügyi miniszter feladata... Jelen segédlet azokat az előkészületeket és rendelkezéseket tárgyalja, amelyeket a honvéd igazgatásnak, békében, karhatalmi állományfelemelés (Kháf.) elrendelése után és felriasztásakor (fr.) végre kell hajtani, hogy az iparnak háborús termelésre való áttérése súrlódás és zökkenés nélkül biztosítható legyen."[11]

Első lépésként ki kellett jelölni azokat az ipari és termelő üzemeket, amelyeket a HM hadiüzemmé nyilvánít, és mint ilyeneket „a hadviselés érdekében az illetékes miniszterrel egyetértőleg a fr-kor életbe lépő törvényes rendelkezések alapján üzemük folytatására, vagy a személyzettel együtt használatra való átengedésre kötelez".[12] Ezeket „a hadviselés elsőrendű fontosságú szükségleteit biztosító »A« és az egyéb fontos szükségleteket biztosító »B« üzemekre" osztották. Az „A" kategóriájú üzemek részére a HM-nek, míg a „B" csoportba tartozóknak a megfelelő szakminiszternek kellett már békében elkészíteni az igénybevételre vonatkozó, s az üzemek vezetőségének fr-kor azonnal kézbesítendő rendelkezéseket, miszerint a HM hadiüzemmé nyilvánítja és katonai felügyelet alá helyezi az üzemet s a honvédelem érdeke szerint a munka folytatására kötelezi; az üzem alkalmazottait pedig „személyes szolgálatra igénybeveszi" és munkaviszonyukban való megmaradásra kötelezi. Ugyanakkor a HM az üzem „tényleges katonai szolgálatra bevonulni köteles alkalmazottait" ideiglenesen mentesíti. Csak a háborús feladatok végrehajtása szempontjából „feltétlenül nélkülözhetetlen és pótolhatatlan" szakalkalmazottak (mérnökök, technikusok) és szakmunkások voltak mentesíthetők: minden olyan munkahelyre, ahol ez lehetséges volt, nőket és bevonulásra nem kötelezett férfiakat kellett alkalmazni. Az „A" kategóriájú hadiüzemek vezetőségének minden év augusztus 15-ig a kerületi katonai parancsnoksághoz kellett felterjeszteni mentesítendő alkalmazottai névsorát, amit a parancsnokság jóváhagyása végett a HM-nek továbbított. Ezzel szemben a „B" minősítésű üzemek a fr-t követő hat hónapon belül csak az illetékes szakminiszternek terjesztették fel a felmentendők névsorát. A „B" kategória felmentettjeinek körét a rendelkezések értelmében a legszükségesebb mértékig kellett szűkíteni. Mindez azonban még nem volt elégséges, mert a felmentésekben a végső szót az üzem mozgósításakor hivatalba lépő katonai parancsnoka mondta ki, aki az üzem vezetőségével

[10] Fr. 5. *Utasítás* a hadiüzemek megszervezésére felriasztás, karhatalmi állományfelemelés esetére, illetőleg háború idejére. (8617/I. B. 1937. fr.)
Fr. 6. *Utasítás* a hadiüzemekhez beosztott üzemi katonai parancsnokok és műszaki ellenőrök részére fokozott készültségi állapotok esetén, felriasztás, illetőleg háború idején, továbbá, felriasztás esetén a magasabb parancsnoksághoz beosztott szén- és iparügyi előadók számára. (8761/I. B. — 1938. sz. Hr.)
[11] Uo.
[12] Uo.

a felmentettek névsorát még egyszer felülvizsgálta, s azt a kerületi katonai parancsnokság keretében működő „Felmentési bizottság"-nak megküldte jóváhagyás és a behívást végző honvédségi szerveknek való továbbítás céljából.

A „Fr. 6" jelű „utasítás" pontosan meghatározta a már békében kijelölendő, de csak mozgósításkor hivatalba lépő katonai parancsnokok (továbbiakban Ükatpk.) feladatát is, amely a fent részletezett döntésen kívül kiterjedt az üzemi munkásalakulatok felállítására és megszervezésére; a munkásság szociális helyzetének, fegyelmének, hangulatának figyelemmel kísérésére; a kémkedés, szabotázs és ellenséges propaganda elleni védekezésre; a hadiüzem földi (harcászati) védelmének, ezen belül a karhatalmi és riadó intézkedések kidolgozására és az őrszolgálat megszervezésére és irányítására; a zavartalan termelés és munkafegyelem biztosítására; esetenként helyzetjelentések elkészítésére; az üzemi légoltalmi parancsnokkal való szoros együttműködésre; a gyárban elkészült hadianyagok átvételénél a Központi Átvételi Bizottság (KÁB) segítésére, valamint esetleges kiürítés esetén annak előkészítésére.[13]

Katonai parancsnokot az illetékes vdd. parancsnokság minden 200-nál több alkalmazottat foglalkoztató gyárba nevezett ki. Az ennél kevesebb létszámmal dolgozó üzemeket valamelyik nagyobb gyár parancsnoksága alá helyezték. A parancsnokot szakügyekben az Iparügyi Minisztérium XVII. osztályának és a kerületi katonai parancsnokság szén- és iparügyi előadójának; katonai és személyi kérdésekben, valamint az ellenséges propaganda elhárítása terén az illetékes honvéd állomás-, illetve ennek hiányában a kerületi katonai parancsnokságnak; míg a szabotázs és kémkedés ügyekben a Fővezérség nyilvántartó csoportjának rendelték alá.

A parancsnok a neki mindenben engedelmeskedni tartozó munkások felett katonai fenyítő hatalmat gyakorolt, ami pénzbüntetésre, fogda fenyítésre és pótalakulatokhoz való bevonultatásra terjedt ki. Nagyobb vétség esetén a munkásokat hadbíróság elé is állíttathatta.

Az „utasítás" külön fejezetet szentelt az „A" kategóriájú vállalatoknál mozgósításkor felállítandó félkatonai szervezet, az „üzemi munkásalakulatok" megszervezésének. Ez minden, az iparmozgósítással foglalkozó korábbi dokumentumból hiányzott, s megvalósítása nagy lépést jelentett az üzemek katonásítása terén.

A munkásalakulatot minden „A" kategóriájú hadiüzemben az Ükatpk. állította fel „a különleges katonai érdekek megóvása és a zavartalan haditermelés biztosítása céljából". Az üzem vezetőségének (igazgatóságának) irányítása ettől kezdve csak az üzemi katonai parancsnokon keresztül érvényesülhetett, mivel „az üzemi munkásalakulatoknak munkát csakis az Ükatpk. útján, annak nevében és ellenjegyzése mellett" adhatott ki.[14] Az üzemi munkásalakulatba beletartozott minden, az üzem katonai megrendelésein közvetlenül vagy közvetve dolgozó alkalmazott kor és nemre való tekintet nélkül, akik a „hadiszolgáltatásokat elrendelő törvény értelmében személyes hadi-

[13] Uo.
[14] Uo.

szolgálatra igénybevételnek".[15] Természetesen az alakulatoknak csak a megbízható munkások lehettek tagjai. A megbízhatóság elbírálása az Ükatpk. dolga és joga volt, aki az általa megbízhatatlannak nyilvánítottak közül a katonai szolgálatra kötelezetteket bevonultatta, a többieket haladéktalanul eltávolította az üzemből. A munkásalakulat az üzem nagysága szerint zászlóalj és századokra tagozódott, s a kerületi katonai parancsnokságnak volt alárendelve. A kisebb üzemeknek — 200 fő alatti — „munkásosztag"-ot kellett alakítani a legközelebbi nagyüzem katonai parancsnokának alárendeltségében. „A munkásalakulatok tagjai az üzem munkaszervezete szerinti elöljáróik által kiadott parancsoknak feltétlenül engedelmeskedni kötelesek, és e kötelesség megszegése miatt katonai büntető bíráskodás és a katonai fegyelmi fenyítő hatalom alatt állnak... Az alá- és fölérendeltségi viszony alapját nem az alkalmazottak esetleges katonai rendfokozata, hanem üzemi beosztásuk (művezető, előmunkás stb.) alkotja" — szögezte le a rendelkezés.[16]

A munkásoknak kérelmeikkel, fizetett szabadság iránti igényeikkel az üzemi katonai parancsnokhoz kellett fordulniuk. Fizetésüket továbbra is változatlan formában az üzemtől kapták, polgári ruhájukat hordták, otthon laktak, s változatlan társadalombiztosítási ellátásban részesültek. Foglalkozott az „utasítás" a munkásutánpótlás kérdésével is. A hiányzó szak- és segédmunkás utánpótlást az üzemek feladatává tette azzal, hogy csak legvégső esetben forduljanak problémájukkal az Iparügyi Minisztérium XVII. osztályához. Ugyanakkor kötelezték őket, hogy felesleges, átirányítható szakmunkásaikat jelentsék.

Külön fejezetet szenteltek a szerkesztők a „munkásmozgalmak"-nak. Leszögezték, hogy a hadiüzemekben „megfelelő gondoskodás", vezetés és ellenőrzés esetén sztrájk nem léphet fel. Ha igen, úgy a sztrájkoló, mert a hadsereg harcképességét veszélyezteti, „hűtlenség bűntette miatt tíztől-tizenöt évig, a körülményekhez képest életfogytig terjedhető fegyházzal, s ha cselekményéből nagy hátrány származott vagy az a hadviselés érdekét nagy fokban veszélyeztette, halállal büntettetik".[17] A sztrájkot mindenképpen meg kell előzni, a felbújtókat eltávolítani, s ha mégis sztrájk törne ki, karhatalommal csírájában le kell törni.

Az 1938 márciusi „utasítás" fejtette ki részletesen a szén- és iparügyi előadói (Szip) intézmény szerepét is. Ezeket mozgósításkor a budapesti és kerületi honvéd parancsnokságokhoz, valamint a hadseregparancsnokságok anyagi osztályaihoz osztották be. Katonai ügyekben katonai feletteseiknek, szakmai ügyekben az Iparügyi Minisztérium XVII. osztályának alárendeltségébe tartoztak. A katonai parancsnokságokhoz beosztott „Szip"-ek feladata az üzemi katonai parancsnokok és az üzemek munkájának figyelemmel kísérése, a XVII. osztállyal való kapcsolat megteremtése volt. Folyamatosan tájékozódniuk kellett a területükön levő üzemek foglalkoztatásáról, teljesítőképességéről,

[15] Uo.
[16] Uo.
[17] Uo.

nyersanyaghelyzetéről, s biztosítani kellett a zavartalan termelés anyagi és személyi feltételeit. A hadseregparancsnokságokhoz beosztott „Szip"-ek feladatául viszont az esetleges hadműveletek során elfoglalt területeken levő ipar- és bányatelepek szemrevételezését és azok termelésének megindítását szánták.

Külön részletes mellékletek foglalkoztak az ellenséges propaganda és kémtevékenység fajaival, módszerével és az ellenük való védekezéssel.

A kiadott „utasítás"-ban foglaltak végrehajtásának előkészületei megindultak. Azonban egy ilyen, a német fasiszta hadigazdaság módszereit követő, a katonai vezetésnek egyelőre mozgósítás esetén döntő beavatkozást biztosító, de tendenciájában további diktatórikus intézkedések irányában mutató tervezet meglehetősen idegen volt az uralkodó osztály túlzott jobbratolódást és rendeleti kormányzást ellenző csoportjai, valamint a pénz és ipari tőke előtt. Ez ismert volt a vezérkar előtt, amely a teljes és azonnali katonásításban és bizonyos üzemek állami kezelésbe vételében látta volna az ipar hathatós mozgósításának eszközét, de az adott politikai szituációban kompromisszumra kényszerült. Nem kétséges azonban, hogy Rátz Jenő vezérkari főnök — később honvédelmi miniszter — és munkatársai a kormánypolitika jobbratolódásában reménykedtek és ettől várták a megfelelő kormányzati intézkedéseket, és a honvédelmi törvény megalkotását, amely lehetővé teszi a tervezett intézkedések maradéktalan végrehajtását. Jól tükrözi a katonai vezetés ebbeli véleményét az a vita is, amely az Iparügyi Minisztérium XVII. osztálya által 1938. március 17-én összehívott értekezleten az ipar mozgósításának módjáról kibontakozott. A cél az — olvasható az értekezlet jegyzőkönyvében —, hogy a katonák, a VKF képviselőjének javaslatára a polgári partnerek teljes kizárásával, még egyszer megvitassák a hadiüzemek és alkalmazottaik igénybevételének módját, s egységesítsék álláspontjukat.

A kérdés — bár ekkor az „Fr. 5." számú „utasítás" már állástfoglalt — azt volt, hogy mozgósításkor a hadiüzemek alkalmazottait katonásítsák-e, vagy csak személyes szolgálatra vegyék igénybe. A jelenlevők a katonásítás előnyeit és hátrányait mérlegelve a HM 1. b. osztály képviselőjének véleményével szemben abban állapodtak meg, hogy a személyes igénybevétel mellett döntenek. A katonásítás — a katonai rendfokozat szerinti alárendeltség, kincstári illetmény stb. — nagy megrázkódtatást és teljesítménycsökkenést okoz az üzemekben, ami jelen körülmények között kiküszöbölhetetlen. A VKF részéről jelenlevő Makay Ferenc százados kifejtette, hogy a kialakult és lefektetett „rendszert fenn kell tartani, melynél jobbat jelen helyzetben úgysem lehet találni", ami azonban nem jelenti, hogy ezzel meg lehet elégedni. „Nálunk a béke és háborús állapot lényegesen eltér egymástól" — mondotta —, így a mozgósítás mindenképpen megrázkódtatást okoz. Éppen ezért a fennálló lehetetlen viszonyokat kell megváltoztatni, és a helyes megoldáshoz átalakítani. „Megoldás csak egy van: a béke és háborús állapotnak lényegében azonosnak kell lennie. A szervezet, a felügyelet, a gazdasági és fegyelmi ellenőrzés ugyanaz

legyen. Minden üzemnek meg legyen a szakmunkás stb. stokja. Lényegében tehát másról ne legyen szó, mint klgs. esetben a munkástömegek létszámának emeléséről."[18] Félreértések elkerülésére szükségesnek tartotta hangsúlyozni: „Ez magyarul azt jelenti, hogy már békében meg kell teremteni a tervgazdálkodást és meg kell szervezni a munkáshadsereget. Enélkül megrázkódtatás nem kerülhető el, sima átmenet, a mi kis iparunk racionális kihasználása és folyamatos termelése lehetetlen. A munkáshadsereg megszervezésével együtt kell járnia a pontos nyilvántartásnak, a munkások nevelésének, kiképzésének és nagyobb béke megrendelések kapcsán az üzemek próbamozgósításának. Egyedül ez alkalmas a teljesítmények megbízható megállapítására, amire ma senki sem tud határozott választ adni."[19]

Ehhez az „előtanulmányokat" a kiadásra kerülő utasítás szellemében, azok végrehajtása során azonnal meg kell kezdeni — határozta meg Makay százados a továbbmunkálkodás irányát.

A hadiüzemek fr-kor való állami kisajátításának kérdésében is a már megjelent „utasítás" mellett foglaltak állást. A teljes államosítás milliárdokba kerülne, a tervgazdálkodás bevezetésével az állami ellenőrzés és irányítás úgyis érvényesül.

Az „utasítás"-ok egyelőre csak a honvédség mozgósításakor bírtak kötelező erővel. Felmerült a kérdés, vajon az érintett üzemek a kiadásra kerülő „Huba I." megrendelések kapcsán is mozgósíthatók-e.

A vezérkar az 1931. XXVI. és az ennek hatályát meghosszabbító 1937. XV. tc-re hivatkozott, amely messzemenő felhatalmazást adott a kormánynak, hogy rendeleti úton hozzon a gazdasági életet érintő, egyébként a törvényhozás hatáskörébe tartozó intézkedéseket. Ez az érvényben levő felhatalmazás addig is, amíg a szükséges törvények megszületnek, megadja az alapot a megfelelő intézkedések megtételére.

Nagy reményeket táplált a katonai vezetés a márciusban tárcanélküli közgazdasági miniszterré lett Imrédy Béla tevékenységét illetően. Paradox módon, ugyanakkor, amikor Bethlen és csoportja, de nyugati, elsősorban angol körök is a jobbratolódás lefékezését, az ország gazdasági helyzetének további stabilizálását várták Imrédytől, s benne látták Darányi Kálmán lehetséges utódját a miniszterelnöki székben, Rátz Jenő vezérkari főnök és a köré csoportosuló katonatiszti csoport is tőle, a milliárdos program atyjától várta — nem is alap nélkül — törekvéseik támogatását, a politikai és gazdasági élet további jobbratolódását. Úgy látszik, Rátz jobban ismerte elvbarátjának a hatalom megragadására irányuló ambícióit és — ekkor még nyilvánosan ki nem mondott — elképzeléseit egy centralizálásra törekvő és dinamikus jobboldali politikáról, amely egybeesett a katonai körök elképzeléseivel, s Imrédy hatalomra jutása esetén reményt nyújtott azok megvalósítására.

Imrédy és Rátz közötti személyes megbeszélésen nyugodott az az átirat is, amit 1938. április 8-án küldött meg Bornemissza Géza iparügyi miniszter Imrédynek, a beruházási programmal kapcsolatos és a

[18] HL. VKF. Eln. 1. — 1938/2238. sz.
[19] Uo.

honvédelmi miniszterrel „egyeztetett" javaslatairól, s kérte a közgazdasági minisztert, tegye azt „bölcs megfontolás tárgyává".[20] Ami a honvédelmi miniszterrel való közös hangot illeti, ennek kialakítása nem okozott gondot, mivel az átiratot az Iparügyi Minisztérium XVII., katonai osztálya készítette, teljes egészében annak elképzeléseit tartalmazta, s Bornemisszának csak az „egyetértését" kifejező aláírás maradt. Felhívta Imrédy figyelmét, hogy a beruházási program keretében megrendelésre kerülő hadianyagok legyártásával párhuzamosan sürgősen meg kell tenni azokat az intézkedéseket és anyagi előkészületeket is, amelyek háború esetén a hadianyag-utánpótlás biztosításához feltétlenül szükségesek. Ezért a beruházás megvalósítását már az ipar egy részének próbamozgósításával kell összekapcsolni, mert „csak ilyen módon tudjuk pontosan megállapítani a háborús termelés követelményeivel szemben fennálló s már az eddigi vizsgálatok alapján is igen nagyra becsülhető hiányosságokat és az ezek kiküszöböléséhez szükséges munkálatokat".[21] A legsürgősebb — megfelelő intézkedések, ha szükséges jogszabályok útján is végrehajtandó — feladatokat a következőkben látták az átirat készítői: be kell vezetni a szigorú ármegállapítást, illetve árellenőrzést, s a hadianyagok árát a vállalat bevonásával, „csak a tényleges kockázat mértékével indokolt és ennélfogva korlátolt polgári haszon" beszámításával, hivatalosan kell megállapítani, meghagyva az utólagos árkorrekció jogát is; s ugyanakkor a beruházási program során foglalkoztatott üzemeket azonnal állami ellenőrzés alá kell vonni az „üzletvitel, műszaki végrehajtás, termelési költségek alakulása szempontjából", sőt biztosítani kell az államnak azt a jogát is, hogy azt az üzemet, amely a beruházási program során kötelezettségei teljesítése alól kivonja magát, vagy elmarad, ideiglenesen teljes állami vezetés alá vehesse. Amennyiben erre egykét üzemnél sor kerülne, kívánatos és jó alkalom lenne a háború esetén előreláthatóan általánosan alkalmazásra kerülő eljárásnak a tanulmányozására — jegyezte meg Bornemissza —, ugyanis „iparunk aránylagos csekély teljesítőképessége mellett a rendkívüli nagy háborús utánpótlási szükséglet kielégítése más módon nem biztosítható".[22] A szükséges kül- és belföldi nyersanyagok beszerzését, forgalmát, különleges esetre való gyűjtését és tárolását is azonnal biztosítani kell, hogy adott esetben még átmeneti hiány se álljon be. A vállalatokat kötelezni kell készletek gyűjtésére. Ezt oly mértékig kell fejleszteni, hogy a hadianyag háborús utánpótlásának „elvileg teljes nyersanyagszükséglete biztosítva legyen a hadviselés előrelátható egész időtartamára".[23]

Foglalkozott az előterjesztés a szakmunkás-utánpótlás problémájával is. A nagy hadianyaggyárak — a beruházási program során foglalkoztatottakon felül — bizonyos számú tartalék szakmunkást képezzenek ki az esetleges fokozott háborús termelés szükségleteinek kielégítésére.

20 HL. VKF. Eln. 1. — 1938/2382.
21 Uo.
22 Uo.
23 Uo.

A munkások bérét pedig kormányintézkedéssel maximálni kell, s elégedetlenség s „sztrájk veszély esetén a kérdéses üzem személyzetét katonai fegyelem alá helyezve, a munka folytatására kell kötelezni".[24]

A fenti intézkedések végrehajthatóságának alapvető előfeltétele volt: a kormány tegye lehetővé az iparügyi és honvédelmi miniszternek, hogy „megfelelő befolyást" tudjanak gyakorolni a vállalatokra.

Imrédyben, mint közgazdasági miniszterben — de méginkább mint a májusban hivatalba lépő kormány fejében — nem is csalódtak a benne bízók. A „megfelelő befolyás" és az ezt követő intézkedések nem maradtak el. A miniszterelnök azonnal hozzáfogott hatalmi elképzeléseinek végrehajtásához. Ebben maga mögött tudhatta a honvédség vezetőit.

A közgazdasági miniszter március 26-án tájékoztatta a kormányt az általa előkészített beruházási törvény tervezetéről. Ugyanakkor előterjesztést is tett egy, a Kfcsf., Iparügyi Minisztérium államtitkárai, valamint az árkormánybiztosból álló koordinációs bizottságra, melynek feladata a beruházási program katonai rendeléseinek beillesztése a gazdasági életbe.[25] A javasolt bizottság áprilisban létre is jött azzal a változással, hogy a katonai vonal a III. csoportfőnök részvételével megerősödött.

Ugyancsak áprilisban alakult meg egy Tárcaközi Bizottság is azzal a céllal, hogy a beruházási program kapcsán az egyes minisztériumok között az összhangot biztosítsa.[26]

Imrédy Béla volt a létrehozója az árkormánybiztosi intézménynek (ÁKB) is, amit szintén még áprilisban az 1937. XV. tc. adta felhatalmazás alapján állított fel a kormány, s rendelt a közgazdasági miniszter felügyelete alá. Az árkormánybiztost — Laky Dezső egyetemi tanárt — az árak alakítására és ellenőrzésére és a vállalatok ügymenetébe való betekintésre is kiterjedő széles körű jogokkal ruházták fel. A törvény szerint minden hadiipari megrendelést 8 napon belül az árkormánybiztosnak kellett előterjeszteni felülvizsgálat és jóváhagyás végett.[27] Jellemző Imrédy és az árkormánybiztosság kapcsolatára, hogy miniszterelnöki kinevezése után néhány nappal — már május 20-án — az intézményt a saját felügyelete alá rendelte.[28]

Addig is, amíg a kormánynak széles körű felhatalmazást biztosító honvédelmi törvény előkészítésére és életbe léptetésére sor kerülhetett — még a beruházási törvény elfogadása előtt —, Imrédy az országgyűléssel nagy gyorsasággal elfogadtatta az 1938. XV. tc-t, amely 1939. június 30-ig ismét meghosszabbította a kormány felhatalmazását a gazdasági életben szükséges intézkedések megtételére, kiterjesztve azt a termelés folytonosságának biztosítását célzó intézkedések megtételére is.[29]

[24] Uo.
[25] OL. Mt. jkv. — 1938. március 26.
[26] HL. VKF. Eln. 1. — 1938/2447. sz.
[27] Budapesti Közlöny (továbbiakban BK), (81. sz.) 1938. április 10 és május 6-i száma; 2220/ME 1938; 2930/ME 1938.
[28] BK. 1938. május 22. 3330/ME. 1938.
[29] Országos Törvénytár, 1938. XV. tc.

Közben a Honvédelmi Minisztériumban sem tétlenkedtek, s a III. csoportfőnök 1938. április 23-án egy újabb, a hadiipar teljes katonai felügyeletét ellátó csúcsszerv, a Magyar Királyi Hadiipari Felügyelőség (HIFE) létrehozására tett előterjesztést. Ennek a HM és Iparügyi Minisztérium alárendeltségében levő szervnek minden hadiüzemre kiterjedő feladatául a honvédelmi rendelések műszaki és gazdasági ellenőrzését, a hadianyag-külkereskedelem véleményezését, az üzemmozgósítás előkészítésének ellenőrzését és nem utolsósorban a kém- és szabotázs elhárítás vezetését szánták. A HIFE szervezetének részletes kidolgozásával az Iparügyi Minisztérium XVII. osztályát és a HTI-t kívánták megbízni. Ugyanakkor — mint felesleges intézményt — a Hagyvig* megszüntetését javasolták.[30] Ez a csúcsszerv azonban egyelőre nem jött létre. A HM úgy döntött, hogy csak háború esetén állítja fel, mivel az Iparügyi Minisztérium egyre terebélyesedő XVII. osztálya ezt a feladatot békében ilyen áttétel nélkül is ellátja.

E részintézkedések közepette a kormány siettette a honvédelmi törvény előkészítését. Rátz Jenő, az Imrédy-kormány honvédelmi minisztere augusztusban ismertette a Minisztertanács előtt a tervezetet, amely — mint mondotta —, „mivel hazánk jelenlegi helyzetét akár nemzetközi, akár országos viszonylatban vizsgálva feltétlenül számolnunk kell a háború lehetőségeivel", az „összes részintézkedéseket összefoglalva módot és lehetőséget nyújt arra, hogy az országnak háború esetén a legteljesebb erőkifejtést biztosítsa".[31]

Mint az eddig elmondottakból kitűnik, a Darányi-, majd az Imrédy-kormány szabad kezet kapott a törvényhozástól a fegyverkezés érdekében teendő intézkedésekre. Ha Imrédy egyre nyilvánvalóbbá váló tekintélyuralmi politikája csakhamar ki is váltotta az uralkodó osztály egy részének ellenérzését — s a tőkések nem is fogadták túlságos tetszéssel a katonák egyre növekvő hatalmát és beleszólását az ipar irányításába —, a területi revízióval és a hadsereg ennek érdekében történő felfegyverzésével az uralkodó osztály minden csoportja egyetértett, s ez ha nem is zökkenésmentesen, de szabad utat nyitott a hadsereg törekvéseinek.

Ilyen előkészítés után, 1938 májusában a törvényhozás két háza elfogadta az 1938. XX. tc-t, az egymilliárdos beruházási programot.[32]

Csakhamar, még a beruházási törvény elfogadása előtt megtörtént a hadfelszerelési program első megrendeléseinek kiadása is. A gyártás megkezdése, majd a gyártás intenzitásának növelése az időközben kiéleződő külpolitikai helyzet következtében nem tűrt halasztást, a jelentkező technikai kérdések azonban hátráltatták a munka megindítását, s nem kis nehézségek elé állították mind a katonai, mind az ipari vezetést.

A hadsereg szervezése és felfegyverzése mindenkori függvénye az

* A „Hagyvig"ra, mint a magyar hadianyaggyártás fedőszervére a nyílt fegyverkezés bevezetése után nem volt szükség, ezért a HM 1939 szeptemberében megszüntette, ugyanakkor, mint a HM és az ipari üzemek közötti hitelműveleteket lebonyolító önálló kereskedelmi céget fenntartották mindaddig, amíg a HM keretén belül egy, az említett hitelműveletekkel foglalkozó osztály létre nem jön.

30 HL. VKF. Eln. l. — 1938/2422.

31 OL. Mt. jkv. 1938. augusztus 10.

32 Országos Törvénytár, 1938. XX. tc.

állam gazdasági teljesítőképességének. A rendelkezésre álló élőerőkből csak annyit lehet igénybe venni, amennyit a gazdaság teljesítőképessége elbír, azaz többé-kevésbé korszerű fegyverzettel és felszereléssel tud ellátni, illetve a háború folyamán utánpótlását folyamatosan biztosítani képes. Ezt a tény nagymértékben kihat a hadsereg szervezetére, felépítésére. Az ipar fejlettsége határozza meg, milyen mértékben képes a hadseregvezetés kifejleszteni hadseregét, s főként légierejét, páncélos és gépkocsizó alakulatait.[33] Gazdaságilag oly gyenge és modern fegyverzet kifejlesztésének követelményeihez mérten kis kapacitású nehéziparral rendelkező állam számára mint a harmincas évek Magyarországa, különösen elgondolkodtatóak voltak ezek a tényezők.

A hadsereg vezetőinek tehát elsősorban összhangba kellett volna hozni a hadrendfejlesztés kívánalmait az adott gazdasági és ipari lehetőségekkel. Ehhez azonban tisztában kellett volna lenni a magyar ipar jelenlegi teljesítőképességével és az iparfejlesztés lehetőségeivel. Erről azonban csak felületes elképzelései voltak a vezérkarnak, s ennélfogva a tervezett hadrend anyagi-technikai kiépítése végtelenül bizonytalan alapokon nyugodott.

Ugyan már 1937-ben kérdőívekkel felmérték, hogy a hadianyaggyártásban szóba jövő üzemek milyen gyártási feladatok végrehajtására képesek, azonban ez nem bizonyult elégségesnek. A WM — amely ekkor a hadianyaggyártás oroszlánrészét vállalta[34] — a gyártási feladatokat tartalmazó kérdőívre adott válaszából kitűnik, hogy a gyár jelen kapacitása mellett a kapott 118 tétel közül csak 84-et (71 százalék) képes kívánság szerint gyártani; 13 tételt (11 százalék) teljes mennyiségben, de határidő módosítással, 3 tételt (2,5 százalék) csak részben tud szállítani: s végül 15 tételt (13 százalék) különböző okok miatt nem tud vállalni.[35] Hogy e tételek milyen cikkeket rejtenek magukban, sajnos nem áll rendelkezésre. Hasonlóképpen azok a felmérések sem, amelyek a többi, szóba jövő eddig a hadfelszerelési iparban kevésbé foglalkoztatott hadiüzemben készültek. Az mindenesetre megállapítható, hogy a „Huba I." cikklistájának elkészítése és az első megrendelések kiadásakor azonnal nyilvánvalóvá vált, hogy az érintett üzemek adott kapacitásukkal a kívánalmaknak többnyire sem technikai, sem mennyiségi tekintetben nem tudtak megfelelni. Sürgősen kapacitás-emelésre és a technikai eszközök felújítására volt szükség. Megállapították többek között, hogy a lövegüzem teljesítményét 2 1/4-szeresére kell emelni, hogy az ekkor tervbe vett kb. 500 löveget három év alatt legyárthassa. Bővíteni kell a MÁVAG diósgyőri lövegüzemét, vagy pedig új üzemet létrehozni.[36]

A gépjármű-szükséglet legyártását a MÁVAG és a Győri Vagongyár nem tudták egyedül vállalni.[37]

[33] *Seregdy Sándor:* Korszerű hadseregszervezés, 1938. 42. o.

[34] HL. HM. Eln. 3. a. — 1938/445. bbk. — A Weiss M. Acél és Fémmű, valamint Repülőgép és Motorgyár a HM-mel 1931-ben egyezményt kötött, miszerint a honvédségi repülő és gépjármű szükségletét a gyártól szerzi be. A WM 1938. június 15-én lemondott előjogáról. Ellenszolgáltatásként a HM kb. 80—90 milliós megrendelést helyezett kilátásba.

[35] OL. WM. iratok, Z 402/96.

[36] A kérdéssel kapcsolatosan lásd a szerzőnek a *Hadtörténelmi Közlemények* 1972. évi 4. számában a tüzérség fejlesztésével foglalkozó tanulmányát.

[37] HL. VKF. Eln. 1. — 1938/2278. sz.

A lőpor- és robbanóanyag-szükségletet is a lőporüzem csak maximális kapacitásemelés esetén tudta vállalni. A lőszerszükségletet a három lőszergyár nem tudta kielégíteni. Napi teljesítményük csak 12 ezer volt a 32 000 db-os követelménnyel szemben. A HM és az Iparügyi Minisztérium azonnal javasolta egy új, megfelelő gépekkel felszerelt lőszerüzem felállítását.[38]

Az előzetes felmérések természetesen csak felületesek lehettek, jó néhány fontos technikai kérdésre nem terjedhettek ki, már csak azért sem, mert — mint ezt Győrffy-Bengyel Sándor tábornok, anyagi csoportfőnök 1938. április 15-én megállapítani kényszerült — a rendszeresítésre kerülő anyagok típusai, illetve azok licencei még többnyire csak a beszerzés, jó esetben a csapatpróba állapotában voltak.[39] Elsősorban vonatkozott ez a gyártási technika és nyersanyag szempontjából legtöbb gondoskodást igénylő páncélos, gépjármű, löveg és repülő típusokra. Ahhoz, hogy az ilyen eszközök gyártásában szinte teljesen járatlan magyar ipar teljesítőképessége felmérhető legyen, már jóval a hadfelszerelési program megindulása előtt rendelkezésre kellett volna álljon ezen eszközök licence, pontos technikai leírása, nyersanyagigénye, s a gyártandó mennyiség. Így fel lehetett volna mérni, hogy melyik üzem és mennyi idő alatt tud felkészülni, képesek-e önállóan, avagy más üzemekkel kooperálva a gyártásra, mikorra tudják legyártani a kívánt mennyiséget. Így fény derült volna a szükséges kapacitás-emelések mértékére is. Különösen aláhúzták ezt a hadvezetés autarchiás törekvései. Mindez azonban elmaradt, illetve sikertelen kísérletekbe fulladt az 1938 előtti időszakban. Így aztán a beruházási program megindulása után elsősorban a már korábban is gyártott anyagok megrendelésére kerülhetett sor, s csak menet közben, késéssel vált lehetővé a fenti, nagyobb technikai felkészültséget igénylő eszközök megrendelése és gyártásuk beindítása. Fokozta a nehézségeket, hogy — mivel ezen eszközök az egyre nagyobb késedelem következtében gyors gyártást igényeltek, s ugyanakkor a megrendelés időpontja bizonytalan volt — a hadvezetés igyekezett rábírni az ipart a kapacitás emelésére, hogy a munka megindulásakor felkészült legyen és be tudja hozni a gyártásban bekövetkezett lemaradást.

Nagy hiányossága volt az előkészületeknek, hogy nem számolhatott a szükséges nyersanyagok előrelátható mennyiségével sem. A beszerzésekről és tárolási kötelezettségről hangoztatott elképzelések ilyen formán konkrét mennyiségekben nem voltak meghatározhatóak. Úgyszintén egyelőre fikció maradt a tartalék munkásgárda kiképzésének követelménye is.

A hadvezetés hibát követett el, amikor — voluntarista módon — nem értékelte reálisan a magyar ipar, ezen belül is elsősorban a fém- és gépipar technikai állapotát, képességét a bonyolult feladatokhoz való rövid idő alatti alkalmazkodásra. Az adott helyzeten nem lehetett adminisztratív eszközökkel egyik napról a másikra változtatni. Egyszerűen nem vették figyelembe, hogy iparunk technikai fejlettsége el-

38 Uo.
39 HL. VKF. Eln. 1. — 1938/2397.

maradott, modern, automata munkagépekben szegény, technológiája a modern hadiüzemeknek a kor megkívánta szintje alatt van. Mindez együtt járt az alacsony munkaszervezéssel, a korszerű gépierőt olcsó és szakképzetlen munkaerővel igyekeztek pótolni.[40]

A Honvédelmi Minisztérium 1938 májusától egymás után adta ki a megrendeléseket, arra törekedve, hogy lehetőleg előleg nélkül, nem végleges áron fogadtassa el azokat a vállalatokkal, lehetőséget biztosítva az árkormánybiztosnak, hogy felülvizsgálja az árkalkulációt, és gyártás közben lefaragjon az árakból. Ez érzékenyen érintette a vállalatokat, annál is inkább, mert ha a határidőket be akarták tartani, az anyagbeszerzéseken kívül kisebb-nagyobb kapacitás-bővítésekre, új gépek beszerzésére kényszerültek, ami elsősorban a kis- és középüzemeknél a rendelkezésre álló forgótőke maximális befektetését igényelte. Ez vitákat és nem kis ellenállást váltott ki az érintett vállalatok részéről.

A Geszti György Olaj és Műszaki Rt. pl. 15 816 P-s megrendelést kapott nem végleges áron, amit elfogadhatatlannak tartott. „Vállaljuk a hosszú szállítási határidővel járó jelentékeny anyagi kockázatot. A minimális haszonra való tekintettel azonban nem fogadhatjuk el nb. megrendelésükben foglalt ama kikötést, hogy az egységárak nem véglegesek és t. Cím részéről egyoldalúlag megváltoztathatók. Az ajánlat megtevésekor nem volt erről szó, hogy a szállítás megosztva 9 hónapra fog kitolódni és nem tudhattuk azt, hogy számláink csak 30 nappal a szállítási határidő után kerülnek kifizetésre, noha esetleg a szállítást sokkal előbb fogjuk lebonyolítani. Kérjük a végleges ár elfogadását" — írták 1938. június 10-én kelt levelükben.[41]

A Präcizios Szerszám és Gépgyár RT is hasonlóképpen azzal a kéréssel fordult a HM-hez, hogy 600 656 P értékben kapott „megrendelésben megadott árak ne irányárak, hanem végleges árak legyenek". Kérésüket nagyteljesítményű modern gépekkel felszerelt új, kétemeletes műhely építésével indokolták, ami 500 000 P befektetést igényelt. „A kapacitás emelése eddig olyan megterhelést jelentett részünkre, hogy nb. megrendeléseik teljesítését a versenytárgyaláson kialakult, valamint utólagosan lealkudott nyomott árak és a munkabérek állandó emelkedése mellett nyugodt lelkiismerettel csak úgy vállalhatjuk, ha gyárunk... a szállítás teljes értékének a közszállítási szabályzatban előírt feltételek mellett, a szállítás megtörténte után a legrövidebb időn belül birtokába jut" — írták, és arra kérték a HM-et, hogy befektetéseikre való tekintettel a megrendelés 30 százalékát előlegként folyósítsa.[42]

Nem térhetett ki a HM — bár igyekezett minimálisra csökkenteni — az előlegek folyósítása elől. A külpolitikai helyzet alakulása folytán bekövetkező sűrítés és határidő-rövidítések a kapacitás emelését sürgették. A gyárak, mint ez várható volt, előlegek, hitelek folyósítását követelték. Chorin Ferenc, a GYOSZ júniusi közgyűlésén mondott be-

40 A magyar ipari termelés számszerű fő mutatóit mellőzzük, mivel a kifejtettekből kitűnik, azok összevetése a hadiipar megkövetelte mennyiségi igényekkel nem lehetséges.
41 HL. Eln. 3/a. — 1938/24 613.
42 HL. Eln. 3/a. — 1938/25 320.

szédében már sötét színekkel festette az ipar helyzetét, és intézkedéseket kért az ipart rentabilitásában is veszélyeztető terhek kivédésére, „mert az ipar nem rendelkezik tőkefeleslegek felett, hanem ezek a feleslegek, ha voltak a múltban, s ha — amiben kételkedem — keletkeznének a jövőben, be lettek építve a gyárakba, falakba, s új gépekbe".[43] A Pénzügyminisztérium hiteleket bocsátott a vállalatok rendelkezésére, a megnövekedett termelés azonban így is akadozott. Az üzemek tömegesen kérték a határidő-módosításokat, mert a szükséges anyagokat és félgyártmányokat szállítási és koordinációs nehézségek miatt nem kapták meg idejében. Az anyagbeszerzés pedig ekkor még nem ütközött akadályokba, a behozatal a nyugati és tengerentúli országokból rohamosan nőtt. Az Iparügyi Minisztérium szeptember 28-i tájékoztatója szerint egy havi nyersanyagkészlet általában mindenből biztosítva van. A második havi pedig már megrendelve és útban van. Egyedül kész bőrben mutatkozott már ekkor is hiány, ami a megrendelések szállítási határidejét kitolta. A gyártási helyzet a lőszerellátás kivételével általában megfelelt.[44]

Az ipar foglalkoztatottsága 1938 nyarától nagyarányú növekedést mutatott, bár ez az iparágak között nem alakult egyenletesen. Elsősorban a vas- és fémiparban, valamint a vegyi- és textiliparban mutatkozott a fellendülés. Itt „A legutóbbi hetekben kiadott honvédelmi rendelkezések annyira igénybevették a gyárak termelőképességét, hogy egyes üzemeknél műszaki személyzethiány mutatkozik" — tájékoztatta Bornemissza Géza iparügyi miniszter a Minisztertanácsot augusztus 12-én az ipar helyzetéről.[45] Több nagyüzem modernizálta berendezéseit. Így a diósgyőri és ózdi hengermű felújította meleghengerművét. A MÁVAG új olvasztót helyezett üzembe. A géppark kihasználása a legnagyobb hadiüzemekben teljes. Ezzel szemben az építőiparban, valamint a szükségleti cikkeket gyártó iparban — pl. a fűrész- és bútoripar — a termelés csökkenése és még munkanélküliség tapasztalható. A textiliparban is a gyapjú és lenipar kivételével folytatódott a termelés csökkenése. A papíripar kapacitásának 30—40 százaléka kihasználatlan.

Az árkormánybiztos működését eddig ért bírálatokra utalva Bornemissza kívánatosnak tartotta, „ha működése csupán a stabil árszínt biztosítására szorítkozna és nem ambícionálná az azon túlmenő árleszállításokat is. A túlzottan erélyes ármegállapítások az ipart hovatovább arra fogják kényszeríteni — mondotta —, hogy a minőségi követelmények tekintetében a minimumra törekedjenek, ami a minőség javulásánál megindult folyamatot visszavetheti".[46]

A fegyverkezés ütemének 1938 őszén bekövetkezett gyorsulása, valamint a harckocsi és gépjármű program megindulása újabb erőfeszítésekre ösztönözte az ipart. A tőkének ezek az „erőn felül" vállalt beruházásai azonban nyugtalanítóan hatottak. A tőkések nem látták biztosí-

[43] Magyar Gyáripar, 1938. 6. szám. 6. o.
[44] HL. VKF. Eln. 1. — 1938/3216.
[45] Ol. Mt. jkv. 1938. augusztus 12.
[46] Uo.

tottnak az emelt kapacitás kihasználását a „Huba I." és „I. A" rendelések leszállítása után. A WM 1938. november 4-én aggodalmas hangú levélben fordult az Iparügyi Minisztériumhoz: „A hadianyagok gyártását a HM az elmúlt hetekben oly rendkívüli mértékben kívánta meggyorsítani, hogy a szóban forgó mennyiségek fokozott gyorsasággal való elkészítése céljából az üzemi berendezések és létesítmények jelentékeny kibővítése vált szükségessé. Ezek a költséges beruházások a jelenlegi háborús előkészületek befejezése után, tehát minden valószínűség szerint már a közeljövőben értéktelenné fognak válni, mert a HM rendes szükségleteit tevő cikkeknek normális határidő alatt való legyártásához, a jelenleg is meglevő berendezéseink teljes mértékben elegendők, a rendkívüli helyzettel kapcsolatos megrendelések határideje pedig egy esetben sem haladta meg az egyéves időtartamot".[47] Ha a gyár aggodalma ekkor még túlzottnak látszott is, nem kétséges, hogy a pénzügyi lehetőségek teljes kimerítése után előrevetítette árnyékát a hanyatlás.[48]

A gyárak beruházásai a katonai vezetés fokozódó nyomására azonban még 1939-ben is erős emelkedést mutattak, mint ez az Iparügyi Minisztérium kimutatásából is kitűnik. A WM hadi jellegű beruházásai például 1938-ban 6 197 000, míg 1939-ben 16 166 000 P-t tettek ki.[49] Hasonlóképpen komoly beruházásokat foganatosított ekkor a MÁVAG és több nagyüzem is.

A tőkések és a katonai vezetés a hadiipari termelés várható visszaeséséből a kiutat elsősorban a hadiipari termelés további fokozásában és ennek eredményeképpen a területszerző politikában látta. Surányi-Unger Tivadar az ország 1938. évi tőkemérlegét vizsgálva a *Közgazdasági Szemlé*-ben kifejtette, hogy a katonai beruházások „közvetlenül nem járulnak hozzá a tőke gyarapodásához"... „az anyagi termelés jövőjét csak közvetve biztosíthatják"... „a jövő anyagi termelésének is messzemenően szüksége lehet arra a hatalompolitikai alapvetésre, amelynek elérésére jelenlegi honvédelmi beruházásaink irányulnak. Annyi minden esetre bizonyos, hogy a közbenső hatalompolitikai és gazdasági előfeltételek hosszú sorának kell még megvalósulni: honvédelmi beruházásainkat csupán ebben az esetben könyvelhetjük el tőkemérlegünkben is gyarapító tételként".[50]

Miközben a hadianyaggyártást a maximális teljesítőképesség elérésére sarkallták, az 1938 őszi események következtében zavarok keletkeztek a termelésben. A csehszlovák—magyar viszony kiéleződése következtében az „állomány felemelést" anélkül hajtották végre, hogy a rendkívüli (fr.) állapotot életbe léptették volna. Ez váratlanul érte az ipar mozgósításának előkészítésével foglalkozó iparügyi és honvédségi szerveket. Mindaz, ami a már ismertetett utasításokban szerepelt, még közel sem volt végrehajtható. Megkezdődött és folyamatban volt a hadiüzemek kijelölése. Elsősorban a legnagyobb üzemek kerültek

47 OL. WM. iratok, Z 402/96. csomó.
48 A győri program és hadseregfejlesztés pénzügyi lebonyolításával kapcsolatosan lásd a szerzőnek a *Honvédelem* 1972. évi 6. számában (64. o.) megjelent tanulmányát.
49 OL. WM. iratok, Z 402/96. csomó.
50 Közgazdasági Szemle, 1939. 5—6. szám.

sorra, hiszen az első megrendeléseket ezek kapták. A „Huba I." megrendelésekkel foglalkoztatott hadiüzemek jegyzékén, június 1-én még csak hat fő és kilenc alvállalkozó szerepelt.[51] A program kiszélesedése és felgyorsulása következtében azonban a gyártásba egyre több üzemet bevontak, amelyek még szeptemberben nem szerepeltek a hadiüzemek jegyzékében. Ennélfogva a hadiüzemek munkásainak felmentése sem volt elintézve. De különben is a felmentések csak a különleges esetben „fr"-kor léptek életbe. Így a hadiüzemek munkásainak jelentős részét bevonultatták. A HM utólag már hiába adta ki a rendelkezést, miszerint az „A" és „B" hadiüzemek alkalmazottaira nézve életbe léptek a különleges esetre vonatkozó szabályok, már késő volt. Afelől kellett intézkedni, hogy a további behívásokat megakadályozzák, és a behívott szakmunkásokat leszereljék. Ez nem volt egyszerű dolog, mivel a határon felvonult csapatok arra való hivatkozással, hogy a behívások csak „fegyvergyakorlatra" történtek, ragaszkodtak embereikhez, s szinte minden bevonult leszerelését külön-külön kellett elintézni, ami végtelenül hosszadalmas volt. A helyzet, elsősorban a hadiüzemmé még nem nyilvánított üzemekben, aggasztóvá vált, s veszélyeztette a termelést. Ugyanakkor megindult a kérvények áradata is az Iparügyi Minisztérium felé, amelyekben kisebb-nagyobb üzemek kérték hadiüzemmé való nyilvánításukat. Elterjedt ugyanis a hír, hogy a hadiüzemek alkalmazottai fel lesznek mentve.[52]

Hasonlóképpen megkésve — szeptember vége felé — jelentek meg a hadiüzemekben az „üzemi honvédelmi megbízottak", azaz a katonai parancsnokok, valamint a vdd-oknál a szén- és iparügyi előadók. A kapkodás teljes volt. „Megfelelő műszaki szakképzettséggel és hadiipari szakismerettel rendelkező tisztek hiányában szén- és iparügyi előadókul nem szakképzett, nyugállományú tiszteket kellett idegilenesen alkalmazni, ami csak kényszerű megoldás", de „az üzemi honvédelmi megbízottak kiválasztásánál is legtöbb helyen mulasztások történtek" — írta a kialakult helyzetről az Iparügyi Minisztérium XVII. osztálya a HM-nek.[53] A sebtében összeszedett parancsnokok nagy része teljesen alkalmatlan volt megbízatásának ellátására, sőt egyes üzemek parancsnokát a saját alkalmazottak közül jelölték ki, ami „visszaélésekre" adott alkalmat.

Szeptember végén az üzemek zöme jelentette, hogy a termelés csökken, s nem tudnak időben eleget tenni vállalt kötelezettségeiknek. A behívások nyomán „végeredményben a honvédségre veszedelmes hátrányos helyzet állt elő. Nem volt valószínű ugyanis, hogy az ellenségeskedések megkezdése előtt, amikor csak pár évfolyam behívásáról volt még szó, éppen azokra a szakmunkásokra lett volna a honvédségnek szüksége, akik a harcoló csapatok hadianyagát gyártották", annál is inkább, mert „az üzemi személyzet, amelyet különleges esetre fel kell menteni a harctéri szolgálat alól, kb. egy évfolyam létszámának felel meg"[54] — panaszolta az Iparügyi Minisztérium a már eddig is idézett helyzetfelmérésében.

51 HL. HM. Eln. 3/a. — 1938/22 509.
52 HL. VKF. Eln. 1. 1939/3364. (VKF. Eln. 1. — 1938/3748.)
53 Uo.
54 Uo.

Ezen megpróbáltatások ráadásul az ipar jelentős részét, a hadiüzemi termelésre való átállás megrázkódtatásokkal teli stádiumában érték. Mint ismeretes, csak a legnagyobb üzemek egy része volt a korábbi időkben is hadi megrendelésekkel foglalkoztatva, így a fokozottabb haditermelésre való átállás csak ezekben nem okozott nagyobb problémát. A többség viszont, amely korábban úgynevezett „tangyártáson" nem esett át, a hadfelszerelések gyártásához szükséges szerszámokkal, gépekkel, idomszerekkel, és főként gyártási tapasztalatokkal nem rendelkezett, csak kb. háromhónapos átállási idő után tudta megkezdeni a termelést. Különösen nagy volt a hiány idomszerekben, mivel ezek gyártásával foglalkozó gyárak csekély teljesítőképességükkel nem voltak képesek ilyen nagy és hirtelen jelentkező igények kielégítésére. Különösen a lőszergyártás alkalmazkodott nehezen a megnövekedett követelményekhez.

A megnövekedett termelés fokozott nyersanyagigényekkel is együtt járt. A gyártásba újonnan bevont közép- és kisüzemek azonban fölös tőke hiányában csak a megrendelés vétele után, szinte egyidőben fogtak hozzá a beszerzéshez, ami az ellátásban torlódásokhoz vezetett. De tájékozatlanok voltak még a nagyobb üzemek is a beszerzendő anyagok mennyisége felől, hiszen sok esetben — teljes gyártási dokumentáció híján — nem tudtak előkalkulációt csinálni, s a beszerzendő anyagmennyiséget csak körülbelül tudták megállapítani. Így a nyersanyagokért folyó harcban, „aki kapja, marja elv uralkodott" a piacon, ami minden fontossági sorrend érvényesülését kizárta.

Bonyolította a helyzetet, hogy csakhamar — egyelőre időleges — zavarok álltak elő a külföldi nyersanyagszállításokban. A háborús feszültség azonnal éreztette hatását. A meglevő nyersanyagtartalékokat az ipar fokozott foglalkoztatása következtében felhasználták. Sürgős és nagy mennyiségű, a felhalmozást is lehetővé tevő szállításokra volt szükség. Erről egyelőre nemigen lehetett szó, mivel 1938 őszén „a bőr- és textilanyagok, valamint a vas- és fém félgyártmányok behozatala a legsúlyosabb nehézségekbe ütközött, a legtöbb állam (főleg európai — D. L.) elzárkózott a kivitel elől, sőt sok állam még csak nem is felelt a felhívásokra."[55] A nyersanyagok jórészét a tengerentúlról lehetett lekötni, ahonnan viszont azok csak igen hosszú és előre alig meghatározható idő alatt érkeztek meg. Ilyen körülmények között 1938—39 telén nehéz volt nyersanyagtartalékok beszerzését és tárolását követelni az üzemektől.

*

Az 1938 őszén kialakult háborús helyzet tehát alaposan megrázta a magyar hadiipart. Az Iparügyi és Honvédelmi Minisztériumban nem késtek levonni a következtetést, hogy a zavarok oka elsősorban az iparmozgósítási munkálatok elkésett volta. Az Iparügyi Minisztérium XVII. osztálya 1939 februárjában értékelte a helyzetet és sürgős intézkedéseket követelt. A legfontosabb és a jövőben súrlódások elkerülése végett halasztást nem tűrő feladatként jelölték meg, hogy az ed-

[55] Uo.

dig csak mozgósításkor életbe lépő intézkedéseket békében is be kell vezetni. Javasolták, hogy a hadtesteknél működő szén- és iparügyi előadókat már a honvédség békeszervezetébe állítsák be, ami lehetővé tenné az ipari mozgósítás decentralizálását, s békében való előkészítését. A fontosabb hadiüzemeknél már békében működni kellene a katonai parancsnokságnak. A hadiüzemi parancsnokokat, valamint a szén- és iparügyi előadókat már „békében össze kellene gyűjteni egy külön erre a célra szervezett tanfolyamon, hogy ott a szolgálatukra vonatkozó hadelméleti és gyakorlati ismereteket elsajátítsák. A kiképzésük kiegészítéseképpen nagyon célszerű lenne, ha őket már békében kirendelnék időnként és esetenként az egyes hadiüzemekhez és bevonnák őket az ottani »fr.« előmunkálatokban való közreműködésbe . . . Ezt a célt főleg úgy lehetne elérni, hogy ha a hadiipar vagy annak egyes részei békében próbamozgósításokat hajtanának végre. Ezek a próbamozgósítások az üzemi katonai parancsnokok részére mintegy fegyvergyakorlatok lehetnének".[56] Így elkerülhető lenne, hogy a bevonuló parancsnokok — mint ez előfordult — ne ismerjék az üzemet és feladataikat.

El kell kerülni a jövőben — vonták le a tanulságot —, hogy állományfelemelést „fr." vagy „kháf." nélkül hajtsanak végre. „Nyilvánvaló, hogy az ipar különleges előkészületeinek meg kell előzni a katonai különleges előkészületeket. Máskülönben ezek a kétségtelenül lassan gördülő ipari munkálatok nem fognak tudni lépést tartani a hadrakelt sereg személyi vonatkozású előkészületeivel", ami teljes anarchiához vezet.[57] Ez még egyszer nem fordulhat elő. Úgyszintén az sem, hogy a mozgósítást a hadiüzemek és azok felmentendő alkalmazottainak pontos kijelölése ne előzze meg. A hadiüzemmé nyilvánítás joga pedig a jövőben kizárólag a termelést irányító Iparügyi Minisztérium XVII. osztályát, illetve az LHT[58] vezértitkárát illesse meg. Így lehetővé válik, hogy a hadiüzemmé nyilvánítást mindig a hadianyag-megrendelésekhez és „az adott iparpolitikai és honvédelmi helyzethez" igazítsák.

A legfőbb hiányosságként azonban a honvédelmi törvény hiányát jelölték meg. Az eddigi munkálatokat nagymértékben gátolta a megfelelő jogi alap hiánya — panaszkodtak az iparügy irányítói. Az eddig kiadott szükségrendeletek csak ideiglenesen feleltek meg, ezek megfelelő jogi alap nélkül nem sokat értek. A honvédelmi törvénynek kell lehetővé tenni az egyes tárcák hathatós együttműködését, mert eddig „minden tárgyalás legelső felvetődött problémája az volt, hogy kinek mi a hatásköre, mi a kötelessége, mihez van joga".[59]

A legmeglepőbb azonban, hogy nem tisztázódtak a hatáskörök az Iparügyi Minisztérium XVII. osztálya és a HM III. Csoportfőnökség, illetve annak alosztályai között sem. Az iparügyiek azért panaszkodtak a HM honvédelmi miniszternek, hogy a HM osztályok közvetlenül intézkedtek gyártási ügyekben. Önállóan gyűjtöttek adatokat a gyárak-

56 Uo.
57 Uo.
58 A Legfelső Honvédelmi Tanácsot már korábban létrehozták, de csak honvédelmi törvény emelte az intézményt törvényerőre és adott neki messzemenő jogokat.
59 HL. VKF. Eln. 1. — 1939/3364.

ban, utasításokat adtak, megrendeléseket foganatosítottak — ami a gyárakat megzavarta és a „felső vezetéssel szembeni bizalmatlanságra vezetett.[60] Míg a HM illetékesei bejelentés nélkül léptek be az üzembe, addig a XVII. osztály munkatársai csak engedéllyel, nem is beszélve az Iparügyi Minisztérium többi munkatársáról, holott munkakörükből kifolyólag közvetlenebb kapcsolatot kellett volna tartaniuk az üzemekkel a HM-nél. Sokszor megtörtént, hogy a HM tilalmakra való hivatkozással még az anyaggyűjtés is nehézségekbe ütközött és bizalmasabb üzemrészekbe nem engedték be iparügyi munkatársait, ami nehezítette a munkát.

Mindez természetszerű velejárója volt a katonai vezetés ama törekvésének, hogy az irányítást teljes egészében kezébe vegye és a maga szemszögéből nézve egyszerűsítse az ügymenetet. A XVII. osztály — de tulajdonképpen az osztály mögött várakozásteljes álláspontra helyezkedő egész iparügyi tárca — kérte a honvédelmi minisztert, hogy — mint erre a XVII. osztály felállításakor ígéretet tett — a jövőben hasson oda, hogy a HM osztályok legalább minden 10 000 pengőt meghaladó megrendelést, valamint intézkedéseiket a XVII. osztállyal közöljék és kérjék ki véleményét. Az Iparügyi Minisztérium legalább egy évvel előre kapjon tájékoztatást a tervezett honvédségi megrendelésekről, hogy ezeket időben, az üzemek tervszerű és egyenletes megterhelését biztosítva, a gyártási fontossági sorrend megállapításával, s a szükséges pénzeszközök, valamint nyersanyagok előteremtésével tudják kiadni.[61]

A katonai körök által régóta sürgetett és várt honvédelmi törvény 1939 márciusában megjelent, s megnyitotta az utat az ország gazdaságának militarizálása előtt.[62] A gazdasági életben is törvényes alapot adott mindazon intézkedéseknek, amelyeket eddig különböző szükségintézkedésekkel juttattak többé-kevésbé érvényre. Kimondta a kötelező honvédelmi munkakötelezettséget, amit mindenki ott köteles teljesíteni, ahol dolgozik. Ezzel az iparban foglalkoztatottak kötelezhetőkké váltak, hogy munkaviszonyukban megmaradjanak. [90. §. (1).] Felhatalmazta a minisztériumokat, hogy a megalakult Országos Ipari Tanács (OIT) javaslatára és a Legfelső Honvédelmi Tanács (LHT) irányelveinek figyelembevételével kötelezzék az üzemeket a hadianyagok gyártására, illetve felkészülésre. [107. §. (1) bek.] Ezek értelmében — béke körülmények között is — kötelezték a vállalatokat, hogy termelési kapacitásukat és lehetőségeiket felmérve részletes haditermelési tervet dolgozzanak ki; technikai berendezéseiket ennek megfelelően készítsék elő; tartsanak raktáron megfelelő kész és félgyártmányokat, illetve nyersanyagokat, gépi berendezéseket; végezzenek kísérleteket megfelelő pótanyagokkal; az esetleges üzembővítéseket a haditermelés igényeinek figyelembevételével végezzék; gondoskodjanak megfelelő „erkölcsi és nemzeti szempontból megbízható" és szakmunkás gárdáról.

60 Uo.
61 Uo.
62 Magyar Törvénytár, 1939. II. tc.

[108. §. (1—9.) bek.]. E követelmények elmulasztása esetén a gyárak kisajátíthatókká váltak. [107. §. (1) bek.]

A katonai vezetés számára a leglényegesebb lépést az eddigiekkel szemben az jelentette, hogy az eddig elvileg csak mozgósítás esetén életbe lépő iparmozgósítási intézkedések ezután a kivételes hatalom életbe léptetésekor (141. §), sőt ezen túlmenően az illetékes miniszter javaslatára bármikor, békében is életbe léptethetőkké váltak.

A honvédelmi törvényt az Imrédy-kormány készítette elő, de már a Teleki-kormány fogadtatta el. Az új miniszterelnök Imrédynek a fasizálódás irányában nagy léptekkel haladó politikáját volt hivatva mérsékelni és visszafogni mind a bel-, mind pedig külpolitikai téren. Nem célja a dolgozatnak Teleki ez irányú lépéseinek taglalása, csupán annak megállapítására szorítkozunk, hogy bár látta a veszélyt, s voltak ilyen irányú törekvései, nem tudta megakadályozni az Imrédy alatt zöld utat kapott s Horthy által továbbra is támogatott katonai vezetés törekvéseit sem politikai, sem gazdasági téren. Ez csakhamar nézeteltérésre vezetett közte és a katonák, elsősorban a vezérkar 1938 novemberében hivatalba lépő új főnöke, Werth Henrik között. Werth szélsőséges németbarát, a katonai érdekeknek gondolkodás nélkül mindent alárendelő, ellentmondást nem tűrő vezetése tovább folytatta az Imrédy és Rátz által megkezdett utat. Teleki belpolitikai téren felvehette a harcot Imrédy demagógiájával, de tehetetlen volt a hadsereg kiépítéséről és ütőképességének növeléséről, annak erejéről a közvélemény számára megtévesztő képet adó propagandával szemben, ami korlátlan lehetőséget kapott a sajtóban. Ezt alátámasztotta a csúcspontja felé közeledő hadikonjunktúra is. Ekkor, 1939 nyarán az ipari termelés volumene 22 százalékkal nagyobb volt, mint egy évvel előtte, s a foglalkoztatottak száma 769 000 fővel csúcspontot ért el.[63]

A termelés hatásának tovább gyűrűződése folytán ekkor már a könnyű- és fogyasztási iparban, sőt a mezőgazdaságban is érezhető volt a konjunktúra hatása.

A hadsereg 1939 nyarán még további kapacitás-emelést követelt az ipartól egyrészt, hogy a fokozódó készülődés jegyében a hadsereg mielőbb megkapja felszerelési cikkeit, másrészt háború esetén az ipar felkészült legyen az utánpótlás zökkenőmentes biztosítására. Bár a tavaszi feszültség múltával a katonai parancsnokokat az üzemekből visszahívták, s ennélfogva a hadsereg közvetlen befolyása csökkent, keresték az alkalmat, hogy az ipart mozgósított állapotba helyezhessék. Nem fogytak ki a követelőzésből, s egyre újabb befektetésekre ösztönözték az államháztartást, nem törődve a sokasodó gazdasági nehézségekkel. „A konjunktúra alakulása azon fog múlni, hogy az állam fegyverkezési és beruházási kiadásait a jelenlegi szinten fogja-e tartani. Ez az ipar jelenlegi technikai teljesítőképességének szempontjából lehetséges, míg további fokozása nehézségekbe ütközik, mert számos üzemág teljes kapacitással dolgozik és szakmunkásokban is némi hiány mutatkozik. Az állami beruházások jelenlegi színvonalának fenntartása

63 Magyar Gazdaságkutató Intézet (továbbiakban MGI) Helyzetjelentése. 1939. 43. szám 18. o.

azonban természetesen nem csupán az ipari teljesítőképesség kérdésén múlik, hanem financiális probléma is" — jelentette 1939. nyár végén a Gazdaságkutató Intézet.[64]

Az ipar vezetői — de maga Teleki és a kormány józanabbul gondolkodó tagjai is — jól látták, hogy a termelés felfutása a hadi megrendelések legyártása után menthetetlenül meg fog állni. A felduzzasztott kapacitás kihasználatlansága be fog következni. A probléma az volt, lehetséges-e a foglalkoztatottságot fenntartani, az ipart megfelelő állami, bár nem közvetlenül a haditermelést célzó megrendelésekkel ellátni. Teleki már 1939. május 7-én, Szegeden elmondott választási beszédében, a hadsereg felszerelésének szükségességéről és az e téren elért eredményekről szólva kitért erre a problémára is. A hadfelszerelési program közeli befejezése után munkanélküliség fenyeget, amit el kell kerülnünk. Ez irányban „az előmunkálatok már folynak és tudni fogjuk az átszervezést hogyan csináljuk...", lehetővé válik, hogy „olyan cikkek gyártásának is nekiláthassunk, amelyek nagyszámú munkáskezet igényelnek" — nyugtatta meg hallgatóit a miniszterelnök.[65] Konkrétan csak az alföldi tárolómedencék készítését, a Tisza szabályozását, a közlekedés fejlesztését tudta említeni munkaalkalmakként, ami nem hathatott túl meggyőzően a jelenlevők számára.

Az ipari kapacitás további mértéktelen emelése ellen emelte fel szavát a *Honi Ipar* is; értékelve az 1939 nyarán kialakult helyzetet. „Az egymilliárdos közmunkák 40—50 százalékát már végrehajtották. Ha az államilag megindított nekilendülés üteme lassúbbodik, az ipari termelésben visszaesésnek kell beállnia. Ily körülmények között téves befektetésnek bizonyulnának a további beruházások".[66]

Ugyanekkor az egyre fokozódó német gazdasági expanzió a magyar ipar termelésének visszaszorítását követelte, hogy ezzel is biztosítsa a német áruk magyarországi exportját. Kunder Antal kereskedelemés közlekedésügyi miniszter május 17-i győri beszédében szükségesnek találta felemelni szavát azon gyászmagyarok ellen, akik azzal ássák alá a gazdasági függetlenségünkbe vetett szilárd hitet, hogy német gazdasági inváziórol beszélnek és a német árukban a magyar ipar végromlásának okozóit látják. Az csak természetes — mondotta Kunder —, hogy a mezőgazdasági kivitel érdekében bizonyos cikkeket az ipar kárára is meg kell venni. A behozatalt össze kell egyeztetni az ipar érdekeivel. Majd cinikusan hozzátette, nem űzhetünk egyoldalú iparfejlesztést.[67]

A Kunder és Werth-féle gátlástalan németbérencek jó eszköznek bizonyultak a német gazdasági követelések maradéktalan támogatására. Werth júliusban Németországban tett látogatást, ahol Hitler is fogadta. Bár írásos feljegyzés a látogatásról nem maradt fenn, feltehetőleg biztosította Hitlert a német hadsereg iránti csodálatáról, s kérte támogatását a honvédség hatásosabb felfegyverzéséhez, cserében megígérve a német gazdasági igények messzemenő támogatását.

64 MGI. 1939. 42. sz. 19. o.
65 Függetlenség, 1939. május 9.
66 Honi Ipar, 1939. augusztus 15.
67 Függetlenség, 1939. május 18.

A háborús feszültség fellángolása további erőfeszítésekre sarkallta a vezérkart. Nem akartak lemaradni az esetleges lehetőségekről, amit a német hadigépezet megindulása számukra is jelenthet.

A háború kitörése új helyzet elé állította a politikai és katonai vezetést. A kormány már szeptember 5-én az 1939. II. tc. 141. §-ban nyert felhatalmazásánál fogva életbe léptette a kivételes hatalmat. A honvédelem érdekét szolgáló termelés biztosítása érdekében az üzemeket termelésük folytatására és az alkalmazottakat az üzemben való megmaradásra kötelezte, s katonai büntető hatalom alá helyezte.

Ezúttal késedelem nélkül, már szeptember 1-én megjelentek a hadiüzemekben az üzemi katonai parancsnokok és a honvédelmi miniszter utasítása a tulajdonosoknak, miszerint „a honvédelemről szóló 1939. III. tc. alapján üzemét honvédelmi munkára igénybevettnek nyilvánítom. Ennek alapján Cím üzemét működésének továbbfolytatására kötelezem és a hadiüzem személyzetét katonai vezetés alá helyezem...", „minden olyan személyt, aki tizennegyedik életévét betöltötte és még hetvenedik életévét túl nem haladta, honvédelmi munkára igénybe veszem és elrendelem, hogy a törvényes következmények terhe alatt a további intézkedésig eddigi szolgálati viszonyukban megmaradjanak és a kapott parancsok értelmében tovább dolgozzanak".[68]

Már szeptember 15-én megjelent a HM-nek, a „Fr. 6." számú „utasítás" szellemében készült, a katonai parancsnokok ügykörét az adott helyzetben szabályozó rendelete. Ez lényegében megismételte a már ismert utasításban foglaltakat. Részletesen intézkedett az üzemi munkászászlóaljak azonnali megalakításáról, valamint a közelmúlt hibáinak elkerülése végett a felmentett alkalmazottak névjegyzékének azonnali és gondos elkészítéséről, illetve felülvizsgálatáról és a hadtestparancsnokságoknak való megküldéséről. A parancsnok kötelességévé tette, hogy adandó esetben a mozgósított felmentettek behívóját a kiállító parancsnokságnak azonnal küldje vissza. Nincs módunk arra, hogy mindazt felsoroljuk, ami a parancsnokoknak megküldött „ügykör szabályozás"-i átiratban található, ami szinte minden pontjában a parancsnoknak a munkások feletti hatalmát hangsúlyozta.[69] A nyugállományú vagy tartalékos, sok esetben a hadseregből kiszuperált, az üzemben folyó munkához nem értő jobboldali, sőt nyilas beállítottságú katonai parancsnokok éltek is a lehetőségekkel, s igyekeztek maximális hatalmat gyakorolni beosztottaik felett, ami együtt járt a visszaélésekkel és korrupciókkal. Álljon itt jellemzőként egy részlet a Loden Posztógyár katonai parancsnokának, 1939. szeptember 12-én, a munkásoknak felolvasott napiparancsából, amelyben közli velük, hogy „a mai nappal átveszem az üzem minden irányítását a műszaki igazgatáson kívül. E tekintetben egyszerűen diktálok és akinek ez nem tetszik, az legyen szíves, szóljon... minden marad egyelőre a régiben, mert a mai állapot egy komoly előkészület arra, hogy mozgósítás esetén minden, már most kiadott intézkedésemet begyakorolva azonnal egy gombnyomásra életbe léptethessem. Ez az időpont lehet hol-

[68] HL. Hadiüzemi parancsnokok iratai I/80. HM. Eln. 17. — 1939/44 604
[69] HL. Uo. 112. Om. biz. — 1939.

nap vagy ki tudja mikor, de bármikor jön el, fel kell készülve lennünk arra, az elért begyakoroltságunk hasznát minden pillanatban, a kapkodások és zavarok idejében is nyugodtan használhassuk, mint munkánk gyümölcsét. Senki se törje a fejét, hogy miért kell ezt vagy amazt ezután elvégeznünk, a fejtörés az én dolgom, a ti és hazánk érdekében. Ti csak a parancsok teljesítésén gondolkodhattok. Ne feledjétek, hogy ti mind bevonult katonák vagytok és így teljesítitek kötelességeteket. Aki benneteket megbont ez érzésben vagy az ellen lázít, azt azonnal jelenteni kell. Politika az üzemben minden részről tilos, a legszigorúbban megbüntetem az ellene vétőt. A gyülekezési jogotok megszűnt, mert bevonult katonák vagytok, s a katona nem politizálhat."[70] E pökhendi, gőgös hangú förmedvényben kifejtett szellem nem volt elszigetelt jelenség, hanem jellemző a katonai parancsnokok mentalitására, akiknek megkezdődött egész a felszabadulásig terjedő működésük. Meg kell jegyezni, hogy a katonai vezetés elképzeléseinek tökéletesen megfelelt ez a hang és módszer, ebben látták zálogát, hogy befolyásukat és terrorjukat az üzemekben maradéktalanul érvényesíthessék.

Szeptemberben meg kellett alakítani az üzemi munkásalakulatokat. Az Egyesült Izzóban pl. egy Sass nevű százados katonai parancsnok vezetésével 2 zászlóalj alakult. A zászlóaljak, az üzemben dolgozó tartalékos tisztek parancsnoksága alatt, műhelyek szerint 4—4 századra oszlottak. Ezek további tagozódása osztagokra és rajokra, a munkaszervezet szerinti vezetők parancsnoklásával történt. A zászlóaljak élén Sass szds. vezetésével a parancsnokság állt, amelybe — Aschner Lipót igazgatóval az élén — beletartoztak az üzem műszaki és gazdasági vezetői.[71]

Miközben az üzemekben megtörtént a „honfoglalás", a magyar ipar egén sűrű viharfelhők gyülekeztek, amelyek eloszlatása meghaladta a katonai intézkedések körét. A nyersanyagellátás gondjai, az emelkedő árak, most fokozottan nehezedtek a kormányzatra. A folyamatban levő megrendelések legyártása, a hadsereg felfegyverzésének befejezése veszélybe került. Az iparügyi miniszter a szeptember 20-ra összehívott gazdasági minisztertanácson vázolta a veszélyes helyzetet. A különböző anyagok zárolásáról megjelent rendeletek, valamint az iparcikkek árait az augusztus 26-i árszíntben rögzítő intézkedések, ahelyett, hogy javítottak volna, rontottak a helyzeten. A zárolás folyamán a beszerző vállalatnak az anyagok feletti rendelkezése kockázatossá vált, ugyanakkor a világpiaci árak, a valuta árfolyam, a szállítási költségek növekedése következtében az anyagok ára pengőben 20—50 százalékig terjedő emelkedést mutat, amiből már az augusztusi árakon termékeket előállítani nem lehet. Így az ipar — mivel az árakat nem emelheti — tartózkodni fog a külföldi anyagok beszerzésétől. Ennek következménye lesz az anyagok elrejtése és az ezekkel való spekuláció. Különösen érzékenyen fogja érinteni ez a helyzet a kisebb üzemeket és iparosokat, akik máris nehézségekkel küszködnek. Ilyen körülmé-

[70] HL. Hadiüzemi pk-k iratai I/80.
[71] Uo.

nyek között — mondotta Bornemissza — az eddigi félintézkedések helyett „el kell határozni magunkat arra, hogy a kényszergazdálkodásnak igen nehézkes gépezetét az egész vonalon megindítjuk, mert ez esetben a legfontosabb katonai és privát szükségletek kielégítését biztosíthatnánk".[72]

A pillanatnyi nyersanyaghelyzetről szólva példaként a textilipar állapotát hozta fel. Ágai közül a 31 000 főt foglalkoztató pamutipar fonó és szövő ágában a meglevő anyagkészlet a zárolás pillanatában már csak 3 hónapos foglalkoztatást tett volna lehetővé. A zárolás további rendelkezéséig 2 hétre elegendő nyersanyag feldolgozását engedélyezte. A határidő lejártával olyan újabb anyagfelhasználási lehetőséget kapott az ipar, amely 50 százalékos termelést tett lehetővé, ami több ezer ember kenyerét veszélyezteti. „Minthogy pedig határozott és tervszerű kényszergazdálkodás bevezetése nélkül, olyan intézkedést nem tehettünk — mondotta Bornemissza —, mely ilyen tömeg kenyerét vonná el, kénytelenek leszünk az anyag eddigi keretek között való feldolgozására, legalábbis, további 1 heti határidőt adni".[73] A zárolás pillanatában meglevő készletből 1 havi már elfogyott, anélkül, hogy újabb készletek beszerzéséről, valamint racionálisabb felhasználásáról határozott intézkedések születtek volna. A legfontosabb a külföldről való beszerzést minden eszközzel előmozdítani, s a felhasznált pamutot pótanyagokkal való keverését megkezdeni. A gyapjúiparban is a legfontosabb feladat és egyben megoldás a pótanyagok felhasználása mind a katonai, mind a polgári szükségletek kielégítésénél oly mértékig, ami a minőséget lényegesen nem rontja. A folyamatban levő 100 000 egyenruha gyártásához anyagot így is csak úgy lehet biztosítani, ha a gyapjút polgári célra dolgozó gyáraktól rekvirálják. A lencikkek gyártása is — a belgiumi és hollandiai beszerzés megszűnte folytán — csak a polgári igények rovására lehetséges.[74]

Még súlyosabb a helyzet a nyers- és készbőr beszerzése terén. A hazai gyártás csak az ipar szükségletének 25 százalékát tudja fedezni. A külföldi import majdnem teljesen megszűnt. A teljes hiány csak két hónap múlva fog jelentkezni, illetve a zárolási rendelet két heti zavartalan munkát biztosít. Itt is pótanyagok jöhetnek szóba.[75]

A gumi és fém utánpótlás is teljesen bizonytalanná vált. A fémek jelentős része — réz, ón stb. — legnagyobb része külföldről, sőt tengerentúlról érkezett. „Ma a fémutánpótlásban bekövetkezett fennakadással egyidejűleg olyan nagymérvű honvédelmi megrendelések történtek, amelyek fém igényeinek kielégítésére az országos készletek nem elegendők".[76] Amennyiben lényeges változás nem áll be, csak az állami készletek teljes felhasználásával, a polgári igények teljes kikapcsolásával lesz egy ideig az igény kielégíthető. A meglevő és beszerezhető fémkészletet a katonai rendelések gyártásához kell biztosítani, s bizo-

72 HL. HM. Eln. III. Csfség. — 1939/49 536.
73 Uo.
74 Uo.
75 Uo.
76 Uo.

nyos polgári cikkek gyártását le kell állítani. Ezen gyárak fölös munkásait más iparágban kell elhelyezni.

A hazai termelés fokozásában és a behozatal állami ellenőrzésében látta a megoldást a vegyicikkek hiánya megszüntetésének módját illetően is.

Az előterjesztéshez hamar hozzáfűzték véleményüket a katonák. A levelet, amelyben Teleki Pált tájékoztatták a nyersanyaghelyzettel kapcsolatos véleményükről, a III. csoportfőnök készítette és Bartha Károly honvédelmi miniszter írta alá. „Tudomásomra jutott — írta Bartha —, hogy az iparügyi miniszter úr szűkös nyersanyaghelyzetünkre való tekintettel a gazdasági miniszteri értekezleten előterjesztést tett a tervgazdálkodás bevezetésére az ő vezetése alatt. Az előterjesztéshez a magam részéről teljes mértékben hozzájárulok."[77]

A továbbiakban kifejtette a kérdéssel kapcsolatos meglátásait és megoldási javaslatát. Megállapította, hogy a háború folytán Anglia által ellenőrzött vonalakon befagyott nyersanyagimport következtében nyersanyagzavarok álltak be, ami a folyamatban levő honvédségi rendeléseket veszélyeztetik. Ezért mindent el kell követni, hogy „a már kiadott honvédelmi megrendelések zavartalan lebonyolítása, esetleg újabb hadi megrendelések kiadhatása, de a legfontosabb polgári szükségletek biztosítása végett is, nyers- és üzemanyag-készleteinket sürgősen és lehető nagy mértékben gyarapítsuk".[78] A célravezető csak egy központi irányítás alatt levő tervgazdálkodás lehet.

A honvédelmi miniszter ezután a következő sürgős és radikális hatásukat azonnal éreztető intézkedéseket kérte Telekitől: az üzemekben meglevő mozgósítási készletek felhasználása után állami készletekkel kell biztosítani a hadianyaggyártás folyamatosságát; Olasz- és Németországból — bár a németek ezt egyelőre megtagadták — „áldozatok árán" is lőszert vásárolni, hogy ezzel nyersanyagot takarítsunk meg; a vállalatok kapjanak felszólítást, hogy üzleti összeköttetéseik felhasználásával a Magyar Nemzeti Bank által rendelkezésre bocsátott valutáért nyers- és üzemanyagot vásároljanak „állami irányítás és ellenőrzés mellett" (sic!).[79] Ennél a pontnál a honvédelmi miniszter „engedményekre" is hajlandó volt — mondván —, biztosítani kell a vállalatokat, hogy az anyagárak emelkedését „kellő ellenőrzés mellett" készáruikba bekalkulálhassák. Erőfeszítéseket kell tenni a pótanyagok minél szélesebb körű elterjesztése és felhasználása érdekében, még a minőségrontás árán is. Be kell vezetni a legmesszebbmenő takarékosságot a nyers- és üzemanyagokban. Le kell állítani a magángépkocsikat. A gazdasági tárcáknak oda kell hatni, hogy olyan közszükségleti cikkek gyártását, amelyek nem okvetlenül szükségesek, meg kell szüntetni. Hogy minél több élelmiszer-feleslegge rendelkezzen az ország

77 HL. VKF. Eln. 1. — 1939/4817.

78 Uo.

79 Uo. A németek elzárkóztak a kért lőszerek átadása elől, sőt 1939 szeptemberében mindenféle hadianyag- és nyersanyagszállítását leállították. Csak később, gazdasági és politikai engedmények kicsikarása után újították fel szállításaikat.

a nyersanyag- és devizabeszerzés céljára, azonnal be kell vezetni az élelmiszer- és esetleg a ruha-, cipőjegyeket.[80]

Egyszóval Bartha — nem törődve ennek politikai és társadalmi hatásával — a kormány demagógiájának középpontjában álló gazdasági konjunktúra kellős közepén a legszigorúbb hadigazdaság azonnali bevezetését javasolta a miniszterelnöknek.

Bartha még néhány hatásukban „csak később" jelentkező javaslattal is előállt. Fel kell venni a kapcsolatot a Szovjetunióval, s meg kell tudni, milyen úton és fizetési feltételek mellett szerezhetők be nyersanyagok. Nagyszabású tervet kellene készíteni, s ennek keretében esetleg kb. egy évi teljes hadigyártási és polgári nyers- és üzemanyagszükségletünket be lehetne szerezni. A meglepőnek tűnő ajánlat mögött — mint erre Kádár Gyula is rámutat visszaemlékezésében — a szovjet—német szerződés utáni első meglepődéséből ocsúdó katonai és politikai vezetésnek az a megítélése leledzett, hogy az egyezmény az angol diplomácia teljes vereségeként, megszüntette a Németország körül kialakuló bekerítési politikát, s megnyitotta Németország számára az orosz nyersanyagforrásokat. Ilyen körülmények között, a német orientáció fenntartása mellett, a magyar állam részére is lehetővé válik a gazdasági kapcsolatok szorosabbá tétele a Szovjetunióval.[81]

Ezen túlmenően széles piackutatást végző bizottságok kiküldését javasolta Bartha, elsősorban a semleges országokba, hogy ott felderítsék a cserekereskedelem adta lehetőségeket. Ennek konkrét kifejtésére nem vállalkozott, mert ő sem tudta, hogy a búzán, állati termékeken, bauxiton kívül, aminek kivitele már szerinte is teljes egészében foglalt, milyen cikkeket ajánlhatnának fel cserében.

Sürgette a hazai pótanyagok, valamint olaj- és nyersanyagoknak nagyobb intenzitással való tudományos kutatását, illetve feltárását. Különösen az olyan „eddig fel nem tárt nyersanyag telepeink, mint pl. a gyöngyösoroszi horgany- és ólombánya (sic!) feltárását azonnal meg kell kezdeni".[82] De fejleszteni kívánta a vegyiipart és ezzel együtt a lőszergyártást is, amelyek megfelelő kifejlesztése esetén még export lehetőségekre is kilátás lenne.

A pánikhangulat mindenesetre ekkor még korainak bizonyult. A nyersanyagellátás hirtelen támadt nehézségei csak néhány üzemben vezettek időleges zavarokhoz, ami nem gátolta, hogy az ipari termelés az őszi hónapokban tovább növekedjen. Az 1939 szeptemberi külkereskedelmi forgalom az előző hónaphoz képest 35 százalékos (ezen belül a behozatal 5 százalék) visszaesést mutatott ugyan, viszont októberben, nem utolsósorban a visszatartott áruk meginduló forgalma révén, már 32 százalékos (ezen belül a behozatal 17 százalék) emelkedést ért el a szeptemberi megtorpanáshoz képest.[83] Az európai külkereskedelemben a blokádháború következtében alkalmazkodási folyamat jött létre, ami a tengerentúli kereskedelem új útvonalainak kialakítását,

[80] Uo.
[81] HL. Kádár Gyula visszaemlékezése. (kézirat) 149. o.
[82] HL. VKF. Eln. 1. — 1939/4817.
[83] MGI. 1939. 42. sz. tájékoztatója.

valamint új, elsősorban a szomszédos és semleges államok piaci lehetőségeinek felkutatását tette szükségszerű feladattá a magyar gazdaság számára is.

Az Iparügyi Minisztérium — tekintettel a nyersanyagzavarokra — rangsorolta az üzemeket, illetve megállapította az azokban gyártott hadianyagok és egyéb cikkek előállításának fontossági sorrendjét. Első helyre teték a lőszer- és gépjárműgyártást. Minden továbbit ennek rendeltek alá. Fokozta a nehézséget, hogy a leganyagigényesebb „Botond", „Toldi" és löveggyártás ekkor indult meg teljes kapacitással, és mivel már súlyos időzavarba került, a vezérkar szünet nélkül sürgette a munkálatokat.

A minisztérium, bár az export lehetőségek minimálisra zsugorodtak, megállapította az esetleges export lehetőségek szempontjából szóba jöhető államok sorrendjét is. Támogatták az USA-ba, Dél-Amerikába, illetve minden olyan államba menő exportot, amelyből „szabadon transzferálható, ún. nemes deviza (lehetőleg USA-dollár) folyik be". Az MNB nemes devizakészlete ugyanis fogytán volt. Ugyanakkor egyre több nyersanyagot csak ennek ellenében lehetett beszerezni. Az első ijedelem után ugyanis kiderült, hogy a nyersanyagforrások nem zárultak teljesen le, de azok főként tengerentúli beszerzése végtelenül megdrágult és komplikálttá vált. Kétségkívül bebizonyosodott az is, hogy a német és olasz nyersanyag és hadianyag-szállításokra még kevésbé lehet számítani, mint azelőtt.

Az üzemektől egymás után érkeztek a minisztériumba jelzések a nyersanyagbeszerzés nehézségeiről. A nyersanyagszállító cégekkel, elsősorban a tengeren túl, a kapcsolatot felvették, de azok feltételei igen súlyosak. Drágán, maximális biztosítékot követelve voltak hajlandók szállítani. Ezért a gyárak koncentrált támadást indítottak, hogy a folyamatban levő rendelések árának emelését a HM ismerje el. „Egyes szállítóink az általány helyzetben bekövetkezett változás miatt visszaléptek — a gyár a beszerzésekért mindent elkövet, de a nyersanyag árakban és szállítási költségekben olyan nagymértékű emelkedések mutatkoznak, amelyek a HM szállításokra megállapított egységárakban fedezetet nem nyerhetnek"[84] — jelentette szeptember 28-án a WM. Majd egy hónappal később: „A beszerzések a régi árakon nem voltak lehetségesek, sőt régebbi megrendeléseket is stornóztak a szállítók." — Még nem jöttek be a rendelt anyagok, s „hogy milyen áron és mennyit fogunk ezekből megkapni, ma még nem tudhatjuk biztosan".[85] Novemberben — a tengeren túlról érkező anyagok megérkezte után — újabb sürgető kérés a HM-hez: a lőszergyártásnál „a nyersanyagdrágulásokból folyó árdifferencia folyósítására igen sürgős szükségünk van, mert hiszen a rendelésekkel kapcsolatos előlegekre főleg a nyersanyagbeszerzéseknél van szükségünk, ezek az előlegek pedig a régi egységárakon kiszámítva nem nyújtanak kellő fedezetet. Tekintettel arra, hogy az anyagok beszerzésével nem lehetett késedelmeskedni és ezeknek lebonyolítására rengeteg pénzre van szükségünk,

[84] HL. HM. Eln. 3/a. — 1939/51 350.
[85] Uo.

igen sürgős volna ránk nézve az árdifferencia ügyének rendezése, ezért nemcsak a HM illetékes tényezőit voltunk bátrak sürgős elintézésre kérni, hanem eljártunk az ÁKB úrnál is, ahol azt a meglepő felvilágosítást kaptuk, hogy a HM részéről még nem kaptak értesítést az említett ügyek elintézésére."[68] A fenti példa nem egyedi eset. Nagy- és kisüzemek egyaránt hasonló kérésekkel ostromolták a HM-et, de kérésük nehezen talált meghallgatásra. A HM bár kénytelen volt belátni, hogy felárat kell fizessen, ehhez azonban póthitelre volt szükség, mert az amúgy is túllépett beruházási hitelek erre nem voltak elegendőek. Mielőtt azonban a póthitelből származó felárakat az üzemek rendelkezésére bocsátották, az ÁKB közreműködésével vizsgálatokat rendeltek el. Ezek célja az volt, hogy a megrendeléskor kiadott előlegekre hivatkozva lehetőleg minél később kelljen az árdifferenciát kifizetni.

Az ÁKB által megvizsgálandónak tartották:

— nem volt-e a vállalkozóknak a múltból maradt készlete, melyből részben vagy egészben a megrendelést teljesítette;

— idejében gondoskodott-e a szükséges nyersanyagok biztosítását célzó intézkedésről;

— az igény megfelel-e a valóságos áremelkedésnek.

Amennyiben mindezen kritériumoknak a gyártó cég megfelelt, akkor is a megrendelés kiadásakor már kapott előlegekre hivatkozva, az AKB csak a rendelt anyagok teljes leszállítása után állapította meg a felárakat.[87] A kiegyenlítés ezek után csak hosszadalmas, bürokratikus eljárások után realizálódhatott, ami végtelenül kellemetlenül érintette az ipart.

Ezt a helyzetet tükrözi az Ipartestületek Országos Központja (IOK) által 1939 novemberben a HM-nek ismételten benyújtott és elutasított kérés, miszerint a HM előleget bankgarancia nélkül, vagy legalább 50 százalék erejéig terjedő garanciával adjon, mivel a szállítók — akik eddig 30—120 napig hiteleztek — most, a háborús helyzetre való tekintettel, csak készpénz vagy előleg fizetése mellett adnak anyagot, ami a termelést tőke híján megnehezíti, sőt szinte lehetetlenné teszi a kisebb cégek számára.[88]

Az Iparügyi Minisztérium időközben kimutatást készített az ország nyersanyagszükségletéről. A különböző nyersanyagokat és azok mennyiségét tartalmazó kimutatás a folyó hadianyag megrendelések szükségletét vette alapul. Ez már korábbi helyzetkép kiegészítéseképpen novemberben terjesztették Teleki elé.[89]

A kimutatást Bartha levele kísérte, melyben a honvédelmi miniszter korábbi levelére hivatkozott, ahol már felhívta a figyelmet a kérdés fontosságára. Most azt javasolta, hogy a Külügyminisztérium, Kereskedelmi- és Közlekedésügyi, Iparügyi, Pénzügyi-, és Honvédelmi Minisztérium szakértőiből álló bizottságot kell létrehozni a

86 Uo.
87 Uo.
88 HL. HM. Eln. 6/k. — 1939/61 486
89 Uo.

nyersanyagok beszerzésének lebonyolítására. Visszatért az orosz beszerzések kérdésére is, javasolta, hogy „kíséreljük meg Oroszországból általában 6 havi nyersanyagszükségletünket oly anyagokból biztosítani, illetve beszerezni, melyek ott rendelkezésre állanak".[90] Nézete szerint az onnan beszerezhető anyagok értéke 100 millió pengőre tehető. Ellenértékként magyar ipartermékek exportja volna felajánlható. A hajógyárak például évi 12 millió pengő értékben volnának képesek uszályokat szállítani. Meg kellene állapítani a jegyzékben foglalt anyagok közül, melyek lennének a Szovjetunióban, s melyek máshol beszerezhetőek.

Befejezésként nyomatékosan felhívta Teleki figyelmét, hogy a „háborús veszély ma még mindig fennáll, s ezért egy háborús konfliktusban való részvételünk esetén sikeres működésünk egyik alapfeltétele a hadiipar zavartalan működésének biztosítása, vagyis a nyersanyagkérdés előzetes megoldása".[91]

A Szovjetunióval való kereskedelmi kapcsolatok kiépítésének gondolata az ipari körökben is felmerült. „A Szovjetunió nyersanyagforrásai Magyarország számára nagy jelentőségűek, de a szovjet rendelésekről sem lehet megfeledkezni, amelyek kétségtelenül jó munkaalkalmat jelentenek, a vas- és gépipar (vasúti kocsi, hajók, vascsövek stb.) az elsősorban érdekelt" — írta Guothfalvy Dorner Zoltán a *Nemzeti Újság* 1940. szeptember 18-i számában.

A nyersanyagbeszerzések lassan normalizálódtak, az ipar működése egyelőre többé-kevésbé biztosítva volt. November 17-én az iparügyi miniszter irányításával felállították az ipari nyersanyag-gazdálkodási bizottságokat az egyes iparágakban. Ezen bizottságok elnökei alkották az ún. központi bizottságot, az ország nyersanyaghelyzetének legfőbb irányítóját.[92]

Az 1939. december 18-án összehívott LHT ülés azzal a feladattal ült össze, hogy a különböző tárcák tevékenységére bontva, azok hatáskörre szempontjából vizsgálja meg az országmozgósítás 1939. december végi helyzetét. A széles, katonai és társadalmi mozgósítás szinte minden területét felölelő témakörből azúttal a gazdasági élet és ezen belül is a szorosabban vett ipari mozgósítás helyzetének vizsgálatát ragadjuk ki. Az összegezést a vezérkar értékelése alapján állították össze, így maradéktalanul tükrözi annak véleményét.

Elégedetten állapítja meg az előterjesztés, hogy végre szeptember óta „a magyar ipar jelenleg szervezési téren, gyártás tekintetében pedig főleg a lőszeripar tekintetében, a mozgósítás állapotában van". Szervezési téren a mozgósítás teljes értékű, hiszen „valamennyi hadiüzem katonai vezetés alá van helyezve, élén katonai parancsnok áll, a hadtestparancsnokság ipari előadói a helyükön vannak. Az üzemek kötelezve vannak működésük továbbfolytatására, az alkalmazottak pedig honvédelmi munkára igénybe vannak véve".[93] Emellett azon-

[90] Uo.
[91] Uo.
[92] BK. 1939. november 25 — 10 670/1939. ME.
[93] HL. VKF. Eln. 1. — 1939/21/OM. B.

ban gyártás tekintetében a termelés még nem felel meg a „háború esetén elérendő termelési helyzetnek". A hadiipar 1940. áprilisáig a honvédségi „M" hadrend állandékának gyártásával van elfoglalva (optimista megítélés — D. L.), a háborús utánpótlás számára történő gyártásról egyelőre szó sem lehet. A nyersanyag-utánpótlás problémája fennáll, s ha ezen a téren változás nem áll be, a gyártás ütemének csökkenése, esetleg teljes leállása fog bekövetkezni. A kereskedelemügy is hibás abban — mondta ki az első elmarasztaló szentenciát a tájékoztató —, hogy a közellátás és nyersanyag-biztosítás rendezetlen. Megkapja a magáét az Iparügyi Minisztérium is, mert bár a honvédelmi törvénynek az ipari mozgósításra vonatkozó irányelvei s azok végrehajtási utasítása elkészült, azt még sem adták ki, mert az iparügy végül nem tartotta megfelelőnek és most újat készít. De hasonlóképpen elmaradtak más minisztériumok is a megfelelő intézkedések kiadásában.[94]

A továbbiakban a tájékoztató „szerzői" summázzák véleményüket az egyes minisztériumok, illetve azok munkatársainak megértéséről, munkakészségéről, amivel az országmozgósítás munkálataihoz hozzállnak. A miniszter urak részéről teljes az egyetértés, ellenben az egyes minisztériumok fő tisztviselői „az országmozgósítás munkálatok fontosságát nyilván meg nem értve, azok iránt nemcsak közönyüket, de egyenesen ellenszenvüket nyilvánítják. Így az ügyek gyors, sima elintézését bizonyos hatásköri féltékenykedési szempontokból késleltetik. Az LHT által megadott határidőket nem tartják be, sőt azt magukra nézve sértőnek tekintik. A legjellemzőbbek egyes tisztviselők ily értelmű kijelentései: „A külpolitikai feszültség enyhült, nem érdemes a dolgokat siettetni! A katonák miért oly idegesek?"[95] Különösen a Belügy- és Földművelésügyi Minisztériumot marasztalták el, mivel itt, ellentétben a többi érdekelt minisztériummal, a katonai vezetés nem érvényesül megfelelő módon. Ennélfogva a munka szervezése és irányítása itt nem lehet a honvédelmi érdekeknek megfelelő.

Ami ezután következik az előterjesztésben, az Werthnek a nyílt katonai diktatúra bevezetése iránti követeléseként értékelendő. A jövőre nézve meg kell valósítani, hogy az országmozgósítás minden területen befejezést nyerjen — követelte. Minden tárcánál meg kell értetni az „okvetetlenkedőkkel", a felelőtlen tisztviselőkkel, hogy mulasztásaik tovább nem tűrhetők. Át kell szervezni a „bonyolult és elavult" közigazgatást, amely lehetővé teszi, hogy munkafegyelem hiánya, pontatlanság, a határidők be nem tartása során a felelősségrevonás elmaradjon. Ez viszont csak úgy érhető el, ha megfelelő módon biztosítják, hogy minden érdekelt minisztériumban az „o.m. osztály vezetője katona legyen, és az o.m. ügyek irányításával megbízott főtisztviselőn át a miniszternél is legyen előadási és javaslattételi joga. Csak így biztosítható, hogy az o.m. szempontok az illetékes miniszter intenciójának megfelelően maradék nélkül gyorsan és biztosan érvényesüljenek, valamint, hogy az áldatlan hatásköri féltékenykedések

[94] Uo.
[95] Uo.

kiküszöböltessenek" és „... minden mulasztás a legszigorúbban meg legyen torolva".[96]

Az Iparügyi Minisztérium XVII. (HM 17.) osztályából „hadiipari mozgósítási csoport"-ként, egy tábornok vezetése alatt, ki kell alakítania 17/a osztályt az üzemi szervezés és hadiipari munkák irányítására; a 17/b-t az üzemmozgósítási, a 17/c-t pedig a nyersanyagbeszerzési ügyek intézésére.

A hadiipar teljesítőképességének emelése keretében elsősorban — egy új gyár felállításával is — növelni kell a lőpor- és robbanóanyagok gyártását, s minden rendelkezésre álló eszközzel fejleszteni kell a gépjármű, harckocsi- és repülőgépgyártást. „A legutóbbi tapasztalatok alapján ezekben a fegyverekben is függetleníteni kell magunkat a külföldtől. Ha ezt nem kezdjük el, a jövő év végénél hamarább teljesítőképes ipar nem állhat rendelkezésünkre" — követelték.[97] Mivel ez nagy nyersanyagigénnyel járt, hosszan sorolták elképzeléseiket, hogy véleményük szerint hol, milyen nemes fémek (antimón, ólom, horgany stb.) hazai lelőhelyeinek feltárásával lehetne a nyersanyaghelyzeten segíteni. Javasolták továbbá a vegyi alapanyagokat gyártó vegyi, és a gépjármű program lebonyolítását végző vas- és fémfeldolgozó nagyüzemek kapacitásának fejlesztését. A megvalósítás költségkihatására a vezérkar szerint az iparügy „illetékes" osztálya már tervet is készített. Ennek részletezését természetesen nem közölték. A finanszírozásról lévén szó, felhívták a figyelmet arra is, hogy megfelelő előlegekkel lássák el a hadianyag-megrendeléseket végző vállalatokat, hogy a termelés megkezdése zökkenőmentes legyen.[98]

A külföldi nyersanyagbeszerzés nehézségeire való tekintettel „csak" két havi nyersanyag-tárolásra kívánta kötelezni a vezérkar a vállalatokat. Mivel ez tőkeszegénység miatt nehézségekbe ütközik, ezért a „pénzügyi kormányzatnak megfelelő hitelkonstrukcióval kellene e téren az ipar segítségére sietni". Az állami nyersanyagbeszerzési akciót pedig „oly mértékben kell kifejleszteni, hogy a külföldi nyersanyagokból az országban összesen legalább 6 havi készlet álljon rendelkezésre". Ennek lebonyolítása természetesen a pénzügyi, illetve a külügyi tárca feladata, mivel a tengerentúli beszerzés nehézzé vált.[99]

Tipikus esete ez annak, amikor nem tudja a bal kéz, mit csinál a jobb. Úgy látszik, a nagyvonalúan intézkedő vezérkari urak nem voltak tisztában, vagy nem akartak szembenézni azzal a ténnyel, hogy a megnövekedett anyagárakból származó többletköltségeket már csak póthitelek révén, nagy nehézségek árán tudták a vállalatoknak fizetni, komoly nehézségek elé állítva a fegyverkezési program végrehajtását.

A vezérkarnak ez a realitásokkal nem számoló, a teljes katonai diktatúra kiépítésére törő, az ország gazdasági erejének eddigi maximális kihasználását is felülmúló követeléseit tartalmazó, és az LHT által komolyabb ellenvetések nélkül elfogadott „tájékoztatója" méltán ejtette kétségbe Telekit és a magyar gazdasági és politikai élet józa-

96 Uo.
97 Uo.
98 Uo.
99 Uo.

nabbjait. A politikai jobboldalnak Imrédytől a nyilasokig terjedő frontja egyre inkább a fasiszta Németország bűvöletében élve — készen a német agresszív háborús tervekhez való bármikori csatlakozásra — együtt üvöltött a Werth-féle katonai vezetéssel, és a fasiszta diktatórikus intézkedések bevezetésétől várta céljai megvalósítását.

A katonai vezetés előretörésének, az ország irányításának minden területén való térhódításának tanúi vagyunk. A fennálló háborús veszély jelszava és a kivételes hatalom ürügyén a Werth vezette vezérkar elérkezettnek látta az időt, hogy további lépéseket tegyen befolyásának érvényesítésére a politikai és gazdasági élet minden területén. Mélyült a szakadék a katonai és politikai vezetés, személy szerint Werth és Teleki között. A kormányelnököt a helyzet alakulása a lemondás gondolatáig vitte. Horthyhoz írt levelében — 1940 szeptemberében — vázolta a kialakult helyzetet, feltéve a kérdést: a miniszterelnök avagy a vezérkar főnöke felelős-e a magyar politikáért? „Tizennyolc havi türelmes tapasztalat alapján, jól átgondoltam és teljes felelősségem érzetében mutattam rá már eddig is — írta Teleki Horthynak —, hogy Magyarországon jelenleg két kormányzati apparátus és két kormányzat van: az egyik a törvényes, a másik a közigazgatás majdnem minden ágára kiterjedő katonai kormányzat, amelynek működését a törvényes kormányzat áttekinteni és ellenőrizni nem tudja. Türelemmel és tapintattal valahogy el tudtam lavírozni ezen nehézségek között, habár természetesen korántsem tudtam elhárítani az államigazgatásra és különösen gazdasági életünkre gyakorolt számos igen káros dolgot."[100]

Miközben Teleki kétségbeesett kísérleteket tett a teljes német elkötelezettség mértékének csökkentésére, az angolszász kapcsolatok fenntartása és az angolokkal kötött dugáru egyezménnyel[101] igyekezett a tengerentúli anyagbeszerzéseket biztosítani, a katonai vezetés Berlinben önállóan intézkedett és a kormány tudtán kívül próbálta irányítani az ország külpolitikáját, s katonai szállításokról tárgyalva — mint Teleki ezt is felpanaszolta — „külkereskedelmi területre tévedt, és olyan kiviteli és behozatali megállapodásokat létesített, amelyek elsősorban a külügy-, kereskedelemügyi, és iparügyi miniszterek hatáskörébe tartozik, s amely megállapodásokat az illetékes minisztériumokkal előzetesen még csak nem is ismertette. A Berlinben elhangzott ígéreteket a később folytatott magyar—német külkereskedelmi tárgyalásokon természetesen már nem lehetett visszavonni".[102]

Nem meglepő ilyenformán, hogy a katonák panaszt emeltek az LHT-nak a gazdasági helyzetet reálisabban szemlélő, a nehézségeket látó és azokat a maguk módján áthidalni igyekvő „tisztviselők" ellen, akik nem voltak elragadtatva az ilyen kérdésekben nem járatos, ötleteiket a hatalom helyzetéből elfogadtatni akaró katonák iránt.

Közben 1939. év végétől a külkereskedelem fő törekvésévé vált a nyersanyag-behozatal biztosítása és tartalékok gyűjtése. Ez méginkább nehézzé vált Olaszország hadba lépése után, amikor az olasz kikötők

100 Horthy Miklós titkos iratai. Budapest, 1962., 238. o.
101 HL. VKF. Eln. 1. — 1940/3085.
102 Im. 240. o.

kiesésével csak kerülő utakon sikerült a tengerentúli nyersanyagokhoz hozzájutni. A tengerentúli kereskedelem spanyol és portugál kikötőkre korlátozódott. Az utak veszélyessége végtelenül megdrágította és lelassította a nyersanyagszállítást. Sokszor hetekig tartottak vissza nyersanyagot a lisszaboni és más kikötőkben. Az angolok bizalmatlansága megnőtt. Biztosítékot követeltek, hogy az anyagok nem jutnak német kézbe.

A magyar külkereskedelem 1940. évi kivitele az 1939. évi 603,7 millió P-ről — a rossz termés következtében — 503,6 millióra csökkent. Ugyanakkor az erőfeszítések következtében a behozatal összes volumene 498,9 millióról 597,7 millió P-re nőtt. Behozatalunk tehát túlszárnyalta a kivitelt, ami végtelenül rontotta a gazdaság helyzetét. A behozott különféle nyersanyagokért elsősorban nemes devizában kellett fizetni, s az meglehetősen kimerítette az állam lehetőségeit. A behozott anyagok közül a legfontosabbak a tengerentúlról érkeztek, és alatta maradtak az előző évi mennyiségnek. Nőtt a behozatalunk a szomszédos balkáni államokból, valamint a Szovjetunióból, az USA-ból, Svédországból és néhány dél-amerikai államból. A német és olasz behozatal is nőtt valamelyest, azonban nem a fontos nyersanyagok szállítása következtében. Kivitelünk elsősorban a szomszédos balkáni és semleges országok felé nőtt, ahova megpróbáltunk szerény mértékben iparcikkeket is exportálni, de a legnagyobb kivitel továbbra is Német- és Olaszország felé ment. Németországi kivitelünk az 1940. évi rossz termelés következtében elmaradt az előző évitől, amit a németek rosszallottak is. Így ebben az évben a németországi behozatalunk meghaladta a kivitelt, ami természetesen nemigen változtatott a németek velünk szembeni súlyos eladósodásán, s a behozott csekély értékű használati cikkekben az országnak nem sok haszna volt.

A nyersanyag tehát egyelőre biztosítva volt a folyó rendelések legyártásához, azonban nem volt elégséges további készletek gyűjtéséhez. Ehhez járult, hogy 1940 végén a háború kiszélesedése és a tengeri blokád folytán a tengerentúli szállítás egyre nehezebb lett, s lassan befagyott. Nem sokat változtatott a helyzeten, habár a propaganda ennek fontosságát túlontúl igyekezett kiemelni, a Felvidék és Észak-Erdély nyújtotta vasért, só és fa sem. Nyilvánvalóvá vált minden tisztán látó ember előtt az a tény, hogy Magyarország gazdasága 1940 közepén, az ekkor befejeződő fegyverkezési programmal kimerült, valamint, hogy az anyaggazdálkodás óriási problémáit semmiféle takarékoskodással, pótanyagokkal megoldani nem lehet. A hadsereg további, elsősorban páncélos és repülő erőinek fejlesztése kátyúba jutott. Ilyen körülmények között teljesen illuzórikussá váltak a vezérkar továbbra is sürgető óhajai a magyar ipar kapacitásának emelését illetően. A felfejlesztett kapacitást már nem sikerült foglalkoztatni. A háború esetén a veszteségek pótlása lehetetlenné vált, az ipar még alacsony szinten sem képes ellátni a hadsereget.

A termelés, amely 1940. júniusáig töretlenül nőtt, már 845 000 főt foglalkoztatott, elérte csúcspontját, hirtelen megtorpant, s rohamosan hanyatlani kezdett. 1940 második felében a konjunktúrának vége volt.

Az árak rohamos emelkedését, a fenyegető és egyre több üzemben jelentkező munkanélküliséget megállítani semmiféle diktatórikus katonai intézkedéssel nem lehetett. Júliusban már 17 000 ember vált munkanélkülivé. Az elégedetlenség nőtt a munkások között. Júniusban a Ruszkiczay-Rüdiger tábornok, a III. csoportfőnök kénytelen volt elismerni, hogy a hadianyagok legyártása a befejezéshez közeledik. „A »Huba—II.« közel sem jelentett olyan foglalkoztatottságot, mint az eddigiek. Épp ezért »egyes hadiüzemek szállítási kötelezettségeiknek eleget téve sorba elbocsátják azokat a munkásokat, akiknek alkalmazására a normális, polgári foglalkoztatottságot meghaladó hadianyaggyártáshoz volt szükség«."[103]

A felfejlesztett üzemekben szabad kapacitások keletkeztek. Egészen másként hangzik ez, mint az 1939. decemberi LHT ülésen elmondottak. Ruszkiczay a HM nevében felhívta a kormányzatot és annak nemrég még a „fegyverkezést zavaró" tisztviselőit, hogy gondoskodjanak olyan intézkedésekről (hiszen ez már nem a HM dolga — D. L.), amelyek hivatva lesznek a munkanélküliséget megakadályozni.

A júniusi gazdasági minisztertanácson a III. csoportfőnök elmondotta, hogy a honvédelmi szállítások befejezése után a kapacitásukat felsőbb utasításra megemelő üzemek kb. 60 000 olyan munkást alkalmaztak, akik most fölöslegessé váltak. Amennyiben újabb nagyarányú megrendelések nem lesznek — márpedig erre egyelőre kilátás nincs —, ezekről gondoskodni kell. A csoportfőnök gondosan kidolgozott grafikonokat nyújtott át a minisztereknek az egyes iparágak fölös munkásait kimutatandó, majd nem minden cinizmus nélkül a lelkére kötötte a minisztereknek, hogy úgy intézkedjenek, hogy „a szociális és általános nemzetgazdasági szemponton túlmenően honvédelmi szempontból sem lehet érdektelen, hogy az esetleges bekövetkező háború esetén a hadianyag-utánpótlást biztosító hadiüzemek begyakorolt (elbocsátott — D. L.) munkásai régi munkahelyükön ismét kedvvel dolgozzanak . . . , ne növeljék a proletárok elégedetlen és nemzeti szempontból meg nem bízhatók tömegét."[104] A munkaalkalmat Ruszkiczay elsősorban a vasút, az út, az építőipar és a mezőgazdaság területén látta, arról természetesen megfeledkezett, hogy arra is tanácsokat adjon; a teljes anyagi csőd szélén álló ország honnan vegye a különböző közmunkákhoz szükséges fedezetet.

A katonai vezetés ekkor Erdély visszaszerzése után úgy érezte, hogy némi levegőhöz jutott. A hadsereg modernizálásának további folytatásához a pénzügyi és ipari kormányzatnak van ideje előteremtenie a pénzt és lehetőségeket. Minden esetre a katonai behatás a vezető szervekben és az iparban kiépült, fenntartása lehetővé teszi, hogy alkalomadtán ismét megszorítsák a gyeplőt és újabb áldozatokra kényszerítsék az ország népét. Ugyanakkor a németbarátságban és jobbratolódásban előrehaladt és egyre egységesebb magyar politikai életet is alkalmasnak találták, hogy esetleges újabb hódítás esetén megkapják politikájukhoz a kellő támogatást.

[103] HL. HM. Eln. III. Csfség. — 1940/29 925.
[104] Uo.

ЛОРАНД ДОМБРАДИ:

ВОЕННАЯ МОБИЛИЗАЦИЯ ПРОМЫШЛЕННОСТИ ВЕНГРИИ В ПЕРИОД 1938—1940 ГГ.

Резюме

Ключевым вопросом выполнения до конца 1940 года программы по развитию армии была мобилизация промышленности. Хотя ещё до 1938 года уже были приняты подготовительные меры такого характера, они далеко не соответствовали требованиям, предъявляемым армией. Поэтому по существу лишь после провозглашения «Дьёрской» программы развития армии, параллельно с началом производства военных материалов, одновременно начался и перестановка промышленности и экономики страны на военный лад.

Под руководством министра экономики, а позднее премьер-министра Белы Имреди были приняты основные меры и созданы соответствующие учреждения, которые были призваны обеспечить правительству и военному руководству всё больше возможностей непосредственного вмешательства в управление экономической жизнью и промышленностью страны. Уже принятый при примьер-министре Пале Телеки весной 1939 года закон о «защите отечества», а затем введенное с началом войны в сентябре того же года чрезвычайное положение открыли путь к полной милитаризации. Руководство армии не было удовлетворено мерами, принятыми правительством, оно, ссылаясь на полномочия, полученные в результате принятия закона о «защите отечества», требовало для себя всё большей власти, неограниченного вмешательства в политическую и экономическую жизнь страны, тотальной мобилизации всех имеющихся в распоряжении сил. Эти экономически совершенно необоснованные и направленные на установление военной диктатуры требования привели к возникновению противоречий между правительством и руководством армии. Противоречия углублялись в первую очередь между начальником генерального штаба Вертом и премьером Телеки, который безуспешно пытался обуздать возрастающую власть военщины.

Наиболее важной задачей мобилизации промышленности военное руководство считало создание полувоенной заводской организации, которая была бы пригодна для того, чтобы вменить рабочим в обязанность работу на военном заводе и привязать их к заводу. Рабочие военных заводов были переданы в подчинение заводским военным начальникам, которые располагали почти неограниченной властью над своими подчиненными.

Решающим вопросом являлась организация и повышение интенсивности производства военного имущества, так как агрессивные целеустановки все настоятельнее требовали снаряжения армии. Капиталисты по возможности старались противостоять стремлениям военного руководства, требующим повышения производства. Ибо после преждевременного завершения программы гонки вооружения, в максимальной мере использующей экономике ресурсы, они не видели гарантии на дальнейшую занятость своих производственных мощностей.

Несмотря на существовавшие противоречия, объем производства, — как подтверждают данные, приведенные в статье, — быстро возрастал. К середине 1940 года была достигнута максимальная загрузка промышленности и занятость рабочей силы.

После начала войны возникли трудности с закупками сырья. На мировом рынке повышались цены на сырье, транспортировка его становилась всё труднее. Всё это препятствовало ходу производства. Препятствующим фактором было стремление немцев путем затягивания поставок деталей, полуготовых изделий и сырья задержать производство военного имущества, что являлось в их руках средством политического и экономического шантажа.

После достижения рекорда производства и максимальной загрузки промышленности с 1940 года наступил стремительный спад. Крупного масштаба заказы на во-

енное имущество после завершения программы вооружения прекратились. При пошатнувшемся экономическом положении страны, причиной чего явилась именно гонка вооружения, превысившая силы страны, невозможно было рассчитывать на новые заказы. Спад производства сопровождался безработицей. Стремительно возрастала инфляция, жизненный уровень быстро снижался. Об озлоблении рабочих свидетельствовало возросшее количество стачек. Правящие классы путем усиления террора стремились стать хозяевами положения, которое еще более усугублялось повышением налогов. Страна неудержимо катилась по пути, ведущему к неминуемому развалу политического и экономического строя, созданного правящими классами Венгрии.

LÓRÁND DOMBRÁDY:

DIE KRIEGSMOBILISIERUNG DER UNGARISCHEN INDUSTRIE IN DEN JAHREN 1938/40

Resümee

Die Schlüsselfrage der Durchführung des Aufrüstungsplanes bis Ende 1940 bildete die Mobilisierung der Industrie. Obzwar bereits vor 1938 diesbezüglich vorbereitende Verfügungen getroffen wurden, blieben diese weit hinter den von der Armee gestellten Anforderungen zurück. Und so begann meritorisch erst nach Verkündung des „Győrer" (Raaber) Aufrüstungsprogramms, parallel mit dem Beginn der Kriegsmaterialproduktion, zu gleicher Zeit die Umstellung von Industrie und Wirtschaft auf Kriegsproduktion.

Unter der Leitung des Ministers für Volkswirtschaft und späteren Ministerpräsidenten Béla Imrédy wurden die grundlegenden Anordnungen und Institutionen geschaffen, die berufen waren, der Regierung und der militärischen Führung immer größere Möglichkeiten zu sichern, sich unmittelbar in die Lenkung des Wirtschaftslebens und der Industrie einzumengen. Das bereits im Frühjahr 1939 unter der Ministerpräsidentschaft Pál Telekis erbrachte Gesetz über die Landesverteidigung, dann die bei Ausbruch des zweiten Weltkrieges im September eingeführten Ausnahmsgesetze eröffneten den Weg zur totalen Militarisierung. Die Armeeführung begnügte sich aber nicht mit den Anordnungen der Regierung und verlangte — sich auf das votierte Gesetz über die Landesverteidigung und auf die durch dieses Gesetz gegebene Ermächtigung berufend — immer größere Macht, unbeschränkte Einmengung in das politische und Wirtschaftsleben, die totale Mobilisierung aller zur Verfügung stehenden Kräfte. Diese wirtschaftlich gänzlich unbegründeten und auf eine Militärdiktatur abzielenden Forderungen haben einen Gegensatz zwischen Regierung und den führenden Militärs ausgelöst. In erster Linie haben sich die Gegensätze zwischen dem Ministerpräsidenten Teleki — der die zunehmende Macht der Militärs erfolglos zügeln wollte — und dem Genralstabschef Werth vertieft.

Als wichtigste Aufgabe der industriellen Mobilisierung betrachtete die militärische Führung die halbmilitärische Organisierung der Betriebe, was die Verpflichtung der Arbeitnehmer zur Arbeit und ihre Bindung an den Betrieb bedeutete. Die Arbeitnehmer der Kriegbetriebe wurden dem militärischen Kommandanten des Betriebes unterstellt, der über fast unumschränkte Macht über dieselben verfügte.

Entscheidend war die Frage der Organisierung der Kriegsmaterialproduktion, die Steigerung ihrer Intensität, weil die aggressiven Absichten des Generalstabs immer mehr auf die Aufrüstung des Heeres drängten. Die Kapitalisten trachteten, den Bestrebungen zur Erhöhung der Kapazität nach Möglichkeit entgegenzutreten, denn nach dem vorzeitigen Abschluß des die wirtschaftlichen

Quellen maximal ausnutzenden Aufrüstungsprogramms sahen sie die Ausnutzung ihrer Fabrikationskapazität nicht gesichert.

Trotz dieser Gegensätze, die in der Studie mit Daten belegt werden, nahm das Volumen der Produktion rasch zu. Mitte 1940 erreichte die Industrie die maximale Kapazitätsausnutzung und Beschäftigung. Nach Ausbruch des Krieges traten Schwierigkeiten bei der Rohmaterialbeschaffung auf. Die Preise der Rohmaterialien stiegen auf den Weltmärkten und ihr Transport wurde immer schwieriger. All das hinderte den Lauf der Produktion. Als hindernder Faktor trat die Bestrebung der Deutschen auf, durch Zurückhalten von Bestandteilen, Halbfabrikaten und Rohmaterialien die Herstellung von Kriegsmaterial zu behindern, was in ihren Händen Mittel zu politischer und wirtschaftlicher Erpressung war.

Nach dem im Jahre 1940 auf dem Gebiete der Produktion und der Beschäftigung erreichten Höhepunkt trat ein rapider Rückgang ein. Nach Beendigung des Aufrüstungsprogramms entfielen die großen Kriegsmaterialbestellungen. Mit neueren Aufträgen konnte bei der verschlechterten wirtschaftlichen Lage des Landes nicht gerechnet werden, und diese verschlechterte wirtschaftliche Lage wer eben ein Folge der die Kräfte des Landes übersteigenden Aufrüstung. Dem Rückgang der Produktion folgte Arbeitslosigkeit. Eine rapide Inflation trat ein, das Lebensniveau sank rasch. Die Erbitterung der Arbeiterschaft konnte an der zunehmenden Zahl der Streiks abgelesen werden. Die herrschende Klasse trachtete, durch Steigerung des Terrors Herr der Lage zu werden, und dann kamen noch die Steuererhöhungen. Das Land schritt unaufhaltsam auf dem Wege fort, der zum unvermeidbaren Zusammenbruch des von der ungarischen herrschenden Klasse errichteten politischen und wirtschaftlichen Bauwerkes führte.

A KOREAI HÁBORÚ*

V. MACULENKO

A Koreai Népi Demokratikus Köztársaság elleni agresszió előkészítése

Az amerikai imperialisták agressziós politikájában Korea meghatározott helyet foglalt el. Szükségük volt erre az országra, mint gyarmatra, a maga nyersanyag-lelőhelyeivel, s mint hídfőre a Szovjetunió elleni támadáshoz.

A KNDK szocialista rendszerének felszámolására törekedve az USA azt akarta bizonyítani, hogy a kommunista mozgalom Ázsiában sikertelenségre van kárhoztatva, s hogy a fiatal felszabadult országok nem képesek ellenállni az imperializmus nyomásának. Arra számítottak, hogy ezzel aláássák a szocialista országok, mindenekelőtt a Szovjetunió nemzetközi tekintélyét és meggyengítik az egész szocialista világrendszer erejét.

1945 szeptemberében, miután az USA megszállta Dél-Koreát, az imperialisták a dél-koreai reakciós erők segítségével feloszlatták a népi bizottságokat, kivégezték vagy börtönbe zárták a koreai hazafiak tízezreit, akik hazájuk egyesítéséért és függetlenségéért harcoltak. 1948. május 10-én — erős politikai terror közepette — Dél-Koreában szeparatista választásokat tartottak és bábkormányt alakítottak ki Li Szin Man, az amerikaiak bábja vezetésével. Az új kormány politikáját — Washington utasítására — a KNDK elleni agresszió előkészítése érdekében fejtette ki.

1948. augusztus 24-én a Li Szin Man-klikk és az USA kormánya között megkötött szerződés értelmében az amerikaiak széles körű jogokat kaptak Dél-Koreában. Az egyezményben szó volt a dél-koreai fegyveres erők létrehozásáról is. Erről a megállapodásról szólva a *Seoul Times* azt írta, hogy az biztosította a legfelsőbb amerikai katonai vezetés ellenőrzését „az összes koreai erők fölött, beleértve a rendőrséget, a védelmi osztagokat és a partvédelmi erőket is."[1]

* Húsz évvel ezelőtt, 1953. július 27-én írták alá a panmunzsomi fegyverszüneti egyezményt. A fegyverszünet a koreai nép és az egész világ békéért harcoló erőinek nagy győzelmét jelentette. — A szerk.

1 The Seoul Times, 1948. augusztus 27.

A dél-koreai csapatok kiképzésének biztosítására 1949 júniusában létrehozták az amerikai katonai tanácsadók csoportját 482 fővel,[2] amelynek vezetője Roberts dandártábornok lett. Roberts büszkén jelentette ki, hogy csoportja „élő bizonyítéka annak, hogy az ésszerűen és intenzíven felhasznált 500 — harcokban edzett — amerikai katona és tiszt fel tud készíteni 100 000 embert, akik értetek (vagyis az USA-ért — V. M.) fognak harcolni.[3]

1948. december 3-án kelt, Li Szin Man-hoz írott levelében Jun Pen Ku külpolitikai tanácsadó — valószínűleg Washingtonnal történt konzultáció alapján — arról írt, hogy a KNDK elfoglalása, a Kínai Népköztársaság és a Szovjetunió elleni sikeres katonai tevékenység kibontakoztatása feltétlenül szükséges ahhoz, hogy „az USA, Japán, Kína (Csang Kai-sek hadserege — V. M.) és Korea hadseregei tevékenységüket három fő irányban koordinálhassák: a japánok észak-keletről törnek előre és áthaladnak Vlagyivosztokon; a koreai és az amerikai hadsereg észak-koreai területeink felszabadítása után áttörnek a Liaotung-félszigeten és elérik Pincsiangot (Harbint); az újjászületett kínai nemzeti hadsereg visszafoglalja az elvesztett területeket, beleértve Santung tartományt is; a győztes koreai és amerikai hadsereg mindaddig megszállva tartja Mandzsúriát, amíg a felszabadítás ára nem térül teljesen vissza azon az úton, hogy Kelet-Ázsiának e nagyon gazdag területét Mandzsúria, Korea és USA egyesített tőkéjével és munkával fel nem virágoztatja . . .”[4]

Az Észak-Korea elleni támadás tervét az amerikai katonai misszió és a liszinmanista klikk már 1949 májusában kidolgozta. Ennek fő tartalma: a szárazföldi csapatok frontális támadásával egyidőben deszant csapatok szállnak partra Észak-Koreában, bekerítik és megsemmisítik a Koreai Néphadsereg fő erőit Phjöngjang (Phenjan) térségében és Vönszantól délre, s ezt követően akadálytalanul kijutnak a KNK határához.[5] (Lásd az 1. sz. vázlatot.)

A tervek alapján a főcsapást Phjöngjang irányában kívánták mérni. Itt az első lépcsőben az 1. és a 7. gyaloghadosztály, a fővárosi hadosztály (egy ezred nélkül), a 21. önálló lovasezred, a 2. önálló gyalogzászlóalj és három tüzérosztály bontakozott szét.

A vönszani kisegítő irányban a liszinmanisták 6. és 8. gyaloghadosztályukat vonultatták fel.

A második lépcső és a tartalék (a 2. és 5. gyaloghadosztály és az 1. önálló zászlóalj) Korea déli és keleti részeiben tartózkodott, Tezsön, Tegu, Kvangzsu és Puszan körzetében.

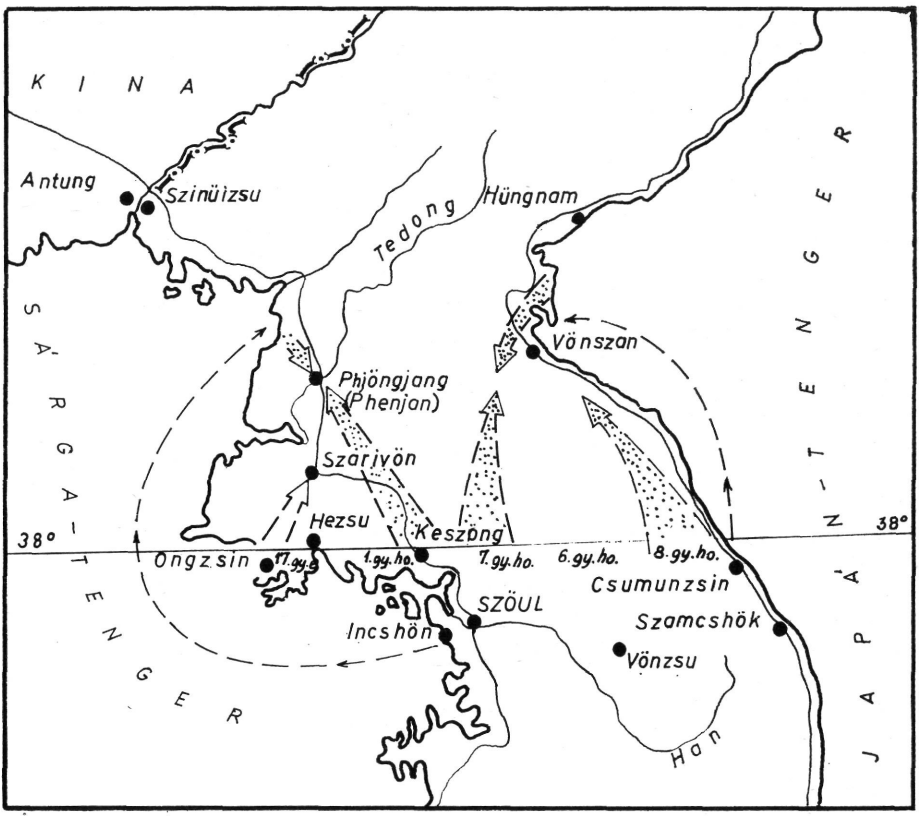
A liszimanista parancsnokság, mivel a KNDK elleni harctevékenység sikerével számolt, nem fordított kellő figyelmet a védelem megszervezésére. Az általa kiépített védelem kis mélységű volt és főképpen

[2] United States Army in the Korean War. Department of the Army, Washington, 1962. 13. o.

[3] Uo.

[4] Angolból fordított dokumentum. Kiadásra került Phjöngjangban A tények beszélnek c. dokumentumgyűjteményben. 1960. 56—58. o.

[5] A tervet a liszinmanista kormány archívumában találták meg. Publikálták A tények beszélnek c. kiadványban. 71. o.

1. sz. vázlat: A liszinmanista csapatok támadása a KNDK ellen

azokból a támpontokból állt, amelyek a fontosabb utakat zárták le. A védelem mélysége csak Keszöng körzetében érte el a 20 km-t.

1949 folyamán és 1950 első felében a liszinmanisták szisztematikusan provokálták a határincidenseket a demarkációs vonal (a 38. szélességi fok) mentén. Csupán 1949. január és szeptember között 432 esetben sértették meg a demarkációs vonalat. Ezenkívül, ugyanebben az időben a liszinmanisták légi és tengeri erői 71, illetve 42 esetben sértették meg a légi és tengeri határokat.[6]

1949—1950-ben a Demokratikus Hazafias Egységfront és a KNDK Legfelsőbb Népgyűlésének Elnöksége több esetben tett javaslatot a dél-koreai kormánynak, hogy kezdjenek tárgyalásokat az ország békés egyesítéséről. Ezeket a kezdeményezéseket azonban a liszinmanista kormány — az USA támogatását maga mögött érezve — minden esetben visszautasította és folytatta a háborús készülődést.

6 A liszinmanista kormány politikája Dél-Koreában. Központi évkönyv 1951—1952. KNDK 1952. 342—343. o.

1950 elején az USA azt követelte Li Szin Man-tól, gyorsítsa meg a Dél-Koreában működő partizánosztagok felszámolását és a háborúra való felkészülést. Ebben az időben Dél-Koreában sok partizánosztag tevékenykedett. Amerikai adatok szerint létszámuk elérte a 77 000 főt.[7] Ezek az osztagok csupán 1949 szeptemberében 1184 akciót hajtottak végre az ellenség ellen.[8]

Az amerikaiak kategórikus követelésének végrehajtása céljából a liszinmanista hatalom több nagyarányú hadműveletet hajtott végre a partizánerők ellen, de a partizánmozgalmat teljesen felszámolni nem tudta.

Az amerikai imperialisták, miután elhatározták a KNDK elleni agressziót, saját csapataik felkészítése mellett mindent elkövettek a dél-koreai hadsereg szervezeti és technikai megerősítéséért.

Az amerikai katonai vezetés már 1945. november 13-án intézkedett 28. sz. parancsában a nemzeti védelem törzsének létrehozásáról Dél-Koreában, amelyben három csoportfőnökség szervezését irányozta elő: az egyiket a szárazföldi csapatok, a másikat a partvédelem, a harmadikat pedig a rendőrség részére. 1946 elején megszervezték a nemzeti védelem határőrosztagát és megkezdte működését a haditengerészeti iskola.

1946 végén megnyitották a nemzetvédelmi határőr tiszti iskolát. Ezenkívül több újabb határőrosztagot és mintegy nyolc partvédelmi ezredet szerveztek. Ezeknek az osztagoknak a parancsnoki állománya azokból a tisztekből szerveződött, akik korábban a japán, a Csang Kai-sek-féle és a mandzsúriai hadseregben szolgáltak.

Miután 1948-ban megalakult a dél-koreai kormány, az azt megelőzően létrehozott katonai ügyosztályt Nemzetvédelmi Minisztériummá szervezték át. Ugyanakkor felállították a szárazföldi csapatok és a haditengerészet törzsét, rendszeresítették a vezérkar főnöki beosztást, bár vezérkar még nem létezett.

A vezérkar főnöke alárendeltségébe utalták a szárazföldi csapatokat és azok törzseit, továbbá a légierőt és a haditengerészetet is.

A fegyveres erők főparancsnoka Li Szin Man elnök volt, a csapatokat azonban ténylegesen az amerikai tanácsadók vezették.

A dél-koreai hadsereg létszáma állandóan nőtt és 1950 júniusára elérte a 94 808 főt. Ezenkívül 6145 fő tartozott a partvédelem, 1865 fő a légierő és 48 273 fő a rendőrség állományába. A szárazföldi csapatok nyolc hadosztályból (1., 2., 3., 5., 6,. 7., 8. és a fővárosi) és egy önálló ezredből álltak.[9]

A hadosztályokat amerikai fegyverekkel látták el. A dél-koreai hadsereg az agresszió kezdetén — a páncéltörő lövegeket is beleértve — 840 ágyúval és aknavetővel, kb. 1900 kézi páncéltörő fegyverrel („bazóka") és 27 páncélgépkocsival rendelkezett. Ezenkívül a dél-koreai parancsnokság 20 repülőgép és 79 kisebb hajó felett diszponált.

7 The Korea Knot. A Military Political History by Karl Berger. Philadelphia University of Pennsilvania Press, 1957. 96. o.
8 Uo.
9 United States Army in the Korean War . . . 13. o.

A háború kezdetéig a dél-koreai hadsereg az USA-tól mintegy 167 millió dollár értékű fegyvert és más haditechnikát kapott. A liszinmanista hadsereg felfegyverzésével az USA az agresszió sikerét kívánta biztosítani. Erről nem egy esetben nyilatkoztak maguk az amerikai katonai vezetők. Így pl. az amerikai hadügyminisztérium hivatalos kiadványában, a „Korea 1950-ben" a következőket olvashatjuk: „Az amerikai politika a dél-koreai hadsereg felfegyverzésével azt kívánta elérni, hogy az képessé váljon csapást mérni szomszédaira."[10]

Az amerikaiak a dél-koreai csapatok kiképzésében a nappali támadó harctevékenység elsajátítására fektették a fő hangsúlyt. Az amerikai tanácsadók abban reménykedtek, hogy mivel haditechnikában fölényben vannak a Koreai Néphadsereggel szemben, gyorsan el tudják foglalni Észak-Koreát.

A liszinmanista tisztek erőteljesen folytatták saját katonáik ideológiai megdolgozását. E célból egy külön speciális apparátust — a politikai felkészítés szervét hozták létre, melynek tevékenységét az amerikai katonai misszió ellenőrizte és irányította. A katonákat a kommunizmus, a demokratikus köztársaság és minden szocialista ország elleni gyűlölet szellemében nevelték. Az Észak elleni hadjáratot könnyű sétaként festették le előttük.

Az amerikai katonai tanácsadók véleménye szerint a liszinmanista hadsereg már 1950 telén készen volt a KNDK elleni támadásra. A dél-koreai minisztertanács januári ülésén Roberts tábornok kijelentette, hogy „a hadjárat terve — eldöntött dolog. Bár a támadást mi kezdjük, mégis ürügyet kell teremtenünk, hogy tevékenységünk igazságosságához ne férjen kétség."[11]

Az ülés után a dél-koreai parancsnokság rendkívül gyorsan megnövelte csapatai létszámát a KNDK határai mentén, a demarkációs vonalnál összpontosítva fő erőit.

Az agresszió előestéjén Bradley tábornok, az USA hadügyminisztere és a Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottságának elnöke, valamint John Foster Dulles külügyminiszter speciális utazást tett Japánban, ahol a küszöbön álló katonai tevékenységről tanácskoztak MacArthur tábornokkal. Ezután Dulles Dél-Koreába utazott. Itt a katonai terveket megvitatta az amerikai nagykövettel és a dél-koreai parancsnoksággal, majd 1950. június 18-án a 38. szélességi fok körzetébe ment, hogy meggyőződjön a KNDK elleni támadásra kijelölt csapatok felkészültségéről. Ugyanezen a napon Dulles beszédet mondott a dél-koreai nemzetgyűlésben, ahol jóváhagyta a liszinmanista kormány háborús terveit és kijelentette, hogy az USA minden eszközzel támogatja annak végrehajtását. Elutazása előtt, 1950. június 20-án, a következőket írta Li Szin Mannak: „Nagy jelentőséget tulajdonítok annak a döntő szerepnek, amelyet az ön hazája játszhat abban a nagy drámában, amely most van kibontakozóban."[12]

[10] Korea—1950. Office of the Chief of Military History Department of the Army. Washington, 1952. 7. o.
[11] *I. F. Stone:* The Hidden History of the Korean War. London, 1952. 12. o.
[12] A tények beszélnek, 208. o.

Ezzel egyidejűleg a Koreát segélyező amerikai bizottság vezetője, Johnson, a kongresszus egyik bizottságának képviselői előtt kijelentette, hogy „a 100 000 fős liszinmanista hadsereg, amerikai fegyverekkel felszerelve és az amerikai katonai misszió által kiképezve, befejezte a felkészülést és bármely pillanatban kész a háborút megkezdeni."[13]

Li Szin Man is nagyon katonás hangulatban volt. 1949 februárjában arról beszélt, hogy hadserege képes szétverni Észak-Koreát két hét alatt.[14] Néhány hónappal a háború előtt Li Szin Man újra megtette ezt a kijelentést. Úgy nyilatkozott a *New York Herald Tribune* tudósítójának, hogy kormánya „semiképpen sem tűri Korea kettéosztását" és hogy „hadserege képes három nap alatt elfoglalni Phjöngjangot" [15]

Jóval árnyaltabban jellemezte az USA agressziós politikáját az egyik ismert amerikai újságíró és publicista — I. Stone — „A koreai háború kulisszák mögötti története" c. könyvében. Az USA politikájának uralkodó tendenciája — írja Stone — félelem a békétől. Ennek kijelentését Van Fleet tábornok (a 8. amerikai hadsereg volt parancsnoka Koreában) mondására alapozza, aki 1950 januárjában a vele folytatott beszélgetés során kijelentette: „Korea egy áldás volt. Valamilyen »Korea« mindig keletkezni fog földgolyónk ezen vagy azon a részén."[16]

Az USA — háborúra készülve Koreában — szárazföldi, légi és tengeri erőkből álló erős csoportosítást hozott létre Távol-Keleten.[17]

Az amerikai szárazföldi erők kötelékébe tartozott a 7., a 24. és 25. gyalog-, az 1. lovashadosztály,[18] a 29. önálló gyalogezred, az 5. ezredharccsoport. Mindezeket az erőket a 8. hadseregben egyesítették. A hadosztályok Japában állomásoztak. E csapatok létszáma elérte a 82 871 főt, s technikai felszerelései közé tartozott többek között 1081 löveg és aknavető, valamint 495 harckocsi.[19]

Az amerikai távol-keleti légierő összesen nyolc magasabbegységből (öt vadász, két bombázó, egy szállító) és különböző kiszolgáló alegységekből állt. A távol-keleti övezet légierői kötelékébe összesen 1172 repülőgép tartozott, a személyi állomány létszáma pedig elérte a 33 625 főt.[20]

A repülőegységek egy része — a könnyűbombázók és szállítók — Japánban, más egységek pedig Okinawa és Guam szigetén, valamint a Fülöp-szigeteken állomásoztak. A B—29-es közepes bombázó egység Guam szigetén települt.[21] A légierő azt a feladatot kapta, hogy mérjen csapásokat a KNDK fontos katonai-ipari körzeteire és biztosítsa a földi csapatok támadó harctevékenységét.

13 Voenno-isztoricseszkij Zsurnal. 1970. 6. sz. 33. o.
14 *D. Rees:* Korea — The Limited War. London, 1964. 16. o.
15 A csendes-óceáni háború története. Moszkva, 1958. 5. köt. 226. o. (fordítás japánból).
16 *I. F. Stone:* i. m. 364. o.
17 A Koreában végrehajtandó agresszió feladatára létrehozott fegyveres erőkről van szó.
18 Csak elnevezésében volt lovas, ténylegesen gyaloghadosztályról van szó.
19 United States Army in the Korean War . . . 15, 49—50. o.
20 *J. Stewart:* A légierő mint döntő tényező Koreában. Moszkva, 1959. 30. o. (oroszul).
21 Uo.

A C—54-es típusú szállító repülőgépek két százada Tokió körzetében, a harmadik pedig a Fülöp-szigeteken települt.[22] A koreai háború kezdetén az USA mintegy 60 szállító repülőgéppel rendelkezett. A háború kitörése után ez a szám rövidesen elérte a 250-et.

A szállító légierő feladata az volt, hogy minden szükségessel ellássa a Koreában tevékenykedő csapatokat. Ezenkívül részt vettek légideszantok szállításában, azok tevékenységének biztosításában, valamint a sebesültek és értékek mentésében.

Az amerikai haditengerészeti erők Távol-Keleten a 7. flottán kívül két hadműveleti csoportot alkottak, Ch. Turner Joy altengernagy parancsnoksága alatt.

Az egyik csoport — támogatók — Higgins ellentengernagy parancsnoksága alatt magában foglalta a „Juno" cirkálót, a „Mansfield", a „De Haven", a „Collett", a „Swanson" torpedórombolókat, a „Redhead", a „Mockingbird", az „Osprey", a „Partridge", a „Chatterer" és a „Kite" aknaszedő hajókat.

A másik csoport — kétéltű erők (parancsnoka Doyle ellentengernagy) — a következő állománnyal rendelkezett: a „Mount McKinley" zászlóshajó, a „Cavalier" és az „Union" deszanthajók, az „LST—611" harckocsi partraszállító hajó, az „Arikara" úszó dokk, valamint több kisebb szállítóhajó.[23]

A 7. flotta állományába, amelynek parancsnoka Arthur D. Struble altengernagy volt, a következő hajók tartoztak: „Valley Forge" repülőgép-anyahajó, „Rochester" nehéz cirkáló, „Shelton", „Eversole", „Fletcher", „Radford", „Maddox", „Samuel L. Moore", „Brush", „Taussig" torpedórombolók, valamint három tengeralattjáró és egy tartályhajó.[24]

A koreai háború előtt tehát az amerikai haditengerészeti erők állományába Távol-Keleten 26 harci és 200 különböző szállító hajó tartozott. Ezenkívül e térségben tartózkodott 20 angol hajó is.

Az amerikai távol-keleti haditengerészeti légierő 150 harci repülőgépből állt, ezeket szintén számításba vették a KNDK elleni háborúban.

A hadiflotta alapvető feladataként határozták meg a koreai partok blokád alá helyezését és a hacoló csapatokkal való tűzösszeköttetést; a flotta tevékenységi területének aknamentesítését; deszant-hadműveletek végrehajtását és csapatok átszállítását.

A Távol-Keleten állomásozó amerikai légierőnek komoly harci tapasztalatai voltak, amelyeket a Csendes-óceán térségében szereztek a második világháború idején.

Mindezekből látható, hogy a KNDK elleni agresszióra való felkészülésben jelentős amerikai és dél-koreai erők vettek részt.

22 Uo. 252. o.
23 *M. Cagle and F. Manson:* The Sea War in Korea, Annapolis, United States Naval Institute, 1957. 30—32. o.
24 Uo.

Ezek az előkészületek arra késztették a KNDK népét, hogy rövid idő alatt létrehozza saját hadsergét és ellása azt minden szükséges eszközzel. E feladatot a Koreai Munkapárt vezetésével és a Szovjetunió baráti segítségével sikerült is megvalósítani.

1950 júniusában a KNDK fegyveres erőinek haderőnemei: szárazföldi, légi és haditengerészeti erők. A szárazföldi haderőnem lövész- és tüzéregységekből és magasabbegységekből, valamint páncélos, műszaki és híradó alakulatokból állt.

A KNDK légierőit hadosztályokba szervezték.

A haditengerészeti flotta kötelékébe tengeri vadászok, torpedónaszádok, aknaszedők, őrhajók, valamint más kiszolgáló hajók tartoztak.

Bár a Koreai Néphadsereg a háború kezdetén még fiatal katonai szervezet volt, képes volt a nép forradalmi vívmányainak megvédésére.

A fegyveres erőket közvetlenül a Nemzetvédelmi Minisztérium és a vezérkar irányította.

A Koreai Néphadsereg harckészségének fokozását nagyban elősegítették azok a szabályzatok és utasítások, amelyeket a szovjet fegyveres erők tapasztalatai alapján dolgoztak ki — figyelembe véve a nemzeti sajátosságokat és az adott hadszíntér követelményeit. Ezen okmányok kidolgozásában nagy szerepet játszottak azok a harci tapasztalatok, amelyeket a koreai nép a japán gyarmatosítók ellen partizánharcban szerzett.

A csapatok kiképzésében nagy figyelmet fordítottak az éjszakai és az erdős-hegyes terepen vívott harc különböző formáinak elsajátítására, valamint a csapatok szoros együttműködésének begyakorlására. A csapatok kiképzésének közel egy negyed részét — közte a folyón való erőszakos átkelést is — éjszaka hajtották végre.

Megkülönböztetett figyelemmel folyt a kiképzés az új haditechnikával, főképpen a légierőnél, a tüzérségnél és a haditengerészetnél. Magasabbegység szinten hajtottak végre tüzérlövészeteket, a repülő állomány pedig állhatatosan gyakorolta a repülést a nap minden szakában. A haditengerészet az ellenséges tengeri deszantok felszámolását gyakorolta.

A Koreai Munkapárt nagy figyelmet fordított a csapatoknál folyó pártpolitikai munkára, amelyet magasabbegységeknél a kulturális-felvilágosító osztályok irányítottak, egységeknél és alegységeknél pedig a kulturális-felvilágosító tisztek (politikai munkások).

A hadsereg fennállásának első éveiben a politikai munka a legfontosabb feladat segítésére irányult; arra, hogy a személyi állomány minél előbb elsajátítsa az új technika kezelését és megszilárduljon a fegyelem.

Az erőviszonyok azonban messze nem a Koreai Néphadsereg javára alakultak, különösen a légierő és a haditengerészeti flotta vonatkozásában.

Az USA és Dél-Korea fegyveres erőinek fölényét növelték mind a tengeren, mind a légtérben a speciális hadszíntérviszonyok — a félszi-

get-jelleg és az erdős-hegyes terep. Emiatt ugyanis rendkívül sebezhetővé váltak a Koreai Néphadsereg szárazföldi csapatainak szárnyai a tenger felől és a levegőből egyaránt.

Az amerikai és liszinmanista csapatok létszámbeli és fegyverzeti fölénye, katonai bázisaik kedvezőbb telepítése ellenére, agresszív terveik kudarcra voltak ítélve.

Az amerikai stratégák szemlátomást elszámították magukat a Koreai Néphadsereg megítélésénél. Ez a hadsereg felülmúlta a dél-koreai hadsereget technikai ellátottságban, magas erkölcsi színvonalon állt és határtalanul ragaszkodott a néphez. De a Koreai Néphadsereg felsőbbrendűsége mindenek előtt abban rejlett, hogy új típusú, a szocializmus országának hadserege volt. Igazságos harcában mellette volt a hatalmas szocialista tábor.

A KNDK kormánya 1949 májusában, miután konkrét adatokat kapott az agresszió széles körű és fokozott előkészítéséről, egy sor intézkedést hozott az ország védelmi képességének további fokozására.[25] Növelte a hadsereg létszámát (négy új hadosztályt szerveztek), megerősítette a védelmi terepszakaszokat közvetlenül a 38. szélességi fok mentén és a mélységben, különösen a Phjöngjang-i irányban. 1950 júniusára a védelem mélysége elérte a 30 km-t.

A Koreai Néphadsereg vezetése által kidolgozott terveknek megfelelően a csapatoknak és határvédelmi zászlóaljaknak a 38. szélességi foktól északra kiépített védelemmel meg kellett akadályozniuk, hogy az ellenség betörjön az országba. A védelmet az ellenség valószínű támadásának az irányában a tartalékok rovására megerősítették.

*

A koreai háborút, a korlátozott háború jellegének megfelelően, két időszakra lehet osztani: a mozgó- és az állásháború időszakára.

A mozgóháború időszaka 1950. június 25-től 1951. július 9-ig tartott. Ez az időszak három hadjáratot foglal magába. Az 1950-es nyári hadjárat (június 25.—szeptember 14.) a Koreai Néphadsereg támadó tevékenységét öleli fel a Naktong folyó eléréséig. Ennek eredményeként felszabadult Dél-Korea kilenctized része és lakosságának mintegy 97 százaléka.

Az őszi hadjárat folyamán (1950. szeptember 15.—október 24.) a Koreai Néphadsereg kénytelen volt visszvonulni az ország északi területeire. Az intervenciósok ellentámadást hajtottak végre a puszani hídfőből és nagy erejű tengeri deszantot tettek partra a néphadsereg hátában, Incshön körzetében.

Az 1950—51-es téli—tavaszi hadjárat 1950. október 25-től 1951. július 9-ig tartott. Ez alatt a nyolc hónap alatt a Koreai Néphadsereg és a Kínai Népi Önkéntesek ellentámadást hajtottak végre és az intervenciósokat a 38. szélességi fok mögé vetették vissza. A Koreai Demokratikus Köztársaság egész területét megtisztították az ellenséges csapatoktól.

25 *Kim Ir Szen:* A koreai nép igazságos honvédő felszabadító háborúja a szabadságért és függetlenségért. Phjöngjang, 1955. 59. o.

Az állásháború időszaka, amely 1951. július 10-től 1953. július 27-ig tartott, szintén három hadjáratot foglal magába.

Az 1951-es nyári—őszi hadjárat (július 10.—november vége) során a népi erők visszaverték az intervenciósok és a liszinmanisták támadásait.

Az 1952. évi hadjáratot (január—december) az ellenség barbár bombatámadásai elleni aktív harctevékenység és a Kümhva körzetében — az *alagútrendszer* felhasználásával — vívott sikeres védelmi harcok jellemzik.

Az 1953. évi hadjárat idején (január—július) a Koreai Néphadsereg és a Kínai Népi Önkéntesek megerősítették állásaikat, s a nyár folyamán támadó hadműveletet hajtottak végre, amellyel az intervenciósokat a fegyverszünet aláírására kényszerítették.

A MOZGÓHÁBORÚ IDŐSZAKA

Korea lakossága a háború kezdetén 30 millió főt számlált. Ebből több mint 10 millió lakott a Koreai Népi Demokratikus Köztársaságban.

Az ország egész területének háromnegyed részét (2207 km^2) hegyek borítják, ami nagyban befolyásolja az időjárást, a gazdaságot, a települések helyét, a harctevékenységet és meghatározza a folyók rendszerét. A hegyek a csapatok részéről nehezen leküzdhetők, különösen az ország középső körzeteiben. A hegyvidék utakban, sőt gyalogutakban is szegény, s ez nagyon megnehezíti a keleti és nyugati tengerpartok közötti összeköttetést. A csapatok ezeken a területeken csak bizonyos irányokban tudnak tevékenykedni, főképpen az utak és a gyalogutak mentén.

Koreában igen sok a folyó. Ezek főképpen hegyi eredetűek, gyors folyásúak és köves partok szegélyezik. Többségük nyugati irányba folyik és a Sárga-tengerbe ömlik. Csak a Tuman folyik a Japán-tengerbe, a Naktong pedig a Koreai-szorosba.

Azokon a folyókon, amelyek a Sárga-tengerbe ömlenek, gyakori az áradás, s ilyenkor a kétnaponkénti vízszint-emelkedés meghaladja a 3—5 m-t, a vízsebesség pedig eléri a 3—5 m/sec-ot. A folyóknak ez a sajátossága megnehezíti a hajózást, a kompközlekedést és a hídépítést. Ilyen folyókon télen erős a jégzajlás, ami lehetetlenné teszi téli átkelőhelyek készítését.

A Japán-tenger a part teljes hosszában igen mély. A vízszint ingadozása a dagály és az apály idején ±0,5 m. A part mentén minden típusú hajók közlekedhetnek. A partvidék hegyes jellege azonban jelentős mértékben nehezíti a tengeri deszantok partraszállását.

A Koreai-szoros, amely a félsziget délkeleti partjait mossa, a Japán-, a Kelet-Kínai- és a Sárga-tengert köti össze. Az öböl mély vízű és alkalmas nagy hajók közlekedésére. Partja erősen átszegdelt és rendkívül tekervényes — félszigetekkel, fokokkal, öblökkel. Az itteni öblök a legjobb kikötők Koreában. A legnagyobbak közülük Puszan és Mokpho.

A Sárga-tenger sekély vízű. Partjainál sok a zátony, ami megnehezíti

a hajózást. Igen sok az öblös rész, ezek azonban többségükben nem hajózhatók.

Korea éghajlatát jelentősen befolyásolja a monszun, amely télen a szárazföld felől fúj a tenger felé, nyáron pedig megfordítva. Ezért a tél meglehetősen száraz, a nyár pedig esős, párás és meleg. A csapatok tevékenységének leginkább az őszi, a téli és tavaszi időszak felel meg, amikor a csapadék minimális.

Az ország növényzete különböző. Erdő főképpen a hegyvidéken van, elsősorban az északi részen. A tengerparti részen erdő nincs.

Korea ásványi kincsekben igen gazdag ország. A föld méhében megtalálható a szén, az arany, az ezüst, a higany, a réz, az ólom, a grafit, a volfram, a mangán, a molibdén, a kobalt stb. Az ásványi kincsek zöme az ország északi részén található.

Gazdasági fejlettség vonatkozásában is eltérés van a két országrész között. Észak iparosodottabb, dél főleg mezőgazdasági terület.

Ha a szigetet észak—déli irányú tengellyel kettéosztjuk, katona-földrajzi szempontból a nyugati és keleti rész élesen különbözik egymástól.

A nyugati irány a fontosabb. Területe is nagyobb (szélessége 150—200 km, hosszúsága pedig Phjöngjang vonalától 550 km), magába foglalja a lefontosabb politikai és adminisztratív központokat, köztük Phjöngjangot és Szöult. Ezen a területen a legfejlettebb az út- és vasúthálózat. A terület jellegzetesen sík vidék, amely Phjöngjang vonalában 70—120 km széles, és lehúzódik a déli partokig.

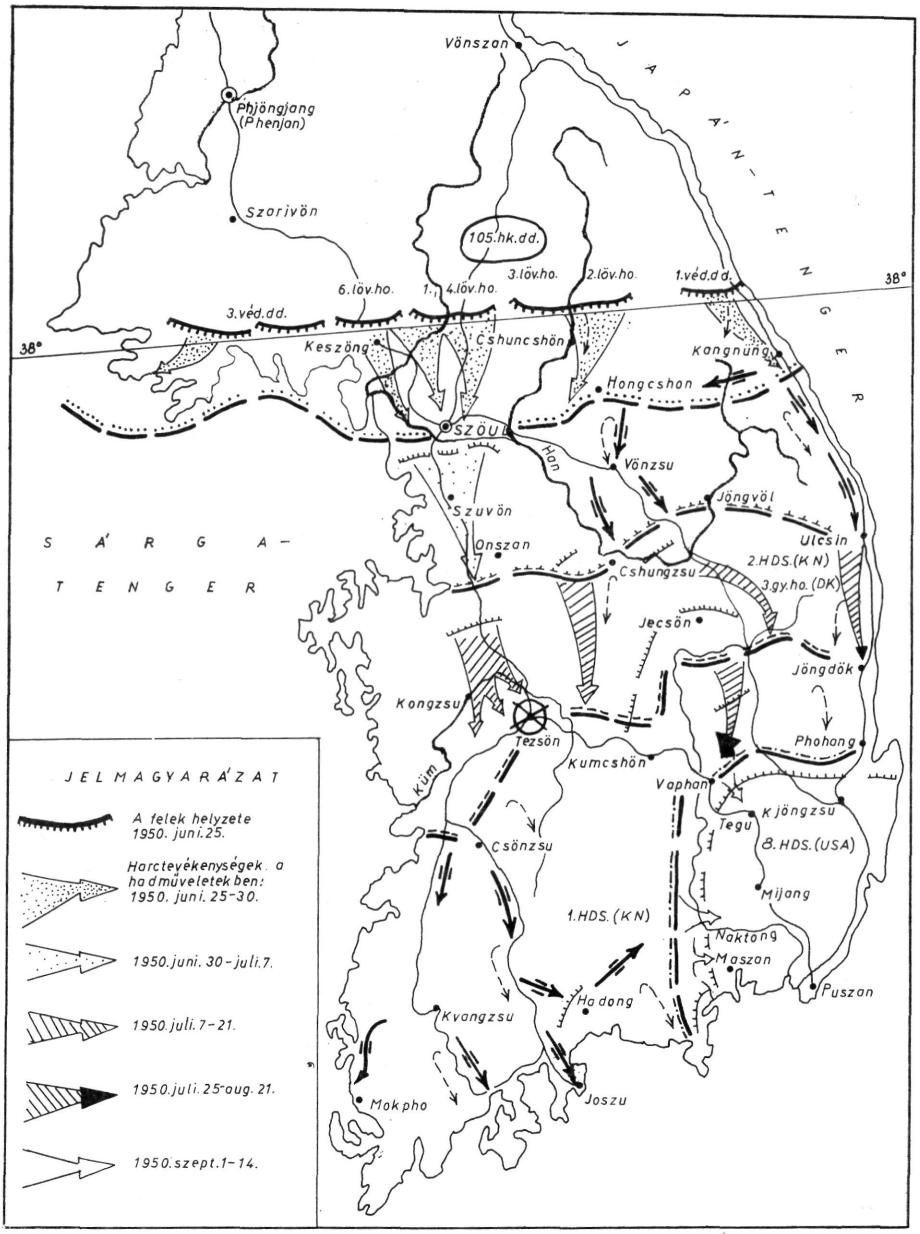
A széles síkságok lehetővé teszik jelentős katonai csoportosítások létrehozását, páncélos csapatok alkalmazását, repülőterek építését. A terep nyílt jellege azonban erős álcázást követel. A tengerpart fodros jellege, a sok kis sziget az öblök közelében, jó lehetőséget biztosítanak a tengeri deszantok elleni védelem kiépítéséhez.

A keleti rész az előbbinél valamivel keskenyebb. Szélessége 50—100 km, hosszúsága 500 km. Észak és dél felé szélesedik, középen pedig összeszűkül. E területen fontos ipari centrumok és kikötők találhatók. Az erősen átszegdelt terep jelentősen akadályozza páncélos egységek alkalmazását. A csapatok tevékenysége csupán a vasút és az utak mentén lehetséges, amelyek a Japán-tengerrel párhuzamosan futnak.

Az 1950. évi nyári hadjárat

1950. június 25-én hajnalban a dél-koreai hadsereg csapatai hitszegő módon megtámadták a KNDK-t és mintegy 2—3 km-re behatoltak területére. A Koreai Néphadsereg megállította és visszavonulásra kényszerítette az ellenséget, majd ellentámadásba ment át. Nagy veszteséget okozva a liszinmanista és az amerikai csapatoknak, június 28-án elfoglalta Szöult és szeptember közepére elérte az ország déli területeit, megközelítette Puszant, az egyik legnagyobb kikötőt. (2. sz. vázlat.)

A mozgóháború első hadjáratában a Koreai Néphadsereg szétzúzta az amerikai imperialisták agresszív tervét, melynek célja a KNDK területének elfoglalása volt. A Koreai Néphadsereg a katonai tevékeny-

2. sz. vázlat. Az 1950. évi nyári hadjárat

ség másfél hónapja alatt öt támadó hadműveletet hajtott végre és megtisztította az ellenségtől Dél-Korea majdnem egész területét. Az ellenség halottakban és hadifoglyokban 93 663 katonát és tisztet vesztett; a néphadsereg csapatai 134 harckocsit, 229 löveget, 351 aknavetőt, 1943 géppuskát, 2776 gépkocsit és sok más katonai felszerelést semmisítettek meg, illetve zsákmányoltak.

A harcokban a néphadsereg megedződött és jelentős harci tapasztalatokat szerzett. Az első hadjáratban figyelmet érdemel a főcsapás irányának kiválasztása. A harmadik hadművelet befejezéséig a néphadsereg a főcsapást az arcvonal nyugati szárnyán mérte Szöul irányában, mivel itt tevékenykedett a liszinmanisták, majd az amerikai csapatok főcsoportosítása. Itt helyezkedtek el az ország politikai és gazdasági központjait összekötő főbb útvonalak, és itt volt a legjobb lehetőség a csapatok tömeges alkalmazására.

A harmadik, az úgynevezett tezsöni hadműveletben elszenvedett vereség után az ellenség fő erejét Kumcshön—Tegu irányában összpontosította. Ebben a helyzetben a néphadsereg főcsapásának az iránya kissé keletre tolódott el, és ismét az ellenség főcsoportosítására zúdult. A néphadsereg ilyen irányú tevékenysége lehetővé tette az ellenséges csoportosítás szétdarabolását, részenkénti megsemmisítését, továbbá, hogy csapást mérjen Puszan város és kikötő irányában.

A Koreai Néphadsereg fő erőit és eszközeit a főcsapás irányában összpontosította. Így erő- és eszközfölényre tett szert az ellenséggel szemben és kedvező feltételeket teremtett a további harctevékenységre. Csak a negyedik és az ötödik hadműveletben nem érte el a néphadsereg a kívánt eredményt, bár a haditechnika és az élőerők csoportosítása a főcsapás irányában még ekkor is biztosított némi erőfölényt. Az általános erőfölény az amerikaiak és a liszinmanisták oldalán volt.

*

Az első hadjáratban a néphadsereg támadásának több sajátossága volt. Az első: a támadás nem sokkal az ellenség betörése után kezdődött, vagyis még mielőtt az ellenség a betörés területén megkapaszkodhatott volna. A második: ezt a támadást a csapatok majdnem ugyanabban a csoportosításban indították, amelyet az ellenség agressziójának visszaverésére hoztak létre. A harmadik: a Koreai Néphadsereg támadása a negyedik hadműveletig csak igen kis hadászati tartalékkal és olyan feltételek között folyt, amikor az ellenség a tengeren és a levegőben erőfölénnyel rendelkezett.

A Koreai Néphadsereg hadművészete az első hadjárat idején az ellenséges erők bekerítésére és megsmmisítésére irányuló hadművelet előkészítésének és végrehajtásának tapasztalataival gazdagodott. Világos példája volt ennek a tezsöni hadművelet, amelynek során megsemmisült a 2. amerikai gyaloghadosztály. E hadművelet tanulságai megmutatták, hogy erdős-hegyes terepen is sikeresen végrehajtható az ellenség bekerítése és megsemmisítése.

A főcsapás irányában a csapatok általában két lépcsőben helyezked-

tek el. Az ilyen hadműveleti felépítés biztosította a támadás sikerét, az ellenség alapvető erőinek bekerítését és megsemmisítését.

A hadseregek és a hadosztályok második lépcsőit általában a szárnyak biztosítására és az elért terepszakasz megerősítésére vonták harcba.

Az első hadjárat idején a néphadsereg csapatainak olyan jelentős vízi akadályokat kellett leküzdeniök, mint a Han, a Küm és a Naktong folyó. A folyókon való erőszakos átkelést rendszerint tervszerű előkészítés után, nem pedig menetből hajtották végre. A menetből való erőszakos átkelés azért nem sikerült, mert az egységek és csapatok parancsnokai ilyen irányú tapasztalatokkal nem rendelkeztek, nem szervezték meg a folyók és az ellenséges erők kötelező felderítését még a csapatok beérkezése előtt. Ez fordult elő a szöuli és részben a tezsöni és a naktongi hadművelet idején.

Tiltva volt a folyókon való erőszakos átkelés szervezetszerű átkelési eszközök hiánya, illetve gyenge tüzérségi támogatás esetén. Részben példa erre a Han és a Küm folyón való átkelés.

A csapatok a folyóátkelést általában éjjel hajtották végre szükségeszközökkel (tutaj, csónak stb.) és a vízen átgázolva. A tüzérség és a harckocsik víz alatti hidakon keltek át. Ezeket a hidakat kőből, vagy homokzsákokból építették a mederfenékre és olyan magasra, hogy a harckocsik, a tüzérség és a gépkocsik „saját lábukon" átkelhettek rajta. Az ilyen átkelőhelyeket az ellenséges légierő nehezen tudta csak felderíteni, mivel a nagyobb folyók vize Koreában igen zavaros.

Az amerikai légierő támadásai következtében a néphadsereg csapatai a tezsöni hadművelettől kezdve kénytelenek voltak főképpen éjjel tevékenykedni. Ezek az éjszakai harcok megmutatták, hogy a néphadsereg csapatai képesek voltak viszonylag kis erőkkel sikeres harcot vívni.

Az éjszakai harc sajátossága volt az is, hogy a lövészezredek és alegységek csökkentett térközökben támadtak. A második lépcsőt a következő nap reggelén vetették be. Az éjszakai rohamok igen hevesek voltak. Általában tüzérségi előkészítés nélkül kezdődtek, ami biztosította a meglepetést és a sikert a számban és felszerelésben erőfölényben levő ellenség fölött.

A támadó hadművelet tüzérségi biztosítását hadsereg méretben hajtották végre. A tüzérségben mutatkozó hiány arra kényszerítette a vezetést, hogy azt főképpen a főcsapás irányába alkalmazza. A csősűrűség azonban még ezekben az irányokban sem haladta meg a 10—30 db-ot arcvonalkilométerenként. Ezred-tüzércsoportot csak az első lépcső ezredeinél szerveztek, mindössze két osztályból, a hadosztály-tüzércsoportok állománya is csak két-három tüzérosztályból állt. A kisegítő irányban támadó ezredek tüzérségi erejét csak egy tüzérosztály képezte.

A tüzérségi támogatást gyakran két, ritkábban három periódusra tervezték. A tüzérségi előkészítés 10—30 percig tartott, s mélysége nem haladta meg az 1—1,5 km-t. Az első három hadműveletben ez az eljárás helyesnek bizonyult, mivel az ellenség csak hevenyészett

védelemmel rendelkezett. A negyedik és az ötödik hadművelet idején, amikor az ellenség megerődített védelmet hozott létre a puszani hídfőben, az ilyen jellegű tüzérségi tűz már nem volt elég hatásos.

A tüzérségi támogatást 2—3 km mélységig kísérő tűzösszpontosítással biztosították. Az erdős-hegyes terepen kiépített védelem áttörésekor, valamint a különböző támpontok felszámolásakor a tüzérségi támogatásnak ez a módszere volt a legcélszerűbb.

A páncélos csapatokat alapvetően a gyalogság közvetlen támogatására használták fel. Csupán a szöuli és a szuvöni hadműveletben alkalmazták a 105. harckocsidandárt a siker kifejlesztésére, de a harckocsik még ezekben a hadműveletekben sem távolodtak el saját csapataiktól 10—15 km-nél messzebbre.

A Koreai Néphadsereg légiereje az ellenséges légierő jelentős fölénye közepette tevékenykedett. A vadászlégierő főképpen a harcterület fölött végzett felderítést és ritkán támadta az ellenséges gépeket. A vadászbombázók június 26-án kezdték meg támadásaikat az ellenséges csapatok, a vasúti hidak és az átkelőhelyek ellen.

A Koreai Népköztársaság hadiflottáját az ellenséges tengerészeti erők szinte teljesen blokád alatt tartották, de alapjában véve még így is ellátták a tengerpart védelmét és részt vettek a hadműveletekben is. Tengeri deszantot tettek partra Kangnüng és Ulcsin térségében, amelyekkel segítették a szárazföldi csapatok támadását a keleti part mentén, az első két hadműveletben. A torpedónaszádok sikeres tevékenységét bizonyítja, hogy az amerikai hajók ellen folytatott harcban sikerült elsüllyeszteniük egy amerikai cirkálót Csumunzsin térségében.

A támadó hadműveletek sikereiben nagy szerepe volt a parancsnokok és a politikai szervek által végzett pártpolitikai munkának. A csapatoknál és az alegységeknél létrehozták az agitátorok csoportjait a Koreai Munkapárt tagjaiból, a képzettebb és példamutató harcosokból. Az agitátorok beszéltek az ellenség elleni harc taktikájáról, a néphadsereg hőseiről, megismertették a harcosokat az ország belső és nemzetközi helyzetével.

A harckészség fokozása érdekében a néphadseregben bevezették a „gárda" megtisztelő cím adományozását. A csapatoknál széles körű mozgalom bontakozott ki ennek elnyeréséért. A gárda elnevezést először a 3. és 4. lövészhadosztályok kapták meg, Szöul elfoglalásáért. A gárdisták harci tapasztalatait széles körben népszerűsítették, röplapokon és brosúrákban.

A Koreai Munkapárt Központi Bizottsága sok vezető pártmunkást küldött a hadseregbe. Ezek a pártmunkások a pártpolitikai munka segítésén túl foglalkoztak a felszabadított területeken a konszolidációs munkával, a csapatok ellátásának kérdéseivel, a sebesültek elszállításával és a helyi lakosságnak az utak és hidak helyreállítására való mozgósításával.

A parancsnokok és a politikai munkások által végzett pártpolitikai munka segítette a fegyelem megszilárdítását a csapatoknál és alegységeknél, emelte a katonák erkölcsi színvonalát és erősítette támadó szellemét.

A Koreai Népi Demokratikus Köztársaság által viselt háború igaz-

ságos, felszabadító jellege a néphadsereg katonái tömeges hősiességének forrása lett. Igen sok tiszt és katona kapta meg a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság Hőse címet, ezrek kaptak érdemrendeket és érdemérmeket.

A Koreai Néphadsereget az agresszorral vívott harcában támogatták a szocialista országok népei, az egész haladó emberiség. A széles földkereségen százmilliók ajkáról hangzott fel az „El a kezekkel Koreától" jelszó. Ez a támogatás lelkesítette a koreai népet és erősítette a győzelembe vetett hitét.

Dél-Korea lakossága örömmel és lelkesedéssel fogadta a néphadsereget. A felszabadított területeken a munkások és parasztok tízezrei jelentkeztek önként soraiba, s a nép megkezdte a demokratikus rendszer építését. 1950 júliusában és augusztusában Dél-Koreában lezajlottak a népi bizottságokba történő választások. A KNDK kormánya megkezdte a földreformot, melynek során a föld a parasztok kezébe került.

Felvetődik a kérdés, hogy e sikerek ellenére a néphadsereg miért nem tudta kiűzni az ellenséget Korea földjéről? Ennek magyarázata mindenek előtt abban rejlik, hogy a Koreai Néphadsereg olyan körülmények között folytatott szünet nélküli harcot, amikor az utánpótlást nagy távolságról kellett biztosítania; nem rendelkezett még elegendő tapasztalattal, miképpen kell támadó hadműveletet folytatni az élőerőben és technikában egyaránt fölényben levő ellenség ellen.

A liszinmanista és az amerikai csapatoknak, amelyek az ún. mozgó védelmet alkalmazták és állandóan fokozták erőfeszítéseiket, nagy veszteségek árán sikerült megállítaniuk a néphadsereg támadását az utolsó védelmi szakaszon, a Naktong folyónál, s ezzel időt nyertek egy nagy erejű ellentámadás előkészítéséhez.

Az ellenség védelmi rendszere a puszani hídfőnél az előzőekhez képest jelentősen megváltozott. Összefüggő arcvonalat hoztak létre, amelynek szárnyai a tengerre támaszkodtak, ahol viszont az ellenséges flotta korlátlan úr volt. Az egyes irányokban létrehozott támpontszerű védelem mellett kiépítették a lövészárokrendszert is. A korábbiakhoz képest megnőtt a védelem mélysége, amit nagy mennyiségű tűzfegyverrel és műszaki zárral erősítettek meg.

Az ellenséges csapatok harctevékenységének erősödése és számuk növekedése megmutatkozott a védelem aktivitásában is. Amíg pl. az első három hadműveletben az ellenség csupán kis erőkkel hajtott végre ellenlökéseket (század, zászlóalj), páncélosok támogatása nélkül, és a friss erőket is részenként vonták harcba, a negyedik és az ötödik hadműveletben már ellencsapásokat hajtottak végre nagy erőkkel, páncélosok és a légierő támogatásával, s a friss erőket is teljes állománnyal vetették harcba. (Példa erre a 25. amerikai gyalogoshadosztály, az 1. tengerészgyalogos dandár, valamint a 3. dél-koreai gyaloghadosztály.)

Széleskörűen alkalmazta az ellenség a tüzérséget. Az első három hadműveletben a lövegeket főleg az utak mentén helyezték el, az első vonaltól mintegy 2,5 km-re, s a néphadsereg harckocsijait közvetlen irányzással lőtték. A naktongi és a puszani hadműveletben az el-

lenség már mélyen lépcsőzte tüzérségét. A Naktong folyónál a 105 mm-es lövegeket előrevonták a gyalogság közvetlen támogatására. Minden gyalogezred harcát általában egy tüzérüteg támogatta. A tüzérség az ellenlökéseket és ellencsapásokat tömegtűzzel támogatta. A néphadsereg éjszakai rohamai ellen az ellenséges tüzérség tömegtüzet alkalmazott.

Páncélosokat az intervenciósok először a tezsöni hadműveletben alkalmaztak 1950. június 10-én. Ez ideig úgy vélték, hogy a páncélosok működése hegyes terepen nem lehet hatásos. Ezt a véleményüket azonban hamarosan megváltoztatták és a páncélosokat széles körben kezdték alkalmazni. A naktongi hadműveletig ellenlökések támogatására, a gyalogság harcból való kivonásának és visszavonulásának fedezésére alkalmazták a harckocsikat. A puszani hídfőben szeptember elején az ellenségnek már hat önálló páncéloszászlóalja volt, nehéz és könnyű páncélosokkal, s ezenkívül néhány önálló páncélosszázada. Az ellenség ezeket a páncélos erőket a harckocsik által veszélyeztetett irányokban, tartalékként és a gyalogos erőkkel együtt végrehajtott ellencsapásokban használta fel. Páncélosaik kisebbik részét — főképpen a könnyű harckocsikat — a páncélelhárító körletek megerősítésére alkalmazták.

Az amerikai támadók a koreai háborúban jelentős feladatot szántak a légierőnek. Állandóan növelték gépeik számát és kiterjesztették tevékenységük területét. Az amerikai légierő már a háború első hónapjaiban több támogatást nyújtott a szárazföldi csapatoknak, mint amennyit a második világháború egész időszakában a Bradley vezette 12. hadseregcsoport kapott. E hadseregcsoport 28 hadosztályát tizennégy vadász- és bombázó csoport támogatta, ugyanakkor a koreai arcvonalon június végén három amerikai és 5 liszinmanista hadosztálynak nyolc vadász- és bombázó csoport nyújtott támogatást.[26]

A háború első hadjáratában az ellenséges légierő három feladatot oldott meg: kivívta a légi fölényt, elszigetelte a harctevékenység területét és támogatta a csapatok harctevékenységét. A légi fölényt — jelentős számú gépek birtokában — az intervenciósok minden nagyobb erőfeszítés és jelentősebb veszteség nélkül biztosították.

A harctevékenység területének elszigetelésében és a hadiipari objektumok megsemmisítésében a fő szerepet a távol-keleti amerikai légierő hadászati bombázói és az 5. amerikai légi hadsereg gépei játszották. Az ellenséges légierő tevékenysége az első időszakban tervszerűtlen volt. A B—29-es hadászati bombázók csak 1950. július közepétől kezdték meg a hadászati pontok tervszerű bombázását. Hadászati pontként 18 várost, üzemet stb. jelöltek meg. Köztük volt Phjöngjang, Vönszan, Hezsu stb.[27]

Augusztus 4-én a B—29-esek megkezdték a 38. szélességi foktól északra levő hidak bombázását. Ebben tíz napon keresztül részt vettek az 5. légi hadsereg könnyűbombázói és vadászgépei is. A légitámadások

26 The Sea War in Korea . . . 69. o.
27 United States Army in the Korean War. 256. o.

32 vasúti és közúti hídra és Korea három fő közlekedési útvonalára terjedtek ki.

Augusztusban a bombázó légierő parancsnoksága fokozta a hadászati objektumok elleni támadásokat. Ennek eredményeként a Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottsága által kijelölt hadászati obejktumok lényegében elpusztultak. A KNDK gazdasági potenciálja erősen megingott. Észak-Korea néhány városát az agresszorok megsemmisítették. A békés lakosság tízezrei haltak meg vagy váltak rokkanttá.

A pusznai hídfőt azért tudták megtartani az amerikai intervenciósok, mert sok repülőgéppel és jelentős tengeri erőkkel rendelkeztek. A keleti tengerpart lövetése, a Phohangnál augusztusban partra tett amerikai lovashadosztály, a 3. dél-koreai hadosztály kivonása ugyanebben a hónapban Phjonghe körzetéből és partraszállítása Phohang déli körzetében, a repülőcsoportok légitámadásai, az 1. tengerészgyalogos dandár három ellencsapása — mindezek döntő szerepet játszottak a puszani hídfő megtartásában. Mindehhez még az is hozzájárult, hogy az amerikaiak az utánpótlást — az ún. „hajóhídon" — Japánból biztosítani tudták.

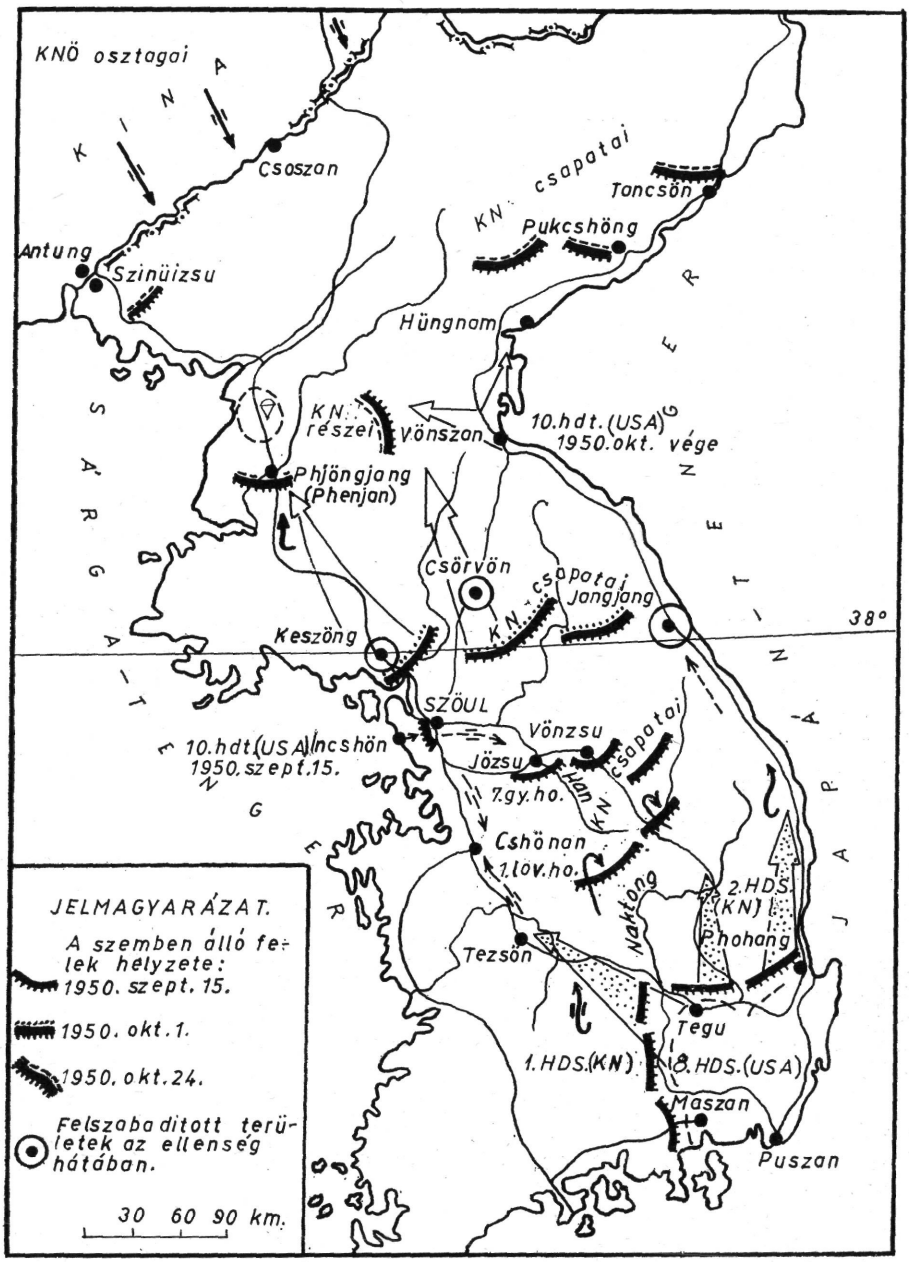
Az 1950. évi őszi hadjárat

Miután a KNDK elleni első agressziót a néphadsereg porrá zúzta, az amerikai imperialisták 1950 szeptemberében kénytelenek voltak új tervet kidolgozni a Koreában folytatandó harccselekményekre. Azt tervezték, hogy partraszállást hajtanak végre Incshön körzetében, elfoglalják a várost, majd kifejlesztik a támadást Szöul és a Kümpho körzetében levő legnagyobb koreai repülőtér irányába. A deszant tevékenységével egyidőben a 8. amerikai hadseregnek is csapást kellett mérnie a puszani hídfőből északi irányba azzal a feladattal, hogy egyesüljön az Incshönnél partra tett erőkkel. Arra számítottak, hogy a 8. hadsereg, a flotta és a deszant együttes tevékenységének eredményeként bekerítik, megsemmisítik a Koreai Néphadsereget és egész Koreát elfoglalják.[28] (3. sz. vázlat)

A „Sea Comet" fedőnevű deszant-hadművelet végrehajtására a 69 450 fős 10. expedíciós hadtestet jelölték ki. A deszant szállítására és a paratraszállás biztosítására több mint 200 különböző hajót vontak össze.[29]

Az ellentámadás megindításának kezdetére a puszani hídfőben az agresszorok több mint 157 ezer embert összpontosítottak, ebből 85 000 fő volt az amerikai. Velük szemben a Koreai Néphadsereg 1. és 2. hadserege állt, melyek az elmúlt harcokban nagy veszteségeket szenvedtek. Az erőviszony az intervenciósok javára alakult.

1950. szeptember 15-én az ellenség végrehajtotta a partraszállást Incshönnél. Szeptember 16-án a 8. amerikai hadsereg erős tüzérségi és légi előkészítés után megindította az ellentámadást a puszani hídfőből. Az arcvonal egész szélességében véres harc bontakozott ki. Az ellenségnek nagy veszteségek árán sikerült elfoglalnia Volmi-szigetet, amelyet egy kis létszámú helyőrség hősiesen védett. A védők

3. sz. vázlat. A Koreai Néphadsereg visszavonulása az ország északi területeire 1950. szeptember 15.—október 24

megsemmisítették az ellenség néhány páncélosát és több tucat emberét, megrongáltak három aknarakót és elsüllyesztettek néhány partraszállító hajót. Az erők azonban egyenlőtlenek voltak. A védők mind egy szálig elestek.

Szeptember 15-én, Volmi-sziget elfoglalása után, az ellenség megkezdte a partraszállást Incshönnél. A fölényben levő ellenség nyomása alatt az incshöni helyőrség csapatai megkezdték a visszavonulást kelet felé. Incshön elfoglalása után az ellenség Szöul irányában támadásba ment át azt remélve, hogy három nap alatt elfoglalja a várost és elvághatja a néphadsereg visszavonulási útjait. Az ellenség azonban a néphadsereg katonáinak hősi ellenállásába ütközött, akik a város lakosságával együtt 14 napon át (szeptember 15—28.) állták a számbeli fölényben levő ellenség rohamait.

A puszani hídfőből támadó ellenséges erők szintén erős ellenállásba ütköztek. Az agresszoroknak csak szeptember 23-ra sikerült nagy veszteségek árán a maguk javára fordítani a harc menetét és 27-re bekeríteni a néphadsereg főerőit. Ebben a bonyolult helyzetben a Koreai Munkapárt új hadászati tervet dolgozott ki, amelynek lényegét Kim Ir Szen elvtárs így fogalmazta meg: „... egyrészről lassítani az ellenség támadásának ütemét, időt nyerni, tervszerűen kivonni a néphadsereg Dél-Koreában bekerített erőit, másrészről előrevinni a tartalékerőket, megszervezni a tervszerű hadászati visszavonulást."[30]

E terveknek megfelelően a Koreai Néphadsereg nehéz harcokban, az ellenséges légierő állandó csapásai közepette megkezdte a visszavonulást. Ésszerűen felhasználva az arra alkalmas terepszakaszokat, a néphadsereg csapatai ellenlökéseket hajtottak végre és jelentős veszteségeket okoztak az ellenségnek. Széles körben alkalmazták a csapdákat is. A visszavonulásra általában az éjszakai órákban, utak nélküli terepen került sor. Az ilyen taktika a fölényben levő ellenséggel szemben, különösen az erős légi tevékenység viszonyai között, az élőerő megóvását eredményezte.

Az amerikai parancsnokság a 38. szélességi fok elérése után új támadó hadművelet végrehajtására hozott döntést. Az amerikai imperialisták azt remélték, hogy könnyen elfoglalhatják egész Koreát.

Az incshöni és a puszani ellenséges csoportosítások parancsnoka, MacArthur tábornok, már szeptember 27-én (a két csoportosítás egyesülése napján) megkapta az USA Vezérkari Főnökei Egyesített Bizottságának direktíváját, amelyben engedélyezték a 38. szélességi foktól északra történő előnyomulást. „Az önök katonai célja — hangzott a direktíva — az észak-koreai fegyveres erők megsemmisítése. E cél elérése érdekében megengedünk Koreában mindenféle harctevékenységet, beleértve tengeri és légideszantok alkalmazását, s a szárazföldi csapatok harctevékenységének kiterjesztését a 38. szélességi foktól északra..."[31]

[28] A dél-koreai csapatok a 8. amerikai hadsereg hadműveleti alárendeltségében voltak.
[29] *M. Cagle, F. Manson:* Tengeri háború Koreában. Rövidített fordítás angolból. Moszkva, 1962. 370—373. o.
[30] A koreai nép igazságos honvédő felszabadító háborújának története. Phjöngjang, 1961. 121. o.
[31] United States Army in the Korean War ... 651., 654. o.

Két nap múlva, 1950. szeptember 29-én, az USA akkori hadügyminisztere, Marshall, utasítást adott MacArthurnak, „ne érezze magát megkötve se harcászati, sem hadászati vonatkozásban a csapatoknak a 38. szélességi foktól északra történő felhasználásában." MacArthur azonnal válaszolt Marshallnak: „Mindaddig, amíg az ellenség nem kapitulál, az egész Koreára úgy tekintek, mint a katonai tevékenység számára teljesen szabad területre."[32] Ez a dokumentum ismételten bizonyította az USA agresszív törekvéseit Koreában.

Az agresszorok által kidolgozott új támadó hadműveleti terv szerint a 8. amerikai hadsereg a főcsapást Keszöng, Szarivön, Phjöngjang irányába méri. Ezzel egyidőben a 10. amerikai hadtest partraszállást hajt végre Vönszan körzetében, majd innen támad nyugati irányban a Phjöngjang-Vönszan-i korridoron át, hogy Észak-Koreában egyesüljön a 8. amerikai hadsereggel, s így elvágják a Koreai Néphadsereg visszavonulási útját. A terv azt is előirányozta, hogy a 10. hadtest és a 8. hadsereg egyesülése után tovább folytatják a támadást észak felé és 80—160 km-re megközelítik a Jalu folyót. Ettől a vonaltól északra csak a dél-koreai csapatokkal akartak támadni.[33]

A Koreai Néphadsereg csapatainak a felső vezetés azt a feladatot adta, hogy tartóztassa fel az ellenség támadását, harcokban fárassza ki és biztosítson időt arra, hogy a néphadsereg főerői kitörjenek a bekerítésből Dél-Korea területéről. A 38. szélességi fokhoz új tartalékokat vontak előre, melyek az ország északi részén gyorsan szerveződtek. Az erőfölény azonban továbbra is az ellenség oldalán maradt.

A dél-koreai csapatok október 1-én átlépték a 38. szélességi fokot, s 7-én ugyanezt tették az amerikai csapatok is. Az arcvonal nyugati részén könyörtelen harc lángolt fel. A néphadsereg csapatai szeptember 8—11. között sikerrel verték vissza a számbeli fölényben levő ellenség rohamait. Az amerikai vezetés csak a második lépcső harcba vetése után tudott eredményt kicsikarni.

Az arcvonal keleti részén különösen Vönszan körzetében bontakozott ki véres harc. Itt október 5-től 14-ig tartották magukat a néphadsereg csapatai. Tevékenységükkel megakadályozták, hogy az ellenség áttörjön Phjöngjang felé, bekerítse és megsemmisítse a néphadsereg egységeit a 38. szélességi fok mentén.

Október 20-án az amerikaiak légideszantot dobtak le Phjöngjangtól 45—50 km-re északra (187. légideszant ezred) azzal a feladattal, hogy vegyék birtokba Szuncshön és Szukcsen helységeket és akadályozzák meg, hogy a néphadsereg csapatai Phjöngjangtól visszavonuljanak észak felé. A deszantnak azonban — mint azt maguk az amerikaiak is beismerik — a feladatot nem sikerült maradéktalanul teljesítenie. A deszant kidobásának idején ugyanis a néphadsereg csapatainak zöme Szukcsen és Szuncshön északi részén, a Cshöngcshön folyó partján tartózkodott, a csapatok egy része pedig már átkelt a folyón.[34] A légideszant csupán egy részüket (kb. egy hadosztályt) tudta elvágni a néphadsereg főerőitől.

32 Uo. 651., 659. o.
33 *M. Cagle, F. Manson:* Tengeri háború Koreában. 95. o.
34 United States Army in the Korean War . . . 640. o.

Az arcvonal keleti részén az intervenciósok tengeri deszantot tettek parta Vönszannál. A partraszállást aknafelderítés előzte meg, mivel itt az elaknásított terület meghaladta a 400 km²-t és több mint 3000 mágneses és érintő aknát raktak le. A víz alatti aknák felderítésére az amerikaiak helikoptereket alkalmaztak. Ez volt az első eset, amikor a felszíni hajók és a helikopterek együttműködtek tengeri aknamező felderítésében. A vönszani kikötő aknamentesítésénél felhasználták a repülőgép-anyahajók „Skyraider" és „Corsair' típusú repülőgépeit is, amelyek 450 kg-os repeszbombákat dobtak a vízbe. A bombákat időzítő szerkezettel látták el, így azok 7,5 méteres mélységben robbantak a víz alatt.[35] E tevékenység eredményeképpen a lerakott 3000 aknából sikerült megsemmisíteni 225 db-ot. A vönszani kikötő felderítése mintegy nyolc napig hátráltatta a partraszállást, s két aknaszedő elvesztését és több mint 200 fő életét is követelte.[36]

Vönszan után az intervenciósok folytatták a támadást. Október 20-án elfoglalták Phjöngjangot és tovább nyomultak előre a Cshöngcshön folyó felé. Öt nap múlva az ellenség elérte a Jalu folyót és elfoglalta Csoszant. Északkeleten az agresszorok eljutottak Cshöngzsin körzetébe, amely 80—90 km-re van a Szovjetunió határától. Az intervenciósok kijutása erre a terepszakaszra közvetlenül fenyegette a Kínai Népköztársaságot és a Szovjetunió távol-keleti területeit. Ugyanebben az időben az ellenség hadtápterületének nagy része a néphadsereg 2. hadtestének ellenőrzése alatt állt, amely lényegében a „második frontot" jelentette.[37]

A munkapárt és a KNDK kormánya ebben a nehéz helyzetben, amikor a néphadsereg visszavonult, mindent megtett, hogy több fontos ipari üzemet a köztársaság északi hegyes területeire evakuáljon és erősítse a csapatok körében a pártpolitikai munkát. A hadseregben 1950 októberében bevezették a politikai helyettesi intézményt. A minisztériumban megszervezték a Politikai Főcsoportfőnökséget, amely a Központi Bizottság osztályának jogkörével rendelkezett. A hadseregnél katonai tanácsok, a magasabbegységeknél politikai osztályok alakultak. Ugyanebben az időszakban a Központi Bizottság határozatot fogadott el arról is, hogy a hadseregben létre kell hozni a Koreai Munkapárt szervezeit. A Politikai Főcsoportfőnökség kidolgozta a néphadseregben működő pártszervezetek helyzetéről szóló dokumentumot. Ezután az egységeknél és az alegységeknél megkezdődtek a pártbizottságok választásai. A munkapárt sok vezető pártmunkását küldte a hadseregbe, akik a helyszínen nyújtottak segítséget a hadsereg politikai munkatársainak.

A párt- és politikai szervekre az a feladat hárult, hogy fokozzák a személyi állomány erkölcsi szilárdságát és erősítsék a fegyelmet. A csapatok harci szellemének emelésében nagy szerepet játszott a Koreai Munkapárt Központi Bizottságának határozata a harci zászló adományozásáról, a katonai esküről és a parancsnoki állomány megkülönböztető jelvényeiről.

35 *M. Cagle, F. Manson:* Tengeri háború Koreában. 119. o.
36 Uo. 126., 128. o.
37 A „második front"-on a KNDK történészei a 2. és az 5. lövészhadtest egyesülése után létrejött erőket értik, amelyek Korea középső részén tevékenykedtek.

Az ellenség technikai és légi fölénye, valamint az ország jelentős területének elvesztése ellenére a néphadseregnek sikerült megvalósítania a hadászati visszavonulást, megőriznie az erők jelentős részét, és végső soron megállította az ellenség támadását. A Koreai Munkapárt és a Néphadsereg Főparancsnoksága rövid idő alatt jelentős tartalékokat hozott létre.

A téli—tavaszi hadjárat — 1950—1951

1950. október végén a Koreai Néphadsereg és a Kínai Népi Önkéntesek ellencsapást hajtottak végre, majd ellentámadásba mentek át. Nyolc hónap alatt öt támadó hadművelet során Észak-Korea egész területét megtisztították a hódítóktól. (Lásd a 4. sz. vázlatot.) Az intervenciósok kénytelenek voltak átmenni védelembe. Veszteségük jelentős volt: halottakban, sebesültekben és hadifoglyokban mintegy 598 ezer fő. A hadműveleti kezdeményezést a népi erők kiragadták az amerikai parancsnokság kezéből.

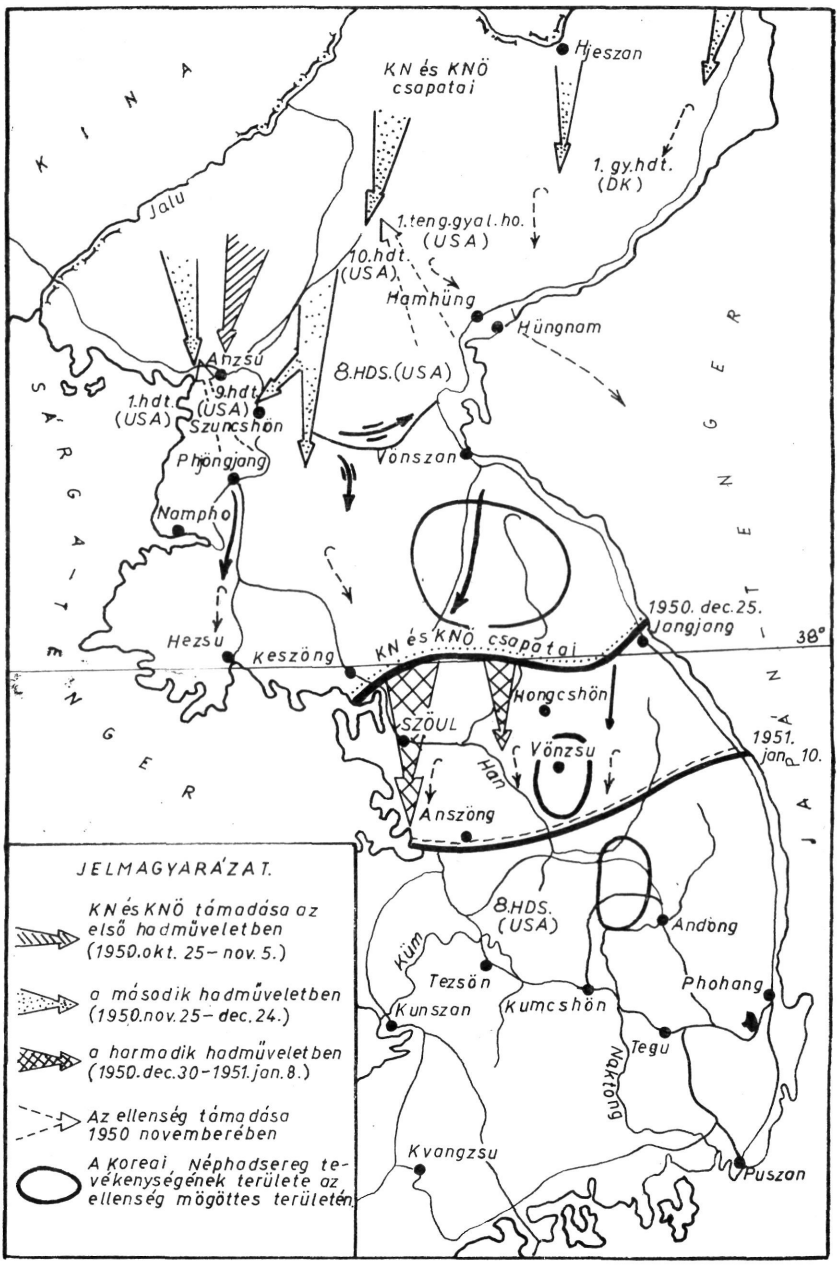
A véres harcok során tökéletesedett a Koreai Néphadsereg hadművészete.

Az első hadműveletben (1950. október 25.—november 5.) a KN és a KNÖ csapatai[38] csapást mértek Unszan körzetében, szétverték a 2. dél-koreai hadtestet és a Cshöngcshön folyótól északra levő területet teljesen megtisztították az ellenségtől.

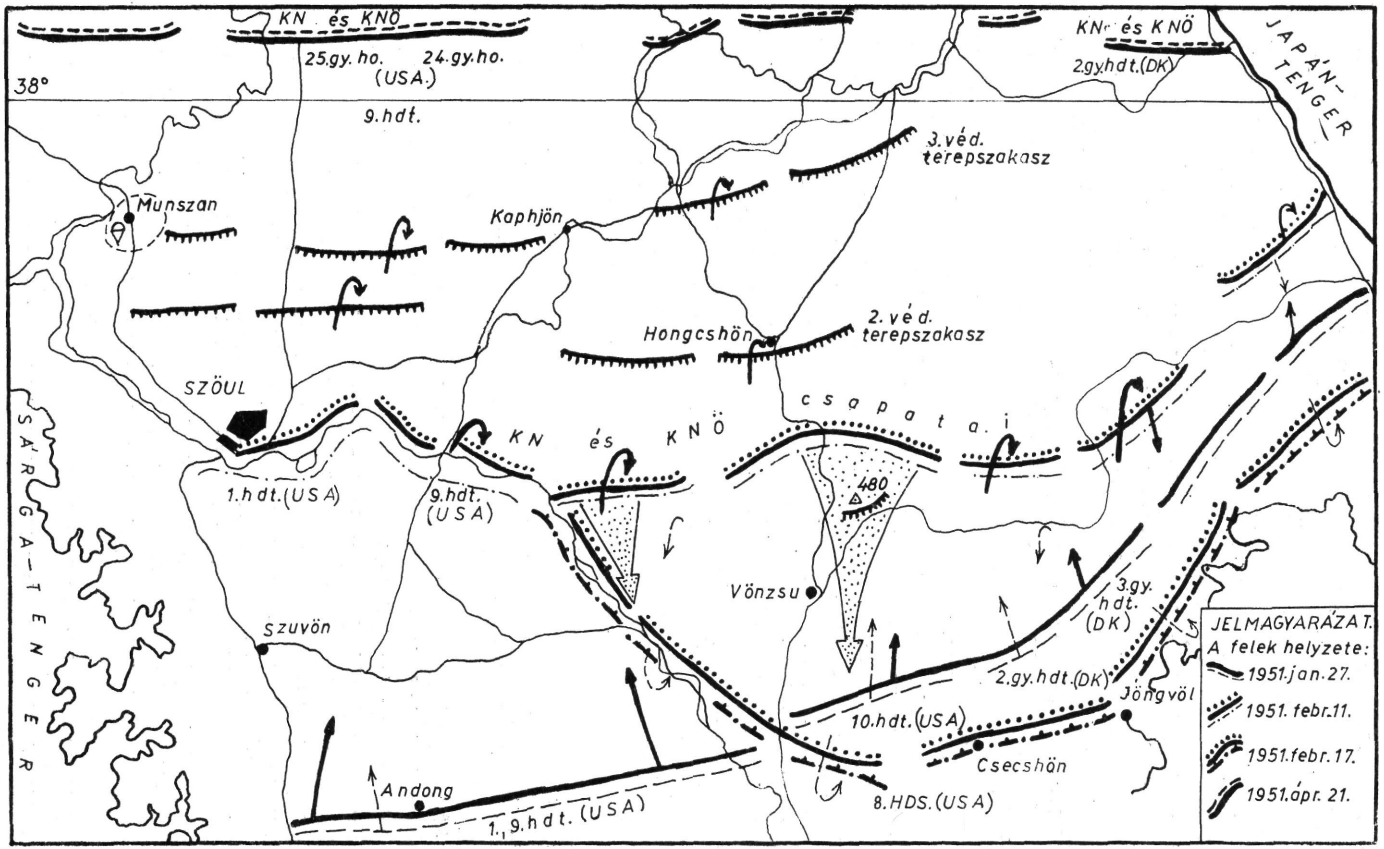
A vereség után az ellenség gyorsan hozzáfogott csapatai rendezéséhez, élőerővel és technikával történő feltöltéséhez. November 13-án nagy veszteségek árán ismét sikerült átkelnie az ellenségnek a Cshongcshön folyón, s mintegy 30—50 km-re előrenyomulnia. November 27-én MacArthur törzse bejelentette a 8. hadsereg „döntő támadását" a koreai háború befejezése céljából. Ezt a „döntő támadást" azonban november 25-én a KN és a KNÖ ellentámadása szátzúzta. Megkezdődött a második, a Phjöngjang—Hüngnam-i hadművelet, amely december 24-ig tartott. E hadművelet elgondolása az volt, hogy Anzsu körzetéből Phjöngjang, a Csangzsin-víztároló körzetéből pedig Hamhüng irányában támadva verjék szét az ellenség főerőit és jussanak ki a 38. szélességi fok vonalára. A Koreai Néphadsereg élőerőben kétszeres fölénnyel rendelkezett, tüzérségi és aknavető lövegekben pedig az erőviszony egyenlő volt. Páncélosokban és repülőgépekben azonban az ellenség nyomasztó fölényben volt.

A népi erők ellentámadása váratlanul érte az intervenciósokat. A 8. amerikai hadsereg az első két napon a jobbszárnyon, december 1-én pedig a balszárnyon gyors visszavonulásba kezdett. December 6-án a néphadsereg alakulatai felszabadították Phjöngjangot, 16-án Hamhüngöt, 24-re pedig az arcvonal teljes szélességében kijutottak a 38. szélességi fokra, ahol egyesültek az ellenség hátában tevékenykedő egységekkel. Az ellenség vesztesége ebben az időszakban — halottakban és sebesültekben — mintegy 30 000 katona és tiszt volt. A Koreai Népi

[38] KN — Koreai Néphadsereg; KNÖ — Kínai Népi Önkéntesek.

4. sz. vázlat. A KN és a KNÖ ellentámadása az 1950—51. évi téli—tavaszi hadjáratban.

5. sz. vázlat. A Han—Hvenszon-i hadművelet — 1951. január 27.—1951. április 21.

Demokratikus Köztársaság felszabadult a megszállók igája alól. A háború menetében gyökeres fordulat következett be.

1950. december 31-én a KN és a KNÖ megkezdték a harmadik, a szöuli hadműveletet, amely 1951. január 8-ig tartott.[39] A hadművelet elgondolása az volt, hogy meg kell akadályozni az ellenség megkapaszkodását a 38. szélességi foknál, több irányban mért csapással át kell törni a védelmét, főerőit részekre kell vágni és meg kell semmisíteni, majd déli irányban támadva felszabadítani Szöult és kijutni a 37. szélességi fokra. A főcsapást Szöul irányában határozták meg.

A Koreai Néphadsereg és a Kínai Népi Önkéntesek csapatai rövid tüzérségi előkészítés után áttörték az ellenség védelmét, majd tovább fejlesztették csapásukat dél felé. Január 4-én felszabadították Szöult és január 10-ig 90—100 km-re távolodtak el a 38. szélességi foktól déli irányban.

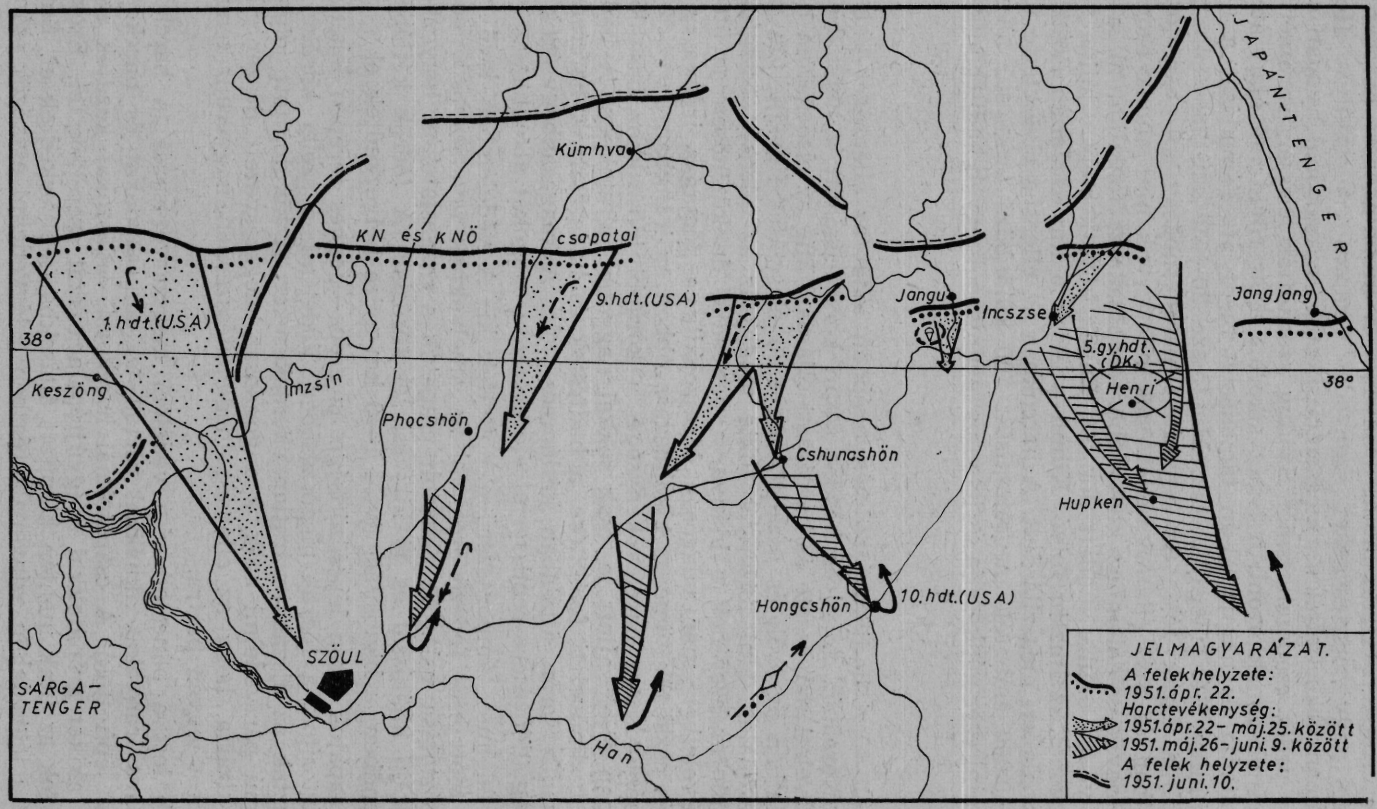
Az ellenség, miután átcsoportosította erőit, január 27-én támadásba ment át. Megkezdődött a negyedik hadművelet, amely 1951. április 21-ig tartott. Február 11-ig a KN és a KNÖ feltartóztatták az ellenség rohamait, majd Hvenszon körzetében (az arcvonal középső szakaszán) hatalmas csapást mértek a rohamozó ellenség szárnyaira, és csupán a harc hat napja alatt 12 000 ellenséges katonát és tisztet semmisítettek meg. Az ellenségnek csak tíz nap alatt sikerült nagy veszteségek árán megállítani a támadást. Ugyanakkor a népi erők sem tudták kiépíteni a védelmet az elfoglalt terepszakaszokon, mivel ők is jelentős veszteségeket szenvedtek (főképpen a légierőtől), hiányuk volt lőszerben és az ellátásban. Ezt figyelembe véve az egyesített parancsnokság[40] úgy döntött, hogy csapatait visszavonja a 38. szélességi fokra, ahol a terep alkalmas jelentős erők szétbontakoztatására. Március 18-án éjjel megkezdődött a csapatok visszavonulása, amit jelentős utóvéd erők fedeztek. A manőver április 21-re tervszerűen befejeződött. Ebben a hadműveletben a néphadsereg csapatai a mozgó védelem tapasztalataival gazdagodtak. Helyesen hajtották végre az egyik védelmi szakaszról a másikra történő visszavonulást, az esetek többségében súlyos harcok után.

Az ötödik hadműveletet (1951. április 22.—július 9.) két szakaszra lehet osztani. Mindkét szakasz a néphadsereg támadásával kezdődött, majd visszavonulással és védelembe való átmenettel fejeződött be. A hadműveletek általános elgondolása az volt, hogy több irányban mérendő csapásokkal szétverjék a 8. amerikai hadsereg főerőit. Az első szakaszban (április 22.—május 25.) a főcsapás iránya Keszöng területéről kiindulva Szöul volt. A KN és a KNÖ támadó tevékenységének eredményeként április 28-ra az ellenséget Szöul, Kaphjön és Incszse dél terepszakaszra vetették vissza. Május elejére az intervenciósoknak sikerült a népi erőket észak felé kissé visszaszorítani.

A második szakaszban (május 16.—július 9.) a KN és a KNÖ főcsapásukat keleti irányba mérték, mégpedig Henri észak körzetéből

[39] December 25—30. között a Koreai Néphadsereg rendezte sorait, feltöltötték élőerővel és technikával.

[40] A Koreai Néphadsereg és a Kínai Népi Önkéntesek egyesített parancsnokságát az 1950—51-es téli-tavaszi hadjárat elején hozták létre.

6. sz. vázlat. A Szöul—Incszse-i hadművelet — 1951. április 22.—július 9.

Incszse, Hupken, Hacszsinburi irányába. A kibontakozott harcban az ellenség nagy veszteségeket szenvedett, három hadosztályát Henri térségében bekerítették és megsemmisítették, az arcvonal nyugati szakaszán pedig csapatait ismét Szöulig szorították vissza. Az amerikai parancsnokságnak azonban ismét sikerült erőit rövid idő alatt átcsoportosítania és május 23-án támadásba ment át. Támadását a népi erők június 2-án megállították. Mindössze 20—30 km-t sikerült előnyomulnia észak felé. Az egyesített parancsnokság azonban lőszer hiányában és más ellátási nehézségek miatt, valamint annak érdekében, hogy a védelemhez kedvezőbb terepszakaszt foglaljon el, a további visszavonulás mellett döntött. Ennek következtében július 9-én az arcvonal az Imzsin folyó, Kümhva észak 5 km és Jangu észak 10 km vonalában megszilárdult. A harcokban az ellenség elvesztette több mint 60 000 emberét, megsemmisült 700 különböző űrméretű lövege, több mint ezer gépkocsija és jelentős mennyiségű egyéb haditechnikája.

*

A téli—őszi hadjárat eredményeképpen tehát az ellenséget kiűzték Észak-Koreából. A véres harcok során korszerűsödött a néphadsereg hadműveleti művészete és harcászati eljárása. Míg az első három hadműveletben az erők és eszközök egyenlő elosztását figyelhettük meg az arcvonalon, amit bizonyos fokig magyaráz az ellenség összefüggő védelmi rendszerének a hiánya, a negyedik, de különösen az ötödik hadműveletben már világosan kirajzolódik a főcsapás iránya, s az erők és eszközök tömeges alkalmazása ebben az irányban.

A néphadsereg harctevékenysége, a korábbi időszakhoz hasonlóan, főképpen éjjel zajlott le, csak sokkal nagyobb méretekben. A hadseregek hadműveleti felépítése, a hadtestek és hadosztályok harcrendje a támadás során általában kétlépcsős volt. A magasabbegységek az ellenség üldözésére rendszerint előrevetett osztagokat alkalmaztak.

A védelmet támpontszerűen építették ki. A védelemben levő csapatok előtt erős fedező erők voltak, amelyeknek feladata az ellenség feltartóztatása volt. Az előretolt csapatok a magaslatokon helyezkedtek el, jó kilátással és jó kilövési lehetőséggel. A főerők kétlépcsős harcrendben, a biztosítási övtől 1—3 km-nyire helyezkedtek el.

A csapatok ilyen lépcsőzöttsége az erdős—hegyes terepen lehetőséget biztosított a főerők megőrzéséhez. Védelemben széles körűen alkalmazták az éjszakai váratlan ellenlökéseket. A kikülönített jelentős létszámú partvédelmi erők, s a gondosan megszervezett deszantelhárítás kizárta, hogy az ellenség meglepetésszerűen nagyerejű tengeri deszantot tegyen partra.

Jobb lett a páncélelhárító védelem megszervezése is (a harckocsi veszélyes irányokat aknákkal zárták le, tankcsapdákat és harckocsiárkokat építettek). A csapatoknál harckocsi vadászokat kezdtek szervezni, akiket gránátokkal és gyújtópalackokkal szereltek fel. Ezek a csoportok az utak mentén kiépített állásokban helyezkedtek el. Emelkedett a légvédelem színvonala részben a légvédelmi eszközök számá-

nak növekedése, részben az ellenséges repülőgépek elleni harc tapasztalatainak felhalmozódása folytán.

A felszabadító honvédő háború tapasztalatait összegezte a Koreai Munkapárt KB 1950. december végén tartott plénuma. A plénum megemlékezett a koreai nép és hadserege harcban tanúsított hősiességéről, a párt és a KB vezető szerepéről.

A győzelem biztosítása érdekében a párt megalkuvás nélküli harcot hirdetett a pánikkeltők, a siránkozók ellen, valamint a néphadsereg fegyelmének további erősítéséért. Amikor az amerikai intervenciósok nyíltan kiterjesztették a háborút és nyilvánvalóvá vált a harcok elhúzódása, a párt az egész nép felfegyverzéséért szállt síkra.

Nagy elismeréssel szólt a plénum arról az anyagi segítségről, amelyet a Szovjetunió nyújtott a koreai népnek és arról a tevékenységről, amelyet a koreai kérdés békés megoldása érdekében fejtett ki.

A KB 1950. decemberi ülése határozatokat fogadott el a nép összes erőforrásainak mozgósításáról az ellenség szétverésére, a néphadsereg harckészségének további emeléséről és a pártszervek tevékenységében mutatkozó hibák kiküszöböléséről, valamint az intervenciósok által lerombolt északi területek helyreállításáról.

*

A háború manőverező időszakában a néphadsereg támadó hadműveleteit a következő sajátosságok jellemezték: a csapatok harctevékenysége önálló irányokban bontakozott ki, azon fő útvonalak mentén, amelyek az ellenség létfontosságú központjaihoz vezettek. Ezért a harctevékenység főképpen az utak, a vasúthálózat, a hegyi átjárók és átkelőhelyek birtoklására irányult. A támadó hadműveletek döntő jelentőségűek voltak.

A főcsapások általában egy-két útvonal mentén bontakoztak ki, mivel ez lehetővé tette valamennyi fegyvernem alkalmazását.

Az első hadjáratban (1950. június) a főcsapás a szöuli irányban bontakozott ki, ahol az úthálózat a legfejlettebb, s ahol az ellenség erejének főcsoportosítása tartózkodott.

A harmadik hadjáratban (1950. november) a néphadsereg a főcsapást a tüzérség és harckocsik számára nehezen járható terepen mérte. Ennek az a magyarázata, hogy a néphadsereg főképpen gyalogos erőkkel és könnyűtüzérséggel rendelkezett — az ellenség viszont nagy páncélos erőkkel és gépvontatású tüzérséggel. Ezenkívül a Legfelsőbb Parancsnokság határozott, meglepetésszerű csapásra törekedett az ellenség szárnyaira és utánpótlási vonalaira, hogy ezzel nehéz helyzet elé állítsa az Anzsu—Phjöngjang-i irányban csoportosuló ellenséges erőket.

A mozgóháború időszakában korszerűsödött a páncélelhárítás. Míg az első hadjáratban a páncélelhárításra lényegében csak lövészfegyvereket alkalmaztak, a második hadjáratban már a tüzérséget is bevonták a páncélelhárításba. A harmadik hadjáratban a tüzérség kb. 40 százalékát vetették be közvetlen irányzású lövegként. Széles körűen kezdték alkalmazni a műszaki zárakat és az aknatelepítést.

Fejlődött a légvédelem is. Az első két hadjáratban a néphadseregnek még kevés légvédelmi eszköze volt. A harmadik hadjáratban ezen eszközök mennyisége 5—6-szorosára nőtt. 1951 tavaszán az amerikaiak már kénytelenek voltak mintegy 7—8 ezer méterre emelni a repülési magasságot, s légi tevékenységüket főképpen az éjszakai órákban végrehajtani. Ettől függetlenül az ellenség nagy légi fölény birtokában mérte csapásait a néphadsereg csapataira és utánpótlási vonalaira. Az olyan fontos objektumokat Észak-Koreában, mint a Szuphung-i vízierőmű és a Jalu folyón átívelő hidak, a Kínai Néphadsereg légiereje megbízhatóan oltalmazta.

Nagy eredményeket ért el a néphadsereg a tengeri deszantok elleni védelem megszervezésében. Az első és a második hadjárat idején ezzel a feladattal speciális dandárokat bíztak meg. A harmadik hadjáratban, amikor az arcvonalon megnőtt a harckocsik, a repülőgépek és a partvédelmi ütegek száma, a tengerpart védelme jelentősen megjavult. A speciális dandárok helyett most már lövész- és gyaloghadtesteket alkalmaztak. Tevékenységük, különösen pedig a harckocsikkal és a tüzérséggel való együttműködésük azonban még hiányos volt. A gyalogos, a tüzér és a harckocsi alegységeket a partoktól távolabb fekvő hegyes körzetekben helyezték el, így a partraszállt erőket tűzzel és ellenlökésekkel fogadhatták.

A támadás előtti tüzérségi előkészítés általában 30—40 percig tartott. A tüzérség a támadást 2,5—3 km mélységig kísérő tűzösszpontosítással támogatta és tűzcsapásokkal vagy közvetlen irányzással fogta le azokat az ellenséges tűzfészkeket, amelyek akadályozták a gyalogság előremozgását.

A hegyes terepen rendkívül megnőtt a közvetlen irányzású tüzérségi tűz jelentősége; a magaslatokról tüzeltek a völgyekben és a hajlatokban levő ellenséges célpontokra. Különösen az aknavetők és a taracskok tüze volt hatásos.

Az első hadjárat kivételével, a harckocsiknak nem volt nagy befolyásuk a harccselekményekre, mivel számuk kevés volt. Ezenkívül a hegyi terep és a kiterjedt rizsmezők korlátozták a harckocsi alegységek mozgási lehetőségét. Meg kell mondani azt is, hogy a harckocsikban az ellenséges légierő jelentős veszteségeket okozott. 1950. június—július hónapokban a harckocsikat még tömegesen alkalmazták, de ezt követően csak kis csoportokban.

Az amerikai intervenciósok és dél-koreai kiszolgálóik a háborúnak ebben a periódusában a támadásokat, az előírásoknak megfelelően, az arcvonal teljes szélességében, s nagyon határozott célokkal szervezték. A hadművelet ezen alapvető formájának fő célja az arcvonal áttörése, majd a siker kimélyítése volt.

A támadó hadműveletek során azonban a 8. amerikai hadsereg támadási üteme állandóan csökkent. Az 1950. évi őszi hadjárat idején pl. egy amerikai hadművelet mélysége elérte a 240—250 km-t, s a napi ütem 10—17 km volt, az 1950—51. évi téli—tavaszi hadjárat idején a mélység 70—80 km-re, a napi ütem pedig 3—5 km-re csökkent. Ebben természetesesn közrejátszott a KN és KNÖ növekvő ellenállása is.

Az amerikai és a liszinmanista csapatok — a néphadsereg módszerétől eltérően — szinte kizárólag nappal támadtak, KN és KNÖ teljes védelmi rendszerére kiterjedő légi és tüzérségi előkészítés után.

Támadásuknak több jellemző vonása volt. A második hadjárat idején pl. a támadást oszlopban, az utak mentén hajtották végre, nem törődve azzal, hogy a mögöttes területen ellenállási tűzfészkek maradnak. A harmadik hadjárat idején a támadást gondos felderítés előzte meg, főképpen a szárnyakon. A csapatok mozgása — a bekerítéstől tartva — meglehetősen óvatos volt. Az erős tüzérségi és légi előkészítés után megindult támadás az arcvonal teljes szélességére kiterjedt.

Az első és a harmadik hadjárat idején az amerikai és a dél-koreai csapatok széles körben alkalmazták a mozgó védelmet. Ehhez a módszerhez főképpen védelmük áttörése, vagy támadásuk sikertelensége után folyamodtak.

Az ellenség sokoldalúan felhasználta a vízi akadályokat. Mivel nagymennyiségű gépi szállítóeszközzel rendelkezett, képes volt gyorsan és szervezetten visszavonulni, majd ugyanilyen gyorsan új védelmi terepszakaszt elfoglalni, s így erős ellenállást tudott kifejteni minden terepszakaszon.

Az első hadjárat idején az ellenség védelme kis mélységben elhelyezett tűzfészkekből és általában egy védőövből állt. A harmadik hadjárat idején a védelem már 3—4 védőövet foglalt magába.

A tüzérségi erők felhasználásával az amerikaiak a tarackoknak és az aknavetőknek biztosítottak elsőbbséget. A tüzérség eredményességét nagyban segítette a légi felderítés.

A mozgóháború időszakában az amerikaiak széles körűen alkalmazták a páncélos alegységeket és csapatokat. A háború első időszakának kis teljesítményű harckocsijait, mint az M—24, a Sherman stb. olyan nagyobb teljesítményűekkel váltották fel, mint az M—26-os „Pershing" és az M—46-os „Patton". Az amerikaiak mind védelemben, mind a támadásban alkalmazták a harckocsikat a fedett tüzelőállásban elhelyezett tüzérség ellen. Támadás során felderítési feladatok megoldására is alkalmazták a páncélosokat, a siker kimélyítésére való felhasználásuk viszont nem vezetett eredményre.

Az amerikai légierő a háború ezen időszakában főerőivel a szárazföldi csapatokat támogatta. Széles körben alkalmazták még városok, falvak lerombolására és a békés lakosság legyilkolására. A háború első időszakában az F—80H „Shooting Star" típusú vadászgépek voltak rendszeresítve, majd ezeket felváltották az F—84E „Thunderjet", az F—86E „Sabre" és ezek újabb változataival. Bombázó gépek közül a B—26 és a B—29-es típusúak voltak az ismertebbek.

Az amerikai légierő tevékenységének formái a néphadsereg légvédelme fejlődésének függvényeként változtak. A MIG—15 típusú vadászok megjelenése után pl. az amerikai bombázók éjszakai tevékenységük során is kénytelenek voltak 7—8000 méterre emelkedni, és vadászkíséretüket megerősíteni.

A háború első időszakában az amerikai parancsnokság légideszantot

is alkalmazott, amely az első vonaltól mintegy 30—40 km-re fejtett ki harctevékenységet; ennek időtartama nem haladta meg a 36 órát. E harctevékenységi formában — a második világháború tapasztalataihoz viszonyítva — semmi új nem volt azon kívül, hogy légideszant szállítására az amerikaiak itt használtak először helikoptert. A légideszant ledobása idején új ejtőernyőt próbáltak ki, és ezt alkalmazták a könnyűlövegek és azok vontatói, hídelemek, aknavetők és más haditechnikai eszközök földre eresztésénél is.

Az intervenciósok haditengerészeti ereje, amely korlátlanul uralkodott a tengeren és blokád alatt tartotta Korea partjait, végrehajtotta a csapatok támogatására, szállítására és deszant kirakására kapott feladatokat.

A tengeri deszant tevékenysége sem különbözött a második világháborúban tapasztalt módszerektől. Az incshöni partraszállás csak annyiban tért el ezektől, hogy itt nem kombinálták légideszant bevetésével.

A vönszani hadművelet fő tanulsága az amerikai haditengerészet vezetői szerint abban foglalható össze, hogy a jövőben a haditengerészetet nem lehet kisegítő szolgálatnak tekinteni, és nem lehet neki másodrangú szerepet szánni. De Vönszan azt is megmutatta nekünk — mondják az amerikaiak —, hogy ha az ellenség állhatatos és ésszerűen alkalmazza az aknazárat, képes arra, hogy megfosszon bennünket saját objektumaik megközelítésének lehetőségétől.

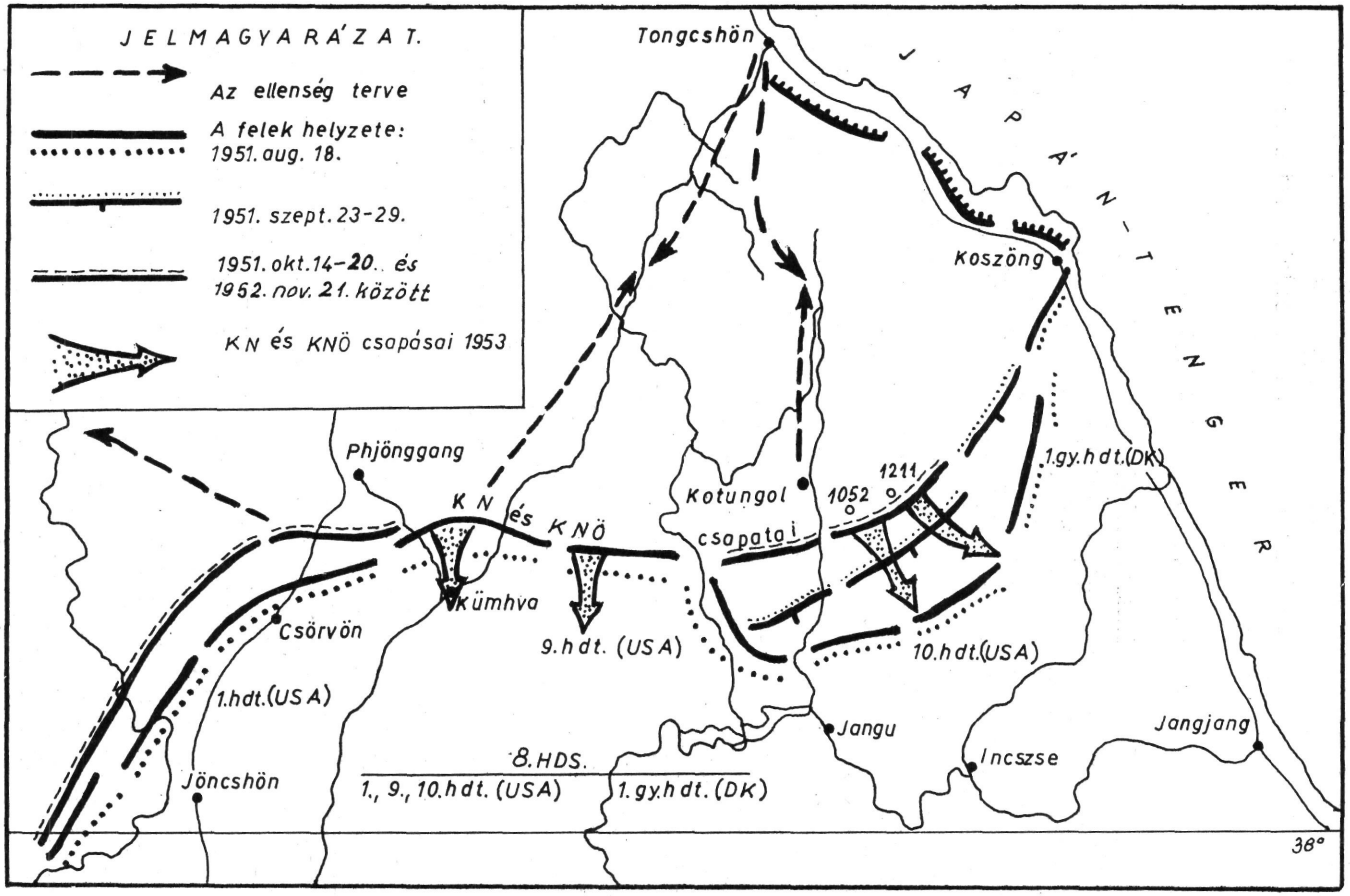
Ezt a tanulságot levonva az amerikai haditengerészet parancsnoksága újra megszervezte az aknaszedő erők parancsnokságát, amelyet a második világháború után feloszlattak, és megrendelést adott 125 aknaszedő-hajó építésére.

AZ ÁLLÁSHÁBORÚ IDŐSZAKA

1951. június végén a Szovjetunió ENSZ képviselője kormánya nevében javaslatot terjesztett elő a koreai kérdés békés rendezéséről. A Szovjetunió békekezdeményezése a világ becsületes embereinek egyetértésével találkozott, s a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság is melegen támogatta.

Az Amerikai Egyesült Államok kormánya kénytelen volt a béketárgyalásokat megkezdeni. Döntésére befolyással volt a békét követelő világközvélemény, a háború kilátástalansága, és az amerikai imperializmus agressziós terveinek kudarca.

Július 10-én Keszöngben a szembenálló felek között megkezdődtek a fegyverszüneti tárgyalások. Az amerikai parancsnokság képviselői egy sor ultimátumszerű követelést terjesztettek elő. Azt akarták elérni, hogy a demarkációs vonal a 38. szélességi foktól mintegy 70—80 km-re északra, azaz a KNDK területén húzódjon. Azoknak a területeknek, amelyeket az intervenciósok meg akartak tartani, fontos katonai-hadászati jelentőségük volt, ahol minden fegyvernemet alkalmazni lehetett. Az internvenciósok katonai úton akartak nyomást gya-

7. sz. vázlat. Harctevékenység az állásháború időszakában — 1951—1953.

korolni a tárgyalásokra, ezért helyi támadó hadműveleteket szerveztek és hajtottak végre. Az egyiket augusztus 9-én indították meg az arcvonal középső szakaszán Kümhva térségében. Kezdetét vette az 1951. évi nyári—őszi hadjárat.

Az 1951. évi nyári—őszi hadjárat

1951 júniusában az intervenciósok és a liszinmanisták 18 gyalogoshadosztállyal (7 amerikai, 11 dél-koreai), egy tengerészgyalogos hadosztállyal, nagy mennyiségű tüzér-, páncélos és különleges dandárral, ezreddel és zászlóaljjal rendelkeztek. Ezeknek a csapatoknak a létszáma elérte az 505,5 ezer főt. Rendelkezésükre állt mintegy 3200 löveg és aknavető, 820 harckocsi és rohamlöveg, valamint 1600 repülőgép.

Élőerőben és tüzérség vonatkozásában a népi erők, légierőben, páncélosokban és hadihajókban viszont az ellenség volt fölényben.

A KN és a KNÖ védelmi rendszere két védőövből állt, mélysége 15 km-ig terjedt. Fő erősségét mindenekelőtt a támpontok jelentették. A háború manőverező időszakához viszonyítva jobban el voltak látva tüzérséggel és műszaki zárakkal. Megerősítették a tengerpart védelmét is. A tengeri deszant kirakására alkalmas helyeken védelmi berendezéseket építettek. Ezek védelmére gyakran összfegyvernemi magasabbegységeket jelöltek ki.

Az intervenciósok és a dél-koreai csapatok az állóháború kezdetén szilárd védelmi rendszert építettek ki, amely két védőövből állt, mélysége pedig elérte a 15—45 km-t.

Az ellenség csoportosítását az jellemezte, hogy az amerikaiak az arcvonal nyugati részén foglaltak el védelmi állásokat, ahol lehetőség nyílt a technika tömeges alkalmazására. A dél-koreai csapatok — harcértékük kisebb volt — főképpen az amerikai hadosztályok közötti hézagokban és az arcvonal hegyes, keleti terepszakaszán helyezkedtek el.

Az amerikaiak az új támadó hadművelettel el akarták foglalni a néphadsereg állásait az arcvonal keleti részén, lehetőséget teremteni az arcvonal számukra kedvezőbb kiigazítására, s ezzel együtt nyomást gyakorolni a béketárgyalásokra. A támadásra három hadosztályt készítettek fel, mintegy 80 km széles arcvonalszakaszon, a Pukhan folyótól a keleti tengerpartig.

A támadás agusztus 18-án kezdődött, erős tüzérségi és légi előkészítés után, és nagy vonalakban a következőképpen zajlott le. Az elfoglalásra kijelölt objektumot a repülők és a tüzérség egy napig vagy tovább támadták, hogy megsemmisítsék az ott elhelyezett élőerőt és technikát. Ezután kezdődött a roham, amely több hullámban egész nap tartott. Egy hadosztály esetenként kilenc-tíz hullámban is támadott. A hadsereg főerői csak akkor indultak meg, amikor az előrevetett osztagok a kijelölt objektumot elfoglalták. Ez a taktika azonban az ellenségnek nem hozott sikert. A néphadsereg csapatai visszaverték a támadásokat. Az ellenségnek csak a harmadik napra sikerült né-

hány támpontot felszámolnia a biztosítási övben. Több támpont 9—10-szer cserélt gazdát.

Augusztus 24-én az ellenség, miután több mint 16 000 főt vesztett halottakban és sebesültekben, beszüntette a támadást. Csapatai átcsoportosítása után újabb rohamot akart indítani, ezt azonban nem sikerült megvalósítania. Augusztus 26-án a néphadsereg 6. és 12. lövészhadosztálya ellencsapást hajtott végre az 5. liszinmanista és a 2. amerikai gyaloghadosztály csatlakozásán és három napig tartó elkeseredett harcban az ellenséget kiinduló állásaiba vetette vissza, néhány helyen pedig mintegy 5 km-re benyomultak az ellenség állásaiba. Az ellencsapás során az ellenséges csapatok 8103 főt vesztettek halottakban, sebesültekben és hadifoglyokban.

Augusztus 31-én a felek közötti harctevékenységben hadműveleti szünet következett be. Ez azonban nem tartott sokáig. Szeptember 13-án az ellenség három ezrednyi erővel, repülő és tüzérségi támogatással rohamot indított a néphadsereg erői ellen, de kísérlete megtört a néphadsereg katonáinak ellenállásán.

Szeptember 18-án az ellenség felfüggesztette nyári támadását. Hatalmas veszteségei ellenére (78 800 halott és sebesült — köztük 2200 amerikai) csak az arcvonal néhány részén tudott egy keveset előrenyomulni. Lényegében az 1951. évi nyári támadás céljai közül egyet sem tudtak megvalósítani.

Az interveníciósok a támadás után beállt szünetet nem töltötték tétlenül. Gyors ütemben átcsoportosították csapataikat, biztosították anyagi eszközökkel történő feltöltésüket és úgy tervezték, hogy szeptember végén erős csapást mérnek a néphadsereg egységeire. Arra számítottak, hogy az őszi támadás során Csörvön irányába mért csapással, valamint az arcvonal keleti részén kifejtendő aktív tevékenységgel kedvező feltételeket teremtenek Keszöng hadműveletileg fontos körzetének az elfoglalásához, s ezzel lehetőség nyílik támadásuk kifejlesztéséhez.

Szeptember 29-én az interveníciósok megkezdték a támadást. Ismét véres harcok bontakoztak ki. Minden támpont többször is gazdát cserélt. A népi erők néhány századában csak 10—30 ember maradt életben, de szilárdan tartották állásaikat. Az ellenség, miután 22 000 emberét elvesztette, de jelentős eredményt nem ért el, október 8-án beszüntette a támadást. Az arcvonal egyes részein sikerült csak elfoglalnia néhány magaslatot és lakott helységet, s 3—4 km-re beékelődnie a népi erők védelmébe. Az arcvonal nyugati részén leállított támadást az amerikai parancsnokság az arcvonal keleti szakaszán újította fel.

1951. október 8-án a 2. amerikai és a 8. dél-koreai hadosztály 40 harckocsi támogatásával támadásba ment át a Kotungolba vezető úton. Október 10-re az ellenségnek sikerült mintegy 6 km-t előrenyolmnia, de ott megállásra kényszerült és le kellett mondania a város elfoglalásáról. A háromnapos harcban az interveníciósok 7696 embert vesztettek.

Október 13-án az ellenség felújította támadását Kümszöng irányában. A harcba vetett két amerikai (7. és 24.) és két dél-koreai (2. és

6.) hadosztályt kétszáz harckocsi támogatta. A három napig tartó elkeseredett harcokban az ellenség csak 1—2 km-t tudott előrehaladni.

A Koreai Néphadsesreg szívósan védte állásait, mesterien kihasználta a terep adta lehetőségeket, bátran megkerülte az ellenség szárnyait és határozott ellenlökéseket hajtott végre.

Az arcvonal keleti szakaszán megindított támadással egyidejűleg az ellenség csapásokat mért a néphadsereg csapataira Kotungol térségében, valamint a 1211-es és az 1052-es magaslatok körzetében. Ezek a magaslatok a néphadsereg hősi helytállásának szimbólumává váltak. A magaslatok két út találkozásánál fekszenek, uralják a környező terepet, az amerikaiak tehát minden áron el akarták foglalni, hogy biztosítsák csapataik előremozgását észak felé. Érthető, hogy ezekért a magaslatokért rendkívül véres harc dúlt. A harminc napig tartó véres csatában a néphadsereg harcosai szétverték a liszinmanisták két hadosztályát. A támadás folytatásáról az ellenség kénytelen volt lemondani, október 22-én pedig végleg leállítani.

Az intervenciósok őszi támadásának visszaverése során a néphadsereg csapatai megsemmisítették, illetve foglyul ejtették az ellenség 79 000 katonáját és tisztjét. Az agresszoroknak néhány helyen sikerült beékelődni a népi erők védelmébe: a nyugati arcvonalszakaszon 3—4, a keletin pedig 6—9 km mélységben.

A támadási szünetet az amerikaiak arra használták fel, hogy felújítsák a béketárgyalásokat. Október 25-én mindkét fél delegációja folytatta együttes ülését Panmunzsomban. Október 27-én azonban az amerikaiak váratlanul ismét megszakították a tárgyalást és az arcvonal keleti részén az 1211-es és 1052-es magassági pont körzetében újabb támadást indítottak. Sikert azonban most sem tudtak elérni.

Ugyanezen a napon az amerikaiak kénytelenek voltak elfogadni a KNDK javaslatát a demarkációs vonalról, amelyet ott húztak meg, ahol az adott időben a csapatok tartózkodtak.

Az ellenség őszi támadásának visszaverése után a néphadsereg főparancsnoksága 1951. október 30. és november vége között több támadó harctevékenység végrehajtását határozta el azzal a céllal, hogy megjavítsa a csapatok helyzetét és ezzel egyidejűleg műszakilag megerősítse a védelmet.

Az élőerők és a technika fokozottabb megóvása érdekében a néphadsereg csapatai földalatti óvóhelyek építéséhez kezdtek, mivel a tábori fedezékek nem nyújtottak kellő védelmet a bombák, a napalm és a nagyobb tüzérségi lövedékek ellen. Az első időben a földalatti berendezések egy személy, vagy egy szakasz számára készültek és nagyon egyszerűek voltak. A későbbiek folyamán ezeket fokozatosan kiépítették és alagúttal kötötték össze. Az alagutakban már szakaszokat, századokat tudtak elhelyezni. Egy zászlóalj védőkörletében 450—500 m alagútrendszer volt. E földalatti berendezések a továbbiakban nagy szerepet játszottak a néphadsereg védelmi harcában.

A nyári és az őszi támadások során az amerikai parancsnokság nagy tömegben alkalmazta a bombázó légierőt, amely főleg a néphadsereg

utánpótlási vonalaira mért csapásokat. A vezérkar a légierő számára új tervet dolgozott ki. Ennek értelmében a bombázóknak minden vasúti és olyan közúti vonalat meg kellett semmisíteniük, melyeken az utánpótlás lehetséges volt.

E tervben a 38°15′ és a 39°15′ északi szélesség közötti területet jelölték ki a bombázások célpontjaként, ahol a legkeskenyebb volt a félsziget. Az úthálózatot ezen a területen nyolc részre osztották fel: a három legnyugatibbat az 5. amerikai légi hadsereg számára, a két középsőt a 77. hadműveleti magassabbegység repülőgép-anyaghajói számára,[41] a három keletit pedig a tengerészgyalogság 1. repülőegysége számára jelölték ki tevékenységi területként. Az intervenciósok ezen a területen megsemmisítettek minden gépkocsit, minden hidat és minden más objektumot. Az amerikaiak ezt a hadműveletet a „Megfojtás" elnevezéssel illették. Azt remélték, hogy ez a módszer teljesen lehetetlenné teszi a néphadsereg ellátását élelemmel, fegyverzettel és technikával. És valóban komoly problémát is okoztak. A főparancsnokság intézkedéseket hozott a vasút és a közlekedési utak gyors helyreállítására és az amerikai légierő elleni tevékenységre.

1951 augusztusában a KN reaktív repülőgépei fokozták tevékenységüket. Főképpen a szállítmányok védelmét biztosították. A Vönszan—Phjöngjang közötti kelet—nyugati irányú fontos útvonalat olyan sűrűn látták el légvédelmi tüzérséggel, hogy az amerikaiak egyenesen a „Halál völgyé"-nek nevezték. A vasútépítő alakulatok gyors ütemben építették újjá az utakat és hidakat. Az utak mentén 1—3 km távolságban őrszemek álltak, akik segítettek abban, hogy a gépkocsik bekapcsolt fényszóróikkal közlekedhessenek. Az ellenséges gépek megjelenésekor — az őrszemek jelzésére — a gépkocsik leoltották fényszóróikat és fedett területre húzódtak. Ez a módszer nagyban megnövelte a gépkocsiszállítások eredményességét.

A Legfelsőbb Parancsnokság intézkedései eredményeképpen az ellenség „Megfojtás" hadművelete nem érte el a célját. Ezt elismerték maguk az amerikaiak is. „A nyár végére világossá vált — írták Cagle és Manson hadtörténészek —, hogy a »Megfojtás« elnevezésű hadművelet megbukott."[42]

Mivel az említett légi hadművelet nem hozott kellő eredményt, az amerikai hadvezetés az 1951. szeptember—december közötti időben légierejének fő erőkifejtését a Szinanzsu—Szipu—Szuncshön háromszög vasúti közlekedésének lerombolására fordította. Az ellenség naponként öt esetben bombázta Szinanzsu, Keszöng és Szuncshön körzeteit. Az amerikai agresszorok légitámadásai azonban megtörtek a néphadsereg légvédelmének szilárdságán.

Agresszív terveik csődjéről megbizonyosodva az amerikai imperialisták ismét visszatértek a béketárgyalásokhoz.

41 E hadműveleti magasabbegység állományába tartozott a „Leythe", a „Walley Forge", a „Phillippine Sea" és a „Princeton" repülőgép-anyahajó.

42 *M. Cagle, F. Manson:* Tengeri háború Koreában, 213. o.

Hadjárat 1952-ben

1952 elején a Koreai Néphadsereg Főparancsnoksága kidolgozta a hosszantartó harctevékenység és az aktív védelem hadászati tervét. A csapatoknak megparancsolta, hogy tökéletesítsék védelmi állásaikat, építsenek új közlekedési utakat és javítsák meg a hadtápmunkát. Kiépült három összefüggő védőöv, lépcsőzetesen elhelyezkedő tűzfészkekkel. A védelmi rendszer alapját a század-támpontok képezték. Ezek központjai az alagutak voltak. A védelem mélysége elérte a 30—50 km-t.

Tovább korszerűsödött a tengeri deszantok elleni védelem is. A nyugati és keleti tengerpartokon támpontrendszerű védelmet építettek ki 15—30 km mélységben. A biztosítási öv a tengerpartig terjedt. A tüzérséget és a harckocsikat a biztosítási öv közelében összpontosították, ami lehetővé tette, hogy az ellenséges deszantra már a part megközelítése idején tüzet nyissanak. Közvetlenül a víz szélén drótakadály volt, és nagy kiterjedésű aknamező. A tengerpart több részét előkészítették elárasztásra. Különösen erős védelmet építettek ki a deszantok ellen a nagyobb városok és csomópontok irányában, ahol a hely különösen alkalmas volt a deszantok partra tevésére.

A tüzérség gyakran nyitott váratlan, de igen pontos tüzet a partok közelében cirkáló ellenséges hajókra. Előfordult, hogy a partvédelmi ütegek csak akkor kezdték meg a tüzelést, amikor a hajók egész közel merészkedtek a partokhoz. Ezzel a módszerrel rongálták meg pl. 1952. május 7-én az egyik amerikai torpedórombolót, majd szeptember 19-én egy másikat is.[43]

A deszant elleni védelemben a harckocsik a gyaloghadosztályok állományában tevékenykedtek. A harckocsik egy része a parton volt elhelyezve, a nagyobbik része pedig tartalékban volt az ellenlökésre kijelölt terepszakaszon. Az ilyenformán kiépített védelmi rendszer leküzdhetetlen volt az ellenség számára.

A harckocsik elleni védelem gerincét a tüzérség alkotta, mely részben páncélelhárító körletből közvetlen irányzással tüzelt, részben pedig fedett tüzelő állásból. A páncélelhárító körletekben a lövegek száma 5—7 db volt. A páncéltörő lövegekből 10—12 cső jutott egy arcvonalkilométerre.

Jelentősen megjavult a légvédelem. A közlekedés védelmét repülőgépek, légvédelmi tüzérség és fényszórós csapatok látták el. A légvédelmi csapatokból és lövészalegységekből a csapatoknál tűzcsoportokat hoztak létre — a harcrend, az objektumok és a csapathadtáp légi biztosítására.

Átszervezték a hadtápszolgálatot, aminek eredményeképpen megjavult a csapatok ellátása.

A népi erők csoportosításában 1952 elején csupán annyi változás történt, hogy a korábbi védelmi hadműveletekhez képest most mélyebb volt a harcrendjük. A fővédőövet az első lépcső hadosztályai szállták meg, a másodikat a hadtest második lépcső hadosztályai, a harmadikat

[43] Uo. 273. o.

pedig a hadsereg második lépcsőben levő hadteste és a hadműveleti tartalékok. A csapatoknak ez a csoportosítása biztosította az aktív védelmi harc megvívását és a csapatok gyors átcsoportosítását a veszélyeztetett irányokba.

Az ellenséges csapatok csoportosításában sem történt alapvető változás. Felépítésük egylépcsős volt. Az első lépcsőben 15 hadosztály volt, tartalékban pedig három. Védelmi rendszerük két védőövből állt, mélysége elérte a 20—45 km-t. A védelmi rendszer alapját a zászlóalj ellenállási csomópontok alkották, amelyeket árokrendszerek, alagutak és közlekedő árkok kötöttek össze. A védelmet körkörösen szervezték meg. Az ellenállási csomópontok közötti hézagokat tüzérségi tűzzel és műszaki akadályokkal zárták le. A fent említett két védőövön kívül az ellenség a mélységben még két védelmi terepszakasszal rendelkezett. Az egyik Szuvön, Vönzsu vonalában, a másik pedig a Naktong folyó mentén húzódott. Ezeket a terepszakaszokat csapatokkal nem szállták meg.

A néphadsereg légvédelmének erősödése és a reaktív vadászgépek megjelenése arra kényszerítette az intervenciósokat, hogy repülőtámadásaikat a hátország objektumai ellen az éjszakai órákban hajtsák végre, nagy mennyiségű gép bevetésével és erős vadászkísérettel.

Az amerikai haditengerészet továbbra is blokád alatt tartotta a koreai partokat.

A Koreai Néphadsereg aktivitása 1952-ben jelentősen megnőtt. Csupán április 1—8-a között mintegy 650 rohamot és ellenlökést hajtottak végre és ezek során jelentős veszteségeket okoztak az ellenségnek.

1952 tavaszán a néphadsereg csapatai körében széles körű mesterlövész-mozgalom kezdődött. A megszervezett tanfolyamokon rövid idő latt mintegy 5892 mesterlövészt képeztek ki. Ezek a mesterlövészek 1952. márciusától decemberéig mintegy 10 727 ellenséges katonát és tisztet semmisítettek meg.[44] A néphadsereg sok katonáját tüntették ki a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság Hőse címmel.

Az ellenség védelme elleni támadás egyik elfogadott módszere volt a tüzérségi tűzzel támogatott rohamcsapatok éjszakai harcászati méretű rohama. Ilyen rohamcsoportot hadosztályonként ötöt-hatot hoztak létre, század, illetve zászlóalj erőben. Ezek a csoportok az egyes ellenséges támpontok ellen tevékenykedtek. A rohamot tüzérségi tűz előzte meg.

Széles körben elterjedt az ellenséges repülőgépek elleni lövész vadászcsoportok tevékenysége is, amelyekből ötöt-nyolcat hoztak létre hadosztályonként. Fegyverzetük állványos géppuskából, páncéltörő puskából és egyszerű puskából állt.[45] Ezek a csoportok a védelemre kijelölt objetkumtól mintegy 150—200 m-re helyezkedtek el, s innen tüzeltek a támadó repülőgépekre. E tevékenység során különösen kitűnt Pak Ben Gük alegysége, amely 260 ellenséges repülőgépet lőtt le, illetve rongált meg. Az alegység egyik csoportja Hon Szen Han

[44] A koreai nép igazságos honvédő felszabadító háborújának története. 270. o.
[45] A csoport állományába 18—30 lövész tartozott, 1—2 golyószóró, egy állványos géppuska, 2—3 páncéltörő puska, egy nagy űrméretű légvédelmi géppuska vagy kis űrméretű légvédelmi ágyú, 5—6 puska fegyverzettel.

vezetésével két nap alatt 8 ellenséges gépet lőtt le, 4-et pedig megrongált. A néphadsereg minden harcosa ismerte Kim Gi U nevét, akinek állványos géppuskás osztaga 11 ellenséges gépet semmisített meg.

Nagyon elterjedt volt ez a mozgalom a néphadseregben szolgáló női katonák körében is, akik legalább olyan eredményeket értek el, mint a férfiak. A női csoportok vezetői közül ismrtebb Pik Ke Szun és Li Man Szuk neve.[46]

A koreai nép ellenállásának megtörése céljából az amerikai imperialisták 1952. januártól biológiai és vegyi fegyverek alkalmazásához folyamodtak. Csupán az 1952. januárjától márciusig tartó időszakban az amerikaiak az ország több mint 400 körzetében 70 esetben dobtak le bakteriológiai bombákat és különböző mikróbákkal töltött eszközöket a polgári lakosság pusztítására.[47]

A bakteriológiai fegyverek közül az amerikai imperialisták főként a különböző fertőző betegségeket (dizantériát, kolerát stb.) terjesztő rovarokat alkalmazták. Ezeket speciális bombákban, csomagokban és tartályokban elhelyezve repülőgépekről dobták le, de fölhasználták terjesztésükre a tüzérségi lövedékeket is. A napvilágra hozott tények ellenére az intervenciósok e cselekedeteiket igyekeztek tagadni. Az amerikai imperialisták bűnös tevékenysége azonban az egész világ előtt lelepleződött. 1952 márciusában Koreába érkezett a Demokratikus Jogászok Nemzetközi Szövetségének küldöttsége, amely az USA bakteriológiai háborúját és más háborús bűneit vizsgálta ki. E vizsgálatok végkövetkeztetéseként megállapították, hogy a bakteriológiai fegyverek felhasználásával az USA a koreai népet ki akarta irtani.

A bakteriológiai fegyverek használata az egész világ haladó közvéleményének felháborodását váltotta ki. Az ENSZ 1952. júniusi rendkívüli ülésén külön felhívást fogadtak el a bakteriológiai háború ellen. Ebben a következők olvashatók: „Felhívunk minden jóakaratú férfit és nőt, hogy követeljék a bakteriológiai háború beszüntetését és a bakteriológiai fegyverek betiltását . . ."[48]

A biológiai fegyverek bevetésével egyidőben a néphadsereg főparancsnoksága egy sor intézkedést léptetett életbe. A népet és a hadsereg minden harcosát megfelelő oltásokkal látták el. A vakcinákat a Szovjetunió szállította. A járványok megelőzése érdekében az utakon figyelőállomásokat és mozgó járványellenőrző járőröket állítottak fel. Megszervezték a vízellátás ellenőrzését is, a lakott helyeken és a csapatoknál egyaránt. A bevezetett intézkedések meghiúsították az ellenség bűnös tevékenységének eredményességét.

A bakteriológiai fegyverekkel az agresszorok vegyi fegyvereket is bevetettek. 1952. február 27-től április 9-ig pl. az amerikaiak mintegy 33 esetben támadták a néphadsereg állásait gázzal töltött tüzérségi lövedékekkel.[49] 1951. május 6-án három B—29-es repülőgép vegyi bom-

[46] A repülőgép elleni lövész vadászok három gép lelövése után kapták meg a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság Hőse címet, hat gép megsemmisítése után a Kétszeres Hős kitüntetést.

[47] Az amerikai imperialista agressziós csapatok bűnös tevékenységéről Koreában. Idegen nyelvű kiadó. Phjöngjang, 1970. 24. o.

[48] Az ENSZ rendkívüli ülésszaka. Berlin, 1952. július 1—6. Határozat, jelentés és dokumentumok. *Novoje Vremja* 1952. 28. sz. melléklete.

[49] A koreai nép igazságos honvédő felszabadító háborújának története. 272. o.

bákat dobott Nampho városára, minek következtében 1379 fő halt meg, köztük 480 fulladás által.[50]

Az intervenciósok a gázt a hadifoglyok elpusztítására is felhasználták. 1952. május 18-án és június 10-én a Kocszedo-szigeten levő 76-os táborban alkalmaztak különböző összetételű gázokat a hadifoglyok ellen.

Az említett nemzetközi jogászbizottság azt is megállapította, hogy az USA bűnös módon megszegte az 1907. évi hágai és az 1925. évi genfi nemzetközi egyezményeket, amelyek megtiltják a hadviselő feleknek bakteriológiai és vegyi fegyverek használatát a háborúban.[51]

1952 szeptemberében a KN Főparancsnoksága elhatározta, hogy az ellenségre, korlátozott céllal, váratlan csapást mér az arcvonal nyugati szakaszán. Az elgondolás az volt, hogy „előzzék meg az ellenség valószínű támadását, kényszerítsék rájuk saját akaratukat, jelentős veszteséget okozzanak neki élőerőben, s a csapatok edződjenek és tapasztalatokra tegyenek szert." A főparancsnokság azzal számolt, hogy e harctevékenységgel elfoglalják az ellenség több támpontját és ezzel kedvező feltételeket hoznak létre a további tevékenységhez.

A támadáshoz való előkészület idején több földalatti átjárót készítettek, amelyek biztosították a csapatok felfejlődését a rohamhoz. Az egységparancsnokok az együttműködést a terepen dolgozták ki, meghatározva a kapcsolatok tartásának rendjét. A csapatoknál mindenütt átfogó pártpolitikai felkészítés folyt.

A KN és a KNÖ csapatai szeptember 18. és október 3. között mintegy 20 esetben hajtottak végre támadást az ellenség 20 objektuma ellen, több helyen kedvező állásokat foglaltak el és az ellenség számos ellenlökését hiúsították meg. Az intervenciósok vesztesége elérte a 10 000 főt.

1952. október 6-án a népi erők mintegy 180 km-es arcvonalszakaszon ismét támadásba mentek át 660 löveg és aknavető támogatásával. A harcok során a biztosítási övben levő magaslatokról az ellenséget visszavetették. Az amerikai és liszinmanista csapatok egy sor véres ellenlökést hajtottak végre, hogy visszaszerezzék elvesztett állásaikat. Csupán október 6-a és 15-e között a néphadsereg alegységei több mint 250 ellenlökést hárítottak el, amelyeket az ellenség század, vagy ennél nagyobb erővel hajtott végre. A harctevékenység október 31-én befejeződött.

A korlátozott céllal indított támadás idején az ellenség halottakban és sebesültekben 27 268 katonát és tisztet, valamint 89 löveget és aknavetőt és 141 harckocsit vesztett. A néphadsereg az ellenség több fontos támpontját elfoglalta.

1952-ben az amerikai parancsnokság a panmunzsomi konferencián arra törekedett, hogy a hadifogolycseréről igazságtalan határozatot fogadtasson el.

A nemzetközi megállapodások — köztük az 1949. évi genfi konvenció — értelmében a hadifoglyoknak a háború befejezése után vissza

[50] A tények beszélnek. 234—235. o.
[51] Uo. 235—236. o.

kell térni hazájukban. Az amerikai delegáció azonban azt akarta elérni, hogy a hadifogolycserét 1:1-hez alapon bonyolítsák le.[52] Vagyis a szerződések figyelmen kívül hagyásával az amerikaiak saját hadifoglyaikat teljes egészében ki akarták szabadítani, ugyanakkor a békekötés után fogságban akarták tartani a népi erők sok katonáját (ezek száma ugyanis sokkal több volt, mint a népi erők fogságában levő amerikaiak). Az agresszornak e törvénytelen követeléseivel a népi erők képviselői természetesen nem érthettek egyet.

Ekkor az amerikai parancsnokság kijelentette, hogy a KN és KNÖ hadifogságban levő katonái „nem akarnak" visszatérni hazájukba, és felvetették az ún. „önkéntes hazatérés' kérdését. Miután pedig meggyőződtek, hogy e törvénytelen követelésük sem talál támogatásra, az amerikai delegáció 1952. október 8-án félbeszakította a tárgyalásokat.

Az intervenciósok Kümhva térségében hat napig tartó nagyszabású támadó harctevékenységbe kezdtek, azt remélve, hogy ezzel nyomást gyakorolhatnak a Koreai Népi Demokratikus Köztársaságra. Ez a támadó hadművelet volt az ellenség utolsó nagy támadása ebben a háborúban. A népi erők sikeres harctevékenysége, melynek során visszaverték ezt a támadást, a kümhavi védelmi hadművelet néven vonult be a történelembe.

*

1952-ben Eisenhower lett az Amerikai Egyesült Államok elnöke, aki teljes egészében támogatta a koreai agressziót. Az új elnök kormánya nem szádékozott a békét megteremteni Koreában. Az őt támogató csoportok azt követelték, hogy az „üzleti tevékenység serkentése" érdekében folytatni kell a koreai háborút. Az amerikai monopóliumok egyik lapja, a *Business Week* a következőket írta: „A megbékélés az üzleti tevékenység előre megjósolt csökkenését szinte elkerülhetetlenné teszi ... A csökkenés a vártnál előbb és nagyobb mértékben bekövetkezhet. A tűz beszüntetésére tett kísérlet csődbe jutása viszont ösztönző erőként jelentkezhet."[53]

A Koreai Népi Demokratikus Köztársaság kormánya, a Szovjetunió segítségével, a béketárgyalások folyamán állhatatosan törekedett a koreai konfliktus békés rendezésére. Mindemellett tovább erősítette hadseregét, jól ismerve az amerikaiak álnokságát. 1952. december 31-én a KNDK Legfelsőbb Népi Gyűlésének Elnöksége rendeletet adott ki a parancsnoki állomány rendfokozati viszonyainak visszaállításáról. A rendelet értelmében bevezették a vállapok, a paszomány, a karjelzések használatát és új egyenruhát rendszeresítettek.

A néphadsereg további megszilárdításában nagy jelentőségű volt az 1952. december végén lezajlott magasabb parancsnoki értekezlet. Ezen az értekezleten Kim Ir Szen marsall főparancsnok kijelentette, hogy a néphadsereg félelmetes erővé fejlődött. Aláhúzta, hogy a KNDK hadserege rendelkezik minden szükséges eszközzel az amerikai impe-

52 A koreai nép igazságos honvédő felszabadító háborújának története. 237. o.
53 Business Week 1952. november 28.

rialisták és liszinmanista csatlósaik feletti győzelem kivívásához és hazája függetlenségének és egységének helyreállításához.

Az értekezleten rámutattak, hogy a Koreai Néphadsereg létszáma 1952 végére megháromszorozódott. Megnőtt a lövészhadosztályok tűzereje is, 1951-hez viszonyítva mintegy háromszorosára.[54]

Jelentősen megjavult a helyzet a tiszti állományt illetően. A hadsereg elegendő hivatásos és tartalékos tiszttel rendelkezett. 1952-ben a parancsnoki állomány mintegy 45%-a végzett továbbképző tanfolyamot, ennek eredményeként tovább emelkedett katonai és politikai képzettségük.

1952 decemberében ülésezett a Koreai Munkapárt Központi Bizottságának V. plénuma, mely nagy szerepet játszott a népi erők mozgósításában. A plénum határozata leszögezte, hogy a koreai nép és fegyveres ereje a munkapárt vezetésével olyan összeforrottságot és határozottságot mutatott a haza szabadságának és függetlenségének védelmében, hogy az intervenciósok nem tudták elérni bűnös céljaikat. A plénum hatására még jobban megerősödött a koreai nép és a hadsereg hite az ellenség fölötti végső győzelemben.

Az 1953. évi hadjárat

Az 1953. évi hadjárat folyamán a néphadsereg az arcvonal teljes szélességében helyreállította és tovább korszerűsítette az 1952-ben megrongálódott védelmi berendezéseket. A tengerpart nyugati és keleti részein befejeződött az alagútrendszer berendezése. A csapatok a tengeri deszant elhárítás több variációját dolgozták ki, és nagy figyelmet fordítottak arra, hogy még a part elérése előtt komoly veszteséget okozzanak az ellenségnek.

Jelentős munkát végeztek a csapatok közlekedését és ellátását biztosító utak megjavításában. 1953 elején helyreállítottak két főirányú vasútvonalat, kijavítottak négy országos közlekedési utat. Február végére a csapatokat nagy mennyiségű élelmiszer-készlettel (nyolc havi ellátmány) látták el, tárolásukra nagy befogadóképességű föld alatti raktárakat építettek. Feltöltötték a csapatok személyi és haditechnikai állományát.

1953 januárjában az amerikai agresszorok újabb támadó hadműveletet indítottak. A Koreai Munkapárt Központi Bizottsága levélben fordult a dolgozókhoz: minden erőt mozgósítsanak az ellenség visszaverésére. A levél megvitatása során az üzemekben, intézményekben és a csapatoknál a néptömegek kifejezésre juttatták, hogy készek az ellenséggel megvívandó harcra, legyen az bármilyen erős.

A néphadsereg szilárd védelmén ezúttal is megtört az ellenség ereje. Miután jelentős veszteséget szenvedett élőerőben és technikában, kénytelen volt felhagyni a további támadó harctevékenységgel, és le kellett mondania a deszant-hadműveletek végrehajtásáról is. Az inter-

[54] *Kim Ir Szen:* A koreai nép igazságos honvédő felszabadító háborúja a szabadságért és függetlenségért. 242—243. o.

[55] *Kim Ir Szen:* Válogatott Művei. Phjöngjang, 1970. 429—434. o.

venciósok azonban nem szüntették be az aktív tevékenységet. Az amerikai légierő tovább folytatta az utak, vasutak és más fontos objektumok bombázását.[56] Ezenkívül sorozatos csapásokat mért a néphadsereg harcászati és hadműveleti területeire. Az amerikai tüzérség januárban 20 000, februárban pedig 33 000 lövedéket lőtt ki a népi erők védelmi állásaira.

Nagy aktivitást fejtettek ki az ellenség gyalogos egységei is. Január 25-én támadást indítottak a Csörvön nyugati területén levő „T" magaslat ellen. Az intervenciósok tíz napon keresztül bombázták és lőtték ezt a magaslatot, majd egy zászlóalj, páncélosok támogatásával, rohamot indított ellene. A Koreai Néphadsereg alegységei az alagutakra támaszkodva megállították az ellenség rohamát, majd nagy veszteséget okozva arra kényszerítették, hogy kiinduló állásába vonuljon vissza. Hasonló eredményességgel verték vissza a népi erők az ellenség más helyen indított rohamait is.

1953-ban tovább szélesedett a mesterlövész-mozgalom. Az év első négy hónapjában a mesterlövészek az ellenség 13 130 katonáját és tisztjét semmisítették meg.

A néphadsereg aktív tevékenysége és a hadtápmunka megjavulása kedvező feltételt teremtett a nyári támadáshoz. Ez a támadás három hatalmas csapás végrehajtásából állt. Az elsőt az arcvonal nyugati szakaszán mérték május 13—26. között. A második csapásra május 27—június 15. között került sor. A harmadik csapást Kümhva körzetében hajtották végre június 15—18. között. A néphadsereg e három hadműveletben összesen mintegy 77 000 fős veszteséget okozott az ellenségnek. Az arcvonal Keszöngtől kissé déli irányba tolódott el.

Az amerikai parancsnokság a néphadsesreg újabb hatalmas csapásától tartva 1953. július közepén aláírta az összes hadifogoly hazatelepítéséről és a demarkációs vonal kijelöléséről szóló egyezményt. 1953. július 27-én az intervenciósok kénytelenek voltak aláírni a fegyverszüneti egyezményt is. Ennek értelmében 1953. július 27-én 22 órakor a felek az arcvonal teljes szélességében beszüntették a harctevékenységet, majd 31-én mindkét fél 2 km-re vonult vissza az érintkezési vonaltól, s ezzel létrehozták a 4 km széles demilitarizált övezetet. Az arcvonal azon a vonalon húzódott, amelyről az imperialisták megindították agressziójukat a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság ellen.

A KN és a KNÖ csapatai a nyári harctevéknység során mintegy 15 km mélységig hatoltak be az ellenség védelmébe, megsemmisítették több mint 120 000 emberét és 240 km^2 területet szabadítottak fel a megszállás alól.

A néphadsereg tevékenysége ebben a hadműveletben sokkal határozottabb jellegű volt, mint az állásháború időszakában lezajlott hadműveletekben. Az egységek és magasabbegységek bátran küzdöttek az éjszakai harcokban, mesterien kerítették be és semmisítették meg az ellenséges támpontokat. A hadművelet igazolta a főparancsnokság azon elgondolását, hogy gondos előkészülettel, és az ellenségre mért nagy csapással kisebb erők felhasználásával is nagy sikereket lehet elérni.

56 *J. Stewart:* i. m. 151. o.

*

Az állásháború időszakában a Koreai Néphadsereg meghiúsította az amerikai agresszorok elgondolásait. Az intervenciósok támadásai az arcvonalon, a barbár légitámadások a hátország ellen nem hozták meg számukra a várt sikert. Fegyveres erőik minden erőfeszítése a néphadsereg szinte leküzdhetetlen védelmével, katonáinak állhatatosságával és hősiességével találkozott.

A háborúnak ennek az időszakában a néphadsereg csapatai további lépéseket tettek előre az aktív védelem megszervezésében és megvívásában. A mozgóháború idején védelmük hevenyészett jellegű volt, minek következtében nagy veszteségeket szenvedtek az ellenség repülőitől és tüzérségétől, az állásháború időszakában a védelem alapját már az alagútrendszer képezte, így a veszteségek jelentősen csökkentek. Az alagutakra épülő támpontrendszerű védelem a hegyes terepen a legjobb rendszernek bizonyult és mintegy 42%-kal csökkentette a csapatok veszteségeit.

Sokat fejlődött a néphadsereg a deszant elleni védelem megszervezése terén is. 1952 elejére a nyugati és a keleti tengerparton mintegy 15—30 km mélységű védőövet hoztak létre. A csapatok a biztosítási öv közelében helyezkedtek el, ami lehetővé tette, hogy a part elérése előtt visszaverjék az ellenséges deszantot.

A harctevékenység során nagy szerepet játszottak a műszaki csapatok és alegységek. Az ellenség tömeges légicsapásai az utak és a hidak ellen arra kényszerítette a főparancsnokságot, hogy a műszaki csapatok nagy részét híd- és útépítő munkára használja fel. Ehhez azonban a szervezetszerű erő és eszköz nem volt elegendő. Ezért az építőmunkában, az utak, hidak, átkelőhelyek javításában, a csapatokkal együtt részt vett a polgári lakosság is.

Tovább javult a csapatvezetés színvonala is. Ez a híradó eszközök különböző fajtáinak komplex felhasználásában mutatkozott meg.

Az állásháború időszakában jelentősen megjavult a csapatoknál a pártpolitikai munka. A párt- és politikai szervek munkájuk során a védelem bevehetetlenségének biztosítására, a személyi állomány állhatatosságának, bátorságának fejlesztésére fordították a fő figyelmet. Széles körben népszerűsítették a katonák hősi tetteit, a csapatok harci sikereit. A harcokban kitűnt katonák és tiszthelyettesek a parancsnokságtól elismerő levelet kaptak. Ilyen leveleket küldtek a hősök szüleinek is. A csapatok harckészségét emelték a kiváló katonák konferenciái a hadseregnél, a magasabbegységeknél és csapatoknál, továbbá a tiszti állomány részére szervezett katonai és politikai továbbképző foglalkozások.

Az amerikai és a liszinmanista csapatok védelmi harceljárását az jellemezte, hogy — szemben a manőverező időszakkal — tartós védelemre rendelkeztek be az elfoglalt területen. Védelmük két védőövből állt, s a védelem mélysége elérte a 20—45 km-t. A védelmi rendszer alapját a századtámpontok és a zászlóalj ellenállási csomópontok képezték, amelyek lövészárkokkal és közlekedő árokkal voltak berendezve. A hézagokat tüzérségi tűzzel és műszaki zárakkal biztosították.

1952 tavaszától az amerikai csapatok is széles körben kezdték alkalmazni a föld alatti védelmi berendezéseket. Műszakilag azt a terepszakaszt építették ki a legjobban, amelyet a hadosztály főerői szálltak meg.

Az intervenciósok a műszaki munkák során sűrűn alkalmazták a műszaki gépeket, az előre elkészített fedezékeket, amelyekből főképpen figyelőpontokat építettek. Ezeknek az eszközöknek az alkalmazásával képesek voltak arra, hogy az elfoglalt területeket 10—12 óra alatt műszakilag berendezzék.

A néphadsereg aktív tevékenysége arra kényszerítette az amerikaiakat, hogy a biztosítási öv előtt, a védelem mélységében és az utakon gyalogság elleni akadályokat létesítsenek. Széles körűen kezdték alkalmazni a napalm- és romboló aknákat, valamint a különböző jelző- és világító eszközöket. A második és harmadik állás magaslatain fényszórókat helyeztek el.

Az állásháború időszaka megmutatta, hogy védelemben az amerikai gyalogság tevékenysége nagyban függ a tüzérségtől és a légierőtől. Ha nem kapták meg ezek támogatását, nem tudtak eredményesen harcolni. Az amerikaiak korlátozott céllal indított támadás esetén a főcsapást általában a népi erők (KN—KNÖ) szárnyaira és csatlakozásaira mérték. A támadást raj, szakasz erővel kezdték, azután harcba vetettek egy-két századot, majd ezt követően léptek működésbe a főerők. Meglepetésszerű támadás esetén valamennyi erő egyszerre került alkalmazásra.

Az állásháború időszakáról szólva meg kell jegyezni, hogy ha az intervenciósok a harctevékenység 16—17. órájáig nem értek el sikert, akkor visszahúzódtak kiinduló állásaikba. Ha azonban sikert értek el, azonnal megkapaszkodtak az elfoglalt területen, esetenként műszakilag megerősítették és felkészültek a további harcra.

Az intervenciósok hatásos tűzeszközökkel rendelkeztek. A néphadsereg ellenlökéseinek elhárítására teljes egészében felhasználták a rendelkezésükre álló tüzérséget és légierőt.

Az amerikaiak védelemben a harckocsikat főképpen fedett tüzelőállásokból, a tüzérségi tűz megerősítésére használták. Légierejük fő erőfeszítése az állásháború időszakában alapvetően arra irányult, hogy a harctevékenység területét elszigetelje a hátországtól. Ez irányú törekvésük azonban — saját bevallásuk szerint is — csak átmeneti sikereket hozott, mivel a néphadsereg légvédelmi eszközeinek mennyisége és minősége időközben jelentékenyen megnövekedett.

A légvédelem megerősödése és a MIG—15-ös repülőgépek megjelenése arra kényszerítette az amerikaiakat, hogy a hátország elleni légitámadásaikat éjjel és nagy magasságból hajtsák végre.

Az Egyesült Államok haditengerészte az állásháború időszakában is folytatta Észak-Koreai blokádját és tűz alatt tartotta a partvidéket. A flotta légiereje az 5. légi hadsereggel együtt támadta az ország fő objektumait és közlekedési útvonalait. Ezen kívül lezárta Vönszan kikötőjét, amely Korea északkeleti része és az arcvonal közötti összeköttetésben fontos közúti és vasúti csomópont volt.

Az Észak-Amerikai Egyesült Államok agressziója kemény próba elé állította a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság lakosságát. A nép és fegyveres ereje azonban a Koreai Munkapárt vezetésével kiállta ezt a próbát és megvédte hazája függetlenségét, szabadságát. A Koreai Néphadsereg a honvédő, felszabadító háborúban magas fokú hősiességet tanúsított. A háború folyamán több mint 746 000 harcost tüntettek ki a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság érdemrendjeivel és érmeivel, s közülük 481 fő kapta meg A Koreai Népi Demokratikus Köztársaság Hőse címet. Az intervenciósok elleni súlyos harcokban a koreai nép segítséget kapott a világ összes békeszerető népeitől, de mindenekelőtt a nagy szovjet néptől.

A Szovjetunió következetesen és határozottan leleplezte az amerikai imperialisták koreai agresszióját, elítélte a koreai földön elkövetett gaztetteiket, a háború barbár módszerét, a bakteriológiai és vegyi fegyverek alkalmazását. Internacionalista kötelességét teljesítve a Szovjetunió nemcsak erkölcsi, hanem hatalmas anyagi támogatást is nyújtott a koreai népnek. A Szovjetunió és más szocialista országok önzetlen, baráti segítsége egyik döntő tényezője volt a koreai nép győzelmének.

Nagy szeretettel és elismeréssel szóltak erről a segítségről a koreaiak is. „A szovjet nép — írta Kim Ir Szen, a Koreai Munkapárt KB főtitkára — már Lenin életében magasra emelve az antiimperialista nemzeti-felszabadító harc zászlaját, nagyban hozzájárult a világ elnyomott népeinek felszabadító mozgalmához. A szovjet nép segítette népünket a japán imperializmus gyarmati igájának lerázásában, nagy anyagi és erkölcsi támogatást nyújtott népünknek a haza szabadságának és függetlenségének megvédéséért vívott harcában, az új társadalom felépítésében. Népünk nem felejti el a szovjet nép internacionalista támogatását és segítségét. A koreai nép igen nagyra értékeli barátságát és összeforrottságát a szovjet néppel az imperialista- és amerikaellenes harcban."[57]

A koreai háborúban az amerikai imperialisták katonai, politikai és erkölcsi vereséget szenvedtek, miközben kegyetlen agresszorokként mutatkoznak az egész világ előtt.

Az amerikai imperialisták a koreai nép elleni háborújukban harcba vetették szárazföldi csapataik mintegy negyedrészét, légierejük 35%-át és hadiflottájuk nagy részét. A háború idején az amerikaiak több mint 73 millió tonna hadianyagot szállítottak Koreába, háborús kiadásaik pedig mintegy 20 milliárd dollárt emésztettek fel. Mégis sokszor kerültek az amerikai imperialisták nehéz helyzetbe, csapataik hatalmas veszteségeket szenvedtek. Az amerikai hadvezetés az atomfegyver bevetésének a gondolatával foglalkozott, s ez a fegyver állandóan bevetésre készen állt. A washingtoni stratégák még a megfelelő számításokat is elvégezték. Az amerikai repülésügyi minisztérium hivatalos kiadványa, a „Légiháború Koreában" (1961-es kiadás), adatokat közöl arról, hogy egy 40 kilotonnás atombomba robbanása Toncshön

57 Pravda, 1970. április 16.

körzetében november 25-én éjjel 15—20 ezer embert semmisített volna meg és hasonló bomba ledobása Phjöngjang, Csörvön, Kümhva körzetében 1950. december 27—29-én a KNÖ és a KN 96 ezer katonájának pusztulását eredményezte volna.[58]

Az amerikai kormányzat mégsem merte elszánni magát erre a kockázatos lépésre. A döntő tényező, ami őt ettől visszatartotta, a szovjet atomfegyver volt. Ez volt az az eszköz, amely lehetetlenné tette a véres terv megvalósítását, s ezzel együtt egy új világháború lángra lobbantását.

Koreában vívott hódító háborújukban az amerikai imperialisták döntő szerepet szántak a légierőnek. Ennek megfelelően állandóan emelték repülőgépeik számát. 1950. június—szeptemberben a légierő 657 gépet számlált, egy év múlva ez a mennyiség már 1441 darabra emelkedett.[59] Az amerikaiak és szövetségeseik légiereje Koreában a háború folyamán mintegy 1 040 708 bevetést hajtott végre és mintegy 700 000 tonna bombát, illetve napalmot dobott le.[60] Barbár légitámadásaik következtében városok és falvak dőltek romba, s több tízezer békés polgár vesztette életét.

Mindezek ellenére, az amerikai és dél-koreai légierőnek nem sikerült elérnie, hogy elszigetelje az arcvonalat a hátországtól, nem sikerült megbénítania a harcoló csapatok ellátását. Az amerikaiak maguk elismerik, hogy „az ellenség egy-egy véletlen harckocsijának, vasúti mozdonyának, néhány tehergépkocsijának és kis létszámú élőerőinek a megsemmisítéséért egy félmillió dollár értékű repülőgéppel kellett fizetni".[61]

A koreai háború idején először jelent meg a hadszíntéren néhány új megsemmisítő eszköz és nagy mértékben használták fel az új fegyverfajtákat is. Éppen itt alkalmazta először az amerikai légierő a napalmbombát a katonák és a polgári lakosság ellen. Először használták fel helikoptereket harcászati deszantok bevetésére. Mindkét fél először alkalmazott nagy tömegben reaktív repülőgépeket. Az intervenciósok itt kezdték alkalmazni a reaktív vadászgépeket a bombázók kísérésére, valamint kis csoportokban és időben lépcsőzve — őrjáratozó „védővadász"-ként. Mindez jelentősen növelte a légicsaták hevességét.

A koreai háborúban nagy szerepet szánt a Pentagon a katonai szállító repülőgépeknek. Az USA—Japán—Koreai légi útvonalon a szállító légierő mintegy 500 gépe teljesített szolgálatot. Ezek a gépek havonkénti átlagban 7625 katonát és 1720 tonna terhet szállítottak át az USA-ból Japánba, Japánból Koreába, magában Koreában pedig 42 000 katonát és 25 000 tonna terhet szállítottak.[62]

Az amerikaiak a koreai háború folyamán különös jelentőséget tulajdonítottak a tengeri közlekedési utak feletti uralomnak. „A szárazföldi erők és a légierő hadműveletei — hangoztatták — teljes egészében a friss erők és ellátási eszközök szakadatlan áramlásától függtek, amelyeket főként a mérhetetlen Csendes-óceánon kellett átszállítani."[63] A

58 The Air Force in Korea. Washington, 1961. 63. o.
59 United States Air Force in Korea 1950—1953. New York, 1961. 644. o.
60 Uo. 662. o.
61 *I. Stewart:* i. m. 274. o.
62 United States Air Force in Korea 1950—1953. 669. o.
63 *M. Cagle, F. Manson:* Tengeri háború Koreában. 363. o.

Csendes-óceánon légi úton átszállított minden tonna teherre a tengeri úton Koreába szállított eszközökből 270 tonnányi jutott.[64]

Az intervenciósok nagy figyelmet fordítottak a tengeri deszantok alkalmazására is. Az incshöni deszant-hadművelet a második világháború utáni legnagyobb deszant-hadművelet volt. Ennek végrehajtása nagyban befolyásolta a háború menetét. „Incshön ismételten megmutatta, hogy nem lehet lebecsülni a deszant-hadműveleteket."[65]

A koreai háború után az amerikai hadvezetés arra a következtetésre jutott, hogy az aknaszedő erők, a tengeri légierő és a deszant-csapatok szerepét nem lehet figyelmen kívül hagyni.[66] Nem véletlen, hogy éppen ez után a háború után kezdték meg az USA-ban a haditengerészeti erők, s ezen belül is a tengeralattjárók, a repülőgép-anyahajók, az aknaszedő erők és a tengerészgyalogság fejlesztését.

Az amerikai haditengerészet a koreai háborúban Korea tengeri elszigetelését kapta feladatul. Erre a 77. és 95. hadműveleti magasabbegységet jelölték ki. Korea partjainál állandóan 2—3 repülőgép-anyahajó, 1—2 cirkáló, 18—20 torpedóromboló és más őrhajó tartózkodott. Korea blokádja — az amerikai hadiflotta által megvalósított első nagy blokád.

A Koreát blokád alatt tartó hajók csapásokat mértek a tengerparti objektumokra és együttműködtek a szárazföldi csapatokkal is.

Az amerikai imperialisták, súlyosan megsértve a nemzetközi egyezményeket, a koreai háború idején bakteriológiai és vegyi fegyvereket is alkalmaztak. Ezek bevetésére a légierőt és a tüzérséget használták fel. A Koreai Néphadsereg kitűnően szervezett védelme a bakteriológiai és vegyi fegyverek ellen meghiúsította az intervenciósok terveit, a semmivel tette egyenlővé ezeknek a tömegpusztító eszközöknek a hatását.

A koreai háború tapasztalata arra figyelmeztet, hogy az USA imperialista körei a helyi háborúkat messzemenően felhasználják a fegyveres harc új eszközeinek a kipróbálására. Koreát a Pentagon sajátos gyakorlótérnek tekintette, ahol kipróbálhatja új fegyvereinek hatékonyságát. Itt vetették be először a reaktív vadászgépeket, a „hajóföld" rakétákat, az M—26 „Pershing" és az M—46 „Patton" harckocsikat stb.

A Koreában lezajlott fegyveres harc tapasztalatai ismételten bebizonyították a hadászati tartalékok mozgósításának nagy jelentőségét. Az intervenciósok éppen azért tudtak Incshönnél nagy tengeri deszantot partra tenni, majd ezt követően támadást indítani a 38. szélességi foktól északra, mert a Koreai Néphadseregnél a háború kezdetén hiányoztak a szükséges tartalékok. Az intervenciósok sikere azzal is magyarázható, hogy a néphadsereg felderítése nem tudta idejében felfedni az ellenség támadási előkészületeit.

Az erdős-hegyes terep viszonyai között, különösen az ellenség légi fölénye idején, nagy jelentősége volt az utánpótlási vonalak állandó biztosításának. Nem egyszer előfordult, hogy az utak rombolt állapota

64 Uo.
65 Uo. 89. o.
66 Uo. 364. o.

következtében a csapatok ellátása lőszerrel és élelemmel csak a katonák és a lakosság kézi szállításával volt lehetséges. Az utak helyreállítása esetenként sok lövészegység alkalmazását tette szükségessé.

A harci tapasztalatok azt is igazolták, hogy az ellenséges támadó csoportosítás gyengítése és terveinek keresztülhúzása érdekében nem kis jelentősége van a védelmi szakaszok kiépítésének, műszaki megerősítésének mind hadműveleti, mind hadászati mélységben. Az ilyen jellegű munkák elmaradása 1950 őszén — Küm folyó mentén és a Han folyótól északra — megkönnyítette az ellenségnek az ellentámadás kifejlesztését.

A koreai háború tapasztalata ismételten igazolta az éjszakai harc hatékonyságát. Megmutatta, hogy hegyes terepen — éjszakai harcban — kisebb erők is győzelmet aratha tnak egy nagyobb erejű ellenség felett.

Különös figyelmet érdemel az ún. alagút-háború. Az ellenséges támadás légi és tüzérségi előkészítése idején a csapatok fedett állásokban tartózkodnak, majd annak befejezése után gyorsan elfoglalták tüzelőállásaikat a nyitott árkokban, ahonnan a tűzfegyverek különböző fajtáinak tüzével fogadták az ellenség támadó erőit, vagy kis erőkkel ellenlökést hajtottak végre. Az ellenlökés után az alegységek gyorsan visszatértek az alagutakba, hogy elkerüljék az ellenséges légierő csapásait. Amennyiben az ellenségnek sikerült betörni az árkokba, a katonák visszahúzódtak az alagutakba, és innen folytatták ellenlökéseiket. A hegyes terepen kiépített alagút rendszerű védelem — olyan körülmények között, amikor az ellenség légi fölényben van, nagy tömegben alkalmaz napalmot és fennáll a veszélye az atomfegyver alkalmazásának — tökéletesen igazolta létjogosultságát.

A védelmi harcok folyamán sikeresen alkalmazták az ellenséges harckocsik elleni igen eredeti harceljárást. A páncélelhárítási rendszer páncéltörő lövegekből kiépített sajátos folyosót alkotott. A lövegeket a völgy mindkét oldalán, a magaslatok lejtőin helyezték el. Az ellenséges harckocsikat beengedték a „folyosóba", majd oldalozó tűzzel megsemmisítették azokat.

Az alagút-harcászat, az előbb említett páncélelhárító „folyosók", a repülőgépek elleni lövészalegységek, az éjszakai rohamcsoportok, a helyüket változtató lövegek, új elemként jelentkeztek a Koreai Néphadsereg hadművészetében.

A koreai rablóháborúban az amerikai és a dél-koreai katonák és tisztek igen alacsony morális színvonalon álltak. A szabadságszerető koreai nép ellen harcolva felgyújtották házaikat, kegyetlenül megkínozták az öregeket,a nőket és a gyermekeket. Az amerikai hadsesreg sok katonája dezertált, megelégelték a különböző bűnös tevékenységeket. Az 1950—53. közötti időszakban az USA szárazföldi haderejének ezer katonája és tisztje közül naponként mintegy 125 főt állítottak hadbíróság elé.[67] Megjegyezzük, hogy a második világháború éveiben, amikor az USA az antifasiszta koalíció tagja volt, ezer katona közül a hadbíróság elé állítottak száma két és félszer volt kevesebb.[68] Ezek az adatok is megyőzően bizonyítják, hogy a Koreában folytatott igazság-

67 Report to Honorable Wilber M. Bracker, Washington, 1960. 1. o.
68 Uo.

talan rablóháború nem volt népszerű az amerikai katonák körében. A háború tapasztalata bebizonyította, hogy az imperialisták agresszív törekvéseinek megfékezése érdekében a béke erőinek határozottan fel kell lépniük minden agresszió ellen, az ENSZ alapokmányának szigorú betartásáért, minden ország szuverenitásának tiszteletben tartásáért. Éppen a Szovjetunió és a többi szocialista ország határozott, aktív nemzetközi politikai tevékenysége kényszerítette az USA kormányát a tárgyalások megkezdésére és a fegyverszünet aláírására.

*

A háború utáni időszakban a Koreai Munkapárt és a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság kormánya továbbra is nagy figyelmet fordít az ország védelmi képességének erősítésére, a néphadsereg korszerű fegyverekkel történő ellátására.

A Szovjetunió és a többi szocialista ország hatalmas gazdasági segítséget nyújtott a Koreai Népi Demokratikus Köztársaságnak az újjáépítéshez és a népgazdaság további fejlesztéséhez. A Szovjetunió egymilliárd rubel összegben visszatérítés nélküli segélyt adott a KNDK-nak és több mint 50 ipari üzem és fontos népgazdasági objektum helyreállításához és korszerűsítéséhez nyújtott segítséget. A szovjet kormány mintegy 2,5 ezer komplett tudományos-technikai dokumentációt adott át, s a szovjet intézményekben több ezer koreai szakembert képeztek ki.

A Koreai Népi Demokratikus Köztársaság és a Szovjetunió 1961-ben megkötötte a barátsági és kölcsönös segítségnyújtási egyezményt, majd 1965-ben egy másik egyezményt — a KNDK védelmi képességének erősítéséhez nyújtandó segítségről. Ezek az egyezmények erősítik a KNDK nemzetközi tekintélyét és garantálják határai sérthetetlenségét. Korea és a Szovjetunió népeinek barátsága és összeforrottsága — mondotta Kim Ir Szen a munkapárt IV. kongresszusán — a hazánk felszabadításáért vívott harcokban született és azon a közös úton erősödik és fejlődik, amelyet Lenin jelölt ki. Ez a barátság és összeforrottság szilárd, örök és megbonthatatlan.[65]

Az elmúlt években szélesedtek a Szovjetunió és a KNDK, az SZKP és a Koreai Munkapárt kapcsolatai. „A Szovjetunió — mondotta L. I. Brezsnyev az SZKP XXIV. kongresszusán — támogatta és ma is támogatja a KNDK kormányának javaslatait az ország békés egyesítésére, támogatja a koreai nép követelését, hogy vonják ki Korea déli részéből az amerikai csapatokat.[70]

A szocialista országok fegyveres erői megbízhatóan védelmezik a szocialista országok forradalmi vívmányait. A Koreai Néphadsereg a baráti hadseregekkel együtt éberen őrködik a béke és a szocializmus felett. A Koreai Néphadsereg jelentős mennyiségű korszerű haditechnikával rendelkezik és biztos őre a szocializmus építésének a Koreai Népi Demokratikus Köztársaságban.

69 Voenno-isztoricseszkij Zsurnal. 1963. 2. sz. 128. o.
70 Brezsnyev: A Központi Bizottság beszámolója az SZKP XXIV. kongresszusán. — Az SZKP XXIV. kongresszusa. Budapest, 1971. 15. o.

В. МАЦУЛЕНКО:

ВОЙНА В КОРЕЕ

Резюме

Корея занимает значительное место в агрессивной политике американских империалистов. В мае 1948 года в Южной Корее были проведены сепаративные выборы. Новое правительство, возглавляемое Ли Сын Маном, — по указке Вашингтона — начало подготовку агрессии против КНДР.

В июне 1949 года в Южной Корее была создана группа американских советников в составе 482 человек. Руководителем её был бригадный генерал Робертс. Американская военная миссия и клика Ли Сын Мана уже в середине 1949 года разработала план наступления на Северную Керою.

В течение 1949 года и в первой половине 1950 года лисынмановцы устраивали систематические провокации и пограничные инциденты на демаркационной линии (на 38 градусе северной широты). Только за период с января по сентябрь 1949 года имели место 432 случая нарушения демаркационной линии.

В 1949—1950 годах КНДР неоднократно обращалась к правительству Южной Кореи с предложением о необходимости начать переговоры о мирном объединении страны. Однако эта инициатива правительства КНДР во всех случаях была отклонена правительством Южной Кореи, которое продолжало вести военные приготовления. По мнению американских военных советников, лисынманская армия уже зимой 1949—1950 гг. была готова к нападению на КНДР.

Готовясь к войне в Корее, Соединенные Штаты Америки создали мощную военную группировку на Дальнем Востоке.

Эти приготовления принудили народ и правительство Корейской Народно-Демократической Республики подготовиться к отражению агрессии. С дружественной помощью Советского Союза за короткое время в КНДР была создана собственная армия — корейская Народная армия.

На рассвете 25 июня 1950 года войска южно-корейской армии вероломно напали на Корейскую Народно-Демократическую Республику и вторглись на территорию КНДР. Корейская Народная армия остановила агрессора и принудила его отступить, а затем перешла в наступление. 28 июня ею был занят город Сеул, а к середине сентября она достигла южных районов страны.

Войну в Корее можно разделить на два периода: маневренный и позиционный период войны.

Маневренный период войны (с 25 июня 1950 г. по 9 июля 1951 года) включает в себя три кампании. В ходе летней кампании 1950 года (25 июня—14 сентября) корейская Народная армия освободила 9/10 частей территории Южной Кореи и 97% ее населения. В ходе осенней кампании 1950 года (15 сентября—24 октября) народная армия была вынуждена отступить в северные районы страны. Интервенты произвели контрнаступление с пусанского плацдарма и высадили на берег морской десант большой силы в районе Инчона. В течение восьми месяцев зимне-весеннего похода (с 25 октября 1950 г. по 9 июля 1951 г.) корейская Народная армия и китайские народные добровольцы отбросили интервентов за 38 градус северной широты и освободили от противника всю территорию КНДР.

Позиционный период войны (10 июня1951 г.—27 июля 1953 г.) также включает три военных кампании. Во время летней-осенней кампании 1951 года (продолжавшегося с 10 июля до конца ноября) силы народной армии отразили нападения интервентов и лисынманцев. Кампания 1952 года (с января по декабрь) характеризуется успешными оборонительными боями корейской Народной армии и китайских народных добровольцев (тактика туннельных боев), а также варварскими бомбардировками противника. Во время кампании 1953 года (январь-июль) народные силы закрепили свои позиции, и наступательной операцией, начатой летом, принудили интервентов к подписанию перемирия.

Корейский народ и его вооруженные силы защитили независимость своей родины. Самоотверженно сражались воины корейской Народной армии; за героизм и стойкость, проявленные во время войны, более 746 тысяч человек были награждены различными наградами, а 481 человеку было присвоено звание «Героя Корейской Народно-Демократической Республики». В тяжелой борьбе с агрессором корейскому народу помогали все миролюбивые народы мира, и прежде всего гигантская поддержка была оказана великим советским народом.

В войне в Корее американские империалисты потерпели военное, политическое и моральное поражение, несмотря на то, что в эту грязную войну ими были брошены до одной четверти их сухопутных войск, 35% военно-воздушных сил и значительная часть военно-морского флота. Империалистические круги США рассматривали Корею как своеобразный полигон, который они использовали для испытания своих новых видов оружия и средств уничтожения (напалма, бактериологического и химического оружия и т. д.).

Во время войны в значительной мере развилось военное искусство корейской Народной армии. Особого внимания заслуживает так называемая «туннельная война», применение ударных групп ночью, организация стрелковых подразделений против самолетов и т. д.

Правительство Корейской Народно-Демократической Республики и сегодня стремится к мирному объединению страны, но корейская Народная армия всегда готова к тому, чтобы и в будущем отразить происки любого агрессора.

V. MACULENKO:

DER KRIEG IN KOREA

Resümee

In der Aggressionspolitik der amerikanischen Imperialisten nahm Korea einen bedeutenden Platz ein. Im Mai 1948 wurden in Südkorea separatistische Vahlen abgehalten. Die von Li Sin Man angeführte Regierung begann — auf Anweisung Washingtons — die Aggression gegen die Volksrepublik Korea verzubereiten.

Im Juni 1949 wurden in Südkorea die amerikanischen Militärberater eingesetzt. Ihre Zahl betrug 482, ihr Kommandant war Brigadegeneral Roberts. Die amerikanische Militärmission und die Clique um Li Sin Man haben bereits Mitte 1949 den Angriffsplan gegen Nordkorea ausgearbeitet.

Im Laufe des Jahres 1949 und in der ersten Hälfte 1950 haben die Truppen Li Sin Mans an der Demarkationslinie, dem 38. Breitegrad systematische Grenzzwischenfälle provoziert. Bloß in der Zeit von Januar bis September 1949 haben sie in 432 Fällen die Demarkationslinie verletzt.

In den Jahren 1949—1950 hat die Volksrepublik Korea der südkoreanischen Regierung in mehreren Fällen vorgeschlagen, Verhandlungen zur friedlichen Vereinigung des Landes zu beginnen. Die südkoreanische Regierung hat diese Initiativen in jedem Falle zurückgewiesen und die Kriegsvorbereitungen fortgesetzt. Laut Ansicht der amerikanischen Militärberater stand die südkoreanische Armee bereits in Winter 1949/50. zum Angriff auf die Volksrepublik Korea bereit.

Die Vereinigten Staaten, die sich auf einen Krieg in Korea vorbereiteten, haben im Fernen Osten eine starke militärische Gruppierung geschaffen.

Diese Vorbereitungen zwangen das Volk und die Regierung der Volksrepublik Korea, sich zur Abweisung der Aggression zu rüsten. Mit Hilfe der befreundeten Sowjetunion haben sie in kurzer Zeit ihre eigene Armee, die Koreanische Volksarmee aufgestellt.

Am frühen Morgen des 25. Juni 1950 haben die Truppen der südkoreanischen Armee die Volksrepublik Korea meuchlings überfallen und sind in ihr Gebiet eingedrungen. Die Koreanische Volksarmee brachte das Vordringen des Feindes zum stehen, schlug ihn zurück und ging dann zum Gegenangriff über. Am 28. Juni hat sie Söul erorbert und Mitte September die südlichen Gebiete des Landes erreicht.

Der Koreakrieg kann is zwei Perioden geteilt werden: die Periode *des Bewegungskrieges* und die des *Stellungskrieges.*

Der Bewegungskrieg (25. Juni 1950—9. Juli 1951) umfaßt drei Feldzüge. Im Sommerfeldzug des Jahres 1950 (25. Juni—14. September) hat die koreanische Volksarmee 9/10 Südkoreas und etwa 97% seiner Einwohnerschaft befreit. Im Laufende des Herbstfeldzuges (15. September—24. Oktober 1950) war die Volksarmee gezwungen, sich auf die nördlichen Teile des Landes zurückzuziehen. Die Interventionisten haben aus dem Brückenkopf von Pusan einen Gegenangriff unternommen und im Umkreis von Intschhön von der See her große Luftlandeoperationen durchgeführt. Im Laufe der acht Monate des Winter-Frühjahrsfeldzuges (25. Oktober 1950 — 9. Juli 1951) haben die Koreanische Volksarmee und die Chinesischen Volksfreiwilligen die Interventionisten hinter den 38. Breitengrad zurückgeworfen und Volksrepublik Korea vom Feinde gesäubert.

Die Periode des Stellungskrieges (10. Juni 1951—27. Juli 1953) umfaßt ebenfalls drei Feldzüge: Im Laufe des Sommer-Herbstfeldzuges 1951 (10. Juli — Ende November) haben die völkischen Kräfte die Angriffe der Interventionisten und der Truppen Li Sin Mans zurückgeschlagen. Der Feldzug des Jahres 1952 ist durch erfolgreiche Verteidigungskämpfe („Tunnelkrieg") der Koreanischen Volksarmee und der Chinesischen Volksfreiwilligen und barbarische Luftangriffe des Feindes gekennzeichnet. Zur Zeit des Feldzuges des Jahres 1953 (Januar—Juli) haben die völkischen Kräfte ihre Stellungen gefestigt und mit ihren im Sommer unternommenen Angriffsoperationen die Interventionisten gezwungen, den Waffenstilstand zu unterzeichnen.

Das koreanische Volk und seine bewaffnete Macht haben die Unabhängigkeit ihres Vaterlandes verteidigt. Die Soldaten der Koreanischen Volksarmee haben sich heldenhaft geschlagen; für ihr tapferes Verhalten haben mehr als 746 000 verschiedene Auszeichnungen erhalten, darunter 481 den Titel „Held der Volksrepublik Korea". In den gegen die Aggressoren geführten schweren Kämpfen wurde dem koreanischen Volke von allen friedliebenden Völkern der Erde Hilfe zuteil, vor allem bot das große Sowjetvolk mächtige Unterstützung.

Im Koreakrieg haben die amerikanischen Imperialisten eine militärische, politische und moralische Niederlage erlitten, obzwar sie in diesem schmutzigen Kriege etwa ein Viertel ihrer Lndstreitkräfte, 35% ihrer Luftstreitkräfte und einen großen Teil ihrer Kriegsflotte eingesetzt hatten. Die imperialistischen Kreise der Vereinigten Staaten haben Korea als eigenartiges Versuchsgelände zur Erprobung neuer Vernichtungsmittel (Napalmbomben, bakteriologische und chemische Kampfmittel) und neuer Waffensorten benutzt.

Im Laufe des Krieges wurde die Kriegskunst der Koreanischen Volksarmee in bedeutendem Maße entwickelt. Besondere Beachtung verdienen der sogenannte Tunnelkrieg, der nächtliche Einsatz von Sturmtruppen, die Organisierung von Luftabwehr-Schützenunterabteilungen usw.

Die Regierung der Volksrepublik Korea erstrebt auch heute die friedliche Vereinigung des Landes, doch steht ihre Armee bereit, auch in Hinkunft jedwedem Aggressor Halt zu gebieten.

KÖZLEMÉNYEK

KATONAPARASZTSÁG

(FÖLDESÚRI HADSZERVEZET A ZRÍNYIEK ÉS A ZÁGRÁBI PÜSPÖKSÉG BIRTOKAIN — XVII. SZÁZAD)

N. KISS ISTVÁN

A magyar feudális állam katonai szervezete az 1526. évi mohácsi ütközetben egyértelműen csődöt mondott. A Habsburgok — ti. V. Károly német-római császár és a magyar trónra került I. Ferdinánd — szembekerültek a török terjeszkedéssel. Első katonai próbálkozásaikat nem kísérte szerencse, sőt 1541-ben a török elfoglalta Budát és befolyása alá vonva önálló államisághoz segítette Erdélyt. A szultán seregei a Balkánról mélyen benyomultak a Duna völgyébe: Magyarországon állandósult a török hadszíntér. Katonailag és politikailag a fő feladat — csaknem a XVII. század végéig — az oszmán birodalom további terjeszkedésének lefékezése, a magyarországi front, azaz a végvári rendszer kiépítése lett. A szinte megszakítás nélküli török háborúkban az elavult feudális, illetve a korszerű hadszervezet furcsa keverékét használták fel.[1] Jellemző azonban erre a vegyes összetételű katonai erőre, hogy a működésképtelen nemesi felkelést leszámítva minden formája zsoldosokra épült. Ez azt jelenti, hogy egy-egy hadjárat idején — ha a külföldről behozott katonaságot figyelmen kívül is hagyjuk — több tízezer hazai zsoldos egyidejű fegyverbe állítása válik szükségessé. A korabeli hadirendi táblázatok és zsoldjegyzékek egyértelműen igazolják ezt a katonai igényt. Kérdés, miként alakult ki Magyarországon a zsoldosságnak az a kiterjedt bázisa, amely ezt kielégíthette?

A magyar hadszíntér tipikus zsoldoskatonasága: a hajdúk rétege, a XVI. század elején alakult ki „marha-hajtók"-ból, szökött jobbágyokból, Balkánról menekült rác pásztorokból és a török pusztítás révén tömegesen földönfutóvá vált parasztokból. Az alapvetően deklasszált elemekből összekovácsolódott hajdúság oly réteggé vált, „mely való-

1 1550 körül pl. I. Ferdinánd haderejében a *mozgó* hadseregen és a várakat megszállva tartó *állandó* katonaságon kívül, a *megyéktől* és városoktól kiállított csapatok, az egyes főuraktól (vállalkozó-kapitányok) *királyi költségen* fenntartott huszár és hajdú alakulatok és esetenként a *nemesi felkelés* kontingensei keveredtek. *Demkó Kálmán:* Magyarország hadi ereje a XVI. században. Hadtörténeti Közlemények (továbbiakban HK), 1916—1917.

sággal kiesett a társadalomból".[2] Antifeudális beállítottságuknál csak törökgyűlöletük erősebb. Mint a korabeli zsoldjegyzékek tanúsítják, a XVI. században a Habsburgok magyarországi haderejének zöme lovas és gyalog hajdúkból került ki.[3]

Történetírásunk már a múlt század végén tisztázta, hogy a magyarországi zsoldoshaderők fenntartása messze meghaladta a királyság anyagi erejét.[4] Ferdinánd és utódai többi országuk, valamint a pápai és birodalmi segélyek ellenére sem tudták elkerülni az állam eladósodását, ami azután a 15 éves háború (1593—1608) katonai kiadásai miatt pénzügyi csődhöz vezetett. Ez a századfordulón lezajlott megrázkódtatás, majd a 30 éves háború terhei lehetetlenné tették a magyarországi hadsereg fenntartását a korábbi szinten: tömegesen bocsátották el a hajdúkat. A szélnek engedett katonák szociális problémája és a török elleni védelem zsold nélküli megszervezésének igénye egyidejűleg jelentkezett a XVII. század elején. A megoldást a hajdúk letelepítése, az ún. katonaparasztság létrehozása jelentette.

Mielőtt a katonaparasztság XVII. századi szerepét elemeznénk, tekintsük át röviden azt a vele rokonságot felmutató és történeti előzményének tekinthető katonáskodási formát, amely már a XVI. században feltűnik és amelynek keretében nem zsolddal, hanem földdel, mentességgel elégítik ki a fegyveres szolgálatot teljesítő jobbágyokat. Az uradalmi várakban mindig is szükség volt bizonyos fegyveres erőre, de az efféle csapatok zsoldját nem tudták pénzben fizetni. Így a török veszély jelentkezésekor a vári őrszolgálatot ellátó, ún. „harcos jobbágyok" típusát elevenítették fel, illetve tartották fenn birtokaikon. Ezek a magánföldesúri katonaparasztok tulajdonképpen egy elavult középkori szervezeti formát testesítettek meg, olcsóságuknál és tömegüknél fogva azonban igen hasznosak voltak a török portyák elleni védelemre. Bár ez a katonaparaszti típus[5] lényegileg mindenütt azonos helyzetű, elnevezésük a történeti fejlődés különbözősége folytán rendkívül változatos. A Tiszántúlon „servientes arcis"-nak, Világosvárott „equites libertini"-nek és „familiares castri"-nak nevezik őket.[6] Erdélyben a földesúri katonaréteg — a „boér"-ek — részint kisnemesekből, részint már a katonai szolgálat révén megnemesedett parasztokból áll. A saját jobbágytelkük mentesítésével fizetett „plájászok", „gornyikok" és „krajnikok" a hegyi uradalmak katonaparasztságát képezik.[7] A Délvidéken és Erdélyben gyakoriak a várvédelemre rendelt „bástyások", akiknek mentesített rétege Fogaras uradalmában pl. még a XVIII. században is őrzi szabadparaszti helyzetét.[8] Figyelmet érdemlő tény ezzel kapcsolatban, hogy Báthory István, aki Erdély fejedelmi székéből került a lengyel királyi trónra, az 1570-es évek-

2 *Szabó István:* A hajdúk 1514-ben. Századok (továbbiakban Száz.), 1950., 194. o.
3 *Acsády Ignác:* Végváraink és költségeik a XVI. és XVII. században. HK 1888., 266. o.
4 *Acsády Ignác:* Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd uralkodása alatt, 1526—1564. Budapest, 1888., 171—173. o.
5 A katonaparasztság európai típusait kitűnően elemzi *Borosy András:* A paraszti milíciák a középkori Európa hadseregeiben c. tanulmánya. HK. 1972., 462—504. o.
6 Országos Levéltár (továbbiakban OL.) D1 37 000. Anno 1525.
7 *Takáts Sándor:* A magyar Léhen és Holden. Száz. 1908., 332—333. o.
8 *Takáts Sándor:* A magyar erősségek. In.: Rajzok a török világból. II. k. Budapest, 1915., 96—97. o.

ben — magyar mintára — a lengyel koronauradalmakban megszervezte a szabad telken ülő katonaparasztságot (az ún. „kiválasztottakat").[9]

Rendkívül nehéz ennek a XVI. század derekán már aktív szerepet játszó harcos jobbágyrétegnek országos számát meghatározni. Az 1553. évi adóösszeírásban (dica) 22 megye területén összesen 2901 parasztkatonát (servitor) sorolnak fel. Négyötödük abba a néhány határ menti megyébe (Zala, Vas, Szabolcs, Szatmár, Kraszna és Közép-Szolnok) tömörül, ahol szinte állandó határháború folyik a törökkel és az erdélyi fejedelemség erőivel;[10] elhelyezkedésük egyértelműen utal szerepükre.

A katonaparasztság sajátos rendszere először a vend-szlavón határvidéken fejlődött ki. Ennek a területnek gyors pusztulása már a XVI. század első harmadában arra indította a bécsi udvart, hogy zsoldos alakulataitól függetlenül, katonaparaszti határőrrendszert építsen ki délnyugati határának védelmére. Erre a célra telepítette le Ferdinánd a Balkánról menekült rácokat és vlachokat, először 1538-ban, Varasd környékén.[11] A telepesek katonai szolgálattal tartoztak és ennek fejében megkapták az elpusztult falvak földjeit. Mindenféle állami és földesúri adótól, vámtól mentesek voltak, sőt bizonyos feltételek betartása esetén még földjeikkel is szabadon rendelkezhettek. Vajdáik évi 50 forint zsoldot húztak, (egy huszár egy évi zsoldja!) s ezért 200 „Grenzer"-t kellett kiállítaniuk.[12] Bár a bécsi kormány a szlavón—horvát határvárakban továbbra is állomásoztatott német, horvát, magyar és rác zsoldos alakulatokat is, a század közepétől kezdve a katonaparaszti határőrség súlya és jelentősége állandóan nőtt.[13] Közel 200 évvel később, a Száva menti határőrség megszervezésénél (1702) a császári resolucio, mintegy összegezve a történeti fejlődés tapasztalatait, így jellemzi a határőr telep helyzetét: „A katonai birtokot a határőrség minden teher nélkül kapja meg haszonélvezetre . . . , hogy azt a ténylegesen szolgáló, mint zsoldegyenértéket birtokolja, majd a szolgálatban őt követőre hagyja."[14]

A pénz hiányában egyre csökkenő zsoldoshaderőt a XVII. században a magyar hadszíntéren is a földesúri magánhadseregek, az uradalmak katonaparasztsága pótolja. Eszterházy nádor, 1641-ben, az udvarhoz felterjesztett helyzetjelentésében megállapítja, hogy a magyar végvárakban a szükséges katonaságnak csupán egy töredéke állomásozik és a nagybirtokosok a határsávban fekvő váraikban *saját* csapataikkal

9 *Rusinski, Wladyslaw:* Báthory István katonapolitikája és a lengyel parasztság. Agrártörténeti Szemle, 1968., 355—369. o.

10 *N. Kiss István:* A parasztság és a főurak 16. századi honvédő harcunkban. HK. 1954., 61—75. o.

11 *Rothenberg, Gunther Eric:* The Austrian Military Border in Croatia, 1522—1747. Univ. of Illinois Press 1960. 29—30. o. és *Somogyi Éva:* A határőrvidéki privilégiumok hatása a paraszti osztályharc alakulására a XVII. században. Történeti Szemle, 1962., 149—172. o.

12 Számuk, a zsoldos alakulatokkal együtt, 1573-ban már megközelíti a 6000 főt, de alig egyhatoduk lovas, ami nagy hátrány a török rablóportyákkal szemben. *Vanicek, Fr.* Specialgeschichte der Militärgrenze. Wien, 1875. I. k. 71., 78. o.

13 „Altough open hostilities with the Turks had continued since 1537, the Archduke was not forced to increase the number of mercenary troops in Croatia". *Rothenberg:* The Austrian . . . (1. a 11. ljt.) 31. o.

14 *Vanicek:* Specialgeschichte . . . (1. a 12. ljt.) 131. o.

tartják fel a törököt.[15] Birtokaiak biztosítása végett a magyar és horvát főurak rákényszerültek a határ védelmére, de zsoldoshadsereget éppúgy nem tudtak fizetni, mint a bécsi Haditanács. Ugyanekkor a XVII. század első évtizedeire már zsold nélkül maradt hajdúság kóbor katonatömegének szociális problémáját is meg kellett valahogy oldaniuk. A XVI. század folyamán alapvetően még zsoldból élő hajdúságot, amely most kenyerét veszítette, le kellett telepíteni, mégpedig olyan formában, amely lehetővé teszi katonai értékük hasznosítását. A XVI. században a hajdúprobléma — zsold, a XVII.-ben — telepítés kérdése!

Elsőnek Bocskai erdélyi fejedelem telepítette le 1606-ban kb. 10 000 leszerelt hajdúját néhány elpusztult tiszántúli város határába. Ez a századokon át példaképül szolgáló fejedelmi privilegizálás, „hajdúvárosok" néven, olyan zárt településeket hozott létre, amelyeknek lakosai — az uralkodó parancsára történő hadba vonuláson kívül — gyakorlatilag minden földesúri függéstől mentesült szabad parasztokká lettek. Ez a fajta hajdúszabadság lényegében már a feudális rendszer fellazítását jelentette, s így érthető módon a birtokos nemesség dühös ellenkezésével találkozott. Az erdélyi fejedelemnek néhány esetben megkísérelték Bocskai művének folytatását, mint pl. Bihar megyében, ahol kb. 20 település („kis hajdúvárosok") kapott szabadságot a jobbágyterhek alól, hogy fegyveresen szolgálja az erdélyi fejedelmet.[16] Többnyire azonban ők is magánföldesúri, nem pedig fejedelmi minőségükben telepítették a hajdúkat. Vári mezővárosban (Bereg vm.) pl. 1638-ban a jobbágyok között több tucat telken ülő paraszt-hajdúra bukkan az adószedő. Jelentésében 34 gyalogos és lovas katonát sorol fel, akik az erdélyi fejedelmet szolgálják, s ezért adómentesek.[17]

A XVII. század első harmadában általánossá vált hajdútelepítéseknél szó sincs országos törvényben rögzített szabadságról, csupán a földesúr és a letelepített hajdúk megegyezéséről. Ezek a magánföldesúri hajdútelepítések közel állnak a már említett, középkori eredetű „harcos jobbágyok" szervezeti formájához, más szempontból viszont helyzetük a királyi határőrvidék katona-parasztságáéval is rokon vonásokat mutat. A kutatás eddigi eredményei szerint — a tanulmányunkban szereplő csáktornyai uradalom és a zágrábi püspök birtokának adatai nélkül — 75 helységben tudunk katonai szervezetű, földesúri hajdútelepítésekről,[18] s ezeknek mintegy háromnegyede a Tiszántúlra, egynegyede a Dunántúlra esik.

Döntő többségében a hajdútelepítés a Tiszántúlon is földesúri jellegű. A Sajó-Hernád völgyi hajdúövezet egyik helységében, Szederkény faluban, 1651-ben 32 hajdúcsaládot ültetnek pusztatelekre. Hely-

[15] *Marczali Henrik:* A magyar történet kútfőinek kézikönyve. Budapest, 1901., 555—571. o.

[16] *Dankó Imre:* A Kétkörösköz-bihari hajdúság. Gyula, 1959., 19—20. o. A hajdúkérdés történetét legutóbb *Rácz István* összegezte: Hajdúk a XVI. században, Debrecen, 1969., 240 o., míg a hajdútelepítések okleveles anyagát, valamennyi eddig ismert forrást közölve, *Szendrey István* adta ki: Hajdúszabadságlevelek, Debrecen, 1971., 335 o.

[17] „ad rationem ill. Principis Transylvaniae pedites cum equitibus sunt exempti No 34, qui decimam praestare recusarunt". Wári oppidum, Bereg m. 1638. évi dézsmajegyzékében. OL E 159 Reg. dec. Bereg megye 1638.

[18] *Rácz István:* Hajdúk . . . (1. a 16. ljt.) 114—141. o.

zetüket az alapítólevél a következőképpen szabályozza: telket kapnak, mentesülnek a földesúri és a megyei adóterhektől, dézsmát sem kell adniuk. Személyükben, a földesúr parancsára, két hónapi ingyenes lovas szolgálattal tartoznak, de a harmadik hónaptól kezdve már zsold is jár nekik. A Csákyak bogyoszlói birtokán (Bihar megye) 1656-ban több faluban is találkozunk „jobbagi hazat szolgálat nekül biro mezei katonák"-kal. Ugyancsak földre ültetett katonák („hajdúvárosiak") szerepelnek a nagykárolyi uradalom (Szatmár megye) falvaiban is. Első említésük 1666-ból való, de csoportjuk megtalálható az 1701., 1716. és 1730. urbáriumokban is. Hasonló típusúak a Huszt városában mentes telek után szolgáló hajdúk és darabontok, akiket az 1711. évi urbárium említ.[19] Noha a Tiszántúlon a hajdúság zöme magyar, a hegyvidéki Rákóczi-uradalmakban rutén hajdúkkal is találkozunk.[20] A Dunántúlon legelőször (1630) Nádasdy Pál telepít hajdúkat a Sopron megyei Tamásiban, amit rövidesen követ a Batthyányak kiterjedt hajdútelepítése a Rába mentén. Bár a Batthyány hajdúk letelepítésénél adódónak kisebb különbségek, helyzetük általában azonos a tiszántúliakéval. Noha számos hajdútelepet ismerünk Nyugat-Dunántúlon, az ott szolgáló hajdúk összlétszámáról nem sokat tudunk. A feudális rendben elfoglalt helyüket „fegyveres szolgálat ellenében elnyert szabad paraszti állapotnak" kell tekintenünk.[21] Ki kell emelnünk a királyi határőr-parasztok és a telekre ültetett hajdúk szolgálatának néhány *közös* vonását. Egyrészt, hogy a nekik juttatott föld végső fokon a király, illetve a földesúr tulajdonában maradt, másrészt, hogy bár katonai körzetükön (határszakasz) belül ingyen és időbeli korlátozás nélkül szolgáltak, ha más vidékre vezényelték őket, akkor néhány hét múlva már zsoldot kaptak.[22]

Történetírásunk sokkal több adatot tárt fel eddig a tiszántúli, mint a dunántúli hajdútelepítésről, ami elsősorban azzal magyarázható, hogy a Zrínyiek birtokain, illetve a zágrábi püspökség uradalmain kialakult katonaparasztság struktúráját, birtokviszonyait és katonai erejét tükröző iratanyag feltáratlan maradt. A Dráva és a Mura közének zöme a Zrínyiek csáktornyai uradalmához tartozott és maga az uradalom volt az a határőrvidék, amely a magyarnak maradt dunántúli részeket és mögötte Stájerországot védelmezte. Azzal arányosan, ahogy a végvári rendszer ereje csökkent, a Zrínyiek kiépítették a határ védelmét ellátó saját katonai szervezetüket. Nem tudjuk pontosan, mikor szervezték meg földesúri magánhadseregüket, de egy 1650 októberéből keltezett adománylevél a már meglevő keretek erősítéséről intézkedik. Ebben Zrínyi Miklós Goricsány, Giurgianczy és Hudossány falvak határában 19 új katonatelket létesít, „tekintvén hazánk javát, hasznát és előmenetelét és ennek a mi Muraközünknek török ellen

19 Bogyoszlói uradalom: OL P 72 Csáky lt. fasc 426. No. 1. — Nagykárolyi uradalom: OL P 397. Károlyi lt. 45 és 48/a csomó. — Huszti uradalom: uo. 98 csomó „B". — *Dankó Imre:* A Sajó—Hernád melléki hajdútelepek. Sárospatak, 1955., 34—38. o.

20 „Petrus Marin (decimator Rakoczien.) solet copiam Ruthenorum Sclopetariorum secum ad vindemiam abducere". OL UC 58:9.

21 *Zimányi Vera:* Adatok a dunántúli hajdúk történetéhez. Száz. 1960., 288. o.

22 *Somogyi Éva:* A határőrvidéki ... (1. a 11. ljt.) és *Vanicek:* Spezialgeschichte ... (1. a 12. ljt.)

való állását".[23] Minden katonaparaszt saját lóval és fegyverrel készen álljon, „az hová kívántatik azonnal felüljön!" Szolgálata fejében mindegyikük egy fertály telket[24] kap, melyet szabadon bír és él, mindenféle földúri teher, beszolgáltatás és robot nélkül.

A magyar és horvát főurak összeesküvésének bukása után (1670) az egész csáktornyai uradalom — (ti. egyrészt a Zrínyi Péter-féle elkobzott, másrészt a Zrínyi Miklós örökösét illető birtokrész) — a kamara kezére került. 1672-ben a kamarai hatóságok összeiratják az uradalmi katonaságot. A kimutatás a huszárok és a hajdúk zöménél egyénenként feltünteti egy-egy katonatelek szántó és rét tartozékait.[25] Ez a rendkívül gazdag forrásanyag, többek között lehetőséget ad a csáktornyai katonaság vagyoni és társadalmi tagozódásának vizsgálatára is. Az uradalmi katonaság gyalogosokból (hajdúk) és lovasokból (huszárok) áll.

A hajduság vagyoni megoszlása, 1672

	sessio	szántó	kaszáló	erdő
		iugerum-ban		
I. 144 hajdú	33,25	640,75	99,5	—
11 hajdú	csak domus!	—	—	—
II. 25 goricsányi hajdú	7,5	126,00	60,0	—
III. 4 hajdú vajda	3,5	99,25	14,5	—
IV. Csáktornya és Perlak 100 hajdúja	—	—	—	—
Összesen:	44,25	866,00	174,0	—

A hajdúk megközelítően azonos nagyságú telkeken ülnek és valamennyien paraszti származásúak. Megfigyelhető, hogy amelyik katonateleknél a kaszáló területe a szokásosnál kisebb, ott rendszerint az átlagosnál nagyobb szántót találunk. Egy-egy hajdútisztnek (vajdának) 3—4 hajdútelekkel felérő birtoka van. Az uradalmi lovas katonák soraiban nemesek és parasztok egyaránt szolgálnak, s vagyoni megoszlásuk is sokkal élesebb különbségeket mutat, mint a hajdúságnál.

23 Zimányi Vera: Egy Zrínyi irat. Irodalomtörténeti Közlemények, 1957., 125. o.

24 A csáktornyai uradalomban a XVIII. sz. második felében az átlagos jobbágytelek típusa a quartale, mely 2 inquilinaria-nak felel meg és az eredeti teljes sessio egynegyedét (quartale = „fertály") képezi. Hozzávetőleges kiterjedése 10—12 iugerum szántó és 2—3 iugerum kaszáló.

25 „Conscriptio seu connumeratio Nobilium insulae Muraköz respectu bonorum per eosdem possessorum, nec non intuitu etiam certorum pagorum a laboribus Colonicalibus exemptorum, alias ad partem Fisci Suse Mattis. Sacrmae. Regii pertinentium et pro defensione Insulae semper arma capere obligatorum, ad mandatum Inclytae Camerae Hungaricae celebratae". Anno 1672. OL UC 40:11.

A huszárság vagyoni megoszlása, 1672

	sessio	szántó	kaszáló	erdő
		iugerum-ban		
I. 16 huszár (52 lovas)	127,9	3144,00	454,5	79,5
II. 25 huszár (50 lovas)	74,3	2146,25	327,75	59,0
III. 16 huszár	18,25	521,7	75,3	—
IV. 82 huszár	39,9	1007,0	174,0	—
Összesen:	260,35	6818,95	1031,55	138,5

Bár az egyes lovas katonákra jutó földterület igen erősen ingadozik, a huszárságon belül négy vagyoni kategóriát lehet megállapítani. Az I. csoport azokból a nemes tisztekből és uradalmi familiárisokból áll, akiknek katonai birtokuk fejében 3—4 lovast kell kiállítaniuk. A szintén nemesekből álló és ugyancsak jelentős nagyságú földbirtokon ülő II. csoport tagjai egyenként 2 lovast tartoznak felfegyverezni és készenlétben tartani. Akik a III. csoporthoz tartoznak, azok már csak személyesen szolgálnak, de huszártelkük jóval nagyobb az átlagosnál. Akad köztük még nemesi származású is, de zömmel katonaparasztok. Végül a IV. csoportot az egyszerű (paraszt) huszárok alkotják. Miként a táblázat adataiból kitűnik, a nemes-huszárok sokkal gazdagabban vannak ellátva, mint a paraszt-huszárok. Összehasonlításként csak egyetlen példa: három tiszt 1312 iugerumos birtokából 12 lovast állít ki, míg összesen 1181 iugerum föld után 82 paraszt-huszár szolgál.

A földért szolgáló uradalmi katonaság nem zárt településekben, hanem a birtok egész területén szétszórva él. Látszik, hogy a szervezet folyamatosan épült ki, mindig oda telepítettek katonaparasztokat, ahol éppen „szabad" föld akadt.[26] A katonai telkekre lekötött föld zöme jobbágyi eredetű pusztahely, de meglepően nagy a curiális és allodiális jellegű föld aránya is: 7684 iugerum szántóból 3112 iugerum — 40,5 százalék! — nemesi eredetű föld.

Ha mérlegelni kívánjuk, mennyibe került az uradalomnak a csáktornyai huszárok és hajdúk eltartása, csak az átlag katonaparaszt viszonyaiból indulhatunk ki. Egy közhajdú telkére átlagosan 4,5 iugerum szántó és nem egészen egy iugerum rét esett, míg egy közhuszár — aki saját lován kellett hogy szolgáljon — 12,3 iugerum szántót és 2,1 iugerum kaszálót kapott. (Ezek az adatok kb. megfelelnek a Száva

[26] Pl. az említett 1672. évi összeírás készítőjének bejegyzése: „ad vilam desertam fiscalem Gyurgiancz pertinentes terras iugera 126, fenilia iugera 60 — unde servire possunt pedestres No 25." OL UC 40:11.

—Duna menti császári határőrvidék szervezésénél, 1702-ben alkalmazott kulcsszámoknak.)[27] Összegezve a két táblázat adatait, a következő arányokat kapjuk: 184 paraszthajdú eltartására 866 iugerum szántót, és 174 iugerum kaszálót adott az uradalom, míg 98 lovas katona ellátására 1528 iugerum szántót és 249 iugerum rétet kötöttek le. Ugyanakkor a nemes tisztektől és az uradalmi familitárisoktól kiállítandó 102 huszár 5290 iugerum szántójába és 782 iugerum kaszálójába került az uradalomnak!

Csáktornya uradalmi katonaságának ereje 1672 őszén 200 lovas és 284 gyalogos. Tíz évvel később, 1682-ben, a török támadás küszöbén az új összeírás 238 huszár és 154 hajdú nevét sorolja fel. 1672-höz képest bizonyos átszervezést figyelhetünk meg: a lovas katonák számát növelték, a gyalogságét kb. felére csökkentették.[28] Ez feltehetően további birtokrészek lekötését jelentette katonatartásra. Jellemző, hogy 26 lovas és 38 gyalog-hajdúnál külön bejegyzés utal arra, hogy ezeket a katonákat most emelték ki a parasztok közül.[29] A Zrínyiek a muraközivel azonos típusú magánhadsereget tartottak fenn horvát és dalmát birtokaikon is. Így pl. az 1672. évi kamarai összeírások a hrelyni uradalomban 202, a buccari-grobniki birtokon 138 katonát vesznek számba.[30] Egy részüket, a Zrínyi-vagyon elkobzása után, feleskették a császárra és beolvasztották a határőrségbe.[31] A kamara 1679 körül pénzügyi kimutatást készített a Zrínyi-birtokok katonai terheiről, azaz a magánföldesúri hadsereg eltartási költségeiről. Eszerint „oppignorata et pro servitiis militaribus eliberata" — (zálogban és katonai szolgálat fejében mentesítve) — a muraközi uradalom jövedelmének 21,8 százaléka, az ozalyi uradalomének 20,4 százaléka, a ribniki uradalomének 52,5 százaléka, a buccari-i uradalomének 27,3 százaléka és a grobniki uradalomének 28,3 százaléka![32]

Nemcsak a Batthyányak vagy a Zrínyiek, hanem a korszak többi vezető szerepet játszó magyar és horvát főura is tartott magánhadsereget. A Frangepánoknak pl. egyedül boszilyevói uradalmukban 205 libertinus és vlach katonájuk volt.[33] Jó néhány hasonló, s még feldolgozásra váró forrásanyagból most csak egyet szeretnénk kiemelni és megvizsgálni: a legnagyobb horvát egyházi vagyon, a zágrábi püspökség uradalmainak katonatartó szerepét.

[27] A Duna—Száva völgyében a rendkívül elvadult, áradásos-bozótos területen a szokásos katonatelek dupláját szabták ki. Egy huszártelek pl. itt 24 iugerum szántóból és 5 iugerum kaszálóból állt. *Vanicek:* Specialgeschicte ... (1. a 12. ljt.) 132—133. o.

[28] Csáktornya és Perlak 100 gyaloghajdúja hiányzik az összeírásból, talán azért, mert ezek nem földet kaptak, hanem az oppidumok állították ki őket. Ha ezt a körülményt figyelembe vesszük, a gyalogság számának csökkenése 1672-höz képest minimális. — Az 1682. évi összeírás egyébként nem közli a katonatelek földállományát. OL UC 40:11.

[29] „Nowi milites ex rusticis facti". OL UC 40:11.

[30] Buccari és Grobnik uradalma, 1672: „libertini, qui militaria servitia praestant" 35, vlachok 93, várőrzők 10. OL UC 96:19. Hrelyn uradalmában: fegyveres paraszt 170, katholikus vlach 12, libertinus 20. OL UC 96:18.

[31] Lynch dominium, anno 1670. OL UC 95:48.

[32] „Summarius Extractus universorum Bonorum Zriniano ... Fiscalium ... 1679 körül. OL UC 93:65. Közölve *N. Kiss István:* Nagybirtokok árutermelése és külkereskedelme a XVII. századi Magyarországon. Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1967/1968., 142., 152. o.

[33] A Frangepán birtokok kamarai összeírása: boszilyevói uradalom, 1673-ban 166 libertinus és 39 vlach. OL UC 96:37. Libertinusokat említenek a szeverini uradalomban is. OL UC 93:64.

1769-ben Tauszy Ferenc zágrábi püspök halála után birtokainak ideiglenes kezelését a Kamara vette át. Ezzel kapcsolatosan Séllyei László horvátországi fiscalis provisor felmérte a püspöki jövedelmeket, összeírta a püspökség földbirtokvagyonát, s értékelést készített az egész vagyonról. Ez a XVIII. század második feléből származó urbáriumsorozat úgyszólván változás nélkül tárja elénk a XVII. századi földesúri magánhadsereg szervezetét és arányait. A püspökség birtokain a lovas katonaparasztokat praedialistáknak nevezik. Helyzetüket a következőképpen jellemzik: „fegyverrel és lóval szolgálnak, tizedet nem adnak... kizárólag lovon szolgálnak, az uradalom rendeletére háborúba vonulnak és visszahívásukig ott katonáskodnak".[34] A fiscalis provisor egy másik jelentésében arra is kitér, miként szolgálnak a praedialisták, ha nincs lovuk: „vári őrszolgálatra rendelik őket, valamint a fából ácsolt határőrtornyok javítására, táborba szállni és katonáskodni is tartoznak".[35] A praedialistáknak mindig saját lovon, saját fegyverzetben és saját költségükre kellett hadba vonulniuk.[36] Ugyancsak a zágrábi püspök katonaparasztjai, az ún. decimalisták, akik onnan kapták nevüket, hogy bizonyos katonai szolgálatok fejében a robot alól ugyan mentesültek, de a dézsmafizetés alól már nem. Mindig csak gyalog szolgáltak, főleg katonai célú építkezést és szállítást végeztek, vári őrséget adtak, „sőt ha sor került rá, háborúba mentek, ahol gyalogos katonaként teljesítették kötelességüket".[37] Szemben a szabadparaszti helyzetű praedialistákkal, a decimalisták csak mint részben mentesített jobbágyok vettek részt az uradalmi katonai szervezetben. Éppen ezért nagy részük a XVIII. század közepére vissza is süllyedt a jobbágyságba.[38]

Tekintve, hogy a már említett urbáriumok részletesen feltárják mind a jobbágyok, mind a praedialisták anyagi helyzetét: földterület (szántó, rét, szőlő, erdő), állatállomány, külön jövedelem, pl. malom, valamint a földesúri robot és járadék fizetési formáit és rendszerét, könnyen ítéletet alkothatunk a praedialisták vagyoni viszonyairól. Földben és állatállományban a jómódú paraszti szintet képviselik, amelyhez még hozzá kell számítanunk birtokuk uradalmi és állami adómentességét. A praedialista telket, mint katonatelket, még 1769-ben is élesen megkülönböztetik a jobbágy-sessióktól.

[34] „... armis serviunt et equis, ... Equestria tantum servitia praestant, prout Dominium demandaverit, etiam ad bellum progredi debent et ibidem militare usque tempus revocationis". A zágráb—vugrai uradalom urbáriuma 1769. febr. 28. OL UC 102:10.

[35] „... si equis sunt provisi, si autem illis destituuntur ad arcenses vigilias applicantur, .. ad exstructionem et reparationem ligneorum castellorum concurrere; ad castra etiam progredi et ibidem militare ... debent". Séllyei László horvátországi fiscalis provisor jelentése (Reflexiones) 1769. május 11. OL UC 102:11/1. Filmtár 2362. sz.

[36] „... tempore belli cum proprio equo et vestitu, propriis etiam sumptibus comparendo ad castra exire". A topuszkói apátsági uradalom urbáriuma 1769. OL UC 102:15/c. Filmtár 2362. sz.

[37] „Sunt adhuc alterius ordinis incolae in his Bonis et vocantur decimalistae, quorum obligationis est, loco robottarum, decimas solvere, aliquas vecturas cum manualibus laboribus praestare, Arcenses et Castellares vigilias peragere, prout ordo veniret, ad bellum etiam progredi ... gua pedites ... servitia sibi incumbentia obire debeant". Séllyei László jelentése (1. a 35. ljt.)

[38] 1732-ben Vunarczy helység (ivanicsi uradalom) 23 decimalista jobbágyát, akik addig várőrökként szolgáltak, megfosztják katonai mentességüktől és paraszti adózásra kényszerítik. Helyettük elrendelik 2 uradalmi hajdú tartását. OL UC 102:11/2. Filmtár 2362. sz.

Jobbágyok és praedialisták a zágrábi püspökség birtokain, 1769

uradalom	colonus	praedialista	összesen	(közülük nobilis)
Topuszko	1210	308	1518	(15)
Körös megyei cserebirtok	—	—	—	—
Hrasztovicza	935	58	993	—
Dombra	162	12	174	—
Gradecz	298	61	359	—
Iványics	291	165 75	531	(11)
Zágráb-Vugra	171	65	236	(18)
Összesen:	3067 80,4%	744 19,6%	3811 —	(44) —

(Az ivanicsi uradalomban 165 praedialista mellett még 75 decimalista is szerepel a katonaparasztok között.)

Mint a fenti táblázat mutatja, a püspöki uradalmakban minden ötödik paraszt — földesúri katona! Tekintve, hogy ennek a katonai szervezetnek (praedialisták) a nemesi származású katonák mindössze 5,9 százalékát teszik ki, a püspöki huszárok és gyalogosok tömege egyértelműen katonaparaszt. Ha katonai szolgálatuk teljesítése közben át kellett lépniük az országhatárt, zsoldot is fizettek nekik,[39] (éppúgy, mint a királyi határőröknek). Számuk és arányuk a XVII. századi viszonyokat tükrözi, a török kiűzése után ugyanis nem telepítettek többé katonaparasztokat. Így pl. a gradeczi és a zágráb-vugrai uradalom azon falvaiban, amelyeket csak a XVIII. században népesített be újra a jobbágyság, már nem találunk praedialistákat.

A katonaparasztság történeti szerepének helyes értékeléséhez ismernünk kellene a különböző katonaparaszti csoportok kiváltságos helyzetének *további* sorsát a XVIII—XIX. században, egészen a feudális rendszer hivatalos felszámolásáig. Az a küzdelem, amelyet a katonaparasztok a török veszély elmúlása után már szabadságuk és kiváltságaik további fenntartásáért vívtak, rendkívül ellentmondásos, éppen ezért e küzdelem eredményességét — jelenlegi ismereteink alapján — aligha lehet egyértelműen meghatározni. Kétségtelen ugyanis, hogy a XVIII. század folyamán a nemesi vármegyék és a rendi

[39] „... extra autem limites regni Episcopalibus sumptibus militare usque tempus revocationis". Ivanicsi uradalom, OL UC 102:11/2. Filmtár 2362. sz.

állam igyekeztek a katonaparasztságot refeudalizálni, azaz a jobbágysorba visszakényszeríteni — nem is minden siker nélkül. Kivéve a hét hajdúvárost, a kelet-magyarországi hajdútelepek népességét hosszabb-rövidebb huzavona után paraszti adózásra szorították.[40] Túlnyomó többségében hasonló sorsra jutott a Batthyány-uradalmak hajdúsága is.

A refeudalizáció azonban nem mindenütt járt sikerrel, legalábbis a XVIII. század első felében. Igen érdekes a katonaparasztság szempontjából a tanulmányunkban érintett csáktornyai katonáknak és a zágrábi püspök praedialistáinak XVIII. századi sorsa. Csáktornyán 1720-ban, azon alkalomból, hogy az uradalom újból gazdát cserélt, a kamara részletes urbáriumot fektetett fel.[41] Ennek alapján a katonaparasztság helyzete a következőképpen alakult: Nedelicz és Perlak oppidiumokban a korábbi szabadságot Lipót császár már 1678-ban megerősítette, hangoztatván, hogy „e statu rusticano exemptionem" a katonai szolgálat fejében élvezik.[42] Helyzetük 1720-ban is változatlan, míg Légrád oppidumban „bár az erőd (s így a katonai szolgálat!) megszűnt, a lakosok személyüket tekintve, továbbra is szabadok maradnak".[43] A fenti három mezővároson kívül, további 11 helységben összesen 324 katonaparasztot írnak össze, míg 68 katonaparaszt már a földnélküliek listáján szerepel. Zömük már nem teljesít tényleges fegyveres szolgálatot, de régi kiváltságait megtartva, csupán az újonnan bevezetett mérsékelt árendával tartozik az uradalomnak.[44] A zágrábi püspökség uradalmaiban, a már ismert 1769. évi összeírás tanúsága szerint, a katonaparasztság ellenállása szabadságának védelmében még erőteljesebb és sikeresebb. Leszámítva az eredetileg is csupán kedvezményeket, de nem szabadparaszti állapotot élvező decimalisták jó részének jobbágyi sorba szorulását, a katonaparasztság gerince, a praedialista huszárság, a XVIII. század második felére is megőrizte személyének és katonai földjének szabadságát. (Annak tisztázása, hogy e két birtoktest katonaparasztságának sorsa miként alakult 1848-ig, további kutatás feladata.) A Batthyányak dunántúli hajdúi sem váltak mindenütt jobbágyokká, néhány helyen meg tudták tartani szabadparaszti helyzetüket.[45] Hasonlóképpen megőrizték függetlenségüket a XVIII—XIX. század folyamán a szekszárdi apátság praedialistái is, jóllehet maga az apátság nem épült újjá a török pusztítás óta.[46] A katonai határőrvidék területén sohasem alakult ki többé nagybirtokrendszer és népességük szabadparasztként jutott el a kapitalizmus korszakába. Összehasonlításként utalunk arra, hogy a királyi katonaparasztok Lengyelországban

40 *Rácz István:* Hajdúk ... (1. a 16. ljt.) 142—160. o. és *Szendrey István:* A bihari hajdúk pere a hajdúszabadságért. Debrecen, 1958., 63. o.

41 A csáktornyai uradalom urbáriuma, anno 1720. OL UC 3:7.

42 Nedelicz oppidum urbariuma (1. a 41. ljt.) 101—104. o.

43 „postquam praesidium esse cessasset, incolae tamen quoad personas manserunt liberi". Légrád oppidum urbáriuma (1. a 41. ljt.) 93. és 100. o.

44 „Hi olim armis serviebant utpote quartalistae equites, octavalistae pedites, ad omnem occasionem contra hostem Turcam insurgebant, nunc loco illius militaris obligationis solvunt arendam ..." Novakovecz és más helységek urbáriumában (1. a 41. ljt.)

45 Pl. Körmend és Város-Hidvég esetében. *Zimányi Vera:* Adatok ... (1. a 21. ljt.) 290. o.

46 Tolna megye Levéltára, Szekszárd. *Szakály Ferenc* szíves közlése nyomán.

is megőrizték függetlenségüket és mint jómódú szabadparasztok érték meg a hivatalos jobbágyfelszabadítást.[47]

A katonaparasztság társadalmi súlyát és jelentőségét XVI—XVII. századi történetünkben teljes egészében és számszerűen még nem tudjuk felmérni. Befejezésül így csupán néhány alapvető konklúzió felvázolásával igyekszünk a további kutatás sikeréhez hozzájárulni.

1. Amidőn a bécsi kormány katonapolitikája és a hadszervezet más formái a XVII. században csődött mondtak, a katonaparaszti szervezet, mely mint szükségmegoldás alakult ki, megfelelő *katonai erőt* biztosított az ország védelmére.

2. A földdel fizetett katonai szolgálatnak ez a sajátos rendszere sok helyütt a harcos jobbágyok (paraszti familiárisok) már századok óta fennálló szervezetét vette mintának, s fejlesztette tovább; túlnyomó többségükben azonban a török háborúk következtében deklasszálódott parasztság és a zsold nélkül maradt hajdúság tömegét jobbágyi terhektől *mentes földhöz juttatta, fegyveres szolgálat* fejében.

3. A katonaparasztság tömege, mely a XVII. században de facto, sőt gyakran de iure is *szabadparaszti* állapotú, már pusztán létezésénél fogva is aláásta a feudalizmus rendszerét. Ez a passzív hatás nem lebecsülendő erő, amit az is bizonyít, hogy bár a földesúri reakció a XVIII. században általános refeudalizációra törekedett, a katonaparasztság jelentős része megőrizte szabadparaszti helyzetét.

4. A *hajdúszabadság* példája, azaz a szabadparaszti állapot elérésére való törekvés mind horvát, mind magyar vonatkozásban fontos és aktív szerepet játszott a korszak antifeudális parasztmozgalmaiban.

5. Annak ellenére, hogy bár jelenleg is vitás, vajon milyen mértékben őrizte meg szabadságát a XVIII—XIX. századi fejlődés folyamán a XVII. századi katonaparasztok tömege — az már ma is kétségtelen, hogy *egy részük* szabadparasztként érte meg a jobbágyfelszabadítást.

6. A katonaparasztság kialakulása beszűkítette a *gabonapiacot* a XVII. században, mert a korábbi fogyasztók (zsoldosok, földnélküliek) egy széles rétegét termelő parasztokká alakította át.

[47] *Rusinski:* Báthory István . . . (L. a 9. ljt.) 366—367. o.

SZEMLE

UNOR A ČESKOSLOVENSKÉ OZBROJENÉ SILY*

(Nase vojsko, Praha, 1973., 188 p.)

A csehszlovák katonai kiadó gondozásában megjelent tanulmánykötet értékes hozzájárulás a legújabbkori csehszlovák hadtörténeti irodalom gazdagításához. Ugyanakkor az 1948-as februári fordulat 25. évfordulójára kiadott könyvnek aktuális politikai értéke is jelentős, ami a negyedszázaddal azelőtti események őszinte, elemző felidézésében, az 1968-as negatív értékelésre való reagálásban és az okok feltárására irányuló törekvésekben nyilvánul meg.

A kötetben három önálló tanulmányt olvashatunk. Az elsőben *František SOVA* foglalja össze a népi milícia (a mi szóhasználatunkban munkásőrség) létrejöttének és fejlődésének történetét „A Népi Milícia — a dolgozó nép forradalmi vívmányainak hű védelmezője" címmel. A második tanulmány szerzője *Vlastislav KROUPA* „A Nemzetvédelmi Testület és 1948 februárja" eseményeit tárgyalja. *Ján LIPTÁK* és *Milan ŠPIČAK* „1948 februárja és a csehszlovák hadsereg" történetét dolgozták fel munkájukban.

Mindhárom tanulmány közös vonása, hogy az események felidézésében új forrásanyagokra támaszkodtak és a téma előző feldolgozásaihoz viszonyítva több oldalról tárták fel a fordulat évének összefüggéseit, az erőviszonyok alakulását, a Csehszlovák Kommunista Párt stratégiai célkitűzéseinek gyakorlati megvalósításához vezető lépéseket, körülményeket, a nehézségek leküzdésének módjait, a sikerek okait s kihatását az országban folyó osztályharcra, a tömegek politikai magatartására stb.

A munkásosztály győzelme a reakciós erők felett 1948 februárjában, Csehszlovákia legújabbkori történetének legjelentősebb eseménye. Megvalósult a Csehszlovák Kommunista Párt 1921-ben kitűzött közelebbi stratégiai célja: hatalomra került a proletariátus vezette dolgozó nép. Hosszú és soksok áldozattal járt az út eddig a győzelemig. Nemcsak a hazai burzsoáziával kellett osztályharcot vívni. Az ország egész lakosságának végig kellett szenvednie a hitlerista agressziót, a fasiszta megszállás tragikus éveit is.

A felszabadulás során kialakult a munkás-paraszt demokratikus állam és az ország újjáépítése a kommunisták programja alapján bontakozott ki. 1946-ban a választásokon a népfront-koalíción belül a kommunista párt újabb pozíciókat szerzett, nőtt a tömegbefolyása és nemzetközi tekintélye. Nyilvánvaló, hogy a München előtti csehszlovák polgári köztársaság helyreállítását alapvető célul kitűző reakció egyáltalán nem nézte jó szemmel a baloldali erők megszilárdulását az államvezetésben. Éppen a további balratolódás megakadályozásának céljából léptek 1948 elején nyíltan színre a burzsoázia jobboldali csoportjai, kormányválságot robbantottak ki az országban arra számítva, hogy a kialakult politikai válság megoldásában a kapitalista erők kerülnek fölénybe és a hadsereg megnyerésével — akár polgárháború útján is — megerősíthetik hatalmi helyzetüket.

* Február és a Csehszlovák Fegyveres Erők

A politikai válság, a baloldal és elsősorban a Klement Gottvald vezette kommunista párt rugalmas intézkedései eredményeképpen békés úton oldódott meg. A politikai küzdelmekben a fegyveres erők — elsősorban a hadsereg — semlegesek maradtak.

František Sova a csehszlovák népi milícia létrehozása körülményeinek bemutatásával érzékelteti a kommunisták reális célkitűzéseit és a megoldásukon tett intézkedések hatékonyságát. A párt mozgósítani tudta a forradalmi erőket, mindenekelőtt a munkásokat. Ezek az erők ténylegesen a válság órájában hozták létre a Népi Milíciát.

A tanulmány történelmi áttekintést ad a Népi Milícia 25 esztendős fejlődéséről, feladatairól, szerepéről az 1968-as ellenforradalmi események időszakában. Megállapítja, hogy a milicisták 1968-ban nagy többségükben helytálltak a szocialista rend védelmében. A milícia létszámának 50%-a 1945—1948 között lett tagja a kommunista pártnak, sokan pedig már a háború előtti időszakban. Az 1968-as személyi állomány 10 százaléka 1948 óta vett részt a Népi Milíciában. A szerző reális képet tár az olvasó elé azokról a hibákról és a hiányosságokról is, amelyek a Népi Milícia területén — különösen az 1968—69-es években — jelentkeztek. De meggyőzően bizonyítja azt is, hogy a munkásosztály fegyveres osztagaiban megvolt és megvan az erő a hiányosságok felszámolására, a szocialista társadalomban betöltött hivatásuk teljesítésére.

Vlastislav Kroupa tanulmánya a Nemzetvédelmi Testület helyzetéről és szerepéről ad tájékoztatást. Helyesen állapítja meg a szerző, hogy az 1948-as februári eseményeket csakis a kommunista párt egész stratégiájának és taktikájának alapján lehet elemezni és csak a munkásosztály hatalomért folytatott harcának teljességében érthető meg az a történelmi-logikai folyamat, amely a München előtti Csehszlovák Köztársaságtól az antifasiszta harc és a nemzeti felszabadulás eseményein át a népi demokratikus forradalom kibontakozásáig vezetett, amely azután megteremtette a mély társadalmi-gazdasági, szociális és politikai változások lehetőségét.

Kroupa hangsúlyozza, hogy a néptömegek a felszabadulás után a népi és demokratikus forradalom kiszélesítéséért harcoltak és sikereket értek el. Éppen a politikai harc eredményei tárták fel, hogy a burzsoázia tulajdonképpen nem dolgozta ki a hatalom birtoklásának távlati tervét, vagyis nem készült fel arra, hogy a felszabadult országban többről is lehet majd szó, mint a München előtti köztársaság helyreállításáról. Ezért a forradalmi erők előretörésére a Népfrontba tömörült pártok burzsoá képviselői lényegében obstrukcióval, szabotázsokkal és ehhez hasonló módszerekkel reagáltak. 1947-től, amikor az egykori Hitler-ellenes koalíció nagyhatalmai között előtérbe kerültek és mélyültek a politikai ellentétek és kibontakozott az imperialisták hidegháborúja, a csehszlovák burzsoázia is mind nyíltabban orientálódott a nyugati — elsősorban az angol — imperialisták felé. Ezek határozott támogatásában bízva lépett fel a forradalmi fejlődés további térnyerésének megakadályozására, hatalmi pozíciói megerősítésére és főként a köztársaság külpolitikai irányvonalának, azaz a Szovjetunióhoz fűződő kapcsolatoknak a megváltoztatására. Ez az ellenforradalmi politika vezetett végül is a belső reakciós erők összefogásához és 1948. február végi kormányválsághoz.

Tervei végrehajtásában a reakció számított a fegyveres testületek és a belügyi szervek vezető posztjaiban működő hívei aktív közreműködésére, többek között a Nemzetvédelmi Testületben levő kádereire. Ez az állambiztonsági szerv 1945 júniusában jött létre. Állománya igen vegyes politikai összetételű volt és a baloldal szívós erőfeszítései ellenére sem lehetett 1948 februárjáig ezt a fontos területet a reakciós elemektől teljes mértékben megtisztítani.

A Nemzetvédelmi Testület belső helyzetének elemzése végén a szerző levonja a következtetést, hogy bár a Nemzetvédelmi Testületnek nem volt döntő befolyása a hatalomért folyó politikai harcban, tevékenysége mégis jelentős volt. Belső forradalmi átalakulása következtében a reakció nem számolhatott részvételével, ugyanakkor, mint szervezet, nagy szolgálatokat tett 1948 első napjaiban a forradalom és a munkásosztály ügyének. In-

tézkedéseivel lényegében a csírájában elfojtotta a reakciós erők összefogását és nyílt közös fellépését a népi demokrácia ellen, meghiúsította a nyílt utcai harcokra és bomlasztásra irányuló kísérleteit. A Nemzetvédelmi Testület ennek következtében biztosította a törvényesség és a rend fenntartását, megakadályozta, hogy a reakció az ingadozó elemeket bevonja az akcióiba. Mindezzel hozzájárult a Csehszlovák Kommunista Párt köré tömörült erők egyesítéséhez, elszántságuk megszilárdításához.

A Hadtörténelmi Közlemények jellegéből fakadóan is nagyobb figyelmet kívánok fordítani Ján Lipták és Milan Špičak tanulmányára. A szerzők vizsgálódásainak során az alábbi igen lényeges kérdésekre kívántak választ keresni és adni:

1. a második világháború időszakában milyen feltételek és alapok jöttek létre a csehszlovák hadsereg háború utáni fejlődéséhez;

2. a Csehszlovák Néphadsereg építésével kapcsolatban milyen elképzelésekkel és szándékkal léptek fel a csehszlovák politikai emigráció bizonyos erői (a londoni, a moszkvai) az ország felszabadulásáig;

3. milyen volt a hadsereg felépítése 1948 februárja előtt és a politikai pártok harca a kassai kormányprogram megvalósításáért a hadseregben;

4. milyen volt a politikai helyzet a hadseregben február előestéjén, és végül

5. az alapvető politikai pártok milyen pozíciókkal rendelkeztek februárban a hadseregben, és a hadsereg milyen szerepet játszott az eseményekben (123—124. o.)

Ezek a kérdések ténylegesen a csehszlovák hadsereg 1945—1948 közötti helyzetének és fejlődésének alapvető problémáit összegezik. Megválaszolásuk során a szerzők a tárgyalt időszak és különösen az 1947—48-as év fordulójának általános politikai helyzete, a valóságos osztályviszonyok alakulásának sokoldalú ábrázolására törekedtek. A recenzióban nincs mód az egyes témák részletezésére, a szerzők megállapításainak, következtetéseinek tolmácsolására. Ezért csupán a tanulmányban megjelölt 5. alapkérdéssel foglalkozom.

A szerzők igen szemléletesen mutatják be a különböző pártok harcát a hadseregért, hiszen a hadsereg megnyerése a hatalomért folyó harc lényeges kérdése. Természetszerű, hogy a burzsoázia igyekezett minél nagyobb befolyásra szert tenni a hadseregben, különösen a felső vezetésben. Dacára annak, hogy a parancsnoki állomány politikailag igen differenciált volt február előestéjén (kezdve a jobboldaltól az „ingadozókon" át a baloldalig), a reakció nem rendelkezett döntő hatással a hadseregre és le kellett mondania arról, hogy a politikai válság megoldásában a maga oldalán eszközként felhasználja.

A kommunista párt rendkívül rugalmas és következetes politikája eredményeképpen 1947 második felében a hadsereg gyakorlatilag a népi demokratikus állam eszköze lett, szervezetileg és politikailag konszolidálódott, több magasabb parancsnoki beosztásba új káderek kerültek. Ezek a kinevezések áthúzták a reakció reményeit, hogy korlátozhatják a baloldal és a kommunisták befolyását a felső vezetésben.

1947—1948 fordulóján megerősödött a kommunista párt ideológiai és politikai-szervező tevékenysége a hadseregben. Ennek igen komoly hatása jelentkezett a hadsereg erkölcsi-politikai állapotának általános megszilárdulásában. Jelentős előrelépés történt bizonyos szervezeti vonatkozásban is. A Központi Bizottság megerősítette a párt katonai bizottságát, ennek központi, területi, járási és városi szerveit, megszilárdult azoknak a pártszervezeteknek a hálózata, ahol a hadsereg tagjai végeztek munkát. Február előtt ugyanis a hadseregben nem működtek nyílt pártszervezetek. A kommunista katonák a területi (helyi) pártszervezetekhez tartoztak. A pártszervezetek hálózata csak 1948 telétől épült ki a hadseregen belül.

Mindezek következtében a hadseregben levő reakciós elemek nem voltak képesek meghatározó befolyást gyakorolni a személyi állomány egészére és így a fejlődés teljesen más irányt vett, mint ahogyan azt a burzsoázia szerette volna. A hadsereg politikai hangulata 1948 elején már egyáltalán nem felelt meg a reakció tervének.

A személyi állomány — és különösen

a tisztikar — állásfoglalására természetesen nagy hatással volt a felső vezetés, a tábornoki állomány politikai magatartása. A szerzők ezzel kapcsolatban részletesen foglalkoznak a hadsereg felső vezetésének (Honvédelmi Minisztérium, Vezérkar) összetételével, a tábornokok közötti politikai káderharcokkal. Értékelik a pártonkívüli honvédelmi miniszter, Ludvik Svoboda tábornok szerepét, aki következetesen meg tudta valósítani a kommunista párt katonapolitikai célkitűzéseit és tekintélyénél fogva nagy befolyással volt a katonákra.

A kommunista párt vezetése mindvégig központi kérdésnek tekintette a hadsereg magatartását a poltikai osztályharcban, különösen az 1948. februári napokban. Alapvető irányvonala a következő volt: nem engedni, hogy a hadsereget bármi módon bevonják a politikai harcba, meg kell akadályozni, hogy a reakció a maga osztálycéljaira a hadsereget felhasználja.

A Csehszlovák Kommunista Párt a Központi Bizottság mellett működő Katonai Bizottságon keresztül biztosította a pártirányítást a hadseregben.

A hadsereg kommunistái, mint említettem, a területi pártszervezetekhez tartoztak. 1945 májusától egészen 1948 februárjáig a hadseregen belül létezett illegális kommunista pártvezetés, amely alapvetően a kommunista nevelőtisztekre támaszkodott. Szükséges megjegyezni, hogy a nevelőtiszti intézmény a népfront elvei alapján szerveződött meg, tehát a koalíció minden pártja képviseltette magát az apparátusban.

A tanulmány szerzői közlik, hogy a hadseregben dolgozó kommunisták a parancsnokok között végzett politikai tevékenységük alapkérdésének a népi demokratikus forradalom elveihez, a Szovjetunióhoz és hadseregéhez, a népfrontkormány programjához való viszonyt tették. Ahol e kérdésekben egyetértés nyilvánult meg, kellő alapnak tekintették az együttműködéshez.

„Ily módon a február előtti hadseregben sikerült hatástalanítani a reakciós pártok bomlasztó tevékenységét és a párt ügyének megnyerni a becsületes és tisztességes tiszteket." (154. o.)

Ha a február előtti időszakban nem is értek meg a feltételek teljes mértékben a Központi Bizottság 1947. januári plénumán kiadott jelszó: „a népi többségért" megvalósítására, a hadsereg kommunistáinak sikerült végrehajtani a párt vezetése által kitűzött célt: semlegesítették a hadsereget a politikai harcokban és lehetetlenné tették, hogy a reakció a maga oldalára állítsa és visszaéljen vele.

Egyet kell érteni a szerzők azon megállapításával, hogy a hadseregért folyó harcnak a február előtti időszakban mély politikai kihatásai voltak, melyek következményeiben jóval túllépték a hadsereg kereteit. Ez a harc szerves része volt az államapparátusért vívott küzdelemnek. A csehszlovák fegyveres erőknek népi demokratikus elvek alapján történő fejlesztését ellenző reakció ezt a harcát összekötötte a „rendőrállam" elleni küzdelemmel. Ehhez szerette volna elnyerni a közvélemény szimpátiáját és így leplezni tulajdonképpeni ellenállását az ország forradalmi átalakulásával szemben. Ez az elképzelése azonban meghiúsult.

A belpolitikai válság 1948. február utolsó hetében érte el tetőpontját. A fentiekből következően a hadsereg kívül esett a politikai válság súlypontján és a párt arra törekedett, hogy a hadsereg „semlegességét" továbbra is biztosítsa. A helyzet azonban igen bonyolult volt. Mint a szerzők megállapítják, „a hadsereg kommunistáinak nem volt könnyű teljesíteni a pártvezetés utasítását és távol tartani a hadsereget a politikai harcoktól". Ilyen körülmények között elsősorban arra törekedtek, hogy a Honvédelmi Minisztériumban és a Vezérkarnál a kezdeményezés a kommunisták és baloldaliak kezében összpontosuljon, és egyértelműen kinyilvánították elhatározásukat, hogy megakadályozzák a hadsereg felső vezetésének minden népellenes fellépését, ha erre elszánná magát.

„És valóban — állapítják meg a szerzők —, a reakció hívei a februári kormányválság folyamán sem a minisztériumban, sem a Vezérkarnál semmiféle akcióra nem voltak képesek. Hozzájárult ehhez a helyes pártmunka és az állandó kapcsolat a Honvédelmi Minisztérium és a Vezérkar kommunistái között." (156. o.)

A kommunisták mozgósítása és tevékenysége következtében a februári

események csendben zajlottak le a hadseregben.

Néhány helyen a katonák, mint egyének részt vettek a tüntetésekben és politikai eseményekben a párt akcióbizottságai munkájának segítése céljából. Így kommunista katonák vonultak fel Prága utcáin a dolgozókkal együtt és követelték a reakciós miniszterek eltávolítását a kormányból. A szerzők az általuk feltárt dokumentumokkal tanúsítják, hogy a katonák aktívan támogatták az akcióbizottságok munkáját a köztársaság egész területén, részt vettek a Népi Milícia megszervezésében, sőt egyes helyeken, pl. Zvolen területén kommunista tisztek segítettek partizánalakulatok létrehozásában is.

Érdekes megállapítást tesznek az akkori köztársasági elnök, dr. Edvard Beneš személyére vonatkozóan. Megállapítják, hogy Beneš februárban egyetlen lépést sem tett a hadsereg ügyében, amit neki sem a hazai, sem a külföldi reakció nem tudott megbocsátani. A szerzők hangsúlyozzák, hogy a puccsisták igen nagy reményeket fűztek Beneš elnökhöz és lehetőségeihez. Úgy vélték, hogy mint a hadsereg főparancsnoka, él is ezekkel a lehetőségekkel. Ezt tanúsítják ékesszólóan a február utáni emigránsok megnyilatkozásai.

Ján Lijták és Milan Špičak tanulmányuk befejező részében a hadsereg honvédelmi szerepére hívják fel a figyelmet. A kritikus időszakban ugyanis Németország amerikai megszállt övezetében, a nyugatnémet—csehszlovák határ mentén megfigyelhető volt az agresszív erők összevonása. Ezért röviddel a kormányválság kirobbanása előtt, 1948. február közepén, a csehszlovák hadseregben teljes harckészültséget rendeltek el és a hónap folyamán a csehszlovák egységek az ország nyugati részén hadgyakorlatot tartottak. Ennek befejeződése egybeesett a kormányválság napjaival. A csapatok tevékenysége gyakorlatilag megerősítette a nyugati határvédelmet és a reakciós miniszterek lemondását követően azonnal életbe lépett a határok védelmének új terve, és a vezérkari főnök utasítására a csapatok elfoglalták a kijelölt terepszakaszokat.

A Csehszlovák Kommunista Párt Klement Gottvald vezette Központi Bizottsága a munkásosztály és a forradalmi erők mozgósításával a februári válságot politikai eszközökkel oldotta meg és a hadsereg magatartásában érvényesült a párt katonapolitikai célkitűzése is. Mindez nem zárja ki, hogy a hadsereg személyi állományának meghatározott szerepe volt az 1945—1948 közötti időszak osztályharcában. Kivette a részét a szudétanémetek kitelepítésében, a benderisták elleni fegyveres harcokban és ezek felszámolásában, hozzájárult a háborús romok eltakarításához, segítséget nyújtott a nemzetgazdaság helyreállításához, különösen a bányászatban és a mezőgazdaságban. Mindezzel hozzájárult az ország gazdasági és politikai konszolidációjához, ezáltal a kommunista párt és a Népfront építési programjának megvalósulásához.

E tevékenysége során a hadsereg 1945 májusától olyan fejlődésen ment át, minek következtében osztály és politikai szempontból egyaránt erősen differenciálódott. A hatalomért folyó harc döntő pillanatában a burzsoázia már nem támaszkodhatott egyérteműen a hadseregre, de a proletariátus sem tekinthette a maga megbízható hatalmi eszközének. Ezért volt reális és helyes a kommunista párt taktikája a hadsereg kérdésében a februári események idején.

Befejezésül a szerzők levonják a következtetést: ez az igazság a csehszlovák hadsereg 1948. februári helyzetéről és szerepéről. Sem a hadsereg, sem más fegyveres erők nem avatkoztak be a februári eseményekbe. Február nem volt semmiféle „kommunista fegyveres puccs", ahogy ezt szeretnék a február utáni emigránsok és a 60-as évek végén színrelépett epigonjaik bebizonyítani.

A fegyveres erők 1948 februárjában betöltött helyét és szerepét vizsgáló tanulmánykötet tudományos értékű, méltó megemlékezés a 25 esztendő előtti történelmi fordulatról.

Godó Ágnes

M. E. MONYIN:

SZODRUZSESZTVO, ROZSGYONNOJE V BOJAH O SZOVMESZTNOJ BORBE SZOVJETSZKIH VOORUZSONNIH SZIL I ARMIJ SZTRAN VOSZTOCSNOJ JEVROPI PROTYIV VOJSZK FASISZTSZKOJ GERMANYII*

(Vojennoje Izdatyelsztvo, Moszkva, 1971., 419 p.)

A második világháborúról szóló irodalom egy figyelemreméltó, széles forráskutatásokon alapuló összefoglaló jellegű munkával gazdagodott. A szerző a marxista hadtörténészek közül elsőként vállalkozott arra, hogy áttekintse a Szovjet Fegyveres Erőknek a lengyel, a jugoszláv, a csehszlovák, a bolgár és a román, valamint a magyar antifasiszta alakulatokkal az elmúlt háború folyamán kialakult együttműködését. Ez az együttműködés jellegében, tartalmában s formájában gyökeresen különbözött attól, ami a fasiszta erők kezdeti sikerei nyomán a német hadvezetés, valamint a csatlós államok csapatai, az ellenforradalmi, nacionalista bábrezsimek fegyveres alakulatai között jött létre.

Két ellentétes irányú folyamatot figyelhetünk meg. A német fasiszta csapatoknak a keleti arcvonalon elszenvedett vereségei után rohamosan csökkent a csatlósok, a bábrezsimek katonai támogatása, ugyanakkor a Vörös Hadsereg ragyogó győzelmei Moszkva alatt, Volgográdnál és a kurszki csatában bátorítólag hatottak Európa antifasiszta erőire, növelték a győzelembe vetett hitet, felélénkítették a megszállt területeken a partizánmozgalmat, s ezzel egyidőben a reguláris csehszlovák, lengyel, jugoszláv, majd román önkéntes alakulatok szervezését szovjet földön.

A könyv a közép-európai szocialista államok új típusú fegyverbarátságának a közelmúltba nyúló gyökereit, történelmi előzményeit vizsgálja. A figyelmet nem az itt-ott jelentkező nehézségekre, az ellentmondásokra irányítja, hanem arra, ami előremutat, ami a mai sokoldalú politikai és katonai együttműködést a történelmi hagyomány erejével táplálja.

A szerző tárgyalja azt a sokoldalú segítséget, amit a Szovjet Fegyveres Erők a német fasiszta agresszió áldozatává vált Csehszlovákia, Lengyelország és Jugoszlávia szovjet földre került s katonai szolgálatra alkalmas állampolgárainak nyújtottak, hogy nemzeti zászlójuk alatt harcolhassanak hazájuk felszabadításáért. A Londonban székelő lengyel és csehszlovák emigráns kormány nem nézte jó szemmel, hogy a kommunisták aktív közreműködésével szervezzenek alakulatokat, melyek a Vörös Hadsereg oldalán vesznek részt a fasizmus elleni harcban. Az antifasiszta koalíció belső ellentmondásai, mint erre a szerző több esetben is rámutat, befolyásolták azokat a kormányközi egyezményeket, melyek meghatározták a Vörös Hadsereg és az említett önkéntes alakulatok együttműködését.

Az első csehszlovák zászlóalj szervezése 1942 februárjában kezdődött, s a háború befejező szakaszában hazai földön már egy egész hadtest vett részt a harcokban Ludvik Svoboda parancsnoksága alatt.

1941 augusztusában Anders tábornok vezetésével folyt szovjet területen a lengyel hadsereg szervezése. A több mint 70 000 embert számláló hadsereget a londoni kormány 1942 augusztusában kivonta a szovjet főparancsnokság alárendeltségéből anélkül, hogy sor került volna a bevetésére. A Lengyel Hazafiak Szövetségének a kezdeményezésére — melyben a kommunisták befolyása érvényesült — 1943 májusában indult meg a Tadeusz Kosciusko lengyel szabadsághős nevét viselő első lengyel hadosztály szervezése; a háború befejező szakaszában a berlini és a prágai hadműveletekben már két reguláris hadsereg vett részt.

* Harcokban született barátság. — A Szovjet Fegyveres Erők és a közép-európai országok hadseregeinek közös harca a fasiszta Németország csapatai ellen.

Részletesen foglalkozik a szovjet földön megalakult jugoszláv egységek harci útjával, a szovjet Vörös Hadseregnek Jugoszlávia Népfelszabadító Hadseregével 1944—1945 folyamán megvalósuló együttműködésével.

A hadifogolytáborokban a román antifasiszta katonákból és tisztekből 1943 őszén kezdték el a Tudor Vladimirescu hadosztály szervezését. Az 1944. augusztusi felkelés, majd Románia felszabadulása után az újjászervezett román hadsereg alakulatai a szovjet főparancsnokság hadműveleti irányítása alatt részt vettek Magyarország és Csehszlovákia felszabadításában. 1944 őszétől az 1. bolgár hadsereg vállvetve küzdött a 3. Ukrán Front csapataival a Duna és a Dráva mentén. A szovjet csapatok említett fegyvertársai a Vörös Hadsereg 15 nagyszabású hadműveletében vettek részt.

Megemlékezik a szerző a magyar partizánok tevékenységéről is, s rövid áttekintést nyújt a magyar demokratikus hadsereg szervezésének kezdeteiről. Megemlíti, hogy a magyar hadsereg két hadosztálya a 3. Ukrán Front alárendeltségében Ausztria területén került bevetésre. Főleg a német kapituláció után még garázdálkodó „SS" és magyar „kopjás" bandák felszámolásában vettek részt.

A szerző számításai szerint a háború befejező szakaszában a szovjet csapatokkal vállvetve, a szovjet főparancsnokság hadműveleti irányítása alatt több mint 400 000 lengyel, csehszlovák, bolgár, román és magyar katona és tiszt harcolt. Ugyanakkor az említett országok felszabadításáért a Szovjet Fegyveres Erők jelentős véráldozatokat hoztak. A Lengyelországért folyó harcokban 600 000, a Csehszlovákiáért vívott küzdelemben 140 000 szovjet katona áldozta életét. Románia felszabadítása folyamán 286 000 szovjet harcos vesztette életét, illetve sebesült meg.

Rendkívül érdekes a könyv záró fejezete, mely a szovjet harcosok internacionalista szellemű nevelésének kérdéseivel foglalkozik. A szerző bevezeti az olvasót a Vörös Hadseregben ez időben folyó politikai tevékenység történetébe, bepillantást enged abba a sokoldalú felvilágosító és nevelőmunkába, amellyel felkészítették a csapatok személyi állományát a szomszédos államok antifasiszta erőivel való együttműködésre, a Szovjetunió nyugati határainak átlépése után a lakossággal, a helyi hatalmi szervekkel való kapcsolatra, az illegalitásba vonult ellenséges erőkkel folytatandó harc módozataira.

A politikai nevelőmunkában komoly szerepet kapott az oroszok, bolgárok, jugoszlávok, csehszlovákok, lengyelek és románok közös török- és németellenes küzdelmeinek, e harcok történelmi tradícióinak felelevenítése. A szerző utal a Vörös Hadsereg soraiban harcoló szláv harcosok 1944 februárjában Moszkvában tartott gyűlésére, melynek anyaga széles körben került felhasználására mind a szovjet, mind a lengyel, csehszlovák, jugoszláv alakulatok harcosainak politikai nevelésében. Az említett tradíciók ápolása — mint ismeretes — meghatározta a háború alatti és utáni évek hadtörténetírásának témaválasztását, mint ahogy a magyar felszabadulás utáni történetírást is sokáig közvetlenül befolyásolták a fasizmus elleni harc által támasztott igények, valamint a polgári elemeket is magába foglaló koalíció keretei. Az előtérben álló polgári demokratikus átalakulás feladatai részben magyarázzák, miért esett abban az időben nagyobb hangsúly a Rákóczi-szabadságharc, az 1848—1849-es polgári forradalom és szabadságharc hagyományaira, mint pl. a Magyar Tanácsköztársaság és a szovjet köztársaságok 1919-ben kialakult fegyverbarátságára.

Az ismertetett könyv, amely először tárgyalja népszerű formában, nagy összefüggéseiben a szovjet csapatokkal vállvetve harcoló lengyel, jugoszláv, csehszlovák, bolgár, román és magyar alakulatok szerepét a fasiszta erők ellen vívott küzdelemben, s elemzi az együttműködés, az internacionalizmus elvei alapján fejlődő fegyverbarátság kialakulásának történetét, a hazai olvasó érdeklődésére is számot tarthat. Magyar nyelven történő kiadása hasznos missziót teljesítene.

Józsa Antal

HADITECHNIKA—1973

(Szerkesztette: Sárdy Tibor. Budapest. Zrínyi Katonai Kiadó, 1973., 223 p.)

A Zrínyi Katonai Kiadó negyedik alkalommal juttatja el az olvasóhoz évente megjelenő haditechnikai tanulmánygyűjteményét. Most is egy év legfontosabb haditechnikai eseményeiről, fejlesztési tendenciáiról, már elért vagy a közeli jövőben várható eredményeiről igyekszik képet — vagy legalább keresztmetszetet — adni. A feladat (különösen a jövő fejlesztési tendenciáinak felvázolása) évről évre nehezebb, hiszen a műszaki tudományok területén végbemenő haladás, a technikai fejlődés egyre gyorsuló ütemű. Utóbbi pedig a világ kettéosztottsága következtében nem kis mértékben a haditechnika terén realizálódik.

Vannak biztató jelek is: a SALT-tárgyalások, az Európai Biztonsági Értekezlet előkészítése során jelentkező előrehaladás. De Indokínában újra és újra dörögnek a fegyverek, hullanak a bombák. Valamiféle prognóziskészítés nem könnyű feladat. És ezzel már el is jutottunk a könyv indító gondolatához.

„A jövőkutatás és a haditechnikai fejlődés" címet viselő bevezető tanulmány szerzője *(Sárdy Tibor)* abból indul ki, hogy a katonai jövőkutatásnak — mint a jövő háborújának megismerésére irányuló eljárásnak, tevékenységnek — a fegyverzet és a haditechnikai felszerelés távlati fejlesztésében, az itt követendő módszerekben egyre fokozódó szerepe, jelentősége van. A hadviselés módjában végbemenő valamennyi jelentős változásnak mindenkor valamilyen új fegyver, haditechnikai eszköz feltalálása és a hadseregek fegyvertárában való elterjedése volt az elindítója. És ez a folyamat egyre gyorsul. Amíg a lőpor megismerésétől a tömeges harci alkalmazásig több évszázad telt el, az első repülési kísérlettől a katonai légierő megjelenéséig már csak mintegy harminc évre volt szükség. Az atombomba előállításának műszaki lehetőségei pedig mindössze nyolc évvel előzték meg az első atomszerkezet felrobbantását. És lehetne tovább sorolni...

Az idő tehát sürget! A tudományos ismeretek mennyisége, a felfedezések és a találmányok száma egy évtizeden belül megkétszereződik. De más tényezők is a katonai jövőkutatás szükségessége mellett szólnak. Egy-egy új fegyverrendszer kifejlesztése a tervezéstől, a gyártáson és a csapatpróbákon át a csapatoknál való szolgálatba állításig olykor 8—10 év munkáját igényli. Ha pedig a fegyverrendszer létrehozására irányuló döntésről utóbb vagy a fejlesztés közben derül ki, hogy téves volt, annak igen súlyos következményei vannak: időveszteség, jelentős anyagi kár és ami talán a legfontosabb, visszaesés a potenciális ellenfél feletti haditechnikai fölény területén.

Így a haditechnikai fejlesztés nem nélkülözheti a tudományosan megalapozott tervezési módszerek, benne a katonai, haditechnikai előrejelzés alkalmazását — zárja gondolatsorát a szerző.

Az ismertető bevezető soraiban megemlítettük, hogy a szerzők, az előzőkhöz hasonlóan, ebben a könyvben is egy év legfontosabb haditechnikai eseményeiről igyekeznek képet adni. Ez sem könnyű feladat: ki merné határozottsággal állítani, hogy a haditechnikai fejlesztés legutóbbi évében éppen az a hat téma a legjelentősebb, amelyet a könyv átfog. De aki ennek a munkának az előzményeit is olvasta vagy ez után veszi kézbe, abban kirajzolódik a valamiféle teljességre — emellett aktualitásra — irányuló törekvés képe.

A második tanulmány „A katonai repülés időszerű kérdései" címmel (szerző: *Szentesi György)* arról ad számot, hogy a katonai és a polgári repülés fejlesztésében világszerte két fő irányzat figyelhető meg. Az egyik a hiperszónikus repülés, a másik a légi szállítás kérdéseivel foglalkozik, azok megoldását tűzi célul. A hiperszónikus sebességtartományban biztosan működő repülőeszközök kialakításának katonai szempontból igen nagy a jelentősége. A katonai légi szállítás terén a közelebbi múltban számottevő eredmények születtek. A fejlesztésnek most két iránya figyelhető meg: növelik a repülő-

gépek méreteit és vele együtt a hasznos terhelést, másrészt fokozzák a szállítógépek sebességét, és ez az út megint csak a hiperszónikus sebességtartomány felé vezet.

„Harc minden hullámhosszon" a címe a következő tanulmánynak (szerző: *Steinmetz István*). És valóban: elektromágneses hullámok vívják szünet nélküli harcukat békében és háborúban, éjjel és nappal a légkörben és a kozmoszban, a nap minden órájában, percében. Felderítő műholdak százai keringenek az űrben, óriás lokátorok ezrei kémlelik a látóhatárt, sok ezer kilométerről jelezve minden repülőeszköz felbukkanását.

A rádiótechnikai felderítés, iránymérés, zavarás, az ellenséges rádiótechnikai zavarás elleni védekezés, rádiótechnikai álcázás: ezek a tanulmány fő kérdései.

A „Katanai gépjárművek" című tanulmányban a szerző *(Poór István)* a hadseregek különböző rendeltetésű, szerkezeti megoldású, teherbírású stb. gépjárműveiről ad áttekintő képet.

A katonai gépjárművekkel kapcsolatos követelményeket a motorteljesítmény és a futómű alapvetően meghatározza. A gépjárművek nagy átlagsebessége, a jelentős hatótávolság, a megbízható üzemelés, a jó terepjáróképesség a legfontosabb tényezők, amelyek a csapatok számára a korszerű harcokban—hadműveletekben megkövetelt, nagyfokú mozgékonyságot biztosítják.

A polgári és a katonai gépjárművek közös bázison való gyártása, a „családelv" érvényesítése, a konténerizáció a katonai szállításban — ezek a tanulmány legfontosabb kérdései, amely értékes technikai teljesítmény táblázatot is tartalmaz.

„A csapatok légitámogatásának kérdései"-vel foglalkozik a körünkből fiatalon, tehetsége és munkaereje teljében eltávozott szerző, *Lőrincz István* tanulmánya.

A szárazföldi csapatok harcának légitámogatása a korszerű harc elengedhetetlen követelménye, de az ezzel kapcsolatos korábbi nézetek gyökeres felülvizsgálatra szorulnak. A harcászati légideszantok biztosítása különös hangsúlyt kap.

A támogatás módja is lényegesen megváltozott. Oka, hogy a támogató légierő kis kötelékkel, esetenként egyes repülőgépekkel, kis repülési magasságon tevékenykedik.

A legújabb nézetek szerint a támogató repülőgépek fő fegyvere a rakétalövedék, de a gépágyúkat — szerepüket és alkalmazhatóságukat — is újraértékelték.

A tanulmány a jelenlegi csapatlégvédelmi rendszereket részleteiben ismerteti.

„Évtizedünk katonai műszaki eszközei" című tanulmányában a szerző *(Mazán Pál)* arra irányuló nézeteit foglalja össze, hogy milyen műszaki eszközök, és miként szolgálják a harc műszaki biztosításának optimális feltételeit, elsősorban a saját csapatok akadálymentes mozgásának, előnyomulásának biztosítását és az ellenség mozgásának akadályozását.

A tanulmányban bemutatott eszközök között ott találjuk a különféle átkelési eszközöket és kétéltű harcjárműveket, valamint az erődítési munkagépeket. A harckocsik soraiban új harceszközök jelentek meg: a páncélos műszaki harcjárművek. Közös jellemzőjük, hogy a közepes harckocsi alvázára, mint alapgépre szerelt különféle munkagépek (tolólap, daru, csörlő, talajfúró stb.) és robbanó eszközök a műszaki alegységeket önálló harcfeladatok megoldására teszik képessé. Önvédelmi fegyverzetük is van.

A páncélos műszaki harcjármű teljesen új eszköz, a hadseregek egy részében már rendszeresítették, másutt még csak kísérletek folynak. Előbbiek közül néhányat bemutat a szerző.

„A hetvenes évek űrhajózása" című tanulmány a könyv zárófejezete. Szerzője *(Nagy István György)* az olvasó figyelmét elsősorban a másfél évtizedes űrhajózás jövőbeni alakulására irányítja. Megállapítja, hogy a két kozmikus hatalom — a Szovjetunió és az Amerikai Egyesült Államok — koncepciója a hatvanas évek kezdetén merőben eltérő volt és a kérdés így vetődött fel: emberek vagy automaták? Az utóbbi években az amerikai felfogás közeledik a szovjet elképzelésekhez és úgy tűnik, hogy évtizedünk hátralevő részében az űrállomások viszik a vezető szerepet.

Szabó Sándor

MILAN VASIĆ:

MARTALOSI U JUGOSLOVENSKIM ZEMLJAMA POD TURSKOM VLADIVINOM*

(Akademija Nauka i Umjetnosti Bosne i Hercegovine, djela knjiga XXIX., djeljenje istorijsko-filoloskih nauka, knjiga 17., Sarajevo 1967., 286 p.)

Az oszmán birodalom a bizánci és a délszláv államoktól — azok lakosságával együtt — jelentős állam- és hadszervezeti hagyományt is átörökölt. Ezek között kell megemlítenünk az oszmán birodalomnak szolgáló keresztény katonai és félkatonai szervezeteket: martalócok, vojnikok, műszellemek stb., amelyek közül *Milan Vasić* könyvében a martalóc szervezetet közelebbről kívánja megvilágítani.

A Balkán-félszigeten és Kis-Ázsiában a XIII—XIV. században a bizánci állam, az ún. barbár törzsekből: vlah transzhumáló juhpásztorok, török nomádok stb., határőr (akritai) településeket épített ki. Ezek a határőrszolgálatot vállalt vlah, román és török törzsek szolgálati földet, letelepülési jogot és adómentességet kaptak, s a bizánci császárok rendeletei (urammata basilica) szabályozták életüket.

Az oszmán birodalom 1365 óta állandó harcban állt a Magyarországhoz tartozó délszláv bánságokkal. E harcokban a martalóc név először mint egy török katonai alakulat neve tűnik fel a XV. század második felében. A martalóc nevet a szerző az „armatoloi—armatolos" görög szóból származtatja, melynek egyik jelentése: fegyveres rabló, tolvaj. De ugyanakkor megjegyzi, hogy egy másik értelmezés szerint „felderítőt, őrt" is jelenthet. A török hadseregen kívül a magyar és a velencei hadseregben is feltűnnek a délszláv könnyűlovas (martalóc és huszár) és könnyűgyalogos (hajdut vagy hajdu) csapatok. A könyv megemlíti, hogy 1507-ben a boszniai Jajce várának helyőrségéből 522 magyar huszárt és 264 martalócot jegyeztek le. A szerző szerint ez az egyharmados délszláv részvétel (a fenti helyőrséghez hasonlóan) a magyar—török végvári harcokban mind a két oldalon megvolt.

A martalóc szervezet a XV. század második felében tűnik fel, főleg az oszmán birodalom európai határainál, mint a török határőrvidék lovas vagy gyalogos őrsége. Fontos feladatuk az ellenséges magyar területeknek állandó betörésekkel való háborgatása és a hírszerzés volt.

1521 után a Duna—Száva vonaltól északra terjeszkedő török hatalom az újonnan elfoglalt városokba került helyőrségek között a martalóc csapatokat is felhasználta. Így a martalóc csapatok tevékenysége Észak-Szerbia és Bosznia vidékéről fokozatosan északra terjedt ki. A magyar hódoltsági területen — az osztrák területek közelsége miatt — a Dunántúlon voltak a legjelentősebb martalóc helyőrségek. A martalócok e városokban külön negyedekben családosan telepedtek le. Így a hódoltsági területen délről északra haladó délszláv népvándorlás indult meg. A martalóc szolgálat családon belül öröklődött (apa-fiú-unoka) és sokszor 15—20 évig tartott. Ez a martalóc zsoldos szolgálat a korábbi juhpásztor nomádok területi határőrszolgálatából vált ki. Először csak alkalmi különleges alakulatok különültek ki, amelyek azután tevékenységük során alakultak tovább. Különleges várszolgálat, állandó továbbvezénylés lett a sorsuk, miközben állandóan észak felé nyomultak előre. Zsoldot kaptak, amiről a fentmaradt zsoldjegyzékek is tanúskodnak. Ilyen zsoldjegyzéket a könyv is bemutat. Az 1516. évi szendrői (szmederovói) martalóc zsoldjegyzékben pl. 384 keresztény szerb mellett csak 11 mohamedán volt.

Mindazonáltal meg kell különböztetnünk: az oszmán birodalom belső, nem határterületein működő martalóc alakulatokat, amelyek a területi közigazgatási hatóságok (nahije, kadiluk, szandzsák) szolgálatában álltak s ren-

* Martalócok a jugoszláv területeken a török uralom alatt.

dészeti feladatokat láttak el, ezért a martalóc akcse nevű illetményt, szabad telket és adómentességet kaptak, valamint a várakban szolgáló speciális csapatokat, pl.: lovas felderítők (akindzsik), dunai naszádosok stb., akik zsoldot kaptak. Az utóbbiak vezetői timár javadalom birtokot nyertek. A magasabb szervezeti egységük a „dzsemaat" volt. Vezetője, különböző elnevezésekkel: az aga, vojvoda, harámbasa, martalócbasa vagy szermije volt. Kisebb rangú tisztségek: a hadsegéd (kethüda), zászlótartó (alemdar) és a futár (csaus) voltak. A martalóc alakulatok kisebb egységei az „oda" vagy „belőlük" — 9—10 fővel, ezek vezetője az odabasi vagy bölükbasi volt. A dzsemaatok létszáma a zsoldjegyzékek alapján nagy különbségeket árulnak el, pl.: 1541-ben Eszéken két dzsemaat volt, az egyik 371, a másik 148 fővel. A martalócok etnikai és vallási összetétele 1521 után a Szerémségben, Bácskában és az egész hódoltsági területen hasonló arányú volt: a 90 százalékban keresztény szerbek mellett kivételesen fordult elő egy-egy román vagy egyéb név, pl. az 1633. évi verseci zsoldjegyzékben szerepel Jankul, Avram, Jehudi stb. A magyarlakta területeken voltak magyar martalócok is, ezt a pesti, váci, pécsi stb. zsoldjegyzékek is bizonyítják. A pécsi várban 1557-ben 107 martalócból 20 magyar volt. De ez egyedülálló példa, általában a hódoltsági martalóc helyőrségeket szerbiai és boszniai területekről töltötték fel. Ez az etnikai összetétel csak a magyar területekre volt jellemző, mert a martalócok Bulgáriában bolgárok, Görögországban görögök, Albániában albánok voltak. Ezekről a területekről kerültek a magyar hódoltságba s ugyanígy kerültek magyarok is délre. 1706-ban pl. egy ítéletlevél a moreai (Görögország) nahije területén Madzsar nevű martalócokat említ. A délszláv területeken a rabló (hajdut) mozgalom több csoportja amnesztia után martalóc szolgálatba került, erről tanúskodik pl. a prilepi kádi 1707. július 1-i ítéletlevele. A szerző táblás ábrázolásban mutatja be a magyar hódoltsági területen szolgáló martalóc helyőrségek évek szerinti létszámát, vallási megosztottságát és zsoldját. A felsorolás nagy hibája, hogy nem nyújt összehasonlítást, mert nem közli az egyes helyőrségek teljes létszámát. A hódoltsági terület török helyőrségei értékeléséhez szükséges és a könyv által nem említett adatokat pótoljuk saját adatgyűjtésünkből, és ez az összehasonlítás a következő képet nyújtja: az 1543 és 1632 közötti időben 98 helyőrséget tudunk pontosabban követni, ebből hat helyőrségben ezernél több, 38 helyőrségben száznál több és a fentmaradt 54 helyőrségben csupán 20 —80 fő szolgált. Ez időben évente összesen kb. 22 000 fős zsoldoshaderő tartózkodott a fenti helyőrségekben, ezek közül 57 helyőrségben kb. 5000 fő szerb keresztény martalóc volt. Ezek a martalócok az egész hódoltsági terület török helyőrségei létszámának kb. egynegyedét tették ki.

A martalócokon kívül jelentős aktivitást fejtettek ki a magyar hódoltságban a vlahok (vlasi, Walachen), akik nemcsak katonai csapatok, hanem mint telepestömeg is feltűntek. Ezt az állattenyésztő népelemet, illetve csapattestet nyugati források gyakran a martalócokkal cserélik össze, pedig hadi jelentőségük lényegesen kisebb. A vlahok — tiszta szerb nevekkel — a koppányi szandzsák 1581. évi külön összeírásában szerepelnek megdöbbentő nagy tömegben, a szandzsák 193 falujából 94 falut laktak. Tehát letelepedve, de dzsemaat egységekben éltek, vezetőik a „kenéz" címet viselték és timár javadalom birtokot élveztek Karád mellett. Ezek a somogyi vlahok, akiket a könyv nem is említ, nem martalócok voltak, hanem vojnikok. A vojnik szervezetet a XV. században Timurtas pasa, Rumeli bejlerbeje, először Boszniában szervezte meg. A vojnikok szolgálati telket kaptak, egy telekre 3—4 családfő telepedett, ezekből a telekkülönítményekből évente, felváltva, egy férfi ment szolgálatra, a többiek gazdálkodtak (pásztorkodtak). Egy-egy telek élén a cseribasi, a dzsemaat élén a kenéz vagy vojvoda állott.

A martalóc szervezet 1721-ig állt fenn változatlan formában, ekkor szultáni rendelettel úgy szervezték át, hogy csak a területi rendészeti szerepüket hagyták meg, a várszolgálatot megszüntették. Rendészeti szerepük 1839-ig maradt fent. Azóta csak a róluk szóló délszláv, albán és görög népköltészetben és népi hagyományokban szerepelnek. A könyv felsorolja a martalóc névhez kapcsolódó város és falu-

neveket is: Müszellemovo (Bulgária), Azapi, Mrtovlosi, Martalosija (Bosznia) stb.

A könyv végén német nyelvű összefoglalás, valamint külön a felhasznált források és külön az irodalom jegyzékei találhatók. Forrásai többségét egykorú török zsoldjegyzékek, szandzsák összeírások és a bitoli (Makedónia) kádik ítéletlevel-gyűjteményei alkotják. A szerző végül forrásai közül 26 iratot fényképmásolatban is közöl. Szerfölött érdekes ez a könyv nekünk, mivel a török szolgálatban állt keresztény katonai alakulatok, különösen a martalóc csapatok legnagyobb szabású történeti feldolgozását nyújtja s ez teljesen összefonódott a XV—XVII. századi magyar—török háborúkkal és sok, eddig még alig ismert adatra hívja fel figyelmünket.

Vass Előd

DENISZ DAVÜDOV:

OPÜT TEORII PARTIZANSZKAGO DEJSZTVIJA*

(Moszkva, Tipografija Szelivanovszkago, 1821., XV. 217 p.)

Azok között az emberek között, akiket a „Háború és Béke" című regényében Tolsztoj megörökített, ismételten felbukkan Kutuzov körül három D-betűs személy: Deniszov, Dolohov és Davüdov.

Denisz Vasziljevics Davüdov (1784—1839) valóban létezett személyiség. Író volt: költői munkásságát nem kisebb ember méltatta, mint Belinszkij. Katona volt, a szuvorovi tradíció őrzője és továbbfejlesztője, Bagration adjutánsa 1807-ben, Drezda egyik elfoglalója 1813-ban. Dandártábornokként vonult nyugalomba 1832-ben és nem csupán Tolsztoj regényében, hanem a valóságban is, ténylegesen szervezője, végrehajtója, egyik vezetője és krónikása az 1812-es orosz partizánháborúnak. Erről vezetett hadműveleti naplóját 1860-ban, már halála után, adták ki először. Sőt, egy jelentős elméleti munkát is írt a partizánháborúk taktikájáról: *Opüt teorii partizanszkago dejtszvija* címmel.

Ennek a könyvnek egy jeles példányát Budapesten az Országgyűlés Könyvtára őrzi (jelzete: B6/13 034). Becses könyv ez, két különös oknál fogva is. Az egyik az, hogy a kötetben a szerző saját kezű ajánlása olvasható. Szövege a következő:

„A kedves és hűséges barátnak, Fjodor Ivanovics Tolsztoj grófnak, a szerző, aki elmarad mögötte kedvességben, de hűségben nem."

A másik ok: a könyv első fejezetében a szerző a partizánháború módszereinek és taktikájának történelmi tökéletesedéséről ír, megemlítve itt Magyarországot is. Ez pedig a könyvet kétségkívül figyelemre méltó magyar vonatkozású hadtörténeti művé avatja. A mű tartalmilag is mindenképpen fontos. Különösen a marxizmus klaszszikusainak, elsősorban Engels hadászati tanulmányainak, valamint a szovjet katonai gondolkodók későbbi eredményeinek és a Nagy Honvédő Háború partizánstratégiájának a jobb megértéshez nyújt segítséget.

Jelen híradásunknak az a célja és indítéka, hogy hadtörténészeink figyelmét felhívja erre a hazánkra is vonatkozó és hazánkban őrzött mindenképpen igen ritka könyvre, amelynek ez a szóban forgó példánya — a kéziratos ajánlás folytán — unikum is. Kézenfekvő a gondolat, hogy Lev Nikolajevics Tolsztoj, amikor Davüdov alakját megformálta a Háború és Béke c. regényében, talán éppen az Országgyűlési Könyvtár dedikált példányát használta fel forrásul, hiszen Fjodor Ivanovics Tolsztoj rokona volt. Ez a kedves gondolat sajnos nem lehet igaz a valóságban. A becses kötet, amelyre a könyvtár röviddel a felszabadulás után bukkant rá egy kis pesti antikváriumban és amelyet teljesen érintetlenül, körülvágás nélkül gondosan félbőrbe köttetett, ugyanis e sorok írója vágta fel, beköttetés után.

Beőthy Ottó

* A partizántevékenység elmélete és gyakorlata

A SZÁZADOK 1970. és 1971. ÉVI FÜZETEIRŐL

Felesleges arról beszélni, hogy a „központi" hazai történészfolyóirat két évfolyamáról milyen nehéz egy összefoglaló áttekintést adni. A néhány oldal szabta keretben csak igen szűkszavúan lehet szólni egyes — akár csak a legfontosabbnak tartott — tanulmányok eredményeiről, sőt akár maga a folyóirat jellegében, felépítésében tapasztalható változásokról is.

Mint ismeretes, a *Hadtörténelmi Közlemények* néhány évig folyamatosan ismertette a *Századok* megjelenő füzeteit. Rövid megszakítás után ezt a „hagyományt" hivatott most folytatni ez a kis összefoglaló: a legutóbb recenzált 1969. évi számoktól kezdődően (a nem ismertetett 1969. 5—6. számra is kiterjeszkedve) áttekintést nyújtani az 1970—71. évfolyamról, majd később az 1972. évtől kezdődően kissé részletesebb ismertetést adni.

1. Kezdjük talán néhány átfogó, a folyóirat egészét érintő megjegyzéssel. Első pillanatra is feltűnik, hogy a korábbi évekhez képest megnövekedett számban találunk a folyóirat számai között az egész magyar történettudományt érintő és egy határozott tematikusságot adó törekvést.

Évfordulók, vagy nagyobb tudományos vállalkozások alkalmából rendezett ülésszakok, konferenciák anyagait közli a folyóirat; másutt, a szerkesztőség által a „szerkesztőségi szekrényből" összeállított, egységes tematikájú számokról kell itt említést tennünk. Vessünk ezekre röviden egy pillantást. Ezek jelentősége történetírásunkban, hogy egy-egy kérdéskör hazai kutatásának állásáról jó képet festenek, mintegy jelzik is egy-egy ponton, mit ért el a történeti kutatás és milyen területeken találhatjuk a legnagyobb hiányosságokat.

A *Lenin születésének 100. évfordulója* rendezett akadémiai ülésszak (1970. dec. 16., 17.) és a Történettudományi Intézet által ugyancsak az Akadémián rendezett ünnepi ülés anyagát közli az 1970. 5—6. szám. *Nemes Dezső:* „A lenini békepolitika" c. előadása a munkásmozgalomban kialakult és a Lenin által többször megfogalmazott, az imperializmus háborús politikája ellen irányuló békepolitika történeti alakulását kíséri nyomon elsősorban a Szovjetunió politikájában, s jut el a kérdés mai tárgyalásához.

„Lenin és a történettudomány", ezzel a címmel rendezte az MTA Történettudományi Intézet ünnepi ülését s ezt a címet viselte *Jemnitz* János sok új kérdésfeltevést tartalmazó vitaindítója is. A hozzászólások és korreferátumok *Lenin:* Imperializmus c. munkájáról, a nemzeti kérdés, a kultúra kérdései és az agrárkérdés lenini megközelítéséről adnak jelentős mértékben újat az eddigi történeti irodalomhoz képest. A kérdés: lehet-e valamiféle általánosabb módszertani eredményt kiszűrni az ülésszak anyagából a jelentős részeredményeken túlmenően? Talán azt, hogy a történettudományon belül ez volt a marxizmus egyik klasszikus és a történelem, mint szaktudomány kapcsolatát tárgyaló olyan tudományos megmozdulás, amely pontot tett a dogmatizmusra annyira jellemző „idézgetések" végére; bizonyítva, hogy a klasszikusok interpretálása a történetkutató részére igen sok új gondolatot adhat, de csak abban az esetben, ha a mai szaktudós nem a „megfelelő" mondatokért, hanem a tényleges gondolatokért nyúl vissza a több évtizeddel korábbi elemzésekhez.

A másik emlékszám a *felszabadulásunk 25. évfordulójára* megjelentetett 1970. évi negyedik. A három közölt nagyobb tanulmány jelzi is hozzávetőlegesen, mely területeken ért el történeti kutatásunk az 1945 utáni évek kutatásában kiemelkedőbb eredményeket. *Berend T. Iván:* A termelőerők fejlődése: növekedés és struktúraváltozás Magyarországon a szocialista átalakulás negyedszázadában, valamint *Orbán Sándor:* A demokratikus agrárforradalom és a parasztság rétegződésének problémái a felszabadulás után c. tanulmányok a gazdaságtörténeti kutatások elmélyültségéről tanúskodnak. Amíg ezek a tanulmányok inkább elemző jellege annak is tanúja, hogy e területeken a magyar történészek már alapvető részkutatások egész sorát végezték el, addig *Balogh Sándor:* Az 1945. november 4-i nemzetgyűlési választások Magyarországon (II. rész az 5—6. számban) igen alapos, részle-

tekbe bocsátkozó tanulmánya arra hívja fel a figyelmet, hogy a könyvtárnyi „elméletieskedő" irodalom után elérkezett most már az idő a felszabadulás utáni politikatörténetünk tényszerű, és ezáltal a további kutatásoknak tényleges támpontokat adó feltárására. — Az utóbbi huszonöt év történetéhez kapcsolódó kisebb közlemények (Horthy Sztálinhoz írott levelének publikálása, a felszabadulási tudományos ülésszak kivonatos ismertetése, e témák keretében mozgó könyv- és disszertáció-ismertetések) egészítik ki a felszabadulási tematikát.

Az utóbbi évek magyar történetírására általában jellemző a módszertani kérdésfeltevések szegényessége. Már csak ezért is ki kell emelnünk azt a vitát, amely a Történelmi Társulat rendezésében 1969-ben Budapesten lezajlott, s amely a *kortörténet* elvi-módszertani kérdéseivel foglalkozott. Az 1970. 3. szám közli a vita teljes anyagát. Az *Incze Miklós* által tartott bevezető előadás, valamint a nagyszámú korreferátum és hozzászólás lényegében három pont köré csoportosítható. Az egyik: mely időponttól számítva beszélhetünk kortörténetírásról? Mint ismeretes, a nyugati országokban a kortörténetben lényegében azt az időszakot értik, amelyet a szocialista országok történetírásában a legújabbkorral szokás jelölni. A referátum és egyes hozzászólók 1945-öt, a második világháború befejezését, míg *Simon Péter* a szocialista világrendszer kiépülésének évét, 1948-at javasolta korszakhatárnak. — Többen foglalkoztak a kortörténetírás művelésének nehézségeivel. Egyesek a jelenkor-kutatás és a napi politika összefüggéseiből származó elvi problémákat elemezték. *Vass Henrik* utalt arra, hogy a kommunista mozgalom politikáját tudományos alapon kell folytatni, s noha ezen alapelvet a gyakorlatban alkalmanként megsértették, a párt mai politikájának alakításában a napi kérdésekkel közvetlen összefüggésben álló „kortörténet" kutatási eredményeire támaszkodik. E témakör másik hozzászólója arra hívta fel a figyelmet, hogy a történetírás történetének tanulsága szerint a társadalomban uralkodó légkörnek kell ösztönöznie a történetírót: ne historizáló párhuzamokba bújtassa a mát közvetlen megelőző időszakból leszűrt tapasztalatait, hanem bátran mondja el a jelent érintő „kórtörténeti" eredményeit, legyenek azok akár csak hipotézisek. — Mások a forrásadottságokról (kortörténetírás levéltári, könyvtári, párttörténeti és helytörténeti forrásai) szóltak. Különösen említésre érdemesek mind a bevezető előadásnak, mind pedig a korreferátumoknak a levéltári, illetve sajtóanyag felhasználásának módszertani oldalait érintő fejtegetései. — Harmadikként említhetjük azokat a hozzászólókat, akik a történetírás egyes területein igyekeztek a jelenkor-kutatás lehetőségeit vázolni. Kortörténet és szociológia, kortörténet és művelődéstörténet, illetve üzemtörténetírás, hadtörténetírás címmel. Ez utóbbiban *Borus József* arra hívta fel a figyelmet, menynyire különböző forrásértékekkel rendelkeznek a hadi eseményekről közvetlenül a történés után közzétett sajtóközlemények, majd a hadtörténeti emlékirat-irodalom többször egyoldalú fejtegetéseire, beállítottságára hívta fel a figyelmet.

Néhány évvel ezelőtt újból és újból elhangzó kifogás volt a magyar történetírással szemben, hogy a *művelődéstörténeti* témák kutatását elhanyagolja. Ha történeti vagy társadalomtudományi jellegű folyóirataink utóbbi évfolyamait átlapozzuk, akkor láthatjuk, hogy a *Századok* mindig igyekezett az ilyen irányú kutatások eredményeit közzétenni, ilyen témájú ülésszakokról beszámolókat közölni, ezzel is serkentve a kulturális jelenségek kutatását. S abban, hogy az utóbbi 4—5 évben mind több tágabb értelemben felfogott kultúrtörténeti munka lát napvilágot — különösen a fiatalabb történészek érdeklődése irányul ilyen témákra —, kétségtelenül belejátszik az is, hogy a „központi" történész folyóirat előszeretettel adott mindig helyet e közleményeknek. Az általunk ismertetett füzetek közül kettő is lényegében a kultúrtörténet kérdéseivel foklalkozik: az 1970. 1. szám közli a művelődéstörténet elvi kérdéseiről tartott vitán elhangzott előadások és hozzászólások szövegét, az 1969. 5—6. szám pedig a polgári történetírási irányzatok története köréből nyújt válogatást. — Ez utóbbiban az első helyen *R. Várkonyi Ágnes* a XIX. századi historiográfiai törekvésekről nyújt áttekintést, a korszak történetíró irányzatait a „nagy" kérdések köré cso-

portosítva: vajon igaz-e, hogy Magyarországra a nagy szellemi áramlatok mindig késve jutottak el, s vajon milyen torzulások következtek be a magyar történetírás fejlődésének megítélésében a századfordulóra kialakuló hamis kérdésfeltevések következtében. — *Elekes Lajos* az amerikai analitikus történetírói irányzatot vizsgálva igen lényeges, a marxista történettudománynak a polgári irányzatokhoz való viszonyát egészében érintő következtetésre jut: minél differenciáltabban mutatja be az emberiség fejlődésének törvényszerűségeit kutató marxista tudományosság e törvények tendencia jellegét, érvényesülésének bonyolultságát a társadalmi valóságban, annál kevesebb talaj marad a polgári tudósok — így pl. az analitikusok — „álproblémái" számára. *Tokody Gyula* azt az összefüggést mutatja ki tanulmányában, amely a német történetírásban az 1918—19-es forradalmak hatására — és tegyük hozzá: Németország első világháborús vereségére reagálásként — a német történetírásban a történetírás politikai beállítottsága és ismeretelméleti válsága között bekövetkezik. A szám egyéb közleményei vagy a magyar történeti gondolkodás történetének egy-egy kisebb területét világítják meg újabb forrásanyagok és tények bevonásával, vagy a magyarországi eszmetörténet fontosabb kérdésfeltevéseit elemzik. Az előbbiek közé kell sorolnunk pl. *Rottler Ferenc* igen gazdag forrásanyagra támaszkodó tanulmányát Fraknói Vilmosnak, a XIX. század második felének jelentős katolikus történetírója pályakezdéséről, *Izsépy Editnek* a magyarországi társadalom- és gazdaságtörténeti kutatások megindításában oroszlánszereppel bíró „Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle" történetéről, *Sey Istvánnak* a Habsburg birodalom XVIII. századának történetét nagy szakértelemmel kutató P. P. Mitrofanovról, vagy *Szebenyi Péternek* Márki Sándor középiskolai tanári tevékenységéről közreadott írását. — A Horthy-korszak történeti gondolkodásának egy-egy fontosabb kérdéskörét ragadják ki a többi tanulmányok. *Bellér Béla* a Tanácsköztársaság történetszemléletéről írva megállapítja, hogy a korábbi marxista törekvések, ha nem is maradéktalanul, de beértek a proletárdiktatúra néhány hónapja alatt, s a fennmaradt oktatási és tudománypolitikai irányelvek lényegében egy marxista történetszemlélet kialakulásáról tanúskodnak. *Kardos József* a két világháború közötti politikai életet talán legérzékenyebben érintő történész-vitát, az Eckhardt Ferenc köznemesi felfogása ellen síkra szálló cikke következtében bekövetkező parlamenti és „közéleti viharokat mutatja be, utalva a vita politikai, általános társadalom-felfogásbeli gyökereire. *Glatz Ferenc* azt vázolja, miként hatott „serkentőleg" az ellenforradalmi korszak első éveiben a Klebelsberg által meghirdetett és részben megvalósított tudománypolitikai program a magyar történetírásra, s milyen jellegű következtetésekhez vezethet az a történetírás és politika általános kapcsolatára vonatkozóan. — Külön kell megemlíteni, hogy a szám közli a Történettudományi Intézetben lezajlott vita anyagát az európai történetírásra nagy hatást gyakorló — és a hatását a hazai társadalomtörténeti kutatásokban is éreztető — francia Annales-kör történetfelfogásáról.

Az említett művelődéstörténeti konferencia előadásai hozzászólásainak kivonatos ismertetését az 1970. 1. sz. adja közre. A cél a 10 kötetes készülő Magyarország története kultúrtörténeti fejezeteinek koncepcionális segítése volt. Két kérdésben hozott — megítélésünk szerint — ezen eszmecsere előrelépést az eddigi irodalomhoz képest. Felhívta a figyelmet a művelődéstörténet elvi kérdéseinek megoldatlanságára, néhány szerző igyekezett a „művelődéstörténet" fogalmát körvonalazni *(Elekes Lajos, Pamlényi Ervin)*, s közben — először a hazai történeti irodalomban — igyekeztek tisztázni, miként viszonyultak és viszonyulnak a különböző történetfelfogások a „művelődéstörténet" kutatásához, milyen álláspontra kell helyezkednie ezzel kapcsolatban a marxista történésznek a marxista történetfilozófia általános kérdésfeltevéseit és válaszait szem előtt tartva. Emellett *Székely György, Sinkovics István* és *Balogh Sándor* a magyar történelem egy-egy kisebb periódusán próbálta vázlatszerűen bemutatni, miként lehet az általánosan kifejtett elveket a marxista szintézisben hasznosítani s a kulturális fejlődés menetét megrajzolni. Igen sok ötletet vonultattak fel a kisebb terje-

delmű, és itt kivonatosan közölt, a társadalomtudományok (munkásmozgalom-történet, művészettörténet, pedagógiatörténet, sajtótörténet, ideológiatörténet) és a művelődéstörténet viszonyát boncolgató hozzászólások. — Itt kell említeni, hogy ugyanebben a füzetben jelent meg a neves francia történész, *Robert Mandrou:* Magas kultúra és népi műveltség a XVII—XVIII. századi Franciaországban. A ponyvairodalom c. írása, kiegészítve annak az eszmecserének kivonatával, melyet előadásáról és művelődéstörténeti felfogásáról a magyar történészekkel folytatott.

A *Századok* itt ismertetendő két évfolyamának talán legérdekesebb színfoltját a moszkvai, XIII. *Nemzetközi Történész* kongresszus magyar hozzászólásainak, valamint az egész kongresszusról egy rövid összefoglaló közlése képezi. Itt most — részben a résztvevő szemével is — csak néhány kérdéskört emelnénk ki.

Mire hívta fel figyelmünket elsősorban a világkongresszus? Mivel a marxista történetfelfogás minden eddiginél erősebben volt képviselve, mindenek előtt a marxista és polgári történeti koncepciók ütközése tűnt a résztvevők és a konferenciák vitáit ma ismét átolvasó szemébe. Ugyanakkor az is világosan kiderült, hogy a polgári történetírók között is — s itt még a legalapvetőbb módszertani kérdések sem képeznek kivételt — jelentős felfogásbeli nézetkülönbségek vannak, ahogy a marxisták táborán belül is nem egy élesebb vitára került sor.

A módszertani szekció ülésén, ahol mindenki a marxista és a polgári felfogások legélesebb összeütközését várta, sokkal nagyobb volt a résztvevők nézetbeli közelsége, mint az egyes konkrét kérdéseket napirendre tűző kisebb tematikájú ülések. Annál is inkább megjegyzésre méltó ez, mivel a témakör — a történelemtudomány és a többi társadalomtudományok módszere — egy sor módszertani részkérdés vitatását is lehetővé tette. A magyar részről referátumot készítő *Elekes Lajos* a történelem és a társadalmi tudat összefüggéseit vizsgálva a történelmi ismeretek fontosságát hangsúlyozta a modern társadalomban. Nézete szerint a valóság igazolja azt a hipotézist, hogy a forradalmi periódusok, a széles tömegek aktivitása megnöveli a történeti ismeretek iránti igényt. Ő tehát a korunkban az érdeklődés előterébe kerülő technikai ismeretek ellenére sem ért egyet a történelmi ismeretek fontosságát peszszimistán megítélőkkel. A referátumok mindezt megtoldották azzal, hogy a szociológia iránti általános érdeklődés mellett is megmarad a történelem kulcshelyzete a társadalomtudományokon belül. A történettudománynak át kell vennie sok mindent a többi társadalomtudomány eszköztárából, de mint önálló tudomány mindig a nélkülözhetetlen történeti látásmódot fogja biztosítani a többi tudomány részére. Erős bírálat érte azt a neopozitivista felfogást, mely szerint a történelemből nem lehet a jelenre következtetést levonni. Egyes hozzászólók vitatkoztak azokkal, akik a történetírás feladatát csupán a leírásban látják. (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy a helyes álláspont kialakítása közben néhányan egyes történetírói irányzatokat olyan nézetekkel ruháztak fel, amelyeket azok soha nem is képviseltek. Megfigyelhető volt a XIX. század német történetírásának ilyen értelmű vulgáris kritikája egyes nyugati hozzászólóknál.) A hozzászólók közül többen érintették a kvantitatív módszerek használatának kérdését. A magyar hozzászólók közül *Hanák Péter* kritizálta a konferencia kérdésmegközelítését, mivel szerinte az előadások még túlságosan a régi, hagyományos német Geschichtsphilosophie alapján „több aggodalommal, mint alkalmazási készséggel" tekintenek a kvantitatív módszerekre. Ugyanakkor azt is hozzá kell tennünk — ahogy erre Hanák Péter utalt is —, hogy azok a hozzászólók, akik a kvantitatív módszerek alkalmazásának lehetőségéről és jelentőségéről szóltak, túlságosan empirikusak voltak, módszertani általánosításokig nem jutottak el. A módszertani szekció egyik kiegészítő ülésének témája egyébként éppen a „kvantifikációs kutatás" volt. Mind szocialista, mind kapitalista államok történészeinek megállapítása szerint a matematikai eljárások alkalmazásának óriási szerepe lehet a valóság helyesebb és jobb megközelítésében, de természetesen ügyelni kell azokra a buktatókra, amelyek a történettudomány „gépesítésé-

vel" együtt járhatnak, s mint az egyik szovjet kutató hangsúlyozta: tisztában kell azzal lennünk: mire, a történetkutatás mely területein, mely fázisaiban lehet a gépeket eredményesen használni. A hozzászólásokból kiderült, hogy ezek a területek a történeti kutatás mai szintjén még elsősorban a bibliográfiai, dokumentációs munkára, bizonyos fokig a történeti szövegek kritikai kiadására, elemzésére korlátozódnak. Jól hasznosíthatóak — immár hagyományosan — a matematikai módszerek (és a gépi számítások természetesen) a francia történetírásban uralkodó társadalomtörténeti, szociális strukturakutatásban. (Ide kívánkozik annak említése, hogy a magyar részről felszólaló Zimányi Vera vitatkozott Sestan olasz professzorral, aki szerint a „strukturák" csupán a történész agyának konstrukciói, s a valóságban nem léteznek.)

Elméleti szempontból is tanulságosak voltak a kongresszus legújabbkori vitái. Itt nincs helyünk kitérni a polgári és a marxista nézetösszeütközések legfontosabb pontjaira (a „termelési mód" fogalmának vitája, a szellemi jelenségek szerepe a történeti folyamatban vagy a rendkívül éles összeütközéshez vezető fasizmusnak, mint a XX. század valamiféle „forradalmiságának" megítélése stb.) Csak arra a ránk, marxista történészekre nem éppen hízelgő tényre szeretnénk a figyelmet irányítani, hogy a szocialista országok között egyes történeti kérdésekben mutatkozó nacionalista elfogultság egészében — és bármely oldalról — mennyire veszélyes lehet a marxista társadalomfelfogásra. „A világ két háború között" című szekció ülésén két ismert román kolléga a kollektív biztonság politikáját azonosítva a versaillesi békerendszerrel, s a kisantant szerepének idealizálásával teljesen figyelmen kívül hagyta mind a békekötés imperialista jellegét, mind pedig a burzsoá államok (köztük saját országuk burzsoáziájának) szovjetellenes törekvéseit. Koncepciójukat mind a nyugati, mind a szocialista (szovjetunióbeli és magyarországi) országokbeli történészek erősen vitatták, rámutatván a referátum hibás koncepciója és igen sok hiányosságot mutató módszere közötti összefüggésekre. Ugyanezt érezhettük „A világ mérlege 1971"-ben című téma vitatása közben, ahol a román és jugoszláv felszólalók közül többen a nemzeti felszabadulást és az osztályharcot egységes, ellentmondások nélküli folyamatnak fogják fel. Ezzel párhuzamosan erősen hangsúlyozták a nemzeti mozgalmakban a néptömegek szerepét, míg a burzsoáziáét csökkentették. Sőt egyik jugoszláv kolléga egyenesen kétségbe vonta, hogy a nemzeti államok keletkezésében a burzsoázia vezető szerepet játszott volna...

Anélkül, hogy a kongresszus más, ugyancsak izgalmas kérdéseiről szólnánk, röviden idézni akarjuk a magyar delegáció tagjainak azon konklúzióját a hazai történészek számára, melyet összefoglaló jelentésük végén megfogalmaztak: a referátumokban érintett magyar történeti kérdések tárgyalása, az, hogy külföldi kollégák a hazai kutatások legalapvetőbb eredményeit sem ismerik, a magyarországi társadalmi fejlődés rég tisztázott kérdéseiről szinte semmi ismerettel nem rendelkeznek, arra hívja fel a figyelmet, hogy mind több és több munkát kell idegen nyelven megjelentetni.

2. Folytathatjuk természetesen könnyűszerrel azon tanulmányok, kisebb cikkek kiemelését, amelyek még a 2 évfolyam 10 füzetéből említést érdemelnek. Az egyenkénti felsorolás helyett ajánlatosabb talán a témakörök szerinti rövid áttekintés, hiszen ilyen terjedelemben ismertetés úgyis csak a figyelemfelhívás, mintsem a bővebb információadás feladatát vállalhatja magára.

A magyar történetírásra hagyományosan jellemző *politikatörténet* köréből mindenek előtt *Hanák Péter*: Magyarország az Osztrák—Magyar Monarchiában. Túlsúly vagy függőség? című írását kell kiemelnünk. A dualista korszak nemzetközileg elismert szakértőjének írása lényegében magában foglalja mindazokat az eredményeket, amelyeket az utóbbi években hazai történetírásunk s mindenek előtt saját kutatásai eredményeztek. Szándékát talán a tanulmány végén szellemesen kifejtett kérdésfeltevéssel tudnánk a legjobban jellemezni. Az osztrák politikai életben konzervatívok és liberálisok meg voltak győződve, hogy a Monarchián belül egy magyar túlsúly érvényesül — írja —,mert a

mind inkább hanyatló Ausztria uralkodó osztályainak szemében a gazdaságilag mind inkább erősödő Magyarország képezte a számukra ismét emelkedést hozható birodalmi integráció akadályát. A magyar politikai közvélemény viszont arról volt meggyőződve, hogy a számára ideálként elképzelt önálló nemzeti Magyarország megteremtésének útjában egyedül Ausztria áll. Ugyanakkor az elnyomott nemzetiségek szemében Magyarország erősödése a magyar expanzió erősödését jelentette. „Ez az objektív valóságtól mindkét irányban divergáló meggyőződés az egykori Monarchiában — és az utókorban is — hagyománnyá, mondhatnánk: pszichózissá vált." A sok új szempont mellett ez a szerző igazán nagy érdeme: hozzásegíti az olvasót annak a pszichózisnak levetkőztetéséhez, amely a kérdésben már annyi elmérgesedett, gyakran teljesen irracionális vitát, ellentétet termelt ki tudósok, politikusok, de az értelmiség szélesebb köreiben is. — Még három másik, kisebb kérdést megfogó cikket szeretnénk itt említeni: a reformkor hajnalának köznemesi nacionalizmusát igen finoman elemző és a vitakérdéseket egy esemény, a napóleoni háborúk magyarországi megítélése köré csoportosító bravúros elemzést adó *Kosáry Domokos:* Napóleon és Magyarország című írását, a *Pölöskei Ferenc* tollából származó, az annyit vitatott kérdéshez: Tisza nemzetiségi politikájához című igen gazdag forrásanyagot feldolgozó tanulmányt (1970. 1. sz.), valamint egy másik „régi" vitakérdéshez, a centralisták és Kossuth viszonyához érdekes adatokat szolgáltató Eötvös József a politika útjain című közleményt *Szabad Györgytől* (1971. 3—4. sz.)

A gazdaságtörténeti írások közül *Berend T. Iván* és *Ránki György* közös írásairól kell említést tenni. A Berend tollából származó összefoglalás az V. Nemzetközi Gazdaságtörténeti Kongresszus (Leningrád, 1970.) tanulságairól megerősíti azt az utóbbi évek gazdaságtörténet-írásban mind világossabbá váló tendenciát, hogy a gazdaságtörténet talán a legjobb „terep" a történetírás ágai közül, amelyen a marxista felfogás valóban feltartóztathatatlanul nyomul előre és lépést tud tartani mind anyaggazdagságban, mind pedig a gazdaságtörténet-írás fejlődésének dinamizmusát jellemző ötletességben, új kutatási eljárásokban a nemzetközi irodalommal (1972. 2. sz.). — Alapvető nemcsak a hazai, hanem a nemzetközi gazdaságtörténeti irodalomban is az említett szerzői kettősnek épp a kongresszusra készített referátuma: Az egyetemes gazdaságtörténet módszeréhez és felfogásához (1971. 1. sz.), amely historiográfiai kérdésfeltevése után arra próbál feleletet adni: vajon lehetséges-e és mennyiben a modern gondolkodás kitágult egyetemesség fogalma szerint a föld országainak és népeinek összességére kiterjedő egyetemes gazdaságtörténetet írni? Az utóbbi évtizedekben visszaesett pénztörténeti irodalom egyik, az általános gazdaságtörténethez is sok adatot szolgáltató szép elemzés *Huszár Lajos:* Pénzforgalom és pénzértékviszonyok Sopronban című írása. A szerény című tanulmány a XIII. századtól a XVIIII. század közepéig gazdag fennmaradt írásos forrásanyagra támaszkodva olyan áttekintést ad, mely alapján a pénzforgalomra, pénzverésre, súlyra, középkori pénzlábra vonatkozó eddigi hazai és nemzetközi irodalom vitás kérdései is (gondolunk itt a maguk korában úttörőnek számító Hóman-féle pénztörténetre, Pribram eredményeire) biztosabban kezelhetők.

De folytathatnánk a sort. Hiszen minden történelem iránt érdeklődő számára remek olvasmány *Zsigmond Lászlónak* az ELTE Bölcsészettudományi Karán elhangzott előadása: A párizsi kommün helye a francia belpolitikai gondolkodás történetében, melyben felvonulnak a francia irodalom századvégi legkiemelkedőbb alakjai, Hugótól France-ig (ennek fejlődésére tett megjegyzések különösen gondolatébresztőek), s láthatjuk, milyen irányba sodorta vagy befolyásolta őket a nagy forradalom nem kevés ellentmondást magában hordozó története. (1971. 6. sz.) Vagy említhetnénk azokat az új tanulmányokat, amelyek a sok „elvi" átértékelés után új szempontokkal és adatokkal — és tegyük hozzá szép hipotézisekkel — gazdagítják a honfoglalás könyvtárnyi történeti irodalmát (*Moór Elemér,* illetve *Herényi István* cikke — 1971. 2. sz., 5 .sz.). És

végeredményben arra is fel kellene hívni a figyelmet, hogy a szerkesztőség ezen két évfolyamban több forrásközleménynek (különösen az újkori magyar történelem köréből) adott helyet, s hogy a helytörténet — néhány érdekes politikatörténeti és módszertani cikkel, valamint a rendszeres ismertetésekkel — továbbra is nagyobb helyet kap talán a folyóirat hasábjain, mint az e szempontból nem mindig maradéktalanul dicsérhető vidéki folyóirataink.

Glatz Ferenc

KÜLFÖLDI HADTÖRTÉNELMI FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE

VOENNO-ISZTORICSESZKIJ ZSURNAL (Szovjetunió), 1972. 10—12. sz. — A 10. számból első helyen említjük meg *A.* ORLOV: „Az SZKP XXIV. kongresszusa és a burzsoá történelemhamisítók leleplezése" (3—11. o.) című tanulmányát. Mint a kongresszus dokumentumai rámutatnak: korunk egyik legjellemzőbb vonása az imperializmus és a szocializmus között folyó ideológiai harc kiéleződése. Ennek a harcnak fontos területe a hadtörténet és ezen belül különösen a második világháború története. A történelemhamisítók egyik célja az, hogy csökkentsék a Szovjetunió szerepét a német és a japán fasizmus szétzúzásában és bebizonyítsák, hogy a győzelem nem törvényszerű, hanem véletlen volt, a másik cél pedig annak sugalmazása, hogy a jelenlegi körülmények között lehetséges sikeres háborút folytatni a szocializmus ellen.

Az 1960-as évek végén és az 1970-es évek elején megjelent ilyen irányzatú művekre az a jellemző, hogy mondanivalójukat bizonyos objektív beállítással próbálják hihetőbbé tenni. A szerző példaként két művet említ: Az egyik *LIDDELL HART* ismert angol történész: A második világháború története *(History of the Second World War. New York, 1971.)* című műve. Liddell Hart elismeri, attól a pillanattól kezdve, hogy Németország a Szovjetuniót megtámadta, a háború egész arculata megváltozott, de azt elhallgatja, hogy ezzel befejeződött az imperialista jellegű háború igazságos háborúvá való átalakulásának bonyolult folyamata. 1941-et értékelve szerinte a Moszkva elleni hadjáratok kudarcában a fő tényező az volt, hogy a németek rosszul számították ki azokat a tartalékokat, amelyeket Sztálin ide tudott irányítani. Miközben átveszi a hitlerista tábornokok elhasznált érveit az orosz hidegről, a sárról, a rossz utakról, a nagy távolságokról, az orosz katona igénytelenségéről, egyenest arra a rágalmazó megállapításra jut, hogy „Oroszország a megmeneküléséért inkább lehet hálás a saját elmaradottságának, mint a szovjet forradalom után elért összes technikai eredményének". A másik példa *E.* ZIEMKE amerikai történész Sztálingrádtól Berlinig *(Stalingrad to Berlin: the German Defeat in the East. Washington, 1968.)* című műve, mely úgy értékeli a sztálingrádi csatát, mint a második világháború egyik legjelentősebb hadműveletét, de igyekszik meggyőzni olvasóit, hogy ez „inkább Hitler hibájának a következménye volt, mint a szovjet hadművészet eredménye", és „a szovjet csapatok inkább a tömegükkel győztek, mint mesteri csapással".

A polgári történetírás elemzése azt mutatja, hogy a következő főbb területeken igyekeznek hamisítani: eltorzítva mutatják be a háború okait, rehabilitálni próbálják az imperializmust, mint a háború eredőjét és rágalmazzák a Szovjetuniót. Tagadják a Szovjetunió döntő szerepét és felszabadító küldetését. Elhallgatják a szocialista társadalmi rendszer felsőbbrendűségét és a kommunista párt szerepét a győzelemben. Elhallgatják a nyugati monopolkapitalizmus szerepét a német militarizmus újjáélesztésében. A szerző különösen az utóbbi években megjelent szovjet művek adataira támaszkodva cáfolja e nézeteket. Olyan tényeket ismertet, hogy 1944-ig a szovjet arcvonalon harcolt az összes német hadosztályok 63,2—76,5%-a, itt volt a repülőinek 60%-a,

a páncélosok 54—67%-a, a lövészek 52—84%-a. A második arcvonal megnyitásáig az angol—amerikai csapatokkal a német szárazföldi csapatok 0,9—6,2%-a állt szemben, de a partraszállás után is a szovjet arcvonalon volt a német csapatok többsége (kb. 57%), és ezek jól felszerelt, válogatott alakulatok voltak. A szovjet arcvonalon megsemmisült és fogságba esett 607 hadosztály, elpusztult a légierő háromnegyed része, a tüzérség és a páncélosok nagyobb része, több mint 1600 hajó. A szövetségesek 176 hadosztályt vertek szét. Németország a szovjet arcvonalon 10 millió embert vesztett, míg egész vesztesége 13,6 millió volt.

A Nagy Honvédő Háború történetének egyik fontos kérdésével foglalkozik I. ANAEV: „A harckocsihadseregek létrehozása és szervezeti felépítésük tökéletesítése" (10. sz. 38—48. o.) című munkája. Bár a szovjet csapatok az 1941—42-es téli hadjáratban 200—350 km-t nyomultak előre, a hadműveletek többségét nem sikerült végigvinni. Ennek egyik oka a harckocsi magasabbegységek hiánya volt, ami megakadályozta a harcászati győzelem hadműveletibe való átfejlesztését. Így született meg a harckocsi magasabbegységek létrehozásának terve. Ehhez nagy mértékben meg kellett növelni a harckocsik gyártását. Míg 1941 második felében havi átlagban 696 harckocsit állítottak elő, 1942-ben már 2060 darabot. Az 1942-ben gyártott 24 668 harckocsinak 50,8%-a közepes T—34-es volt. Ennek eredményeként 1942 áprilisától elkezdték szervezni a harckocsi-, őszétől pedig a gépesített hadtesteket. Ezeket sikerrel alkalmazták Sztálingrádnál, a frontok főcsapásainak irányában összpontosítva. Előrenyomulásuk üteme elérte a napi 30—35 km-t, egyes esetekben pedig a 60—70 km-t is. Ezeket a hadtesteket eredményesen alkalmazták Sztálingrád után, 1942—1943 telén is. A siker a még nagyobb egységek, a harckocsihadseregek létrehozására ösztönzött.

Az első két harckocsihadsereget (3. és 5.) 1942 májusában—júniusában hozták létre. Július végén kezdték szervezni az 1. és 4. hadsereget, szeptemberben újraszervezték az 5.-et, majd a következő év januárjában létrehozták a 2.-at.

Ezek a harckocsihadseregek vegyes szervezésűek voltak és összetételükben különböztek egymástól. Hadműveleti magasabbegységeket képeztek, amelyek képesek voltak önállóan áttörni az ellenség előkészített védelmét, és a harcászati sikert hadműveletivé fejleszteni. 1942—1943 telén alapjában véve eredményesen tevékenykedtek, de az igények arra irányultak, hogy igen mozgékony, nagy átütő és nagy tűzerővel rendelkező magasabbegységekké alakuljanak, amelyek a siker kifejlesztésének alapvető eszközévé válnának.

A lövészhadosztályok nem voltak elég mozgékonyak, mivel nem voltak gépesítve. Az üldözésnél gyakran 40 km-re is lemaradtak, és be kellett őket várni. Rossz volt az összeköttetés, a törzsek nem tudták követni az egységeket, rossz volt az anyagi-technikai ellátottság. Meg kellett szabadulni a nem gépesített gyalogságtól, növelni kellett a tüzérség, a hátország és a törzsek mozgékonyságát.

Az első ilyen harckocsihadsereg létrehozását az 1943. január 28-i parancs irányozta elő és eszerint az ilyen egynemű hadseregeknek a következőképpen kellett felépülniük:

I. Harci magasabbegységek és egységek (harckocsihadsereg vezetése, két harckocsihadtest, egy gépesített hadtest, motorkerékpáros ezred, légvédelmi tüzérhadosztály, páncéltörő tüzérezred, tarackos tüzérezred, gárdaaknavető ezred);
II. Biztosító egységek (híradó ezred, összekötő repülő ezred [PO—2], műszaki zászlóalj, gépkocsi ezred, két javító zászlóalj);
III. Hadtáp alakulatok és intézmények (egészségügyi, élelmezési, szállító, zsákmánygyűjtő, üzemanyag- és lőszerszállító stb. alakulatok).

A hadsereg személyi állománya 46 000—48 000 ember volt 648—654 harckocsival.

1943 februárja és júniusa között megszervezték az 5., 1. és 3., majd a 4. ilyen hadsereget.

A vegyes harckocsihadseregektől eltérően ezek az egynemű harckocsihadseregek csak harckocsi és gépesített, gyorsan mozgó egységekkel rendelkeztek.

A továbbiakban a szerző azt vizs-

gálja, hogy a háború befejezéséig, hogyan tökéletesedett a hadseregek belső szervezeti felépítése, emelkedett a hadtestek száma, valamint, hogy egyes hadműveletek sikeres végrehajtása érdekében milyen másnemű egységekkel egészítették ki őket.

A folyóirat 11. számában megjelent cikkek túlnyomó többsége a sztálingrádi csata különböző részkérdéseivel foglalkozik a 30. évforduló alkalmából. Ezek közül első helyen említjük meg a szerző megnevezése nélkül közölt „Tüzérségi támadás [Számok és tények]" (37—39. o.) című közleményt. A sztálingrádi ellentámadásban roppant nagy szerepet játszott a tüzérség. Biztosította a védelem gyors áttörését, a gyorsan mozgó alakulatok bevetését, elősegítette az ellenség bekerítését és megsemmisítését. Az ehhez szükséges erők átcsoportosítása október végén kezdődött és az ellentámadás megkezdéséig folytatódott N. N. Voronov vezérezredes parancsnoksága alatt.

A Főhadiszállás és más frontok tartalékainak nagy részét a délnyugati arcvonalra irányították és ezen kívül átcsoportosítást hajtottak végre magán az arcvonalon belül is. Ebben a manőverben 48 ezred vett részt.

Jelentős átcsoportosításokat és összpontosításokat hajtottak végre a doni és a sztálingrádi arcvonalon is. A három arcvonalon a támadás időpontjában 198 tüzérezred volt, ebből 129 ezred a Legfelsőbb Főparancsnokság tartaléka. Ez a frontok összfegyvernemi és harckocsi egységeinek, valamint magasabbegységeinek tüzérségével együtt 13,5 ezer löveget és aknavetőt jelentett (az 50 mm-es aknavetők nélkül), ami ugyancsak jelentéktelen fölényt biztosított (1,3-szoros), de a határozott összpontosítás következtében ez a főirányokban 2,5—3-szoros, egyes hadseregeknél ötszörös túlerőt jelentett.

A délnyugati arcvonalon az áttörés szakaszán (22 km) 53—68 löveg és aknavető jutott egy arcvonalkilométerre (nem számítva a páncéltörő lövegeket), a Sztálingrádi Front 28 km-es szakaszán kb. 30, a Doni Front 6 km-es szakaszán 71,5.

A tüzérségi támadás magában foglalta a tüzérségi előkészítést, a roham támogatását, valamint a gyalogság és a harckocsik mélységben vívott harcának biztosítását.

A tüzérségi előkészítést 60—80 percre tervezték, amely 5—15 perces tűzcsapásokból és 20—65 percig tartó romboló tűzből állt.

A roham tüzérségi támogatása a tüzérségi tűznek 1,5—2 km mélységig való folyamatos összepontosításából állt.

A védelem mélységében vívott harc tüzérségi biztosítását az egyes ütegek és osztályok kísérő tűzösszpontosításai jelentették.

Hatalmas méretű szervező munkát követelt a tüzérségnek lőszerrel való ellátása. A védelmi harcok 4 hónapja alatt 4758 vagon lőszert használtak fel, és ezalatt odaszállítottak 5388 vagon lőszert, vagyis a felhasználtnál 630 vagonnal többet. Ez lehetővé tette tartalékok képzését. A támadás ideje alatt odaszállítottak 3923 vagon lőszert, elhasználtak 4810 vagonnal.

A közlemény igen sok adatot ismertet arra vonatkozóan, hogy a tüzérség a különböző arcvonalakon hány löveget, harckocsit, figyelőpontot, raktárt, katonát semmisített meg közvetlenül. A három front tüzérsége az ellentámadás ideje alatt (1942. november 19. —1943. február 2.), több mint 5,5 millió lövedéket és aknát lőtt ki.

A Nagy Honvédő Háborúban Sztálingrádnál alkalmazták először nagy méretekben a tüzérségi támadást, a gyalogság tűzhengerrel való támogatásának módszerét, ami a későbbiek folyamán alapvető módszerré vált.

Ugyancsak az évfordulóra megjelent cikkek sorába tartozik *Sz.* RUGYENKO: „A légierő az ellentámadásban" (11. sz. 47—54. o.) című tanulmánya.

A Legfelsőbb Főparancsnokság az ellentámadás előkészítésekor rendkívül nagy jelentőséget tulajdonított a légi támogatásnak.

Ebben az időben (1942) a németek nagy erőkkel rendelkeztek a sztálingrádi arcvonal déli szárnyán. Ott állomásozott a 4. légiflotta több, mint 1200 repülőgépe. Ennek megfelelően a szovjet frontok légierőit is megerősítették. Az ideirányított repülő hadseregek és hadtestek gépeivel együtt a repülőgépek száma 1350-re emelkedett. Ekkor már nem volt meg az ellenség minőségi fölénye sem. Míg a védelmi harcok kezdetén a repülőgépek egyharmada volt új típusú, az ellentáma-

dás kezdetére ez az arány már elérte a 73%-ot, a vadászoknál pedig a 97%-ot.

Itt készültek először alkalmazni — az új követelményeknek megfelelően — a légitámadást, amely biztosítja a földi csapatok állandó támogatását az egész támadás folyamán, beleértve a támadás előkészítését, a támadást és a védelem mélységében folytatott harcot.

A repülők a rossz időjárás ellenére fontos és pontos munkát végeztek a felderítés folyamán. Mégis, amikor november 19-én reggel megkezdődött a támadás, a repülők nem tudtak felszállni a sűrű köd miatt, és a légitámadást nem lehetett végrehajtani. Csak déltájban tudott néhány gép felszállni a legképzettebb pilótákkal. November 20-án, amikor a Sztálingrádi Front támadása is megkezdődött, az időjárási viszonyok még rosszabbak lettek, és a légierő tevékenységét az arcvonal minden szakaszán be kellett szüntetni. A repülőtevékenységet csak a támadás harmadik napján lehetett újrakezdeni. A bekerítés befejezése után a főerők a külső arcvonalon tevékenykedtek, és december elejéig a bekerített hadsereget ellátó repülőgépekre nem fordítottak kellő figyelmet. Ennek a helyzetnek az 1942. december 4-i parancs vetett véget. A szállítás megakadályozása a repülőterek elzárása és a szállítógépek megsemmisítése útján történt.

Ezt a feladatot sikerült megoldani. Amikor a németek már jelentős veszteségeket szenvedtek, megpróbálkoztak az éjszakai repülésekkel, de kevés sikerrel. A légiblokád 2,5 hónapja alatt 1160 repülőgépet vesztettek, köztük kb. 700 szállítógépet.

Az ellentámadás ideje alatt a szovjet repülők nehéz meteorológiai viszonyok között kb. 36 ezer felszállást hajtottak végre, ledobtak 141 ezer bombát, megsemmisítettek kb. 3000 ellenséges repülőgépet és jelentős mértékben hozzájárultak a nagy hadászati hadművelet sikeréhez.

A 12. számban közölt tanulmányok jelentős része a Szovjetunió megalakulásának 50. évfordulójára készült. Ezek között megemlítjük *A.* GRECSKO: „A Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének védelmében" (3—14. o.) című tanulmányát, amelyben a szerző rövid áttekintést ad a soknemzetiségű szovjet hadsereg kialakulásáról és fejlődéséről. A párt lenini nemzetiségi politikájának első nagyarányú próbája a polgárháború és az intervenció elleni harc volt. A Vörös Hadsereg osztályhadseregként jött létre munkásokból és parasztokból. A fiatal szovjet köztársaságok megszervezték a saját nemzeti alakulataikat is. A polgárháború tapasztalatai azt mutatták, hogy a belső és külső ellenforradalmi erőket csak egyesített erővel lehet szétzúzni. Ezt vette figyelembe a „KB Direktiva Tervezete a katonai egységről" 1919 márciusában, majd ezt követte 1919. június 1-én az OSZFSZK Központi Végrehajtó Bizottságának dekrétuma a szovjet köztársaságok: Oroszország, Ukrajna, Lettország, Litvánia, Belorusszia egyesüléséről a világimperializmus elleni harcra. A későbbiek során az OSZFSZK szerződést kötött Azerbajdzsánnal, Grúziával, Örményországgal, a Horezmi és Buharai Szovjet Köztársasággal. Ezek és a hasonló intézkedések eredményeképpen előrehaladt az egyesített reguláris alakulatok kialakításának folyamata. Míg 1918 májusában a Vörös Hadseregnek alig több, mint 300 ezer katonája volt, 1919 elején számuk meghaladta a 1,5 milliót, 1920 végén pedig az 5,5 milliót. A számbeli arányoknak megfelelően tökéletesedett a szervezés és az irányítás is. Ez a hadsereg 1922-ben befejezte az ellenforradalmi erők szétzúzását és az ország egész területén megerősödött a szovjethatalom.

A hadsereg összetételét és szellemét tekintve igazi internacionalista hadsereg volt. Százalékosan a következőképpen oszlott meg: oroszok — 77,6%, ukránok — 13,7%, beloruszok — 4%, lettek, tatárok, baskírok és más nemzetiségűek — 4,7%. A soknemzetiségű népből a tehetséges hadvezérek egész sora emelkedett ki.

Az 1920-as években folyt le a fegyveres erők megreformálása, az 1930-as években pedig az ötéves tervek eredményeként létrejött ipari bázis alapján megkezdődött az új fegyverekkel való ellátás. 1934 és 1938 között a harckocsik száma háromszorosára, a repülőgépeké két és félszeresére nőtt, a tüzérség száma 80%-kal emelkedett, a

személyi állomány pedig több mint kétszeresére nőtt.

A kizsákmányoló osztályok felszámolása után az 1936-ban elfogadott alkotmány kimondta az összes állampolgárok egyenlő katonai kötelezettségének elvét, a Legfelsőbb Tanács pedig 1939. szeptember 1-én törvényt hozott erről a kötelezettségről. Ezekben az években indult komoly fejlődésnek az új követelményeknek megfelelő szovjet hadtudomány is.

Az 1930-as években a Vörös Hadseregnek több alkalommal kellett fegyverrel megvédenie a szocialista rendszert: 1929-ben a kínai Keleti Vasútnál, 1938-ban a Haszán-tónál, 1939-ben Halhin-Golnál, 1939—1940-ben a finn háborúban.

Ezután a szerző áttekinti a Nagy Honvédő Háború főbb eseményeit, amelyek mind a soknemzetiségű állam, mind pedig a szocialista társadalmi rendszer nagy próbáját jelentették. Ebben a háborúban több mint 11 600 katona kapta meg a Szovjetunió Hőse kitüntetést és több mint 7 millió kapott különböző más kitüntetést. A háború alatt több mint 1640 ezer kommunistát mozgósítottak a hadseregbe, az 1941-es párttagság felét. 1941. július 1. és 1945. július 1. között 3 millió 788 ezer katona lett tagjelölt és 2 millió 376 ezer a párt tagja. A háború elején minden kilencedik katona volt párttag, 1945 elején pedig minden negyedik.

A tanulmány befejező részében a szerző rövid áttekintést ad azokról a háború utáni időkben lezajlott nagy gazdasági átalakulásokról, amelyek lehetővé tették a szovjet hadsereg teljesen új, a jelenlegi közvéleménynek megfelelő fegyverzettel való ellátását, az új fegyvernemek létrehozását.

A 12. számból megemlítjük még *M.* KAZAKOV: „A stratégiai tartalékok létrehozása és felhasználása (a Nagy Honvédő Háború első és második szakaszának tapasztalatai alapján)" (45—53. o.) című tanulmányát. A szerző azokat az intézkedéseket ismerteti, amelyeket a szovjet kormánynak még a háborút megelőző időszakban hozott annak érdekében, hogy a front veszteségeit feltöltő kontingenseken kívül meg legyenek az anyagi tartalékok is a hosszú háború folytatásához. Emellett javították a fegyverzet minőségét, elkezdték az új katonai egységek szervezését. 1941 közepére a szárazföldi csapatoknál már 300 hadosztály volt (ezeknek 25%-a a megalakulás stádiumában). A fegyveres erők létszáma meghaladta az 5 millió főt. Elkezdődött a nyugati katonai körzetek feltöltése a belső körzetekből, de a váratlan, hitszegő német támadás miatt ezeket az előkészületeket nem tudták befejezni. Az 1941-es év végére sikerült felállítani 400 új hadosztályt. A védelmi harcok hatalmas erőt követeltek, ily módon 1942 közepéig a nagy veszteségeket szenvedett egységeket nem tudták kivonni, hanem beolvasztották az újonnan érkezettekbe, amelyeknek nem voltak harci tapasztalataik.

1942 júliusától kezdve a Főhadiszállás tartalékait az arcvonalról kivont alakulatokkal egészítették ki. Novemberig két harckocsihadsereget, 80 lövészhadosztályt, 53 lövész- és 70 harckocsidandárt vontak vissza tartalékba feltöltésre, melyek komoly harci tapasztalatokkal rendelkeztek.

Az 1942—43-as téli hadjárat kezdetére a Főhadiszállás tartalékát 25 lövészhadosztály, 10 harckocsi-, 3 gépesített hadtest és 24 repülő hadosztály alkotta.

Ekkorra az ország gazdasága is átállt a haditermelésre és 1942 második felében már 15 800 repülőgépet, 13 600 harckocsit, 15 600 76 mm-es és ennél nagyobb űrméretű löveget gyártottak. A háború második szakaszának kezdetére megszűnt az ellenség mennyiségi fölénye a technika és a fegyverzet terén.

1943 nyarára a Szovjetunió katonai ereje tovább nőtt. Az ipar havonta átlagosan kb. 3000 repülőgépet, több mint 2000 harckocsit és önjáró löveget állított elő. A hadrakelt seregben 6,4 millió katona, csaknem 99 ezer löveg és aknavető, 9580 harckocsi és önjáró löveg, 8290 repülőgép volt. A téli hadjárat eredményeként az arcvonal hossza csaknem egyharmadával lerövidült, s mindez lehetővé tette, hogy a hadászati főirányokban nagy tartalékokat tudjanak összpontosítani.

Az a tény, hogy a Főhadiszállás tartalékában jelentős erők voltak, aktívan befolyásolta az 1943. évi nyári-őszi hadjáratok menetét és kimenetelét, mind a védelmi, mind pedig a támadó hadműveletekben. Az 1943. évi

nyári-őszi hadjáratokban a Főhadiszállás tartalékaiból 263 lövész- és 15 lovashadosztályt, 68 lövészdandárt, 42 harckocsi- és gépesített hadtestet irányítottak az arcvonal döntő szakaszaira.
(Lengyel István)

VOJNOISTORIJSKI GLASNIK (Jugoszlávia) 1971. 3. sz. — *Branko* PEROVIC: „Harcok a sinjavinai körzetben és Kolasinnál, 1942. április—május" (7—56. o.). A tanulmány a jugoszláviai, közelebbről a Crna Gora-i felszabadító mozgalom egyik kevésbé ismert fejezetével foglalkozik. 1942 tavaszán a csetnikek sikertelen támadást indítottak a partizánok ellen Kolasin térségében, amely egyik első jelentősebb megnyilvánulása volt a csetnikek kommunistaellenességének. A csetnikek árulására válaszul a partizánok is támadásba lendültek, sikert azonban ők sem tudtak felmutatni. A csetnikek megerősödő ellenállása, az ellátási és egyéb nehézségek visszavonulásra kényszerítették a partizánegységeket. (Lásd erről a szerző tanulmányát: *Vojnoistorijski Glasnik* 1966. 5. sz. 3—36. o.). A Főparancsnokság rendeletére a partizánok védelembe mentek át. Arra kellett ugyanis számítaniuk, hogy a csetnikek, kiaknázva korábbi sikereiket, megkísérlik a hadászatilag kulcsfontosságú slavniki körzet elfoglalását. A védelemre mintegy 2000 partizán készült fel, ezeket 10 alegységbe szervezték. Ez akkor tekintélyes erőnek számított és lehetővé tette, hogy a partizánok aktívan lépjenek fel Montenegró, a Szandzsák, Kelet-Bosznia és Hercegovina között elterülő térségben. A védelem bázisa a Durmitor-hegység volt. A csetnikek újjászervezték erőiket és április 16-án támadásba kezdtek. A Sinjavina-hegységben csapdába ejtettek és szétvertek egy partizánszázadot és elfoglalták a fontos Vratlo-szorost. Sikerült bekeríteniük két számbelileg gyenge partizánzászlóaljat is, de ezek egy éjszaka kitörtek a gyűrűből. A Crna Gora-i Partizán Főparancsnokság 6 partizánzászlóaljjal ellentámadást indított és április 23-ára visszafoglalta az elvesztett területet. Május 1-én erős csetnik kötelékek megtévesztő támadást indítottak a sinjavinai hegyekben, ugyanekkor főerőik Mojkovac elfoglalására készültek. Bár első támadásaikat a partizánok visszaverték, május 3-án egy 1400 főnyi csetnik alakulatnak sikerült behatolnia Mojkovacba, majd 5-én Bistrica is kezükbe került. A partizánok újjászervezve erőiket, ellenlökést hajtottak végre és visszafoglalták a két helységet. A csetnikeknek azonban egyes partizánparancsnokok hibái következtében csekély veszteségek árán sikerült elmenekülniük. Az egyes alegységek közötti együttműködés hiánya okozta azt is, hogy újból kudarcot vallottak a Kolasin körzetében megismételt partizántámadások. A május 15—16-án megindult partizántámadás 4 napi heves harc után összeomlott, a visszavonuló csapatokat a csetnikek egészen a Slavnik körzetig üldözték. Ezzel a balsikerrel zárultak le a partizánok összecsapásai a csetnikekkel 1942 tavaszán. — *Dragoljub* ŽIVOJINOVIĆ: „Paolo Taona di Revel olasz tengernagy szerepe az adriai-tengeri olasz politika kialakításában 1914—1919" (61—113. o.). Živojinović tanulmánya a magyar hadtörténészek számára is fontos, mivel a bennünket is érintő kérdést számos új dokumentum alapján újszerűen vizsgálja. Az olasz külés katonapolitika egyik fő kérdése az első világháború alatt és a háborút követő években az Adriai-tenger jövőjével kapcsolatos olasz álláspont kialakítása volt. Főleg Sonnino külügyminiszter foglalkozott sokat a kérdéssel, elgondolásait többnyire katonai tanácsadója, di Revel tengernagy véleménye alapján alakította ki, így a tengernagynak jelentős s mindeddig kellően nem értékelt szerepet tulajdoníthatunk e politika megformálásában. Már 1915-ben di Revel fogalmazta meg az antanthatalmak számára Olaszország álláspontját az adriai kérdésben, s minden bizonnyal Salvemini olasz történész is helyesen látja, amikor a tengernagyot tartja a dalmáciai olasz hódítás ideológiai megalapozójának. Di Revel nézete szerint Dalmácia birtoklása létfontosságú Olaszország számára. E politika ekkor még Ausztria—Magyarország ellen irányult, így kívánta di Revel — és általa Sonnino — Olaszországot a Monarchia rovására jelentős tengeri hatalommá fejleszteni. Ez indokolja, hogy még szövetségeseik hajóhadát sem látták szívesen az olasz beltengernek tekintett Adrián a

háború alatt. Ugyanez a magyarázata annak is, hogy a háború után Olaszország az egész egykori osztrák-magyar flottát magának követelte. Az adriai koncepció megformálásában di Revelt nem gazdasági vagy etnikai szempontok vezették. Csupán katonai szempontokkal törődött, s így lényegében megelégedett azokkal a területi nyereségekkel, amelyeket a londoni konferencia juttatott Itáliának. Sem Rijeka, sem Split birtoklása nem érdekelte túlságosan. Katonai szempontból viszont ellenezte, hogy Dalmácia Jugoszláviához kerüljön. Álláspontját Olaszországban is sokan ellenezték, s amikor 1919-ben a párizsi béketárgyalásokon Dalmáciát Jugoszláviához csatolták, di Revel tiltakozásul lemondott. — Számos kisebb közlemény értékes adalékokkal gazdagítja ismereteinket a jugoszláv partizánmozgalom egyes kérdéseiről. Közülük elsősorban *Mile* KONJOVIĆ: „Az usztasa politika és a Horvát Nemzeti Parasztpárt 1914-ben" (173—189. o.) a legérdekesebb. A nacionalista és elmaradott nézeteket valló parasztpárt befolyása már a háború előtt csökkent a horvát falvakban. A vereség a pártban is szakadást idézett elő: a jobboldal az usztasákkal, a baloldal a kommunistákkal kereste a kapcsolatokat. Az együttműködés egészen odáig terjedt, hogy a párt az usztasa kormánykoalíció részévé vált. Az usztasák nagyon fontosnak tartották a parasztpárt megnyerését. Tömegbázisukat kívánták szélesíteni és erre a korábban nagyon befolyásos parasztpárt alkalmasnak látszott. Céljukat azonban nem érték el: csupán a jobboldal, a párttagság csekély része állt be támogatóik közé; a párttagság, sőt a vezetőség döntő többsége némi ingadozás után végleg szakított az usztasákkal és csatlakozott a kommunista párt vezette népfrontmozgalomhoz. — A többi közlemény is sok új adattal gazdagítja a jugoszláv hadtörténelmet, így: *Todor* RADOŠEVIĆ: „A Nemzeti Felszabadító Hadsereg Főparancsnokságának iskolái és egyéb vezetőképző intézetek működése a háború alatt" (117—135. o.), *Ivan* ATONOVSKI: „Partizán katonai alakulatok szervezése és története Karlovač-Kordun körzetben a felszabadító háború alatt" (139—154. o.), *Sekula* JOKSIMOVIĆ: „Rangjelzések, csapatjelzések és kitüntetések a Nemzeti Felszabadító Hadseregben (1941—1945)" (157—169. o.), *Ljubomir* DURIĆ: „Területi katona-egészségügyi szolgálat a banijai körzetben a háború alatt" (191—206. o.), *Kosta* ZRILIĆ: „Gyalogsági fegyvereket készítő és javító üzemek és manufaktúrák 1941-ben" (209—219. o.) — A folyóirat gazdag tartalmát kronológiai összeállítás, szemlerovat és bibliográfia egészíti ki.

(Viniczai István)

WOJSKOWY PRZEGLĄD HISTORYCZNY (Lengyelország) 1972. 3. sz. — *Antoni* KARPINSKI: „Az 1 Lengyel Hadsereg átcsoportosítása a magnuszewi hídfő hátában, 1944. augusztus 6—9. között" (3—38. o.). Az 1. Lengyel Hadsereg 1944—45. évi harctevékenységéről megjelent eddigi publikációk nem foglalkoztak átcsoportosítási kérdésekkel. A szerző gazdag levéltári forrásanyagra támaszkodva dolgoz fel egy olyan nagy távolságra (73 km) sikeresen végrehajtott átcsoportosítást, amely előzetes tapasztalatok nélkül, bonyolult hadműveleti-harcászati helyzetben, rendkívül nehéz feladatot rótt a vezetésre és törzseire. Ezek hatalmas erőfeszítéseit, a menetek, az ellátás, a hírösszeköttetés, a légvédelem megszervezését és végrehajtását ismerteti a tanulmány. — *Michał* PIRKO: „Az első katonai függetlenségi szervezetek történetéből Suwalki körzetében, 1939—1941 között." (39—75. o.). A hitlerista megszállás első éveiben alakult konspirációs csoportokról eddig kevés feldolgozás jelent meg. A mély hazafias érzés fűtötte csoportok ideológiai-politikai ellentéteit, a csoportok egyes tagjainak tevékenységi területeit s a hitleristák megtorló intézkedéseit tárgyalja a cikk. A német fasiszták fő célul a lengyel nép szó szoros értelemben vett fizikai megsemmisítését tűzték ki. Ezért a lengyel nép mindenekelőtt a létfenntartásáért küzdött, e harca azonban elválaszthatatlanul összefonódott a függetlenség visszaszerzéséért folytatott harccal is. A német csizmák alatt nyögő lengyelek között gyorsan folyt a szervezkedés, a fegyveres alakulatokban a vezetőszerep — főként az első időben — a volt Pilsudski-tisztek kezébe került. — *Maria* TURLEJSKA: „A háború és béke forduló-

pontján. A népi demokratikus államok kialakulása 1944—45-ben" (76—94. o.). Csehszlovákia, Jugoszlávia, Bulgária, Románia, Magyarország és Lengyelország politikai, társadalmi és gazdasági helyzetét ismerteti a háború utolsó évében, összehasonlítva a hat állam sajátos fejlődési szakaszait. A haladó társadalmi erők a kommunista pártok vezetésével összefogtak hazájuk s népük függetlenségének és szabadságának kivívásáért. Az egyes országok nemzeti bizottságai programokat bocsátottak ki, melyek a későbbi népi demokráciák alapjául szolgáltak. A szerző gazdag forrásanyagra támaszkodva tárgyalja a délkelet-európai államok népfelszabadító harcai érlelődésének és kibontakozásának, valamint a szovjet hadsereg felszabadító hadműveleteinek eseményeit, s az egyes országok belpolitikai pártharcainak, majd a népi demokratikus államok létrejöttének s a szocialista átalakulás feltételeinek kiépülését. — *Marian* PORWIT: „A »Narew« hadseregcsoport és a Kowalski hadműveleti csoport (»Modlin« hadsereg) harcai, 1939. szeptember 6—8. között" (95—128. o.). Lengyelország 1939. szeptemberi védelmi harcainak egyik jelentős hadműveletét ismerteti, a résztvevő 1., 18., 20., 33., 35., 41. gyalogoshadosztályok, a 10. páncéloshadosztály és a támogató légierők harctevékenységeinek pontos bemutatásával. — *Norbert* MICHTA: „Harc a népi hatalom megszilárdításáért Krakkó körzetében, 1946—47-ben" (129—147. o.). A Lengyel Munkáspárt KB 1945. júniusi plénuma meghatározta a párt irányvonalát, amely szerint megalkuvás nélkül harcolni kell a reakció minden formája s a föld alatti terrorista bandák ellen. A népi állam csapást csapás után mért a reakciós bandákra. A lengyel Állambiztonsági Hatóság szervei egymásután likvidálták az ellenséges csoportokat, akik a lengyel nép legjobb fiai ellen emelték fel gyilkos kezüket. A Lengyel Munkáspárt mozgósította a dolgozó tömegeket és 1946 tavaszán Krakkó körzetében is megalakították a Polgári Milícia Önkéntes Tartalékát (ORMO-t), kb. 5 és félezer fővel, amely a reakciós terroristák rémévé vált. — *Witold* BIEGANSKI: „A lengyel tiszti légió és lengyel szerződött tisztek brit katonai szolgálatban Nyugat-Afrikában" (148—163. o.). A nyugati szövetségesek oldalán 1940 májusában kb. 85 ezer lengyel katona harcolt. A soraikból alakult lengyel tiszti légió (241, később 382 tiszt) és 450 főnyi szerződött lengyel tiszt brit szolgálatban részt vett Nyugat-Afrika biztosításában. Lengyel egységek harcoltak Észak-Afrikában is és különösen Tobruk hosszan tartó védelmében tűntek ki. A tanulmány ismerteti a lengyel emigrációs kormánnyal folytatott londoni tárgyalásokat a légió felállításáról és lengyel önkéntes tiszteknek a különböző harctereken való bevetéséről. — *Stanislaw* OWĘCKI: „Osztrákok a lengyel ellenállási mozgalomban" (164—188. o.). A legtöbb osztrák, aki a lengyel ellenállási mozgalomban tevékenykedett, a Wehrmachtban szolgált. Sok lengyel hazafi életét mentették meg a Generalgouvernementhez beosztott osztrák katonák. Osztrák és lengyel dokumentumok alapján ismerteti több osztrák orvos, mérnök, vasutas áldozatos segítségét a barbár hitlerista megszállók elleni harcban. — *Franciszek* SKIBINSKI: „Megjegyzések a hadászatról folytatott vitához" (218—237. o.). A hadászat fogalmát és alapelveit világítja meg a hadtudomány klasszikusainak megállapításai és hadtörténelmi példák alapján. — A számot szemlerovat, eseménykrónika és második világháborús bibliográfia teszi gazdagabbá.

(Windisch Aladárné)

KRÓNIKA

BESZÁMOLÓ A PETŐFI SÁNDOR SZÜLETÉSÉNEK 150. ÉS AZ 1848—49. ÉVI FORRADALOM 125. ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL RENDEZETT EMLÉKÜLÉSRŐL

Dr. LIPTAI ERVIN ezredes, a történelemtudományok kandidátusa, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum parancsnoka üdvözlő szavai után dr. NAGY GÁBOR ezredes, a hadtudományok kandidátusa, a Magyar Néphadsereg politikai főcsoportfőnökének első helyettese megnyitó beszédében Petőfire emlékezett. Petőfi születésének 150. évfordulóját ünnepeljük — mondotta —, akinek neve jelképévé vált népünk haladásáért és szabadságáért folytatott sokévszázados küzdelmének, példája, eszmei öröksége napjainkban is él, haladó hagyományainkat megőrző szocialista nemzeti tudatunk alkotó része. A nép érdekeinek megalkuvást nem tűrő harcosa volt, ezért válhatott kora demokratikus igényeit meghaladó nézeteivel a mát sejtető forradalmárrá, igaz hazafivá. Hazafiságát a nép mélységes szeretetéből fakadó politikai hitvallása, forradalmisága töltötte meg tartalommal, és szélesítette nemcsak a magyar, hanem valamennyi nép közös érdekeit magában foglaló demokratikus internacionalizmussá.

Petőfi költő volt, de egyben kora Magyarországának jelentős szellemi vezéralakja; politikus, katona, akinek életműve halála után is nagy történelmi feladatok megoldását szolgáló harci program. Neve zászló volt 1848—49-ben, majd ezt követően a magyar nép függetlenségi és kizsákmányolás elleni mozgalmaiban. Petőfi neve politikai programot jelentett a Horthy-fasizmus elleni, a demokratikus Magyarország megteremtéséért folytatott küzdelemben, s a felszabadulás után eszmei öröksége, az új élet kibontakozásának alkotó része lett.

Petőfi túlnőtt határainkon, ott is becsülik, tisztelik, és ezekben a napokban megemlékeznek róla; magukénak vallják mindazok, akik megismerték, s az egyetemes emberi kultúra kiemelkedő reprezentánsaként a legnagyobbak közé sorolják.

Mi, a Magyar Néphadsereg katonái magunkénak valljuk Petőfi Sándort, a költőt, politikust, a forradalom és szabadság ügyéért fegyverrel is harcoló, életét áldozó katonát. A forradalmi honvédelem eszméjének megtestesítője volt, hagyatékának ápolása, őrzése megtisztelő kötelességünk.

Ezt követően BALÁZS JÓZSEF alezredes, a *Hadtörténelmi Közlemények* főszerkesztője *„Petőfi a forradalom és szabadságharc költője"* címmel megtartotta a konferencia első előadását, melynek bevezetőjében leszögezte: Petőfi Sándor születésének 150. évfordulóján a Magyar Néphadsereg nagy tisztelettel adózik a költő emlékének. Petőfi itt van közöttünk, tettei, eszméi tovább élnek bennünk. Példaképünk, azzá teszi egész életútja, az elnyomott nép ügyének odaadó szolgálata, forradalmisága, a szabadságért vívott harcban tanúsított következetessége.

A Petőfi-örökséget, a forradalmár költő eszmei-politikai szerepét a tudomány már tisztázta. Világosan áll előttünk az európai haladás eszmekincséből táplálkozó költői, politikai világképe, eszmei tisztasága és ebből fakadó forradalmi gyakorlata. Ez a kép men-

tes a múlt idők túlzásaitól és hamisításaitól. A marxista történetírás és irodalomtörténet megtisztította azoktól a különleges jegyektől, amelyekkel — épp forradalmi programjának realitása és aktualitása elködösítése érdekében — a múltban teleaggatták.

A következőkben az előadó Petőfi emberi, költői magatartásának ama vonásairól beszélt, amelyek őt a magyar nép, a fegyveres erők tagjai számára a legjobb nemzeti, forradalmi és szabadságharcos tulajdonságok megtestesítőjévé, példaképpé teszik.

Petőfi és a nép kapcsolatáról szólva Balázs József rámutatott, hogy széttéphetetlen kötelékek fűzték a korabeli magyar társadalom dolgozó népéhez, elsősorban a parasztsághoz. Az ő költészetében az irodalom legmagasabb fokán jelenik meg a kizsákmányolt és elnyomott paraszti milliók világa. Belülről, a teljes azonosulás szintjén eleveníti meg a nép szenvedéseit, vágyait. Ez az azonosulás tette képessé, hogy költészetében a nép nyelvén fejezze ki annak érzelmeit, gondolatait és ezért válhatott az a népi kultúra szerves részévé.

Mélyen a hazai talajban gyökeredzik forradalmisága is. A szülőföldből — az imádott Alföldből — sarjadt, és mély hazaszeretetének éltető melegétől terebélyesedett hatalmas fává. Hazafiságának szerves alkotó elemét képezi a történelmi múlt minden haladó mozgalma, minden olyan haladó alakja, aki a haza védelmével és szolgálatával véste be nevét népünk emlékezetébe. A társadalmi ellentmondások, az elmaradottság felszámolása érdekében idézi szellemüket.

Petőfi tudatosan, plebejus forradalmárként vállalta a kizsákmányoltak érdekeinek szolgálatát. Magatartásának alapvető sajátossága, hogy költészetét, egész életét a nép ügyének, a demokratikus eszmék terjesztésének, a zsarnokság elleni küzdelemnek szentelte. Megváltónak tekintette önmagát, aki önzetlenül szolgálva népét, tudatosítja benne helyzetének tarthatatlanságát és mozgósítja, harcba viszi ennek megváltoztatásáért.

Nem alap nélkül nevezi magát a költő a XIX. század hű gyermekének. Ismerte és világnézetének alakulásában döntő szerepe volt a század első felében született szociális elméleteknek. Közismert nála a francia forradalom hatása — hiszen az mindennapi olvasmánya volt —, de kevésbé bizonyítható, bár fellelhető az utópista szocialista és kommunista eszmeáramlatok közvetlen hatása.

Mint az elmúlt évek kutatása ezt bizonyította, a szocialisztikus, kommunisztikus eszmék sokkal nagyobb hatással voltak a kor íróira, költőire, mint ez korábban ismert volt. A csúcson Petőfi állt, a korabeli Európa eszmeáramlatába beleágyazott társadalmi radikalizmusával, népi forradalmiságával. Mint Vasvári írta, európai pontra emelkedve, és onnan letekintve tudott élesen ítélni e hon zivataros múltjáról... függetlenül széttekinteni a jelen felett, és mert álmodozni egy szebb jövőről.

Petőfi nemcsak álmodott, hanem tudatos forradalmárként cselekedett is. Bár már 1845-től megkezdődött a konzervatív és reakciós erők támadása a költő ellen, ez sem megfélemlíteni, sem meghátrálásra kényszeríteni nem tudta. 1846-tól egyre aktívabb részt vállal az irodalmi demokrácia szervezéséből, tagja a Tízek Társaságának. Vezéralakja lett a fiatal Magyarországnak.

A magyar múlt forradalmi hagyatéka alkotó része forradalmiságának; de nemcsak a magyar haza függetlenségéért, nemcsak a magyar nép felemelkedéséért küzd. A haza és a magyar nép szabadsága és a világszabadság összefonódik és szerves egységet képez gondolkodásában. Tudja, hogy népe csak akkor számíthat sikerre a társadalmi felemelkedésért folytatott küzdelemben, ha ez a harc világméretekben bontakozik ki. Forradalmisága szétfeszíti a nemzeti kereteket, az egész emberiség sorsát a vállára veszi. Az egész világra kiterjedő forradalom víziója vissza-visszatérő motívum költészetében. Politikai tisztánlátását bizonyítja, hogy az osztályharcot összekapcsolja a nemzeti függetlenségért vívott harccal, egyidejű harcot hirdet az úri önkény és a Habsburg-elnyomás ellen.

A továbbiakban 1848 márciusának előzményeit és eseményeit vázolva az előadó rámutatott: a radikális ifjúság — kötük Petőfi — szerepe a forradalom előkészítésében és a sorsdöntő napokban meghatározott jelentőségű, ők

fogalmazták meg a nép követeléseit, mozgósították a tömegeket a forradalom győzelméért és a haza függetlenségéért vívott harcra.

Petőfi alakja — bár bizonyos társadalmi erők azt akadályozták — végig lobogó lángja a magyar forradalomnak és szabadságharcnak.

Petőfi következetes forradalmiságát, demokratizmusát, republikánus elveit kifejező költészete és életműve a mához is szól. Eszméit nem a kortársak, hanem mi, a szocialista utókor valósította meg. Büszkén valljuk, hogy a világszabadság eszméjével párosult mély patriotizmusa, megalkuvást nem ismerő helytállása, áldozatvállalása követendő példa. Varázsa ma is eleven erővel hat, a nép szeretetére, a hon védelmére buzdít, lelkesít.

A kétnapos tanácskozás következő előadója, SZABÓ LÁSZLÓ alezredes, a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia főtanára *„Petőfi a szabadság fegyveres védelmezője"* címmel tartotta meg *referátumát*, amelyben a katona Petőfire emlékezett. A költő ifjúkori, hányatott katonáskodásának taglalása után, mondanivalójának középpontjába Petőfinek Bem hadseregében betöltött szerepét állította és vizsgálta egész hősi haláláig.

A 28. honvédzászlóalj „fegyelmezetlenkedő" századosa 1849. január 25-én vonult be Szelindekre, az erdélyi hadsereghez. Bem azonnal segédtisztjévé nevezte ki. Jól tudta, hogy a törzséhez vezényelt fiatal százados a legnagyobb magyar költő, az ország szellemi vezetőinek egyike. Kölcsönösen tisztelték és becsülték egymást. Az „összeférhetetlen" Petőfi apjaként tisztelte Bemet. Ellentmondás nélkül vállalta a Bem táborában meglevő forradalmi fegyelmet. Összezördülései itt senkivel nem voltak.

A költő bevonulásakor az erdélyi hadsereg igen nehéz helyzetben volt. Így Petőfi tűzkeresztsége sem sokáig váratott magára. Február 4-én a mintegy kétszeres túlerőben levő császáriak megindultak a Vízaknára visszahúzódott Bem ellen. Kezdeti sikerek után a magyar sereg kénytelen volt visszavonulni. Petőfi a szemtanúk szerint a jobbszárnyon harcolt. Mint segédtiszt közvetítette Bem parancsait és közben bátorította, buzdította a küzdőket.

A visszavonulás során, mikor „négy nap dörgött az ágyú Vizakna és Déva között", Petőfi mindvégig ott van a küzdők között, s február 15-én a *Közlöny*nek készített tudósításában részletesen beszámolt a hősi harcról. Arról, hogy személy szerint ő hol volt és mit csinált a harcok alatt, szerényen hallgat a tudósítás, de biztosra vehetjük, hogy harcolt Szászsebesnél és Szászvárosnál is.

A visszavonulás után Bem visszacsapott és maga előtt hajtva a meglepett ellenséget, néhány nap alatt megtisztította Erdélyt. Petőfi azonban ebben a hadjáratban már nem vehetett részt. Bem még a piski csata előtt futárként Debrecenbe küldte. Viszontagságos út után, február 15-én érkezett meg Debrecenbe. Rövid itt-tartózkodása alatt átadta a futárpostát, megírta tudósítását a *Közlöny* számára, öltözködése miatt ismét összekapott, ezúttal magával a hadügyminiszterrel, Mészáros Lázárral, aminek következményeképpen lemondott rendfokozatáról, majd Kossuth futárjaként, már egyszerű polgárként indult vissza Erdélybe. Épp jókor érkezett, hogy Bem oldalán részt vehessen a március 2—3-i medgyesi ütközetben. Bem visszaadta rangját, de a hadjáratban tovább nem vehetett részt, mert megbetegedett, s Bem Szalontára küldte gyógyulni.

Még nem épült fel teljesen, mikor türelme fogytán visszaindult Bemhez, aki közben kiűzte az ellenséget Erdélyből. A költő katonai szolgálatának legbékésebb napjai következtek. Személyi segédtisztként működött továbbra is Bem mellett. Beosztásának megerősítése az április 3-i parancsban jelent meg, április 10-én pedig Bem személyesen tűzte mellére a III. osztályú érdemjelet az ellenség előtt tanúsított bátorságáért.

Bemmel ezután a Bánátba indult. Itt, a Temesvár melletti Freidorfban, május 3-án nevezte ki Bem őrnaggyá, s Kossuthhoz küldte levelekkel, amelyek egyikében az őrnagyi kinevezés megerősítését kérte a kormánytól. A költő május 6-án érkezett meg Debrecenbe, s délután a 26 éves kitüntett főtiszt már nem volt katona. Ezúttal Klapkával, az új hadügyminiszterrel támad nézeteltérése, mire benyújtotta lemondását.

Petőfi életének legnehezebb időszaka következett ezután. Pestre ment, ahol nélkülöznie kellett. Bem értesülve nehéz helyzetéről, 200 forintot küldött neki, s ismét maga mellé hívta. Visszautasította a meghívást. A szabadságharc ügye rosszra fordult. A költő a közelgő vihar elől Mezőberényben húzta meg magát. Itt érték Bem küldöttei, s most nem utasította vissza a meghívást.

Bemmel július 25-én találkozott Berecken. A tábornokot nehéz gondok között találta. Ligyersz cári tábornok csapatai közeledtek. Bemnek nem volt más választása, eléje kellett állnia, lekötni, harcra kényszeríteni, hogy ezzel megkísérelje megakadályozni a cári csapatok kijutását az Alföldre. Az ütközetre Segesvárnál került sor. A költőt Bem nem akarta magával vinni, de Petőfi követte őt. Változatos küzdelem után a túlerőben levő ellenség szétszórta Bem csapatait. A csatában a költő is hősi halált halt. Hitelt érdemlő szemtanúk a harcmező több pontján látták. Elfogadható adatok szerint Fehéregyháza és Héjjasfalva között, az Ispán-kút bokrainál esett el.

A forradalom katonája volt, a szabadság, a forradalom mindhalálig bátor, odaadó katonája — hangsúlyozta befejezésként az előadó —, akinek korlátokat nem tűrő forradalmisága, bár összeütközésbe kerülhetett a formális fegyelemmel, de a Bem által is képviselt forradalmi fegyelemmel soha.

Dr. MOROIÁN GYÖRGY alezredes, a Kossuth Lajos Katonai Főiskola tanára, Petőfi példamutatásának a hazafias nevelésben betöltött múltbeli és jelenbeli szerepéről beszélt. A kérdés aktualitását aláhúzza, hogy korunkban végbemenő politikai és gazdasági fejlődés hatása nemhogy csökkentené, de növeli a hazafias eszmék, a nemzeti érzés terjedését. A szocializmus építésének körülményei között ez az érzés megújul, változik, fejlődik, iránya alakul, sokkal mélyebbre hat. A nagy erők mozgósítására képes nemzeti érzés mai feladata az internacionalizmus megvalósításával a fejlett szocialista társadalom építése.

Petőfi korában a magyar ifjúság elsősorban a nemzeti függetlenségért, a nemzeti felemelkedésért, a magyar nyelv használatáért harcolt. Ebben a harcban a költők, közöttük is elsősorban Petőfi járt elöl. A költő elsősorban a forradalomra való buzdítást tartotta fő kötelességének.

A Horthy-korszak természetszerűleg a rendszer nacionalista céljainak szolgálatába akarta állítani Petőfi örökét. Egyes kiragadott verssorokkal igyekeztek a költő nacionalizmusát bizonygatni, ugyanakkor forradalmiságát, hazafias lelkesedését „csupán izgága összeférhetetlenségnek tartották". Forradalmi verseit költészete jelentéktelen részének, forradalmi vezérségét színészkedésnek tekintették.

A munkásság és a haladó értelmiség számára a súlyos elnyomatás idején az ő hazafisága volt a legfontosabb éltető erő. Petőfi neve alatt küzdöttek Európa különböző országaiban a magyarokból alakult partizáncsoportok a fasizmus ellen.

Petőfi eszméjét, jövendölését váltotta valóra a magyar nép a felszabadulás után, midőn élt kivívott jogával és megteremtette hazánkban a proletárdiktatúrát, a munkásság államát, és megkezdte a szocializmus építését.

A belső és külső reakció összefogott erői 1956-ban véres ellenforradalmat robbantottak ki hazánkban. A tömegeknek Petőfi eszméit hirdették, figyelmen kívül hagyva azt a tényt, hogy ami 1848-ban helyes és jogos követelés volt, az a szocializmus építésének időszakában már idejétmúlt, helytelen követelésnek számít.

Az ellenforradalmárok aljas terve nem sikerült. Az igaz hazafiak a kommunisták vezetésével fegyvert ragadtak, Petőfi szellemében szembeszálltak az ellenforradalmárokkal és a szövetséges államok által nyújtott segítséggel visszavonulásra kényszerítették őket.

Hazánkban napjaink fontos nevelési feladatai közé tartozik a fiatalok hazafias nevelése. Nem közömbös ugyanis számunkra, hogy a párt ideológiája, eszméi mennyiben válnak érthetővé ifjúságunk számára, s az ifjúság mennyiben cselekszik azok szellemében. Az általuk végzett munka, a szocializmus építésében vállalt önzetlen tenniakarásuk, az elemi és természeti csapások elhárításában és a károk helyreállításában való részvételük azt bizonyítja, hogy megértették pártunk ideológiáját.

Való igaz viszont, hogy ifjúságunk

nem ismeri eléggé nemzeti múltunk nagyszerű alakjainak tudatos hazafiságát, a hazáért végzett áldozatos munkáját. Fiataljaink egy részénél gyakran találkozunk a haza iránti közömbösséggel, nemzeti hagyományaink lebecsülésével, sikereink, eredményeink lenézésével, ugyanakkor a tőkés államok kritikátlan dicsőítésével. Ez még inkább aláhúzza a hazafias nevelés fontosságát napjainkban.

Az előadó beszélt az ifjúság sajátos hazafias feladatáról, a katonai szolgálatról. A fiatalok nevelésében külön helyet foglal el a haza védelmére, a katonai szolgálat maradéktalan ellátására való felkészítés. A katonai szolgálat minden időben egész embert kívánt és kíván. Akik ténylegesen szeretik hazájukat, azok készek még életük feláldozásával is megvédeni.

Hadseregünk igen sokat tett és tesz a fiatalok formálásáért. A jövőben nagyobb gondot kell fordítani történelmi hagyományaink ápolására. Az ifjúságot jobban be kell vonni a szocializmus építésébe, hogy büszkék lehessenek eredményeikre, értsék és érezzék a végzett munka sikerének jelentőségét és megvédésének fontosságát.

1972. december 19-én folytatódott konferencia első referátumát URBÁN ALADÁR, a történettudományok kandidátusa, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának docense tartotta *„A márciusi ifjúság a forradalmi háborúról és a haza védelméről"* címmel.

Előadásának bevezetőjében megállapította: 1848. március 15-e, a márciusi ifjúság és az 1848—49-es magyar szabadságharc tudatunkban összetartozó fogalmak. Petőfi és Vasvári szerepe tölti meg tartalommal ezt az emlékezést. Példájuk és hősi haláluk jelzi, hogy az 1848-as magyar baloldal tudatosan és következetesen kivette részét a fegyveres honvédelemből.

Urbán Aladár előadásában annak a kérdésnek vizsgálatát állította középpontba, hogy miként vélekedett a forradalmi baloldal az önvédelmi háború adott magyarországi eszközeiről: a ***nemzetőrségről és honvédségről.***

A nemzetőrségről szólva elsőként azt a különbséget elemezte, amely az 1789. évi francia és az 1848-ban szervezett magyar nemzetőrség között volt. Előbbi ugyanis csak 1791-ben, míg utóbbi — bár ez is spontán alakult — az 1848. áprilisi törvényekben azonnal elnyerte szentesítését, törvényes állását. A magyar nemzetőrség intézményének törvénybe iktatásában nagy szerepe volt a pozsonyi országgyűlésen Kossuthnak és eszmetársainak, akik hangsúlyozták: a nemzetőrség már létezik, azt tehát szankcionálni kell. Igaz, a jóváhagyás csak vagyoni korlátozás mellett történt meg, amiért a baloldal erélyesen kritizálta is a nemzetőrségről szóló törvényt. Amikor pedig a kormány a törvények értelmében megkezdte a nemzetőrség országos felállítását, a forradalmi ifjúság megkísérelte megmenteni a márciusban létrejött saját fegyveres szervezeteit, de ez az erőfeszítése nem járt sikerrel.

Az előadó a továbbiakban rámutatott: igaz, hogy ezzel gyengült a baloldal helyzete, de azt is látnunk kell, hogy a kormánynak szembe kellett néznie ezen kívül még a volt polgárőri alakulatok (v. lövésztestületek) együttmaradási szándékával, vagy azzal a veszéllyel, hogy a vidéken *nemzetiségi elkülönülés* alapján szerveződik a nemzetőrség. Ez pedig magában hordta volna a fegyveres összeütközés, a polgárháború gyors kirobbanását. Ezért a Batthyány-kormánynak az egységes, a lakóhely szerinti nemzetőrség szervezéséhez való ragaszkodását nem lehet kizárólagosan antidemokratikus lépésként értékelni.

Ezt a nemzetőrséget egyébként a törvény és a kormány egyaránt helyi rendőri, rendfenntartó feladatokra szánta. A gyakorlatban — mindaddig, amíg tábori szolgálatra nem került sor — ez is volt a feladata, bár maguk a pozsonyi törvényhozók is tudták, hogy a francia tapasztalatokat követve a felfegyverzett polgárság szerveit hozzák létre a sorkatonasággal szemben. Erről a mögöttes gondolatról azonban csak a baloldal sajtója beszélt, amikor rámutatott: nem a nehéz, ósdi szuronyos katonai fegyverek kellenek a nemzetőrségnek, hanem könnyű vontcsövű puskák, amikkel gyorsan megtanul lőni és amivel a barikádok mögül eredményesen veheti fel a harcot. Erre azonban nem került sor, miként arra sem, hogy a magyar forradalom önvédelmi hadserege — a francia mintához hasonlóan

— a magyar legénységű sorezredek és a nemzetőrség alakulatainak „amalgámjából" alakuljon meg. (Bár az 1792. nyári fejleményekhez hasonlóan, 1848 augusztus—szeptemberében nálunk is megszületett egy, a cenzust, a vagyoni feltételeket mellőző *önkéntes nemzetőrség.)*

Az 1848—49. évi magyar szabadságharc sajátos jellegzetessége — hangsúlyozta az előadó —, hogy *tömeghadserege* a sajátos körülmények között alakult *honvédség* zászlóaljaiból szerveződött. Mi volt ezeknek az alakulatoknak a jelentősége 1848 nyarán? Először is az, hogy szervezésük az első pillanattól mellőzte a vagyoni cenzust és minden rendű és rangú *önkénteseket* felfogadott soraiba. Másrészt pedig — a kezdeti „rendes vagy mobilis nemzetőrség" megjelölése ellenére — a három évre jelentkezett önkénteseket komoly, a *sorkatonasághoz hasonló* kiképzésben részesítették. (A három évi szolgálati idő és az önkéntesség természetesen csak 1848 szeptemberéig, az újoncozás bevezetéséig volt érvényben.) A honvédzászlóaljak természetesen katonai fegyelem alatt állottak, de nem tartoztak a sorkatonasággal azonos parancsnokság alá. Szervezésüket az 1848 májusában felállított Országos Nemzetőrségi Haditanács irányította, amely egészen 1848 decemberéig nem volt a Hadügyminisztériumnak alárendelve.

Az előadó a továbbiakban elmondotta, hogy a közkeletű vélekedéssel ellentétben, a honvédség felállításának gondolata nem a baloldaltól ered, sőt az — különleges kormánykatonaságnak vélve a terveket — kezdetben fenntartással is kezelte. Csak a május közepén a délvidéken bekövetkezett kritikus helyzet és az akkor megkezdett toborzás nyugtatta meg a forradalmi ifjúságot, amely maga is lelkesen részt vett a toborzásban, sőt Vasvári szerint jelentős részük a „hadi nemzetőrök" (a honvédek) közé állott. Az ifjúságnak: diákoknak, nemes és nem nemesi származású *értelmiségieknek* ez, a feudális hadseregekben ismeretlen (a 10%-ot természetesen meg nem haladó) aránya tette azután lehetővé, hogy a honvédzászlóaljakat viszonylag gyorsan kiképezték, s hogy azoknak az értelmiségi fiatalokból lett, harctéri tapasztalatokat szerzett altisztjei *1848 őszén* az újonnan felállított honvédzászlóaljak megbízható *tiszti kádereit* adják.

Így vált, így lehetett szélesebb értelemben az 1848-as forradalmi ifjúság, elsősorban a nemesi és nem nemesi értelmiség fontos tényezője a magyar szabadságharcnak, annak a küzdelemnek, amelynek biztosra várható eljövetelét mind Petőfi, mind a *Marcius Tizenötödike* szinte az első pillanattól hangoztatták. Amikor pedig eljött a harc pillanata, a közvélemény formálásában olyan fontos szerepet játszó demokrata és radikális fiatalság legjobbjai vezetésével vette ki részét a honvédség vagy a szabadcsapatok küzdelméből.

Dr. BORUS JÓZSEF kandidátus, az MTA Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa előadásának bevezetéseként 1848—49 historiográfiájának mostani problémáiról beszélt, kitérve néhány fontosabb mű értékelésére, továbbá a sürgősen elvégzendő feladatokra. Ilyen sürgős munka lenne a honvédsereg tisztikara teljes jegyzékének elkészítése, hiszen ma még azt sem tudjuk pontosan, hogy hány honvédtábornok volt 1848—49-ben.

Az altábornagyoknál nincs probléma, ha azokat tekintjük honvéd-altábornagynak, akik az Országos Honvédelmi Bizottmánytól kapták kinevezésüket. Nem számítva a hosszabb-rövidebb ideig magyar szolgálatban állt császári és királyi altábornagyokat — hat ilyen volt —, hat honvéd-altábornagyról tudunk. Közülük Bem József már tábornokként került Magyarországra, s itteni érdemeiért az OHB léptette elő. A másik lengyel, Dembinski Henrik pedig eleve altábornagyként érkezett, s ezt a rangját ismerte el a OHB. A másik négy magyar származású: Görgey Artúr, Kiss Ernő, Mészáros Lázár és Vetter Antal. Közülük Görgey nyugalmazott cs. kir. főhadnagy volt, majd honvéd százados lett. Kiss Ernő és Mészáros Lázár huszárezredes; Kiss Ernő lett az első igazi honvédtábornok 1848 októberében, Mészáros pedig mint hadügyminisztert még V. Ferdinánd léptette elő 1848 júniusában „tábornoki őrnagy"-gyá, majd mindkettőjüket az OHB 1849 elején, illetve tavaszán altábornaggyá. Végül Vetter, egy nyugalmazott huszáralezredes fia, 11 éves kora óta

(!) katona, 1848 tavaszán alezredes. Említésre méltó, hogy ő volt az első osztrák tiszt, aki a magyar kormánynak felajánlotta szolgálatait. 1848 szeptemberében lett ezredes, utána megszervezte és vezette a táborkart; novemberben vezérőrnagy, 1849. március 9-én főparancsnok és altábornagy.

A vezérőrnagyok száma már bizonytalan, illetve 34-ről tudjuk biztosan, hogy elérte ezt a rendfokozatot, kérdéses háromnál, és szóba került még további kettő. Közülük báró Majthényi János volt a legöregebb, 1788-ban született. 1848-ban nyug. őrnagy volt, majd ezredesként Komárom vára első magyar parancsnoka lett. 1848 októberében Kossuth tábornoknak szólította, majd ez után kérte az OHB-tól számára a kinevezési okiratot. Majthényi 1849 elején ingadozó lett, mire szabályosan kikergették Komáromból.

A legfiatalabb Czetz János volt, 1822-es születésű, 1848-ban cs. kir. főhadnagy volt, és 1849 májusában lett vezérőrnagy. Nem sokkal volt nála idősebb Klapka György és Kazinczy Lajos, mindkettő 1820-as évfolyam. A legtöbb tábornok harminc és negyven, illetve negyven és ötven év közötti volt, a hasonló beosztású osztrák tábornokok viszont ötven, méginkább hatvan év felettiek voltak, de akadt közöttük hetvenen felüli is!

A forradalmi időkhöz viszonyítva is meglepő az előléptetések üteme. Olyan honvédtábornok, aki előzőleg ne teljesített volna katonai szolgálatot, egyetlen sem akadt, sőt Perczel Mórt kivéve valamennyi aktív vagy nyugállományú tiszt volt. Perczel 20 éves kora előtt tüzérkadét volt, 1848 szeptemberében ezredes lett, majd pár hétre rá tábornok! Az angol származású Guyon Richárd 1812-ben született, 1839-ben nyugállományú főhadnagy volt, 1848 nyarán honvéd százados lett, 1849. április 8-án pedig vezérőrnagy.

Az ezredesek száma 150 felett lehetett, köztük volt Perczel Mór öccse, Miklós is, aki mindenfajta katonai múlt nélkül lett ezredes, majd ugyanebben a rangban harcolt az északamerikai polgárháborúban, több száz társával egyetemben. A szabadságharc legfiatalabb ezredese Hollán Ernő volt, aki 1824-ben született, 1848 tavaszán mérnök főhadnagy volt, júniusban már százados, októberben őrnagy, 1849 februárjában alezredes, nyarán pedig ezredes. Hollán, aki a szabadságharc egyik legjobb műszaki szakembere volt, utász-szakértő, főleg Pétervárad megtartásában szerzett érdemeket — és 1867 után altábornagy lett.

Az alezredesek száma jelenlegi ismereteink szerint 170 körül volt. Közülük most csak Mednyánszky Sándort említeném, aki 1816-ban született, 1848-ban nyug. hadnagy volt, harmincadhivatali tisztviselő. Hadnagyi rangban honvédutász, 1848 decemberében —1849 januárjában partizáncsapat parancsnok a Bakonyban, márciusban lett gyors egymásutánban főhadnagy és százados, májusban őrnagy, végül Komáromban 1849. augusztus 16-án Klapka nevezte ki alezredessé.

Mészáros Lázár szerint az összes honvédtiszt száma 3000 körül volt, közülük 800 a nyugalmazott császári tisztek közül került ki. Ugyanő írja, hogy mintegy 1500 azok száma, akik előzetes császári tiszti rang nélkül, sőt katonai szolgálat nélkül lettek honvédtisztek. Ilyenformán mintegy nyolcszáz lehetett a tényleges tiszti szolgálatból a honvédséghez átlépettek száma.

A tisztikarral kapcsolatban hangsúlyozni kell hogy szervezett tisztképzés vagy továbbképzés nem volt, erre nem jutott idő. 1848 őszén ugyan rendeletbe foglalták a tiszti kinevezéshez szükséges vizsga mikéntjét, sőt kísérlet történt tisztiiskola felállítására is, — a közel másfélezernyi honvédtisztet azonban ténylegesen az élet, a harc szükségletei nevelték. Akadt köztük jónéhány karrierista is, többségük azonban híven szolgálta a forradalmat.

Minél alacsonyabb rendfokozatú tisztekkel foglalkozunk, annál nehezebb a kutatás, több a probléma. Jóformán semmit sem tudunk a honvéd altiszti karról, s azokról a tíz- és tízezrekről, akik 1848 májusában kezdődően beléptek a honvédseregbe. Ismeretes, hogy amikor 1849. augusztus 5-én Klapka Komáromból kitörve visszafoglalta Győrt, ezrével léptek be seregébe újoncnak a fiatalok.

A választ a felmerült kérdésekre csak sokirányú, jelentős mennyiségű kutatás elvégzése után próbálhatjuk majd megfogalmazni. Itt most két nagyobb kérdéscsoportra szeretnék utal-

ni — hangsúlyozta az előadó —: a szociális összetételre és az ideológia jelentőségére.

Eredeti összeírás alig-alig maradt fenn; viszont 1867 után, amikor sorra alakultak a honvédegyletek, ezekbe inkább a volt tisztek, esetleg altisztek léptek be, és legkevésbé az egyszerű közhonvédek.

Az ideológiai problémáról csak annyit, hogy ismerjük a reformkor és a szabadságharc eszméit. Eddig azonban szinte semmiféle kutatást nem végeztünk arra nézve, hogyan hatottak ezek az egyszerű emberek körében, egyáltalán, mennyire ismerték őket? Kossuth népszerűsége feltétlenül óriási volt, de ezt régebben el is túloztuk, s mindent ezzel nem lehet megmagyarázni.

A honvédsereg összlétszáma feltétlenül 200 ezer felett volt, de nem tudjuk, mekkora lehetett az időközbeni változás. Az egész szabadságharc alatt halottak, sebesültek és foglyok, illetve egyéb okokból kiesettek száma elérhette a 40—50 ezer főt.

A nemzetőrség összlétszáma — Urbán Aladár adatai szerint — elérte a 400 ezer főt. Számba kell venni a hadseregnek különféle szolgálatokat teljesítőket is: fuvarosokat, hadiipari munkásokat és efféléket. Így végső soron a szabadságharcban fegyverrel vagy egyéb módon szolgálók összlétszáma nem lehetett sokkal kevesebb 700 ezernél!

Az előadás befejező részében néhány kimagasló, de eddig elhanyagolt katonai vezetőről volt szó, Mészáros Lázárról és Vetter Antalról, továbbá azokról, akik a tisztikarban 1848 végén, 1849 elején végbement nagy fordulat után is híven megmaradtak, s mindvégig szolgálták a szabadságharcot.

A konferencia harmadik előadója KEREKES ZOLTÁN alezredes, a Hadtörténelmi Múzeum osztályvezetője volt, aki előadásában a szabadságharc irreguláris haderejének, a szabadcsapatok, illetve a népfelkelés létrejöttének, szerepének problematikájával foglalkozott.

Az 1848 nyarán előállott ellentmondásos helyzet, miszerint a délvidéki szerb felkelés, valamint a kamarilla utasítására támadásra készülő Jellačić ellen az ország függetlenségének megvédése az ellenséges beállítottságú császári tisztek vezetése alatt levő, Magyarországon állomásozó sorezredekre várt, sürgős cselekvésre, a nemzetőrség és honvédsereg felállítására késztette a kormányt. Az előadó részletesen elemezte a kérdés körül a képviselőházban kialakult harcokat, amelyek végül is Kossuth indítványának elfogadásához, a honvédzászlóaljak azonnali felállításához vezettek, és rámutatott, hogy bár szeptemberben a zászlóaljak felállítása megkezdődött, ez már késő volt ahhoz, hogy a betörő ellenséget feltartóztassa. A veszély elhárítása csak a nemzetőrök és szabadcsapatok mozgósításával volt lehetséges.

A szabadcsapatokat a veszélyeztetett haza iránti felelősség, s az a szükséglet hívta létre, hogy a kormány a felszerelt honvédsereg megteremtéséig is rendelkezzen megbízható, harckész alakulatokkal. A többnyire radikális hazafiak által szervezett és vezetett alakulatok előnye forradalmi lelkesedésükön kívül épp szervezésük gyorsaságában rejlett.

Kossuth támogatásával 1848 nyarától szerte az országban egymás után alakultak a szabadcsapatok. Az erdélyi Hunyadi-, a Perczel alakította Zrínyi-, valamint a Hajdúságban alakult Bocskai-szabadcsapat az elsők közt alakult, s jelentős szerepet játszottak a délvidéki és dunántúli harcokban. E szabadcsapatok nagy része 1848 végéig a honvédseregbe olvadt.

Szélesebb támasza volt a honvédségnek a Kossuth és a baloldal által pártfogolt népfelkelés, amely a megyék, városok fegyverfogható lakosságából jött létre. Amíg azonban a baloldal „a haza megmentésének egyetlen hatásos eszközét látta a népfelkelőkben, addig a nemesség egy része parasztfelkelőknek és veszélyesnek tartotta őket, mivel a „pórnép uralma rosszabb, mint a legnyomorítóbb királyi abszolutizmus".

A népfelkelést egyes vidékeken már nyáron is alkalmazták, de szélesebb méretekben csak Jellačić támadása után, amikor a dunántúli megyéket, városokat népfelkelésre szólította fel a kormány. Kossuth lelkes cikkekkel buzdította gerillaharcra a felkelőket. A gerillaharcot jelölte meg feladatként a Honvédelmi Bizottmány október 16-i

utasítása is, amely szabályozta a népfelkelés szervezetét, vezetését és alkalmazását.

A népfelkelők főszerepet játszottak az 1848. őszi harcokban s a decemberi válságos napokban a Honvédelmi Bizottmány is a népfelkelésben látta a helyzet megmentésének egyetlen eszközét. Ismét életre hívták a szabadcsapat-intézményt, de ekkor már gerillacsapatok formájában, amelyek széles körű szabadságot élveztek, s a rendes hadsereghez nem csatoltattak. A népfelkelőket is szabadcsapatok alakítására hívta fel a kormány.

Kossuth világosan látta, hogy 1848—49 telén a szabadságharc ügye attól függ, hogyan sikerül Windischgrätzet feltartóztatni. Épp ezért fáradhatatlanul szervezte a szabadcsapatokat, a gerillaharcot az ellenség hátában. A helyi viszonyoknak megfelelően lovas, gyalogos, kaszás, vadász gerillacsapatok alakultak vegyes, de a célnak tökéletesen megfelelő fegyverzettel. Kossuth hangsúlyozta, hogy a gerillaharcot folytató szabadcsapatokat nem szabad beosztani rendes honvéd csapatokba, őrizzék meg szerepüknek megfelelően sajátos vonásaikat, ami nem áll ellentétben a gerillák és honvédcsapatok együttműködésének követelményével.

Ugyanakkor, a szabadcsapatok iránt a hadsereg vezetői — Görgey, Mészáros — részéről mutatkozó ellenszenv akadályozta azok megalakulását és működését. Az ő szemükben a gerillák és vezetőik a túlzó, radikális politikát képviselték. Kossuth és Mészáros, illetve a Honvédelmi Bizottmány és a Hadügyminisztérium között ez állandóan visszatérő polémiára adott alkalmat, aminek eredményeképpen az 1849. március 11-i rendelettel szabadcsapatok feletti rendelkezés jogát a Honvédelmi Bizottmányról a Hadügyminisztériumra ruházták, ami kedvezőtlenül hatott a szabadcsapat intézmény sorsára.

A továbbiakban az előadó az egyes szabadcsapatok tevékenységét gazdag anyaggal dokumentálta, majd befejezésként arról szólott, hogy a gerillatevékenység számos eredményes fegyvertény ellenére sem érte el célját, nem tudta a császári csapatokat 1848—49 téli hadjáratuk beszüntetésére kényszeríteni. A nemesi osztályérdekek tilalomfái ugyanis megakadályozták, hogy a népfelkelés, a gerillaháború népháborúvá teljesedjék ki. Erre vezethető vissza az is, hogy bár 1849 nyarán Kossuth újra felhívást tett közzé a népfelkelésre, s bár vannak jelentős gerillaakciók, a szabadcsapatok tevékenysége ekkor már elmaradt a korábbiaktól. A visszavonulás, a nyomasztó túlerő okozta depresszió állapoton kívül közrejátszott ebben, hogy a néptömegek követeléseit nem elégítették ki, s azok csalatkozva kedvüket vesztették.

A kétnapos konferencia befejező előadását dr. BÖHM JAKAB, a Hadtörténelmi Levéltár helyettes vezetője tartotta. A magyar szabadságharcban résztvevő külföldi légiók szerepéről szólva rámutatott, hogy az 1848-as európai forradalmak leverése után elcsendesedő Európában a magyar szabadságharccal a forradalom új, nagyszerű felvonása kezdődött. Az elbukott forradalmak harcosainak szívében új reménység ébredt. A különböző ajkú, de a Habsburgok elleni harcban egységes szabadságharcosok a magyar szabadságharc megsegítésére siettek.

A légionáriusok közül mind számukat, mind pedig a harc irányításában betöltött szerepüket tekintve a lengyelek töltötték be a legjelentősebb szerepet. 1848 nyarától kisebb-nagyobb lengyel csoportok lépték át a határt, s tárgyalásokat kezdtek a kormánnyal a Lengyel Légió felállításáról.

Kossuth szívesen fogadta a lengyeleket, különösen a harci tapasztalatokkal rendelkező, forradalmi szellemű, vezérkari és műszaki ismeretekkel bíró lengyel tiszteket.

A Lengyel Légió felállítása kérdésében ellentétek merültek fel a lengyelek és a kormány között. Kossuth és a kormány attól tartott, hogy a légió felállítása cári intervenciót vált ki, ezért csak kisebb, a honvédség soraiban harcoló lengyel alakulatok szervezését tartották megengedhetőnek. Ennek megfelelően egy lengyel zászlóalj felállítását engedélyezték, Wysocki parancsnokságával. Ugyanakkor a kormány megbízott több lengyel hazafit kisebb alakulatok szervezésével. Csakhamar megkezdték a második zászlóalj szervezését is.

A lengyelek közül a Kassát fenyegető Schlick ellen harcolók kerültek először szembe az ellenséggel, s bár

Kassát az ellenség elfoglalta, az nem a lengyelek Kossuth által is elismert hősiességén múlott. Kitüntették magukat a lengyel légionisták a tavaszi hadjárat harcaiban is. Szolnok, Isaszeg, Budavára az ő hősiességüknek is állomásai.

A kápolnai csata után engedélyezték a lengyel alakulatoknak Lengyel Légióba való összevonását. A légió 1849 májusában 3 gyalogzászlóaljból állt — tüzérséggel és műszakiakkal kiegészítve. Létszámuk Wysocki visszaemlékezése szerint 2000, mások szerint 3000 fő volt.

A bukás során a légió harcolva vonult vissza Temesvárig. Utolsó ténykedésük Kossuth és a kormány menekülésének biztosítása volt.

A lengyelek mellett a német ajkúak légiói játszották a legnagyobb szerepet. A bécsi forradalom bukása után Magyarországra menekültekből alakult a Bécsi Légió, mely 1848 decemberétől Bem seregeiben harcolt. Létszámuk 100—200, Czetz János szerint 600 fő volt. Az erdélyi hadjárat során a dési, nagyszebeni ütközetben tüntették ki magukat. Veszteségeik nagyok voltak, Vízaknánál már csak 30 légionista harcolt.

A németek másik, 1848 decemberében megalakuló csapata a Tiroli Légió volt, amely a Magyarországra érkező szászokból és stájerekből lakult. E légiónak különösebb szerepe nem volt.

A harmadik és egyben legjelentősebb német alakulat a Halálfejes vagy parancsnokuk után Giron-féle Német Légió volt.

A Német Légió létszáma 1849 áprilisában — 3 zászlóalj, 9 század — már 1400—1500 fő körül mozgott. Jelentős részük magyarországi német, de nagy számban szerepeltek köztük a külföldiek is.

A Német Légió több helyen is jól verekedett. Nagyobb részüket Dél-Erdélyben a felkelő románok ellen vetették be. Parancsnokaik eleinte a legteljesebb elismerés hangján beszéltek róluk, de mikor a már megegyezésre kész románok elleni támadás során súlyos veszteségeket szenvedett, a légió meghátrált, a vereségért és a magyar veszteségekért őket tették felelőssé, s feloszlatták.

A későbbiekben sikeres toborzás folyt az elvérzett zászlóaljak újjászervezésére, de már csak a honvédzászlóaljak közé sorolva.

Megemlékezett az előadó, a főként az 1848 tavaszán Magyarországon állomásozó három olasz ezred átállt katonáiból alakult Olasz Légióról is. Az 1849 áprilisában 3 századból álló, 403 főt számláló légió Monti Sándor parancsnoksága alatt megerősödött, és júliusban már 9 századból állt 1000 fős létszámmal. A légió a legutolsó időkig harcban állt, s a fegyverletétel után már csak 450 légiós hagyta el az országot.

A szabadságharc alatt kísérletek történtek francia, szerb és román légió felállítására is. Ezek azonban csak tervek maradtak, a légiók különböző okok miatt nem jöttek létre.

A kétnapos konferencián elhangzott előadások vitájába bekapcsolódtak a külföldi testvérintézmények képviselői is. Az első hozzászóló M. M. MALAHOV ezredes, a szovjet Hadtörténelmi Intézet tudományos főmunkatársa volt.

A magyar forradalmi harc túlnőtt az ország határain, állapította meg többek között. A szabadságért küzdő magyar honvédsereg eredményesen küzdött az osztrákok ellen és kiűzte őket az ország területéről. A siker azonban elmaradt, mert az európai országok uralkodó osztályait aggodalommal töltötte el az események menete. Miklós cár, Paszkevics hercegnek írt levelében félreérthetetlenül fejezte ki a beavatkozás igazi okát, miszerint a magyarországi felkelőkben ő nem Ausztria, hanem az egész világ rendjének és nyugalmának ellenségeit látta. Anglia és Oroszország reakciós kormányai ezért készek voltak segítséget nyújtani Ferenc Józsefnek a magyar szabadságharc eltiprásához. A cári kormány arra számított, hogy egy sikeres hadjárattal elvonja a tömegek figyelmét a belső problémákról és egy győzelemmel megszilárdítja helyzetét.

Az orosz beavatkozást az orosz emberek mélységesen elítélték. Az orosz forradalmi demokraták és az orosz haladó körök legjobbjai, köztük Herzen, Csernisevszkij, Dobroljubov, Belinszkij, Nyekraszov szégyenteljes tettnek minősítették a cári döntést.

Elsősorban A. J. Herzen és N. G.

Csernisevszkij ragadtak meg minden alkalmat, hogy nagyrabecsülésüket és együttérzésüket fejezhessék ki az európai reakció ellen küzdő magyarokkal szemben, és megbélyegezzék az európai reakció összefogását.

Herzen, aki mélységes tisztelettel viseltetett Kossuth iránt, azt remélte, hogy a magyar forradalom győzelme hozzájárul a reakciós Habsburg birodalom bukásához. Úgy vélte, hogy amennyiben az európai államok munkássága támogatta volna a magyar szabadságharcot, úgy annak győzelme fordulópontot, egy új európai forradalom kirobbanását jelentette volna az európai forradalmi mozgalmak történetében. Herzen a bukás után sem szűnt meg lapjában, *a Kolokol*ban ébren tartani a magyar szabadságharc emlékét, s támogatni a magyar emigrációt.

Hasonlóképpen mély együttérzéssel követte a magyar forradalom eseményeit Csernisevszkij is. Cikkeiben szenvedélyesen leleplezte a Habsburgok elnyomó nemzetiségi politikáját, amellyel saját hatalmának erősítése érdekében gyűlöletet szított a magyar és az itt élő szláv népek között.

A Horthy-korszak reakciós történetírása igyekezett eltagadni a szolidaritásnak ezeket a tényeit a magyar nép elől, mint ahogy azt is, hogyan értékelték a hadjárat orosz résztvevői közül sokan az orosz hadsereg magyarországi hadjáratát.

M. M. Malahov hangsúlyozta, hogy az emlékülés adta szűk keretek nem teszik lehetővé, hogy részletesen foglalkozzon a legújabb történeti kutatás által feltárt gazdag anyaggal, amely az orosz katonáknak és tiszteknek a harcoló magyar forradalmi hadsereg iránt tanúsított együttérzését bizonyítják. Ilyenformán csak néhány, eddig kevésbé ismert feljegyzésből, visszaemlékezésből idézett. A hitszegő Ausztria védelmezői voltunk a népi mozgalom ellen... a katonák többsége, még a magasabb rangúak is, mélységesen elítélték a beavatkozást" — írta Dokudovszkij tábornok. „Én nem éreztem az ellenséggel szemben, nemcsak, hogy semmiféle gyűlöletet hanem éppen tisztelet és szimpátiát..." — olvashatjuk Fagyejevnél.

Jelentős volt a forradalmárok oldalára átállt orosz katonák száma és szerepe. Közülük F. Vardinszkij, M. Rembovszkij, P. Vasziljev, G. Krosztor tiszti rangot kaptak és parancsnokok lettek a honvédségben. Rulikovszkij életével fizetett, mert 100 katonával együtt átállt és harcolt a forradalmárok oldalán. Sokáig lehetne folytatni a felsorolását azoknak a szimpatizánsoknak, akiknek tetteit Kossuth nagyra értékelte, s elismerően írt róluk a korabeli magyar sajtó is.

Az orosz seregek magyarországi tartózkodása nem múlt el nyomtalanul. Az a tény, hogy a tisztek és katonák megismerkedtek a magyar forradalom politikai rendszerével, a forradalmi és népi felszabadító harccal, a jobbágyfelszabadítással, nagy jelentőségű volt. Mindezt összehasonlították a feudális Oroszországban uralkodó cári önkényuralommal, elősegítette politikai öntudatuk növekedését, aktivizálódását.

A szovjet vendég befejezésként Petőfire emlékezett.

Őt követte GENCSO KAMBUROV ezredes, a Bolgár Néphadsereg Hadtörténelmi Osztályának munkatársa, aki hozzászólásában a bulgáriai magyar emigrációról beszélt.

Kossuth és kísérete 1849. augusztus 22-én érkezett Vidinbe. Őket követték a magyar katonai és polgári személyek népes csoportjai. Ideérkeztek a Lengyel, Olasz és Német Légió emigrált tagjai is. Mintegy 6000 ember, köztük 4000 magyar került bolgár területre.

Vidinben az emigránsok nyugtalan napokat éltek. Ausztria és Oroszország igyekezett nyomást gyakorolni a török kormányra kiadatásuk érdekében, másrészt ügynökök tömegét küldték, hogy viszályt szítsanak az emigránsok között, azok vezetőit elszigeteljék. A Porta maga arra igyekezett rávenni a menekülteket, hogy térjenek a mohamedán hitre, mert csak így tudja megmenteni őket a kiadatástól. Kossuthot ez mélyen felháborította, és tiltakozott a „vendéglátóknál". Ennek ellenére mintegy 214-en, köztük Bem (Murad pasa), Kmetty (Izmail pasa), áttértek. Az áttérések arra indították a törököket, hogy visszautasítsák az osztrákok kiadatási kérelmét. Ugyanakkor, viszont eleget tettek annak a kérésnek, hogy az emigránsokat telepítsék a török birodalom belsejébe — elsősorban Sumenba.

Az emigránsok átköltöztetése 1849

októberében zajlott le. Kamburov ezredes részletesen ismertette az egyes csoportok összetételét, a költöztetés módját és a török kormány által e célra felhasznált anyagi eszközöket.

A Sumenba vezető úton a bolgár nép mindenütt nagy szeretettel fogadta az emigránsokat, köztük Kossuth csoportját. Az emigránsok ugyanakkor, mint ez Egressy Gábor naplójából is kitűnik, megismerték a török elnyomás alatt sínylődő bolgárok nyomorúságos helyzetét.

Sumenban — a bolgár történészek kutatásai és a feltárt török dokumentumok ezt bizonyítják — az emigráció nagy hatással volt a bolgár lakosság nemzeti öntudatának erősödésére, a szabadságért és függetlenségért folytatott harcára. Az emigránsok meg voltak győződve — s ennek hangot is adtak —, hogy a bolgár nép kedvező pillanatban győzni fog és felszabadítja magát a török iga alól. Nem egy esetben kiálltak a török hatóságokkal szemben a bolgár lakosság védelmében.

Nagy hatással voltak a magyar emigránsok kulturális téren is, elsősorban a bolgár értelmiségre.

A sumeni tartózkodás nyugalma sem tartott sokáig. Csakhamar megérkezett Andrássy gróf levele, melyben értesítette Kossuthot, hogy osztrák nyomásra Kis-Ázsiába akarják száműzni. Minden tiltakozása ellenére. Kossuthot és csoportját 1850-ben Kutahiába, míg a mohamedánná lettek csoportját Aleppóba szállították. Az emigránsok nagyobb csoportja azonban Sumenban maradt és itt élt egész 1850 júniusáig, amikor a törökök közölték velük, hogy szabadon távozhatnak.

Ma a sumeni Kossuth Múzeum és szerte Bulgáriában számtalan emlék hirdeti, hogy Kossuth Lajos és a magyar szabadságharc elevenen él a bolgár nép emlékezetében.

VICTOR ATANASIU ezredes, a román testvérintézmény tudományos titkára, hozzászólásában rámutatott azokra a mind román, mind magyar részről megnyilvánuló törekvésekre, amelyek a két nép baráti összefogását voltak hivatva elősegíteni. Avram Iancu és Nicolae Balcescu is azon fáradozott, hogy e két nép egymásra találjon a szabadságért folyó küzdelemben. Balcescu 1849. május 26-án Debrecenbe érkezett, ahol Kossuthtal és más magyar vezetőkkel találkozott.

Petőfit méltatva Victor Atanasiu kiemelte, hogy a Román Szocialista Köztársaságban nagyra értékelik forradalmi ténykedését; emlékét őrzi a segesvári csatatéren felállított emlékmű, de mindenekelőtt forradalmi versei, melyekből nagyon sokat lefordítottak román nyelvre.

A Petőfi-évforduló tiszteletére a bukaresti Kriterion Kiadó négy könyvet jelentetett meg (Illyés Gyula: Petőfi; Dávid Gyula—Mikó Imre: Petőfi Erdélyben; Petőfi és Arany levelezése; Kozma Dezső: A romániai Petőfi-kutatások történetéből), a Katonai Kiadó egyik kiadványának pedig egy Petőfi-idézet a mottója: „Kik érted haltak, szent világszabadság!"

A nagy költő és forradalmár harcos Petőfi Sándor születésének 150. évfordulója — mondotta Victor Atanasiu — alkalmat nyújt arra, hogy emlékezetünkbe idézzük ezt a magasztos üzenetet, amely elkalauzol bennünket minden nép évszázados harcaihoz.

VOJTECH DANGL, a pozsonyi Hadtörténelmi Intézet tudományos főmunkatársa, a prágai és a pozsonyi Hadtörténelmi Intézet nevében üdvözölte a konferencia résztvevőit. Hozzászólásában utalt a hasonló jellegű konferenciák hasznosságára, ahol lehetőség nyílik a legújabb kutatási eredmények közkinccsé tételére.

Petőfi jelentősége, életműve, az 1848—49-es forradalmi évek fontos kutatási témaként jelentkeznek a csehszlovák tudományos életben. A múlt századbeli magyarországi osztályviszonyok és a nemzetiségi elnyomás következményeként Petőfi költészete későn vált ismertté a szlovák nép körében. Versei nyomtatásban csak az 1900-as évek elején jelentek meg szlovák nyelven. Petőfi sok forradalmi költeménye cseh közvetítéssel jutott el a szlovák munkásokhoz és parasztokhoz.

Végül napjaink egyik szlovák Petőfi-tolmácsolóját, Ján Smrek költőt idézte Vojtech Dangl, aki így méltatja Petőfit: „A legnehezebb művészet: egyszerűnek, szerénynek, világosnak, szóval emberinek lenni. Az ilyen művészet maradandó, nemcsak irodalom, hanem élet, az ember mindennapi ke-

nyere. Ilyen művészet volt és az ma is Petőfi költészete."

DR. KARL SCHMIEDEL, az NDK Hadtörténelmi Intézetének tudományos főmunkatársa, örömének adott kifejezést, hogy alkalma van részt venni az emlékülésen és új ismereteket szerezhet egy, az NDK tudományos életét és kutatóit is foglalkoztató témakörben.

Petőfi életének és költészetének szélesebb körű ismertetése soron levő fontos feladat az NDK-ban. Már eddig is kiadták Petőfi válogatott költeményeit, a teljes német nyelvű Petőfi-életmű kiadását azonban csak most tervezik. Ez jelentős lépés lesz a költő megismertetésének és népszerűsítésének terén. Ugyanakkor az NDK irodalmáraira és történészeire vár a Petőfit és korát a német olvasó számára összefoglaló tudományos, elemző mű elkészítése és közreadása is.

Ami a magyar 1848/49-nek az NDK-ban kevéssé ismert történetét illeti, e téren is nagy és elodázhatatlan munka vár a német történészekre és hadtörténészekre egyaránt. A fő probléma a magyar forradalom és szabadságharc, valamint a délkelet-európai forradalmi mozgalmak történetének a közép-európai és német 48-as forradalmakkal való összefüggésének vizsgálata és feltárása, illetve e munkához való hozzájárulás. Ezzel a kérdéssel eddig nemigen foglalkoztak még a német marxista történészek sem, holott fontossága vitathatatlan, hiszen ezen összefüggések nélkül nem lehet teljes a német 48-as forradalmak megismerése sem. Már Marx és Engels is nagy figyelemmel kísérték a magyar forradalom és szabadságharc eseményeit, összefüggését a többi forradalommal, és cikkeikben, írásaikban fontosságának megfelelően foglalkoztak vele. Engels hadtörténeti szempontból is elemezte az 1849-es szabadságharcot. A német történészek korábban ezen a téren nem folytatták Marx és Engels örökét, nem fordítottak figyelmet a kérdésre, de e mulasztás pótlása folyamatban van. Különösen jelentős feladat vár itt a német hadtörténészekre, részt venni a magyar szabadságharc történetének kutatásában. A német történészek internacionalista kötelességüknek is tartják, hogy a magyar 1848 feltáró, értékelő munkájába bekapcsolódjanak, s annak teljesebb megismerését elősegítsék.

A kétnapos ülésszak, mely méltóképpen emlékezett meg Petőfi születésének 150. évfordulójáról, újabb, további munkára ösztönző adalékokkal járult hozzá 1848—49 történetének kutatásához.

A tanácskozás Nagy Gábornak, a konferencia elnökének az elhangzott előadások tudományos eredményeit értékelő zárszavával ért véget.

Dombrády Lóránd

ZÁDOR ISTVÁN GRAFIKAI KIÁLLÍTÁSA AZ ORSZÁGOS HADTÖRTÉNETI MŰZEUMBAN

Zádor István Kossuth-díjas festő- és grafikusművész háborús és forradalmi témájú grafikáiból — halálának 10. évfordulójára emlékezve — 1973 májusában kiállítás nyílt a Hadtörténeti Múzeumban. A kiállítás gondolatát — az évfordulón kívül — a múzeum tulajdonában levő mintegy száz darab Zádor-alkotás, valamint az a gyakorlati kiállításpolitika ösztönözte, amely a raktárakban őrzött muzeális kincseket, közte a képzőművészeti alkotásokat meghatározott program szerint mutatja be a látogatóknak.

A tárlat a maga nemében az első olyan vállalkozás a múzeum több mint fél évszázados fennállása alatt, amikor is egy rangos művész háborús és forradalmi grafikái kerültek bemutatásra önálló képzőművészeti kiállítás keretében. Hasznosnak mondható e tematikus válogatás mind a nagyközönség, mind a szakemberek számára, mivel sokban hozzájárul a művész életművéről alkotott összkép kialakításához.

Az 1963. május 24-én elhúnyt mester életútja és művei híven tükrözik

azt a korszakot, amelyben élt és alkotott. Közel fél évszázad eseményeit örökítette meg a kor hűséges krónikásaként. A kiállításon bemutatott grafikai művek legkorábbi darabjai az első világháború eseményeit idézik fel. Ezt követik az 1918-as *őszirózsás forradalom* és az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság idején készített riportrajzok. A befejező részt a második világháború és az utána következő demokratikus újjászületést ábrázoló grafikák képezik. A kiállított 116 műalkotás — amely a múzeum anyagán kívül magában foglalja a művész özvegyétől, a Budapesti Történeti Múzeumtól, a Magyar Munkásmozgalmi Múzeumtól és az Országos Széchényi Könyvtártól kölcsönzött műveket is — nagyrészt ceruza- és tusrajz, néhány darab pedig tempera, vízfestmény, szénrajz, rézkarc litográfiatechnikával született.

Zádor István 1882. január 15-én született Nagykikindán. Érettségi után banktisztviselő lett, de hamarosan elhódította a művészi pálya. Céltudatosan képezte magát, először Pesten, majd Párizsban, és eljutott a firenzei Akadémiára is.

A tanulás évei után legszívesebben a szolnoki művésztelepen dolgozott, ahol karakterisztikus portrékat, hangulatos enteriöröket és megkapó szépségű tájképeket alkotott a számára oly kedves Tisza-vidékről. Színes, érdekes művészegyéniségének mindenekelőtt a grafika változatos műfaja felelt meg leginkább. Mint grafikus már 1912-ben állami díjat kapott kitűnő Mikszáth-illusztrációiért.

Az első világháború kitörésekor az általános mozgósítás a művészek nagy részét — közte Zádor Istvánt is — katonai szolgálatra szólította. Az Osztrák—Magyar Monarchia hadseregeihez bevonultatott művészek — Berény Róbert, Egry József, Herman Lipót, Kisfaludi Stróbl Zsigmond, Nagy István, Pór Bertalan és még sokan mások — csapatszolgálatot teljesítettek, nagyobbrészt, mint tartalékos tisztek. Zádor István a mozgósítás első napján a szolnoki művésztelepről érkezett Budapestre, és mint tartalékos hadnagy, a 29. népfelkelő ezred egyik 267 főből álló századának lett a parancsnoka. Alegységét 1914. augusztus 13-án a szerb arcvonalra vezényelték.

A csapatszolgálat nem sok lehetőséget nyújtott a művészi tevékenységre, de a rövid pihenők alatt is előkerült a ceruza, a toll és a frissen előtóduló élményanyag valódi és szükség-vázlatfüzeteket töltött meg.

Harctéri tájak, drámai események és a pusztítás komor rajzai kerültek ki a művészek — köztük Zádor István — keze alól. Sokszor maguk is életveszélyben forogtak. November 23-án Zádor István is súlyosan megsebesült, életben maradására alig volt remény. Hosszú kórházi ápolás és lábadozás után 1915. augusztus 8-án új beosztást kapott: a 4. hadseregparancsnokságnál mint hadifestő, majd nemsokára az Osztrák—Magyar hadsereg főparancsnoksága mellett működő cs. és kir. sajtóhadiszállás művészeti csoportjának állományába került. E művészeti csoportnak az volt a feladata, hogy a háború mozzanatait, szereplőit rajzokkal, festményekkel és szobrokkal megörökítse. A csapatoktól ide átirányított művészeknek „nyugodt és gondtalan" beosztásuk ellenszolgáltatásaként hetente egy-egy művet kellett készíteni a bécsi hadseregmúzeum és a hadilevéltár számára.

Így dolgozott Zádor István a háború végéig. Számtalan rajzot készített, megfordult az olasz harctéren, a keleti fronton, járt Törökországban és megörökítette a bukaresti béketárgyalásokat.

Avatott szemmel, tehetséges kézzel, gyorsan vetette papírra a háborús eseményeket: a hosszú meneteléstől és harcoktól elcsigázott katonákat, a sebesülteket. A katonatemetőket ábrázoló rajzai tanúsítják együttérzését a háború áldozataival. A kiállításon bemutatott művei világosan tükrözik az ember különös kiszolgáltatottságát a gépi háború korszakában. A géppuskának, a lángszórónak, a tüzérség nagyfokú alkalmazásának, a repülőgépeknek és a műszaki zárakkal megerősített lövészárok-rendszereknek a művészi megjelenítése érzékelteti a háború új borzalmait, valamint az emberi életben és az anyagi javakban okozott mérhetetlen pusztítást.

1918-ban a katonák békevágyát kifejező és hazatérő hadifoglyok gondjait jelző rajzokat készített.

A magyar polgári demokratikus forradalom, majd a Magyar Tanácsköz-

társaság idején számos rajzával örökítette meg a történelmi eseményeket. A sajtóhadiszállás néhány más művészéhez hasonlóan művészetét Zádor István is a proletárdiktatúra szolgálatába állította. A köztársaság kikiáltását, Kun Bélát ábrázoló rajzai és képes plakátja ritka értékű alkotások e hősies időkből.

A Magyar Tanácsköztársaság bukása után Németországban dolgozott, megbízásból 80 lapból álló rézkarc-sorozatot készített a német városokról. 1924-ben tért haza. Sokfelé járt külföldön. 1929-ben a Magyar Rézkarcoló Művészek Egyesületének elnöke lett.

A második világháborús megpróbáltatások, a fasiszta terror, a lerombolt magyar főváros és a demokratikus újjáépítés grafikai ábrázolásait külön teremben szemlélheti meg a múzeumlátogató. Megrázó erejű lapok ezek — és tiltakoznak az esztelen háború ellen. A felrobbantott dunai hidak, a szétlőtt múzeumok, a romos klinikai épületek, a gyógyító vizű budai fürdők maradványai és a rommá vált budai Vár tollrajz-sorozata realista emlékeztető. „Azért készültek ezek a rajzok, hogy a látók lássanak, s a még érzők borzadjanak! És majd később, ha a romokat eltakarították, a károkat helyreállították, újakat építettek, s egy új, szebb, modernebb és viruló város épül a romok helyén, mutassák ezek a rajzok, hogy amikor már nem volt kétséges a háború kimenetele, a hatalom bitorlói és azok német barátai mégis a háború prédájának dobták oda Budapestet. Ezt ne felejtsük el" — maga a művész vall így „Budapest, 1945." című albumának előszavában.

A felszabadulás után megújult lendülettel folytatta munkáját, és mint az ország „száguldó riportere", mindenütt ott volt, ahol az élet pezsdült, ahol az új született. Rajzai és illusztrációi az emberbe, a jövőbe vetett hitét hirdetik. Nem volt idegen tőle a születő néphadsereg életének ábrázolása sem, egy 1948-as vízfestményén megörökítette a Honvéd Kossuth Akadémia első tisztavatását is.

Zádor Istvánt érdemes munkásságáért a Magyar Népköztársaság kormánya 1951-ben Kossuth-díjjal, majd 1962-ben, 80. születésnapja alkalmából Munka Érdemrenddel tüntette ki.

Számos kiállításon vett részt, 1958-ban volt nagy gyűjteményes kiállítása az Ernst Múzeumban. Ez évben a szolnoki művésztelep törzstagjának számító mester munkásságáról a szolnoki Damjanich János Múzeum emlékezett meg a művész életművének bemutatásával. Gazdagon illusztrált könyve jelent meg a 30-as években: *Egy hadifestő emlékei 1914—1918* címmel és a felszabadulás után két album, a *Budapest 1945*, valamint az *Egy félévszázad rajzokban* című összeállítás. Művei Budapesten kívül Európa számos gyűjteményében is megtalálható, így Amsterdamban, Bécsben, Hágában, Londonban, Moszkvában, Rómában és Rotterdamban.

Az Országos Hadtörténeti Múzeumban rendezett kiállításon a művész gazdag életművéből azok a háborús és forradalmi eseményeket ábrázoló válogatott grafikai művek láthatók, amelyekben a művészi és emberi állásfoglalás — fölényes technikai tudással párosulva — a legközvetlenebbül szólal meg. A kiállítást kiegészíti a művész életével és munkásságával kapcsolatos sok érdekes tárgyi és dokumentációs anyag is — háborús naplók, fényképek, okmányok, kitüntetések, könyvek, első és második világháborús fegyver- és modellanyag, valamint Zádor István szobor arcmása, melyet Kisfaludi Stróbl Zsigmond 1917-ben készített.

Halápi László

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

A Magyar Történelmi Társulat hazánk felszabadulásának 30. évfordulójára a társadalomtörténeti kutató- és feldolgozó munka elősegítésére és fejlesztésére pályázatot hirdet a Magyar Tudományos Akadémia, a Művelődésügyi Minisztérium, a Hazafias Népfront, valamint az MSZMP KB Párttörténeti Intézete által felajánlott pályadíjakra.

A pályamunkák témája egy magyarországi település (megye, járás, község, város vagy városrész) társadalmi tagozódásának, illetve társadalmi fejlődésének története vagy e fejlődés egy pontosan körülhatárolható fejezete, *különös tekintettel az ott élő munkásosztály kialakulásának, strukturájának, életmódjának, társadalmi tudata fejlődésének ábrázolására.*

A pályázaton mindenki részt vehet. Pályázni lehet minden, a pályázat kiírása után megjelent vagy kiadatlan, egyéni vagy kollektív, új tudományos eredményeket felmutató, összegező monográfiával, történelmi tanulmánnyal, tanulmánygyűjteménnyel, a témára vonatkozó historiográfiai feldolgozással vagy annotált bibliográfiával.

A pályadíjak a következők:

I. díj	15 000 Ft.	(1 db)
II. díj	8 000 Ft.	(3 db)
III. díj	4 000 Ft.	(5 db)

A pályamunkákat a Magyar Történelmi Társulat által alakított bíráló bizottságok értékelik. A pályázatot kiíró szervek a kiemelkedő pályamunkák megjelenését elősegítik.

A pályaműveket 1974. szeptember 15-ig kell beküldeni a Magyar Történelmi Társulat címére (1014 Budapest, Úri u. 51—53.). Eredményhirdetés: 1975. március 21.

A részletes pályázati feltételekről és a téma kutatásának helyzetéről szóló útmutató 1973. május 1-től levélben vagy személyesen a Magyar Történelmi Társulatnál igényelhető.

HÍREINK

MAGYAR KATONAZENE az Országos Hadtörténeti Múzeumban. A hangversenysorozat első koncertje 1973. június 17-én, a második július 8-án zajlott le. A műsorban a kuruc kortól az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság időszakáig született katonaindulók, dalok, toborzók, hívójelek, valamint a katonaélettel kapcsolatos versek hangzottak el.

A múzeum kitűnő akusztikájú udvarán megrendezett nagy sikerű koncerteken közreműködött: a Magyar Néphadsereg Központi Fúvószenekara JÁVOR ZOLTÁN és AUTH HENRIK karnagyok vezényletével, valamint MAGYARI IMRE és népi zenekara. Fellépett: BORDÁS GYÖRGY operaénekes, valamint JOÓ LÁSZLÓ és MÉCS KÁROLY színművész. A műsort összeállította és vezette KOLLÁR ENDRE.

DR. MANFRED RAUCHENSTEINER, a bécsi Hadtudományi Intézet tudományos munkatársa 1973. április 13-án a második világháború befejező szakaszában Ausztria területén lezajlott harccselekményekről tartott vetítettképes előadást a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos kollektívájának.

V. I. FOMIN, a moszkvai Hadtörténelmi Intézet tudományos főmunkatársa 1973. március 19—28. között kutatómunkát végzett a Hadtörténelmi Levéltár M. kir. Vezérkar 1942—1944., valamint a HM. Elnökség 1945—1948. évi irataiban.

I. Sz. MILLER, a történelemtudományok doktora, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának megbízásából a Hadtörténelmi Levéltár Generalkommandó iratait tanulmányozta. A szovjet kutató 1973. május 23-tól 30-ig a *„Magyar—lengyel—szovjet forradalmi kapcsolatok a XIX. század 40—60-as éveiben"* című témához gyűjtött anyagot.

HÁROM JUGOSZLÁV KUTATÓ, Golubovic Zvonimir, Kumanov Ziván és Vlada Rotbart, a Vajdasági Szocialista Forradalmi Múzeum tudományos munkatársai május 23-án és 24-én a levéltár szegedi hadbíróság 1941—1944. évi irataiban kutattak. A Novi Sad-i kutatók a *„JKP dél-bácskai kerületi bizottsága 1941—1944. között"* című témához gyűjtöttek anyagot.

Molnár Pál

BIBLIOGRÁFIA

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK HADTÖRTÉNELMI REPERTÓRIUMA

II. RÉSZ*

A második világháború hadművészete

Horositov, G.: A szovjet hadtudomány győzelme. — KZ, 1970. 70. sz. 2—3. p.

Zaharov, M.: A Fegyveres Erők hadászati vezetése a Nagy Honvédő Háborúban. — VIZs, 1970. 5. sz. 23—34. p.

Simanszkij, A.: Az erőkifejtés fokozása a hadászati támadás menetében. A Nagy Honvédő Háború hadművészet-történetéből — VIZs, 1970. 7. sz. 14—22. p.

Maramzin, V.: A hadászati védelmi hadműveletek tapasztalatai a Nagy Honvédő Háborúban. — VIZs, 1970. 10. sz. 21—32. p.

Nikitin, M.: A szárazföldi csapatok a Nagy Honvédő Háborúban. — VV, 1970. 5. sz. 11—16. p.

[*Veraksz*, Jevgenij Georgevics] Weraksz, Jewgeni Georgewitch: A légi- és szárazföldi haderő együttműködése a szovjet hadsereg támadó hadműveleteiben a Nagy Honvédő Háborúban. — ZM, 1970. 1. sz. 64—77. p.

Kazakov, K.: A tüzérségi támadás fejlesztése a Nagy Honvédő Háborúban. — VIZs, 1970. 11. sz. 33—39. p.

Reznicsenko, V.: Harci érettség. A Nagy Honvédő Háború éveiben alkalmazott általános taktika fejlődésének néhány sajátosságáról. — KZ, 1970. 18. sz. 2—3. p.

Pereszüpkin, I.: A híradás fejlődésének néhány kérdése a Nagy Honvédő Háború idején. — VIZs, 1970. 6. sz. 12—18. p.

Kudrjavcev, M.: A csapatok térképészeti biztosítása a Nagy Honvédő Háborúban. — VIZs, 1970. 12. sz. 21—29. p.

Sehovcov, N.: Az 1945. évi európai hadjárat jellemző vonásai. — VIZs, 1970. 2. sz. 15—26. p.

[*Sehovcov*] Schechowzow, N.: A szovjet hadsereg 1945. évi felszabadító harcainak jellemző vonásai. — ZM, 1970. 3. sz. 307—319. p.

Gosztonyi Péter: A Vörös Hadsereg lovassága a második világháborúban. — ÖMZ, 1969. 6. sz. 479—489. p.

A városok védelme a második világháborúban. — VG, 1970. 3. sz. 58—61. p.

Carrington, C. E.: A szárazföldi hadsereg és a légierő együttműködése, 1939—1943. — RUSIJ, 115. köt. 660. sz. 1970. 37—41. p.

Höhn, Hans: A német Wermacht gyalogsági bevetési alapelveinek fejlődése a második világháborúban. — ZM, 1970. 5. sz. 554—567. p.

Fraun, Albert: A szárazföldi csapatok hírszolgálata a második világháború előtt és alatt. — Fg, 1970. 5. sz. 98—103., 6. sz. 122—124. p.

Schmitt, Hans-Karl: A híradástechnika sikere és balsikere a német tengeri és szárazföldi erőknél a második világháborúban. — WR, 1970. 6. sz. 334—346. p.

* A repertórium I. részét — a beosztással és a folyóiratok jegyzékével együtt — folyóiratunk 1973. évi 1. számában közöltük — A szerk.

Praun, Albert: Elhanyagolt terület a hadtörténet-írásban. Hírszolgálati kapcsolatok a második világháborúban. — WR, 1970. 3. sz. 137—145. p.

Wehrlin, Urs: Rádiólokátor-állomások a második világháborúban. — FT, 1970. 3. sz. 81—82. p.

Pastore, Bruno: A solstizioi (1918.) és a marethi (1943.) csata. A tüzérség szerepe. Hasonlóságok és különbségek. — RM, 1970. 6. sz. 851—864. p.

Wolff, Karl-Dieter: A „Lóugrás" akció a második világháborúban. — VfZ, 1970. 4. sz. 476—509. p.

Haditengerészet

Saundby, Robert: Német hadihajók menekülése a La Manche csatornán német vizekre 1942-ben. — RAF, 1970. 3. sz. 169—173. p.

Acskaszov, V.: A Balti Flotta a Nagy Honvédő Háború kezdetén. — VIZs, 1970. 10. sz. 33—41. p.

Sergin, A.: Az Északi Flotta tengeralattjárói és az ellenség tengeri közlekedése. — VIZs, 1970. 12. sz. 13—20. p.

Grejsz, Ja.: A „Petropavlovszk" cirkáló tüzérei harcban Leningrádért. — VIZs, 1970. 11. sz. 66—69. p.

Zaharov, Sz.: A Csendes-óceáni Flotta az imperialista Japánnal folytatott háborúban. — VIZs, 1970, 8. sz. 18—29. p.

Szologub, V.: Tengerészek a Dél-Szahalinért folyó harcokban. — VIZs, 1970. 8. sz. 54—58. p.

Légierő

Krzeminski, Cz.: A légierő vezetése a Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújában. — MW, 1970. 7. sz. 58—69. p.

Csepeljuk, Sz.: A csapatrepülők harcászatának fejlődése a Nagy Honvédő Háborúban. — VIZs, 1970. 1. sz. 23—33. p.

Novikov, A.: Légi harctevékenység Leningrád alatt 1941 nyarán. — VIZs, 1970. 3. sz. 63—72., 4. sz. 67—80. p.

Sztaszjuk, N.: A 930. komszomolista bombázóezred. — VIZs, 1970. 3. sz. 47—52. p.

Gosztonyi Péter: A szovjet légierő a második világháborúban. —ÖMZ, 1970. 3. sz. 212—219. p.

Król, Waclaw: Megjegyzések az első hitlerista repülőgép lelövéséről 1939 szeptemberében. — WPL, 1970. 8. sz. 69—73. p.

Kopacz, József: A lengyel légierő a második világháborúban. — WPL, 1970. 5. sz. 31—54. p.

Bogdanowski, Jerzy: A 2. krakkói éjszakai bombázórepülő ezred tevékenysége a második világháborúban. —WPL, 1970. 5. sz. 55—63., 6. sz. 57—64., 7. sz. 73—82. p.

Kolinski, Izydor: A lengyel hadsereg légierő parancsnokságának megalakítása 1944-ben. — WPL, 1970. 1. sz. 60—67. p.

Kolinski, Izydor: Káderek mozgósítása a lengyel légierőhöz 1944—1945-ben. —WPL, 1970. 5. sz. 64—70. p.

Krzeminski, Czeslaw: A lengyel légierő szerepe és részvétele a berlini hadműveletben. — WPL, 1970. 5. sz. 15—23. p.

Melach, Antonovic Michail: Visszaemlékezés az 1. csehszlovák vegyes repülőhadosztály tevékenységére. — Letectvo a PVO, 1970. 2. sz. 1—4. p.

Slavkovsky, Dusan: Az 1. csehszlovák vegyes repülőhadosztály Szovjetunióbeli megalakulásának és harctevékenységének 25. évfordulóján. — Letectvo a PVO, 1970. 2. sz. 5—8., 3. sz. 1—7. p.

Cejka, Eduard: Az 1. csehszlovák vegyes repülőhadosztály az osztravai hadműveletben. — Letectvo a PVO, 1970. 3. sz. 8—14., 4. sz. 1—3., 5. sz. 1—3., 6. sz. 7—9., 7. sz. 4—6. p.

Pemberton, R. F.: A brit légierő a második világháborúban. 15. rész. — AQ, 99. köt. 2. sz. 1970. 253—255. p.

Shorrick, N.: A brit légierő Délkelet-Ázsiában, 1940. július—1942. február. — RAF, 1970. 4. sz. 299—305. p.

Chilton, Edward: Néhány jelentős brit tengeralattjáró-vadász repülő, 1942—1944. — RAF, 1970. 1. sz. 15—17. p.

Sinokov, M.: Az angol—amerikai légierő tevékenysége a fasiszta Német-

ország vasúti objektumai ellen. — VIZs, 1970. 10. sz. 93—96. p.

1945. február 13—14. A drezdai légitámadás. — S, 1970. 3. sz. 10. p.

A Lengyelország elleni hadjárat 1939-ben

Zgorniak, Marian: A német támadás előkészítése Lengyelország ellen 1939-ben. — RHDGM, 77. sz. 1970. 41—54. p.

Ciesiolkiewicz, Zdzislaw: Lengyelországon át vezetett az út. (Lengyelország lerohanása 1939 szeptemberében.) — Le, 1970. 1. sz. 19—21. p.

Skibinski, Franciszek: Észrevétel M. Porwit cikkéhez az 1939. évi honvédő háborúval kapcsolatosan. — WPH, 1970. 2. sz. 286—305. p.

Porwit, Marian: A visszavonulás okai az 1939. évi lengyel honvédő háborúban. — WPH, 1970. 3. sz. 112—147. p.

Stebliky, Wladyslaw: A „Kraków" hadsereg visszavonulási harcai a Nidától és a Dunajectől a San irányába, 1939. szeptember 8—13. között. — WPH, 1970. 2. sz. 137—192. p.

Cieplewicz, Mieczyslaw: Varsó védelme 1939 szeptemberében. — WL, 1970. 9. sz. 45—51. p.

Bachmann, Hans R.: Harcban Hela félszigetért. 1939. szeptember 1.— október 1. — WR, 1970. 5. sz. 275—296. p.

Szubanski, Rajmund: A lengyel páncélos fegyvernem az 1939. évi háborúban. — WPH, 1970. 3. sz. 265—313. p.

Nyugati hadszíntér

Bauer, Eddy: A francia hadsereg 1939-ben. — ASM, 1970. 7. sz. 498—502. p.

Sixsmith, E. K. G.: A franciaországi csata, 1940. — AQ, 100. köt. 2. sz. 1970. 222—232. p.

Le Goyet: A 21. francia gyaloghadosztály áldozata Boulogne védelménél 1940 májusában. — RHA, 1970. 3. sz. 105—121. p.

Merglen, Albert: A német áttörés Amienstől délre 1940 júniusában. — RHA, 1970. 1. sz. 75—81. p.

Paoli, Francois: A német áttörés Amienstől délre 1940 júniusában. (Volkmar Regling „Amiens 1940" című műve alapján.) — RHA, 1970. 1. sz. 82—101. p.

Renaud, Louis Marie: Lorient védelme 1940 júniusában. — RHA, 1970. 3. sz. 122—128. p.

Proektor, D. M.: Mi történt Dunkerquenél 1940-ben? — NNI, 1969. 5. sz. 94—109. p.

Dasicsev, V. I.: Mit mondanak a dokumentumok a dunkerque-i eseményekről. — NNI, 1970. 1. sz. 126—147. p.

Mackesy, Piers: Churchill az 1940-ben Narvikért folyó harcokról. — RUSIJ, 115. köt. 660. sz. 1970. 28—33. p.

Orhov, A. Sz.: Hitler „csodafegyvere" és a brit felderítés. — NNI, 1970. 5. sz. 162—170. p.

Petit: A „Chariot" hadművelet 1942. március 27-e éjjelén. Brit kommandó-akció Saint-Nazaire-nél. — RHA, 1970. 3. sz. 135—143. p.

Hummerich: Cherbourg felszabadulása 1944 júniusában. — RHA, 1970. 3. sz. 160—166. p.

Maupeou d'Ableignes, de: Az avranches-i áttörés 1944. július végén. — RHA, 1970. 3. sz. 179—187. p.

Forkel: Saint-Malo ostroma 1944 augusztusában. — RHA, 1970. 3. sz. 198—207. p.

Foupart, P.: A bresti csata, 1944. augusztus—szeptember. — RHA, 1970. 3. sz. 188—197. p.

Prillard, Pierre: Az I. Francia Hadsereg harcai a Rajnánál 1945. január 5—20. között. — RHA, 1970. 1. sz. 102—127. p.

Dzelebdzic, Milovan: Az angol—amerikai második világháborús hadműveletek fedőnevei. — VoG, 1970. 2. sz. 303—311., 3. sz. 259—266. p.

Afrikai, földközi-tengeri, olaszországi, balkáni hadszíntér

Gruchmann, Lothar: A tengelyhatalmak elmulasztott stratégiai lehetőségei a Földközi-tenger térségében. 1940—1941-ben. — VfZ, 1970. 4. sz. 456—475. p.

Cigliana, Carlo: A második világháború történetének vitatott lapjai. 1942: Tobruktól El Alameinig. — RM, 1970. 2. sz. 175—193. p.

Cordier, Sherwood S.: Alam Halfa — az utolsó lehetőség Észak-Afrikában. 1942. augusztus 31.—szeptember 7. — MR, 1970. 11. sz. 62—74. p.

Barclay, C. N.: A Wadi Akarit-i csata 1943 áprilisában. — AQ, 99. köt. 2. sz. 1970. 168—178. p. 1 térk.

Buchner, Alex: A debari vállalkozás. 1941-ben a 10. lövészezred kapcsolatot teremt a szövetséges olasz csapatokkal Debarban. — SS, 1970. 9. sz. 16—19. p.

Hahn, Werner: A szicíliai harcok. 1—2 r. 1943. július 9—augusztus 17. — Ktr, 1970. 3. sz. 77—79., 4. sz. 107—109. p.

Pastore, Bruno: A solstizioi (1918) és marethi (1943) ütközetek. A tüzérség közreműködése. Különbségek hasonlóságok. — RM, 1970. 6. sz. 851—864. p.

Buzzi, Arrigo: Harcok Mainarde környékén, 1944. február—június. — RM, 1970. 1. sz. 9—28. p.

Buzzi, Arrigo: Az olasz felszabadítási hadtest harcai, 1944. június 1—augusztus 30. — RM, 1970. 3. sz. 322—364. p.

Nesvadba, Frantisek: A Cseh—Morva Protektorátus kormánycsapatainak bevetése és szétesése Olaszországban. — HV, 1970. 3. sz. 407—457. p.

Keleti hadszíntér

Vaszilevszkij, A.: A Nagy Honvédő Háború történetének kis enciklopédiája. — K, 1970. 8. sz. 107—112. p.

Zaharov, M.: A szovjet nép fasiszta megszállók ellen vívott harcának legfontosabb szakaszai. — K, 1970. 7. sz. 105—116. p.

A Nagy Honvédő Háború kezdeti időszaka és a moszkvai csata (1941)

Szaharov, V.: A 95. lövészhadosztály harcban Moldváért. 1941. június—július. — VIZs, 1970. 1. sz. 59—67. p.

Kaljagin, A.: Távoli utakon Moszkva felé. A Brjanszki Front műszaki csapatai 1941-ben. — VIZs, 1970. 11. sz. 73—78. p.

Bagramjan, I.: Ez történt El'ec alatt, 1941 decemberében. — VIZs, 1970. 3. sz. 53—62., 4. sz. 59—67. p.

Az 1942—1944. évi hadműveletek

Haritonov, A.: A Kaukázus hágóin 1942-ben. — VIZs, 1970. 7. sz. 57—59. p.

Mal'cev, N.: Mesterlövész-mozgalom a sztálingrádi csatában. — VIZs, 1970. 2. sz. 87—94. p.

Degtjarev, I.: A sebekinoi csata kritikus pillanatában. 1943. február 9. — VIZs, 1970. 9. sz. 61—64. p.

Kabanov, P.: A Voronyezsi Front vasúti alakulatai. — VIZs, 1970. 6. sz. 72—79. p.

Szolov'ev, B.: A Wermacht harmadik támadásának csődje keleten. A kurszki csata. — VIZs, 1970. 7. sz. 33—42. p.

Rotmisztrov, P.: Harckocsizó és gépkocsizó csapatok a kurszki csatában. — VIZs, 1970. 1. sz. 12—22. p.

Plotnikov, Ju.: Az üldözés megszervezése és végrehajtása a brjanszki támadó hadműveletben, 1943. szeptember—október. — VIZs, 1970. 9. sz. 19—27. p.

Kuzovkov, I.: A Dnepren át, 1943 októberében. — VIZs, 1970. 10. sz. 55—60. p.

Batov, Pavel: A 65. hadsereg harcban Belorussziáért, 1943. november. — VIZs, 1970. 9. sz. 65—72., 10. sz. 64—70. p.

[Panov, Borisz Vaszilevics] Panow Boris Wassiljewitsch: A Vörös Hadsereg által a belorusz hadművelet-

ben bekerített és megsemmisített fasiszta Wehrmacht egységek. — ZM, 1970. 2. sz. 177—192., 3. sz. 319—331. p.

Radugin, M.: A Dnyeszter meredek partjainál, 1944 márciusában. — VIZs, 1970. 2. sz. 49—52. p.

Krülov, N.: A front fő irányában. Az 5. hadsereg a belorusz hadműveletben, 1944 júniusában. — VIZs, 1970. 7. sz. 60—69., 8. sz. 59—67. p.

Gorb, M.: Breszt hősei, 1944. július. — VIZs, 1970. 9. sz. 56—61. p.

Panov, B.— *Anov*, Sz.: Áttörés Ravaruszkaja irányában. — VIZs, 1970. 2. sz. 94—99. p.

Batov, Pavel: A „Narev"-hadművelet. — WPH, 1970. 3. sz. 185—215. p.

Sztrel'bickij, I.: A tüzérek hőstette Sjaulaj alatt. — Visszaemlékezés. — VIZs, 1970. 1. sz. 52—59. p.

Galickij, I.: A frontátkelés megszervezése a Visztulán 1944 augusztusában. — VIZs, 1970. 7. sz. 69—77. p.

Stemenko, Sz.: A felszabadítók büszkesége. A Szovjetunió felszabadító tevékenysége 1944-ben. — VIZs, 1970. 5. sz. 35—44. p.

Felszabadító hadműveletek Lengyelország területén

Jakubovszkij, I.: Példátlan erejű csapás A Visztula—Odera hadművelet. — VIZs, 1970. 2. sz. 61—74. p.

Kozlov, L.: A Visztulától az Oderáig. — VIZs, 1970. 1. sz. 124—128. p.

Getman, A.: A Visztulától az Oderáig. — VZ, 1970. 1. sz. 10—11. p.

Bokov, F.: Az 5. csapásmérő hadsereg előrevetett osztaga a Visztula—Odera hadműveletben — VIZs, 1970. 1. sz. 42—49. p.

A kelet-pomerániai hadművelet, 1945. február—március. — VV, 1970. 3. sz. 17—19. p.

Ezsakov, V.: A kelet-poroszországi hadművelet. — VIZs, 1970. 3. sz. 111—117. p.

Balasov, P.: A kelet-poroszországi hadseregcsoportok felmentésének megakadályozása. — VIZs, 1970. 4. sz. 121—126. p.

Arusanjan, B.: A Zemlandszkij félszigeten. — VIZs, 1970. 4. sz. 80—88. p.

Kozlowski, Eugeniusz: Lengyelország a második világháború történetében. Kísérlet a periodizációra. — PH, 1970. 2. sz. 260—270. p.

Jurga, Tadeusz: A lengyelek fegyveres részvétele a második világháborúban. A katonai tevékenységek áttekintése. — WL, 1970. 4. sz. 72—87. p.

Hamerlinski, Andrzej: Háborús visszaemlékezések. — Le, 1970. 5. sz. 19. p.

Olczyk, Eugeniusz: A katonai szolgálat a résztvevők visszaemlékezéseinek tükrében. — WL, 1970. 6. sz. 19—25. p.

Komornicki, Stanislaw: A „Varsó" hadművelet. (Varsó felszabadítása. A front helyzetének alakulása az ostrom harmadik napján.) — Le, 1970. 1. sz. 28—29. p.

Komornicki, Stanislaw: Előrenyomulás. (A náci hadsereg elleni támadás a Visztulánál.) — Le, 1970. 2. sz. 17—18. p.

Komornicki, Stanislaw: Irány a Baltitenger! (A lengyel és szovjet erőket lekötő téli offenzíva a Visztula és az Odera közötti térségben.) — Le, 1970. 3. sz. 17—18. p.

Prokopiuk, Nikolaj: Szovjet felderítő alakulatok tevékenységéről Lengyelország területén, 1944—1945-ben. — WPH, 1970. 1. sz. 180—216. p.

Jadziak, Emil: A Lengyel Néphadsereg egységeinek harctevékenysége a Tengermelléken. — WL, 1970. 2. sz. 16—25. p.

Stapor, Zdzislaw: Lengyelország nyugati és északi területeinek felszabadítása a második világháború befejező szakaszában. — WPH, 1970. 2. sz. 23—69. p.

Belczewski, Tadeusz: Wroclaw felszabadításáért folytatott harcok 1945-ben. — WPH, 1970. 2. sz. 70—110. p.

Osmanczyk, Edmund: 1945 tavaszán. — WL, 1970. 4. sz. 88—100. p.

Sroga, Alojzy: A háború hőseinek nyomában. — WL, 1970. 4. sz. 109—116. p.

Przymanowski, Janusz: Gondolatok a lengyel győzelmekről. — WL, 1970. 4. sz. 101—108. p.

Felszabadító hadműveletek Románia, Bulgária és Jugoszlávia területén

Gjurova, Szv.: A 9. pleveni hadosztály a koszovói hadműveletben. — VISz, 1970. 1. sz. 20—34. p.

Dimitrov, G.: A bolgár nép honvédő háborúja 1944—1945-ben. — AP, 1970. 5. sz. 18—24. p.

Brcic, Rafael: Megszállási rendszer Boszniában és Hercegovinában. — VoG, 1970. 1. sz. 19—84. p.

Zivkovic, Nikola: Szerbia jóvátétel-fizetése az 1941—1944. években. — VoG, 1970. 1. sz. 185—204. p.

Colic, Mladen: Az önálló Horvátország területi milíciája. — VoG, 1970. 2. sz. 169—227. p.

Gibjanszkij, L. Ja.—*Zelenin*, V. V.: A Szovjetunió és a jugoszláv dolgozók harca a népi demokráciáért, 1941—1945. — SzSz, 1970. 6. sz. 7—26. p.

Kuz'min, A.: Baráti segítség. A szovjet hadsereg részvétele Jugoszlávia felszabadításában. — VIZs, 1970. 10. sz. 88—93. p.

Novikov, N.: Jugoszláv földön. — VV, 1970. 8. sz. 116—117. p.

Visnjic, Petar: Német támadás 1944 nyarán a dalmáciai felszabadított területek ellen. — VoG, 1970. 2. sz. 105—165. p.

Dzelebdic, Milovan: Támadások a jugoszláviai közlekedési eszközök ellen 1944. szeptember 1—7. között. — VoG, 1970. 3. sz. 7—57. p.

Zaharov, M. V.—*Eronin*, N. V.: Történelmi csata a Balkánon. — NNI, 1969. 6. sz. 17—28. p.

Sala, T.: Az olasz titkos sajtó és a jugoszláv felszabadítási mozgalom. —Il Movimento di Liberazione in Italia, 22. köt. 98. sz. 1970. 26. p.

Magyarország és Csehszlovákia felszabadítása

Magyarország felszabadítása 1944—1945. Válogatott dokumentumok. — Sprawy Miedzynarodowe, 1970. 4. sz. 87—105. p.

Gosztonyi Péter: Vörös János magyar vezérkari főnök naplója 1944-ből. — WR, 1970. 11. sz. 634—659., 12. sz. 3. Ukrán Front és Magyarország 703—732. p.

Zseltov, A.: Győzelem a Dunánál. A felszabadítása. — VZ, 1970. 3. sz. 10—11. p.

Monin, M.: A magyar nép szabadságáért. A magyarországi hadműveletekről. — VIZs, 1970. 3. sz. 117—120. p.

Bahmut, A.: A háború első napjai a Dunán. — VIZs, 1970. 9. sz. 82—86. p.

Anosin, A.: Budapest irányában. — VIZs, 1970. 3. sz. 121—123. p.

Afonin, I.: Harcban a Duna gyöngyéért. Budapest felszabadulásának 25. évfordulója alkalmából. — KZ, 1970. 36. sz. 3. p.

Koleszev, V.: Harcban Budapestért. — VV, 1970. 3. sz. 25—27. p.

Pest felszabadítása. (1944. december 27—1945. január 18.) — Fáklya, 1970. 2. sz. 2—3., 12—14. p.

Fomin, V.: Budapest felszabadítása. — Fáklya, 1970. 3. sz. 7., 10—11. p.

Babuskin, A.: Lángszórósok Budapest utcáin. — VV. 1970. 6. sz. 66—68. p.

Korol'kov, H.: Budapest felszabadítóinak tiszteletére. — KZ, 1970. 33. sz. 3. p.

Fomin, V.: A balatoni ütközet. — Fáklya, 1970. 5. sz. 2—3. p.

Fomin, V.: Az utolsó puskalövés. (Magyarország felszabadításának befejezése.) — Fáklya, 1970. 7. sz. 12—13. p.

Szmirnov, V.: E. Taraszov emléke Tatán. — VV, 1970. 6. sz. 64—65. p.

Halusz, P. T.: Magyarország 25 éve szabadult fel a fasiszta megszállás alól. — UIZs, 1970. 3. sz. 120—121. p.

25 éve szabad a Magyar Népköztársaság. — VV, 1970. 4. sz. 51—53. p.

Oláh István: A béke és haladás útján. 25 éve szabad Magyarország. — VV, 1970. 4. sz. 50—51. p.

Magyarország felszabadulásának 25. évfordulója alkalmából. — KZ, 1970. 74. sz. 3. p.

Broft, Miroslav: A Szovjetunió és fegyveres erőinek döntő szerepe Csehszlovákia felszabadításában. — HV, 1970. 4—5. sz. 646—650. p.

Broft, Miroslav: A Vörös Hadsereg hadműveletei Csehszlovákia felszabadításáért. — Bojová Priprava, 1970. 4. sz. 14—18., 5. sz. 13—17. p.

Bantea, Eugen—*Nicolae*, Constantin: A román hadsereg részvétele Csehszlovákia felszabadításában. — HV, 1970. 2. sz. 231—255. p.

Kaczmarek, Kazimierz: A 2. Lengyel Hadsereg részvétele Csehszlovákia felszabadításában. — HV, 1970. 4—5. sz. 562—603. p.

Mucs Sándor: A magyar műszaki alakulatok részvétele a német fasizmus elleni harcban Csehszlovákia földjén. — HV, 1970. 2. sz. 256—266. p.

Slaby, Józef: A Dukla—Prága harci út 25 évvel ezelőtt. — Tyl a Zasobováni, 1970. 4. sz. 5—12. p.

Tvaruzek, Bretislav: Az 1. Csehszlovák Hadtest részvétele Csehszlovákia felszabadításában 1944—1945-ben. — HV, 1970. 2. sz. 184—230. p.

Ressel, Alfréd: Az 1. Csehszlovák Hadtest harcai Közép-Szlovákiában 1945-ben. — Tyl a Zasobováni, 1970. 4. sz. 13—22. p.

Dolezal, Jiri: A májusi cseh felkelés katonai jelentősége. — Bojová Priprava, 1970. 5. sz. 19—21. p.

Zámecnik, Stanislav: Az 1945 májusi cseh felkelés. — HV, 1970. 2. sz. 267—301. p.

Ziberov, I. G.: A prágai felkelést segítő hadmozdulat. — HV, 1970. 4—5. sz. 544—561. p.

Vürodov, I.:—*Gurkin*, V.: A prágai támadó hadművelet. Tények és számok. — VIZs, 1970. 5. sz. 117—127. p.

Murasko, G. P.: 25 éve szabadult fel Csehszlovákia. — Vesztnik Akademii Nauk SzSzSzR, 1970. 7. sz. 99—101. p.

25 éve szabadította fel a szovjet hadsereg Csehszlovákiát. — Bojová Priprava, 1970. 5. sz. 4—12. p.

Rauchensteiner, Manfried: Bécs körüli harcok 1945-ben. — ÖMZ, 1970. 2. sz. 97—106., 3. sz. 181—189., 4. sz. 271—279. p

A háború vége Ausztriában — S, 1970. 7. sz. 11. p.

A berlini hadművelet, az európai háború befejező eseményei

Komornicki, Stanislaw: Acélgyűrűben. [A kelet és nyugat felől előrenyomuló szövetséges csapatok 1945 tavaszán acélgyűrűbe vonták Németország központi részét.] — Le, 1970. 4. sz. 14. p.

Batov, Pavel: A berlini hadművelet. — VV, 1970. 4. sz. 38—43. p.

Leljusenko, D.: Előttünk Berlin! — VIZs, 1970. 6. sz. 65—72. p.

Bokov, F.: Az 5. hadsereg harcban Berlinért. — VIZs, 1970. 6. sz. 54—60. p.

Lavrent'ev, K.: Légvédelmi tüzérek harcban Berlinért. — VV, 1970. 5. sz. 41—42. p.

Kaczmarek, Kazimierz: A Lengyel Népi Hadsereg részvétele a berlini hadműveletben. — WL, 1970. 3. sz. 3—13. p.

Karpinski, Antoni: A Szovjet Hadsereg döntő részvétele a hitleri Németország feletti győzelemben. — WL, 1970. 4. sz. 56—71. p.

Radzievszkij, A.: Az utolsó harcok. A nagy győzelem 25. évfordulójára. — VV, 1970. 5. sz. 29—34. p.

Rossiwal, Theodor: Végső harcok Európában. — Tr, 1970. 2. sz. 141—143. p.

Kokot, Józef: A harmadik birodalom feltétel nélküli kapitulációja. — WPH, 1970. 3. sz. 98—111. p.

Dneprov, Anatolij: Május 9, 0 óra 43 perc... Keitel aláírja a fegyverletételt. (Dneprov visszaemlékezése az emlékezetes napokra.) — Fáklya, 1970. 9. sz. 12—13. p.

Részlet a Lengyel Népi Hadsereg Főparancsnokságának 1945. május 9-én, a háború befejezésének napján kiadott 88. sz. napiparancsából. — Le, 1970. 5. sz. 8—11. p.

Grecsko, Andrej: A nagy győzelem. A fasiszta Németország fölötti győzelem 25. évfordulójára. — VIZs, 1970. 5. sz. 3—13. p.

Grecsko, Andrej: Páratlan történelmi győzelem. (A szovjet csapatok győzelme a fasizmus felett.) — Fáklya, 1970. 9. sz. 4—5. p.

Lomov, N.: A Nagy Honvédő Háborúban aratott győzelem történelmi jelentősége. — MZs, 1970. 5. sz. 9—17. p.

Truhanovszkij, V.: A szovjet nép világtörténelmi jelentőségű győzelme a Nagy Honvédő Háborúban. — K, 1970. 9. sz. 90—100. p.

Forofonov, N.: A Szovjet Fegyveres Erők világtörténelmi jelentőségű győzelme a Nagy Honvédő Háborúban. — KVSz, 1970. 12. sz. 68—75. p.

Lavrent'ev, V.: A Szovjet Fegyveres Erők világtörténelmi jelentőségű

győzelme a Nagy Honvédő Háborúban. — KVSz, 1970. 13. sz. 67—74. p.

Kumanev, G A.: A szovjet nép nagy győzelme. — Vesztnik Akademii Nauk SzSzSzR, 1970. 8. sz. 86—90. p.

A szovjet nép halhatatlan győzelme. — VV, 1970. 5. sz. 2—5. p.

Szokolov, Sz.: A szovjet nép és hadserege halhatatlan győzelme. — K, 1970. 7. sz. 80—90. p.

Szobolev, L.: Halhatatlan győzelem. — K, 1970. 8. sz. 87—89. p.

Gomulka, [Wladyslaw] Vladiszlav: A fasizmus feletti győzelem negyedszázada. — K, 1970. 8. sz. 90—95. p.

Jung, Stanislaw: A győzelem negyedszázados évfordulóján. — Le, 1970. 7. sz. 1—3. p.

Baranski, W.: A hitleri Németország fölötti győzelem 25. évfordulója. — MW, 1970. 5. sz. 13—22. p.

A győzelem 25. évfordulóján. — WPL, 1970. 5. sz. 5—14. p.

Szimov, D.: 1945. május 9.: a történelem legdicsőbb győzelme. — Armejszki Pregled, 1970. 5. sz. 3—13. p.

[Ulbricht] Ul'bricht, [Walter] Val'ter: A német nép felszabadításának 25. évfordulója. — K, 1970. 7. sz. 91—105. p.

Forlic, Branko: A fasizmus felett aratott győzelem 25. évfordulóján. — VoG, 1970. 2. sz. 7—34. p.

Távol-keleti hadszíntér

Szavin, A.: Fordulópont a csendes-óceáni háborúban. A szovjet hadsereg győzelmeinek hatása 1942—1943-ban. — VIZs, 1970. 9. sz. 48—55. p.

Verna, Renato: A csendes-óceáni hadszíntér. Hadjárat a Salamon-szigeteken. 1942. augusztus 1.—1943. február 7. — RM, 1970. 4. sz. 531—579., 5. sz. 730—773, 6. sz. 893—970. p.

Maslin: Yamamoto japán tengernagy megsemmisítése 1943 áprilisában. Az amerikai vállalkozás tanulságai. — FAF, 271. sz. 1970. 43—48. p.

Rossiwal, Theodor: Végső harcok Kelet-Ázsiában. Luzon, Manila, Corregidor térségében lezajlott harcok. 1943—1944. — Tr, 1970. 4. sz. 356—358. p.

Selahov, G.: Légi deszanttal Harbinban. Mandzsúria, 1945. augusztus. — VIZs, 1970. 8. sz. 67—71. p.

Sisikin, T. V.: Az utolsó hadművelet a második világháborúban — VI, 1971. 3. sz. 115—138., 4. sz. 130—156. p.

Vaszilevszkij, A.: Győzelem a Távol-Keleten. — VIZs, 1970. 8. sz. 3—10., 9. sz. 11—18. p.

Szladkovszkij, M.: A második világháború néhány tanulsága a Távol-Keleten. — MZs, 1970. 9. sz. 53—59. p.

Antifasiszta ellenállási mozgalom és partizánharcok a második világháborúban

Steiner, Herbert: Osztrákok ellenállása a német Wehrmachtban 1938-ban. — Wk, 9. sz. 1970. 58—60. p.

Haestrup, Jorgen: A dán ellenállási mozgalom. — Wk, 11. sz. 1970. 57—60. p.

Buligand, Raoul: Az ellenállás nem volt kaland. A Bois du Cazier-i szénbánya elfoglalása. A belga ellenállási mozgalom történetéből. — Wk, 10. sz. 1970. 50—56. p.

Francia értelmiségiek az ellenállási mozgalomban. — Wk, 11. sz. 1970. 70—71. p.

Dreves—Préville: A bretagne-i ellenállási mozgalom. — RHA, 1970. 3. sz. 148—158. p.

Robert: Francia ejtőernyősök és ellenállók sikeres harcai Bretagne északi partjain 1944 júniusában. — RHA, 1970. 3. sz. 167—178. p.

Eliszavetszkij, Sz. Ja.: Emigránsok a francia ellenállási mozgalomban — UIZs, 1970. 9. sz. 58—66. p.

Az olasz ellenállási mozgalom. — Wk, 11. sz. 1970. 61—62. p.

Wildgen, J. K.: A Valle d'Aosta felszabadítása, 1943—1945. — Journal of Modern History, 42. köt. 1. sz. 1970. 21—41. p.

Sala, T.: Az olasz titkos sajtó és a jugoszláv felszabadítási mozgalom. — Il Movimento di Liberazione in Italia, 22. köt. 98. sz. 1970. 26. p.

Odic, Slavko: Bosanska Krajina elfoglalása 1941 áprilisában. — VoG, 1970. 3. sz. 199—215. p.

Kljakovic, Vojmir: Nagy-Britannia, a

Szovjetunió és a jugoszláv felkelés 1941-ben. — VoG, 1970. 2. sz. 69—101. p.

Sunajko, Stevo: A szlovéniai és a horvátországi nemzeti felszabadító mozgalom együttműködése a fegyveres felkelés első évében. — VoG, 1970. 3. sz. 163—181. p.

Partizánharcok a Balkánon 1943 elején. — Tr, 1970. 2. sz. 152—158. p.

Crnugelj, Franc: Nemzeti felkelés a szlovén tengerparton. — VoG, 1970. 1. sz. 207—217. p.

Mitrovski, Boro—*Ristovski,* Tomo: Tikveš a felszabadító háborúban 1943-ban. — VoG, 1970. 1. sz. 89—110. p.

Grbac, Vitomir: A Jugoszláv Kommunista Ifjúsági Mozgalom tevékenysége a néphadsereg alakulataiban. — VoG, 1970. 3. sz. 183—196. p.

Lukac, Dusan: Lengyelek a Jugoszláv Népfelszabadító Hadseregben. — VoG, 1970. 1. sz. 287—301. p.

Szlavin, G. I.: A szovjet közvélemény és Jugoszlávia Nemzeti Felszabadításának Antifasiszta Vecséje. — SzSz, 1969. 3. sz. 14—26. p.

Naumov, D.: A belorusz partizánok taktikája. — VIZs, 1970. 11. sz. 40—50. p.

Brjuhanov, A.: A partizánoknak az ellenség kommunikációs vonalai ellen irányuló katonai cselekményei. — VIZs, 1970. 11. sz. 79—83. p.

Az „Obrana Naroda" ellenállási szervezet 1939. március 15—szeptember 1. között. — HV, 1970. 3. sz. 345—346. p.

Zucenko, I. G.: A szovjet és a cseh katonák és partizánok együttműködése a szlovák nép felkelésének idején. — HV, 1970. 4—5. sz. 604—613. p.

Bakošová, Maria: Csehszlovák ellenállók külföldön, 1939—1945. — Wk, 12. sz. 1970. 73—77. p.

Duraczynski, Eugene: A hitlerellenes ellenállási mozgalom társadalmi és politikai összetétele Lengyelországban. (1939—1944.) — RHDGM, 78. sz. 1970. 47—66. p.

Malancsuk, V. I.: Lengyel kommunisták Lvovban, 1939—1942. — UIZs, 1970. 8. sz. 90—94. p.

Ptasinski, Jan: A Lengyel Munkáspárt tevékenységéről az észak-mazowi körzetben, a hitlerista megszállás idején, 1942—1945 között. — WPH, 1970. 2. sz. 111—136. p.

Chlebowski, Cezary: A „gurál" akció. [A Gurál elnevezésű lengyel föld alatti szervezet 1942-ben.] — Le, 1970. 3. sz. 19—20. p.

Langkau-Alex, U.: A német emigráns sajtó. Egy párizsi német népfront előkészítésére alakult bizottság története. — International Rewiev of Social History, 15. köt. 2. sz. 1970. 167. p.

Paul, Marcel: A koncentrációs táborok harci frontja. Az ellenállás sokszorosan figyelmen kívül hagyott aspektusa. — Wk, 10. sz. 1970. 41—48. p.

Gottschalk, Rudolf: Az első gépfegyver. A buchenwaldi fegyveres ellenállás. — Wk, 10. sz. 1070. 49. p.

Wunderlich, Rudi: Fegyverek Sachsenhausenért. — Résistance Unie, 11. sz. 1970. 52. p.

Háborús bűnök

Stenzel, Ernst: A népek jogaival ellenkező módszerek alkalmazása a fasiszta Wehrmacht hadvezetésében. — ZM, 1970. 4. sz. 448—460. p.

[Alekszandrov] Alexandrow [Georgij] Georgi: A helyettes. Rudolf Hess ügye. — Wk, 9. sz. 1970. 33—36., 68. p.

Gyilkosság és fosztogatás. Náci háborús bűntettek Görögországban. — Wk, 9. sz. 1970. 46—48. p.

Az SS-állam 9000 lágerral és börtönnel látta el Európát. A lengyelországi náci bűnöket vizsgáló központi bizottság dokumentációjából. — Wk, 9. sz. 1970. 63—68. p.

Madajczyk, Czeslaw: A háború és megszállás Lengyelországban, mint egy nép megsemmisítésének eszköze. — RHDGM, 78. sz. 1970. 35—46. p.

Tokarz, Zofia: Gyermekrablás és gyermekgyilkosság. Lengyel gyermekek elleni náci háborús bűntettek. — Wk, 10. sz. 1970. 57—60. p.

Sufliarcky, Ján: Vértől csöpögő „havasi gyopár". Az „Edelweiss" különleges alakulat a szlovákiai partizánok ellen. — Wk, 9. sz. 1970. 52—57. p.

Drobisch, Klaus—*Eichholtz,* Dietrich: Külföldi munkaerők kényszermunkája Németországban a második vi-

lágháború alatt. — ZG, 1970. 5. sz. 626—639. p.

Keta, Metschislaw: Sohasem szabad elfelejteni! 25 éve szabadult fel Auschwitz. — Wk, 9. sz. 1970. 61—62. p.

Maršalek, Hans: Mauthauseni hétköznapok. Élet- és munkafeltételek a koncentrációs táborban. — Wk, 12. sz. 1970. 68—70. p.

Maršalek, Hans: Orvosi kísérletek a mauthauseni koncentrációs táborban. — Wk, 11. sz. 1970. 49—52. p.

A salaspilsi megsemmisítő tábor. — Wk, 9. sz. 1970. 78—79. p.

Treblinka hóhéra. (Franz Paul Stangl.) — Wk, 11. sz. 1970. 47—48. p.

Pilichowski, Czeslaw: A náci bűnösök megbüntetésének és üldözésének problémája a Német Szövetségi Köztársaságban. — Wk, 9. sz. 1970. 49—51., 68. p.

A második világháború utáni időszak hadtörténelme

Vüszockij, V.: Potsdam, mint a háború mérlege és a háború utáni elrendezés programja. — MZs, 1970. 7. sz. 26—34. p.

Faust, Fritz: 25 éves a potsdami egyezmény. Az Egyesült Államok és a Szovjetunió Németországgal kapcsolatos politikájának fontos állomásai. — WR, 1970. 12. sz. 666—682. p.

Barecki, József: Potsdam — 25 év távlatából. — WL, 1970. 7. sz. 3—14. p.

Jakusevszkij, A.: Az atomzsarolás forrásainál. — VIZs, 1970. 8. sz. 39—46. p.

Beleckij, V.: A szovjet hadsereg segítsége a felszabadított Berlin lakosságának. — VIZs, 1970. 6. sz. 102—107. p.

Schlauch, W.: Amerika németországi politikája, 1945. — Journal of Contemporary History, 5. köt. 4. sz. 1970. 113. p.

Pastusiak, Longin: Az amerikaiak nyugat-berlini jelenlétének okai. — WPH, 1970. 2. sz. 235—265. p.

Müller, Johannes: Az amerikai légierők 25 éve Európában. — W, 1970. 8. sz. 421—424. p.

Stuhlpfarrer, Karl: Polgárháború Görögországban. — BI, 1970. 3. sz. 5. p.

Gosztonyi Péter: A kelet-európai néphadseregek történetéből 1945 és 1948 között. — ASM, 1969. 9. sz. 520—529. p.

Melchior de Molenes, Ch.: A londoni béketárgyalások, az Európa-Tanács létrehozása. (1949.) — Revue d'Histoire Diplomatique, 84. köt. 1—2. sz. 1970. 147. p.

Vosske, H.: A bonni „Németország újraegyesítése kérdéseinek kutatási bizottsága" titkos jegyzőkönyvei. — ZG, 1970. 5. sz. 640—656. p.

Jakubovszkij, I.: A béke és a szocializmus őrségén. A Varsói Szerződés aláírásának 15. évfordulójára. — VIZs, 1970. 5. sz. 14—22. p.

Kopeckij, Ladiszlav: A Varsói Szerződés — a szocializmus nemzetközi védelmének biztos eszköze. — HV, 1970. 4—5. sz. 519—543. p.

Tilhère, Jacques: A Varsói Szerződés 15 éve. — RDN, 1970. 7. sz. 1215—1216. p.

Paone, Rocco M.: Az Egyesült Államok katonai segélynyújtása Törökországnak 1947—1950 között. — MR, 1970. 6. sz. 47—79. p.

Voroncov, V. B.: Az USA és Korea: az amerikai agresszió előzményei. —VI, 1970. 12. sz. 126—143. p.

Maculenko, V.: A koreai háború. — VIZs, 1970. 6. sz. 31—47. p.

Stuhlpfarrer, Karl: A koreai háború, 1950—1953. — BI, 1970. 4. sz. 18. p.

Youn-Soo, Kim: Korea kettéosztása a 38. szélességi foknál. — Politische Studien, 190. sz. 1970. 164—171. p.

Exham, R. K.: Az „Eagle" hadművelet 1952. január 25-én. — AQ, 101. köt. 1. sz. 1970. 90—95. p.

Montagnac, J.: Az indokínai konfliktus kialakulása a második világháború alatt és után. — RMG, 1970. 4. sz. 485—510. p.

Miller, D. M. O.: A Viet Minh hadjárat logisztikája, 1945—1946. — AQ, 100. köt. 1. sz. 1970. 105—115. p.

Weidemann, Diethelm: Az USA Vietnam elleni agressziójának és a sikeres elhárítási harc megszervezésének problémái. — ZM, 1969. 6. sz. 691—709. p.

Baranov, A.—*Orlov,* A.: A VDK elleni amerikai légi agresszió csődje. — VIZs, 1970. 2. sz. 26—35. p.

Maculenko, V.: A Kuba elleni agresszió csődje. — VIZs, 1970. 3. sz. 25—38. p.

Maszlanka, Bronislaw: A harmadik

arab—izraeli háború, 1967. június 5—10. — WPH, 1970. 3. sz. 216—264. p.

Felgas, Helio: A portugál gyarmatok felszabadulási mozgalmainak áttekintése, azok mozgatói, szervezetei. — ÖMZ, 1970. 2. sz. 130—132. p.

Gerassi, M.: Uruguay városi gerillái. — New Left Review, 62. köt. 1970. július—augusztus, 22—29. p.

Az elmúlt 10 év konfliktusai. — ÖMZ, 1970. 2. sz. 149—163. p.

HADTÖRTÉNELEM ORSZÁGOK SZERINT

AMERIKAI EGYESÜLT ÁLLAMOK

Aussaresses, Paul: A francia tüzérség szerepe Yorktown ostromában (1781). — RHA, 1970. 2. sz. 34—42. p.

Greenhus, Breton: Az 1812. évi észak-amerikai hadjárat anyagi biztosítása. — MA, 34. köt. 2. sz. 1970. 41—44. p.

Stallard, James E.: A New Orleans-i csata, 1814. — MR, 1970. 3. sz. 56—73. p.

Skelton, William B.: A főparancsnok és a parancsnoklás problémája az Egyesült Államok hadseregében, 1821—1841. — MA, 34. köt. 4. sz. 1970. 117—122. p.

Bauer, K Jack: Az Egyesült Államok hadserege és Texas függetlensége. 1835—1836. — MA, 34. köt. 2. sz. 1970. 44—48. p.

Jones, Archer: Jomini és az észak-amerikai polgárháború hadászata. — MA, 34. köt. 4. sz. 1970. 127—131. p.

Maslowski, Pete: Az észak-amerikai polgárháború katonájának erkölcsi-pszichológiai arculata. — MA, 34. köt. 4. sz. 1970. 122—126. p.

Connely, Thomas L.: Vicksburg: a propagandagépezet hadászati pontja? — MA, 34. köt. 2. sz. 1970. 49—53. p.

Hargreaves, Reginald: Thomas Walker az észak-amerikai függetlenségi háborúban, 1765—1774. — AQ, 99. köt. 2. sz. 1970. 179—188. p.

Mink, Charles R.: A polgári lakosság erőszakos evakuálása a polgárháború idején. — MA, 34. köt. 4. sz. 1970. 132—136. p.

Ellis, Richard: Önkéntes katonák nyugaton, 1865. — MA, 34. köt. 2. sz. 1970. 53—56. p.

Bell, William Gardner: Az United States Armor Association fennállásának 85 évfordulója. — A, 1970. 6. sz. 3—11. p.

Scooler, Albert G.: A lovasság utolsó harca az indiánokkal, 1918. január. — A, 1970. 5. sz. 20—24. p.

AUSZTRIA

Staudinger, Anton: Az 1920. március 18-i honvédelmi törvény létrehozása Ausztriában. — ÖMZ, 1970. 2. sz. 136—140. p.

Wagner, Anton: Az osztrák Landwehr története. — Tr, 1970. 3. sz. 218—221. p.

Klingenstein, Grete: Megjegyzések az ausztriai fasizmus problémájához. ÖGL, 1970. 1. sz. 1—12. p.

Steiner, Herbert: Osztrákok ellenállása a német Wehrmachtban 1938-ban. — Wk, 9. sz. 1970. 58—60. p.

BULGÁRIA

Mitev, Jono: A Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a bolgár hadsereg 1917—1918-ban. — VIZs, 1970. 11. sz. 90—94. p.

Grigorov, B.: A fasiszta diktatúra elleni harc Bulgáriában Lenin nevében. — IP, 1970. 1—2. sz. 53—74. p.

BURMA

Radde, Hans-Jochen: A burmai hadsereg fejlődése 1940—1962 között. — ZM, 1970. 5. sz. 580—593. p.

CSEHSZLOVÁKIA

Hummelberger, Walter: Harcok Szlovákiában 1918—1919-ben. — Tr, 1970. 1. sz. 30—34. p.

Holub, Ota: A Csehszlovák Fegyveres Erők veszteségei 1938—1939 között. — HV, 1970. 4—5. sz. 630—645. p.

Pasák, Tomás: A Cseh—Morva Protektorátus képviseletének tevékenysége 1939 őszén. — CCH, 1970. 4. sz. 553—573. p.

Jelinek, Yeshayahu: Stefan Tiso naplója. — HC, 1970. 2. sz. 270—288. p.

Marko, J.: Csehszlovákia felszabadulásának 25. évfordulója és az ország külpolitikája. — MZs, 1970. 5. sz. 39—50. p.

Bilak, Vaszil: A szovjet—csehszlovák kapcsolatok 25 éve — a csehszlovák állam fejlődésének alapja. — K, 1970. 7. sz. 106—111. p.

FRANCIAORSZÁG

Kuznecov, B. P.: A parasztmozgalmak problémája a korabeli Franciaországban. — VI, 1970. 2. sz. 48—63. p.

Boidot: Észrevételek az előmenetelről a francia hadseregben az 1762. évtől. — L'Armée, 95. sz. 1970. 26—33. p.

Spivak, Marcel: Francisco Amoros ezredes (1770—1848) — a fizikai nevelés kezdeményezője a francia hadseregben. — RHA, 1970. 2. sz. 65—81. p.

Guelton: A francia tengerészgyalogosok hőskölteménye. Rövid történeti áttekintés, 1803—1918. — RHA, 1970. 3. sz. 95—98. p.

Charbonneau, Jean: A francia tengerészcsapatok történetének áttekintése kialakulásuktól az 1870—1871. évi francia—porosz háború utáni időkig. — RHA, 1970. 4. sz. 14—43. p.

Defrasne, Jean: A francia hadsereg az 1875. évi válság előtt. — RHA, 1970. 1. sz. 37—58. p.

Guinard, Pierre: A jelenlegi francia 3. katonai körzet területének helyőrségei 1914 júliusában. — RHA, 1970. 3. sz. 56—60. p.

Guelton: Francia gyarmati csapatok az első és a második világháborúban Franciaországban. — RHA, 1970. 3. sz. 208—213. p.

Revol: A francia gyarmati csapatok tevés egységeinek utolsó csatái Mauritánia határain (1931—1933.). — RHA, 1970. 4. sz. 60—79. p.

Beaufre, André: A francia hadsereg fejlődése 1930—1970-ig. — ÖMZ, 1970. 4. sz. 279—284. p.

A francia csapatok állomáshelyei 1939-ben a jelenlegi 3. katonai körzet területén. — RHA, 1970. 3. sz. 102—104. p.

Konstanzer, E.: A francia katonai kormányzat irányelvei, 1946—1949. — VfZ, 1970. 2. sz. 204—236. p.

HOLLANDIA

Kwiet, Konrad: A Mussert-mozgalom történetéhez. (A holland fasizmus fejlődési szakaszai.) — VfZ, 1970. 2. sz. 164—195. p.

JAPÁN

Maszlanka, Bronislaw: A japán militarizmus eredetéről. — WPH, 1970. 1. sz. 217—277. p.

KOREAI NÉPI DEMOKRATIKUS KÖZTÁRSASÁG

Plotnikov, G.: Hűség az internacionalista kötelességhez. Korea felszabadításának 25. évfordulójára. — VIZs, 1970. 8. sz. 119—121. p.

Pridübejlo, A.: A koreai nép történetének dicső napjai. — KVSz, 1970. 15. sz. 80—83. p.

LENGYELORSZÁG

Przewalski, Stefan: A Grochów alatti csata, 1831. február 20—25. — SMHW, 1970. 1. sz. 151—224. p.

Grzelak, Eugeniusz: A tábori egészségügy a XIX. századi Lengyelországban. — SMHW, 1970. 2. sz. 125—231. p.

Toporowicz, W.: Lenin és Lengyelország. — MW, 1970. 4. sz. 56—68. p.

Kurowski, A.: A lengyel légierő fejlesztési és szervezési tendenciái a két világháború között. — WPL, 1970. 11. sz. 65—72., 12. sz. 51—56. p.

Truszkowski, Stanislaw: Nemzetvédelmi alakulatok szervezése a hadseregen belül a 2. Lengyel Köztársaság idején. — WPH, 1970. 1. sz. 278—312. p.

Kuropieska, József: A tisztek minősítése a 2. Lengyel Köztársaság idején. — WPH, 1970. 3. sz. 314—339. p.

Woloszczuk, Tadeusz: A Lengyel Néphadsereg történetéből. — Atom, 1970. 10. sz. 303—307. p.

Gomulka, Wladyslaw: Visszatérés a Piastok történelmi földjére. — Lengyelország történelmének legnagyobb győzelme. — WPH, 1970. 2. sz. 3—19. p.

Frontczak, K.: A katonai területi adminisztráció formája és fejlődése 1945—1947 között, a Lengyel Hadsereg békeállapotra való áttérése idején. — PH, 1969. 3. sz. 470—502. p.

Zieniuk, Aleksander: A rembertówi Központi Gyalogsági Tisztiiskola történetéből, 1945—1948 között. — WPH, 1970. 3. sz. 66—97. p.

Celek, Jan: 25 éves a „Jan Krasicki" Katonai Repülőfőiskola. — WPL,

Bartnikowski, Bogdan: A lengyel légi- 1970. 5. sz. 81—89. p.
erő 25 éve. A Zolnierz Polski c. hetilapból. — WPL, 1970. 8. sz. 49—56. p.

Gielzynski, Wojciech: Utászok... [A Lengyel Néphadsereg Központi Levéltárában őrzött dokumentumok a lengyel utászok tevékenységéről, aknamentesítő munkájáról a második világháború után.] — Le, 1970. 3. sz. 24—25. p.

A tengeri erők. [A lengyel haditengerészet.] — Le, 1970. 2. sz. 14—15. p.

Huszonöt esztendő a Lengyel Népköztársaság határainak őrizetében. [A lengyel határőrség lapja.] — A Hazáért, 1970. 23. sz. 5. p.

MAGYARORSZÁG

Spira György: Az 1848—1849-es magyar forradalom sajátosságairól. — ÖO, 1970. 3. sz. 168—177. p.

Borsányi György: Lenin és az első magyar munkáshatalom. [A Magyar Tanácsköztársaság kapcsolata Leninnel.] — Fáklya, 1970. 8. sz. 53—55. p.

Fedoszeev, P.: Lenin és Magyarország. — Fáklya, 1970. 8. sz. 52—53. p.

Zsuppán Ferenc Tibor: A Magyar Tanácsköztársaság és a brit katonai képviselők, 1919 április—június. — The Slavonic and East European Review, 108. sz. 1969. 198—218. p.

Pastor, Peter: A Vix-misszió Magyarországon. — Slavic Review, 1970. 3. sz. 481—498. p.

Puskas, A. I.: A fasizmus keletkezése és bukása Magyarországon. — NNI, 1970. 3. sz. 48—65., 5. sz. 79—89. p.

Korbuly, D.: A magyarországi németség kitelepítése a második világháború után. — Der Donauraum, 1970. 1—2. sz. 77—80. p.

Puskas, A. I.: A népi Magyarország 25 éve. — Vesztnik Akademii Nauk SzSzSzR, 1970. 6. sz. 111—112. p.

Sárdy Tibor: 25 éves a Magyar Néphadsereg. — Atom, 1970. 9. sz. 271—274. p.

Mucs Sándor—*Zágoni* Ernő: A Magyar Szocialista Munkáspárt katonapolitikai elvei a Magyar Néphadsereg felépítésében, 1957—1968. — ZM, 1970. 1. sz. 19—34. p.

NAGY-BRITANNIA

Thompson, A. L.: Fegyverek és népek, amelyek kialakították az angolokat. — AQ, 101. köt. 1. sz. 1970. 104—113. p.

Senior, H.: Zsoldosok angol szolgálatban. A norman hódítás előtti dán fejszésektől a sepoyokig az angol Kelet-Indiai Társaság napjaiban. —

History Today, 1970. 7. sz. 504—510. p.

Callahan, Raymond A.: Cornwallis és az Indiai Hadsereg, 1786—1797. — MA, 34. köt. 3. sz. 1970. 93—97. p.

Smith, E. D.: A gurkha dandár és a brit birodalom. — RUSIJ, 115. köt. 657. sz. 1970. 44—47. p.

Smith, E. D.: A gurkha dandár, 1947—1970. — AQ, 100. köt. 2. sz. 1970. 191—200. p.

Moulton, J. L.: Nagy-Britannia középkeleti támaszpontjai a XX. században. — RUSIJ, 115. köt. 658. sz. 1970. 44—48. p.

Barclay, C. N.: Miért vesztették el az angolok nagy háborúik első csatáit? Hadtörténeti elemzés. — AQ, 100. köt. 2. sz. 1970. 214—221. p.

Hargreaves, Reginald: Mekkora volt a békeidők hadserege? Az angol és az amerikai hadtörténet rövid áttekintése. — O, 54. köt. 300. sz. 1970. 612—615. p.

Trebilock, C.: Legendák az angol fegyverkezési iparról. 1890—1914. Újravizsgálat. — Journal of Contemporary History, 5. köt. 4. sz. 1970. 3. p.

D'Ombrain, Nicholas J.: Churchill az Admiralitáson és a Birodalmi Védelmi Bizottság, 1911—1914. — RUSIJ, 115. köt. 657. sz. 1970. 38—41. p.

Bidwell, Shelford: A brit hadsereg, 1920—1970. — AQ, 100. köt. 2. sz. 1970. 170—179. p.

Yool, W. M.: A brit légierő történetének rövid áttekintése. — AQ, 100. köt. 2. sz. 1970. 146—150. p.

Barham, D. G. A.—*Adams,* D. B.: A brit légierő cranwelli akadémiájának 50 éve. — RAF, 1970. 3. sz. 193—200. p.

Allen, H. R.: A brit hadsereg és a légierő. — AQ, 99. köt. 2. sz. 1970. 222—231. p.

Harris, Henry: Az ulsteri kérdés. — AQ, 100. köt. 1. sz. 1970. 74—87. p.

Carver, Michael: A brit katonai erők Szueztől keletre. — MR, 1970. 12. sz. 22—35. p.

A brit birodalom felbomlása. — Ko, 1970. 5. sz. 718—724. p.

Korzun, L.: Az angliai és németországi polgári védelem történetéből. — VIZs, 1970. 1. sz. 113—117. p.

NÉMETORSZÁG

Schnitter, Helmut: A feudális hadügy néhány problémája a német államokban. — ZM, 1970. 6. sz. 674—682. p.

Schnitter, Helmut: A zsoldoshadsereg kiképzésének problémái a XVII—XVIII. századi német hadügy fejlődési folyamatában. — ZM, 1970. 1. sz. 77—78. p.

Legahn, Ernst: A drill — a porosz militarizmus brutális találmánya. — WR, 1970. 6. sz. 332—333. p.

Peters, Herbert: Hazafias tisztek az 1848 előtti németországi antifeudális mozgalomban. — ZM, 1970. 2. sz. 192—203. p.

Opitz, W.: Engels segítsége a német szociáldemokrácia számára a porosz—német militarizmus elleni harcban és az 1893. évi katonai törvényhozás. — ZG, 1970. 10. sz. 1292—1309. p.

Barghahn, V. R.: A német flottaépítés céljai II. Vilmos idején. A Tirpitz-féle koncepció. — Historische Zeitschrift, 210. köt. 1. sz. 1970. 34—100. p.

Hürten, H.: Katonatanácsok a német novemberi forradalomban 1918-ban. — Historisches Jahrbuch, 2. köt. 1970. 299—328. p.

Dreetz, Dieter: A katonatanácsok fejlődése Németországban 1918 novemberétől 1919 márciusáig. — ZM, 1970. 4. sz. 429—438. p.

Paoli, Francois: Elhibázott támadás Berlin irányában 1919 júniusában. — RHA, 1970. 1. sz. 59—74. p.

Bausch, Wolfgang: A chemnitzi [Karl Marx-Stadt] 1919. évi augusztusi harcok. — ZM, 1970. 4. sz. 460—467. p.

Schulze, H.: Német keleti-állam tervezet 1919-ben. — VfZ, 1970, 2. sz. 123—163. p.

Sperling, Heinz: A birodalmi hadvezetés polgárháborús tervei az 1920. évi Kapp-Lüttwitz puccs meghiúsulása után. — ZM, 1969. 3. sz. 327—342. p.

Frister, Herbert: A Kapp-puccs leverésének emlékére. — ZM, 1970. 3. sz. 342—349. p.

Greiselis, Waldis: „Van-e biztonság hadkötelezettség nélkül?" A hivatásos hadsereg történelmi példája: a Reichswehr. — W, 1970. 4. sz. 200—205. p.

Dasicsev, V. I.: A fasiszta Németország háborúra való felkészítésének jellege 1933—1939 között. — VI, 1970. 5. sz. 86—104. p.

Barthel, Rolf: Fegyvergazdálkodási követelmények a Reichswehr vezetésében 1934 júniusában. — ZM, 1970. 1. sz. 83—93. p.

Wehner, Helfried: A szovjet katonai szervek támogatása a szászországi német antifasiszták számára 1945 májusában. — ZG, 1970. 4. sz. 513—527. p.

NÉMET DEMOKRATIKUS KÖZTÁRSASÁG

Verner, Waldemar: Az NSzEP vezető szerepe az NDK Nemzeti Néphadseregének felállításában és fejlesztésében. — ZM, 1969. 4. sz. 389—402. p.

Lux, Gerhard—*Nelles*, Toni: A Nemzeti Néphadsereg felépítése és fejlesztése — a NSzEP által alkalmazott lenini katonai program. — ZM, 1970. 1. sz. 19—34., 6. sz. 659—673. p.

NÉMET SZÖVETSÉGI KÖZTÁRSASÁG

Förster, Gerhard: Antikommunista alapelvek a német imperializmus és militarizmus koncepciójában egy háború utáni imperialista Németország létrehozása érdekében. — ZM, 1970. 3. sz. 291—307. p.

Knäfel, Hermann: A nyugatnémet jobboldali szociáldemokrata vezetés katonapolitikájának fejlődése az 1950-es évek elején. — ZM, 1970. 2. sz. 166—177. p.

Glazunov, N.: A Bundeswehr létrejötte és fejlődése. — VIZs, 1970. 7. sz. 110—115. p.

OLASZORSZÁG

Lollio, Luciano—*Gennaro*, Alberto: A jakobinus Rómától Olaszország fővárosáig. — RM, 1970. 9. sz. 1286—1335. p.

Parlato, Giovanni: A Risorgimento nagy pillanatai. — RM, 1970. 5. sz. 654—677. p.

Gasparinetti, Alessandro: Az olasz hadsereg 1887-ben. — RM, 1970. 4. sz. 609—611., 5. sz. 798—800., 6. sz. 1005—1007., 7—8. sz. 1229—1234., 9. sz. 1364—1372., 10. sz. 1548—1557., 11. sz. 1740—1745., 12. sz. 1923—1932. p.

Restifo, G.: Az olasz hadsereg a nagy háború előestéjén. — Studii Storici, 1970. 4. sz. 783. p.

SVÁJC

Letter, P.: A kantonok a svájci hadtörténelemben a XIII. századtól a XIX. századig. — SS, 1970. 12. sz. 24—27. p.

Schaufelberger, Walter: A későközépkori szövetségek katonai integrációjának problémája. — ASM, 1970. 5. sz. 313—335. p.

Kurz, H. R.: Svájc semlegessége az első világháború előtt. — ASM, 1970. 7. sz. 503—505. p.

Küng, P.: A katonai repülés Thunban 1915—1965 között. — ASM, 1970. 1. sz. 24—27. p.

Meier, Victor: A testnevelés történelmi fejlődése a rendelkezésre álló svájci testnevelési szabályzatok alapján 1862-től 1970-ig. — ASM, 1970. 8. sz. 576—582. p.

Rapport, P. A.: Az ó-orosz állam védelmi berendezése. — VI, 1970. 11. sz. 56—64. p.

Chandler, D. G.: Az orosz hadsereg az 1807. és 1812. évi háborúban. — History Today, 20. köt. 1970. december. 867. p.

Obincov, G.—*Kuznecov*, K.: A tüzérszakemberek légrégibb formálója. 150 éves a Dzerzsinszkij Akadémia. — VIZs, 1970. 12. sz. 112—120. p.

Csernov, Ju.: A cári despotizmus ellen. A szemenovszkiji testőrgárdaezred felkelésének 150. évfordulójára. — VIZs, 1970. 10. sz. 125—128. p.

Djakob, V. A.: A felszabadító mozgalom összetétele és létszáma az orosz hadseregben, 1856—1865 között. A történelem-szociológiai kutatás tapasztalata. — ISzSzSzR, 1970. 1. sz. 27—44. p.

Vorob'eva, A. K.: Friedrich Engels és és a forradalmi mozgalom Oroszországban az 1870-es években. — VI, 1970. 11. sz. 3—17. p.

A Nagy Októberi Szocialista forradalom

Pavlov, N.: A 2. géppuskás ezred a februári és az októberi forradalom napjaiban. — VIZs, 1970. 4. sz. 54—58. p.

V. I. Lenin a harcosok, parancsnokok és a politikai munkások között. — VIZs, 1970. 2. sz. 3—12. p.

A polgárháború és a szovjetellenes intervenció időszaka

Kozlovszkij, K.: Lenin és a katonai-pénzügyi kérdésekről szóló határozat a polgárháború éveiben. — VIZs, 1970. 12. sz. 60—63. p.

Roberta, P. C.: „Hadikommunizmus": új értékelés. — Slavic Review, 29. köt. 2. sz. 1970. 238—261. p.

Szeljanicsev, A.: A kommunista párt vezető szerepe a szovjet nép győzelmének megszervezésében a polgárháború idején. — VIZs, 1970. 12. sz. 3—12. p.

Siskin, Sz.: A kommunista párt — a szovjet köztársaság győzelmének szervezője az intervenciósok és a fehérgárdisták fölött 1920-ban. — VIZs, 1970. 11. sz. 26—32. p.

Vjakolov, P.: A pártszervezetek létrehozása a légierőnél a polgárháború éveiben. — VIZs, 1970. 8. sz. 93—98. p.

Rasztorguev, F.: Pétervár katonai parancsnokságai a polgárháború idején. — VIZs, 1970. 1. sz. 93—97. p.

Junickaja, R.: V. I. Lenin és Észak védelme. — VIZs, 1970. 3. sz. 3—11. p.

Angarszkij, M.: Az északi területek felszabadítása az intervenciósok és fehérgárdisták alól. — VIZs, 1970. 3. sz. 87—93. p.

Kozlov, A.: A bolsevik párt harca 1918-ban az ellen, hogy a németek kézrekerítsék a Fekete-tengeri Flottát. — VIZs, 1970. 7. sz. 3—13. p.

Szeljanicsev, A.: V. I. Lenin és a Kaszpi-tengerért folyó harc a polgárháború éveiben. — VIZs, 1970. 8. sz. 89—93. p.

Polikarpov, V.: A kornyilovisták főkolomposainak szégyenletes megfutamodása. — VIZs, 1970. 12. sz. 96—105. p.

Molokov, I.: Szibéria felszabadítása 1919—1920-ban. — VIZs, 1970. 3. sz. 108—111. p.

Molokov, I.: Szibéria tartalékainak mozgósítása az intervenciósok és fehérgárdisták szétzúzására 1920-ban. — VIZs, 1970. 10. sz. 77—81. p.

A polgárháború hősei. — VIZs, 1970. 2. sz. 44—48., 7. sz. 47—52., 10. sz. 48—54. p.

Selahov, G.: Vörös katonaiskolások harcban a hazáért a polgárháború éveiben. — VIZs, 1970. 3. sz. 72—75. p.

Szobolev, L.: Az első internacionalista osztag. [Jakutiában felállított magyar lovas alakulat, amely a polgárháború éveiben Oroszország északi részén szolgált.] — Fáklya, 1970. 16. sz. 19. p.

Puskával és ekével. [Legendás napok. 1917. október 27—1924. január 21.] — Fáklya, 1970. 8. sz. 20—21. p.

A Szovjetunió Fegyveres Erőinek útja a polgárháborútól napjainkig

Csujkov, V.: A szovjet honvédelem fejlődéséről a lenini évforduló alkalmából. — VIZs, 1970. 1. sz. 6—7. p.

Gromakov, A.: A kommunista párt politikája a katonai építés terén. (1920—1923.) — VIZs, 1970. 6. sz. 3—11. p.

Zaharov, M. V.: A Szovjetunió Fegyveres Erőinek történetéből a Nagy Honvédő Háború előestéjén, 1939—1941. között. — VI, 1970. 5. sz. 28—49. p.

Szosznov, A.: A Szovjetunió Fegyveres Erői a háború utáni időszakban. — KVSz, 1970. 15. sz. 70—76. p.

Traktuev, M.: A szovjet harcosok részvétele a népgazdaság újjáépítésében. — VIZs, 1970. 10. sz. 81—83. p.

Kotljar, A.: A Nagy Honvédő Háború rokkantjainak kedvezményei. — KVSz, 1970. 21. sz. 83—87. p.

Jakubovszkij, I.: Fontos küldetés. [Február 23. — a Szovjet Fegyveres Erők napja.] — Fáklya, 1970. 4. sz. 2—3. p.

Hazánk ütőereje. A rakétacsapatok és a tüzérség napjára. — VZ, 1970. 11. sz. 3—5. p.

Leont'ev, N.: A haza atom- és rakétapajzsa. A rakétacsapatok és a tüzérség napja alkalmából. — KVSz, 1970. 20. sz. 32—39. p.

A rakétacsapatok és tüzérség napjára. — VV, 1970. 11. sz. 80—81. p.

Svankov, Nikolaj: A szovjet határőrség napja. [Május 28.] — A Hazáért, 1970. 21. sz. 5. p.

Heimann, Leo: A Szovjetunió folyami flottillái. — MR, 1970, 8. sz. 45—51. p.

Bobkov, I.: Orosz és szovjet hadihajók a Földközi-tengeren. — VIZs, 1970. 9. sz. 37—47. p.

Belousz, N.: Szovjet atomtengeralattjárók a Sarkvidéken. — VIZs, 1970. 7. sz. 23—32. p.

TÖRÖKORSZÁG

Swenson, V. R.: Az 1909. évi katonai felkelés Isztambulban. — Journal of Contemporary History, 5. köt. 4. sz. 1970. 171. p.

VIETNAMI DEMOKRATIKUS KÖZTÁRSASÁG

Mazaev, A.: A Vietnami Demokratikus Köztársaság negyedszázada. — MZs, 1970. 9. sz. 59—66. p.

Irmscher, I.: A Vietnami Demokratikus Köztársaság 25 éve. — Militärtechnik, 1970. 9. sz. 390—391. p.

MEGEMLÉKEZÉSEK, ÉLETRAJZOK

Hadvezérek emlékeznek. G. K. Zsukov, A. M. Vaszilevszkij, I. Sz. Konev, A. A. Novikov, N. G. Kuznecov, Sz. Sz. Marjahin, K. V. Krajnjukov visszaemlékezéseiből. — VIZs, 1970. 5. sz. 52—101. p.

Petrov, Sz.: Két hős egy családban. Szovjet családok, amelyek két hőst is adtak a hazának. — VIZs, 1970. 2. sz. 52—60. p.

Márkus Gyula: *Bem* József szülővárosában [Tarnówban.] — Le, 1970. 1. sz. 43. p.

Bordzilowski, Jerzy: Visszaemlékezés. [Bordzilowski tábornok életútja.] — WPH, 1970. 1. sz. 115—179., 2. sz. 193—234., 3. sz. 148—184. p.

Petit, Edmond: Léon *Bourjade*, első világháborús francia repülő története. — FAF, 275. sz. 1970. 571—589. p.

Pavano, Remo: Enrico *Caviglia*, Olaszország marsallja. — RM, 1970. 7—8. sz. 1180—1188. p.

Krülov, N.: Vaszilij Ivanovics *Csujkov*. — VIZs, 1970. 2. sz. 36—43. p.

Boyle, J. D.: Charles *de Gaule* tábornok emlékezete. — RUSIJ, 115. köt. 660. sz. 1970. 27. p.

Jur'eva, L.: Charles *de Gaulle* tábornok újabb emlékiratai. — MZs, 1970. 12. sz. 93—97. p.

Szuvenirov, O.: A nagy hadászati szakértő. 150 éve született Friedrich *Engels*. — VZ, 1970. 11. sz. 8—9. p.

Lipickij, Sz.: M. V. *Frunze*, az új típusú hadvezér. — VIZs, 1970. 2. sz. 118—124. p.

Hlebnikov, N.: A frontok élén. M. V. *Frunze* 85. születésnapja alkalmából — KZ, 1970. 26. sz. 2. p.

Rodimcev, A.: A haza szolgálatában. F. I. *Golikov* marsall születésének 70. évfordulójára. — VIZs, 1970. 7. sz. 43—46. p.

Böschenstein, Hermann: Henri *Guisan* svájci tábornok emlékére. — ASM, 1970. 6. sz. 405—406. p.

„Cobber" *Kain* (Edgar James) az angol légierő legkiválóbb pilótája a második világháborúban. — RAF, 1969. 4. sz. 287—291. p.

Ivolgin, A.: Hősies élet. D. M. *Karbüsev* születésének 90. évfordulójára. — VIZs, 1970. 10. sz. 42—47. p.

Popel', N.: M. E. *Katukov*, a harckocsizó csapatok marsallja. — VIZs, 1970. 9. sz. 123—128. p.

Ivolgin, A.: Egy kiváló orosz erődépítő, C. A. *Kjui*. — VIZs, 1970. 1. sz. 100—104. p.

Korczynski, Grzegorz: Út a győzelemhez. [— —, a lengyel néphadsereg vezérezredesének életútja.] — Le, 1970. 5. sz. 6. p.

Taraszov, A.: P. A. *Kurocskin* hadseregtábornok. — VIZs, 1970. 10. sz. 120—125. p.

Korolev, V.: Ja. Ja. *Lacisz* hadtestparancsnok. — VIZs, 1970. 2. sz. 112—113. p.

Parker, Henry S.: Henry *Leavenworth* utásztábornok. 1783—1834. — MR, 1970. 12. sz. 56—68. p.

Procházka, Jaroslav: *Lenin* és korunk. — HV, 1970. 1. sz. 1—19. p.

Bulzacki, Z.: *Lenin* születésének 100. évfordulója. — WPL, 1970. 4. sz. 3—13. p.

Trufanov, N.: Visszaemlékezés *Leninre*. — VIZs, 1970. 4. sz. 50—53. p.

Zverev, B.: *Lenin* és a haditengerészek. — VZ, 1970. 4. sz. 18—19. p.

Hackett, John: Emlékbeszéd Basil Henry *Liddell Hart* fölött. — RUSIJ, 115. köt. 659. sz. 1970. 37—38. p.

Basil Henry *Liddell Hart*. — Nekrológ. — AQ, 100. köt. 1. sz. 1970. 6—7. p.

Basil Henry *Liddell Hart*. — AQ, 100. köt. 2. sz. 1970. 248—249. p.

Icks, Robert J.: Megemlékezés Basil Henry *Liddell Hart*-ról. — A, 1970. 3. sz. 4—6. p.

Nehring, Walter K.: Basil Henry *Liddell Hart* angol katonai író és katonapolitikus emlékére. — WR 1970. 4. sz. 224—227. p.

Muraise, Eric: Az utolsó próféta: Basil Henry *Liddell Hart* halálára. — RMG, 1970. 5. sz. 615—629. p.

Komarow, Adolph-Auffenberg: Alexander *Lőhr*, az osztrák légierő megalakítója. — S, 1970. 10. sz. 11. p.

Alessandro Ferrero della *Marmora*, a bersaglieri alakulatok megalapítója. — RM, 1970. 1. sz. 107—116. p.

Albrecht, Oskar: Báró von *Müfftling* tábornagy. — SuT, 1970. 10. sz. 580—581. p.

Kutahov, P.: A. A. *Novikov*, a légierők főmarsallja. — VIZs, 1970. 11. sz. 61—65. p.

Lewitter, L. R.: József *Pilsudski* lengyel marsall. — History Today, 20. köt. 1970. október, 733. p.

Kuszmarov, G. N. I.: *Podvojszkij* katonai-pedagógiai nézetei. — VIZs, 1970. 2. sz. 124—128. p.

Blässer, G.—*Selvini*, A.: Giulio *Sosso*. Egy olasz feltaláló története. — DWJ, 1970. 3. sz. 204—209. p.

Kopacz, József: Pawel *Suchoj* repülőkonstruktőri tevékenységéről. — WPL, 1970. 10. sz. 72—81. p.

Noszkov, I.: Arany csillagkép. A *Szivkov* házaspár — mindketten a Szovjetunió Hősei. — VIZs, 1970. 8. sz. 47—54. p.

Kalunov, V.: P. P. *Szütin* vezérőrnagy. Születésének 100. évfordulójára. — VIZs, 1970. 8. sz. 122—124. p.

Jakovlev, N.: Sz. K. *Timosenko*, a Szovjetunió marsallja 75. születésnapjára. — KZ, 1970. 41. sz. 2. p.

Markov, I.: V. F. *Tribuc* tengernagy. — VIZs, 1970. 6. sz. 124—128. p.

Psenjanik, G.: K. A. *Versinin*, a légierők főmarsallja. — VIZs, 1970. 3. sz. 39—46. p.

Weller, Jac: *Wellington*, a katona. — AQ, 101. köt. 1. sz. 1970. 85—89. p.

Wimmer, Jan: Janusz *Wolinski* — a Sobieski-korszak kutatója. — Nekrológ. — SMHW, 1970. 2. sz. 3—18. p.

Rudenko, Sz.: A légierő kitűnő hadvezére. P. F. *Zsugarev* születésének 70. évfordulójára. — VIZs, 1970. 12. sz. 39—44. p.

Összeállították: *Molnár Éva*
Viniczai István
Windisch Aladárné

TARTALOM

TANULMÁNYOK

DOMBRÁDY LÓRÁND — A magyar ipar háborús mozgósítása az 1938—40 közötti időszakban — — — — — — — — 227
V. MACULENKO — A koreai háború — — — — — — — — 265

KÖZLEMÉNYEK

N. KISS ISTVÁN — Katonaparasztság — — — — — — — — 319

SZEMLE

GODÓ ÁGNES — Únor a Československé Ozbrojené Sily — — — 331
JÓZSA ANTAL — *M. E. Monyin:* Szodruzsesztvo, rozsgyonnoje v bojah — — — — — — — — — — — 336
SZABÓ SÁNDOR — Haditechnika — 1973 — — — — — — — 338
VASS ELŐD — *Milan Vasić:* Martalosi u jugoslovenskim zemljama pod turskom vladivinom — — — — — 340
BEÖTHY OTTÓ — *Denisz Davüdov:* Opüt teorii partizánszkago dejsztvija — — — — — — — — — — 342
GLATZ FERENC — A *Századok* 1970. és 1971. évi füzeteiről — — — 343
* * * — Külföldi hadtörténelmi folyóiratok szemléje — 349

KRÓNIKA

D. L. — Beszámoló a Petőfi Sándor születésének 150. és az 1848-as forradalom 125. évfordulója alkalmából rendezett emlékülésről — — — — — — 357
HALÁPI LÁSZLÓ — Zádor István grafikai kiállítása az Országos Hadtörténelmi Múzeumban — — — — — — 369
* * * — Pályázati felhívás — — — — — — — — 372
MOLNÁR PÁL — Híreink — — — — — — — — — — 373

BIBLIOGRÁFIA

MOLNÁR ÉVA, VINICZAI ISTVÁN, WINDISCH ALADÁRNÉ — Külföldi hadtörténelmi folyóiratok repertóriuma — 1970. II. rész — — — — — — — — 374

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

ЛОРАНД ДОМБРАДИ — Военная мобилизация промышленности Венгрии в период 1938—1940 гг. — — — — — — — 227

В. МАЦУЛЕНКО — Война в Корее — — — — — — — — 265

ПУБЛИКАЦИИ

ИШТВАН Н. КИШ — Воинствующее крестьянство — — — — — 319

ОБЗОР

АГНЕШ ГОДО — Февраль и Чехословацкие Вооруженные Силы — 331

АНТАЛ ЙОЖА — *М. Е. Монин:* Содружество, рожденное в боях — 336

ШАНДОР САБО — Военная техника — 1973 — — — — — — 338

ЭЛЁД ВАШ — *Милан Васич:* Мародёри на территории Югославии во время господства турок — — — — — 340

ОТТО БЕОТИ — *Денис Давыдов:* Орыт теории партизанского действия — — — — — — — — — — — 342

ФЕРЕНЦ ГЛАТЦ — О выпусках 1970 и 1971 годов журнала «Сазадок» 343

* * * — Обзор иностранных военно-исторических журналов 349

ХРОНИКА

Л. Д. — Отчет о торжественном заседании, посвященном 150-ой годовщине со дня рождения Шандора Петёфи и 125-ой годовщине революции 1848 года 357

ЛАСЛО ХАЛАПИ — Выставка графики Иштвана Задор в Военно-историческом Музее — — — — — — — — 269

* * * — Объявление конкурса — — — — — — — 372

ПАЛ МОЛЬНАР — Новости — — — — — — — — — — 373

БИБЛИОГРАФИЯ

ЭВА МОЛЬНАР
ИШТВАН ВИНИЦАИ
ЕЛЕОНОРА ВИНДИШ — Библиография иностранных военно-исторических журналов — 1970 год. Часть 2-я — — — — 374

INHALT

STUDIEN

LÓRÁND DOMBRÁDY — Die Kriegsmobilisierung der ungarischen Industrie in den Jahren 1938/40 — — — — — — 227

V. MAZULENKO — Der Krieg in Korea — — — — — — — 265

MITTEILUNGEN

ISTVÁN N. KISS — Soldatenbauerntum — — — — — — — 319

RUNDSCHAU

ÁGNES GODÓ — Februar und die Tschechoslowakischen Bewaffneten Kräfte — — — — — — — — — 331

ANTAL JÓZSA — *M. E. Monin:* In Kämpfen geborene Freundschaft 336

SÁNDOR SZABÓ — Kriegstechnik 1973 — — — — — — — — — 338

ELŐD VASS — *Milan Vasić:* Freibeuter auf südslawischem Gebiet während der Türkenherrschaft — — — 340

OTTÓ BEŐTHY — *Denis Dawüdow:* Theorie und Praxis der Partisanentätigkeit — — — — — — — — — 342

FERENC GLATZ — Über die einzelnen Hefte der Zeitschrift *Századok* (Jg. 1970. und 1971.) — — — — — — 343

* * * — Übersicht der kriegsgeschichtlichen Zeitschriften des Auslands — — — — — — — — — 349

CHRONIK

L. D. — Bericht über die Gedenkfeier aus Anla3 des 150. Jahrestages der Geburt Petőfis und des 125. Jahrestages der Revolution 1848 — — — — — 357

LÁSZLÓ HALÁPI — István Zádors graphische Ausstellung im Kriegsgeschichtlichen Museum — — — — — — 369

* * * — Preisausschreibung — — — — — — — 372

PÁL MOLNÁR — Nachrichten — — — — — — — — — 373

BIBLIOGRAPHIE

ÉVA MOLNÁR
ISTVÁN VINICZAI
ELEONORE WINDISCH — Repertorium kriegsgeschichtlicher Zeitschriften des Auslands — 1970. II. Teil — — — — — 374

Ára: 8,— Ft

A ZRÍNYI KATONAI KIADÓ
harmadik negyedévi kiadványaiból

V. A. SZEKISZTOV:

HÁBORÚ ÉS POLITIKA

Megjelenik kötve,
640 oldal terjedelemben
Ára: 40,— Ft

N. P. KAMANYIN:

REPÜLŐK ÉS ŰRHAJÓSOK

Megjelenik kötve,
512 oldal terjedelemben
Ára: 50,— Ft

KÜHNRICH, H.:

AZ EURÓPAI PARTIZÁNHÁBORÚ

Megjelenik kötve,
416 oldal terjedelemben
Ára: 37,— Ft

PATAKI ISTVÁN:

AZ ELLENFORRADALOM HADSEREGE 1919—1921

Megjelenik fűzve,
208 oldal terjedelemben
Ára: 20,— Ft

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A TARTALOMBÓL:

Rázsó Gyula
A Zsigmond-kori Magyarország és a török veszély

Nagy László
Bethlen Gábor hírszerző és elhárító szolgálata

Gellért Tibor
Az új magyar hadsereg aknakutató és tűzszerész alakulatainak tevékenysége

3

XX. ÉVFOLYAM · BUDAPEST, 1973

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

3

1973

ÚJ FOLYAM BUDAPEST XX. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Gallyas Ferenc újságíró (Budapest)) — *Glatz Ferenc*, a Magyar Történelmi Társulat tudományos munkatársa (Budapest) — *dr. Kovássy Zoltán* ügyvéd (Budapest) — *Lengyel István*, az ELTE Bölcsészettudományi Karának docense (Budapest) — *Nagy László* kandidátus (Budapest) — *Petőcz Pál*, az ELTE Bölcsészettudományi Karának docense (Budapest) — *Sztana Béla* ny. alezredes (Budapest) — *Urbán Aladár*, az ELTE Bölcsészettudományi Karának docense (Budapest) — *Molnár Éva, Viniczai István* és *Windisch Aladárné*, a Hadtudományi Intézet főmunkatársai, valamint *Farkas Márton* kandidátus, *Godó Ágnes* kandidátus, *dr. Gellért Tibor, Molnár Pál, Rákóczi Katalin* és *Rázsó Gyula*, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos munkatársai

Szerkeszti a szerkesztő bizottság

Benda Kálmán, Farkas Márton, Godó Ágnes, Harsányi János, Háncs Ernő, Mucs Sándor, Nagy Gábor, Ölvedi Ignác, Tóth Sándor, Urbán Aladár

Felelős szerkesztő:

Liptai Ervin

Főszerkesztő:

Balázs József

Szerkesztő:

Molnár Pál

Szerkesztőség:

Budapest I., Kapisztrán tér 2—4. Postacím: 1250 Budapest, Pf. 7.
Telefon: 360-764

Kiadja a Zrínyi Katonai Kiadó
Budapest XIII., Dózsa György út 49. Postacím: 1553 Budapest. Pf. 31.
Telefon: 409-550

Megjelenik negyedévenként

Előfizetési díj: 1 évre 32,— Ft, 1/4 évre 8,— Ft

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőnél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodájában (Budapest, V., József nádor tér 1. Távbeszélő: 180-850. Postacím: Posta Központi Hírlap Iroda, 1900 Budapest) közvetlenül, vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215—96 162 pénzforgalmi jelzőszámra

Index: 25—371

73.2713/2-03 — Zrínyi Nyomda, Budapest — F. v. Bolgár Imre vezérigazgató

PÁKOZD SZÁZHUSZONÖTÖDIK ÉVFORDULÓJÁRA

Győztes vagy vesztes csaták adódnak minden nép életében. Az emlékezet azonban csak a korszakos jelentőségű nagy győzelmek vagy katasztrofális vereségek emlékét őrzi meg. A Pákozd és Sukoró között ötnegyedszázada lejátszódott, magyar részről sikeresen végződött összecsapást nem minősíthetjük elsöprő győzelemnek, mégis az 1848—49-es forradalom és szabadságharc nagy jelentőségű eseményeként tartjuk számon. A fiatal magyar hadsereg szembefordulása és helytállása előbb megállásra, majd menekülésre késztette a betörő ellenséget. A márciusi alkotmányos vívmányokat ekkor már nemcsak bécsi memorandumokban hanem tettleg: császári zászlók alatt közeledő haderővel fenyegetve vonták kétségbe. Ennek a haderőnek feltartóztatása az ország fővárosát, az ott ülésező népképviseleti országgyűlést, mint a hatalom letéteményesét — magát a forradalmat mentette meg.

A pákozdi helytállásra igen nehéz körülények között került sor. Az ország déli megyéiben már júniusban megkezdődött a szerbek és magyarok között a polgárháború. Ezt a „kis háborút" veszélyessé tette, hogy részvevői a lázadó szerb határőrök és a szomszédos Szerbiából érkező fegyveres önkéntesek voltak, akikkel szemben a magyar kormány nem tudott elegendő és jól felszerelt haderőt állítani. A meglevő katonaságot is meg kellett osztania, mivel a fenyegető horvát mozgalmak arra kényszerítették, hogy a Dráva mentén is őrvonalat állítson. Szeptember második felében ehhez járult még a kirobbanással fenyegető román népmozgalmak gondja és az a hír, hogy Ausztriából a felső megyékbe szlovák felkelők törtek be. Ekkor már Magyarország élén nem állott kormány, mert az — a Bécsből provokált alkotmányos válság következtében — szeptember 10-én lemondott. Másnap pedig Jelačić horvát sereggel, de császári zászlók alatt átlépte a Drávát, hogy a Balaton déli partján, Veszprémen és Fehérváron át Pest-Buda ellen vonuljon.

A kormány nélkül maradt ország ekkori helyzete több, mint nyugtalanító. A többé már nem „semleges" bécsi kormánnyal és a betörő ellenséggel szemben egyedül a Pesten ülésező népképviseleti országgyűlés rendelkezett megfelelő hatalommal. A kritikus helyzetben ez, a kortársak által többször bírált testület megtalálta a helyes megoldást: támogatta Batthyány Lajos kísérletét az alkotmányos válság megoldására, de segítésére és egyben ellenőrzésére melléje adta képvise-

lőit, az ún. honvédelmi bizottmányt. Az ügyvezető miniszterelnök pedig minden nélkülözhető haderőt Veszprémbe, majd Fehérvárra irányítva szervezte — a válságos órákban is mellette maradt katonai munkatársak segítségével — azt a sereget, amelynek a betörő ellenséget kellett feltartóztatnia.

A lehetőségek nem voltak biztatóak. A táborba szállott nemzetőrség a bácskai harcokban még július során kudarcot vallott. A tábori szolgálatra szánt önkéntes nemzetőrség szervezése gyakorlatilag augusztus végén—szeptember elején kezdődött. Az első honvédzászlóaljak többségét nem sokkal felszerelésük után, már július végén és augusztus elején a délvidéki táborokba vezényelték. Az országban állomásozó osztrák szervezésű sorkatonaság, főleg a lovaság, jelentős részben idegen, sőt ellenséges volt. De a magyarországi hadkiegészítésű ezredek itthon levő zászlóaljai is részben ellenséges érzelmű tisztek kezében voltak. A használható erők egy része a déli táborban, a délmagyarországi mozgó hadtest kötelékében, mások a várak helyőrségében teljesítettek szolgálatot. Jelentős átcsoportosítást végrehajtani anélkül, hogy a kényes katonapolitikai helyzet fel ne billenjen, igen nehéz volt. (Ez okozta többek között a Szenttamás elleni harmadik, szeptember 21-i támadás kudarcát is.)

Kossuth alföldi toborzóútjára, Vasvári és társai dunántúli agitációs körútjára, a toborzás szervezésére kormánybiztosként kiküldött képviselők szétrajzására ebben a kritikus helyzetben került sor. A főváros sem marad tétlen: az ezekben a napokban szervezett Hunyadi- és Zrínyi-csapat nagy részét itt toborozták, sőt Pest egy külön „csatárzászlóaljat" is kiállított. Dunántúl népe pedig — megismerkedve Jelačić fosztogató seregével — engedelmeskedett Kossuth felhívásának: „fegyverre, akinek karja van, védjük magunkat, győzzünk, és azután számoljunk."

A hadrendben közeledő ellenséggel szemben természetesen a népfelkelők és gerillák, vagy a frissen beállott önkéntesek önmagukban nem állhattak meg. Az ellenállás magva az a kis számú, de megbízható sorgyalogság és néhány huszárszázad kellett hogy legyen, amely a határozatlan Teleki Ádám vezérletével a Balaton északi partján Veszprémbe húzódott Jelačić erői elől. A magyar terv ekkor arra irányult, hogy a veszprémi — később fehérvári — táborra támaszkodva a Balaton és a Duna között útját állják az ellenségnek. Mivel attól is lehetett tartani, hogy Jelačić nem Budának indul, hanem átkel a Dunán és a meg nem erősített Pest ellen vonul, őriztetni kellett a Duna átkelőhelyeit is. E utóbbit elsősorban a frissen szervezett önkéntes alakulatoknak és a népfelkelőknek kellett biztosítaniuk. Ezért irányították a Kossuth által toborzott önkénteseket Dunaföldvárra, ezért vezényelték Görgeit a tiszántúli önkéntes nemzetőrökkel Csepelszigetére.

A magyar „drávai sereg", amely 1848 júliusában Csányi László kormánybiztos irányítása alatt szerveződött, eredetileg a dunántúli megyék nemzetőrségére épült. A kis számú sorkatonasághoz és tüzérséghez a horvát betörésig csak két honvédzászlóalj és egy honvéd

tüzérüteg csatlakozott. A nemzetőrség azonban éppen augusztus végén—szeptember elején hagyta ott a Dráva vonalat, hogy helyét majd a Pápán gyülekező, de még szervezés alatt álló önkéntes nemzetőröknek adja át. A horvát támadást megelőzőleg Csányi elmozdította a seregből a Jelačić-csal nyíltan szimpatizáló, idegen legénységű vértes és dragonyos lovasságot. Így szeptember 11-én a magyar sereg alig több, mint két zászlóalj sorkatonasággal, tíz századnyi huszárral, két honvédzászlóaljjal és két üteg ágyúval kezdte meg a visszavonulást. Ezzel az erővel önmagában nehéz lett volna eredményesen szembeszállni, a több, mint harmincezer főnyi, részben jól képzett határőrből álló ellenséges sereggel.

Ilyen körülmények között érthető, hogy a miniszterelnök szeptember 13-án a dunántúli megyékben elrendelte a tömeges népfelkelést. Egyidejűleg Veszprém táján kívánta összpontosítani nemcsak a Pápán, hanem a Vácott és Szolnokon szervezett önkéntes nemzetőrséget is. Szeptember 13-án a tolnai, szeptember 15-én a borsodi, időközben kiállított és felszerelt önkéntes nemzetőrséget is a veszprémi táborba rendelték. Ezt újabb sorkatonaság: a fővárosban tartózkodó magyar gyalogság és a Württemberg huszárezred öt százada követte. Szeptember 21-én az ekkor már Móga altábornagy parancsnoksága alá tartozó sereg meghaladta a tizenegyezer főt és 32 löveggel rendelkezett. Az elkövetkező napokban ehhez további honvéd tüzérüteg, Perczel Mór Zrínyi-csapata és a pesti „csatárokból" alakult 14. honvédzászlóalj csatlakozott. A csata előtti napon a Móga rendelkezésére álló haderő elérte a 14 000 főt, soraiban 1600 huszárral és 42 löveggel.

Az időközben Székesfehérvárról is kivonult magyar sereg ekkor már számottevő erőt képviselt. A gyorsan szerveződő, az ellenséget nyugtalanító, összeköttetését fenyegető népfelkeléssel együtt eredményesen fordulhatott volna szembe Jelačić betörő haderejével. A harcnélküli visszavonulás elégedetlenséget szült ugyan a legénység soraiban, ennek ellenére nem volt baj a harci szellemmel. A legfelsőbb katonai vezetés tétovázó óvatossága azonban kerülte az összecsapást. Ennek megváltoztatásához az országgyűlés által a táborba küldött biztosok, valamint Perczel Mór és más, az ütközetet sürgető tisztek határozott fellépésére volt szükség. Így történt, hogy a sukorói református templomban szeptember 28-án tartott haditanács a visszavonulás megszüntetéséről és másnapra a harc elfogadásáról hozott döntést

Másnap, szeptember 29-én a magyar sereg Lovasberény és Sukoró előtt, zömmel a Lovasberényt Bicskével, valamint a Pákozdot Martonvásárral összekötő út között foglalt állást. A sereg centruma az utóbbit: a Martonvásárt Budával összekötő utat védte. A jobbszárny Lovasberény előtt, a balszárny a Velencei-tó délkeleti partjánál, Agárd és Gárdony között helyezkedett el. Jelačić magabiztosan meginduló seregei a reggeli órákban a lovasberényi úton ütköztek először ellenállásba. A magyar sereg jobbszárnya a délelőtti órákban három támadást vert vissza sikerrel, miközben eredményesen vetette vissza Pákozd irányába a Jelačić által vezetet hadoszlopot a Sukoró előtt

álló magyar centrum is. A Pátkánál népfelkelők által is zavart horvát balszárny rendetlen visszavonulása után Jelačić lemondott az újabb támadásról és visszahúzódott Fehérvárra.

Az ütközet nem volt véres. A szembenálló felek együttes vesztesége aligha haladta meg a másfélszáz főt. Lovasberény és Sukoró között azon az őszi délelőttön mégis nagy jelentőségű esemény zajlott! A magyar forradalom születőben levő önálló hadereje állotta ott meg a próbát a betörő intervenciós erőkkel szemben. Ezt az eseményt gyakran szokták a nagy francia forradalom 1792. szeptemberi haditettéhez: a Valmy mellett aratott győzelemhez hasonlítani. Az összehasonlítás nem alaptalan. Pákozdnál is, miként Valmynál, önkéntesek és sorkatonák szálltak szembe sikerrel a betörő ellenforradalmi erőkkel. A pákozdi magyar hadsereg mintegy 60 százalékban honvédekből és a zászlók alá alig egy hónapja beállott önkéntes nemzetőrökből — holnapi honvédekből — állott. A fiatal sereg sikerének jelentőségét nem csak a kései emlékezet hangsúlyozza, amikor a győzelem évfordulóján ünnepli a fegyveres erők napját. Jól látták a kortársak is, hogy Pákozdnál az ellenség megsemisítése nélkül is igen fontos esemény zajlott, hogy Jelačić seregének megállítása döntő fontosságú az egész magyar forradalom számára. Mint a kiküldött országgyűlési biztosok jelentették a csata másnapján a képviselőháznak: „September 29-e kiszámíthatatlan következésű nap; e csata döntött hazánk sorsa felett, nemzeti önállásunk első alapköve tegnap tétetett le, az elesettek vérével erősítve, minden ármány és viharok ellen."

TANULMÁNYOK

A ZSIGMOND-KORI MAGYARORSZÁG ÉS A TÖRÖK VESZÉLY (1393—1437)

RÁZSÓ GYULA

Az oszmán hódítás árnyékában

A sors vak eszközének szerepét játszotta Kantakuzenosz (VI.) János bizánci császár, amikor 1345-ben oszmán segélyhadakat szállított át a Boszporuszon, hogy harcoljanak a törvényes uralkodó, V. János ellen.[1] Egy évtizeddel később a törökök kezükbe kerítették a hadászati fontosságú Gallipoli kikötőjét, s ezzel megvetették az oszmán birodalom európai terjeszkedésének alapjait.

Kedvező pillanatban érkeztek. Sem a hanyatló bizánci császárság, sem a Dusán István cár halála után meggyöngült szerb állam, sem a belső viszályokkal terhes Bulgária nem állított érezhető akadályt a gyorsan előnyomuló oszmán hódítók útjába. A XIV. század hetvenes éveiben Bulgária, majd a Marica folyó partján vívott csatában, s végezetül a Rigómezőn elszenvedett döntő vereség után (1389) Szerbia is meghódolt a harcias török szultánoknak.

A kilencvenes évek elején már a magyar végekre is eljutottak a török portyázók. Okleveleink tanusága szerint csapataik főként Temes megye és a Szerémség falvait pusztították, s a határvidék magyar kapitányai már összemérték fegyvereiket a támadókkal.[2]

Európa lényegében ekkor figyelt fel az oszmán hódítókra. A Brussa környékén szerveződött oszmán állam korábban még csak egyike volt a szeldzsuk birodalom romjain keletkezett kis mohamedán fejede-

1 A török birodalom keletkezésére lásd *Hammer—Purgstall,* J.: Geschichte des osmanischen Reiches. Bd. 1. Pesth, 1827.; *Zinkeisen,* J. W.: Geschichte des osmanischen Reiches in Europa. Bd. 1. Hamburg-Gotha, 1840.; *Wittek,* P.: The Rise of the Ottoman Empire. London, 1938.; *Vaughan, D.:* Europe and the Turk. A Pattern of Alliances 1350—1700. Liverpool, 1954.; *Coles,* P.: The Ottoman Impact on Europe. London, 1967.; *Bombardi,* A.: Das osmanische Reich. (Historia mundi Bd. 7.); *Iorga,* N.: Geschichte des osmanischen Reiches. Bd. 1. Gotha, 1908.; *Werner,* E.: Die Geburt einer Grossmacht. (1380—1481.) Berlin, 1966. Bizánc szerepére lásd még *Bréhier,* L.: Le monde byzantin. T. 3. Paris, 1947.; *Ostrogorsky,* G.: Geschichte des byzantinischen Staates, München, 1952.; *Barker,* J. W.: Manuel II. Paleolugus. (1391—1425.) A study in late Byzantine statesmanship. New Brunswick—New Jersey, 1969.

2 *Milleker B.:* A töröknek első betörései Dél-Magyarországba Zsigmond és Albert királyok idejében. Temesvár 1904. Csanád egyházm. ny. 6—11. p. *Kupelwieser,* L.: Die Kämpfe Ungarns mit den Osmanen bis zur Schlacht bei Mohacs, 1526. Wien—Lpz. 1899. 9—11. p. Zsigmond-kori oklevéltár (továbbiakban Zsigm. okl.) Összeáll. Mályusz E. I. k. Budapest, 1951., 2596, 2622, 2837, 2908, 3120, 3351, 3379, 3431, 3799, 3824, 3844, 4003, 4113, 4187, stb.

lemségeknek, amelyek kisebb-nagyobb rablóvállalkozásaikkal zavarták ugyan a velencei és genovai kereskedőket, s elvétve megtámadták a Lusignanok ciprusi királyságát, vagy a Rhodosz-i lovagok birtokait, ám egészében véve kívül estek az európai nagypolitika látóhatárán. Még az óvatos és figyelmes Velence is csak a kilencvenes években vette észre, hogy most már minőségileg más problémával került szembe.[3]

Az oszmán sikersorozatot nem tekintjük a véletlen játékának. Kis-Ázsiába tömegével érkeztek harcias és fanatikus török törzsek, harci dicsőségre és zsákmányra szomjas vezetőkkel és gházikkal. Mindezek egyfelől óriási emberanyag-tartalékot biztosítottak az anatóliai emírek és bégek seregei számára, másfelől állandó hódításokra kényszerítették e fejedelmeket.[4] Az oszmánok elsősorban azáltal emelkedtek kisázsiai vetélytársaik fölé, hogy az egyetlen anatóliai mohamedán „állam" urai voltak, amely közvetlenül érintkezett keresztény területekkel, a bizánci állam megmaradt néhány városával. (Brussa, Philadelphia stb.) Így a vitézek, a gházik legjava Oszmánhoz és utódaihoz csatlakozott, őket hajtotta „szent" háborúra a hitetlenek ellen.

E mérhetetlenül felfokozott hódítási kényszer éles kardja a hadsereg volt. A korábbi török—mongol nomád seregekkel ellentétben, a természetesen főerőnek számító mozgékony könnyűlovasság mellett, a török hadak tekintélyes számú gyalogsággal is rendelkeztek. A katonai demokrácia, majd a romjain kifejlődő sajátos feudalizmus eleve vitathatatlanná tette a tehetséges szultánok tekintélyét, ami önmagában is magasan az európai átlagszínvonal fölé emelte a török hadsereg harcértékét.[5]

Hódításaikat az európai, közelebbről a délkelet-európai politikai és katonai problémák is megkönnyítették. Már utaltunk a balkáni államok belső gyengeségére. Nem sokkal kedvezőbb körülmények uralkodtak Középkelet-Európa legtekintélyesebb országában, a balkáni hatalmi viszonyokban közvetlenül érdekelt Magyarországon sem. A luxemburgi Arlon-házból hazánkba került Zsigmond király trónja még nem szilárdult meg, az ország belső harcai megnehezítették a török elleni védekezést, s a későbbiekben pedig látjuk majd, hogy a magyar hadsereg sem érte el az oszmán hadak effektivitását.

A többi európai országban is hasonló viszonyokat találunk. A német-római császárság büszke, ám roskatag trónján Zsigmond bátyja, Vencel ült, aki sem Németországban, sem szűkebb királyságában — Csehországban — nem tudott rendet teremteni. Angliát és Franciaországot kimerítette a százéves háború első menete, ehhez járult még

3 *Silberschmidt,* M.: Das orientalische Problem zur Zeit der Entstehung des Türkischen Reiches. Berlin, 1923., 97—99. o.; *Thiriat,* P.: La Romanie vénitienne au moyen age. Paris, 1959. Flammarion. 254. o.

4 *Werner:* i. m. 93—97. o.; *Giese,* F.: Das Problem der Entstehung des Osmanischen Reiches. Ztschr. f. Semitistik und verwändte Gebiete. 1923., 246—271. o.; *Atiya,* A.: The Crusades. Paris, 1954.

5 *Delbrück,* H.: Geschichte der Kriegskunst in Rahmen der politischen Geschichte. Bd. 3. Berlin, 1908., 344—352. o.; *Papoulia,* B. D.: Ursprung und Wesen der „Knabenlese" in Osmanischen Reich. München, 1963.; *Razin:* A hadművészet története. Budapest, 1961. 2. k. 215—219. o.; *Elekes L.:* Hunyadi. Budapest, 1952. 7—19. o.; *Perjés* G.: Az oszmán birodalom európai háborúinak katonai kérdései. (1356—1699.) Hadtörténelmi Közlemények (továbbiakban HK.) 1966. 863—864. o.

a két uralkodó — II. Richard, illetve VI. Károly — gyengesége s a központi hatalom szétesése folytán megerősödő feudális frakcióharcok elburjánzása. Itália egysége még csak a költők vágyálmában merült fel, a két legnagyobb, egyben a török kérdésben leginkább érdekelt tengeri hatalom — Velence és Genova — krónikussá vált érdekellentétei kizárták az egységes fellépést. Lengyelországot pedig a dinasztiaváltozás és a német lovagokkal vívott állandó küzdelem kötötte le.

A helyzetet vallási ellentétek is súlyosbították. A Balkán orthodox és eretnek népessége sok esetben felszabadítóként fogadta a vallás iránt közömbösnek látszó oszmánokat, akik megvédték őket a vallási térítéssel álcázott magyar hódító törekvésekkel szemben. E népek támogatása gyakorta jelentős katonai előnyökkel járt. Szerbia a rigómezei vereség után török hűbérbirtokká süllyedt. A szerb nehézlovasság ettől kezdve a török hadsereg elit alakulatai sorába lépett. Döntő szerepet játszott a nikápolyi ütközetben,[6] majd Angaránál, ahol a vesztes oszmán hadak legjobban küzdő részét alkotta.[7] Az is figyelemreméltó továbbá, hogy a középkori szerb mondák legnagyobb hőse, Markó Králjevics (királyfi) 1398-ban a törökök oldalán harcolva esett el a Havasalföldön.[8]

Míg a lovasnomád harcmód továbbfejlesztéséből alakult török hadművészet emelkedő tendenciát mutatott — gondoljunk csak az 1361-ben alapított janicsár hadtestre,[9] vagy a későbbiekben a tűzfegyverek bevezetésére a török hadseregben —, addig a nyugat- és közép-európai hadügy fejlődésének kritikus szakaszához érkezett. A mindig kis létszámú, de jól képzett és kiválóan felszerelt egyéni harcosokból álló nehézlovasság teljesen alkalmatlannak bizonyult akárcsak elemi taktikai elgondolások végrehajtására is. A lovagok nem hajtották végre a vezetők utasításait, az ütközetet csupán nagy és a szokásosnál némileg véresebb lovagi tornának tekintették.[10] A földbirtokosok katonai szolgálati kötelezettségén alapuló hadrendszer — generalis exercitus, heriban, ban stb. — korszerűtlenné vált, a nemesek nagy többsége csak alig, vagy egyáltalán nem tett eleget a király hadba hívó parancsainak.[11] Az uralkodók anyagi helyzete viszont nem engedte meg, hogy lovagjaikat egyéb, megbízhatóbb és fegyelmezettebb katonasággal, pl. zsoldosokkal, vagy különféle katonaparaszti milíciákkal váltsák fel. A helyzetet még inkább kiélezték a lovagi seregek mindjobban

6 *Kling*, G.: Die Schlacht bei Nikopolis im Jahre 1396. Berlin 1906. Nauck, 101. o. — „der hertzog aus der Serifei ... der cham dem turkich koening ze hilff mit 15 000 mannen guten volgs und die anderen panir herren mit gantzer macht ... auf des koenigs panir und er legt es nieder." (*Schiltberger* J.: Die Reisen von — Hrsg. v. E. Langmantel, Tübingen 1885., 7. o.)

7 *Razin:* i. m. 228. o.

8 *Iorga*, N.: Histoire des Roumains. Bucuresti 1914. 134. o.

9 *Weissmann*, N.: Les janissaires. Étude de l'organisation militaire des Ottomans. Paris, 1964. Orient, 117. o.

10 „A nagyurak csapatait úgy hevítette a harci láz, hogy sem parancsra, sem a rendezésére nem várva, össze-vissza egymás hegyén-hátán előrerohantak." (*Froissart*, J.: Krónikája. Budapest, 1971. 49. o.) — A lovagok fegyelmezetlensége miatt veszett el többek között a Brémouille-i (1116), Damietta-i (1217), Agincourt-i (1415), Courtra-i (1302) és sok más csata.

11 *Frauenholz*, E.: Entwicklungsgeschichte des deutschen Heerwesens. München, 1938. I. k. 127—131. o.; *Contamine*, P.: Guerre, état et societé á la fin du moyen age. Études sur les armées des rois de France 1339—1494. Paris-La Haye. 1972. Mouton, 216—217. o.

szaporodó csatavesztései a korábban lenézett gyalogosokkal szemben. Elegendő, ha itt utalunk a svájciak morgarteni és sempachi diadalaira (1315, illetve 1386), a flandriai polgármilíciák első és hosszú ideig egyetlen győzelmére Courtrainál (1302), vagy az egyre megszokottabbá váló angol íjászsikerekre (Crécy — 1346, Poitiérs — 1356, Aljubarotta — 1385, Agincourt — 1415 stb.), végül a cseh huszita szekérváras gyalogság új forradalmi hadművészetére. (Vitkov-hegy — 1420, Malesov — 1422, Usti Nad Labem — 1427)

Az új típusú gyalogság azonban még nem tudta kiszorítani a nehéz páncélos lovasságot, még sehol sem vált a hadseregek fő erejévé, így a török ellen sem ezek, hanem a régi típusú lovasság és gyalogság vette fel a küzdelmet.

A katonai válságot a korszak legerősebb és legtipikusabb hadereje, a francia sereg helyzete is visszatükrözi. Gerincét alig valamivel több, mint 2000, a határvidéken szolgáló nehézlovas és 1000—1200 gyalogos alkotta. Ezek királyi zsoldban állottak. E csapatokat a nagybirtokosok magánkatonasága, a városi csapatok és a szinte teljesen elavult általános milícia, az ún. arrière-ban egészítette ki.[12] Háborúban mind a zsoldban tartott katonaság, mind a milíciák létszáma jelentősen megnövekedett — 1385-ben pl. 17 000 lovas és gyalogos állt a királyi zsoldban —, ám ez az állapot csak rövid ideig volt fenntartható.

Magyarország katonai helyzete még ezt a színvonalat sem tudta megközelíteni. A hadsereg fő erejét a nagybirtokosok bandériumainak harcos familiárisai és a király csekély számú zsoldosa és familiárisa képezte.[13] Ezeket szükség esetén a nemesek és az országlakók általános felkelése, a harcértékét szinte teljesen elvesztett generalis exercitus, a székelyek és kunok könnyűlovas csapatai és a városi hadak egészítették ki. A sereg nem volt korszerű: a nehézlovasság kis létszámú, alig néhányezer főre becsülhető; ütőképes gyalogsággal egyáltalán nem rendelkezett; az új fegyvernem, a tüzérség pedig csak a XIV. század végén jelent meg. Sem a hadkiegészítési rendszer, sem a hadászati és harcászati vezetés nem érte el a kor legfejlettebb színvonalát. Hiányzott a megfelelő hadkiegészítési apparátus, a központi hatalom pedig gyenge volt. Zsigmond ugyanis még nem szilárdította meg uralmát, politikailag és katonailag egyaránt az őt támogató báróktól függött. A magyar hadsereg tehát sem minőségileg, még kevésbé mennyiségileg nem érte el az oszmán török hadak harcértékét.

A hadsereg viszonylagos elmaradottságát jelentős részben gazdasági tényezőkkel magyarázhatjuk. A fejlettebb országokhoz képest tőkeszegény Magyarország nem tarthatott fenn korszerű hadsereget. A török háborúk fokozódó pénzügyi és gazdasági követelményei még in-

12 *Contamine:* i. m. passim.; *Lot,* F.: L'art de la guerre au moyen age en Europe et au Proche Orient. Tom. 2. Paris, 1948., 238—247. o.

13 *Breit,* J.: A magyar nemzet hadtörténete. Kilencedik rész. I. Mária, II. (Kis) Károly és Zsigmond kora. 1382—1437. Budapest, 1935. Grill, 227. o.; *Erdélyi,* Gy.: A magyarok hadszervezete és hadvezetési művészete ezer éven át. 4. kiad. Budapest, 1944. 100—142. o.; Az egyetemes és magyar hadművészet története. Összeállította a Hadtörténeti Intézet munkaközössége. 1. köt. Budapest, 1959., 119—124. o.; *Deér,* J.: Zsigmond király honvédelmi politikája. Budapest, 1936., 91. o.

kább növelték az ország gazdasági nehézségeit, s ez a tény csakhamar szinte megoldhatatlan feladat elé állította a politikai és katonai vezetést.[13/a]

A XIV. század kilencvenes éveiben ennek a magyar hadseregnek kellett megállítania a mindaddig feltartóztathatatlanul előretörő török hadakat. A fiatal Zsigmond súlyos, a magyar állam sorsára kiható alternatíva előtt állott: hogyan fogadja az ország határaihoz érkezett hóditókat? Az ország korábbi hatalmi státusza, katonai potenciálja, valamint a keresztény ideológia egyaránt kizárta az azonnali meghódolást. A keresztény, lovagi szellemben nevelkedett, saját személyét és méltóságát mindenkor túlzottan is becsülő király a maga személyében is csak egy utat választhatott: harcolni a török hódítás veszélye ellen.[14]

Valóban, Zsigmond egész hosszú uralkodása alatt szinte egyetlen olyan pillanatot sem találhatunk, hogy ne a váltakozó hevességgel vívott harc, a kimondott vagy ki nem mondott hadiállapot jellemezze a török—magyar viszonyt. A magyar és az európai történetírás sohasem kérdőjelezte meg ezt a politikát. Többnyire csupán azért bírálta Zsigmondot, hogy nem fordított kellő gondot e politika következetes végrehajtására.[15]

Több mint félezred év távlatából azonban nem ítélkezhetünk enynyire sommásan. Meg kell vizsgálnunk egyfelől, hogy valóban ez volt-e az egyetlen járható út a török probléma megoldására, másfelől pedig ténylegesen elmarasztalható-e Zsigmond „nem következetes politikájáért"? Bevezetőnkben csupán az első kérdésre igyekszünk választ adni, Zsigmond török politikájának átfogó értékelését természetesen csupán a tények beható elemzése alapján adhatjuk meg. Ha eltekintünk attól, hogy a keresztény ideológia a törökkel szemben minden megegyezési kísérletet eleve visszautasított, lényegében véve a következő alternatívák szerint alakulhatott volna a törökkel szembeni viszony, hozzátéve hogy valamennyi alábbi alternatívára találhatunk gyakorlati példát.

13/a A honvédelem gazdasági és társadalmi alapjainak elemzésére jelen tanulmányunkban nem kívánunk kitérni. Lásd erre nézve *Rázsó* Gy.: A zsoldosság társadalmi és gazdasági alapjai és típusai Magyarországon a XIV—XV. században. HK. 1962. 2. sz.; *Kubinyi* A.: Die Auswirkungen der Türkenkriege auf die zentralen Städte Ungarns bis 1541. (Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege. Hrsg. v. O. Pickl. Graz 1971., 201—220. o.

14 Vélemények Zsigmond török politikájáról és hadvezéri adottságairól: „Zsigmond meghalt anélkül, hogy a törökök elleni terveit megvalósíthatta volna." *Milleker:* i. m. 35. o. („Zsigmondot még a legjobb akarat mellett sem sorolhatjuk a hadviselés és hadvezetés hírneves mesterei . . . közé.") *Breit:* i. m. 179. o. („Ebben, vagyis az uralkodó osztály önzésében és felelőtlenségében benne rejlik a Zsigmond uralkodásának második felében kirajzolódó »védelmi« — de a védelem feladatát nem teljesítő — politika, minden hibájával és végzetes felelőtlenségével." *(Elekes:* Hunyadi. 40. o.) „A passzív védelemre berendezkedő király kiépítette a déli védelmi vonalat, de ezzel a török portyázásait nem tudta megakadályozni." (Magyarország története. I. k. Szerk. *Molnár* E. Budapest, 1964. 124. o.) Székely György: A külföldi szerzők véleménye általában kedvezőbb, pl.: „Sigismund — im Gegensatz zu seinem Vorgänger Ludwig, der für die Türkenbekämpfung nie sonderlichen Intersse gehabt hatte — bewies sehr bald, das er für Türkenkriege vollkommen verlustig gehen." *(Silberschmidt:* i. m. 97. o.).

15 „Zsigmond király nem használta ki helyzetét a törökök visszaszorítására. Uralkodásának második felében figyelmét teljesen a Nyugat felé fordította, s erőit lekötötték a német császárság ügyei, az egyházi kérdések, a huszitizmus elleni harc és a cseh trón megszerzése." Szemben Hunyadival, aki „világosan felismerte . . . hogy nem elég a törököket távol tartani a magyar föld határától, hanem azokat ki kell szorítani Európából." *(Moravcsik* Gy.: Bizánci császárok és követeik Budán. Századok 1961. 6. sz. 843., 845. o.)

1. *Következetesen ellenséges álláspont* — állandó háborús helyzet, inkább csak fegyverszünetnek tekinthető békékkel megszakítva: Magyarország, Ausztria, Spanyolország, Lengyelország, Oroszország, Perzsia, vagyis Spanyolországtól eltekintve a törökkel közvetlenül határos tekintélyesebb kontinentális országok.
2. *Lényegében ugyancsak ellenséges, ugyanakkor rugalmasabb együttműködésre is kész politika* — a háborús és viszonylag békés időszakok váltakozása; Velence és Genova, vagyis a kereskedő tengeri hatalmak.
3. *A török függésbe torkolló ingadozó reálpolitika* — kezdeti ellenállás után a török fennhatóságba való belenyugvás: Szerbia, Vlachia, Erdély és a többi délkelet-európai és kisázsiai ország.
4. *Egyenrangú szövetség a törökkel* — Franciaország.

Magyarország földrajzi és katonai helyzete eleve kizárta a második és harmadik alternatíva gyakorlati megvalósítását. A történelem bizonysága szerint az elsőt, a feltétlen ellenségeskedést választották.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a mohácsi vereség után jelentős pártja támadt a törökkel való megegyezésnek is. Ekkor viszont már elkéstek azzal, hogy egyenrangú félként tárgyaljanak, így csak a török függőség, eleinte burkolt, majd később nyílt elismerése maradt.[16]

Feltehetőleg ebből kiindulva vázolta fel legutóbb Perjés Géza a *Kortárs* hasábjain egy, látszólag reálisabb politika programját. Mivel Perjés tanulmánya régóta vajúdó problémát igyekszik újszerűen megválaszolni, magunk is indokoltnak látjuk, hogy — akár a többi alternatíva elhanyagolása árán is — részletesebben foglalkozzunk a török szövetség potenciális lehetőségével, annál is inkább, mert a XV. század első évtizedeiben az erőegyensúly még nem billent teljesen az oszmánok oldalára. Így a szövetségi politika elméletben reálisabbnak látszott, mint a mohácsi vereséget követő években.

A XIV. század végétől egészen Mátyás haláláig a török birodalom potenciális fölénye nem tudott döntően érvényesülni Magyarországgal szemben. Így hazánk értékes szövetségesnek látszott a Fényes Porta előtt. Tudunk arról is, hogy Mátyás valóban kapott kedvező szövetségi ajánlatokat.[18] Egy esetben pedig, Hunyadi diadalmas hosszú hadjáratát követően, teljesen biztosak lehetünk abban, hogy Murád szultán nagyon is komolyan tette meg rendkívül előnyös ajánlatát, s a maga személyét tekintve teljesen letett Magyarország megnyerésének gondolatáról.[19]

A törökkel szembeni viszonylagos erőegyensúly fenntartása s az ebből fakadó kétoldali passzív politika pedig lehetőséget adott Mátyásnak aktívabb nyugati hódító politikájára. Azt is jogosan feltéte-

16 *Nagy L.*: Bethlen Gábor a független Magyarországért. Budapest, 1971., 33—34. o.
17 *Perjés G.*: Útszélre vetett ország. Kortárs, 1971. 11—12. sz. 1972. 1. sz.
18 1467-ben, 1473-ban, 1477-ben, 1489-ben folytak — többnyire török kezdeményezésre — béke- vagy fegyverszüneti tárgyalások Mátyás és a szultánok között. (*Fraknói V.*: Hunyadi Mátyás király. 1440—1490. Budapest, 1890., 167—168., 232—234., 286—287. o.; *Nekleton—Fischer, S.*: The foreign relations of Turkey 1481—1512. Urbana 1948., 23—25. o. *Vaughan:* i. m. 31—32. o.).
19 Az 1444-ben megkötött szegedi békére gondolunk. Lásd: *Angyal D.*: A szegedi béke 1444. Budapest, Szemle, 1910.; *Pall, Fr.*: Autour de la croisade de Varna: la question de la paix de Szeged et de sa rupture (1444.). Bucuresti, 1941. Imp. Nat. 15. o. *Caccamo, D.*: Eugenio IV. e la Crociata di Varna. Roma 1956. Rossi, 69—74. o.

lezhetjük, hogy — főleg 1402 után — Zsigmonddal is szívesen szövetkezett volna bármelyik török trónkövetelő. (L. erre nézve I. Szulejmán rendkívül kedvező szerződését a Magyarországnál lényegesen csekélyebb katonai erőt képező Bizánccal.[20])

A török birodalom struktúrája s következésképp politikai vezetése viszont csak időleges megoldásnak tekintette e szövetségeket. A szultánok országa még a feudális társadalmi rend megteremtése után sem vesztette el teljesen nomád katonai parazita jellegét. Egyensúlyban tartásához a már meghódított területek belső erőforrásai sohasem voltak elégségesek, a feszültséget kizárólag újabb és újabb hódítások oldhatták fel.[21] Ebből következik, hogy amikor a birodalom elérte katonai lehetőségeinek határait, a hanyatlás szinte azonnal megindult.

A szultánok következetes és kérlelhetetlen hódító politikáját tehát nem is annyira vallási és személyes jellegű tényezők, mint inkább többkevesebb élességgel felismert politikai és gazdasági szükségszerűség irányította. Olyan példákat is ismerünk, amikor egy-egy hadjárat megindítására a hadsereg bírta rá az uralkodót. Ez a helyzet Musza halála (1413) után, a gházik befolyásának elvesztésével sem szűnt meg. Szerepüket átvették a janicsárok, akik 1525-ös felkelésükkel a leghatalmasabb szultánra, II. Szulejmánra is rákényszerítették akaratukat.[22]

Mindebből joggal vonhatjuk le azt a következtetést, hogy bármilyen szándék is vezette az egyes szultánokat a magyar szövetség megkötésére, ez aligha gátolta volna meg őket abban, hogy előbb-utóbb meg ne hódítsák az országot. Ami pedig a szövetségi szakaszt illeti, hazánk — éppúgy, mint Szerbia, vagy a Havasalföld — arra kényszerült volna, hogy fegyveres támogatást nyújtson az oszmán hódításokhoz.

Feltevésünket az alábbi tények, illetve jelenségek látszanak bizonyítani:

a) Magyarország és az oszmán birodalom katonai potenciálja jelentős eltérést mutatott hátrányunkra, ez a török hódító politika fentebb vázolt sajátosságait figyelembevéve önmagában is kizárta az egyenlőségi alapon nyugvó tartósabb magyar—török együttműködést.

b) Hazánk még éppen beleesett az oszmán hadsereg hatókörzetébe. Perjés Géza egyik korábbi tanulmányában[23] elemezte a török haderő akciórádiuszának problémáját, a XIV—XVII. században. Következtetéseit az alábbiakban foglalhatjuk össze:[24] az oszmán hadsereg legkorábban áprilisban gyűlhetett össze Konstantinápolyban, s legkorábban május elején indulhatott Magyarország felé. Belgrádot általában július derekára érték el a török csapatok, akiknek azután csupán három, három és fél hónap állt rendelkezésükre, mivel Kászim napjára — október 26 — be kellett fejezni a hadműveleteiket, hogy a messzi Anatóliában élő harcosok idejében visszatérjenek otthonukba. Ez annyi időt biztosított számára, ami általában elegendő volt arra, hogy

20 *Baker:* i. m. 225—227. o.
21 *Werner:* i. m. 74—76. o.; *Elekes:* Hunyadi 17—19. o.
22 *Weissmann:* i. m. 41., 43. o.; *Iorga:* Geschichte des Osmanischen Reiches. II. 136—139. o.
23 HK. 1966. 362—391. o.
24 Uo. 865—868. o.

Magyarországon eredményes harcokat vívjanak, másfelől viszont szinte kizárta a távolabbi hódításokat, még abban az esetben is, ha feltesszük, hogy Magyarország nem ellenséges, hanem szövetséges hatalom. Mindebből két következtetést vonhatunk le:

A török birodalom még Magyarország segítségével sem lett volna képes további tartós hódításokra, a birodalom bukása tehát hazánkra nézve is súlyos következményekkel járt volna.

Perjés fentebb vázolt gondolatmenete egy későbbi korszak viszonyaiból indul ki — Bizánc és Belgrád török kézben van már —, Zsigmond Magyarországa tehát lényegesen kedvezőbb helyzetben védekezhetett az oszmán hódítással szemben, az is figyelemreméltó másfelől, hogy bár a török hadak 1453 előtt Bizánc helyett Drinápolyban gyülekeztek, éppúgy július derekán érték csak el Belgrádot, mint utódaik.[25]

c) A diplomáciai eszközök, így az ideiglenes szövetségkötés, mindvégig előkelő helyet kaptak a török politika és hadászat megtervezésében. A török XIV—XVI. századi hódításait elemezve, ezekben óhatatlanul bizonyos szakaszokat fedezhetünk fel. A rendelkezésünkre álló adatok alapján nem dönthetjük el, hogy e fázisok kialakításában milyen arányban vett részt a véletlen, a hagyományos nomád hódító politika és a tudatosság, annyit azonban már is megállapíthatunk, hogy az alábbi alternatívák valamennyi a törökkel szomszédos európai állam török harcaira érvényesnek látszanak. (N. B. a törökök ázsiai kapcsolatait nem elemeztük.)

1. Török portyázók jelennek meg a határon, állandó betöréseikkel lekötik az ellenséges ország fegyveres erőit, felmorzsolják morális és fizikai ellenálló erejét. (Szerbia: 1360-as évek második fele — 1389: Havasalföld: 1380 körül — 1390-es évek, Bulgária: 1365—1393, Magyarország: 1393—1526.)

2. Reguláris török hadsereg hódítási kísérlete. (Szerbia: 1389. Havasalföld: 1394, Bulgária: 1393, Magyarország: 1456, 1526.)

3. Hűbéri függés. (Szerbia: 1389—1459, Havasalföld: 1398—1711, Bulgária: azonnal, közvetlenül török fennhatóság alá került, Magyarország: 1526—1540, Szapolyai János, majd 1541—1690, Erdélyi fejedelemség.)

4. Teljes hódoltság. (Szerbia: 1459—1820, Bulgária: 1393—1878, Románia: 1711—1858, Magyarország: 1541—1686.)

A török hadsereg potenciális lehetőségei, valamint a török politika sajátos szakaszos hódítási sémái egyértelműen azt látszanak bizonyítani, hogy bármilyen magyar—török szövetség csak ideiglenes megoldást hozhatott volna, amely óhatatlanul török vazallitáshoz, majd később a birodalomba való bekebelezéshez vezetett volna.

Ez utóbbi perspektíva nyilvánvalóan nem volt kedvező. Igaz, a török hódítás még nem jelentett „nemzethalált" — szinte egyetlen

25 1440 június végén, vagy július elején kezdődhetett Belgrád ostroma. (Teleki J.: A Hunyadiak kora Magyarországon. Pest, 1852. Emich — Eisenfels, I. 224—225. o. — „Phoebus szekere pedig az ikrek mezején haladt, midőn a törökök császára rettenetes ostrommal szállotta meg Nándorfejérvárát." (*Thuróczi* J.: Magyar Krónika. Ford. *Geréb* L. Budapest, 1957. 153. o. Belgrád 1456-i ostromáról.)

jelentősebb meghódított nem török fajtájú nép sem olvadt bele a törökségbe —, ám mint ezt a délkelet-európai államok, köztük Magyarország szomorú példája mutatja, több évszázados gazdasági és társadalmi elmaradással, több milliós embervesztességgel járt.

Úgy véljük, megállapíthatjuk tehát, hogy a török szövetség politikája nem lehetett járható út Magyarország számára. Hozhatott ugyan bizonyos, inkább taktikainak tekinthető eredményeket, mint pl. Mátyás alatt a viszonylagos „békés egymás mellett élés" évtizedei, végleges megoldást azonban semmiképp. A taktikai lehetőségeket sem szabad azonban lebecsülni. Nézetünk szerint ugyanis a törökkel szemben nem az állandó aktivitás, a fizikai és pszichikai fenyegetés és feszültség politikája volt célravezető. A török mint katonaállam, erre sohasem reagált érzékenyen, a háborúk az ellenfelek számára súlyos megterhelést, az oszmánoknak ellenben a birodalom fenntartásához szükséges akciót, zsákmányszerzést, energialevezetést jelentettek.

A megoldást a török terjeszkedési útjának lezárásában találhatjuk meg. Ehhez szilárd végvárrendszer, megfelelő nagyságú és színvonalú reguláris hadsereg és milícia,[26] valamint megbízható szövetségi rendszer kívántatott. Mindez elvette volna a további török hódító lehetőségeket, amelyek, mint láttuk, a birodalom létalapját képezték, s ez ma még pontosan fel nem mérhető módon az egész oszmán állam belső fejlődésére is kihatott volna.

Zsigmond — vagy akár Hunyadi János és Mátyás — török politikáját sem szabad tehát egyoldalúan, csupán aktivitásuk szempontjából megítélnünk. Inkább azt kell megvizsgálnunk, hogy ez a török politika az adott korszak reális lehetőségeit tekintve, mennyire szolgálta a nagy és általános politikai és hadászati célt: az ország déli határainak biztosítását. Ennek eszközei természetesen sokfélék lehettek: hozzájuk tartozott nagyszabású támadó hadjáratok megszervezése, de ugyanakkor kedvező fegyverszünet, vagy béke megkötése is.

A támadó stratégia kudarca: Nikápoly és következményei (1391—1402)

Zsigmond alig néhány esztendővel trónra lépése után már szembekerült a török fenyegetéssel. A rigómezei győzelem megnyitotta az oszmán hódítók előtt a Magyarországra vezető utat, s már 1391-től kezdve megindultak és egyre sokasodtak a török portyák.[27] A délkeleti területek lakossága szinte védtelenül és tehetetlenül szenvedte el a kegyetlen csapásokat. A határvédő bánságok — sói, ozorai, macsói, szörényi — katonasága sem tudta megakadályozni, hogy a törökök be ne törjenek az ország területére. Az ellenállást megkönnyítette viszont, hogy Zsigmond ingatag uralma már átvészelte az ellen-

26 Bár a milícia fogalmát mai értelemben csak a XVIII. század végétől használjuk, a különféle nem hivatásos feudális katonaelem összefoglaló elnevezésére alkalmazhatjuk.
27 Lásd a 2. jegyzetet.

séges nápolyi párt első támadásait és pillanatnyilag nem dúltak belső harcok az ország területén.[28] Ez lehetővé tette, hogy azonnal viszonylag jelentős erők szálljanak szembe a pusztítókkal. A határvédő bánok — Losonci László erdélyi vajda,[29] Losonci István, majd Lackfy György macsói,[30], Perényi István szörényi[31] és Bebek Detre horvát—szlavón—dalmát bán,[32] valamint Kanizsai István székelyispán[33] — csapatai mellett forrásaink tanúsága szerint számos nagybirtokos bandériuma is a délvidékre került, így okleveleink megemlékeznek a Kanizsai,[34] Szentgyörgyi gróf,[35] Pásztói,[36] Sárói,[37] Forgách,[38] Perényi,[39] Rozgonyi,[40] Marcali,[41] Csáky,[42] Garai,[43] Bátori,[44] Debrentei[45] és más főrangú családok több tagja és nagyszámú megyei nemes[46] törökellenes harcairól.

Az első jelentősebb — egyébként forrásaink szerint sikeres — összecsapás a szerémségi Frankavilla (Nagyolaszi) mezőváros mellett zajlott le 1391 júniusában, amikor Maróti János és Losonci István csapatai török portyázó hadat vertek szét.[47]

Zsigmond, bár nem mérte fel a török veszélyt a maga rettenetes nagyságában, mégis erélyesen és megfelelő ellenintézkedésekkel reagált a betörésekre. Felismerte, hogy a két legfontosabb feladat a végek megerősítése és a töröknek még ellenálló déli szomszédok — elsősorban a havasalföldi román fejedelemség — támogatása. Igyekezett megerősíteni a déli végvárakat, az itt található magánvárakat — mint pl. a Garaiak Dettos-földje nevű várát,[48] elcserélte velük egy másik birtokra és királyi várrá téve beleillesztette az akkor még csak csíráiban létező végvárrendszerbe.

A Havasalföld irányába élénk és támadó jellegű katonai tevékenységet fejtett ki a magyar uralkodó. Három ízben — 1392-ben, 1394-ben és 1395-ben — személyesen vezetett hadat, máskor csak vezéreit, illetve csapatait küldte a szívósan védekező Mircea havasalföldi

28 *Schönherr* Gy.: Az Anjou-ház örökösei. Budapest, 1895. 402—405. o.; Magyarország története. I. 124. o.
29 Zsigm. okl. I. 3801., 3814., 3906.
30 *Milleker:* i. m. 11. o.; Zsigm. okl. 3913, 2813. I.
31 Zsigm. okl. 2535. I.
32 Zsigm. okl. I. 2452.
33 Zsigm. okl. I. 3252, 3747, 3820, 3875, 3959.
34 Zsigm. okl. I. 3844, 4190.; *Wagner,* C.: Analecta Scepusii 317. o.
35 Zsigm. okl. I. 4003.
36 Zsigm. okl. I. 3113.
37 *Milleker:* i. m. 5—7. o.; *Breit:* i. m. 46. o.; Zsigm. okl. I. 2543.
38 Zsigm. okl. I. 3446, 3601.
39 *Milleker:* i. m. 8—12. o.
40 Zsigm. okl. I. 4217, 4238.
41 *Milleker: i.* m. 10. o.; Zsigm. okl. I. 5302, 4663.
42 Uo.
43 Zsigm. okl. 4698, 4756.
44 Zsigm. okl. I. 3824.
45 Zsigm. okl. I. 2407.
46 Szeretvai Péter és László: Zsigm. okl. 2454, Mycus fia János (megszökött a hadból) (2543), Maróti János (2605), Berzéte Miklós és László (2813), Csicseri Ferenc (2837), Merei László, testvérei és unokatestvérei Sárói Péter hadában több hadjáratban is részt vettek (2908), Kállai Miklós (3120), Marnavivius Goyko (3351), Szarvaskői Benedek (3431), Bencsencsi János (3804), Barátkai Lőrinc és János (4019), Semsei László (4119).
47 *Milleker:* i. m. 7. o.; *Kupelwieser:* i. m. 9. o.
48 Zsigm. okl. 2421. — 1408-ban pedig egyik oklevelében nyomatékosan utal a várak fontosságára: „Ex edificatione et constructione castrorum et fortalitiorum regnum quodsumque maioris efficitur potestatis et regnicole in maiori et uberiori pacis tranquillitate atque verare." (Zsigm. okl. II/2. 7711.).

fejedelem segítségére.[49] E harcok váltakozó eredménnyel folytak, a legsikeresebbnek az 1395-i hadjárat bizonyult, amelyben a fontos Kis Nikápoly várát elfoglalták az egyesült magyar—román hadak.[50] Hamarosan be kellett azonban látni, hogy az ország magárahagyatva, vagy nem jelentékeny szövetségesek segítségére támaszkodva, nem érhet el tartós eredményt. Már 1394-ben Frangepán Iván vegliai gróf Zsigmond megbízásából előkészítő tárgyalásokkal kezdett a velencei Signoriával egy törökellenes szövetség dolgában.[51] Egy évvel később pedig Kanizsai Miklós vezetésével fényes követség indult VI. Károly párizsi udvarába, hogy a francia főnemességet megnyerje egy újabb keresztes háború gondolatának.[52]

Zsigmond és követeinek fáradozása nem maradt eredménytelen. A francia király egyik leghatalmasabb hűbérese, Merész Fülöp, burgundi herceg ígéretet tett rá, hogy fia, Jean de Nevers vezetésével tekintélyes sereget küld Zsigmond segítségére. Az óvatosabb Velence azonban csupán néhány gályával kívánta elősegíteni a hadjárat sikerét, Európa többi országából pedig legfeljebb néhány ezer önkéntes jelentkezésére lehetett reálisan számítani.

A fenti eredmények nem kizárólag a magyar diplomácia érdemének tekinthetők.

A törökellenes hadjárat szükségességét nem is Zsigmond, hanem a még Magyarországnál is szorultabb helyzetben levő Bizánc uralkodója, II. Manuel császár ismerte fel, és az ő nevéhez fűződtek az első, igaz nem sok eredménnyel kecsegtető kezdeményezések is.[54] Zsigmond és Manuel terveit nagyban elősegítette, hogy a törökellenes szövetség vallási jelleget ölthetett és keresztes hadjáratként szerveződhetett. Bár az utolsó „szentföldi" birtok, Accra 1291-ben az egyiptomi szultán kezébe került, a keresztes háborúk gondolata továbbra sem halványult el az európai köztudatban. A lovagrendek vezetői, a kis keleti katolikus királyságok diplomatái — mint a ciprusi Philippe de Mezières[55] —, kalandra, dicsőségre és zsákmányra vágyó francia és olasz hercegek, a hagyományos aktív keleti politikát folytató francia udvar és mindenekelőtt a pápaság ápolta ezt az ideológiai, kereskedelmi és hódítási ösztönző erőből táplálkozó hagyományt.[56] Az eszme, számos gyakorlatilag megvalósíthatatlan hadászati tervtanulmányban[57] és néhány rablóhadjáratban realizálódott a XIV. században. [1344. Izmir (Szmirna) elfoglalása, 1345. Humpert de Vienne égei-tengeri hadjárata, 1365. Pierre de Lusignan ciprusi király ki-

49 *Breit:* i. m. 535. o.; *Wertner,* M.: A nikápolyi hadjárat. HK. 1925. 1. sz. 31—35. o.
50 *Iorga:* i. m. 214—216. o; *Kupelwieser:* i. m. 11—12. o.
51 Monumenta spectantia historia slavorum meridionalium. Ed. S. Ljubić. Zagrabiae 1868. IV. 305—306. o. (továbbiakban Ljubič.)
52 *Wertner:* i. m. 1926., 36—37. o. és az ott felsorolt irodalom. Továbbá *Kling,* G.: Die Schlacht bei Nikopolis im Jahre 1396. Berlin, 1906. Nauck, 3. o.
53 *Atiya,* A.: The Crusade in the later Middle Ages. London, 1938., 374—375. o.
54 *Barker:* i. m. 138. o.; *Silberschmidt:* i. m. 99. o.
55 Működésére lásd *Iorga,* N.: Philipe de Méziéres (1325—1405.) ou la Croisade au XVe siècle. Paris, 1885.; *Atiya:* i. m. passim.
56 *Atiya,* A.: Crusade, commerce and culture. Bloomington, 1962. Indiana Univ. Press. 134. o.
57 *Rázsó Gy.:* A lovagi hadseregek stratégiájának néhány kérdése, HK. 1960. 2. sz. 74—77. o.; *Erdmann,* C.: Die Entstehung des Kreuzzugsgedankens. Berlin, 1935. Gruyter, 182—188. o.

rabolja Alexandriát, 1390. Louis de Bourbon herceg genovai támogatással megtámadja Tuniszt.[58]]

Az 1396-ban létrejött hadjárat megszerveződéséhez az is hozzájárult, hogy francia győzelemmel véget ért a százéves háború első felvonása, a magát győzhetetlennek érző francia nemesség így szívesen hajlott a tradicionális keleti politika feleleventésére.

A francia ígéret, valamint a IX. Bonifác avignoni pápa felhívása a keresztes hadjáratra és a várható önkéntesek megteremtették az 1396-os támadó hadjárat lehetőségeit. A francia segélyhad azonban még távolról sem oldott meg minden problémát. Arra nem lehetett reálisan számítani, hogy akár Lengyelország, akár Németország, Anglia, vagy az ibériai félsziget királyságai hatalmi súlyuknak megfelelően támogatják a vállalkozást. Részükről csupán összességében 1—2 ezer harcosra számíthattak. A havasalföldi román fejedelemség ezzel szemben megbízható szövetségesnek látszott. A nagy kérdőjel Velence magatartása volt. A „tengerek királynőjének" aktív segítsége nélkül pedig a hadjárat eleve kudarcra volt ítélve. A török birodalom helyzete ugyanis még nem szilárdult meg a Balkánon. A sereg gerincét alkotó hűbéres szpáhik és a törzsi harcosok zöme Anatóliában élt, így egy erős hajóhad elzárhatta volna előlük a Boszporuszt és lehetőséget nyújtott volna a szárazföldi keresztes seregek számára, hogy Európában hadászati sikereket arassanak. Velence azonban óvatoskodott. Nem állt teljes súlyával a vállalkozás mellé, eleinte udvariasan visszautasította Zsigmond ajánlatát, sőt a doge leszögezte: „sem igazi okunk, sem más ésszerű és becsületes magyarázatunk nincs arra, hogy belépjünk az említett szövetségbe."[59] Egy évvel később, 1394-ben már kissé tovább ment a Signoria: „amennyiben a többi keresztény fejedelem és közösség is (megteszi kötelességét), úgy mi is... *mivel a mi támogatásunk egyedül nem elegendő.*"[60] (Kiemelés — R. Gy.) 1396 áprilisában már konkrét ígéretekig is elmerészkedett: négy jól felszerelt hadigályát kívánt Zsigmond rendelkezésére bocsájtani, ha a hadjárat valóban létrejön.[61] Velence tartózkodó állásfoglalásának okainál érdemes elidőznünk, annál is inkább, mivel a törökellenes szövetségek tragikuma éppen abban rejlett, hogy a két leginkább érintett és katonailag is legerősebb hatalom, Velence és Magyarország sohase tudta szinkronba hozni politikáját.

Velence török politikája lényegesen eltért Magyarországétól. Nem volt közvetlenül határos az oszmánokkal, így nem fenyegette a török megszállás veszélye sem. Gazdasági érdekei a Levantéhoz láncolták, így minden törekvése arra irányult, hogy megvédje keleti birtokait és kereskedelmi összeköttetéseit, s valamiféle modus vivendi-t alakítson ki az oszmánokkal.[61/a]

58 *Atiya:* Crusade, commerce, 101—106. o.

59 „Quod et propter iustam causam et plures alias rationabiles et honestas non videtur necessarium intrare ad tractatum ligae." *(Ljubič:* IV. 305—306. o.)

60 „Ad factum autem auxilii, quocienscumque alii principes et communitates mundi, qui et que prebere possunt favorem huic bono propositio et deliberationi sue serenitati, se disponent ad praebendum de favoribus qui prebeti poterunt, quia noster solus insufficiens esset" *(Ljubič:* IV. 335—336. o.)

61 *Ljubič:* IV. 363—365. o.

Velencét egyéb kérdések is aggasztották. Nem bízott a keresztes hadjárat megszervezésében, még kevésbé sikerében, s azt sem kívánta, hogy Magyarország túlságosan megerősödve kerüljön ki a háborúból. A két országot ugyanis elidegenítette egymástól Dalmácia hovatartozásának kérdése. A dalmát városok megszerzése már a XIII—XIV. században több háborút robbantott ki a két ország között, s most a török megjelenésével a kérdés még jobban kiéleződött.

Velence helyes stratégiai érzékkel felismerte Dalmácia fontosságát, s azt is, hogy a távoli Magyarország nem tudja megvédeni a török hódítóktól.

Velence távolmaradása és Bizánc gyengesége kizárta, hogy a hadjárat döntő eredményeket érhessen el. A négy velencei és két bizánci hadigálya természetesen nem látszott elegendőnek, hogy megakadályozza a török csapatok európai áthajózását.

Bár a szárazföldi sereg a kortársak szemében páratlan erősnek tűnt, mégsem lehetett arra számítani, hogy döntően megveri az oszmánokat. A sereg francia része 1396. április 20-án gyülekezett Dijon városában. Innen két csoportra oszolva indultak meg Buda felé. A derékhad a Duna vonalát követte, fegyvereiket, felszerelésüket és ellátmányukat 70 hajó szállította.[62]

A másik csoport Enguerrand de Coucy vezetésével Lombardián át közeledett hazánk felé. A francia kontingens nagyságát a szakirodalom 3000—6000 nehézlovasra és hasonló számú kísérőre becsüli. magunk a kisebb számot tartjuk helyesebbnek.[63] Útközben, vagy már Magyarországon csatlakozott hozzájuk a többi keresztes, németek, csehek, lengyelek, itáliaiak, János-lovagok és német lovagrendiek, sőt angolok is.[64] Nem sokat tévedhetünk, ha a nehézfegyverzetű nyugati segélyhad létszámát minimálisan 6000, maximálisan 10 000 lovagban és fegyvernökben állapítjuk meg.

Tekintélyes nagyságú fegyveres erő volt ez, a korszak háborúiban csak kevés példát találunk ilyen tömegű nehézlovas koncentrációra.[65] A vezetők nagy része is próbált, jeles harcos volt. Elegendő, ha megemlítjük Jean de Boucicaut, Enguerrand de Coucy, a johannita nagymester Philibert de Noilles, Guillaume d' Eu. Friedrich von Hohenzollern és Friedrich, Cilly grófja nevét.[66] Ez a lovagi lovasság megfelelően vezetve és kellő létszámú és minőségű kiegészítő fegyvernem támogatásával a kor bármely hadseregével, így az oszmánokkal is a siker reményében vehette fel a küzdelmet.

Magyarország is felkészült a hadjáratra. Első adatunk a sereg szer-

61/a Velence török politikájára lásd *Braunstein*, Ph.: Venedig und der Türk. (1480—1570.) (Die wirtschaftliche Auswirkungen der Türkenkriege. c. kötetben.), *Teke* Zs.: A velencei külpolitika főbb vonásai a XV. században. Történelmi Szemle. 1968.

62 „Die Idee der Venezianer war es mit den Türken einen Kompromiss zu schliessen, der einer Machtausgleich darstellen sollte." (Silberschmidt: i. m. 50. o.).
Hasonlóan vélekedik *Kretschmayr*, H.: Geschichte von Venedig. Bde. 1—2. Gotha 1905—1920. Perthes. II. 205—211. o. és *Thiriat*, is.

63 *Kling:* i. m. 15—17. o.; *Wertner*. HK. 1925., 226. o.

64 *Wertner*, HK. 1925., 223. o.; *Breit:* i. m. 62. o.; *Kupelwieser*, i. m. 14—15. o.; *Erdélyi:* i. m. 144 o.; *Razin:* i. m. 217. o.

65 *Kupelwieser:* i. m. 15. o.; *Atiya:* i. m. 375. o.

66 *Wertner*. HK. 1925., 46—62. o.

veződésére május 25-ről datálódik,[67] ez még nem valószínű, hogy a fősereget érinti, mivel kisebb csapatok állandóan fegyverben álltak a folytonos török portyák elhárítására. Tudjuk, hogy június 25-e körül Sárói László „capitaneus generalis" egy sereggel a Krassó folyó mellett táborozott,[68] az is ismert, hogy Csáky Miklós erdélyi hadai július 13-án Torontál megyében szétvertek egy betörő török csapatot.[69]

Júniusban azonban már több perhalasztás és végrendelet jelzi a hadjárat közeledtét.[70] A francia és egyéb segélyhadak május 24-én Bécsbe, június közepén Budára érkeztek.[71] Ekkor bizonyára már a magyar hadsereg is megkezdhette a gyülekezést. Annyit tudunk mindössze, hogy az egyesült hadak július 1-e táján több oszlopban indultak meg Budáról. Az első lépcsőt maga Zsigmond vezette, serege július 13-án még Nagyváradon járt, augusztus 13-ára érte el a gyülekező helynek szánt Orsovát.[72]

A magyar sereg nagyságáról szóló forrásaink különböző adatokat közölnek. Schiltberger 12 000-re,[73] a St. Denisi krónika 40 000-re,[74] Froissart 60 000-re[75] becsüli a sereg létszámát.

Hasonló eltéréseket találunk a kérdés későbbi feldolgozóinak nézetei között is: Bánlaki 40 000-re,[76] Erdélyi ugyanennyire,[77] Kupelwieser 30 000-re,[78] Wertner—Froissartra és Kőhlerre hivatkozva — 65—60 000-re teszi a magyar hadsereget.[79] Velük szemben a Delbrücktanítvány, Kling, csupán 7—8000 magyar harcosról ír.[80] A rendelkezésünkre álló okleveles források valamivel pontosabb becslésre nyújtanak lehetőséget. Már Wertner 43 magyar banderiális főurat említ — köztük a Kanizsai, Perényi, Maróti, Stibor, Thurzó, Forgách, Jolsvai, Kaplai, Bazini, Töttös, Nagymihályi, Sárói (Lévai Cseh), Bebek, Garai, Somkerti, Marcali, Csáki, Rozgonyi, Semsei családok egy vagy több tagját.[81]

Kutatásait kiegészítve további 50 résztvevőről — 30 főnemes és 20 gazdag megyei birtokos — sikerült adatokat találnunk. A banderiális urakat a következőkben soroljuk fel: Lackfy András,[82] Szécsényi Frank,[83] István Zagora-i gróf,[84] Alsólindvai István és László,[85] Roz-

67 Zsigmond a hadba szállás miatt elhalasztja a Badwaiak peres ügyeit (Zsigm. okl. 4403.)
68 *Milleker:* i. m. 12. o.
69 *Ortvay* T.: Temes vármegye és Temesvár város története. IV. Oklevéltár. Pozsony, 1896., 216—217. o.
70 Zsigm. okl. I. 4416, 4423, 4429, 4438, 4471.
71 *Wertner:* 226—227. o.; *Kling:* i. m. 18. o. (a St. Denis-i krónika alapján.)
72 *Wertner:* 1925., 227—228. o.; Zsigm. okl. I. 4496—4499.
73 *Schiltberger:* i. m. 51. o.
74 *Froissart,* J.: Cronique. Ed. par Kerwyn van Lettenhove. Bruxelles, 1867—1877. XV. 315. o.
75 Id. *Kling:* i. m. 23. o.
76 *Breit:* i. m. 81. o.
77 *Erdélyi:* i. m. 144. o.
78 *Kupelwieser:* i. m. 15. o.
79 *Wertner.* HK. 1925., 245. o.
80 *Kling:* i. m. 24. o.
81 *Wertner.* HK. 1925., 37—46. o.
82 Zsigm. okl. I. 4656.
83 Zsigm. okl. I. 4514.
84 Uo.
85 Zsigm. okl. I. 4545.

gonyi István és László,[86] Pásztói János,[87] Váradi Zsigmond,[88] Hédervári István és László,[89] Macedóniai Miklós és János Simon,[90] Forgách János,[91] Theodor rutén herceg,[92] Gersei Pető János és György,[93] Serkei Dezső,[94] Csicseri Ormos, Pál és István[95] Remetei István és Miklós[96] és Szeri Posa Péter.[97] Tehát, több mint száz banderiális főúr és tehetős nemes részvételéről van tudomásunk. Fügedi Erik a XV. századi bárói familiák számát kb. 80-ra, felnőtt férfi tagjaikét pedig 350—400-ra becsüli.[98] E koránt sem teljes felsorolás szerint tehát minden negyedik-ötödik báró, vagy családtagja harcolt Nikápolynál! Ez önmagában is elfogadhatatlanná teszi Kling és rajta keresztül Delbrück álláspontját. A korabeli magyar hadseregszervezés viszont kizárta a 60 000-es, sőt még a 30 000-es sereglétszámokat is. Az ütközet későbbi elemzésével is azt kívánjuk bizonyítani, hogy a magyar hadak létszáma mélyen alatta maradt a források — és a kutatók — becsléseinek. Úgy véljük, Schiltberger 12 000 magyar harcosa jelentheti a minimumot és 18—20 000 fő a maximumot a magyar sereg létszámát illetően. Ha a magyarokat 15 000, a nyugati segélyhadakat 8—10 000, a havasalföldi csapatokat pedig 8000 főben véljük megállapítani, akkor 30—35 000-es sereglétszámot kapunk, ezt mind a korviszonyokat, mind pedig a hadjárat — és főleg az ütközet — lefolyását tekintve reálisnak fogadhatjuk el.

A sereg harcértékét, a fegyvernemek arányát és a harcosok egyéni képességeit tekintve igen jónak kell mondanunk.

A főerőt a körülbelül 8000 nyugati és 1—2000 magyar lovagból és fegyvernökből álló nehézlovasság alkotta. Mellette a magyar sereg döntő többségét könnyűlovasok — és néhány száz gyalogos —, a románokét gyalogosok képezték, tüzérséget sem a franciák, sem a németek nem hoztak magukkal, ugyanígy puskások sem szerepeltek a seregben. Ez azonban még nem tekinthető számottevő hátránynak, a hosszú íj, a számszeríj és a nagy hadi vetőgépek hatékonysága messze felülmúlta az inkább morális, semmint tényleges károkat okozó tűzfegyverekét.

A fényes lovagi sereg legfőbb gyengesége az egység és ebből kifolyólag a szilárd, határozott és tetterős vezetés hiánya volt.

Ennek következményei már a hadjárat megtervezésénél jelentkeztek. Velence — és Manuel is — arra számított, hogy a szultán kisázsiai távollétét felhasználva az egyesült sereg a Morava völgyén,

86 Zsigm. okl. I. 4548. II. 7633, 7134.
87 Zsigm. okl. I. 4548. II. 1584.
88 Zsigm. okl. I. 4543.
89 Zsigm. okl. I. 4549.
90 Zsigm. okl. I. 4653.
91 Zsigm. okl. I. 4686.
92 Zsigm. okl. I. 4796.
93 Zsigm. okl. I. 5169, 5249, 5297.
94 Zsigm. okl. I. 4514.
95 Zsigm. okl. I. 4530.
96 Zsigm. okl. I. 4509, 4510.
97 Zsigm. okl. I. 5310.
98 *Fügedi* E.: A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása. Budapest, 1970. Házi soksz. ny. 11—12. o. (Történeti statisztikai füzetek.)

vagy a Fekete-tenger partján Bizánc felé menetel és igyekszik felszabadítani a várost a török ostromgyűrűből.

Ehhez viszont hiányzott a vezetés céltudatossága és jó helyzetmegítélése. Ennélfogva aprópénzre váltották nagy lehetőségeiket és a kis havasalföldi és bulgáriai török helyőrségek — Orsova, Viddin, Rahovo — kifüstölésére fecsérelték erejüket.

Elképzelhető, hogy ez Mircea fejedelem sugalmazására, vagy legalábbis érdekében történt. Az is valószínű, hogy Zsigmond is szívesen vette az egykori bodonyi és szörényi bánság visszahódítását, ám ezeket a szerény eredményeket jóval kisebb erőráfordítással is el lehetett volna érni.

Feltehető, hogy a lovagok minden harciasságuk mellett sem kívántak csatát vívni a félelmetes Bajaziddal, s úgy okoskodtak, hogy a török fősereg nem merészkedik olyan messze, s így végeredményben olcsó sikert aratva nagyobb veszteségek és kockázat nélkül, némi zsákmánnyal hazatérhetnek. Ennek ellent mond, hogy amikor a törökök mégis megérkeztek, a franciák minden óvatosságot félredobva azonnal megütköztek velük. Úgy véljük, akkor közelítjük meg legjobban az igazságot, ha a lovagság alapvető természetéből indulunk ki. Nagyon kevés az olyan tehetséges és erősakaratú hadvezér, aki akaratát rá tudta erőszakolni bátor, de konok és engedetlen lovagjaira. A lovag hírnevet és zsákmányt keresett a háborúban. Nem hagyott maga mögött egyetlen ellenséges várat sem, mert személyes sérelmének érezte a harc és a zsákmány elmaradását.[99]

A magukat a világ legjobb katonáinak tartó, s győzelmeiktől, vélt és valódi dicsőségüktől megmámorosodott francia lovagok nem tartották magukkal egyenrangúnak Zsigmondot és magyarjait, nem érdekelték őket a háború hadászati céljai. Csupán harcolni és zsákmányolni akartak, a többivel nem törődtek.[100]

A hadászati tervezés hiánya súlyos következményekkel járt. A keresztes sereg több, mint hat hetet vesztegetett el jelentéktelen várak ostromával, s e hibáját még azzal is tetézte, hogy a meghódított erősségekben — Viddin, Rahova, Bréchappe (?) — több száz főnyi helyőrségeket különített ki, ezzel is gyengítve a hadsereg ütőerejét.

Szeptember 12-re Zsigmond és most már 25—30 000 főre leapadt serege megkezdte a Duna menti fontos erősség, Nikápoly (Nikopol) ostromát.[101] A várat a szultán egyik kedvelt vezére, Toghrán bég erős

99 A lovagok zsákmány- és dicsőségszomjas természetére jellemző az alábbi epizód: Robert Knolles angol kapitány seregével Párizs környékét pusztítja és fosztogatja. Egyik lovagja „megfogadta... hogy elmerészkedik egészen a Saint Jacques kapuig és megdöngeti, ... ám nyitva találta. Útat nyitottak neki, mert az ott tartózkodó urak azt hitték, valami dolga van benn, de annak eszeágában sem volt bemenni. Miután teljesítette fogadalmát... visszafordult." Hebehurgyaságára ráfizetett, mert egy francia katona lesből megtámadta és levágta. (*Froissart*, i. m. 98—99. o.)

100 Csata alatti viselkedésüket Thuróczi így fogalmazza meg: A franciákat „esztelen vágy szállta meg, hogy megkezdjék a csatát." (*Thuróczi*, i. m. 81. o.) A csata előtti haditanácsról pedig Schiltberger az alábbiakban számol be: „Do batt der hertzog der Walachy, das er im das erst anryten lies. Des wolt im der kunig erlopt haben. Das erhort der hetrzog von burguny, der wolt im der eren nicht gunnen noch nyemant anders." (*Schiltberger*: i. m. 53. o.)

101 *Wertner*, HK. 1925., 236. o. Kling ezzel szemben szeptember 8—9-re teszi az ostrom kezdetét. (im. 38. o.)

őrséggel, szívósan védte, így az ostrom nem haladt előre.[102] Az ütközetig eltelt mintegy két hét alatt csupán egyetlen említésre méltó esemény történt: De Coucy kb. 1500 katonával felderítő portyára indult Bulgáriába, s itt, ha hihetünk a forrásainknak, lest vetett egy kb. 15 000 (!) főnyi török csapatnak és azt teljesen megsemmisítette.[103]

A vár ostromával egyidőben folytatódott a környék rendszeres kifosztása. A lovagok a Balkán ortodox, vagy eretnek lakosságában nem a potenciális szövetségest, hanem az ellenséget látták, kegyetlenkedéseikkel, fosztogatásaikkal csak a törökök malmára hajtották a vizet.[104]

A szultánról és hadáról hosszú ideig nem tudtak. Bajazid csapatainak egy része Bizánc körülzárásával volt elfoglalva, a többieket pedig Anatóliába kötötték le a turkommánokkal vívott harcok.[105] Bajazidot azonban nem érdemtelenül nevezték villámnak hízelgő udvaroncai. Kihasználta a velencei hajóhad gyengeségét, s hadával együtt átkelt a Boszporuszon és a keresztesek ellen vonult.

Nem sikerült azonban meglepnie őket. Zsigmond és vezértársai nyilván számítottak a török sereg megjelenésére. A király a tapasztalt Maróti János macsói bánt küldte Bajazid elé. A bán osztagával egészen az egykori bolgár fővárosig, Tirnovóig hatolt és itt tudomást szerzett Bajazid jelenlétéről.[106] A szultán Toghrán bég hirnökétől már értesült arról, hogy a keresztesek Nikápolyt ostromolják és mintegy 40—45 000 főre becsülhető hadával 27-én este már megközelítette az ostromlók táborát.[107]

A török tábort egy kisebb plató választotta el a keresztesekétől, akik így sem a török hadsereg nagyságáról, sem elhelyezkedéséről nem tudtak pontos képet kapni. Ezzel magyarázható, hogy egyes források, mint például a St. Denis-i krónika szerint a francia lovagok úgy gondolták, csupán Bajazid elővédjével állnak szemben, ezért támadták meg egymagukban az egész török sereget.[108]

Valószínűleg egy másik felderítő osztag — esetleg Ilosvai Leusták nádor vezetése alatt — is megközelítette a török tábort, de nem hozott megbízható adatokat.[109]

Annyit minden esetre tisztán láttak, hogy másnap csatára kerül sor. A krónikások színes és tanulságos leírásokban számoltak be a keresztesek viharos haditanácsáról, amelyet egyesek a késő éjszakára, mások a kora reggeli órákra tesznek.[110]

Legtöbb forrásunk egyetért abban, hogy amikor Zsigmond értesült

102 *Wertner,* HK. 1925., 236—204. o.

103 *Froissart* (Brüsszeli kiadás) XV. 264—269. o.; *Heuter:* Rerum Burgundicarum libri six. Antwerpen, 1584.

104 A keresztes sereg „Rácországon kegyetlen dühvel, nagy fosztogatással és szörnyűségek zaja közepette haladt át." (*Thuróczi:* i. m. 80. o.) A meghódított várak török és keresztény lakosságát mindenütt kiirtották, kivéve Rahovot, ahol néhány gazdag polgár életét váltságdíj ellenében megkímélték. (*Kling:* i. m. 36—37. o.)

105 *Wertner,* HK. 1925., 239—240. o.; *Barker:* i. m. 146—148. o.

106 A portyázás történetét részletesen leírja Zsigmond 1403. november 5-i adománylevele. (Dl. 37.587) Lásd még *Wertner.* HK. 1925., 237—238. o.

107 Szead-ed Din (*Thury* J.: Török történetírók. I. 134. o.)

108 Id. *Kling:* i. m. 47. o. 3. jegyz.

109 Uo.

110 *Wertner.* HK. 1925., 243. o.; *Kling:* i. m. 48—51. o.; *Atiya:* Crusade 357—361. o. és az itt felsorolt irodalom.

a törökök megérkezéséről, személyesen kereste fel a francia vezéreket.[111] Ha ez így történt, akkor a király súlyos, sőt végzetes hibát követett el. Magához kellett volna rendelnie a francia vezetőket, és nem sértve hiúságukat, rájuk kellett volna kényszeríteni haditervét.

Zsigmond ugyanis arra akarta rávenni a nyugati lovagokat, hogy ne az elővédben, hanem a derékhadban harcoljanak. Az első összecsapás dicsőségét így át kellett volna engedniük a könnyű magyar és román lovasságnak, ám helyébe kapták volna a csatadöntő roham lehetőségét. A haditerv — vagyis, hogy a sok könnyűlovassal és gyalogossal szemben hasonlóan tagolt harcrendet állítsanak és a döntést a legértékesebb fegyvernem, a nehézlovasság utolsó rohamával vívják ki — ésszerű volt és a török hadsereg és hadművészet ismeretén alapult.

Ám minden másként történt. Az eseményeket valamennyi forrás eltérően írja le.[112] Annyi bizonyosnak látszik, hogy a harc reggel 9 óra tájban indult meg, amikor az első török lovasok feltűntek a szemközti dombtetőn és a francia lovasság, amely bizonyára a törökökhöz közelebb táborozott, nem várva meg, amíg a sereg többi része is csatarendben sorakozva követi, megtámadta az ellenséget. A franciák vakmerő rohama elsöpörte az útjukban álló török könnyűlovasságot és szétverte a mögöttük felvonuló európai szpáhik hadtestét, majd végül egy paliszádok mögé elsáncolt török gyalogos csapatot is. Esztelen támadásuk azonban a török sereg központjáig sodorta őket előre, ahol a sokszoros túlerő rövidesen diadalmaskodott a bátor, de fegyelmezetlen francia lovasság felett.

A harcban a keresztes sereg első lépcsőjének szinte valamennyi harcosa elesett, vagy fogságba került.[113] Csakhamar hasonló sors várt a többiekre is. Zsigmondnak még a franciák veresége előtt sikerült katonáit harcrendbe állítania. Lovassága egyetlen lépcsőt képezett, amelynek jobbszárnyát magyarok, a centrumot királyi bandériumok, valamint a német johannita lovagok képezték,[114] a balszárnyon valószínűleg szintén magyar, továbbá román lovasok helyezkedtek el.[115]

A havasalföldi gyalogság helyzetéről Schiltberger — egyetlen megbízhatónak látszó forrásunk a csata második fázisáról — nem számol be.

A második lépcső támadása újból szétverte azt a török gyalogságot — feltehetően janicsárokat —, amelyet a franciák már egyszer áttörtek. Bár a török gyalogság súlyos veszteségeket szenvedett — Schiltberger erős túlzással 12 000 elesett török janicsárról ír[116] —, a feladatát mégis teljesítette: megakadályozta, hogy a második lépcső

111 Religieuse de St. Denis: Chronique. Ed par J. Bellaguet. Paris, 1850., 484—490. o.; *Schiltberger:* i. m. 53. o.; *Heuter:* i. m. 71. o.; *Kling:* i. m. 48—49. o. és *Wertner,* HK. 1925., 242—243. o. felsorolja a többi forrást is.

112 „Dum circa horam die terciam" (St. Denis, 502. o.) A többi forrást felsorolja *Kling:* i. m. 82—83. o.)

Wertner. HK. 1925., 243. o.; *Köhler,* G.: Die Schlacht von Nikopolis und Varna. Breslau, 1885., 28—29. o. *Atiya:* Cruscade 376. o.

113 *Wertner.* HK. 1925., 246. o.; *Zinkeisen:* i. m. I. 304—305. o. *Kling:* i. m. 95—97. o.

114 *Schiltberger:* i. m. 53. o.; *Wertner.* HK. 1925., 246—247. o.; *Breit:* i. m. 76—77. o.; *Kling:* i. m. 98—99. o.

115 *Schiltberger:* i. m. 53. o.

116 „Die (dh. die 12 000 türkische Janitscharen — R. Gy.) wurden all von im herslagen erteretten." *(Schiltberger:* i. m. 53. o.)

keresztül törjön a franciákig. A csata ekkor már lényegében elveszett. A keresztesek főerői megsemmisültek, s nyilván a második lépcső lovassága is érezhető veszteségeket szenvedett. A döntést — minden valószínűség szerint — az oldallesből támadó szerb nehézlovasság rohama hozta. A szerbek meglepték és megfutamították a jobbszárnyon harcoló magyar lovasságot. Eltűntek a csatatérről a románok is, az utolsó ellenállást a második lépcső közepén harcoló csapatok fejtették ki.[117]

A veszteségek hatalmasak voltak. A magyarok közül elesett, vagy fogságba került Macedóniai Miklós és András,[118] Ilosvai Leusták nádor,[119] Forgách János,[120] Gersei György,[121] Maróti Dénes,[122] Semsei János,[123] Marczali István,[124] Bethlenfalvi Imre,[125] Teodor herceg,[126] Kaplai János,[127] Nagymihályi János,[128] Perényi Miklós, Imre és János,[129] Rozgonyi István, Lőrinc és János, Alapi Albert[130] és sok más nemes.[131]

Maga Zsigmond is csak úgy tudott megmenekülni, hogy a Dunához vezető út még nyitva állt — északnyugat felé már elzárták az utat a török akindzsik — és menedéket talált a flotta egyik hajóján.[132] A hajó Bizáncba vitte a vesztes vezért és néhány főnyi kíséretét.[133]

A csatavesztés okát már láttuk: a vezetés erélytelensége és a francia lovagok fegyelmezetlensége folytán az egyes lépcsők között az együttműködés teljes hiánya. A nehézlovasság rohama viszont kétszer is válságot okozott a török seregben. Ebből következik, hogy a keresztes sereg kedvező körülmények között sikeresen vehette volna fel a harcot az oszmánokkal.

Ennek ellentmondónak tűnik másik következtetésünk: a török sereg helytállása, magabiztos vezetése, s nem utolsósorban tekintélyes létszáma ezzel szemben arra mutat, hogy döntően semmiféle nyugati típusú keresztes had sem semmisíthette volna meg az oszmánokat, ennélfogva a török kiűzésének tervét az adott viszonyok között már a XIV. század végén irreálisnak kell tartanunk. (A török birodalom szilárdságát a későbbiekben az angorai csatavesztés után kialakult helyzet világosan bizonyítja.)

117 „Der hertzog auss der Serifei ... cham dem turkisch koenig ze hilff mit 15 000 (más kiadások szerint 5000) mannen gutten volgks und die anderen panir herren mit ganzer macht, und der despot zog mit seinem volgkh auf des koenings panir und er legt es nieder." (*Schiltberger:* i. m. 53. o.)

118 Zsigm. okl. I. 4686.

119 Zsigm. okl. I. 5783, 5799.

120 Zsigm. okl. I. 4686.

121 Zsigm. okl. I. 5249.

122 *Wertner.* HK. 1925., 247. o.

123 Uo.

124 Zsigm. okl. I. 4663.

125 Zsigm. okl. II. 1030.

126 Zsigm. okl. I. 4796.

127 *Wertner.* HK. 1925., 247. o.

128 Zsigm. okl. I. 5239.

129 *Wertner.* HK. 1925., 247. o.

130 Uo.

131 Nyéki Balázs és István (Zsigm. okl. I. 4603.), Fedényesi Zubolya Miklós (Zsigm. okl. I. 4691), Kalontai Antal és Bertalan (Zsigm. okl. I. 4907), Makrai György (Zsigm. okl. I. 5571.), Csetneki Mihály (Zsigm. okl. II. 1198.), Tolcsvai János (Zsigm. okl. II. 22.), Szinyei Egyed (Zsigm. okl. II. 22. o.), Sárosi Simon (Zsigm. okl. II. 817), Oroszvári Tumpek György (megsebesült, Zsigm. okl. II. 1356.), Kálnai Gergely (Zsigm. okl. II. 5019.).

132 *Wertner.* HK. 1925., 247—248. o.; *Kling:* i. m. 103—104. o.

133 *Wertner.* HK. 1925., 248. o. 59. jegyzet.

Egy esetleges győzelem mégis nagyon sokat jelentett volna: Bizánc felszabadul a török ostrom alól, Magyarország határain egy időre csökkennek a török portyák, s megmarad a Havasalföld ingatag függetlensége is.

A vereség azonban tragikussá tette Magyarország és főleg Zsigmond király helyzetét. Nem véletlen, hogy Bizáncban újabb törökellenes szövetség létrehozásán fáradozott az ugyancsak fenyegetett Mánuel császárral. Szándékait Pihilbert Noilles johannita nagymesterhez 1396. november 11-én Bizáncból írt leveléből olvashatjuk ki legvilágosabban: „Tudjuk, hogy a város (ti. Bizánc — R. Gy.) elvesztése az egész kereszténységre nézve nagyon káros..." ezért... őrizetét gályáinknak, a császár, Velence és Genova hajóival együtt kell ellátniuk...

Ami bennünket illet, a legrövidebb időn belül visszatérünk országunkba, összehívjuk és összegyűjtjük a segíteni kész kereszténveket és mindenkivel tárgyalni fogunk a kereszténység szabadságának megvédése érdekében."[134] (Kiemelés — R. Gy.)

A levélből sok mindent megtudhatunk. Zsigmond előtt világosan látszott, hogy egymagában nem boldogul a törökkel. Ezért továbbra is szövetségeseket keres, s ezáltal mintegy önmagát is felmenti a passzív törökellenes politika vádja alól. Bizáncot illetően kétségtelenül igaza van, amikor a tengeri hatalmak aktívabb támogatását sürgeti, Bizánc mindaddig valóban megmaradt, amíg a török hajóhad annyira meg nem erősödött, hogy a tenger felől is biztosítani tudta az ostromlókat.

Hazatérve Magyarországra, erőfeszítéseit hármas cél elérésére fordította: megszilárdítani saját, a vereség által még ingatagabbá vált helyzetét, megerősíteni az ország katonai ellenállóerejét és végül továbbra is szorgalmazni a törökellenes szövetség kialakítását.

Egyik téren sem ért el túlzott sikereket. Számos eddigi híve is az ellentáborba állt. (1397-ben Lackfyak — egyes források szerint őket

134 A levél nem ismert a magyar szakirodalomban, ezért teljes szövegét idézzük: „Sigismundus ...etd. reverendisimo... domino Philiberto... hospitalis Sti Iohannis... magistro... salutem... Placuit altissimo, ut ad urbem Constantinopolim licet alio quam sperabamus itinere venerimus. Quam circa obsessam inverimus et in statu positam valde gravi adeo, quod, sinister defuisset adventus, infra quem paucissimos dies Turchorum rapinis et spoliis satuisset. Sed nos attendentes, quod ipsius urbis perdicio toti christianitati dampna nimis esset, eo quod in mari vires infidelium nimis augerentur, pro consideratione ipsius, pro christianitatis honor ad eius defensionem atque custodiam galeas nostras cum illis imperatoris, Venetorum, Ianuensiumque divisimus et alia multa tractavimus, sicut reverencie vestre amiratus vester seriosius explicvait. Hec quidem nos precipue christianitatis respectu facimus, Vos autem preter christianitatem respectu lige, quam cum imperatore et Perensibus sicuti ab eis dicimus, religio vestra habet, tenemini ad Romaniae parcium conservacionem intendere et eis auxilium, quociens expendit, Impertiri. Quapropter attente vestram ortamur reverenciam et rogamus, quatenus in dictarum parcium subsidium ex vestris aliquot transmittitis galeas, ut denecper christianos fiat alia provisio, se valeant sustentare. Imperator siquidem et Perenses legatos suos ad Venetiam et Ianuam transmittunt, a quibus interim sperant sustentacionem, aliquam recipere. Nos autem eo potissimum animo in regnum nostrum, revertimus, ut convocatis et congregatis undique christianorum auxiliis viribus omnibus hoc prosequamur negocium et pro christianitatis liberacione et corpus et animam coterie nostre Sacre potenciam exponamus. Quo eis a vobis (recte: nobis — Rgy) quippe bonum valde ac laudabile videretu quod ad partes illas. ubi premissa tractabuntur, vos quoque religionis vestre destinaretis nuncios, ne religio ipsa milicie Christi precipue dicata in procurando christianitatis bonum cuapia trepida videatur." (Id. *Barker:* i. m. 482. o.)

tette felelőssé a nikápolyi kudarcért[135] —, majd 1401-ben eddigi támaszai, a Kanizsaiak is ellene fordultak.) Ugyanebben az évben az ellenpárt elfogatta a tékozlással vádolt uralkodót, akinek két évre rá fegyveres harcban kellett megvédenie a trónját a nápolyi párt támadásaitól. Ettől kezdve már nem fenyegette nyílt lázadás Zsigmond uralmát, bár hatalmát csak úgy tarthatta meg, ha szoros szövetségre lép az őt támogató bárói csoporttal, amely uralkodása későbbi éveiben is fő támasza maradt.[136] A belső harcok, saját bizonytalan helyzete gátat vetettek egyéb terveinek is. Zsigmond felismerte ugyan, hogy a török elleni eredményes védekezéshez elengedhetetlen az ország hadszervezetének korszerűsítése, erőfeszítései mégis csak félsikereket hoztak. Már a nikápolyi vereséget követő évben elfogadtatta a temesvári országgyűléssel a sok könnyű lovast biztosító telekkatonaság intézményét,[137] a földbirtokosok ellenállása azonban szabotálta a terv végrehajtását, ezért Ung és más megyék nemeseit keményen utasítja, hogy tartsák be az országgyűlési határozatokat.[138]

Ugyanilyen kevés eredményt ért el a korabeli hadseregszervezet legkorszerűbb és leghatékonyabb elemének, a zsoldosságnak alkalmazásával. Mindezek azzal a következménnyel jártak, hogy amíg a belső harcok el nem csitultak, a magyar hadsereg sem tudott fejlődni.

*

A török elleni harc fő kérdése a XIV—XV. század fordulóján Bizánc megtartása volt. Bajazid győzelme elsősorban Bizáncra mért döntő csapást, a török újból körülzárta, s 1398—1402 között minden pillanatban számítani lehetett elestére. Megvédésére élénk diplomáciai tevékenység indult meg — amelyből Zsigmond is kivette a részét, segítséget azonban csak a franciák, Velence és Genova adtak. A Nikápolynál elfogott, majd kiváltott Boucicaut és alvezére Chateaubriand néhány száz lovaggal és zsoldossal, a velenceiek és genovaiak időről időre néhány gályával segítették a várost.[139]

Bajazid mégsem tudta elfoglalni Bizáncot, mivel — mint látjuk, hiányzott a hajóhada.[140] A város előbb-utóbb mégis hatalmába kerül,

135 *Kupelwieser:* i. m. 26—27. o. Más forrás szerint Zsigmond azzal vádolta a Lackfyakat, hogy a nikápolyi vereség után nem szégyelték „Turkorum cetum et falleratam coortem ad territoria regni nostri inter fluvios Drawe et Sawe existentia hostiliter introducere." (Zsigm. okl. II. 7599.) Hasonlóan ír *Thuróczi* (i. m. 88. o.) is.

136 *Mályusz E.:* Zentralisationsbestrebungen König Sigismunds in Ungarn. Budapest, 1960., 318—347. o.; Études historiques. Vol. 1.; *Elekes L.:* A középkori magyar állam története megalapításától mohácsi bukásáig. Budapest, 1964., 164—168. o.

137 Az országgyűlés határozatait kiadta *Knauz N.:* Az 1397-iki országgyűlés végzeménye. Magyar Történelmi Tár. III. Pest, 1857., 216—217. o. A telekkatonaság intézményéről lásd legújabban *Borosy A.:* A telekkatonaság és a parasztság szerepe a feudális magyar hadszervezetben. Budapest, 1971., 131. o. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 60.)

138 Zsigm. okl. I. 5683.

139 Livre des faits du bon messire Jean de Bouciquaut. Ed. par J. A—Buchon. Paris 1835. 373—376. o. *Delaville, Del Roulx:* La France en Orient au moyen age. Paris 1887. II. 36—89. o. *Barker,* i. m. 208—213. o.

140 *Delaville Del Roulx,* i. m. II. 78—79. o. *Barker,* i. m. 211—212. o. A török ugyan már rendelkezett bizonyos mennyiségű hajóval („Il Turcho fa grande apparecchio di gente e per mare . . . a fatto fare navili a modo di nave de portare cavalli." Velencei levél Firenzébe 1399. május 13-án. Közli *Iorga,* N.: Notes et extraits pour servir a l'histoire des croisades au XVe siècle. Paris 1899. Leroux, I. 78. o. A továbbiakban: *Iorga,* Notes), ám a Bizánc segítségére küldött velencei és genovai gályák még közömbösíteni tudták a török hajókat. (*Iorga:* Notes II. 109., 112—113. o.)

ha a török erőit nem a Havasalföld meghódítása köti le. 1398-ban, majd 1402-ben Mircea magyar segítséggel visszavert egy török támadást, ám a helyzet továbbra is feszült maradt.[141]

Magyarország határai tehát egyre veszedelmesebb helyzetbe kerültek. Dalmáciát Velence fenyegette, Bosznia Tvartko alatt önállósult és félő volt, hogy a magyar hódító kísérletekre török orientációval válaszol.[142] Szerbia már oszmán hűbérré vált, a Szerémség és Temesköz sokat szenvedett a Szerbiából be-becsapó török portyázóktól, s a század végén már a Havasalföldön keresztül is megjelentek a „száguldó és égető" török hadak. Zsigmond, mint ezt Pásztói Jánoshoz írt leveléből is kitűnik, tudatában volt a Havasalföld fontosságának, mivel a szultán „Drinápolyból elindulva öt nap alatt a Dunához érhet . . .", ezért támogatni kell Mirceát, mert ha „a vlachok látják, hogy segítségünktől meg vannak fosztva, nem maradnak meg hűségünkön, hanem rövidesen alávetik magukat a török igának."[143]

Zsigmond tehát védekezésre szorult. Nagypolitikai tervei nem gyümölcsöztek, Velence következetesen visszautasította a szövetséget arra hivatkozva, hogy erői nem elégségesek a török ellen.[144] Pedig Velence már kilépett „fenséges elszigeteltségéből" és nemcsak hajókkal, hanem szárazföldi csapatokkal is harcolt a birtokait immár közvetlenül fenyegető oszmán áradat ellen.

A századfordulón ily módon reménytelen volt a törökellenes szövetség helyzete. Dalmácia problémája éket vert Velence és Magyarország közé, Bizánc magára hagyatva szinte semmi erőt sem képviselt, a többi délkelet-európai országot is közvetlenül veszélyeztette a török hódítás. Európa többi országának pedig elvette a kedvét a nikápolyi kudarc.

A segítség kelet felől érkezett. A hatalmas turkomann hódító Timúr Lenk birodalma már Anatóliát is fenyegette, küszöbön állt a két nagy hódító összecsapása. A jól tájékozott Velence már 1401-ben tudta, hogy ez csakhamar bekövetkezik,[145] de sem a Signoria, sem más európai hatalom nem kereste a még Bajazidnál is kíméletlenebb és veszélyesebb Timúr szövetségét.

A „sánta hódító" kéretlenül is megsegítette Bajazid ellenfeleit. 1402 júliusában Angoránál teljesen megsemmisítette az oszmán hadsereget és magát Bajazidot is fogságba ejtette. Európa szerencséjére nem kelt át a Boszporuszon, hanem visszahúzódott Perzsiába.

141 1499-re: Zsigm. okl. I. 5769. 1402-re: „Milcus autem Vlachus et Ungari et Tartari" eredményesen harcolt a törökök ellen. *Iorga:* Notes I. 116—117. o.)

142 Boszniára ld. *Klaic,* V.: Bosznia története a legrégibb kortól a királyság bukásáig. Ford. *Szamota* I. Nagybecskerek, 1890. 212—272. o.; *Niedermann* F.: Bosnyák politika Mária és Zsigmond alatt. Szeged, 1926. 105. o.

143 „Bayzat Turchorum deminus cum maximo exercitu in civitate Adrianopolis sit personaliter citra mare, unde faciliter posset in diebus qiunque usque ad Danubium pervenire . . . Olachy videntes sese nostro auxilio destitutos in filde non permaneant, sed Turchorum iugo brevi tempore submit tantur." (Zsigm. okl. I. 5769.)

144 Velence ereje egymagában „non esset sufficiens adliberationem Christianitatis, pro terea apparet nobis necessarium, quod ad hoc concurrant auxilium et subsidium aliorum regum." *(Ljubič* IV. 399—400. o.)

145 1401. augusztus 18-án hajó érkezik Perába Timur két követével — az egyik ferences barát — „pro hortando eos (non facare pacem cum Turco — R. Gy.), Quia post collectionem bladorum, dictus Timeri-begi debebat ire contra Basaithum Turchum." *(Iorga:* Notes II. 113. o.)

Timúr győzelme kiegyenlítette a lovagok nikápolyi kudarcát, Bizánc és a Havasalföld megszabadult a török hódítás közvetlen veszélyétől, a birodalom zavaros uralmi viszonyai — négy szultánfi harcolt a hatalomért — pedig nagyon kedvező feltételeket teremtettek egy aktívabb törökellenes politika számára.

A kérdés csupán az volt, hogyan tudják Zsigmond és uralkodó társai kihasználni a váratlanul nyert lehetőségeket?

Eltékozolt lehetőségek (1402—1413)

A török háborúk sokéves folyamatának legsivárabb és legeseménytelenebb időszaka az angorai vereségtől I. Mohamed végső győzelméig tartó évtized volt. Pedig nagy lehetőségek nyíltak az európai államok előtt, egy nikápolyi méretű szövetséges hadsereg, ha huzamosabb ideig — vagyis néhány évig együtt marad, talán egész Európából kiszoríthatta volna az oszmánokat. Angoránál ugyanis a törökök érzékeny veszteségeket szenvedtek — főleg a janicsárok,[146] s ami ennél még lényegesebb, a Timúr fogságában hamarosan elhunyt Bajazid elárvult trónusára egyszerre négy igénylő is jelentkezett: a csatából elmenekült fiai: Szulejmán, Isza, Musza és Mohamed. Számuk később még eggyel gyarapodott, az angorai csatában nyomtalanul eltűnt Musztafa nevében fellépő trónkövetelővel.[147]

Az európai uralkodók nyilván isten gondoskodó kezét látták az oszmánok vereségében és maguk semmit sem tettek a helyzet kihasználása érdekében. Jellemző erre Velence állásfoglalása. 1402 októberében felvetődött Gallipoli elfoglalásának gondolata,[148] ám a következő évben már arról értesülünk, hogy a szándék megvalósítására még csak kísérlet sem történt.[149] A törökkel szembeni összefogás helyett ismét a kereskedelmi ellentétek léptek előtérbe, 1403-ban pl. Boucicaut genovai hajókkal Modon mellett megütközött a velenceiekkel.[150]

Amikor pedig megérkezett a híre, hogy az európai részek Szulejmán uralma alá kerültek, Velence azonnal kedvező szerződést kívánt vele kötni.[151] Politikája akkor sem változott, amikor 1411-ben megindult a fegyveres harc a trónkövetelők között, a Szulejmánt leverő véres kezű Muszával is megújította a Szulejmánnal kötött szerződést.[152] Élesen elutasította 1409-ben Zsigmond szövetségi ajánlatát is, aki Szulejmán ellen gályákat kért Velencétől.[153] Ezt egyébként természetesnek tarthatjuk. Velence ebben az évben vásárolta meg Nápolyi Lászlótól Zárát, s nagyon is valószínűnek látszott, hogy ez rövidesen háborúhoz vezet Magyarország és Velence között.

146 *Iorga:* Notes I. 107. o.; *Hammer—Purgstall:* i. m. I. 324. o.
Wittek: i. m. 231. o.; *Razin:* i. m. 228—229. o.
147 *Wertner:* i. m. 131—132. o. és az ott felsorolt irodalom; *Barker,* i. m. 216—220. o.
148 *Iorga:* Notes I. 124. o.
149 *Iorga:* Notes I. 124—130. o.
150 *Barker:* i. m. 243. 74. jegyzet. *Iorga:* Notes I. 144—145. o.
151 *Iorga:* Notes I. 133—134., o.
152 Uo. 136—138. o.
153 *Iorga:* Geschichte des Osmanischen Reiches I. 344—347. o.

A török elleni összefogás gondolatát a johannita nagymester Philibert de Noilles és II. Mánuel bizánci császár tartotta ébren. 1404-ben Noilles Európa valamennyi udvarába követet küldött egy újabb keresztes hadjárat megszervezése érdekében, ám még a schizma zavaraiban elmerült pápák sem mutattak érdeklődést a terv iránt.[154]

Passzívnak ítélhetjük Zsigmond török politikáját is. Számára — és az ország számára is — valóban nagy lehetőségeket teremtett Timúr angorai győzelme, mivel ha a török győz, a pártviszályokban süllyedt ország aligha lett volna képes arra, hogy elhárítsa Bajazid újabb támadását. A veszély elmúlása azonban nem serkentette Zsigmondot aktív török politikára. Még híres és ügyes diplomáciai játéka is abbamaradt. Csupán néhány levelében utal arra, hogy „Magyarország a kereszténység védőpajzsa", ezekben is csak kizárólagosan propagandisztikus szempontból; egészen 1407-ig egyetlen olyan írását sem ismerjük, amelyben akárcsak megemlítené a törökellenes szövetség lehetőségeit.[155]

Pedig Zsigmond nagypolitikai ambíciói éppen a belső viharok lecsillapodása után kezdtek kivirágozni. Eleinte családján belül kívánt érvényt szerezni akaratának, ezért 1402-ben és 1404-ben is hadat viselt testvérei, Vencel német-római császár és cseh király és Jodok morva őrgróf ellen. A következő években pedig egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy Zsigmond többre törekszik: német királlyá kívánja magát választatni. Ez a törekvése később az igazságtalan és minden szempontból káros cseh kalandba sodorta.

Részben hódító szándék, részben a déli határ biztosítása hajtotta Zsigmondot egy aktívabb boszniai politika felé. Bosznia Tvartko tehetséges kormányzata alatt lényegében megszabadult a magyar hűbéruraság terhétől. A nápolyi párt Zsigmond-ellenes törekvéseit politikája szolgálatába állította, s ily módon kiegyensúlyozta az erősebb szomszédok — Magyarország, Velence, a török birodalom és Szerbia hatását. Tvartkót gyenge kezű uralkodók, Osztoja, Dabisa és II. Tvartko követték a trónon. Zsigmond a boszniai belviszályokat felhasználva újból megerősítette a magyar befolyást. De csak átmeneti sikereket ért el. Legnagyobb diadala, az 1408-as doboji győzelem s főleg az azt követő kegyetlen mészárlás[156] teljesen elfordította a bosnyák népet és az uralkodó osztályt a magyar uralomtól. A leghatalmasabb bárók: Hrvoje, a Radinovicsok és Sandalj humi vajda Velence, majd a török segítségét keresték Zsigmond ellen.

Hrvoje 1415-ben török segítséggel leverte Maróti János és Csupor Pál bánok hadát, s ezzel Bosznia lényegében török hűbérbirtokká vált.[157]

A bosnyák politika és kudarca Zsigmond egész ötletgazdag, ám a realitásokkal nem mindig számoló politikájának hű képét adja. Ha a török elleni védővonal kialakítása szempontjából vizsgáljuk a kérdést,

154 *Barker:* i. m. 248—249. o.
155 1404. június 12-i levelében pl. arról panaszkodik, hogy bár országa a kereszténység pajzsa, IV. Bonifác pápa mégis ellene van. (Zsigm. okl. II. 3251.)
156 *Iorga:* Notes I. 149. o.; *Klaic:* i. m. 254—256. o.
157 Uo. 269—272. o.; *Niedermann:* i. m. 89—91. o.

Bosznia meghódítását még igazolni is tudnánk. Zsigmond erőszakosan és kíméletlenül igyekezett Boszniát uralma alá hajtani. Az ország patarénus lakosságában éppúgy megtérítésre váró, vagy ha makacs, elpusztítandó hitetlent látott, mint a törökökben, vagy az ugyancsak orthodox vagy patarénus bolgárokban és szerbekben. Boszniai hadjáratait ugyanolyan keresztes hadjáratnak tekintette, mint törökellenes harcait.[158]

Nem véletlen tehát, hogy erőszakos, hódító törekvései meghiúsultak, Boszniát nem tudta tartósan elfoglalni, s így nem sikerült a délnyugati határ védelmét sem megerősíteni.

A török probléma ezekben az években kikerült Zsigmond egyébként valóban széles és messzetekintő politikai látóköréből. Több alkalommal, jelesül 1407-ben, 1409-ben és több, II. Manuelnek írt levele tanusága szerint 1411-ben és 1414-ben felvetette ugyan egy új keresztes hadjárat tervét, ám ezek minden esetben Zsigmond valamilyen más politikai céljainak leplezéséül szolgáltak. 1407-ben látszólag annyira komolyak Zsigmond szándékai, hogy Alsáni Bálint bíborost XII. Gergely (római) pápához küldi, aki pápai bullát bocsájt ki, amely a „hitetlenek és schizmatikusok" elleni keresztes hadjárat szervezésével bízza meg Zsigmondot.[159] Az előbbiekben azonban világosan látszik, hogy a bulla lényegében csupán a boszniai hódító hadjárat erkölcsi és ideológiai igazolását szolgálta.

1409-ben, majd 1410-ben Gallipoli megszállásra szólítja fel Velencét, de a Signoria hűvösen elutasítja az ajánlatot.[160] Gallipoli megszállása ragyogó és csábító gondolatnak tűnt, a kikötő valóban uralta a Boszporuszt, s birtoklása rendkívül megnehezítette volna az összeköttetést az oszmán birodalom ázsiai és európai részei között.[161]

A politikai helyzet leküzdhetetlen akadályokat emelt a terv realizálása elé, s magunk is úgy véljük, hogy maga Zsigmond is inkább diplomáciai propagandahúzásnak szánta a törökellenes szövetség szorgalmazását.

A velencei háború kirobbanása küszöbön állt, e mellett a magyar király a távolból semmiféle konkrét segítséget nem adhatott Gallipoli elfoglalásához.

Alig van reális tartalmuk azoknak a terveknek, amelyeket 1411—1414 között inkább csak Mánuel megnyugtatására gondolt ki Zsig-

158 1423. december 18-án birtokadományban részesíti az „in bellis contra *Turcos, Boznenses* et *alias scizmaticas* nationes" kitünteti Jakab-szerdahelyi Mártont és Jakabot. (Isprave Arhiva Jugoslavenske Akademie. Regesta. I. god 1018—1437. Sostavili J. Stipicic—M. Samsalovic. Zagreb, 1959. 1655. (továbbiakban Isprave). Hasonló megfogalmazások: Zsigm. okl. II. 5635, 5724, 6105, 6128, 6306.

159 Közli *Theiner,* A.: Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia. Romae, 1859. II. 179. o. — Alsáni Bálint küldetéséről lásd *Aldásy A.:* Alsáni Bálint. Budapest, 1903. 115—121. o.

160 *Iorga:* Notes I. 179—180. o.; *Ljubič.* V. 159. o.

161 „Quia locus Gallipolis esset nedum utilis, sed necassarius pro bono Christianitatis et status nostre, in casu quo placeret ... Deo quot posset quiete pervenire ad manus nostras et totales tractatus et opera non requiret dilatione." (*Iorga:* Notes I. 124. o.) A tengeri erő s ez által Gallipoli hadászati fontosságát Zsigmond is felismerte: „Brachium nostre potencie (se manifestat) via bifurcata, videlicet tam in terris, quam in aquis." Zsigmond levele a lessinaiakhoz. (*Ljubič.* XII. 226. o.) Zsigmond 1410-es tervezetét l. *Thiriet,* F.: Régestes des deliberations du Senat de Venice concernant la Romanie. Paris Haye 1958—1961. II. 80—81. o.; lásd még *Vaughan:* i. m. 45—46. o.

mond.[162] A háború ekkor már javában dúlt Dalmácia birtokáért Velence és Magyarország között, s ezekkel Zsigmond csupán a felelősséget kívánta Velencére hárítani a további keresztes hadjáratok szégyenletes elmaradásáért. E levelek néhány fő gondolatával mégis érdemes közelebbről megismerkednünk, mivel leplezetlenül és tisztán mutatják be Zsigmond, a nagypolitikus, színes, sokoldalú, de ugyanakkor a valóságtól olykor teljesen elszakadó személyiségét, s a belőlük kibontakozó hadászati koncepciók pedig Zsigmond tényleges szándékait, vagy inkább vágyait.

„Számunkra egyetlen gondolat létezik ... buzgó odaadással hirdetni a keresztény hit terjesztését, hogy férfiakat gyűjtsünk össze, akik a tenger innenső partján lakó törökök ellen felkelnek és elűzik őket ezekről a helyekről ..." — így foglalja össze politikai ábrándjait 1411 májusában, majd így folytatja: — „reméljük, hogy végre óvatosabban és tökéletesebben szervezzük meg a szent föld felszabaditására indított keresztes hadjáratot".[163]

Egy évvel később már a velenceiekre panaszkodik, és felszólítja a görög császárt, tiltsa meg a velencei kereskedők tevékenységét Bizáncban és a genovaiak segítségével űzzék ki a görög szigetvilágból őket.[164]

Ez utóbbi gondolat azt látszik igazolni, hogy Zsigmond fantasztikus és irreális lovagi szemléletmódja ellenére határozottan felismerte a gazdasági vonatkozásokat és rátapintott Velence legsebezhetőbb pontjára. Későbbi háborúiban is kísérletezett Velence gazdasági blokádjával, így megtiltotta dél-német városoknak, hogy kereskedjenek a lagúnák városával, ám az egyes városok gazdasági érdekei erősebbnek bizonyultak az uralkodó akaratánál, s így Zsigmondnak ezek a tervei is meghiúsultak.[165]

1414 nyarán pedig ígéretet tesz Mánuelnek, hogy novemberben összehívja a konstanzi zsinatot, amelyből azt reméli, hogy Konstantinápoly meg fogja szabadítani a török fenyegetéstől.[166] Ragyogó katonai elképzelések, önámítással vegyes propagandafogások, a lehetőségek túlbecsülése — nemcsak ezeket a leveleket, hanem Zsigmond egész lényét leginkább ezek jellemezték. Zsenialitás és szinte gyerekesen naív optimizmus, céltudatosság és állhatatlanság, kitűnő hadászati érzék és erélytelen, gyámoltalan hadvezetés — ezek a furcsa ellentmondások Zsigmond egész uralkodását áthatották, s ennek felismerése teszi csak számunkra lehetővé, hogy a török politikájáról is helyes ítéletet alkossunk.

162 Közli *Finke*, H.: Acta Concilii Constanciensis. Bd. 1. Akten zur Vorgeschichte des Konstanzer Konzils. (1410—1414.) Münster 1896. Regensberg, V. 424. o.

163 „Hoc nempe in utroque nostrum virtus altissimi operari dinoscitur, dum abitorum sic individuo federe copolerit, ac si non diversum sed unicam habitaculum obtinerend ... quoniam pars christiane propagatione zelo devotionis accensi proponimus, ut viribus coadunantis contra Turcos in ista parte existentes insimul insurgamus ipsosque de finibus istis altissimo adiuvante exterminimus ... speramus tandem providere posse cautius et perfectius de passagione terrae sanctae." *(Finke:* i. m. 391. o.)

164 *Finke:* i. m. 394—399. o.

165 1418-ban sikertelenül arra utasít néhány birodalmi várost, hogy szakítsák meg gazdasági kapcsolatait Velencével. (Deutsche Reichstagsakten. Hrsg. v. der Historischen Kommission der Wissenschaften. München-Gotha 1867. Bd. 8. 489—490. o.) A gazdasági háború stratégiájának bírálatára lásd *Kretschmayr:* i. m. II. 468. o.

166 *Finke:* i. m. 401. o.

A kortársakat aggodalommal töltötte el az 1411-ben kirobbant magyar—velencei háború híre.[167] A következmények ismeretében nehezen érthető, hogy az a két állam, amelyet az oszmán előnyomulás létében fenyeget, nemcsak teljesen kihasználatlanul hagyja a törökök válságos helyzetét, hanem még egymás ellen is fordul. A szereplők és a szándékaik ismeretében ezt mégis természetesnek kell tartanunk.

A török veszély pillanatnyi elhalványulását arra kívánták felhasználni, hogy saját vitás ügyeiket rendezzék. Velence számára létfontosságú volt az Adria keleti partját védő dalmát városok megszerzése. Ezek, valamint Friuli fontossága csakhamar bebizonyosodott, amikor Ozorai Pipo hadai akadálytalanul végigsöpörtek a Terra Ferma-n s Velence közvetlen környékét puszították.

Zsigmond részben gazdasági, részben hatalmi okokból ragaszkodott a Magyarországgal mindig is laza kapcsolatot tartó dalmát városokhoz. A háborút azonban elvesztette, noha Magyarország katonai potenciálja lényegesen felülmúlta az inkább tengeri hatalomnak számító Velencét. Nyilvánvalóvá váltak a magyar hadsereg bizonyos harcászati gyengeségei — főleg a nehézlovasság csekély létszáma, továbbá a katonák és a parancsnokok fegyelmezetlensége, megvesztegethetősége —, ám a háború kimenetelét végeredményben mégsem ezek döntötték el, hanem a nagy távolságok. A magyar seregek képtelenek voltak hadműveleti bázisuktól oly messzire elszakadva eredményesen harcolni. Főleg olyan gazdag, tapasztalt és ravasz ellenséget nem győzhettek le, mint amilyen Velence volt.

A háború végeredményben a törökellenes harc szempontjából szerencsésen végződött. Dalmácia, amelyet az ország amúgy is képtelen volt megvédeni a nagy távolság miatt, Velence birtokába került, amely meg tudta őrizni a török támadásoktól. Velencének ez a kíméletlennek látszó, ám a realitás felismerésén alapuló lépése a későbbiekben meghozta gyümölcseit: Dalmácia meghódításával áttörhetetlen gátat emelt a nyugat felé törő oszmánok útjába.

Nagyobb eredményeket ért el Zsigmond egy másik potenciális szövetségesével, illetve tényleges ellenlábasával, Jagelló Ulászló lengyel királlyal szemben. Bár 1410-ben a német lovagrenddel vívott háborúban Magyarország a lovagrend oldalára állt, sőt Stibor be is tört Lengyelországba, a kapcsolatok rövidesen megjavultak. 1412-ben Ulászló Budán tárgyalt Zsigmonddal, s e tárgyalásokon leginkább a török probléma került szóba. Gyakorlati eredmények nem születtek ugyan, maga az a puszta tény azonban, hogy a hatalmas északi szomszéd már nem ellenség, hanem inkább szövetséges, jelentősen javított az ország hadászati helyzetén.[168]

A török kérdés tehát egy időre diplomáciai propagandaeszközzé süllyedt. Ezt az értékcsökkenést a déli végek életének elcsendesedése is mutatja. 1407-ig semmi adatunk sincs török betörésre. Ekkor Zsigmond, mint láttuk Boszniába viselt hadat, s itt feltehetőleg török por-

167 *Iorga:* Notes I. 217., 243. o.
168 *Kretschmayer:* i. m. II. 277. o.; *Beckmann, G.:* Der Kampf Kaiser Sigmunds gegen die werdende Weltmacht der Osmanen (1393—1437.) Gotha, 1902. 51—52. o.

tyázókkal is megütközhetett. 1408-ban viszont már arról értesülünk, hogy egy török hadsereg Horvátországon át egészen Szlovéniáig (Krajna) tört előre és több helységet felégetett.[169] Ez a tény mindenesetre azt bizonyítja, hogy a magyar határvédelem rendszere még nem szilárdult meg.

A következő év tavaszán válaszul a magyar hadsereg Szerbia török megszállta területeit támadta.[170] A hadjárat katonailag nem hozott számottevő eredményt, politikailag mégis jelentősnek kell tartanunk, mivel Szerbiát újból bevonta a magyar hatalmi szférába, s ezzel jelentősen fokozta a legfenyegetettebb déli megyék — Szerém, Temes, Keve — biztonságát.

E mellett még egy személyi változás is kedvező fordulatot hozott a végek életében. 1404-től kezdve, egészen 1426-ban bekövetkezett haláláig a firenzei származású Filipo Scolari — magyarosan Ozorai Pipo — töltötte be a temesi ispánság kulcsfontosságú pozícióját. Személyében a török elleni védelem egyik kimagasló alakja, s Maróti János mellett a kor legtehetségesebb magyar katonája jutott történelmi szerephez.[171]

Bár a történész nem tekintheti feladatának, hogy nem realizálódott lehetőségeket elemezzen, ezúttal mégis ezt kell tennünk, ha értékelni akarjuk Zsigmond és általában Európa török politikáját a XV. század első évtizedeiben. Az oszmánokkal szembeni megmagyarázhatatlannak tűnő passzivitást az egyes országoknál más és más okok idézték elő. Zsigmond — eltekintve attól, hogy a legkritikusabb években a lázadás akadályozta szabad mozgásában — egy ideig bizonyára szükségtelennek, az óvatos és jobban tájékozott Velence ezzel szemben kilátástalannak tartotta az új keresztes háborút. A többi európai államot pedig nem fűzték közvetlen érdekek a kérdéshez. Ennél fogva nem is vállalhattak kezdeményező szerepet egy újabb koalíció megszervezésében.

Elméletileg kétségtelenül fennállt a lehetőség a török kiűzésére Európából. A szultán fogságba esett, több tízezer harcos elesett a balvégzetű angorai csatában, felbomlott a birodalom egysége. Ha egy a nikápolyihoz hasonló, de jobban vezetett keresztes sereg hosszabb ideig a Balkánon tudott volna tartózkodni, akkor megvalósulhatott volna a nagy ábránd, s a törököket nemcsak Európából, hanem akár Jeruzsálemből is kiűzhették volna. Ilyen hadsereg kiállítását azonban a kor politikai viszonyai nem tették lehetővé.

Ám mégha létre is jött volna ez a sereg, akkor sem lett volna könnyű dolog. A török birodalom szilárdságát mutatja, hogy néhány éves

169 *Kupelwieser:* i. m. 34. o.; Zsigm. okl. II. 6311.; *Jug,* S.: Turski napadi na Krajnsko in Primorsko do prve tretjine 16. stoletja. Ljubljana, 1943. Ljudska Tjiskarna, 3—4. o.; *Levec,* V.: Die Ersten Türkeneinfälle in Krain und Steiermark. Mitteilungen des Museumvereins für Krain 1903., 175—176. o.

170 *Milleker:* i. m. 19. o.; *Kupelwieser:* i. m. 34. o. — Az Ozorai Pipo vezette magyar sereg viselkedésére: „Comes Pipo manu fellerata ingenti apparatu ... benyomult Boszniába és „fere mediam parte eiusdem prede rapaci expondeo et ignis incendio devastavit." (TT. 1884., 24. o.)

171 *Wenzel,* G.: Ozorai Pipo. Magyar történelmi jellemrajz Zsigmond király korából. Pest, 1883. Emich 101. o.

politikai és katonai passzivitástól eltekintve Európában csupán néhány kisebb sziget elvesztésével gyengült, lényegében tehát a válságos években is meg tudta őrizni korábbi határait: sem Délkelet-Európa, sem Anatólia meghódított népei nem keltek fel a török uralom ellen, Lazarevics István szerb fejedelem, a török leghatalmasabb európai vazallusa is megelégedett azzal, hogy a magyar uralkodó hűbéruraságát is elismeri és igyekszik hasznot húzni a török trónkövetelők hatalmi vereségéből.[172]

Zsigmond és a velencei Signoria passzivitását a következmények ismeretében még sem igazolhatjuk, mivel rendkívül kedvező alkalmat hagytak kiaknázatlanul a török meggyengítésére. Tény, hogy mindketten — elsősorban Velence — bizonyos eredménnyel törekedtek határaik megszilárdítására, aktívabb támadó török politikára ellenben egyikük sem vállalkozott.

A déli végvárrendszer kiépítése (1414—1437)

I. Mohamednek Musza — és rajta keresztül a katonai demokrácia zabolátlan erői — felett aratott diadala csak egyetlen, igazi, ám annál lényegesebb szempontból képez korszakhatárt a Zsigmond-kori török—magyar viszony történetében. A belső harcok elültével a török birodalom konszolidálódott, s megszünt az a lehetőség, hogy sikeres hadászati offenzívát lehessen ellene indítani.

A változás egyelőre sem Magyarország, sem a többi európai ország politikájában nem tükröződött. Éppen ellenkezőleg, a XV. század második és harmadik évtizede a nagypolitika kibontakozását jelentette Zsigmond számára. Már nem csupán egy középhatalom belső és külső nehézségekkel küzdő uralkodója, hanem német király, a keresztény Európa legnagyobb világi hatalmassága. (N. B. Bátyját, Vencelt, a császár annyira háttérbe szorította, hogy már nem állt becsvágya útjában.) Érdeklődése és politikai tevékenysége valóban szinte az akkor ismert egész világot átölelte. A konstanzi zsinaton „megoldotta" a katolikus egyház hosszú századok óta legnagyobb válságát, az egyházszakadást. Ugyanitt — igaz vegyes érzelmekkel — egy, az egyházra veszélyes tanokat hirdető eretnekkel, a prágai egyetem tanárával, Husz Jánossal is „leszámolt". Utazásai során a messze Angliába is ellátogatott, hogy elsimítsa az angol—francia viszályt. Castiliával, Lengyelországgal és Milánóval szerződéseket kötött s követei megtalálták az utat az Aranyhorda kánjának táborába is.[173]

Nagyvonalú politikai elképzelései azonban Magyarország számára sem sok hasznot hajtottak. Német királyi és egyházi főpatrónusi minőségében belekényszerítette az országot az igazságtalan, káros és tra-

172 *Barker:* i. m. 254—255. o.; *Iorga:* Geschichte d. Osm. Reichs II. 27—28. o.

173 Diplomáciai tevékenységére lásd még *Áldásy,* A.: Zsigmond király római császárrá koronázása. 1410. Századok, 1913. Uo. Zsigmond király és Spanyolország. Budapest, 1927. MTA, 127. o.; *Goll,* H.: Kaiser Sigismund und Polen. 1419—1436. Mitteilungen des Instituts für Österreichischen Geschichte, 1895.; *Lenz,* M. Kőnig Sigmund und Heinrich der Fünfte. Berlin, 1874.; *Tardy,* L.: Régi magyar követjárások Keleten. Budapest, 1971., 9—34. o.

gikus következményekkel járó huszita háborúba. Több, mint másfél évtizeden át — 1419—1435 között — a magyar hadsereg főerőit a huszitákkal vívott egyre reménytelenebb csatározások kötötték le. Különösen súlyossá vált a helyzet 1426 után, amikor a „nemes célú hadjáratok" megindításával a husziták ellentámadásba lendültek és befészkelték magukat Felső-Magyarországra. Itteni tevékenységük gyengítette a magyar feudális államot, s a legveszélyesebb időpontba gátolta, hogy a magyar hadsereg minden erejével a török ellen fordulhasson, ezért haladó társadalmi szereplésük elismerése mellett, a törökellenes harc tekintetében negatív szerepet játszottak.[174]

Változatlanul csekély intenzitással időnként a magyar—velencei harcok is folytatódtak. Zsigmond egy-két alkalommal — pl. 1424-ben és 1426-ban — beavatkozott Velence és Milánó hatalmi harcába és néhány ezres segélyhaddal támogatta is a Viscontiak milánói hadseregét. Ezek az inkább helyi jellegű harccselekmények azonban nem befolyásolták lényegesen a török fő hadszíntér eseményeit, az is előfordult pl., hogy 1427-ben a török hadjárat miatt Zsigmond visszarendelte Itáliából Lévai Cseh Péter 6000 főnyi seregét.[175]

Zsigmond nagyarányú politikai és katonai tevékenységében a török probléma egészen II. Murád 1422-es trónra léptéig nem állt jelentőségének megfelelő helyen. Inkább csak diplomáciai vonatkozásban foglalkozott a kérdéssel. Változatlanul szorgalmazta ugyan a törökellenes szövetség létrehozását, ám kevés sikerrel. Maga is inkább csak módszernek, propagandafogásnak tekintette a mohmedán veszély sűrű emlegetését. Így pl., amikor 1415-ben békére hívta fel a hadban álló angol és francia uralkodót, azzal érvelt, hogy „nagy bajt és viszályt okoz az angol és a francia nemzet közötti háború, mivel annyira felbátorítja a hitetleneket, hogy azok már az egész kereszténység megsemmisítésén gondolkoznak."[176] Osztoja boszniai király 1415-ös hűbéri esküjében is helyet kapott a török elleni harc gondolata.[177]

Nagy buzgalommal, de kevés látható eredménnyel tovább folyt a keresztes hadjáratok előkészítése is. A helyzetet megnehezítette, hogy már nem a török az egyedüli „hitetlen", aki ellen fegyvert kell fogni, hanem ide sorolták a bosnyák, s mindenekelőtt a cseh huszita eretnekeket is. Utóbbiak ellen 1420-ban, 1421-ben, 1427-ben és 1431-ben is szerveztek keresztes hadat, mindannyiszor gyászos eredménnyel.

A török ellen inkább csak a terveknél maradtak. Zsigmond 1414-ben Ulászló lengyel királlyal közösen felvetette egy újabb „passagium generale" eszméjét, a terv soha sem realizálódott, ürügyül Velence kétértelmű magatartását hozták fel: a Signoria ugyanis sietett meg-

174 Magyarországi tevékenységükről lásd *Tóth-Szabó* P.: A cseh-huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon. Budapest, 1917.; *Varsik,* B.: Husitske revolutioné hnutie a Slovensko. Bratislava, 1965.; *Székely,* Gy.: A huszitizmus. MTA Társadalmi Történeti Osztályának Közleményei, 1954. 1—4. o. sz.; *Rázsó Gy.*: HK 1962. 2. sz. 181—182. o.

175 DRTA X/1. 12. o.

176 „Quanta male ex dissensione et collisiva inter Angliae et Franciae regna ... (non solum specialiter regnis ipsis sed) resurgit audaciam infidelium ... (farendo eos) fortiores in ex exterminium surgerent christianorum." (*Finke:* i. m. 390. o.)

177 A lengyel—magyar szövetségre lásd *Beckmann:* i. m. 51—52. o. Velence és Mohamed tárgyalásaira *Iorga:* Notes I. 222—224. o.

egyezni a fivérei felett diadalmaskodó Mohamed szultánnal.[178] 1416-ban II. Mánuellel és Velencével folytak tárgyalások, Velence bizalmatlansága és a többi hatalom érdektelensége miatt ezek is meghiúsultak.[179] Murád trónra lépte itt is változásokat hozott. A fiatal szultán 1422-ben már Bizánc ostromával és Szaloniki elfoglalásával bebizonyította a birodalom megerősödését és saját tetterejét, s ez fenyegetően jelezte, hogy a csaknem két évtizedes türelmi időnek vége, a török újból hódításokra tör.

A megváltozott légkört a leginkább fenyegetett Bizánc diplomáciai tevékenységének megélénkülése jelezte. Alighogy sikerült Murád ostromló hadait visszaverniük — az ismételt kudarcot a török hajóhad és tüzérség hiánya okozta —, VIII. János, a bizánci trónörökös európai körútra indult. Segítséget kért, cserébe ki tudja hányadszor a keleti egyház visszatérését ígérte Róma kebelébe. A trónörökös 1424 nyarán érkezett Budára, tárgyalásai azonban most sem hoztak konkrét eredményeket.[180] 1425-ben viszont kedvező fordulat ment végbe a magyar—velencei viszonyban: október 25-én, a velencei Signoria pozitív választ adott egy újabb német—magyar—velencei törökellenes szövetség létrehozására irányuló javaslatra.[181]

Zsigmond javaslata értelmében a magyarok és a németek szárazföldön, a velenceiek a tengeren harcolnának a török ellen. Velence 200 000 aranydukátot kölcsönöz Zsigmondnak hadi célokra és engedélyezi, hogy velencei területén ijászokat és más zsoldosokat toborozzanak a császári hadseregbe. Zsigmond azt is kérte, hogy a Signoria hajóépítő szakembereket bocsásson rendelkezésére. A hadjárat célját Gallipoli elfoglalásában határozza meg. A velenceiek feltételesen elfogadták a javaslatot, Zsigmond anyagi igényeit azonban 50 000 dukátra mérsékelték. E szövetségre épültek Zsigmond következő évi tervei: a hadjárat a Havasalföldre és Bulgáriába, s ha lehet Görögországba, a hadjárat célja a délkeleti határvédelem megszilárdítása és a török visszaszorítása volt. A vállalkozás azonban Zsigmond történetírója — Windecke szerint — a husziták támadása miatt nem jött létre.[182]

1427-ben újabb, ezúttal konkrétebb megegyezés született Magyarország és Velence között. Velence hajóhadat ígért a szultán ellen, a flottát a tervek szerint a pápai, aragon és milánói hajókkal is megerősítették volna.[183] Az eredmény magyar részről azonban csak mindössze a balul sikerült galambóci hadjáratban öltött testet, a szövetséges hajóhad tevékenységéről ellenben nem tudnak forrásaink.

Nem törekedtünk teljességre a törökellenes had- és szövetségtervezetek felsorolásánál. Ezek a tervezetek katonai oldalaikat tekintve

178 *Iorga:* Notes I. 258—295. o.
179 *Iorga:* Notes I. 237—332. o.
180 *Moravcsik:* i. m. (Századok, 1961.) 842. o.
181 *Iorga:* Notes I. 409—410. o.
182 „Die (d. h. die Türken — R. Gy.) den Cristen grossen schaden daten in den konigrich zu Ungern, und die Venediger... darzu hulfent, das sich kuntlich vant, das sie die heiden und Durken sterketen wider den konig zu Ungern." (*Windecke:* E.: Denkwürdigkeiten zur Geschichte des Zeitalter Kaiser Sigmunds. Baden, 1893. Gaertner, 145. o.). Zsigmond terveiről *Windecke:* i. m. 204. o. Velence tiltakozik a vád ellen és konkrét javaslatot tesz. *Iorga:* Notes I. 434—435. o.
183 DRTA X/1. 60. o.

többnyire eléggé reálisnak tűnnek, megvalósításukra még sem történtek kísérletek. Realizálásukat részben objektív okok akadályozták. Az európai helyzet nem kedvezett a törökellenes szövetség létrehozásának. Anglia és Franciaország újból háborúba állt, Velencét, Milánót és Nápolyt is gyakran találjuk fegyveres konfliktusban egymással, nem tisztázódott még véglegesen a velencei—magyar viszony, Lengyelországot a Német Lovagrend és az Aranyhorda tatárai tartották sakkban, a német birodalom pedig belekeveredett Zsigmond huszita hódító vállalkozásába.

Érdekesebb ennél a kérdés szubjektív oldala. A kor lovagjai erkölcsi kötelességüknek érezték a keresztény hit védelmét. V. Henrik angol királyt még halálos ágyán is lelkiismeret-furdalás kínozta, mert nem szabadította fel Jeruzsálemet.[184] Hasonló gondok emésztették Jó Fülöp burgundi herceget is. Úgy látszik azonban megelégedtek azzal, hogy hitbuzgó szándékaikat szép szavakba öltöztetik, a megvalósítás elmaradásáért pedig másra hárítják a felelősséget. Zsigmondot, akkor is amikor szinte teljesen megfeledkezett a törökről, „scutum singulare et pugil pro fide"-nek nevezi Firenze,[185] s a király is országát „a kereszténység védőpajzsa" nem éppen megérdemelt díszítő jelzővel ruházza fel.[186]

A tettek azonban többnyire józanabbak, mint a szavak. Velence opportunista politikájáról már sok szót ejtettünk, ám szinte valamennyi állam diplomáciáját hasonló szűklátókörű egyéni célok vezérelték. A keleti kereskedelem ugyancsak érdekelt Firenze pl. 1462—64-ben maga ajánlkozik a szultánnak, hogy kémkedik érdekében és igyekszik megakadályozni a keresztes hadjárat megszervezését.[187]

A törökkel való ideiglenes megegyezés Zsigmondtól sem lehetett idegen. Nevéhez fűződik 1419-ben az első ötéves fegyverszünet a törökkel, amelyet 1424-ben az új szultánnal, Muráddal egy másik, két évre tervezett fegyvernyugvás követ.[188] Windecke mindkettőről megjegyzi, hogy a törökök szegték meg, s ezt el is hihetjük neki.[189]

Zsigmond nyugati nagypolitikai ábrándjai, szövetségi tervei inkább károkat, mint hasznot hoztak az országnak. Lényegesen kedvezőbb a kép, ha a király hazai tevékenységét vizsgáljuk. Uralkodása második felében Zsigmond számos helyes intézkedést hozott a magyar hadsereg korszerűsítése és a déli végvárrendszer megerősítése érdekében.

Zsigmond uralkodása alatt a hadsereg szemmel láthatóan korszerűsödött, s ezt a fejlődést nem csekély mértékben az uralkodó tudatos

184 *Burne*, A. H.: The Agincourt War. London, 1956., 168—169. o. *Erdmann:* i. m. 197. o.

185 *Iorga:* Notes II. 125. o. — 1410 augusztusában nem sokkal több joggal XXIII. János pápa is „pugil et athleta militantis ecclesiae ad prosternendum barbaricam perfidiam hostium redemptoris"-ként aposztrofálja a magyar királyt. (Zsigm. okl. II. 7802.)

186 Zsigm. okl. II. 3251. 7230.

187 „I fiorentini che erano sulle galeare manifestorono al Gran Signore-i preparativi de' christiani contre de lui . . . e gli promisano di far il possibile per sciogliere la lega di Christiani e render inutili i loro tentaivi." (Követjelentés 1462 októberéből. Közli *Babinger*, F.: Spätmittelalterliche fränkische Briefschriften aus dem grossherrlichen Seraj zu Stambul. München, 1963. Oldenburg, 6—7. o.)

188 *Breit:* i. m. 155., 170.

189 „Also wart ein fride gemacht Zwuschen der Römischen konige und den Durken zwei jor lang: es wart aber nit gehalten von den Dürken." (*Windecke:* i. m. 177. o.)

katonapolitikája idézte elő.[190] Nyomatékosan hangsúlyoznunk kell azt a tényt is, hogy ez a fejlődés mind az általános európai tendenciák, mind a sajátos magyar viszonyok követelményeinek megfelelően ment végbe. Zsigmond uralkodása alatt vált a legkorszerűbb és leghatékonyabb katonatípus, a zsoldosság, a hadsereg gerincévé. Hatása mind a nehézlovasság számának és jelentőségének növekedésében, mind az új fegyvernemek — reguláris gyalogság (ez csak Magyarországon új) és tüzérség — megjelenésében megmutatkozik.

Elméletileg ugyancsak helyesnek tarthatjuk Zsigmond ama törekvését is, hogy a hadsereg hivatásos magva — zsoldosok, királyi és bárói katonafamiliárisok — köré a török harcok sajátosságainak teljesen megfelelő irreguláris lovasíjász réteget — a már említett telekkatonaságot — szervezzen. Nem rajta múlott, hogy a telekkatonaság végeredményben nem tudta beváltani a hozzá fűzött reményeket.[191]

Mindezek a reformok háttérbe szorították a hadsereg eddigi derékhadát, a földbirtokosok és szabadok általános fegyveres felkelését, az Európa-szerte elavult „generalis exercitus"-t. Zsigmond nagyon helyesen arra törekedett, hogy a gyakorlatlan, rosszul felfegyverzett nemesek és szabadok, személyes szolgálatuk helyett pénzzel, vagy hivatásos katonahelyettes állításával járuljanak hozzá az ország védelméhez. A hadsereg megreformálásához azonban nagyon nagy anyagi áldozatokra volt szükség. Zsigmond ezt részben rendkívüli adókkal, részben kölcsönökkel kívánta fedezni. Hosszú uralkodása alatt nem teljesnek mondható adatgyűjtésünk szerint ilyen módon több, mint 800 000 arany értékű kölcsönt fordított katonai kiadásokra.[192] Leleményes, bár nem mindig célravezető módszernek bizonyult a bárói „különleges megbizatások" rendszere, amelynek lényege az volt, hogy a báró zsoldoscsapat szervezésére kapott megbízást, pénzt azonban csak ritkán mellékeltek a megbízólevélhez, általában később, földbirtokadománnyal, vagy zálogbirtokkal, esetleg királyi jövedelmek elzálogosításával fizetett az uralkodó.[193]

A végvárrendszer kiépítése és főleg az állandó készültséget követelő portyázó török harcmodor megkövetelte, hogy a végeket tekintélyes létszámú, jó minőségű, többé-kevésbé állandó jellegű csapatok védjék. Ennek az igénynek a Zsigmond-kori korszerűsített magyar hadsereg lényegében meg is felelt.

A hadsereg fejlődését az is jelzi, hogy most már lehetőség nyílt a hadjáratok megtervezésére, a határvédelmi rendszer felállítására is. Ezt a célt szolgálták a különféle védelmi tervezetek, hadiutasítások, amelyek a hadsereg kiegészítését, mozgósítását, elhelyezését és ellátását szabályozták. Viszonylag legteljesebb közülük az 1433-as védelmi utasítás, ennek alapján képet alkothatunk a kor magyar hadseregének

190 Zsigmond katonapolitikájának legrészletesebb, ám egyoldalúan pozitív ábrázolását lásd *Deér, J.*: Zsigmond király honvédelmi politikája. Pécs. 1936. 91. o. Reálisabb értékelését lásd *Elekes L.*: Hunyadi 38—64. o. U:.: A középkori magyar állam 158—160. o. Lásd még *Breit:* i. m. 200—213. o.

191 „Valószínű, hogy Zsigmond 1397 és 1400 közti próbálkozásai az 1401-ben kitört politikai válság miatt jutottak csődbe." (*Borosy,* i. m. 62—63. o.)

192 *Rázsó:* HK. 1962. 2. sz. 165. o.

193 Uo. 169. o.; *Deér,* i. m. 70—73. o.

létszámviszonyairól is.[194] Ez a hadrend csak a lovasságot sorolja fel, a gyalogság azonban csupán néhány ezer főre becsülhető, viszonylag elhanyagolható tényező volt a magyar hadseregben. Azt is hozzá kell tennünk, hogy a védelmi tervezet, az ún. Banderiale Registrum, a csapatok létszámát bandériumokban[195] adja meg, így csak megközelítő pontossággal számolhatunk. Ezek szerint a magyar és a szövetséges — szerb, román — lovasság összlétszámát mintegy 70 000 főre becsülhetjük. Ebből Dalmáciában 3000, az Una mentén (Horvátország) 2500, Ozora (Bosznia) felé 16 000, Szlavónia és Horvátország többi része 12 000, a Temesközben 3500, Erdélyben 13 000, a török ellen összesen kb. 50 000 lovas, amelyben benne van a szerb fejedelem 8000 és a román fejedelemség 10 000 katonája. A husziták ellen pedig 22—25 000 lovas állt zászló alá háború esetén.

Mind a védelmi utasítások, mind az egyéb katonai rendeletek, főleg a katonák ellátását szabályozó 1427-es árlimitáció, és az erdélyi határ védelmét szabályozó 1432-es hadiutasítás azt bizonyítják, hogy a király és tanácsadói nagy szakértelemmel foglalkoztak katonai kérdésekkel.

Meglepő viszont, hogy a tehetséges szervező és stratéga Zsigmond, mennyire gyenge és balszerencsés hadvezérnek bizonyult a harcmezőn. Az 1395-ös hadjárat harcaitól eltekintve, valamennyi jelentősebb csatája elveszett, amelyben személyesen is részt vett. Ezt részben személyes határozatlanságának, részben a török és magyar sereg között még mindig fennálló mennyiségi és némileg minőségi különbségnek tulajdoníthatjuk. A személyes tényező szerepét semiképp sem becsülhetjük le, ha figyelembe vesszük, hogy más magyar hadvezérek, Maróti János, Ozorai Pipó, Csáki Miklós, Macedóniai Miklós milyen gyakran győztek a török felett.

Zsigmond tehát inkább politikus és elméleti katonai teoretikus volt, mint gyakorlati hadvezér. Diplomáciai és hadászati érzékét, ám ugyanakkor politikájának súlyos hiányosságait is mindenekelőtt élete utolsó évtizedeiben, a déli végvárrendszer kiépítésénél kifejtett tevékenysége mutatja. Az egykori vazallus államok fokozatos elvesztése, az 1391—1402, 1416—1418 és végül az 1432-ben újra kezdődő és Zsigmond halálán is messze túlterjedő török betörések hosszú folyamata rá kellett, hogy döbbentse Zsigmondot a déli végvárrendszer kiépítésének szükségességére. Ezt két módon vélte megvalósítani: új várak építésével és az egykori vazallusi rendszer feltámasztásával.

Az előbbi kétségtelenül egyszerűbb és problémamentesebb volt. A védelem leggyengébb része a szörényi bánság és Temes megye volt. Ennek megerősítésére épült Mehádia közelében Görény vára, Szörény (Turnu Severin) várának eleste,[196] Galambóc török kézre kerülése után

194 Kiadta *Kovachich* M. Gy.: Supplementum ad Vestigia comitiorum Budae, 1798. I. 374—393. o. Magyarul nem pontos fordításban közli *Kőszeghy* S.: Zsigmond király két honvédelmi szabályzata. HK. 1892. 586—608. o.

195 Bandérium, vagy vexillum alatt a megyék és a nagybirtokosok fegyveres csapatait értjük. Létszámuk különböző volt 25-től egészen 1000 főig. Kőszeghy elköveti azt a hibát, hogy ahol nem talál pontos adatot. ott egyszerűen 400-zal számolja a bandérium létszámát.

196 *Fejér G.:* Codex diplomaticus Hungariae ecclesticus et civilis. Budae, 1829—1844. Trattner, X/6 207, X/8 599. o.; *Aschabach:* i. m. III. 244—245. o.; DRTA. IX. 172. o.

pedig Lászlóvára.[197] Az erdélyi hágók védelmére 1432-ben 2000 főnyi állandó őrség figyelő szolgálatát is megszervezték.[198] A várak megerősítését különösen Ozorai Pipó szorgalmazta. Korszerűsítette Orsovát, s ezen kívül is több kisebb favárat emelt, illetve erősített meg.[199]

Mindezeknél fontosabb lett volna a határvédő körlet kiszélesítése. A korábbi bánságok többségükben török hódoltsági területek lettek, amelyek északi határa veszedelmesen közeledett Magyarország déli megyéi felé. Zsigmond politikája arra irányult, hogy az egykori hűbéres országokat ismét visszacsalogassa, vagy visszakényszerítse a magyar fennhatóság alá. Fáradozásai csak részsikereket eredményeztek. Nyugaton Dalmácia nagy része Velence birtokába került, csupán délen Ragusa (Dubrovnik) maradt laza kapcsolatba a magyar koronával, északon pedig Novigrád, Várna, Knin és Senj várát védte továbbra is magyar őrség, az egykori Dalmácia erre a néhány városra zsugorodott.

Lényegében Bosznia is elveszett. Az 1415-i vereség után az ország három hatalmas szomszéd: Magyarország, Velence és az oszmán birodalom között őrizgette egyre fogyó függetlensége maradványait, míg végül 1463-ban hosszú századokra elnyelte a török áradat.

A Havasalföldön is kedvezőtlen fordulat történt. 1416-ban az újra meginduló török támadások fő célja a Havasalföld lett, amelyet a magyar végvári hadak — és természetesen a román nép ellenállása sem tudott megvédeni attól, hogy török hódoltsággá váljék. Az 1420-as években II. Dán fejedelem még többször visszautasította a török támadásokat, utóda Alexandru fejedelem már arra kényszerült, hogy támogassa az Erdélybe törő oszmán portyázókat.[200] A Havasalföld kiesésével ily módon Dél-Erdély is hadszíntérré változott.

Zsigmond legnagyobb diplomáciai győzelmét Szerbián aratta. Már utaltunk arra, hogy 1408-ban magyar hadak jelentek meg Szerbiában és ez arra bírta Lazarevics István szerb fejedelmet, hogy újból ismerje el a magyar függőséget. Viszonzásként Zsigmond jelentős magyarországi birtokadományokkal — Szatmár, Németi, Nagybánya stb. — ajándékozta meg.[201] 1426-ban a fejedelem a tatai szerződésben Magyarországra ruházta az egykori macsói bánság várait, továbbá Belgrádot és Galambócot (Golubác) is.[202] Összesen tizenhét új végvár ke-

197 *Kupelwieser,* i. m. 41. o.; *Breit:* i. m. 174. o. — Ugyan erre az időre esik a Német Lovagrend néhány lovagjának és csatlósának betelepítése a szörényi bánság területére. A Nicolaus von Redwitz vezetésével megjelent német lovagok tevékenységéről csupán annyit tudunk, hogy néhány év múlva a török elpusztítja településüket. (*Joachim,* E.: Kőnig Sigmund und der Deutsche Ritterorden in Ungarn 1429—1432. Innsbruck, 1911., 33. o.)

198 Documenta privitoare la istoria Romanilor. Ed. E. Hurmuzaki. Bucuresti, 1887. XV/1. 24—25. o. (a továbbiakban Hurmuzaki.)

199 *Wenzel:* i. m. 19—20. o. (Poggio, Pozzi és Pipo ismeretlen történetírója alapján.) A várak vezetésével esetenként tapasztalt idegen zsoldostiszteket bíztak meg. (Friedrich von Floerscheim), Regesta imperii 8305, Hans von Segelsdorff (Dl. 36.753), Ralfko de Wartenburg (Zsigm. okl. II. 6311), stb. és idegen zsoldosokkal is megerősítették (Bertandon de la Broquiere utazása. 1433. Közli *Szamota* I.: 1054—1717. Budapest, 1891. 81. o.

200 *Werner—Zimmermann:* Urkundenbuck zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Hermannstadt, 1892—1937. IV. 466—478. o.; *Elekes:* Hunyadi 63. o.; *Windecke:* i. m. 332—333. o.; *Kupelwieser:* i. m. 45. o.

201 *Pesty* F.: Brankovics György rác despota birtokviszonyai Magyarországon. Budapest, 1877. Emich. 38—39. o. A tatai szerződés szövegét lásd Monumenta Hungariae Historica 33. k. XXIV—XXVIII. o. C/ X/1. 89—93. o. Lásd még *Thuróczi:* i. m. 98. o.

202 Uo.

rült magyar fennhatóság alá, közöttük Belgrád, Mačva (Macsó), Sokol, Brodar, Halap. Noha a várak átadása nem utolsósorban az erőszakos magyar térítő politika következtében nem ment símán — Galambócot pl. parancsnoka a török kézre játszotta —, a tatai szerződés fordulópontot jelentett a magyar végvárrendszer történetében. Különösen Belgrád megszerzését tekinthetjük fontosnak. A Duna és a Száva összefolyásánál emelt várat már a kortársak is „Magyarország kapujának"[203] nevezték, s tény, hogy a vár 1521-es elestéig minden jelentősebb török támadást elhárított, s bukása mementóként előre jelezte a későbbi mohácsi katasztrófát és egyben a török hódoltság bekövetkezését is.

A tatai szerződés, s különösen Belgrád megszerzése valóban szinte az utolsó pillanatban mentette meg az országot a döntő török támadás veszélyétől. Már I. Mohamed alatt megújultak a török támadások, főként Boszniát és a Havasalföldet támadták a török portyázók. Mind a török támadások erejét, mind a magyar végek gyengeségét bizonyítja, hogy még ugyanezen a nyáron egy török hadsereg egészen Stájerországig hatolt.[204] A havasalföldi harcok is a török fegyverek sikereit hozták. Mircea fejedelem kérésére Losonczi István vezetésével magyar segélyhad indult a török ellen, de súlyos vereséget szenvedett, maga a vezér is elesett a csatában.[205]

Sikeresebbek voltak Macedóniai Péterfia Miklós temesi alispán harcai, aki két alkalommal is nagy török portyázó hadat vert szét, s párviadalban Ikach béget is levágta.[206] 1419-ben pedig maga Zsigmond is a végekre indult. Mircea fejedelem támogatására vezetett hadjáratot, bár a részleteket nem ismerjük, hadjárata sikeres lehetett, mivel hamarosan török követség jelent meg Budán a szultán ötéves békeajánlatával, amit a már a cseh problémában elmerült Zsigmond bizonyára örömmel is fogadott.

A végvári harcok legjelentősebb vezére azonban Ozorai Pipo temesi ispán volt, aki életrajzírói szerint több, mint húsz csatában harcolt sikeresen a betörő török ellen.[207] Főleg 1423-as bulgáriai győzelmét és utolsó, 1425-i hadjáratának eredményeit — Belgrád és Szörény környékének megtisztítását a törököktől — emelhetjük ki.

A tatai szerződés újabb háborút robbantott ki Magyarország és a török birodalom között. Galambóc várát parancsnoka a török kezére játszotta, megtorlásul a következő év tavaszán Zsigmond névleges, és Rozgonyi István temesi ispán tényleges vezetése alatt tekintélyes román és litván csapatokkal is kiegészített magyar sereg indult a vár elfoglalására. A sereg létszámát Breit 25 000, Kupelwieser 20—30 000 főre becsüli.[207] Véleményünk szerint a sereg létszáma aligha érte el a

203 „Magyarország meghódításának kulcsa." Turszán bég. *Thury:* J.: Török történetírók. I. Budapest, 1893. 77. o. Az újabb szerzők közül *Schwoebel,* E.: The Shadow the Crescent: The Renaissance image of the Turk. (1453—1517.) Nieuwkoop, 1967. De Graaf, 43. o. „The gateway to Hungary"-nak nevezi Belgrádot.

204 *Jug:* i. m. 6—7. o.

205 *Thuróczy:* i. m. 93—95. o.; Dl. 46 325. „Banderia nostra sub conducti Stephani di Lossonch ... in Valachiam irrumpserunt ... sed ... cladem ... acceperunt" (1421. aug. 3. kelt okl. sz.; Breit: i. m. 153. o.

206 *Thuróczy:* i. m. 95—96. o. TT. 1884. 275. o.

207 Poggiot idézi *Wenzel:* i. m. 20—21. o.

minimálisnak tekintett 20 000 főt.[208] Erre mutat Zsigmond egyik levele is, amelyben arra utasítja Remetei Imre alispánt, hogy 32 (!) lovasával csatlakozzák hozzá.[209] Ilyen kis létszámú csapat távolléte is oly gondot okozott tehát a királynak, hogy személyesen kellett intézkednie. Azt is figyelemreméltónak tartjuk, hogy Remetei, mint alispán a kevei bandériumot vezette, ha az egyik érintett megye egyik katonai vezetője is ilyen jelentéktelen csapattal vonult fel, ebből az egész sereg nagyságáról képet alkothatunk. A hadjárat célja: Galambóc elfoglalása volt, a Duna menti vár — Belgrád és Szörény között — a hadászatilag döntő fontosságú Duna vonalat védte, ám önmagában nem volt olyan fontos, hogy arra kellett volna számítanunk, hogy megütköznek a szultán seregével.

A vár ostroma, mint tudjuk, kudarcot vallott, a szultán segere váratlanul megérkezett és meglepte az ostromló csapatokat. Zsigmond megint csak egy dunai hajón talált menedéket, s tétlenül kellett szemlélnie, hogyan semmisítik meg a törökök a Duna jobb partján rekedt magyar csapatokat.[210]

A vereségből két tanulságot vonhatunk le: a magyar sereg taktikai fegyelme még mindig nem kielégítő, a csata egy váratlan, vagy kedvezőtlen fordulata jóvátehetetlen pánikot okoz, Zsigmond pedig öreg korára sem vált tapasztalt és határozott katonai vezetővé. Ellenben pozitívan kell értékelnünk a tűzfegyverek nagyarányú elterjedését. Rozgonyiné Szentgyörgyi Cecília adományleveléből megtudjuk, hogy a várat ágyúsnaszádokról is bombázták,[211] Lászlóvár ágyúi pedig az üldöző török sereget lőtték eredményesen.[212] Néhány évvel később de Broquière burgundiai lovag is dicséri a magyar ágyúkat, Belgrádról írva megállapítja, hogy „mind az öt erőd föl van szerelve tüzérséggel. Leginkább feltűnt a három bronzágyú, melyek egyike olyan óriási volt, minőt még soha sem láttam."[213]

A következő években erősödött a török nyomás. A végek még télen is állandóan készenlétben éltek, ha beállt a Duna, minden pillanatban várni lehetett a török támadást.[214] A török betörések állandósultak. Főleg Erdély, a Szerémség és a Temesköz szenvedett sokat. A pusztítások sok helységet elnéptelenítettek, avagy annyira meggyengítettek, hogy a király kénytelen volt egy időre elengedni adójukat, mint 1421-ben a kegyetlenül elpusztított barcasági faluét.[215]

208 *Kupelwieser:* i. m. 41. o.; *Breit:* i. m. 175. o.
209 *Ortvay:* Temes IV. 615. o.
210 *Kupelwieser:* i. m. 42. o.; *Pesty:* Krassó III. 328—329. o. CD X/2 437—439. o.
211 CD X/2 438. o.; *Hammer—Purgstal:* i. m. 332. o.; *Schönherr:* i. m. 566—569. o.
212 *Breit* i. m. 177. o.; *Milleker:* i. m. 26—27. o.
213 Id. *Szamota:* i. m. 80. o.
214 „Sciatis quod Danubium usque tres dies erit plenaria congellatum" — írja Thallóczi Frank nándorfehérvári kapitány 1431. január 10-én familiárisának Himfy (Remetei) Miklósnak — „et Turcis cum ipsorum gentibus sunt prompti venire in Hungariam. Ob hoc vobis committimus quatenus visis presentibus in toto comitatu Kevensi proclamere faciatis ... subito ad Danubii ipsorum peditibus et equitibus venire debeant." (Magyarország és Szerbia közötti összeköttetések oklevéltára. 1198—1526. Összeállította *Thallóczy* L.—*Áldásy* A. Budapest, 1907., 88. o. (MHHD 33.) Thallóczy a következőkben is tájékoztatta a Remeteieket a helyzetről (uo. 90., 91—92. o.), nagyobb baj ezúttal nem történt, végül februárban a dunai révnél felbukkanó „huzarones et alios latrones" ellen szólítják fegyverbe a megye nemességét. (Uo. 91—93. o.)
215 *Hurmuzaki:* XV/1. 11—12. o. Hasonló intézkedések *Werner—Zimmermann:* i. m. IV. 454. o. D1. 43 254.

A rabló, pusztító hadviselés, falvak és városok felgyújtása, emberek elhurcolása nem csupán a török hadsereg harcmódjához tartozott, hanem valamennyi feudális hadsereg, így a magyar is sűrűn alkalmazta a „felégetett föld" borzalmas taktikáját.[216] A török azonban lényegesen kedvezőbb helyzetben volt. Egyfelől állandó hadászati offenzívában lévén, lényegesen többször léptek csapatai magyar területre, mint megfordítva, más felől a magyar seregek nem a birodalom fontos területeit, hanem a nemrég hódolt Szerbiát, Boszniát és Bulgáriát pusztították.[217]

Zsigmond életének utolsó évében azonban úgy tűnt, kedvező fordulat áll be a magyar—török erőviszonyokba. Több ezer cseh katona Szentmiklóssy Pongrác vezetésével Belgrádba érkezett, csatlakozott Thallóczy Máté kapitány hadaihoz. Az egyesült seregek nagyon sikeres portyát hajtottak végre. Egészen Kruševácig hatoltak előre és megsemmisítették a veszélyes török folyami ágyús flotillát.[218] A csehek Szendrő (Smederevo) alá is benyomultak és szétverték Iszak bég hadait.

*

Ezzel a sikeres akkorddal zárult Zsigmond hosszú, inkább kudarcokkal, semmint diadalokkal teli uralkodása. Kétségtelen tény, a török birodalom halála idején sokkal inkább fenyegette az ország függetlenségét, mint uralkodása első éveiben. A már kezdetben sem kedvező erőviszonyok mindinkább az oszmánok javára tolódtak el, s az utolsó katonai siker ellenére világosan látszott: csakhamar véget ér a török stratégia portyázó szakasza, s megindul a harc Magyarország meghódításáért, vagy legalább is a török függőség elismertetéséért.

Ez olyan objektív tényező volt, amelyért az ország vezetőit, így Zsigmondot is, csak másodlagosan terheli a felelősség. Ugyanígy nem hibáztathatjuk a keresztes hadjáratok elmaradásáért sem. Azt sem állíthatjuk, hogy törökellenes politikáját a passzivitás jellemezte. Egyetlen károsan passzív időszaktól — 1402—1413 — eltekintve inkább az jellemezte politikáját, hogy olyankor is támadólag lépett fel, amikor erre nem volt kifejezetten szükség — l. néhány havasalföldi harcot, s mindenekelőtt a galambóci ütközetet.

216 A kortársak természetesnek tartották a „felégetett föld" stratégiáját — ha ellenséges terület elpusztításáról volt szó —, sőt szinte dicsekedtek is vele: Kinizsi — írja Mátyás 1481. december 10-én IV. Sixtusnak — „in Serviam penetravit usque ad Crosucz progressus ... totam illam terram ferro et igne vastavit. (Mátyás király levelei. Szerk. *Fraknói* V. Budapest, 1893—1895. II. 190. o.) Ha viszont ugyanezt az ellenség csinálja, akkor természetesen kellő borzadállyal írnak róla. „Dum seva gens Turcorum ... (Rasciam) hostiliter invadendo ... non modicas etiam depredationes et devastationes ac insendia in dicto regno nostro Raschie perpetravit" (MHHD 33. 73—74. o. Bocskay Miklós adományleveléből, 1427.) Mindkét forrásunk ugyanarról az országról, Szerbiáról szól! A középkori háborúkat jellemző pusztító hadviselést Kőhler tudatosnak tekintette és megteremtette az ún. „depopulációs stratégia" fogalmát. (*Kőhler*, G.: Die Entwickelung des Kriegwesens und der Kriegführung in der Ritterzeit. Breslau 1889. III/3. 3—37 o. (Lásd még *Rázsó* Gy.: HK. 1960. 1. sz. passim.

217 *Wertner* M.: Magyar hadjáratok a XV. század első felében. HK. 1911. 217—276. o.; *Milleker:* i. m. 25—29. o.; *Kupelwieser*, i. m. 36—49. o.

218 A szerbiai portyára: a Thallóczi, Marczali János és más magyar kapitányok nagyszámú haddal „ad comburendum et anichilandum quoddam castrum Crusowecz vocatum in regno Rascie erga manu sevissimorum Thurcorum habitum, necnon certes galeas seu naves ipsorum Thurcorum in fluvio Morva vocato ... in est ex quibus iidem Turci regno et regnicolis nostris presentim in partibus inferioribus constitutis multiplicie dampna ... inferre portuissent." (Thallóczy Máté adománylevele 1437. szeptember 27. MHHD. 33. 118—120. o. Magyarul: *Karácsonyi* J.: Az első magyar hadijelentés. 1437. HK., 1910. 15—22. o.

Ez nem jelenti természetesen, hogy Zsigmond hatalmi politikáját feltétel nélkül igazoljuk. Mind 1402 utáni viszonylagos passzivitása, mind a velencei háborúk, mind a cseh hódító háború súlyos politikai és katonai hibának bizonyult: nagyhatalmi politikája érdekében az esetekben a fő kérdés, a török elleni védekezés háttérbe szorult.

Zsigmond nyugati politikáját tekintve többé-kevésbé azt a tendenciát látjuk érvényesülni, mint Mátyásnál: felismerve az ország gyengeségét, nagy közép-európai birodalom létrehozására törekedett, hozzátéve természetesen, hogy ez a felismerés nála még nem annyira világos, mint nagy utódjánál. A családi, illetőleg a presztizspolitika, mint hajtóerő még a török veszély elhárításánál is inkább befolyásolta Zsigmond nyugati terveit.

Ennél lényegesen pozitívabban kell értékelnünk Zsigmond balkáni politikáját. Vitathatatlan, hogy célja a régi magyar hűbéres területek visszaszerzése, tehát hódítás volt, ám ezek a hódítások egyidejűleg nagyobb veszély, a török előnyomulás elleni védelmet szolgálták, s így, legalább is részben, megegyeztek az érintett népek érdekeivel. A félsiker okai itt részben a török erőfölényével, részben az erőszakos térítő politikával magyarázhatók, amely a délkelet-európai népeket a török karjaiba kergette.

Zsigmond hadvezéri képességeit sem ítélhetjük meg egyértelműen. Katonai teljesítményét kitűnő, bár sokszor megvalósíthatatlan hadászati elgondolások, a tengeri erő és gazdasági tényező értékének világos megértése, a hadászati védelem, a végvárrendszer kiépítése szükségességének felismerése, ugyanakkor gyenge, határozatlan, kapkodó harcászati vezetés jellemzik.

Legnagyobb érdemei: a déli végvárrendszer megteremtése — főleg Belgrád megszerzése és kétségtelen erőfeszítései a magyar hadsereg korszerűsítésére —, a zsoldosság megerősítése, a telekkatonaság megteremtése, az egyes fegyvernemek: nehézlovasság, gyalogság korszerűsítése, valamint a tüzérség meghonosítása.

Mindezek azt eredményezték, hogy déli határainkon meglehetősen szilárd és hatékony védővonal épül ki, melyet többé-kevésbé kielégítő létszámú és minőségű haderő védett, olyan sikerrel, hogy lényegében meg tudta gátolni a kor egyik legjobb hadseregének, a Magyarországénál jelentősebb, nagyobb katonai potenciállal bíró, illetve rendelkező oszmán birodalom fegyveres erőinek győzelmét.

A fentiek alapján úgy véljük, Zsigmond török politikáját lényegesen pozitívabbnak kell tekintenünk, mint ahogy azt a korábbi magyar történetírás — beleértve a marxista történészeket is — tette. A déli határvédelmi rendszer megteremtésével és a törökellenes szövetség állandó keresésével végeredményben több mint egy évszázadig meghatározta utódai számára is a követendő politikát. Zsigmond védelmi rendszere mindaddig hatékonynak is bizonyult, ameddig egyfelől a török birodalom megerősödése, másfelől a Jagellók alatt a magyar államapparátus és a hadsereg szinte teljes szétbomlása döntően meg nem változtatta a magyar—török egyensúlyt. Ezért azonban nyilvánvalóan már nem Zsigmondot terheli a felelősség.

ДЬЮЛА РАЖО:

ВЕНГРИЯ ВРЕМЕНИ КОРОЛЯ ЖИГМОНДА И ОПАСНОСТЬ СО СТОРОНЫ ТУРОК (1393—1437)

Резюме

В вводной части своей статьи автор рассматривает условия создания Османской империи и особенности её стратегии. Автор констатирует, что для паразитической турецкой империи завоевания являлись необходимой предпосылкой сохранения своего государства, и почти одновременно с прекращением экспансии начался упадок империи. Вследствие этого, несмотря на то, что для Венгрии теоретически и открывался ряд возможностей для урегулирования политических и военных отношений с Османской империей, подступившей к её южным рубежам, в действительности же у нее не было иного выбора как бескомпромиссное сопротивление и война.

Однако ограниченные ресурсы Венгрии и её шаткое политическое положение в Европе лишь изредка позволяли венгерской армии вести наступательные действия против турок. По мнению автора статьи, решение этой проблемы можно найти в усилении пограничных крепостей, в целесообразном применении стратегии и активной обороны.

Далее автор статьи, анализируя дальнейшие события, рассматривает, насколько соответствовала этому требованию политика короля Жигмонда по отношению к туркам.

Затем автор статьи **пишет о провале наступательной стратегии (1391—1402 гг.).** Он приходит к заключению: в этот период казалось возможным, что солидарность европейских народов еще сможет вытеснить османов в Балкан. Жигмонд правильно осознал серьезность угрозы турок, и в 1396 году ему удалось двинуть против турок значительную армию численностью до 30 000—35 000 человек, состоявшую главным образом из венгров, французов и румын. Однако Венецианская республика, которая должна была с моря обеспечить успех этой кампании, осторожничала им лишь с небольшим успехом поддерживала армию крестоносцев. Однако к еще более тяжким последствиям, чем отсутствие помощи на море, привела недисциплинированность армии, и в первую очередь французских рыцарей, что привело к поражению в решающей битве при Никополе (28 сентября 1396 года).

Это поражение не только поколебало внутреннее положение короля Жигмонда, но и сделало достижимым для турок в недалеком будущем завоевание Венгрии. Жигмонд отчасти лихорадочной дипломатической деятельностью, а отчасти внутренними военными реформами — формированием поземельного войска, строительством крепостей на южных рубежах и т. д. — старался устранить нависшую угрозу. Однако особых результатов он добиться не смог, ни в своей внутренней политике, ни в сфере внешней политики.

Победа Тамерлана на Ангаре (в июле 1402 года) и последовавший за этим кризис турецкой империи несколько отодвинули непосредственную угрозу. Европейские державы — в том числе и король Жигмонд, всё более запутывавшийся в политический хаос германской империи, — не использовали эти неожиданные возможности. Особеано задерживало формирование единого антитурецкого фронта то, что две державы, наиболее затронутые в этом вопросе, — Венеция и Венгрия, — были вовлечены в войну друг сдругом из-за далмацкой проблемы (1411—1419 гг.). Эта война кончилась поражением для Венгрии и утратой Далмации.

В противоположность этому на турецком фронте длительное время было спокойно. Это затишье было использовано Жигмондом для завоевания Боснии и возобновления сюзеренных притязаний, которые он предъявлял к Сербскому и Валашскому княжествам. Его попытки в итоге имели результаты, которые могли быть реализованы лишь позже по отношению к Сербии.

В 1419 году нападения турок возобновились, в тридцатых годах опустошительным

набегам подверглись главным образом Темешшег и Трансильвания, однако вооруженные силы Венгрии были связаны гуситскими войнами, вследствие чего Венгрия не могла выставить против османов должной военной силы. Наиболее крупная военная кампания была организована летом 1428 года, однако и она окончилась поражением.

Наибольшим результатом явилось создание южной системы пограничных крепостей. В 1426 году Жигмонд дипломатическим путем присоединил к Венгрии Белград, который вплоть до утраты его в 1521 году оставался ключом системы пограничных крепостей.

В заключение статьи автор констатирует: несмотря на то, что Жигмонд потерпел несколько тяжелых поражений от османов, и что в отдельные периоды истории, — главным образом после 1402 года, — не уделял должного внимания турецкой угрозе, в сущности правильно оценил размеры опасности и возможности страны. Созданием южной пограничной обороны он заложил основу для дальнейшего успешного сопротивления. Поэтому его политику мы должны рассматривать как более положительную и результативную, чем как она оценивалась более ранней венгерской историографией.

GYULA RÁZSÓ:

UNGARN ZUR ZEIT DER REGIERUNG KÖNIG SIGISMUNDS UND DIE TÜRKENGEFAHR (1393—1437)

Resümee

In der Einleitung seiner Studie untersucht der Autor die Umstände der Herausbildung des Osmanenreiches, sowie die Eigenheiten seiner Strategie. Er stellt fest, daß für das parasitäre Türkische Reich die Eroberungen eine unerlässliche Vorbedingung der Existenz des Staates bildeten und daß mit dem Aufhören der Expansion zugleich auch der Verfall des Reiches begann. Obzwar es für Ungarn theoretisch mehrere Möglichkeiten gab, sein politisches und militärisches Verhältnis zu dem nach 1391 bis an die Südgrenze Ungarns vorgedrungenen Osmanenreich zu regeln, konnte es in Wirklichkeit nur den konsequenten Widerstand, den Krieg wählen.

Die beschränkten Möglichkeiten Ungarns und die unsichere europäische politische Lage ermöglichten es aber nur selten, daß die ungarische Armee den Türken gegenüber offensiv werde. Laut Ansicht des Verfassers könnte die Lösung in der Verstärkung des Abwehrsystems im Süden, in zweckmäßiger Anwendung der aktiven Verteidigungsstrategie gefunden werden.

Im weiteren untersucht dann der Verfasser mit Hilfe der Analyse der Ereignisse, inwiefern die Türkenpolitik Sigismunds diesen Anforderungen entsprach.

Dann spricht er über das Fiasko der Angriffsstrategie (1391—1402). Er stellt fest, daß es in dieser Periode den Anschein hatte, durch einen Zusammenschluß Europas könne man den Osmanen vom Balkan verdrängen. Sigismund erkannte richtig, wie schwerwiegend die Bedrohung durch die Türken sei und 1396 gelang es ihm auch, ein hauptsächlich aus Ungarn, Franzosen und Rumänen bestehendes Heer von 30 000—35 000 Mann gegen die Türken zu führen. Doch die Republik Venedig, deren Aufgabe es gewesen wäre, den Erfolg des Unternehmens auf See zu sichern, unterstützte das christliche Heer nur vorsichtig und mit geringem Erfolg. Doch noch schwerere Folgen als das Unterbleiben der Unterstützung auf dem Meere hatte die Undiszipliniertheit des Heeres, in erster Linie der französischen Ritter, was dazu führte, daß die entscheidende Schlacht bei Nikopolis (28. September 1396) verloren wurde.

Diese Niederlage erschütterte nicht nur die Lage Sigismunds im Innern, sondern brachte den Türken auch die Eroberung Ungarns in greifbare Nähe. Sigismund war bestrebt, die Gefahr teils durch fieberhafte diplomatische Tätig-

keit, teils durch militärische Reformen — Schaffung des Portalmilitärs, Bau von Befestigungen an der Südgrenze usw. — abzuwehren. Er konnte aber weder auf innen-, noch auf außenpolitischem Gebiet besondere Erfolge aufweisen.

Durch den Sieg Timur Lenks bei Angora (Juli 1402) und die darauffolgende Krise des Türkischen Reiches wurde die unmittelbare Bedrohung hinausgeschoben. Die europäischen Mächte — so auch Sigismund, der sich immer mehr in die politischen Wirren des Deutschen Reiches verstrickte — haben die unerwarteten Möglichkeiten nicht ausgenutzt. Die Herausbildung einer antitürkischen Einheitsfront wurde besonders dadurch gehemmt, daß die in dieser Frage am meisten tangierten beiden Mächte: Venedig und Ungarn wegen des Problems Dalmatiens gegeneinander Krieg führten (1411—1419). Der Krieg endete für Ungarn mit einer Niederlage bzw. dem Verlust Dalmatiens.

An der türkischen Front war es hingegen lange Zeit hindurch ruhig. Sigismund benutzte diese Ruhe zur Eroberung Bosniens bzw. zur Erneuerung seiner Ansprüche als Lehensherr den Fürstentümern Serbien und Walachei gegenüber. Sein Versuch brachte nur in Verbindung mit Serbien später realisierbare Erfolge.

Die türkischen Angriffe wurden 1419 erneuert, in den dreißiger Jahren erlitten hauptsächlich die Umgegend von Temesvár und Siebenbürgen verheerende Einfälle, die bewaffneten Kräfte Ungarns waren jedoch durch die Hussitenkriege gebunden, so daß keine genügenden Kräfte gegen die Osmanen eingesetzt werden konnten. Das größte militärische Unternehmen bedeutete der Kriegszug gegen Golubac im Sommer 1428, doch endete auch dieser mit einer Niederlage.

Den größten Erfolg bedeutete der Ausbau der Grenzbefestigungen im Süden. 1426 erwarb sich Sigismund auf diplomatischem Wege Belgrad, das bis zu seinem 1521 erfolgten Verlust der Schlüssel des Grenzbefestigungssystems war.

Zusammenfassend stellt der Autor fest, daß Sigismund, wenn er auch mehrere bedeutende Niederlagen durch die Osmanen hinnehmen mußte und in einzelnen Zeitabschnitten, hauptsächlich nach 1402 der Bedrohung durch die Türken nicht gebührende Aufmerksamkeit widmete, die Größe der Gefahr und die Möglichkeiten des Landes im wesentlichen richtig einschätzte. Durch die Schaffung der Grenzverteidigung im Süden schuf er die Möglichkeit für weiteren erfolgreichen Widerstand. Deshalb müssen wir seine Politik als positiver und erfolgreicher betrachten, als dies in der früheren ungarischen Geschichtsschreibung geschah.

BETHLEN GÁBOR HÍRSZERZŐ ÉS ELHÁRÍTÓ SZOLGÁLATA

NAGY LÁSZLÓ

A hírszerzés és elhárítás általános helyzete Európában a XVII. század elején

A XVII. század első felét Európában a nagy gazdasági, társadalmi és katonai változások jellemezték. Ezek a változások természetesen alapvetően befolyásolták a hadügy fejlődését is. A hadseregek összetétele, fegyverzete, felszerelése, fegyvernemi megoszlása, stratégiája és taktikája elválaszthatatlan az ipari termelés fejlettségi fokától, a társadalmi viszonyoktól, az egyes országok kül- és belpolitikájától. A korszak főbb problémái a hadszervezet és hadkiegészítés, a fegyverzet, a felszerelés és erődítés, valamint a stratégia és taktika fejlődése terén hatottak ki a hadügy alakulására.

A stratégia fejlődése a tudományosságra, módszerességre törekvő, a lehetőségeket gondosan figyelembe vevő hadvezetés megjelenésével nagy léptekkel haladt előre. Az elméleti és gyakorlati hadtudományt olyan kiváló hadvezérek gazdagították, mint Orániai Móric, Gusztáv Adolf, Cromwell Olivér, vagy Habsburg viszonylatban Basta, Wallenstein, Tilly. A harcászat pedig — mindenekelőtt a fegyverzet fejlődése eredményeként — a négyszögoszlopok harcából átfejlődött vonalharcászattá.[1]

A stratégia fejlődésének elengedhetetlen előfeltétele és velejárója volt a hírszerzés és elhárítás fejlődése. Az óriási költséggel fenntartott hadseregek (a hadikiadások nemegyszer az állami jövedelem 70—80 százalékát tették ki) harcba vitele, kockáztatása parancsoló szükségszerűséggel vetette fel az ellenség katonai potenciáljának felderítését, valamint a saját katonai erőviszonyok lehetőség szerinti eltitkolását. Ez a feladat egyfelől az államok — pontosabban az abszolút uralkodók — diplomáciai és kereskedelmi hálózatára hárult, másfelől a katonai hírszerzésre és elhárításra.

A történettudomány részletekbe menő kutatásai már megállapították, hogy az európai diplomácia keletkezésénél az ellenfél folytonos

1 Lásd erről bővebben: Az egyetemes és a magyar hadművészet története. I/1. k. Budapest, 1959., 275—320. o.

lebecsülésének és a saját akció túlbecsülésének momentumai állottak középpontban, s ezeknek befolyása a politika és a háborúk mechanizmusára a XVII. században sem csökkent. A korszak diplomáciai akciói általában az ellenfél és a szövetségesek életkörülményeinek és lehetőségeinek pontos ismerete nélkül zajlottak le. A diplomatáknak és politikusoknak még nem állottak rendelkezésükre etnográfiai, statisztikai adatok, nem állt módjukban az államviszonyok jogi és gazdasági mérlegelése, a társadalom szerkezetének, osztályainak kellő ismerete. Számtalanszor megesett, hogy két állam katonai szerződést kötött egymással közös akcióra anélkül, hogy diplomatáik valaha is látták volna egymás területét. Nagyon sok esetben az államok vezetői legfeljebb egy-egy kereskedő, világutazó, vagy kalandor ügynök szakszerűtlen, sőt sokszor egyenesen légből kapott, vagy éppen tudatosan dezinformatív adataira támaszkodtak.

A XVII. század történetét tanulmányozva azt tapasztalhatjuk, hogy a politikai és katonai vezetők a szükséges ismeretek hiánya miatt általában gyakran lemondanak régi tervükről és csodálatos könnyedséggel keresnek új célokat és azokhoz vezető expedienseket. A korszak egyik nagy hadvezérének, Wallensteinnek a leveleiben például napról napra új politikai és katonai tervekkel találkozunk, aminek egyik alapja az erőviszonyok pontatlan ismerete és felmérése volt. Ennek hiányában azután meglehetősen gyakoriak voltak az előkészület nélküli hirtelen cselekedetek, elhamarkodott katonai akciók.

A pontatlan ismeretanyagból származó negatív hatások kiküszöbölésére irányuló törekvés a hírszerző szolgálat fejlesztésére ösztönözték a korszak uralkodóit és hadvezéreit. Az ellenségként vagy szövetségesként számba jöhető államok politikai és katonai terveinek, erőviszonyainak és lehetőségeinek megismeréséről — illetve a megismerésre való törekvésről — nem mondhattak le, ha nem akartak készületlenül állni a háborúktól terhes légkörű Európában. Az információszerzés legkézenfekvőbb eszközei a diplomaták voltak, akik a legtöbb esetben katonai ismeretekkel rendelkező egyénekből kerültek ki, s feladatuk elsősorban katonai jellegű hírek megszerzése volt.

A diplomáciai testület mellett a katonai hírszerzés legnagyobb és leghatékonyabb szervezete az *egyház* volt. A harmadik nagy hírszerző hálózatot pedig a *kereskedők* alkották, akik szinte egész Európát bebarangolták és útjaikon sok bizalmas értesülés birtokába jutottak. Mindenekelőtt olyan gazdasági jellegű katonai titkokhoz, mint a katonaság részéről történő, a szokásosnál nagyobb élelem- és lótápfelvásárlás és tárolás, nagyobb fegyverzet és felszerelés rendelés a különböző fegyvergyártó céheknél stb. Ezek az értesülések általában háborús készülődésekre utaltak. A városi polgároknak közvetlen létérdeke fűződött a pontos helyzetismerethez, ezért pénzt és fáradtságot nem kímélve igyekeztek minél többet és pontosabbat megtudni a készülő eseményekről és azok várható kimeneteléről. A városok — mindenekelőtt a kereskedő városok — egészen távoli vidékekről is rendszeresen gyűjtötték a katonai természetű híreket és értesüléseket. Ezeket — amennyiben az abszolút uralkodó és a polgárság között megfe-

lelő volt a kapcsolat — saját uralkodójuk rendelkezésére is bocsátották.

A XVII. század első felében kiváló hírszerzési forrás volt a *vallási és politikai menekültek* rétege is. A kiéleződött felekezeti viszonyok között — amelyek természetesen politikai ellentéteket takartak — a különböző társadalmi osztályok tagjai közül nagyon sokan hagyták el hazájukat és álltak a befogadó ország szolgálatába.

A katonai hírszerzés eszközét képezték természetesen azok a kisebb-nagyobb *katonai felderítő egységek* is, amelyek háborúk folyamán mélyen behatoltak az ellenséges hátországba s ott portyázásokat, harcfelderítéseket végeztek, „nyelveket" fogtak az ellenség katonái — lehetőleg tisztjei — közül, akiket azután kivallattak. Miután ekkor még összefüggő arcvonalak nem léteztek, ilyen felderítő egységek betörése a hátországba viszonylagosan könnyű feladatnak számított. Előfeltétele a földrajzi helyismeret és a mozgékonyság volt, ezért ilyen jellegű eredményes katonai hírszerzést és felderítést többnyire csak könnyűlovas, portyázó egységekkel bőven rendelkező hadseregek tudtak végezni.[2]

A *katonai elhárítás* alapja mindenekelőtt a legszigorúbb *titkosságra* való törekvés volt. A legfelsőbb politikai és katonai hatalmat gyakorló egyeduralkodók azon fáradoztak, hogy terveiket, szándékaikat lehetőleg a legkevesebben ismerjék. *Csakis olyanok, akiknek a közreműködése elengedhetetlenül szükséges azok végrehajtásában, s akik személyesen is érdekeltek voltak a tervek sikeres megvalósulásában.* A titkosan ülésező kabinetek, az ott részt vevők szigorú megválogatása, a titoktartást megsértők szigorú felelősségre vonása — nem egyszer tekintet nélkül azok magas társadalmi rangjára — mind az elhárítás hatékonyságának emelését célozta. A katonai titkokat tudók körének leszűkítése néha olyan szigorú méreteket öltött, hogy a tervek és erőviszonyok pontos ismeretével csupán az uralkodó vagy a főhadvezér rendelkezett.

Az elhárítás céljait szolgálta a legmagasabb beosztású tisztektől a közkatonáig terjedő *szigorú tilalom az ellenséggel való szóváltásra és bármiféle érintkezésre.* Ilyen gyanú felmerülése esetén a legtöbbször fejvesztéssel (s ha volt, egyben vagyonelkobzással) büntették az illető személyeket. A nyilvánosan végrehajtott, kínzásokkal kombinált megszégyenítő kivégzések elrettentő példaként kívántak szolgálni mindenki számára, hogy meggondolja a birtokába jutott titkok kifecsegését. Ennek megakadályozását szolgálta több hadseregben a nők és borárusok kitiltása a katonai táborokból. Volt olyan hadsereg, ahol a táborban talált kétes nőszemélyt zsákba varrva vízbe kellett vetni.[3]

Az elhárítás keretébe tartozott a *fontos személyek és objektumok*

2 Ilyen egységek hiánya miatt panaszkodik számos levelében a két híres császári hadvezér, Basta és Wallenstein is. Ezért a császári sereg felderítése ebben az időszakban mindig gyenge volt és gyakran érte meglepetésszerű támadás a Habsburg-haderőt.

3 Mint pl. a magyar hadseregeknél a XV—XVII. században. E szigorú rendelkezésnek pozitív hatása volt a magyar seregek egészségügyi állapotára is. Az ellenséggel szembeni magatartásra l. többek között „Hadi szabályzat a lovasság és a gyalogos hajdúk számára" 19., 20. és II/8. pontok. (Szemelvények a magyar hadtörténelem tanulmányozásához, Budapest, 1955., 190—191. o.)

védelme is. Az uralkodók és a jelentős katonai személyek védelmére válogatott egyénekből álló, anyagilag magasabban dotált testőrséget szerveztek. A megkülönböztető egyenruhával ellátott — vagy néha álruhás — testőrök feladata nemcsak a merényletek megakadályozása volt, hanem az is, hogy meggátolják a katonai titkokat tudó fontos személyek elrablását.

A katonai objektum-védelem várak, fegyverraktárak és táborok biztosítására terjedt ki. Külön bizalmi emberek voltak a várak kapuőrzői, akiknek meg kellett rostálni a ki- és bemenőket. A fegyverraktárak őrsége csakis az arra illetékeseket engedhette az objektum közelébe. Ezt személyes ismeretség, illetve jelszó útján biztosították. A táborhelyeket több vonalban felállított őrség védte nemcsak a meglepetésszerű támadástól, hanem illetéktelen egyének behatolásától is. A gyanúba került személyeket olyan borzalmas kínvallatás alá vetették, amelynek folyamán még az ártatlan is beismert minden ellene emelt vádat, csakhogy abbahagyják a vallatást. Ezután barbár módon kivégezték a kémet — de sokszor a csak kémkedés gyanújába esett ártatlant is.[4]

A katonai elhárítás a testőr- és udvari tisztekre, továbbá a hadbírákra és azok embereire hárult. A testőrségbe olyan tisztek kerültek, akik általában személyileg is lekötelezettjei voltak az uralkodónak, s így számítani lehetett hűségükre és szorgoskodásukra a kémek felderítésében és elhárításában. Az ilyen eredményeket általában nagy birtok- vagy pénzadományokkal jutalmazták.

A megszerzett hírek továbbítása szóban, írásban, illetve bizonyos ősi jeltávközlő rendszer útján történt. A szóbeli hírtovábbítás előnye a levéllel szemben a leleplezés kisebb veszélye volt, hátránya viszont az, hogy vagy csak rövidebb üzenetet lehetett így továbbítani, vagy pedig a hír küldőjének magának kellett útra kelnie. A levélben továbbított hírek felfedését részleges vagy teljes *titkosírás* használatával igyekeztek kiküszöbölni. Híradásban használták az ősi jeladás láncolatát is. Ezzel azonban csak rövidebb híreket lehetett továbbítani.[5]

Vázlatosan áttekintve ilyen volt a katonai hírszerzés és elhárítás, valamint a hírközlés általános képe a XVII. század első felében Európában. A hadügy, ezen belül a stratégia fejlődése maga után vonta a hadművészetnek tudományosabb alapokra való helyeződését, ami magasabb szakmai követelményeket támasztott a hírszerzőkkel szemben is. A képzett hírszerzők többe kerültek, s emiatt a hadi kiadások egyre jelentősebb részét fordították katonai hírszerzésre. Természetesen a felmerülő nehézségeket nem egyforma sikerrel tudták leküzdeni a különböző európai államokban. A siker mértéke alapvetően a

4 Ilyen procedúra részletes leírását lásd többek között *Ballagi A.:* Wallenstein horvát karabélyosai, Budapest, 1882., 236—241. o.

5 „A tábori telegrafálás egy nemére is akadunk — írja *Bárczai Oszkár* —, melynek rendszere úgy látszik Polybiuséra vezethető vissza. Meyner azt mondja róla, hogy John Smith találta fel és alkalmazta 1601-ben Magyarországon azért, hogy a törököktől körülvett várakkal kívülről correspondeálni lehessen. E célra fáklyák szolgáltak s egy alphabetum volt kieszelve." (A hadügy fejlődésének története II. k. Budapest, 1895., 591. o.)

hírszerzés és elhárítás szervezettségétől, a ráfordított összeg nagyságától, valamint a katonai és politikai vezetők tehetségétől függött, de sokszor befolyásolta azt a véletlen is.

A hírszerzés és elhárítás jelentősége Bethlen háborúinak kimenetelében

A hírszerzés és elhárítás sikeressége mindenkor befolyásolta és befolyásolja minden hadsereg eredményeit, de fokozott jelentősége van olyan államok esetében, amelyek a kitűzött feladatok végrehajtásához elégtelen, csekély katonai erőforrással rendelkeznek. Az ilyen államok számára *létszükséglet* az ellenség szándékainak és erőforrásainak lehető legpontosabb ismerete, valamint saját haditerveinek és hadipotenciáljának legszigorúbb titokban tartása. E kategóriába tartozott Bethlen Gábor erdélyi fejedelemsége is, s ezért törvényszerű, hogy a fejedelemnek mindent el kellett követnie, hogy saját hírszerzése és elhárítása a lehető legeredményesebb legyen.

A korabeli erőviszonyokat illetően pontos demográfiai adatok nem állanak rendelkezésünkre, de a történetírás meglehetősen egybehangzó adatai szerint a török birodalom lakossága ekkor mintegy 30 millió volt, a Habsburg örökös tartományoké a királyi Magyarország területével együtt kb. 6 millió, az erdélyi fejedelemségé pedig ugyanakkor alig haladta meg a 600 000 főt. Az állami adóbevételek terén Bethlen jövedelme a fejedelem minden gazdasági erőfeszítése, ügyeskedése nyomán sem nőtt félmillió forint fölé. Ez az összeg pedig csak arra volt elegendő, hogy a fejedelem azon 1000—4000 fő között váltakozó állandó zsoldos udvari katonaságot, mintegy 3000 főnyi erdélyi végvári katonaságot, továbbá néhány hónapos időszakokra kb. 10 000 főnyi mezei zsoldoskatonaságot tartson. (10 000 katona egy évi tartása egymaga felemésztett közel 500 000 forintot!) Ilyen körülmények között Bethlen ugyancsak rá volt szorulva a kevésbé megbízható, gyenge harcértékű kontingensekre (főúri bandériumok, nemesi felkelés, vármegyék katonasága stb.) és a félfeudális jellegű hadseregelemekre (székelyek, hajdúk). Hadserege még így sem haladta meg sohasem a 20 000 főt, s ennek nyugat-európai értelemben modernnek tekinthető hányada nem volt nagyobb a sereg egynegyed részénél, s legfeljebb fele tekinthető közepes harcértékűnek.[6] Ha mindehhez számításba vesszük azt a körülményt, hogy a vele szemben álló Habsburg szövetségi blokk időnként közel 100 000 főnyi, elsőrendű harcértékű sereggel rendelkezett, s egyes szövetségeseinek hadereje is általában 30 000 főn felüli elsőrendű harcértékű harcosból állott[7], azonnal megláthatjuk, hogy mennyire létszükséglet volt Bethlen számára az ellenség szándékának és erőviszonyainak nagyon pontos ismerete és

6 A fejedelmi jövedelemre, valamint a hadsereg anyagi szükségletére vonatkozó adatok és számítások legújabb munkámban találhatók: Magyar hadsereg és hadművészet a harmincéves háborúban. Budapest, 1972.

7 L. ezzel kapcsolatban az angol királyi levéltárban található létszámkimutatást. Magyarul kiadta *dr. Marczali H.*: Regesták a külföldi levéltárakból, Budapest, 1882., 146—147. o.

saját terveinek és erőviszonyainak a legszigorúbb titokban tartása. Nem esünk túlzásba, ha azt állítjuk: talán a harmincéves háborúban részt vevő hatalmak egyike sem volt oly mértékben rászorulva a hírszerzésre és elhárításra, mint Bethlen Gábor Erdélye.

Az erdélyi fejedelemség mellett természetesen a XVI. század eleje óta szinte állandó hadszíntérré vált királyi Magyarország területe is erősen rá volt utalva a hírszerzésre. A bécsi kormányszervek azonban egyes átmeneti időszakok kivételével nem tekintették elsőrendű fontosságúnak a magyarországi hadszíntér eseményeit, s ezért az egyes várkapitányok, főurak, vármegyék és városok kénytelenek voltak kiépíteni saját hírszerző hálózatukat. Bethlen Habsburg-ellenes háborúi idején — 1619-től kezdve — a hálózat döntő része a fejedelemnek dolgozott. *Ily módon az erdélyi fejedelmi központi hírszerző és elhárító szolgálat, kibővülve a magyarországi területi hírszerző láncal, rendkívül hatékony hírszolgálatot biztosított a fejedelem részére.* Alapvetően tehát a történelmi szükségszerűség teremtette meg azt a hírszerző és elhárító szolgálatot, amely nélkül Bethlen nem tudta volna katonai eredményeit elérni, s amely nélkül csekély katonai erőforrásaival nem válhatott volna a harmincéves háború számottevő katonai, politikai tényezőjévé.[8]

Bethlen Gábor katonai hírszerző és elhárító szolgálatának szervezete

Bethlen hírszerző és elhárító szolgálatának tengelyét, legfontosabb részét az erdélyi fejedelmi hírszerző és elhárító szolgálat alkotta. Ennek egyes elemeit a fejedelem trónra lépésekor elődeitől készen kapta, de az alapokat nagymértékben tovább fejlesztette már uralkodása első éveiben is.

Az erdélyi fejedelmi hírszerző szolgálat mindenekelőtt a konstantinápolyi, a bécsi, majd később a prágai, a londoni, a hágai állandó és időnkénti diplomáciai szolgálatból; a kulcsfontosságú várak hírszerzőiből, a felderítő katonai portyázó egységekből; s az alkalmakkénti fejedelmi megbízottakból állott.

Bethlen *Konstantinápolyban* állandóan tartott követeket, akiket bizonyos idő után felváltott. Emellett nagyobb horderejű ügyek intézésére — főként az egyes a hadjáratok előtt — rendkívüli meghatalmazottakat, úgynevezett főköveteket küldött a török fővárosba. Eze-

8 Bethlen Gábor hadseregének harcértékéről, s ezen keresztül a harmincéves háborúban betöltött szerepéről meglehetősen ellentétes értékelések olvashatók mind a külföldi, mind a magyar hadtörténeti irodalomban. *Gindely* pl. fegyelmezetlen, rossz fegyverzetű és kiképzetlen hordának nevezi Bethlennek a csehek megsegítésére küldött katonáit, akik pedig a hadsereg elit részét alkották. Általában a korabeli külföldi szemlélők lenézéssel nyilatkoztak Bethlen lovas seregéről, amelyben harminc ember közül jó, ha egynek volt lőfegyvere, az is csak pisztoly. (L. *Gindely:* Geschichte des dreissigjährigen Krieges. III. k. 122. o.; *Szekfű Gy.:* Bethlen Gábor. Budapest, 1929., 190. o.) — Ugyanakkor a felszabadulás utáni magyar irodalomban olyan véleményeket találunk, hogy Bethlen „kezében volt Európa egyik legnagyobb és legpontosabban fizetett hadserege..." (*Wittman T.:* Bethlen Gábor, Budapest, 1952., 45. o.) Vagy: „Bethlen hadserege a korabeli Európa egyik legnagyobb, legütőképesebb hadserege volt, mely sok fényes győzelmet aratott a császári hadsereg felett." (Hadtörténelmi Közlemények. 1954. 1. sz. 235—236. o.) A két véglet között az igazság valahol a középúton rejlik. Lásd erről bővebben idézett munkámban (Magyar hadsereg és hadművészet a harmincéves háborúban), 181—197. o.

ket — elindulásuk előtt — bőséges utasításokkal látta el, és azután is állandó érintkezésben volt velük. A követek feladata az erdélyi adóügyek és katonai segélykérések szorgalmazása mellett a katonai hírszerzés volt. A szükséges híreket részben a török divánpasák és tolmácsok megvesztegetésén — a konstantinápolyi császári követek szolgáinak lepénzelésén keresztül, részben pedig a török fővárosban akkreditált Habsburg-ellenes nyugat-európai hatalmak követei révén szerezték meg. Hírszerzésük tárgya mindenekelőtt a fő ellenség, a Habsburg—pápai blokk katonai erejének, terveinek felderítése volt, de éberen szemmel tartották a „szövetséges" törökök katonai megmozdulásait is, hiszen Bethlen erről az oldalról sem érezhette magát teljes biztonságban. A jól kiépített diplomáciai szervezet azt eredményezte, hogy *a konstantinápolyi erdélyi követség a fejedelem egyik fő hírforrásává vált.*[9]

A Habsburg császári udvarban Bethlen nem tartott állandó követséget, mert az uralkodása első pillanatától fennálló ellenséges viszony nem adott lehetőséget ilyen felállítására. Alkalmi követeket viszont meglehetősen gyakran — átlagban két évenként — küldött a császárvárosba. Ezek több hónapon keresztül ott tartózkodtak, s a vitás diplomáciai ügyek intézése, a béketárgyalások és fegyverszüneti egyezkedések vitele mellett mindent elkövettek katonai természetű hírek szerzésére is. Eszközük a szokásos vesztegetés volt. Mivel azonban állandóan szem előtt tartották őket, kevesebb eredményt tudtak elérni, mint a konstantinápolyi követek.[10]

Bethlen *alkalmi diplomáciai megbízottakat* küldött a szomszédos két román fejedelemségbe, ezenkívül Lengyelországba, a tatár kán udvarába, az 1618-as cseh felkelés kirobbanásától kezdve pedig Prágába, majd Hágába, Londonba és Velencébe is. Rajtuk kívül értékes katonai híreket hoztak a Nürnbergben és Heidelbergben tanuló erdélyi diákok is, akik közül számosan a fejedelem költségén, ösztöndíján tanultak, s ennek következtében külön is hűségre és bizalmi szolgálatokra voltak kötelezve az uralkodónak.[11]

A felsorolt diplomáciai lánc a *távoli hírszerzés* eszköze volt, s működését lényegében szinte *legálisan* végezte. Az „illegális" munkát titkos küldöttek, vagy általuk felfogadott ügynökök, magyar származású török íródeákok végezték. Bethlen trónra lépése előtt maga is

9 Bethlen portai követségének diplomáciai és hírszerző tevékenységére bőséges, részletes adatok és leírások találhatók a *Mikó Imre* által kiadott Erdélyi Történelmi Adatok (továbbiakban — ETA.) I—III. köteteiben. Itt követjelentések, naplók és Bethlen követutasításai egyaránt megtalálhatók. Nevezetesebb követek, akiknek jelentései és feljegyzései fokozott figyelmet érdemelnek: Toldalagi Mihály, Balassa Ferenc, Rimai János, Mikó Ferenc, Borsos Tamás. Értékes adatok találhatók még a Török-magyarkori államokmánytár I—II. köteteiben is.

10 1613 novemberében Sarmasági Zsigmondot, Kassai Istvánt és Benkner Jánost, 1614 januárjában Kornis Zsigmondot, 1615 februárjában Péchy Simont, Sarmasági Zsigmondot, Balassa Ferencet és Borsos Tamást, 1621 elején Forgách Zsigmondot, Jakusith Pált, Pőcsi Simont, októberben Thurzó Imrét, 1623 novemberében Kamuthy Farkast és Kassai Istvánt, 1624-ben Kovasóczi Istvánt és Mikó Ferencet, 1626 novemberében Mikó Ferencet és Lónyai Zsigmondot küldte a császárvárosba követekként.

11 1619 szeptemberében Vinnai Kristófot a lengyel királyhoz, Markó vajdát és Huszár Istvánt Prágába, október végén Erdődi Kristófot és Kassai Istvánt ugyanoda, 1620 áprilisában Thurzó Imrét szintén oda, 1625-ben Rákóczi Györgyöt, Károlyi Mihályt, Mikó Ferencet Brandenburgba, 1626 elején testőrparancsnokát, Quadt kapitányt a dán, a svéd, az angol királyi udvarokba küldte diplomáciai és felderítői céllal.

többször volt török földön emigrációban. Ez idő alatt nagyon jó bizalmas személyi kapcsolatokat épített ki több befolyásos pasával. Uralkodása idején ezektől több ízben kapott bizalmas értesítést még török szándékokról is. Az ilyen pasák és tolmácsok ellenszolgáltatásként — az időnként kapott „ajándékokon" túl — Bethlen közbenjárását kérték előmenetelükhöz, amit a fejedelem egyre növekvő tekintélye eredményeként legtöbbször sikeresen teljesíteni is tudott. Szinte szervesen beilleszkedve a török diplomáciai és politikai életbe Bethlen rajta tudta tartani a kezét a török birodalomba mindenfelől érkező híreken. Mindez természetesen jelentős pénzbe került, de *Bethlen nem szánta az anyagi áldozatokat a hírszerzés céljaira.*[12]

A közeli hírszerzés a fontosabb várak hírszerző szolgálatára, a háborús, zavaros időben pedig a nyílt csapatfelderítésre hárult. A fejedelem állandó hírszerzői közé tartozott a *karánsebesi,* a *borosjenői,* a *váradi,* a *kővári* és a *huszti* várkapitány. E hírhálózatba szervesen illeszkedett be a székely főkapitányok — továbbá a szász városok — és Debrecen kereskedőitől beérkező híranyag. Csapatfelderítést az erdélyi határ mentén elhelyezett alakulatok kikülönített osztagai végeztek.[13]

Egyes esetekben Bethlen még egy-egy fontosabb személy állandó kémlelésére és szemmel tartására is küldött hírszerzőket. Így például 1619 őszén a Lengyelországba menekült Homonnai Györgyöt a legszorosabb figyelés alatt tartotta. Hírszerzői még azt is számon tartották, hogy „mely nap hány tál étket visznek asztalára".[14]

Az erdélyi fejedelmi hírszerző hálózat természetesen úgy bővült, ahogyan 1619 után nőtt a Bethlen fennhatósága alá tartozó terület, s ahogyan tágult harccselekményeinek akciórádiusza. Előbb az akkor Felső-Magyarországnak, majd az Alsó-Magyarországnak nevezett terület került uralma alá, nemsokára pedig a Dunántúl is. E három országrészt egyesítő Habsburg-Magyarország területén az erdélyitől sok tekintetben eltérő politikai viszonyokat, és ennek nyomán eltérő hírszerző hálózatot talált a fejedelem. A királyi Magyarországon ugyanis az idegen Habsburg-uralkodó és a központi kormányszervek nem voltak jelen, hanem Bécsből és a pozsonyi, valamint a szepesi királyi kamarákból irányították az ország ügyeit. A Habsburg katonai hírszerzés elsősorban birodalmi célközpontú volt, nem sok kapcsolatot tartott Magyarország lakosságával. Így a török támadásoknak, északon pedig a lengyel beütéseknek kitett országban a lakosságnak saját biztonsága érdekében magának kellett gondoskodni a hírszerzésről.

A királyi Magyarország legerősebb hírszerző szervezete — az ország társadalmi viszonyainak megfelelően — a főurak kezében volt. Egy-egy főúr birtoka több vármegye területére kiterjedt. A főurak-

12 Erre bőven találunk adatokat az ETA I—III. köteteiben és a Török-magyarkori államokmánytárban.

13 L. ezzel kapcsolatban *Bethlen Gábor* leveleit Rhédey Ferenc váradi kapitányhoz (*Szilágyi S.:* Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei [továbbiakban — Bethlen pol. levelei], Budapest, 1879.), vagy pl. *Kamuthy Balázs* 1616. november 19-i jelentését Bethlenhez. Történelmi Tár (továbbiakban — TT.), 1879. évf. 236. o., vagy *Bethlen* 1618. november 11-i levelét Vargyai Dániel Mihály székely vicekapitányhoz, amelyben megdicséri: *„Azt jól cselekedi, hogy hírrel tárt bennünket és az havasok alá is vigyázókat szállított."* (TT. 1885. évf. 356. o.)

14 L. Bethlen pol. levelei, 146. o.

nak sokszor több olyan magánvára volt, amelyekben sok száz főnyi magánkatonaságot tartottak. Mindez megkövetelte — különösen a határszéli birtokos főuraknál — az intenzív, aktív katonai hírszerző szolgálat fenntartását. A határ menti főurak hírszerzői gazdasági, rokoni kapcsolatok és érdekeltségek révén mélyen beépültek Lengyelországba, Sziléziába, Morvaországba, Ausztriába, Stájerországba és Krajnába is. A sok ügynök, hírszerző — familiáris vagy külön fizetett szolga — kereskedő, mesterember révén meglehetősen gazdag híranyaggal rendelkeztek a szomszédos országok politikai és katonai viszonyairól, hadipotenciáljáról és a katonai terveiről. E főúri hírszerző láncolatból 1619 után Bethlent szolgálta a Rákóczi, a Thurzó, a Révay, az Illésházy és a Batthyány családok hírszerző szolgálata.[15]

A királyi Magyarország városai — mindenekelőtt a külkereskedelmet folytató határmenti városok — ugyancsak széles körű hírszerző szolgálattal rendelkeztek. Így többek között Eperjes, Bártfa, Késmárk, Lőcse, Nagyszombat, Pozsony, Sopron. E városok állandó fizetett ágenseket tartottak a különböző nyugat-európai városokban. Ezek rendszeres jelentésekkel látták el az egyes városok magisztrátusát nemcsak az árak, piaci lehetőségek alakulásáról, hanem a katonai mozgolódásokról is. A külföldön élő fizetett ágensek mellett híreket hoztak a városokra menő polgárok is. Mindezeket a híreket a városi tanács gyűjtötte össze. A közérdekű értesüléseket a különböző városok kicserélték egymással. Bethlen előnyomulása után a híreket a fejedelem — majd „választott magyar király" — *rendelkezésére bocsátották.*[16]

A királyi Magyarország rendi hírszerző szervezetében a vármegyék szervezete volt a leggyengébb. A főuraktól függő megyei nemesség nem sokat áldozott ilyen célokra, s éppen ezért nagyon sokszor váratlanul is érte az események kedvezőtlen alakulása. Tájékozatlansága miatt jó táptalajul szolgált a különböző rémhírek, téves értesülések terjesztésére.[17]

A magyarországi egyházi hírszerző szolgálat katolikus része megmaradt Bethlen győzelme után is a Habsburg oldalon. Működési körük általában a Bethlenhez csak kényszerből csatlakozott főurak környezete volt. A protestáns prédikátorok és külföldön tanuló teológusok ugyanakkor nemcsak fő ideológusai lettek Bethlen háborúinak, hanem egyben a fejedelem értékes hírszerzői is. Nemzetközi kap-

15 A Bethlennel szövetséges főurak hírszerző szolgálatáról értékes adatok találhatók többek között: Pozsony, Szlovák Központi Levéltár, Révay cs. corresp. 1621—1629., Országos Levéltár (Budapest) Arch. Rákóczi de Felső Vadász, továbbá Batthyány csal. lt. missilisek; *Eckhardt S.:* Rimay János összes művei, Budapest, 1955., 351—357. o.; Magyar Történelmi Tár (továbbiakban — MTT.) XXVII. k. 28., 87., 90., 91., 93., 96. o.; TT. 1894. évf. 131., 473., 675—676. o.

16 A városok hírszerző szolgálatára értékes adatok találhatók Bártfa, Eperjes, Kassa és Nagyszombat levéltáraiban.

17 *Kéry Mihály* 1619. október 29-én a következőket írta Újfalusi László Sáros megyei alispánnak: „Az nemes vármegye sokat költ néha kicsin dolgokra is, holott most megmaradásunkba járt méltóbb volna azért többet költeni, holott Sáros megye határos Lengyelországgal ... *ilyen szép vármegyének méltó volna három és négy kémjének is lenni, a kik jönnének és mennének és az nemes vármegyének minden bizonyost hozának.*" (Eperjes, Sáros vm. levéltára, Acta politica, 1619. 25. sz.)

csolataik révén ők is számos fontos értesülés birtokába juttatták a fejedelmet.

A háború folyamán a *katonai felderítés* akciórádiusza kitolódott messze nyugatra. A „csaták"-nak nevezett *harcfelderítő osztagok* — amelyek létszáma néha több száz főnyi volt — mélyen benyomultak az ellenség hátországába. Lengyelországban, Sziléziában, Ausztriában több száz kilométernyi távolságban is elkalandoztak, és igyekeztek minél több hírt szerezni. Ennek módja a lakosok kikérdezése, vagy „nyelvek" fogása volt. Lehetőleg a magas rangú, sokat tudó ellenséges főtisztekre vadásztak. [18] A megszerzett értesülések közül a sürgőseket külön futárral juttatták el főkapitányukhoz vagy közvetlenül Bethlenhez. A lehetőleg „próbált" tisztek által vezetett osztagok visszatérésük után összefoglaló jelentést tettek közvetlenül vagy közvetett úton a fejedelemnek.[19]

A hírközlés gyorsaságáról csak néhány szórványos adat áll rendelkezésünkre: a fejedelem a Prága melletti fehérhegyi, november 8-án lezajlott csatáról november 12-én délután kapta az első híradást Pozsonyban.[20] Rimay János portai követ 1621. február 5-én írt jelentését — Erdélyen keresztül — csak március 10-én juttatta el hozzá a posta Pozsonyba.[21] Egyik levelében méltatlankodott is Thurzó Szaniszlónak, hogy „... *felette későn járnak az hitván posták, kiknek gyorsabban való járásuk felől serio demandáltam pátensben*".[22] Egy másik parancsában szabályozta a híradás módját is. Szigorúan megparancsolta, hogy a fontos levelet úgynevezett „pénzes postával küldje Thurzó a címzettnek. Visszatérvén „ugyanazon kamara postáját külgye az válasszal táborunkban utánunk, valahol akkor leszünk".[23] A bizalmasabb hírközlésnek gyakori módja volt a szóbeli üzenetküldés. Ilyen alkalmakkor ajánló sorokat adott a futárnak, hogy a híradásnak hitele legyen.

Bethlen kiterjedt, több rétű katonai hírszerző apparátusa mellett hatékonyan működött *a katonai elhárítás szervezete* is. Az elhárítás központi (területi és tábori), illetve csapatelhárításból állott. Az elhárítás alkotóelemei közé tartozott a fontosabb objektumok és személyek védelme, a legszigorúbb titoktartás, a dezinformálás, megtévesztő hírek, álcsapatmozgások és áltáborozások, ellenséges hírszerzők lepénzelése és szolgálatba való átcsábítása.

Az elhárítás központi szerve a fejedelmi testőrség volt, továbbá a fejedelmi tisztviselő hálózat, a várkapitányok, csapatoknál a főhadbírák és megbízott embereik, egyes fontosabb objektumok őrzéséhez

18 L. *Bethlen* 1623. november 10-i levelét Illésházy Gáspárhoz, MTT. XXVII. k. 58. o.

19 *Thurzó Imre*, Bethlen alvezére 1620. november 29-én írja Czobor Erzsébetnek: „... *az csatákat elbocsátottuk mindenfelé, az kik meg lássák miben vagyon az állapat*" [ti. hol, milyen létszámmal és milyen tervekkel van az ellenség]. Biccsei lt. Thurzó corresp. 894. sz.

20 *Bethlen* 1620. december 8-i levele portai követeihez (ETA. I. k. 341. o.) — Az itt közölt adat azonban téves, nyilván tollhiba eredménye, mert más források szerint Bethlen csak 12-én kapta az első híradást.

21 *Bethlen* 1621. március 21-i levele portai követéhez. ETA. II. k. 384. o.

22 *Bethlen* 1620. március 2-i levele Thurzó Szaniszlóhoz. Bethlen pol. lev. 165. o.

23 Uo. 342—343. o.

kirendelt bizalmi elhárító tisztek és azok emberei. Ide tartoztak a tábori és helyőrségi strázsák is, amelyek működésére sok értékes adatot találunk a különböző korabeli hadiszabályzatokban és rendelkezésekben.

Így például Bethlen már az uralkodása elején, 1614 februárjában kiadott rendelkezésében szigorúan megparancsolta, hogy *„az fő emberek és minden százból az fő legények ... az mi szállásunk előtt háljanak, az mint az kapitány rendeli"*.[24] Ezek feladata volt a személyi biztosítás, mindenekelőtt merényletek megakadályozása. Az 1616. május 20-án kiadott tábori rendelkezésében részletesen intézkedett a tábori elhárítást illetően. Megparancsolta, hogy a tábor vigyázására kiállított strázsák fejvesztés terhe alatt kötelesek őrhelyükön éberen vigyázni. Ennek végrehajtását a „fő embereknek" állandóan ellenőrizni kellett. A titoktartás biztosítása végett a fejedelem megparancsolta: *„Hírt senki táborunkban magától ne költsön és ne beszéljen, ha ki valami ellenünk való dolgot, hírt ért, avagy lát, kapitányának avagy hadnagyának tartozzék titkon feje vesztése alatt megjelenteni, azok magunknak avagy főkapitányunknak."* A tábori elhárítás feje a kinevezett *fő hadi bíró*, akinek „arra is hatalom adatik, hogy ha valahol valami vétkeket érthet és hallhat táborunkban, és az közelebb való tisztviselők elhallgatnák, azoknak büntetését" is végrehajthassa.[25]

Az 1629-ben kiadott rendtartási utasításnak is több pontja összefügg az elhárítással. Így az, amelyik elrendeli, hogy „minden hadnagy a tizedesektől minden nap megtudhassa, ki hol jár a katonákban ..." Továbbá, amelyik kimondja, hogy a tiszt halálos büntetés terhe alatt ne merészeljen seregébe *„idegen csavargó legényeket"* befogadni, sőt a kapitányok a szálláskörletük közelébe ólálkodó „latrokat" — ellenséges hírszerzőket — kötelesek elfogni és kedvezés nélkül karóba vonatni. Az a katona, aki kétes nőt, „tisztátalan nőszemélyt" — akik nagyon sok esetben az ellenséges hírszerzés eszközei voltak — szállásán tart, fejét veszti. Ha pedig a kapitány vagy hadnagy az ilyen bűnösöket meg nem bünteti az előírt büntetéssel, *„maga az kapitán avagy hadnagy életik meg érette"*. A hűtlenséget, az árulást a szabályzatok a legszigorúbb kínhalállal rendelték büntetni.[26]

A katonai táborokba csak olyan személy léphetett be, aki tudta az aznapi titkos *jelszót*. Kemény János — Bethlen jelzászlóhordozója, a későbbi erdélyi fejedelem — írja naplójában, hogy 1626. szeptember 30-án a napi titkos jelszó *„fejér ló"* volt.[27]

Az elhárítás hatékonyságát szolgálták többek között olyan rendelkezések is, amelyek megtiltották, hogy *a magyar katonák közül bárki ellenséges ország hadseregében szolgálatot vállaljon.* Bethlen 1620. május 20-án külön parancsot adott a határ menti városok vezetőinek: „... hagyjuk s parancsoljuk, az passusokra szorgalmatosan vigyáztasson, hogy senki se az magyar vitézlő népben se az német

24 Szemelvények ... 212. o.
25 TT. 1885. évf. 439—440. o.
26 Erdélyi Országgyűlési Emlékek (továbbiakban — EOE.) VIII. k. 502—505. o.
27 *Kemény János:* Önéletírása és válogatott levelei, Budapest, 1959., 126. o.

gyalogságban avagy lovasban (a Bethlen szolgálatában álló német katonákról van szó!) valakivel az mi levelünk (útlevél) nem leszen", ne mehessen külországba. Ennek megakadályozása a saját katonasággal rendelkező határmenti városok kötelessége volt.[28]

A katonai elhárítás bázisai elsősorban a testőrségparancsnokok, várparancsnokok, országos főkapitányok és magasabb egységparancsnokok, a fő hadi bírák és embereik voltak, de e nyílt elhárító szerveken túl meg volt a *titkos, bizalmas elhárító szervezet* is. Ennek tagjai feladataikat közvetlenül Bethlentől kapták és neki voltak kötelesek beszámolni is. Ilyen célra általában erős protestáns vallási fanatizmustól fűtött, vagy adományokkal és egyéb jutalmakkal a fejedelem személyes uralmához kötött egyéneket használt fel Bethlen. Ilyenek voltak — többek között — Csuthy Gáspár, Ormay Gáspár, Nagy Pál, Macskási Ferenc és mások, akiknek konkrét elhárító munkájáról a következő fejezetben részletesen foglalkozunk.

A katonai elhárítás az *objektumőrzés és biztosítás* mellett a legszigorúbb *titoktartásra* és a legaktívabb *dezinformálásra* épült. Kortársai és az utókor történetírói közül Bethlent sokan a század egyik legravaszabb, legkétszínűbb emberének nevezték. Ennek az értékelésnek az oka döntő mértékben a szigorú titoktartás és megtévesztő hírközlés volt, amely alapvetően jellemezte Bethlen diplomáciáját és stratégiai tevékenységét. *A szigorú konspiráció Bethlennél oly méreteket öltött, hogy haditerveit, hadseregének pontos létszámát még a hozzá legközelebb állókkal sem közölte.* Mindenkinek csak annyit engedett tudni, amennyi szigorúan rá tartozott. Hadserege létszámának titokban tartását úgy érte el, hogy a csapatait sohasem egy oszlopban, hanem egymástól távol meneteltette, s az egyes oszlopok katonái és tisztjei egymás adatait nem ismerték. *Csak a fejedelem tudta pontosan, hány és milyen létszámú hadoszlop fölött rendelkezik valójában!* Ily módon az ellenséges hírszerzés munkáját olyannyira megnehezítette, hogy még az elkövetkező évszázadok történetírói is csak egészen bizonytalan és pontatlan létszámokat közöltek Bethlen hadseregének nagyságáról, mert a rendelkezésre álló korabeli forrásanyag is megtévesztő adatokat tartalmazott.

A dezinformálás fő jellemvonása volt Bethlen diplomáciájának is. Uralkodása alatt a törökökkel mindvégig el tudta hitetni, hogy küszöbön áll a Habsburgok nagy törökellenes támadása, jóllehet a valóságban a Habsburg uralkodók még egy fél évszázad múltán sem terveztek ilyet. Ugyanakkor a Habsburgokat a legközelebbi török támadással tartotta sakkban, noha a török hatalom a perzsa hadszíntéren elszenvedett veszteségei és belső bajai miatt egyáltalán nem gondolt támadásra. A harmincéves háború kirobbanásakor Bethlen elhitette a császári hadvezetéssel, hogy a csehek ellen akar támadni — holott éppen ellenkező cselekedetre készült. Mikor fegyverszünetet vagy békét tervezett, legnagyobb harciasságot tettetett és megfordítva. A hamis hírekkel egyaránt megtévesztette ellenségeit és szövetségeseit.

28 Bártfa, városi lt. 1621-es iratok.

A megtévesztést legtöbbször saját kezűleg írt levelei útján végezte, amelyeket sokszor tudatosan ellenséges kézbe juttatott. Sűrűn alkalmazta a falvakat és városokat járó, hamis híreket szóban elhintő személyek kiterjedt hálózatát is. *Elve volt, hogy a hamis híreket valami igaz, hihető mag köré kell csoportosítani.* Az álhíreket — nagy emberismerettel — olyan tálalásban ismertette meg a címzettekkel, ahogyan azok számára az a leghihetőbb volt.[29]

Az elhárítás fontos részét alkotta a *felvilágosító, nevelőmunka* is, amely kiterjedt mind a polgári lakosságra, mind a katonákra. A fejedelem azt igyekezett tudatosítani alattvalóiban, hogy a Habsburg-ellenes háború az egész lakosság érdekeit szolgáló függetlenségi harc. Olyan küzdelem, amelyben részt kell venni „minden rendű és rangú embernek". A haza és a vallás szabadságának visszaállítását írta zászlójára, s a fő érve az volt, hogy küzdelme *„istennek tetsző szent háború"*. A vallási és nemzeti összekötő kapocsra, a közös sérelmekre való hivatkozás nem is maradt hatástalan. Mindenekelőtt azért, mert a fejedelem propagandája a Habsburgoktól származó tényleges sérelmekre támaszkodott, de jelentősen esett latba az a körülmény is, hogy a protestáns prédikátorok hálózata nagy szakértelemmel, ékesszólóan és fáradhatatlanul munkálkodott annak érdekében.

Az eredményes tudatformáló tevékenység fölöttébb megnehezítette az ellenséges hírszerzés sikereit. Politikailag felvilágosított, meglehetősen egységes vallási ideológiával átitatott emberek között — Magyarország lakosságának 90 százaléka ekkor protestáns volt! — nehezen lehetett sok olyan egyént találni, akik adatokat szolgáltatnak az ellenségnek. Az ellenséges hírszerzés nagyfokú bénultsága csak a csehek 1620-as veresége után oldódott fel, de Bethlen hadseregében ekkor sem sikerült hatékonyan beépülnie. Az elhárítás ugyanis itt volt a legerősebb. A politikai felvilágosító és nevelőmunkán a parancsnokok mellett a prédikátorok fáradoztak. Általában minden 400—500 főből álló seregnek külön prédikátora volt, akik a harc folyamán is az egységnél tartózkodtak és lelkesítették a katonákat a hősi helytállásra, a fejedelem és a függetlenségi harc ügye melletti hűségre. A prédikátorok és parancsnokok munkájukhoz „direktivákat" személyesen a fejedelemtől kaptak, aki felismerte a tudati tényezők fontosságát és komolyan vette a nevelőmunka irányítását és ellenőrzését.[30]

Az állandó diplomaták és alkalmi követek, a meggyőződésből veszélyes feladatokat vállaló hírszerzők és a jól megfizetett ügynökök, a várkapitányok és elhárító tisztek, a prédikátorok és íródeákok széles hálózatának tevékenysége, e tevékenység hatásfoka a konkrét eredményeken mérhető le igazán. Éppen ezért tekintsük át időrendi sorrendben Bethlen hírszerző és elhárító szolgálatának működését a fejedelem uralkodása idején.

29 Dezinformációs tevékenységére bőven találhatók adatok a *Szilágyi Sándor* által kiadott Bethlen Gábor fejedelem levelezésében (két kötet 1879-ben és 1887-ben kiadva). Sikeréről részletesen a következő fejezetben.

30 L. pl. az 1619-ben kiadott „Querela Hungariae" című röpiratot (*Szalárdy J.*: Siralmas Magyar Krónika), vagy 1626. augusztus 21-i kiáltványát katonáihoz (EOE. VIII. k. 354—357. o.).

Bethlen hírszerző és elhárító szolgálatának eredményei és kudarcai

A fejedelem hírszerző és elhárító szolgálatának tevékenységét, eredményeit és kudarcait történeti sorrendben az alábbi fontosabb periódusok szerint csoportosítva célszerű vizsgálat tárgyává tenni:

A védelmi harcok és a felkészülés időszaka 1613-tól 1619 nyaráig;

A cseh szövetségben vívott háború időszaka 1619—1620 végéig;

Az 1621-es visszavonulás és ellentámadás;

Az 1623-as hadjárat;

Az 1626-os hadjárat.

A védelmi harcok és a felkészülés időszakát vizsgálva megállapíthatjuk, hogy azt mindenekelőtt a Habsburg katonai akciók elleni védekezés, a kompromisszumokra való törekvés, a gazdasági újjáépítés és a katonai felkészülés jellemezték. Különösen az első években (1613—1616) Bethlen fölöttébb csekély saját katonai erőforrás fölött rendelkezett, s kizárólag a nagyon is kétes értékű török katonai segítségre támaszkodhatott a Habsburgok meg-megújított támadásaival szemben. Nehéz kül- és belpolitikai helyzetben kénytelen volt engedni a császáriak agressziójának, amikor azok Husztot, Kővárt, Ecsedet és Nagybányát elszakították Erdélytől. Annyit tudott csak tenni, hogy diplomáciai úton többször tiltakozott e foglalások ellen, s azon fáradozott, hogy bizalmi emberei útján *megossza az ellenség erejét.* E cél érdekében egyre nagyobb sikerrel használta ki a császári politika legközelebbi akcióterületén, Felső-Magyarországon, a császári katonaság és a magyar nemesség, valamint a protestánsok és a katolikusok között feszülő ellentéteket. Emellett természetesen nem hanyagolta el a védelmi előkészületeket sem. Mindenekelőtt a fontos *Váradot* kezdte erősíteni, ahol sógora, Rhédey Ferenc volt a főkapitány. *Ez az erősség vált különben a nyugati hírszerző és elhárító központtá is.*

„Csak Kegyelmedre támaszkodhatunk minden vigyázásban" — írta Rhédeynek. — „Mi nekünk Váradra ha lehetséges volna, nem különb vigyázásunk lenne mint a magunk személyére." A nehéz helyzet ellenére jól megszervezett hírszerző és elhárító szolgálata sikeresen működött már 1614-ben is. Ekkor írta Bethlen egyik levelében: „... kezdetitől fogva fejedelemségünknek mint tudjuk és értjük, onnat az ő felsége részéről... szüntelen ide az mi kicsin birodalmunk ellen ahoz tartozó végházakban levő kapitányokkal *mint tractálnak, ártalmasan practicálnak,* mind igérettel és adománnyal tőlünk elszakasztani igyekeztenek..." Fel is hívta nyomatékkal Rhédey figyelmét: *„Nekünk Kegyelmed mind szüntelen minden híreket adjon értésünkre, jőjenek s menjenek az Kegyelmed bizonyos postái* (ti. megbízott hírvivői) *Kassára, Szakmárra és mindenüvé."*[31]

A hírszerzés és elhárítás eredményességét bizonyítja többek között az az adat is, amely szerint Bethlen az árulóvá lett Kendi István fel-

31 L. *Bethlen* 1614. január 13-i körlevelét a magyarországiakhoz. Bethlen pol. lev. 1879. 8—10. o., 1614. február 10-i levelét Rhédey Ferenchez. Uo. 12—14. o.

forgató céllal Erdélybe küldött embereit sorban elfogatta és kártevő tevékenységüket meggátolta.[32]

Hasonló eredménnyel találkozunk akkor is, amikor a császári udvar politikai összeesküvést szervezett Erdélyben Bethlen ellen. Az akció egyik vezetője szerint a császáriak merényletet terveztek Bethlen személye ellen, amit azonban meghiúsított az a körülmény, hogy „... *Bethlen Gábor sem alszik, hanem vigyáz éjjel-nappal*".[33] Bethlen védekezésül török csapatmozdulatokról szóló dezinformatív hírekkel ijesztette, zavarta ellenségei tervezgetéseit.[34] Az ellenség megosztása céljából pedig Thurzó György nádort a Bécsben ellene készülő merénylet hírével igyekezett leválasztani a császári politika többi exponenseiről.[35]

A történeti tények tanúsága szerint Thurzó ellen nem terveztek merényletet Bécsben, ezt Bethlen pusztán az ellenség megosztása céljából találta ki. Nem tudjuk, Thurzó nádor mennyiben adott hitelt a fejedelem értesítésének, az viszont bizonyos, hogy ettől kezdve ahol csak tudta akadályozta a császári udvar Bethlen-ellenes terveit, katonai akcióit. Ez utóbbiak élén Homonnai Drugeth György, egy felsőmagyarországi aulikus főúr állott, aki már 1615-ben diverziót szervezett Bethlen fejedelemségének megdöntésére. A császári hadvezetés azonban látva, hogy a pontosan tájékoztatott Bethlen „milyen nagy készülettel van", egyelőre felhagyott a támadás gondolatával.

Ilyen előzmények után köszöntött be az 1616-os esztendő. Ebben az évben már nagyobb méretű fegyveres összecsapások is történtek Bethlen katonái és a Bécsből irányított, Erdély ellen támadó hadak között. A háborús viszonyok között természetesen fokozott jelentőséget kapott a katonai hírszerzés és elhárítás pontossága.

A támadás előkészítése idején Homonnai Drugeth György követe által katonai segítséget kért Bethlen ellen a lengyel királytól. *E titkos követküldés néhány napon belül már ismert volt Bethlen előtt!* A kapott híreket ugyan nem tudta azonnal ellenőrizni, mert a nyugati hírszerző központból, Váradról még nem futottak be a jelentések, ennek ellenére készülni kezdett a védelem megszervezésére a fenyegető támadással szemben. „... embernek nem jó kicsin dolgot is könnyen file mellől bocsátani" — írta Rhédey Ferenc váradi kapitánynak, megparancsolva neki: „serkenjen az vigyázáshoz és *igen bizonyos igaz meghitt embereit Ungvárra* (Homonnai hadi központja), *azonképpen ... egyebüvé is bocsássa, kik által minden szándékoknak, a miknek lehet, menjen végére kegyelmed s engemet éjjel-nappal tudósítson felőlök.*"[36] „Az hajdú városokon szüntelenül legyenek igen igaz emberei kegyelmednek" — írta néhány nappal később Rhédeynek.[37]

E vészterhes napokban a hírszerző szolgálat munkájával nem volt

32 *Bethlen* 1614. április 9-i levelei Dóczi András szatmári főkapitányhoz. Uo. 23—24. o.
33 A levél található „Bethlen Gábor fejedelem levelezése", 1887. 16—18. o.
34 Uo. 21—22. o.
35 *Bethlen* 1615. január 15-i levele Thurzó György nádorhoz. Uo. 31—33. o.
36 *Bethlen* 1616. január 19-i és január 22-i levelei Rhédey Ferenchez. Bethlen pol. lev. 1879. 33—36. o.
37 *Bethlen* 1616. január 22-i levele Rhédeyhez. Uo. 35. o.

elégedett. Főként a hírek érkezésének lassúságát kifogásolta ez alkalommal:

„Az kegyelmed levelét — írta Rhédeynek — *heted napra hozta meg nekem a váradi szolga,* nem keveset mulatott (mai értelemben időzött) véle; kévántatik, hogy Kegyelmed efféle levélhordozókat megfenyítsen, késedelem nélkül hordozzák az leveleket". A hírek gyors továbbítása rendkívül fontos, mert „oly fogyatkozást tehetnek egyszer az késedelmezéssel, melyet mindnyájan sem tudunk helyére állítani". Kérte Rhédeyt, Homonnai minden szándékának menjen végére, „. . . melyet nekem is adjon értésemre igen sietséggel". A gyanús személyeket, mint például Haller Zsigmond főurat Erdélyben, szoros megfigyelés alatt tartassa, akárcsak a hajdúk cselekedeteit. A Bécsből jövő fejedelmi hírszerzőt siettesse mielőbb Gyulafejérvárra menni.[38]

Az eredményes hírszerző tevékenység, s ennek nyomán a felkészült állapot ismételten a nyílt katonai akció elhalasztására késztette a császári udvart. Májusban azonban új támadást szerveztek Bécsben. Most Homonnai György mellett Radul előzött moldvai fejedelmet is sorompóba állították Bethlen ellen. A haditerv az volt, hogy Homonnai nyugati irányból, Radul pedig Moldva felől támad Bethlenre lengyel katonai segítséggel.

Az erdélyi fejedelem kiváló hírszerző szolgálata útján már *május elején!* értesült a császári udvar újabb támadó tervéről. A védelmi készültség arra is kiterjedt, hogy a Homonnai részéről szolgálatba fogadni tervezett hajdúk közé saját ügynökeit küldte, akik részben ígéretekkel, részben fenyegetésekkel igyekeztek semlegesíteni Homonnai sikerét. Bethlen megparancsolta Rhédey Ferenc váradi kapitánynak, hogy a Homonnai pártján tevékenykedő Halasi Fekete Péter hajdúkapitányt próbálja minden áron megnyerni, ha pedig ez nem járna sikerrel, „üttesse el láb alól kegyelmed". Ugyanakkor elrendelte azt is, hogy Homonnai támadása esetén a politikailag megbízhatatlan főurakat Rhédey vétesse őrizetbe és internáltassa Váradon őket.[39]

Június 19-i levelében a fejedelem pontosan szabályozta, hogy a Homonnaihoz küldött *hírszerzők jelentése* milyen kérdésekre terjedjen ki:

— A hírszerzők kémleljék ki, hogy „micsoda hadak vannak Homonnaival, lengyel kopjása mennyi, kozákja mennyi, magyar kopjása, gyalogja mennyi, magyarországi főemberek közül kik vannak vele, az lakos hajdúk (letelepített hajdúk) mi állapatban vadnak, az

38 *Bethlen* 1616. január 26-i levele Rhédeyhez. Uo. 36—37. o.

39 *Bethlen* 1616. május 9-i levele Rhédeyhez. Uo. 50. o. — Az elhárítás eredményességét bizonyítják a következő sorok is: *„Az mi az Homonnai dolgát nézi, tudom bizonyosan, hogy Erdélyből tartják hírrel, tanáccsal, biztatással."* Az országgyűlés rendi szemlélete miatt azonban nehezen tud fellépni a hazaárulók ellen. Pedig most az országgyűlésen is „proponáltam igen serio, elejekben adván és megmutogatván nekik az nyughatatlan elméjű embereknek latorságok miatt hazánkra s magunkra következő veszedelmet: de ezek soha arra nem akarának menni, hogy citátio nélkül az latrot megfogják, és én is, mivel a törvénre vagyok köteles, azoknak censurájok nélkül nem cselekedhetem noha bizony nem kevés búsulásom volt s vagyon rajta, tudván az nyilván való árulókat közöttök [ti. a nemesek között] lenni és még is tudva el kell szenvednem." Uo. 53. o.

vármegyék mit csinálnak; ha mit ezekben érthet kegyelmed, nekem adja tudtomra."[40]

A pontos felderítés alapján Bethlen katonái felkészülten várták az ellenség támadását és június 11-én Konyárdnál megsemmisítő vereséget mértek Homonnai elővédjére. E vereség híre ugyancsak bénítóan hatott Homonnai további hadmozdulataira. Hónapokon keresztül habozott az újabb támadással, mialatt Bethlen értékes időt nyert a katonai felkészülésre.

Homonnai újabb akciója 1616 őszén következett be, amikor is csapatai Gombos András vezetésével betörtek Erdély területére. A csapatok egészen Désig nyomultak előre. *A váradi hírszerző központ most rosszul működött,* aminek egyik bizonyítéka, hogy a fejedelem a saját központi hírszolgálata útján hamarabb értesült az ellenség betöréséről, *mint az ellenséghez közelebb levő váradi kapitány.* Meg is rótta őt november 6-i levelében, nem tekintve azt sem, hogy sógora Rhédey. Végezetül intette: „... *bocsássa mindjárt bizonyos emberit mindenfelé az vármegyékre, Kassára, Tokajban és igyekezzék minden dolgoknak végére menni, s engemet bizonyossá tenni".*[41]

Bethlen Kamuthy Balázs és Török István főkapitányokat rendelte a betört hadak ellen. Utóbbinak a hírszerzői állandóan az ellenséges katonák között tartózkodtak, s a korabeli adatok tanúsága szerint minden tervükről azonnal jelentést küldtek főkapitányuknak.[42]

Homonnai — nyilván hírszerző szolgálatának elégtelensége miatt — nem tudta reálisan felmérni az erdélyi politikai és katonai erőviszonyokat. A Bethlen kormányzásával elégedetlen „disszidensek" hamis hírein felülve azt hitte, hogy az erdélyi nemesség többsége valóban elégedetlen Bethlennel, s ha csapatai betörnek Erdélybe, azok fellázadnak és a fejedelem ellen támadnak.[43] A rossz helyzetfelmérés miatt Homonnai elmulasztotta a szükséges óvóintézkedéseket, s így nem csoda, hogy november 20-án Bethlen katonái meglepték és tönkreverték a betört csapatokat.

A sorozatos támadások miatt Bethlen úgy döntött, hogy megtorlásként most maga lép fel támadóan. *E terve felől azonban teljes sikerrel megtévesztette az ellenséget!* Mikola János kővári kapitánnyal ugyanis olyan dezinformációs jelentést iratott egyik fő ellenségének, Dóczi András szatmári főkapitánynak, miszerint már hazaküldte csapatait, maga pedig Váradra megy ünnepelni.[44] *A megtévesztés oly sikerrel járt, hogy amikor néhány nappal később Bethlen serege a királyi Magyarország területére nyomult, ott teljes katonai készületlenség fogadta őt az ellenség részéről!* A felső-magyarországi császári főka-

40 *Bethlen* 1616. június 19-i levele Rhédey Ferenchez. Uo. 58. o.
41 *Bethlen* 1616. november 6-i levele Rhédey Ferenchez. Uo. 83. o.
42 Kamuthy Balázs 1616. november 19-én a következőket jelentette Désről Bethlennek: „*Török István uramnak most is egy szolgája vagyon közikben.*" [i. a támadók között.] TT. 1879. évf. 234—237. o.
43 L. *Homonnai Drugeth György* instrukcióját (EOE. VII. k. 340—342. o.) támadó hajdúkapitányok 1616. november 4-i kiáltványát az erdélyiekhez. Uo. 403—405. o. A téves helyzetfelmérést tanúsítja *Dóczy András* szatmári főkapitány 1616. november 12-i, Thurzó György nádorhoz küldött jelentése is (Csehszlovák Szocialista Köztársaság, Biccsei lt. Thurzó corresp. 135.).
44 *Mikola János* 1616. november 29-i levele Dóczy Andráshoz. EOE. VII. k. 415. o.

pitány csak december 14-re rendelt el mozgósítást a vármegyék és városok katonaságának. Bethlen felvilágosító propaganda munkájának eredményeként azonban a magyarországi uralkodó osztály nem volt hajlandó eleget tenni e rendelkezésnek. Sőt, az 1617 januárjában megtartott gyűlésükön a magyarországi rendek kemény rendszabályokat hoztak azok ellen, akik a jövőben hadat fogadnak az erdélyi fejedelem megtámadására. Bethlen egyelőre elfogadta ezt biztosítékként és rövid idő múlva haza vezette csapatait.

A történelmi tények tanúsága szerint Bethlen Gábor uralkodásának első időszakában nagyon csekély erőforrásokra támaszkodva képes volt meghiúsítani a Habsburg-kormányzat Erdély elfoglalására irányuló terveit. *Katonapolitikáját alapvetően a számba jöhető ellenséges erők megosztására irányuló szándék jellemezte.* Hamis hírekkel mesterien elhitette a török vezető körökkel a Habsburgok török elleni támadó szándékát, a Habsburgokat pedig közeli török támadással ijesztgette sikeresen, jóllehet, egyik félnek sem állott szándékában háborút indítani a másik ellen. Emellett a Habsburg államszervezeten belüli politikai ellentétek mesteri kihasználásával polarizálta a számba jöhető ellenséges erőket. Ebben az időszakban lényegében az aktív védelem stratégiáját alkalmazta, a stratégiai tartalékképzés felhasználásával. *E hadászat alapja, nélkülözhetetlen előfeltétele a kiváló hírszerzés és elhárítás volt.* Viszonylag csekély gazdasági erőforrásainak nagyon tetemes részét fordította a széles körű diplomáciai s egyéb hírszerző és elhárító szervezet fenntartására. Az anyagi áldozatnak meg is volt az eredménye: sikerült megvédenie Erdély függetlenségét az agresszióval szemben. Azonban a sikerek ellenére is be kellett látnia, hogy még nem érkezett el az ideje a magyarországi Habsburg-ellenes felkelésnek, s az Erdélyt és Magyarországot magában foglaló nemzeti monarchia létrehozására irányuló harc megindításának. Reális helyzetmegítéléssel felismerte, hogy ehhez a külpolitikai és katonai erőviszonyok gyökeres megváltozására van szükség. E várt változások nyitánya a csehek 1618-as Habsburg-ellenes felkelése s annak európai következménye volt.

Bethlen Gábor a kezdettől figyelemmel kísérte a csehek fegyveres megmozdulását. *Néhány héttel a felkelés kirobbanása után hírszerzői már pontos értesüléseket hoztak a történtekről.* A kapott hírek szerint a cseh királyság elpártolt a császártól, a felkelők „. . . Prágában az várat tárházastól occupálták, az német urakban az ablakokon lehántak, hadat igen fogadnak magoknak. Császár is hadat fogadna, ha volna mivel. Hispániában küldött postán (gyors futárral) hadért." Bethlen kérte Rhédey Ferencet, ha Pribék István nevű prágai hírszerzője Váradra érkezik, siettesse mielőbb Gyulafehérvárra, a fejedelmi székhelyre.[45]

Jólértesültségét jellemzően bizonyítja július elején írt levele is, amelyben kifejtette: hiába igyekeznek a császár emberei kicsinyíteni a csehországi események politikai súlyát, őt nem tudják félrevezetni.

[45] *Behtlen* 1618. június 27-i levele Rhédey Ferenchez. Bethlen pol. lev. 1879. 99. o.

„Vannak emberim oda fel (ti. Csehországban) *nekem is, kiket csak állapotoknak bizonyoson való megtudására bocsátottam s bocsátok ez után is."*[46]

Hírszerzőit elküldte természetesen az 1618-as és 1619-es magyarországi országgyűlésekre is, akik pontosan tájékoztatták a fejedelmet a királyi országrész uralkodó osztálya, valamint az ország lakossága kilenctizedét kitevő protestánsok forradalmasodásáról. Mindezt látva úgy döntött, hogy mindjárt a csehek megsegítésére indul hadseregével, amint a támadás kül- és belpolitikai előfeltételeit meg tudja teremteni. Ezek közé tartozott a török Porta hozzájárulásának megszerzése, s a nagy politikai és katonai súllyal rendelkező magyarországi protestáns főurak megnyerése a fegyveres harc céljaira. Ennek érdekében egymás után küldte titkos megbízottait mind Konstantinápolyba, mind a magyarországi főurakhoz.[47]

Az előkészítés fontos részét képezte a császári katonai vezetők éberségének elaltatása is, hogy a támadás teljesen váratlanul következhessék be. Kiváló operatív érzékkel éppen legnagyobb ellenségét, Dóczi András felső-magyarországi főkapitányt árasztotta el félrevezető hamis híranyaggal, mert jól tudta, hogy ha Dóczi továbbítja azokat a bécsi udvarba, hiteltérdemlőknek fogják tekinteni.

Mindenekelőtt azt kezdte hirdetni, hogy nagyon helyteleníti a csehek felkelését, „... mert semmi jót nem látok ilyen civile bellumban."[48] A Habsburg politikai vezetők kapva kaptak Bethlen rokonszenv nyilatkozatán. A császár címekkel halmozta el a fejedelmet és igyekezett mindenben a kedvében járni. Ugyanakkor természetesen igyekeztek félrevezetni is őt a csehországi helyzetet illetően, de törekvésük nem járt sikerrel: *„Dóczi uram nekem is ír igen sokat"* — írta Bethlen Rhédeynek — *„és valóban nagy hadakat ír, papíron igen veri a cseheket; de másoktól mind különben értem én az állapotot, a mint szintén Kegyelmed is".*[49] A császári udvar félrevezető tevékenysége tehát eredménytelen maradt, de annál inkább sikerült a megtévesztés Bethlennek, aki ennek érdekében színből még fegyveres segítséget is ajánlott a csehek ellen.[50] Taktikázása és dezinformációs levelei eredményeként az a Dóczi András, aki éveken keresztül rágalmazó levelek garmadáját küldte Bécsbe Bethlenről, most hitelt adott a fejedelem minden sorának, s hozzájárult maga is a császári udvar éberségének elaltatásához. Sőt, a támadás megindítása előtt

46 *Bethlen* 1618. július 9-i levele Rhédeyhez. Uo. 101. o.
47 L. *Bethlen* 1619. augusztus 18-i levelét Rákóczi Györgyhöz, augusztus 19-i levelét Thurzó Imréhez, augusztus 25-i levelét Rákóczi Györgyhöz, szeptember 2-i levele Széchy Györgyhöz. Bethlen pol. lev. 1879. 118—125. o.
48 *Bethlen* 1618. december 2-i levele. Uo. 472. o.
49 *Bethlen* 1619. június 17-i levele Rhédey Ferenchez. Uo. 112. o.
50 *Bethlen* 1619. június 27-i levele Rhédey Ferenchez. Uo. 117. o. L. *Dóczi András* 1619. július 20-i jelentését II. Ferdinánd császárhoz. (*Gindely A.*: Okmánytár Bethlen Gábor fejedelem uralkodása történetéhez, 1890., 10—11. o.)

még több mázsa lőport is adott kölcsön a fejedelemnek, akiről azt hitte, hogy valóban a császár megsegítésére készülődik![51]

A katonai felderítés és hírszerzés természetesen alapvető részét képezte az előkészítő tevékenységnek. A fejedelem emberei jóval a támadás megindítása előtt feltérképezték az előnyomulási útvonalat, megnyerték az útvonalba eső várak kapitányait és helyőrségeit, titokban hadat toboroztak a hajdúk között és szították az elkeseredés lángját a magyarországi lakosságban. Tevékenységükkel minden szükséges előfeltételt megteremtettek a váratlan, meglepetésszerű támadáshoz, amely 1619 szeptemberében következett be.

A cseh szövetségben vívott háború (1619. szeptember—1620. november) Bethlen Gábor hírszerző és elhárító szolgálata a feladatok mennyisége és minősége terén jelentős változásokon ment keresztül. Szervezeti téren kibővült a magyarországi szövetséges főurak, a városok, a várkapitányok, a vármegyék hírszerző hálózatával, ami komoly mennyiségi gyarapodást jelentett. Ugyanakkor azonban a feladatok is módfelett megnövekedtek és sok tekintetben *minőségileg új problémák tornyosultak a hírszerzés előtt!* Rögtön a támadás megindítása után állandó hírszerző szolgálatot kellett szervezni Lengyelországban, amelynek királya ellenséges magatartást tanúsított Bethlen iránt. Lengyelországba menekült Homonnai György is, a nagy ellenfél, akinek támadására számítani kellett. Hamarosan ki kellett terjeszteni az állandó hírszerző szolgálatot Sziléziára, Csehországra, az osztrák örökös tartományokra, majd az egész Habsburg-szövetségi blokk országaira is.

A hírszerzés feladatainak megnövekedésével együtt nőtt az *elhárítás hatósugara* is. A terület és lakosság növekedés nemcsak egyszerű mennyiségi változást hozott magával, Magyarország lakossága ugyanis sokkal megosztottabb volt politikailag mint Erdélyé. A változás azonban nem mindjárt mutatkozott, mert *az első időszakban, amikor még Bethlen katonai sikerei domináltak, az ellenség bomlasztó tevékenysége jóformán hatástalan volt a királyi Magyarország területén is.*

A katonailag és politikailag jól előkészített támadás hatalmas lendülettel haladt előre. 1619. október közepéig Felső- és Alsó-Magyarország Bethlen csapatainak a kezén volt. Október második felében seregének fele Rhédey Ferenc parancsnoksága alatt már Morvaországban küzdött a cseh szövetséges csapatokkal együtt a Buquoi és Dampierre császári tábornokok vezette ellenséggel. A császári seregnek sikerült visszavonulnia a Duna jobb partjára, Bécs védelmére. Erre Bethlen a szövetséges csapatokkal együtt a Pozsonynál készített hajóhídon szintén átkelt a Duna jobb partjára s november végén körülzárta Bécset. A körülzárás azonban csak három napig tartott, amikor is

51 *Dóczi András* 1619. június 24-i jelentése II. Ferdinándhoz (*G. Pray:* Gabrielis Bethleni: Principatus transilvaniae coaevis documentis illustratus. Pest, 1816. I. k. 42. o.). L. még ugyanő 1619. augusztus 7-i levelét Bethlenhez (EOE. VII. k. 532—535. o.), továbbá *Frankl V.:* Pázmány Péter és kora. 503. o. — Bethlen megtévesztő tevékenységének sikerességét bizonyítja többek között az a körülmény is, hogy a császár helyett intézkedő Leopold főherceg még 1619. utolsó napjaiban, a felkelés és a támadás közvetlen megindulása előtt is a magyarországi császári katonaság Csehországba küldését sürgette. (*Géressy K.:* A nagykárolyi gróf Károlyi család levéltára. IV. k. Budapest, 1887. 152—153. o.)

Bethlen a Felső-Magyarországon bekövetkezett ellenséges diverzióra hivatkozva — valójában pedig Bécs ostromának kilátástalanságát felismerve — a Dunántúl megszerzésének megkezdése végett elvonult Bécs alól. Nemsokára követték őt a cseh szövetséges csapatok is.

1620. január közepén Bethlen fegyverszünetet kötött a császárral, amelyben az elismerte őt Magyarország fejedelmének, s ideiglenesen kezén hagyta a királyi Magyarország területének nagyobb részét. A császár részéről a fegyverszünet-kötést a kényszerhelyzet diktálta. A Habsburg-uralkodó arra törekedett, hogy amíg a nyugati szövetséges csapatok megérkeznek, engedmények árán is semlegesítse Bethlent. Felmerül azonban a kérdés, mi késztette Bethlent rá, hogy ilyen nyilvánvalóan átmeneti engedmények fejében kiadja kezéből a kezdeményezést? *E kérdésre a feleletet olyan kedvezőtlen kül- és belpolitikai tényezők sorozatában kell keresnünk, amelyeket a hírszerzés és felderítés csak elkésve és nem kellő szinten tudott Bethlen előtt feltárni!*

A diplomáciai és katonai hírszerzés tévesen mérte fel mindenekelőtt II. Ferdinánd császárrá választásának esélyeit! Olyan információkat küldtek Bethlennek, hogy az német birodalmi gyűlés nem választja meg az új Habsburg-uralkodót császárrá, aki ezzel elesik a birodalom katonai erőforrásaitól. A hírszerzés tehát nem tudta pontosan felderíteni a birodalomban uralkodó erőviszonyokat és a tényleges helyzetet. Már pedig Bethlen európai méretekben meglehetősen gyengének számító gazdasági és katonai erőforrásai csakis úgy lettek volna elegendők a kitűzött politikai cél végrehajtásához, ha a fejedelemnek nem kell szembe kerülnie a német birodalom katonai erejével[52]

Nem bizonyult kielégítő szintűnek a hadjárat előkészítése Konstantinápolyban sem. A török vezető köröknek csak egyik része volt a katonai akció támogatása mellett, a másik része ellenezte azt. Úgyannyira, hogy 1619 decemberében török követ ment Bécsbe, aki ott nyíltan kijelentette: a Porta helyteleníti Bethlen katonai akcióját. Ezzel nagy mértékben rontotta a fejedelem nemzetközi presztízsét és világossá tette az ellenség számára, hogy Bethlen török katonai támogatásra egyáltalán nem számíthat. *A fejedelem portai diplomatái tehát helytelenül mérték fel az ott uralkodó viszonyokat, s ennek következményeként félrevezető tájékoztatást adtak Bethlennek.*[53]

Pontatlanok voltak a Csehországból érkező hírek is. Ennek oka azonban nemcsak Bethlen hírszerzőinek fogyatékos munkájában rejlett, hanem a cseh rendek félrevezető szándékaiban is. A szorongatott helyzetben levő cseh rendek ugyanis azt üzenték Bethlennek Markó vajda útján, hogy őt akarják cseh királynak megválasztani, jól lehet ekkor már eldöntött volt részükről I. Jakab angol király vejének, Pfalzi Frigyesnek cseh királlyá választása. Ez a félrevezető szándékú rosszhiszemű ígéret nagy mértékben megingatta Bethlennek szövet-

52 L. *Bethlen* 1619. augusztus 18-i levele Rákóczi Györgyhöz. Bethlen pol. lev. 1879. 118—121. o.

53 L. az ETA. II. k. részletesen közölt adatokat.

ségeseibe vetett bizalmát. A fejedelem a tényeknek nem megfelelő értesüléseket kapott a csehek katonai potenciáljáról is. A pontatlan hírek nyomán Bethlen azt hitte, hogy a csehek olyan erős modern felszerelésű, ütőképes zsoldossereggel rendelkeznek, amelyhez, ha hozzácsatlakozik gyengébb harcértékű lovas seregével, fölénybe kerülnek a császáriakkal szemben. Bethlen csak novemberben, amikor saját szemével látta szövetségesei seregét, döbbent rá annak fölöttébb csökkent harcértékére.[54]

A lengyelországi katonai hírszerzés is csődöt mondott 1619 októberében és novemberében, amelyet akkor az új felső-magyarországi főkapitány, Rákóczi György irányított. A fejedelem abban bízott, hogy az új főkapitány saját, s a felső-magyarországi városok és megyék hírszerző hálózata elegendő lesz a Lengyelországba menekült Homonnai Drugeth György tényked̄ésének pontos felderítésére. A feltevésében azonban csalódnia kellett, mert *a Rákóczi György vezette hírszerző szolgálat teljes csődöt mondott.* Homonnai titokban megszervezte a hadseregét és teljesen váratlanul betört Felső-Magyarország területére. Ez a meglepetésszerű támadás, ha nem is történeti irodalomban elfogadott mértékben, de kétségen kívül számottevően befolyásolta a fejedelem további katonai tényked̄ését.[55]

A fentiek alapján tehát megállapíthatjuk; amilyen mértékben pontos adatokat kapott Bethlen a támadás megindítása előtt a királyi Magyarország területének katonai helyzetéről, *annyira bizonytalan volt a távolabbi hatókörű hírszerző szolgálatának működése.* Ennek oka mindenekelőtt a korabeli általános viszonyokban keresendő, de közrejátszik a tapasztalatlanság is mind a hírszerzők, mind Bethlen részéről. Az erdélyi külpolitika hatósugara korábban nem terjedt túl a királyi Magyarország területén, s pontos hírek általában csak erről a területről érkeztek. A nagy európai háborúba való aktív bekacspolódás olyan új feladatokat rótt az erdélyi központ hírszerzésére, amelynek nem tudott mindjárt maradéktalanul eleget tenni.

A későbbiek folyamán a nyugati hírszerző szolgálat irányítását a Pozsonyban tartózkodó Bethlen személyesen vette a kezébe, a lengyelországit a Szepesi Kamara vezetőinek feladatává tette, a portai és a román fejedelemségek területén működő hírszerző szolgálat irányítása pedig az Erdélyben kormányzónak kinevezett öccsére, Bethlen Istvánra hárult. A fejedelemasszony, Bethlen nevében, szigorúan megparancsolta a Szepesi Kamara vezetőinek:

„Kegyelmetek afféle közönséges híren meg ne nyugodjék, hanem magok bizonyos emberét valami praetextus alatt bocsássa be Len-

54 L. *Bethlen* 1619. augusztus 18-i idézett levelét, 119. o. A cseh—morva rendek serege 1619. végén nem haladta meg a 16 000 főt, az is jórészt demoralizált, fizetetlen, s járványoktól tizedelt sereg volt.

55 E problémát részletesen tárgyalom idézett munkámban (Magyar hadsereg és hadművészet . . .) A felső-magyarországi főkapitány hírszerző szolgálatának teljes csődje elkeserítette Bethlent: „Rákóczi uram, mit csinál" — írta 1619. december 3-án Pozsonyból Kassa város tanácsának —, „semmit benne nem értünk. A nyulászatnak bátor békét hagyna ilyenkor az jó ifjú legény, mert ha az én instructiómhoz tartotta volna magát, nem volna mostan az ország ilyen pusztaságban: de az, ki gyermekre bízza dolgát, úgy veszi használ is." (TT. 1887. évf. 410. o.)

gyelországban és láttassa meg Kegyelmetek az állapotot, ha így vagyon az mint írják. A pogány táborban is szoktanak kimeket bocsátani és minden dolgot meghozának fizetésért az embernek.

Azért Kegyelmetek is találhat abban módot, hogy kém által minden dolognak végére mehet, kivel hasznosabb dolog hadakozásnak idején nem lehet, mint ellenségének apparátusát és szándékát bizonyosan megérteni."[56]

A katonai hírszerzés 1619-es fogyatékosságait bizonyos mérték is ellensúlyozta a magyarországi császári hírszerző szolgálat teljes csődje, illetve a fejedelem dezinformációs tevékenységének sikere. Például 1619. szeptember 10-én Belgrádból azt jelentik császári hírszerzők, hogy Bethlen *40 000!* katonával lendült támadásba. 30—40 000 fős létszámról írnak a Magyarországon levő császári hírszerzők is, jóllehet Bethlen hadseregének létszáma 1619 végén magyarországi főúri szövetségeseinek csatlakozása után sem érte el a *20 000 főt.*[57]

A császári hírszolgálat tévedése, s egyben Bethlen dezinformációs ténykedésének sikere mutatkozott meg abban a stratégiailag fontos momentumban is, hogy amikor 1619 szeptemberében Buquoi tábornok, császári fővezér hírt kapott Bethlen felnagyított létszámú csapatainak közeledtéről, azonnal megkezdte a visszavonulást Csehország területéről, noha a valójában serege elegendő lett volna arra is, hogy sikeresen szembeszálljon Bethlen és a csehek egyesített erejével. Ez az indokolatlan visszavonulás nemcsak a cseh felkelés azonnali összeomlását odázta el, hanem lényegesen befolyásolta a háború további alakulását is. *Így a császári hírszerzés gyengesége, illetve Bethlen dezinformációs ténykedésének sikere stratégiai tényezővé vált már a harmincéves háború kezdeti szakaszában is!*

1620-ban a több mint félévig tartó fegyverszünet idején a hírszerzés természetesen nem szünetelt. Fő területe a cseh hadszíntér volt, de nem hanyagolták el a többi területet sem. 1620. január 26-án például Lónyai András megköszönte Bártfa város tanácsának, hogy híreket küldött a lengyelek gyülekezéséről.[58] Februárban Forgách Zsigmond nádor értesítette a vármegyéket, a több felől érkezett biztos hírekről, amelyek szerint 12 zászlóalj kozák betört a szomszédos Morvaországba, amiért is vigyázatban kell lenniük.[59] Thurzó Szaniszló alsó-magyarországi főkapitány viszont megrótta Nagyszombat város tanácsát, amiért nem jelentette idejében a kozákok garázdálkodását. Nyomatékkal felszólította a városi tanácsot: *„Kegyelmeteknek kémei legyenek mindenfelé s ha valami bizonyost tudnak, minket tudósítson kegyelmetek."*[60] Bethlen ugyanakkor Thurzó Szaniszlót figyelmez-

56 *Károlyi Zsuzsanna* 1619. december 22-i rendelete. TT. 1885. évf. 809. o. Lásd még ezzel kapcsolatban *Szepsi Laczkó Máté:* Krónika, ETA. III. k. 237. o.

57 A kémjelentéseket lásd *Gindely A.:* Okmánytár Bethlen Gábor fejedelem uralkodása történetéhez. 17—20. o. — Jellemző adatok találhatók a császáriak tájékozatlanságára a nyitrai püspök 1619. szeptember 22-i, Nagyszombat városához küldött levelében, pedig a püspök külön hírszerzőt tartott Kassán. Nagyszombat, Városi Levéltár, Bethlen-kori iratok. Vö.: *Batthyány Ferenc* 1619. szeptember 24-i, Révay Péternek írott levelével, Pozsony, Szlovák Központi Levéltár, Révay corresp. 1612—1626.

58 A levél található: Bártfa Városi Levéltár.

59 *Forgách Zsigmond* 1620. február 12-i levele Bars vármegyéhez. TT. 1892. évf. 342. o.

60 *Thurzó Szaniszló* 1620. február 13-i levele Nagyszombat város tanácsához. Nagyszombat, Városi Levéltár.

tette, hogy tisztsége szerint „legyen szorgalmatos vigyázásban mind a kozákok és német hadak ellen".[61] A fejedelem kifogásolta, hogy „... *felette későn járnak az hitvány posták,* kiknek gyorsabban való járásuk felől serio demandáltunk pátensben".[62]

Szerte Európában működő hírszerzői részletes tájékoztatásokat küldtek neki a különböző országok fegyverben álló és szervezés alatt levő hadseregeiről. A kapott adatokat azonban ő portai követeinek küldött utasításában úgy csoportosította, hogy abból a Habsburg-ellenes hatalmak katonai fölénye tűnjön ki. Nem akarta ugyanis a minden európai katonai kockázattól húzódó török vezetőket megijeszteni, s ezért tudósításában nem kevéssé „kozmetikázta" a valóságos katonai viszonyokat.[63]

A felső-magyarországi határmenti városoknál állandóan szorgalmazták a hírszerzést.[64] Szécsi György, az új kassai főkapitány külön felhívta Lőcse város tanácsát, hogy a Lengyelországból szerzett értesüléseket „mi nékünk éjjel-nappal erős büntetés alatt értésünkre adja, sőt bizonyos kémeit is ne szánja országunknak, hazánknak vigyázására bebocsátani".[65]

1620 szeptemberében Bethlen a fegyverszünet lejárta előtt megindította a hadakozást a császáriak ellen. A cél az volt, hogy a Dunán átkelve elfoglalja a még császári kézen levő területeket, majd betör Ausztriába, hogy ezzel tehermentesíthesse a cseh hadszínteret a nyugati protestáns segítség megérkezéséig. A cseh vezetők azonban azt szerették volna, ha Bethlen minden katonájával egyenesen Csehországba megy. A fejedelem ebbe nem egyezett bele. Sokkal jobban ismerte ugyanis a csehek ellen felvonuló Habsburg és bajor csapatok erejét, harcértékét — s nem utolsósorban saját seregének erőtlen voltát —, minthogy ilyen, számára öngyilkos kalandba bocsátkozzék. Amennyi katonát nélkülözni tudott, elküldött a cseheknek (e létszám különben seregének felét tette ki), de ezzel nem változtathatott azon a nagy erőviszonybeli aránytalanságon, ami miatt a csehek 1620. november 8-án megsemmisítő vereséget szenvedtek Prága mellett a Fehérhegyen.

Bethlen a rendszeres hírvivőkön kívül „pénzes postán" külön is küldött bizalmi embert a cseh hadszíntérre, *„ki bizonyos (biztos!) hírt hozzon".*[66] A szomorú „biztos hírt" november 12-én délután 2 órakor kapta meg, de ezt még napokig eltitkolta legbizalmasabb hívei előtt is. Végül november 29-én kénytelen volt közhírré tenni a szövetségesek vereségét, mert „sok hamis és rettenetes híreket visznek az kassai piacra". A „hiteles" tájékoztatás azonban dezinformációs jellegű volt. Az ugyan elismerte, hogy „császár hada az confoederatusokat

61 *Bethlen* 1620. február 17-i parancsa. TT. 1885. évf. 475. o.
62 *Bethlen* 1620. március 2-i levele Thurzó Szaniszlóhoz. Bethlen pol. lev. 1879. 165. o.
63 Lásd Bethlen 1620. március 23-i levelét portai követeihez. Török-magyarkori államokmánytár. I. k. 217—218. o.
64 L. a *Szepesi Kamara* 1620. június 29-i és *Thököly István* július 13-i levelei Bártfa város tanácsához. Bártfa, Városi Levéltár.
65 *Széchy György* 1620. október 16-i levele Lőcse város tanácsához. Lőcse, Városi Levéltár I. oszt. 93/1. sz. irat.
66 *Bethlen* 1620. november 11-i levele öccséhez. TT. 1908. 240. o.

megverte Prágánál az Csillagkertnél", de e tényhez hozzáköltötte, hogy „Prágát most is császár hada vijja és király számára vitézül tartják, vagyon 30 000 fegyveres puskás benne".[67] Ez utóbbi tudatosan megtévesztő célú tájékoztatás volt, hiszen Bethlen ekkor már régen tudta, hogy Prága Habsburg kézen van, s azt fehérhegyi csata után nem védte senki sem! Nyilván a pánikot akarta elkerülni a tényleges helyzet eltitkolásával. Dezinformációs írásainak különben általában jellemző sajátossága volt a részigazságok, résztények elismerése, s ennek keverése tendenciózusan hamis állításokkal. Ily módon mindig vol írásainak valami igaz magja, s nem lehetett megállapítani, menynyi a megtévesztő hír, félrevezető adat egy-egy levelében.

Különben főkapitányának, Thurzó Imrének ugyanazon a napon Pozsonyból írt leveléből arról értesülünk, hogy felderítő egységeket küldtek Morvaországba minden irányba, hogy megtudják biztosan, miben vagyon az állapot".[68] Néhány nappal későbbi levelében Thurzó is fellépett a rémhírek terjesztői ellen, akik azt hirdették, hogy az egyik legfontosabb nyugati erősség, *Óvár* máris a császári csapatok kezén van. Ezek hazug hírek — írja édesanyjának —, „de én efféle hírköltést nem csudálok, mert az különböző elméjű embereknek az hazugság igen könnyen áll, s olyanoktól is származik, ki az ilyen dolog".[69]

A határozott fellépés a rémhírterjesztők ellen szükséges volt, de természetesen alapvetően nem változtathatott a súlyos katonai helyzeten. *A cseh felkelés leverésével Bethlen egyedül maradt az európai porondon a Habsburgok és szövetségeseik többszörös katonai túlerejével szemben.*

Az 1621. évi hadműveletekre, főként az év első felében, ez a szorongatottság nyomta rá bélyegét. Bethlen megindította az egyezkedési tárgyalásokat a Habsburgokkal, de ugyanakkor csapatait felkészítette az ellenállásra is.

A védelem sikerének egyik alapja volt az ellenséges csapatok állandó szemmel tartása, szándékainak szüntelen kémlelése. Bethlen, aki Nagyszombatban, a védelmi központban tartózkodott, január végén megdicsérte a morvaországi hadak főparancsnokaként tevékenykedő Thurzó Imrét, mert az ellenség több fontos hadműveleti iratát megszereztette:

„Kegyelmed levelét jámbor szolgája együtt a nyelvekkel meghozá: felette dicsérem és kedvesen veszem ilyen szorgalmatos vigyázását Kegyelmednek, ugyan is így tudunk gondot viselni, ha *vigyázunk az ellenségnek actáira.*"

A belpolitikai helyzet kedvezőtlen alakulásáról ezeket írta: „... legnehezebb ez, hogy a mi kevesen maradott is az magyar nemzet, az árultatás közülük ki nem fogy, mert ha ez nem volna... bizony re-

67 *Bethlen* 1620. december 8-i levele portai követeihez. ETA. I. k. 341. o.; Lásd *Thurzó Imre* 1620. november 12-i levelét Czobor Erzsébethez. Biccsei Levéltár, Thurzó corresp. 894.
68 *Thurzó Imre* 1620. november 29-i levele Czobor Erzsébethez. Biccsei Levéltár, Thurzó corresp. 894. o.
69 1620. december 8-án írt levelét l. uo.

sistálhatnánk ellenségeinknek, de *az árultatás levén első és nagyobb pestise hazánk veszedelmének*".

Véleménye szerint az árulás gyanújába esett Czobor és Balassi főuraknak leveleket kell írni, s „Kegyelmed az leveleket küldje oly emberitől meg nekik, ki vehesse eszében állapotjokat." Ha a hívásra nem akarnak a fejedelemhez jönni, rendeljen ki a várak környékére 100—100 lovast, „a kik lessék ki őket, s hozzák el" őket.

Katonai hírszerző szolgálata ebben az időszakban nagyon pontosan működött. Közölte Thurzóval, hogy a fejedelmi hírszerzők jelentése szerint az ellenséges sereg, noha névlegesen 8 ezredből áll (24 000 fő), a valóságban nincs több 7000 gyalogosnál és 3000—3500 lovasnál, „én az Buquoj (a császári fővezér) maga seregéből való spanyolokat igen megexaminálтam kik közül két spanyol megtetszik, hogy nem rossz emberek főlegények és régi vitézlő rend".[70]

Hírek szerzése céljából számos alkalommal „lest vetett" a császári katonáknak Sennyey Gáspár, Bethlen dunántúli vicegenerálisa is.[71] Emellett természetesen sűrűn jártak titkos hírszerzői is a császári csapatok közé. Az Udvari Haditanács elnökének március közepén írt leveléből megtudhatjuk, hogy egy magyar kém öngyilkosságot követett el Hainburgban.[72] A fejedelem hírszerzői különben pontos, részletes adatokkal látták el Bethlent az európai katonai erőviszonyokról, az ellenséges katonák fizetetlenségéről és az ellenséges vezérkar haditerveiről. Ezek alapján a következő védelmi tervet dolgozta ki.

„Magam alá mennék Kassára és hadaimat úgy tettetném mintha abdancoltam (feloszlattam) volna, haza bocsátanám őket, nyugodnának és oly kézen lennének", hogy mihelyt újra riadót rendel el, tíz nap alatt összegyűlnek és rátámadnak a császáriakra. „Dunán túl Óvárt, Sopront, Kőszeget, innet Pozsonyt, Nyitrát, Újvárat, Nógrádot, Füleket néppel megrakom, magam Kassához szállok szép lassan hátra, s oda csatolván magamat, az derekas hadat megvárom."[73]

Az ellenség szándékairól és erejéről, fegyvernemi adottságairól pontosan értesült Bethlen sikeresen végre is hajtotta e nagyszabású aktív védelmi tervet. Visszavonulása alatt is szüntelen tájékozódott az ellenség mozdulatairól. Többek között a Trencsén vármegyében birtokos Illésházy Gáspár hírszerzői által, akinek megírta:

„*Csak adja idején értésünkre, ha mi bizonyosat ért az ellenség szándékjában, módja lévén ott annak megkémleltetésében, küldje által mindjárt egy kémét és exploráltassa minden státusát az ellenségnek.*"[74]

A védelem kulcspontja *Érsekújvár* volt. Bethlen ezt nagyon erős helyőrséggel látta el (3000 fő) és az ellenség szándékának meghiúsítása végett *megszervezte a belső elhárítást is.* Ennek vezetésével bizalmi emberét, Csuthy Gáspárt bízta meg, mert őt a katonák — írta

70 *Bethlen* 1621. január 29-i levele. Bethlen pol. lev. 1879. 231—232. o.
71 *Sennyey Gáspár* 1621. március 3-i levele Batthyány Ferenchez. Országos Levéltár, Batthyány cs. lt. Miss.
72 Lásd: TT. 1892. évf. 300. o.
73 *Bethlen* 1621. március 22-i levele portai követeihez. Török-magyarkori államokmánytár, I. k. 266—268. o.
74 *Bethlen* 1621. április 18-i levele Illésházy Gáspárhoz. MTT. XXVII. k. 28. o.

Bethlen Thurzó Imrének — „kicsinytől fogva nagyig ismerik, eszével, sok szép intésivel, fenyegetésével, nevemmel való ígéretekkel azt az végházat, az országnak fő bástyáját megtarthassák".[75] Az elhárító feladatokkal megbízott Csuthy Gáspár mellé adta Hoffmann György komisszáriust is. Számukra a következő titkos utasítást küldte Kassáról:

— Ha az ellenség Érsekújvár alá érkezik, vegyék fel a császári táborban levő átpártolt Forgách nádorral az érintkezést. Időhúzás végett bocsátkozzanak minél hosszabb tárgyalásba vele, s próbálják elérni, hogy a császár vigye ki a hadakat az országból az országgyűlési tanácskozások befejezéséig, vagy parancsoljon nekik megállást, amíg a tárgyalások tartanak. Ezekre a tárgyalásokra azonban a várból ne menjen ki egyikőjük sem, hanem csak levelezés által érintkezzenek.[76]

Csuthy Gáspárnak és biztostársának a fő feladata az volt, hogy megakadályozzák a vár parancsnokát, Thurzó Szaniszlót az erősség feladásában. Erre szükség is volt, mert a hiú és ingatag jellemű főúr — noha családjával együtt bezárkózott a várba[77] — megijedve az ellenség erejétől, s nem bízva Bethlen felmentő csapatainak érkezésében, kapitulálni akart az ellenség előtt. Ekkor azonban a Csuthy Gáspár által titkon felbiztatott katonák fölzendültek, közrefogták, megmondták neki, hogy gyanússá vált előttük, s felszólították, hogy tudomásuk nélkül ne levelezzen senkivel. A megszeppent főúr mentegette magát és ígéretet tett, hogy haláláig védi a várat.[78]

Az Érsekújvárnál táborozó császári sereg erejét hírszerzők által kémleltette Bethlen tábornoka, Thurzó Imre is. Révay Péterhez írt levelének tanúsága szerint Thary Ferencet, udvari hadnagyát küldte titkon az ellenséges táborba. A hadnagy jelentette Thurzónak, hogy a császári sereg 10 000 gyalogosból, 4000 lovasból áll, 4 „öreg" ágyú és 7 kisebb falkon van velük.[79] Ez az adat megegyezik Bethlen március 22-i levelében foglaltakkal. A létszámadatok pontos ismerete ellenére a fejedelem március 25-én — bátorítás céljából — olyan dezinformációs értesítést küldött Illésházy Gáspárnak, hogy „mind is az ellenség hét ezer felett nincsen".[80] Június végén pontos kimutatást küldött a magán hírszerzés útján is értesült Thurzó Imrének a császári sereg erejéről, amely megegyezik azzal, amit Thurzónak jelentett Thary Ferenc.[81]

Ezek az adatok is bizonyítják többek között Bethlen pontos tájékozottságát a magyarországi hadszíntérről, és azt, hogy amikor pontatlan létszámokat közöl, azt tudatos tendenciozitással teszi. Annál pontatlanabb híreket kapott viszont a távolabbi hadszínterekről. Július végén közölte feleségével: több helyről jelentik, hogy a spanyolok ve-

75 *Bethlen* 1621. május 10-i levele Thurzó Imréhez. Bethlen pol. lev. 1879. 292. o.
76 *Bethlen* 1621. május 16-i titkos instructiója. TT. 1888. évf. 631—633. o.
77 Lásd *Thurzó Szaniszló* 1622. novemberi levelét Bethlenhez. EOE. VII. k. 119. o.
78 *Bethlen* 1621. május 25-i levele Thurzó Imréhez. Bethlen pol. lev. 1879. 307. o.
79 *Thurzó Imre* 1621. június 2-i levele Révay Péterhez. Pozsony, Szlovák Központi Levéltár, Révay corresp. 1621—29.
80 Lásd *Bethlen* 1621. május 25-i levelét Illésházy Gáspárhoz. MTT. XXVII. k. 32. o., és *Bethlen* március 22-i levelét portai követeihez. Török-magyarkori államokmánytár I. k. 268. o.
81 Lásd *Bethlen* pol. lev. 1879., 333—334. o.

reséget szenvedtek, Pfalzi Frigyes országát visszafoglalta, Mansfeld megverte a bajor sereget, sőt olyan jelentés is érkezett, hogy a császár meghalt.[82] Ezek olyan valóságnak meg nem felelő jelentések voltak, amelyek nem egy esetben kedvezőtlenül befolyásolták Bethlen stratégiai helyzetmegítélését és tervezését.

A Habsburg-ellenes szövetségesek nyugati hadszíntéren elszenvedett vereségei ellenére Magyarországon a fejedelem csapatai diadalmasan törtek előre nyugat felé, a császári sereg pedig visszamenekült a Csallóközbe. Az aktív hírszerzés természetesen ekkor sem szünetelt. Augusztus elején a fejedelem tudatta Illésházyval: *„Minekünk mind Morva, Slézia, Lengyelország felől untalan bizonyos híreink jönnek."*[83]

Thurzó Imre leveléből arról értesülhetünk, hogy a portyázó felderítő csapatok megérkeztek Ausztriából is és értékes híreket hoztak onnan. Ezeket előző nap értékelték ki haditanácson, *az ott elhangzottak azonban olyan titkosak, hogy nem írhatja meg azokat még édesanyjának sem, akit pedig általában minden katonai eseményről értesített.*[84]

Augusztusban Pozsonyt ostromolták Bethlen és a hozzá csatlakozott jägerndorfi herceg csapatai. A fejedelem innen értesítette feleségét, nem tudja pontosan felderíteni, mennyi gyalogos katonából áll a védőrség. Annyit tud csak bizonyosan, „hogy 20 zászlóalja német vagyon benn a várban, városban".[85]

Októberi leveléből részletesebb bepillantást nyerhetünk hírszerző szervezetének működésébe. Ebben a levélben a következőket írja feleségének:

„Ez órában érkezék Tököli Istvántól is levelem Késmárkról, mivel őket rendeltük követségben lengyel királyhoz. Bizonyosnak írja ő is, hogy az lengyeleknek nagy részét igen megverték (ti. a törökök) rettenetes rémülés és futás vagyon Krakkó táján is. Ezen cédulámat az öcsémnek (Bethlen István erdélyi kormányzónak) megmutathatod. *Elég szegény vigyázásban vannak a tisztviselők, hogy ilyen nagy dolgot is későn hallnak meg: ma tized napja, hogy Balling* (munkácsi kapitány) *ezt a hírt nekem megírta, de az öcsém a görögök és hazug oláhok hírét hiszi csak el, nem küld az táborban, noha könnyen megtehetné: Balling egy szegénylegény, mégis a táborban küldi szintén az lengyelek közé embereit."*[86]

Novemberben dunántúli főkapitányát Batthyány Ferencet korholta levelében: *„Csudálkozunk igen rajta, mi lehessen oka, hogy ily ritkán tudósít bennünket oda való állapotjok felől, holott kívántatnék felette igen, hogy érthetnők untalan, mi állapottal legyen kegyelmetek."*[87]

Bethlen 1621 végén Nikolsburgban békét kötött a császárral. A bé-

82 *Bethlen* 1621. július 26-i levele feleségéhez. TT. 1879. 213. o.
83 *Bethlen* 1621. augusztus 10-i levele Illésházy Gáspárhoz. MTT. XXIV. k. 41. o.
84 *Thurzó Imre* 1621. augusztus 15-i levele Czobor Erzsébethez. Biccsei Levéltár, Thurzó corresp. 894.
85 *Bethlen* 1621. augusztus 22-i levele feleségéhez. TT. 1882. 129. o.
86 *Bethlen* idézett levelét lásd TT. 1882. évf. 133. o.
87 *Bethlen* 1621. november 19-i levele Batthyány Ferenchez. Országos Levéltár, Batthyány cs. lt. Miss.

kekötésben II. Ferdinánd átengedte számára Felső-Magyarországot, elismerte Erdély önállóságát, megígérte a protestánsok üldözésének megszüntetését, a magyar rendi jogok tiszteletben tartását. Ez az egyezmény — tekintetbe véve a Bethlen számára kedvezőtlen nemzetközi erőviszonyokat — sikerként könyvelhető el. A Habsburg-uralom megszüntetéséért és a nemzeti monarchia létrehozásáért küzdő Bethlen azonban nem volt megelégedve az elért eredményekkel és csak a nemzetközi viszonyok kedvezőbbre fordulását várta, hogy új támadásra induljon korábbi célkitűzései megvalósításáért. Úgy látta, ez az állapot 1623-ban következett be.

Hadi előkészületeit az 1623-as hadjárat alkalmával is teljes titokban tudta végrehajtani, jóllehet a császári hírszerzés fokozott mértékben igyekezett beépülni a fejedelem közvetlen környezetébe. Az állandó kémek[88] mellett Eszterházy Miklós, Ferdinánd császár bizalmi embere, 1623 nyarán külön hírszerzőt küldött Erdélybe Bethlen terveinek felderítése végett. Ez a személy Gál Péter volt, akit a fejedelem a legszívélyesebben fogadott és „bizalmas" közléseivel teljesen félrevezetett. Legelőször is azzal, miszerint nyíltan elismerte, hogy támadásra készül, még hozzá 17 000 erdélyi katonával, a felső-magyarországi sereggel, 5000 janicsárral, 12 000 tatárral és 3000 román katonával. E tájékoztatással ellentétben a hírszerző — akit Bethlen szabadon engedett járkálni az országban — azt tapasztalta, hogy nem észlelhető hadfogadás, sőt a vele érintkezésbe került közkatonák szidják a fejedelmet és azt mondják, semmi kedvük őt szolgálni. (Nem tudta, hogy ezt a fejedelem utasítására mondták!)[89] Ily módon jelentése nyomán a császári udvarban azt a következtetést vonták le, hogy Bethlen nem készül támadásra, csak fenyegetőzik azzal. Ezt oly mértékben el is hitték, hogy még akkor sem tettek védelmi előkészületeket, amikor a fejedelem már Felső-Magyarországra vezette az erdélyi hadat! Igaz, hogy színleg egyezkedési tárgyalásokat kezdett Besztercebányán és mindenütt azt hirdette, nem akar támadólag fellépni. Közben csapatai felfejlődtek — jóformán az ellenség szeme láttára — és átlépve a királyi Magyarország békekötésben megvont határát, a morvaországi Hodolin városáig törtek előre szinte akadály nélkül. Itt körülzárták a készületlen császári sereget, amelynek fővezére, gróf Montenegro tábornagy volt.

A támadó sereg hátát Perényi Ferenc, az új kassai főkapitány biztosította esetleges váratlan lengyel támadás ellen. Perényi október 10-i levelében megdicsérte a bártfai tanácsot, amiért az a lengyelországi híreket jelentette neki. *„Kegyelmeteket azért mostan is kérjük, sőt ugyan parancsoljuk is, hogy Kegyelmetek ismét mindjárást az ő felsége* (ti Bethlen) *parancsolatja szerént Lengyelországba bizonyos emberét bocsássa, hogy ha valami gonosz szándékokat látnak az lengyelek-*

88 Lásd pl. *Pázmány Péter* 1623. március 16-i levele II. Ferdinándhoz. Eszterházy Miklós Magyarország nádora. II. k. 17—18. o.

89 *Gál Péter* 1623 júniusában kelt jelentése Eszterházy Miklóshoz. EOE. VIII. k. 138—143. o.

nek, mindjárást adja értésünkre, hogy így én is kegyelmeteknek lehessek jó akarattal."[90]

A nyugati hírszerzés és elhárítás irányítását most is közvetlenül személyesen Bethlen végezte. Novemberben a hodolini táborból közölte szövetségesével Illésházy Gáspárral: *„Egy csatát* (hírszerző-felderítő katonai egységet) *bocsátottam Olmucz felé avégre, hogy hírt érthessünk az lengyel segítség jövetele felől, kivel az ellenség magát biztatja. Az vitézek Olmuczon fellyül szintén a sléziai határig az havas aljáig mentenek, de sohul semmi olyan derekas embert nem kaphattak, kitől bizonyost érthettek volna, mivel az pogánság rablása elől mindenütt elfutott az ország népe, hanem valami paraszt emberek beszéllettek . . . de bizonyost nem mondhattak azok is hallomásnál egyebet. Kegyelmed közelebb lévén Olmuczhoz talán bizonyosbat érthet és engemet tudósítni el nem mulatja. Én is újabb csatát bocsátok oda, ha mit érthetnék felőlök, akarnám."*[91]

A kedvezőtlenné fordult nemzetközi erőviszonyok a kiváló hírszerzésen és elhárításon alapuló eredményes hadjárat ellenére sem eredményezték a fejedelem célkitűzéseinek megvalósulását. Bethlen ismét kénytelen volt kompromisszumos békét kötni, amelyet azonban most sem tartott véglegesnek, s bízott a kilátások megjavulásában. Közben a császári hadvezetést állandó bizonytalanságban tartotta tervei, erőviszonyai felől. Réz András, Rákóczi György tisztviselője jelentette többek között 1625 nyarán gazdájának Szakolcáról:

„Ide fölötte igen tartanak az erdéli fejedelemtül, valahol elmegyen ember, mindütt csak arról tudakoznak, ha sok hada lehet-é (ti. Bethlennek) *s én ha mondom, hogy semmi hadat nem hallottam, csudásnak tetszik nekiek."*[92]

A Bethlen elleni császári hírszerzést a fejedelem régi személyes ellensége, Eszterházy Miklós nádor irányította. Áprilisban Eszterházy kémei azt jelentették, hogy Bethlen pünkösd után támadásra indul, mire a nádor már április végén mozgósítást rendelt el.[93] Május végén a konstantinápolyi császári követ is jelentette Ferdinándnak, hogy a kapott bizalmas értesülések szerint Bethlen aratás után 30—40 000 katonával a királyi területre támad, s számítani lehet rá, hogy sok prédára váró török katona is csatlakozik majd hozzá.[94]

A portai követ jelentése a támadási szándékot és időpontot illetően pontos volt, de a létszámok terén ismét téves értesülések tapasztalhatók. A fejedelem diplomáciai szolgálata élénken tevékenykedett Nyugat-Európában 1625—1626-ban is, s nagy koalíciós támadást készített elő a Habsburg-blokk ellen. Szövetségesei — a dán király serege, valamint Mansfeld hadvezér angol zsoldon tartott katonasága azonban vereséget szenvedtek még Bethlen megindulása előtt. *Így, amikor a*

90 *Perényi Ferenc* 1623. október 10-i levele Bártfa tanácsához. Bártfa, Városi Levéltár.
91 *Bethlen* 1623. november 10-i levele Illésházy Gáspárhoz. MTT. XVIII. k. 58—59. o.
92 Lásd többek között *Gindely:* Okmánytár . . . 361—362. o.; *Réz András* idézett jelentése: TT. 1894. 675—676. o.
93 Lásd *Jászay:* Tudománytár. 1837. IV. 176. o., továbbá Lőcse, Szepes vármegye Levéltára, Fasc. III. n. 177., 180.
94 Eszterházy Miklós Magyarország nádora. II. k. 289., 293—294. o.

fejedelem 1626 szeptemberében az előzetes megegyezések szerint támadásba lendült, ismét egyedül került szembe az ellenséggel. Csupán Mansfeld vert serege csatlakozott hozzá, amely az egyesülés végett Magyarországra jött, vagy pontosabban menekült az őt üldöző, Wallenstein császári tábornagy által vezetett hadsereg elől, s mintegy 16—18 000 főnyi, nem nagy harcértékű török sereg, Murtéza budai pasa parancsnoksága alatt.

A fejedelem augusztus 19-i levelében értesítette régi szövetségesét Illésházy Gáspár Trencsén megyei nagybirtokost, hogy most érkezett meg Gyulafehérvárra bizalmi embere Mansfeld seregétől. Fel kell vennie a harcot a császári sereggel, mert ha teljes győzelmet aratnak azok, ugyanazt teszik a magyarokkal, amit a csehekkel cselekedtek. Kérte Illésházyt, hogy e levél vivőjét juttassa el Mansfeldhez álruhában.

„Ha különben nem lehetne is, csak valami olá (pontosabban szlovák pásztor) *habitusban, haját, szakállát azokhoz aptáltatván és igen meghitt jó kalauz emberit rendelvén melléje, valami ösvényeken vigyék által, kiknek fáradságokért száz avagy annál több forintot* (összehasonlításként: egy gyalogos katona havi zsoldja amiből megélt 2 forint volt!) *is adasson Kegyelmed, kit mindjárt refundáltatunk Kegyelmednek."*

Ismételten felhívta Illésházy figyelmét arra is, hogy *„minden oda való állapotok és császár tisztviselőinek magok viselése felől, hogy minket tudósítson gyakorta, kegyelmesen kévánjuk".*[95]

A fejedelem hírszolgálatát azonban komoly veszteség érte, mert — amint arról Eszterházy Miklós leveléből értesülünk — elfogják egy fontos kémjét, *„kinél nagyon sok titkos levelek is voltanak".*[96] A hírszerző elfogása azt eredményezte, hogy Bethlen csak augusztus 16-án kapott biztos értesüléseket szövetségeseinek közeledéséről, s így csak elkésve, augusztus 17-én rendelt el mozgósítást hadainak. Augusztus végén részletes hírszerzési utasítást küldött Illésházy Gáspárnak, az ellenség szándékainak és erejének felderítésére. Ennek módozatát a következőképpen ajánlotta:

— Illésházy a nádorhoz *„meghitt embereit bocsássa, panaszkodván neki az ellenségnek* (Mansfeld seregének) *Slézia szélibe való érkezése felől, sőt úgy érti közhírrel, hogy az mi hadainknak is elöljárója 6000 lovas* (a valóságban kb. a fele!) *útban vannak . . . , kik ha Trencsén vármegyében jönek ellenek való állásra az vármegye elégtelen, várakban kelletik szorulni előttük, de ha ellenségesen kezdi parancsolni, hogy viselje az vármegye ellenére magát, nem lévén ő Felségének* (ti a császárnak) *oly presidiumja mellettek, kivel resistálhassanak, valahol kit kaphatnak, levágják és az egész vármegyét hamuvá teszik: mit kelletik cselekedni Kegyelmeteknek érteni kívánja tőle* (ti. a nádortól)."

Ugyanilyen követséggel Bécsben is bocsásson Kegyelmed de igen igaz emberét, interim azoknak szemek, fülük és jó okosságuk cum

95 MTT. XXVII. k. 86—87. o.
96 *Eszterházy Miklós* 1626. augusztus 22-i levele Nyáry Krisztinához. TT. 1901. évf. 382. o.

magna industria legyen, minden odavaló állapotoknak ügyekezzenek végére menni és valamit érthet kegyelmed, minket in rerum veritate tudósítson szüntelen.

Az felküldést pedig minden héten egyszer egyszer el ne mulassza Kegyelmed, újabb-újabb hírrel értetvén őket az ellenségnek (ti. Mansfeld hadának) *állapotja felől. Ezt ha cselekedi Kelmed, amoda is statisfaciet s mi nekünk is segíthet az igaz informatiokkal.*"

Néhány nappal később Bethlen táborából egy K. K. fedőnév alatt író ismeretlen egyén szólította fel Illésházyt a hírközlésre, megnevezve annak útját-módját is: „Ha mi hírei vannak Nagyságodnak Bécs felől, Sléziából, Morvából és egyéb helyekről, szüntelenül tudósítsa Nagyságod állapotjok felől ő Felségét (ti. Bethlent). Morvából Zierotin (a már korábban említett emigráns főúr), Sléziából Szunyogh Gáspár által. *Palatinus actáit Eszterhás Gábor által értheti* ... a postákra kik Lengyelországban jönnek mennek vigyáztasson titkon."[98]

Szeptember közepén Bethlen ismételten kérte a folyamatos hírszerzést Illésházytól, megjegyezve: „Kegyelmednek édes öcsénk abban jó müdja vagyon, hogy minket gyakorta tudósítson az állapatokról, mert *emberei jöhetnek-mehetnek az táborban* (ti. a császári táborban) is, ha okoskodik Morvában Sléziában az szerént." A híreket most Véglesbe küldje Pogrányi Györgyhöz, aki majd eljuttatja azokat a legrövidebb úton a fejedelemhez. Amint előbbre nyomulnak, meg fogja írni kinek küldje a jelentéseket.[99]

A hírhálózatban azonban újabb fennakadások keletkeztek, mert Bethlen még szeptember 25-én sem tudta, hol tartózkodnak szövetségesei! E napon arra kérte Illésházyt, küldje hírszerzőjét Troppauba a dán király főkapitányához Bethlen levelével. Közben vigyázzon az ellenség aktáira „bizonyos emberit bocsátván közéjük valami praetextussal".[100]

Az összeköttetést Mansfeld hadával nem sikerült idejében megteremteni, így Bethlen szeptember utolsó napjaiban nélkülük, az utolsó pillanatban csatlakozó török segélyerővel került szembe Wallenstein erős seregével Drégelypalánknál. A váratlan találkozás először életében készületlenül érte Bethlent. Most sem vesztette el azonban a fejét, hanem félrevezetve az ellenséget, egy éjszakára fegyverszünetet kötött vele, s ez alatt észrevétlenül elszakadt a császári seregtől. A hadtáp bázisától távol került császáriak nem merték követni őt kelet felé, hanem maguk is visszavonultak nyugati irányba. Így Bethlen megszabadult az általa is biztosnak vélt vereségtől, s miután Mansfeld serege csatlakozott hozzá, maga lépett fel támadólag a császáriakkal szemben, akiket lassú, fárasztó, fogyasztó harcban kiszorította az ország területéről.

Nyugati szövetségeseitől cserben hagyva kénytelen volt ismét békét

97 *Bethlen* 1626. augusztus 26-i és 29-i levele Illésházy Gáspárhoz. MTT. XXVII. k. 88—91. o.

98 *K. K.* 1626. augusztus 30-i levele Illésházy Gáspárhoz. Nyitra, Illésházy cs. lt. corresp. 37. sz.

99 MTT. XXVII. k. 93. o.

100 *Gindely:* Okmánytár ... 419. o., továbbá MTT. XXVII. k. 96. o.

kötni. Élete hátralevő éveiben Oroszországgal szövetkezve egy nagy kelet-európai koalíció összehozásán fáradozott. Tervei megvalósulása előtt, 49 éves korában, 1629-ben szólította ki az élők sorából a váratlan halál.

*

Bethlen Gábor korának kiemelkedő képességű politikusa és uralkodója volt. A magyar és európai történelem oly nagy alakja, akiben szerencsésen egyesült a kiváló diplomata, a kiváló hadszervezővel és hadvezérrel. A kortárs Kemény János följegyzése szerint Bethlen a katonai pályát szerette legjobban.

„Ez nagyemlékezetű Bethlen Gábor — írja — igen martialis ember vala, kitől hallottam mondatni: hogy csak volna más ki procurálná az hadak fizetését, s derék hadaknak egyben szerzését s újítását, profontolását, egyébiránt *az hadviselést abban való minden molestiákkal örömest felvenné* és soha honnyában lakni békességben nem kívánna, hanem hadakozásban töltené egész életét. Nagy gyönyörűsége volt hadainak mustrálásiban, rendeléseiben, az jó vitézlő emberekben."

A kortársait élesen bíráló Kemény János Bethlen Gábort olyan nagy fejedelemnek értékelte, „kihez hasonló magyar Mátyás királytól fogva és István királyon kívül nem hallatott, nem is remélhetni". S ő, aki szintén gazdag életművet hagyott maga után a magyar históriában, így zárta „Önéletírás"-ában a Bethlen Gáborral foglalkozó részt:

„Ez nagy fejedelemnek mind magában levő virtusokat, s mind viselt nagy dolgait csak leírni is, avagy meggondolni is sok és dicséretet érdemlő dolog volna . . ."[101]

Életművének, államférfiúi és hadvezéri tevékenységének természetesen csak egyik része volt a hírszerzés és elhárítás megszervezése és irányítása több mint másfél évtizeden keresztül. Noha a gazdasági eszközök korlátai általában rányomták bélyegüket Bethlen tevékenységére, *hírszerzése és elhárítása a korabeli Európa fölöttébb hatékony ilyen jellegű szervezetei közé tartozott.* Ha ennek okait kutatjuk, több körülményt kell figyelembe vennünk. Mindenekelőtt azt, hogy Bethlen felismerve a történelmi szükségszerűséget — pénzt, fáradságot nem kímélve —, igyekezett a lehető legtökéletesebb hírszerző és elhárító szervezetet létrehozni. Ugyanakkor titoktartó természete, nagy emberismerete, politikai éleslátása, rendkívül fejlett diplomáciai érzéke fölöttébb alkalmassá tette személyét a hírszerző és elhárító szolgálat megszervezésére és vezetésére. A fejedelem titoktartó szokásait sokan a kortársak közül ravaszsággal, fondorlatos természettel magyarázták. Az kétségtelen tény, hogy a fejedelem talán egyetlen kortársát sem avatta be teljesen terveibe. Még a hozzá legközelebb állók is inkább csak részleteket ismertek messzemenő politikai célkitűzéseiből, elgondolásaiból. Ma már nehéz lenne pontosan kibogozni, hogy ebben a titkolózásban mennyi volt a föltétlenül szükséges óvatosság és meny-

101 *Kemény János:* Önéletírása és válogatott levelei, Budapest, 1959., 149—151. o.

nyi a már szükségtelen, eltúlzott bizalmatlanság. Annyi kétségtelen tény, hogy mindkettő szerepet játszott. Az alapvető ok azonban az volt, hogy Bethlen nagy terveihez viszonyítva mindig olyan csekély erőforrásokkal rendelkezett, ami már önmagában is a legszigorúbb titoktartást, a való helyzet állandó ködösítését követelte meg tőle. Rá volt kényszerülve, hogy szövetségest és ellenséget egyaránt félrevezessen katonai potenciálját és terveit illetően. Előbbit azért, hogy merjen rátámaszkodni, merjen bízni benne, utóbbit pedig, hogy tartson tőle. A katonai és politikai erőviszonyok pontos ismeretét a fejedelem kizárólag saját számára tartotta fenn. Tulajdonképpen korának általános diplomáciai szokásait követte ebben is, csak erőforrásainak csekély volta fokozottabb mértékben ráutalt e módszer igénybevételére, mint gazdagabb, hatalmasabb uralkodó kortársait.

Bethlen helyzete sohasem volt olyan kedvező, hogy nyílt kártyákkal játszhatott volna. Különben a korszellem, ha szavakban elítélte is a politikai fondorlatok alkalmazását, a valóságban a politika sarkkövévé tette a rosszhiszemű ígérgetést, barát és ellenség tudatos félrevezetését. Bethlen kiváltképpen mesterien alkalmazta ezeket a módszereket, ami módfelett nagy haragot váltott ki ellenségeiből.

A fejedelem nemcsak a hírszerző szolgálat megszervezésében vett részt személyesen, hanem a híranyag feldolgozásában is. A beérkezett értesüléseket minőségileg osztályozta. Egyik levelében például azt olvashatjuk, kihallgatott egy elfogott császári közkatonát, aki ugyan sokat beszélt, „... *de afféle közönséges vitézlő rend között nem lehet semi igaz hír, kin valamit építhetne ember*".[102] A beérkezett híreket bemetszette, egyeztette, többször ellenőrizte, s csak azután tekintette hitelesnek. Még így sem sikerült minden esetben pontos helyzetképet nyernie, mert némely hírszerzőjének képzetlensége, kényelmessége vagy tudatos hazugsága sok pontatlan adat birtokába juttatta. A hírek következetes ellenőrzése, több oldalú bemetszése azonban megóvta az irreális helyzetmegítélésektől, illetve lehetővé tette a korrigálást, s ennek eredményeként hadserege nem is szenvedett vereséget az ellenségtől abban az időben sem, amikor a Habsburgok és szövetségeseik leverték a cseh felkelést és diadalmaskodtak egész Európában.

Ha részleteiben vizsgáljuk a fejedelem hírszerző és elhárító szolgálatának tevékenységét, megállapíthatjuk, hogy azt a mennyiségi és minőségi munka helyes összhangjában kialakítására irányuló törekvés jellemezte. A négysíkú hírszerző és elhárító szolgálat emberei nagy mennyiségű értesülést juttattak el Bethlenhez Londontól Moszkváig, a svéd királyi udvartól a szultáni udvarig terjedő hatalmas területről. E jelentős része szóbeszéden alapuló értesülés volt, vagy éppenséggel dezinformatív célzattal terjesztett adat, amelyeket ki kellett szűrni ahhoz, hogy pontos helyzetkép alakulhasson ki. Ezt a fejedelem azáltal érte el, hogy minőségileg osztályozta a hírszerzők személyét szaktudás, politikai meggyőződés és egyéb szempontok alapján. Az kétségtelen tény, hogy Bethlen hírszerzői titokban végzett életveszélyes mun-

102 MTT. XXVII. k. 101. o.

kájukkal nagymértékben hozzájárultak a fejedelem politikai és katonai eredményeihez, ahhoz, hogy Bethlen Gábort ma is méltán Erdély legnagyobb fejedelmének értékeljük — Kemény János szavai szerint — *„mind két hatalmas császárokat* (ti. a Habsburg uralkodót és a török szultánt) *in aequilibrio tartja vele magához és hazájához, egyebek rettegik vala: az magyar nemzetet elhíresítette vala".*[103]

Valóban, Bethlen Gábor háborúi jelentős mértékben befolyásolták nemcsak Magyarország és Erdély sorsának alakulását, hanem a harmincéves háború első két szakaszáét is. Sőt, bizonyos időszakokban a fejedelem hadserege katonai súlyánál és harcértékénél nagyobb szerepet játszott az európai méretű küzdelemben. Főként akkor, amikor szinte egyedül folytatta a harcot Európában a diadalmaskodó Habsburgok ellen, ezzel lekötötte erőiket, s harcával ébren tartotta a fegyveres ellenállás lángját a legnagyobb Habsburg diadalok idejében is.

ЛАСЛО НАДЬ:

РАЗВЕДЫВАТЕЛЬНАЯ СЛУЖБА И КОНТРРАЗВЕДКА ГАБОРА БЕТЛЕНА

Резюме

Предпосылкой военных успехов Габора Бетлена было то, что князь планировал свои военные походы, располагая достаточно широким кругом данных, по сравнению с общим уровнем знаний того времени. Он располагал точными знаниями о местности сосредоточения войск, о возможном театре военных действий, о мощи и намерениях противника. Приобретение необходимых для этого данных, естественно, становилось возможным лишь благодаря тому, что Бетлен располагал отличной разведывательной службой, агентурной разведкой и контрразведкой. Прилагая большие усилия, не считаясь с материальными затратами, он организовал в повышенной мере необходимую для маленькой Трансильвании разведывательную службу, с такой же тщательностью следил он и за тем, чтобы по возможности сорвать успех намерений противника, преследовавших те же цели.

Разведслужба и агентурная разведка Бетлена основывалась на разведывательной службе князя, а также на постоянной или периодической службе разведки городов, комитатов, а также некоторых более могущественных вельмож, и кроме того на деятельности по «захвату языка» боевых разведывательных отрядов, организуемых во время войны. Передача сведений обычно проводилась по «почте», разведчикам была известна тайнопись, и они пользовались шрифтами.

В то же время Бетлен прилагал все усилия для того, чтобы свои планы и силу своих войск держать в тайне перед противником. В интересах этого он мастерски применял дезинформацию, преподносил разведывательной службе противника ложные сведения, сознательно дезориентирующие данные. Наряду с ловким ведением дезинформационной деятельности он самым строжайшим образом следил за сохранением тайны, и соблюдение военной тайны он строго требовал также и от своих подчиненных командиров. Когда он не готовился к наступлению, то через своих подставных людей, распространял слухи о военных приготовлениях, когда же в действительности готовился к военному походу, то повсюду оглашал свои мирные намерения. Армия, которая вела боевые действия с широким применением военных «фортелей», успешно выступала против армий Габсбургов и их союзников, и обеспе-

103 *Kemény J.*: i. m. 149—150. o.

чила почетное место как для себя, так и для своего небольшого государства в первом крупном военном столкновении общеевропейского масштаба — в тридцатилетней войне.

LÁSZLÓ NAGY:

DER KUNDSCHAFTER- UND ABWEHRDIENST GÁBOR BETHLENS

Resümee

Eine Vorbedingung der Erfolge Gábor Bethlens war, daß er bezüglich des allgemeinen Niveaus der damaligen Kenntnisse seine Kriegszüge im Besitze ausgedehnter Datenmengen plante. Er hatte genaue Kenntnis über das Terrain des Aufmarschgebietes, über den möglichen Kriegsschauplatz, über Stärke und Absichten des Feindes. Die Beschaffung der bezüglichen Kenntnisse war natürlich nur möglich, wenn Bethlen über einen ausgezeichneten Aufklärungs-, Kundschafter- und Abwehrdienst verfügte. Mit großer Mühe, keine Kosten scheuend hat er seinen Nachrichtendienst, der für das kleine Siebenbürgen in gesteigertem Maße notwendig war, ausgebaut; mit ähnlicher Sorgfalt war er darauf bedacht, die ähnlichen Absichten des Feindes zu vereiteln.

Das Aufklärungs- und Nachrichtennetz Bethlens fußte auf dem Nachrichtendienst des Fürsten, der Städte, der Komitate, sowie dem ständigen oder gelegentlichen Nachrichtendienst einiger mächtigerer Großgrundbesitzer, weiterhin im Kriegsfalle der Kundschafterabteilungen. Die Nachrichten wurden im allgemeinen „per Post" weitergegeben, die Geheimschrift war bekannt und wurde auch gebraucht.

Zu gleicher Zeit unternahm Bethlen alles, damit seine Pläne, die Stärke seiner Truppen dem Feinde verborgen bleiben. In diesem Sinne hat er die Desinformation, die Versorgung des feindlichen Nachrichtendienstes mit Gerüchten, absichtlich irreführenden Daten meisterhaft angewandt. Parallel mit der geschickten Desinformationstätigkeit achtete er strengstens auf Geheimhaltung und forderte auch von seinen Unterführern unnachsichtlich die Geheimhaltung der Kriegsgeheimnisse. Wenn er keinen Angriff beabsichtigte, ließ er durch seine Leute Nachrichten über Kriegsvorbereitungen in Umlauf bringen, und wenn er einen Kriegszug vorbereitete, verkündete er seinen Friedenswillen. Mit seiner, „Kriegslisten" reichlich anwendenden Kriegsführung trat sein Heer den Armeen der Habsburger und ihrer Verbündeten mit Erfolg entgegen und sicherte sich selbst, sowie seinem kleinen Lande in dem ersten großen europäischen Konflikt, im Dreißigjährigen Kriege einen ehrenhaften Platz.

AZ ÚJ MAGYAR HADSEREG AKNAKUTATÓ ÉS TŰZSZERÉSZ ALAKULATAINAK TEVÉKENYSÉGE

GELLÉRT TIBOR

1. Adatok Magyarország elaknásításának méreteiről

Az 1944 őszén visszavonuló és Magyarország területén védelemre berendezkedő fasiszta német csapatok és csatlósaik a több mint fél évig tartó hadműveletek során az ország területének egy részét elaknásították, hogy azzal is fékezzék a szovjet alakulatok előnyomulását. Ennek során nemcsak a főbb út- és vasútvonalakat, közlekedési csomópontokat, fontosabb objektumokat és ezek környékét aknásították el, hanem aknamezőket telepítettek a szántóföldeken, számos községben és egyéb településen is.

A szívós és váltakozó kimenetelű harcok részvevői — támadók és védők egyaránt — igyekeztek műszaki zárakkal, aknamezőkkel biztosítani harctevékenységüket. A legkülönbözőbb típusú aknák tömege került a föld alá és a föld felszínére.

A felszabadulás után hazánk területén mintegy 100—120 ezer katasztrális hold elaknásított szántóterület jelentett életveszélyt a lakosság számára.[1] Az elaknásított erdőkről, mezőkről és településekről összesített adat nem áll rendelkezésünkre, viszont a részadatokból is képet nyerhetünk a veszély nagyságáról. Előljáróban megemlítjük, hogy például Tetétlen pusztán (Nagykőrös mellett) 80—100 katasztrális holdnyi aknamező volt. Az ország területén — egy 1968-ban közölt adat szerint — mintegy 1200 hektárnyi terült várt aknamentesítésre.[2]

A robbanótestek hatástalanítása az újjáépítés feltételei közé tartozott, mivel elaknásított városaink, falvaink, mezőgazdasági területeink, szárazföldi és vízi útjaink nemcsak állandó életveszélyt jelentettek, hanem egyben gátolták a termelőmunka megindulását, továbbá a demokratikus intézkedések egy részének végrehajtását. Így például az aknaveszély sok helyen lehetetlenné tette a földreform-törvény végre-

1 HL. Béketárgyalások anyaga. A/I/69. sz.
2 Magyar Nemzet, 1968. december 1. — Az 1200 hektárnyi terület 80 százalékában erdő.

hajtását: az elaknásított területeken nem lehetett földet mérni és osztani.

A polgári szervek átiratok százaiban igényeltek aknakutató járőröket és műszereket a Honvédelmi Minisztériumtól. A nagybajomi földigénylő bizottság például azzal indokolta kérelmét, hogy az utcák és a mezőgazdasági területek annyira alá vannak aknázva, hogy nincs életbiztonság. A község 18 000 katasztrális hold mezőgazdasági földterületén nem lehet munkát végezni.[3] A Földművelésügyi Minisztérium a közellátási érdekekre hivatkozva kérte Somogy, Tolna és Fejér megyék tógazdaságainak aknamentesítését.[4]

Az elhúzódó és rendkívül heves harcok következményeként különösen a dunántúli területek kerültek fokozottabb mértékben elaknásításra. A kaposvári 41. honvéd kiegészítő paracsnokság 1945. április 19-én kelt jelentése döbbenetes képet tár elénk a Balatontól délre eső területekről: „Jelentem, hogy a lezajlott harcok után Nyugat-, Észak-, Kelet-Somogyban és a Balaton déli partján összesen közel 170 km hosszú sávban, ahol az arcvonal közel négy hónapig húzódott, számtalan érintő, tányér »g« akna, valamint fel nem robbant akna és tüzérségi lövedék fekszik." A jelentés a továbbiakban beszámol arról, hogy Nagybajomnál több ezer halott fekszik temetetlenül, mert az aknamezők miatt nem lehet megközelíteni őket. Az aknamezők felszámolása végett érintkezésbe léptek a Vörös Hadsereg helyi parancsnokságával, ahonnan segítséget kértek az aknák eltávolítására. A felszedendő aknák számát több mint 100 000-re becsülték.[5] Az aknaszedést különösen veszélyessé tette az a körülmény, hogy a gabona benőtte az aknanyomokat. A jelentés felhívta a figyelmet rá, hogy ha az aknamentesítést nem kezdik meg, illetve nem fejezik be idejében, aratáskor sorozatos szerencsétlenségek történhetnek. Ezért a kiegészítő parancsnokság a honvédelmi minisztertől egy utász egység kirendelését kérte, valamint — annak beérkezéséig — a már működő aknakutató járőr számára egy aknakutató műszer és három kiképzett nyomozókutya kiutalását.[6]

Sokszor a szovjet katonai parancsnokságnak kellett gyorsabb cselekvésre ösztönöznie a Honvédelmi Minisztériumot. Esztergom város szovjet katonai parancsnoka például 1945. november 7-én a honvédelmi miniszternek címzett levelében kérte a Komárom megye területén szétszórtan levő és már összegyűjtött aknák, lőszerek mielőbbi hatástalanítását, mert azok — őrizetlenül hagyásuk következtében — sok balesetet okoznak.[7]

A Pécel-i Nemzeti Bizottság a földművelésügyi minisztertől kért segítséget, hogy aknákat észlelő műszert juttassanak az időközben megalakult és ott dolgozó aknakutató járőrök részére.[8]

3 HL. HM. 1945/Eln. 28 173. sz.
4 Uo. 69 860. sz. — A Földművelésügyi Minisztérium 1945. július 25-én kelt átirata.
5 A becslés túlzottan szerény volt, mert később — pontosabb felmérés alapján — kiderült, hogy Somogy megyében több mint 400 ezer akna volt telepítve. (Lásd HL. HM. 1945/Eln. 28 728. sz., július 7-én kelt iratot.)
6 HL. Pécsi 4. honvéd kerületi parancsnokság iratai [1945/Eln. 402. II. sz.]
7 HL. HM. 1945/Eln. 47 342. sz.
8 Az ügydarab 1945. május 24-én kelt. — Az FM a kérelmet átküldte a HM-hez, mivel az igényt nem tudta teljesíteni. (HL. HM. 1945/Eln. 25 540. sz.)

Az aknakutatás veszélyességét nagy mértékben fokozta, hogy a németek a kutak kávájához, ajtó- és ablakkilincsekhez, ágyak lábához rögzítettek aknákat.[9] Több helyen előfordult, hogy a harcok során elesett katonák testéhez is aknákat erősítettek. Sok egészségügyi katona pusztult el, vagy vált rokkanttá, amikor az elesetteket gyűjtötte össze.[10] Kisiván Imre aknakutató elbeszélése szerint egy alkalommal vadonatúj német esőköpenyt látott lógni a fán. Már éppen le akarta emelni, amikor a napfény megcsillant egy dróton, ami a köpeny alól a földbe vezetett. Felismerte, ha leemeli az esőköpenyt, az akna felrobban alatta. Más alkalommal egy templom aknamentesítéséhez hívták ki, melynek aknásított ajtaja a kilincs lenyomásával felrobbant volna. Nagyatádon a háztetőkön keresztül kellett a lakóházakba bemenni, hogy az aknamentesítést elvégezhessék.[11]

Elsősorban a polgári lakosságot sújtotta az úgynevezett „üvegakna" telepítése is. A parasztok kimentek a földekre és meglepte őket a műkristály tálakhoz hasonló tárgyak sokasága. Szép külsejük miatt elsősorban a gyermekeknek tetszett, de sokszor a felnőttek sem tudták megállni, hogy fel ne vegyék. Ha hozzányúltak, azonnal robbant. A halált nem minden esetben a robbanás okozta, bár az akna tenyérnyi üvegszilánkjai is súlyos sérüléseket idéztek elő. A fő veszélyt az aknában elhelyezett különféle mérgekkel vegyített kátrányos folyadék jelentette, ami a sebbe kerülve vérmérgezést okozott. Aki közel volt a robbanáshoz, főleg a szemén szenvedett súlyos sérüléseket, sőt gyakran meg is vakult.

Az akamentesítés veszélyét méginkább fokozta, hogy az aknák már hosszú ideje a földben voltak, a fémes részek megrozsdásodtak, a gyújtószerkezetek viszont a legkisebb érintésre is működésbe jöttek. Ezért természetes, hogy az aknamentesítéssel foglalkozók számára szigorú előírásokat léptettek életbe. A mentesítést végzők oktatása, képzése és a veszélyre való figyelmeztetése állandó feladat volt. Az előírások könnyebb elsajátítása érdekében készítették el és terjesztették a tűzszerészek, aknakutatók *„10 paracsolatát"*. A szellemes, humoros megfogalmazás eredményeként a katonák könnyen megjegyezték a tudnivalókat. Nem kétséges, hogy azok betartása sokak életét mentette meg. Több mint két évtized távlatából érdemes felidézni a parancsolat teljes szövegét:

„10 PARANCSOLAT
TŰZSZERÉSZ, ILLETVE AKNAKUTATÓ RÉSZÉRE

1. A megsemmisítendő lőszert, aknákat, bombákat és egyéb robbanó anyagot vagy ismered vagy nem. Fél tudás nem ismeret, hanem mindenkor saját és esetleg bajtársaid életébe kerül.

9 HL. Bolgár gyűjtemény. *Alekszandr Dimov* visszaemlékezése. Felhasználta *Godó Ágnes:* Drávától a Muráig. Budapest, 1965., 222. o.

10 *Kisiván Imre* és *Grósz József* aknakutató tisztesek visszaemlékezése. Saját gyűjtés. Felhasználtam: „Somogy megye aknamentesítése" c. tanulmányomban. Sorsforduló, Kaposvár, 1969., 80—103. o.

11 Uo.

2. Ne tartsd magadat mindentudónak és legjobb szakembernek. A jó pap holtig tanul — így szól a közmondás. A tűzszerész (aknakutató) sem tudhat mindent. — Ha valamit nem tudsz, vagy nem biztos, ne kísérletezz, hanem kérdezd meg parancsnokodat, vagy más bajtársaat. Oktatásukért légy hálás és ne vedd megszégyenítésnek.

3. A hatástalanított, tehát szerinted már nem veszélyes lőszert, vagy aknát, szintén úgy kezeld, mint a veszélyeset. Ebből bajod soha nem származhat. Hisz jól tudod: Ha Isten úgy akarja, a kapanyél is elsül.

4. Lőszert, aknát, bombát stb. hatástalanítani tilos, még akkor is, ha a szakszempontból az lehetséges lenne. Soha nem tudhatod, ki szerelte azt a gyárban, nem szabotált-e az illető.

A földbe telepített aknát kézzel ne emeld ki, mert nem látod, hogy nincs-e felszedés ellen biztosítva. Ne legyél felfedező, jobb, ha csak annyit végzel, amit tanultál, minthogy felrobbanj.

5. Ha lőszert robbantasz, úgy ne sajnáld a fáradságot, ássál egy gödröt, amibe a lőszert belehelyezed és befeded, ezáltal úgy embertársaid, mint magadat megkíméled a repeszektől, valamint attól, hogy a robbanás ereje az esetleg fel nem robbant lőszert szétszórja és ezeket keresgélni kelljen.

6. Ha robbantasz, gondolj arra, a te ablakod is a közelben van. Csak akkor robbants, ha meggyőződtél, hogy az összes általad elrendelt biztonsági óvintézkedéseket tényleg végrehajtották.

7. Tömörülést ne tűrj. Csak az legyen a munkahelyen, akire feltétlenül szükséged van. Nézőkre, bámészkodókra nincs szükség. Azok csak a munkádat zavarják, és véletlen robbanáskor növelik a koporsók számát.

8. Robbantás után ne rohanj azonnal a robbantási helyre, hanem várj néhány percet. Mindig lehet utórobbanás! Ha robbanás valamely oknál fogva nem történt volna, úgy 15 percig várjál, mert annyi időn belül a robbanás a gyújtózsinór lassú égése miatt még bekövetkezhetik.

9. Veszélyes lőszert ne szállíts, mert robbanás esetén beláthatatlan baj származhat belőle. Mindenkor tarsd be a lőszer szállításánál előírt biztonsági szabályokat.

10. A sebkötöző csomag legyen nálad, de hagyd otthon a pálinkás üveget. Részeg ember nem ember, egész férfi kell a munkában."

Az aknamentesítés nehéz munkáját az új magyar hadsereg nem egyedül végezte. A felszabadító szovjet és bolgár hadsereg műszaki alakulatai a háború után is részt vettek az aknamentesítésben, és tapasztalataikat mindenkor megosztották a magyar tűzszerészekkel.

2. A szovjet és a bolgár katonák aknamentesítő tevékenysége

Hazánk területének aknamentesítését a felszabadító szovjet és bolgár csapatok műszaki alegységei kezdték el. A háború ideje alatt ezek az alakulatok elsősorban ott tevékenykedtek, ahol azt a további előrenyomulás érdekei megkövetelték. Az elaknásított utak, vasutak és szál-

láshelyeik mentesítését végezték, de az aknákat rejtő erdők, mezők és lakott területek zömét érintetlenül hagyták maguk mögött.

A szovjet csapatok mentesítő tevékenysége az egész országra kiterjedt. Műszaki alakulataik 1946. augusztus 10-ig vettek részt az aknásított területek megtisztításában. Ekkor a magyar hadseregre bízták a további munkálatokat. Az erről készült jegyzőkönyv rögzíti a szovjet műszakiak által 1946. augusztus 10-ig elért aknamentesítő eredményeket:[12]

1. Felderített területek	23 637 km²
2. Felderített utak	32 980 km
3. Másodízben felderített utak	5 347 km
4. Felszedve és megsemmisítve	
— különböző méretű tüzérségi lövedék	510 237 db
— kézi és harckocsi elleni gránát	121 976 db
— aknavető akna	106 626 db
— gyalogság ellen alkalmazott akna	99 495 db
— harckocsik ellen alkalmazott akna	78 620 db
— különböző légiakna	65 269 db
— különböző robbanóanyagok	10 385 db
— német nehéz sorozatvető lövedék (rakéta)	3 417 db
— páncélököl	3 113 db
— aknagránát	528 db
— torpedó	200 db

A szovjet csapatok nagyszerű munkáját elismerve a honvédelmi miniszter a következő levelet küldte a Szövetséges Ellenőrző Bizottság katonai osztályának vezetőjéhez, Kondratov vezérőrnagyhoz:

„Abból az alkalomból, midőn a szovjet hadsereg Magyarország elaknásított szárazföldi és vízi területeit további aknamentesítés végett teljesen a magyar hadseregre bízta, nem mulaszthatom el, hogy ne mondjak hálás köszönetet azért a megértő támogatásért és közreműködésért, amelyet a Szövetséges Ellenőrző Bizottságon keresztül a szovjetorosz hadsereg tagjai e téren végeztek.

Hozzásegített a szovjetorosz hadsereg ahhoz, hogy a magyar föld a közeljövőben az aknától teljesen megtisztítva minden talpalatnyi területével a demokratikus újjáépítés szolgálatába legyen állítható.

Midőn annak a reményének adok kifejezést, hogy ... a még hátramaradt aknamentesítési munkát rövid időn belül teljesen befejezzük, tisztelettel kérem Tábornok Urat, hogy fenti köszönetemet az aknamentesítésben részt vett alakulatoknak is tolmácsolni szívesvedjék."[13]

A Dunántúl felszabadításában nagy szerepet játszott az 1. bolgár hadsereg is. A dunántúli megyék aknamentesítése az Alekszandr Dimov őrnagynak, a 16. bolgár hadosztály műszaki előadójának (egyben a Nagybajomba települt műszaki zászlóalj parancsnokának) vezetésével kezdődött meg. Előbb — a hadműveletek követelményeinek meg-

12 HL. HM. 1946/Eln. 23 133. sz.
13 HL. HM. 1946/Eln. 26 734. sz. október 28-án kelt, Bartha Albert miniszter által aláírt köszönőlevél.

felelően — saját zászlóaljával dolgozott, később a magyar hadifoglyokból is szervezett aknakutató alakulatokat. Elbeszélése szerint a magyar aknakutató alakulatok szervezésének gondolatát a következő esemény adta: egy alkalommal keresztülhaladt Ötvöskónyi községen. Amikor gépkocsijával beért a faluba, az asszonyok kirohantak a házakból és sírva kérték, mentse meg őket és gyermekeiket a biztos haláltól. Már nem mernek sehová sem nyúlni — mondták —, rettegnek mindentől, mert a falu tele van aknákkal. Valósággal tüntetést rendeztek, s könyörögtek a bolgár tisztnek, segítsen rajtuk. Dimov őrnagyot azonban szólította a kötelessége. Ekkor a lakosság arra kérte, legalább azt mondja meg, mit csináljanak, ha aknára bukkannak? Az őrnagy látva az emberek arcán a végső elszántságot, azt javasolta: tanulják meg az aknák hatástalanítását. Több önkéntes vállalkozó hajlandó volt életét kockáztatni a falu aknamentesítése érdekében. Ezek részére Dimov őrnagy elméleti oktatást tartott, majd bemutatta néhány aknatípus hatástalanításának módját. Ezután a falu önkéntes aknamentesítői — Dimov őrnagy szerint — bátran és magabiztosan hozzáláttak a veszélyes feladathoz. Ötvöskónyi község önkéntesei jelentős részben — bolgár felügyelet mellett — maguk mentesítették lakóhelyüket az aknáktól.[14]

1945. május 12-én pedig a IV. bolgár hadtest parancsnoka, Trendafilov altábornagy, Dimov javaslatára a csertői fogolytáborból 220 — aknaszedésre önként jelentkezett — magyar hadifoglyot adott át a 4. pécsi honvéd kerületnek.[15] Belőlük alakult meg az első magyar aknakutató zászlóalj. A kerület magyar parancsnoka, Marosy alezredes rendeletben ismertette a zászlóalj alárendeltségi, parancsnoklási stb. viszonyait. Eszerint: „... a bolgár hadifogolytáborból aknafelszedésre ideiglenesen szabadon engedett tisztek, tiszthelyettesek és legénység egyelőre bolgár hadifoglyok maradnak. Munka végeztével — ha addig más intézkedés nem jön — kötelesek a bolgár fogolytáborba visszatérni. Azért, hogy helyükről annak ellenére nem szöknek meg, hogy őrizetlenül vannak, személyesen felelősséget vállaltam."[16]

A rendelet további része a zászlóalj szervezési kérdéseivel foglalkozott és meghatározta a kettős parancsnoklási viszonyt. A zászlóalj alkalmazási és műszaki szempontból Dimov őrnagy parancsnoksága alá tartozott. Fegyelmi és belszolgálati ügyekben a zászlóaljparancsnoki teendőket Fodor Alajos alzeredes látta el. A zászlóalj két századra, a századok kisebb egységekre, általában 10 fős csoportokra oszlottak.[17]

A munka megkezdése előtt Dimov őrnagy a zászlóalj személyi állománya részére egyhetes kiképzést tartott. Ez annál is inkább szükséges volt, mert az állomány többsége határvadász és különböző fegyvernemhez tartozó katonákból állt, műszaki csak elvétve akadt közöttük. A kiképzés utáni első munkaterületük Nagybajom körzete volt, ahol kb.

14 Lásd a 10. sz. jegyzetet.
15 HL. Pécsi 4. honvéd kerületi parancsnokság iratai. 1945/Eln. 378. sz. irat. Az okmányhoz mellékelve van a jelentkezők cirill betűkkel írott teljes névsora.
16 HL. Pécsi 4. honvéd kerületi parancsnokság iratai, 1945/Eln. 845. — III. sz.
17 Uo.

18 000 aknát hatástalanítottak. Ezután Kisbajom, Ötvöskónyi, Barcs és Vízvár következett. E községekben kereken 22 000 aknát szedtek fel. A 40 000 akna felszedése áldozatokat követelt: veszteségük négy halott és néhány sebesült volt.[18]

1945. július 5-én a bolgár csapatok parancsot kaptak a hazatérésre. A magyar honvédelmi miniszter ekkor kérte a külügyminisztert, eszközölje ki, hogy Dimov még 3—4 hónapra Magyarországon maradhasson, hogy a megkezdett munkát elvégezhesse.[19]

Dimov a már jól működő magyar zászlóaljat 1945. augusztus 22-én átadta a pécsi 4. honvéd kerületi parancsnokságnak.[20] Innen a csurgói hadifogolytáborba ment és újabb aknakutató alakulatot szervezett. Itt 13 tiszt, 10 tiszthelyettes és 1943 honvéd jelentkezett aknaszedésre.[21]

Alekszandr Dimov vezetésével a magyar katonák 73 000 aknától tisztították meg a somogyi területeket.[22]

Dimov folytatni akarta a hadifoglyokkal az aknamentesítést, de a Szövetséges Ellenőrző Bizottság már nem járult hozzá.[23] Így 1945. szeptember végén visszatért Bulgáriába.

A Honvédelmi Minisztérium — elismerve Alekszandr Dimov érdemeit — kitüntetésre javasolta, „... mert nevezett 1945. évben Magyarországon Somogy megye területén saját kezdeményezéséből a magyar hadifoglyokat felszabadította, ezeket aknamentesítésre kiképezte és velük nagymennyiségű akna felszedését végezte. Ezáltal a magyar lakosság életbiztonságának az ország nehéz körülményei között jelentős szolgálatot tett."[24]

3. Az új magyar hadsereg önálló aknakutató alakulatainak szerveződése

A szovjet és bolgár csapatok aknamentesítő tevékenységével szinte egyidejűleg, a helyi hatóságok kezdeményezésére megkezdődött a magyar *aknakutató járőrök* szervezése. Ezek már javában eredményesen működtek, amikor a Honvédelmi Minisztérium működésüket rendeletben szabályozta. Az 1945. július 10-én kiadott utasítás a fentieken túlmenőleg felszólította a kerületi parancsnokságokat, hogy annyi új járőrt állítsanak fel, amennyire a munka mennyisége alapján szükség van. Egy járőr létszámát 5 főben határozta meg. Fegyverrel való ellátásukat kategórikusan megtiltotta. Az addigi gyakorlattól eltérő változás csak annyi volt, hogy engedélyezték a szükséges létszámnak behívások útján való feltöltését, vagyis ettől kezdődően nemcsak önkéntesek végeztek aknamentesítést, hanem bevonultatott katonák is. A be-

18 HL. HM. 1946/Eln. 1022. sz.
19 HL. HM. 1945/Eln. 28 728. sz. irat. — A bolgár hadseregnek július 12-ig kellett elhagyniuk Magyarországot.
20 Lásd a 18. sz. jegyzetet, valamint *Godó Ágnes:* i. m. 224. o.
21 HL. Bolgár anyag, *Dimov* iratai. 1. cs.
22 Lásd a 19. sz. jegyzetet.
23 HL. HM. 1945/Eln. 32 942. sz.
24 HL. HM. 1945/Eln. 28 729. sz.

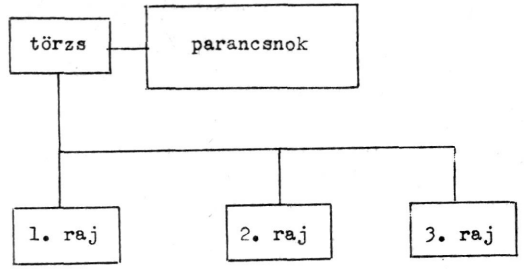
AKNAKUTATÓ MUNKÁSSZAKASZ

ÁLLOMÁNYTÁBLÁZATA

F. sz.	MEGNEVEZÉS: állomány	beosztás	fegyvernem	összesen: törzs	szakasz: 1.	2.	3.	mindössze
					raj			
1.	tiszt	szakasz pk.	mü.v.árkász	1	-	-	-	1
2.	legénység	szakasz pk.h.	müszaki	1	-	-	-	1
3.		tüzszerész	bármely	3	-	-	-	1
4.		irnok	müszaki	1	-	-	-	1
5.		egészségügyi	müszaki	1	-	-	-	1
6.		raj pk.	müszaki	-	1	1	1	3
7.		raj pk.h.	müszaki	-	1	1	1	3
8.		beosztott	müszaki	-	6	6	6	18
9.	létszám összesen			7	8	8	8	31

Jelzet: HL. HM. 1945/eln. 38 304.sz. /1945. szeptember 28./

SZERVEZÉSE

1. sz. táblázat.

hívottakat a létszámfeletti állományban tartották nyilván és a feladatok elvégzésétől függően engedélyezték leszerelésüket.[25]

Bár az aknakutatók kezdettől fogva jelentős eredményeket értek el, a későbbiek folyamán mégis szükségessé vált munkaintenzításuk fokozása. Ezért 1945. szeptember 28-án miniszteri rendeletre felállították a kerületi parancsnokságok székhelyein az úgynevezett *aknakutató munkásszakaszokat,* amelyek szakmai felkészültsége jóval magasabb színvonalon állott, mint a korábban alakult járőröké.[26] (Lásd az 1. sz. táblázatot.)

1946. január 25-ig a következő aknakutató szakaszok és járőrök működtek:[28]

Honvéd kerület	Megnevezés	Létszám			Összesen
		Ti.	Tts.	Legs.	
1.	1 szakasz	1	4	26	31
2.	1 szakasz	1	5	25	31
	1 szakasz	?	?	?	40
3.	1 szakasz	1	—	30	31
	1 szakasz	—	—	5	5
4.	1 szakasz	1	—	11	12
	1 szakasz	?	?	?	84
5.	1 járőr	1	—	27	28
	1 járőr	1	1	—	2
6.	2 járőr	1	—	30	31
7.	1 járőr	1	1	16	18
	1 járőr	—	5	9	14

25 HL. HM. 1945/Eln. 30 349. sz.
26 HL. HM. 1945/Eln. 38 304. sz.
27 HL. HM. 1946/Eln. 2 580. sz.
28 Uo.

A szakmai színvonal emelkedése lehetővé tette, hogy egy 1946. január 25-én kelt rendeletben bonyolultabb feladatokat állítsanak az aknakutatók elé. Így:

1. Az időjárási viszonyoktól függően, aknamezők felderítése, különböző robbanóanyagok, bombák, tüzérségi és gyalogsági lőszerek összegyűjtése.
2. A robbanóanyagok hatástalanítása és raktározása.
3. Az aknakutatás céljára szolgáló eszközök és műszerek beszerzése, elkészítése és karbahelyezése, hogy azok az aknakutatáskor mindenkor megbízhatóan rendelkezésre álljanak.[27]

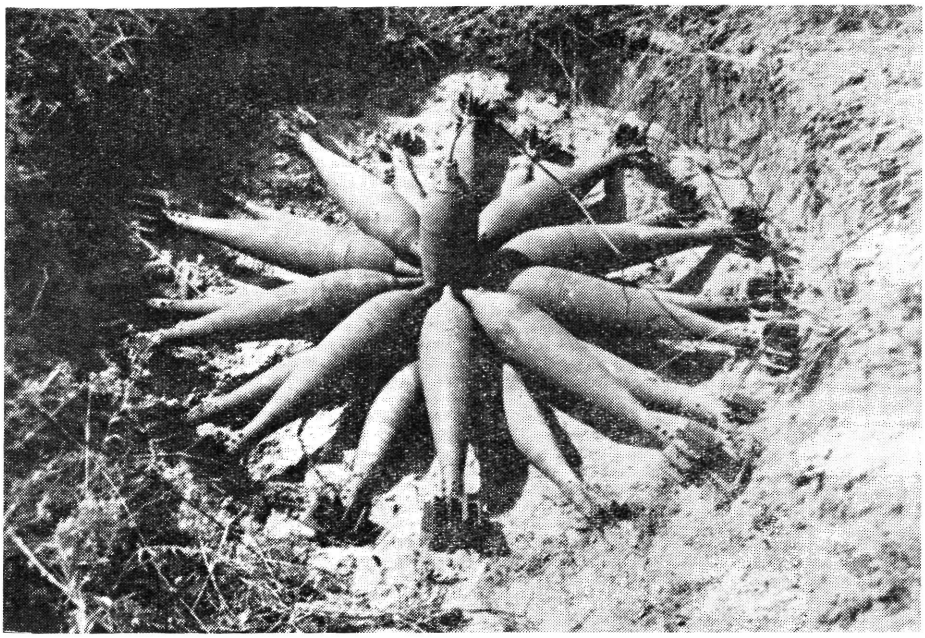
A tervszerű munkával felderített újabb és újabb robbanásveszélyes területek mind több járőr felállítását tették szükségessé. Csupán Budapest területén — egy 1946. április 27-én kelt irat szerint — 16 tűzszerész járőr működött.[29]

1946. november 15-ig az aknakutatást még decentralizált vezetés alatt, az egyes kerületeknél működő tűzszerész járőrök, illetve aknakutató munkásszakaszok végezték. Ellenőrzésük a kerületi parancsnokságok feladata volt. A tűzszerész, illetve aknakutató csoportok személyzetének zöme olyanokból állott, akik az országos felhívásra önként jelentkeztek.

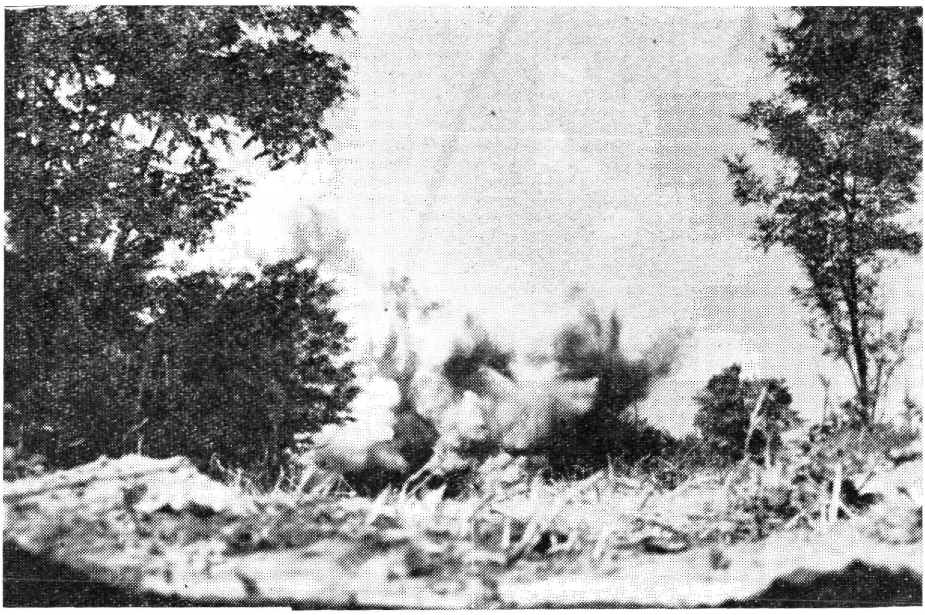

Az aknakutató járőr előkészíti a robbantást.

29 HL. HM. 1946/Eln. 13 458. sz.

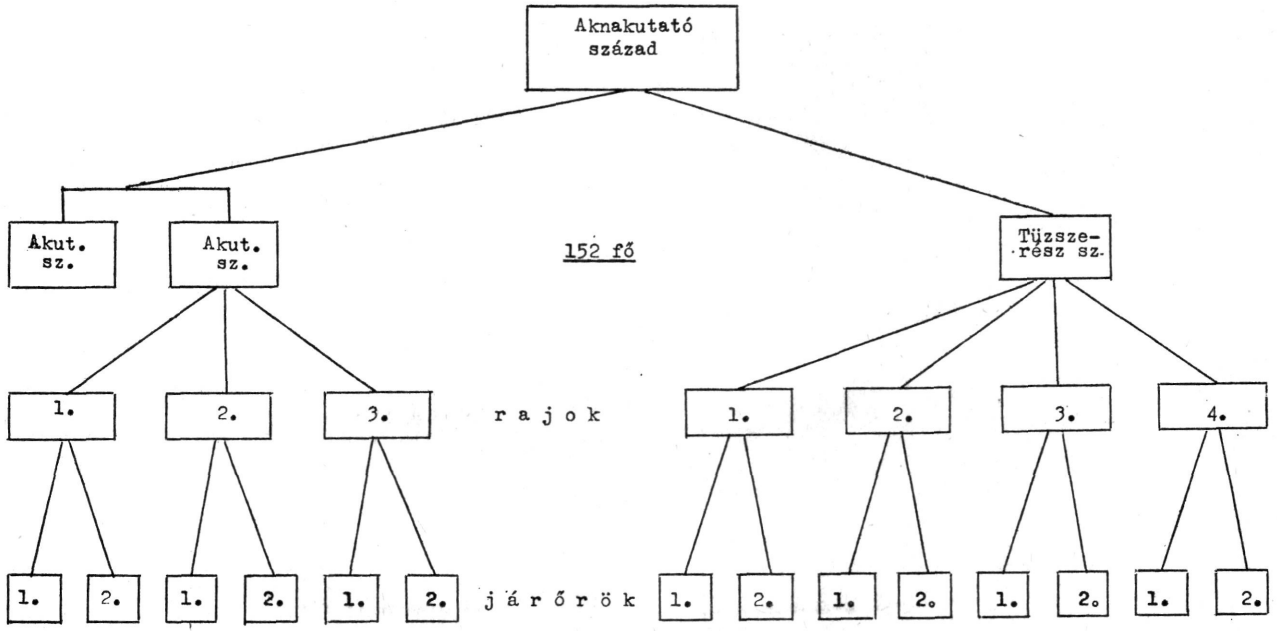

A robbantásra előkészített aknavető gránátok.

Robbantás.

E G Y A K N A K U T A T Ó S Z Á Z A D S Z E R V E Z É S E

Jelzet: HL. HM. 1946/eln. 27 245. sz.

2. sz. táblázat.

1946 júniusában az illetékes szervek a lőszer- és aknamentesítések még eredményesebbé tétele érdekében arra az elhatározásra jutottak, hogy erre a munkára — az életveszélyre való tekintettel —, éppen a nagyon sűrűn előfordult balesetek elkerülése végett, kizárólag több éves tapasztalattal rendelkező szakembereket alkalmaznak. Igénybe vették az ún. „B" listázott szakképzett tisztek és tiszthelyettesek szolgálatát is.[30]

A magyar kormány 1946. szeptember 6-án kiadott 10 880/M. E. 1946. sz. rendelete jelentette az első lépést az egész ország tervszerű akna- és lőszermentesítéséhez. Október 31-i határidővel országos viszonylatban mind az egyéneket, mind a városokat és községeket kötelezték az aknák és lőszerek bejelentésére. Ugyanakkor előkészületeket tettek arra, hogy — a korábbi rendszert tökéletesítve — az ország akna- és lőszermentesítést központi irányítás alá helyezzék és annak tervszerű végrehajtását az adott lehetőségek szerint biztosítsák. Mindez megkövetelte az 1. és 2. önálló aknakutató század felállítását, mindkettőt a Műszaki Vezetési Törzs alárendeltségében[31] (Lásd a 2. sz. táblázatot). Az 1. önálló aknakutató század Budapest, a 2. Székesfehérvár körzetében alakult meg.[32]

Az említett aknakutató századok néhány hónapos működése után további két század felállítása vált szükségessé. A Műszaki Vezetési Törzs erre vonatkozó javaslatát az 1946. április 1-én megsemmisítésre váró nagy mennyiségű lőszerrel és aknával indokolta:

Budapesti bejelentések száma	1200
Vidéki bejelentések száma	1200
Ebből elintézve Budapesten	764
Ebből elintézve vidéken	200

Ezeket a számokat tovább növelte a naponta érkező 35—40 újabb bejelentés. A romeltakarítási munkálatok és az addig művelés alá nem vonható földterületek megmunkálása során újabb lőszerekre és aknákra bukkantak, ami azt jelentette, hogy a fenti bejelentéseknek legalább kétszeresével kellett számolni.[33]

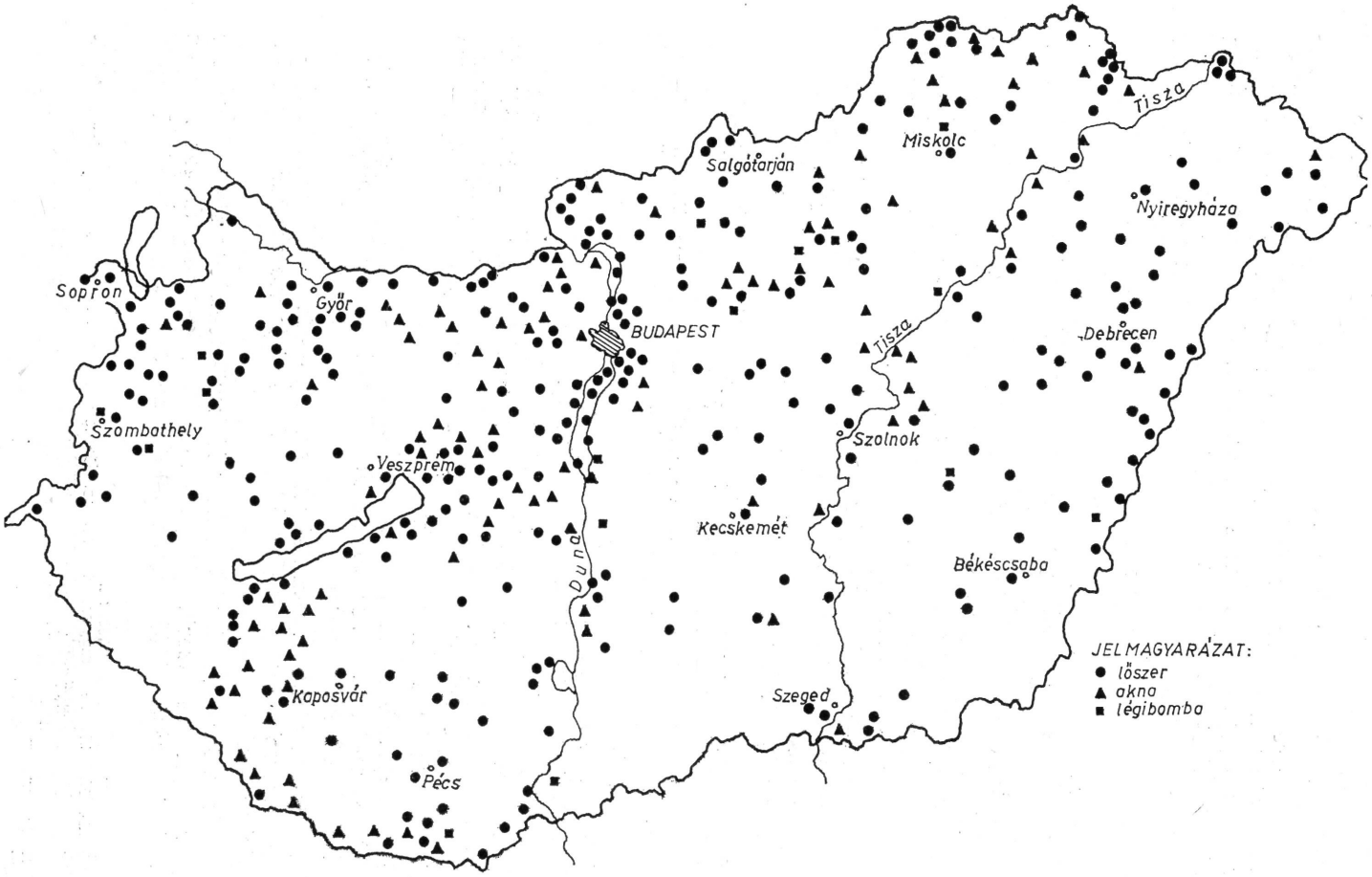
Ugyanebben az időben a Földművelésügyi Minisztérium által rendelkezésre bocsátott adatok szerint kb. 35 000 katasztrális hold aknásított területet tartottak nyilván.

Az aknakutató századoknak a mentesítésen túlmenően a biztonsági szántásokat is el kellett végezniük. Az aknásított erdők mentesítéséhez még mindig nem fogtak hozzá, sőt azok felmérése sem történt meg. Ezek csak a mezőgazdaságilag növelhető területek után következtek, kivéve az olyan erdőrészeket, amelyek megtisztítása valamely folyamatban levő közmunka miatt sürgőssé vált.[34] A végrehajtásra váró feladatok nagy tömege megkövetelte az aknakutató alakulatok számának további szaporítását. (Lásd a 3. és 4. sz. táblázatot.)

30 HL. HM. 1946/Eln. 16 163. sz.
31 HL. HM. 1946/Eln. 27 001. sz.
32 HL. HM. 1946/Eln. 32 965. sz.
33 HL. HM. 1947/Eln. 427 202. sz.
34 Uo.

Idö sorrend	Várható használhatósági fok	Ak. alakulatok		Megjegyzés
		alkalmazható	kiképző.	
1947. IX. 30-ig	100 %	1. ö. ak. 2. ö. ak.		1. A kik. szd. megalakul az ak. szd. szerv. és áll. táblázata szerinti összetételben. 2. A szükséges kik. keretet az 1. és 2. ö. ak. szd.-ok saját létszámukból adják. 3. Önként jelentkezökből kirostált szakképzett tí-ek és thtts.-ek, ts-ek. 4. Önkéntjelentkező vagy behivott ujoncok. 5. A kik. keret kiválása által keletkezett személyi hiányok pótlása az alkalmas önkéntjelentkező tí. és thtts-ek közül a kik. keret létszámának megfelelően. 6. Kik. szd. 6 havi át.- ill. kik. után átalakul 3. ill. 4. ö. ak. szd.-á.
1947. X. 1-ig 1948. III. 30-ig	1. ö. ak. szd. 90 % 2. ö. ak. szd. Kik. szd. X. 1. 0 %-III. 31. 70 %	1. ö. ak. 2. ö. ak.	2.) Kik. keret (tí., thtts.) 3.) Önk. jel. tí-ek, thtts-ek 4.) Ujoncok Kik. szd.	
1948. III. 31	1. ö. ak. szd. 90 % 2. ö. ak. szd. 3. ö. ak. szd. 70 %	1. ö. ak. 2. ö. ak. 3. ö. ak.		
1948. IV. 1. 1948. IX. 30.	1. ö. ak. szd. 90 % 2. ö. ak. szd. 3. ö. ak. szd. IV. 1. 70 %-IX. 100 % Kik. szd. IV. 1 0 %-IX. 30. 70 %	1. ö. ak. 2. ö. ak. 3. ö. ak.	2.) Kik. keret (tí., thtts.) 3.) Önk. jel. tí-ek, thtts-ek 4.) Ujoncok Kik. szd.	
1948. X. 1-töl	1. ö. ak. szd. 2. ö. ak. szd. 100 % 3. ö. ak. szd. 4. ö. ak. szd. 70 %	1. ö. ak. 2. ö. ak. 3. ö. ak. 4. ö. ak.		

3. sz. táblázat. Az aknakutató alakulatok számának szaporítása.

4. sz. táblázat. A megsemmisítendő lőszerek és aknamezők — 1946. november 15.

Minden katonai alakulat szervezése és azok változásai azt a célt szolgálták, hogy hadseregünk minél intenzívebben tudja munkáját végezni és ezzel az újjáépítést szolgálni. Ez vonatkozott az aknakutatókra is. Ahogy fejlődött hadseregünk, s ezen belül az aknakutató alegységek, úgy növekedtek a munkában elért eredményeik.

4. Az aknakutatás és mentesítés eredményei a számok tükrében

Az aknakutató alakulatok tevékenysége az egész országra, mind a hét honvéd kerületre kiterjedt. A legfontosabb terület az 1. honvéd kerület, *Budapest és környéke* volt.

Budapesten és környékén az új hadsereg tűzszerészei és aknakutatói 1945 májusától 1946. november 19-ig mintegy 2500 tonna lőszert gyűjtöttek össze és hatástalanítottak.[35] Az egyik jelentés típusonként sorolja fel a fenti időszak kilenc hónapjában hatástalanított robbanóanyagokat és lőszereket:

— különböző méretű tüzérségi lőszer	67 818 db
— páncélököl és kézigránát	11 313 db
— akna	11 206 db
— repülőbomba	678 db

Az eredményes munka súlyos veszteséggel is járt. A budapesti tűzszerészek közül kilencen haltak hősi halált.[36]

Az 1. honvéd kerület területén — 1946 nyarától — már 21 tűzszerész járőr dolgozott. A havi jelentések adatai szerint növekedtek az eredmények.

1946 júliusában 43 320 db különféle robbanótestet hatástalanítottak. Ennek során két tűzszerész áldozta fel életét.[37]

1946 augusztusában 76 047 db 3 kg-on aluli, 46 360 db 3 kg-on felüli robbanótestet és 59 db 250—500 kg-os bombát, összesen 122 466 db robbanóanyagot hatástalanítottak. E munkálatok során 1260 kataszt-rális hold földet vizsgáltak át, s ebből — a jelentés megtételéig — 380 holdat tettek ismét művelhetővé.[38]

1946 szeptemberében megsemmisítettek 60 576 db 3 kg-on aluli, 131 825 3 kg-on felüli és 28 166 db különböző méretű robbanótestet, összesen 220 567 darabot.[39]

Az ország legjobban elaknásított területe — mint már említettük — a Dunántúl volt, ahol a székesfehérvári, pécsi és szombathelyi alakulatok dolgoztak.

Csupán a *székesfehérvári 2. honvéd kerületben* egy 1945. december 1-én kelt jelentés szerint 41 járőrben 180 tűzszerész dolgozott, s ez ideig 21 791 akna, 2831 bomba, 50 152 db vegyes gránát hatástalaní-

35 HL. HM. 1948/Eln. 3 762. sz.
36 HL. HM. 1946/Eln. fegyver 418 050. sz. Összesített jelentés, 1945. május 1—1946. február 28-ig terjedő időszakról. (Reponenda anyag.)
37 HL. HM. 1946/Eln. 23 620. sz.
38 HL. HM. 1946/Eln. 25 872. sz.
39 HL. HM. 1946/Eln. 28 725. sz.

tását végezték el.[40] Teljesítményük növekedésére utal, hogy 1945. augusztus 1-től 1946. február 28-ig 284 262 aknát, 17 620 bombát és 288 090 gránátot hatástalanítottak. A mentesítés folyamán hét tűzszerész vesztette életét.[41] A kerületi parancsnokság aknakutatói egyetlen hónap alatt — 1946 áprilisában — 140 000 db különböző aknát és tüzérségi lőszert hatástalanítottak.[42]

A dunántúli területek közül leghamarább a szombathelyi *3. honvéd kerületi parancsnokság körzete* szabadult meg a robbanóanyag veszélytől. Az 1946. szeptemberi jelentés szerint „A bejelentett aknákat és fel nem robbant lövedékeket a kerület területén a tűzszerész járőrök legnagyobb részt megsemmisítették."[43] E rövid jelentés mögött azonban hosszú hónapok megfeszített munkája húzódott meg. A rendelkezésünkre álló iratokhoz mellékletként nagy mennyiségű táblázatot, kimutatást csatoltak az egy-egy hónapban elvégzett munkáról.[44] 1946. április 30-ig — nem egész egy év alatt — 44 634 db tüzérségi lőszert és aknát, valamint 171 680 db egyéb robbanóanyagot gyűjtöttek össze.[45]

A dunántúli területek közü lleghamarább a szombathelyi *3. honvéd* itt dolgoztak a bolgár tűzszerészek is — a magyar aknakutatókra és tűzszerészekre óriási feladatok hárultak. Ezt szemléltetően bizonyítja az alábbi táblázat:

Dátum	Föld alatti	Föld feletti	Összesen	A forrás jelzete
1945. VI. 10-ig	—	—	33 597	HM. eln. 25 580/45. sz.
1945. VI. 25-ig	—	—	5 385	HM. eln. 30 480/45. sz.
1945. IX. 15-ig	101 286	46 729	148 015	HM. eln. 49 480/45. sz.
1945. XI. 5—15-ig	712	288	1 000	HM. eln. 46 887/45. sz.
1945. XI. 15—25-ig	2 000	235	2 235	HM. eln. 47 706/45. sz.
1945. XI. 25—XII. 3.	2 369	19	2 338	HM. eln. 48 833/45. sz.
1945. XII. 5— XII. 15.	4 474	219	4 693	HM. eln. 29 840/45. sz.

40 HL. HM. 1945/Eln. 47 245. sz.
41 HL. HM. 1946/ált. fegyver 418 050. sz. irat. (Reponenda anyag.) 1946. április 26-án kelt jelentés.
42 HL. HM. 1946/Eln. 15 455. sz.
43 HL. HM. 1946/Eln. 28 145. sz.
44 Az irat kiegészítő parancsnokságonként közli az aknakutatás 1945. magyar 1—1946. február 29-ig terjedő időszak eredményeit. HL. HM. 1946/ált. fegyver 418 050. sz.
45 HL. HM. 1946/Eln. 15 011. sz.

Más adatok szerint 1945. május 1-től 1946. február 28-ig felszedtek és hatástalanítottak:[46]

220 000 db aknát,
27 359 db tüzérségi lövedéket,
17 305 db aknagránátot,
16 232 db repülő bombát,
7 681 db kézigránátot,
381 db páncélöklöt és
28 db egyéb bombát.

A szegedi 5. honvéd kerület körzetében 1945. április—májusában 218 db aknát,[47] júniusban 139 db aknát,[48] szeptember 15—30-ig pedig 301 db aknát és 74 db repülő bombát[49] hatástalanítottak. Az összefoglaló jelentés szerint ebben a körzetben — 1945. május 1-től—1946. február 28-ig:

7623 db tüzérségi lövedéket, 6729 db bombát, 479 db kézigránátot és 107 db aknát gyűjtöttek össze és hatástalanítottak.[50]

Az ország tiszántúli területeinek vizsgálatánál először a *debreceni 6. honvéd kerülettel* foglalkozunk. A Tisza vonalán huszonnégy aknamező húzódott.[51] Bár a munkálatok a felszabadulás után azonnal megindultak, még 1946 novemberében is 146 község határában hevert elszórtan lőszer és 2840 holdnyi területen voltak aknamezők.[52]

Egy 1945. december 4-én kelt jelentés megyénkénti részletezésben adja a kerület területén végzett mentesítés eredményeit.[53]

Megye	Akna	Repülő bomba	Egyéb lövedék
Szolnok	192 951	1378	335 734
Bihar	617	228	117 780
Hajdú	7 579	2234	98 695
Szabolcs	4 828	58	17 754
Bereg—Szatmár	5 336	4	23 431
Összesen:	211 311	3902	593 394

46 Lásd a 36. sz. jegyzetet.
47 HL. HM. 1945/Eln. 28 764. sz.
48 HL. HM. 1945/Eln. 29 994. sz. — Ezzel Röszke, Algyő. Szeged, Átokháza aknamentesítve lett.
49 HL. HM. 1945/Eln. 39 648. sz.
50 Lásd a 36. sz. jegyzetet.
51 HL. HM. 1945/Eln. 34 155. sz., augusztus 6-án kelt irat.
52 Debrecen, 1946. november 24.
53 HL. HM. 1945/Eln. 47 830. sz.

Az 1946-os esztendő újabb eredményeket hozott Debrecen és környékének lőszer- és aknamentesítésében. A mentesítés kezdetétől, 1945. május 1-től 1946. február 28-ig 8 758 000 tüzérségi lövedéket, 372 000 repülőbombát, 7 647 540 tányéraknát, 19 870 000 aknagránátot, 198 980 rakétarendszerű lövedéket, 978 500 kézigránátot tettek ártalmatlanná. A feladat végrehajtása során öt tűzszerész áldozta fel életét.[54] 1946. február 28-tól november 4-ig viszont több, mint egymillió darab tüzérségi lövedéket, 500 légi bombát és 16 000 kézigránátot semmisítettek meg, illetve hatástalanítottak. Ezzel harminckét község lakói számára teremtettek biztonságot. Az eredményeknek azonban nagy ára volt: a debreceni kerületben november 24-ig huszonnégy katona halt hősi halált.[55] A Zemplénben megjelenő sajtó 1946 decemberében azt közölte, hogy Debrecen és Miskolc körzetében még 146 község területe vár aknamentesítésre.[56] A munkát tehát szünet nélkül folytatni kellett.

A miskolci 7. honvéd kerületben, a munka első fázisában, 1945. június 15-ig a legfontosabb települések: Miskolc, Diósgyőr, Felsőzsolca, Szirma, Onga stb. mentesítését hajtották végre.[57] Közben nem hanyagolták el a kisebb és távolabbi települések aknátlanítását sem. A kerület településein július 18-ig 11 613 db robbanó anyagot szedtek össze.[58] Egy két hónappal későbbi jelentés már 24 706 db robbanótest hatástalanításáról számol be.[59] A munka ütemének gyorsulását igazolja az ide vonatkozó — 1945. május 1-től 1946. február 28-ig tartó időszak tevékenységét összefoglaló — jelentés. Eszerint a kerület területén összegyűjtötték:

15 986 db aknát
13 475 db tüzérségi lövedéket,
7 646 db aknagránátot,
5 437 db légibombát,
3 010 db különböző kisebb lövedéket,
1 274 db kézigránátot,
770 db páncélöklöt,
582 db páncélgránátot és
36 db tojásgránátot.

E munka elvégzése során 19 katona halt hősi halált.[60]

Borsod megyében az aknamezőket 1946 decemberéig szüntették meg. Ennek során 166 községben 771 katasztrális holdon hatástalanították a telepített aknákat és összegyűjtötték a különböző szétszórt robbanóanyagokat.

54 Lásd a 36. sz. jegyzetet.
55 Debrecen, 1946. november 25. számából, valamint HL. HM. 1946/Eln. 33 336. sz. — A megsemmisítés robbantással történt. Pl. Debrecenben 1946. június 6., 7., 8-án 5 vagonnyi lőszert robbantottak fel.
56 Zempléni Kis Újság és a Zempléni Nép Újság, 1946. december 8. sz.
57 HL. HM. 1945/Eln. 28 851. sz.
58 HL. HM. 1945/Eln. 32 511. sz.
59 HL. HM. 1945/Eln. 38 118. sz.
60 Lásd a 36. sz. jegyzetet.

A kerület egyik aknakutató szakasza — Szakasits Győző alezredes parancsnoksága alatt — 400 tonna lőszert hatástalanított és semmisített meg. A szakasznak 16 halálos áldozata volt.[61]

A két aknakutató század 1946. december 1-től 1947. július 31-ig 4 747 742 kilogramm súlyban 1 557 616 robbanó lőszert és 50 710 kilogramm súlyban 25 355 aknát semmisített meg. Az aknamentesített terület ekkor már meghaladta a 37 795 katasztrális holdat.[62]

A Honvédelmi Minisztérium összegezte a honvéd kerületi parancsnokságok jelentéseit. Eszerint az ország területén 1945. május 1-től 1946. október 31-ig a tűzszerészek 4 117 745 db különféle lőszert semmisítettek meg robbantással.[63] 1946. november 15-től 1947. március 15-ig 1122 tonna robbanóanyagot tettek ártalmatlanná, amivel kereken 110 vagont lehetett volna megrakni.[64]

Egy másik forrás felsorolja az 1947. februárig felderített és megsemmisített robbanóanyagokat. Íme az adatok:

— puskalőszer	3 179 418 db
— szárazföldi akna	1 461 193 db
— aknagránát és tüzérségi lövedék	1 187 842 db
— kézigránát	389 259 db
— nehézpuska-lőszer	99 124 db
— puskagránát	94 018 db
— légibomba	18 337 db
— gyújtóbomba	16 825 db
— páncélököl	13 560 db
— ködgránát	4 080 db
— víziakna	232 db

A felsorolt robbanótestek hatástalanításának eredményeként kb. 90 000 katasztrális hold földterület vált művelhetővé. Ebből a honvédség 900 holdat fel is szántott.[65]

A munka jelentőségét növeli, hogy az aknakutatók által összegyűjtött robbanóanyag egy részét nem semmisítették meg, hanem átadták az iparnak.

5. Aknakutatók és tűzszerészek segítsége az üzemek és bányák termelésének megindításához

Aknakutatóink jelentős segítséget nyújtottak az üzemek és bányák termelésének megindításához, a romok és roncsok eltakarításához. A Honvédelmi Minisztérium 1945. július 13-án kiadott rendeletében a hatástalanított s még használható robbanótestek felrobbantását megtiltotta, mert „az újjáépítés során azokat jól fel lehet használni a híd-

61 Miskolci Hírlap, 1946. december 4. „A hős miskolci aknakutató szakasz megtisztította Borsod területét a háborús aknáktól."
62 HL. HM. 1947/Eln. 5805. sz. — A SZEB részére készült jelentés.
63 HL. HM. 1947/Eln. 7179. sz., április 11-én kelt irat.
64 HL. HM. 1947/Eln. 26 407. sz. (Revizori jelentés.)
65 HL. HM. 1945/Eln. 31 391. sz.
66 OL. M. 241. Újjáépítési Minisztérium iratai, 1951. 36 081. (A HM. 1945. szeptember 14-én kelt 1945/Eln. 37 145. sz. átirata.)

roncsok kiemelésénél és egyéb munkálatoknál.[66] A hatástalanított robbanóanyagnak különösen a bányászatban volt nagy jelentősége, mert sok helyütt a munka megindítását nem egyszer éppen a robbanóanyag hiánya akadályozta.

A Honvédelmi Minisztérium rendszeresen nagyobb mennyiségű robbanóanyagot adott át a különböző társminisztériumoknak ipari célokra, így 1945. augusztus 4-én két vagonnyit.[67] 1945. májusától 1946. november 19-ig az Iparügyi Minisztérium 650 tonna robbanóanyagot vett át.[68] Az 1. honvéd kerületi parancsnokság 1946. szeptember 3-án jelentette a honvédelmi miniszternek, hogy augusztusban huszonhat darab 500 kilogrammos és harminckét darab 250 kilogrammos hatástalanított bombát adott át az iparnak.[69] Egy 1946. november 6-án készült kimutatás szerint az Iparügyi Minisztérium 176 265 kilogramm hatástalanított bombát vett át. E kimutatás szerint további elszállításra várt még:[70] 37 db 50 kg-os, 37 db 250 kg-os, 2 db 1000 kg-os és 31 db 500 kg-os bomba.

Aknakutatóink nem egész egy év alatt 400—500 vagon szétszórt robbanásveszélyes lőszert, robbanóanyagot és bombát gyűjtöttek össze és szállítottak egy-egy tárolási helyre. Ennek mintegy háromnegyed részét — tehát 300—350 vagonnyit — hatástalanították és a kiszerelt robbanóanyagot, közel 100 tonnát ipari célokra adták át.[71]

Ezt a lehetőséget felismerve az egyes vállalatok közvetlenül is fordultak kérelemmel a honvédelmi miniszterhez, sőt esetenként az aknakutató alakulatokhoz. Így például az Ipari Robbanóanyag Rt. teljesen a Honvédelmi Minisztériumra támaszkodva kezdte meg működését. A Tihanynál kifogott 201 darab — egyenként 200 kilogrammos vízi-aknát kapták meg.[72]

A somoskőújfalui Bazaltbánya Rt. 1945. augusztus 2-án kelt levelében 800 kg robbanóanyagot kért és kapott a Honvédelmi Minisztériumtól. „Az aknaszedők a széntermelési csatából is kivették a részüket — írja visszaemlékezésében Hiczó György tűzszerész. — Az én járőröm hetenként 4—500 robbanófejet szállított, amit a pécsi bányászok felhasználhattak a szénfalak robbantásánál."[73] Az ózdi bánya 95 mázsa, a Salgótarjáni Vasmű 50 mázsa robbanóanyagot igényelt és kapott.[74] 1945. október 26-án a Vadásztöltény Gyár rendelkezésére bocsátottak 5000 kg tiszta trinitrotoluolt.[75] A csepeli Weiss Manfréd Gyár 1946. szeptember 7-én arról értesítette a Honvédelmi Minisztériumot, hogy „kész átvenni minden mennyiségű fémhulladékot..." (tehát hatástalanított robbanó testeket is), és egyben közli, hogy a „jelzett 6 vagont már szállítják is"[76]

67 HL. HM. 1947/Eln. 3 762. sz.
68 HL. HM. 1946/Eln. 25 870. sz.
69 HL. HM. 1946/Eln. 29 961. sz.
70 HL. Béketárgyalások anyaga, A/I/23. sz.
71 HL. HM. 1945/ált. 85 030. sz., október 10-én kelt irat.
72 HL. HM. 1945/Eln. 44 277. sz., a vállalt november 9-én kelt, átvételt igazoló levele.
73 HL. HM. 1946/Eln. 14 467. sz.
74 *Hiczó György* volt aknakutató tiszthelyettes visszaemlékezése. Jelenleg kaposvári lakos, a helyi rádiószerviz igazgatója. (Saját gyűjtés.)
75 HL. HM. 1945/Eln. 47 755. sz. (1945. november 16.)
76 HL. HM. 1945/ált. 88 181. sz.

Az aknakutatók által összegyűjtött anyagot felhasználták az árvízvédelmi munkálatoknál is. Például a Honvédelmi Minisztérium egy alkalommal a Tiszán felgyülemlett jégtorlaszok — amelyek elsodrással fenyegették a hidakat — felrobbantására 10 tonna lőport, 2000 db gyutacsot és 3000 fm kettős angol gyújtózsinórt biztosított.[77]

Tudunk olyan esetekről is, hogy az aknakutatók hadianyaggal segítették a fasizmus ellen még harcoló Vörös Hadsereget és az új magyar hasereget. Előfordult ugyanis, hogy a földben lapuló aknák miatt nagy mennyiségű használható hadianyagot és katonai felszerelést nem lehetett megközelíteni. Például a balatonboglári katonai raktárban (a korábbi magtárban) nagy mennyiségű magyar és német felszerelési tárgy volt. Mielőtt a fasiszták elvonultak volna, az egész környéket, így a raktárt is aláaknázták, mivel az itt felhalmozott anyag elszállítására már nem volt idejük. Tűzszerészeink a raktárt és környékét megtisztították, s ezáltal hozzáférhetővé vált az értékes anyag. A német eredetű felszerelés a szovjet csapatokhoz került, míg a magyar felszerelési anyagot a csertői fogolytáborból a fasizmus elleni harcra önként jelentkezett honvédek kapták meg.[78]

A Nagybajom környéki aknamezőkön igen sok lőszerrel, fegyverrel megrakott teherautó vesztegelt: a németek üzemanyag hiányában már nem tudták elszállítani. Belelövöldöztek a gumiabroncsokba, az ajtókra és a motorházra aknát rögzítettek. Az itt dolgozó aknakutató járőr 30—35 teherautót, sok motorkerékpárt, aknavetőt és tüzérségi löveget vontatott ki, s adott át a helyi szovjet parancsnokságnak.[79]

6. Az aknakutatók szociális helyzete és társadalmi megbecsülésük

Az eddigiekből megállapítható, hogy aknakutatóink jelentős eredményeket értek el és a demokratikus Magyarország célkitűzéseinek megvalósítását nem kis mértékben segítették. Teljesítményük nagyságát csak aláhúzhatják azok a mostoha munkakörülmények is, amelyek között önfeláldozó katonáink a gazdasági élet megindulását támogatták. Központi ellátásban hosszú ideig nem részesültek, s még rendszeres élelmezésük sem volt biztosítva. A kezdeti időben elsősorban a helyi szervek és a lakosság önkéntesen és öntevékenyen gondoskodtak ellátásukról.

A Somogy megyei főispán által nyújtott többszöri segítségről a kaposvári honvéd kiegészítő parancsnokság így írt: „... a Somogy megyei főispán ismételten 300 db konzervet és 23 000 millió pengőt juttatott a vármegye területén dolgozó tűzszerészek jutalmazására, illetve e munka során hősi halált haltak hozzátartozóinak, vagy megrokkant

77 HL. HM. 1946/Eln. 25 068. sz.
78 HL. HM. 1945/Eln. sz.
79 *Grósz József* tisztes, volt aknakutató visszaemlékezése. (Saját gyűjtés.)

honvédek segélyezésére." Ezt a gesztust a honvédelmi miniszter külön levélben köszönte meg a főispánnak.[80]

Fejér megye Termelési Bizottsága a következő köszönőlevelet írta a 2. önálló aknakutató század parancsnokságának: „Börgönd vidékének aknamentesítése és felszántása során a század tiszti- és tiszthelyettesi kara és legénysége kiválóan eredményes és önfeláldozó munkájáért kérjük, fogadja a dolgozó parasztság és a vármegye nevében hálás köszönetünket és nagyrabecsülésünket.

Örökké emlékezetes marad előttünk a béke katonáinak hősi küzdelme, amellyel a háború utolsó maradványait, a több éves gyomtakaróval borított és aknákat rejtő elvadult parlagokat visszahódították és sokszor életük feláldozása árán a mezőgazdasági újjáépítés és termelés szolgálatába állították.

Új honfoglalás volt ez, amely a hazáért hozott legnagyobb áldozatokkal egyenrangú."[81]

A 7. honvéd kerület parancsnoka az aknakutatók anyagi helyzetét elemezve arról panaszkodott, hogy „az étkezési pénzből magukat fenntartani nem tudják. A községek lakosságának jóindulatára vannak utalva. Ez sincs meg mindenütt. De hosszabb időn keresztül egy helyben való tartózkodás esetén a községi elöljáróság sem hajlandó díjtalanul az élelmezésükről gondoskodni. Szükségesnek tartanám a járőrök beosztottai részére az étkezési pénzt oly módon megállapítani, hogy azon a napi élelmezésük beszerezhető legyen."[82] Az akkori nehéz helyzetben ilyen és hasonló esetek sűrűn előfordultak.

A veszprémi sajtó cikket közölt a Városlődön és környékén dolgozó tűzszerészek hősi munkájáról. „Nem egy közülük életét veszti munka közben" — írta és felrótta a Honvédelmi Minisztériumnak, hogy nem törődik a katonák ellátásával, azokkal, akik „eddig 40 vagon lőszert hatástalanítottak, illetve robbantottak fel".[83]

A katonák nemcsak éhesen, de sokszor megfelelő ruházat nélkül végezték rendkívül veszélyes munkájukat. Általában szedett-vedett, félig civil, félig katonaruhában dolgoztak, de ezek sem voltak megfelelő állapotban. Az intenzív munkát különösen a téli időszakban gátolták a ruhaellátás hiányosságai. Számtalan panasz hangzott el arról, hogy a „kifizetett ruhakoptatási díj a lábbelik javítására sem elegendő".[84]

Az 1. honvéd kerület parancsnoka a téli időszakra kénytelen volt az aknamentesítést leállítani, a beállott nagy hideg és havazások, hófúvások, valamint a legénység téliruha hiánya miatt.[85]

A Honvédelmi Minisztérium 1945. június 19-én kelt rendeletében

80 *Kisiván Imre* t. szakaszvezető, mint aknakutató járőrparancsnok 1945. április 5-től július végéig végzett aknamentesítő tevékenységet Somogy megyében. E munka során 1945. május 15-én aknarobbanás következtében megsérült. Jelenleg Kaposvárott él. Foglalkozása villanyszerelő művezető. Munkásőr. (Saját gyűjtés.)

81 HL. HM. 1946/Eln. 25 845. sz.

82 HL. HM. 1946/Eln. 2 879. sz.

83 Veszprémi Népújság, 1946. július 28-i száma, valamint a HL. HM. 1946/Eln. 23 030. sz.

84 HL. HM. 1946/Eln. 23 346. sz. (A 2. kerületi parancsnok július havi jelentése.)

85 HL. HM. 1946/Eln. 2639. sz., január 16-án kelt irat.

— meglehetősen későn — intézkedett a tűzszerész jutalomdíj kifizetésére:

— a talaj felszíne alá telepített, nem látható aknáért	100 pengő
— 3 kg-on felüli aknáért, gránátért	50 pengő
— 3 kg-on aluli gránátért, páncélökölért, és egyéb lövedékért	30 pengő
— kézigránátért és gyújtóbombáért	20 pengő

kifizetését engedélyezte.[86]

Sokszor azonban a rendeletileg járó összeget vagy egyáltalán nem, vagy csak késve kapták meg. Így az inflációs viszonyok között az értéktelen pengővel nem tudtak mit kezdeni.

Az aknakutatók műszaki felszerelése is rendkívül hiányos volt. Elektromos műszerekkel hosszú ideig egyáltalán nem voltak ellátva. Így a katonák maguk készítették munkaeszközeiket, az úgynevezett aknakutató villákat. Egy négy méteres rúd végére 40 cm hosszú tűhegyes villát erősítettek. Ezzel minden talpalatnyi földet át kellett szúrkálni. Ha a villa hegye megakadt, akkor tudták, hogy ott lapul valami. Persze, ilyenkor sem mindig aknát találtak A villa sokszor tégla- vagy vasdarabokban akadt meg. „Az aknakutató villa az érintő aknánál is nagyon jó szolgálatot tett, mert ha a nyelét bedugtuk a lombozat aljára — mondta el az egyik aknakutató — és óvatosan megráztuk, akkor a botló aknák drótrendszere a villa nyelére felfutott — ami különösen napos időben — szépen csillogott, s így rögtön észrevettük."[87]

Az aknakutatóknak nemcsak a rájuk leselkedő veszéllyel, a halálfélelemmel kellett megküzdeni, hanem a háború következményeként eléjük táruló látvány borzalmaival is. A kilőtt harckocsik mozdulatlan roncsai, frissen hantolt sírok és temetetlenül hagyott hullák százai még a közelmúltra emlékeztettek. Nagy figyelmet igénylő munkájukat sokszor a bomló hullák okozta, szinte kibírhatatlan bűzben kellett végezniük.

Az intenzív aknamentesítés hazánkban közel négy évig tartott, ez idő alatt a vázlatosan közölt eredmények mellett, súlyos veszteségek is érték népünket. Hozzávetőleg számítások szerint 1000—1200 tűzszerész és ötször ennyi polgári személy vesztette életét, illetve sebesült meg a háborúból visszamaradt lőszer- és aknarobbanások következtében. Csak egyetlen korabeli jelentés 894 személy névsorát tartalmazza, akik a Dunántúlon (a 4. honvéd kerület területén) meghaltak, vagy súlyosan megsérültek. Eszerint Nagybajom környékén 41 fő halt meg, nem számítva a súlyosan sebesült áldozatokat. E névsorból kitűnik, hogy igen sok gyermek, asszony és dolgozó földműves is életét vesztette."[88] (Lásd az 5. sz táblázatot).

86 HL. HM. 1945/ált. 10 551. sz. — Az aknakutatók jutalmazását később még többször szabályozták.
87 Lásd a 74. sz. jegyzetet.
88 HL. HM. 1946/Eln. 29 820. sz., október 22-én kelt irat.

K I M U T A T Á S

AZ AKNAROBBANÁS OKOZTA BALESETEKRŐL A DUNÁNTULON 1945 JANUÁR--1946 OKTÓBER

Veszteség	1945 Hónapok												1946 Hónapok									
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII	IX.	X.
Halálos	16	8	55	151	138	87	96	65	58	11	11	5	18	5	37	30	27	25	22	19	9	1
Sebesült	1	-	2	42	25	16	1	8	11	10	-	5	1	6	2	2	7	6	5	2	3	-
Összesen	17	8	57	193	163	103	97	73	69	21	11	10	19	11	39	32	34	31	27	21	11	1

ÉVENKÉNTI ÖSSZESITÉS

	1945	1946
Halálos	701	193
Sebesült	121	34
Összesen	822	227

Jelzet: HL. HM. 1946/eln. 29 820., 33 722. sz.

5. sz. táblázat.

A korabeli napilapok és jelentések igen sok tragikus eseményről számoltak be, amelyek megdöbbenést, együttérzést váltottak és váltanak ki ma is az olvasókból. Olyan híradásokra gondolunk, mint például az, hogy Vácott „. . .a temetőben elhagyott lőszer felrobbant és a robbanásnak két gyermek volt az áldozata."[89]

A kor hősi küzdelmeit átélő szemtanúk alig tudták könnyeiket visszafojtani, amikor elmondták egy-egy szerencsétlenség történetét. Ezek az elbeszélések az aknakutatók életét és sorsát idézik fel megrázó erővel. Erdélyi József őrvezető egyike volt azoknak, akik mindennap kijártak az aknamezőkre. Hősi halála mély megrendülést váltott ki bajtársaiban. Kisiván Imre aknakutató így emlékezett: „Erdélyi József tőlem 10—15 méterre dolgozott. Kicsit balra a két Proska testvér. Óvatosan haladtunk előre. Néha meg-megálltunk egy-egy cigarettát sodorni és közben egy kicsit pihenni, mert munkaközben minden idegszálunk pattanásig feszült. Fél 10-kor iszonyatos dörrenés rázta meg a levegőt, korom és füst volt mindenütt. Tőlem jobbra Erdélyi József őrvezető az arcára bukva feküdt, megindultam felé, hogy megnézzem, mi történt vele. Erdélyi fetrengett, kínlódásában egyet fordult és rádobta magát egy másik aknára és az is felrobbant. Akkor láttam, hogy az akna mindkét lábát és karját leszakította. Ezt a látványt, amíg élek, nem tudom elfelejteni!

A légnyomás engem is a földhöz csapott. Amikor pár pillanat múlva észhez tértem, egyetlen gondolatom volt, hogy Erdélyit onnan kihozzam. A katonáim közben óvatosan lépkedve mentek ki az aknamezőről a vasút vonalára.

Felrémlett bennem a gondolat: mi lesz akkor, ha megindul a botlódrótos? Ki tudja, hogy a föld még mit rejteget magában? Itt pusztulunk valamenyien.

— Gyilkosok! Bérencek!. . . ordítottam és sírtam. Erdélyit elértem. Felfogtam az ölembe. Lábammal tapogatva a halált rejtő földet, megindultam előre.

Amikor kiértem, katonáim körbefogtak. Sápadt és fehér volt mindenki.

— Orvost! Kötszert!

De honnan? Sem orvosi felszerelésünk, de még mentőládánk sem volt. Ingeinket repegettük szét és elkötöttük bajtársunk lábát és karját tőben, hogy minél kevesebb vérvesztesége legyen.

Erdélyi élt és öntudatánál volt. Kérdezte:

— Mi van velem?

Nagyon hosszúnak tűnt az út Tolnatamásiig. Útközben Jóska vizet és cigarettát kért. Szenvedett! Állandóan azt kérdezte, mi van vele? Nem érzi a lábát! Kérte, nyomjam meg.

— Nyugodj meg, Jóskám. Nincs semmi baj! Meg fogsz gyógyulni — vígasztaltam s ingemet bevizeztem és azzal törölgettem meg az arcát. Csupasz felsőtestemmel álltam mellette és nagyon fájt a szívem.

89 HL. HM. 1948/ált. 439 297. sz.

— A főorvos urat keresem! — mondtam, amikor beértünk a kaposvári kórházba. — Behoztam egy aknaszedő katonát, akinek se keze, se lába. Szíveskedjenek segíteni, hogy életben maradjon.

A műtét háromnegyed ötig tartott, de nem tudtak már rajta segíteni. Erdélyi József, 22 éves kőröshegyi lakos, 1945. május 15-én meghalt a kaposvári kórházban, a 2095. sz. alatt volt a felvételi naplóba beírva."[90]

Egy korabeli halotti értesítésben olvasható: „A 2. honvéd önálló aknakutató század parancsnoka fájdalomtól megtört szívvel tudatja, hogy hőn szeretett bajtársaink 1947. március 27-én délelőtt 12 órakor és 28-án délelőtt 12 órakor kötelességük hű teljesítése közben aknarobbantástól hősi halált haltak..." Ezután hat név felsorolása következik és a bajtársak búcsúszavai: „... szent fogadalmat teszünk, hogy az általuk végzett újjáépítést törhetetlen akarattal mi tovább folytatjuk."

E tragikus szerencsétlenség egyik áldozatának özvegye, Sostorics Sándorné így emlékezik:

„Amikor a helyszínre értem, hatalmas robbanás helyét láttam, egy gödröt, ahol nem lehetett mást látni, csak emberroncsokat. Én akkor 6 hónapos terhes voltam. Nem lehet ezt így elmondani! Rettenetes és borzasztó, hogy milyen érzés, mikor egy anya terhes, gyermeket vár és nincs apja, nincs aki segítse a nevelését és csak arra gondoltam, hogy születendő gyermekem sohasem fogja már látni az édesapját."[91]

Grósz József tizedes sebesülésének történetét a következőképpen mondja el:

„1945. május 12-én sebesültem meg. Ez úgy történt, hogy a Rinyapatakba egy mozdony volt beledöntve. Kiemeléséhez előbb az elaknásított környéket kellett mentesíteni. A magas bozótban nem vettem észre, s ráléptem egy üvegaknára. A robbanás mindkét lábamat felhasította. A bajtársak azonnal segítségemre siettek. Bevittek Nagyatádra, ahol egy bolgár orvos elsősegélyben részesített. Utána a kaposvári kórházba kerültem. Soha nem felejtem el, hogy a 3666. akna robbant fel alattam, vagyis a baleset bekövetkeztéig 3665 aknát szedtem fel és mentesítettem."[92]

Az aknaszedés során számos katona áldozta fel életét. Becslésünk szerint számuk meghaladta a kétszázat.

Az egyszerű honvédek, tiszthelyettesek és tisztek hősteteiről és hősi haláláról a magyar dolgozó nép mindenkor megrendülten és mély hálával emlékezik meg. Nélkülük elképzelhetetlen lett volna a békés alkotómunka megindulása, de talán az volt részükről a legnagyobb áldozat, hogy életük naponkénti kockáztatásával tízezrek életét mentették meg.[93]

90 Lásd a 80. sz. jegyzetet.
91 Az irat özv. *Sostorics Sándorné* tulajdonában. (Saját gyűjtés.)
92 Lásd a 10. sz. jegyzetet.
93 Az aknakutatás és hatástalanítás közben hősi halált halt katonákról készített kimutatást lásd az 1. sz. mellékletben.

A tűzszerészek hősiessége mellé méltán sorakozik fel azoknak a katonáknak a munkája, akik a magyar folyók és tavak, a közlekedés e fontos területeinek biztonságossá tételével érdemelték ki a megbecsülést. Ezek a katonák az újjáépítő magyar folyami flottillához tartoztak.

7. A magyar folyami flottilla bekapcsolódása az aknamentesítés munkájába[94]

A fegyverszüneti szerződés értelmében a magyar kormány köteles volt gondoskodni a vízi utak aknamentesítéséről és hajózhatóvá tételéről. Ez tette szükségessé a flottilla létrehozását.

A felállításra kerülő demokratikus folyamőrség zömét az újpesti volt folyamőrségi szertár egykori legénysége képezte. Hozzájuk csatlakozott a „Csobánc" vontatóhajóról a szovjet csapatokhoz átállt Egri Jenő zászlós hat-nyolc katonájával. Ezek a folyamőrök először a gödöllői gyűjtőtáborba kerültek, ahol szolgálattételre jelentkeztek az alakulóban levő demokratikus honvédségnél. A debreceni Pavilon-laktanyába történt bevonulás után létszámuk 27 főre emelkedett. Ekkor találkozott a kis csoport Dezsényi Miklós őrnaggyal, aki ez időben kezdte meg az új folyamőrség szervezését.

Ebből a huszonhét emberből jött létre a demokratikus hadsereg hadihajós alakulata, Honvéd Hadihajós Osztály elnevezéssel.

Az 1945. március 15-én létrehozott Hadihajós Osztály április 16-án települt át Budapestre, a rendelkezésére bocsátott régi óbudai folyamőr laktanyába. A laktanya épülete viszonylag szerencsésen vészelte át az ostromot. Még 1944 októberében kapott egy bombatalálatot, de csak az ajtókat, ablakokat rongálta meg. Az első feladat az volt, hogy az épületeket rendbehozzák.

Amikor már elfogadható körülményeket teremtettek a laktanyában, akkor kezdődött meg igazán a folyamőrség osztállyá szerveződése. Csakhamar nyilvánvaló lett, hogy az előírt létszámnak megfelelő állományt igen nehéz lesz összetoborozni. Ez részben a demokratikus oldalon megmaradt régi folyamőrök viszonylag kis számával volt magyarázható (a volt horthysta dandár majdnem teljes állományával nyugatra vonult), részben pedig azzal, hogy a többi fegyvernemhez tartozó idősebb korosztályok egyidejűleg leszereltek. Elképzelhető, hogy ilyen kedvezőtlen körülmények között milyen jelentős volt a folyamőrséghez való toborzás érdekében folyó intenzív felvilágosító politikai munka. A plakátokon meghirdetett bevonultatás és toborzás sikerrel zárult. Október 8-án a Hadihajós Osztály személyi állománya már 18 tisztből és 181 katonából állt.[95] A növekvő létszámmal azonban fokozódtak a nehézségek a felszerelés és ellátás terén. Szükségessé vált a

94 E fejezethez felhasználtam két korábban megjelent írásomat. — Elődök nyomában, Nehéz napok, küzdelmes esztendők. A honvéd folyamőr flottilla történetéből, Budapest, 1965.; Somogy megye aknamentesítése, Sorsforduló, Kaposvár. 1970. 80—103. o.

95 Uo. — A létszámviszonyok 1946-ban nem változtak lényegesen. Erre vonatkozóan lásd a HL. HM. 1946/Eln. 5334. sz., február 5-én kelt jelentést, amely szerint az összlétszám 199 fő.

széthordott honvédségi ingóságok, technikai felszerelések felkutatása és összegyűjtése.

Az eredmény — a szorgos munka ellenére — nem valami megnyugtató képet mutatott: összesen 3 rossz állapotban levő csónakmotort gyűjtöttek.[96] Talán egyetlen fegyvernem sem szenvedett felszerelésben olyan súyos veszteséget, mint a folyamőrség. A horthysták és a nyilasok teljesen tönkretették a folyamőrség anyagi eszközeit. A hajóegységek nagyobb részét a hitleristák elvitték, s amelyik hajóval nem boldogultak, azt elsüllyesztették. Vandál pusztításuk nem kímélte még a félig kész hajótesteket, a szerszámkészleteket, sőt a ladikokat sem. A nyugatra került magyar hajóállomány 60%-a Passauban az amerikai csapatok zsákmánya lett. (Érdekességként említjük meg, hogy e hajókat az amerikaiak később átadták Nyugat-Németországnak. 1950-ben a vízi járműveket a dagendorfi hajógyár 700 000 német márkáért megvételre ajánlotta fel a magyar államnak. A hónapokig elhúzódó tárgyalások végül is különböző okok miatt nem jártak sikerrel.)

Az aknakereső munka megindításához elsőrendű feladat volt a szertár, illetve a javítóműhely újjászervezése, ami szinte elháríthatatlan akadályokba ütközött. A romok közül néhány ócska kéziszerszámot sikerült kiválogatni. A visszaszivárgó régi szakmunkásgárda saját szerszámait hozta be a romos műhelyekbe, hogy az induláshoz szükséges alapfelszereléseket biztosítsák. Az öntevékeny munkának meg is lett az eredménye. November 6-án már felállítottak egy hajóács-műhelyt, amely Berkes Miklós alhadnagy parancsnoksága alatt megkezdte a ladikok és dereglyék javítását.[97]

A Hadihajós Osztály hadrendje, alárendeltsége többször változott. Megalakulása időpontjában önálló egységként a Honvédelmi Minisztériumhoz tartozot. A Budapestre való beérkezés, majd az előírt szervezés végrehajtása és a létszám feltöltése után a Honvéd Hadihajós Osztály a következő feladatot kapta:[98]

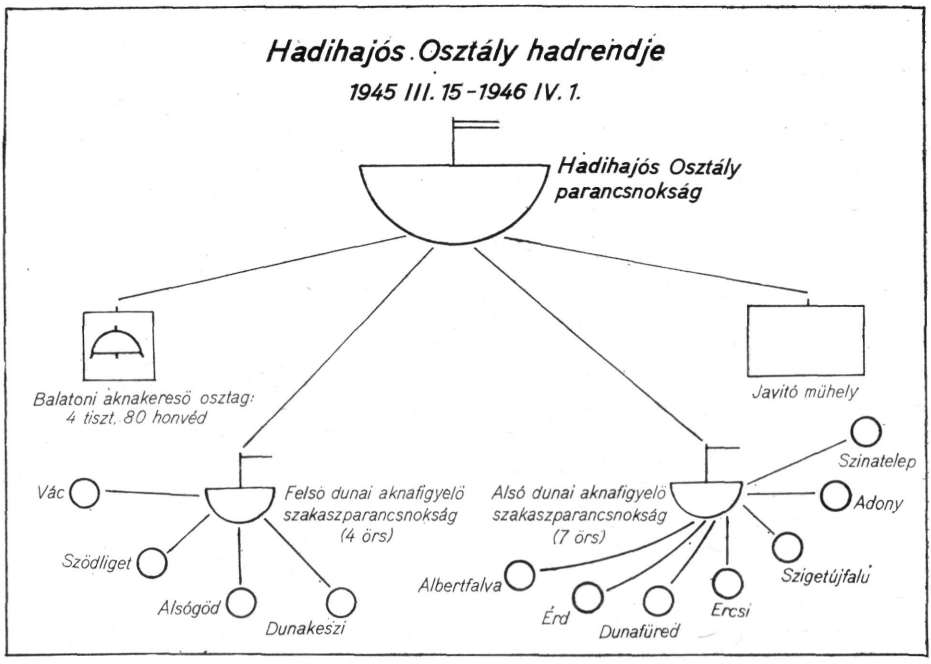
1. A szovjet dunai flottilla alárendeltségében közreműködni a Dunának a mágneses-indukciós aknáktól való mentesítésében.
2. Önálló hatáskörbe végrehajtani a Balaton aknamentesítését.
3. Felállítani az aknafigyelő és leszerelő állásokat a Dunán, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság által elrendelt pontokon.
4. Kiemelni a Dunába süllyesztett hajókat és biztosítani a hajózható vízi utakat.

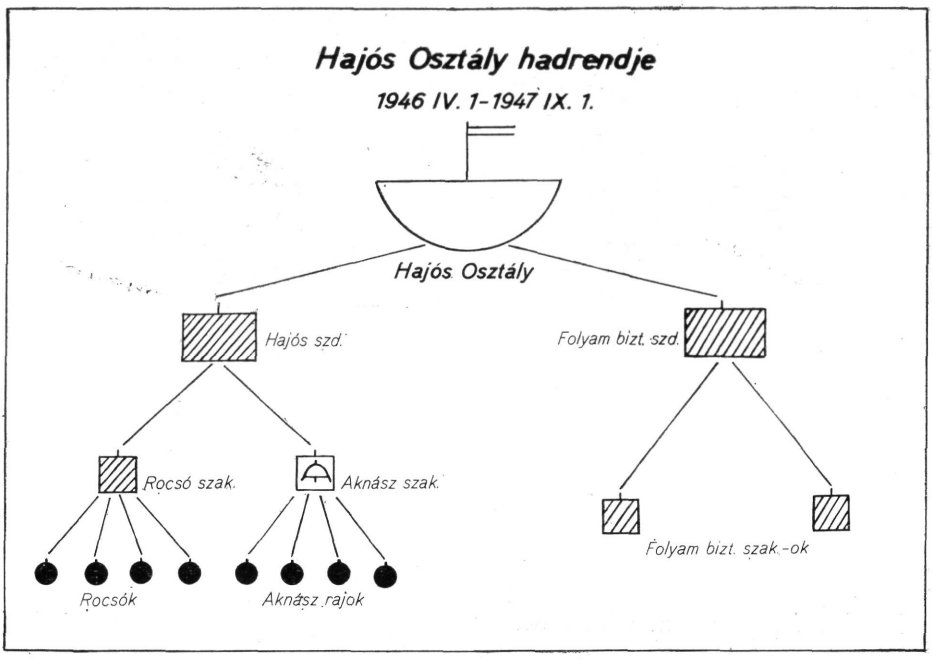
E feladatok szervezési vállalkozásokat követeltek meg. Az osztályt be kellett kapcsolni az új hadsereg újjáépítési áramkörébe. Így a Hadihajós Osztály önállósága 1946 januárjában megszűnt és az osztályt munkavezetési és anyagi szempontból a műszaki hadosztályba utalták. 1946. április 1-től 1947. szeptember 1-ig már szervezettszerűen is a

96 A begyűjtött motorok kijavítására a HM 406 729,93 pengőt utalt ki. [HL. HM. 1945/Eln. 31 420. sz.]

97 HL. HM. 1945/Eln. 43 664., valamint 1153. sz.

98 Az 1945. decemberi honvédségi szervezési rendelet a Hadihajós Osztályt megszüntetendőnek tünteti fel. Ekkor dr. Tombor Jenő a SZEB-hez írt jelentésében javasolta a flottilla fenntartását — az itt felsorolt feladatok végrehajtása érdekében. Javaslatát a SZEB elfogadta. [Lásd HL. HM. 1945/Eln. 47 898. sz.]

6. sz. táblázat.

műszaki hadosztály, illetve a Műszaki Vezetési Törzs alárendeltségébe tartozott. Ez idő alatt elnevezésüket is megváltoztatták „Hajós Osztály"-ra, elhagyva a „hadi" jelzőt. A belső szervezés is megváltozott. Az új feladatoknak megfelelően, lényegében két — hajós és folyambiztosító — századra tagozódott. (E szervezés részletesebb adatait a 6. sz. táblázat szemlélteti.) E szervezési változásokkal szinte egyidejűleg a Balaton aknamentesítésének nagy munkájába fogtak.

8. A Balaton aknamentesítése

A Hadihajós Osztályból kikülönítettek egy balatoni aknakutató osztagot, amely Petneházy Zoltán százados és helyettese, Hernádi Ferenc hadnagy vezetésével 1945. június 2-án indult el munkaterületére.

Először a Tihanyi-félsziget és a Szántód-i rév környékén dolgoztak. Itt a németek mintegy 400 érintő aknát telepítettek.[99] 1944 végén ezzel igyekeztek megerősíteni védelmi állásukat, hogy a Balaton átkelésre legkedvezőbb szakaszát arra alkalmatlanná tegyék.

A folyamőrök néhány ladikból és horpadt pontonból nehézkes úszótagokat készítettek, amelyeket evezőkkel hajtottak. Mivel aknakereső kötéllel nem rendelkeztek, kénytelenek voltak azt sérült polgári hajókról leszerelt sodronykötelekkel helyettesíteni. Hidvégi János főtörzsőrmester (jelenleg néphadseregünk főtisztje) elbeszélésében hű képet ad a munkáról: „Egyszerű, kezdetleges eszközökkel kezdtük el a munkát. Felszerelésünk, amelyet magunk gyűjtöttünk össze, néhány utász ladikból, kereső kötélből, csőrlőkből állt. Reggeltől estig dol-

Jelentés kelte 1945	A Balatonból kifogott aknák száma	A forrás jelzete
Június 21-ig	70	HM. 1945/eln. 30 412.
Augusztus 3-ig	80	HM. 1945/eln. 32 954.
Augusztus 4-ig	87	HM. 1945/eln. 36 048.
Augusztus 25-ig	136	HM. 1945/eln. 36 048.
Augusztus 30-ig	200	HM. 1945/eln. 36 582.
Szeptember?	240	*Új Szó*, 1946. aug. 4.

99 HL. HM. 1945/Eln. 25 316. sz., valamint az Új Szó, 1946. augusztus 4. sz.

goztunk. Mivel nem volt kezünkben az aknák telepítési terve, nekünk kellett az aknákat felderíteni. Délelőttönként 15—20 kilométert eveztünk, s naponta 8—10 aknát szedtünk fel."[100]

A korabeli jelentések jó eredményekről számoltak be.

Alig két hónap alatt 240 érintő aknát tettek ártalmatlanná.

Nemcsak a hajózás vált így biztonságosabbá, hanem a felszínre hozott nagy mennyiségű robbanó anyagot kiválóan fel is lehetett használni az újjáépítési munkálatoknál. Egy hatástalanítás után szétszedett érintőaknában 50 kg trotil volt, így az elért eredmény 12 000 kg robbanóanyagot jelentett.[101] A Tihanyi-félsziget környékét három méteres vízmélységig mentesítették. Ez azonban nem jelentette az aknaveszély megszűnését, hiszen az itt telepített 400 akna egy része (kb. 160 db) elszabadult a fenékhorgonyától és elsodródott a Balaton legtávolabbi részére is.[102]

A felsorolt adatok önmagukért beszélnek, de természetesen nem tükrözik eléggé a munka veszélyességét. Minden akna kiemelésénél és hatástalanításánál fennállt a robbanás veszélye, ami valamennyi jelenlevő pusztulásához vezethetett volna. Így nem csoda, ha minden akna kiemelése komoly idegfeszültséget okozott. Jól példázza ezt az egyik balatoni aknakutató elbeszélése: egy alkalommal éppen egy felderített aknát emeltek ki a Balatonból csörlővel. Amikor az akna megjelent a víz felszínén, mindenkiben elhűlt a vér. Az emelőkötél pontosan egy ólomszarvra tekeredett rá, melynek elhajlítása robbanást okoz.

A helyzetet az aknászmester mentette meg. Egy katonát gyorsan a vízbe küldött, aki szinte a saját testével fedezte az aknát, nehogy az a ladik oldalának ütődjön. A továbbiakban már nem volt szükség parancsra. Az emberek úgy, ahogy voltak, ruhástól ereszkedtek a vízbe és féltő gonddal tekerték le a drótkötelet az aknáról, majd hatástalanították.

Amikor az osztag visszatért a kikötőbe, és a nagy idegfeszültség után megnyugodtak, az aknászmester jelentette az esetet a parancsnokának és már élcelődve hozzátette: „Tessék elképzelni, ha valami történik, az egyetlen emelődarunk tönkrement volna!"

A Balaton megtisztításával egyidőben végezték el a zalai és a somogyi partok szárazföldi aknamentesítését is. Még a háború ideje alatt a védelemre berendezkedett alakulatok sok taposóaknát raktak le a befagyott Balaton jegére, amelyeket a víz a déli partra sodort. A kaposvári honvéd kiegészítő parancsnokság jelentése szerint a parton és az iszapban feküdtek, és „felszedésük műszer nélkül lehetetlen".[103]

A flottillások azonban nem ismertek lehetetlent, és megközelítően

100 Akkor főtörzsőrmester, jelenleg a Magyar Néphadsereg alezredese. (Saját gyűjtés.)
101 HL. HM. 1945/Eln. 26 582. sz.
102 A nemzetközi tengerészeti jog előírása szerint a horgonyaitól elszakadt aknák önműködően hatástalanná kellett volna válni. Erre azonban nem minden esetben lehetett számítani, mert az aknák már régen víz alatt voltak, tömítéseik átnedvesedtek és testzárlatot okoztak, ami a robbanóképességüket továbbra is biztosította.
103 HL. Pécsi 4. honvéd kerületi parancsnokság iratai. 1945/Eln. 402. II. sz.

200 000 taposóaknát szedtek fel. Az osztagnál ekkor következett be az első súlyos baleset. Június 28-án Fritz István őrvezető bal lábát egy felrobbanó akna leszakította.

A balatoni aknakutató osztag munkáját dicséri, hogy aknamentesítés közben a Sió-csatornából kiemelték az elsüllyesztett AN 1. jelzésű aknász naszádot,[104] valamint az elsüllyesztett „Csendőr 1." és „Csendőr 3." elnevezésű motorcsónakokat is. A Hadihajós Osztály javaslatára ezeket átadták a megalakult új demokratikus rendőrségnek.[105]

Az aknakutató munka a téli hónapokban szünetelt, de a tűzszerészek akkor sem pihentek. A sérült úszótestek helyreállításával foglalkoztak és szakmai továbbképzésen vettek részt. Készültek a tavasszal ismét meginduló munkára. Javították felszereléseiket és ismerkedtek a különböző víziakna típusokkal.[106]

A szovjet parancsnokság a gyakorlati oktatásban képzett tengerésztiszteket bocsátott az aknakereső részleg rendelkezésére. Kijavított, üzemképes állapotban megkapták a „Tünde" és a „Széchenyi" nevű balatoni hajókat is.[107]

1946-ban folytatódott a gyakorlati munka. A flottilla az előre elkészített terv alapján végezte a Balaton aknamentesítését. A mentesítendő vízterületet mezőkre osztották és ennek alapján hajtották végre az aknafelderítő, illetve aknamentesítő munkálatokat. (Lásd a 7. sz. táblázat.)

Ebben az évben a Balaton északkeleti, majd 1947-ben a délnyugati részének az aknamentesítését végezték el. Rendkívül veszélyes és fáradságos munkát jelentett a parti nádasok átfésülése. Itt meglehetősen sok aknát találtak.

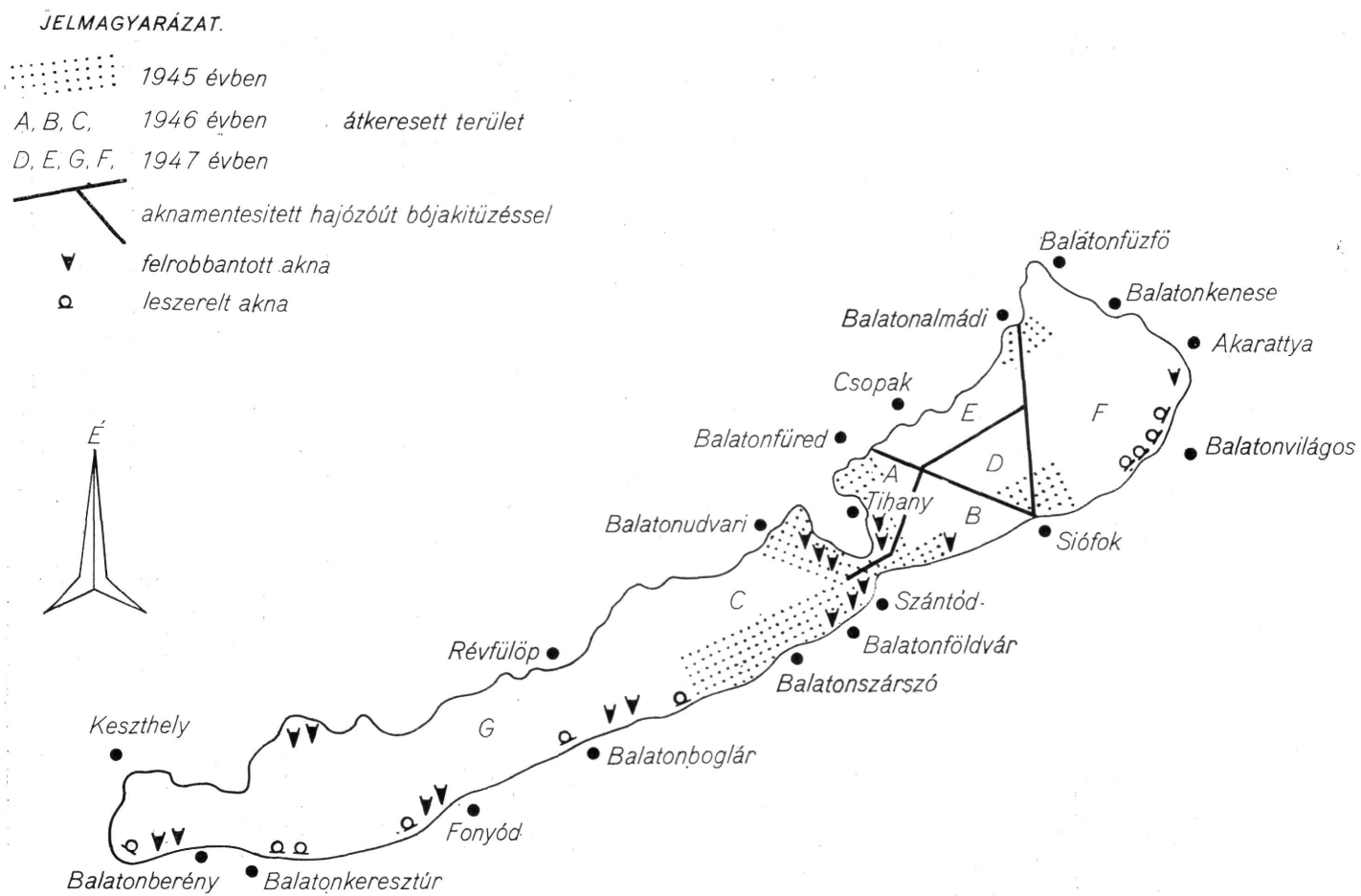
A lápos területek aknamentesítése során egy — az ilyen munkánál szokatlan eset történt. Már éppen nekikészülődtek, hogy kiemeljenek egy éles aknát, amikor az egyik katona nagyot kiáltott. Mindenki dermedten arra nézett, amerre mutatott. Az első pillanatban arra gondoltak, hogy valami botlódrótos aknát lát, hiszen a mocsaras területek ezekkel voltak tele. Amikor meglátták a rémület okát, még a parancsnok is tanácstalan volt. Nem volt ott sem botlódrótos, sem tányéraknа, csupán egy jókora vízisikló tekeredött az akna oldalára.

Idegességükben csak később vették észre, hogy mennyire veszélyes munkájuk volt, az elektromos hatástalanító berendezést ugyanis a víz tönkre tette.

A folyamőrök csupán a lápos Kis-Balaton területén 15 aknát szedtek fel, illetve hatástalanítottak.[108] Siófok és Balatonszárszó aknamentesítésére — 1946-ban — 4750 munkaórát fordítottak.[109]

Az új magyar hadsereg hadihajósainak kizárólagos érdeme, hogy a Balaton a hajózás, halászat és üdülés számára ismét biztonságossá vált.

104 HL. HM. 1946/Eln. 43 413. sz.
105 HL. HM. 1945/Eln. 32 957. sz.
106 Az aknaszedők magyarországi vizeken a következő aknatípusokkal találkoztak:
a) „M"-akna — vízben megfigyelt, lehorgonyzott akna.
b) „É", érintő akna — úszó, érintésre robbanó.
c) „S", sodor akna — mágneses indukciók alapján működik. A háború ideje alatt repülőről telepítették, illetve dobták vízbe.
107 HL. HM. 1946/Eln. 33 413. sz.
108 *Györgypál László:* Műszaki csapataink az újjáépítésben. Honvéd, 1947. 4. sz.
109 HL. HM. 1946/Eln. 25 760. sz.

7. sz. táblázat. A Balaton aknamentesítése.

9. A Duna aknamentesítése

A tavi hajózás mellett a folyami hajózás is megbénult. Ennek tulajdonképpen három oka volt:

1. az aknaveszély,
2. a hídroncsok,
3. a hajóállomány pusztulása.

A Hadihajós Osztály 1945. május 28-án kelt jelentéséből kitűnik, hogy a Duna aknamentesítése már az ország teljes felszabadítása előtt megkezdődött. A német fasiszta hadvezetőség a Dunát, mint fontos nemzetközi és stratégiai útvonalat, arra használta fel, hogy Kelet- és Délkelet-Európából az olajat és más értékes nyersanyagokat hátraszállítsa, illetve fegyvert, lőszer, élelmiszert, azaz mindennemű utánpótlási anyagot szállítson a harcoló csapataihoz.

Ennek a hadászatilag fontos útvonalnak a zavarására és bénítására, 1944 júniusában az angol—amerikai bombavetők rendszeresen aknásították a magyar Duna-szakaszt. Hat hónap alatt mintegy 1500 mágneses-indukciós aknát dobtak le a szűk és gázlós hajóutakba. A Dunának aknákkal való lezárása sikeres volt, mert a folyamon közlekedő hadi- és kereskedelmi hajók egymás után robbantak fel és valósággal rettegésben tartották a fasiszta német és magyar kereskedelmi forgalmat és hajózást.[110]

A Duna 424 km hosszúságú magyar szakasza is el volt aknásítva, amit — megfelelő technikai eszközök hiányában — a Hadihajós Osztály nem tudott hatástalanítani. Ezért ezt a feladatot a szovjet dunai flottila rombolónaszádjai végezték. Ezek a hajók a Duna hajózási útvonalát 15—20-szor fésülték át, mindaddig, míg az aknaveszély feltételezhetően megszűnt. A fokozott óvatosság azért vált szükségessé, mert az angolszász mágneses-indukciós fenékaknák közül elég sok időzítve volt, és esetleg csak többszöri áthaladás után robbant fel. Voltak ezek között még akusztikus aknák is, melyeket viszont az áthaladó hajók hajócsavar-zöreje robbantott fel.

A Honvéd Hadihajós Osztály kezdetben aknafigyelő őrsökkel vett részt a Duna aknamentesítésében. A magyar aknafigyelő őrsök bemérése alapján a szovjet flottila rombolónaszádjai kb. 1000 aknát semmisítettek meg.[111] Később a Szövetséges Ellenőrző Bizottság haditengerészeti osztálya utasította a magyar Hadihajós Osztályt, hogy hajókkal is kapcsolódjék be a mágneses-indukciós aknák megsemmisítésébe. A feladat végrehajtásához azonban biztosítani kellett a legfontosabb előfeltételt: alkalmas vontatónaszádot kellett beszerezni. A feladat a Hadihajós Osztályra hárult, s végrehajtásában közreműködött az osztály műszaki szolgálatának vezetője, Jánosa Sándor alezredes és üzemvezetője, Bognár Jenő százados, akik már a felszabadulás előtt is ezekkel a kérdésekkel foglalkoztak a Haditechnikai Intézetben.

Minthogy ebben az időpontban fémből készült hajók demagnetizá-

110 Aknafigyelő utasítás a folyami flottilla számára, 1952. 3. o. Ideiglenes aknászutasítás a folyami flottilla számára, 1953. 3—4. o.
111 Uo.

lása Magyarországon nem volt lehetséges, nem maradt más hátra, mint a szükséges vízi járműveket fából megépíteni. A faanyagot a Hadihajós Osztály műszaki közegeinek útmutatásai alapján a bakonyi erdőgazdaságban termelték ki. A hajók megépítése 1947 tavaszán az óbudai laktanya udvarán kezdődött meg. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság rendeletére a Közlekedési Minisztérium 2 db 75 LE-s Lángmotort bocsátott az osztály rendelkezésére. A hajók FAM 1. és FAM 2. (fatestű aknászmotoros) elnevezést kapták és a szovjet dunai flottilla aknaromboló naszádjaival együtt részt vettek a Budapest alatti Duna-szakasz mágneses-indukciós aknáktól[112] való megtisztításában. E munka lényegében 1947 végén fejeződött be.

1947 végén kérdésessé vált a flottilla további léte. Felmerült ugyanis, hogy korszerű viszonyok között szükség van-e a folyami flottillára? Egyesek nem látták szükségesnek önálló folyami alakulat fenntartását. A flottilla munkáját műszaki, illetve utászalakulatokkal akarták helyettesíteni. Döntő érvük az volt, hogy az aknamentesítési munkák nagyjából befejeződtek, s az évek óta víz alatt levő, érzékeny műszerű aknák tönkrementek, tehát a hajózás számára nem veszélyesek.

A flottilla fenntartása mellett kardoskodóknak be kell bizonyítaniuk a hadihajós szakemberek állítását, hogy az évek óta víz alatt levő aknák robbanásveszélyesek és ennek következtében a további aknakutatást végző folyamőrség a korszerű hadsereg fontos részét képezi. Ez utóbbival kapcsolatban igen sok vitacikk és tanulmány jelent meg, és ezekben általában a hadihajózás fenntartása mellett foglaltak állást.

Tárkányi főhadnagy egy új aknakereső műszert készített, amellyel december 21-én Százhalombattán kísérletet hajtottak végre. Egy indukciós aknának kiszerelték a pulzusszámláló óráját, amelyet a parton helyeztek el és azt egy kábellel összekötötték a vízben levő aknával. Fölébocsátották a keresőszerkezetet, amelyben az indukált áram pulzásrezgés száma működésbe hozta az impulzusszámláló órát. Az akna felrobbant és ezzel bebizonyosodott, hogy a gyújtófej az akna legkényesebb része és maga az akna is robbanóképes.

A százhalombattai kísérleti robbantás és a vita minden tekintetben igazolta a szakemberek állítását és ezzel új alapot teremtettek a hadihajós alakulat további fejlesztésére.

*

Az Ideiglenes Magyar Nemzeti Kormány felhívása alapján szervezett új magyar hadsereg antifasiszta, demokratikus feladatok megoldására született. E hadsereg gyakorlati tevékenysége azt igazolja, hogy

112 Az angol repülőgépekről ledobott mágneses aknák következtében 1944 húsvétjától az ősz végéig kb. 200 vontató-, személyszállító és úszóhajó pusztult el. A matrózok állandó rettegésben várták, hogy hajójuk melyik pillanatban kerül az akna mágneses előterébe. A mágneses aknákat két méretben (460 és 760 kg-os), azonos szerkezettel alkalmazták. A mágneses erőtér változása hozta működésbe.

valóban mindent megtett a sajátosan katonai, az új magyar népi állam előtt álló célok megvalósítása érdekében.

A felszabadult magyar területeken alapvető feladatként jelentkezett a termelő munka beindítása. Az ország akkori gazdasági helyzete ezt nem csak megkövetelte, de akadályozta is. A magyar nép önfeláldozó, minden erejét megfeszítő munkájáról az e kort tárgyaló gazdaságtörténeti munkák plasztikus képet festenek. Kevés szó esett azonban arról, hogy az új magyar hadsereg minden erejével Magyarország újjépítése szolgálatában állott.

Nem volt célunk, hogy bemutassuk a hadsereg egészének az újjáépítésben betöltött szerepét, csupán arra törekedtünk, hogy felvázoljuk a hadsereg tevékenységének egy részét, amelyet az ország szárazföldi és vízi területeinek aknamentesítése során végzett. Az aknamentesítés jelentőségét növeli, hogy az életbiztonság megteremtése mellett hozzájárult a földosztáshoz, a mezőgazdasági termelő munka feltételeinek megteremtéséhez; a közúti forgalom megindításához; ipari célokra alkalmas robbanóanyag biztosításához, a romeltakarítási, bányászati munka megkezdéséhez.

Az újjáépítés minden résztvevőtől lemondást, gigászi erőfeszítést követelt. Ez katonáinkra is vonatkozott, elsősorban az aknakutatókra, tűzszerészekre, akik tevékenységük minden percében a halállal néztek szembe. A veszélyességet fokozta, hogy rossz technikai és anyagi ellátás mellett végezték társadalmilag szükséges munkájukat.

A magyar nép mindig szeretettel fog emlékezni az aknamentesítés során kapott szovjet, bolgár segítségre és azokra a magyar katonákra, akik életüket kockáztatva hozzájárultak a magyar újjászületéshez.

1. sz. melléklet

Az aknakutatás hősi halottai

	Név, rendfokozat	Elhalálozás	
		ideje	helye
1.	Ali János Gábor honvéd	1946. IV. 27.	Gyöngyösoroszi
2.	Amelza Ádám honvéd	1945. V. 22.	Nagybajom
3.	Andok István törzsőrmester	1947. III. 27.	Székesfehérvár
4.	Asztalos István szakaszvezető	1945. XI. 12.	Alsóregmec
5.	Bajzát József szakaszvezető	1945. VI.	Alsóregmec
6.	Bakó Gábor honvéd	1946. IV. 11.	Ludovika Akadémia
7.	Bakó Lajos őrvezető	1946. III. 13.	Bajna
8.	Balogh Sándor Imre őrmester	1945. VI. 24.	Pálmonostor
9.	Barócsi Sándor szakaszvezető	1945. IX. 11.	Mérk
10.	Berkó István honvéd	1946. IV. 27.	Gyöngyösoroszi
11.	Blaskó István honvéd	1946. V. 9.	Budapest
12.	Blaskó József honvéd	1945. V.	Adony
13.	Bogyó András őrmester	1947. IV. 24.	Börgönd puszta
14.	Borbély János honvéd	1945. V. 5.	

	Név, rendfokozat	elhalálozás	
		ideje	helye
15.	Borsai István őrmester	1945—1946.	
16.	Bugyi István szakaszvezető	1946. V. 2.	Nagykőrös
17.	Csuty Lajos őrmester	1946. VII. 9.	Adony
18.	Daróczi Sándor szakaszvezető	1945. IX. 11.	Mérk
19.	Diriczi János törzsőrmester	1946. I. 17.	Mérk
20.	Dirják András honvéd	1946. IV. 11.	Ludovika Akadémia
21.	Domonkos Gyula honvéd	1945. VI. 19.	Nagybajom
22.	Dorobina Antal szakaszevezető	1948. IX. 22.	Budapest
23.	Dudás Imre szakaszvezető	1945. VII. 25.	Szirma
24.	Egei Elek főtörzsőrmester	1948. I. 7.	Mesztegnyő
25.	Elhart István honvéd	1945. XI.	Tácz
26.	Előry István szakaszvezető	1948. III. 6.	Balatonfőkajár
27.	Erdélyi József őrvezető	1945. V. 15.	Szabadhidvég
28.	Faludi László őrvezető	1945. VIII. 3.	Hont
29.	Farkas Ferenc honvéd	1946. XI. 26.	Kápolnásnyék
30.	Fehér Antal őrmester	1945. IV. 27.	Feldelező
31.	Fekete József honvéd	1945. V. 23.	Nagybajom
32.	Fekete Károly honvéd	1945. VIII.	Füle
33.	Flórika Sándor őrvezető	1946. II.	Kaba
34.	Főcén Mihály szakaszvezető	1945. VII. 14.	Börgöndpuszta
35.	Fülöp István honvéd	1945. VI.	Börgöndpuszta
36.	Fülöp József honvéd	1945. VI.	Börgöndpuszta
37.	Gajdácsi László őrvezető	1945. XI. 22.	Mezőszentgyörgy
38.	Gál István törzsőrmester	1947. III. 27.	Budapest
39.	Gáti Bálint őrvezető	1945. VII.	Börgöndpuszta
40.	Gáty József dr. százados	1945.	Bécsikapu tér
41.	Geisel Pál honvéd	1946. III.	Tamási
42.	Gucsmann Gyula őrmester	1946. III. 12.	Székesfehérvár
43.	György József szakaszvezető	1946. XII. 2.	Budapest
44.	György Miklós honvéd	1945. IV. 27.	Feldelező
45.	Hacsi János honvéd	1945. VII. 25.	Szirma
46.	Harangozó Ferenc tizedes	1946. V. 7.	
47.	Hareuder (Hazenauer) János honvéd	1946. IV. 11.	Ludovika Akad.
48.	Horváth Albert honvéd	1945. VI. 7.	
49.	Horváth István tizedes	1946. X. 4.	Alsónémedi
50.	Horváth István tizedes	1946. XI. 1.	Budapest
51.	Horváth János honvéd	1946. IV.	Sopron
52.	Horváth Mihály tizedes	1946. VI. 5.	Balassagyarmat
53.	Horváth Sándor honvéd	1946. IV. 11.	Ludovika Akad.
54.	Husz János őrvezető	1945. VII.	Börgöndpuszta
55.	Jablonszky Pál szakaszvezető	1946. VI. 6.	Gárdony
56.	Jasper György őrvezető	1945. VI. 20.	Vokány vá.
57.	P. Józsa Imre alhadnagy	1945. VII. 30.	Hajdúnánás
58.	Juhász Ferenc honvéd	1945. XI. 3.	Drávaszabolcs
59.	Juhász Géza honvéd	1945. XI. 3.	Drávaszabolcs
60.	Kállai Péter honvéd	1945. V. 29.	Gyermely
61.	Karaba János honvéd	1946. II. 25.	
62.	Karakas Mihály őrmester	1946. IX. 17.	Miskolc
63.	Kardos János törzsőrmester	1946. VII.	Szolnok
64.	Kása István tizedes	1945. IV. 27.	Feldebrő
65.	Kasza Mihály törzsőrmester	1945. XI. 27.	Gyoma
66.	Kaszás János tizedes	1946. VII. 15.	
67.	Kiss Dániel törzsőrmester	1946. XII. 4.	X. ker. Rend. kap.
68.	Kiss Imre honvéd	1946. VIII. 7.	Harsány

	Név, rendfokozat	Elhalálozás	
		ideje	helye
69.	Kiss József tizedes	1945. VIII. 29	Nagybajom
70.	Klemm Vilmos őrmester	1946. VIII.	Nagybérierdő
71.	Kompis György honvéd	1947. VI. 20.	Sárszentágota
72.	Id. Konrád Ferenc honvéd	1945. IV. 21.	Budafok
73.	Koshán László honvéd	1946. IV. 11.	Ludovika Akad.
74.	Kovács Béla őrmester	1947. VI. 20.	Sárszentágota
75.	Kovács Ferenc szakaszvezető	1947. XI. 12.	Bácsalmás
76.	Kovács Ferenc tizedes	1947. XI. 7.	Sopron
77.	Kovács Imre aknaszedő	1945. V.	Abda
78.	Kovács István honvéd	1945. XI. 3.	Drávaszabolcs
79.	Kovács István honvéd	1946. IV. 11.	Ludovika Akad.
80.	Kovács János honvéd	1946. IV. 1.	Fülek
81.	Kovács Miklós honvéd	1946. VI. 6.	Gárdony
82.	Kovács Zoltán szakaszvezető	1945. XI. 12.	Alsóregmec
83.	Köteles István honvéd	1946. IV. 27.	Gyöngyösoroszi
84.	Kővári Béla főtörzsőrmester	1946. VI. 6.	Gárdony
85.	Kövesdi János honvéd	1946. III. 13.	Bajna
86.	Kujbus György József őrvezető	1945. VII. 31.	Polgárdi
87.	Lagzi István honvéd	1945. IX. 25.	Csepel
88.	Lakatos János őrmester	1946. V. 2.	Nagykőrös
89.	Lédermajer Lajos törzsőrmester	1945. XI. 24.	Nagybajom
90.	Lengyel László törzsőrmester	1945. IX. 17.	
91.	Lieber József	1945. IV.	Győr
92.	Magyar József törzsőrmester	1948. IX. 25.	Debrecen
93.	Magyar Lajos őrmester	1945. V. 31.	Csurgó
94.	Malmos Ferenc honvéd	1945. VIII. 27.	Nagybajom
95.	Marek János szakaszvezető	1947. XII. 25.	Ferihegyi reptér
96.	Maurer János tizedes	1945. VII. 27.	Nagybajom
97.	Matul József őrmester		Adony
98.	Matyisz Kálmán őrvezető	1946. VII. 13.	Soroksár
99.	Maximus István honvéd	1945. XI. 4.	Mezőkeresztes
100.	Mayer Nándor szakaszvezető	1945. V. 29.	Gyermely
		1945. IX. 25.	Sérülésébe belehalt
101.	Mélykuti Mihály őrmester		
102.	Menyhárt János honvéd	1946. IV. 27.	Gyöngyösoroszi
103.	Mészáros György őrmester	1945. V. 22.	Nagybajom
104.	Mészáros Gyula honvéd	1946. VI. 18.	
105.	Meszterics István honvéd	1945. VIII. 4.	
106.	Meződi Károly szakaszvezető	1946. VII. 27.	Alsóregmec
107.	Miklós Lajos szakaszvezető	1945. VII. 20.	Esztergom
108.	Molnos Gyula alhadnagy	1948. I. 7.	Mesztegnyő
109.	V. Molnár József őrvezető	1945. VII.	Tácz
110.	Motill József őrmester	1945. V. 21.	
111.	Müller István honvéd	1946. IV. 11.	Ludovika Akad.
112.	Nagy Bálint p. a.	1945. X. 27.	Gyoma
113.	Nagy István hadnagy	1947. III. 27.	Székesfehérvár
114.	Nagy Kálmán tizedes	1945. VIII. 4.	
115.	Nagysági János hadnagy	1945. IX. 22.	
116.	Nemesfalvi Vendel tűzszerész	1945. IV.	Győr
117.	Nesz György honvéd	1945. VI. 20.	Vokány
118.	Neubauer Rezső tizedes	1946. IV. 25.	Székesfehérvár
119.	Nyiri József honvéd	1945. VIII. 3.	Hont
120.	Orbán Elek őrmester	1947. III. 27.	Székesfehérvár
121.	Orbán Ferenc szakaszvezető	1946. IV. 11.	Ludovika Akad.
122.	Oszlár Béla honvéd	1946. III. 2.	
123.	Őri József János őrvezető	1946. IV.	Sopron

	Név, rendfokozat	Elhalálozás	
		ideje	helye
124.	Padkorsák János honvéd	1945. VIII. 17.	
125.	Paksi István szakaszvezető	1946. IV. 26.	Törökbálint
126.	Pallagi Lajos őrmester	1945. V.	Székesfehérvár
127.	Papp Ferenc honvéd	1946. IV. 11.	Ludovika Akad.
128.	Papp István honvéd	1945. IX. 6.	Nagybajom
129.	Pék József szakaszvezető	1945. VII. 6.	Nagybajom
130.	Pelsőczi Pál tizedes	1946. IX. 10.	Nagytétény
131.	Pető Márton honvéd	1945. IV. 2.	Miskolc
132.	Pintér Ferenc honvéd	1945. VI. 20.	Vokány vá.
133.	Pisch József tiszthelyettes	1946. VI.	Tárkány
134.	Podvacsek János tűzszerész	1945. VII. 17.	Bácsa
135.	Polgár Ferenc honvéd	1946. IV. 25.	Székesfehérvár
136.	Pomázi Tibor őrmester	1945. X. 27.	Gyoma
137.	P. Posa Imre alhadnagy	1945. VII. 30.	Hajdúnánás
138.	Rajnai Géza főtörzsőrmester	1947. III. 31.	Bolondvárpuszta
139.	Riba Lajos honvéd	1945. VIII. 29	Nagybajom
140.	Schnitz István őrvezető	1946. IV. 25.	Székesfehérvár
141.	Schneilner Rudolf őrvezető	1947. III. 28.	Zámoly
142.	Schrauf János honvéd	1945. VI.	Zámoly
143.	Somogyi József	1946. V.	Nagybajom
144.	Soós Sándor őrvezető	1945. VIII.	Polgárdi
145.	Soós József őrvezető	1945. V. 31.	Csurgó
146.	Sostorics Sándor őrmester	1947. III. 27.	Székesfehérvár
147.	Sörös Ferenc honvéd	1945. X. 18.	Hont
148.	Staub István honvéd	1946. V. 9.	Budapest
149.	Sümegi Sándor szakaszvezető	1945. VIII. 29	Nagybajom
150.	Sütő József szakaszvezető	1945. VII.	Börgöndpuszta
151.	Szabó Béla őrmester	1946. VI.	Kislőd (Farkasgyepű)
152.	Szabó Lajos törzsőrmester	1947. II. 7.	Vereb
153.	Szalay Dezső alhadnagy	1946. VII. 25.	Feldebrő
154.	Szalay Ferenc őrvezető	1945. XI. 27.	Iharosberény
155.	Szalai Vince honvéd	1945. XI.	Tácz
156.	Szántó Béla őrmester	1946. VI.	Farkasgyepű (Városlőd)
157.	Szécsi Dávid honvéd	1945. VII. 30.	Hajdúnánás
158.	B. Szekeres László szakaszvezető	1947. III. 27.	Székesfehérvár
159.	Széki István (János) törzsőrmester	1946. V. 9.	Budapest
160.	Szemán Pál honvéd	1945. XI. 12.	Alsóregmec
161.	Szilágyi János tizedes	1947. II. 7.	Vereb
162.	Szilágyi Sándor honvéd	1945. VII. 15.	Székesfehérvár
163.	Szilvási Balázs tűzszerész	1946. II.	Soly
164.	Szurovcsák József őrmester	1945. VI. 19.	Nagybajom
165.	Tacsi Miklós honvéd	1945. VII. 30.	Hajdúnánás
166.	Takács Lajos őrmester	1946. IV.	Sopron
167.	Tandler István őrvezető	1945. VII. 31.	Esztergom
168.	Tarcali Dezső honvéd	1946. III. 26.	Seregélyes
169.	Temesvári Dömötör A. főhadnagy	1946. IV. 11.	Ludovika Akad.
170.	Tóka Ferenc törzsőrmester	1945. VIII. 13	
171.	Tóth Ferenc őrvezető	1946. IV. 11.	Ludovika Akad.
172.	Tóth Gábor tizedes	1945. VII. 30.	Hajdúnánás
173.	Tóth Kálmán törzsőrmester	1945. XI. 3.	Drávaszabolcs
174.	Tóth Lajos főhadnagy	1945. VI. 26.	Drávaszabolcs
175.	Trapp György honvéd	1945. XI. 3.	Drávaszabolcs
176.	Ugró József honvéd	1946. V. 2.	Nagykőrös
177.	Vágusz Jenő szakaszvezető	1947. III. 31.	Seregélyes

	Név, rendfokozat	Elhalálozás	
		ideje	helye
178.	Varga Mihály tűzszerész	1946. II.	Győr
179.	Végvári Ferenc őrvezető	1946. VI. 18.	
180.	Vékony László őrmester	1945. VII. 30.	Hajdúnánás
181.	Vettoing Mihály honvéd	1946. IV. 11.	Ludovika Akad.
182.	Viglási István törzsőrmester	1945. V. 22.	Nagybajom
183.	Wandellár Ottó tűzszerész	1945. IV.	Győr
184.	Zalecker Lajos őrvezető	1945. VII. 31.	Esztergom
185.	Zsemler József honvéd	1945. IX.	Balatonfőkajár

ТИБОР ГЕЛЛЕРТ:

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ОТРЯДОВ РАЗВЕДКИ МИННО-ВЗРЫВНЫХ ЗАГРАЖДЕНИЙ И ПИРОТЕХНИЧЕСКИХ КОМАНД НОВОЙ ВЕНГЕРСКОЙ АРМИИ В 1945—1947 ГГ.

Резюме

В последний период второй мировой войны территория Венгрии тоже стала ареной оперативных боевых действий. В ходе тяжелых боев была уничтожена большая часть экономических ресурсов, был парализован транспорт и сеть связь. Действующие войска обеспечивали свои боевые действия сооружением инженерных заграждений, постановкой минных полей. Под землю и на поверхность земли была заложена масса различных мин. Заминированные территории и после прекращения боев означали большую опасность для населения, а во многих местах препятствовали скорейшему началу восстановительных работ.

Разминирование территории нашей родины начали освободительные советские и болгарские войска, для которых это было специфично военной задачей. В эти работы включились также и части венгерской армии, организованные и обученные для разведки минно-взрывных заграждений.

Необходимость разминирования минных полей и удаления и обезвреживания неразорвавшихся снарядов подтверждается политическим и экономическим значением этой деятельности. На большей части сельскохозяйственных угодий нашей страны из-за опасности взрыва невозможно было ни начать раздел земли, ни приступить к возделыванию. Героическая деятельность разведчиков-пиротехников и подрывников дала возможность начать созидательный труд. Своей работой они спасли жизнь множества людей и большое количество материальных ценностей, и, применяя минно-взрывное имущество, содействовали уборке развалин и возобновлению работы на шахтах и рудниках.

Разминирование-траление наших водных путей — Дуная и Балатона — проводили матросы заново организованной венгерской речной флотилии. Их деятельность позволила вновь начать судоходство и рыболовство.

Разминирование минных полей и минно-подрывные работы требовали от миноразведчиков, пиротехников большой отваги, более того, во многих случаях им приходилось жертвовать своей жизнью. Деятельность наших разведчиков, специалистов по подрывному делу, которую они проводили со слабым снаряжением и в условиях плохой обеспеченности, вызвала большую признательность со стороны населения. Опасность их работы документируется такими фактами, что в обсуждаемый период в ходе этой деятельности пало смертью храбрых почти 200 солдат, и сотни солдат пострадали, получив тяжелые ранения, и стали инвалидами на всю жизнь.

Эта статья написана в память погибших, и с тем, чтобы воздать заслуженную честь оставшимся в живых миноразведчикам, пиротехникам, подрывникам, которые в большой мере содействовали началу новой жизни в нашей стране.

TIBOR GELLÉRT:

TÄTIGKEIT DER MINENSUCH- UND FEUERWERKERFORMATIONEN DER NEUEN UNGARISCHEN ARMEE IN DEN JAHREN 1945—1947

Resümee

In der letzten Periode des zweiten Weltkrieges ist auch Ungarn zum Kriegsgebiet geworden. Im Laufe der schweren Kämpfe ging ein großer Teil der wirtschaftlichen Kraftquellen des Landes zugrunde, Verkehrs- und Nachrichtennezt wurden lahmgelegt. Die Kampftruppen sicherten ihre Kampftätigkeit unter anderem durch technische Sperren, Minenfelder. Eine Unmenge von Minen wurden teils ober-, teils unterirdisch angelegt. Die verminten Gebiete bedeuteten auch nach Beendigung der Kampfhandlungen eine große Gefahr für die Bevölkerung und verhinderten an manchen Stellen den ehebaldigsten Beginn des Wiederaufbaus.

Die Entminung Ungarns — diese eigenartig militärische Aufgabe — haben die befreienden sowjetischen und bulgarischen Formationen begonnen. Später haben sich in diese Arbeit auch die zu diesem Zweck organisierten und ausgebildeten Formationen der neuen ungarischen Armee eingeschaltet.

Die Notwendigkeit der Entfernung der Minen und Geschoße beweisen auch ihre politische und wirtschaftliche Bedeutung. Auf einem großen Teil des landwirtschaftlichen Gebietes des Landes konnte wegen der Explosionsgefahr weder der Boden aufgeteilt, noch bearbeitet werden. Das heldenhafte Standhalten der Minensucher und Feuerwerker ermöglichte es, mit der produktiven Arbeit zu beginnen. Mit ihrer Tätigkeit haben sie Menschenleben und große Mengen von materiellen Werten gerettet. Und mit Sprengmaterial haben sie zu den Aufräumungsarbeiten und zum Beginn der Arbeit in den Bergwerken beigetragen.

Die Entminung der Gewässer des Landes — der Donau und des Plattensees — haben die Matrosen der neuorganisierten ungarischen Flußflottille durchgeführt. Ihrer Tätigkeit war ez zu danken, daß Schiffahrt und Fischerei wieder einsetzen konnten.

Die Minenräumung und Entschärfung erforderten von den Leuten heldenhaftes Standhalten, oft sogar das Leben. Ihre Tätigkeit, die sie mit mangelhafter Ausrüstung, bei spärlicher Versorgung verrichteten, hat ihnen große Anerkennung seitens der Bevölkerung verschafft. Wie gefahrvoll ihre Arbeit war, das beweist der Umstand, daß im besagten Zeitraum ungefähr 200 Soldaten dabei den Tod fanden und mehrere hundert schwere Verletzungen davontrugen und fürs ganze Leben zu Krüppeln wurden.

Die Studie will den noch lebenden, sowie den bereits toten Minensuchern und Feuerwerkern, die in großem Maße dazu beigetragen haben, daß im Lande das Leben wieder beginnen konnte, ein Denkmal setzen.

KÖZLEMÉNYEK

EGY 1848-AS HONVÉDZÁSZLÓ UTÓTÖRTÉNETE

KOVÁSSY ZOLTÁN

A honvédcsapatok 1849-es kapitulációja során Világosnál, Zsibónál, Borosjenőnél és másútt, valamint Munkács, Arad, Pétervárad, majd Komárom feladásakor több alakulat zászlóját — olykor csak a zászlórúdra tűzött szalagot — sikerült elrejteni. Az ily módon megmentett zászlókat az 1867-es kiegyezésig természetesen titokban rejtegették, hiszen őrzőikre súlyos börtönbünetést várt, ha az osztrák hatóságok a rejtegetésről tudomást szereztek. A kiegyezés utáni években az egyes megyék honvédegyletéhez egyre-másra futottak be a jelentések a megmentett és titokban megőrzött honvédzászlókról, amelyek végül is valamelyik közgyűjteménybe, megyei levéltárba, vagy múzeumba kerültek; többségüket a Nemzeti Múzeumnak adták át további megőrzésre. Ez a folyamat, ha az 1860-as évek végére elérte is csúcspontját, nem szakadt meg a századfordulóval sem. Egyre csökkenő számban, de előkerültek 1848—49-es hadi zászlók az 1920—30-as években, sőt az 1940-es évek elején is. Néhány családi ereklyeként őrzött 48-as zászlótól, zászlószalagtól pedig csak a felszabadulás utáni években váltak meg tulajdonosaik.[1]

*

1967-ben a Hadtörténeti Múzeum megvásárolt a Máramarosszigetről még az első világháború után Budapestre költözött Szilágyi Mihály özvegyétől egy erősen szakadozott és hiányos, szabványos 1848—49-es honvédszálót.[2] A hadtörténelem tárgyi emlékeiről, köztük a hadi zászlókról — az írásos emlékekkel ellentétben — közvetlenül rendszerint nem állapíthatók meg az eredetükre, történetükre utaló adatok, és azok sokszor csak igen hosszadalmas és körültekintő kutatással tárhatók fel. Zászlóemlékek esetében természetesen a legfontosabb annak

1 Az 1950—60-as években a Hadtörténeti Múzeum zászlógyűjteményébe — többek között — a következő 1848—49-es zászlóemlékek kerültek be: az 1848—49-es délvidéki harcokban részt vett népfelkelő, v. nemzetőr alakulat zászlója (1958); a 9. honvédzászlóalj zászlójának foszlánya (1961); 2 db foszlány a 42. honvédzászlóalj zászlójából (1962); Bihar megyei nemzetőrzászló (1967); a 42. honvédzászlóaljnak Szabó József őrnagy, zászlóaljparancsnok őrizte foszlánya (1968); a prácsai nemzetőrök zászlószalagja (1969).

2 A zászló nyilvántartási száma: 0932/Zl.

a megállapítása, hogy az adott zászló mely alakulaté volt, és milyen ütközetekben hordozták azt. Az özvegy Szilágyi Mihálynétól a Hadtörténeti Múzeum zászlógyűjteményébe került zászlóról kezdetben — Szilágyiné elbeszélése alapján — csupán annyit lehetett bizonysággal megállapítani, hogy egy Máramaros megyei, illetve máramarosszigeti 48-as honvédalakulaté volt, s a zászlót Szilágyi Mihály, nagyapjától, id. Szilágyi Jánostól örökölte. Id. Szilágyi János 1848—49-ben 16 éves ifjúként lépett be a honvédseregbe és részt vett Buda visszafoglalásában is. A kiegyezés után közjegyző volt Máramarosszigeten és aktívan tevékenykedett a megyei honvédegyletben. A máramarosi honvédek közül ő élt a legtovább; 1915-ben halt meg.[3] Özvegy Szilágyi Mihályné szerint a temetéskor id. Szilágyi János felravatalozott koporsóját a szóban forgó 48-as zászlóval takarták be, s a temetés után az ereklyét a Szilágyi család őrizte tovább.

*

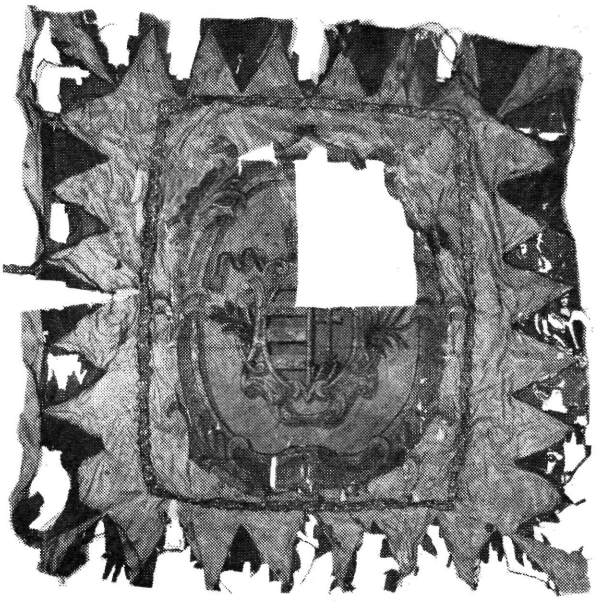
A zászló eredetét és 1849-es történetét nem lehet hitelt érdemlően megállapítani, a rendelkezésünkre álló kevés korabeli dokumentum nem teszi ezt lehetővé. A legbiztosabb támpont — az alakulatot illetően — a zászló megmentője, Mandics Pál.

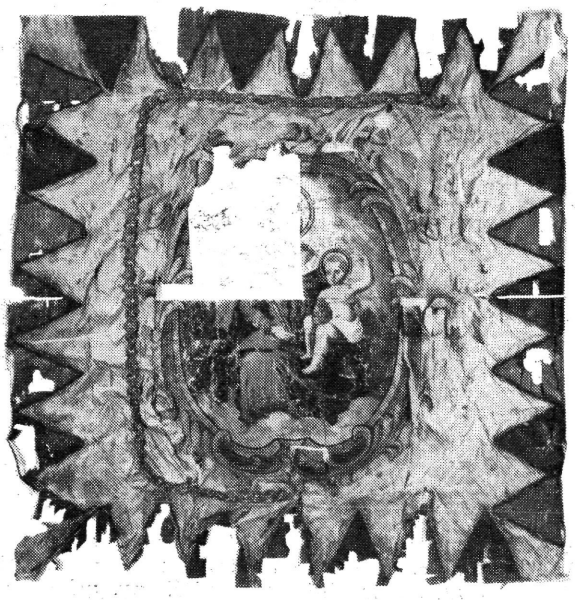
Mandics Pált, a 39. Don Miguel gyalogezred őrmesterét, Mészáros Lázár hadügyminiszter 1849. március elején nevezte ki századossá „Herczeg Woronieczky vadász karához".[4] A vadászcsapatok átszervezése után az 1. vadászezred 6. osztályának lett a parancsnoka. Ormai Norbert ezredes — a vadászezredek felügyelője — 1849. június 12-i, Kossuth kormányzóelnökhöz felterjesztett jelentéséből kitűnik, hogy az *1. vadászezred 6. osztálya* Mandics százados parancsnoksága alatt Zaránd megyében állomásozott,[5] Ormai ezredes néhány héttel később, 1849. június 1-én azt jelentette Kossuthnak, hogy az 1. vadászezredből 5 osztály Magyarországon, 1 osztály pedig Erdélyben működik.[6] Az Erdélyben állomásozó osztály a Mandics százados vezette 6. osztály volt, amely a szabadságharc végnapjaiban Bem seregének kötelékében harcolt.

A dévai kapitulációval az 1. vadászezred 6. osztályának harci útja is véget ért, de a cári csapatoknak Déván átadott 12 honvédzászló között[7] nem volt ott az alakulat zászlója, azt ugyanis Mandics százados a fegyverletételkor a derekára csavarva megmentette.[8] Ennek tényét több adat tanúsítja. A kiegyezés utáni évtizedekben a máramarosi újságok ismételten megemlékeztek a „Mandics Pál által a csatából megmentett" zászlóról.[9]

Mandics a fegyverletételkor megmentett zászlót — nincs okunk két-

3 Máramaros, 1915. december 19.
4 Közlöny, 1849. március 4.
5 Kriegsarchiv. Wien: Feldachten der ung. Siebenb. Armee, 1849., Fasc. VI. Nr. 10—11 Közli: Hadtörténelmi Közlemények, 1933., 105—110. o.
6 Hadtörténelmi Levéltár. 1848—49-es iratok, 37/304. sz.
7 *Kővári László:* Erdély története 1848—49-ben, Pest, 1861., 270. o.
8 Máramarosi Lapok, 1893. március 5.
9 Uo. 1895. március 17., 1898. október 9., 1899. március 19., 1900. március 18.

Az 1. vadászezred
6. osztályának zászlója.

A Josefstadtból 1856. július 14-én szabadult 48-as honvédtisztek egy csoportja. Az álló sorban az első Mandics Pál (Az eredeti fénykép Mandics unokája, a Budapesten élő Mandics Béla ny. gyógyszerész tulajdonában van.)

ségbe vonni, hogy saját alakulatának zászlóját mentette meg — sok viszontagság közt vitte haza Máramarosba.[10]

*

Mandics a szabadságharc bukása után visszatért szülőfalujába, a Máramaros megyei Hosszúmezőre. Vadászosztálya megmentett zászlójának további elrejtésére, illetve megőrzésére egy igen ötletes módot gondolt ki. A zászlót „... hogy az ellenség kezétől az utókor számára megvédhesse, egy keretbe foglaltatta azt oly formában, hogy csak szűz Máriának képe, ölében a gyermek Jézussal, volt látható. Tudva van ugyanis, hogy e honvéd zászló egyik lapján az ország címere, a másik lapon pedig az ország védanyja volt. Ez a kép, mint szentkép őriztetett a hosszúmezei gör. kath. templomban."[11] Az elrejtés módját egy másik adat oly módon motiválja, hogy hazatérése után Mandics „... bevitte a nyeléről levett zászlót a hosszúmezei orosz templomba s ott a Mária kép háta megé bedugta."[12]

Az 1848—49-es 1. honvéd vadászezred Máramarosszigeten alakult 6. osztályának zászlója szentképnek „álcázva" 18 évig függött háborítatlanul a hosszúmezei görög katolikus templomban. E különösen becses szentkép titkát ugyanis Mandics, akit hazatérése után hamarosan elfogtak, hadbíróság elé állítottak és bebörtönözték, híven megőrizte. De nem fedték fel a titkot azok sem, akik segédkeztek Mandicsnak a zászló elrejtésében.

A zászlónak 1867-ig szolgált rejtekhelyül a hosszúmezei templom. A politikai viszonyokban a kiegyezéssel bekövetkezett enyhülés ugyanis lehetővé tette, hogy a zászlót nyíltan őrizzék tovább, és az megbecsült nemzeti ereklyeként emlékeztessen az 1848—49-es szabadságküzdelemre és annak máramarosi hőseire.

1867-ben a Máramaros megyei Levéltár zászlógyűjteménye „egy nevezetes honvédzászlóval szaporíttatott", ekkor ugyanis Mandics Pál, „ki e zászlót oly hűséges gonddal őrizte meg, visszavevén azt, egy nyélre alkalmazva, további megőrzés végett s míg reá újabb szükség lenne, a megye gondviselésére bízta."[14]

Az 1. vadászezred 6. osztálya zászlójának utótörténete szorosan kapcsolódik az 1861-ben alakult, de nyíltan és tevékenyen csak a kiegyezés után működő Máramaros Megyei Honvédegylet történetéhez. A máramarosi honvédegylet, amely oly sokat tett az 1848—49-es forradalom és szabadságharc emlékének megőrzéséért és helyi hagyományainak ápolásáért, érthető módon, rendkívül nagy becsben tartotta a Mandics Pál megmentette honvédzászlót. E zászlót az évek múlásával egyre inkább a szabadságharc közös helyi ereklyéjének tekintették a máramarosi veteránok, függetlenül attól, hogy 1848—49-ben melyik honvédalakulat soraiban küzdöttek, és egyre jobban elvesztette

10 Máramaros, 1867. május 16.
11 Máramaros, 1867. május 15.
12 Uo. 1877. január 31.
13 Mandics százados 1856. július 14-ig Josefstadtban raboskodott.
14 Ua. mint a 11. sz. jegyzet.

jelentőségét az a tény, hogy e lobogó alatt az 1. vadászezred 6. osztályának katonái harcoltak annak idején. Mindamellett továbbra is csak úgy emlegették: „a Mandics-féle zászló", ami tanúsítja, mennyire összeforrt ez a szabadságharcból származó ereklye Mandics százados személyével.

Az 1860-as évek végétől Máramarosszigeten nem zajlott le szinte egyetlen olyan március 15-i vagy október 6-i ünnepség sem, amelyen a veterán honvédek ne a Mandics-féle zászlóval vettek volna részt.

1868. március 15-én, a pesti forradalom 20. évfordulóját ünnepelve, a máramarosszigeti római katolikus templomban összegyűlt 48-as veteránok az aradi vértanúkról is megemlékeztek. „Az oltár előtt felállított számtalan gyertya által körzött s 13 honvédtiszt által körülállt ravatalon — hangzik a korabeli tudósítás — az 1-ső honvéd vadász zászlóalj lobogója nyugodott, mely míg büszkén mutatta a csaták zivatarában ragyogó három színét oly csendesen függött itt alá a koporsó sötét takarójára."[15]

Harminc évvel később, 1898-ban, az 1848. március 15-i forradalom 50. évfordulója alkalmából a máramarosszigeti Vigadóban megtartott ünnepélyen, „az öreg honvédek Várady Gábor vezetése alatt foglaltak helyet a dobogón. A Mandics-féle honvéd lobogó is velük volt."[16] Ugyancsak „a régi lobogó alatt" és Várady Gábor honvédegyleti elnök vezetésével vettek részt a máramarosi veterán honvédek az 1898. október 6-i requiemen is.[17] A 48-as szabadságharc máramarosi veteránjai ugyan évről évre egyre kevesebben, de „a Mandics Pál által a csatából elhozott harci lobogó alatt" felsorakozva ünnepelték meg március 15-ét 1899-ben és 1900-ban is.[18] Az 1906. március 15-i megemlékezésen a Vigadóban, ahol Várady Gábor honvédegyleti elnök betegsége miatt már nem lehetett jelen, „az agg honvédek Szilágyi János közjegyző vezetése mellett, régi harci lobogójukkal vettek részt."[19] A március 15-i ünnepségeken — szinte évtizedekig — Kozicska György 48-as veterán őrmester volt a Máramaros Megyei Honvédegylet tiszteletbeli zászlótartója, tehát ő hordozta a Mandics-féle zászlót, jóllehet nem az 1. vadászezred 6. osztályában szolgált 1849-ben. Kozicskáról, akinek arca nagyon hasonlított az öreg Kossuthéra, 1905. december 28-án bekövetkezett halálakor, nekrológjában is megemlítették: „Minden március 15-én büszkén lobogtatta az öreg honvédek zászlaját."[20]

A zászló természetesen nemcsak a március 15-i és október 6-i ünnepi megemlékezéseken szerepelt, hanem egyéb alkalmakkor is jelen volt. Az 1877 januárjában a 48-as honvédek tiszteletére a vármegyeháza nagytermében rendezett bálról szóló tudósításban olvas-

15 Máramaros, 1868. március 25. — A Mandics-féle vadászcsapatnak itt egy téves hadrendi megnevezése szerepelt. A tanulmány szerzője 1970-ben a máramarosszigeti templomban látta is ezt a koporsót.
16 Máramarosi Lapok, 1898. március 17.
17 Uo. 1898. október 9.
18 Uo. 1899. március 19., 1900. március 18.
19 Uo. 1906. március 22.
20 Máramaros, 1906. január 1.

hatjuk: „Ott lengett a Kossuth képe felett az a kis nemzeti színű zászló is, melyet Mandics Pál... mentett meg a forradalomból..."[21]

Az 1894. március 20-án Turinban elhunyt Kossuth Lajosnak április 1-én hatalmas részvét mellett lezajlott budapesti temetésén a Máramaros Megyei Honvédegyletet négytagú küldöttség képviselte, „és pedig az egyesület birtokában levő 1848—49-iki honvédzászló alatt..."[22]

Az 1890-es évek végétől a zászlóval egyre több alkalommal vonultak ki temetésre a még életben levő 48-as máramarosi veteránok, hogy megadják vele a végtisztességet elhunyt bajtársaiknak. Szinte hagyományos szokássá vált Máramarosszigeten, hogy az élők sorából kilépett 48-as honvédek koporsóját a Mandics-féle zászlóval takarták le. Ilyen aktusra már az 1890-es évek előtt is több alkalommal sor került. Ez a zászló borította az 1878. május 4-én elhunyt Kovássy Albertnek, a 10. honvédzászlóalj századosának és utolsó parancsnokának a koporsóját is. Temetésére kivonult a Máramarosszigeten állomásozó m. kir. 33. honvédzászlóalj egész tisztikara és díszszakasza is.[23]

1893. február 27-én, 80 éves korában meghalt a zászló megmentője, Mandics Pál százados, aki a kiegyezés után felállított m. kir. honvédségben is szolgált 1870. november 25-ig, amikor betegsége miatt szolgálaton kívüli viszonyba helyezték.[24]

Az elhunytról „Egy vitéz honvéd" címmel jelent meg nekrológ az egyik máramarosi újságban. „Legszebb emlékei közé tartozott az a lobogó — írta Mandicsról a lap —, melyet 49-ben a csatából derekára csatolva mentett meg, s mely ma is Máramaros megye levéltárában őriztetik."[25] Mandics temetésén — amelyre természetesen kivitték az 1848—49-es 1. vadászezred 6. osztályának zászlóját is — a régi bajtársak nevében Breznay Pál mondott gyászbeszédet. Hadd idézzük fel teljes egészében ezt a régi bajtárs elvesztése miatt érzett őszinte fájdalmat tükröző búcsúztatót, amely a legnagyobb elismerés hangján méltatja az alakulat zászlóját megmentő Mandics százados érdemeit.

„Szeretett honvédbajtársaim! Tehát ismét kidőlt amúgy is nagyon meggyöngült sorainkból egyik bajtársunk, Nemes-Mileticsi Mandics Pál, 1848/49-iki honvéd vadászezredbeli százados és zászlóaljparancsnok, kinek gyászos koporsója fölött elborult lélekkel állunk... Ti mindnyájan ismertétek őt, nem szükséges előttetek bővebben fejtegetni hadi, hazafiúi érdemeit. Nem mellőzhetem azonban hallgatással azon kimagasló vitézségét, mellyel rajta kívül kevesen dicsekedhettek, hogy zászlóját, melynek a csaták terén vezetője, parancsnoka volt, a szabadságharc leverése után sem engedte ellenség kezére jutni, hanem élete, szabadsága kockáztatásával megmentette azt. S ezen zászló, mint vitézségének, hazafiúi hűségének elévülhetetlen bizonyítéka, itt lebeg koporsója fölött; emeli a halotti tisztességtétel fényét, nem csak

21 Uo. 1877. január 31.
22 Uo. 1894. március 28.
23 Uo. 1878. május 8. — Kovássy Albert a tanulmány szerzőjének dédnagyapja volt.
24 Magyar királyi honvédtiszti és tisztviselői névkönyv. 1875. Budapest, 1875., 45. o. — Szürke gránitból készült síremléke ma is áll a máramarosszigeti temetőben. Felirata: *„Itt nyugszik nemesmileticsi MANDICS PÁL 1848/49-iki honvéd zászlóalj parancsnok."*
25 Máramarosi Lapok, 1893. március 5.

az ő, hanem mindenik bajtársa elhalálozása alkalmával. Ő tette lehetővé, hogy mindenikünk az imádott háromszínű harci lobogó alatt tehesse meg utolsó földi útját..."[26]

Mandics Pál honvédszázados emlékét megőrizte és őrzi ma is, vadászosztályának 1849-ben megmentett zászlója, de az utókor kegyelete is. Ennek bizonysága az a gránitoszlop is, amelyet szülőfalujában, a Máramarosszigettől 10 km-re fekvő, többnemzetiségű Hosszúmezőn 1907-ben Mandics Pál és a község másik szabadsághőse, a forradalmi magatartása miatt 1856-ig Josefstadtban raboskodó Bogdány Mózes emlékére és tiszteletére emeltek. Az emlékoszlop felavatási ünnepségén Kovássy Zoltán[27] igazgató egyaránt méltatta Bogdány Mózes, valamint a szabadságharc számos ütközetét végigküzdő Mandics Pál érdemeit, az utóbbinál kihangsúlyozva, hogy „Erdélyből ő hozta haza a máramarosi önkéntes honvédek golyótépte zászlaját."[28] Az emlékoszlop leleplezéséről közölt hírlapi tudósítás úgy emlékezett meg Mandicsról, mint aki „Bem tábornok legmeghittebb embere volt..." és aki „Fejérvár vívásánál jelentékeny szerepet vitt."[29]

A „Bogdány Mózes és Mandics Pál 1848/49. évi hős honvédek emlékére" feliratú emlékművet Hosszúmezőn, a főút mellett azzal az 1800-ban, orosz mesterek építette templommal átellenben állították fel, amely oly sokáig menedéket nyújtott Mandics százados vadászosztálya zászlójának. A gránitoszlop ma is ott áll,[30] őrizve a község két kimagasló 48-as szabadsághősének emlékét, hirdetve tetteiket és egyben tanúsítva: a Román Szocialista Köztársaság tiszteli és megbecsüli a magyar nép forradalmi és szabadságharcos hagyományait.

1906. november 7-én a még életben levő 48-as máramarosi veteránok, Bernáth József őrmester, Czébel János hadnagy, Ferenczy István tüzér tizedes és Szilágyi János gyalogos tizedes, felkeresték ötödik bajtársukat, a nagybetegen fekvő Várady Gábort, a honvédegylet elnökét. A látogatás során „föleleventették a megkopott, golyóktól átlyukasztott zászló történetét..." és együttesen „elhatározták, hogy a 48-as zászlót és a szabadságharcra vonatkozó iratokat a líceum múzeumában helyezik el. Az erről felvett jegyzőkönyvet Várady Gábor még saját kezűleg írta alá."[31] A nemes szándék, hogy a még élő 48-as honvédek a féltve őrzött szabadságharcos ereklyét, a Mandics-féle zászlót a helybeli református líceum múzeumának átadják, tehát a fiatalok őrizetére bízzák, nem tudni milyen okból, végül is nem valósult meg. Ebben talán közrejátszott az is, hogy az említett látogatás után öt nappal, 1906. november 12-én elhunyt Várady Gábor is. Temetésén már csak négy máramarosi 48-as veterán vehetett részt, akik magukkal vitték „a tépett, régi zászlót, hogy meghajtsák a hős dandárnok koporsója előtt."[32]

26 Máramaros, 1893. március 8.
27 A tanulmány szerzőjének nagyapja volt.
28 Máramaros, 1907. május 30.
29 Máramaros megye, 1907. május 24.
30 A tanulmány szerzője 1972-ben Máramarosszigeten járva arról értesült, hogy Hosszúmezőn az emlékoszlopot 1970-ben visszaállították a régi helyére.
31 Máramaros, 1906. november 15.
32 Uo.

Az utolsó 48-as máramarosi honvéd, akit már nem kísérhettek ki sírjához bajtársai, és akinek koporsóját a gyászoló hozzátartozók utoljára borították be a Mandics-féle zászlóval, id. Szilágyi János volt. Mint már említettük: 1915-ben temették el. Ezután 62 esztendeig fia, majd unokája őrizte a zászlót, napjainkban pedig, a népünk szabadságharcos ereklyéinek kijáró kegyelettel és megbecsüléssel, a Hadtörténeti Múzeum.

Az elmúlt közel egy és egynegyed században oly sok viszontagságon átment zászló hajdan fehér brokátanyaga az idők során megfakult, elhasználódott. Különösen megviselt a 115 × 110 cm-es nagyságú zászlólap szegélyrésze, amelyet mindegyik oldalon 7—7, váltakozva pirosra, illetve zöldre festett háromszög, ún. lángnyelv alkot. Ép lángnyelv alig van, jó néhány pedig az alapanyaggal együtt kiszakadt, illetve kitöredezett a zászlólapból. A zászlólap közepére festett koronás magyar címernek, illetve a másik oldalon a Mária-ábrázolásnak mintegy 1/4-e hiányzik. Valószínűleg csak a szabadságharc után varrták a zászlóra a címert, valamint a Mária-ábrázolást téglalap alakban keretező kb. 3 cm széles ezüst paszományt. Ez a paszománykeret más szabványos honvédzászlón nem alkalmazott, sajátos díszítés. A paszománykeret egyébként csak a címer körül teljes, a szűzmáriás oldalon egy része már leszakadt. A zászló tehát restaurálásra szorul, amit a Hadtörténeti Múzeum — mihelyt arra módja lesz — feltétlenül el is fog végeztetni, mert szent kötelességének tartja, hogy a magyar nép forradalmi és szabadságharcos múltjának fennmaradt ereklyéit, köztük az 1848—49-es 1. honvéd vadászezred 6. osztályának becsülettel hordozott zászlóját, az elkövetkező századokra is megőrizze.

AZ EGYETEMI TÁNCSICS MIHÁLY-ZÁSZLÓALJ TÖRTÉNETÉNEK VÁZLATA ÉS FŐBB DOKUMENTUMAI[1]

PETŐCZ PÁL

1.

Az egyetemi Táncsics Mihály-zászlóalj 1944. november második felében alakult a különböző egyetemek és főiskolák korábban nemzetőri zászlóaljainak, majd 1944 novemberében ezek megszüntetése után a belőlük szervezett KISKA-alakulatok személyi állományának egy részéből, illetve azokból az 1922—1927-es születésű egyetemi hallgatókból (néhány középiskolásból), akik különböző úton-módon a zászlóalj létéről tudomást szereztek, ott jelentkeztek és felvételt nyertek.

A Táncsics-zászlóalj felállításához mintegy bázisul szolgált a tudományegyetemi nemzetőrség, amely az egyetemi levente szervezetek (orvosi kar, bölcsészettudományi kar, jogi kar) 1943-ban történt egyesítése révén létrehozott tudományegyetemi levente zászlóaljból nőtt ki, s alakult nemzetőrséggé 1944. szeptember—októberben Várhelyi József végzős orvostanhallgató vezetése alatt.

Az egyetemi nemzetőrségnek mintegy 100 tagja volt, és az a cél vezette őket: megtagadni a nyilasok és németek katonai intézkedéseit, mindenképpen elkerülni — ha kell, fegyveres ellenállás útján is — a Németországba való hurcolást. Ezek a törekvések és szándékok egyelőre még csak azokból az igen laza, de igen szélesen értelmezendő baloldali kapcsolatokból táplálkoztak, amelyekben legnagyobb súllyal a népiesek hatása és a Győrffy-kollegistákkal való kapcsolat, s ezen a talajon kibontakozó németellenesség esett latba. A gyorsan pergő

1 Ez az írás egy készülő nagyobb munka *vázlata* — ahogy azt címe is kifejezi. Hogy közreadtam, s szakfolyóiratban, ezt az indokolja, hogy történetírásunk még nem szólt a zászlóalj hiteles történetéről, holott egy alaptalanul mellőzött, s méltatlanul elfeledett, s egyedeiben társadalmunk életében ma is jelentős szerepet betöltő társaságról van szó. Ez a munka koncepciójában és felépítésében megegyezik azzal az értékeléssel, amit 1972 februárjában a Hadtörténelmi Intézet felkérésére mintegy 80 általam gyűjtött visszaemlékezés, s mint a zászlóalj egykori tagja személyes tapasztalataim, valamint korabeli eredeti fényképek, naplók és dokumentumok alapján készítettem, s amely aztán egyik alapját képezte annak a vitának, megbeszélésnek, melynek során 1972 októberében a Partizán Szövetség a zászlóaljat ellenállási alakulatként elismerte.

A vázlathoz mellékelt főbb dokumentumokkal szintén az olvasó jobb tájékozódását kívánom szolgálni. Hiteles másolatról készült sokszorosított szövegük a Táncsics-zászlóalj néhány tagjától felvett visszaemlékezések függelékeként az MSZMP Párttörténeti Intézetének Archívumában található.

események október 15-e után világossá tették, hogy komolyabb baloldali összeköttetés nélkül a csoport nem tarthatja magát, nem kerülheti el a Németországba való hurcolást. Várhelyi Józsefnek 1944. október végén sikerült felvennie a kapcsolatot a Magyar Fronttal — személy szerint Sólyom Lászlóval, akitől a Táncsics-zászlóalj kiépítésére kapott megbízást, azzal az ígérettel, hogy a Magyar Front további embereket, valamint fegyverbeszerzésre pénz küld a zászlóaljnak. Kapcsolat alakult ki a Magyar Diákok Szabadságfrontjával, személy szerint Kiss Sándorral is.[2] Az egyetemi zászlóalj (később a Táncsics-zászlóalj) pl. már ekkor, a nyilas hatalomátvételtől kezdve, rendszeres őrséget adott a Frigyesi professzor által vezetett nőgyógyászati klinikának, amely több száz üldözöttet fogadott be, s akik (mintegy 300-an) minden bántódás nélkül érhették meg a felszabadulást.

A tudományegyetemi zászlóaljhoz hasonló törekvések fogták össze 1944 októberében a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Közgazdaságtudományi Kara (Szerb utca) nemzetőrségének (később egyetemi felderítő zászlóalj néven szerepelt) személyi állományát is Láng Kálmán harmadéves közgazdász hallgató [későbbiekben Szentpétery (Láng) Kálmán] vezetésével, aki dr. Ries Istvánnal tartotta már ebben az időben a kapcsolatot.[3] A tudományegyetemi nemzetőrség tagságához hasonlóan, e kollektíva is — már október végén — meggyőződhetett arról, hogy olyan alakulatban tevékenykednek, amely a rendszerrel szemben áll. Október 15-től Szentpétery (Láng) Kálmán utasítására az egyetemet zárva tartották a nyilasok előtt, akiknek mindenféle belső ellenőrzést megtiltottak. Ha razziák veszélye fenyegetett, megerősítették az őrséget stb. Ez lehetővé tette pl. ellenállási röplapok sokszorosítását, hamisított anyakönyvi kivonatok készítését. Köztudott volt ugyanis, hogy a századirodán bemondás alapján lehet igazolványt szerezni a személyi adatok minden különösebb igazolása nélkül. Ily módon KISKA-igazolványt olyanok is kaptak, akik egyébként soha nem szolgáltak az alakulatban. Az így szerzett igazolvány a rendszer üldözötteinek csaknem december közepéig biztonságot jelentett.

A közgazdász század személyi állományának egy jelentős része 1944. december első felében csatlakozott — Szentpétery (Láng) Kálmánnal az élen — Várhelyi József alegységéhez, és a kialakult Táncsics-zászlóalj egyik századának zömét alkotta.

2 E kapcsolatokat — a visszaemlékezéseken túl — Sólyom László nyilatkozata, valamint a MADISZ Titkársága által kiállított igazolvány tanúsítja. A Szabad Élet Diákmozgalom vezetőinek 1946. február 22-én kelt előterjesztése a miniszterelnökhöz, amelyben ellenállási tevékenységük elismerését kérik, szintén megemlékezik a zászlóalj fegyveres ellenállási tevékenységéről.

3 Dr. Szentpétery (Láng) Kálmán 1972. február 9-én részletes szóbeli visszaemlékezést adott, amit előtte szó szerint feljegyeztem. Sajnos, pár hónap múlva, tragikus hirtelenséggel bekövetkezett halála miatt a szöveget kézjegyével hitelesíteni már nem tudta, 1946-ból fennmaradt levél alapján azonban a Ries Istvánnal való kapcsolatra következtetni tudunk. Visszaemlékezésében, amelynek hitelességét egyes részleteiben más úton is igazolni tudtuk, dr. Szentpétery (Láng) Kálmán többek között az alábbiakat mondotta: „A Magyar Függetlenségi Fronttal személyesen kapcsolatban nem voltam. Személyes kapcsolatom volt dr. Ries Istvánnal, aki az ellenállási mozgalom egyik tagja volt. Ő tájékoztatott azokról az eseményekről, melyek az ellenállás kibontakoztatása érdekében történtek, mindig név nélkül."

Egyénileg, de barátok, illetve egyéb kapcsolatok révén más egyetemekről is jöttek fiatalok a zászlóaljhoz.

A Táncsics-zászlóalj végső szervezeti formáját 1944. december első hetében érte el, amikor is a Collegium Medicumban (Köztelek utca) lakó III., IV. és V. éves orvostanhallgatókat a nyilas rendszer Németországba telepítette, s az így üressé vált Collegiumot a zászlóalj minden felsőbb hatóság tudta nélkül birtokba vette. December 6-tól a zászlóalj személyi állományának zöme (mintegy 300—400 fő) a Collegiumban aludt, csak egy kisebb része (kb. 80—100 fő), főleg helyhiány miatt, töltötte az éjszakát a saját otthonában, de a rákoshegyi akció után ezek is az elhelyezési körletben aludtak.

Az ilyen körülmények között szerveződött Táncsics-zászlóalj parancsnoka Várhelyi József volt, helyettese pedig Monostori József (jelenlegi hollétét nem ismerjük) végzős orvostanhallgató, aki 1945 tavaszán az MKP VIII. kerületi pártszervezetének egyik funkcionáriusa volt.

A zászlóalj három századból állt. Az I. század parancsnoka Székely Tamás (1947-ben disszidált, jelenleg Svájcban él), a II. és III. század parancsnokaira vonatkozóan még nagyon ellentmondóak az adataink.[4]

A Táncsics-zászlóalj — személy szerint Várhelyi József — összekötők útján közvetlen kapcsolatot tartott fenn a magyar ellenállás vezetőivel, s egészen december hó végéig a Magyar Front (személy szerint Sólyom László) közvetlen irányítása alatt állt. Erről a kapcsolatról a többi parancsnok, illetve a személyi állomány nem, vagy csak sejtés formájában tudott. A Magyar Front vezetői a Táncsics-zászlóaljat a tervezett fegyveres felkelés egyik fontos gócaként tartották számon.

December végén a kapcsolat megszakadt.

2.

A Táncsics-zászlóaljban a felnövekvő fiatal értelmiségi nemzedéknek szinte minden rétege képviselve volt: orvostanhallgatók, közgazdászok, mérnökök, mezőgazdászok, bölcsészek, képzőművészek, jogászok, sőt teológus is akadt, de szolgáltak az alegységben olyan katonák is, akik közvetlenül a bevetés előtt szöktek meg a Horthy-hadseregből (Lévárról, Jutasról). Voltak a zsidótörvények rendelkezései alá tartozó fiatalok, akik a gettóból, vagy a nyilasoktól szöktek meg, sőt akadtak olyanok is, akiket a Gestapótól szabadított ki a

4 Azt bizonyítottnak látjuk, hogy a II. század parancsnoka Bakos Géza volt. 1942-ben végezte az egyetemet, általános mérnöki szakon. Behívták katonának és kivitték a frontra. A II. tüzérosztálynál szolgált, 1944 őszén már hadapródőrmesteri rendfokozata volt. 1944 októberében alakulatától megszökött és december elejéig bujkált. Ekkor sikerült felvennie a kapcsolatot a Táncsics-zászlóaljjal, ahol azonnal századparancsnoki kinevezést kapott. Szerepe azonban főleg a kiképzés irányítására szorítkozott. A zászlóalj rákoshegyi akciójában nem vett részt, röviddel előtte ugyanis katonai kiképzés alkalmával gránátszilánktól megsebesült.
A zászlóalj fennállásának legutolsó heteiben Nagy Tibor is századparancsnok volt.
A III. századra vonatkozó adataink még nagyon gyérek és hiányosak.

zászlóalj.[5] Az alakulat személyi állományának valamennyi tagja tudatában volt annak, hogy a Táncsics-zászlóalj mint olyan, azért alakult, hogy szabotálja a nyilasok és a németek katonai rendelkezéseit, a bevonulási kötelezettséget, a nyugatra hurcolást, de vállalta a fegyveres akciókat is.

A zászlóaljból senki sem akart a Vörös Hadsereg ellen harcolni — a nyilasok ellen viszont igen. A zászlóalj fegyelmezettségét, elszántságát, az együvétartozás tudatának növekedését mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a vecsési, illetve a rákoshegyi kivonulás előtt mindenkinek módjában állt megszöknie, a szabadságolásról mégis mindenki visszatért, s Rákoshegyen fegyelmezetten követte a parancsnokság utasításait. Ez a tény, valamint a visszaemlékezések elemzése igazolja az alakulat volt parancsnokának azt a határozott kijelentését, miszerint a zászlóalj a fegyveres felkelés idejére hadrafogható lett volna.

3.

A zászlóalj — vegyes összetétele ellenére — (itt említjük a szociális származás széles szóródását is) már a kezdet kezdetén egységes volt a németellenességben, a nyilasok gyűlöletében, s abban a felismerésben, hogy a németbarátság és az annak következményeként kibontakozó nyilas uralom katasztrófába dönti az országot. (Azt a 4—5 embert, akik jobboldali beállítottságúnak mutatkoztak, elszigetelték, illetve eltávolították a zászlóaljból.)

Az egyetemi és főiskolai ifjúság radikalizálódása 1944. március 19-e, a német megszállás után gyorsan növekedett. A korábban még kétségtelenül meglevő remények az angolszász orientációban, hirtelen szétfoszlottak, s erőteljesebben kibontakozott az az irányzat, amely a német iga lerázását a szovjet csapatokkal való együttműködéstől várta. A Horthy-klikkbe vetett még tapasztalható illúziók teljes szétoszlását 1944. október 15-e jelentette.[6]

Az egyetemi ifjúság radikalizálódását, balra tolódását — ahogy ezt a visszaemlékezések tanúsítják — elősegítették az 1944 nyarán ren-

5 Bizonyíthatóan két személyről tudunk, akiket a zászlóalj a hivatalos katonai szervek megtévesztése révén, a Gestapótól szabadított ki. Több, a zsidótörvények sújtó rendelkezései alá tartozó fiatal menedéket talált a zászlóaljban. Számarányuk a visszaemlékezők becslése szerint kb. 8—10% lehetett. A zászlóalj egyik századparancsnokának apját alegységünk járőre szabadította ki a nyilasok kezéből és rejtette el az egyik táncsicsos családjánál.

6 A diákifjúság e radikalizálódó táborának hangulatát jól tükrözi a Magyar Diákok Szabadságfrontjának 1944. november 7-én megjelent kiáltványa, melyben így mondanak ítéletet a Horthy-korszak 25 évéről: „A restaurációs negyedszázad minden politikai garnitúrája leszerepelt. Amint a tények mutatták, a környező utódállamok sokkal fiatalabb politikai vezetősége is magasan felette állt a sokat dicsért, évszázados gyakorlatú magyar politikai képességeknek, mert azok eredményes harcot tudtak folytatni demokratikus jövőjükért a fasiszta nemzetiszocialista imperializmussal szemben... A rendszer bukása törvényszerű volt, nem tudta és nem akarta megszervezni népünket a demokrácia érdekében és így nem tudta és nem akarta megvédeni a német fasiszta törekvésekkel szemben sem. A sokat elodázott döntő pillanatban német és nemzetiszocialista erőszak kiragadta kezéből a vezetést.

Hasonlóképpen leszerepeltek a vezető értelmiségi középrétegek is. A legsúlyosabb időkben saját hazug propagandájuktól megrémülve megszöktek, elmenekültek a felszabadító Vörös Hadsereg elől, magára hagyták a népet..." (Az eredeti szöveg hiteles másolatát Fitos Vilmos volt szíves rendelkezésemre bocsátani. — P. P.)

dezett *kötelező* egyetemi munkatáborok is. Az 1944 júniusában Erdélybe, erődítési munkálatokra kivezényelt fiatalság döntő többségére ezek a munkatáborok a rendszerrel való szembefordulás irányában hatottak. Keserves volt az élet, kemény a munka, de ami lényeges volt, hasznos kapcsolatok alakultak itt felvidéki, valamint a Budapesten tanuló jugoszláv fiatalokkal. Ez utóbbiaktól pl. értesüléseket szereztek a jugoszláv ellenállási mozgalomról. Élénk politikai eszmecserék jellemezték ezeket a táborokat. E viták során a társaság egy jobboldali kis százaléka elszigetelődött, nagy részükben viszont erősödő antifasiszta platformon baráti szálak szövődtek. A gyimesközéploki táborban a későbbi táncsicsosokkal volt együtt pl. Hertelendy János, az ellenállás Budapesten hősi halált halt mártírja, aki már ekkor, e politikai vitákban való bátor fellépésével, jó irányban befolyásolta társai véleményét, állásfoglalását. E nehéz helyzetben edződött kis közösségek fenntartották kapcsolataikat szeptemberi hazatérésük után is, és a későbbiekben a különböző egyetemi nemzetőri és KISKA-alakulatoknak erjesztő magvát képezték.

E folyamatok előzményeként kell megemlítenünk azt a növekvő jótékony hatást, amit különösen 1939-cel kezdődően a népi írók gyakoroltak az ifjúságnak erre a táborára. Igen érdekes az a kép, ami ebben a vonatkozásban elénk tárul a visszaemlékezésekből, megmutatva, milyen mély és széles körökre kiterjedő hatása volt a népieseknek e nemzedék tudatformálásában. E nemzedék említett rétege részben rajtuk keresztül lett érzékeny a szociális problémák iránt, s hatásukra, ha sokszor csak nemzeti, illetve nacionalista alapon is, erős németellenesség nevelődött ki benne. Ezek a hatások érvényesültek a cserkészmozgalomban is, kialakítva itt egy németellenes, majd a nyilas rendszerrel szembenálló orientációt. De 1942-től fokozatosan kialakult egy népies irányzat a leventemozgalmon belül is, amely szintén, bár alapvetően csak magyar nacionalista alapról, szembenállt a német törekvésekkel, mert úgy látta: Németország győzelme esetén a magyarság létében van veszélyeztetve. E csoportokból több fiatal fejlődési útja a Táncsics-zászlóaljba vezetett.

Megrendítően vallanak a visszaemlékezések arról, hogy a zsidótörvények milyen sok fiatalt ébresztettek a kegyetlen valóságra. 1944. március 19-e után egyik napról a másikra kiderült, hogy az eddig kereszténynek tudott testi-lelki jóbarát a rendszer üldözöttjévé vált, a minden emberi humánumnak az a megtiprása, ami e törvényekben kifejeződött, már önmagában is nagyon sok fiatalt szembefordított a rendszerrel.[7]

7 Ez a növekvő ellenállás, illetve ellenszenv a fennálló katonai rendelkezések szabotálásának igen sokoldalú formáit hozta létre az egyetemi és főiskolai hallgatók soraiban. Pl. „IX. ker. Hatósági Légó Szolgálat" „IX. ker. Bakáts tér 14. sz. alatti segélyhely" címek alatt álcázta magát a Ráday utcai Szent Imre kollégium mintegy 20 főnyi csoportja. Korábban a Táncsics-zászlóalj elődjének, a tudományegyetemi KISKA-nak voltak tagjai, de december elején a kapcsolatok megszakadtak, s „önállósították" magukat. Részben a Láng-század és a tudományegyetemi KISKA soraiból, valamint más egyetemista csoportokból verbuválódott, sok katonaszökevénnyel kiegészülve az alakulat, amely M. kir. II. „K" Karhatalmi zászlóaljnak álcázta magát, így mentett és bujtatott embereket, de nyilasellenes fegyveres akciókat is végrehajtott. (Birtokomban levő eredeti okmányok és visszaemlékezések alapján. — P. P.)

Mindez a zászlóalj vonatkozásában fokozódott azzal, hogy tagjai zömükben az egyetemi ifjúság olyan rétegét alkották, akik között nagyon sokan voltak fizikai dolgozók gyermekei. Fizikai dolgozó — munkás, szegényparaszt, pincér, levélhordó postás, tűzoltó, szabó és cipész kisiparos, kereskedősegéd stb. — gyermeke volt a zászlóalj 46%-a. Sokuk igen nehéz anyagi körülmények között nőtt fel, s már gyermekkorukban érzékenyek lettek a társadalmi igazságtalanságokra. Másrészt lateiner szülők — pedagógus, tanár, tanító, református lelkész — gyermekei voltak (a zászlóalj tagságának 17%-a), akik ily módon örököltek a családból bizonyos humánus gondolkodást és magatartást. Köztisztviselő (ide soroltuk a közigazgatási bíró, postatisztviselő, számvevőségi dolgozó, fővárosi kistisztviselő, állami erdőmérnök stb. származású szülőket) származású volt 15%. Azokat a fiatalokat, akik bár németellenesek voltak, de szüleik exponálva voltak az államigazatás magasabb köreiben, óvatossági szempontok miatt a zászlóaljból eltávolították. Az egyéb származásúak kategóriájába vettük a szabadfoglalkozásúak (orvos, ügyvéd, magánmérnök), a feltehetően jobb módú kereskedők (vaskereskedő, vendéglős), valamint a magántisztviselők gyermekeit. Arányuk 22% volt.[8]

A fizikai dolgozók gyermekeinek kiugró, 46%-os aránya a zászlóaljban már önmagában is sokatmondóan mutatja (gondoljunk az egyetemi és főiskolai hallgatók akkori szociális összetételére) azokat a determinánsokat, amelyek meghatározták e társaság pozitív irányú fejlődési tendenciáit, s egyben eleven cáfolata annak a már 1945—46-ban lábrakapott szemléletnek, amely az ellenforradalmi korszak egyetemi ifjúságát mind valami egységesen haladásellenes, a „jobboldali tanári kartól és sajtótól" gyökeréig megfertőzött reakciós masszát kívánta beállítani, mint olyan réteget, amelyről fel sem tételezhető, hogy belőle kisebb-nagyobb csoportok részt vettek, vagy részt vehettek volna az ellenállási mozgalomban.[9]

A származási determinánsokon túl igen sok fiatalnál pozitívan hatottak (a visszaemlékezésekből ez világosan kitűnik), a magyar haladó múlt hagyományai. Igen sok táncsicsos családjában kimutatható, hogy ilyen, vagy olyan mértékben élt 1919 szelleme, s ha zömében ennek hatása nem is ment túl egy népfrontos magatartásnál, tevékenységüket a zászlóaljban mégis indokolja.

4.

A Táncsics-zászlóalj első százada főleg kisebb kollektívák tömörüléséből állt: Eötvös-kollegisták, Horthy-kollegisták, a református gimnázium volt tanulóinak egy baráti csoportja és a levente mozgalmon belül kialakult „baloldali" társaság egy része, akik már az érseki katolikus gimnáziumból ismerték egymást, s baráti kapcsolataikat az

8 Az adatok reprezentatív felméréseim eredményei.
9 Lásd többek között *Marsall László* cikkét: „A magyar diákok nem vettek részt a partizánmozgalomban." Megjelent *A tett* 1946. március 11-i számában.

egyetemen felújították. Az I. század főleg e baráti körök, kollektívák egymás beszervezése révén állt össze, a II. és a III. század pedig az egyetemi nemzetőri és KISKA-alakulatok bizonyos önszelekciója útján. Több ezer egyetemi hallgató kereste e nehéz és zavaros időkben a helyét. Valamennyien oda igyekezve, ahol az egész légkör, a többiek megnyilatkozásai stb. azt mutatják, hogy itt olyan közösségre találtak, amely gondolkodásuknak, beállítottságuknak (nyilas- és németellenesség, humánus emberi magatartás, demokrata, liberális szellem stb.) leginkább megfelel. Így jött össze a Táncsics-zászlóaljban egy olyan tömörülés, ahol a kor alapvető kérdéseiben lényegében egyformán gondolkodó emberek találtak egymásra. De a századokon belül is kisebb körök ismerték csak egymást. E kollektíván belül ismerték egymás politikai meggyőződését, egyébként tartózkodóak voltak egymással.

A fecsegést kerülték. Az volt az elv, hogy a közvetlen parancsnokában mindenki feltétlenül megbízik, s csak annak parancsait hajtja végre. Ily módon sikerült biztosítani a szigorú konspirációt — s egyben az egész zászlóalj egységes fellépését, fegyelmét.

5.

A zászlóaljjal az ellenállás mint a fegyveres felkelés egyik fontos szervével számolt, s mint ilyent, anyagi eszközökkel is támogatta. Ellátásra és fegyverek beszerzésére 15 000 pengőt küldött a Magyar Front, 2000 pengőt Ertl Tamás nevű egyetemi hallgató hozott, állítólag gettóbeli zsidók gyűjtéséből.[10]

A felfegyverkezés gondolatát alulról jövő, spontán mozgalom is támogatta: a katonai foglalkozásokon (ezek szintén az ellenállás utasításainak megfelelően folytak) egyre többen jelentek meg hazulról elhozott, vagy különböző utakon szerzett pisztolyokkal, fegyverekkel. Ez öltött később szervezett formát, amikor már a fronton harcoló katonáktól szerzett a zászlóalj kisebb csoportok akciói révén fegyvereket. A fegyverszerzésnek ez a módja már a KISKA-alakulatok kereteiben megkezdődött mind a tudományegyetemi, mind pedig a közgadász zászlóaljnál. A katonáktól való fegyverszerzés formái: pálinkáért, cigarettáért, konzervért cserélés, vásárlás és kérés, valamint elhagyott fegyverek összeszedése és a leleményesség legkülönbözőbb módjai. Bár a zászlóaljnak csak egy kis része tudott ily módon felfegyverkezni, mégis lehetőség nyílt arra, hogy készletéből fegyvereket, lőszert juttasson az ellenállás más csoportjainak, így pl. Padányi Mihály vitt fegyvereket Fehér Lajos partizáncsoportja részére az alakulattól.[11]

10 Ezeket az adatokat *dr. Várhelyi József* közölte. Visszaemlékezések, dokumentumok ezekre vonatkozóan nem állnak rendelkezésünkre. Az bizonyítható, hogy a zászlóalj zsoldot nem kapott, és élelmezéséről is maga gondoskodott, pl. többek között a Collegium Medicum épülete melletti német raktár rendszeres fosztogatása útján.

11 A fegyverszerzés tényét (s némely esetben komoly tűzerejű fegyverekről van szó, pl. nehézpuska, gépfegyver, golyószóró) egykori eredeti fényképfelvételek is tanúsítják.

6.

A Táncsics-zászlóalj fegyveres és szellemi akcióiról a visszaemlékezések részletesen beszámolnak. Elismerően szól erről a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség Titkárságának 1945. február 22-én kelt igazolványa is, valamint a Magyar Kommunista Párt rákoshegyi szervezetében 1945. július hó 5-én felvett jegyzőkönyv. A Táncsics-zászlóalj fegyveres akcióit a következőkben foglalhatjuk össze: telefonkábelek elvágása, robbantás, gépkocsiknak erőszakkal való igénybevétele[12] és a rákoshegyi akció. A zászlóalj szellemi akciói: röplapok gyártása és terjesztése, nyilas feliratok, röpcédulák megsemmisítése; hamis igazolványok, születési anyakönyvi kivonatok gyártása, s ily módon több száz üldözött mentése.

7.

A zászlóalj legjelentősebb akciója a rákoshegyi akció volt. Az alakulat legalitása kezdettől fogva a nyilasok megtévesztésén alapult. A legalitás alapokmányaként Várhelyi József korábbi nemzetőr zászlóaljparancsnoki kinevezése szolgált. Miután a nemzetőrségek megszüntek, a zászlóalj minden felsőbb szerv tudta és jóváhagyása nélkül átalakult KISKA-vá. Ezt az akkori idők zűrzavara tette lehetővé. (A zászlóalj személyi állományáról pl. névsor sosem készült.) A zászlóalj egyidőben mint „hungarista" alakulat álcázta magát. Hogy ez a nyilasok megtévesztését szolgálja, azt a zászlóaljból mindenki tudta.

A nyilas ifjúsági központ vezetőségével folytatott veszélyes és megtévesztő tárgyalások huzavonái után a nyilasok december 10-én a zászlóalj egy részét beöltöztették (fegyvert nem adtak), karácsony előtt pedig közölték, hogy a német csapatoknak alárendelve, bevetik a zászlóaljat árokására. A három századot kettéosztották: az I. század elvonult Vecsésre az SS-hez, a II. és a III. század pedig Rákoscsabára. Még az nap — december 24—25-re virradó éjjel — a németek kivezényelték az I. századot Vecsés—Maglód—Ecser térségében lövészárok ásásra. Itt a század erős aknatüzet kapott, egy halálos sebesülés is történt (Ocker Tamás). A század hajnalban önkényesen elhagyta munkahelyét és Lőrincen át Rákoshegyre vonult.

A II. és III. század Rákoscsabán egyetlen kapavágást sem csinált: délelőtt kimentek a munkára kijelölt arcvonalra, s eldobálva szerszámaikat, visszatértek Rákoscsabára. Itt, miután értesültek az I. század

12 A robbantás tényét ma már közvetlenül bizonyítani természetesen nem tudjuk. A visszaemlékezők közül is csak alig néhányan beszélnek erről, s a történésznek jogában áll fenntartással fogadnia e kijelentéseket. Különösen, ha meggondoljuk, hogy a Táncsics-zászlóalj végső fokon a kommunista párt által szervezett alakulatoknak egyike volt, a fegyveres felkelés céljából hívták életre, s erre az esetre őrizgették — tehát már eleve kerülniük kellett a lebukás veszélyével járó akciókat. Azt azonban a volt táncsicsosok mindegyike tanúsíthatja, hogy volt időszak, amikor három gépkocsival is rendelkezett a zászlóalj. A dokumentumok között bemutatjuk azt a birtokunkban levő parancsot, amelyben Várhelyi József utasítja Láng Kálmánt gépjárművek igénybevételére.

helyzetéről, azonnal Rákoshegyre vonultak, hogy a további akciók érdekében egyesüljenek az I. századdal. A zászlóaljparancsnokság korábban már értesült róla, hogy Rákoshegyen az ellenállásnak egy góca működik; megérkezve Rákoshegyre, azonnal keresték a kapcsolat felvételét. A helyi ellenállással együttműködve, ahogy ezt a rákoshegyi partizánok kézjegyével ellátott jegyzőkönyv is tanúsítja, lefegyverezték a rákoshegyi nyilasház fegyvereseit. A rákoshegyiek a táncsicsosok parancsnokságára küldtek egy szökésben levő hadifogoly szovjet tisztet, akit 26-án éjjel a zászlóalj járőr kíséretében átküldött a szovjet csapatokhoz (a járőr 5 tagja táncsicsos volt, ketten pedig a helyi ellenállás tagjaiból kerültek ki).[13] A járőrnek az volt a feladata, hogy tájékoztassa a Vörös Hadsereg illetékes parancsnokait a front rákoshegyi helyzetéről, illetve eszközölje ki a Táncsics-zászlóalj csatlakozását a szovjet csapatokhoz. A járőr átment, de további sorsáról a Táncsics-zászlóalj akkor nem szerzett tudomást. A visszaemlékezésekből kiderül, hogy tárgyaltak a Vörös Hadsereg tisztjeivel, akik tudtak is a Táncsics-zászlóalj helyzetéről, de Rákoshegy elleni támadásuk a járőr közlésétől függetlenül indult meg.

Időközben a tábori csendőrség hírt kapott a Táncsics-zászlóalj rákoshegyi ténykedéséről. Ennek következményeként 27-én déltájban motoros tábori csendőrök jelentek meg a zászlóaljparancsnokság előtt. Az őrség és a tábori csendőrség közötti harc kibontakozását két váratlan aknabecsapódás akadályozta meg (valószínűleg a támadó szovjet csapatok aknatüze). Öt tábori csendőr meghalt, a többi elmenekült. A Táncsics-zászlóaljból ekkor halt hősi halált Lórencz Pál, a helyi ellenállás részéről pedig Nyitrai Zoltán. Megsebesült még két táncsicsos: Göncz Árpád és Szolnoki Lajos, a helyi ellenállás részéről pedig Szentesi Ede.

A zászlóaljparancsnokság azonnal riadóztatta a személy állományt. A templom előtti téren felsorakozó alakulat 45%-a a mellett szavazott, hogy Rákoshegyen várják be a szovjet csapatokat, 55%-a viszont vissza akart térni a szovjet csapatok által már körülzárt Budapestre.[14] Végül is a zászlóalj gyors visszavonulását sietette az is, hogy számítani lehetett a tábori csendőrök újabb megjelenésére. Az alegység utolsó embereinek már futva kellett elhagyniuk Rákoshegyet. Valószínű, hogy a visszatérő tábori csendőrök golyóitól halt hősi halált a

13 Az öt táncsicsos közül háromnak a nevét pontosan ismerjük: Bartalis István (jelenleg az MTS OT Magyar Úszó Szövetség vízipóló utánpótlás szakvezetője), dr. Pap Tibor (tanszékvezető egyetemi tanár a pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán), Wanner Henrik (hadifogságban meghalt).

V. N. Komiszarov, az 503-as tüzérezred törzsének volt parancsnoka. 1972. február 19-én a Partizán Szövetségnek küldött levelében többek között az alábbiakat írta: „A Budapestért folyó harcok idején, 1944 végén a szovjet hadsereg oldalára átment a magyar diákoknak egy csoportja. Közöttük Pap Tibor végzett egyetemista. Jól ismerte az orosz és német nyelvet, ezért tolmácsi minőségben a Vörös Zászlórenddel és a Bogdán Hmelnickij renddel kitüntetett 297-es Szlavjanszki—Kirovográdi lövészhadosztály keretébe tartozó 503-as tüzérezred törzséhez nyert tolmácsi minőségben beosztást."

14 Az adatokat dr. Várhelyi József visszaemlékezése alapján közlöm, más visszaemlékezésekben csupán utalások vannak erre. Arról többen szóltak, hogy a csoport egy része át akart állni, viszont többen a helyzetet nem tartották erre alkalmasnak.

Táncsics-zászlóalj 4 másik embere. A rákoshegyiek temették el őket, nevük ismeretlen.[15]

Ekkor már kibontakozott a szovjet csapatok támadása is. A Táncsics-zászlóalj rákoshegyi tevékenysége hozzájárult ahhoz, hogy Rákoshegyet harc nélkül szabadítsák fel a szovjet csapatok.

Az Üllői útra érve a zászlóalj rendezte sorait, s miután több ellenőrzést kijátszottak (az igazoltató tábori csendőrök a Táncsics-zászlóaljat keresték), lopva visszatértek a Collegium Medicumba. Itt őrségüket megerősítve, az épületet elbarrikádozva január 2-ig rejtőzködtek. Az általános zűrzavarnak köszönhető, hogy a nyilasok a zászlóalj kilétét egyeztetni már nem tudták. De akkor már az ellenállással is megszakadtak a kapcsolatok. E veszélyes helyzetben a zászlóalj parancsnoksága Horthy-tisztekkel is próbálta felvenni a kapcsolatot. Egy Bakos nevű őrnagy ígéretet tett, hogy törli az egyetemi KISKA-alakulatot a nyilvántartásból, ha egyáltalán van ilyen nyilvántartás. Erre az óvatosságra azért volt szükség, hogy a nyilasok ne keressék az alakulat szétszóródó tagjait.[16] Ezt követően a zászlóaljparancsnokság január 12-ig szóló hamis nyílt paranccsal elbocsátotta személyi állományát azzal a kéréssel, hogy aki teheti, bújtassa magánál azokat a társakat, akiknek nincs hová menniük. Ily módon a zászlóalj tagjai közül csak néhánynak kellett a Köztelek utcában maradnia. Itt is estek szovjet fogságba. Mások segélyhelyeket létesítettek, így álcázták magukat, segítettek egyben a lakosság mentésében is. A hamis nyílt parancs számos igazoláson és razzián segítette át a zászlóalj bújkáló tagjait.

8.

Lényeges kérdés, hogy a zászlóalj tagsága állt-e a tudatosságnak azon a fokán, amely kimeríti az „ellenállási zászlóalj" fogalmát. A kutatások és a visszaemlékezések elemzése azt bizonyítja, hogy a zászlóalj személyi állománya tudatában volt a szerepének, bár természetesen a tudatosság különböző fokán.

A Táncsics-zászlóaljnak volt egy jelentős magva, nem csupán a vezetők személye tartozott ebbe, mely kifejezetten és tudatosan tartott fenn kapcsolatot a baloldali diákmozgalmak vezetőivel, az illegális kommunista, szociáldemokrata és parasztpárti vezetőkkel, a magyar diákok szabadságfrontjával és expontált illegális szociáldemokrata politikai vezetőkkel. Volt egy olyan szárnya is a zászlóaljnak, amelyben a kisgazdapárt politikai koncepciói érvényesültek. Mindez a politikai ideológiájában és elképzeléseiben különböző, s sokban egymásnak ellentmondó törekvés azonban közös érdekre talált a nyilasok és németek katonai rendelkezéseinek szabotálásában, s már a kezdet kezdetén túlment a nem fegyveres ellenállás formáin. A zászlóalj si-

15 Általában a zászlóalj embereinél személyi papírok nem voltak. Egyéni eltávozás esetén a parancsnokságtól kaptak különböző igazoló iratokat, kimaradási engedélyeket. Sokan ilyenkor is fiktív nevet használtak. A zászlóaljparancsnokság a személyi állományról nyilvántartást soha nem vezetett, illetve hamis névsorok szerepeltek egy esetleges ellenőrzés megtévesztésére.

16 Dr. Várhelyi József közlése.

keres megszervezésében, összefogásában és a tervezett fegyveres felkelés idejére való eredményes megtartásában végső soron az illegális kommunista pártot kell keresnünk, azokat a nehezen és szívósan, az illegalitásnak a legális szervekbe való beépülésének mesteri munkája révén kiharcolt eredményeket, amelyeket a párt az antifasiszta népfront kiépítése terén elért.[17] Más kérdés annak a vizsgálata és kiderítése, hogy ez a csoport miért nem kapcsolódhatott be jobban az ellenállásba, értve ezen azt, hogy miért nem szélesedett ki jobban októbertől decemberig az illegális kommunista párttal való kapcsolat.

Az illegális kommunista párt tagjai közül többen tudtak a zászlóalj létezéséről, hasonlóan baloldali értelmiségiek is, s mint számba jöhető menedékkel, vagy cselekvési bázissal számoltak vele. [18] Kifelé, formájában a Táncsics-zászlóalj mindvégig KISKA-jellegű alakulat volt, s mint ilyen a hadsereg részét képezte. Ugyanakkor a zászlóalj minden embere tudta: azzal, hogy az alakulat tagja, katonaszökevény,[19] katonaszökevény a szónak abban az értelmében, hogy tudatosan olyan alakulat tagja lett, amelyik szabotálja a fennálló katonai rendelkezéseket, s tevékenysége a katonai rögtönbíráskodás hatálya alá esik. Ez a tagság kb. 80%-ánál már a legelső időkben is világos volt, de mindenki előtt világos lett a rákoshegyi akció után.

A zászlóalj személyi állományának jelentős része tudta, vagy sokan sejtették, hogy az alegységben olyan emberekkel van együtt, akik a a rendszer üldözöttei akár származásuk, akár más okok (katonaszökevény, illegális párt tagja) miatt.

A zászlóaljban sokan tudtak arról, hogy felvették a kapcsolatot a szovjet csapatokkal, illetve, hogy ennek érdekében járőrt küldtek át.

Az alakulat nagy része tudott a zászlóalj fegyveres akcióiról — hasonlóan a szellemi akciókról is.

9.

A Táncsics-zászlóalj a felszabadulás után szétszóródott. 1945 februárjában ugyan egy része összejött és bekapcsolódott a demokratikus hadsereg szervezésébe, a szervezés különböző huzavonája, s egyéni

17 A Táncsics-zászlóaljról — az alakulat nevének említése nélkül — először *Nemes Dezső* írt Magyarország felszabadulása című, a Szikra Kiadó gondozásában 1955-ben megjelent könyvében (127—128. o.) A „polgári és katonai körök" által szervezett csoportként mutatja be a zászlóaljat, amelynek akciói elsősorban és *csak* a harcoktól való félrevonulásra és önmaga átmentésére irányultak. A rákoshegyi eseményeket — a rendelkezésére álló források hiányosságai folytán — nem sikerült a történelmi valóságnak megfelelően bemutatnia. Könyvének idevonatkozó része változatlanul került az 1960-as második kiadásba (128—129. o.), holott idő közben az *Új Hang* 1955. júliusi számában megjelent *Lukácsy Sándor* cikke a Táncsics-zászlóaljról, amelyben Lukácsy, saját élményei alapján, sok részletében hűen ábrázolja az eseményeket (bár írása nem mentes a szubjektív hangvétel, a hiányos ismeret, s a csalóka emlékezet okozta tévedésektől).

18 Ez több esetben a Táncsics-zászlóaljtól teljesen független személyek visszaemlékezéseiből is kitűnik. De utal erre Pálffy György 1945. június hó 11-én kelt jelentése is. (Magyar Szabadságharcosok a fasizmus ellen. Budapest, 1969., 315. o.)

19 Reprezentatív számításaim szerint a Táncsics-zászlóalj tagjainak 60%-a 1920—24-es születésű volt, azaz katonaköteles korú, 1925-ös születésű volt 27%, és ettől fiatalabb, 1926—27-es évjáratú 13%.

okok miatt azonban végül is csak kevesen vettek részt a hitleri Németország elleni háborúban.

Valószínűleg az okok egész láncolata játszott abban is szerepet, hogy a zászlóalj tevékenységének elismerése elmaradt, bár arról a zászlóalj helyettes parancsnoka 1945 elején memorandumot juttatott el a debreceni kormányhoz.[20] Közrejátszott az elismertetés elmaradásában az is, hogy a zászlóalj parancsnoka, mivel részt vett a demokratikus hadsereg tagjaként az ausztriai felszabadító harcokban, csak 1946-ban tért vissza Budapestre. Az akkori idők politikai harcaiban nem sok remény volt egy olyan ellenállási alakulat elismertetésére, melyben, ha kis csoportra terjedően is, kisgazda vonal is érvényesült. Így aztán nem is történt lépés a zászlóalj elismertetésére. A Kisgazda Párt ugyanakkor a maga embereit a Táncsics-zászlóaljból különböző kitüntetésekben részesítette.

Szétesett az alakulat azért is, mert megszünt az antifasiszta jellegből adódó közös platform, az új helyzetben már a különböző politikai elképzelések, törekvések domináltak, s már nem a közös, hanem az elválasztó lett uralkodóvá. Tehát a Táncsics-zászlóalj nem is léphetett fel elismertetéséért egységesen. S a kommunisták, akikkel kapcsolatban volt, nem álltak, vagy nem állhattak ki mellette, mert abban a légkörben, amely igyekezett háttérbe szorítani az itthon küzdő kommunisták szerepét, szükségszerűen feledésbe merült azoknak a tényleges eredményeknek egy része is, amit az illegális párt szívós, nehéz körülmények között folytatott munkája révén elért. Lassan uralkodóvá vált egy olyan szemlélet, amely szinte azonosította a népet az uralkodó osztály politikájával, s egyoldalúan Magyarország utolsó csatlós szerepét hangsúlyozta. Ebben a légkörben a Táncsics-zászlóalj tevékenységében részt vett fiatalok egy része is elbizonytalanodott. Maguk is elhitték, hogy amit csináltak, nem volt több saját életük mentésénél. Az a szellem, amely a dogmatizmus légkörében szinte bűntudatot nevelt a magyar népbe, akaratlanul is nagy mértékben akadályozva ezzel a szocializmus eszméinek térhódítását, e csoportnál is hatott, sok elbizonytalanodást okozott.*

20 Dr. Várhelyi József közlése. Sajnos a memorandumot nem találtuk meg.

* A szerkesztő bizottság e közleménynek abban a reményben ad helyt, hogy a folyóirat olvasói észrevételeikkel, visszaemlékezéseikkel kiegészítik — és ha kell, pontosítják a közel három évtizede lezajlott, és megfelelő történeti dokumentáció hiányában nem könnyen rekonstruálható eseményeket. Minden, akár a kisebb részletekre vonatkozó visszaemlékezés, kiegészítő észrevétel nagy segítséget nyújthat ellenállási mozgalmunk e kevéssé ismert fejezetének hiteles megörökítéséhez. (A szerk.)

1.

M. KIR. P. P. T. E. HONVÉD KIS. KARHATALMI ZÁSZLÓALJ PARANCSNOKSÁG BPEST P. H.

PARANCS.[21]

Budapest, 1944. dec. 5-én

Utasítom Láng Kálmán szdpk-ot, hogy Nagy-Budapest területén forgalmi engedéllyel nem rendelkező gépjárműveket megtekintsen és a Honvéd Kisegítő Karhatalom számára igénybevegyen.

M. kir. p. p. t. e. honvéd
kis. karhatalmi zászlóalj
Parancsnokság
Budapest p. h.

Várhelyi József sk.
zlj. pk.

2.

MAGYAR DEMOKRATIKUS IFJÚSÁGI SZÖVETSÉG

IGAZOLVÁNY

Igazoljuk, hogy az Egyetemi Táncsics Mihály Zászlóalj, főleg egyetemi hallgatókból álló alakulata a Magyar Diákok Szabadságfrontjának vezetőségével állandó érintkezésben állt. A Szabadságfront tagjainak saját alakulatában menedéket és munkateret biztosított, igazolványokkal látta el őket, fegyverrel segítette munkájukat. Propagandaanyag elhelyezését állandóan biztosította, így a Magyar Front szellemében végezte munkáját, fasisztaellenes tevékenységet fejtett ki.

A Magyar Diákok Szabadságfrontjának az útmutatásait a zászlóalj vezetője és szervezője dr. Várhelyi József orvos (szül: 1920. augusztus 1. Pestszentlőrinc) mindenkor teljesítette, a zászlóalját bekapcsolta az ellenállási mozgalomban.

Budapest, 1945. február 22.

Nyeste Zoltán s. k.
a Diákfront volt katonai
szervezője

A Magyar Diákok Szabadságfrontja
részéről:
Kiss Sándor s. k.
a MADISZ
elnöke

Vezetőségi tagok

MAGYAR DEMOKRATIKUS IFJÚSÁGI SZÖVETSÉG
TITKÁRSÁGA P. h.

21 A dokumentum eredeti példánya a tulajdonomban van — P. P.

3.

NYILATKOZAT

Az egyetemi TÁNCSICS MIHÁLY ellenállási csoport ellenállási munkám ideje alatt velem kapcsolatban állt.

A csoport Dr. Várhelyi József orvos vezetésével több alkalommal segítségemre volt.

Budapest, 1945. évi július hó 22-én.

Sólyom László s. k.
vezérőrnagy

Az aláírás hiteles!

Budapest, 1945. július 22.

Olvashatatlan aláírás s. k.
szds.

MAGYAR HONVÉDELMI
MINISZTÉRIUM P. h.

4.

JEGYZŐKÖNYV

Felvétetett Rákoshegyen, 1945. évi július hó 5-én, a Magyar Kommunista Párt rákoshegyi szervezetében

Jelen vannak: az alulírottak

Tárgyaltatott: Az egyetemi Táncsics Mihály zászlóalj szereplése Rákoshegyen.

1944. december 25-én 14 órakor az egyetemi Táncsics Mihály zászlóalj 1. százada Székely Tamás századparancsnok vezetésével Rákoshegyre érkezett, még aznap délután felvette az érintkezést rákoshegyi ellenállás vezetőivel, s az illegális kommunista párt fegyveres szervezetével. A község ellenállási vezetősége gondoskodott a zászlóalj ellátásáról és elszállásolásáról.

December 26-án dr. Várhelyi József zászlóalj parancsnok még két századdal ugyancsak Rákoshegyre érkezett. A rákoshegyi ellenállás vezetőinek kérésére, vállalta Rákoshegy védelmét a nácik ellen, s átvette az itteni vezetőséggel az ellenállás irányítását.

Délelőtt 10 órakor Székely Tamás utasítására Szür Mihály rohamcsoport parancsnok lefegyverzi a rákoshegyi nyilasház fegyvereseit. A nyilasok a házat nem hagyhatták el, még délelőtt folyamán a helyi ellenállás hírszerzői lehallgatták a lefegyverzett nyilasok távmondatát, amit a budapesti nyilas főkörzethez küldtek. A helyi ellenállási szervezet megkezdte a környéken található SS katonák és megbízhatatlan elemek lefegyverzését és foglyul ejtését.

18 órakor a helyi ellenállás emberi a zászlóalj parancsnokhoz küldenek egy szökésben levő hadifogoly orosz tisztet. Dr. Várhelyi tájékoztatja a szovjet tisztet az arcvonalszakasz helyzetéről, tervet javasol az arcvonalszakasz áttörésére, hogy az orosz tisztet az első század juttassa át az arcvonalon. Székely századparancsnok az orosz tisztet védelmező parlamenter járőrt, amely a helyi ellenállás és a Táncsics zászlóalj tagjaiból áll...[22] órakor indították útnak. December 27-én még a szabadon levő nyilasok és német barátok feljelentésére a következők történtek:

1. Az I. magyar páncélos hadosztálynak a környéken állomásozó és harcbavetett részlegei parancsot kaptak a riadó készültségre. A Táncsics zászlóalj és a helyi ellenállási mozgalom esetleges támadásának fogadására.
2. Egy századosból és több tisztből álló vizsgáló bizottság szállt ki Rákoshegyre tábori csendőrségtől kísérve. A tábori csendőrök harcra készen körülvették a községet, majd egy Horváth nevű ezredes csatlakozott a vizsgáló bizottsághoz, mint H. d. kiküldött. Várhelyi zászlóalj parancsnok megtévesztő tájékoztatást adott a helyzetről.
3. Ugyanakkor a zászlóalj parancsnokság épülete előtt közvetlenül a vizsgálat után, meg nem állapítható okokból kettős becsapódás történt (valószínűleg az orosz előörsök akna belövése), meghalt öt tábori csendőr, hősi halált halt Lorenz Pál rajparancsnok és Nyitrai Zoltán az ellenállási mozgalom részéről. Megsebesült dr. Göncz Árpád és Szolnoki Lajos az I. század helyettes parancsnoka, valamint Szentesi Ede a helyi ellenállási mozgalom részéről. A vizsgáló bizottság sietve távozott, a zászlóalj parancsnokság azonnali útbaindítási parancsot kapott a hadtest parancsnokság részéről és a községet kiürítette.

14 órakor a Vörös csapatok elérték a község szélét a megbeszélt irányból közelítve.

k. m. f. t.

Vári Béla s. k. és még
négy olvashatatlan
aláírás s. k.

*

22 Az időpont az eredeti dokumentumban sincs feltüntetve.

AZ ÉRZELMEK ÉS AZ ÉRTELEM SZEREPE HADIFOGOLY-MAGATARTÁSUNKBAN

(VISSZAEMLÉKEZÉS)

GALLYAS FERENC

Csaknem három évtizede foglalkoztat a kérdés: miért nem jött létre 1943—44-ben a 2. magyar hadseregnek szovjet hadifogságba jutott tisztjeiből és katonáiból Magyar Légió? Gyötrődöm emiatt... Hiszen 1943 elején, fogságba esésünk után, a doni 2. magyar hadsereg, az olasz és a román hadsereg, majd a sztálingrádi 6. német hadsereg pusztulása nyomán tisztán állt előttem, hogy Hitler német birodalma nem nyerheti meg a háborút, tehát Magyarország sem remélhet semmi jót a német szövetségben vállalt „keleti hadjárattól" és a háborútól, ezért Magyarországnak minél előbb ki kell lépnie a háborúból. Igen, de hogyan teheti ezt meg a magyar vezetés? Azok a németbarát elemek, akik a maguk sorsát éppen úgy a német győzelemhez kötötték, mint az országét és a magyar népét, bizonyosan a végsőkig kitartanak Hitler mellett; azok az angolbarát vezető személyek, akik sohasem szerették a németeket, de féltek a Szovjetuniótól, abban reménykednek, hogy a hitleri német hadsereg és a Vörös Hadsereg kölcsönösen elvérezteti egymást. Arra számítanak, hogy akkor megnyílik majd előttük a cselekvési lehetőség. Addig azonban ők sem akarnak — nem is mernek cselekedni, ezért tőlük sem várható, hogy elősegítik Magyarországnak a háborúból való kilépését. Otthon a Szovjetunió elleni háborúban való magyar részvételt ellenzők száma, ereje, tömegbefolyása, cselekvési lehetősége nem elegendő, hogy hazánknak a háborúból való kilépését kikényszerítse, Eckhardt Tibornak az Egyesült Államokba utazásától semmit sem lehet várni, s Nyugaton nincs már olyan magyar erő, mely ebben az irányban bármit is tehetne.

A Vörös Hadsereg viszont 1943 elején megsemmisítette a 2. magyar hadsereget, s — szovjet hadijelentések szerint — 65 000 magyar tisztet (köztük két tábornokot) és katonát ejtett fogságba; a Szovjetunióban sok magyar kommunista él. Lehet-e együttműködést teremteni a kommunisták és a magyar tisztek között? Milyen lehet ez az együttműködés? Milyen célokat követhet? Milyen eredményre vezethet?

Miért foglalkoztattak engem ezek a kérdések? Hiszen én is gondolkozhattam volna úgy, hogy „hadifogoly vagyok, számomra a háború véget ért, az a fontos, hogy megérjem a háború végét, s otthon újra kezdhessem az életet".

Természetesen voltak olyanok is, akik a fogságba esést elviselni sem tudták. A 2. magyar hadsereg pusztulása, alakulatuk megsemmisülése, bajtársaik halála, régi reményeik szertefoszlása a kétségbeesésbe taszított, s öngyilkosságba kergetett sok magyar tisztet.

S sokan voltak azok is, akik — különböző okokból, más-más elszánással és célkitűzéssel — a tennivalókon és a jövőn töprengtek.

Közéjük tartoztam én is.

1943 elején 36. évemben voltam. Hogy mi a háború, arról én már az első világháború idején némi fogalmat alkottam magamnak. Apám 1914-ben a szerb fronton elesett. 1915-ben — mint hadiárva — árvaházba kerültem. Tizenkét évet töltöttem a fővárosi „József" fiúárvaházban. Mint árvaházi növendék érettségiztem. Azt a kedvezményt, hogy érettségit tehet, csak kevés árvaházi növedéknek adták meg. Én nagyon korán megértettem, hogy abból a nyomorból, amelyben anyám és testvéreim élnek (ha egyáltalán), csak akkor menekülhetek, ha tanulok. S tanultam. S mert még az árvaházi növendékek között is a legszegényebbek közé tartoztam, nagyon meg kellett küzdenem azért is, hogy tanulhassak, s azért is, hogy az árvaház kemény fegyelmű, katonás közösségében megállhassam a helyem. Ez a küzdőképesség a magam kis közösségében vezető szerephez juttatott. Ezt megszoktam, természetesnek tartottam. Az árvaházi élet azonban szinte minden nap, újra meg újra megkövetelte, hogy kiérdemeljem azok jóindulatát, akiktől a sorsom függött. Észre sem vettem, hogy mindez valósággal belémverte: ha előre akarok jutni, akkor küzdenem kell, akkor többet kell vállalnom és teljesítenem, mint a nagy többségnek. Észre sem vettem, hogy e gondolatvilágban benne van a karrierizmus sok eleme is.

Az árvaházi nevelés (és természetesen az iskolai) keresztény, erősen, sőt szélsőségesen nacionalista, irredenta szellemű volt: a „Csonka Magyarország nem ország, egész Magyarország mennyország" — minden napi imádságunk volt. Ezt a nevelést fokozta az egyetemi század, amelybe 1927-ben vonultam be, mert másképp nem tanulhattam volna tovább, s az akkori viszonyok között állást sem remélhettem, bár jelesen érettségiztem. Az egyetemi század a trianoni békeszerződés szerint felállított zsoldoshadseregben tíznaponként 13 pengő zsoldot is fizetett, kaszárnyában laktunk, étkeztünk, s a főiskolai előadások után ott is tanultunk. 1930-ban szereztem magyar—német szakos polgári iskolai tanári oklevelet, s valóságos csodának számított, hogy 1930 szeptemberében, amikor 35 000 pedagógusból 5000 volt állás nélkül, én Makón, a református egyház polgári iskolájánál állást kaptam. Makón, ebben a rendkívül élénk politikai, szellemi és gazdasági életet élő megyeszékhely-városban részt vettem az egyházi, városi és megyei közéletben. Az egyházi cserkészcsapat vezetője lettem, s mert polgári iskolai testnevelő tanári oklevelet is szereztem, a város

sportéletében is szerepet vállaltam, az egyik helyi futballcsapatnak játékosa lettem, így közismert emberré váltam. Mindez azonban nem elégített ki. Tanári és közéleti munkám, a tanítványaim szüleinél tett osztályfőnöki látogatásaim feltárták előttem e kis város társadalmi-politikai ellentéteit. A város ellenzéki értelmiségével is kapcsolatba kerültem, s hamarosan bekapcsolódtam a polgári ellenzék tevékenységébe. Amikor Makón megindult a *Délvidéki Független Hírlap* (betiltások miatt a neve többször változott) című ellenzéki, kisgazdapárti lap, állandó külső munkatársa lettem. „Egy álmodozó magyar" aláírással vasárnaponként élesen ellenzéki cikkeket írtam. „A rendszer megdöntése" azonban álmomban sem jutott eszembe, csak reformokért próbáltam küzdeni. Furcsa, s mind nehezebb helyzetbe kerültem. Egy tanár, aki részt vesz egyháza közéletében, városa politikai küzdelmeiben, élesen ellenzéki álláspontot foglal el az ellenzéki újságban a hatalom képviselőivel, tehát feletteseivel szemben is, levente-cserkészek parancsnoka, tizenkét évre megválasztott presbiter, az 1939-i választáson az ellenzéki gyűlések egyik állandó szónoka, több sajtóper terheltje és vádlottja. Mindez én voltam. Ellentmondásos tevékenységem egyre több bajt hozott a fejemre. „Szerencsémre" 1939-től kezdve gyakran behívtak katonai szolgálatra. 1942-ben az 55. határvadász portyázó osztály parancsnokságára, egy hivatásos tiszt pótlására vonultam be, s onnét helyeztek át a 2. hadsereg haditudósító századához, mert az Országos Sajtókamara tagja és kiválóan minősített tartalékos tiszt voltam. Önként mentem ki a frontra, abban a meggyőződésben, hogy a háború utáni magyar közéletben nem lehet szerepe annak, aki „a bolsevizmus elleni keresztes hadjárat" idején otthon „dekkolt".

1942 őszén az én meggyőződésem is az volt, hogy a németek már nem veszthetik el a háborút, ha pedig 1942 karácsonyára bevonulnak Moszkvába, s megnyerik a sztálingrádi csatát, akkor az Amerikai Egyesült Államok, amelynek úgyis elég baja van Japánnal, már nem avatkozik be az európai háborúba, tehát a német győzelem valószínű, s „nekünk ebből a győzelemből nem szabad kimaradnunk"; én is úgy gondoltam, hogy erre az esetre fel kell készülnünk, mert meg kell majd védenünk függetlenségünket, magyarságunkat a németekkel szemben. Hogy ebben mennyi volt az egymásnak ellentmondó, egymást kölcsönösen kizáró elem, hogy az egész mennyire zavaros volt, s mennyivel inkább érzelmi, semmint értelmi alapokra épült, az akkor eszembe sem jutott. Ezt az egész érzelem- és gondolatvilágot az akkori magyar értelmiség természetes politikai légkörének éreztem, s a várható jövőt valami (ma már egészen meghökkentő) naiv, viszonylagos derűlátással szemléltem.

(A „ma már" kifejezéshez hadd fűzzem hozzá: itt van előttem egy haditudósításom, amely „hősi halálom" után jelent meg itthon egy fővárosi lapban; itt van a határvadász osztály parancsnokának „tiszti parancsa", amelyben akkori parancsnokom búcsút vesz tőlem a tisztikar és az osztály nevében, amikor már bizonyos volt, hogy haditudósítóként a frontra megyek, s itt van a hadifogságban megjelent

Felhívás, amelyet én fogalmaztam 1943. február 9-én, akkor még „csak" 40 000 magyar hadifogoly nevében: „ez a háború magyar célokat nem szolgált soha!... A magyar vér ennyire hiába, ennyire idegen célokért nem ömlött soha!..." Itt van iskolám 1942—43. tanévi Évkönyve első oldalán az én gyászkeretes fényképem, s az aláírás: „a Don mentén hősi halált halt", itt van a makói hősi emlékmű fényképe, az emlékművön az én nevem, mint hősi halotté. Hogyan lehetséges ez? Mindez én voltam?... Igen én... Megfizettem érte... S nemcsak én...)

Politikai kérdésekkel tehát már régóta foglalkoztam, sőt már főiskolai hallgató koromban nyíltan felléptem a kormány ellen. 1930. március 15-én én voltam a szegedi egyetemi ifjúság hivatalos ünnepi szónoka. A Kossuth-szobor előtt felállított emelvényen, a főispán és a város vezetősége, az egyetemi tanárok és hallgatók előtt olyan beszédet mondtam, hogy Buócz rendőrfőkapitány-helyettes háromszor szólt fel nekem: „Azonnal hagyja abba!" Csak professzoraim, Tettamanti Béla, Banner János, Mester János mentettek meg a súlyos következményektől. Én tehát már elég korán szereztem bizonyos politikai tapasztalatot. A Donnál hadifogságba esett magyar tisztek többségének csak kevés aktív politikai tapasztalata volt. A hivatásos tisztek — nem voltak sokan közöttünk — általában a „nem politizálók" mögé bújtak, a tartalékosok, polgári állásukban és a hadseregben egyaránt, fölötteseik utasításait követték, érzelemvilágúk — hazaszeretet, keresztény és nemzeti érzés, bolsevizmus-ellenesség — jórészt ugyanaz volt, mint az enyém. Nekik azonban, minthogy főként állami alkalmazottak voltak, még csak mukkanásnyi lehetőségük sem volt esetleges elégedetlenségük kifejezésére. Legtöbbjük azonban még csak elégedetlen sem volt. Az állástalanság, a kilincselés, protekciós hajhászás nehéz évei után jutottak álláshoz, a polgári életben legtöbbjüknek csupán az állami ranglétra legalsóbb fokain jutott hely, kint a fronton viszont legalábbis szakaszparancsnoki beosztásban voltak, 20 éves zászlósok is, hatalomhoz jutottak, s ezzel éltek — egyesek visszaéltek — is; amíg a hadseregben idáig eljutottak, meg kellett tanulniuk: a parancsot gondolkozás nélkül teljesíteniük kell, a saját parancsaik teljesítését pedig alárendeltjeiktől ugyanígy meg kell követelniük. Hogy váratlanul nehéz helyzetbe jutva, esetleg parancs nélkül, sőt parancs ellenére, a saját felelősségére kell cselekednie, legtöbbjének eszébe sem jutott. Ilyen volt a Donnál hadifogságba esett magyar tisztek — hivatásosok és tartalékosok — nagy többségének gondolkodásmódja. (Emlékezetem szerint a szuzdali tiszti hadifogolytábor mintegy 160 magyar tisztjének kb. 85—90 százaléka tartalékos volt.) Természetesen voltak olyanok is, akiket nehéz sorsuk, tapasztalatuk megtanított az önálló gondolkodásra. Közülük kerültek ki azok, akik a hadifogságban cselekedni mertek, s bekapcsolódtak az antifasiszta mozgalomba.

A tisztek 1943. január 12-től kezdődően a fronton olyan parancsokat kaptak, amelyeket teljesíteni a legtöbb esetben nem tudtak. Látták alakulatuk értelmetlen pusztulását, képtelenek voltak felfogni, hogy

amikor már nekik is vissza kellett volna vonulniuk, felsőbb parancsra puska nélküli „felváltók" érkeztek ki hozzájuk, átélték bajtársaik, barátaik, alárendeltjeik halálát, örökre az emlékezetükbe vésődött az utolsó töltényig harcoló magyar katona látványa, sokan — már a hadifogságban — csak úgy tudták kimondani azt a szót: „német", hogy köptek egyet rá, de még ilyen körülmények között sem bírálták sem a feletteseiket, sem a magyar hadvezetést, sem a magyar kormányt. Az, hogy fogságba jutnak, rémkép, lidérces lázálom volt számukra, sokan inkább az öngyilkosságot választották, s akik erre nem szánták rá magukat, letépték a rangjelzéseiket, mert az a tudat élt bennük, hogy az oroszok megkínozzák és kivégzik a fogságba esett tiszteket. (Én úgy estem fogságba, hogy eszembe sem jutott, hogy életben maradhatok, a rangjelzésem leszakítására egyáltalán nem gondoltam, s erre nem is lett volna lehetőségem, de 1943. január és február hónapjában sok olyan magyar hadifogoly tiszttel találkoztam, akinek nem volt meg a rangjelzése. Soha nem felejtem el, hogy a hrenovojei átmeneti táborba utóbb érkezett magyar hadifogolycsoportok tisztjei engem azzal gyanúsítottak, hogy a Vörös Hadsereg szolgálatában álló, emigráns magyar kommunista vagyok, s egy halott magyar tiszt egyenruhájában lépre akarom csalni a magyar tiszteket. „Az csak mese — hangoztatták —, hogy a tiszteket tiszti fogolytáborba viszik, csak előcsalogatják őket, hogy aztán végezzenek velük".)

A fogságba eséstől azonban nemcsak a tisztek féltek, hanem a legénység nagy része is. Részben ez a félelem magyarázta egész szakaszok, sőt századok értelmetlen pusztulását: harcoltak az utolsó töltényig, s harcoltak sokan töltény nélkül is. A hrenovojei táborban, majd később még nagyon sokszor kérdezték tőlem a szovjet tisztek: mivel magyarázom, hogy a magyar volt a legfasisztább hadsereg a Don mellett? A magyarok között ugyanis — hangoztatták — nem akadt egyetlen szakasz sem, amely kötelékben, mint egység adta volna meg magát, holott az olasz, meg a román hadsereg hadosztály és hadtest kötelékben, majd 1943. február 2-án a sztálingrádi 6. német hadsereg megmaradt 92 000 tisztje és katonája — Paulus tábornaggyal az élen — mint hadsereg tette le a fegyvert?! Amikor már folyékonyan beszéltem oroszul, meg tudtam magyarázni ezt. „Nagyon jó volt a propagandánk és az ideológiai munkánk. A katonák és az alacsony rangú tisztek — főként a tartalékosok — úgy érezték, Isten és a Haza iránti szent kötelességüket teljesítik, amikor a vörös veszély ellen védik hazájukat, Európát és a keresztény nyugati civilizációt. Emellett 1943. január 12-e után jól tudták, hogy csupán két lehetőség között választhatnak: vagy hősi halottak lesznek, vagy a csapatcsendőrök intézik el őket. A fogság vállalása, mint lehetőség, eszükbe sem jutott". S amikor elmondtam, hogy lényegében ugyanígy láttam mindezt én is, másképp nem is vállaltam volna a haditudósítói beosztást, akkor képtelenek voltak elhinni, hogy nem voltam a kormánypárt tagja, sőt ellenzéki tevékenységet folytattam. (Erről később már említést sem tettem, mert úgy láttam, teljesen elveszítem minden hitelemet, ha beszélek róla.)

Sokszor föltettem magamnak a kérdést: hogyan volt lehetséges mégis, hogy 1943. január végén — február elején sikerült megnyernünk a táborban levő tisztek nagy részét a *Felhívás* aláírására? Hiszen minden tiszt tudta: amikor aláírja a *Felhívást,* s benne az ilyen mondatokat: „Rútabbul cserbenhagyva még nem harcolt, még nem pusztult el magyar hadsereg idegenben . . .", s amikor Hitler számára minden további segítség megtagadását kívánja, akkor olyan „bűnt" követ el, amelyet ez a rendszer — ha megmarad — súlyos börtönnel büntet.

Természetesen tudtam ezt én is. Mégis, mi vitt rá, hogy megírjam, s elsőként aláírjam a *Felhívást?*

Amikor 1943. január 13-án Osztrogozsszkból kora reggel elindultam, hogy megírjam életem „nagy haditudósítását", el sem tudtam képzelni, mit élek át azon a napon. Azt tudtam, hogy halálos veszélyt vállalok, tudtam azt is, hogy a háború mit jelent, mégis megdöbbentett, amit láttam. Kolbinótól tovább, a Don felé haladva, megfagyott katonák holtteste aprócska hóbuckák alatt; ha megkotortam a havat, magyar katona nézett velem szembe, némelyik nyitott szemmel, mintha éppen ébredezne. Legtöbbjük arcán béke, nyugalom. Némely bucka alatt hatalmas vértócsa, kemény tükörré fagyva. Egy tizedes kezében fénykép, rajta a felesége és három gyermeke . . . Ilkei tüzérezredes harcálláspontján dörögnek az ágyúk. — Hol az ellenség? — Távcsövön nézzük, a Don felől a domb oldalán fehér hólepelben gyorsan mozgó, felénk tartó alakok. — Azokat lőjjük. — S hol vannak a mieink? — Ott benn a faluban.

Az a falu volt Boldirevka.

— Megnézem, mi ott a helyzet!

Mint hadifogoly, láttam, mi a helyzet. Az előző napon és az éjszaka folyamán közelharc folyt ott. Az utcán, a házak előtt, a házakban magyar és orosz katonák holtteste mindenütt. A házak nagy része ég, sok helyütt parázsló, üszkösödő gerendák. Az iskolaépület tornáca előtt egy ló hullája, beleit egy repeszdarab fordíthatta ki, rengeteg vére tükörré fagyott a lépcső feljáró előtt. Patkós csizmámban elcsúsztam rajta, s úgy estem el, hogy lassan négykézlábra emelkedve a ló nyitott szemébe néztem, benne megláttam a saját arcomat, s fejem fölött a csillagos eget. Bent az épületben egy holland rendszerű nagy téglakemence elé ültettek kihallgatásom előtt. A tűzben a magyar ezred tábori postája égett, levelezőlapok, amelyeket magyar katonák írtak haza: „jön már a váltás", „menj el a jegyző úrhoz", olvastam a már elhamvadt levelezőlapból még megmaradt, fényes, fekete betűket, fekete sorokat.

— Mondja, mit akartak maguk itt tőlünk? — kérdezte tőlem az alezredes, a szibériai ezred parancsnoka, amikor eléje vezettek. S én nem tudtam válaszolni.

Életben maradtam. Ezt csodák sorozatának tulajdonítottam. Ebből azt a következtetést vontam le, hogy van még valami feladatom, amelyet el kell végeznem. A hrenovojei táborban én is megkaptam a kiütéses tífuszt. Ennek kezdeti szakaszában voltam, amikor a táborba

érkezett a Szovjetunióban élő magyar kommunisták képviseletében Vas Zoltán. Tájékoztató szavai megerősítették bennem azt a meggyőződést, hogy a németek már nem nyerhetik meg a háborút. Nem a Vörös Hadsereg gerince roppant össze, hanem a német hadigépezeté: a németek nem vonultak be karácsonykor Moszkvába, a sztálingrádi 6. német hadsereg megsemmisült, az olasz, a román és a 2. magyar hadsereget a Vörös Hadsereg néhány hét alatt szétverte. Úgy éreztem, ha mindezek után van még valami tennivalóm, akkor ez csak egy lehet: el kell fogadnom és másokkal is el kell fogadtatnom a kommunisták javaslatát, s az ő segítségükkel tudtára kell adnunk a magyar népnek, hogy mi lett a 2. hadsereg sorsa. Így írtam meg a *Felhívást:* „Magyar véreink! Tudjátok meg: a 2. magyar hadsereg nincs többé . . ."

A Szovjetunióban a magyar hadifoglyok számára kiadott *Igaz Szó* 1943. március 3-i számában közölte a február 9-i keltezésű *Felhívás* teljes szövegét. Az én megfogalmazásomon nem változtattak semmit. Még a magyar hadifoglyok számát, a 40 000-et sem módosították, holott addigra ez a szám 65 000-re emelkedett. A *Felhívás* szövegét a moszkvai Kossuth-adó ismételten beolvasta; röpcédulákra nyomtatva, tízezrével dobták le a magyarok megszállta területekre.

Naivul azt hittem, azt hittük, hogy ezzel elősegítjük hazánk kilépését a háborúból. Úgy éreztem, ezzel jóváteszek valamit abból, amit mint haditudósító, vállaltam. Úgy éreztem, minden más hadifogoly tisztnél nagyobb felelősséggel tartozom azért, hogy annyi magyar katona vesztette életét az ukrajnai hómezőkön. Hiszen én még arra sem hivatkozhattam, hogy „parancsra tettem".

1943. január 13-án csodák sorozatának tulajdonítottam, hogy abban az összecsapásban, ahol mellettem mindenki elesett, én életben maradtam. S most a kiütéses tífusz sem végzett velem. Március elején valóban tiszti táborba, Orankiba, a 74. sz. táborba szállítottak bennünket. Mit tehetek, mit kell tennem még?

A tábor életének irányítását a szovjet parancsnokság egy Cramer nevű német őrnagyra bízta. Német nyelvtudásomnál fogva én lettem a magyar tiszti csoport vezetője. A *Felhívás* aláírói közül sokat elvitt a tífusz, sokakkal más járványok végeztek, betegség, tífusz nélkül nagyon kevesen vészelték át 1943 első hónapjait. (Ebben a táborban találkoztam Szőnyi Mártonnal. Már régi fogoly volt. 1943 nyarának végéig maradt a táborban.) Nyáron ismét találkoztunk a kommunista párt megbízottjával. Kezdeményezésére ismét kibocsátottunk egy felhívást, ezúttal a Magyar Nemzeti Bizottság megalakítása végett. Ezt is én fogalmaztam meg, s a rangsornak megfelelően írtuk alá. A nyár végén a tábor magyar hadifoglyai megválasztották küldötteiket a magyar hadifoglyok krasznogorszki összejöveletére, amelynek az lett volna a feladata, hogy kimondja a Magyar Nemzeti Bizottság megalakítását, s a Magyar Légió szervezésének megkezdését. Itt, a krasznogorszki 27. sz. táborban hangzott el Rákosi Mátyás beszéde Horthy felelősségéről, s ugyancsak ő ragaszkodott ahhoz, hogy a Légió parancsnoka csak tábornok lehet. A Magyar Nemzeti Bizottság nem jött

létre, a két magyar hadifogoly tábornok a Légió parancsnoki tisztét nem vállalta. Én mindig mélységesen fájlaltam, hogy sem a Magyar Nemzeti Bizottság, sem a Magyar Légió nem jött létre. Hiszen, ha megalakultak és működtek volna . . .

1943 őszén a magyar hadifogoly tisztek többségét a szuzdali tiszti táborban vonták össze. 1943. december 31-én Krasznogorszkból ide szállítottak többedmagammal engem is. Itt Szántó Zoltán volt a politikai instruktorunk, de csak nagyon rövid ideig. Ebben a táborban egyébként 1944 nyaráig 26 német, 2 olasz, két román tábornok, mintegy 2000 német, román és kb. 140—160 magyar hadifogoly tiszt volt. (Valamennyien megállapítottuk akkor, hogy a fogságba jutott magyar tisztek aránya az olaszokéhoz kb. 1:4, a románokéhoz 1:5, a németekéhez 1:6 lehetett, bár az olasz, a román és a 2. magyar hadsereg létszáma a Don mentén csaknem azonos volt. Azt sem volt nehéz fölfedeznünk, hogy a hivatásos tisztek aránya nálunk volt a legkisebb, s a sztálingrádi 6. német hadsereg hadifoglyai között a legnagyobb.)

Szuzdal, 1944. március 20

Mindezeket azért mondom el, mert azt hiszem, az én érzés- és gondolatvilágom bizonyos fokig jellemzi azoknak a tanítóknak, tanároknak, kistisztviselőknek érzés- és gondolatvilágát is, akik — mint tartalékos tisztek — szakaszukat, századukat el nem hagyva, hadifogságba kerültek. A hivatásos tiszteket — mint testületet — a „nem politizálok, én katona vagyok" álláspont jellemezte. Egyénileg volt köztük sok kitűnően képzett, hivatásos katona, s akadtak operettfigurák, akik még a hadifogságban is csak a rangjuk, azon belül a rangszámuk szerint ítélték meg hadifogoly társaikat, s aszerint is viselkedtek velük szemben.

1943 nyarán, a 74. sz. hadifogoly tiszti táborban megírt és aláírt állásfoglalásunk a Magyar Nemzeti Bizottság megalakítása mellett hivatalosan is elindította — így láttam akkor — azt a magyar hadifogoly mozgalmat, amelytől a Magyar Nemzeti Bizottság megalakulását vártuk. Állásfoglalásunk dátuma 1943. július 20-a volt ugyan, de mi magával az állásfoglalással — határozatunkat 8 nappal előbb meghoztuk, az egyéni aláírás azonban elhúzódott — megelőztük a sztálingrádi német hadifogoly tiszteket, akik a „Szabad Németország" Nemzeti Bizottságot 1943. július 13-án, a Német Tisztek Szövetségét pedig 1943. szeptember 12-én alakították meg. Gróf Stomm altábornagy és Deseő vezérőrnagy 1943. július 29-én nyilatkozatban támogatta és hagyta jóvá azt az elhatározásunkat, hogy „a magyar hadifogoly tisztek és legénység kivegyék részüket a Magyar Nemzeti Bizottság megalapításában, melynek célja és hivatása odahatni, hogy Magyarország azonnal szakítson Németországgal, segítse hazánkat a vesztett háború haladéktalan befejezésében és a boldogabb magyar jövendő megalapozásában . . ."

Amikor a mi két tábornokunk arra az elhatározásra jutott, hogy megteszi ezt a nyilatkozatot, a tábornokok számára berendezett vojko-

vói hadifogolytáborban, ahol Paulus tábornaggyal együtt ekkor 22 német, 6 román és 3 olasz tábornok volt, a német hadifogoly tábornokok még felháborodtak azon, hogy a német hadifoglyok számára kiadott *Freies Deutschland* című újságban megjelent a hír: „1943. július 12-én és 13-án a Moszkva melletti Krasznogorszkban német emigránsok, valamint hadifogoly német tisztek és katonák — túlnyomórészt sztálingrádi harcosok — megalapították a Szabad Németország Nemzeti Bizottságot..." Hogyan is tehették meg német tisztek és katonák, hogy a „kommunistákkal együttműködjenek!..." Ugyanakkor elégedetten állapították meg, hogy szinte teljes számban fiatal tisztek voltak azok, akik „Könnyelműen megszegték katonaesküjüket!" — írta Wilhelm Adam, a 6. hadsereg egykori hadsegéde Der schwere Entschluss című könyvében (387. o., a Verlag der Nation kiadása, Berlin.)

1943 nyarán az oranki hadifogolytáborban a német és a román tisztek nagy többségének gondolkozását ismertem. Ugyanaz volt, mint az említett német tábornokoké. A magyar hadifogoly tisztek viszont — emlékezetem szerint — nagy többségükben aláírták azt az állásfoglalást, amelyet két hét múlva a két magyar hadifogoly tábornok helyeselt és támogatott. A két magyar tábornok akkor már tudta — mi is tudtuk —, hogy Rómában a fasiszta Nagy Tanács 1943. július 24—25-én leszavazta, az olasz király pedig — együttműködve néhány olasz tábornokkal — menesztette állásából, s elfogatta Mussolinit.

1943 augusztusában a szovjet hadifogolytáborok magyarjai megválasztották küldötteiket, azzal a megbízással, hogy a krasznogorszki táborban összegyűlve, mondják ki a Magyar Nemzeti Bizottság megalakítását. Ez meg is történt, de a bizottság — tudomásom szerint — soha nem működött, pedig feladata lett volna a Magyar Légió megalakítása is.

Ezek a — ma már bizvást történelminek nevezhető és igazolható — tények előzték meg hadifogoly életünkben 1944. március 19-ét. Hadifogoly életünk gondolat- és érzelemvilágára éppen ennek a napnak, valamint 1944 októberének hatása volt a legjellemzőbb.

1944 elején a szuzdali 160. sz. hadifogoly tiszti táborban kb. 140 magyar hadifogoly tiszt volt. (Ez a szám az év végén meghaladta a 160-at.) Minthogy más táborokban ehhez képest csupán kis magyar tiszti csoportok voltak, e tábor magyarjainak magatartása jellemezte a leginkább a magyar hadifogoly tisztek gondolkodását. Ebbe a táborba 1944. január 1-én érkeztem meg Krasznogorszkból. Az oranki 74. sz. hadifogoly tiszti táborból már 1943 őszén ide helyezték át a magyarokat, így én újra találkoztam azokkal, akikkel Hrenovójén, majd Orankiban is együtt voltunk. Ekkor már a sztálingrádi 6. német hadsereg tábornokainak többségét is áthelyezték ide; több száz német tiszten kívül (őrnagytól fölfelé), néhány száz olasz hadifogoly volt a táborban. Meglepett, sőt megdöbbentett, milyen nagy és kedvezőtlen változáson ment itt át az Orankiból jött magyarok gondolkozása. Összetalálkozván a már 1943-ban is itt volt magyar tisztekkel, a németekkel és az olaszokkal, ezeknek hatása alá kerültek. Minthogy Mus-

solini bukása után az olasz királyság mint intézmény, egyelőre fennmaradt, s Victor Emmanuel, Badoglio tábornagy és az olasz kormány a nyugati szövetségesek védelmét élvezte Dél-Olaszországban, sok magyarban feltámadt a remény, másokban a félelem: hátha Horthynak is sikerül valami hasonló? Sokan azt a véleményt terjesztették, hogy a nyugati nagyhatalmak semmiképpen sem ejtik el Horthyt, aki a kommunista- és szovjetellenességben messze megelőzte Mussolinit, Hitlert és Francót, ezért nem szabad semmit sem tennünk, ami a „Legfelsőbb Hadúr" ellen irányul.

Szuzdalba érkezve tartózkodást, sőt később egyre fokozódó, alig titkolt ellenségeskedést tapasztaltam. Az előbbi okok mellett ennek magyarázatát Boldog új évet! című cikkemben kerestem. Ezt az írásomat az *Igaz Szó* 1944. január 4-én közölte. Főbb tételei voltak:

„Mi a Hitlert kiszolgáló politika helyett magyar népi politikát akarunk.

Mi a reakciós parancsuralom helyett végre igazi demokráciát akarunk.

Mi az arisztokrata feudális Magyarország helyett népi Magyarországot akarunk.

Egyszóval a magyar múlt és jelen helyett népi magyar jövőt akarunk".

Sem ez a cikkem, sem a táborban tanúsított magatartásom nem keltett kedvező visszhangot a magyarok körében. „Szántó Zoltán kegyeit keresed, az oroszokkal, a kommunistákkal cimborálsz" — mondták nekem többen is; mások tanácsolták, forduljak vissza erről az útról, s majd otthon szót emelnek értem.

Pedig visszafordulni már nem lehetett. Előre kellett volna menni, minél határozottabban, minél bátrabban. Nem voltam kommunista, nem is akartam kommunista lenni, de többed magammal együtt tudtam, hogy — ha még egyáltalán tehetünk valamit — csakis velük együttműködve, az ő céljaikat a mienkkel egybenhangolva, menthetünk meg valamit népünk számára a súlyos katasztrófából.

S én nemcsak ezért gondolkoztam így. Azért is, mert sokszor, nagyon sokszor nem tudtam aludni. Bármilyen fáradtan feküdtem is le, felébresztett álmomból a látvány: ezer meg ezer hóbucka alól egy-egy kar nyúlik ki, és sok-sok nyitott szemű, békés, nyugodt arcú, csonttá fagyott magyar katona nézi a messzi-messzi csillagokat.

Akik a kommunisták mellé álltunk, tudtuk, hogy megállnunk nem szabad, tudtuk, hogy sohasem jöhetünk haza, ha a régi rendszer — akár más arisztokrata vagy nyugati orientációjú kormány vezetése alatt — a háború után is fennmarad. Számoltunk azzal is, hogy ebben az esetben nagyon sokan úgy akarnák menteni magukat, hogy bennünket vádolnának: mi vezettük félre őket!

Abban a helyzetben a Horthy-kérdés volt a döntő. A hadifogoly tisztek egy része tiszteletet érzett iránta, más része félt tőle, hiszen jól tudta, mit tett a rendszer ellenfeleivel a fehér terror Horthy alatt. Voltak olyanok is, akik tisztelték is, meg féltek is tőle.

A legfőbb tényező a katonaeskü volt. Pontos szövegére senki sem

emlékezett, de mindenki tudta, hogy a „Legfőbb Hadúrra, nagybányai vitéz Horthy Miklós Őfőméltóságára" esküdtünk, s mindenki tudta azt is, hogy az esküszegés, „az ellenséggel való cimborálás" milyen következményekkel járhat, ha . . .

S jött 1944. március 20-a.

A tábor vezetékes rádiója egy erre kijelölt helyiségben volt hallható az oroszul tudó hadifoglyok számára. Megtanultam oroszul. Márciusban már eltávozott a táborból Szántó Zoltán, s én naponta — főleg pedig este és éjszaka egy keroszin mécses világánál — több órás tanulással eljutottam odáig, hogy a Szovjet Tájékoztató Iroda (Szovinformbjuro) hadijelentéseinek szövegét megértettem.

S március 20-án megértettem azt a jelentést, hogy hat hitlerista hadosztály két román hadosztály segítségével megszállta Magyarországot. A jelentés szerint a magyar hadsereg egyes alakulatai ellenállást tanúsítottak, s a lakosság is szembe szállt a betolakodókkal. Az első hírekből arra lehetett következtetni, hogy a megszállás Horthy akarata ellenére történt, s a kormányzót a németek félrevezették.

A hírekre a magyar csoportban a németellenes érzelmek elkeseredett, dühös, elszánt kitörése volt a válasz. „Ki kell verni azt a pimasz bandát az országból" — hangoztatták sokan.

Lavrentyev őrnagy, a tábor politikai tisztje, aznap megkérdezte:

— Hogyan fogadták hazájuk megszállásának hírét?

Beszámoltunk a hangulatról, s elmondtuk: jó visszhangra talált az a javaslatunk, hogy kérjük meg a szovjet kormányt, tegye lehetővé, hogy harcolhassunk az árulók, a megszállók ellen.

— Hívjanak össze gyűlést, beszéljék meg a kérdést. Ha többségi határozattal előterjesztik kérésüket, bizonyosak lehetnek kedvező elintézésében.

Aki a háború alatti szovjet katonai viszonyokat ismerte, az nagyon jól tudta, hogy egy szovjet politikai tiszt nem tehet felelőtlen politikai kijelentéseket. Lavrentyev őrnagyot egyébként is kiválóan képzett, nagyon megfontolt embernek ismertük meg. (Bár nekünk lett volna legalább néhány olyan politikai képzettségű tisztünk a fronton és a hadifogságban, mint amilyen Lavrentyev őrnagy volt. Sokat tanultunk tőle, de én — sajnos — nem eleget.)

Jól ismertük a magyar tisztek gondolat- és érzésvilágát. Emlékeztünk rá, hogy 1943-ban minden jól ment a Magyar Nemzeti Bizottság megalakítása dolgában, amíg Horthy felelősségének kérdése meg nem osztotta a tiszteket. A tisztek többsége hallani sem akart arról, hogy Horthyt felelősnek minősítse az események alakulásáért, s még azok a tisztek is, akik korábban, 1943 februárjában és júniusában állást foglaltak a németekkel való szakítás mellett, elutasították a Horthyval való szembefordulást.

Voltunk jó néhányan, akik felelősnek tartottuk Horthyt. Amikor azonban a Magyar Nemzeti Bizottság megalakításáért, a németekkel való szakításunkért, a Légió létrehozásáért kifejtett munkában részt vettünk, ezt a kérdést nem vetettük föl, mert ez taktikai szempontból helytelen lett volna. 1943 őszétől kezdve a magyar hadifogoly

tisztek többsége elutasította Horthy felelősségének kinyilvánítását, s visszahúzódott a politikai megnyilakozásoktól. Amikor már úgy láttuk, hogy Horthy elleni nyílt állásfoglalás nélkül a Magyar Nemzeti Bizottság nem lesz életképes, tehát valószínűleg nem jöhet létre a Magyar Légió sem, nyíltan állást foglaltunk a kormányzói felelősség kérdésében, s megkíséreltük eloszlatni hadifogoly társaink lappangó aggodalmát. Azt hittük, hogy a Magyar Nemzeti Bizottság működésének és a Légió megalakításának legfőbb, vagy egyik fő akadálya a Horthy-kérdés, s ha ez így van, akkor szembe kell fordulnunk Horthyval is, bár erre — legalábbis egyelőre — a tiszteknek csupán kisebb része lesz hajlandó, mert a Horthy-kérdésen kívül nagyon aggasztotta társainkat az a kérdés is, hogy Horthy távozása esetén lesz-e rendszerváltozás? Többen azon a nézeten voltunk, hogy lesz, s kezdetben nem ismertük fel azt a veszélyt, amellyel ennek kimondása fenyegette további politikai munkánkat és jövőnket egyaránt. Hiszen mindenkiben fölmerült a kérdés: milyen rendszer következik Horthy uralma után? Ha angol—amerikai támogatással jön létre és szilárdul meg az új rendszer, az nem lesz könyörületes a szovjet hadifogságból hazaérkező tisztek iránt. (Bármilyen meghökkentő is, de úgy volt: közülünk senki sem hitt abban, hogy a várható győzelem után is fennmarad az angolszász—szovjet szövetség.) Logikus lett volna tehát, hogy olyan rendszer eljövetelét kívánjuk, amely a Szovjetunió támogatásával jön létre. Ezt kívánta volna még azoknak a hadifogoly tiszteknek az érdeke is, akik következetesen tartózkodtak mindenféle politikai állásfoglalástól, mert rájuk is hosszadalmas és gyötrelmes igazoló eljárás várt volna az angolszász segítséggel megalakuló rendszerben. Éppen ezért az is logikus lett volna, hogy már a hadifogságban olyan rendszer megalakítása mellett foglaljunk állást, amely őszinte szovjet—magyar barátságra épül.

S erre is nagyon jó lehetőséget kínált Magyarország német megszállása, mert a megszálló németek ellen az adott hadászati és nemzetközi politikai helyzetben mi, hadifoglyok csakis szovjet engedéllyel és csakis a Vörös Hadsereg oldalán és annak részeként harcolhattunk volna.

Mindezek ellenére viszonylag kevesen voltunk, akik azt a véleményt képviseltük, hogy hazánk és népünk érdeke, nemzeti becsületünk, valamint a mi egyéni érdekünk is egyértelmű, világos és el nem hárítható parancsot ad nekünk: kérnünk kell a Szovjetunió kormányát, tegye lehetővé a hitleri Németország elleni fegyveres harcunkat.

Lavrentyev őrnagy javaslata alapján megkezdtük annak a magyar tiszti gyűlésnek előkészítését, amelynek feladata lett volna, hogy határozatban foglaljon állást közös kérelmünk előterjesztése mellett.

Eleinte úgy látszott, hogy ennek nem lesz akadálya. Két-három nap múlva azonban már világossá vált, hogy hazánk megszállása Horthy beleegyezésével történt, a kormányzó a helyén maradt, s nem tett semmit a németek ellen.

Az előkészítő gyűlés már ennek tudatában ült össze.

Antifasiszta csoportunk nevében ismertettem a nemzetközi poli-

tikai és katonai helyzetet, a megszállással kapcsolatos tényeket, s felkértem a megjelenteket, mondják el véleményüket. (Majdnem bizonyosnak hittük, hogy a többség véleménye alapján előterjeszthetjük javaslatunkat: az egész magyar hadifogoly tiszti csoport együttes gyűlésén mondjuk ki ünnepélyes határozatban: azzal a kéréssel fordulunk a Szovjetunió kormányához, hogy tegye lehetővé szándékunk megvalósítását.)

Nem így történt. A felszólalások semmi kétséget nem hagytak az iránt, hogy a gyűlés összehívása nem járhat eredménnyel; határozott és jól szervezett ellenállásba ütköztünk. A felszólalók nyilvánvalóan előre kiosztott és vállalt szerepet töltöttek be. Az első felszólaló kifejtette, hogy az adott helyzetben feltétlenül ismernünk kellene hadifogoly tábornokaink véleményét, mert a hadifogságban is kötelező szabályzat szerint rangidős tisztjeink beleegyezése nélkül vagy akarata ellenére semmit sem tehetünk. A következő felszólaló javasolta, kérjük meg a szovjet hatóságokat, hogy tábornokainkat és az összes magyar hadifogoly tisztet szállíttassa a mi táborunkba, hogy közösen határozhassunk. A harmadik utalt arra, hogy magyar katonai állományú egyének a hadifogságban sem politizálhatnak, s e felszólalásokra föltette a koronát az utolsó. Szerinte egy hadifogoly nem láthat tisztán az adott nemzetközi és katonai helyzetben. Magyarok vagyunk, katonák, sőt tisztek. Hazánknak törvényes államfője, törvényes kormánya, a magyar hadseregnek fővezére, „Legfőbb Hadura" van; nem a hadifogoly tisztek feladata, hogy törvényes vezetőik cselekedeteit bírálják vagy elítéljék. Ami magát az utolsó felszólalót illeti, a saját személyére vonatkozólag kijelentette: ő a „Legfőbb Hadúrra" tett esküjéhez hű marad még akkor is, ha ezért a helyszínen agyonlőnék őt.

(Én általában nem hiszek az úgynevezett kitörölhetetlen emlékekben. Idővel a legnagyobb gyötrelmek emléke is elhalványul, másképp sokszor elviselhetetlen lenne az élet. Ennek az előkészítő gyűlésnek az emléke mégis élénken él bennem. Ennek kettős oka van. Az egyik az, hogy elhatároztam: hadifogságunkról valamikor, valahol, valahogyan megírom majd az emlékeimet, éppen ezért ezeket gyakran, tervszerűen és szándékosan felidéztem magamban a múló évek, évtizedek során. A másik az, hogy erről az előkészítő gyűlésről beszámoltam az *Igaz Szóban* is Peranyagot szolgáltatok c. írásomban, amelyet a szerkesztőség 1944 májusában közölt.

Írásom így kezdődött: „El fog jönni a világháború után is az az idő, amikor a történelem ítélőszéke elé kerül a mai nemzedék. Eljön majd az az idő is, amikor a hadifogságban tanúsított magatartásról is ítéletet fognak mondani.

Hogy a peranyagban legyen egy-két korszerű dokumentum is, azért írom meg az alábbi sorokat..."

Ezután következik — tömören, csak a lényegre szorítkozóan — az, amit az előbbiekben elmondtam.)

Azon a gyűlésen az előre elkészített határozati javaslat-tervezetet nem olvashattam föl, s a felszólalásokra csak rögtönözve, csoportunk-

kal való megbeszélés nélkül válaszoltam. Válaszom lényege a következő volt: ez már a második világháború, amelyben a magyar nép idegen érdekekért vérzik el. A 2. magyar hadsereg pusztulása a mohácsi vésznél is nagyobb csapás lehet népünkre. Hitler az ő érdekében feláldozott 2. magyar hadseregért, a magyar nép áldozataiért megszállással fizetett, „szövetségesből" megszálló lett, s ebben magyar hazaárulók segítették. Otthon, úgy látszik, nincs olyan erő, amely szembeszállhatna ezzel. Mi hadifoglyok vagyunk, s mi sem tehetünk sokat. Annyit azonban megtehetünk, hogy határozottan kinyilvánítjuk: mélységesen elítéljük ezt a galád árulást, s megkérhetjük a szovjet kormányt, tegye lehetővé, hogy harcolhassunk a német megszállók és hazaáruló magyar cinkosaik ellen.

Tiszttársaim mozdulatlan arccal, némán hallgatták szavaimat, legtöbbjük tekintetéből hideg, ellenséges érzés volt kiolvasható, pedig néhány perccel korábban többüknek az arcán is könnyek peregtek alá, amikor a felszólaló arról beszélt, hogy esküjéhez mindhalálig hű marad.

Az a főhadnagy, aki megkönnyeztette hadifogoly társait, tanítóként kezdte, majd „továbbszolgálatra" jelentkezett: igen jó megjelenésű, jó eszű, nagyon becsvágyó ember volt, s kiváló minősítése alapján, saját kérelmére, fölvették a hivatásos állományba. Vezérkari tiszt akart lenni, a fronton kitüntette magát. Tekintélye volt a tisztek között. Sok politikai vitánk volt egymással.

Mégis, miért győzhetett ebben a sorsdöntő vitában? Hiszen azóta már a történelem bizonyított mellettünk. Megpróbálok felelni erre a kérdésre.

1943 őszéig a magyar hadifogoly tiszteknek három kollektív állásfoglalásuk volt: az 1943. február 9-i *Felhívás* (mintegy 3000 aláírással), az oranki 74. sz. tábor magyar hadifogoly tisztjeinek felhívása, amelyet 1943. július 29-én „Magyar Nemzeti Bizottságot!" címmel közölt az *Igaz Szó*, majd 1943 augusztusában a 160. sz. szuzdali tábor magyarjainak csatlakozása az oranki felhíváshoz.

Az oranki tábor hadifogoly tisztjeinek felhívását: „Magyar Nemzeti Bizottságot!" a két magyar hadifogoly tábornok már említett (az *Igaz Szó* 1943. július 29-i számában közölt) nyilatkozatában jóváhagyta.

1943. szeptember 1-én azonban az *Igaz Szó* közölte Gerő Ernő „Választani! Cselekedni!" c. cikkét, amely a legélesebben állást foglalt Horthy ellen, s ilyen állásfoglalást követelt a hadifoglyoktól is. Ezt követte Rákosi Mátyás 1943 szeptemberi beszéde „Horthy a felelős" címmel, amelyben hangoztatta: „Választani, cselekedni kell, nemcsak Hitler, de Horthy ellen!"

Ezek nyomán sokunkban kialakult az a vélemény, hogy a Magyar Nemzeti Bizottság működésének, a Magyar Légió megalakulásának döntő feltétele a Horthy elleni állásfoglalás, s bár az adott helyzetben és időpontban taktikai szempontból nem értettünk egyet a kérdésnek ilyen fölvetésével, beszélgetéseink nyomán arra az elhatározásra jutottunk, hogy ilyen értelemben, de enyhébb formában igyekszünk be-

folyásolni társainkat. Így írtam meg „Magatartásunk zsinórmértéke" c. cikkemet, amely először a faliújságon, majd 1944. március 21-én az *Igaz Szó*ban is megjelent. Ebben a kormányzói felelősséggel kapcsolatban a következőket írtam:

„Azonfelül azonban, hogy a tisztikar egy része nem volt hajlandó a kormányzóval szemben állást foglalni, tapasztalatom alapján még egy, voltaképpen a kormányzói felelősség kérdéséből szükségszerűen fölmerült, következő kérdés befolyásolja és akadályozza az egységes állásfoglalás kialakítását: a rendszerváltozás kérdése, vagyis: a háború után fennmarad-e az az uralmi rendszer, amely ma uralkodik Magyarországon?

A két kérdés voltaképpen nem is kettő, csak egy, mert a kormányzó személye, a kormányzó felelősségének, valamint a rendszer fennmaradásának kérdése ugyanazon tényezőktől függ, vagyis végeredményben: ha nem felelős a kormányzó, akkor nem felelős a rendszer sem, ha felelős a rendszer, felelős maga a kormányzó is, továbbmenőleg: ha marad a kormányzó, marad a rendszer is.

Az egész kérdés csak annyiban kérdés, hogy egyénileg ki hogyan állítja be a helyzetet. Aki híve a kormányzónak, azt mondja, a kormányzó nem felelős, csak a kormány felelős, sőt — egyesek szerint — a kormány sem felelős, mert ők is csak figurák a politikai sakktáblán, amelyeket a háttérből nálunk nagyobb mesterek tologatnak.

Ez az álláspont tarthatatlan. Nem logikus, nem alkotmányos, nem igaz.

Nem logikus, mert éppen azok állítják, akik hívei a kormányzónak. Hát ők olyan államfőnek hívei, aki nem felelős az állam, a nemzet sorsának irányításáért, aki csak tehetetlen figura jól rejtőző titokzatos mesterek kezében?

Nem alkotmányos, mert mi van akkor a felelős minisztériummal, amelyet a kormányzó nevez ki?

De ez az álláspont nem fedi az igazságot, a való helyzetet sem. A kormányzó Hitlerrel személyes megbeszéléseket folytatott, vagyis a végső döntés jogát magának tartotta fenn.

Ezzel kapcsolatban csak az a kérdés merülhet fel, hogy sikerül-e most, ennek a borzalmas világtragédiának utolsó felvonása alatt, a mai rendszernek olyan politikát folytatnia, mellyel létét megmentheté?

Sokak lelkében sokáig élt a vélemény, hogy a Szovjetunió s az angolszász hatalmak közötti esetleges ellentétek kihasználása megmentheti a kormány és a kormányrendszer életét. A moszkvai és teheráni konferencia után ez a reménység szétpukkant, mint valami szappanbuborék.

Mi következik mindebből?

1. Hazánknak az az érdeke, hogy Németországgal szakítson.

2. A szakítást olyan kormánynak kell végrehajtania, amelynek tagjai a háború, a fasizmus és a fasizmus minden árnyalata ellen harcoltak, s akik éppen ezért a magyar nép bizalmát élvezik és a szövetséges hatalmak felé is tárgyalóképesek.

3. Ennek az új kormánynak elő kell készítenie a teljes rendszerváltozást, az ország őszintén demokratikus átalakítását.

Ha megmenthetünk még valamit e világégés után nemzetünk számára, annak csak ez az egy útja lehet.

Hadifogoly magatartásunknak zsinórmértéke is csak ez lehet.

Ez az út nem könnyű, de ingyen semmit sem adnak. Egyfelől Németország mindent el fog követni azért, hogy a földrajzi és katonai, valamint gazdasági szempontból igen fontos szerepet játszó Magyarországot a végső összeomlásig magához kösse, másrészt nagyon nehéz új utakat kiépíteni a joggal bizalmatlan szövetségesek felé. Nehéz a kormányváltozás kikényszerítése is, de még nehezebb lesz a teljes rendszerváltozás végrehajtása.

Ez azonban az élet és a szebb jövő felé mutat. Viszont az a lehetőség, hogy a jelenlegi kormány a Kárpátokon is védelemre kényszeríti az országot a Szovjetunió ellen, hogy hazánkat hadszíntérré teszi, az utolsó lépéseket jelentené a Voronyezsnél már megásott sír felé.

Felelős kormánytényezők kijelentései »határaink védelméről«, erre mutatnak . . ."

Ám nem az érvek, hanem az érzelmek döntöttek.

1944 áprilisában és májusában a vereség nyomán mélységes elkeseredés vett rajtunk erőt. Ennek hatása alatt írtam meg „Peranyagot szolgáltatok" című cikkemet. Ez az írásom még erősebben kiélezte az ellentéteket, amelyek már-már elviselhetetlenné fokozódtak 1944. április 30-tól kezdve. A szovjet nép minden évben április 30-án kezdi Május 1-e megünneplését. A mi táborunkban — német, olasz, román, magyar hadifogoly tisztek táborában — ugyanúgy történt ez, mint az egész Szovjetunióban. Április 20-a után Lavrentyev őrnagy összehívta a különböző nemzetiségű hadifogoly tisztek antifasiszta csoportjainak vezetőit, s ismertette velük az április 30-i ünnepség programját. Ez magába foglalta azt is, hogy a tábor antifasiszta tiszti csoportjai közös táviratban üdvözlik Sztálin marsallt, a világ dolgozóinak nagy vezérét, az antifasiszta koalíció egyik vezetőjét. Ezt a táviratot az antifasiszta csoportok vezetői ünnepélyesen aláírják. Minden hadifogoly antifasiszta csoport vezetője örömmel vállalta a feladatot, csak én mondtam azt, hogy beszélnem kell erről csoportunk tagjaival. Lavrentyev őrnagy ezt tudomásul vette, s csak az kérte, hogy az eredményről minél előbb tájékoztassam. Csoportunk tagjai egyetértettek azzal, hogy a közös táviratot aláírjam, bár ez még rosszabbá teszi helyzetünket a magyar tisztek között, s fel kell készülnünk rá, hogy számosan nyíltan is tiltakozni fognak ellene. S ez meg is történt. Többen külön-külön, majd néhányan együttesen is „kötelességüknek" tartották, hogy felhívják figyelmünket a hadicikkelyekre, amelyek súlyos büntetést szabnak ki azokra, akik az ellenséggel cimborálnak, s megszegik esküjüket. Minthogy Magyarország még hadban áll a Szovjetunióval, egyetlen magyar hadifogoly tisztnek sem áll jogában semmiféle olyan távirat aláírása, amelyben köszönti az ellenség vezérét. Ez főbenjáró bűn, amiért majd felelnünk és különösképpen nekem, felelnem kell.

Lehet, hogy ma sokan mosolyognak rajta — könnyű nekik, bizonyosan nem voltak katonák, még kevésbé hadifoglyok —, én azonban ma is életem egyik legnehezebb, legbátrabb cselekedetének tartom, hogy „az ellenség vezéréhez" — tiszttársaim többsége vélekedett így Sztálinról — intézett táviratot „a magyar hadifogoly tisztek antifasiszta csoportja nevében" aláírtam, ünnepélyes keretek között, a tábor felsorakozott egész nyilvánossága előtt.

Aki saját tapasztalatából nem ismeri a hadifoglyok életét, nem tudja elképzelni sem, milyen nehéz lett ezután a helyzetünk honfitársaink között. Antifasiszta csoportunknak volt egy balszárnya, amely követelte, hogy kérjem a szovjet táborparancsnokságtól azoknak a hadifogoly társainknak eltávolítását, akik politikai munkánkat, célkitűzéseinket akadályozták. Erre nem voltam hajlandó. Pedig nagyon jól tudtam, hogy 1943-ban, amikor a németek egy nagy ellentámadást indítottak, s újra elfoglalták Harkovot, egy titokban megalakult magyar hadifogoly tiszti „hadbíróság" több társammal együtt halálra ítélt, s még a fákat is kijelölték, ahová felakasztanak bennünket, ha a németek „felszabadítják" a tábort. Balszárnyunk a szovjet parancsnokságnál azzal vádolt, hogy összejátszom a — mondjuk így: — szélsőjobboldali tisztekkel, tőlük kaptam a feladatot, hogy tegyek úgy, mintha antifasiszta volnék, védjem meg őket, s ők majd otthon igazolnak engem. Lavrentyev őrnagy nagyon sok jóakarattal felhívta rá a figyelmemet, hogy én úgyis hiába próbálom védeni reakciós társaimat, azok a legelső alkalommal végeznének velem, ha lehetőségük nyílnék rá.

Miért nem szántam rá magam mégsem, hogy — mint az antifasiszta csoport vezetője — ezt a lépést megtegyem?

A nagy többség miatt. Mert a két szélső szárny között ott voltak azok a fiatal tisztek — zászlósok, hadnagyok, főhadnagyok —, akik mindig becsületesen, híven teljesítették kötelességüket. Legtöbbjük tartalékos volt, mint én is, társadalmi helyzetük nem volt jobb az enyémnél; a fronton osztoztak a legénység sorsában, egyetlen egy sem hagyta el beosztottjait a nagy szovjet támadás, az életveszély idején, s a hadifogságban követték fölötteseik példáját. Nem riadtak vissza a munkától, rendkívüli leleményességet, ötletességet, ügyességet, művészi készséget tanúsítottak, ének- és zenekart szerveztek, nyelvtanfolyamokon vettek részt, s olyan közösségi szellem, annyi tiszta, őszinte, sokszor egészen naiv hazaszeretet volt bennük, ami mindenkor tisztelettel és megbecsüléssel töltött el irántuk. Antifasiszta csoportunk tagjai is nagyon jól tudták, hogy korábban fontos politikai akciókban, munkabrigádok szervezésében stb. azért követnek bennünket, mert mi is dolgozunk, semmiféle kedvezményt a magunk számára nem kérünk és nem fogadunk el, s nyílt politikai ellenfeleinkkel szemben sem alkalmazzuk soha a bosszú eszközeit.

Tudtam, ha az én javaslatom alapján a szovjet parancsnokság eltávolít néhány „hangadót", azt a többség a mi rovásunkra írja, s ez nagyon visszaüthet ránk, ha valamely későbbi politikai akcióban vagy

munkaszervezésben a többség egyetértésére lesz szükségünk, mi ugyanis csak önkéntes vállalás alapján dolgoztunk.

A hadifogság nem normális állapot, s a hadifoglyok — ebben az értelemben — nem normális emberek. Életüknek sajátos, külön törvényei vannak, s a hadifogoly közösség mindig képes arra, hogy „törvényen kívül" helyezze azokat, akik megszegik törvényeit, vagy nem igazodnak hozzájuk.

Mi nem igazodhattunk ezekhez a belső, sokszor teljesen irracionális, megmagyarázhatatlan törvényekhez. Nekünk ott és akkor nem lehetett megállnunk azon az úton, amelyre 1943 elején ráléptünk. Ami engem illet, „Magatartásunk zsinórmértéke", „Peranyagot szolgáltatok" című cikkeim, április 30-i nyilvános távirat-aláírásom nyomán antifasiszta csoportunk tagjainál is élesebben szembekerültem azzal a közösséggel, amelynek hivatalos (és választott) vezetője voltam. Heteken, hónapokon át csak hivatalosan érintkeztem társaim nagy többségével. Ez csaknem elviselhetetlen volt. Az orosz nyelv tanulásában és a rendszeres munkában kerestem és találtam menedéket.

1944 októbere igazságot szolgáltatott nekünk. Az itthoni októberi események, Horthy elkésett, elrontott kiugrási kísérlete, Szálasi hatalomra jutása után a magyar hadifogoly tiszti csoport Szuzdalban 1944 novemberében a legteljesebb egyhangúsággal hozta meg ünnepélyes határozatát: a szovjet kormányhoz fordul azzal a kéréssel, hogy tegye lehetővé fegyveres harcunkat a németek és a nyilas hazaárulók ellen.

A szovjet kormány azonnal teljesítette ezt a kérésünket, s 1945 februárjában csoportunk első fele elindult a táborból, Moszkván át haza, Debrecenbe, s részt vett a demokratikus hadsereg megalakításában, sokan részesei voltak a felszabadító harcoknak is, s egészen Ausztriáig jutottak el.

Nekünk, akik akkor Szuzdalban maradtunk, azt mondták, hogy ránk az újjáépítésben lesz szükség, s rövidesen mi is hazamegyünk.

Ez azonban csak 1947 szeptemberében következett be.

*

1944 márciusában tehát ismét elmulasztottunk egy történelmi lehetőséget, pedig akkor még jóvátehettük volna a Magyar Légió létrehozásának 1943. évi elmulasztásából származott súlyos következményeket.

Ha 1944 márciusában mi, hadifogoly magyar tisztek kértük volna a szovjet kormányt, tegye lehetővé fegyveres harcunkat a német megszállók és magyar cinkosaik ellen, akkor erre a kérésünkre még sokkal inkább kedvező választ kaptunk volna, mint 1944 novemberében, hiszen 1944 tavaszán és nyarán a mi fegyveres harcunknak sokkal nagyobb politikai és katonai jelentősége lett volna, mint 1944 telén, amikor a Vörös Hadsereg már Budapest felszabadításáért harcolt. Mindazok, akik a Magyar Nemzeti Bizottság működésének és a Magyar Légió magalakításának 1943-ban történt meghiúsulásáért

nem a magyarokat hibáztatják, hanem ennek okát csaknem kizárólag a „nemzetközi politikai helyzetben" látták, következetesen figyelmen kívül hagyták, soha meg sem említették azt a tényt, hogy a szovjet kormány úgyszólván 24 órán belül kedvező választ adott a szuzdali 160. sz. hadifogoly tiszti tábor magyar csoportjának arra a kérésére, hogy fegyveresen harcolhasson a németek és a nyilasok ellen. Hogy a magyar hadifogoly tiszti csoport 1944 márciusában nem terjesztett elő ilyen kérést, abban mi voltunk a hibásak.

Bármilyen fájdalmas legyen is, a hibát önmagunkban kell keresnünk, s mulasztásainkért a felelősséget nekünk magunknak kell vállalnunk és viselnünk. Mindaddig, amíg ezt a kérdést önmagunkkal nem tisztázzuk, nem oldhatunk meg sok más fontos nemzetközi és belső kérdést sem.

Ezért töprengek immár csaknem harminc év óta: miért nem sikerült meggyőznünk hadifogoly tiszttársainkat 1944 márciusában arról, hogy hazánkat, népünket igazán jól csak akkor szolgáljuk, ha még Horthy ellen is vállaljuk a harcot hazánk, népünk felszabadításáért, s ehhez a szovjet kormány engedélyét és segítségét kérjük.

1944 márciusában az értelem parancsa az volt, hogy kérjük — mert hazánk, népünk érdeke ezt kívánja — a szovjet kormány engedélyét és segítségét.

Az értelem parancsával szemben ellenfeleink az érzelmeket mozgósították: a vallásos és hazafias érzést, az eskühöz való hűséget. Mindezt együtt, megbonthatatlan egységben; s ennek az egységnek megszemélyesítője a tisztek szemében Horthy, a „Legfőbb Hadúr" volt.

Tévedtünk, amikor bíztunk benne, hogy az értelem parancsa erősebb lesz az érzelmeknél. Ez volt vereségünk egyik fő oka.

De nemcsak ez. Hiszen, ha ellenfeleink hatni tudtak az érzelmekre, akkor ugyanezeket az érzelmeket mi is felhasználhattuk volna rá, hogy a többséget a mi célkitűzéseink mellé állítsuk. A tömegek érzelmeinek fölkeltésében és irányításában sokkal nagyobb jártasságunk volt, mint ellenfeleinknek. (Itt „tömegnek" nevezem a mi alig 160 fős csoportunkat is.) Miért nem folyamodtunk ehhez az eszközhöz?

Hibáról lévén szó, a magam példáját említem. Több évtizedes lelkiismeretvizsgálat után ennek okát abban látom, hogy az értelem bennem sem győzte le az érzelmeket, s ezért ésszerű érveim mögött nem állt ott a tisztázott érzelmekből fakadó meggyőződés ereje. Mert az még semmiképpen sem lehetett elegendő, hogy hazánk, népünk felszabadításáért kész voltam harcolni Horthy ellen is, s az esküt úgy értelmeztem, hogy azt nem személynek, hanem népünknek, nemzetünknek tettük: ehhez feltétlenül szükséges lett volna az is, hogy hinni, erős hittel hinni tudjam: a háború után is megtarthatjuk otthoni életünkben mindazt, amit értéknek tekintünk, sőt, ezeket még tovább is fejleszthetjük, s hitünknek, kialakult elveinknek, szokásainknak megfelelően élhetünk. S mekkora ellentmondás: én, aki otthon a rendszer ellen, ha nem is a rendszer megdöntéséért, de legalábbis gyökeres megreformálásáért küzdöttem, a hadifogságban va-

lami furcsa, mindent megszépítő nosztalgiával gondoltam a hazai állapotokra, s én is bizonyos félelemmel latolgattam, mi vár ránk a háború után.

Azt hiszem, antifasiszta társaimat is hasonló érzések töltötték el, s ez volt a legfőbb oka annak, hogy 1944 márciusában kudarcot vallottunk. (Az egyes szám 1. személyű alakot fentebb csupán azért használtam, mert főként a magam felelősségének és kudarcának okait kutatom.)

Ebből pedig le kell vonni azt a következtetést, hogy a Horthy-korszak ideológiai nevelése végzetesen eredményes volt. Eredményes volt Horthy és az uralkodó réteg szempontjából, s végzetes a magyar nép szempontjából.

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

AZ 1848-AS ELSŐ HONVÉDZÁSZLÓALJAK TOBORZÁSI UTASÍTÁSA

URBÁN ALADÁR

1848. május 15-én délután és este éjfélig ülésezett a magyar minisztertanács. A Batthyány Lajos elnökletével tartott értekezlet a délvidékről érkező nyugtalanító hírek miatt különböző katonai rendszabályokat dolgozott ki. Elrendelték az ország déli részén levő erődök háborús állapotba helyezését és — a szerb mozgalmak miatt — intézkedtek egy katonai tábornak Szeged táján történő összevonásáról. Ugyanekkor született a határozat egy 10 000 főből álló *önkéntes* sereg toborzásáról.

Az utóbbi intézkedés gondolata nem volt újkeletű. Már az április 26-i minisztertanács foglalkozott valamiféle „mozgó nemzetőrség", vagy egy „önkéntes őrsereg" felállításának gondolatával. A tervek kidolgozását — tudomásunk szerint — már május elején megkezdték. A végleges döntés pillanatában azonban kész tervek nem állottak még a kormány rendelkezésére. Így másnap: május 16-án plakáton (majd 17-én a sajtóban is) megjelent *toborzási felhívás* kibocsátásakor semmiféle részletesebb tájékoztatás vagy *utasítás* nem állott az illetékesek rendelkezésére. A fővárosban már május 18-án, vidéken pedig többnyire május utolsó napjaiban megkezdődött az önkéntes jelentkezők felfogadása. A jelentkezőknek és az őket fogadó hatóságoknak azonban csak arról volt határozott tudomásuk, hogy az önkéntesek három évre vállalják a szolgálatot, s hogy erre az időre a toborzási felhívásában is közölt zsoldot kapják. A felhívás jelezte ugyan a toborzási helyeket is, de maguk az említett városok tanácstalanul álltak: nem tudták, mit kezdjenek a felfogadott személyekkel.

Az első napokban sok helyen érthetően várakozó álláspontra helyezkedtek. Egyes hatóságok eligazításért a minisztériumhoz sürgönyt, vagy egyenesen futárt menesztettek. A zavart csak növelte, hogy a kormány az önkéntesek toborzását (pontosabban: az alkalmassági vizsgálatot, a hadfogadást) a magyarországi hadkiegészítésű sorezredek itteni hadfogadó „kormányainak" bevonásával kívánta lebonyolítani. Erről az érdekelt hatóságokat a belügyminisztérium útján értesítette. Egyidejűleg a hadügyminisztériumtól a sorezredi hadfogadó helyek parancsnokai is kaptak erről értesítést, de minden további felvilágosítás

nélkül. Így sem az újoncok felesketésének módjáról, sem a velük való további bánásról (ellátás, szervezés, kiképzés) nem tudtak semmit. Egyes hadfogadó tisztek ennek ellenére, a hatóságok — vagy a hatóságok által kiküldött *toborzó biztosok* — sürgetésére munkához láttak. Mások azonban vonakodtak, arra hivatkozva, hogy megfelelő utasítás hiányában nem kezdhetnek a szokásostól merőben eltérő, előzmény nélkül álló tevékenységhez.

A helyzet valóban új, még az áprilisi törvények által kialakított helyzethez mérten is furcsa volt. A toborzási felhívás ugyanis *„rendes nemzetőrség"* toborzásáról szólt — miközben sorkatonák vesznek részt a toborzásban, illetve a hadfogadásban. Nemzetőrséget emlegetett a felhívás, miközben ezeket a nemzetőröket *nem vagyoni cenzus* alapján válogatják, miként azt az 1848: XXII. tc. előírná. A felhívás „mindazon honlakosokhoz" fordult, akik „e rendes nemzetőrseregbe az ország zászlója alá, a királyi trón, a haza és alkotmány védelmében" belépni kívánnak. Érthető tehát a kezdeti bizonytalanság, a fenntartás és az aggodalom mind a polgári, mind a katonai szervek részéről. A polgári hatóságok joggal tarthattak attól — mint ezt áprilisban több helyen sérelmezték —, hogy a hadsereg megkísérli ezeket az újoncokat is az Itáliában harcoló ezredekhez szállítani. A katonai hatóságok, a „hadfogadó kormányok" pedig amiatt aggódhattak, hogy „állásukkal össze nem egyeztethető" tevékenységbe kívánja őket bevonni az új kormány.

Mindezt természetesen el lehetett volna kerülni, ha az előkészítő munkálatok a toborzás meghirdetésekor előrehaladottabb állapotban lettek volna. Pontosabban: nem lettek volna ilyen problémák, ha a kormány május 15-én nem érezte volna olyan kritikusnak a helyzetet, hogy azonnal elrendelte a toborzást, *mielőtt az előkészületek befejeződtek volna.* A hadfogadás tehát megkezdődött, miközben az annak irányítására hivatott — a miniszterelnök irányítása alatt működő — Országos Nemzetőrségi Haditanács a részleteket még ki sem dolgozta. Ismereteink szerint írásban csak kb. május 20-a körül készült el és május 30-án került ki a nyomdából a régen várt részletes utasítás: a *Toborzási utasítás Magyarországban alakítandó rendes nemzet őrseregre nézve.* A nemcsak címében, de egész nyelvezetében nehézkes utasítás az 1848/49. évi katonai szakirodalomban gyakorlatilag ismeretlen és viszonylag kevés példány maradt fönn belőle. (Magyar és német nyelvű példánya megtalálható az Országos Levéltár Újkori Gyűjteményének 1848/49. évi nyomtatványai között.) Ezt az utasítást kapták azután meg június első napjaiban a polgári hatóságok által kinevezett toborzó biztosok, valamint a sorezredek hadfogadó hálózatának azok a tisztjei, akik részt vettek az önkéntesek felfogadásában.

Az utasítás érdekessége, hogy címében megtartja még az önkéntesek eredeti megjelölését, de az 1. § már „honvédi nemzerőrsereg"-ről beszél, majd a továbbiakban felváltva használja az „önkénytes őr", a „honvédi nemzetőr" és a „honvédi őr" elnevezéseket. Ennek az a magyarázata, hogy ezekben a napokban még csak formálódik az új alakulatok elnevezése, amelyeket hivatalosan egyre inkább „honvédi

nemzetőrségnek" (alakulatait „honvédi rendes zászlóaljaknak") kezdték nevezni. Az eredetileg jelzőként szereplő megjelölést azután a nyár folyamán főnévként használva", a Nemzetőrségi Haditanács gyakorlata általánossá tette a *honvéd* elnevezést. Érdemes még megemlíteni, hogy az önkéntesek toborzásánál a nemzetőrségi törvénytől nemcsak a cenzus vonatkozásában tekintettek el, hanem az életkornál is: a nemzetőri szolgálat 20—50 év között volt kötelező, honvédnek 18—40 év között fogadták fel a jelentkezőket. Emellett megkívánták a magyarországi születést, vagy a legalább 10 évi itteni tartózkodás után bekövetkezett honosítást. (A korhatárt, miként a magassági mértéket, nem vették túl szigorúan. Fiatalabbakat és alacsonyabb növésűeket — utóbbiakat a mérték egy hüvelykkel történt leszállítása után intézményesen — szép számmal fogadtak fel.)

Az alábbiakban közöljük a toborzási utasítást, az ahhoz mellékelt eskü szövegét, valamint az utasítással egyidejűleg megküldött honvéd gyalogsági és tüzérségi öltözetszabályzatot.[1] A nehézkes, eredetileg nyilván németül fogalmazott szövegek helyesírását — egy-két kétségtelen sajtóhibától eltekintve — változatlanul hagytuk.

A) TOBORZÁSI UTASÍTÁS MAGYARORSZÁGBAN ALAKÍTANDÓ RENDES NEMZET ŐRSEREGRE NÉZVE

1. §.

Ezen honvédi nemzetőrsereg állása

A tízezer főbül alakítandó nemzetőrsereg 10 zászlóaljba fog felosztani.

2. §.

Alakulási helyek

Alakítási helyek következők:
az 1-ső és 2-ik zászlóalj Buda-Pesten.
3-ik zászlóalj Szegeden.
4-ik zászlóalj Pozsonban.
5-ik zászlóalj Győrött.
6-ik zászlóalj Veszprémben.
7-ik zászlóalj Szombathelyen.
8-ik zászlóalj Pécsett.
9-ik zászlóalj Kassán.
10-ik zászlóalj Debreczenben.

3. §.

Fölvételi kellékek

Ezen nemzetőrseregbe mindenki beléphet, ki tökélletes egességgel bir és minden hadi szolgálatra alkalmatosnak találtatik, — szintén 10 esztendei s magyarországbani tartózkodás által honosított külföldi vagy egyéb örökös tartománybeli is; — ha 18 és 40-ik évközti korú és legalábbis öt láb két hüvelyk magasságú, és egyébiránt ösmert rosz magaviselete által nem bélyagoztatik.

1 A honvédek öltözeti szabályzatát egyszerre nyomták — gyakorlatilag azonos íven — a nemzetőrség ruházati utasításával. Utóbbi szövegét l. Hadtörténelmi Közlemények, 1956. 3—4. sz. 338—340. o.

4. §.

Belépési föltételek

Minden belépő önkéntes őr három évi szolgálatra kötelezi magát és 20 pftot foglalóul kap, és pedig 15 forintot azonnal az A) alatti hitletétel[2] után szabad rendelkezésére, a hátra levő 5 forintot pedig a midőn a zászlóaljhoz besoroztatik, az illető parancsnokától általveendi; ezen utóbbi öszletből azonban tartozik a szabályos apró szereket, u. m. borotvát, tükröt, fésűt, késtvillát és kanalat, zsebbevalókat sat. megszerezni; a magával hozott polgári ruhával szabadon rendelkezhetik.

5. §.

A nemzetőr napi illetménye

Egy honvédi nemzetőr napi illetménye, melly besoroztatási napjától kezdődik, 8 p. kr. és 1 kenyéradagban áll, nem külömben a főzési, mosási, világítási és fűtési közös járandóságban részesül.

6. §.

Toborzási felosztás

A toborzás megtörténik az országban fölállított kir. magyar sorkatonasági fő és fiók hadfogadói parancsnokságoknál az e végre kinevezett törvényhatósági biztosok ellenőrködése mellett, és pedig

az 1-ső és 2-ik zászlóaljhoz 32-ik számú sorezred főhadfogadó parancsnoksága által Pesten, annak fiók parancsnokságainál Egerben és Jászberényben és egy fölállítandó kerületi hadfogadói parancsnokságnál Kun-Szent-Miklóson.

a 3-ik zászlóaljhoz: a 37-ik számú sorezred főhadfogadója által Szegeden, és annak fiók hadfogadójánál Gyulán.

a 4-ik zászlóaljhoz a 2-ik számú sorezred főhadfogadója által Pozsonyban.

az 5-ik és 6-ik zászlóaljhoz a 19-ik számú sorezred főhadfogadója által Székes-Fejérváron és annak fiók hadfogadói által Veszprémben, Győrött és Komáromban.

a 7-ik zászlóaljhoz a 48-ik számú sorezred fő és illetőleg fiók hadfogadói által Szombathelyen és Zala-Egerszeghen.

a 8-ik zászlóaljhoz az 52-ik számú sorezred fő és fiók hadfogadóinál Pécsett, Kaposvárott és Szegszárdon.

a 9-ik zászlóaljhoz a 34-ik számú sorezred fő és fiók hadfogadói által Kassán és Miskolczon.

a 10-ik zászlóaljhoz a 39-ik számú sorezred főhadfogadója által Debrecenben, és annak fiók és illetőleg alakítandó kerületi hadfogadói által Nagy-Károlyban és Nagy-Kállón.

7. §.

Hadfogadói általános költségek

(Werb-Pauschale.)

Irószeri, hangászati, előfogati és egyéb költségek (Pauschale) fejében a hadfogadói parancsnok minden besorozott nemzetőr után kap 30 kr. p.

8. §.

Jutalmazás

A hadfogadók parancsnokai és legénységei jutalmazása érdem és ezen toborzásnak eredménye szerint annak bevégeztével megállapítani fog.

2 A toborzási utasításnak öt melléklete volt: az eskü szövege (A.) és négy formanyomtatvány: a toborzási számadás, a beavatási lajstrom, a beavatási napló és a hetenkénti tudósítás elkészítésére (B—E. alatti mellékletek).

9. §.

Avató lajstromok és könyvecskék

A szükséges avató lajstromok és könyvecskék egyformaság elérhetése tekintetébül kinyomatni és az illető hadfogadókhoz hivatalosan megküldetni fognak.

10. §.

A toborzásra kívántató pénz és számadások

Az eskü letétele után adandó foglaló pénz, nem külömben azonnal szükséges havi- és illetőleg napi díjak fedezésére a hadfogadói parancsnokok az illető zászlóalji parancsnokok által a kívántató pénzösszletekkel elláttatni fognak, melylyekrüli oklevelekkel igazolandó számadást, B. alatti minta szerint vezetendőt, ugyanazon zászlóalji parancsnokokhoz beküldendik.

11. §.

Kenyér s terménykellékek

A kenyér és terménykellékek azon állomásokon, hol katonai élelmezési tárak találtatnak, a hadfogadó parancsnokok nyugtatványai mellett általveendők, azok nem létében elösmervényekre az illető hatóságok által kiszolgálandók, és minden hó végével kész pénzzel kifizettetni fognak piaczi közép ár szerint.

12. §.

Elszállásolás és ágyneműek

Azon állomásokon, hol laktanyák találtatnak s mellyekrül rendelkezhetni, a honvédi őrök azokban elhelyeztetnek, és a szükséges ágyneműek a katonai ágyneműek táraiból a hadfogadói parancsnok nyugtatványára ellátandók: ezen laktanyák nem létében köz vagy magány épületekben a törvényhatóságok által elszállásolandók és minden őrtül 1 p. kr. hálásbér fejében fizettetni fog, ez esetben a hadfogadói parancsnok arra ügyelend, hogy a nemzetőrök a szállást adók által szükséges ágyneműekkel ellátassanak.

13. §.

Beavatási bizottmány

A beavatási bizottmány álland az illető hadfogadói parancsnok-, a törvényhatóság részérül polgári ellenőrködő biztosképen nevezendő egyén- és egy katonai orvosbúl; ez utóbbi helyben nem levén, hatósági hites orvos helyét elfoglalandja.

14. §.

Beavatási tét, lajstromok és napló

A beavatási tét mind azon C. alatti formulában található adatoknak bizottmánylagi fölvétele és bebizonyítása a beavatandó felett: egyszersmind a hadfogadói parancsnok beavatási naplót viend a D. alatti minta szerint.

Ezen tét fontos, és legnagyobb pontossággal teljesítendő, minthogy a honvédi őr valódi nemzetisége (Nationale), alkalmatos volta és illetményi kezdete kérdésben forog, mellyekre nézve a beavató bizottmány a nemzetőrségi országos i. hadi tanács irányában felelős.

15. §.

Egy már fölavatott honvédi nemzetőr elbocsájtatása

Egy már fölavatott honvédi nemzetőrt csupán az említett hadi tanács különös és támogatott folyamodás következtében elbocsájthat.

16. §.

Kihágások gátlása és büntetése

Különös kötelessége leend a hadfogadói parancsnokoknak, kihágásokat lehetőleg gátolni, és minden illy előforduló bűn felett környülményekhez képest vagy maga részérül, vagy az illető polgári hatóság közbenjöttével vizsgálatot tenni, és fennálló hadi szabályok útmutatása szerint vagy azokat fegyelmi úton megbüntetni, vagy pedig a bűnös egyént az illető zászlóaljhoz a tény előadásával, és előleges vallatással, büntetés végett általküldeni.

17. §.

Megbetegedett nemzetőrökkeli bánás

Beavatási vagy gyülő helyen vagy épen útban megbetegedett nemzetőrök átadási és átvételi lajstrom mellett a legközelebbi kaonai kórháznak általadandók: ha pedig illy kórház közelében nem létezne, a szükséges gyógyszerek a helybeli vagy legközelebbi gyógyszertárbul, a katonai vagy hatósági orvos rendeletére megszerzendők, és az e részbeni költségek, a nyugtatványozott orvosi rendelvények előmutatása mellett, a toborzási haviszámadásokba vezetendők.

18. §.

A fölavatott nemzetőrök általadása illető zászlóaljaikhoz gyülőhelyekben

A gyülő helyeken a zászlóalji fő és altisztek fölállítatván, azoknak a már fölavatott és föleskettetett nemzetőrök a hadfogadói tisztek részérül legfellebb minden ötödik nap általadandók, hogy zászlóaljaiknál ruházattal, fegyverekkel és élelmezéssel elláttathassanak.

19. §.

A hadfogadói parancsnokok függése

A honvédi nemzetőrsereg dolgaiban a hadfogadói parancsnokok az illető zászlóalji parancsnokokhoz utasíttatnak, és a nemzetőrseregi országos i. hadi tanács főfelügyelete alá rendeltetnek.

20. §.

A toborzásról hetenkénti följelentés

A toborzás előmenetelérül tartoznak a hadfogadói parancsnokok az érintett hadi tanácshoz minden héten E. alatti minta szerinti tudósításaikat beküldeni, és az utolsó rovatban rövid és határozott kifejezésekkel kijelenteni, valjon és milly akadályok felsőbb hatás által melléklendők volnának? nem különben melly akadályok jöttek közbe elhelyezés, kenyér és terményi illetménynyel való ellátás tekintetébül, és milly intézkedések tétetek e részben?

(Vége)

Az A) alatti eskü szövege:

ESKÜSZÜNK a mindható Istenre, hogy mi feleséges királyunk és urunknak, ötödik Ferdinánd Magyar-, Dalmát-, Horvát-, Tót-, Halics-, Lodomér-, Ráma-, Szerb-, Kun-, és Bolgárországok apostoli, úgy Jeruzsálem királyának Erdély nagyfejedelmének s a többi, mindenkor hivek és engedelmesek leszünk, a magyar alkotmányt tisztelni és oltalmazni fogjuk, az Ő-Felesége magyar hadi ministerének, vezéreinek, és a többi elöljáróinknak engedelmeskedünk, őket megbecsüljük, védelmezzük, parancsolatjokra és rendeléseikre minden szolgálatokban figyelmezünk, minden ellenség ellen, bár ki legyen, és akárhol fogja Ő királyi Felesége és az alkotmány kívánni, akár vizen, akár szárazon, mind éjjel nappal, mind a csatákban, megtámadásokban, harczokban és ütközetekben, mindennemű történetekben, szóval: mindenütt, mindenkor és minden alkalomban bátran és vitézi módon hadakozunk, gyalog és lovas zászlóinkat soha el nem hagyjuk, az ellenséggel semmi czimboráskodásba nem ereszkedünk, magunkat mindenkor úgy viseljük, mint az alkotmány és hadi törvények kívánják, és mint a haza védőihez illik, s annál fogva becsületesen élni és meg is halni kívánunk. Isten így segéljen bennünket.

B) HONVÉD RENDES ZÁSZLÓALJAK ÖLTÖZET SZABÁLYZATA

GYALOGSÁG

Csákó fekete posztóból, elöl 6″ hátul $6^3/_4$″ magasságú, felső karimájának átmérője félhüvelykkel kisebb alsó nyílásánál, a melly a főnek nagyságához van alkalmazva. — Fent a karima alatt félhüvelyknyire egy nemzeti három színű zsinór körül van varrva. Elöl van a nemzeti rózsa, ennek átmérője pedig 2″, alatta $3^1/_2$ hosszú pakfongból készült honi czimer, ez alatt pedig a szemernyő felett egy hüvelyk széles pakfong-pánton római betűkkel „honvéd" és a zászlóalj száma. Így például:

HONVÉD I. A szemernyő leálló, és másfél hüvelyk szélességű. A rohamszíj egy hüvelyk széles fényes bőrből. Hátul semmi védbőr nem alkalmaztatik.

Nyakravaló. — Fekete egyenes sima, fehér szegés nélkül.

Atilla. — Setét barna színű, veres négyszeg zsinórral. Galléra 2″ széles; elől 6 pakfong hosszú tekert somgombok és ugyanannyi zsinór gombolóra, mellyek közül a legfelső egyik oldalhossza $4^1/_2$″. A legalsóé $2^1/_2$″. Az alja hossza a leeresztett kar közép ujja végeig érő. Hátul egy szál zsinór fedezi a varrást és szárával együtt 7″ hosszú vitézkötéssel végződik.

Nadrág. Szűk magyar nadrág búzavirágszín posztóból veres zsinórral s e mellé

Topánka a szerint, mint a magyar sorezredeknél.

Köpönyeg szürke mint a sorezredeknél.

Sipka kék posztóból veres szegéssel s rajta a század száma, szinte veres posztóbul.

Foszlány fehérítetlen vászonyból.

Lőfegyver a gyalogság táraiból.

Tokmány, ennek ládája 14″ hosszú, 4″ széles, 5″ magas, fedele pedig fekete bőrbül készült, és egy hüvelylyel kiebb nyuló a ládánál, formája különben mint a határőri gyalogságnál. — A tokmány válltól függve $2^2/_8$″ széles fekete bőrszíjon hordatik.

Szuronytok, mellynek kapcsolata pakfongból, szinte vállról függve egy $1^1/_3$″ széles, alant fekete csattal ellátott fekete szíjon hordatik.

Borjútarisznya akkép mint a sorgyalogságnál, hanem fekete szíjakkal.

Altiszt

Öltözetre nézve minden tekintetben a honvédhez hasonlít, csupán hogy csákóján olly nemű ezüst paszomántot visel, mint a sorezredek altisztei, hanem fekete szélei helyett világos zölddel hímzett veresekkel van beszegve, a káplár

ezüst paszomántja közepébe fél hüvelyk tiszta ezüst, két szélein $^1/_4$″ veres zölddel vegyes szövet van. Az őrmesteré illy kettőből van összeállítva, úgy hogy a közepén összeérő szélek egygyé forva csak $^1/_4$ hüvelyk szélességű, veres-zölddel hímzett vonalt képeznek.

Tokmány. Ugyanazon nemű, mint a sorezeredeknél, hanem a szíj fekete bőrből.

Azonkívül az altisztnek sorgyalogi altiszti kardja is van, s azon a kardbojt nemzeti színekkel kevert három színű selyemből, de a fekete szalag itt is veres és zölddel kipótolvák. A bojt oldalán honi czimer, a másikon V. F.[3]

Főtiszt

Csákóján ezüst paszománt, mint a sor hadi tiszteknél, de a fekete vonalak helyett zölddel átszövött veres szélekkel. Az al és főhadnagy paszomántjai veres-zöld széleik, és középső vonala $^1/_4$″, a két belső ezüst paszománt szélessége pedig $^3/_4$″ legyen. — A századosé épen illyen széles, csakhogy a középső veres-zöld vonal kimaradván, a két ezüst vonal egy széles paszomántba olvad össze. — A csákórózsa szinte ezüstből, veressel keverve, a középen pedig zöld bársonyon V. F. ezüsttel kivarrva.

Az attilla arany veressel kevert, vállig érő zsinórzattal, mint a törzstisztnél 8 gombolóra.

Övszalag (Schärpe) veres, fehér, zöld, selyem, ollynemű, mint a sorezredbeli gyalog tiszteké, bojtja egyik oldalán V. F., másikon a honi czím.

Nadrág búzavirágszín bő magyar nadrág, a szárak külső varrásán veres aranynyal kevert selyem zsinórzattal.

Kard mint a sorezredi főtiszteknél, hanem fekete fénymázas kardszíjakkal.

Karbojt aranyból a belső 2″ hosszú, $^1/_8$″ vastag rojtok sodrott zöld ezüst és veres zsinórból, az egyik oldalán honi czím, a másikon V. F. kivarrva.

Törzstiszt (Stabsofficier)

Csákóján, a széles százados paszománt mellett, még az alantos tisztek paszomántjának fele van, hanem a mint fennebb említetett, fekete helyett veres zölddel hímzett selyem szélekkel.

Atillája veressel kevert arany széles vállakig érő zsinórzattal, mint a főtiszteké, ollyképpen zsinórozva, mint a sorhuszár ezredbeli tiszteknél, a két ujjai végén pedig paszománt a sorezredi törzstisztek módjára.

Nadrágja szinte veressel kevert arany zsinórzattal ékesítve.

Kardszíja veres bőrből aranynyal hímezve, mint azt a sorezredi törzstisztek viselni szokták.

Övszalagja mint a főtiszteknél.

A törzstiszt fekete strucctollforgót hord, szinte segédfőtiszte is.

TÜZÉRSÉG
(Artillerie)

A szerint a mint a honvéd, azonban csákóján még egy 4″ magas lófark forgója van. Nadrágja búzavirágszín, bő magyar, veres zsinórral kapcsolatok nélkül.

Fegyverül a tüzér egy rövid kardot, mint a nemzetőri altisztek, fekete szíjon hord.

A tüzéri munkákhoz vászonfoszlánya és nadrága van.

Egyébiránt minden fokozatú tisztjeik úgy öltözködnek, mint a honvéd fő és törzstisztjei, csak hogy a csákójokon még a lófarkforgót is viselik.

3 Ti. V. Ferdinánd

SZEMLE

A. I. POKRISKIN:

HÁBORÚS ÉGBOLT

(Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1972., 366 p.)

Az utóbbi időben kevés olyan izgalmas, az olvasóval szinte mindvégig kapcsolatot tartó visszaemlékezés jelent meg magyarul, mint A. I. Pokriskin repülő-vezérezredesnek, a Szovjetunió Háromszoros Hősének könyve. A memoár műfaj alapvető követelményeinek tett eleget, amikor személyes élményein keresztül hiteles képet tár az olvasó elé a szovjet légierő egészének fejlődését sűrítetten visszatükröző ezrede, majd hadosztálya egész történetéről, kezdve a Nagy Honvédő Háború első napjától a hitleri Németország felett aratott győzelemig. A rendkívül gazdag ismeretanyagot a szerző lényegében regény formájában közli, miközben szereplőit talán kivétel nélkül az eredeti nevükön mutatja be. Hasznos lett volna, ha a magyar felelős szerkesztő a borítólap negyedik oldalán közölt ismertetőjében ezt a motívumot is jelzi. Az itt olvasható szöveg egyébként igen fontos tényekről ad tájékoztatást, például arról, hogy a szerző 156 légiharcban vett részt és ennek során 59 ellenséges repülőgépet semmisített meg.

A. I. Pokriskin bemutatásához kívánom kiegészítésként fűzni még a következőket: mindvégig ragaszkodott ahhoz a kollektívához, amelyben barátai, saját nevelésű repülőtársai tartoztak, a könyvben jelzett 16. vadászrepülő ezredhez. Az egységhez 1941 májusában főhadnagyként került. Az említett vadászrepülő ezred a 9. gárda vadászrepülő hadosztály állományában részt vett a moldavai (és nem moldvai, ahogy a könyvben mindenütt tévesen szerepel), az ukrajnai, a kubáni, a krími légiharcokban. Személyi állománya helytállásáért az egység elnyerte többek között a megtisztelő „gárda" címet.

1944 áprilisától A. I. Pokriskin töltötte be a 9. gárda vadászrepülő hadosztály parancsnoki tisztjét. Vezetésével a magasabbegység további nagyszerű csatákat vívott Ukrajna, Lengyelország, Németország, majd Csehszlovákia légterében a fasiszta légierő gépei ellen. A kitüntetéseket gazdagította a Bogdan Hmelnyickij Rend elnyerése. Pilótái közül sokan kapták meg az Aranycsillagot és más magas kitüntetést. Pokriskin háromszor nyerte el a Szovjetunió Hőse címet és a háború végén már gárdaezredes rendfokozatban levő vadászrepülő zubbonyát számos kitüntetés ékesítette. 1945. június 24-én Moszkvában, a Vörös téren rendezett győzelmi díszszemlén a szerzőt érte a megtiszteltetés: ő vitte az 1. Ukrán Front zászlaját.

A. I. Pokriskin repülő-vezérezredes háborús életútjának ezek a „száraz" tényei is kétségtelenül felkelthetik az olvasó érdeklődését a könyv iránt. A szerző azonban nemcsak egyike volt a Szovjet Fegyveres Erők nagyszerű parancsnokainak és hős pilótáinak. Ő is fáradhatatlan volt a kötelesség teljesítésében, önmaga és beosztottjai szüntelen továbbképzésében. A harcfeladatok gyakorlati végrehajtásán túlmenően ugyanakkor tudományos értékű alkotómunkát is végzett saját és társai tapasztalatai általánosításával, elemzésével, a hiányosságok megszüntetésére irányuló ötleteivel. A könyvből az is kiderül, hogy Pokriskin „újításai", elgondolásai, a háború követelményeit jobban figyelembe vevő

módszerei, nem egy esetben szembekerültek a békeidőben kidolgozott szabályzatok egyik-másik formulájával, és az ezekhez ragaszkodó parancsnokai értetlenségét, sőt rosszindulatát váltották ki.

Pokriskin természetesen nem maradt magára, mindig voltak társai, elöljárói, akik — mivel maguk is részt vettek a harcokban — nagyon megértették törekvéseit és támogatták ezek megvalósítását. Valójában persze akkor bontakozhatott ki hivatásának művészete, amikor a szovjet nép, óriási áldozatok árán, biztosítani tudta a légierő számára is a korszerűbb repülőgépeket, műszereket, a nagyobb kaliberű fegyverzetet, a páncélüveget, a rádió adó-vevőket — tehát olyan technikai eszközöket gyárthatott és olyan tömegben fegyveres erőinek, amelyekkel azok fokozatosan ki tudták vívni a technikai fölényt is a fasiszták felett. A korszerűbb gépekkel könnyebben tudták alkalmazni Pokriskin harcászati elgondolásait is, különösen azt követően, hogy átvette a 9. gárda vadászrepülő hadosztály parancsnokságát és olyan közvetlen támogatói voltak, mint a 6. gárda légi hadtest parancsnoka, A. V. Utyin vezérőrnagy, majd később, amikor a hadtest az 1. Ukrán Front 2. légi hadseregének állományába ment át, 1944 áprilisában — a légi hadsereg parancsnoka, Sz. A. Kraszovszkij altábornagy.

Kraszovszkij tábornok 1960-ban megjelent Élet a légierőknél[1] című könyve 233. oldalán a következőket írta: „Pokriskinnal és alárendeltjeinek harctevékenységében sok új, eredeti elem volt. A híres Pokriskin-féle formula — magasság, manőver, tűz — törvénnyé vált a 9. gárda vadászrepülő hadosztálynál".

A Háborús égbolt című könyv lapjain megelevenednek az 1941. június 22-vel bekövetkezett tragikus napok. Pokriskin saját helyzetük bemutatásával érzékelteti a megtámadott Szovjetunió nehézségeit, fegyveres erői gyenge pontjait. Ezrede éppen azokban a napokban kapott új vadász-repülőgépeket, a MIG—3-kat. Pokriskin így jellemzi a gépet: „A MIG—3 vadászgép — amellyel ezredünk június 22-én az ellenség repülőgépeit fogadta — jó néhány új készséget követelt a pilótától. Ez a gép rögtön megtetszett nekem. Olyan volt, mint egy tüzesvérű, kemény fejű versenyló: a biztos kezű, erős combú lovas alatt nyílvesszőként száguld; de a gyenge lovas elveszti hatalmát fölötte, s a patái alá kerül. A tervezőknek általában ritkán sikerül egyforma hatékonysággal megvalósítani elképzeléseiket a gép repülési tulajdonságait és tűzerejét illetően. Minden konstrukcióban óhatatlanul akad valamilyen gyenge pont.

A MIG—3-as kitűnő harci tulajdonságai mintegy rejtve voltak — néhány fogyatékossága mögött. A gép erényeit csak azok a pilóták tudták felszínre hozni, akik képesek voltak felismerni és kihasználni e tulajdonságokat...

A MIG—3 könnyen ment át zuhanórepülésbe, felgyorsulva több mint ötszáz kilométeres óránkénti sebességre, s ezután hétszáz-nyolcszáz méteres ugrásra is futotta az erejéből. Ez nagy függőleges magasságot jelent, a magasság pedig a sebesség tartaléka. Nagyon megszerettem ezt a gépet, amelynek tulajdonságai és felépítése mintegy tanúsították rendeltetését: a rohamot!" (17—18. o.)

Június napjaiban Pokriskin százada felderítéseket hajtott végre a németek nagy romániai repülőterei. Iași és Roman térségben. Az első összecsapások az ellenséges gépekkel sok bajtársa elvesztését is hozták. Hamarosan lehetőség nyílt egy lezuhant német vadászrepülőgép közeli megismerésére. Keserűen állapították meg a szovjet pilóták, hogy a Messerschmitt gépeknek három olyan előnye van: kabinjának páncélüvege, a nagy tűzerőt képező két gépágyú és a rádió adó-vevő készülék, amelyekkel a szovjet vadászok az adott időszakban csak nagyobb mesterségbeli tudásukat, ügyességüket és bátorságukat állíthatták szembe. Pokriskin és társai józanul és saját tapasztalataik alapján értékelték a fasiszták légi fölényét és mindent elkövettek, hogy minél nagyobb veszteséget okozzanak az ellenségnek. A reális helyzetértékelést azonban nem mindenki fogadta el. A szerző írja a 138—139. oldalakon, hogy 1941/42 telén, pontosabban újév küszöbén a hadosztálytörzsben konferenciát tartottak, ahol a

1 Zsizny v aviacii. Moszkva, 1960. (oroszul).

hadosztály mérnöke előadást tartott a korszerű légierőről. „Mindenáron be akarta bizonyítani a hazai gépek, a MIG—3, az I—16 és a „sirály" fölényét a német gépekkel szemben. Hogy miért, nem tudom — írja Pokriskin. — Hiszen a jelenlevők mind sokszor találkoztak már Messerschmittekkel és Junkersekkel a levegőben, harcoltak ellenük, tehát jól tudták mire képesek." A konferencián Pokriskin is felszólalt, de felszólalását hazafiatlannak minősítették, mert nem magasztalta a hazai haditechnikát. Pedig csupán annyit mondott, hogy a MIG—3 a Me—109-cel szemben, sok erénye ellenére, nagyon nehéz, kis magasságban a Messerschmitténél gyengébb a manőverezőképessége és arra kérte a szovjet repülőgép-tervezőket, hogy mielőbb új és tökéletesebb gépeket alkossanak.

Jelentős mértékben nőtt a szovjet légierő hatékonysága, amikor rádióval szerelték fel a repülőgépeket, és hamarosan megjelent egy új géptípus, a JAK—1. A szerző elismerése az új gépek iránt még tudatosabb lett, amikor alkalma nyílt egy épségben levő Messerschmitt közelebbi megismerésére. A Me—109-es gépen egy horvát pilóta szállt le a szovjet területre és A. A. Naumenko repülő-tábornok kívánságára Pokriskinra bízták a német gép alapos megismerését. A pilóta valósággal „letapogatta" az ellenség e veszedelmes fegyverét és repülés közben igyekezett felderíteni előnyös és hátrányos tulajdonságait. Szinte tudományos pontossággal hasonlította össze a Me—109-et az új, JAK—1-gyel és arra a következtetésre jutott, hogy „ez a két gép már vetekszik egymással". (151.o.)

Az ellenség légi fölénye természetesen nemcsak minőségileg, de főként mennyiségileg is jelentkezett. Pokriskin a 167. oldalon pontos adattal is szolgál: „az egész Déli Front állományában száznál kevesebb gép van az ezer német géppel szemben." A fasiszta haderő felkészült a támadásra. A Nagy Honvédő Háború első szakaszában előerőben és haditechnikában egyaránt fölényben volt a megtámadott Szovjetunió fegyveres erőihez viszonyítva és ezt a kedvező helyzetet igyekezett fenntartani. Mind beljebb és beljebb nyomult a szovjet földön. Pokriskin egysége is mind keletebbre kényszerült visszavonulni. Könyve 95. oldalán írja: „Amikor ezredünk elkezdett egyik repülőtérről a másikra vándorolni, elhatároztam, hogy jegyezni fogom azon helységek nevét, amelyekben megállunk. De július végén és augusztus első felében oly gyakran változtattunk repülőteret, hogy le kellett mondanom e szándékomról."

Ezek a keserű gondolatok mély együttérzést váltanak ki az olvasóból és ugyancsak megérti a szerző örömteli hangvételét, amikor arról számol be, hogy 1943 tavaszán „már nem azért településünk át egyik repülőtérről a másikra, mert kénytelenek voltunk átengedni az ellenségnek. Már támadásban voltunk, s ezért változtattunk települési helyet". (215. o.)

Pokriskin egész könyvén végigvonul a harcfeladatok minél sikeresebb megvalósítására irányuló törekvés. Társai segítségével Pokriskin a vadászrepülés terén több újítást dolgozott ki és tökéletesített a gyakorlatban. Első eredményük a hármasköteléK alkalmazásának megszüntetése volt. A vezérgép és két kísérője képtelen volt a gyors manőverre az ellenséges vadászgépekkel szemben. A vezérgép váratlan fordulatai következtében az egyik kísérőgép tulajdonképpen fedezetlenül maradt a fasiszta támadókkal szemben. Pokriskin és pilótatársai hamarosan bebizonyították a hármasköteléKkel szemben a géppárrepülés előnyeit, sikeresebben küzdöttek a német gépekkel, nagyobb veszteségeket okoztak a fasiszta légierőnek és kevesebb áldozattal jártak a szovjet harcbavetések.

Új ötletük volt a szovjet bombázók kísérésére is. „A lépcsőzés név pontos képet ad erről a harcrendről. Lent repülnek a bombázók vagy a csatagépek — ez az első szint: utánuk következik a közvetlen fedezet csoportja oly módon, hogy mindegyik géppár lépcsőzetesen magasabban repül az előzőnél — ez a második szint; majd feljebb, az alakzat végén a harmadik, összekötő csoport. A „szintek" közötti együttműködés fő elve: semmilyen körülmények közt sem szabad növelni a megállapított magassági szintkülönbséget, mindenkinek lőtávolságon belül kell maradnia — meghatározott manőverezési lehetőséggel." (158—159. o.)

Ez a harcrend fokozatosan hozta meg a várt sikereket. Ám alig vált rendszerré, máris új feladatok vártak

megoldásra és ennek során újabb és újabb harcászati elgondolások születtek. Később már nemcsak járőrözési feladat hárult Pokriskinékra, nemcsak fedezniük kellett az eget a Junkersekkel szemben, hanem kezdeményezték a harcot az ellenséges gépekkel, elébe mentek és megelőzték a támadását, pontos tűzzel nagy károkat okoztak a fasiszta légierőnek a 9. légi hadosztály hadműveletei légterében. A szovjet gépek váratlan megjelenése és támadása az ellenség számára szokatlan területek felett azt eredményezte, hogy a német gépek nagyon sokszor képtelenek voltak teljesíteni feladatukat. Különösen vonatkozik ez a bombázógépekre, melyek számtalanszor kénytelenek voltak bombaterhüket a kijelölt cél előtt leszórni és elmenekülni.

A szerző egyszerű szavakkal tárgyalja az eseményeket és éppen ezzel éri el, hogy az olvasó lépésről lépésre megérti a szovjet légierő működését és tevékenységének fejlődését a Nagy Honvédő Háború éveiben, nehézségeit és nagyszerű sikereit, amelyek együttesen vezettek a fasiszták feletti katonai győzelemhez a levegőben is.

A. I. Pokriskin beszámol egyéni tetteiről is — igen egyszerű szavakkal, éppen ezért rokonszenvesen. Más szovjet források ismeretében értékelhető igazán, mit jelentett a szovjet hadvezetés számára, hogy Pokriskin élete kockáztatásával felderítette Kleist német tábornok páncélos csoportosítását, amely Csaltir kisváros térségében rejtőzött és készült fel támadásra. A fasiszta páncélosok felfedezése eredményeként Kleist csoportjának támadását a szovjet csapatok Rosztovnál szilárd védelemmel fogadhatták.

Pokriskin ötlete volt a Breslau (ma Wroclaw)—Berlin autósztráda felhasználása repülőgép fel-, illetve leszállóhelyként.[2] Pokriskin könyvének 345—348. oldalain leírja, hogy 1945 elején a hadosztálya új feladatot kapott, fedezniük kellett Korotyejev tábornok hadseregét, amely Drezda irányában bontakoztatta ki hadműveletét. A kedvezőtlen talajviszonyok, az olvadó hó nem tették lehetővé a biztonságos repülőtér gyors létrehozását. Ekkor támadt Pokriskinnak az az ötlete, hogy az autóutat, illetve ennek egy szakaszát építi ki felszálló pályának. Kraszovszkij tábornok, a 2. légi hadsereg parancsnoka, mint mindig, most is egyetértett a szokatlan elgondolással, mert valóban a legmegfelelőbbnek bizonyult a támadó csapatok légi támogatására és biztosítására. Az ötlet megvalósult és teljes sikerrel biztosította Korotyejev tábornok hadseregének tevékenységét.

A háború menetében a 9 gárda vadászrepülő hadosztállyal szembekerülő német pilóták megtanulták tisztelni ellenfeleiket. Az a hír terjedt el, hogy ha Pokriskin felszállt, az éter visszhangzott: „Achtung! Achtung! Pokriskin a levegőben!" (253. o.) „Népszerűségével" kapcsolatban elmond a szerző egy epizódot. Új gépet kapott, amelyen háromjegyű szám volt „és mivel megparancsolták, hogy a rádióban ne nevezzem meg magamat, mert a német pilóták már vadásznak rám, majd beletört a nyelvem az új szám kiejtésébe. A fiúk jót nevettek furcsa hadarásomon. Mázoljatok nekem egy százast — mondtam. Itt a százas, a százas. Rövid és velős, nem igaz? Azóta a 100-as számú gépen repülök". (257. o.)

A. I. Pokriskin Háborús égbolt című könyvének ismertetésében kizárólag arra törekedhettem, hogy felhívjam az olvasó figyelmét értékeire, hadtörténelmi, repüléstörténeti vonatkozásaira. Érdekes, lüktető élettel teli és mély humanizmustól áthatott mondanivalóját tolmácsolni nem lehet.

A könyv magyar fordítása, egy-két esettől eltekintve, hű, kitűnő nyelvezetű, sok helyütt művészi, amiért elsősorban a fordítót, Nyírő Józsefet illeti az elismerés. Dicséret pedig a Zrínyi Katonai Kiadót A. I. Pokriskin repülővezérezredes emlékiratának kiadásáért.

Godó Ágnes

2 A Nagy Honvédő Háború története. V. k. Budapest, 1967., 70. o.

P. H. FREYER:

HALÁL A TENGEREKEN

(Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1973., 344 o.)

A második világháború végétől immár több mint negyedszázad telt el, a téma mégsem vesztett semmit jelentőségéből. Sőt, a történelmi igazság megköveteli, hogy a krónikások mind mélyebben feltárják a német fasizmus szovjetellenes stratégiáját, katonai szervezeteinek és eszközeinek alkalmazási módját, az emberiség ellen elkövetett gaztetteit. Szükség van erre annál is inkább, mert ezek a kérdések mind a polgári, mind a marxista történetírásban ismét a figyelem homlokterébe kerültek.

A NATO-hoz tartozó imperialista országok szélsőséges politikai és katonai körei — mindenek előtt a nyugatnémet revansisták — egyre gátlástalanabbul igyekeznek tisztára mosni Hitler katonai szervezeteinek, közöttük a tengerek kalózainak szennyes múltját. Szeretnék feledtetni a világgal, hogy a mai nyugatnémet tengeralattjárók elődei mily szörnyű bűnöket követtek el az emberiség ellen. Megpróbálják elhitetni, hogy Dönitz, a tengerek hiénáinak egykor oly kíméletlen parancsnoka, Hitler kinevezett utóda kívül álló személy. Semmi köze a mai nyugatnémet rendszerhez. Pedig Zenker, nyugatnémet haditengerészeti erők főfelügyelője, nem kis büszkeséggel jelentette ki, hogy „mi öregek — Raeder és Dönitz tanítványai — becsülettel harcoltunk". 1956-tól a mai napig az „öregek" közül számosan tengeralattjárón szolgáltak. S ők töltötték be a nyugatnémet haditengerészet csaknem valamennyi vezető beosztását. Néhányuk neve — mint például Kretschmer, Topp, Hartmann — az olvasónak is fel fog tűnni e könyv olvasása folytán. Érdekes még megemlíteni, hogy 1966 májusában a Belső-vezetési Iskola élére is egy volt tengeralattjáró parancsnokot, Dönitz admiralitásának egyik törzstisztjét, Collman flottilla-tengernagyot nevezték ki. Így gondoskodnak arról, hogy az „öregeket" olyanok kövessék, akik az ő szellemükben folytatják tovább a munkát. De ezt a célt szolgálta az U—2365 jelzésű (új nevén „U—Hai") tengeralattjáró is, amelyet a kapituláció után süllyesztett el parancsnoka, és tizenegy évig hevert a tenger fenekén. Kiemelése után a nyugatnémet kormány 800 ezer márkáért megvásárolta, a kieli Howaldt-hajógyárban megjavíttatta, majd 1957. augusztus 19-én, mint a haditengerészeti erők első tengeralattjáróját, szolgálatba állította.

A cél érdekében egyes szerzők munkáikban mind többet írnak a fasiszta tengeralattjárók „dicső fegyverténveiről". A történelmi tényeket meghamisítva azt hangoztatják, hogy a náci Németország tengeralattjárói a második világháborúban mindvégig lovagiasan, az érvényben levő tengeri jognak megfelelően harcoltak.

A puszta állításokkal szemben Freyer részben a második világháborúról szóló szovjet, angol és amerikai alapművek (A Nagy Honvédő Háború története; A brit tengeri hadviselés története; A nürnbergi per jegyzőkönyve), részben dokumentumok, korabeli parancsok, a német admiralitás írásos és szóbeli utasításai, irányelvek, hadijelentések, a résztvevők visszaemlékezései, naplójegyzetek és a szövetségesek által zsákmányolt iratok felhasználásával mutatja be a hírhedt Dönitz vezényelte tengeralattjáró-flotta történetét. Bár a szerző csak bizonyítható események leírására vállalkozott, művéből így is kitűnik az a vandál, minden törvényt és jogot semmibe vevő fasiszta módszer, amely megvilágítja a Dönitz-legénység igazi arcát.

A mű szerkezeti felépítése — az olvasmányos írásmódon túl — igen megkönnyíti a szerző ténybeli közléseinek, okfejtéseinek és értékeléseinek áttekintését.

A négy fő részre tagolt művön belül — követve a háború menetének fő katonai, politikai folyamatában beállt változásokat, az erőviszonyok alakulását — mindig a tengereken történt eseményekre irányítja a figyelmet. Ezzel a történetírói módszerrel nemcsak érdekessé, olvasmányossá teszi könyvét,

hanem nagyszerűen le is leplezi azokat a ravasz meggondolásokat, amelyek kezdettől a végig jellemezték a kereskedelmi háború kiagyalóinak és folytatóinak valódi szándékát.

Itt van mindjárt az első rész, amely *A nagy félrevezetés* címet viseli. Ez a fejezet az 1939. szeptember 3-tól 1940 nyaráig terjedő időszak eseményeit taglalja.

Köztudott, hogy Németország 1939. szeptember elsején megkezdte Lengyelország lerohanását. A német hadvezetés jól tudta, hogy a brit birodalom jóval nagyobb kereskedelmi és haditengerészeti flottával rendelkezik, hiszen akkor Németországnak mindössze 57 tengeralattjárója volt, a 160 angol tengeralattjáróval szemben. De figyelembe véve az 1939-ben kialakult helyzetet, amikor a német fasiszták Lengyelország lerohanására készültek, számolniuk kellett a Franciaország és Nagy-Britannia elleni háborúval is. Minthogy a brit birodalomnak ebben az időben csaknem 3000 kereskedelmi hajója közlekedett a világ tengerein, a német hadvezetés elhatározta, hogy tengeralattjáró-háborút indít Anglia ellen. Remélte, hogy az angol flotta nagyságához képest viszonylag csekély eszközeivel is sikerül megbénítani Nagy-Britannia közlekedési útvonalait.

Az utánpótlási útvonalak elleni háborúval, amelyet később kereskedelmi háborúnak neveztek el, kettős céljuk volt a náci Németország vezetőinek. Az egyik az, hogy Nagy-Britanniát, Franciaországot, majd később az Amerikai Egyesült Államokat is távol tartsák a Lengyelország — majd a Szovjetunió — elleni harci eseményektől, mindaddig, amíg Németország megvalósítja az „új rendet" Európában. A másik céljuk pedig az volt, hogy a brit kereskedelmi flotta kíméletlen pusztítása révén rákényszerítsék ellenfeleiket egy, a Szovjetunió elleni antikommunista szövetségre.

Megkezdődött hát a meglepett ellenfél kereskedelmi hajói elleni kalóz támadások sikersorozata. Noha akkor még nem nagy flottával rendelkezett a fasiszta Németország, mégis szinte korlátlanul uralta az Atlanti-óceánt, Nagy-Britannia legfontosabb tengeri útvonalait. S tucatszámra küldte tengerfenékre az óceánon közlekedő hatalmas személy- és teherszállító hajókat. A szerző választ ad arra is, hogy midez miért vált lehetségessé a lényegesen nagyobb tengeri flottával rendelkező hatalmakkal szemben. Válaszából kitűnik, hogy a váratlanság tényezője mellett nem kis szerepet játszott az ellenfél passzív magatartása is. Nagy-Britannia és Franciaország harctevékenységét az aktivitás hiánya jellemezte. Hatalmas hadiflottájukat nem vetették be Németország ellen. Tevékenységüket csupán a német tengeralattjárók elhárítására és az ellenséges hadihajók leküzdésére korlátozták.

A *Pusztulás fáklyái* címet viselő második rész az 1940 nyarától 1942 tavaszáig terjedő időszak eseményeit tárgyalja. 1940. június 20-án a Pétain-kormány kapitulálásával véget ért az úgynevezett nyugati hadjárat. Hitler ármádiája lerohanta Belgiumot, Hollandiát, Lengyelországot, Norvégiát és Dániát. A balkáni és a közép-európai államokat pedig csaknem egy év alatt saját befolyási övezetéhez csatolta.

Franciaország atlanti-óceáni partjainak megszállásával roppant méretekben kiterjedt a német tengeralattjáróflotta hatósugara. Dönitz ezt jól tudta, és törzsével együtt mindent elkövetett, hogy még nagyobb sikereket érjen el. Dönitz ekkor már úgy ítélte meg a helyzetet, hogy az Anglia elleni győzelem kézzelfogható közelségbe került.

Megkezdődött a versenyfutás a támadó tengeralattjáró fegyver mennyiségi és minőségi fejlesztéséért és az ellenfél részéről a német tengeralattjárók elleni védelem fegyvereinek, illetve eszközeinek kimunkálásáért.

A brit admiralitáson külön törzs foglalkozott a tengeralattjárók elleni védelem kérdéseivel. Kidolgozták például az ún. konvoj közlekedés rendszerét.

Ezzel szemben a németek rátértek a „falkataktika" alkalmazására. Ez azt jelentette, hogy a konvojok ellen a tengeralattjárók egész csoportját vetették be, s ily módon forgácsolták szét védelmüket.

Freyer részletesen ismerteti mind a konvoj szállítás, mind a „falkataktika" lényegét, alkalmazási módját és harci eredményeit, történeti epizódokon mutatja be azokat a szubjektív és objektív feltételeket, amelyek az effajta harcmodor eredményes megvívásához szükségesek voltak.

A fejezetben tárgyalt események sorába tartozik a náci Németország Szovjetunió elleni hitszegő támadása is. A szerző ezt a témakört szintén vizsgálja, elsősorban a tengeralattjáró-háború szempontjából, Ezt követően ismerteti azokat az előzményeket, amelyek az Amerikai Egyesült Államokat is a háborúba való bekapcsolódásra és végső soron az antifasiszta koalíció létrehozására késztették.

A tengeralattjáró-háború számos izgalmas tényének foglalataként a szerző végül is elmondja: noha 1942 tavaszáig a német tengeralattjárók számottevő veszteséget okoztak a szövetségeseknek, a tengeralattjáró-háború ebben az időszakban sem vált a háború során lényegesen befolyásoló tényezővé, miként azt Dönitzék remélték. A tengeralattjáró-háború második szakasza is lezárult. De ez sem hozott győzelmet, sem döntő fordulatot Németország számára.

Elmúltak már azok az idők, amikor a német tengeralattjárók sikeresen hajtottak végre meglepetésszerű támadásokat. Hogy minek következtében, ezt elemzi *Az elrettentés vihara* című rész, amely 1942 nyarától 1943 tavaszáig lezajlott eseményekről szól.

A szerző mindenekelőtt rámutat, hogy a német—szovjet arcvonalon elszenvedett sorozatos vereségek végleg eloszlatták a német imperializmus világuralmi terveinek reményét. A német hadvezetés villámháborús tervei végleg meghiúsultak. A szárazföldi erők 1942. év folyamán állandóan növekvő anyagi szükségletei miatt a tengeralattjáró-flotta igényeit már nem lehetett kielégíteni.

Ennek ellenére a náci admiralitás úgy döntött, hogy az Atlanti-óceán útvonalain közlekedő konvojok elleni alkalmazása mellett, előzetes figyelmeztetés nélkül, beveti a brazil hajók ellen is. A következmény: Brazília hadat üzent a hitleri Németországnak és Olaszországnak.

A szövetségesek tengeralattjárók elleni védelme ekkorra már oly sokoldalú, s oly hatásos volt, hogy az Atlanti-óceán északi és déli vizein hajózó konvojokat szinte meg sem tudták közelíteni Dönitz „szürke farkasai". Az angol légierő felderítő- és bombázó repülőgépei szüntelen megfigyelés alatt tartották az atlanti-óceáni támaszpontok felé vagy onnan támadásra induló német tengeralattjárókat, és azonnal lecsaptak rájuk. Az egykori üldöző „szürke farkasokból" üldözöttek lettek.

A légi csapások elleni védelmet a náci flottaparancsnokság úgy szándékozott megoldani, hogy roppant méretű betonbunkereket építtetett a tengeralattjáróknak. A „Todt szervezet" segítségével az atlanti-óceáni tengeralattjáró támaszpontokon — Franciaországból és más, a fasiszták által megszállt országokból hadseregnyi kényszermunkást vontak össze, hogy egész flottillák részére építsenek föld alatti bombabiztos beton óvóhelyeket. Ezzel az „atlanti fallal" — hirdette a goebelsi propaganda — Németország képes megvédeni az európai „új rendet".

Ám a fejezet további részéből kitűnik, hogy a szövetségesek tengeralattjárók elleni védelmi és támadó eszközei oly rohamosan fejlődtek, s oly fölénybe kerültek a fasiszta Németországgal szemben, hogy az a szűkös nyersanyag-készlete és a korlátozott ipari kapacitása miatt egyre inkább alárendelt szerepet játszott. 1942 harmadik negyede óta a szövetségesek lényegesen több új hajót gyártottak, mint amennyi hajójuk eddig összesen elsüllyedt. A német hadvezetés is jól tudta, hogy már csak ideig-óráig képes a végső következményeket elodázni. A konvojok elleni támadásokat folytatják, de a tengeralattjáró-háború már túljutott a tetőpontján. A tengeralattjáró-háború harmadik időszakának körvonalai kezdenek kibontakozni.

Győz az igazság. Ez a címe az 1943 nyarától a háború végéig terjedő időszak eseményeit taglaló negyedik résznek. Beköszöntött a negyedik háborús nyár. A német—szovjet arcvonalon Sztálingrád óta a kezdeményezés a szovjet hadvezetés kezébe ment át. 1943 nyarán a kurszki csatával gyökeres fordulat állt be a második világháború menetében. Az év nyarán és őszén a Vörös Hadsereg több mint 2000 kilométer széles arcvonalon, eddig példátlan méretű támadásba lendült. A fasiszta haderő az év végéig mintegy 200 német hadosztályt, 20 ezer repülőgépet, 25 ezer páncélost és 40 ezer löveget vesztett. A fasiszta Wehrmacht gerince megroppant. A Szovjetunió mindezt annak ellenére

érte el, hogy szövetségesei szándékosan halogatták az európai második front megnyitását.

A szerző ebben a fejezetben szól azokról az erőfeszítésekről is, amelyekkel a német hadvezetés meg akarta hiúsítani a második front megnyitását. Dönitz mint a tengeri erők főparancsnoka (a vereségek miatt a tengeri erők parancsnokai között folyó civakodásból ugyanis Dönitz került ki győztesen, és Raeder helyére Hitler őt nevezte ki) magát érezte legelhivatottabbnak az „atlanti arcvonal" megtartására, a szövetségesek nyugat-európai partraszállásának megakadályozására.

Dönitz e feladat megoldására is az oly kedvelt „szürke farkasait" vetette harcba. De ekkor már a leküzdhetetlenné erősödött szövetséges elhárítás lehetetlenné tette a tengeralattjárók alkalmazását. Ennek ellenére a megrögzött fasiszta Dönitz rendszeresen küldte tengeralattjáróit a nyílt tengerre. Sőt, újabb „falkataktikát" is hajtatott végre az Atlanti-óceánon. Persze a „szürke farkasok" többsége már nem érte meg a második bevetést.

Ezt követően a kegyetlen színjáték utolsó felvonása volt már csak hátra. A szerző ezt a szinte rossz álomnak tűnő, drasztikus véget is érdekesen, a történelmi hűségnek megfelelően tárja az olvasó elé. A mű olvasása során nem egyszer úgy érzi az ember, hogy mindaz, ami szeme előtt megelevenedik, csupán dús fantáziájú író álomképe. Sajnos nem! Mindez egy rettenetes rendszer, a fasiszta Németország tudatos rendezésében végrehajtott véres valóság volt.

Ez a könyv nem csupán érdekes ismertető mű a múltról, hanem egy óriási felkiáltójel is. Vigyázzatok, emberek!, a „szürke farkasok" ismét megjelentek a kieli kikötőben, s ugrásra készen várnak a jelre, hogy elődeik példáját követve lecsapjanak gyanútlan áldozataikra.

Sztana Béla

DIE WIRTSCHAFTLICHEN AUSWIRKUNGEN DER TÜRKENKRIEGE*

(Hrsg. v. Othmar Pickl. Graz, 1971. Selbstverlag der Lehrkanzel für Wirtschafts- und Sozialgeschichte der Universität Graz. 364. p.)

Az oszmán török birodalom hódító törekvései elleni védelem a XV—XVII. századi Európa legégetőbb kérdései közé tartozott. E háborúsorozat bonyolult kérdéskomplexumát különböző nemzetiségű tudósok századok óta több-kevesebb sikerrel igyekeznek feltárni. A régebbi történetírás leginkább a katonai, politikai, diplomáciai és kisebb méretekben az ideológiai vonatkozások kutatására törekedett: a probléma döntő gazdasági aspektusait nem méltatta kellő figyelemre.

E hiányosság kiküszöbölésére jelentős lépésnek tartjuk az 1970. október 5—10-én Grazban megrendezett délkelet-európai gazdaság- és társadalomtörténeti szimpoziumot, ahol osztrák, lengyel, német, francia, jugoszláv és magyar tudósok számoltak be kutatásaik legújabb eredményeiről, s e referátumok a következő évben nyomtatásban is megjelentek.

A színvonalas előadásokat általában a tudományos igényesség, az elfogulatlan, nacionalista és vallási túlzásoktól mentes tárgyalásmód jellemezte. Számos eddig megoldatlan vagy hibásan interpretált kérdés — mint a török háborúk és az oszmán uralom gazdasági kihatásai Magyarországon, az ausztriai—itáliai—magyar külkereskedelmi kapcsolatok a XVI—XVII. században, a török háborúk hatása az adókra és a mezőgazdasági árakra, a katonaparaszti rétegek kialakulása, Velence török politikája, a török hódítás befolyása Európa agrárgazdaságára, a háborúk hatása a török hódoltságban stb. — a legújabb adatok tükrében helyesebb megvilágítást nyert.

Ismertetésünkben még jelzésszerűen

* A török háborúk gazdasági következményei.

sem utalhatunk az eredményekben gazdag tudományos tanácskozás valamennyi új és időtállónak látszó megállapítására, csupán néhány katonai szempontból általunk jelentősnek tartott problémát, illetve referátumot kívánunk olvasóinknak röviden bemutatni.

A török háborúnak a gabonatermelésre és a fogyasztásra gyakorolt hatását, valamint az osztrák, illetve a császári hadsereg finanszírozásának problémáit *Ingomar Bog* (Ausztria) elemezte „A török háborúk és a mezőgazdasági termelés" című gazdag levéltári forrásokra támaszkodó munkájában. (3—36. o.) Rámutatott arra, hogy a XVI—XVII. században — főleg az utóbbiban — rendkívül kevés a békeév, s ez nagy megterhelést jelent — többek között — a német birodalom mezőgazdasági termelésére és fogyasztására.

1689-ben pl. 56 000 főnyi katonaság tartózkodott a magyarországi hadszíntéren (ez a létszám a XVII. században már meglehetősen gyakori volt), s e hadseregek ellátására és zsoldjára az Udvari Kamara hat hónapra 931 360 guldent számított. (16. o.) A katonák élelmezésére kb. 360 760 q gabona szükségeltetett, ami mintegy 18 000 ha nagyságú szántóföld egy évi termésének felet meg. Könnyen érthető tehát, hogy a háborúk szükségletei jelentősen befolyásolták a német birodalom — s Magyarország — gabonatermelését és kereskedelmét, s rendkívüli megterhelést róttak az állam, illetve általa az alattvalók vállaira. A szükséges pénzösszeg előteremtése és a termékek felvásárlása állandó gondot okozott a kincstárnak. S mivel a gabonát többnyire nemesi birtokokról vásárolták fel, ez a körülmény megerősítette a rendek gazdasági és társadalmi helyzetét, s gátolta az abszolútizmus kibontakozásait.

Bog a Habsburg örökös tartományokra és a német birodalomra vonatkoztatva készítette el felmérését, munkája a magyar történészek számára is követendő példa a magyarországi agrárhelyzet ilyenirányú tanulmányozására.

Több tanulmány — *Othmar Pickl* (Ausztria): „A török háborúk hatása a magyar—olasz kereskedelmi kapcsolatokra a XVI. században." (71—130. o.), *Harald Prickler* (Ausztria): „A nyugatra irányuló magyar kivitel volumene a XVI—XVII. században." (131—144. o.), *Kubinyi András:* „A török háborúk hatása Közép-Magyarország városainak fejlődésére 1541-ig." (201—220. o.) *Ruzsás Lajos:* „A dunántúli mezővárosok fejlődése a török uralom alatt a XVII. században." (221—234. o.) és *Szakály Ferenc:* „A török uralom alatt élő magyar mezővárosok fejlődésének gazdasági struktúrája kontinuitásáról." (225—272. o.) — Szemben Bog munkájával, a kérdés gazdasági vonatkozásait állítja előtérbe, közvetlenül nem foglalkozik hadtörténeti vagy hadseregszervezési problémákkal, elemzéseik, következtetéseik mégis rendkívül hasznosak a hadtörténész számára is, mivel új adatokat és szempontokat hoznak a török háborúk gazdasági alapjainak és kihatásainak vizsgálatához.

A magyar külkereskedelem volumenjével s a török háborúknak a kereskedelem alakulására gyakorolt hatásával kapcsolatban Pickl és Prickler leszögezik, hogy a nyugat felé irányuló magyar külkeresekedelmi forgalom a XVI. században nem csökkent érezhetően, csupán a háborús évek okoztak pillanatnyi dekonjuktúrát. Azt is leszögezik, hogy a Habsburg uralom alatt a külkereskedelem iránya némileg módosult: a korábban a magyar árukivitel mintegy 50%-át felvevő északitáliai, közelebbről velencei felvevőpiac helyett, a magyar kivitel, amelynek legfőbb cikke a vágómarha volt, most már inkább dél-német—osztrák, s másodsorban a sziléziai—lengyel területek felé irányult, bár meg kell jegyeznünk, hogy az itáliai export, ha csökkentebb mértékben is, megőrizte fontos szerepét. A török betörések annyiban érintették az Itália felé irányuló szállításokat, hogy a korábbi Zágráb—Zeng—Bakar útvonal helyett a biztonságosabb ljubjanai úton bonyolították le.

A korai török háborúk történetének kutatója a legnagyobb haszonnal Kubinyi András tanulmányát forgathatja, mely, ha nem is érint közvetlenül katonai kérdéseket, a török háborúk Közép-Magyarország városaira gyakorolt hatásának vizsgálatával a hadtörténész számára is érdekes adatokat közöl.

A XIV. század hatvanas éveiben elkezdődő török háborúk egészen 1521-ig nem játszottak egyetemlegesen negatív szerepet Közép-Magyarország városainak fejlődésében. Tény, hogy főleg Mátyás uralkodása alatt a hadseregre és a háborúkra fordított hatalmas kiadások megnövelték az adózók, többek között a városi polgárok terheit, olyannyira, hogy gyengébb kezű utódai nem tudták tovább ezt az adószintet fenntartani, ami a zsoldoshadsereg feloszlatásához, ezáltal az ország katonai erejének érezhető csökkenéséhez vezetett. Az is ismert, hogy a XV. század második felében a pusztásodás, az egyes falvak elnéptelenedése — mely egyes megyékben a 15—20%-ot is elérte — aggasztó méreteket öltött. Ez a folyamat azonban csak részben vezethető vissza a török pusztítások hatására, a fejlődő városok elszívó hatása és a mezővárosok növekedése a töröknél nagyobb mértékben fogyasztotta a falvak lakosságát.

A városok azonban a nehézségek ellenére tovább fejlődtek, gazdasági erejük növekedéséhez bizonyos mértékben a törökkel szembeni a XV. század nyolcvanas éveitől kezdve intézményesített kapcsolatok kialakulása is hozzájárult. Így egyetérthetünk Kubinyi megállapításával, hogy a királyi hatalom Jagelló-kori hanyatlását nem kísérte párhuzamosan az ország, közelebbről a városok stagnálása vagy hanyatlása. (207—208. o.)

1521-ben a helyzet megváltozik, Szulejmán szultán nagy támadása küszöbön áll, a végvidéki várrendszer és a mozgó hadsereg fenntartása az ország kapacitásán túlmenő terheket ró a parasztság és a polgárság vállaira. Az egyenlőtlen erőviszonyok következménye a mohácsi vereség lett. (1526. augusztus 29.)

Kubinyi új megvilágításban tárgyalja történelmünk egyik legtragikusabb és legbonyolultabb szakaszát az, 1526—1541 között eltelt másfél évtizedet. Megállapítja pl., hogy Zápolya pártjának, illetve általa a török orientáció időleges megerősödését nem csekély mértékben a budai polgárok kiépült török kereskedelmi kapcsolataival magyarázhatjuk.

Még jelentősebb, bár nem teljesen egyértelmű az a megfigyelés, hogy tulajdonképpen nem 1526, hanem 1529 a határkő Magyarország történetében. Ekkor alakul ki a hatalmi egyensúly a Habsburg hatalom és az oszmán birodalom között — ezt egyfelől Buda elfoglalása, másfelől Bécs sikertelen ostroma jelzi. (213. o.) A magunk részéről messzemenően egyetértünk az 1529-es esztendő egyetemes történeti jelentőségének kihangsúlyozásával. Fontos fordulópont volt ez a középmagyarországi városok történetében is: Buda, Székesfehérvár és Esztergom, az ország három hadászati fontosságú városa egy csapásra határvárrá változott, ám Magyarország történetében, *csupán* az 1526—1541 közötti időszakban képez periódushatárt, mind a magyar államiságot, illetve az önálló magyar katonai hatalmat lezáró mohácsi csatavesztést (1526-ot), mind a török hódítást „törvényesítő" 1541-et, Buda török kézre kerülését magyar szempontból fontosabb dátumnak kell tekintenünk, mint 1529-et.

Az ismertetés szűkre szabott terjedelme kizárja, hogy más és még oly fontos kérdések, akár jelzésszerű felvázolására is kitérjünk, mint a török határterületek gazdasági fejlődésének problémái, a horvát és szlavón végek határvédő katonaságának települési és agrárkérdései, Velence török politikája vagy Frankfurt birodalmi város kapcsolata a török háborúkkal stb., pedig a korral foglalkozó hadtörténészek számára ezek is sok használható adatot tartalmaznak.

R. Gy.

A SZÁZADOK 1972. ÉVI 1. ÉS 2. FÜZETÉRŐL

Az utóbbi évek szociológiai irodalmában mind külföldön, mind itthon jelentős helyet kap a város, mint a modern társadalom egyik legfontosabb társadalmi, gazdasági, adminisztratív egységének vizsgálata. Érdemes azonban arra is felfigyelni, hogy ebből az irodalomból — a szociológiai jellegű korábbi studiumoktól eltérően (gondoljunk csak a kérdés „klasszikusára", Max Weberre) — jobbára hiányzik a történeti gyökerek feltárása. A lassan

kibontakozó hazai urbanisztikai irodalom figyelmét remélhetőleg nem fogja elkerülni *Gyimesi Sándor:* Az európai városok a kapitalizmus küszöbén című tanulmánya, mely a középkori és újkori városok funkcióit hasonlítja össze. (1972. 2. sz.) Városi funkción — melyek a városon kívüli területre is kihatnak — a gazdasági (ipari termelő és ellátó, kereskedelmi) és adminisztratív (igazgatási, jogi stb.) szerepköröket érti. E tekintetben a fő különbségeket a kapitalista város gazdasági funkciói a feudális városokhoz képest területileg kibővülnek s nem lehet arról beszélni — mint korábbi időkben —, hogy egy meghatározott területre korlátozódik; továbbá teljesen új funkciót kap a kapitalizmuskori város a megnövekedett számú adminisztratív szerepkörökkel. Az a „városi hanyatlás", amely Európában a középkor és újkor mezsgyéjén bekövetkezik, az említett városok e funkcióváltásával függ össze. Itt két mozzanat figyelhető meg: a kialakuló új funkciók kapcsolódhattak a régi városokhoz, de gyakran új városok kifejlődését idézték elő. Ennek következtében több, régen jelentős város a tőkés korszakban visszamarad, esetleg faluvá süllyed, egészében természetesen a városállomány jelentősen bővül. Igen lényegesek a szerző ezen általános elvekből kiinduló fejtegetései a nyugat-európai és középkelet-európai városfejlődésre vonatkozóan. Megállapítja, míg Nyugat-Európában a legdinamikusabb fejlődést siettető tényező, az ipar fejlődése következtében a városhálózat átalakulása nagymérvű, Középkelet-Európában ez — éppen az iparfejlődés visszafogottsága miatt — mérsékelt. Különbség mutatkozik ennek folytán abban is hogy míg Nyugat-Európában a forradalmi iparfejlődés megváltoztatja a városi telephelyeket is, új városokat alakít ki, addig Európa másik felében a városokat elhagyó ipar nem tudott úgy virágozni s ezáltal új településeket létrehívni, mivel igen erős földesúri adózás alatt állott. Itt a telephely eltolódás jóval kisebb mértékű. Az iparfejlődés eltérő voltából vezethető le az is, hogy Középkelet-Európában a nyugatiakéhoz viszonyítva nagyobb szerep jut az adminisztratív funkciónak és a kereskedelemnek.

A magyar történetírásban szép hagyományokra visszatekintő uradalomtörténetet módszertanilag — és több új megállapításával is — gyarapítja *Zimányi Vera* cikke az 1972. évi 1. számában. (A nagymartoni kerület gazdaság- és társadalomtörténete a XVI. századtól 1767-ig.) A ma Ausztriához tartozó (Burgenland) terület már a késői feudalizmus évtizedeiben az ország egyik legfejlettebb mezőgazdasági övezetének számított. Jó piaclehetőségekkel rendelkezett, borát jó áron vették át a sziléziaiak. Ugyanakkor az alsó-ausztriai kamara közvetlen igazgatása alá tartozott, ami megóvta az itt élő jobbágyokat az ország más vidékein mindenütt növekvő jobbágyi terhek növekedésétől és a terhek naturalizálódásától. Amikor Eszterházy Miklós birtokába kerül e terület, a helyzet lényegében változatlan marad: a jobbágyok továbbra is megválthatják pénzért szolgáltatásaikat, a jobbágyi árutermelés továbbra is virágzik s a jobbágyság minden országos és megyei intézkedés ellenére meg tudja őrizni szabad költözködési jogát. Sajátos, hogy Mária Terézia urbárium normáit nem akarták és nem is tudták az itteni sokkal fejlettebb viszonyok között bevezetni, hanem a helyett újabb szerződéseket kötöttek, amelyekben alapjában a régi, a pénzszolgáltatásokra épülő rendszert őrizték meg. A szerző megközelítési módját dicséri a demográfiai viszonyok, a jobbágyok táplálkozásának, reálbérének felmérése. Talán nem túlzunk, ha azt mondjuk: a modern technikai eszközök felhasználásával készült tanulmány az eddigi egyik legkomplexebb uradalomtörténet a magyar történetírásban, amely igen sok fogódzót, szempontot és információt ad a XVII—XVIII. század minden kutatója részére.

Bevallottan aktuális gazdaságpolitikai kérdést tárgyal *Berend T. Iván:* A tervezés hatása a gazdasági növekedésre (A magyar tapasztalatok) című tanulmánya. Az 1948—1968 közötti fejlődést elemző írás a tervezés hatása lemérhetőségének korlátozottsága tudatában mutat rá: mely elemek tették szükségszerűvé a gazdaságirányítás és tervezés 1968. évi reformját. Az 1948-as államosításból kiindulva vázolja a tervgazdálkodás működési mechanizmusát. A Minisztertanács, illetve az országgyűlés által jóváhagyott tervet le-

bontották évekre, negyedévekre, valamint minisztériumokra, iparigazgatóságokra, vállalatokra. Minden tervmutató szigorú névre szóló jelleget nyert. E módon a vállalatok önállósága formálissá vált, az utasítások a gazdaságvezetés központi akaratát érvényesítették és kikapcsolódott a piac, valamint az áru és pénzforma. Az 1951. évi árreform elszakította egymástól a termelői és fogyasztói árakat, az ipari alapanyagok az önköltségnél sokkal olcsóbban, a mezőgazdasági termények sokkal drágábban és a beszolgáltatási árnál aránytalanul magasabb áron kerültek piacra. Ez az árrendszer kiküszöbölte ugyan a nem tervezhető piaci hatásokat — s ezzel könnyítette a tervezést, de a vállalatokat nem tette érdekeltté termékeik realizálásában, a minőség javításában. Egyoldalúan a mennyiséget, a „tervteljesítést" helyezte előtérbe. Az árrendszer révén világviszonylatban is kiemelkedően megnőtt a nemzeti jövedelem és a felhalmozás, amely jórészt a mezőgazdaságban megtermelt jövedelem elvonásából származott. Ezt a gazdasági vezetés az ipari beruházások (elsősorban a nehéziparban) fokozására használta fel. A tervutasításos rendszer — amelyre többek között azért is volt szükség, mert az államigazgatás a gazdaság- és vállalatvezetés fontos pozícióba képzetlen erők kerültek — hozzájárult, hogy mind több és több munkaerőt vettek fel, nagy mértékben nőtt az ipari termelés növekedési üteme. Ugyanakkor erősen jelentkeztek az ellentmondások is. E rendszer nem ösztönözte a vállalatokat a termelékenység növelésére, a minőség javítására, anyagtakarékosságra. A vállalatoknál nagy készletek halmozódtak fel, nem érződhetett a piac kedvező, serkentő hatása, szűkült a választék, a központi információs igény miatt felduzzadt az adminisztráció. Ennek következtében a nemzeti jövedelem egy része veszendőbe ment. Az 1968-as reform a tervezés előnyeit ezért a piaci hatások előnyeivel igyekszik ötvözni.

Szász Zoltán: Az erdélyi román polgárság szerepéről 1918 őszén (1972. 2. sz.) című tanulmánya az erdélyi románok társadalmi szerkezetének és a román burzsoázia pártjának, a román nemzeti párt 1918 előtti tevékenységének bemutatása után azt a helyzetet elemzi amely a Habsburg monarchia összeomlása, az 1918. október 30-i polgári demokratikus forradalom után a román burzsoázia számára teremtődött. A régi államapparátus fő ereje — a hadsereg — összeomlott, a munkás-, s Erdélyben elsősorban a parasztmozgalmak felszámolták a volt központi hatalom helyi szerveit. A román polgárság a tőkés rend fenntartása érdekében igyekezett magyar osztályos társaival együtt egy új apparátus létrehozni. A nemzeti tanácsok egyszerre jelentették a demokratizálódást, s a forradalommal való szembefordulást. A Monarchia hadseregében szolgáló román katonákból az erdélyi központi román nemzeti tanács nem csupán gárdákat szervezett, hanem megpróbált magának valamilyen haderőt teremteni. A Prágából és Wiener-Neustadtból hazatérő alakulatokat azonban a szerb kormány — a Bánát hovatartozásának eldöntetlen volta miatt — lefegyverezte. Az erdélyi román burzsoázia november első felében még megpróbált egyezkedni Károlyiékkal, majd amikor teljesen egyértelmű lett, hogy a nagyhatalmak Erdélyt Romániának ígérik, az új államban saját pozíciójának biztosítása céljából is összehívták az 1918. december 1-i gyulafehérvári nagygyűlést, amely kimondotta az erdélyi románok csatlakozását Romániához, s ugyanakkor néhány alapvető demokratikus jog — köztük a nemzetiségek önigazgatásának — bevezetését deklarálta. A román szociáldemokrata munkásság vezetőinek jobbszárnya a „nemzeti állam" megteremtését tartotta soron levő feladatnak, s ezért támogatta a polgári demokratikusokat, a balszárny viszont a forradalmasodás felgyorsulása láttán a demokratikus forradalom szocialista forradalommá történő átfejlesztését szorgalmazta, a nemzeti kérdést ennek alárendelte. A gyulafehérvári gyűlés után az erdélyi román polgárság kormányt alakított („Kormányzótanács"), amely egészen 1920-ig igazgatta Erdély ügyeit.

A két füzet kisebb közleményei jobbára a középkor időszakából íródtak. *J. le Goff,* a világhírű francia történész a középkori városhálózat körvonalazására új elméletet hirdetett meg. Megfigyelése szerint a szociológiailag is valóban városias településeket a középkorban arról lehet felismerni, hogy

a koldulórendek valamelyike kolostort vagy kolostorokat tartott fenn a városban, illetve annak közvetlen környékén. *Fügedi Erik* sorra veszi a magyar városokat a XIII. századtól a XV—XVI. század fordulójáig és Goff tételét nálunk teljesen igazolva látja. Elannyira, hogy — a bányavárosokat kivéve, ahol érdekes módon egyáltalán nem találja a koldulórendek nyomait — megállapítja: a középkori magyar városok rangsorolási alapját nem a városi kiváltságlevelek, hanem a koldulórendi kolostorok száma képezheti. (1972. 1. sz.) *Granasztói György* egy 1475-ből származó adójegyzék elemzéséből bontja ki a XV. század végi brassói társadalom néhány jellemző sajátosságát, hangsúlyozva, hogy e társadalmi rajz vonásai (pl. az agrár jelleg feltűnő csökkenése, a társadalmi tagozódás előrehaladott volta) még csak elemeit képezhetik egy később, több város példájának elemzése alapján összeállítható általánosabb városfejlődési képnek. (2. sz.)

Székely György az ELTE-n rendezett Dürer-előadásának (a nagy festő születésének 500. évfordulója alkalmából) szövegét teszi közzé. A történész szemével mutat rá azokra a társadalomtörténeti elemekre, melyek a kor szellemi arculatába beillesztik Dürer művészetét. Rendkívüli alapossággal veszi számba azokat a személyeket, akik Dürerrel dolgoztattak, illetve a történeti eseményeket, melyeket Dürer megfestett, s ez utóbbiak korabeli értelmezésével a XVI. század eleji Németország társadalmi-szellemi életének mozaikszerű rajza elevenedik meg előttünk. (2. sz.) *E. Westermann* (NDK) azt vizsgálja rövid tanulmányában, hogy miként emelkedik a thüringiai csurgatókohós ezüst- s réztermelés és ezzel összefüggésben annak elsősorban Itália irányába kialakuló kereskedelmi kapcsolata a közép-európai kereskedelem számára a XV—XVI. század fordulóján. (2. sz.) *Dóka Klára* a céhes mesterré válás feltételeit rekonstruálja Pesten az 1840-es években igen gazdag levéltári forrásanyagra épülő írásában. *Zachar József* a *Neue Freie Presse* című osztrák lap (a *Die Presse* utóda, amelybe több alkalommal Marx is publikált) cikkeinek elemzése révén vázolja az ausztriai német liberálisok, a Verfassungspartei külpolitikai koncepcióját az Ausztria számára oly fontos 1870-es években (1. sz.) A magyarországon már eddig is publikált *Karl Obermann* (NDK) eddig ismeretlen (szovjet és németországi) levéltári anyagon, valamint gazdag sajtóra támaszkodva állítja össze a *Neue Rheinische Zeitung* alapításának történetét, különösen a Marx és Engels tevékenységéhez vezető szálakra figyelve. Közli a berlini levéltárban fekvő felhívást is az újság alapítására. (2. sz.)

Talán kevéssé ismeretes a szélesebb közönség előtt, hogy az elmúlt években megszaporodtak a magyarországi és szomszédos országbéli történelemtankönyvek ismeretanyagainak összehangolására irányuló erőfeszítések. A nem minden nehézség nélküli és a szocialista országokban a nem mindig elégedettségre alapot adó internacionalista szellemű nevelést igen elősegítő munka iránt érdeklődő olvasónak sok érdekes információt tartalmaz *Gaál György* (Jugoszlávia), a Vajdasági Történelmi Társulat elnökének írása: A magyar történelem tanítása Jugoszláviában. A szerző a magyar vonatkozású történelmi oktatási anyag leírása mellett igen őszintén beszél azokról a gondokról, amelyekkel a csökkentett történelmi óraszámok között tanító és a magyar történelemről gyakran nem elég ismerettel rendelkező jugoszláv tanároknak meg kell birkózniuk. (Mivel a moszkvai történész világkongresszusról már korábban szóltunk, itt nem térünk ki az 1972. 1. és 2. számban is közölt magyar korreferátumok ismertetésére.)

Glatz Ferenc

KÜLFÖLDI HADTÖRTÉNELMI FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE

VOENNO ISZTORICSESZKIJ ZSURNAL (Szovjetunió) 1973. 1—3. sz. — A szovjet ifjúsági szervezet hősi történetével foglalkozik *V.* IVANOV: „A Komszomol a Nagy Honvédő Háború éveiben" (1. sz. 3—10. o.) c. tanulmánya. A háború kitörése utáni napokban a Komszomol azonnal fontos feladatot kapott a rendőrség támogatása, a szocialista tulajdon védelme, az elsötétítés ellenőrzése terén, továbbá részt vállalt a légoltalom és a Vöröskereszt

munkájában is. Az általános mozgósítás idején a feladatok még sokkal jelentősebbekké váltak. A háború első heteiben Moszkva Komszomol-szervezeteiből 210 ezren mentek ki a frontra és 100 ezren dolgoztak a védelmi berendezések építésén. A leningrádi szervezet minden komszomolistája kérvényezte, hogy önként a frontra mehessen. Amikor 1941 végén a párt Központi Bizottsága határozatot hozott arról, hogy kommunistákat és komszomolistákat kell mozgósítani pártmunkára, a Komszomol Központi Bizottsága 9482 vezető káderét küldte a hadseregbe és a flottához.

A Nagy Honvédő Háború évei alatt a párt felhívására több mint 3,5 millió komszomolista lépett be a hadseregbe és a haditengerészethez. Közülük több mint 200 úgy áldozta fel életét, hogy saját testével fedte el az ellenséges erődök kilövőnyílását.

A sztálingrádi, kurszki és dnyeperi súlyos harcok idején a Komszomol-szervezetek 1 millió 620 ezer tagot vettek fel soraik közé. A háború alatt összesen több mint 5 millió katona, tiszthelyettes és tiszt lépett be a Komszomolba. Több mint 3,5 millió komszomolista kapott kitüntetést, 3 ezren érdemelték ki a Szovjetunió Hőse kitüntetést, közülük hatvanan kétszer is. A háború alatt kb. 2 millió komszomolista katonát vettek fel a párt tagjai sorába.

A szerző részletesen ismerteti a Komszomolnak a partizánmozgalom szervezése terén játszott szerepét is. A Komszomol Központi Bizottságában idővel már külön osztály foglalkozott a megszállt területek szervezeteinek irányításával. 1943 őszén már 1780 illegális szervezet működött. A belorusz partizánok soraiban pl. 150 ezer fiatal harcolt, köztük 53 ezer komszomolista.

A háború alatt 50 ezer fiatal partizán kapott kitüntetést, közülük 99-en lettek a Szovjetunió Hősei.

Befejezésül a szerző rövid áttekintést ad a Komszomolnak a termelés frontján végzett tevékenységéről is.

A. SZINYICIN: „A szovjet hadseregben szervezett önkéntes alakulatok létrehozásának történetéhez" (1. sz. 11—17. o.) A Nagy Honvédő Háború évei alatt nagy méreteket öltött az a hazafias mozgalom, amelynek célja az önkéntes katonai alakulatok létrehozása volt. Ez a háború első napjaiban kezdődött, rendszerint a dolgozók kezdeményezésére, de előfordult, hogy a helyi párt-, szovjet, vagy társadalmi szervek léptek fel kezdeményezőként.

Az önkéntesekből — az önkéntes katonai alakulatokon kívül — vadászászlóaljakat, népfelkelő hadosztályokat, munkás- és kommunista zászlóaljakat, partizáncsapatokat szerveztek, amelyekbe a szovjet hazafiak milliói léptek be. Felállítottak kb. 60 népfelkelő hadosztályt, 200 önálló ezredet, sok századot, zászlóaljat. Kb. 400 ezer önkéntes harcolt a vadászzászlóaljakban, több mint 1 millió 300 ezer a partizáncsapatokban és a megszállt területeken különleges feladatokra létrehozott csoportokban.

A szerző csak az önkéntes katonai alakulatokkal foglalkozik részletesen. Ezek szervezése eltért az előbbiekben felsorolt formáktól. Azokat rendszerint a helyi párt- és állami szervek szervezték és ezek biztosították számukra a felszerelést és ellátást, míg az önkéntes katonai alakulatok megszervezésében az említett szervek mellett részt vettek a katonai parancsnokságok is. A felszerelést és ellátást rendszerint a Hadügyi Népbiztosság biztosította. A felsőbb tisztikar csaknem mind tényleges tisztekből, a politikai vezetés párt- és állami vezetőkből került ki.

Az első ilyen alakulatok szervezése az arcvonalhoz közel eső területeken kezdődött, és ezek a kezdeti súlyos harcokban kiállták a próbát. 1941. június 27-én már Moszkvában is létrejött az első kommunista ezred, majd egymás után szerveződtek hasonló alakulatok Lettországban, Leningrádban és az ország minden részén. 1942-re ez a szervező tevékenység kiterjedt az Urálra és Szibériára is. A szerző a két dátum közötti időszakban létrejött legjelentősebb önkéntes alakulatokról rövid áttekintést ad.

Önkéntesekből néhány olyan speciális alakulatot is hoztak létre, mint az egyes városok, területek komszomolistáiból szervezett egységek. Ilyen volt pl. a moszkvai aknavetős ezred, amely később a 85. gárda-aknavetős lett. Önkéntes lányokból hozták létre az 586. vadászrepülő, az 587. bombavető, az 588. éjszakai bombavető ezredet, amelyek csaknem mind elnyerték a „gárda" elnevezést ugyanúgy, mint sok más önkéntes alakulat

is, amelyeknek harctevékenységét a legfelsőbb hadvezetés magas kitüntetésekkel honorálta.

A Sztálingrádnál aratott győzelem 30. évfordulójára írt cikkek közül megemlítjük *V.* GURKIN: „A bekerített hadseregcsoport megsemmisítése (A »Gyűrű« hadművelet számokban)" (2. sz. 34—42. o.) c. munkáját. 1943 január elejére kedvező körülmények alakultak ki a bekerített fasiszta csapatok megsemmisítéséhez. Ekkorra teljesen bezárult már a harapófogó, és eredményesen működött a légi blokád is. A németek által elfoglalt terület 1400 négyzetkilométer volt, hossza nyugat—keleti irányban 35 km. A szovjet csapatok külső arcvonala 200—250 km hosszan húzódott. Bár a felmentő kísérletek kudarcot vallottak, a német csapatok azért még jelentős erőt képviseltek annál is inkább, mert a harctevékenység decemberi szünete alatt mélyen tagolt, szilárd védelmet építettek ki. A bekerített erők megsemmisítésének feladatát a Doni Front kapta meg, amelynek K. K. Rokoszszovszkij volt a parancsnoka. 1942. december 27-én a Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállása elvetette a Doni Front által kidolgozott hadműveleti tervet és utasította, hogy egy háromszakaszos megsemmisítési tervet dolgozzon ki. Az első szakaszé részletesen elkészült, a másik kettőé menet közben alakult. A fő csapásmérő csoportosítás 19 km hosszú arcvonalon helyezkedett el és a következő erőkből állt: 13 lövészhadosztály, 3 tüzér- és 2 gárda-aknavetős hadosztály, 1 harckocsidandár, 8 harckocsiezred stb.

A támadásban nagy szerepet szántak a tüzérségnek és a légierőknek. (A tüzérségi előkészítés 55 percig tartott.) Miután a németek az ultimátumot elutasították, 1943. január 10-én reggel megkezdődött a támadás. Az arcvonalat sikerült áttörni és súlyos harcok folytak 11—12-én. Január 13-án és 14-én a szovjet csapatok átcsoportosították erőiket és 15-én megkezdődött a hadművelet második szakasza. Ennek eredményeképpen a megszállt terület 600 négyzetkilométerre csökkent le.

Január 22-én a szovjet erők az összes arcvonalakon támadásba lendültek, majd január 26-án kettévágták a bekerített csapatokat. A déli csoport január 31-én kapitulált, az északi február 2-án. A szerző 10 részletes táblázatot közöl, amelyek szemléletesen mutatják az erőviszonyok alakulását a harc különböző szakaszaiban.

Jelentős katonai-elméleti kérdés fejlődésének történetét dolgozza fel *A.* RADZIEVSZKIJ: „Az ellenség védelmének áttörése a háború második és harmadik szakaszában" (3. sz. 12—22. o.) c. tanulmánya. A háború második szakaszának elejére az ország katonai-gazdasági alapja megerősödött. A csapatok technikai ellátottságának javulása lehetővé tett egy sor szervezeti változtatást. A Legfelsőbb Főparancsnokság tartalékát képező tüzérségnél, amely ebben az időszakban csaknem 20 ezer lövegből és aknavetőből állt (a hadrakelt sereg tüzérségének kb. egy negyede), elkezdődött a nagy egységek szervezése. Nőtt a harckocsi és gépesített alakulatok száma és javult a szervezettségük. Hasonló változások történtek más fegyvernemeknél is.

Az 1942/43-as téli hadjárat a Sztálingrád alatti ellentámadással kezdődött, ahol az erők és eszközök összpontosításának elve már teljes határozottsággal mutatkozott meg olyan formában, hogy az áttörésre kijelölt irányban (két-három irányban) összpontosították két-három hadsereg erőit és a frontok rendelkezésében levő eszközöket. Az ellenség arcvonalával szemben jelentős fölényt sikerült biztosítani (gyalogság 2—3:1, tüzérség 3—4:1, harckocsi 3:1 stb.). A frontok hadműveleti felépítése egylépcsős volt, a hadseregeké rendszerint kétlépcsős. A hadseregek gyorsan mozgó csapataihoz harckocsi-, gépesített és lovashadtestek tartoztak.

A támadás menete azt mutatta, hogy az áttörés hadműveleti kérdéseinek megoldása az esetek többségében csaknem tökéletes volt, de az a tény, hogy a Hadügyi Népbiztosság 306. sz. parancsa alapján az összes harcászati egységeknél bevezették az egylépcsős szervezést, kritikus pillanatokat okozott egy sor helyen, mert sem az ezredeknek, sem a hadosztályoknak nem volt erejük a siker kifejlesztésére. A gyalogság rohamának feltartóztatása arra kényszerítette a parancsnokságokat, hogy idő előtt vessék be a gyorsan mozgó alakulatokat. Ennek következtében ezek jelentős veszteségeket szenvedtek (egyes esetekben a harckocsik 30 százalékát), ami csökkentette hatékonyságukat a hadműveleti mélység-

ben. A bekerített ellenség szétzúzásánál a védelem áttörésének módszerei már tökéletesedtek.

A továbbiakban a szerző részletesen elemzi, hogyan fejlődött tovább a védelem áttörésének módszere többek között azzal kapcsolatban, hogy 1943-tól az ellenség áttért a mélyen tagolt védelmi rendszerek kiépítésére. Ennek mélysége a hadseregcsoportok esetében elérte a 100 km-t is.

Végezetül a tanulmány összefoglalja, hogy a védelem áttörésével kapcsolatos elmélet és gyakorlat mennyit változott és tökéletesedett a háború kezdetétől a befejezésig.

A 3. számból megemlítjük még *V.* ANDRIANOV: „Partizán portyák" (3. sz. 30—38. o.) c., rendkívül érdekes adatokat tartalmazó írását. A Nagy Honvédő Háború idején többféle rendeltetésű partizánalakulatok működtek. Voltak regionális alakulatok, amelyek éppen a jó helyismeret eredményeként tudtak sikeresen működni, és ha valami ok miatt el kellett hagyniuk az általuk ismert körzetet, tevékenységük eredményessége csökkent. Ezeken kívül helyhez nem kötött alakulatok is voltak, amelyek különböző területeken működtek, és az egyik helyről a másikra való átvonulás közben igen hosszú portyákat hajtottak végre. Ezek tulajdonképpen a partizánmozgalom törzseinek mozgó tartalékait képezték Létezésük lehetővé tette, hogy a partizánharcban is alkalmazzák a hadművészet egyik legfontosabb elvét — az alapvető erők összpontosítását a főirányban. Ezek az alakulatok a harcok során nagy tapasztalatokat szereztek az új körülményekhez való alkalmazkodás terén, és így a háború befejező szakaszában sikeresen tudtak tevékenykedni az ország határain túl is. A szerző sok nevezetes portyát sorol fel, amelyeket Naumov, Melnyik, Fjodorov és Kovpak alakulatai hajtottak végre. Ezek közül is kiemelkedik Naumov alakulatának 1943. február 1. és április 6. közti portyája, amikor 65 nap alatt 2400 km-t tettek meg Ukrajna sztyeppés és erdős-sztyeppés területein a szumszki, poltavai, kirovográdi, ogyesszai, vinnyicai és zsitomiri területeken. Megjelenésük Vinnyica, a hitlerista főhadiszállás környékén nagy riadalmat keltett. Másik példaként meg lehet említeni Sukaev csoportját, amelyet Nyezsintől kb. 15 km-rel északra dobtak le. A csoport bázisán létrehozott alakulat végighaladt a Jobbparti Ukrajna és Nyugat-Ukrajna, valamint Lengyelország területén, átkelt a Kárpátokon, benyomult Csehszlovákiába és ott tevékenykedett a szovjet hadsereg megérkezéséig. Létszáma időnként meghaladta a 3500 főt, Csehszlovákiában pedig elérte a 6000 főt. Az alakulat a portya folyamán 10 700 km-t tett meg, többek között kisiklatott 206 szerelvényt és végrehajtott 832 más akciót. *(Lengyel István)*

VOJNOISTORIJSKI GLASNIK (Jugoszlávia) 1972. 1. sz. — A folyóirat e száma röviden megemlékezik a jugoszláv Hadtörténelmi Intézet negyedszázados jubileumáról és felsorolja az intézet által az 1946—1971. években kiadott fontosabb munkákat. — *Danilo* KOMNENOVIČ: „A Jugoszláv Nemzeti Felszabadító Hadsereg Hercegovina hadosztályának harcai a »Gömbvillám« (Kugelblitz) hadművelet folyamán a Lim és a Drina folyók mentén." (11—46. o.) 1943. november második felében a németek Hercegovina északi részén támadást indítottak a Jugoszláv Nemzeti Felszabadító Hadsereg itteni alakulatai ellen. A „Gömbvillám" hadművelet célja Hercegovina északi részének elfoglalása, s az itt harcoló jugoszláv erők megsemmisítése volt. A főcsapást a 7. (Prinz Eugen) SS-hadosztály mérte a Capljina—Nevesinje—Gacko vonalon. A hadosztályt a Hesch harccsoport és mintegy 500 csetnik is erősítette. A mintegy 2000 főt számláló Hercegovina partizánhadosztály feladata a támadó erők feltartása és a felszabadított területek magvának megvédése volt. A német támadás november 24-én kezdődött. Eleinte sikerült tért nyernie, de a partizánok kemény harcok árán mindenütt kitörtek a bekerítésből. A túlerővel szemben halogató harcot vívtak, rajtaütéseikkel, szívós védekezésükkel érzékeny veszteségeket okoztak a támadóknak. A mozgó háború viszonyai között különösen nehéz volt az utánpótlás megszervezése. Húsz napig tartó heves küzdelem után a németeknek sikerült elfoglalni Gackot, a Hesch-csoport pedig Bilacot fenyegette. A németek támadása végül is nem hozott eredményt, a partizánok visszafoglalták Gacko helységet. A németek jelentős veszteségeket szenvedtek. A

Hercegovina hadosztály megőrizte harcképességét, bár a számára is nagy veszteségeket jelentő harcok után át kellett szervezni. — *Gojko* MILJANIĆ: „Katonai vezetők képzése a Jugoszláv Nemzeti Felszabadító Hadseregben a második világháború alatt." (49—68. o.) A JNFH Főparancsnoksága a felkelés kezdeti szakaszában is nagy gondot fordított a parancsnoki állomány kiképzésére. Már 1941-ben több olyan intézkedést bocsátottak ki, amelyek szabályozták a tisztképzés célját és alapvető kérdéseit a különböző partizánegységekben. A képzés ekkor és a későbbiek során is messzemenően figyelembe vette a partizánháború sajátos viszonyait, s a leendő tiszteket mindenekelőtt a partizánharcok vezetésére képezték ki, de lerakták az alapokat a reguláris harc vezetésének megismeréséhez is. A hadsereg növekedése szükségessé tette, hogy szabályos tisztképző iskolákat állítsanak fel. Az igények gyors és alapos képzést kívántak meg, ezért a tanfolyamok rövidek és tartalmasak voltak. Az első iskolát Horvátországban 1942 februárjában szervezték meg, székhelye kezdetben Donji Lapac, majd később Bihać lett. Hasonló tisztképző iskolák és tanfolyamok szerveződtek Szlovéniában és a Vajdaságban is, mindenütt a helyi erők főparancsnoksága mellett, ezek közvetlen alárendeltségében. Az egyes hadosztálytörzseknél rövid, 15 napos továbbképző tanfolyamokat tartottak, s nagy súlyt helyeztek a politikai és a szaktisztek kiképzésére, illetve továbbképzésére is. 1942-től a háború végéig 36 tiszti iskolát és 223 tanfolyamot szerveztek és összesen 28 000 tisztet képeztek ki, akik nemcsak a felszabadító háború alatt, hanem azt követően is a jugoszláv hadsereg parancsnoki állományának gerincét alkották. — *Ivan* ANTONOVSKI: „A Jugoszláv Nemzeti Felszabadító Hadsereg alakulatainak és intézményeinek szervezése és fejlődése Kosovo és Metohija térségében a nemzeti felszabadító háború időszakában 1941—1945." (71—102. o.) Kosovo és Metohija környékén már közvetlenül a megszállás után megindultak a felszabadító harcok, a lakosság aktív támogatása mellett. Először két alakulatot szerveztek, amelyek olyan sikeresen tevékenykedtek, hogy már 1942-ben létrejött a Kosovo—Metohija felszabadított terület, amely végig a partizánmozgalom egyik jelentős központja maradt. 1943 áprilisában újabb alakulat szerveződött, a térséget pedig két hadműveleti zónára osztották. Miután Olaszország kilépett a háborúból, a harcok újult erővel lángoltak fel, a felszabadító mozgalom kiterjesztette működési körzetét és új alakulatokat, földalatti ellenálló csoportokat szervezett. 1943 decemberében már 20 területi parancsnokság tevékenykedett a körzetben. 1945 februárjában a fegyveres harcosok száma elérte a 40 000 főt. Kosovo és Metohija térségének partizánjai aktívan kivették a részüket a szomszédos területek felszabadító harcaiból is. — *Petar* VIŠNJIĆ: „A 342. német hadosztály és a 125. ezred harctevékenysége Észak-Nyugat Szerbiában 1941 őszén." (105—135. o.) Az 1941. évi vereség után szinte azonnal fellángolt Jugoszláviában az ellenállási mozgalom. Hitler 1941 szeptember 16-án elrendelte, hogy bármi áron le kell verni a jugoszláv nép ellenállását, hogy a megszálló erők egy részét kivonhassa. A hitlerista haderő azonban nem volt képes arra, hogy az ország egész területén egyidejűleg támadjon, ezért a terep adottságainak és egyéb tényezőknek figyelembe vételével Észak-Nyugat Szerbiában akartak csapást mérni a partizánokra. A támadás sikerét népellenes, barbár eszközökkel is elő akarták segíteni: foglyokat nem szándékoztak ejteni, minden elesett németért 100, minden sebesültért 50 túsz kivégzését tervezték stb. A főcsapást Šabactól délre a megerősített 342. hadosztály és a 125. gyalogezred mérte. Kisegítő irányokban a 704. és 718. megszálló hadosztályok, 6 usztasa-domobran zászlóalj és nedicsista csapatok is tevékenykedtek. Velük szemben a Macvai Partizánbrigád állott. A partizánok szeptember 22—23-án megtámadták Šabacot, de az ellenséges túlerő és a csetnikek árulása következtében vereséget szenvedtek. Szeptember 28-án a 342. hadosztály megkezdte támadását. A gyengén felszerelt és kis létszámú partizánegységek mindenütt szívós ellenállást fejtettek ki. A harcok egészen október végéig tartottak, amikor Krupanj, majd Valjevo elfoglalásával a németek elérték hadműveleti céljukat. A partizánok és a polgári lakosság jelentős veszteségeket szenvedett. 905 partizán esett el és 2685 elfogott partizánt vé-

geztek ki egyedül a 342. hadosztállyal szemben vívott harcokban, 22 775 polgári lakost tartóztattak le és közülük 21 604 főt koncentrációs táborokba szállítottak. A 342. hadosztály vesztesége 32 halott és 127 sebesült volt. — *Gligorije* STANOJEVIĆ: „Belgrád az 1716—1718. évi osztrák—török háborúk idején." (139—158. o.) A szerző a velencei levéltár dokumentumai és kiadott források alapján írta meg tanulmányát. 1716 júliusában a Savoyai Jenő vezette császári hadsereg Velence támogatására Belgrád térségében támadást indított a török csapatok ellen. A szerző gondosan elemzi a török hadsereg belső, strukturális gyengeségeit, elmaradott hadművészetét, a csapatok gyenge erkölcsi színvonalát stb. Ezzel magyarázható, hogy a császáriak augusztus 5-én Péterváradnál nagy győzelmet arattak a nagyvezér hadai felett. Az 51 000 gyalogosból és 27 000 lovasból álló osztrák csapatok 4500, a mintegy 200 000 nagyon vegyes harcértékű katonából álló oszmánok több mint 30 000 embert vesztettek. A következő év júniusában megkezdődött Belgrád ostroma. 1717. augusztus 16-án Savoyai Jenő megtámadta és szétverte a város felmentésére siető török hadakat, majd két nap múlva Belgrád helyőrsége is kapitulált. Befejezésül a szerző elemzi a háború hadművészeti tanulságait és bemutatja az osztrák győzelem távolabbi kihatásait. — *Branislav* GLIGORIJEVIĆ: „A katonai vezető körök szerepe az 1924. évi politikai válság »rendezésében.«" (161—185. o.) A tanulmány kiadatlan levéltári anyagok alapján készült, így sok eddig ismeretlen adatot közöl. Elemzi az 1924. évi politikai válság okait, amelyet az elmaradott gazdasági rendszerben és a demokrácia gyengeségében lát. A demokratikus alkotmánnyal szemben a reakció erői könnyen diadalmaskodhattak, mivel a katonai vezető körök támogatásával minden ellenakciót könnyű szerrel megakadályozhattak. — A tanulmányok mellett kisebb közlemények, recenziók, valamint a jugoszláv és a külföldi hadtörténelmi irodalom válogatott bibliográfiája egészítik ki a folyóirat e számát is. *(Viniczai István)*

WOJSKOWY PRZEGLAD HISTORYCZNY (Lengyelország) 1972. 4. sz. — *Alekszej* JEPISEV: „A Szovjet Fegyveres Erők a Szovjetunió megalakulásának 50. évfordulóján". (3—31. o.) Jepisev hadseregtábornok a WPH részére írt cikkében áttekinti a szovjet hadsereg megszületésének és fejlődésének alapvető időszakait, a soknemzetiségű szocialista államban betöltött funkcióját és 50 év alatt a szovjet haza védelmében és építésében elért eredményeit. — Az évfordulós cikkek sorába tartozik a következő cikk is: *Edward* BARSZCZ: „Féliksz Dzerzsinszkij katonai tevékenysége". (32—42. o.) A lengyel származású forradalmár tevékenységét 1895-ben kezdte a Lengyel Szociáldemokrata Párt tagja, majd vezetőjeként. Az 1905/07-i orosz polgári demokratikus forradalom idején a lengyel munkásosztály harcát vezette. Kiemelkedő szerepe volt a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmében, tagja volt a pétervári Szovjet Forradalmi Katonai Bizottságnak. Tevékenységének kevéssé ismert területe a katonai elméleti és szervező munka, melyet a tanulmány 1905-től követ végig, külön részletezve a polgárháború idején — Kolcsak és Gyenyikin ellen, az ellenforradalmi bandák leküzdésében, a hírszerzés megszervezésében elért sikereit. — *Zdzislaw* STAPOR: „A szovjet haderők strukturális és szervezeti átalakítása a 20-as években". (43—80. o.) A szovjet állam politikai és gazdasági fejlődésébe ágyazva állítja előtérbe a katonai problémákat, s mutatja 1921—1929 között a Vörös Hadsereg felmerülő szervezeti átalakításának szükségességét és az átalakítás főbb periódusait. 1921—1923 között a Központi Bizottság határozatára leszerelték az idősebb korosztályúakat, majd a szocialista haza védelme és építése követelményeinek megfelelően hozzákezdtek a katonai reformok megvalósításához — egy speciális bizottság felállításával, élén M. Frunzéval. A tanulmány részletesen ismerteti a területi, személyi átszervezéseket, s az egyszemélyi vezetés bevezetését a Vörös Hadsereg valamennyi fegyvernemének és alakulatánál. — *Wincenty* IWANOWSKI: „A Knoll-Kownacki hadműveleti csoport harcai a német XVI. páncéloshadtesttel 1939. szeptember 16—17-én". Befejező rész. (81—130. o.) A Bzuránál szeptember 17-én folytatott harcok részletes leírása után elemzi és meg-

kísérli értékelni a lengyel és német haderők helyzetét, tevékenységi lehetőségeit, erkölcsi és anyagi feltételeit, historiográfiai áttekintését is adva a Bzura melletti ütközetnek. A második világháború első hadjáratából levont hadművészet-történeti tanulságai ma is figyelemreméltóak. — *Mieczyslaw* MOCZAR: „Az út haza: a legrövidebb éjszakán és leghosszabb napon". (131—164. o.) 1941. június 22.: a Szovjetunió elleni háborúba lépés éjszakája és napja — egy visszaemlékezés részleteként. — *Ryszard* GDULEWSKI: „A Gwardia Ludowa és Armia Ludowa Központi Fegyverkezési Laboratóriumának történetéből". (165—186. o.) Gdulewski a Gerlach lőszergyárban dolgozott 1940 októberétől, szervezte a marxista csoportok munkáját, majd 1942 őszétől a GL és AL Központi Felszerelési Laboratóriumának munkáját vezette. A szabotázs-diverzáns akciók harci módszereinek és eszközeinek fő szervezője és kidolgozója volt. Visszaemlékezésében a legkülönbözőbb műszaki eszközöknek, vasúti szabotázsakciók robbanóeszközeinek a leírását adja, valamint a laboratórium munkája beindításának, szervezetének bemutatását. — *Józef* SOBIESIAK: „Az UPA-bandák elleni bevetésben, 1947-ben". (189—199. o.) A háború befejezése nem jelentett békét Lengyelországban. Reakciós bandák garázdálkodtak az országban és támadtak a békés emberekre. A 35. gyalogezred volt parancsnoka írja le visszaemlékezésében a fasiszta UPA-bandák ellen, a népi hatalom védelmében folytatott harcok egy epizódját. — *Tomasz* SZAROTA: „A »V« — győzelmet jelent. A pszichológiai háború történetéhez, 1941—1945-ben". (200—209. o.) A folyóirat e számának egyik legfigyelemreméltóbb tanulmánya, mely a második világháború egy sajátos hadműveletével, a londoni rádió által szervezett „V" akcióval foglalkozik. A fasizmus feletti végső győzelembe vetett hit, a németek elleni gyűlölet táplálta és hívta életre a földalatti harcot a németek járma alatt nyögő, megtámadott európai országokban. A szövetségesek propaganda harcának eszméje 1941 januárjában született a BBC, az angol rádió munkatársai körében, akik szimbólumukként a Victoria — győzelem jelszó „V" betűjét választották, s ennek jegyében kezdték meg három irányú tevékenységüket: az európai ellenállási mozgalom keretében, a goebbelsi propaganda ellen és a megszállt területek tájékoztatására. Egyre több plakáton jelent meg a „V" betű, egyre több adásban a londoni rádió szignálja, Beethoven V. szimfóniájának első akkordjaival. A brit rádióháború akcióit, a német ellenpropaganda lépéseit, a „V" akció nemzeteket és népeket mozgósító hatását ismerteti a tanulmány. — *Franciszek* SKIBINSKI: „Hadjárat, ütközet, hadművelet" (210—234. o.) címen folytatódik a Vitarovatban a hadászati alapfogalmak hadtörténeti megvilágítása, elemzése és a hadtudomány klasszikusai által adott definíciók összegezése, valamint ezek összevetése a mai értelmezésekkel. — *Igor* BLAGOWIESZCZANSKI: „Fejtegetések a 2. lengyel hadsereg tüzérségéről" (235—264. o.) A 2. lengyel hadsereg tüzérségének a luzycei hadműveletben folytatott harctevékenységével kapcsolatosan vizsgálja a tüzérség szervezési struktúráját, harcászati-technikai eszközeit, a tüzérségi felderítés célkitűzéseit, a tüzérség vezetését, harckiképzését, személyi állományát, a lőszerellátás helyzetét, a személyi és anyagi veszteségek statisztikai adatait. *Jan* WIMMER: „A lengyel hadtörténelem. Kísérlet helyzetének értékelésére." (337—340. o.) A lengyel tudományok 1973. évi kongresszusa előkészítésével kapcsolatban ismerteti a történelmi szekció keretében megalakult középkori és új-, valamint legújabbkori hadtörténeti bizottságok összetételét, és e bizottságok feljegyzései alapján próbál összefoglaló képet adni a lengyel hadtörténeti kutatások helyzetéről, problémáiról és a javaslatokról:

I. A személyi problémák keretében ismerteti a közép-, új-, valamint legújabbkori hadtörténelemmel foglalkozó kutatók számarányát, kutatási területét, megoszlásukat a hadseregnél és a polgári életben, tudományos fokozatukat, s a jelenleg munkában levő disszertációk témáit.

II. A szervezeti kérdések keretében a kutatások koordinálásával, a Lengyel Hadtörténeti Intézet Tudományos Tanácsával, a lengyel történeti ismeretterjesztő társulat és a lengyel hadtörténelmi folyóiratok (Wojskowy Przegląd Historyczny, Studia i Materialy do Historii Wojskowosci) szerepével fog-

lalkozik — mint a kutatások ösztönzőivel.

III. A kutatások helyzetét és a követelményeket vizsgálva értékeli az eddigi kutatásokat, összeállítja a kutatandó témaköröket és felveti a külső kapcsolatok felvételének szükségességét.

Eseménykrónika, szemle-rovat és újabb második világháborús bibliográfia zárja a folyóirat 1972. évi utolsó számát. *(Windisch Aladárné)*

MILITÄRGESCHICHTE (Német Demokratikus Köztársaság) 1972. 6. sz., 1973. 1. sz. — *Heinz* HELMERT: „A Kommunista Kiáltvány és a forradalmi katonapolitika" (1. sz. 5—15. o.) A proletariátus osztályharcának tanulmányozása révén jutott Marx ahhoz a felismeréshez, hogy a proletariátusnak hatalma kivívásához önálló katonapolitikával kell rendelkeznie. A Németország Kommunista Pártjának követelései című röplap már az általános népfelfegyverzést követeli. 1850-ben pontos megfogalmazást nyert az a nézet, hogy az egész proletariátust el kell látni puskákkal, lőszerrel, el kell érni hogy a reakciós Bürgerwehr helyébe forradalmi gárda lépjen. A Kommunista Kiáltvány a tudományos kommunizmus első programszerű dokumentuma. — *Werner* BETHGE—*Werner* BRAMKE—*Kurt* FINKE: „A Német Kommunista Párt katonapolitikájának alapvonásai 1919—20-ban" (1. sz. 41—51. o.) A katonapolitika a párt összpolitikájának egy része. Marx és Engels a politikai vezetés elsődlegességét hangsúlyozta a katonai stratégiával és taktikával szemben. Az első világháború elvesztése után a fasizmus a belpolitika terén összpontosította erőit és ez az osztályharc élesedését eredményezte. A kommunista párt követelései ekkor az ellenforradalmi csoportok lefegyverzése, a burzsoázia fegyvereinek elkobzása, azok átadása a munkástanácsoknak, üzemi fegyverkészlet létrehozása, a munkások és alkalmazottak közti szétosztása, munkásőrsereg szervezése, politikai foglyok szabadon bocsátása stb. volt. A katonapolitika célja ebben az időben: a Kapp-puccs leverésével elért vívmányok megvédése, a munkásosztály egészének mobilizálása és a fasizmus elleni harcra való felkészítés. — *Wolfgang* KERN: „A Reichswehr és a fasiszta diktatúra stabilizálása 1933—35-ben" (6. sz. 687—694. o.) Mint minden imperialista hadsereg, a Reichswehr is a monopolburzsoázia kül- és belpolitikájának eszköze volt, amely az első világháborút lezáró békeszerződések és a Nagy Októberi Szocialista Forradalom vívmányai ellen irányult. 1933-ban Hitler a Reichswehr feladatát a belső rend biztosításában jelölte meg, de alig néhány hónap után világossá vált, hogy a fasiszta rezsim támaszát kívánja kiépíteni ezen a területen is. Elbocsátotta a vezető pozíciókból a számára megbízhatatlan elemeket, valamint azon személyeket, akik a Reichstag-égés megszervezéséről tudtak. A Reichswehr fokozatosan átalakult Wehrmachttá, amely biztos támasz volt a fasiszta államgépezet kezében. — *L. P.* KOZLOV: „A szovjet nép erőfeszítése a fasiszta csapatok szétzúzására Sztálingrádnál" (1. sz. 16—27. o.) A fasiszta csapatok szétzúzásának gigászi feladatát a szovjet hadsereg látta el, amely 1941—42 telén megalapozta a teljes győzelmet. A szovjet nép a legteljesebb erkölcsi támogatás mellett fegyverrel a kézben is bekapcsolódott a honvédelembe, főleg a veszélyeztetett frontszakaszokon. Az iparnak haditermelésre való átállítása után műszakon túl is termeltek fegyvereket, lőszert a front számára. A párt vezetésével megalakult és a harcokban megszilárdult a nép és hadsereg egysége. — *Witold* BIEGANSKI: „Lengyelország hozzájárulása a népek fasizmus felett aratott győzelméhez" (1. sz. 28—40. o.) A lengyel hadsereg 35 napon keresztül élethalál harcát vívta és nem várt ellenállásával jelentős veszteségeket okozott a fasiszta seregnek. Az emigráns lengyel katonai erők nyugati bázisa Anglia és Franciaország volt, ahol a háború folyamán mintegy 300 000 katona harcolt és több mint egyharmada hősi halált halt. Jelentős volt a polgári lakosság ellenállása, mely hírszerzés, hírközlés, röplapterjesztés stb. mellett erőteljes partizánharcban nyilvánult meg Lengyelországban és Európa más országaiban. Az antifasiszta ellenállási mozgalom csúcspontja azonban a lengyel kötelékek felállítása volt a Szovjetunió területén, amelyek katonai és politikai jelentőségüknél fogva az új demokratikus állam megszilárdulásának

legbiztosabb támaszai lettek. Lengyelország anyagi és emberáldozatai révén igen jelentős helyet foglalt el a Hitler-ellenes koalícióban. — *Helmut* FESSEN: „A Hukbalahap partizántevékenység a Fülöp-szigeteken 1942—53 között. Lehetőségek és határok" (1. sz. 56—62. o.) 1942-ben a kommunista párt felhívására alakultak a partizáncsoportok a japán hódítók elleni harcra, a nemzeti egység és hazafias szellem ébrentartása érdekében. A partizánok vasfegyelmet tartottak és a lakosság támogatását élvezték. Fegyvereiket a japánoktól zsákmányolták. A gerillafalvakban történt a tartalékcsapatok kiképzése. 1943-ban az amerikai partraszállás után folytatták harcukat az amerikabarát kormányok ellen, de a jelentős amerikai segély következtében elszigetelődtek, a csoportokat lassan felszámolták. Vereségük oka az volt, hogy a legerősebb kapitalista hatalommal szemben harcoltak. Ma a Fülöp-szigeteken amerikai katonai támaszpontok vannak. — *Helmut* SCHNITTER: „A területi védelem fejlődése a XVI—XVII. századi német tartományokban". (1. sz. 63—71. o.) A zsoldosseregek mellett a fejedelmi haderőknek fontos részét alkották e polgári lakosságból alakított területi védelmi csapatok, amelyeket veszély esetén besoroltak a haderőbe. Fegyvereiket maguknál tartották, saját kapitányaik gondoskodtak a csapatok kiképzéséről, saját szabályzataik alapján. A németalföldi szabadságharcban alakult védelmi csapatok eredményesen működtek a harmincéves háborúban. Az abszolutista rendszer biztos támaszai voltak, mégis fontos láncszemet alkotnak a haladó honvédelem kialakulásában. — *Jörg* IRMSCHER—*Helmut* SCHNITTER: „Leonardo da Vinci, a művész és hadmérnök" (6. sz. 694—702. o.) A halhatatlan művészi alkotások létrehozója, akárcsak kiváló kortársai Dürer, Kopernikus, Morus stb., állást foglalt kora legalapvetőbb kérdéseiben is. Olaszország egyesítését szem előtt tartva hadmérnökként hadseregfejlesztési tervekkel is foglalkozott. Tervezett hadi-hidakat, hajítógépeket, ágyúkat, erődítési rendszereket, az utánpótlásra, fegyver- és lőszerkészítésre vonatkozó fontos javaslatai meg is valósultak. — *Albert* CHARISIUS: „A nyugatnémet imperializmus NATO-politikájának alapvonásai". (5. sz. 401—410., 6. sz.. 662—674. o.) Bonn NATO-politikáját a nyugatnémet imperializmus stratégiai helyzete határozza meg, amely a második világháború után revansista és expanziós politikai programban realizálódott. Az 1955-ben megválasztott tagország törekvése egyértelműen az imperializmus integrációjának előmozdítása volt. Erőkiegyenlítéssel magyarázzák az amerikai kötelékek jelenlétét Európában, mely egyúttal az elrettentést is szolgálja. Céljuk, hogy a NATO politikai eszközé váljon. A Bundeswehr ma is a legerősebb NATO-hadsereg a kontinensen, amelynek fejlesztéséhez az uralmon levő kormányok mindig készségesen hozzájárulnak, hiszen a finánctőke érdekeit képviseli. — *Stanisław* GAC: „A lengyel hadsereg fejlődése 1949—70 között". (6. sz. 651—661. o.) Az 1955-ben alakult Varsói Szerződés komoly feladatokat rótt a lengyel hadseregre. 1950-ig a szárazföldi haderő állománya 40%-kal, ezen belül a gépkocsizó lövészeké 25%-kal emelkedett. Megváltozott a hadsereg szervezése, kiképzési rendszere az új fegyverrendszerek meghonosodása során. Nagy gondot fordítottak a tüzérség és haditengerészet kiépítésére, mely szovjet fegyvereket és felszerelést kapott. A légierő főleg vadászbombázókkal gazdagodott. 1950—54-ben a háborús veszély fokozódásakor főleg a páncélos fegyvernem fejlesztésén volt a hangsúly. 1956-ban a személyi kultusz felszámolása után a hadsereg átszervezése volt a feladat, a rakéta haderőnem felállításával, jelentős gépesítéssel és a szervezés javításával létszámcsökkentés mellett is fokozható volt hadműveleti értéke. A gyakorlattal párhuzamosan magas szintű hadtudományi feldolgozó munka is folyt. Az 1957—70 közötti időszakot a reformok jellemzik, amelyek eredménye, hogy a Lengyel Néphadsereg ma a kontinens legmodernebb hadseregei sorában helyezkedik el és biztos támasz a honvédelemben. — *Alfred* VOERSTER—*Hans* WEIGT: „A Nemzeti Néphadsereg szárazföldi haderői harckiképzésének néhány problémája". (6. sz. 675—686. o.) 1956—57-ben új fejezet kezdődött a harcászati kiképzésben, mely főleg a gépesített lövész- és páncéloshadosztályokat érintette. A csapatok szervezésé-

sében, fegyverzetében végbement változások módosították a kiképzés tartalmát, formáját és módszereit. A szárazföldi csapatok felkészítésének gyorsaságát az akkori politikai helyzet indokolta. Az 1950-es évek végén fokozott szerephez jutottak az Egyesített Fegyveres Erőben. 1961-ben a szovjet és német egységekkel együtt megtartott közös gyakorlat azt bizonyította, hogy a kiképzés eredményes volt, a fegyverbarátság jegyében jó harci kollektívák jöttek létre. — A katonai hagyományok fejezetben a hadtudomány nagy német klasszikusáról, Scharnhorstról (6. sz. 709—717. o.), valamint a haladó német katonai hagyományok másik jeles képviselőjéről, Richard Gladewitzről, a spanyol szabadságharc veteránjáról olvashatunk (1. sz. 72—87. o.). Mindkét szám közöl bibliográfiát a hadtörténeti irodalom köréből. *(Rákóczi Katalin)*

KRÓNIKA

BESZÁMOLÓ A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT EGRI TANÁCSKOZÁSÁRÓL

(1973. JÚLIUS 4.)

Az utóbbi években Eger számos hazai — tudományos rendezvény színhelye. A nagy múltú, gazdag történelmi hagyományokkal rendelkező város nem egy tudománynak, mindenekelőtt azonban a társadalmi-történeti tudományok munkatársainak ad pódiumot, akik szocialista társadalmunk iránti felelősség tudatában keresik, kutatják és vitatják a szocialista tudatformálás bonyolult feladatait s azok megoldásának útját.

A Magyar Történelmi Társulat idei vándorgyűlése két hagyomány szerencsés találkozása volt: a tudományos találkozók városának hagyománya összekapcsolódott a társulat évtizedekre visszamenő hagyományával, a történész vándorgyűlésekkel, amelyek a magyar történelemtudomány adott időpontban legfontosabbnak ítélt elvi és gyakorlati kérdéseinek felvetésével nem ritkán a következő évek tudományos alkotó munkájának inspirálójává, sőt meghatározójává váltak.

Az elmúlt évek történész vándorgyűléseinek mindmegannyi fontos témája (üzemtörténeti kutatások, művelődéstörténet, a korszerű történelemtanítás tartalmi kérdései, a történelmi műveltség fogalma) ezúttal a történelmi műveltség összetevőinek, eszközeinek vizsgálatával bővült, közelebbről annak a kérdésnek a felvetésével s lehetőség szerinti megválaszolásával, hogy a történelmi tudat köztudattá válásának processzusában a mit? és hogyan? kérdés összefüggései napfényre kerüljenek. A történelmi tudat (s természetesen a hamis történelmi tudat is) része az általános ideológiai képnek, illetve szintnek. Mindebből következően alapvető kérdés a történetírás tudományos hitelessége és a történetírás által felszínre hozott ismeretek közkinccsé tétele.

A tudományos hitelesség nehéz örökséggel terhelt, a szektás-dogmatizmus voluntarista szemlélete és gyakorlata, s a nyomában annak ellenpólusaként megjelenő nacionalizmus (és kozmopolitizmus) nemcsak a hitelességet, tehát a tudományosságot kérdőjelezte meg, hanem a bizalmat is megrendítette.

A marxista történetírás tudományosságát és erejét azonban mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy az utóbbi évek termése mindinkább mentes az effajta hibáktól, s a történettudomány tudatformáló szerepe egyre teljesebbé, hatása egyre gyümölcsözőbbé válik. A történeti ismeretek széles körű elterjesztése, azaz a tudományos népszerűsítés, közelebbről az a folyamat, amely az ismereteket közérthető formában eljuttatja a dolgozó tömegekhez, a modern tömegkommunikációs lehetőségek szinte példátlan fejlődésének időszakában tudományos és kulturális életünk kiemelkedő jelentőségű kérdésévé lépett elő. Napjaink tudományos ismeretterjesztése, amely a tömegkommunikációs lehetőségekkel bátran él, egy sajátos szintet, helyzetet mutat, amelyről gyakran fogalmazódnak meg ellentétes ítéletek. Az ítéletek megfogalmazódásának reális alapjai vannak. A Magyar Történelmi Társulat éppen a tanácskozás megrendezésével akarta a tudomány és a tudományos népszerűsítés szakembereit ösztönözni arra, hogy e rendkívül szövevényes kérdést megválaszolják s az elkövetkezendő évek teendőit meghatározzák, kialakítsák.

Az elmondott gondolatok, amelyek

Vass Henriknek, a társulat alelnökének, s Fekete Györgynek, Eger város tanácselnökének üdvözlő szavait uralták, a tanácskozás — Berend T. Iván főtitkár és Szabolcs Ottó főtitkárhelyettes készítette bevezető előadásában szakszerű kifejezést nyertek, s jó alapot szolgáltattak a háromnapos vándorgyűlés magas színvonalú vitáihoz.

A vitaindító előadás nyomatékosan hangsúlyozta a történettudomány hagyományos nemzeti tudomány jellegét és tudatformáló szerepének kiemelkedő voltát. A történettudomány hazánkban nemcsak a legnépszerűbb tudományágak egyike, mely nemegyszer hatásosan elégíti ki a színvonalas szórakoztatás igényeit, hanem más társadalmi tudományok — és gyakran a politika is — történeti formában jelentkeznek aktuális problémáikkal. Napjaink marxista történettudománya a társadalmi elvárásokkal szemben általában és részletekben is megfelel. A tudományos kutatómunka s annak eredményeit rögzítő történetírásunk — amely átfogja az őskor, középkor, új- és legújabbkor legfontosabb területeit — nemzetközileg is kiemelkedő színvonalat képvisel. Számunkra azonban mégis az a legfontosabb, hogy a szorgos munka eredménye, a tervezett 10 kötetes összefoglaló mű, nem is a távoli jövőben a magyar nép közkincsévé válik. Ha ez a tény a jövőre nézve megnyugtató is, nem mehetünk el a ma problémái mellett. Jóllehet munkáink közzététele a kiadók áldozatkészsége nyomán folyamatosan biztosított is (s itt az egyes kiadók nagyjelentőségű sorozatai külön kiemelkedők), sok nehézséggel küszködő területnek tűnik a történeti ismeretek közérthető formában való eljuttatása a széles dolgozó tömegekhez. A tudományos népszerűsítésnek számos akadállyal kell megküzdenie, melyek egyike a történettudomány egyes képviselőinél jelentkező arisztokratizmus és konzervativizmus, amely az ismeretterjesztéstől magát a tudományt, illetve a tudományosságot félti s az ismeretterjesztést gyakran egyenlősíti a vulgarizmussal. Őszintén meg kell mondani, hogy az ilyen beállítottságnak egyik táptalaja a szerzői honoráriumrendszerben is keresendő, amely csak olyan művet ismer el tudományos értékűnek, amely hatalmas jegyzetapparátussal rendelkező nagy monográfia. Ebből az állapotból törvényszerűen következik, hogy hazánkban történelmi esszék, rövid történelmi összefoglalók alig készülnek, s pl. a tankönyv, amely százezrek kezén fordul meg, nem tekinthető tudományos terméknek. Ezek után nem nehéz eljutni annak megállapításához sem, hogy a tv-ben, rádióban való szereplés nem valami különösen magasra tartott tudományos produkció. Ez a körülmény már csak azért is megengedhetetlen, mert korunk társadalmi közgondolkodásának irányításában a tv, rádió és a film primer szerepet játszik, és hatása közvetlenebb, mint a leírt művé; az arányok áttolódása az olvasásról a nézésre (és hallásra), az ebből adódó konzekvenciák mielőbbi levonására sürget.

A tudomány és tudományos népszerűsítés egymás mellettisége, sőt egymással való szembeállítása a hamis tudati elemek megrögződésének járulékos eleme. Holott nyilvánvaló, hogy ezen elemek száműzése a legfontosabb, napirenden levő feladat, a marxista történelmi tudat tömegméretű kialakításával együtt, amely csak a tudomány és tömegkommunikáció közös erőfeszítésének gyümölcseként születhet meg.

A kibontakozó vita számos tanulsággal szolgált. Mindenekelőtt az tűnt ki, hogy a tudós és sikeres népszerűsítő történész szerencsés ötvöződése az alkotóban nem mindig adott. De ha egy tudósnak nem is vethető szemére az ismeretterjesztés képességének és készségének hiánya, nem vádolható vulgarizálással az sem, aki a történelmi valóságot és igazságot a „közérthetőség" szintjén adja tovább a tudományban kevésbé járatos embereknek. Sőt azt kell mondani, hogy a tudományos eredmények közérthető kifejezése és közvetítése a tudományos tevékenység egyik ága, tudományos műfaj. A vándorgyűlés által megfogalmazott ezen alapelv helyessége a tömegkommunikációs eszközök és műfajok értékelésével kapcsolatos, további vitákban igazolódott és megerősítést nyert.

A tanácskozás részvevői elsőnek a televízióban folyó ismeretterjesztés kérdéseit vitatták meg. Egyöntetű volt az a megállapítás, hogy a televízió ismeretterjesztő sorozatai a történelmi

tudatformálás hatékony eszközeinek bizonyultak, s eredményességük nemcsak az iskolai történelemtanításban, hanem az iskolán kívüli népművelésben is lemérhető. A vitában az iskolai televízió munkája is elismerő méltatást kapott. Az iskola tv napjainkban egyre inkább megszabadul a kezdeti tapasztalatlanságból fakadó nehézségektől s hasznos segítője a legérzékenyebb kor, a serdülő ifjúság tudata alakításának. Mindeme megállapítás azonban korántsem fedheti el előlünk a történelmi tényanyag, folyamatok, törvényszerűségek tudásának olykor elkeserítő hiányosságait, amelyeket a végzett szociológiai felmérések adatai demonstrálnak. Meg kell keresni a módot az ismeretterjesztés e műfaja mennyiségi és minőségi követelményszintjének emelésére, amely csakis a történettudósok, tv- és filmszakemberek, a népművelés dolgozói és a pedagógusok összehangolt munkájának eredője lehet.

A történelmi tudatformálás egészen sajátos kérdéseit veti fel a művészeti alkotás, legyen az film vagy irodalmi mű. A vándorgyűlés második napján bemutatott film, a *Hideg napok* (Kovács András és Cseres Tibor alkotása) kiváló példája annak, hogyan lehet egy művészi alkotást a nemzeti önismeret és önvizsgálat szolgálatába állítani. A film a maga eszközeivel nemcsak egy adott történelmi kor valóságának megelevenítésére alkalmas, hanem a történelmi igazság feltárásaira is. Mindennek feltétele a marxista tudományosság igénye, amelynek talaján, a művészi intuició és ábrázolás a történelmi valóság-igazság magasfokú megjelenítésére képes. Az elmúlt évtizedekben született történelmi filmek, azaz a történeti múlttal foglalkozó művészfilmek, bármily kategóriába is sorolhatók, csak akkor lettek maradandó értékűek, ha ezen követelménynek megfeleltek. [A vándorgyűlésen tartott figyelemreméltó referátumában Lackó Miklós az eddigi történelmi filmeket négy kategóriába sorolta: a népi szemléletű filmek (a súlyos történelmi örökséget ábrázolók), a történelmi parabolák (pl. Szegénylegények) és a szigorú kötöttséggel szakító filmek (pl. Fotográfia) jelzik a szocialista filmgyártás ilyen tárgyú filmjének fejlődési szakaszait.]

A művészi történelmi filmek mellett az ún. történelmi oktatófilmek a filmnek, mint tudatformáló eszköznek más lehetőségeit használják ki. Ez utóbbiak speciális feladatairól a hadtörténészek részéről felkért hozzászóló, Farkas Márton beszélt korreferátumában. Az oktatófilmek mindenekelőtt az iskolai történelemtanítás nevelési és didaktikai célkitűzéseit elégítik ki, s így felépítésük szigorúan a tanterv és tanórák (közelebbről az összefoglaló és ismétlő-rendszerező órák) követelményeinek van alárendelve. Amellett a történelmi hitelesség maradéktalan érvényre jutása érdekében forrásként az egykori híradó és dokumentumfilmeket használják fel. A kettős követelmény megvalósulása rendkívüli nehézséggel jár, amit csak fokoz a használható filmanyag korlátozott és technikailag ki nem elégítő volta. Mégis, úgy tűnik, hogy az oktatási szerveknek több mint 10 éve elindított nagyjelentőségű kezdeményezése, amely a filmeknek ezt a típusát megteremtette, a történelemtanároknak az egyik legjobban felhasználható szemléltető eszközt adta a kezébe. A mondott időszakban elkészült 9 történelmi oktatófilmmel kapcsolatos tapasztalatok ugyanakkor kialakították a történelmi oktatófilmek tárgyköre bővítésének és az ún. kombinatív óratípus didaktikai követelményeinek megfelelő film létrehozásának igényét.

Míg a film és a tv a műfaji kísérletezgetések szükségességének van alávetve napjainkban, a kísérletezgetésekben ma legkevésbé érintett területe a rádió. A rádió történelmi adásai több mint két évtizedes múltra tekinthetnek vissza s metodikájuk az adások folyamatossága és rendszeressége lévén ma annyiban tekinthető kialakultnak, hogy a visszajelzések szerint a jelenlegi követelményszintnek megfelelő. Az első időket a riport előtérbe helyezése jellemezte — egy szaktörténész és egy riporter beszélgetésére korlátozódott az adás. Ma ezt a formát két szaktörténész kötetlen eszmecseréje váltotta fel — meghatározott kérdésről. Úgy tűnik, a hallgató és a tudomány szempontjából egyaránt ez a legjobb forma. A rádió kedvelt műsora a történelmi magazin, amelyben a kutatás legújabb eredményeiről szerezhet tudomást a hallgató. A magazin

létjogosultságát sokan megkérdőjelezik, úgy vélik, hogy a hallgatóság számára elsősorban csak végleges, minden részletkérdésben tisztázott tudományos eredmény közvetíthető. Ha e felfogással nem is lehet egyetérteni, hangsúlyozni kell a hipotézisszerű eredmények közlésének veszélyét. Nem kétséges, hogy a veszélyek elkerülésének egyik biztosítéka az a szakember gárda, amely több éve nagy szakértelemmel végzi a rádió tudományos népszerűsítő munkáját. A kellő tudományos színvonal fenntartása mellett napjainkban előtérbe kerül az említett gárda kiszélesítésének igénye, mert az adások sokszínűségének, tematikai bővítésének lehetőségét rejti magában.

Míg a tv, a film és a rádió tudatformáló tevékenységével kapcsolatos vitákban a műfaji problémák kerültek előtérbe, a sajtó történeti ismeretterjesztő munkájával kapcsolatosan élesen fogalmazódott meg az a dilemma, hogy ti. miképpen feleljenek meg egyszerre az ismeretterjesztő fórumok a tudomány és a közvélemény kívánalmainak, hogyan tegyék egyszerre hitelessé, közérthetővé és politikussá mondanivalójukat. A sajtó területén ez a dilemma különösen érezhető. Adódik talán abból is, hogy az újságírás és a történettudomány művelése külön szakma, s csak kevés lap rendelkezik olyan munkatárssal, aki egyben történész is. A figyelemfelkeltést, az olvasó orientálását ugyanakkor megszabhatja a lap sajátos profilja is. (A Népszabadság pl. elsősorban a munkásmozgalmi témájú könyveket részesíti előnyben.) De előfordul, hogy egyes művek a napi sajtóban nehezen ismertethetők, jóllehet azok mögött igen komoly tudományos teljesítmény áll (pl. bibliográfiák). A megoldás talán az volna, ha a jövőben a szakember — újságíró kapcsolat elmélyülhetne. A megoldás lehetőségeit ki kell munkálni, amelyekre vonatkozólag kölcsönös viták sorozata szükséges. A vándorgyűlés csak elindulásnak tekinthető, a kérdések felvetésétől még messze vagyunk azok megválaszolásáig.

A történeti irodalom és a történettudomány közötti kapcsolat került a vita középpontjába *Nemeskürty István* Requiem egy hadseregért című könyvének vitája során. A szerző — mint ezt vitaindítójában is kifejtette — műveiben a magyar történelem nagy tragikus sorsfordulóit kívánta feldolgozni és tiltakozni az eleve elrendeltség téveszméje ellen. Mindezt, mint irodalmár, nem tudományos egzaktsággal, hanem a szépirodalom sajátos metodikai és formai, érzelmekre ható eszközeivel kívánta megvalósítani, amiért is megköszönve a történészek kritikáját, egyben felmentését kérte, amennyiben szóbanforgó műve a történettudomány követelményeinek nem mindenben tesz eleget.

A magyar hadtörténészek közül felkért hozzászólóként Tóth Sándor mondta el a művel kapcsolatos kritikai észrevételeit. Bevezetőjében hangsúlyozta, hogy a műalkotás létrejötte után önálló, alkotója akaratától független életet él, és tudatformáló hatása nem mindig van szinkronban az alkotó szándékával.

Nemeskürty István könyve kapcsán is ez a helyzet. A könyv nyomán vannak, akik a jogos elsiratást megdicsőítéssé szeretnék változtatni, mások az elsíratás jogosságát is vitatják és megkérdőjelezik az író szándékának helyességét.

Az érzelmi viharkeltés oka a téma alkalmassága mellett elsősorban a műfaji tisztázatlanság és az írói módszer. A történelmi valóság konkrét ábrázolása, a történelmi hitelességre való törekvés azt követeli, hogy a tényeket saját, valóságos összefüggésükben mutassuk meg, nem pedig önkényes csoportosításban, s az író ne hagyja figyelmen kívül a tudomány elért eredményeit. Igaz, a téma részletes tudományos feldogozása még nem történt meg, de már kikristályosodtak a megítélés kritériumai, s ezek nem mellőzhetők.

Nemeskürty István katonai szakszempontból vizsgálja a témát, s ezzel leszűkíti a valóság sokrétűségét. Pl. a tisztikarban volt németellenesség nem antifasizmusból táplálkozott, hanem nacionalizmusból fakadt és antikommunizmussal, szovjetellenességgel párosult. Ez megbénította őket, mert nem akarták gyengíteni Németország háborús erőfeszítéseit, nem akarták nehezíteni a Wehrmacht helyzetét. Megítélésüknél ez az alapvető szempont nem hiányozhat. Jány, Stomm, de 1944 őszén Miklós Béla szerepe e nélkül nem érthető meg. A felelősség kérdé-

sében nem feledhető azonban a lehetőség megítélése sem. Jány és társai részletintézkedéseikben nem tehettek semmit az elöljáró német parancsnokok akarata ellenére, hacsak nem akarták vállalni a szakítás és a teljes szembefordulás kockázatát. Ezt pedig egyetlen magyar tábornok sem tette.

A második világháború a magyar katonák nagy próbatétele volt. Korábban örök érvényűnek ismert kategóriák tartalma fordított értelmet nyert. A katonatömegek előtt lassan kezdett világossá válni, hogy az igazi nemzeti érdek osztályalapon fejeződik ki. A felismerés kínos és hosszú folyamat volt, amely még a háború végéig sem fejeződött be. Ezért nem lehet kezdettől egységesnek tekinteni a hadsereg politikai arculatát. Nem mindenki volt áldozat, szép számmal voltak bűnösök is. Ami megítélésüket illeti: aki bátran harcolt, nem volt hős, de nem volt feltétlenül fasiszta sem; aki otthagyta állásait, hogy mentse életét, nem feltétlenül gyávaságból tette. A Nemeskürty által ábrázoltnál tehát sokkal differenciáltabb a kép.

Ehhez tartozik a „halálraítéltség" kérdése is. A 2. magyar hadsereg tényleg tudatosan halálraítélt volt, de *nem eleve* elpusztulni küldték a frontra. A halálraítéltség 1942 decemberében öltött teret a merev védelem elrendelésével.

A könyv tiszteletre méltó, tiszta szándékú vállalkozás értékes eredménye. Szükség volt rá, szerzőjét elismerés illeti érte. Csak sajnálni lehet, hogy a differenciáltság tekintetében meglevő problémák miatt az eredmény nem egyértelmű.

A vitában részt vevők közül többen kétségbe vonták, hogy a szépírói módszerek felmentik az írót a történelmi ábrázolás pontosságának felelőssége alól, annál is inkább, mivel az olvasó műfajtól függetlenül tényként fogadja el, amit a történelemről olvas, különösen, ha a téma érzelmileg is közel áll hozzá. Éppen ezért vitatható egyes történelmi eseményeknek, eseménysoroknak az egész összefüggéseiből való kiragadása, a források kezelésének az író szándéka szerinti alakítása. Nem lehet kétséges, hogy a szépíró és történetíró egyaránt, műfajtól függetlenül, köteles elfogadni és magáévá tenni a marxista történetírásnak a valóság objektív ábrázolására vonatkozó normáit. Ezen aspektusból nézve vitatható Nemeskürty könyvének jó néhány olyan megállapítása és értelmezése, melyek a történetkutatás elért eredményeit figyelmen kívül hagyva, vagy legalább is félre értelmezve, nem járulnak hozzá egyértelműen a doni katasztrófáról, s benne a magyar politikai és katonai vezetés által betöltött szerepről alkotott kép tisztázásához.

A vita végkicsengésében sürgetően vetette fel az irodalmárok és történészek együttműködésének szükségességét, hogy ezzel is közelebb kerüljünk a történelem iránti társadalmi igénynek változatos irodalmi formákban történő kielégítéséhez, ami történeti irodalmunk régi adóssága.

*

Nem kétséges, hogy a Magyar Történelmi Társulat egri vándorgyűlése jelentős állomás a történettudomány és a tömegkommunikáció bonyolult viszonyának vizsgálatában. Ha az idő rövidsége miatt elsősorban csak a legégetőbb kérdések megfogalmazására volt is lehetőség, a párbeszéd elindítása a szocialista tudatformálásnak szövevényes útját új gondolatok, lehetőségek, eszközök kialakításával termékenyítheti, amelyek eredményessége az elkövetkező időkben minden bizonnyal megmutatkozik.

Farkas Márton

HÍREINK

AZ ÓBUDAI TEMETŐBEN nyugvó OTTA ISTVÁN ny. vezérőrnagy, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum volt parancsnokának sírkövét 1973. július 23-án felavatták. Beszédet mondott dr. Liptai Ervin ezredes, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum parancsnoka.

A NEMZETKÖZI TÉRKÉPÉSZETI TÁRSASÁG (ICA-International Cartographie Association) keretén belül 1973. július 21-én megalakult a Magyar Nemzeti Térképtörténeti Munkacsoport.

Az MNTM elnöke dr. Stegena Lajos, az ELTE tanszékvezető tanára, titkára Csendes László alezredes, a Hadtörténelmi Térképtár vezetője lett.

A munkacsoport célkitűzéseiben — többek között — szerepel a Magyarországot ábrázoló régi térképek felkutatása és tudományos feldolgozása, régi magyar térképek fakszimile kiadása, e mellett térképészeti évkönyv megjelentetése, továbbá a térképbarátok körének megalakítása, együttműködve a TIT budapesti szervezetével.

AUGUSZTUS 17-ÉN *„Pisztolytörténeti kiállítás"* nyílt az Országos Hadtörténeti Múzeumban. Az alkalmi kiállítás megtekinthető (hétfő kivételével) naponta 9 órától 17 (vasárnap 18) óráig. A kiállítás részletes bemutatására folyóiratunk 4. számában visszatérünk.

AZ ORSZÁGOS HADTÖRTÉNETI MŰZEUM az 1973. június 17-én, valamint július 8-án lezajlott hangversenyét „Két évszázad katonazenéje" címmel augusztus 18-án közkívánatra megismételte. Közreműködött: a Magyar Néphadsereg Központi Fúvószenekara JÁVOR ZOLTÁN karnagy vezetésével. A műsort összeállította és vezette KOLLÁR ENDRE.

DR. FOGARASSY LÁSZLÓ, bratislavai kutató, 1973. július 18—24. között kutatómunkát végzett a Hadtörténelmi Levéltár 1918. évi polgári demokratikus forradalom és az 1919. évi Magyar Tanácsköztársaság iratanyagában.

Molnár Pál

BIBLIOGRÁFIA

AZ 1971. ÉVI MAGYARORSZÁGON MEGJELENT HADTÖRTÉNELMI IRODALOM BIBLIOGRÁFIÁJA

I. RÉSZ*

A BIBLIOGRÁFIA BEOSZTÁSA

I. *Általános munkák*

Bibliográfiák, historiográfiák, sajtótörténet, terminológia
Elméleti munkák és a hadtörténetírás kérdései
Tudományos élet
A hadtörténelem az ismeretterjesztésben és a honvédelmi nevelésben
Múzeumi, levéltári és térképtári gyűjtemények

II. *A hadművészettörténet általános kérdései*

Általános és összefoglaló munkák
Vártörténet
A haditechnika története
A hírszerzés és kémkedés története

III. *Magyarország hadtörténelme*

Helytörténeti munkák
Magyarország hadtörténelme a honfoglalástól a XIX. századig
Az 1848—1849. évi szabadságharc
Magyarország hadtörténelme 1850—1918
Az 1918—1919. évi forradalmi események
  A magyar Tanácsköztársaság hadtörténelme
  Forradalmi események vidéken
Magyarország hadtörténelme 1919—1939
Magyarország a második világháborúban
  Hazánk felszabadulása
  Ellenállási mozgalom és partizánharcok
  Háborús bűnök
A magyar fegyveres erők története 1944—1971

IV. *Egyetemes hadtörténelem*

A legrégibb időktől 1918-ig
A Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a polgárháború. Magyar internacionalisták a Szovjetunióban
A két világháború közötti időszak hadtörténelme
A második világháború

* A bibliográfia második részét a folyóirat 1973. évi 4. számában közöljük (A szerk.).

Ellenállási mozgalom. Magyar antifasiszták az európai népek ellenállási mozgalmában
A második világháború utáni időszak hadtörténelme
A szocialista államok fegyveres erőinek évfordulói

V. *Életrajzok, emlékezések*

A GYAKRABBAN ELŐFORDULÓ FOLYÓIRATOK RÖVIDÍTÉSEINEK JEGYZÉKE

AH	Acta Historica
BSz	Borsodi Szemle
BüSz	Belügyi Szemle
ÉT	Élet és Tudomány
HH	Hazafiság Honvédelem
HK	Hadtörténelmi Közlemények
Ho	Honvédelem
Horv	Honvédorvos
HSz	Honvédségi Szemle
HtSz	Haditechnikai Szemle
ISz	Igaz Szó
Mo	Magyarország
Mőr	Munkásőr
N	Néphadsereg
PV	Polgári Védelem
PK	Párttörténeti Közlemények
Re	Repülés
SSz	Soproni Szemle
Sz	Századok
TSz	Történelmi Szemle

ÁLTALÁNOS MUNKÁK

BIBLIOGRÁFIÁK, HISTORIOGRÁFIÁK, SAJTÓTÖRTÉNET, TERMINOLÓGIA

A magyar történettudomány válogatott bibliográfiája 1945—1968. (Összeáll. a MTA Történettudományi Intézet munkaközössége.) Bp. Akad. K. 1971. 855 p.

A Magyarországon megjelent történeti munkák (önálló kötetek, tanulmányok, cikkek, ismertetések) jegyzéke. 1970. január 1.—december 31. Összeáll. V. Windisch Éva. — Sz, 1971. 6. sz. 1357—1446. p.

Bibliographie choisie d'ouvrages d'historie publiés en Hongrie en 1969. — AH, 1971. 1—2. sz. 149—172. p.

Diószegi Mária: Geschichtsforschung an der Universität zu Budapest, 1945—1970. Bibliographie. (Annales Univesitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio historica. Tom. 12. Bp. Állami ny. 1971.)

Az 1969. évi Magyarországon megjelent hadtörténelmi irodalom bibliográfiája. 1—2. Összeáll. Molnár Éva, Viniczai István, Windisch Aladárné. — HK, 1971. 2. sz. 379—404., 3. sz. 585—605. p.

Külföldi folyóiratok hadtörténelmi repertóriuma 1968. 2. r. Összeáll. Molnár Éva, Viniczai István, Windisch Aladárné. — HK, 1971. 1. sz. 181—203. p.

Külföldi folyóiratok hadtörténelmi repertóriuma 1969. 1 r. Összeáll. Molnár Éva, Viniczai István, Windisch Aladárné. — HK, 1971. 4. sz. 783—804. p.

Külföldi hadtörténelmi folyóiratok szemléje. — HK, 1971. 1. sz. 168—176., 2. sz. 370—374., 3. sz. 574—583., 4. sz. 775—781. p.

A magyar munkásmozgalom történetéről szóló cikkek jegyzéke. 1970. július—1971. június. — PK, 1971. 1. sz. 213—214., 2. sz. 224—225., 3. sz. 240—241., 4. sz. 204—205. p.

A Párttörténeti Közlemények repertóriuma. 1963—1970. (Összeáll. Pálmai Magda, Vida Sándor.) [Kiad. a] MSZMP KB Párttörténeti Intézete. Bp. [Kossuth K.] 1971. 30 p.

(Lakos Katalin): A Párizsi Kommün. 1871. március 18—május 28. Bibliográfia. (Lezárva: 1971. január 31.) [Kiad. a] Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. Bp. [Házi] soksz. 1971. 136 p.

Geréb László: A Párizsi Kommün az egykorú magyar irodalomban. 1870—1872. Bibliográfia és repertórium jegyzetekkel. Bp. FSzEK, [Házi] soksz. 1971. 69 p. 8 t.

Hazánk felszabadulása. Válogató bibliográfia Magyarország felszabadulásának 25. évfordulójára. (Összeáll. a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia Tudományos Könyvtárának munkaközössége.) Bp. 1970. 112 p.

Szecskó Károly: Heves megye új- és legújabbkori történetének irodalma. /1790—1970./ (Kiad. a Szakszervezetek Heves megyei Tanácsa.) Eger, Házi soksz. 1971. 52 p.

Vas megye irodalma. Bibliográfia és repertórium. 1970. január 1—december 31. Összeáll. Bánó Zsuzsa, Takács Miklós. — Vasi Szemle, 1971. 1. sz. 149—158., 2. sz. 309—318., 3. sz. 470—479, 4. sz. 624—636. p.

Egyetemes történelmi kronológia. Segédkönyv az egyetemes történelem tanításhoz. 1. köt. Az őstörténettől 1789-ig. 2. kiad. Bp. Tankönyvk. 1971. 333 p.

Burger János: Katona újságok — tábori nyomdák. [Rövid áttekintés 1703-tól 1945-ig.] — ISz, 1970. 23. sz. 24—25. p.

Nyilas Márta: A magyar sajtó a Párizsi Kommünről. — Magyar Hírlap, 1971. 79. sz. Hét vége I. p.

Egykorú debreceni lapok a Párizsi Kommünről. — Alföld, 1971. 5. sz. 55—61. p.

Jász Dezső: A rend kedvéért. [Az 1920-as években, Romániában megjelenő magyar kommunista újság, a „Munkás" története.] — Kortárs, 1971. 11. sz. 1804—1808. p.

Markovits Györgyi: Népszava-naptárak a második világháború idején. — Irodalomtörténet, 1971. 4. sz. 978—983. p.

Markovits Györgyi: „Terjesztését megtiltom". [Cenzúra a Horthy-korban.] Bp. Magvető, 1970. 481 p.

Markovits Györgyi: „Les mots restent..." La littérature de la résistance. — Magyar Könyvszemle, 1971. 2—3. sz. 152—164. p.

Pintér István: A Népszava 1941-es karácsonyi száma. — Pártélet, 1971. 12. sz. 6—9. p.

Húszéves a Zrínyi Katonai Kiadó. — N, 1971. 20. sz. 2. p.

20 éves a Zrínyi Katonai Kiadó. — PV, 1971. 9. sz. 3. p.

Bátki B. Mihály: A Zrínyi Katonai Kiadónál. [20 évvel ezelőtt alakult meg a Honvéd Kiadó.] — Élet és Irodalom, 1971. 21. sz. 7. p.

Drenyovszky János: A Zrínyi Nyomda történetéhez. — Budapest, 1971. 4. sz. 36—38. p.

25 éves a Hazáért. — PV, 1971. 9. sz. 3. p.

Katonai szógyűjtemény. Magyar—orosz—német—angol. Fel. szerk. Bokor Imre. [Bp.] ZMKA Házi ny. 1970. 159 p.

ELMÉLETI MUNKÁK ÉS A HADTÖRTÉNETÍRÁS KÉRDÉSEI

Horváth Miklós: Az engelsi életmű: a munkásosztály forradalmi katonai elméletének megalkotása. (Emlékezés Engelsre.) (Budapest, 1971. április 29—30. A marxizmus—leninizmus oktatók és a Marxista—Leninista Tudományos Diákkörök hallgatói országos emlékülésének anyaga. Bp. TIT [soksz.] 1971.)

Farkas József: Lenin a háború és béke kérdéséről. (A lenini úton. Békés megyei tudományos ülésszak. Békéscsaba, 1970. április 20—21. [Előadások. Békéscsaba.] Békés m. ny. [1971.])

Zágoni Ernő: A katonapolitika, honvédelmi politika fogalmáról és a katonai doktrínához való viszonyáról. Bp. ZMKA, 1971. 27 p.

Újabb történetírásunk bírálata. [Közread. és bev.] Tilkovszky Lóránt. Bajcsy-Zsilinszky önéletrajzi vallomása politikai nézetei fejlődéséről és a szellemtörténethez való viszonyáról. (Részletek Szekfű Gyulához

intézett 1942. évi vitairatából.) — Sz, 1971. 5. sz. 966—1001. p.

Várkonyi Ágnes, R.: A pozitivista történetszemlélet. Bp. Gondolat, 1970. 217 p.
/Stúdium könyvek 67./

Vass Henrik: Forradalom — hazafiság — történelemszemlélet. — Élet és Irodalom, 1971. 45. sz. 3—4. p.

Mód Aladár: Történelemszemléletünk látószöge és a nemzeti problematika. — Kortárs, 1971. 9. sz. 1347—1358. p.

Mód Aladár: Az igazság közös nyelve (Magyarország története — nemzeti öntudat.) — Élet és Irodalom, 1971. 49. sz. 3. p.

Mód Aladár: Korunk jellegéhez. [A XX. század jellegének és társadalmi kérdéseinek tisztázása.] — Valóság, 1971. 7. sz. 1—8. p.

Csatári Dániel: Osztály — nemzet — nemzetiség. — Élet és Irodalom, 1971. 47. sz. 3. p.

Hegyi Béla: Történelmiség, egyetemesség, hazafiság. — Világosság, 1971. 11. sz. 663—669. p.

Némedi Dénes: Történelem és nacionalizmus. — Alföld, 1971. 11. sz. 43—49. p.

Granasztói György: A történész és a számítógép kapcsolatáról. — Magyar Tudomány, 1971. 7—8. sz. 481—487. p.

Hanák Péter: A dualizmus korának történeti problémái. Bp. Tankönyvk. 1971. 75 p.
Bibliogr. 72—73. p.
(Történettudomány — történelemtanítás 1.)

Glatz Ferenc: Legújabbkori történetírásunk néhány kérdése és a „helytörténeti" kutatás. (Helytörténeti tanulmányok és krónikák a felszabadult Magyarország történetéből. Bp. Zrínyi ny. 1971.)

Gondolatok a munkásmozgalom-történet és a helytörténet kérdéseiről. (Jakab Sándor, Borus József, Glatz Ferenc, Takács László, Vértes Róbert felszólalásai a gyulai vándorgyűlésen.) — PK, 1971. 2. sz. 108—132. p.

Nagy László: A fasizmus keletkezésének, jellegének és funkcióinak néhány problémájáról. — PK, 1971. 2. sz. 133—161. p.

Harsányi Iván: A fasizmus egyes történeti kérdései az újabb irodalom tükrében. — PK, 1971. 2. sz. 162—185. p.

Habuda Miklós—*Sipos* Levente: A fasizmus történeti kérdéseiről. — PK, 1971. 3. sz. 162—208. p.

Ránki György: A fasizmus problémái Magyarországon. (Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth nominatae. Series historica. 10. Magyar történeti tanulmányok. 3. Debrecen, Békés m. ny. 1970.)

Loránd Imre: Emlékirat és történelem. — Kritika, 1971. 6. sz. 46—49. p.

Perjés Géza: Norman Mailer katonai szakértelme és dilemmája. [A hadsereg és az értelmiségiek vitája.] — Kortárs, 1971. 2. sz. 276—288. p.

Tarján Imre: A hadseregről. /Perjés Géza: Norman Mailer katonai szakértelme és dilemmája című tanulmányához./ — Kortárs, 1971. 8. sz. 1340—1344. p.

Nagy Emil: A hadsereg és az értelmiség vitája? (Megjegyzések Perjés Gézának a „Kortárs"-ban megjelent Norman Mailer katonai szakértelme és dilemmája című tanulmányáról.) — N, 1971. 11. sz. 7—9. p.

TUDOMÁNYOS ÉLET

Erényi Tibor: A moszkvai történészkongresszusról. [Közread.] Ránki György, Sinkovics István. — Sz, 1971. 6. sz. 1129—1149. p.

Le Congrés de historiens á Moscou. — AH, 1971. 3—4. sz. 295—316. p.

Interventions hongroises au Congrés de Moscou. — AH, 1971. 3—4. sz. 316—395. p.

A moszkvai történészkongresszus magyar felszólalásaiból. — Sz, 1971. 2. sz. 402—421., 3—4. sz. 753—769., 5. sz. 1002—1012., 6. sz. 1247—1257. p.

Péter Katalin: Európa problémái a XVII. században. Beszámoló a 13. Nemzetközi Történészkongresszus újkori szekciójának vitájáról. — TSz, 1971. 1—2. sz. 212—223. p.

Die Eroberung Pannoniens und die Fragen der Romanisation. [Tudományos ülésszak. 1970. október 29. Rend. a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat.] — Acta

Archaeologica, 1971. 1—4. sz. 29—113. p.

Tóth István: Emlékülés Engels születésének 150. évfordulója alkalmából. — PK, 1971. 1. sz. 167—170. p.

Jemnitz János: Tudományos ülésszak Moszkvában a Párizsi Kommün 100. évfordulóján. — Sz, 1971. 1. sz. 230—231. p.

(Kende János): Tudományos ülésszak a Párizsi Kommün centenáriuma alkalmából. — PK, 1971. 2. sz. 194—199. p.

Kende J[ános]: Session scientifique commémorant le centenaire de la Commune de Paris. — AH, 1971. 1—2. sz. 145—148. p.

A Párizsi Kommün és történelmi tanulságai. Tudományos ülés a Politikai Főiskolán. — Magyar Nemzet, 1971. 65. sz. 5. p.

Pritz Pál: Tudományos ülésszak Lenin születésének 100. évfordulója alkalmából. [1970. május 11—12.] — A MTA Filozófiai és Történettudományi Osztályának Közleményei, 1971. 2—3. sz. 159—170. p.

Gergely A[ndrás]: Naucsnaja szeszszija v Insztitute Isztorii Vengerszkoj Akademii Nauk po szlucsju 100-letija szo dnja rozsdenija V. I. Lenina. — AH, 1971. 1—2. sz. 135—144. p.

Jemnitz János: A munkásmozgalom kutatóinak nemzetközi konferenciája. — Sz, 1971. 2. sz. 500—511. p.

Benczédi László: A marxista történettudomány erősíti nemzeteink baráti kapcsolatait. A pozsonyi magyar—csehszlovák történésztanácskozásról. — Népszabadság, 1971. 134. sz. 7. p.

Székely György: Nemzetközi konferencia Tábor keletkezése 550. évfordulóján. — Sz, 1971. 3—4. sz. 867—886. p.

Habuda Miklós: A Magyar—Lengyel Történész Vegyesbizottság ülése. [1970. november 4.] — PK, 1971. 1. sz. 171—174. p.

(Sipos Levente): Román és magyar történészek eszmecseréje. (1971. március 26—27.) — PK, 1971. 2. sz. 202—204. p.

Mann Miklós: Beszámoló az I. István emlékülésekről. — A MTA Filozófiai és Történettudományi Osztályának Közleményei, 1971. 2—3. sz. 225—231. p.

Tóth István—*Vértes* Róbert: Tudományos ülésszak hazánk felszabadulásának 25. évfordulója tiszteletére. — A MTA Filozófiai és Történettudományi Osztályának Közleményei, 1971. 2—3. sz. 171—186. p.

Megújulóban hadtörténelmünk fellegvára. [Liptai Ervin ezredes nyilatkozata a Hadtörténelmi Intézet terveiről, munkájáról.] — N, 1971. 52. sz. 13. p.

A hadtörténész műhelyében. [Interjú Tóth Sándor alezredessel a hadtörténeti kutatómunkáról.] — Magyar Hírlap, 1971. 226. sz. 7. p.

Híreink. [Hadtörténelmi Intézet és Múzeum.] — HK, 1971. 1. sz. 177—180., 2. sz. 375—378., 3. sz. 584., 4. sz. 782. p.

A HADTÖRTÉNELEM AZ ISMERETTERJESZTÉSBEN ÉS A HONVÉDELMI NEVELÉSBEN

Szocialista hazafiságra és proletár nemzetköziségre nevelés a történelemtanításban. (Nemzetközi történelemtanítási szimpózium, 3.) Budapest—Debrecen, 1969. október 6—10. Rend. a Magyar Történelmi Társulat, Országos Pedagógiai Intézet. [Előadáskivonatok.] (Szerk. Szabolcs Ottó, Unger Mátyás.) 2. kiad. [Bp.] Tankönyvk. 1971. 226 p.

Országos tanácskozás [Egerben] a hazafias nevelésről. — Népszabadság, 1971. 239. sz. 5. p.

Kollár Lajos: Tanácskozás Egerben „Hazafiság és ifjúság" címmel. — HH, 1971. 1. sz. 79—86. p.

Köpeczi Béla: Osztály és haza. [Az egri országos tanácskozáson tartott előadás részletei.] — Népszabadság, 1971. 251. sz. Vasárnapi mell. 3. p.

Köpeczi Béla: Történelmi regény — történelmi szemlélet. (Az Írószövetség Ifjúsági Szakosztálya vitáján elhangzott felszólalás.) — Élet és Irodalom, 1971. 42. sz. 3. p.

Diószegi István: Történelmi ismeret — történelmi érdeklődés — történelemszemlélet. /Egy felmérés tanulságai./ — Történelem, 1971. 11. sz. 201—227. p.

Csorba Csaba: A történelmi ismeret és történelemszemlélet zavarai. (Dió-

szegi István tanulmányának margójára.) — Valóság, 1971. 4. sz. 91—93. p.

Ránki György: Történeti műveltség. — Magyar Hírlap, 1971. 267. sz. Hét Vége I. p.

Ránki György: A történettudomány és a hazafiság. — Magyar Hírlap, 1971. 301. sz. 6. p.

Gárdos Miklós: Hazafiság. — Magyar Hírlap, 1971. 249. sz. 3. p.

Honvédelmi ismeretek. Segédkönyv a középiskolai nevelők számára. (Szerk. Bodó László.) Bp. Tankönyvk. 1971. 311 p.

Kovács Pál: Katonaifjúságunk neveléséhez is segítséget nyújt az V. Nevelésügyi Kongresszus. (Részlet a kongresszusi felszólalásból.) — HH, 1971. 1. sz. 11—18. p.

Kutika Károly: Az ifjúság honvédelmi nevelésének, katonai szolgálatra történő felkészítésének időszerű kérdései. — HH, 1971. 1. sz. 19—30. p.

Szendi József: Teremtsünk nagyobb összhangot a sorköteles fiatalok honvédelmi nevelése és a katonai kiképzés között. — HH, 1971. 1. sz. 31—44. p.

Markos Pál: A fegyveres erőknél és az iskolákban folyó honvédelmi nevelés kapcsolatáról. — HH, 1971. 1. sz. 45—56. p.

Csépe József: A tanulói számadatokból levonható következtetések és a honvédelmi nevelés. — HH, 1971. 1. sz. 57—68. p.

Tarján Imre—*Csikós* István: A honvédelmi nevelés hatékonyságának egyes tapasztalatai felmérés alapján. — HH, 1971. 1. sz. 69—78. p.

Sterl István: Honvédelmi nevelés — hadtudományi ismeretterjesztés. — HH, 1971. 1. sz. 87—100. p.

Váradi József: Az Ifjú Gárda a KISZ hazafias-honvédelmi nevelő és felkészítő tevékenységének legfőbb munkaformája. — HH, 1971. 1. sz. 101—110. p.

Hegedűs Róbert—*Varga* István: A Néphadsereggel kapcsolatos fogalmak fejlődése, ezek pszichikai és társadalmi tényezőinek vizsgálata. — HH, 1971. 1. sz. 111—138. p.

Paár Pál: A honvédelmi ismeretek oktatása. — Köznevelés, 1971. 19. sz. 18—19. p.

Lendvai Vilmosné: A honvédelmi nevelés általános iskolai tapasztalatai az Egri 5. sz. Általános Iskolában. — Hevesi Művelődés, 1971. 2—3. sz. 43—50. p.

Hegedűs Ferenc: Honvédelmi nevelés — egy megyei lap [Hajdú-Bihari Napló] tükrében. — Magyar Sajtó, 1971. 11. sz. 329—331. p.

Bellér Béla: Nemzetiségtörténet a nemzetiségi iskolákban. (A nacionalizmusról.) — Élet és Irodalom, 1971. 40. sz. 6. p.

MŰZEUMI, LEVÉLTÁRI ÉS TÉRKÉPTÁRI GYŰJTEMÉNYEK

Pongó János: Az Országos Hadtörténeti Múzeum története. 1. r. (Az Országos Hadtörténeti Múzeum Értesítője. 1. Bp. 1971.) 7—70. p.

Korda Tamás: Békés arzenál. [Látogatás a Hadtörténelmi Múzeumban.] — A Hazáért, 1971. 31. sz. 14. p.

Kerekes Zoltán: Az Országos Hadtörténeti Múzeum zászlógyűjteménye. (Az Országos Hadtörténeti Múzeum Értesítője 1. Bp. 1971.) 72—160. p.

Kerekes Zoltán: Az 1848—49-es forradalom és szabadságharc hadizászlói. 1. r. — HK, 1971. 4. sz. 611—648. p.

Pintér István: A 48-as zászlók. — ÉT, 1971. 14. sz. 627—631. p.

Vajda Gyula: A honvédzászlók hazatérése. Harminc éve adta vissza a szovjet kormány a 48-as zászlókat. — Ország Világ, 1971. 14. sz. 10—11. p.

Cserjés Gyula: Honvéd zászlók a határon. [A Szovjetunió által visszaadott 1848-as zászlók átadásának 30. évfordulója.] — Néphadsereg, 1971. 12. sz. 16. p.

Knotik Márta, T.: Zászlók restaurálásáról. (A Veszprém megyei Múzeumok Közleményei 10. Veszprém, 1971.) 457—467. p.

Halápi László: Rendjelek és kitüntetések az Országos Hadtörténeti Múzeum éremtárában. 1. r. (Az Országos Hadtörténeti Múzeum Értesítője 1. Bp. 1971.) 161—227. p.

Szórádi Zsigmond—*Tálas* Géza: A Magyar Néphadsereg jelvényei. 1945—1970. [Kiad.] a Magyar Éremgyűjtők Egyesülete. Bp. Műszaki K. 1971. 75 p.

/Az éremgyűjtők kiadványsorozata. 6. csop. Kitüntetés. Jelvény 3./

Galván Károly: A magyar királyi honvédség (1868—1918) békeruházati emlékanyaga az Országos Hadtörténeti Múzeumban. (Az Országos Hadtörténeti Múzeum Értesítője 1. Bp. 1971.) 228—284. p.

Burger János: A katonai egyenruha története. — ISz, 1971. 17. sz. 28—29. p.

Fegyverek és hadviselés a VI—XVIII. században. A berlini Német Történeti Múzeum vendégkiállítása a Magyar Nemzeti Múzeumban, 1972. [február 25—március 26.] (A katalógust írta Heinrich Müller. Ford. C[ennerné] Wilhelmb Gizella.) [Bp.] NPI, [1971.] 28 p.

Kárpáti György: Látogatás a Nemzeti Múzeum fegyvertárában. — Lobogó, 1971. 1. sz. 16. p.

Haditechnikai és hadtörténeti kiállítás Egerben. — Magyar Hírlap, 1971. 219. sz. 4. p.

Fehér Géza, ifj.: A mohácsi csata jelenete oszmán—török ábrázolásban. — Művészet, 1971. 7. sz. 5—8. p.

Pál Lajos: Kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban a Párizsi Kommün 100. évfordulója alkalmából. — Sz, 1971. 2. sz. 517—520. p.

„Vive la Commune!" A Munkásmozgalmi Múzeum kiállítása a Nemzeti Múzeumban. — Magyar Nemzet, 1971. 62. sz. 9. p.

Kaposvári Gyula: Dokumentumok a felszabadulás időszakából. [A Vörös Hadsereg röplapjai, a Munka c. bélyegsorozat linómetszetei.] — Jászkunság, 1970. 1—2. sz. 21—30. p.

Selmeczi László: A megyék felszabadulási jubileumi kiállításairól. (Múzeumi Levelek. [Kiad. a Szolnoki] Damjanich Múzeum, 9—10. köt. [Szolnok, Házi soksz.] 1971.)

Horváth Zoltán: „Felszabadulásunk története" című kiállítás a Győr—Sopron megyei 2. sz. levéltárban /Sopron/. — SSz, 1970. 4. sz. 374—380. p.

Kovacsics József: Könyvtárak, levéltárak, múzeumok dolgozóinak együttműködése a helytörténeti kutatásokban. — Közalkalmazott, 1971. 12. sz. 4. p.

A Thököly- és a Rákóczi-szabadságharcok levéltárai. Repertórium. [Összeáll.] Maksay Ferenc. Bp. Tempo [soksz.] 1971. 38. p. /Levéltári leltárak 52./

Miczek György: Az Osztrák—Magyar Monarchia katonai térképészete. — HK, 1971. 4. sz. 685—712. p.

Burger János: Kürtjelek és katonaindulók. — ISz, 1971. 22. sz. 44—45. p.

Burger János: A zsold története. — ISz, 1971. 2. sz. 48—49. p.

A HADMŰVÉSZETTÖRTÉNET ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEI

ÁLTALÁNOS ÉS ÖSSZEFOGLALÓ MUNKÁK

A hadművészet története. Tankönyv. 1. Az ókortól a szocialista hadművészet kialakulásáig. (Összeáll. Ölvedi Ignác, Szabó László.) [Közread. a] Zrínyi Miklós Katonai Akadémia. [Bp.] 1971. 234 p.

Perjés Géza: Szerencse, valószínűség és hadvezéri szemmérték. A katonai döntés és a valószínűség Montecuccolitól és Zrínyitől Clausewitzig. (A moszkvai történészkongresszus hadtörténeti szekciója számára készült referátum.) [Bp. Akad. K.] 1971. 121—143. p. /Klny. A MTA Filozófiai és Történettudományi Osztálya Közleményei. 1971. 1—2. sz./

Szemelvények a szovjet katonai teoretikusok és katonai írók műveiből. (1917—1940.) (Válogatás a Voproszü sztrategii i operativnogo iszkusszsztva v szovetszkih voennüh trudah c. kiadványból.) [Közread. a] Zrínyi Miklós Katonai Akadémia Hadművészet Története Tanszék. [Bp.] 1969. 176 p.

[Saposnikov] Saposnyikov, B(orisz Mihajlovics): A hadsereg agya. (Mozg armii.) 1—3. könyv. (Ford.: Nagy Lajos, Dénes Sándor [stb.] Bp. Honv. Min. 1970.
Bibliogr. a kötetek végén.

Douhet, Giulio: A légiuralom [Il dominio dell'aria.] (Németből ford. Tandori Dezső.) [Közread. a] Zrínyi Miklós Katonai Akadémia. [Bp.] 1971. 81 p. /Szemelvények a burzsoá katonai teoretikusok műveiből 1./

A páncélos háború elméletének képvi-

selői. (Ludwig von) Eimannsberger: (Harckocsiháború. [Részletek.] Der Kampfwagenkrieg. Ford. Vajda Győző.) — (Heinz) Guderian: (Vigyázat — páncélosok! A páncélos fegyvernem fejlődése, harceljárása és hadműveleti lehetőségei. [Részletek.] Achtung — Panzer! Ford. Szabó Ferenc.) [Közread. a] Zrínyi Miklós Katonai Akadémia. [Bp.] 1971. 151 p.
(Szemelvények a burzsoá katonai teoretikusok műveiből 2.)

Giap, Vo Nguyen: Stratégia és taktika a felszabadító háborúban. (Guerre de libération. Politiques—stratégie—tactique. Ford. Gergely Pál.) Bp. (Kossuth K.) — Zrínyi K. 1971. 124 p.

Háború és hátország. (Zaplecze i tyly w wojnie wspólczesnej.) Szerk. Mieczyslaw Obiedzinski. (Ford. Murányi Beatrix.) Bp. Zrínyi K. 1971. 247 p.

Kovács István: A gazdaság szerepe a korszerű háborúban. A hadügyi forradalom gazdasági hatásai. Bp. ZMKA, 1971. 33 p.

Scheich Vilmos: Gerillák, diverzánsok, szabotőrök. Különleges erők. ([Bev.] Pálfy József.) Bp. Zrínyi K. 1971. 283 p. 10 t.
Bibliogr. 279—282. p.

Gados László: Figyelmet érdemlő tanulságok. A haditevékenységek térképészeti biztosításáról, a háborúk tapasztalatai alapján. — Ho, 1971. 12. sz. 42—46. p.

Katonák kézikönyve. (Szerk. Szabó István, Szepesi Ferenc, Tóth János.) Bp. Zrínyi K. 1971. 399 p. 8. t.

VÁRTÖRTÉNET

Limes-erőd. — ÉT, 1971. 32. sz. 1532—1533. p.

Halápi László: Dürer erődítéstani tervei. /Születésének 500. évfordulójára./ — HK, 1971. 2. sz. 342—354 p.

Halápi László: Körbástyákkal az ágyúk ellen. Dürer várerődítési tervei. — N, 1971. 22. sz. 16. p.

Szántó Imre: A végvári rendszer kiépítése Magyarországon. Szeged, Szegedi ny. 1971. 44 p.
/Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta historica 38./

Bende Lajos: A törökkori magyar végvárakról. — HK, 1971. 3. sz. 501—522. p.

Szebelkó Imre: Erőd a Tevere partján. *(Angyalvár.)* — Lobogó, 1971. 10. sz. 16. p.

Egy vár múltja és jelene. [*Boldogkő* vára.] — Lobogó, 1971. 28. sz. 6. p.

Gerő László: A *Budai* Vár. Bp. Panoráma, 1971. 112 p.
(Panoráma képeskönyvek.)

Czeglédy Ilona: A *diósgyőri* vár. [Fotó]: (Dobos Lajos.) Bp. Corvina, 1971. 37 p.

Kozák Éva: Régészeti és műemléki kutatások a *dunaföldvári* Öregtoronynál. (A Szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum évkönyve. I. 1970. Szekszárd, [1972.] 181—208. p.)

Kozák Károly: Az *egri* vár feltárása /1957—1968./ (Az Egri Múzeum évkönyve. 7. köt. 1969. Eger, Alföldi ny. 1970.)

Sugár István: Az *egri* vár és viadala. Bp. Zrínyi K. 1971. 149 p. 30 t.
Bibliogr. 148—150. p.

Szántó Imre: *Eger* vár védelme 1552-ben. (Kiad. Eger Város Tanácsa.) [Eger], Közp. ny. 1971. 267 p.

Mangaszeja. [Egy XVII. századi erődváros maradványai Nyugat-Szibériában.] — Delta, 1971. 6. sz. 34—35. p.

Boreczky Beatrix, V.: *Márévár* történyai helytörténetírás. 1970. [Pécs.] Stat. Kiadó [soksz.] 1971.)

Rideg Gábor: *Mátrai* várak — mátrai legendák. — Népszava, 1971. 269. sz. 9. p.

Éri István: *Nagyvázsony.* 3. kiad. Veszprém, Athenaeum ny. 1971. 69 p.

Holl Imre: *Sopron* középkori városfalai III. — Archaeológiai Értesítő, 1971. 1. sz. 24—44. p.

Vécsey Zoltán: Hazánk egyik legbájosabb vidéke *Szigliget.* — ÉT, 1971. 49. sz. 2326—2332. p.

Kaposvári Gyula: A *szolnoki* vár kialakulása és nyomai a mai városképben. — Jászkunság, 1971. 1—2. sz. 81—94. p.

Sill Ferenc: A *szombathelyi* vár épületei és épületrésze a XVI—XVIII. században. — Vasi Szemle, 1971. 3. sz. 436—442. p.

Szatmári Sarolta, B.: A *tatai* vár feltárása. — Műemlékvédelem, 1971. 2. sz. 76—80. p.

Erdei Ferenc: A *tatai* vár helyreállítása. — Műemlékvédelem, 1971. 2. sz. 80—82. p.

Regős László: Egy kevéssé ismert végvár. *(Tata.)* — A Hazáért, 1971. 39. sz. 14. p.

A HADITECHNIKA TÖRTÉNETE

Haditechnikai kislexikon. (A szerk. biz. vezetője Nagy István György.) Bp. Zrínyi K. 1971. 302 p.

Szabó László—*Kardos* Sándor—*Szabó* István: A farkasveremtől az atomaknazárig. Bp. Zrínyi K. 1970. 162 p. 18 t.
Bibliogr. 161—162. p.

Máthé Márta, Sz.: Középső bronzkori fegyverlelet Téglásról. (A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1969—1970. Debrecen, 1971.) 61—66. p. 1. t.

Kürti Béla, ifj.: Egy avar tegez rekonstrukciója. (Ifjúsági Acta. Acta Iuvenum. Tom. 3. Sectio philologica et historica. [Kiad. a Szegedi Egyetem] Bölcsészettudományi Kar. Szeged, [Házi] soksz. 1971.)

Hajnóczi Gyula: Az aquincumi katonai amfiteátrum kitűzése és szerkesztésmódja. — Archaeológiai Értesítő, 1971. 2. sz. 186—189. p.

Kalmár János: Régi magyar fegyverek. Bp. Natura, 1971. 430 p.
Bibliogr. a fejezetek végén.

Kovács László: A honfoglaló magyarok lándzsái és lándzsástemetkezésük. (Alba Regia. Az István király Múzeum évkönyve. 11. 1970. Székesfehérvár, Franklin ny. 1971.)

Csillag Ferenc: Kardok történelmünkben. Bp. Zrínyi K. 1971. 142 p. 52 t. Bibliogr. 115—116. p.

Korkos Jenő: Huszárszablyák a XVIII. századból. (A miskolci Herman Ottó Múzeum közleményei. 9. 1971. Miskolc, Nyomdaip. Váll. 1971.)

Kovács László: A Magyar Nemzeti Múzeum Fegyvertárának XI—XIV. századi csillag alakú buzogányai. (Folia archaeologica. A Magyar Nemzeti Múzeum évkönyve. 22. Bp. NPI, 1971.)

Nagy István György: A szabadságharc rakétafegyverei. — HtSz, 1971. 1. sz. 39—40. p.

Régi magyar vadászfegyverek — ÉT, 1971. 35. sz. 1640—1644. p.

Orbai Pál: Fegyverek a Vadászati Világkiállításon. — HtSz, 1971. 4. sz. 145—147. p.

Ágyú — amellyel csak egyszer lőttek. /Az Oscarsborg-erőd Moses nevet viselő ágyúja./ — HtSz, 1971. 4. sz. 159. p.

A „Nehéz Gusztáv"-ból ócskavas lett. Hitler utolsó csodafegyvere. [Dóra elnevezésű nagy hatótávolságú nehéz löveg.] — N, 1971. 2. sz. 16. p.

Burger János: A „hadi" léggömbtől a vadászbombázókig. — ISz, 1971. 6. sz. 46—48. p.

A repülés történelemkönyvéből. Szovjet rakétahajtóműves repülőgépek. — Re, 1971. 2. sz. 14—15. p.

Endresz István: A repülés történelemkönyvéből. Vadászrepülők a fasizmus ellen. — Re, 1971. 3. sz. 15., 5. sz. 14—15., 9. sz. 16. p.

Tar János: A repülés történelemkönyvéből. Guadalcanal, 1943. április 18. — Re, 1971. 4. sz. 14—15. p.

Tar János: A repülés történelemkönyvéből. Hulló csillagok. [Gambut, **1941. december 20. Az afrikai hadszíntér.**] — Re, 1971. 6. sz. 16. p.

Endresz István: A repülés történelemkönyvéből. Légicsata Normandia felett. [1943. július 27.] — Re, 1971. 7. sz. 13. p.

Tar János: A repülés történelemkönyvéből. A vadászok paradicsoma — Málta 1941—1942. — Re, 1971. 8. sz. 16. p.

Tar János: A repülés történelemkönyvéből. Az utolsó gép... — Re, 1971. 10. sz. 16—17. p.

Tar János: A repülés történelemkönyvéből. A Rombacks Fjord-i bevetés. — Re, 1971. 11. sz. 16. p.

Endresz István: A repülés történelemkönyvéből. Vadászok a V—1 ellen. — Re, 1971. 12. sz. 16. p.

Híres repülőgépek LXXXI. Hawker **Hurricane.** [A második világháború híres angol vadászrepülőgéptípusa.] — Re, 1971. 3. sz. 11. p.

Híres repülőgépek LXXXII. Short Sunderland, a „Repülőhajó". — Re, 1971. 4. sz. 11. p.

Híres repülőgépek LXXXIV. Mitsubishi Ki—21. — Re, 1971. 6. sz. 11. p.

Híres repülőgépek. LXXXV. Couzinet 70 és 71. — Re, 1971. 7. sz. 11. p.

Híres repülőgépek. LXXXVIII. Grumman Avenger I—III, Avenger AS. 4. — Re, 1971. 11. sz. 11. p.

Híres repülőgépek. LXXXIX. Kawasaki Ki—61 Hien. — Re, 1971. 12. sz. 11. p.

Varsányi Ernő: Change Vought F7E „Cutlass". [Amerikai vadászrepülőgép az 50-es években.] — Re, 1971. 2. sz. 9. p.

Tupoljev Tu—12. Az első szovjet hőlégsugárhajtóműves bombázógép. — Re, 1971. 3. sz. 9. p.

Kovács Ferenc: Repülőgépek a tenger alatt. 1. r. [A „víz alatti repülés" megteremtése.] — Re, 1971. 6. sz. 14—15. p.

Winkler László: Sportrepülőgépek, munkarepülőgépek hazai használatban. — Re, 1971. 3. sz. 8., 4. sz. 8., 11. sz. 8., 12. sz. 8. p.

Szücs József: Százezres flotta. (Repülőgépgyártás./ — Mo, 1971. 27. sz. 22—23. p.

Lőrincz István—*Poór* István: Lövészpáncélosok, páncélos lövészek. Bp. Zrínyi K. 1971. 204 p.

Bíró József: Régi hadihajók a Dunán. — ÉT, 1971. 41. sz. 1942—1947. p.

Kikötők az éter-óceánban. [A hírközlés története.] — ISz, 1971. 1. sz. 39—42., 2. sz. 28—31., 3. sz. 46—48., 4. sz. 43—45. p.

A HÍRSZERZÉS ÉS KÉMKEDÉS TÖRTÉNETE

Kovács Jenő: Totális kémkedés, totális kudarc. Bp. Zrínyi K. 1970. 59 p.

Charisius, Albrecht—*Mader,* Julius: Nem titok többé. Az imperialista német titkosszolgálat fejlődése, rendszere és munkamódszere. (Nicht länger geheim. Entwicklung, System und Arbeitsweise des imperialistischen deutschen Geheimdienstes. Ford. Porga Lajos.) Bp. Kossuth K. — Zrínyi K. 1971. 342 p. 4.

Sólyom József: A kémfőnök [Wilhelm Canaris] utolsó játszmája. Bp. Zrínyi K. 1971. 189 p.

Cook, Fred J.: Az ismeretlen FBI. (The FBI nobody knows. Ford. Gellért Gábor. 2. kiad.) Bp. Zrínyi K. 1971. 471 p.

Titkos háborúk történetéből. A „szu" jelenti. [Roman Alekszejevics Leszovszkij, szovjet hírszerző életútja.] — BüSz, 1971. 1. sz. 70—73., 2. sz. 82—85. p.

Titkos háborúk történetéből. Egy nyugatnémet ügynök kiképzésének és bevetésének tapasztalatai. — BüSz, 1971. 3. sz. 79—83. p.

Titkos háborúk történetéből. A szovjet állambiztonsági szervek tevékenysége a Nagy Honvédő Hárobú időszakában. — BüSz, 1971. 4. sz. 67—73., 5. sz. 72—78. p.

Titkos háborúk történetéből. A csehszlovák hírszerzés harcban a német titkos fegyverek ellen. [A második világháború időszakában.] — BüSz, 1971. 6. sz. 65—69. p.

Titkos háborúk történetéből. A „Szindikátus" akció. [A „Szövetség" elnevezésű ellenforradalmi szervezet a polgárháború után a szovjet hatalom ellen.] — BüSz, 1971. 7. sz. 80—83., 8. sz. 67—71. p.

Titkos háborúk történetéből. A dániai ügynök gazdát keres. [Náci hírszerzők Dániában a második világháború kirobbanása előtt.] — BüSz, 1971. 9. sz. 68—71., 10. sz. 62—67. p.

Titkos háborúk történetéből. A szlovák ellenállási mozgalom harcaiból. — BüSz, 1971. 11. sz. 69—74. p.

Barabás Péter: Fény derül a titokra. Lonov szovjet hírszerző visszaemlékezései. — Népszava, 1970. 298. sz. 5. p.

Pintér István: „Sorsom gondja háttérbe szorult..." [Rudolf Abel hírszerző élete.] — Tükör, 1971. 48. sz. 8. p.

A szürke tábornok utolsó kártyája. [Gehlen, Hitler vezérkari tábornokának emlékiratai — 1945-ből.] — N, 1971. 42. sz. 4. p.

HELYTÖRTÉNETI MUNKÁK

(Balatoni beszélgetések.) Helytörténeti Bizottságok Országos Tanácskozása, 1970. Siófok, 1970. július 9—11. [Rend.] (Somogy Megyei Tanács.) [Előadások.] Szerk. Kanyar József. Kaposvár, Megyei Könyvtár [soksz.] 1971. 98 p., 1 t.

Birta István: A helytörténetírás művelőinek tanácskozása. — Pártélet, 1971. 1. sz. 56—58. p.

Gecsényi Lajos: A felszabadulás 25. évfordulója és a helytörténetírás. — Társadalmi Szemle, 1971. 3. sz. 101—103. p.

Helytörténeti tanulmányok és krónikák a felszabadult Magyarország történetéből. (Szemelvények a Hazafias Népfront Országos Tanácsa és az Országos Népművelési Tanács által meghirdetett Országos Felszabadulási Pályázat dolgozataiból.) Szerk., sajtó alá rend. és bev. Glatz Ferenc. Bp. Zrínyi ny. 1971. 303 p. Bibliogr. 287—304. p.

Így kezdődött. Dokumentumgyűjtemény *Bács-Kiskun* megye 1944—1945. évi történetéhez. Összeáll. és bev. Bálintné Mikes Katalin, Szabó Sándor. Kiad. a Bács-Kiskun Megyei Tanács. Kecskemét, Bács-Kiskun m. ny. [1971.] 504 p. /A Bács-Kiskun Megyei Levéltár kiadványai 1./

Baranyai helytörténetírás. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve. 1970. [Pécs] Statisztikai K. [soksz.] 1971. 177 p.

Olvasókönyv *Békés* megye történetéhez. 2. /1694—1848./ [Összeáll.] Implom József. (Kiad. a Békés Megyei Tanács.) Békéscsaba, Békés m. ny. 1971. 440 p. /Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból 4./

Dér László: A felszabadult *Békés* megye népi demokratikus fejlődése. /1944—1948./ (A lenini úton. Békés megyei tudományos ülésszak. Békéscsaba 1970. április 20—21. [Előadások. Békéscsaba.] Békés m. ny. [1971.])

Bálint Ferenc—*Vass* István G.: A *békéscsabai* munkásmozgalom dokumentumai 1890—1944. [Összeáll.] — —. (Békéscsaba.) Békés m. ny. 1971. 155, [21] p., 8 t.

Borsod-Abaúj-Zemplén megye története és legújabbkori adattára. Kiad. a Borsod-Abaúj-Zemplén [Megyei] Tanács. 1—2. r. Miskolc, Borsodi ny. 1970.

Román János: Források a Tanácsköztársaság *Borsod* megyei történetéhez. (A Miskolci Herman Ottó Múzeum évkönyve. 10. Miskolc, Alföldi ny. 1971.)

Források *Buda, Pest* és *Óbuda* történetéhez 1686—1873. Szerk. Bácskai Vera. [Kiad.] Budapest Főváros Levéltára. Bp. 1971. 331 p. 13 t. (Források Budapest múltjából 1.)

Zolnay László: *Buda* felszabadítása. Város az időben XXVI. — Budapest, 1971. 8. sz. 39—41. p.

Zolnay László: *Buda* és *Pest* első felszabadítása. Város az időben XXVII. — Budapest, 1971. 9. sz. 38—40. p.

Budapest helytörténeti kézikönyve. Szerk. Gerelyes Ede. [Közrem.] (Susits Imre.) [Kiad. a] Hazafias Népfront Budapesti Bizottság — Fővárosi Népművelési Tanács. Bp. Statisztikai K. [soksz.] 1971. 178 p. Bibliogr. 160—172. p.

[*Budapest*, VII. kerület] Erzsébetváros. Szerk. Timár Andor. Kiad. a Bp. VII. ker. Tanács V. B. [1970.] 362 p. 17 t.

Eperjessy Kálmán: *Csanád* megye az első katonai felvétel /1782—1785/ idején. (Kiad. a Makói Város Tanács.) Makó, Szegedi ny. 1971. 33 p. /A Makói Múzeum füzetei 7./

Tamási Mihály: Válogatott dokumentumok *Csongrád* megye munkásmozgalmának történetéből. — Pártélet, 1971. 3. sz. 41. p.

Bóna István: A népvándorlás kora *Fejér* megyében. Székesfehérvár, Fejér m. ny. 1971. 94 p. /Fejér megye története. I. Fejér megye története az őskortól a honfoglalásig./

Érszegi Géza: *Fejér* megyére vonatkozó oklevelek a székesfehérvári kereszteskonvent magánlevéltárában, 1193—1542. (Fejér megyei történeti évkönyv 5. Székesfehérvár, 1971.) 177—263. p.

Győr. Várostörténeti tanulmányok. (Szerk. Dávid Lajos, Lengyel Alfréd, Z. Szabó László. Kiad. Győr, [Városi] Tanács.) Győr, Győr-Sopron m. ny. 1971. 603 p.

Lengyel Alfréd: *Győr* megye történetének írásos emlékei. /1919—1945./ (Dokumentumgyűjtemény.) Győr, Győr-Sopron m. ny. 1971. 119 p.

Szűcs Ernő: Helytörténet és munkásmozgalomtörténet *Hajdú-Biharban.* (Tanulmányok és források Hajdú-Bihar megye munkásmozgalmának történetéhez. Debrecen, Szabadság ny. 1971.)

Hajdúdorog története. Szerk. Komoróczi György. [Debrecen], Békés m. ny. 1971. 341 p.
(Hajdú-Bihar megyei múzeumok közleményei 13.)

Nagy Sándor: Harcban született egység. /A demokratikus ifjúsági mozgalom története *Heves* megyében. 1944—1950./ Kiad. a KISZ Heves Megyei Bizottsága. Eger, Heves m. ny. [1971.] 156 p.

Bakács István: *Hont* vármegye Mohács előtt.
[Közread. a] (Magyar Országos Levéltár.) Bp. Akad. K. 1971. 479 p. 1 térk.

Tóth János: Helytörténeti kutatómunka a *Jászságban.* (Könyvtár és művelődés. A Jászberényi Járási és Városi Könyvtár Értesítője. 1. 1966—1970. Jászberény, FSzEK soksz. 1971.)

Katona István Társaság tanulmányai *Kalocsáról.* Szerk. Czajtányi István. Kalocsa, KPV soksz. 1971. 321 p. 3 t.
Bibliogr. 279—293. p.

Dokumentumok a *Nógrád* megyei bányászok életéről és harcáról. 1919—1944. (Összeáll. Csabai József.) [Salgótarján] TIT [soksz./ 1971. 276 p.
/Válogatott dokumentumok Nógrád megye munkásmozgalmának történetéből 1./

Szendrey István: A *nyírség—tiszaháti* hajdúság. — Szabolcs-Szatmári Szemle, 1971. 3. sz. 35—51. p.

Laky Rezső: *Ostffyasszonyfai* fogolytábor és temető története. Szemtanúk személyes élménye és írásos dokumentáció alapján. (Kiad. a Vas Megyei Népművelési Tanácsadó.) Celldömölk, Vas megyei Moziüzemi Váll. [Soksz.] 1971. 33 p.

Csépány István: *Pásztó* története. (Helytörténeti tanulmányok és krónikák a felszabadult Magyarország történetéből. Bp. Zrínyi ny. 1971.)

Környei Elek: A történelmi emlékezés méltó helyévé tegyük *Pusztaszert.* Jegyzetek Erdei Ferenc kezdeményezéséről. — Magyar Nemzet, 1971. 188. sz. 5. p.

Németh István: Adalékok a *sárvári* munkásság helyzetéhez és munkásmozgalmának fejlődéséhez, 1905—1932. — A Politikai Főiskola Közleményei, 1971. 2. sz. 73—88. p.

Somogy megye múltjából. Szerk. Kanyar József. [Kiad. a] (Somogy Megyei Levéltár.) Kaposvár, 1970. 272 p. 7 t.
/Levéltári évkönyv 1./

Csatkai Endre: *Sopron.* (Szerk., sajtó alá rend. Dávid Ferenc.) Bp. Képzőműv. Alap, 1971. 157 p.

Erdei Ferenc: Város és vidéke. *[Szeged.]* Bp. Szépirod. K. (1971.) 444 p. 14 t.

Tápé története és néprajza. (Szerk. Juhász Antal. [Közrem.] Ilia Mihály.) [Kiad. a] Tápéi Községi Tanács, (Tápé,) Szegedi ny. 1971. 911 p., 2 t., 1 térk. mell.

Dobos Ilona: *Tarcal* története a szóhagyományban. Bp. Akad. K. 1971. 178 p., 4 t.

Cseppentő Miklós: *Tiszaroff* története. [Kiad. a] Tiszaroffi Községi Tanács. Szolnok, Damjanich Múzeum [soksz.] 1971. 311 p., 10 t.
/A Damjanich János Múzeum közleményei 28—30./

Tanulmányok a Magyar Tanácsköztársaság *Zala* megyei történetéből. Szerk. Balázs Béla, Kovács Ferenc. Kiad. az MSZMP Zala Megyei Bizottság. Zalaegerszeg. Zala m. ny. 1971. 396 p., 3 t.

MAGYARORSZÁG HADTÖRTÉNELME A HONFOGLALÁSTÓL A XIX. SZÁZADIG

Magyarország története. 1—2. köt. 3. kiad. (Szerk. Molnár Erik, Pamlényi Ervin, Székely György. Bp.) Gondolat, 1971.

Magyarország története képekben. Szerk. Kosáry Domokos. Bp. Gondolat, 1971. 750 p.

Győrffy György: Dem Gedächtnis Stephans, des ersten Königs von Ungarn. [I. István magyar király.] — AH, 1971. 1—2. sz. 1—11. p.

Győrffy György: Koppány lázadása. (Somogy megye múltjából. Kaposvár, 1970.) 5—30. p.
/Levéltári évkönyv 1./

Képes Krónika. (A magyarok régi és legújabb tetteiről, eredetükről és növekedésükről, diadalaikról és bátorságukról. /1358./ [Chronicon Pictum. Chronica de gestis Hungarorum.] Ford. Geréb László. — [Függelék] Csapodiné Gárdonyi Klára: A képek leírása és magyarázata. Jegyz. Mezey László.) Bp. Magyar Helikon — Európa, 1971. 197 p.

Borosy András: A telekkatonaság és a parasztság szerepe a feudális magyar hadszervezetben. Bp. Akad. K. 1971. 131 p.
/Értekezések a történeti tudományok köréből. U. S. 60./

A hadművészet útjain. Mohi, 1241. április 11—12. — Lobogó, 1971. 36. sz. 10. p.

A hadművészet útjain. Amiért délben a harang szól. Nándorfehérvár, 1456. július 21—22. — Lobogó, 1971. 33. sz. 10. p.

Nemeskürty István: Krónika Dózsa György tetteiről. — Magyar Hírlap, 1971. 358. sz. 24—25. p.

Eötvös József: Magyarország 1514-ben. [Történelmi] regény. (Jegyz. Dümmerth Dezső.) Bp. Szépirod. K. 1971. 618 p.

Lengyel Balázs: A török Magyarországon. Magyarország a XVI—XVII. században. Bp. Móra K. 1971. 159 p. 4 t.
/Képes történelem./

A hadművészet útjain. Mohácsi csata. 1526. augusztus 29. — Lobogó, 1971. 34. sz. 10—11. p.

Megemlékezés a mohácsi csatavesztés 445. évfordulójáról. — Magyar Hírlap, 1971. 241. sz. 3. p.

Gerő Győző: A török uralom kezdete. — Budapest, 1971. 4. sz. 39—41. p.

Szántó Imre: A Temesvidék és a Maros-völgy várainak török uralom alá jutása 1552-ben. — Sz, 1971. 1. sz. 16—56. p.

Lengyel Balázs: Mi a történelmi igazság az Egri csillagokban? — Magyartanítás, 1971. 6 sz. 250—257. p.

Szigetvári várkapitányok levelezése. 1550—1561. Horváth Márton, Kerecsényi László, Farkasic Gergely, Horváth Márk [levelei.] (Szerk. és bev. Molnár Imre. [Latinból ford.] és Horváth Márk életrajzát írta Pataki János. Szigetvár, Baranya m. Tanács [soksz.] 1971. 103 p.

Angyal Endre: Szigetvár, Horváth Márk és a végvári világ. — Baranyai Művelődés, 1971. 4. sz. 114—119. p.

Szebelkó Imre: Se pénz, se posztó. — Szigetvári várkapitányok sirámai. — Lobogó, 1971. 45. sz. 5. p.

Ruzsás Lajos—*Angyal* Endre: Cserenko és Budina. — Sz, 1971. 1. sz. 57—69. p.

Tóth István: Cserenko vagy Baboneg? — Baranyai Művelődés, 1971. 4. sz. 111—113. p.

Horváth Ferenc: A kanizsai határőrvidék nemzetiségei és a török veszély. — Vasi Szemle, 1971. 4. sz. 555—563. p.

Degré Alajos: Megyei közgyűlések a XVI—XVII. századi török háborúk korában. (Tanulmányok a magyar helyi önkormányzat múltjából. Bp. Közgazd. és Jogi K. 1971.)

Izsépy Edit: Rablevelek a váradi török börtönből. (Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei. 5. köt. 1970. Bp. Szegedi ny. 1971.) 315—326. p.

Benda Kálmán—*Kenéz* Győző: Barbiano generális jelentése a Bocskai-szabadságharc első hónapjairól. (A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1969—1970. Debrecen, 1971.) 155—179. p. 1 t.

Marosi Endre: Megjegyzések az 1664. évi hadjárat és a vasvári béke értékeléséhez. — HK, 1971. 1. sz. 107—128. p.

A hadművészet útjain. Buda visszafoglalása, 1686. június 18—szeptember 2. — Lobogó, 1971. 35. sz. 10. p.

Jenei Károly: Székesfehérvár körülzárása és visszafoglalása 1688-ban. (Fejér megyei történeti évkönyv. 5. Székesfehérvár, 1971.) 7—21. p.

Kiss József: Jászkunok a Rákóczi-szabadságharcban. — TSz, 1971. 1—2. sz. 35—38. p.

Várkonyi Ágnes, R.: Sopron vármegyének szóló pátens a fegyverre kelt jobbágyok felszabadításáról 1704 elején. — SSz, 1971. 4. sz. 348—351. p.

Mikó Sándor: Rábaközi kép a kuruclabanc háború idejéből. — SSz, 1971. 1. sz. 29—40. p.

Tardy Lajos: Rákóczi és a „gyorgyiánusok". — Ország Világ, 1971. 41. sz. 18. p.

Takáts László: Hadigondozás a Rákóczi-szabadságharc idején. — Horv, 1971. 4. sz. 290—304. p.

Takáts László—*Takáts* Endre: Lang Jakab Ambrus, a kuruc hadsereg tábori főorvosa. — Horv, 1971. 1. sz. 57—73. p.

Kosáry Domokos: Napóleon és Magyarország. — Sz, 1971. 3—4. sz. 545—629. p.

Andics Erzsébet: Metternich, Napóleon és a „magyar kérdés". — Valóság, 1971. 1. sz. 63—71. p.

Vita Magyarország kapitalizmuskori fejlődéséről. Szerk. Spira György. Bp. Akad. K. 1971. 251 p. (Értekezések a történeti tudományok köréből. U. S. 55.)

Összeállították:
Molnár Éva
Viniczai István
Windisch Aladárné

TARTALOM

***	Pákozd százhuszonötödik évfordulójára — —	399

TANULMÁNYOK

RÁZSÓ GYULA	A Zsigmond-kori Magyarország és a török veszély (1393—1437) — — — — — — — —	403
NAGY LÁSZLÓ	Bethlen Gábor hírszerző és elhárító szolgálata —	445
GELLÉRT TIBOR	Az új magyar hadsereg aknakutató és tűzszerész alakulatainak tevékenysége 1945—1947 — — —	481

KÖZLEMÉNYEK

KOVÁSSY ZOLTÁN	Egy 1848-as honvédzászló története — — —	523
PETŐCZ PÁL	Az egyetemi Táncsics Mihály-zászlóalj történetének vázlata és főbb dokumentumai — — —	532
GALLYAS FERENC	Az érzelmek és az értelem szerepe hadifogolymagatartásunkban — — — — — — —	547

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

URBÁN ALADÁR	Az 1848-as első honvédzászlóaljak toborzási utasítása — — — — — — — — — —	567

SZEMLE

GODÓ ÁGNES	*A. I. Pokriskin:* Háborús égbolt — — — —	575
SZTANA BÉLA	*P. H. Freyer:* Halál a tengereken — — — —	579
R. GY.	Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege — — — — — — — — — —	582
GLATZ FERENC	A *Századok* 1972. évi 1. és 2. füzetéről — — —	584
***	Külföldi hadtörténelmi folyóiratok szemléje —	587

KRÓNIKA

FARKAS MÁRTON	Beszámoló a Magyar Történelmi Társulat egri tanácskozásáról — — — — — — — —	597
MOLNÁR PÁL	Híreink — — — — — — — — — —	602

BIBLIOGRÁFIA

MOLNÁR ÉVA VINICZAI ISTVÁN WINDISCH ALADÁRNÉ	A Magyarországon megjelent hadtörténelmi irodalom bibliográfiája 1971. I. rész — — — —	603

СОДЕРЖАНИЕ

***	К стодвадцатипятилетию битвы при **Пакозде** —	399
	СТАТЬИ	
ДЬЮЛА РАЖО	Венгрия времен короля Жигмонда и опасность со стороны турок (1393—1437 гг.) — — — —	403
ЛАСЛО НАДЬ	Разведывательная служба и контрразведка Габора Бетлена — — — — — — — — — —	445
ТИБОР ГЕЛЛЕРТ	Деятельность отрядов разведки минно-взрывных заграждений и пиротехнических команд новой венгерской армии в 1945—1947 гг. — — — —	481
	ПУБЛИКАЦИИ	
ЗОЛТАН КОВАШИ	История одного знамени гонведов 1848 года —	523
ПАЛ ПЕТЁЦ	Очерки и важнейшие документы истории университетского батальона им. Михая Танчича — —	532
ФЕРЕНЦ ГАЛЛИАШ	Роль эмоций и разума в поведении венгерских военнопленных — — — — — — — — — —	547
	ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ АРХИВ	
АЛАДАР УРБАН	Указ о вербовке первых гонведских батальонов 1848 года — — — — — — — — — —	567
	ОБЗОР	
АГНЕШ ГОДО	*Покрышкин А. И.:* Небо войны — — — —	575
БЕЛА СТАНА	*Фрейер, П. Х.:* Смерть на моряк — — — —	579
Р. ДЬ.	Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkrige — — — — — — — — — — — —	582
ФЕРЕНЦ ГЛАТЦ	О выпусках журнала «САЗАДОК» 1 и 2 №-ов 1972 года — — — — — — — — — — —	584
***	Обзор зарубежных военно-исторических журналов	587
	ХРОНИКА	
МАРТОН ФАРКАШ	Отчет о совещании Общества по распространению научных знаний (ТИТ) в г. Эгер — — — —	597
ПАЛ МОЛЬНАР	Вести военной историографии — — — — —	602
	БИБЛИОГРАФИЯ	
ЕВА МОЛЬНАР— ИШТВАН ВИНИЦАИ— ЭЛЕОНОРА ВИНДИШ	Библиография военно-исторической литературы, опубликованной в Венгрии в 1971 году, Часть I —	603

INHALT

***	Hundertfünfundzwanzigster Jahrestag der Schlacht bei Pákozd — — — — — — —	399

STUDIEN

GYULA RÁZSÓ	Ungarn zur Zeit der Regierung König Sigismunds und die Türkengefahr (1393-1437) — —	403
LÁSZLÓ NAGY	Der Kundschafter- und Abwehrdienst Gábor Bethlens — — — — — — — — — — —	445
TIBOR GELLÉRT	Tätigkeit der Minensuch- und Feuerwerkerformationen der neuen ungarischen Armee in den Jahren 1945-1947 — — — — — — — —	481

MITTEILUNGEN

ZOLTÁN KOVÁSSY	Geschichte einer 1848er Honvédfahne — — —	523
PÁL PETŐCZ	Skizze der Geschichte des Hochschülerbataillons Táncsics und ihre wichtigeren Dokumente — —	532
FERENC GALLYAS	Rolle der Gefühle und der Vernunft in unserem Kriegsgefangenen-Verhalten — — — — —	547

KRIEGSGESCHICHTLICHE URKUNDENSAMMLUNG

ALADÁR URBÁN	Anweisung zur Anwerbung der ersten Honvédbataillone des Jahres 1848 — — — — —	567

RUNDSCHAU

ÁGNES GODÓ	*A. I. Pokriskin:* Verfinsterter Horizont — —	575
BÉLA SZTANA	*P. H. Freyer:* Tod auf hoher See — — — —	579
GY. R.	Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege — — — — — — — — — — —	582
FERENC GLATZ	Über die Nummern 1. und 2. des Jg. 1972 der Zeitschrift *Századok* — — — — — — —	584
***	Übersicht der kriegsgeschichtlichen Zeitschriften des Auslands — — — — — — — — —	587

CHRONIK

MÁRTON FARKAS	Bericht über die Diskussion des TIT in Eger (Erlau) — — — — — — — — — — —	597
PÁL MOLNÁR	Unsere Nachrichten — — — — — — —	602

BIBLIOGRAPHIE

ÉVA MOLNÁR ISTVÁN VINICZAI ELEONORE WINDISCH	Bibliographie der in Ungarn erschienenen kriegsgeschichtlichen Literatur 1971. I. Teil — — —	603

Ára: 8,— Ft

A ZRÍNYI KATONAI KIADÓ
negyedik negyedévi kiadványaiból

BOKOR LÁSZLÓ

DOBOZBA ZÁRT HÁBORÚ

Megjelenik kötve,
368 oldal terjedelemben
Ára: 42,— Ft

CSONTOS GÁBOR

PLÉHLOVASOK

Megjelenik fűzve,
288 oldal terjedelemben
Ára: 10,— Ft

PIRITYI SÁNDOR

ÓCEÁNOK, FLOTTÁK

Megjelenik kötve,
208 oldal terjedelemben
Ára: 18,— Ft

ZALKA MIKLÓS

ÉS FELNŐ AZ ELEFÁNT

Megjelenik kötve,
338 oldal terjedelemben
Ára: 34,— Ft

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A TARTALOMBÓL:

V. N. Andrianov
Magyar hazafiak a szovjet partizánok soraiban a második világháború idején

Kristó—Makk—Szegfű
Szempontok és adatok a korai magyar határvédelem kérdéséhez

Rázsó Gyula
Buda, Bécs és Velence: az európai—török viszony katonai és politikai problémái (1521—1532)

4

XX. ÉVFOLYAM · BUDAPEST, 1973

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

4

1973

ÚJ FOLYAM BUDAPEST XX. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

V. N. Andrianov, a szovjet hadsereg ezredese, a történelemtudományok doktora (Moszkva) — *Anderle Ádám,* a József Attila Tudományegyetem adjunktusa (Szeged) — *Dr. Kertész István* tanársegéd (ELTE, Budapest) — *Kristó Gyula* kandidátus, a József Attila Tudományegyetem docense (Szeged) — *Dr. Lagzi István* középiskolai tanár (Dunaújváros) — *Lengyel István,* az Eötvös Loránd Tudományegyetem docense (Budapest) — *Makk Ferenc,* a József Attila Tudományegyetem adjunktusa (Szeged) — *Rázsó Gyula,* a Kulturális Kapcsolatok Intézetének osztályvezetője (Budapest) — *Szász Ferenc* ny. vezérőrnagy (Békéscsaba) — *Dr. Szegfű László,* a József Attila Tudományegyetem könyvtárosa (Szeged) — *Sztana Béla* ny. alezredes, a Zrínyi Katonai Kiadó felelős szerkesztője (Budapest) — *Urbán Aladár* kandidátus, az Eötvös Loránd Tudományegyetem docense (Budapest) — *Molnár Éva, Viniczai István* és *Windisch Aladárné,* a Hadtudományi Intézet tudományos főmunkatársai, valamint *Balázs József, Godó Ágnes* kandidátus, *Molnár Pál, Dr. Papp Tibor, Pongó János* és *Rákóczi Katalin,* a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos munkatársai

Szerkeszti a szerkesztő bizottság

Benda Kálmán, Farkas Márton, Godó Ágnes, Harsányi János, Háncs Ernő, Mucs Sándor, Nagy Gábor, Ölvedi Ignác, Tóth Sándor, Urbán Aladár

Felelős szerkesztő:

Liptai Ervin

Főszerkesztő:

Balázs József

Szerkesztő:

Molnár Pál

Szerkesztőség:

Budapest I., Kapisztrán tér 2—4. Postacím: 1250 Budapest, Pf. 7.
Telefon: 360-764

Kiadja a Zrínyi Katonai Kiadó

Budapest XIII., Dózsa György út 49. Postacím: 1553 Budapest. Pf. 31.
Telefon: 409-550

Megjelenik negyedévenként

Előfizetési díj: 1 évre 32,— Ft, 1/4 évre 8,— Ft

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőnél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodájában (Bp. V., József nádor tér 1. Telefon: 180-850. Postacím: Posta Központi Hírlap Iroda, 1900 Budapest) közvetlenül, vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215—96 162 pénzforgalmi jelzőszámra

Index: 25—371

73.2713/2-04 — Zrínyi Nyomda, Budapest. — F. v.: Bolgár Imre vezérigazgató

TANULMÁNYOK

MAGYAR HAZAFIAK A SZOVJET PARTIZÁNOK SORAIBAN A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ IDEJÉN

V. N. ANDRIANOV

A Nagy Honvédő Háború folyamán sok magyar hazafi küzdött a szovjet partizánalakulatokban: magyar antifasisztákkal találkozhattunk a Brjanszk környéki, bjelorussziai és ukrajnai partizánosztagokban; országunk megszállt területein tevékenykedtek Sz. A. Kovpak, Sz. F. Malikov, M. I. Naumov, N. A. Prokopjuk híres magasabbegységeiben és más szovjet partizánalakulatok tagjaként; a szovjet partizánokkal vállvetve harcoltak a magyarok a fasiszták ellen Lengyelország, Csehszlovákia és saját hazájuk területén.

A különböző országok antifasisztái más népek partizánmozgalmaiban való részvételükkel fényes bizonyítékát adták az európai ellenállási mozgalomban tevékenykedő harcosok nemzetközi szolidaritásának. Nemzetközi egységük és szolidaritásuk alapja a nemzeti felszabadító harc antifasiszta jellege volt. Az ellenállási mozgalomban megmutatkozó nemzetközi összefogás érzésének a harc közös politikai célja és azon néptömegek osztályjellegű szolidaritása volt az alapja, akik arra törekedtek, hogy megszabaduljanak a fasizmus szörnyűségeitől és megvalósítsák a társadalmi igazságosságot, szabadságot és testvériséget.

A harc céljainak közössége, az osztályjellegű szolidaritás, a kölcsönös baráti segítségnyújtás, a partizánerők nemzetközi összetétele meggyőzően cáfolja néhány burzsoá történész állítását az ellenállási mozgalom „apolitikus" voltáról, továbbá arról, hogy a mozgalomra jellemző demokratizmus és antifasizmus nem törvényszerű, hanem kívülről bevitt jelenség.

A különböző országok kommunistáit, miközben igazi hazafiakként hősiesen védték a nemzeti érdekeket, mindig — megingathatatlanul — a proletár nemzetköziség elvei vezérelték. A hazájuk védelméért folytatott hazafias harcot ők a nemzetközi antifasiszta felszabadító mozgalom alkotórészének tekintették. A kommunisták fáradhatatlanul hirdették, hogy a közös ellenség, a fasizmus elleni harcban nélkülözhetetlen valamennyi ország dolgozóinak szolidaritása.

Éppen ezért nem véletlen, hogy a második világháború éveiben több ország partizánosztagaiban különböző nemzetiségű antifasiszták harcoltak vállvetve a hitleristák ellen.

A fasizmus elleni harc internacionalista jellege világosan megmutat-

kozott már a Spanyol Köztársaság védelméért vívott küzdelmekben is. Éppen spanyol földön ütközött a fasizmus először olyan fegyveres ellenállásba, melyben aktív részt vállalt több — franciákból, csehekből, lengyelekből, belgákból, olaszokból, oroszokból, jugoszlávokból, amerikaiakból, angolokból, németekből, bolgárokból és számos más nép képviselőiből alakult — nemzetközi brigád. Nagy részt vállaltak e harcban a magyar kommunisták is. A magyar önkéntesekből 1200[1] harcost számláló zászlóalj jött létre. A zászlóalj a 12. nemzetközi dandár állományában harcolt; a dandár parancsnoka az ismert magyar író, az oroszországi polgárháború hőse, Zalka Máté (Lukács tábornok) volt. Az egész haladó emberiség érdekeit védelmezve a magyar nép 600 legjobb fia adta életét Spanyolországban a fasiszták elleni harcokban.[2]

Az első napoktól kezdve, amikor Németország hitszegő módon megtámadta a Szovjetuniót, a magyar antifasiszták országuk fasiszta kormányának megdöntéséért, különbéke megkötéséért, a demokratikus Magyarország megteremtéséért folytatandó harcra buzdítottak. A háborúellenes és antifasiszta harc élcsapata a Kommunisták Magyarországi Pártja volt. A KMP Központi Bizottsága 1941. június 28-án és szeptember 1-én tartott ülésein határozatokat fogadott el, amelyekben megállapította, hogy a hitleri agresszió a legnagyobb veszélyt jelenti a magyar dolgozók számára. A KMP KB-a aláhúzta, hogy a magyar népnek érdeke a szovjetellenes háború beszüntetése, s elhatározta, hogy egész munkáját a fő feladatok megoldásának rendeli alá. Ezek: Magyarország felszabadítása a német imperialista elnyomás alól, a német hadsereg kiűzése az országból és a Szovjetunió elleni háború beszüntetése.

Nem volt tehát véletlen jelenség, hogy a fasizmus ellen harcoló szovjet partizánok soraiban magyar hazafiak is küzdöttek. Ez logikus folytatása volt a KMP internacionalista politikájának abban a küzdelemben, amelyet népe szocialista holnapjáért folytatott. Ez a harc még a teljes illegalitás körülményei közt, a Magyar Tanácsköztársaság 1919-ben elszenvedett veresége után sem szűnt meg.

Magyarország fiai különböző utakon kapcsolódtak be a Szovjetunió megszállt területein folyó partizánharcokba. Voltak közöttük politikai emigránsok, katonaszökevények, katonák, akiket szovjet partizánok ejtettek fogságba, börtönből és koncentrációs táborokból szökött politikai foglyok, s voltak olyan magyarok is, akik fogságba esés után antifasiszta iskolát végeztek.

A magyar hazafiak közül a szovjet partizánosztagokban az első harcosok a politikai emigránsok voltak. A politikai üldöztetések, megtorló intézkedések még a második világháború előtt arra kényszerítettek sok ezer magyart, hogy emigráljanak országukból. Ezen kívül magyar állampolgárok ezrei hagyták el a hazát a szegénység és a munkanélküliség miatt.

1 *V. Fomin*: Vengerszkaja Narodnaja Armija. Moszkva, 1965., 16. o.
2 Antifasisztkoe dvizsenyie Szoprotyivlenyija v sztranah Evropü v godü vtoroj mirovoj vojnü. Moszkva, 1962., 259. o.

A külföldön élő magyar antifasiszták nem tarthatták magukat távol más népeknek a reakció sötét erői ellen vívott harcától. Hazafias, internacionalista kötelességüknek tekintették harcolni a nácizmus ellen abban az országban, ahová a körülmények vetették őket. Az egyik, vagy másik ország területén folytatott antifasiszta küzdelem számukra egyszersmind a magyar nép szabadságáért vívott harcot jelentette.

Az elsők között lépett a szovjet partizánok soraiba Földes Pál, aki magyar politikai emigráns volt. Még 1926-ban belépett a KMP-be. Aktív politikai tevékenységéért 1930-ban letartóztatták és előbb 4 és fél, majd 5 év törtönbüntetésre ítélték. A börtönben letöltött 10 év után illegálisan a Szovjetunióba érkezett. 1941 októberében, amikor a hitleristák Moszkvához közeledtek, önként belépett abba a katonai egységbe, amely részt vett a világ első szocialista államának fővárosáért vívott csatában. 1942-ben azzal a kéréssel fordult a parancsnoksághoz, hogy irányítsák őt egy partizánosztaghoz az ellenség hátába. Kérését teljesítették. 1942 szeptemberétől 1943 júliusáig Földes a brjanszki partizánalakulatok állományában működött, amelyeknek harci dicsősége már abban az időben nemcsak a Szovjetunióban, hanem külföldön is visszhangzott. Itt sok harctevékenységben vett részt, és bomlasztó munkát végzett a partizánok ellen megtorló akciókat folytató magyar katonai egységek soraiban. 1943 októberében Földes Pált ismét az ellenség arcvonala mögé küldték, ahol a szovjet partizánokkal vállvetve 1944 márciusáig harcolt a hitleristák ellen. A parancsnokságtól kapott feladatok teljesítésében Földes Pál bátor, energikus és kezdeményező harcosnak bizonyult. A partizánharcban tanúsított érdemeiért szovjet állami kitüntetésekben részesült.

Néhány magyar antifasisztát, politikai emigránst a háború idején mélyen az ellenség hátában vetettek be. Közülük mindenekelőtt a magyar nép hős fiát, Pataki Ferencet szeretném megemlíteni.[3]

Pataki a Nagy Honvédő Háború kezdetén nem egyszer fordult a párt- és állami szervekhez azzal a kéréssel, hogy a fronton, vagy az ellenség hátában harcolhasson. 1943. augusztus 18-án ejtőernyős szervező csoport parancsnokaként a Kárpátokban dobták le azzal a feladattal, hogy a csoportjára építve hozzon létre partizánosztagot, létesítsen kapcsolatot a helyi partizánalakulatokkal és antifasiszta illegális szervezetekkel, aktivizálja a lakosságot a hitleristák elleni fegyveres harcra, s a szovjet hadsereg érdekében folytasson felderítő munkát.

3 Pataki Ferenc 1892-ben munkáscsaládból született. 1915-ben, az osztrák—magyar hadsereg katonájaként az orosz csapatok fogságába esett. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom után Krasznojarszk városában nagy agitációs és propaganda tevékenységet folytatott annak érdekében, hogy a hadifoglyok a szovjethatalom mellé álljanak és belépjenek a Vörös Gárdába, valamint az internacionalista brigádokba. Aktívan harcolt a forradalom ellenségeivel szemben, közvetlenül részt vett a szibériai harcokban. A fehérek kétszer ítélték golyó általi halálra. 1918-ban belépett az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Pártba. A Cseremhovo-i medence bányász partizán druzsinái törzsének főnöke lett. Részt vett Kolcsak foglyul ejtésében, s ezért harci díszfegyverrel tüntették ki. Kolcsak bandáinak likvidálása után a Cseremhovo-i medence Katonai-forradalmi Bizottságának elnöke volt. Az elkövetkező években az ellenforradalom, a banditizmus elleni harc területein harcolt, s 1923-tól kezdve a népgazdaság különböző vezető pozícióiba helyezték.

Pataki Ferenc csoportja — a feladatnak megfelelően — rövid idő alatt széles körű kapcsolatot létesített Huszt—Munkács körzetében az antifasiszta illegális harcosokkal. A helyi lakosság ruhával, élelmiszerrel segítette a partizánokat, búvóhelyül szolgáló lakásokat bocsátott rendelkezésükre, személyi iratokkal, élelmiszerjegyekkel látta el őket. Sok hazafi csatlakozott hozzájuk. Az 1944-es év kezdetére Pataki csoportja 190 tagot számláló osztaggá nőtt. A lakosok százai a partizánok összekötőiként aktívan hajtották végre a megbízásokat és értékes felderítési adatokat szereztek. Az osztag harcosai megtámadtak kisebb ellenséges katonai és csendőri alakulatokat, diverziót és szabotázst szerveztek, politikai munkát folytattak a lakosság között.

1943 októberében Pataki Ferenc az osztag egyik rádiósával Budapestre települt azzal a céllal, hogy a felderítő tevékenység hatókörét kiszélesítse. A magyar munkásosztály legjobb fiainak segítségére támaszkodva itt 1944 márciusáig működött. Ezzel egyidejűleg Pataki Ferenc — összekötőn keresztül — továbbra is irányította az általa létrehozott, a Kárpátokban tevékenykedő partizánosztagot.

1944 februárjában Huszton a csendőrök — Rác[4] nevű ügynökük segítségével — körülfogták a partizánokkal kapcsolatot tartó Logajdo család házát, ahol ebben az időben a Pataki-osztag felderítői tartózkodtak. Az összecsapás során a Logajdo család három tagját és három partizánt megöltek, néhány partizánt elfogtak. Tömeges letartóztatások kezdődtek. Pataki Ferenc osztagának feladásában aljas szerepet játszott a volt görögkatolikus pap, Kosel. A horthysták csupán a huszti járásban több mint 600 embert tartóztattak le, 34 partizánt kivégeztek. 1944. március végén Budapesten Pataki Ferencet és segítőinek egy csoportját is letartóztatták.

Pataki Ferenc a vizsgálat ideje alatti kínzások ellenére semmit sem vallott az ellenségnek, és mindvégig hű maradt a Szovjetunióhoz. A halálos ítélet kimondása után is rendíthetetlen maradt. Hozzátartozóinak a börtönből küldött egy levelében a következőket írta: „Nagyon sajnálnám, ha nem láthatnálak többé benneteket. Ebben az esetben éljetek helyettem is, és tegyetek mindent úgy, ahogy én tettem volna, amikor az élet megköveteli az embertől a teljes szívet, és tiszta bátor lelket...

Általában nem szomorkodom, és ha hamarosan meg kell halnom, nyugodtan várom azt az órát..."

1944. november 4-én az ítéletet Sopronban végrehajtották. Ebben a városban avatták fel 1969-ben a magyar nép hős fia, a halhatatlan kommunista Pataki Ferenc emlékművét.

A politikai emigránsok mellett több, a magyar hadseregből önként átállt katona is harcolt a szovjet partizánok soraiban. Az 1942-es év elején a brjanszki erdőkben állt át a partizánokhoz a kommunista Major József, aki a harci bevetések során bátorságával és hősiességével tűnt ki. „A boldog életért harcolok — mondta Major József —,

4 Rác a későbbiek folyamán együtt szökött a visszavonuló német fasiszta csapatokkal. Jelenleg az USA-ban él.

a hitlerista rabtartók és kapitalisták nélküli Magyarországért... Esküszöm, hogy addig fogom pusztítani a fasiszta bitangokat, amíg kezem bánni tud a géppisztollyal, és szemeim látnak."[5]

1942 júliusában Sztaraja Guta faluban önként átállt Sz. A. Kovpak partizán magasabbegységéhez 40 magyar katona és munkaszolgálatos. 1943 végére ebben a magasabbegységben már 100 magyar harcolt. Különösen kiemelkedett közülük a kommunista Tóth József, aki kezdetben egy partizáncsoportot vezetett, majd zászlóalj politikai biztos lett. A magasabbegységben hősi tetteivel vált híressé ez a félelmet nem ismerő magyar hazafi. A Lengyelország területén való portyázások idején, 1944. március 20-án, a Nyugati Bug folyón való átkeléskor Tóth József elvtársai visszavonulását fedezte. Egyedül maradva géppuskájával, az utolsó töltényig harcolt a fasisztákkal. A hősi halált halt partizán zsebében talált noteszban a következő bejegyzés volt olvasható: „Én büszke vagyok arra, hogy a magyar nép fia vagyok. Az a nagy tisztesség és szerencse jutott osztályrészemül, hogy védelmére kelhetek második hazámnak — Oroszországnak. Az ő ellensége — a mi ellenségünk. Oroszországért harcolva közelebb hozom a magyar nép felszabadulásának napját. Milyen kár, hogy nem minden honfitársam érti ezt meg... Eljön az idő, hogy megértik... Oroszország nélkül Magyarország szabaddá válása lehetetlen."[6]

Bátran harcolt a fasisztákkal Pálfi István — az Ukrajna területén működő Sz. F. Malikov partizán magasabbegységének katonája. Mint sok magyart, őt is erőszakkal sorozták be a rabló hadseregbe. Korosztyen környékén szolgált egy építőzászlóaljban. Egyszer a fasiszta parancsnokság az építőket is állományába soroló megtorló osztagot küldött az erdőbe a partizánok ellen. Az expedíció a partizánok csapdájába esett. A hitleristák kénytelenek voltak megfutamodni a harc színhelyéről. Korosztyenbe visszatérőben a megtorló osztag maradékai a város előtt egy vak öregemberrel találkoztak, akit egy kisfiú vezetett. A vereség hatására felbőszült főhadnagy osztagparancsnok megparancsolta, hogy tartóztassák le és akasszák fel őket, mint partizánokat. A vak öreg és a kisfiú halála megrázta Pálfit. Kiválasztva a megfelelő pillanatot, éjszaka gránátot dobott a főhadnagy szobájába, magához vette géppisztolyát és átszökött az erdőben levő partizánokhoz.

Pálfi a partizánok körében mondába illő erejével, bátorságával, kezdeményezőkészségével hamar tekintélyt szerzett magának. 1943 nyarán az ellenséges alegységek ellen sok diverziós akcióban és vakmerő támadásban vett részt. Jelentős számú fasiszta katonát semmisített meg, ellenséges szerelvényt siklatott ki, fasiszta könnyű harckocsit robbantott fel, zajtalanul némította el az ellenséges objektumok őrségét.[7]

1943 tavaszától Belorussziában, a Breszti területen, a Szerdlov-partizánbrigád tagjaként küzdött Moldoványi Ferenc magyar hazafi.

5 Novaja i novejsaja isztoria, 1961. 5. szám. 94. o.
6 Vtoraja mirovaja vojna, III. könyv. Moszkva, 1966., 174. o.
7 Pod odnim zpamenem. Moszkva, 1963., 74—79. o.

Apja az ellenállás aktív harcosa volt. Moldoványi már az első hadművelet során állhatatos és bátor partizánnak bizonyult. A hadműveleti terv értelmében az ellenséget aláaknázott mezőre kellett csalogatni és ott megsemmisíteni. A támadást az Ivanovszkij kerület Motol nevű helységében állomásozó hitlerista egység ellen indították. A partizánok egy csoportja — a „csalogató" szerepét játszva — titkon megközelítette az ellenséges helyőrséget és tüzet nyitott rá. Mihelyst azonban a hitleristák harcrendbe fejlődtek, a partizánok az elaknásított terület mentén megkezdték a visszavonulást. Az ellenség, hogy elvágja a partizánok visszavonulási útjait, harckocsikat és gyalogságot vezényelt egyenesen a mezőn keresztül. Annak ellenére, hogy néhány harckocsi felrobbant az aknákon, a fasiszták tovább üldözték a partizánokat, akik a dandár vezetősége által elhelyezett lesállások felé vonultak. Itt, a lesben álló csapat harcrendjében Moldoványi Ferenc és Szuskó Vladimir hidegvérrel és önuralommal tüzet nyitottak rájuk. Az ellenség megtorpant és nagy veszteségeket szenvedett. S amikor a partizánok többi géppuskája is bekapcsolódott a tüzelésbe, a fasiszták meghátráltak.

Moldoványi Ferenc az ellenség csapatainak elhelyezési körleteiben is tevékenykedett. Így Ivacevicsi faluban a magyar katonák egy csoportjával folytatott tárgyalásainak eredményeként sikerült a partizánok soraiba állítania 12 magyar katonát, akik bekapcsolódtak a hitleristák elleni harcba. Velük együtt részt vett a „Sín-háború" néven ismert akciókban. Ennek során számos csatát vívott a fasisztákkal. Moldoványi Ferencnek drága árat kellett fizetnie bátor cselekedetéért. A horthysták, megtudván, hogy Moldoványi átállt a partizánokhoz, kivégezték feleségét, apját és anyját.[8]

A szovjet partizánosztagok soraiban levő magyarok között voltak olyan hadifoglyok is, akik nem mindjárt léptek a fasizmus elleni fegyveres harc útjára. Így például a brjanszki partizánok a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 25. évfordulóján fényes akciót hajtottak végre, szétverték a Silinka falubeli ellenséges helyőrséget, amelynek Parragh őrnagy, egy magyar fasiszta tiszt volt a parancsnoka. Az akció során közel félszáz magyart ejtettek fogságba, akiket a Krasznaja Szloboda faluban levő partizánbázisra vittek.

Őszintén megvallva, ezek a katonák különböző beállítottságú emberek voltak: némelyek megpróbáltak kihívóan viselkedni; néhányan, akiket megmérgezett a fasiszta propaganda, arra számítottak, hogy őket mindenképpen agyonlövik; voltak közöttük olyanok is, akik még az ételt és az orvosi segítséget sem fogadták el. Ennek a partizánalakulatnak abban az időben a már fent említett magyar kommunista, Földes Pál volt a tolmácsa. Földes tüzetesen elmagyarázta honfitársainak, hogy a szovjet partizánok szigorúan betartják a nemzetközi törvényeket, hogy a foglyok jövője a saját viselkedésüktől függ. Ezek a felvilágosítások azonban nemigen hatottak a foglyokra.

8 Uo. 178—187. o.

— Szégyenlem magam miattatok a szovjet emberek előtt — mondta nekik Földes. — Szégyenlem magam ez előtt a nemes lelkű ember előtt, aki úgy bánik veletek, mint gyerekekkel, pedig Usztariban a fasiszták felakasztották feleségét, anyját, apját pedig tűzbe dobták. Karjaiban halt meg sebesült barátja... Lehet, hogy ezt a ti golyóitok okozták... S most ő reggelit készít nektek, gondoskodik rólatok, szívélyesen beszélget veletek.[9]

A foglyok hangulata lassan változott, bár maradtak közöttük olyanok is, akik továbbra is ellenségesen nézték a partizánokat. Sokan viszont egyre figyelmesebben hallgatták Földes Pál szavait, kérve őt, olvasson fel nekik az újságokból, röplapokból; kérdezősködtek tőle, mi a helyzet a frontokon. S íme, egyszer Vaszilij Andrejev, a partizánosztag politikai biztosa, miután alapos beszélgetést folytatott minden fogollyal, ünnepélyesen bejelentette, hogy valamennyien szabadok és önmaguknak kell meghatározni saját helyüket a jövőben. S akkor az egyik fogoly azt javasolta honfitársainak, hogy ne tekintsék magukat foglyoknak, hanem csatlakozzanak a partizáncsaládhoz, hogy harcolhassanak minden nép közös ellensége, a fasizmus ellen. Ez az ember Névai László, a jogtudományok doktora volt. A többiek egyhangúan elfogadták javaslatát. Névai politikai munkás lett egy szovjet partizánalakulatban. A „Partizán Pravdá"-ban kinyomtatott, földijeinek, a magyar katonáknak rendszeresen továbbított levelei igen erős fegyvernek bizonyultak az ellenség bomlasztásában, erejének gyengítésében. Később Névai László a szovjet hadsereg százados lett.

A német fasiszták és csatlósaik keleti fronton elszenvedett vereségei következtében a magyar hadseregben a bomlás jelei mutatkoztak. A szökevények száma növekedni kezdett. A szovjet hadsereg erős csapásainak eredményeként az 1942—43. évi téli hadjáratban néhány ezer magyar katona és tiszt esett fogságba. A KMP Központi Vezetőségének Külföldi Bizottsága nagy munkát folytatott a hadifoglyok között. Leleplezte a horthysták soviniszta propagandáját, magyarázta a háború rabló jellegét, amelyet a magyar hadsereg a hitleristákkal együtt folytatott. A Külföldi Bizottság hirdette Magyarország hitlerista blokkból való kiválásának és az antifasiszta koalíció oldalára állásának szükségességét. 1943-ban a KMP KV Külföldi Bizottsága antifasiszta iskolákat szervezett a hadifoglyok számára. Az itt végzettek közül a későbbiek folyamán sokan beléptek a szovjet partizánosztagokba és a szovjet hazafiakkal egy sorban harcoltak a fasizmus ellen.

Ismeretes, hogy a partizánmozgalom, mint a népi harc egy fajtája, amelyet a népek a külső és belső elnyomók ellen az ellenség által ellenőrzött területeken folytatnak, különböző formát ölthet. A partizánmozgalom legaktívabb és legmeghatározóbb formája a fegyveres harc. Sajnos, az ellenállási mozgalom Európa megszállt országaiban a Nagy Honvédő Háború kezdetéig, a helyi burzsoázia végzetes nép-

9 Uo. 171—172. o.

ellenes politikája miatt, leginkább passzív formákban jelentkezett. Később viszont, a szovjet hadsereg győzelmeinek hatására, ez a mozgalom mind lendületesebbé, aktívabbá kezdett válni. A Hitler-ellenes burzsoá körök azonban még ilyen körülmények között is minden módon fékezték a partizánharc fejlődését.

A fasizmus elleni fegyveres harc fő szervezői a megszállt országokban a kommunista pártok voltak. Rájuk hárult a feladat, hogy leküzdjék a burzsoá ellenállási szervezetek vezetői többségének makacs ellenállását, amikor a megszállók elleni fegyveres harc szükségességének és időszerűségének kérdése került eldöntésre. E szervezetek vezetői — a „passzív kivárás" politikáját követve — azt tartották, hogy a fegyveres megmozdulások az angol—amerikai csapatok megérkezéséig „veszélyesek" és szükségtelenek. E csapatok segítségével remélték országaikban a háború előtti állapotokat visszaállítani. A burzsoá ellenállási szervezetek, ha létre is hozták (leginkább külföldön) harci alakulataikat, elsősorban a hatalom megkaparintására akarták őket felhasználni — a háború befejező szakaszában.

A dolgozó tömegek és a kizsákmányoló osztályok politikai céljai a fasizmus elleni harcban messze nem voltak azonosak. Ebből ered az antihitlerista burzsoá körök „kivárási" politikája, a félelem népük felfegyverzésétől, törekvésük az ellenállás kommunisták vezette baloldali erőinek likvidálására. Igaz, a burzsoá ellenállási szervezetek néhány katonai csoportja aktívan részt vett az antifasiszta harcokban. Ez azonban nem volt tipikus jelenség. Egészében véve a hitleristák elleni fegyveres harc — az esetek többségében — az ellenállás burzsoá vezéreinek „kiváró" és „visszatartó" politikája ellenére fejlődött. A külföldi országok progresszív erőinek a fegyveres harc fejlesztésében a Szovjetunió nyújtott segítséget.

Ez a segítség főleg abban a meghatározó szerepben fejeződött ki, melyet a szovjet—német arcvonal játszott, ahol a fasizmus fő erői voltak lekötve, ahol a szovjet hadsereg az ellenség legharcképesebb hadosztályait őrölte fel. Mindennek tükröződnie kellett a hitlerista rendszerek gyengülésén az általuk megszállt országokban; azon erők mennyiségének csökkenésén és minőségének romlásán, amelyeket bevonhattak az „új rend" fenntartására, az antifasiszták elleni megtorló akciók folytatására.

Emellett azonban a Szovjetunió — teljesítve internacionalista kötelességét — közvetlen segítséget is nyújtott a külföldi országok dolgozó tömegeinek a partizánmozgalom fejlesztéséhez: a partizánharc specialistáit és a feltétlen szükséges anyagi eszközöket irányította ezekbe az országokba. Ezzel a céllal 1944-ben több szovjet partizán-alakulat indult portyára Lengyelország és Csehszlovákia területeire. Ezenkívül Közép- és Dél-Kelet-Európa egy sor országában légi úton számos szervező csoportot vetettek be. Ezek állományát szovjet partizánok és külföldi antifasiszták alkották, soraikban nem kevés magyar hazafi is volt. A szervező csoportok állományában magyar politikai emigránsok és olyan magyar katonaszökevények is helyt kaptak, akik antifasiszta iskolát végeztek és speciális felkészítésben vettek részt.

Az egyik ilyen csoport parancsnokának helyettese Zalka András volt — az ismert író, Zalka Máté unokaöccse. Zalka András munkáscsaládból származik, s már 1932-ben, 19 éves ifjúként aktív politikai életet kezd a KIMSZ soraiban. 1934-ben belép a kommunista pártba. Még ebben az évben letartóztatják kommunista irodalom terjesztéséért. Háromhónapos börtönbüntetése után folytatja munkáját a forradalmi és szakszervezeti mozgalomban Budapesten. 1936-ban önkéntesként Spanyolországba megy, s az egyik nemzetközi brigád tagjaként részt vesz a fasiszták elleni harcban. 1939-ben a Szovjetunióba érkezik, mint politikai emigráns.

A szervező csoportot, amelynek egyik vezetője Zalka András volt, 1944 júliusában vetették be Csehszlovákia területén. A harcokban Zalka András bátor és kezdeményező parancsnoknak bizonyult. Aktívan részt vett a szlovák hadsereg bomlasztásában és a német megszállók elleni fölkelés szervezésében. Zalka András nagy munkát végzett a szlovák hadsereg katonáiból, tisztjeiből és a helyi lakosságból verbuválódó partizánalakulat megszervezésében. A magasabbegység, amelyet az ő szervező csoportjuk hozott létre, hat partizánosztagból és egy lovasszázadból állott, s összesen 584 harcost számlált.

A magyarul, németül, franciául, spanyolul és oroszul beszélő Zalka András gyakorta vezetett felderítő csoportokat, amelyeket speciális feladatokkal irányítottak az ellenség hátába. Bátorságáért és vakmerőségéért szovjet kormánykitüntetésekben részesült.

Ugyancsak e szervező csoport tagjaként került bevetésre még két magyar — Czinna Ferenc és Ács István volt hadifogoly, akik antifasiszta iskolát végeztek. 1944 júliusától 1945 februárjáig az ellenség hátában működve bátor partizánnak bizonyultak.

A Szovjetunióból külföldi területre ledobott szervező csoportok létszáma a helyi hazafiakból és az ellenség szökött katonáiból általában gyorsan „szaporodtak". Egy idő múlva e csoportok bázisán partizánosztagok, sőt magasabbegységek jöttek létre. Így például az a 19 tagú szervező csoport, amely N. V. Volkov vezetésével 1944 szeptemberében csehszlovák területen kezdte meg működését, egy bizonyos idő után a mintegy 600 főt számláló „Halál a fasizmusra" partizánbrigáddá nőtt. Érdekes megjegyezni, hogy a brigádnak 416 magyar tagja volt. 1944 szeptemberétől 1945 márciusáig a „Halál a fasizmusra" brigád partizánjai felrobbantottak 2 hidat, kisiklattak 2 ellenséges szerelvényt, megsemisítették az ellenség 315 katonáját és tisztjét, körülbelül 40 gépkocsiját és sok más technikáját.

Az 1944 szeptemberében ugyancsak csehszlovák területre ledobott Sz. G. Morozov vezette másik szervező csoportból fejlődött ki a 345 főt számláló „Bosszúállók" partizánbrigád. A bevetés pillanatában ez a csoport mindössze 19 emberből állt. A „Bosszúállók" brigádban voltak szlovákok, csehek, magyarok, oroszok, ukránok és más nemzetiségek képviselői is. A brigádban 36 magyar szolgált. A megalakítás pillanatától a felszabadító szovjet hadsereg csapataival való egyesülésig a „Bosszúállók" brigád 34 ütközetet vívott, felrobbantott 3 hidat, és 9 nagyszabású szabotázsakciót hajtott végre az ellenség hátában.

Az említett brigádokban harcoló magyar partizánokat a parancsnokság nagyra értékelte. Íme néhány idézet a magyar partizánok harci jellemzéseiből: a „Bosszúállók" brigád 2. osztagának harcosa, Weisz István (született 1919-ben Budapesten) „... 1945. január 15-én a magyar hadseregből átállt a partizánokhoz, s belépett az osztagba, melyben 1945. március 25-ig harcolt. A partizánosztagban töltött időszakban aktívan küzdött a németek ellen. Két alkalommal vett részt az ellenség által őrzött objektumok elleni támadásban, a Sztarije Gorü falu környéki támadásban és műút aláaknázásában. A csatában bátran és vakmerően viselkedett. Fegyelmezett és megbízható..."

Az 1. osztag harcosa Pataki Árpád (született 1922-ben Ajnácskőn, feledi járás) „... 1942-től 1944-ig a magyar hadseregben szolgált. Börtönbe zárták háborúellenes propaganda miatt. A börtönből (Banská Bystrica) megszökött és 1945. február 1-én a partizánosztagba lépett, ahol 1945. március 25-ig tartózkodott... Részt vett akciókban, német helyőrség elleni támadásban és a partizánkerület védelmében. Minden esetben bátran tevékenykedett. Kezdeményező..."

A 2. osztag harcosa Róth József (született 1913-ban Kisvárdán) „... az osztagba 1945. január 15-én lépett be (a magyar hadseregből állt át) és 1945. április 25-ig maradt soraiban. Az osztagban eltöltött idő alatt aktívan küzdött a németek ellen. Két alkalommal vett részt őrzött objektumok elleni támadásban (vasúti híd és alagút), részt vett ellenséges hadoszlop elleni harcban, aláaknázott műutat. Az ő részvételével összesen 60 németet semmisítettek meg. A harcokban bátran és merészen cselekedett. Fegyelmezett..."

1944 őszén Csehszlovákia területén magyar hazafiak is működtek azokban a partizán magasabbegységekben és osztagokban, amelyeket szovjet parancsnokok, P. A. Velicsko, E. P. Voljanszkij, I. D. Dibrova, A. Sz. Jegorov, V. A. Karaszev, V. A. Kvitinszkij, V. A. Kuznyecov, A. I. Kurov, A. A. Martinov, N. A. Prokopjuk, D. M. Rezuto, A. Sz. Szagyilenko, A. A. Sznyezsinszkij, M. I. Sukajev és mások vezettek. Sok szökött magyar közvetlenül részt vett a szlovák népi fölkelésben. Alá kell húznunk, hogy a Szlovákiában kialakult széles partizánmozgalom nagy hatással volt az 1. magyar hadsereg szétbomlására. A partizánok és a szovjet hadsereg oldalára most már nemcsak kisebb csoportok, hanem nagy alegységek is átálltak.

A külföldön működő szovjet partizánalakulatok kiváló harci tulajdonságokkal rendelkeztek. A szovjet ember határtalan hazaszeretete, a fasizmus elleni harc igazságosságának tudata, nagy történelmi missziójának mély átérzése, rátermettsége, józan paraszti esze, önfeláldozó készsége az emberiség jövője érdekében, törekvése, hogy erejének maximumát adja az ellenség szétverésének meggyorsításához — mindez széles bázist biztosított a partizánharc hatékony eszközeinek alkotó alkalmazására. A magyar hazafiak, akik a szovjet partizánokkal együtt tényked tek az ellenség hátában, elsajátították szovjet bajtársaik gazdag harci tapasztalatait, megtanulták tőlük a partizánharc művészetét. Mindez emelte azoknak a partizánalakulatoknak a harckészségét, amelyeknek zömét magyar antifasiszták alkották, és létre-

hozta a feltételeket, hogy működési területüket közvetlenül Magyarországra helyezzék át.

1944 őszén a Fábry József és Nógrádi Sándor vezette partizánosztagok, amelyek a Szlovákiában földetért szervező csoportokból nőttek ki, átlépték Magyarország határait. Ezek az osztagok a helyi lakosságból és a magyar hadsereg szökött katonáiból tovább gyarapodtak. Így például, a Fábry vezette osztag létszáma Magyarország területén 300 főre nőtt. A harcokban ezen osztag partizánjai 340 fasisztát semmisítettek meg és kb. 100 embert ejtettek fogságba.[10]

A magyar kommunista mozgalom aktív személyisége, Nógrádi Sándor által vezetett osztag, amely a salgótarjáni szénmedence területén működött, hamarosan 450 harcost számlált. Hozzá csatlakoztak az itt már működő partizáncsoportok is. Ez lehetőséget adott az ellenség nagy alegységeivel szemben folytatandó harcra. Így Abroncsospusztánál — kétnapos csatában — Nógrádi Sándor osztagának partizánjai megfutamítottak egy SS megtorló zászlóaljat.[11]

Aktívan tevékenykedett a magyar antifasiszta harcos Uszta Gyula vezette partizánosztag is. Ez az osztag az 1944. augusztus 8-án a Kárpátokban bevetett szervező csoportból fejlődött ki. Hamarosan csatlakozott hozzájuk egy másik osztag is, amelyet I. G. Priscsepa szovjet parancsnok vezetett. Valamivel több, mint két hónap alatt Uszta Gyula osztagának létszáma 28 főről 158 főre nőtt. Ezen kívül sok hazafi segítette a partizánok működését felderítésekkel, az osztag anyagi ellátásával, illetve a partizánok és az illegalitásban élők közötti kapcsolat fenntartásával.

Az Uszta Gyula vezette osztag az 1703—1711-es magyar nemzeti felszabadító harc vezetőjének, Rákóczi Ferencnek a nevét viselte. A harctevékenység két hónapja alatt az osztag partizánjai 7 katonai szerelvényt siklattak ki, vasúti hidat robbantottak, 1064 ellenséges katonát és tisztet tettek harcképtelenné. 1944 októberében a Rákóczi-osztag 10 napos harcot folytatott a felszámolásukra bevetett erőkkel; a harcok során a horthysták és hitleristák néhány száz halott és sebesült katonát, valamint tisztet vesztettek.[12] S bár ennek az osztagnak korlátozott létszáma volt, a magyar tábori csendőrség jelentéseiben mint „partizánezred" szerepelt.

1944 nyarán 11 szovjet—magyar szervező csoportot dobtak le Magyarország területére 166-os összlétszámmal.[13] 1944 végére pedig a partizánosztagok, amelyek Magyarországon működtek, már 2500 főt számláltak.[14] A horthysták kezén levő területeken harcoló partizánosztagok gerincét a szovjet hadsereg oldalára átállt magyar katonák alkották, míg a vezető magot azok a magyar kommunisták és hazafiak képezték, akiket a Szovjetunióban az antifasiszta iskolákon készítettek fel. A szovjet—magyar partizán szervező csoportok döntő többségét a Partizánmozgalom Ukrán Törzsén keresztül vetették be

10 *Nemes Dezső:* Magyarország felszabadulása. Budapest, 1960., 132. o.
11 *V. Fomin:* i. m. 24. o.
12 Antifasisztkoe dvizsenyije Szoprotyivlenyija ... 288. o.
13 Vtoraja mirovaja vojna ... 174. o.
14 *Nemes Dezső:* i. m. 141. o.

Magyarországon. Voltak esetek, amikor a szovjet partizánalakulatok parancsnoksága saját elhatározás alapján küldött magyarokat hazájukba, hogy szervezzék a fegyveres harcot. Így az Sz. A. Kovpak vezette magasabbegység kárpáti portyája alkalmával a magyar partizánokat hazaengedték, hogy országuk területén bontakoztassák ki a partizántevékenységet.[15]

A fasizmus ellen a szovjet emberekkel vállvetve harcoló magyar hazafiak életükkel és vérükkel bizonyították az internacionalizmushoz való hűségüket. E harcokban erősödött a szovjet és a magyar nép közötti barátság, erősödött a nemzetközi szolidaritás eszméje.

A második világháború idején külföldön harcoló antifasiszták részvétele az ellenállási mozgalomban — ezen belül a partizánmozgalomban — még nincs eléggé feldolgozva. A harcokat vezető kommunista pártok — a fasiszta terror körülményei között — illegalitásban működve nem őrizhették meg a szükséges dokumentumokat. A konspiráció érdekében gyakran egyáltalán nem készítettek részletes dokumentációt. A partizánalakulatok harctevékenységének körülményei szintén minimálisra csökkentették a tények és események dokumentálásának lehetőségét. A harci akciók során emellett sok igen fontos irat tönkrement, vagy maguk a partizánok semmisítették meg azokat. Néhány forrást pedig sikerült az ellenségnek megkaparintania, amelyeknek még nem akadtunk nyomára.

Elmondhatjuk azonban, hogy a szovjet és külföldi irodalomban jelentek meg munkák, memoárok az ellenállási mozgalom történetéről, amelyek internacionalista szellemben világítják meg a különböző népek antifasisztáinak részvételét az országuk határain túli partizánharcban. A vázolt körülmények aláhúzzák, hogy e probléma kutatásában még messze nem merítettünk ki minden lehetőséget. A jövőben még bizonyára sok jó könyv emlékezik meg a magyar nép legjobb fiairól, akik a szovjet partizánok soraiban és más népek ellenállási mozgalmában harcoltak a fasizmus ellen.

Ez a téma nem veszti el aktualitását, amíg léteznek kizsákmányoló osztályok. A szolidaritás az emberek között — az alapelv, amelyért mindig harcoltak a kommunisták — mindenütt visszhangra talál, ezért nem véletlen, hogy az imperialisták minden módon igyekeznek aláásni a kommunista és munkáspártok tekintélyét, megpróbálják eltitkolni az ellenállási mozgalom lényegét, össznépi jellegét és nemzetközi gyökereit.

Napjainkban az internacionalizmus erősíti a népek egyre növekvő ellenállását az új világháború kirobbantásával szemben. Osztályellenségeink nem alap nélkül félnek országuk népének béke- és szabadságmozgalmaitól. Attól tartanak, hogy háború esetén ez a mozgalom a harc fegyveres formájává változhat, melynek célja saját kormányaik megdöntése, a szociális elnyomás és egyenlőtlenség eltörlése olyan társadalom felépítése érdekében, amely kiirtaná a háború okait és boldog jövőt biztosítana az egész emberiségnek.

15 *Sz. V. Rudnyev:* Scsodennik pro Karpatszkij rejgy. Kijev, 1949., 69. o.

В. Н. АНДРИАНОВ:

ВЕНГЕРСКИЕ ПАТРИОТЫ В РЯДАХ СОВЕТСКИХ ПАРТИЗАН В ГОДЫ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Резюме

В период Великой Отечественной войны многие венгерские патриоты сражались в советских партизанских отрядах против гитлеровского фашизма и его приспешников. Мы можем встретиться с венгерскими антифашистами в партизанских отрядах, действовавших в районе Брянских лесов, в Белоруссии и на Украине, не мало число тех, кто на оккупированных территориях Советского Союза героически сражался в легендарных партизанских соединениях С. А. Ковпака, С. Ф. Маликова, М. И. Наумова, Н. А. Прокопюка и в других партизанских частях. Плечом к плечу с советскими партизанами венгерские участники сопротивления воевали против фашистов на территории Польши, Чехословакии, Югославии, а также на территории своей родины. Свою работу автор посвящает памяти этих венгерских партизан.

Автор статьи дает прежде всего анализ тех мотивов, которые побуждали лучших сынов венгерского народа взяться за оружие вместе с другими народами и прежде всего с сынами советского народа, и — если было нужно, — то жертвовать своей жизнью за свободу и независимость этих народов.

То обстоятельство, — констатирует автор очерка, — что в рядах советских партизан, сражавшихся против фашизма, боролись также и венгерские патриоты, не было случайным явлением. Это было логическим продолжением интернационалистической политики Венгерской Коммунистической Партии в той борьбе, которую она вела в течение десятилетий за социалистическое будущее венгерского народа.

В дальнейшем автор рассказывает, каким образом включились сыны Венгрии в партизанские бои, проходившие на оккупированных территориях Советского Союза, в ходе чего мы получим также и ответ на то, кем являлись эти патриоты. Среди них, — пишет автор, — были политические эмигранты, перебежчики и солдаты, попавшие в плен к партизанам; политические заключенные, бежавшие из тюрем и концентрационных лагерей, были также солдаты венгерской армии, попавшие в плен к советской армии, и окончившие в плену антифашистские школы.

Среди венгерских патриотов в советских партизанских отрядах первыми бойцами были политические эмигранты. Автор очерка прежде всего дает оценку их деятельности. Среди других он упоминает здесь Пала Фёльдеша, который «проявил себя смелым, энергичным и инициативным бойцом».

Многие венгерские антифашисты, политические эмигранты во время войны были заброшены в тыл противника. В числе их автор обращает внимание на деятельность казненного в Шопроне Ференца Патаки и его группы, состоявшей из 60 человек.

Наряду с политическими эмигрантами многие солдаты хортистской венгерской армии добровольно перешли к советским партизанам и сражались в их отрядах. Среди них был также и коммунист Йожеф Майор, который дал такую клятву: «Я клянусь уничтожать фашистских мерзавцев до тех пор, пока руки мои могут управлять автоматом, а глаза видеть»; комиссар батальона Йожеф Тот, который прикрывал отступление своих товарищей-партизан и до последнего патрона сражался с фашистами; Иштван Палфи, который завоевал авторитет своей достойной легенды силой, смелостью и инициативой; Ференц Молдованьи, который, будучи бойцом партизанской бригады имени Свердлова, отличился в вооруженных акциях против фашистов и в так называемой «Рельсовой войне».

Среди венгров, находившихся в советских партизанских отрядах, были также и военнопленные, которые не сразу вступили на путь вооруженной борьбы с фашизмом. Автор рассказывает, как удалось привлечь их к этой борьбе и каким образом

превратились они в неустрашимых партизан. В ходе этого автор дает оценку той просветительной работе, которая проводилась Заграничным Комитетом Венгерской Коммунистической Партии в рядах военноленных.

Как известно, Советский Союз, — выполняя свой интернациональный долг, — оказал также непосредственную помощь трудящимся массам зарубежных стран в развитии партизанского движения: из Советского Союза направлялись в эти страны специалисты партизанской борьбы и необходимые для этой борьбы материальные средства. С этой целью в 1944 году несколько советских партизанских частей — в составе которых были и венгры — были высланы в рейд на территорию Польши и Чехословакии. Кроме того немало организационных групп было сброшено с парашютами в ряд стран Средней и Юго-восточной Европы. В дальнейшем автор очерка описывает деятельность этих групп, отмечая при этом героизм сражавшихся в рядах партизан Андраша Залка, Ференца Цинна, Иштвана Ач, Иштвана Вейса, Арпада Патаки, Йожефа Рот и многих других венгерских партизан.

Осенью 1944 года на территории Чехословакии в партизанских соединениях и отрядах, возглавляемых советскими командирами, сражались и венгерские патриоты. Автор очерка констатирует, что венгерские патриоты, действовавшие в тылу противника, великолепно усвоили богатый боевой опыт своих советских товарищей, выучились у них искусству партизанской войны. Всё это повышало боеготовность тех партизанских частей, ядро которых составляли венгерские антифашисты, в результате чего были созданы условия для переноса района их действия непосредственно на территорию Венгрии.

В заключительной части очерка автор дает оценку боевых действий партизанских отрядов, которыми командовали Шандор Ноградн, Дьюла Уста, Йожеф Фабри.

Подводя итог, автор статьи приходит к выводу: «Борясь против фашизма плечом к плечу с советскими людьми, венгерские патриоты своей жизнью и кровью доказали свою приверженность интернационализму. В ходе этой борьбы крепла дружба между советским и венгерским народами, крепла идея международной солидарности.»

W. N. ANDRIANOW:

UNGARISCHE PATRIOTEN IN DEN REIHEN DER SOWJETISCHEN PARTISANEN ZUR ZEIT DES ZWEITEN WELTKRIEGES

Resümee

Im Laufe des Großen Vaterländischen Verteidigungskrieges haben zahlreiche ungarische Patrioten in den sowjetischen Partisanenformationen gegen den Hitlerfaschismus und seine Satelliten gekämpft. In stattlicher Anzahl begegnen wir ungarischen Antifaschisten in den Partisanenverbänden um Brjansk, in Weißrußland und in der Ukraine, doch nicht gering ist die Anzahl auch jener, die in den besetzten Gebieten der Sowjetunion in den höheren Partisaneneinheiten der legendären S. A. Kowpak, S. F. Malikow, M. I. Naumow, N. A. Prokopjuk und als Mitglieder anderer Partisanenformationen heldenhaft gekämpft haben. Schulter an Schulter mit den sowjetischen Partisanen haben ungarische Widerstandskämpfer gegen die Faschisten auch in Polen, in der Tschechoslowakei, in Jugoslawien und auf dem Gebiete ihres eigenen Vaterlandes gekämpft. In seinem Werke stellt der Verfasser diesen ungarischen Partisanen ein Denkmal.

Der Verfasser analysiert vor allem, welche Beweggründe die Besten des ungarischen Volkes veranlaßt haben, zu den Waffen zu greifen und mit den Söhnen anderer Völker, vor allem der Sowjetvölker — wenn es sein mußte auch

mit der Aufopferung ihres Lebens — für die Freiheit und Unabhängigkeit ihres Volkes gegen den Hitlerfaschismus zu kämpfen.

Der Umstand, daß in den Reihen der gegen den Faschismus kämpfenden sowjetischen Partisanen auch ungarische Patrioten gekämpft haben — stellt der Autor fest — war keine zufällige Erscheinung. Dies war eine logische Fortsetzung der internationalistischen Politik der Ungarischen Kommunistischen Partei, die sie um die sozialistische Zukunft ihres Volkes seit Jahrzehnten geführt hat.

Dann spricht der Verfasser davon, auf welche Art und Weise sich die Söhne Ungarns in die auf den besetzten Gebieten der Sowjetunion geführten Partisanenkämpfe eingeschaltet haben, wobei wir auch erfahren, wer diese Patrioten waren. Es gab unter ihnen — berichtet er — politische Emigranten, Überläufer und solche Soldaten, die von den Partisanen gefangengenommen wurden, aus Kerkern und Konzentrationslager geflüchtete politische Häftlinge und dann auch solche ungarische Soldaten, die von der Sowjetarmee gefangengenommen wurden und dann eine antifaschistische Schule absolviert haben.

Von den ungarischen Patrioten waren in den sowjetischen Partisanenverbänden die ersten Kämpfer politische Emigranten. Auch der Verfasser würdigt vor allem ihre Tätigkeit. Unter andere erwähnt er hier Pál Földes, „der sich als tapferer, energischer und initiativer Kämpfer erwies".

Mehrere ungarische Antifaschisten, politische Emigranten wurden während des Krieges tief im Rücken des Feindes eingesetzt. Unter diesen erwähnt der Verfasser die Tätigkeit des in Sopron (Ödenburg) hingerichteten Ferenc Pataki und seiner Gruppe.

Neben den politischen Emigranten haben auch mehrere, aus der ungarischen Horthy-Armee freiwillig übergetretene Soldaten an der Seite der sowjetischen Partisanen gekämpft. Unter diesen befanden sich auch der Kommunist József Major, der versprochen hat: „... so lange werde ich die faschistischen Schurken vernichten, bis meine Hände die Maschinenpistole bedienen und meine Augen sehen können", József Tóth, der politische Kommissar eines Bataillons, der den Rückzug seiner Partisanenkameraden deckend bis zur letzten Patrone gegen die Faschisten gekämpft hat, István Pálfi, der mit seiner legendären Körperkraft, seinem Mut und seiner Initiative sich Ansehen erwarb, Ferenc Moldoványi, der sich als Mitglied der Partisanenbrigade Swerdlow in den bewaffneten Aktionen gegen die Faschisten und im sog. „Gleisenkrieg" auszeichnete.

In den Reihen der sowjetischen Partisanenverbände befanden sich auch ungarische Kriegsgefangene, die nicht gleich den Weg des bewaffneten Kampfes gegen die Faschisten beschritten. Der Verfasser erzählt, wie sie gewonnen werden konnten und wie sie zu unerschütterlichen Partisanen geworden sind, und erwähnt hierbei auch jene Aufklärungsarbeit, die die Auslandskommission der Ungarländischen Partei der Kommunisten im Kreise der Kriegsgefangenen vollbrachte.

Wie bekannt, hat die Sowjetunion — ihrer internationalistischen Verpflichtung entsprechend — auch den im Ausland werktätigen Massen Hilfe zur Entwicklung der Partisanenbewegung geleistet: sie hat Spezialisten im Partisanenkampf und die unbedingt notwendigen materiellen Mittel in diese Länder gelenkt. Mit diesem Ziel begaben sich mehrere sowjetische Partisanenformationen — auch mit Ungarn in ihren Reihen — zum Einsatz in das Gebiet von Polen und der Tschechoslowakei. Außerdem wurden auf dem Luftwege zahlreiche Organisationsgruppen in Mittel- und Südosteuropa abgesetzt. Im weiteren erwähnt der Verfasser die Tätigkeit dieser Gruppen und würdigt die stets mutige Standhaftigkeit von András Zalka, Ferenc Czinna, István Ács, István Weiß, Árpád Pataki, József Róth und anderer ungarischer Partisanen.

Im Herbst 1944 waren auf dem Gebiet der Tschechoslowakei in den höheren Partisanenformationen und Abteilungen, die unter dem Kommando sowjetischer Offiziere standen, auch ungarische Patrioten. Der Autor stellt fest, daß sich die im Rücken des Feindes tätigen ungarischen Patrioten die reichen Kampferfahrungen ihrer sowjetischen Kamaraden großartig angeeignet, die Kunst des

Partisanenkampfes von diesen erlernt haben. All dies steigerte die Kampfbereitschaft jener Partisanenverbände, die in ihrer großen Mehrheit von ungarischen Antifaschisten gebildet wurden und schuf die Vorbedingungen zur Verlegung ihres unmittelbaren Wirkungsgebietes nach Ungarn.

Im abschließenden Abschnitt würdigt der Verfasser die Kampftätigkeit jener Partisanenformationen, deren Befehlshaber Sándor Nógrádi, Gyula Uszta, József Fábry waren.

Als Schlußfolgerung stellt der Autor fest: „Die mit den Sowjetmenschen Schulter an Schulter gegen den Faschismus kämpfenden ungarischen Patrioten haben mit ihrem Blut und Leben ihre Treue zum Internationalismus bewiesen. In diesen Kämpfen wurde die Freundschaft zwischen dem Sowjet- und dem ungarischen Volk gestärkt, ebenso die Idee der Internationalen Solidarität."

SZEMPONTOK ÉS ADATOK A KORAI MAGYAR HATÁRVÉDELEM KÉRDÉSÉHEZ*

KRISTÓ GYULA—MAKK FERENC—SZEGFŰ LÁSZLÓ

Tudomásunk szerint a magyar határvédelemre utaló legkorábbi adat az 1043. évi német támadás leírása kapcsán bukkan fel az Altaichi Évkönyvben, amely említi azt az *opust* (ember alkotta objektumot), amellyel a Rábca vizét a magyarok elzárták.[1] Igaz, Anonymus már a magyar honfoglalás eseményeinek megkonstruálása során szól az országhatáron fából készült *clausuráról* (továbbá *obstaculum*ról),[2] de ez legfeljebb csak azt mutatja, hogy a magyarok a földrajzi adottságoknak megfelelően hol vizet, hol fát használtak fel a határvédelem céljaira, kronológiailag a honfoglalás korára nézve semmi esetre sem hasznosítható.

Ennek — a névtelen jegyző munkájának a honfoglalásra vonatkozó forrásértékét érintő kedvezőtlen megítélés[3] ismerete mellett — a határvédelem általános problematikáját illető megfigyeléseink is ellene mondanak. Egyrészt: adatok sokasága bizonyítja, hogy az egyes népek között a korai időkben több napi járóföldnyi (alkalmasint tehát több száz km-nyi) lakatlan, műveletlen elválasztó köz húzódott. Egyaránt megfigyelhetjük ezt pl.: a hunoknál,[4] a frankok és az avarok,[5] a besenyők és a kazárok, illetve a besenyők és a szlávok országa között.[6] Ha kivételt nem tűrő vaskövetkezetességgel aligha érvényesül is a tétel, miszerint a társadalomfejlődés alacsonyabb szintjein álló, kevésbé letelepült életmódot folytató, nagyobb számú mozgékony szabad lovassal rendelkező népek (az ún. „nomádok") megelégedtek a ter-

* A jegyzetekben alkalmazott rövidítéseket lásd a 657—658. oldalakon.

1 Catalogus I. k. Budapestini, 1937., 96. o.: factis machinis contra opus, quo fluvium Rapiniza occluserant.

2 SRH I. k., 64. o.: clausuram magnam de arboribus per confinium regni fecerunt. (Uo. 79. o.: firmatis obstaculis constituerunt terminos regni Hungarorum.)

3 *Kring Miklós:* A magyar államhatár kialakulásáról. MTI Évk. IV. k. Budapest, 1934., 25. o. — Komjáthy Miklós ekkor még Kring Miklós néven jelentette meg munkáit. (A szerk.)

4 *Priscos rethor:* Excerpta de legationibus. (ed. *C. de Boor*), Berolini, 1903., 170., 25—33. o.

5 *Szádeczky—Kardoss, Sámuel:* Ein Versuch zur Sammlung und chronologischen Anordnung der griechischen Quellen der Awarengeschichte nebst einer Auswahl von anderssprachligen Quellen. Szeged, 1972., 103., 105—106. o. (Acta Universitatis de Attila József Nominatae, Acta Antiqua et Archaelogica. Tom. XVI. Opuscula Byzantina. I. k.).

6 *Györffy György:* A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások híradásai. Budapest, 1958., 54., 58. o.

mészetes védelmi övek, lakatlan, puszta területek „gyűrűjével" szállásaik biztosítása céljából, hasonlóan a tendencia erejével hat, hogy a fejlettebb, inkább letelepült, támadásra csábító értékeket előállító társadalmak és népek (akár a kazárok[7] vagy akár az oroszok[8]) mesterséges védelmi rendszert (sáncot, sövényt) építettek ki. Adatok hiányában csak sejtésünknek adhatunk hangot: a IX. század végi magyar törzsszövetségnek aligha volt módja és szüksége mesterséges határvédő berendezések létesítésére,[9] a X. század vonatkozásában pedig már Kring Miklós ama gyanújának adott hangot, hogy a gyepűrendszer kiépítése és a kalandozások nem mindig hozhatók összhangba.[10] Ugyanakkor régóta kísért az az ötlet, hogy a X. századi magyar törzseket ún. belső gyepűk választották el egymástól. Ha ezek egyáltalán léteztek (puszta létüket illetően az esetleges analógiákon, bizonyos megfontolásokon kívül semmi *adat* nem áll rendelkezésünkre), „nomád" módra lakatlan térségek lehettek.[11]

Úgy ítéljük meg: a magyar határvédelem mint a kialakult (vagy kialakulóban lévő) feudális magyar állam király által megszervezett állami határvédelme jött létre, ilyeténmódon nem keletkezhetett a XI. századot megelőző időben. Az alábbiakban a magyar határvédelmet *ebben* az értelemben használjuk, és vizsgálatainkban megelégszünk azoknak a pontoknak a kitapintásával, azoknak a területeknek a felvázolásával, amelyek alkalmasak lehetnek *ennek* a határvédelemnek a majdani rekonstruálásához.

1. Indago, gyepű, preszeka, hag

A latin nyelvű oklevelek leginkább *indago* szóval utalhatnak a határvédelem természetes vagy mesterséges objektumaira. Több adat mutatja, hogy a latin *indago egyik* magyar megfelelője a gyepű szó.[12] Az indagónak egy *másik* ekvivalense gyep szavunk.[13] A nyelvészeti irodalom mind a gyepű, mind a gyep szót ismeretlen eredetűnek tartja, de lehetségesnek véli, hogy a két szó etimológiailag összefügg

7 Uo. 54. o.

8 *Hunfalvy Pál:* Magyarország helynevei (ismertetés), Századok 22. (1888), 450. o.

9 A X. századi *Liudprand* sokat idézett tudósításáról (Ungariorum gens . . . Quibusdam namque difficillimus separata a nobis erat interpositionibus, quas clusas nominat vulgus, ut neque ad meridianam, neque ad occidentalem plagam exeundi habuerit facultatem . . . Arnulfus . . . depulsis his, pro dolor, munitissimis interpositionibus, quas vulgo clusas nominari prediximus, Hungariorum gentem . . . in auxilium convocat, Catalogus. II. k. 1469. o.) még újabban is olyan vélemény hangzott el, hogy a „gyepűket és az ún. avargyűrű-erődítményeket érti, de fonákul, mintha ezeket a nyugati népek építették volna a maguk védelmére". L. *Györffy György:* A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. 225. o., 495. jz. (ifj. Horváth János jegyzete.) — A szövegtől azt az értelmet, hogy a clusákat a frankok építették volna, sem nyelvtanilag, sem tárgyilag nem lehet elvitatni. Más kérdés, hogy Liudprand tudósításának irodalmi remineszcenciája van (vagy lehet); erre l. *Fóti József Lajos:* Góg és Magóg. Irodalomtörténeti Közlemények 23. (1913), 47—48. o.

10 *Kring Miklós:* Magyarország határai Szent István korában. SzIE II. k. 477. o.

11 *Fodor Ferenc:* Adatok a magyar gyepűk földrajzához. Hadtörténelmi Közlemények 37. (1936), 128. o.

12 1225: indagines, idem [L. o id est] gepu, SO I. k. 16. o.; 1335: indagines vulgo gepew vocatas, Sztráray O. I. k. 93. o.; 1428: indaginis wlgo Gyepew dicte, OklSz. 317. o.; 1352-ben előfordult indago megjelölés folytatója a XVII—XIX. században Gyepű (kút, oldal) helynév, l. *Ila Bálint:* Gömör megye. II. k. Budapest, 1944., 112. o.

13 1419: Indago videlicet gep. OklSz. 316. o.

egymással.[14] A gyep szó jelentései között a XIII. századtól dokumentálható a műveletlen föld jelentése.[15] A gyepű eredeti jelentésének újabban a sövény értelmet tulajdonítják, szemben a fatorlasz, földhányás jelentéssel.[16] Úgy véljük, van lehetőség arra, hogy a gyepű őseredeti jelentését megállapíthassuk. Erre az indago szó ekvivalenseiként egyaránt szereplő gyepű és gyep kettősség mellett az a — jelentésbeli és alaki — keveredés mutathat, amely a gyep és a gyepű szavaink között a régiségen kívül nyelvjárásainkban is megfigyelhető.[17] Úgy gondoljuk, nem lehet komoly akadálya annak a feltevésnek, hogy közös eredetű gyep—gyepű szavunk legrégibb jelentése műveletlen (lakatlan) föld volt, amely azokat a térelválasztó közöket jelölhette, melyek a magyarságot más népektől (és alkalmasint a magyar törzseket egymástól) elválasztották. Amikor a XI. században a magyar határvédelem kialakult, jelentésmegoszlás történt (melylyel egyidejűleg a hangalak is változáson eshetett át): a gyep szó változatlanul tovább vitte az eredeti műveletlen föld értelmet, míg a gyepű szó a természetes védelmi öv átalakulásával a mesterséges védelmi rendszer objektumainak jelölésére csúszott át: sövény jelentése mellett kifejezetten mesterséges építmények — fatorlaszok, földhányások, erődítmények — megjelölésére is szolgált. Mindezek a jelentések oklevelesen is dokumentálhatók: XIII. századi adatok bizonyítják az indago szó árok[18] és gát[19] értelmét. Természetesen szóba sem hozható, hogy minden indago a magyar határvédelemre utal. Károly Róbert 1330. évi balsikerű havaselvi hadjáratának elmondása kapcsán mind az oklevelek, mind a XIV. századi krónikakompozíció utalnak ottani indagókra,[20] melyek valamilyen erődítményt jelenthetnek, s mentesek minden határvédelmi kapcsolattól. Maguk a magyarországi vonatkozású diplomák is differenciálnak a gyepűk funkciójának kérdésében. Néhány esetben az indagót kifejezetten királyi vagy országos indagónak mondják,[21] semmi kétséget nem hagyván az iránt, hogy itt a határvédelem tárgykörébe vonható gyepűről van szó. Más esetben a várnak az indagóját, feltehetően a vár körül levő erődítést (árkot stb.) említik.[22] Ismét más alkalmakkor egyetlen ember indagójára (gyepűjére) utal a forrás.[23] Ezzel összhangban a XV. szá-

14 TESz. I. k. 1126., 1127. o.

15 1257: in terram incultam, que gep vocatur, ÁÚO VII. k. Pest, 1869., 456—457. o.; 1414: in terra inculta, que diceretur geph, Zichy O. VI. k. Budapest, 1894., 302. o.; 1548: Ad quasdam incultas terras gyep appellatas, OklSz. 316. o.

16 *Mikesy Sándor:* Erdő gyapja, gyapjú, gyepű. Magyar Nyelv 51. (1955), 317. o.; *Imre Samu:* Gyepű, gyep. Magyar Nyelv 52. (1966). 213—214. o.

17 TESz I. k. 1126., 1127. o. — A gazdag anyagból legyen elég egyetlen adat idézése: 1779: Farkas-gyöp, 1802: Farkas Gyepü, Veszpr. ht. lex. 183. o.

18 1209: indagines vlla [ɔ: vel] fossata, CD III. k. 1. r. 73. o. — L. még ÁÚO XI. k., 134. o.

19 1256: ad indaginem que gath dicitur, HO VIII. k. Budapest, 1891., 70. o.

20 *Smičiklas, T.:* Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavonicae. IX. k., Zagrabiae, 1911., 535. o.; *Kristó Gyula:* Korai levéltári és elbeszélő forrásaink kapcsolatához. Szeged, 1966., 20. o. (Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae, Acta Historica. Tom. XXI.)

21 1233: cum indaginibus regis, CD III. k. 2. r., 333. o.; 1256: indagines regni nostri, CD IV. k. 2. r., 380. o.; 1269: indagines Regni Polonie, ÁÚO VIII. k. 242. o.

22 1211: de indaginibus castri Almage, indagines castri Noilgiant, indagines Nicolai, Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. I. k. Hermannstadt, 1892., 12. o.

23 1249: indaginis Budina, ad indaginem Budyna, ÁÚO VII. k., 298., 299. o.; 1314: per unam uallem que wlgo dicitur gepu Nicolai, AO I. k. 342. o.

zadi adatok a szőlő indagóját nevezik gyepűnek,[24] a XVI. században pedig indago birtokok közötti vesszőkerítést jelent.[25]

Természetesen az oklevelek nem minden esetben adják meg a gyepű funkcióját. A gyepű országos voltát ennek ellenére az esetek jelentékeny részében nem különösebben nehéz megállapítani: olykor az ad biztos útbaigazítást, hogy az indagót az országhatárral együtt említik, olykor pedig a megmerevedett középkori országhatárhoz való (viszonylagos) közelsége. Így nagy valószínűséggel tekinthető országos gyepűnek az az indago, melyet délnyugaton Bregana,[26] nyugaton Mihályi,[27] északon a Poprád folyó[28] és Ruszkin,[29] északkeleten esetleg Sztára,[30] továbbá Verecke[31] és Szolyva[32] mellett említenek. Más esetekben igen nehéz, sok szempont mérlegelését igénylő feladat az indago minősítése, mint a bihari Petrássolymos[33] vagy a gömöri Berzéte[34] indagói esetében, melyek a megállapodott középkori országhatártól igen messze esnek. Bizonyosan nem tekinthetők az országos gyepű részének a zarándi Tamásda körül említett indagók.[35] A magyar gyepű-kutatás egyik maradandó eredménye annak kimutatása, hogy amiként a magyar állam birtokába vette a Kárpát-medencét, oly módon tolódtak kijjebb és kijjebb[36] (illetve amilyen mértékben húzódott vissza — Nyugat-Magyarországon — a magyar állam hatósugara, úgy húzódtak vissza[37]) a gyepűk. Néhány esetben bizonyosan olyan indagókról szólnak az oklevelek, amelyeknél az oklevél keltének időpontjában már kijjebb tolódott a gyepű. Fentebbi példáink közül ilyen megítélés alá eshet a középkori országhatártól viszonylag távolabb eső Sztára melletti indago, feltétlenül túlhaladt már a gyepű 1277-ben a Szepes megyei, Hernád menti Matejócon is, amelynek ekkor régi gyepűjét említik.[38] Olykor — úgy tűnik — a túlhaladt gyepű is megmaradt, ez esetben a gyepűk többszörös rétegben helyezkedhettek el (mélységben tagozódott védelmi vonalként). Ilyenre gondolhatunk a Szolyva és Verecke mellett említett indagókat illetően. Mindenesetre bármiféle gyepű-rekonstrukciót nagymértékben megnehezít az a körülmény, hogy az adatok korántsem adnak képet az egész ország határvidékéről (igaz, bizonnyal mérvadó az a megállapítás, hogy a gyepűvonal nem volt folytonos Magyarországon[39]), de

24 1423: Ad indaginem vinearum wlgo Gywpu vocatum, Ad indaginem wlgo gepew vinearum, OklSz. 317. o.

25 1501: indagines seu . . . lusiones wigariter Poroglath, *Ila Bálint:* i. m. II. k. 398. o. — L. *Takáts Sándor:* Porgolád-kapu. Magyar Nyelv I. (1905), 413—414. o. — Az 1501-ben indagóval jelölt helyre 1796-ban gát kapu és gyepűre járó kifejezések vonatkoznak, l. *Ila Bálint:* i. m. II. k. 398—399. o.

26 1251: HO VI. k. 59. o.

27 1233: CD III. k. 2. r. 333. o.

28 1256: CD IV. k. 2. r. 380. o.

29 1277: CD V. k. 2. r. 414. o.

30 1335: Sztáray O. I. k. 93. o.

31 1241: SRH II. k. 561. o.

32 1263: ÁÚO VIII. k. 68. o.

33 1294: ÁÚO X. k. 153. o.

34 1352: *Ila Bálint:* i. m. II. k. 112. o.

35 1241: SRH II. k. 578. o.

36 *Karácsonyi János:* Halavány vonások hazánk Szent István korabeli határairól. Századok 35. (1901), 1041—1042. o.

37 *Belitzky János:* Nyugatmagyarország védelmi rendszere és határőrnépei a középkorban. MTI Évk. IV. k. 65. o.

38 1277: in veterem Gepeu, KJ 2773. sz.

39 *Fodor Ferenc:* i. m. 124. o.

főleg az, hogy a még rendelkezésünkre álló adatok sem egyazon időpontra vonatkoznak, a gyepűk mozgásának kronológiai koordinátáit a legritkább esetben képesek megadni. A legnagyobb problémát azonban kétségtelenül az jelenti, hogy a magyar gyepűkről hiányoznak a XI—XII. századi adatok. Fel kell figyelnünk arra, hogy 1209-ben II. András a Pozsony megyei Szentgyörgy, Cseklész, Ivánka, Éberhard és Castellan prédiumok népeit,[40] 1225-ben és 1226-ban II. András és fia: Béla ifjabb király a borsmonostori apátság,[41] 1229-ben és 1230-ban ugyancsak ők a heiligenkreuzi egyház embereit mentik fel a gyepűkészítés és más, határvédelemmel kapcsolatos munkák kötelezettsége alól.[42] Mivel indagókra, gyepűkre vonatkozó adataink éppen a XIII. század második harmadától fordulnak elő nagyobb számban, úgy véljük, ezek az adatok márcsak azért is elégtelenek bármiféle gyepű-rekonstrukció elvégzésére, mert már a bomlásnak indult, hanyatló, sorvadó szakaszába jutott gyepűrendszert tükrözik. Régóta ismert, hogy e gyepűrendszer fenntartása a királyra hárult, s a királyi hatalom XIII. századi hanyatlásával töredezett össze e rendszer is, míg ezután funkcióját, határvédelmi szerepét a XIII. századtól a várak vették át.[43] A gyepűk igazi virágkora a forrásokban szegény XI—XII. század. Vajon rendelkezünk-e olyan speciális forrásanyaggal, amely alkalmas eligazításunkra e két évszázad határvédelmi viszonyaiban?

E forrásanyagot a kutatók régóta a helynevekben vélik megtalálni. Magunk úgy ítéljük meg, a gyepű-fogalom körébe vonható helynevek közül speciális jelentésénél (gyepűn túl)[44] fogva a *gyepűelve* megnevezések hasznosíthatók elsősorban. Jelen ismereteink szerint az ország négy vidékén bukkan fel e helynév, kivétel nélkül az ország északi, északkeleti részén. A *sárosi—szepesi* határon fekvő Berzevicével kapcsolatban említik 1511-ben a Gyepölységet.[45] *Sáros* megyében Lófalut, Kucsint, Trócsányt, Kohányt, Orsócot és az e tájon feküdt Kistrochant, Chaplyant és Kyzylt mondják XIV. századi oklevelek a Gyepöly kerületben fekvőnek,[46] *Zemplén*ben Jeszenő körzete szerepel XIV—XV. századi iratokban mint Gyepely kerületbe tartozó vidék.[47] *Ung* megyében 1284-ben Ungvár közelében északra Gyepűelv birtokról szól forrásunk.[48] Ezek az adatok több értékes következtetés levonására nyújtanak lehetőséget. Önmagában gyanút keltő, hogy e területeket a XIV—XVI. században kelt diplomák helyezik a gyepűn túli vidékre, akkor, amikor ezek már régen a gyepűn (és az országhatáron) belül estek. Ezek az elnevezések tehát felbukkanásuknál korábbi helyzetet rögzítettek a helynévvé merevedés konzervativizmusa követ-

40 ÁÚO XI. k. 134. o.
41 SO I. k. 16. o.; CD III. k. 2. r. 89. o.
42 ÁÚO I. k. 261—262., 270. o. (hamis oklevelek!).
43 *Tagányi Károly:* Gyepű és gyepűelve. Magyar Nyelv 9. (1913) 148. o.
44 L. pl. *Szabó T. Attila:* Az *elve* vízneveinkben. Magyar Nyelv 39. (1943), 73. o.
45 1511: Gyewpeelseg, *Tagányi Károloy:* i. m. 148. o.
46 1319: in Gebuel, CD VIII. k. 2. r. 207. o.; 1321: in districtu Gepul, Gy. A—Cs. [I.] k. 61. o.; 1374: in districtu seu terra Gyepeel, 1374: Gypelue, Cs. I. k. 301. o.; 1387: in districtu de Giepel, Zichy O. VI. k. 336. o.
47 1337: in provinciam Gepel, Sztáray O. I. k. 146. o.; 1413: in districtu Gepel, Sztáray O. II. k. 125. o.
48 1284: Gepevelv possessio, HO VII. k. 186. o.

keztében A terminus ante quem-et itt az oklevelek latin kifejezései megadják. A XIII. század közepén Tarkő vidékére, Smilnóra és Trócsányra vonatkozhatott *ultra indagines* kifejezés a gyepűelve szó szerinti fordítása.[49] Sajnos azt, hogy e helynevek a XI—XII. századból erednének, közvetlen módon nem lehet bizonyítani. Sőt, amennyiben a Sztára határában 1335-ben említett indago még akkor „élő" volt, valós helyzetet tükrözött az az 1337. évi oklevél, amely a Sztárától pár km-rel északabbra fekvő Jeszenő vidékét a gyepűelvébe sorolta.

Még kevesebb következtetés levonására nyújtanak lehetőséget a *gyepű* helynevek. A csak újabb korból ismert helyneveket a gyepű közszó kerítés, akadály jelentésben való továbbélése miatt eleve kívül kell hagynunk a vizsgálódások körén.[50] Szerfelett problematikusak azok a középkori helynevek, amelyek személynév+gyepű összetételéből alakultak. Az 1501-ben Kolozs megyében felbukkanó Orros Mathyas-gyepwye[51] helynév kapcsán már figyelmeztetett a kutatás: a gyepű-rekonstrukció szempontjából „megtévesztők lehetnek a késői adatok". Az itt szereplő Orros Mátyás a XV. század közepén élt.[52] Aligha részesíthető más elbírálásban az 1349. évi Zoltangypew,[53] az 1429. évi Cherezgyepewrethe,[54] az 1448. évi Makogevpevye,[55] az 1492. évi Chegegyewpwfw.[56] Alig hisszük, hogy az azonos névtipológia szerint keletkezett XIII. századi helyneveket pusztán az előfordulás viszonylagos koraisága miatt be lehetne vonni az országos gyepűk rekonstrukcióját célzó vizsgálatokba (pl. 1257: Bud gepwe, Chichov gepwe[57]), még akkor sem, ha egyik-másik helynév szomszédságában éppen a határvédelmi funkciótól elválaszthatatlan őrök bukkannak is fel.[58] Aligha lehet véletlen, hogy adatgyűjtésünk során két olyan „-gyepű" helynévvel is találkoztunk, melyet a latin szöveg útnak (via) minősít (1161—1173: Chebegepue, via; 1460: Ewthwelthamas-

49 1248: HO VII. k. 38. o. (hamis oklevél!); 1269: ÁÜO VIII. k. 242. o.; 1270: HO VIII. k. 131. o.

50 Közszóként tömegesen fordul elő a magyar nyelvterület egymástól olyan távol eső vidékein, mint Zala, Heves megye és a székelyföldi Háromszék. l. Zala fn. passim; Heves fn. I. k. passim; *Bogáts Dénes:* Háromszéki helynevek. *Csutak Vilmos* (szerk.): Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára. Sepsiszentgyörgy, 1929., 52—71. o. passim. — Szép példa illusztrálhatja a XVIII. századból a gyepű szó „kerítés" jelentését Észak-Erdélyből: „A Bosa n. hegybe igen nagy szép gyümölcsös Gyepüvel körül véve", l. *Szabó T. Attila—Gergely Béla:* A dobokai völgy helynevei. Kolozsvár, 1946., 49. o.; — így érthető a Borjú gyepü helynév felbukkanása a XVI. századi Erdélyben és Farkasgyepüé a XIX. századi Dunántúlon, l. *Imreh Barna:* Küküllő-, Maros- és Nyárád-vidéki helynevek a XVI—XIX. századból. Magyar Népnyelv. IV. k. Debrecen—Kolozsvár, 1942., 415. o.; Veszpr. ht. lex. 183. o.; Szöllőgyepü egyaránt előjön Somogyban és Észak-Erdélyben, l. *Piller Dezső:* Zamárdi község helynevei. A Veszprém megyei Múzeumok Közleményei. VI. k. Veszprém, 1967., 302. o.; *Szabó T. Attila:* Nireş- Szásznyíres település-, népiség-, népesedés- és helynévtörténeti viszonyai a XIII—XX. században. Cluj, 1937., 69. o. — A középkori, már említett (l. 23. jz.) gepu Nicolai helynév modern ekvivalense a XX. századi Gálgyepűje, l. *Benkő Loránd:* A Nyárádmente földrajzinevei. Adattár, Magyar Népnyelv. VI. k. Debrecen, 1947—1949., 150. o.

51 Cs. V. k. 417. o.

52 *Balázs Éva:* Kolozs megye kialakulása. Budapest, 1939., 15. o. 32. jz.

53 *Itzkovits Emma:* Az erdélyi Fehér megye a középkorban. Budapest, 1939., 81. o.

54 *Márki Sándor:* Arad vármegye és Arad szabad királyi város története. I. k. Arad, 1982., 226. o.

55 *Tagányi Károly:* i. m. 255. o.

56 MHN I. k. 66. o.

57 ÁÜO VII. k. 466. o.

58 Az ellenkező állítás alátámasztására azt kellene valószínűsíteni, hogy itt az országos gyepű egy-egy, a helynévben is megőrzött nevű őr által védett (gondozott) szakaszáról van szó.

gepew, via[59]). Hogy itt országos gyepűről szó sem lehet, azt az előbbi adat Veszprém megyei illetékessége egy csapásra eldönti. Sokkal inkább gondolhatunk itt a gyepű szó egy, torzóban maradt jelentésfejlődésére, amely „műveletlen föld" értelemből könnyen kiindulhatott. Végtére is a személynév+gyepű összetételből alakult helynevek az indago- (gyepű-) adatok ama csoportját tükrözhetik, amelyet fentebb egyetlen ember gyepűjeként értelmeztünk, ahol a gyepű esetenként eltérően jelenthetett árkot, kerítést, utat vagy akár még műveletlen földet, rétet is.

Érthetően különös figyelemmel fordulunk a középkori, pusztán gyepű alakot mutató helynevek felé. Mindössze néhány ilyent ismerünk. Kétséges, hogy a nyugat-bihari Gyapjú[60] ide vonható-e. A középkori Temes megyébe eső Gyepűről[61] Kniezsa István is úgy nyilatkozott: „ez már az előretolt második vonal volt."[62] A középkori Zala megye Gyepű helyneveivel azonban semmit sem kezdhetünk az országos gyepű-rekonstrukciója szempontjából. Az egyik puszta Zalaegerszeg határában,[63] a másik ma is létező helység — Gyepűkaján — a Balatoni felvidéken.[64] E helyeken országos gyepű — tudomásunk szerint — sohasem húzódott.

Nem hasznosíthatók a gyepűk kutatásában a Gyepes helynevek sem. Az etimológia bizonytalansága, a hangalaki keveredés miatt egyaránt eredhet a név gyep és gyepű szavunkból is. Tagadhatatlan: néhány Gyepes helynevünk olyan területen (volt) található, mely a valamikori országos gyepű közelségének gyanújába eshet: Sáros megye, Erdélyben a dobokai—kolozsi határ, Torda megye, a Székelyföldön Udvarhelyszék.[65] Ugyanakkor Zalaszentgrót vidéke, ahol a középkorban létezett, és Ajka vidéke, ahol ma is létezik (Bakony-) Gyepes helység,[66] nem vonható az országos gyepűk közelébe.

Gyepű szavunkkal a szlávban a *preszeka* egyezik. A temesi Gyepű helynevet a XV. században Preszakának is mondták,[67] ugyancsak Preszaka névvel illették Gyapjúpatakát is.[68] A szláv szó eredetileg — a prisekati incidere, bevágni igéből származván — bevágást jelentett, ebből az értelemből vezethető le egyrészt erdők bevágása, völgy, fákkal bekerített erdei tisztás, másrészt bekerítés, kerítés jelentése. E szót a román nyelv átvette, s előbbi jelentésében (vágott erdő), illetve az ebből kisarjadt méhkasok helye, méhes értelemben szókincsébe adaptálta. Románia Kárpátokon kívüli területén is a Presaca

59 ÁÚO XI. k. 38. o. (hamis oklevél!); *Kumorovitz L. Bernát:* Homokkomár, Mátésháza, Orbonok, Bodicz, Kontyán, Homokfalu, Szentmiklós és Aszaló Zala megyei falvak és tartozékaik határjárása 1460-ban. Ethnographia 69. (1958) 135. o.

60 1332—1337: Gapyu, Gapyo, Gy. I. k. 621. o.

61 1412: Gyepew, Cs. II. k. 39. o.

62 *Kniezsa István:* Magyarország népei a XI-ik században. SzIE II. k. 389. o.

63 1424: Gyepew, Cs. III. k. 57. o.

64 1357: Gepu, Cs. III. k. 57. o.

65 1272: Gepuspotok, *Tagányi Károly:* i. m. 255. o.; 1326; Gepuserdeu HOklt, 198. o.; 1340: Gepusberch, *Balázs Éva:* i. m. 16. o.; 1398: Gyepuswelg, *Tagányi Károly:* i. m. 255. o.; 1566: Gyepes, Székely Oklevéltár. II. k. Kolozsvár, 1876., 196. o.

66 1274: Gyepus, Cs. III. k. 57. o.; 1212: Gepus, Cs. III. k. 232. o.

67 1496: Gyepew alio nomine Prezaka, Cs. II. k. 39. o.

68 1580: Giapiupataka, *Jakó Zsigmond:* Bihar megye a török pusztítás előtt. Budapest, 1940., 327. o.; 1607: Preszaka másképp Gyapjúpataka, MHN I. k. 270. o.; 1692: Praeszaka, *Mezősi Károly:* Bihar vármegye a török uralom megszűnése idejében (1692). Budapest, 1943., 332. o.

tizenegynéhány községnek adott nevet.[69] A Preszeka mind szláv, mind román nyelvterületen igen gyakori az újabb korban a Kárpát-medencén belül is.[70] A Preszeka helynevek a középkori Magyarország déli, horvát ajkú vidékén bukkannak fel, Zágráb és Körös megyében.[71] Noha az előbbi, Zágráb megyei Preszeka közel fekszik is a középkori magyar állam határához, mégsem hisszük, hogy ez befolyásolhatná véleményünket: a preszeka név nem tűnik alkalmasnak rá, hogy felhasználható legyen a gyepű-rekontsrukció számára.[72]

Nagyobb figyelmet érdemelnek a német Hag gyepű szóból eredt magyarországi helynevek. A XIII. század első felében a Lajta folyó mellett (talán Gálos, Miklósfalu vidékén) említett Hagenowe erdő itt akár országos indagóra utaló gyepűserdő is lehet.[73] További vizsgálatot igényel, hogy mennyiben minősíthető ilyennek a Vas megyei Karácsfa német neveként előforduló Hagensdorf elnevezés.[74]

Fentebb már utaltunk az indago szó gát jelentésére. Gát szavunk latin ekvivalense a clausura.[75] A dolog természetéből adódóan a clausura szó az esetek túlnyomó többségében nem jelölhet határvédelmi építményt, hanem más (árvízvédelmi, földhatár jellegű) funkciót betöltő földhányást.[76] Már középkorból dokumentálható szinonimája a gátnak az esztró (osztró).[77] Az eszteró közszóként ma is él a magyar nyelvterület egymástól távoleső pontjain is: a Győr megyei Enese, a veszprémi Marcaltó határában egyaránt a Rába kiöntései elleni védelmet szolgáló földhányást jelöl,[78] a szatmári Kölcse melletti Eszteró a Túr egyik kihalt ágának neve, az elnevezés bizonnyal a népi árvízvédelemmel kapcsolatos, a szó jelentése töltés.[79] Az osztró szónak azonban más értelme (és eredete) is van. A szláv ostrъ megfelelőjeként jelenthet élest,[80] de származhat a szláv ostrov sziget szóból is. Olyan nyelvészeti kritérium, amely önmagában eldöntené az osztró (esztró) szó eredetét és jelentését, nem ismeretes. Példaként említhetjük a szatmári Esztro falu nevét. Ez Maksai Ferenc szerint gyepű

69 KVT II. k. 2. r. 114. o.; MHN I. k. 272. o.; Alsófehér vármegye monográfiája. I. k. 2. r., Nagy-enyed. 1899., 746. o.; *Milleker Bódog:* Délmagyarország középkori fölrajza. Temesvár, 1915., 90. o.

70 Találomra tallózva az igen gazdag anyagban: a Sopron megyei Peresznyét a horvátok Priszaka névvel illették, l. RLO. I. k. 531. o.; Varasdban is van Preszeka falu, RLO. I. k. 530. o.; egy temesi Priszaka helynév tisztásra (KVT. II. k. 2. r. 125. o.), egy szilágyi Prisacă pedig méhesre vonatkozik *(Petri Mór:* Szilágy vármegye monographiája, III. k. 1902., 773. o.).

71 1242: Preseka, ÁÚO XI. k. 324. o.; Preseka, *Csánki Dezső:* Körösmegye a XV-ik században. Budapest, 1893., 63. o.

72 *Mikesy Sándor:* i. m. 313. o.

73 1230: CD V. k. 1. r., 293. o.

74 RLO. I. k. 228. o.

75 1267: ad clausuram wlgariter Chabaguatha uocatam, HO VI. k. 150. o.

76 1347: ad finem cuiusdam clausure in vulgo Chabagatafarka dicte, AO V. k. 88. o.; a baranyai Bodolya környékén, mely aligha fekhetett valamikor is országos gyepű közelében, viszont az e gátról nevet kapott Csabagáta „ex vtraque parte fluuii Karaso" (CD VI. k. 2. r., 29. o.) került el. — Az „ad clausuram regni" (HO VII. k. 5. o.) kifejezés nyilvánvalóan határvédelmi objektumra utal.

77 1226: ad clausuram aquae, vltra bibet [ɔ: bobet], quod dicitur vulgo Iztra, CD III. k. 2. r., 89. o.; 1426: fossatum vulgo Oztro nominatum, SO II. k. 107. o.

78 PH Fol. Hung. 1114. sz. XVIII. k. 284. o., LX. k. 281. o.

79 *Kálnási Árpád:* Kölcse község földrajzi nevei. Acta Iuvenum. Debrecen, 1966., 85. és 87 o..

80 1075: Ostra piscina, MES I. k. 56. o. — *Moór, Elemér:* Die slawische Ortsnamen der Theissebene. Zeitschrift für Ortsnamenforschung. 6. (1930), 33—34. o.: eszerint e Csanytelek körüli helynév az éles szóból ered, a Tisza éles kanyarulata idézhette elő a névadást, de a név jelölhetett egy csölöpökből álló vízművet is.

emlékét őrzi,[81] Kniezsa István szerint a szláv ostrov-ból eredt sziget jelentésű,[82] tehát a „névnek a magyar gyepűrendszerhez... semmi köze nincs."[83] Vagy idézhetjük a Nyitra megyei, a Vág folyóhoz közeli Osztró helynév[84] példáját. Ezt Kniezsa az ostrъ éles származékának tekinti, megemlíti ugyan, hogy az ostrov a szlovákban szigetet jelent, „itt azonban a Vágőr közvetlen közelében valószínűleg valami «vízi gát» lehetett."[85] Kniezsa tárgyi értelmezésével az szegezhető szembe: Osztró még ma is vizek között terül el, még inkább így lehetett ez 8—900 évvel ezelőtt, amikor a vidék szláv lakói — megítélésünk szerint — sziget jellegéből adódóan az Ostrov (Osztró) névvel illették. Az esztrók (osztrók) határvédelmi kapcsolatait illetően óvatosságra intenek egyéb adatok is. Egy Bihar megyei Esztrót maga a latin oklevél szigetnek minősít a XV. században.[86] A Sükösd határában levő Osztró helynévről az „öregek közül egyesek tudják, hogy a szó magyarul szigetet jelent."[87] Nem tekinthető a magyar határvédelem emlékének a korai (XII. századi) időszakban előforduló Dráva vidéki Sztró birtok sem, amely in Belkuz, vagyis a Dráva-síkság vizek járta lapályán feküdt.[88]

Máig megnyugtatóan nem tisztázott az országos gyepű és az országhatár közti kapcsolat, összefüggés kérdése. A régebbi szakirodalom magától értetődőnek vette a gyepű és a határ megfelelését, egybeesését.[89] Kring Miklós igyekezett valószínűsíteni azt a feltevést, hogy a gyepűvonal még legnagyobb kiterjedésekor sem volt azonos a magyar állam határával.[90] Hosszasan foglalkozott annak igazolásával, hogy a XIII. század közepéig nincs kialakult magyar országhatár,[91] illetve, hogy a magyar államhatár fogalma a XIII. század második felében formálódott ki.[92] Önmagában az Kring feltevése ellen szól, hogy a XIII. század közepe után hanyatló gyepűrendszer és — saját kronológiai rendszerén belül maradva — a XIII. század közepe előtti bizonytalan országhatár ilyeténmódon diakron és nem szinkron fogalmak. Az sem szólhat Kring mellett, hogy a magyar királyok a gyepűkön túl is adományoztak birtokokat, hiszen itt — mint láttuk — tulajdonképpen a Gyepűelve latin fordításáról van szó. Végtére is a gyepű és a határ kapcsolatára nem különböző — a határ szó jelentésével kapcsolatos és más jellegű — megfontolások, hanem csakis adatok deríthetnek fényt.

A kérdést, ha nagyobb hitele lenne, Anonymus eldönthetné, aki

81 1454: Ezthro, *Maksai Ferenc:* A középkori Szatmár megye. Budapest, 1940., 135. o.
82 *Moór Elemér* (i. m. 33—34. o.) szerint a szláv ostrъ-ból ered.
83 *Kniezsa István:* Az Ecsedi-láp környékének szláv eredetű helynevei. Magyar Népnyelv. IV. k. Debrecen—Kolozsvár, 1942., 213. o.
84 1113: Stro, *Fejérpataky László:* Kálmán király oklevelei. Budapest, 1892., 58. o.
85 *Kniezsa István:* A zobori apátság, 1111. és 1113. évi oklevelei mint nyelvi (nyelvjárási) emlékek. Magyar Népnyelv. VI. k. Debrecen, 1947—1949., 20. o.
86 1473: Eztro, 1476: Ezterew, insula, *Jakó:* i. m. 242. o.
87 *Kapitány Ottó:* Sükösd község földrajzi neveinek és személyneveinek vizsgálata. Kézirat. H. é. n. 16. o.
88 1177: Scro, 1251: Ztro, Gy. I. k. 318. o.
89 *Karácsonyi János:* i. m. 1040. o.
90 MTI Évk. IV. k. 6—10. o.
91 Később módosított véleményét l. SzIE II. k. 481. o.
92 MTI Évk. IV. k. 11—23. o.

rendre az országhatárra helyezi a határvédő objektumokat.[93] Rogerius is az Orosz Kapunál említi az indagókat.[94] Ilyen irányban informálnak bennünket az oklevelek is. Egy szepesi királyi erdő 1256-ban a Poprád folyó mindkét partján az országos gyepűk és a lengyel határ között feküdt.[95] Zágráb várát IV. Béla Szlavónia országa vagy hercegsége határainak védelmére építtette, ugyanebben az időben a gyepűk Zágrábtól nyugatra a Száva menti Breganánál húzódtak.[96] Kétségtelenül frappáns választ ad a kérdésre az a körülmény, hogy gyakorlatilag egyazon időben a soproni Mihályinál országhatárt és országos gyepűt említenek az oklevelek.[97] Hogy a gyepű és az államhatár a XIII. században nagyjából egybeesett, számunkra vitán felül áll. Hogy hasonló helyzet állhatott fenn a XI—XII. században is, adatokkal nem tudjuk igazolni sem, cáfolni sem.

2. Porta, kapu

A gyepű-rekonstrukció során mindenkor nagy szerepet kaptak a kapuk és a kapu (szláv megfelelőinek tekintett Baranya [?], Barancs, Vrata, Verőce) helynevek.[98] Ismeretes, hogy török eredetű kapu szavunk[99] mai napig őrzi nagyobb nyílás, illetve ennek zárható szerkezete jelentéseit. A középkorban sem tekinthetjük a kaput a határvédelem kizárólagos szakszavának. Közszói mivoltában szerepel az aldunai Vaskapu nevében, továbbá a Maros ama szorosának megjelölésére, ahol a folyó kilép Erdélyből.[100] Itt természeti adottságok magyarázzák a Kapu helynév keletkezését; nem hisszük, hogy ez esetekben a gyepűkapu jelentést jogosult lenne ide vonni. Hogy milyen körültekintéssel minősíthetjük csak a kapukat (és a kapu helyneveket), Rogerius egyik passzusa igazolhatja: a Fehér-Körös zarándi szakaszán Nadab vidékén a környék lakói nagyon megerősítettek a tatárok ellen egy szigetet, ahová csak igen szűk és keskeny úton lehetett bejutni, az úton mérföldenként három kapu (porte) készült tornyokkal, és ezeken kívül mérföldenként minden oldalról nagyon erős indagók voltak.[101] E vidék nem fogható az országos gyepű valamikori közelségének gyanújába, különben is a szöveg nem hagy kétséget aziránt: e kapuk és „gyepűk" a tatárok elleni védelem céljából készültek a

93 Clausuram magnam de arboribus per confinium regni fecerunt, firmatis obstaculis constituerunt terminos regni Hungarorum, SRH I. k. 64., 79. o.

94 A tatárok „iam ad portam Ruscie pervenerant et indagines destruebant", SRH II. k. 561. o.

95 1256: inter indagines regni nostri, et confinia Poloniae, CD IV. k. 2. r., 380. o.

96 1266: ob tuicionem eorundem confiniorum, *Endlicher, Stephanus Ladislaus*: Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana. Sangallen, 1849., 508. o.; 1251: ad Indagines et per indagines, HO VI. k. 59. o.

97 1231: in confinio regni Hungarie, CD. III. k. 2. r., 254. o.; 1233: cum indaginibus regis, infra quas indagines currit fluuius nomine Rabycha, CD III. k. 2. r., 333. o.

98 *Tagányi Károly:* i. m. 99., 259. o.

99 *Gombocz Zoltán:* Régi török jövevényszavaink. Magyar Nyelv 3. (1907), 251. o.; *Ligeti Lajos:* Régebbi török jövevényszavaink magyarázatához. (Kapu, koporsó.) Magyar Nyelv 30. (1934), 206. o.

100 1390: porta vulgo Capeu, Cs. V. k. 121. o.; 1337: Kapw, Gy. I. k. 163., 175. o.

101 SRH II. k. 578. o. A kapuk problematikájára l. még: *Viski Károly:* Adatok a székelykapu történetéhez. A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának Értesítője 21. (1929), 65—88. o. különösen: 68—69. o.

XIII. század közepén. Kapuja nemcsak a folyóvölgynek, szigetnek volt, hanem pl. a jobbágyteleknek (mely után adózni kellett), a városnak, a falunak,[102] a szőlőhegynek (szőlőgyepűnek) is.[103] Csak így érthető, hogy az újkorból ismert helynévanyagban tömegesen fordulnak elő Kapu helynevek. Igen csekély a valószínűsége, hogy ezek közül akár néhány is a XIII. század előtti, gyorsan mozgó gyepűkapuk emlékét őrizhetné. Nem ítélhetjük meg másként a Kapu helynév középkori anyagát sem. A személynév+kapu összetétel aligha jelentheti az országos gyepű kapuját.[104] Nem adnánk ilyen értelmet a rendkívül gyakran előforduló Kőkapu, Vaskapu helyneveknek sem.[105] Igaz, Anonymus az általa országhatárként kezelt meszesi kapuban kőkapukat emeltetett,[106] de könnyen belátható: kőkapuk máshol — hegyes vidéken igen gyakran — készülhettek akár emberi munka, akár a természet játéka révén, amelyeket az emberek a legkülönbözőbb célokra használhattak. Ugyanezt mondhatjuk a vaskapukról, amelyeket nem anyagukról, hanem erősségükről neveztek el.[107] A XIII. századból ismert, Siófok körüli Kapurév, a XVI. században faluként szereplő, Bátaszék melletti Kapu megint csak óvatosságra int.[108] Nagy körültekintést igényelnek az igen gyakran felbukkanó Kapos helynevek. Nem szólva most a Kapus (Kapos) helységekről — mint az Ung megyei Nagykapos, a tordai Mezőkapus, a dél-erdélyi Kis- és Nagykapus — csak azt említjük meg: Kapus völgy egyaránt volt (illetve van) Hont megyében és Észak-Erdélyben,[109] Kapus (Kapos) folyó (patak, víz) pedig Somogyban, Nógrádban, Szabolcsban és az erdélyi Kolozsban.[110] Balázs Éva egyenesen arra a következtetésre jutott, hogy a gyepű-rekonstrukció szempontjából a kapus névhasználat gyakorisága miatt nem bizonyít.[111]

Magunk azonban a másik véglettől is óvakodunk: ha nem is hemzsegnek a XI—XIV. századi okleveleink az országos gyepűk kapuitól, néhány esetben biztos nyomra akadhatunk, különösen akkor, ha tudjuk: az országos gyepű és az országhatár — bizonyos korban — nagyjából megfelel egymásnak. Rogerius Magyarországnak Oroszországgal

102 L. pl. PH LX. k. 216. o.

103 *Piller Dezső*: i. m. 302. o.

104 1332: Bechkapva, AO II. k. 591. o Ezt az abaúji helynevet az oklevél völgynek minősíti, a névadás tehát természeti adottságokon alapul; 1283: Wekercapva, *Tagányi Károly:* i. m. 146. o.

105 1216: Cucopu, ÁÚO XI. k. 140. o. (Nógrád megye); 1352: Keukapu meta, AO V. k. 570. o. (Nyitra megye); 1435: Waskapw, Cs. I. k. 149. o. (Gömör megye). Még a szorosabb értelemben vett Magyarország és Erdély határán fekvő szilágysági Vaskapu helység (1525: Waskapw, *Petri Mór:* i. m. IV. k. 768. o.) nevében sem keresnénk egykori gyepűkaput.

106 „in porta Mezesina ... incole terre ... portas lapideas edificaverunt et clausuram magnam de arboribus per confinium regni fecerunt." SRH I. k. 64. o.

107 *Tagányi Károly:* i. m. 99—100. o.

108 1294: Kapurew, Cs. II. k. 616.; 1554: Kapu, *Káldy-Nagy Gyula:* Baranya megye XVI. századi török adóösszeírásai. Budapest, 1960., 70. o.

109 1399: Capus, vallis, *Bakács István:* Hont vármegye Mohács előtt. Budapest, 1971., 200. o.; 1576: Kapus, völgy, SzDM II. k. 239. o.

110 1061: Kapus, fluvius, *Kumorovitz L. Bernát:* A zselicszentjakabi alapítólevél 1061-ből. Tanulmányok Budapest múltjából. XVI. k. Budapest, 1964., 53. o.; 1240: Kopuusfeu, HO VIII. k. 36. o.; 1381: kapus, aqua, Zichy O. IV. k. 184. o.; Anonymus: Copus, fluvius, SRH I. k. 67. o.

111 *Balázs Éva:* i. m. 16. o. — Mindenesetre 1244-ben Kapusd faluban a pozsonyi vár kapusai laktak (HOklt. 11. o. — hamis oklevél! —), akik nem tekinthetők a határvédelem szervezetébe tartozó elemeknek.

szomszédos határán említi az Orosz (másként Hegyi) Kaput.[112] Ugyanezt a kaput az orosz oldalon Magyar Kapunak nevezték.[113] Észak-Magyarországon, Késmárktól északra, Podolin, Toporc helységek és a Poprád vize táján említik a Lengyelország felé nyíló országkaput.[114] Sárosban a gyepűelvén említik a Lengyelországba vezető kijáratot.[115] Ugyanitt (Vörösalma vidékén) pár évtizeddel később Kapu helynév bukkan fel,[116] ez bizonyosan az országos kapu (a gyepűkapu) emléke. Nyugaton Kapuvár földrajzi fekvése és neve önmagában mutatja, hogy itt (országos) kapu melletti határvédő erődítményről van szó.[117] Ezt egyéb adatok is megerősítik. Említettük már, hogy az 1230-as évek két oklevele a Kapuvár melletti Mihályinál országhatárról és országos gyepűről szól, ha ehhez ide vesszük azt az 1226. évi adatot, mely a Kapuvár és Mihályi között fekvő Babóton túl vízi gátat, azaz osztrót említ[118] (amely ebben a környezetben bízvást országos határvédő objektumnak tekinthető), és ha tudjuk, hogy Babótnál kifejezetten kapuról (porta) emlékezik meg az egyik 1268. évi okmány,[119] Kapuvár minősítését illetően sem lehetnek kétségeink. Délnyugaton, a Mura folyónál a Német Kaput említik a források, mely a Németországba való átjárást biztosítja a stájerországi Radkersburg és a magyarországi Muraszombat között.[120]

3. Speculator, őr, strázsa

A magyar államhatárokat a középkorban speculatorok védték, akiket magyarul őröknek mondtak.[121] Megint csak az az egyik alapvető kérdésünk: vajon az őr szó a magyar határvédelem kizárólagos szakszava-e? Természetesen nemmel kell felelnünk. A XI. század 60-as, 70-es éveiben keletkezett, László-féle III. törvény várnépeket őrnek nevez.[122] Sajnos, őr szavunk eme jelentésének élettartamát nem áll módunkban meghatározni, de azt a — bizonyíthatatlan — lehetőséget, hogy az őr (szláv nyelvterületen: strázsa) helynevek ke-

112 1240: confinia Hungarie Ruscie continua Tartari devastabant ... portam Ruscie, que Montana dicitur, per quam in Hungaria patebat aditus, SRH II. k. 560. o.

113 1248: in Ruscia, sub magna porta Gallicie, que vocatur Vngarica, ÁÚO VII. k. 262. o.

114 XIII. század közepe: in porta regni nostri, versus Poloniam, CD IV. k. 2. r., 382. o.; 1272: portam in confinio Polonie, KJ 2154., 2155. sz. Kérdés, hogy a Késmárktól délre, Tamásfalva vidékén előforduló Kapu (1329: Kopu, Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez. I. k. 1. r., Budapest, 1919., 58. o.) országos kapu emléke-e. Vö.: SzK 94. o.

115 1248: in exitu ad Poloniam, HO VII. k. 38. o. (hamis oklevél!).

116 1288: Prima transiens meta de ultra Copou, ÁÚO IX. k. 466. o.; 1322: pervenit ad locum qui Kopu dicitur, AO II. k. 36. o. Ugyancsak országos kapu lehet a bártfai kapu is, l. CD V. k. 3. r. 185. és 207. o.

117 1162: Copuu, castrum, SO I. k. 2. o.

118 L. 77. és 97. jz.

119 1268: in porta de Supron, quae Bobet vulgariter nominatur, CD IV. k. 3. r., 471. o.

120 1347: Vadit ad porticum seu transitum Nemethkapu vocatam in fossato inter Ciuitatem Redege et terram Belmura. L. még: Super quo fossato venit ad ipsum kapu et in magna via que venit de Theutonia, OklSz. 452. o.

121 1272: speculatorum nostrorum vulgariter Ewr dictorum, HO V. k. 46—47. o.; 1257: speculatoribus Zaladiensibus, ÁÚO VII. k. 465. o. — 1392: Speculatores wlgariter Zalaeur vocati, *Pesty Frigyes*: Oklevelek Temesvármegye és Temesvárváros történetéhez, I. k. Pozsony, 1896., 213. o.

122 Hoc decreverunt, hanc legem constituerunt: ut nuncius regis per omnes civitates dirigatur, qui congreget centuriones et decuriones eorum, qui vulgo ewrii vocantur, *Závodszky Levente*: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Budapest, 1904., 172—173. o.

letkezésébe eme jelentés is belejátszhatott, nem szabad kizárnunk. Ehhez gyéren előforduló korai (XI—XII. századi) speculator szavaink sem adnak határozott útbaigazítást. Anonymus már az erdélyi honfoglalás kapcsán említ speculatort, viselője azonban bizonnyal az előkelőbbek (és nem a szegény közrendűek) közé tartozott.[123] A XIV. századi krónikakompozíció 1060-as évekbeli esemény kapcsán említ egy újvári speculatort.[124] Ez az adat minden valószínűség szerint — összhangban a László-féle III. törvény idézett passzusával — abaújvári várnépre vonatkozik. A Nagyszombat vidéki Bohunic határában 1113-ban említenek speculatorokat,[125] s az ugyancsak 1113-ban előforduló Nyitra megyei villa Spectaculi később Őr (Evr), majd a szláv környezetben Strázsa néven szerepel.[126] Amikor adataink megsokasodnak — a XIII—XIV. században —, az őrök szervezete már a felbomlás képét mutatja. A Vas megyei Gasztony spiculatorait 1269-ben V. István ifjabb király nemesíti;[127] Károly Róbert 1339-ben még megvédi szabadságukban a mosoni Gáta királyi spiculatorait, akik a német határt vigyázták, és inti a mosoni comest e szabadság megtartására,[128] de pl. 1393-ban a zalafői királyi spiculatorok magánföldesúri fennhatóság alá kerültek.[129]

Természetesen már a középkorban sem csak a határokat őrizték. Egy Magyarországon kelt, de külországi eseményt tárgyaló okmány szerint a hadsereg custosait is őröknek nevezték.[130] Custosnak (és speculatornak) hívták az erdőőröket is, bár őket magyarul erdőóvóknak mondták.[131] Őrizték a hidakat[132] és börtönöket is,[133] a börtönőr magyar neve talán csősz lehetett.[134] Maradtak ránk adatok a várkapuk őrzőiről is.[135] Azt természetesen nincs szándékunkban elvitatni, hogy a spiculator és őr szavak *egyik* fő jelentése a középkorban a határ őrzésével volt kapcsolatos: 1376-ban a pordányi spiculatorokat említi egy oklevél, két évtizeddel később a helységet Őrpordánynak írják,[136] mely a középkori országhatáron fekvő Sopron megyei Lajtapordánynyal azonos.

A középkor későbbi évszázadai is tevőleges szerepet játszottak az Őr- és Strázsa-helynevek keletkezésében. A török időkben államhatár

123 pater Ogmand speculator Tuhutum. SRH I. k., 65. o.

124 Quidam autem de speculatoribus, nomine Fanciska, qui erat de Novo Castro, SRH I. k. 366—367. o.

125 *Fejérpataky László:* i. m. 58. o.

126 *Tagányi Károly:* Nyitramegye helyneveinek magyarázata. Nyitramegyei Közlöny 8. (1888) 28. sz. 2. o. és 40. sz. 2. o.

127 CD IV. k. 3. r. 526. o.

128 CD VIII. k. 4. r. 375. o.

129 ZsiO I. k. 303. o.

130 1246: custodes exercituum . . ., qui vulgo Eur dicuntur, CD IV. k. 1. r. 418. o. (hamis oklevél!).

131 1230 körül: speculatoribus et Custodibus siluarum, CD III. k. 2. r. 460. o. (hamis oklevél!); 1274: custodes sylvarum. ÁÚO IV. k. 48. o.; 1353: Erdeuouou, OklSz. 196. o.

132 1280: custodes poncium, HO II. k. 15. o.

133 1219: officium eorum esset carceres custodire, VR 236. o.

134 *Heckenast Gusztáv:* Fejedelmi (királyi) szolgálónépek a korai Árpád-korban. Budapest, 1970., 11. o. 20. jz.

135 1177: ad metas custodientium portas eiusdem (ti. bihari) castri, KJ 202. sz.; 1244: villa porcariorum nostrorum Castri Posoniensis, HOklt. 11. o. [hamis oklevél, vö.: *Herzog József*: A Kápolnai-család hamis oklevelei. Turul 54. (1940), 74. o.].

136 1376: spiculatoribus nostris . . . de Pordan, SO I. k., 422. o.; 1395: Ewrpordan, SO I. k. 520. o.

húzódott Magyarország közepén.[137] A kuruckor és 1848—1849 harcai is emléket hagytak a helynévi anyagban. A nép névmagyarázó etimológikus mondák keretében olykor még „emlékezik" a névadás indítékaira. A Szolnok melletti Strázsa-halom török őrhely volt, a Hatvan melletti Strázsa-hegy pedig magyar.[138] A magyaralmási és vajai Őrhegyen a kurucok álltak őrséget,[139] a szilágysomlyói Őrhegyen a XVIII. századi erdélyi parasztfelkelés résztvevői.[140] Szeged város XVIII. századi határán északi oldalon (Balástyánál) Eör halom, nyugati oldalon (Pusztamérgesnél) Strása halom állt.[141] A Nyergesújfalu vidékén lévő Strázsahegyen az 1809. évi francia hadjárat alkalmából állított őrök tanyáztak.[142] Baranyában a Strázsa gunyhó csőszkunyhó jelentésben fordul elő.[143] A kővágóőrsi Kis- és Nagyőrhegy állítólag azért kapta nevét, mert róluk Somogy és Zala (ma már Veszprém) megyék nagyobb része belátható.[144] Néhány Kolozs megyei falu közepét azért nevezik Sztrázsának, mert az éjjeli őr (sztrázsa) itt szokott tartózkodni.[145]

Főleg a hegyes-dombos, megfigyelésre, őrködésre (akár csak a célból, hogy a szomszéd falu legényeit megverjék[146]) alkalmas terepalakzatok igen gyakran kaptak a legkülönbözőbb névadási indítékkal Őrhegy nevet. A mai Heves megyében igen sokszor bukkan fel e név,[147] de másutt sem ritka. Nem lehetett ez másként a középkorban sem. A hegyvidéken Honttól[148] Borsodon,[149] Gömörön,[150] Szepesen[151] át Kolozsig,[152] Tordáig[153] húzódik az Őrhegyek íve. E vidéken — Zemplénben,[154] Szabolcsban,[155] Szilágyban (a középkori Dobokában)[156] — divatos az Őrmező is. Erdélyben ismerünk — később már Strázsa néven — Őregyházat.[157] Kérdés, hogy ezeket az adatokat — talán az egyetlen szepesi kivételével — kapcsolhatjuk-e a korai magyar határvédelem problematikájához. Mert igaz, hogy a Kolozs megyei Marokházát a XIV. században más néven Őrhalomnak nevezik,[158] de ugyanez a név ugyanebben a században Jászapáti határában is felbukkan.[159]

137 *Elek Oszkár:* Török emlékek a magyar nyelvben. Magyar Nyelvőr 57. (1928), 3—7., 42—47. o.
138 PH XIX. k. 264., 130. o.
139 PH XVI. k. l. r., 146. o.; *Mező András:* A baktalórántházi járás földrajzi nevei. Nyíregyháza, 1967., 177. o.
140 *Petri Mór:* i. m. IV. k. 580. o.
141 *Inczefi Géza:* Szeged környékének földrajzi nevei. Budapest, 1960., 68., 80. o.
142 MVV Esztergom vármegye. 37. o.
143 *Penavin Olga:* Néhány baranyai drávaszögi község földrajzi név készlete. Годишњак филозофског факултета у Новом Саду 14. (1971), 649. o.
144 PH LXI. k. 135. o.
145 *Szabó T. Attila—Gergely Béla:* A Kolozsmegyei Borsavölgy helynevei. Kolozsvár, 1945., 146. o.
146 *Mező András:* i. m. 13. o.; Őrhegy Apagy határában.
147 Heves fn. I. k. passim.
148 1262: Heurhegh, *Bakács István:* i. m. o.; 1505: Ewrheghye, uo. 133. o.
149 1279: Ewrheg, Gy. I. k. 769. o.
150 1551: Ewrhegh, *Ila Bálint:* i. m. III. k. 124. o.
151 1256: SzK 205. o.
152 1399: Ewrhegy, KHN, I. k. 70. o.; 1377: Eurhyg, Cs. V. k. 370. o.
153 1393—1394: Ewrhyg. Cs. V. k.; 689. o.
154 1451: Ewrmezew, Cs. I. k. 359. o.
155 1435: Őrmező, *Mező András—Németh Péter:* Szabolcs-Szatmár megye történeti-etimológiai helységnévtára. Nyíregyháza. 1972., 73. o.
156 1469: Ewrmezew, *Petri Mór:* i. m. IV. k. 173. o.
157 1274: Eurygház, *Iczkovits Emma:* i. m. 60. o.
158 1348: Márkháza alio nomine Eurholm, *Balázs Éva:* i. m. 16. o.
159 1390: Ewrhalm, *Gyárfás István:* A jász-kúnok története, III. k., Szolnok, 1883., 515. o.

Őrpatak Máramarosban[160] fordul elő, Őrtó Szabolcsban,[161] de Őrsziget a Csepel-szigeten.[162]

Úgy ítéljük meg, a fentebb vázolt, óvatosságra intő tényezők ellenére a pusztán Őr (vagy Strázsa) alakot mutató helynevek kínálkoznak viszonylag szilárd támpontnak a magyar határvédelem szervezetének rekonstrukciója szempontjából.[163] Természetesen ez esetben is számos korlátozó mozzanattal kell számolnunk. A legfájóbb kétségtelenül az: sokkal több faluban lakhattak határvédelmi funkciót ellátó speculatorok, mint ahányat Őrnek vagy Strázsának neveztek.[164] Jobban kellene ismernünk a korai magyar helynévadás motivációit, hogy a most még esetlegesnek tűnő elnevezésekben valami rendszer után kutathassunk. Hasonlóan kedvezőtlenül érinti a rekonstrukciót itt is, hogy az adatok nem egyazon időpontra vonatkoznak. Egy Zala megyei Őr falu már a XII. század elején szerepel, míg másokkal csak a XIII.—XV. században találkozunk. Ha az előfordulás időrendje nem is jelent sokat, teljesen mégsem hagyható figyelmen kívül, mivel a maguk módján — az Újőr helynevekkel — a középkori helynevek is relatíve kronológiai sorba rendeződtek. Azt a hiányt, hogy helynévi adataink nem egyazon időpontra vonatkoztatott országos helyzetképet adnak, a névtipológia, tehát a névtudomány sem tudja korrigálni, nem tudjuk megmondani, hogy a pusztán Őr (és Strázsa) alakú helynevek milyen időhatárok között keletkezhettek. A hiány valamelyes pótlására történeti kutatások hivatottak: későbbi feladat annak egyénenkénti megállapítása és elemzése, hogy az Őr (és Strázsa) nevű helységekben speculatorok vagy más elemek éltek-e, e helységek királyi vagy magánkézen voltak-e stb. Ezeknek a kérdéseknek a megválaszolása sokban közelebb vihet a tisztánlátáshoz, de — úgy tűnik — ez sem fog együttjárni a XI—XII. századot borító, a határ-, gyepű- és őrmozgásokat is elfedő homály teljes eloszlatásához. Más szóval: bármennyire is „legbiztosabb jelei az ország időnként való határvonalának az *őrök* (speculatores) lakhelyei",[165] éppen ezt az „időn-

160 1355: Eurpatak, *Bélay Vilmos:* Máramaros megye társadalma és nemzetségei. Budapest, 1943., 143. o.

161 1381: Eurto, Zichy O. IV. k. 201. o.

162 1306: Eursziget, CD VIII. k. l. r., 200. o.

163 Nem lesz talán haszon nélküli e helynevek feletti — nyilván hiányos — seregszemle, melyet a Dunántúlról kiindulva végezhetünk el: Somogy megyében: 1. 1486: Ewr, Cs. II. k. 634. o.; 2. 1488: Ewr, uo.; Zala megyében: 3. 1121: Eur, *Szentpétery Imre:* Az almádi monostor alapító oklevele II. István korából. Magyar Nyelv 23. (1927), 263. o.; Vas megyében: 4. 1387: Strason (Strasim), Cs. II. k. 802., o.; 5. 1398: Ewr, SO I. k. 529. o.; 6. 1427: Ewr, Cs. II. k. 781. o.; Sopron megyében: 7. 1223: Rahtukeuri, Cs. III. k. 627. o.; Nyitra megyében: 8. 1113: villa Spectaculi, 1299: Evr, l. fentebb: 126. jz.; 9. 1379: Straso, A Pécz nemzetség Apponyi ágának az Apponyi grófok családi levéltárában őrizett oklevelei. I. k. Budapest, 1906., 199. o.; Trencsén megyében: 10. 1393: Straso, *Fekete Nagy Antal:* Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. IV. k. Trencsén vármegye. Budapest, 1941., 189. o.; 11. 1439: Strase, uo.; Nógrád megyében: 12. 1461: Stras, Cs. I. k. 107. o.; Gömör megyében: 13. 1275. Sztiriz, *Ila Bálint:* i. m. IV. k. 138. o.; 14. 1413: Sthryz, *Ila Bálint:* i. m. IV. k. 105. o.; Szepes megyében: 15. 1251: Eur, HOklt. 23. o.; Sáros megyében: 16. 1427: Alzo Wr, Cs. I. k. 306. o.; Zemplén megyében: 17. 1393: Uy-Eör, CD X. k. 8. r. 367. o.; 18. 1405: Wyewr, Cs. I. k. 365. o.; Ung-megyében: 19. 1288: Ewr, HO VI. k. 331. o.; 20. 1332—1337: Hewr, Heur, Cs. I. k. 396. o.; Szabolcs megyében: 21. 1221: Euru, VR. 274. o.; Szatmár megyében: 22. 1231: Eur, *Maksai Ferenc:* i. m. 182. o.; Belső-Szolnok megyében: 23. 1405: Alewr, SzDM V. k. 331. o.; 24. 1332—1337: Gur [ɔ: Eur], uo. V. k. 341. o.; 25. 1317: Thotheur, uo. VII. k. 32. o. l. még: *Pais Dezső:* Tötör. Magyar Nyelv 12. (1916), 16—17. o.; Kolozs megyében: 26. 1320: Eur, Cs. V. k. 391. o.; Krassó megyében: 27. 1421: Strezfalwa et Stryzfalwa, Cs. II. k. 107. o.

164 Az Eperjes vidéki Finta a királyi őröké volt, mégsem Őr nevet viselt, HO V. k. 46—47. o.

165 *Karácsonyi János:* i. m. 1042. o.

kéntiséget", változást, mozgást nem tudjuk az abszolút kronológia évszámainak láncára felfűzni, korántsem bizonyos, hogy „Szent István korára nézve... az ország közepe felé eső őr-lakhelyeket kell tekintetbe vennünk",[166] azaz hogy ezek a legbelső körön elhelyezkedő adatok és helynevek éppen és minden ponton az I. István-kori állapotokat mutatják.

4. Sagittarius, lövő, strel-, schütz-

A sagittariusok (magyar nevükön lövők)[167] szintén elsősorban akkor bukkannak elénk a XIII—XIV. századi oklevelekben, amikor szervezetük felbomlóban van. A vági királyi lövőket V. István király pl. 1272-ben veszi ki a sagittariusok sorából és emeli őket az ország nemesei közé.[168] Egykori lakhelyükre a Lövő (szláv nyelvterületen Strel-, német nyelvterületen Schütz-) helynevek utalnak.[169] Mivel a lövő szó sem tekinthető a magyar határvédelem kizárólagos szakszavának, az adatok értékelésekor itt is nagy körültekintéssel kell eljárni. Lövő szavunk már a középkorban a határvédelmen kívül más fogalomkörökhöz is kapcsolódott. A Veszprém megyei Lövöldön (ma: Városlőd és Kislőd) 1274. évi adat szerint erdőőrök laktak;[170] így e helynév egykori lakóinak tevékenységére, foglalkozására utalhat.[171] E Lövöld földrajzi fekvése miatt sem lenne beilleszthető a határvédelemmel összefüggő adatok közé. A XV. században egy férfit Vadlövőnek neveznek.[172] Magától értetődik, hogy a csak újabb kori lövő helynévi adatok katonai, vadászati vonatkozásúak.[173]

A középkori helynevek esetében etimológiai problémák is növelik a nehézséget. A székelyföldi Lövéte helység neve szláv eredetű (oroszlán vagy vadászat jelentésű) személynév származéka lehet.[174] Bizonytalan, hogy a Levelek, Leveles, Levelin helynevek levezethetők-e a lő igéből.[175] Hasonlóan kétséges, hogy az Eszterjén helynév a nyíl jelentésű szláv strela-ból ered-e.[176] A bihari Lövőhegy neve vadászattal függhet össze.[177] A magyar határvédelemben szerepet játszott lövők telephelyeit is legbiztosabban a Lövő (Strel- vagy Schütz-) nevű

166 Uo.

167 1296: Comite Michaele filio Salamonis de Sagitarijs, ÁÚO V. k. 158. o. = 1325: Michaelis dicti Lueu, *Wertner Mór:* Kiadatlan oklevelek. Történelmi Tár. 1910. 155. o.

168 CD V. k. l. r. 184. o.

169 1255: sagittarys dicti Domini Regis de villa Luev, HO V. k. 27. o. — A soproni Lövér vidékén 1225-ben a terra sagittariorum volt, l. SO I. k. 14. o.

170 L. fentebb 131. jz.; továbbá: *Pais Dezső:* Lövél és Lőd. Magyar Nyelv 23. (1927), 53—45. o.

171 Veszpr. ht. lex. 388. o.

172 1488: Ladislaus Wadlewe, OklSz. 596. o.

173 Lövőzúg, *Haan Lajos:* Békés vármegye hajdan. I. k. Pest, 1870., 122. o.; Lövölde erdő, Zala fn. 253. o.; Őzlövő, Heves fn. I. k. 58. o.

174 1332—1337: Lueche [ɔ: Luethe], Vatikáni Magyar Okirattár. I. k. l. r. Budapest, 1887., 103. o. — L. Keletmo. Magyarok és románok. I. k. 295. o. — Talán ilyen eredete lehet a Luepataka víznévnek is (1299: Gy. I. k. 414. o. 16. jz.).

175 1067 körül: Leveluky, *Mező András—Németh Péter:* i. m. 67—68. o.; 1435, 1479: Leweles: Cs. II. k. 330., 21. o.; 1505: Lewelyn, *Bakács István:* i. m. 219. o.

176 1344: Izteryen, *Mező András—Németh Péter:* i. m. 123. o.

177 1372: Luwheg, *Jakó Zsigmond:* i. m. 339. o.

helységekben kereshetjük.[178] Jóllehet ezen helynevek esetében sem tudunk keletkezési idejük sorrendjére vonatkozó fogódzókat találni és adni, legalábbis azon nevek kiválasztása érdekében, amelyeknél a névadási indíték nem a határvédelemben található meg, egyrészt vizsgálat alá kell vetni e helységek középkori népelemeit, azok foglalkozását, másrészt vezethet valamelyes eredményre a Lövő helynevek összevetése az Őr helynevekkel.

5. Explorator, leső

A királyi kémek, kémlelők (lesők) — latin nevük exploratores lehetett — bizonnyal szerepet játszottak a határvédelemben is. A Morva folyó vidéki Szakolca határjárásakor 1217-ben az országhatáron a kémlelők útját említik.[179] Ugyanakkor III. Béla király 1194-ben a királyi kémlelőknek a Putnok körüli Nagybarcát adta;[180] ez a vidék igen távol esett az országhatároktól. Les szavunknak korán jelentkezik vadászhely értelme.[181] Nyilván ilyen jelentésben szerepel les szavunk a Királylesi,[182] Bánlese,[183] Ispánlesi (-lese)[184] és más hasonló jellegű összetételekben.[185] Tökéletes megfelelői újabbkori helyneveinkben is megvannak: Vajda lese, Gergely lese[186] stb. Egyébként ezek a — csak újkorból ismert Les- helynevek mindenféle korai határvédelmi rekonstrukció szempontjából hasznavehetetlenek. Igaz, egyik-másik Les- helynevet a névmagyarázó népetimológia egyenesen IV. Béla korából vagy szolidabban csak a törökök idejéből magyarázza,[187] kizárólagos többségük vadászattal kapcsolatos.[188]

A középkori helynévanyag itt is egyéni elbírálást igényel. A Bregana mellett említett Lesőhely[189] bizonyosan az országhatárt kémlelő exploratorokra utal, itt ugyanis országos gyepűnek megfelelő indago is elő-

178 Összeállításunkat a Dunántúlról kiindulva adjuk közre a teljesség igénye nélkül: Zala megyében: 1. 1379: Streleclaca, Cs. III. 113. o.; 2. 1352: Luuew, Cs. III. k. 79. o.; 3. 1255: Luev, Cs. III. k. 80. o.; Vas megyében: 4. 1452: Swcz, *Schwartz Elemér:* A nyugatmagyarországi német helységnevek.2 Budapest, 1933., 154. o.; 1393: Lewe, Cs. II. k. 772. o.; Veszprém megyében: 6. 1270: Lueld, Cs. III. 213. o.; Sopron megyében: 7. 1387: Leue. Cs. III. k. 618. o.; 8. 1265: Luer, Cs. III. k. 593. o.; 9. 1483: Lewew alias Sycz, Cs. III. k. 618. o.; Moson megyében: 10. 1425:Chalthensthn alio nomine Lwer, Cs. III. k. 682., o.; Pozsony megyében: 11. 1553: Nagylévárd, MVV Pozsony vármegye. 94. o.; Szepes megyében: 12. 1310: Schützenfeld, *Weber Samu:* Elpusztult helységek a Szepességben. Századok 31. (1897), 419. o.; Gömör megyében: 13. 1427: Leuartfalua, *Ila Bálint:* i. m. IV. k. 105. o.; 14. 1427: Lewarth, *Ila Bálint:* i. m. II. k. 592. o.; Borsod megyében: 15. 1221: Luen [ɔ: Lueu], Gy. I. k. 786. o.; 16. 1319: Lewew, uo.; Szabolcs megyében: 17. 1220: Luveu, *Mező András—Németh Péter: i.* m. 89. o.; Torda megyében: 18. 1228: Luer, Cs. V. k. 719. o.; Hunyad megyében: 19. 1426: Strelye, Cs. V. k. 140. o.; Szerém megyében: 20. 1477: Ztrelocz, Cs. II. k. 254. o.; Valkó megyében: 21. 1404: Leueld, Cs. II. k. 330. o.; 22. 1484: Lewedyn, uo.; 23. 1332—1337: Lewe, Lewa, Cs. II. k. 229.

179 1217: in confinio regni . . .; per viam exploratorum, CD III. k. 1. r., 199—200. o.

180 1194: nostris exploratoribus, ÁÚO XI. k. 56. o. (hamis oklevél!).

181 1311: ad quendam locum uenacionis Bykachlesy nominatum, AO I. k. 244. o.

182 1283: Kyralleswy, KJ 3245. sz.; 1322: Kyrallesey, AO II. k., 37. o.

183 1337: Banlese, *Bakács István* i. m. 147. o.

184 1269: Ispanlesuy, SzDM II. k. 599. o.; 1444: Ispanlese, KHN I. k. 206. o.

185 1313: Duruglesy, *É. Kiss Sándor:* Hajdúhadház helynevei. I. A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1966—67. Debrecen, 1968., 508. o.; 1393: Radnaylese, ZsiO. I. k. 327. o. — Ide vonható talán az 1113. évi Cullese adat is (*Fejérpataky László:* i. m. 57. o.), l. *Kniezsa István:* Magyar Népnyelv. VI. k. 12. o.

186 KHN II. k. 134. o.; MVV Szabolcs vármegye. 22. o.

187 PH XXXVIII. k. 339. o.; Zala fn. 105. o.

188 KHN I. k. 27. o.; *Mező András:* i. m. I. k. 13., 23., 55., 177. o.; Heves fn. I. k. 89. o.

189 1251: Lessuhel, HO VI. k. 59. o.

bukkan. De már a Veszprém megyei Leső helynevek földrajzi fekvése kizárja ezt a minősítést.[190] Kniezsa István szerint a Nagyvárad vidéki Les[191] „a régi gyepürendszer emléke".[192] Figyelembe véve, hogy a középkor évszázadai folyamán a Les- helynevek keletkezésének — akár csak hadászati szempontból is — számos indítéka adódott katonai megfigyelések, kémlelések, az ezeket megteremtő gyakori magánháborúk kapcsán, a Les- helyneveket csak különösen indokolt esetekben kapcsolhatjuk a határvédelemhez és a gyepűrendszerhez; a gyepűrekonstrukció során pedig legfeljebb csak epizód-szerepeket játszhatnak.

6. Összegzés

A fentieken kívül a kutatók a nevek egész sorát kívánták bevonni a gyepű-rekonstrukciós munkálatokba. Korántsem törekedve sem személyi, sem tárgyi vonatkozásokban a teljességre, maga Tagányi Károly a kolozs, árok (szláv rov-), kulcs, torok, szád, sövény, cseke, nyilas, szemes (szláv ocskó), vég neveket,[193] Pais Dezső a hírhegy, dobverőhegy, a pátró, a csigla neveket, a fon szót és származékait,[194] Németh Gyula a nyék törzsnevet,[195] Fodor Ferenc a Tenkét[196] kapcsolta a határvédelem kérdéséhez.[197] Természetesen mindezen nevek közszóként vagy helynévvé kövülve alkalmasak *lehettek* (volna) határvédő funkciók jelölésére, de egyéni bizonyítást igényel, hogy vajon lettek-e. A lehetőségtől hosszú az út a valóságig, a hosszú úton állomások vannak. A lehetőséget jelenthetik a természeti adottságok (vizek, mocsarak, hegyek), és a lehetőség megrekedését biztosíthatják a földrajzi körülmények (ha a víz, mocsár, hegy az ország közepén van). Sok adat mutat rá, hogy a várnak indagója volt, kapuja volt, melyet őriztek. Az őrzésben a nyíl, a sagitta játszotta a fő fegyver szerepét, és a vár kémlelésre is szolgált. A várat és a vár határát is védték, mégsem határvédelem ez, főleg persze akkor nem, ha a vár nem az országhatár közelében feküdt.

Dicséretes a törekvés, mely fénysugárral akarja pásztázni a forrásszegénység miatt sötét XI—XII. századot, és világosságot kíván ott gyújtani. Nem vagyunk meggyőződve róla, hogy a helynevek alkalmasak erre. A helynevek, amelyek maguk is a XIII. vagy későbbi századok-

190 1082: Lesew, locus, HO IV. k. 2. o. (hamis oklevél); 1086: mons, qui dicitur Lessu. A pannonhalmi Szent Benedek-rend története. VIII. k. Budapest, 1903., 268. o. (hamis oklevél!).

191 1291—1294: Lesuy, Gy. I. k. 639. o.

192 Keletmo. 196. o.

193 *Tagányi Károly:* Magyar Nyelv 9. (1913), 100., 254—266. o.

194 *Pais Dezső:* Hírhegy és Dobverőhegy. Magyar Nyelv 13. (1917), 230. o.; *Pais Dezső:* Ór-Pátruh. Magyar Nyelv 39. (1943), 68—69. o.; *Pais Dezső:* Csiga, Csigolya, Csiglamező. Magyar Nyelv 11. (1915), 314. o.; *Pais Dezső:* A magyarsággal kapcsolatos IX—X. századi népelemek és népmozgalmak. — A székelyek eredetéhez és a székelység kialakulásához. Magyar Nyelv 63. (1967), 72. o.; *Pais Dezső:* Nyék törzsnevünk és ami körülötte lehetett. Magyar Nyelv 49. (1953), 284. o.

195 *Németh Gyula:* A honfoglaló magyarság kialakulása. Budapest, 1930., 244. o.

196 *Fodor Ferenc:* i. m. 130—132. o.

197 Legújabban l. *Kovács Béla:* Kabarok és palócok. Az Egri Múzeum Évkönyve 1969. Eger, 1971., 163—164. o.

ban bukkannak fel, csak bizonyos, többszörösen igazolt megfontolások alapján vezethetők vissza korábbi időkbe.[198] Kerítés, sövény jelentésű nyék szavunk helynévként éppen úgy megtalálható a soproni periférián, mint a centrumban, Buda területén.[199] Az ugyancsak kerítés, sövény értelmű csigla szó helynévben Veszprémben bukkan fel.[200] Ezek a példák meg arra intenek bennünket: nemcsak időben, térben is óvakodjunk az elsietett általánosítástól,[201] az analógia hasznos, ám nem veszélytelen módszerének kritikátlan túlhajtásától.

Régi törekvése a szakirodalomnak, hogy komplex eszközökkel, ne csak döntően a helynévi anyag alapján közelítsen a határvédelem kérdéséhez. Már Karácsonyi János felfigyelt olyan mozzanatok hasznosítható voltára, mint az egyházi szervezet területi felépítése vagy összefüggő territóriumok királyi adományozása.[202] Ugyancsak régi ötlet a nem-magyar népek megtelepedésének ide vonása. Sajnos, ezek a szempontok az utóbbi időben nemigen gyarapodtak. Magunk pedig meg vagyunk győződve róla: a határvédelem, a gyepű-rekonstrukció kérdésében előrelépni csak e komplex eszközök alkalmazásával lehet. Egyaránt fontos szerepet kap ebben a magyar nyelvhatár (etnikai határ) és törzsnévi elterjedés,[203] a honfoglalás- és kora Árpád-kori sírleletkataszter,[204] a határvédelemhez vonható helynévi és nem-helynévi adatok anyagának és térképének összevetése, egymásra vetítése. Ennek elvégzése és a témának új, hasznos szempontokkal való gazdagítása eljövendő kutatások feladata.

A JEGYZETEKBEN ALKALMAZOTT RÖVIDÍTÉSEK

AO	*Nagy Imre—Nagy Gyula:* Anjoukori Okmánytár. Budapest, 1878—1920.
ÁÚO	*Wenzel Gusztáv:* Árpádkori új okmánytár. Pest, 1860. — Budapest, 1874.
Catalogus	*Gombos, Albinus Franciscus:* Catalogus fontium historiae Hungaricae. Budapestini, 1937—1938.
CD	*Fejér, Georgivs:* Codex diplomaticvs Hvngariae ecclesiasticvs ac civilis. Budae, 1829—1844.
Cs.	*Csánki Dezső:* Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. Budapest, 1890—1913.
Gy.	*Györffy György:* Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Budapest, 1963.

198 Ugyancsak korlátozó tényező a helynevek felhasználását illetően, hogy legtöbb, határvédelemhez kapcsolódó helynevünk személynévként is előfordul. L. pl. 1283: Gepus, KJ 3265. sz.; 1181: Capv. *Fejérpataky László:* III. Béla király oklevelei. Budapest, 1900., 29. o.; 1309: filij Stephani dicti Eur, MES II. k. 615. o.; 1216: Stras, KJ 303. sz.; 1138: Leue, *Szabó Dénes:* A dömösi prépostság adománylevele. Magyar Nyelv 32. (1936), 204. o.; 1293 körül: Leseu, HO VII. k. 238. o. Nem szabad kizárnunk a helynevek névadási indítékainak sorából tehát a személyneveket sem.

199 *Kniezsa István:* SzIE II. k. 365—472. o.

200 Cs. III. k. 226. o.

201 *Fodor Ferenc:* i. m. 114. o.

202 *Karácsonyi János:* i. m. 1040. o.

203 *Kniezsa István:* SzIE II. k. 456. o.

204 *Fehér Géza—Éry Kinga—Kralovánszky Alán:* A Közép-Dunamedence magyar honfoglalás- és kora Árpád-kori sírleletei. Budapest, 1962.

Heves fn.	*Papp László—Végh József* (szerk.): Heves megye földrajzi nevei. Budapest, 1970.
HO	Hazai Okmánytár. Győr, 1865. — Budapest, 1891.
HOklt.	Hazai Oklevéltár. Budapest, 1879.
Keletmo.	*Kniezsa István:* Keletmagyarország helynevei. A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve, Budapest, 1943.
KHN	*Szabó T. Attila:* Kalotaszeg helynevei. Kolozsvár, 1942.
KJ	*Szentpétery Imre:* Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Budapest, 1923—1943.
KVT	*Pesty Frigyes:* Krassó vármegye története. Budapest, 1884.
MES	*Knauz, Ferdinandus:* Monumenta ecclesiae Strigoniensis. Strigonii, 1874—1882.
MHN	*Pesty Frigyes:* Magyarország helynevei történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben. Budapest, 1888.
MTI Évk.	A Gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve.
MVV	Magyarország vármegyéi és városai. Budapest, é.n.
OklSz.	*Szamota István—Zolnai Gyula:* Magyar oklevél-szótár. Budapest, 1902—1906.
PH	*Pesty* Helységnévtára. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár.
RLO	*Lipszky, Joannes:* Repertorium locorum objectorumque... Budae, 1808.
SO	*Nagy Imre:* Sopron vármegye története. Oklevéltár. Sopron, 1889—1891.
SRH	*Szentpétery, Emericus:* Scriptores rerum Hungaricarum. Budapestini, 1937—1938.
SzDM	*Kádár József:* Szolnok-Doboka vármegye monográphiája. Deés, 1900—1905.
SzIE	Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. Budapest, 1938.
SzK	*Fekete Nagy Antal:* A Szepesség területi és társadalmi kialakulása. Budapest, 1934.
Sztáray O.	*Nagy Gyula:* A nagymihályi és sztáray gróf Sztáray család oklevéltára. Budapest, 1887—1889.
TESz	A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Budapest, 1967—1970.
Veszpr. ht. lex.	*Ila Bálint—Kovacsics József:* Veszprém megye helytörténeti lexikona. Budapest, 1964.
VR	*Karácsonyi János—Borovszky Samu:* Az időrendbe szedett váradi tüzesvaspróba-lajstrom. Budapest, 1903.
Zala fn.	*Papp László—Végh József* (szerk.): Zala megye földrajzi nevei. Zalaegerszeg, 1964.
Zichy O.	A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának oklevéltára, Pest, 1871. — Budapest, 1931.
ZsiO	*Mályusz Elemér:* Zsigmondkori oklevéltár. Budapest, 1951—1958.

ДЬЮЛА КРИШТО—ФЕРЕНЦ МАКК—ЛАСЛО СЕГФЮ:

КОНЦЕПЦИИ И ДАННЫЕ К ВОПРОСУ ОБОРОНЫ ГРАНИЦ ВЕНГРИИ РАННИХ ВРЕМЕН

Резюме

Авторский коллектив делает попытку показать проблемы исследований, связанных с реконструкцией пограничной обороны Венгрии ранних времен (т. н. системы засек), и некоторым вопросам, возможно, наметить пути решения. Во вводной части статьи авторы констатируют, что пограничная оборона Венгрии была создана как государственная пограничная оборона, организованная королем сложившегося или находившегося в стадии формирования феодального венгерского государства. Таким образом она не могла возникнуть в период, предшествовавший XI веку. Как полагают авторы очерка, в IX—X веках венгерский племенной союз (возможно даже и отдельные венгерские племена) были окружены полосой естественного дерна (незаселенными, не занятыми под сельскохозяйственными культурами полосами земли). Историография до настоящего времени при рассмотрении пограничной обороны Венгрии ранней эпохи первостепенную роль отводила географическим названиям, связанным с пограничной обороной.

Авторским коллективом были исследованы названия населенных пунктов, а также те слова, которые в источниках указывали на пограничную оборону (плетеная изгородь, дёрн, засека, по принципу засеки, просека, перевал, ворота, калитка, шпекулатор, дозор, стража, частокол, стрелок, стрел, защита, разведчик, засада и т. д.)

В ходе лингвистического анализа авторский коллектив пришел к нескольким выводам: во-первых, подавляющее большинство этих слов и географических названий встречается не в период расцвета системы засек (XI—XII в. в.), а в эпоху распада этой системы обороны границ (начиная со второй трети XIII века). Во-вторых, большинство из них уже в середине этого периода не может считаться исключительно венгерскими специальными терминами раннего периода пограничной обороны. В силу этого материал географических названий, который может быть привлечен к исследованиям, сам по себе недостаточен для полной реконструкции пограничной обороны.

Авторы очерка считают, что решение вопросов, связанных с системой пограничной обороны раннего периода, возможно лишь в будущем, с учетом комплекса средств и точек зрения, на основании сотрудничества различных отраслей наук — прежде всего археологии, языковедения и историографии.
ности».

GYULA KRISTÓ—FERENC MAKK—LÁSZLÓ SZEGFŰ:

GESICHTSPUNKTE UND DATEN ZUR FRAGE DER FRÜHEN UNGARISCHEN GRENZVERTEIDIGUNG

Resümee

Das Autorenkollektiv versucht, die mit der Rekonstruktion der frühen ungarischen Grenzverteidigung (dem sog. „Gyepű"-System) zusammenhängenden Probleme aufzuzeichnen und in einigen Punkten vielleicht die möglichen Wege der Lösung auszuarbeiten. Einleitend stellen die Autoren fest, daß dieses System als vom König organisierter Grenzschutz des sich herausgebildeten oder in Herausbildung begriffenen ungarischen feudalen Staates zustandekam. So konnte

er nicht vor dem 11. Jahrhundert entstanden sein. Ihres Erachtens wurden im 9—10. Jahrhundert der ungarische Stammesverband (eventuell auch einzelne ungarische Stämme) nur von natürlichen „Gyepű" (unbewohnte, unkultivierte Landstriche) umgeben. Die bisherige Geschichtschreibung hat im Laufe der Rekonstruierung der frühen ungarischen Grenzverteidigung den mit der Grenzverteidigung in Verbindung stehenden Ortsnamen eine primäre Rolle zugesprochen.

Das Autorenkollektiv untersuchte die Orstnamen sowie jene Wörter, die in den Quellen auf die Grenzverteidigung hinweisen (indago, gyep, gyepű, gyepűelve, preszeka, hag; porta, kapu; speculator, őz, strázsa; sagittarius, lövő, strel-, schütz-; explorator, leső usw.).

Im Zuge der auch linguistische Gesichtspunkte in Betracht ziehenden Analyse wurden mehrere Feststellungen gemacht. Einesteils: diese Wörter und Orstnamen enstanden in ihrer großen Mehrheit nicht in der Blütezeit des Gyepűsystems (im 11—12. Jahrhundert), sondern tauchten zur Zeit der Auflösung dieses Systems (vom zweiten Drittel des 13. Jahrhunderts an) auf. Anderenteils: die meisten können bereits im frühen Mittelalter nicht als ausschließliche Fachwörter der frühen ungarischen Grenzverteidigung betrachtet werden, so daß das diesbezügliche Ortsnamenmaterial an sich für jedwede Rekonstruktion der Grenzverteidigung nicht genügt.

Die Autoren meinen, daß eine Lösung der Fragen der frühen Grenzverteidigung in Zukunft nur bei Beachtung komplexer Mittel und Gesichtspunkte, auf Grund der Zusammenarbeit verschiedener Wissenschaften — vor allem der Archäologie, der Sprachwissenschaft und der Geschichtswissenschaft — möglich sein wird.

BUDA, BÉCS ÉS VELENCE: AZ EURÓPAI — TÖRÖK VISZONY KATONAI ÉS POLITIKAI PROBLÉMÁI

(1521—1532)

RÁZSÓ GYULA

Európa politikai és katonai történetében kevés olyan mozgalmas és következményekben gazdag időszakot találhatunk, mint a Szulejmán trónra léptétől Kőszeg sikertelen ostromáig eltelt alig több mint évtizednyi periódust. Már az események puszta felsorolása is jelzi e viszonylag rövid időszak fontosságát: 1512-ben elesik Magyarország kulcsa, Nándorfehérvár (ma Belgrád); 1522-ben a johannita lovagok bástyája, Rhodosz is az oszmánok kezébe kerül; 1525-ben a páviai csata látszólag döntő — és a valóságban is nagy jelentőségű — lépés a Habsburgok itáliai, s továbbmenően európai hegemóniájának megszerzése felé vezető úton; 1526-ban a mohácsi síkon nemcsak II. Lajos király, hanem a külső és belső körülmények balszerencsés alakulása folytán egész Magyarország függetlensége elvész; 1529-ben és 1532-ben pedig a török áradat már Bécset, s ezzel együtt a német birodalom keleti végeit fenyegeti elnyeléssel.

Ezek az események mélyreható változásokat idéztek elő a korabeli Európa életében, s hosszú évtizedekre kialakították a földrész politikai és katonai erővonalait. Törökország ugyanis az első olyan Európán kívüli ország, amelyet a korábbi nomád államoktól eltérően már nem csupán a „pax christiana"-t időről időre megzavaró betolakodónak tekintett az európai közvélemény, hanem — legalább is részben — az európai politika szerves alkotóelemévé, az ekkor kifejlődőben levő szövetségi rendszerek pillérévé vált. Ez a körülmény nemcsak az oszmán birodalom európai státusát változtatta meg: számos európai állam — Velence, a német protestáns államok, s kiváltképp Franciaország már potenciális, sőt reális szövetségest látott a Fényes Porta szultánaiban.[1]

1 A török megváltozott szerepére az európai politikában l. elsősorban: *Coles, A.:* The Ottoman impact on Europe. London, 1967.; *Vaughan, D.:* Europe and the Turk: a pattern of alliances. 1350—1700. Liverpool, 1954.; *Allen,* W. E. D.: Problems of Turkish power in the sixteenth centrury. London, 1963.; *Bombardi:* A.: Das osmanische Reich (Historia mundi, Tom. 7. Bonn, 1958); *Pfeffermann,* N.: Die Zusammenarbeit der Renaissancepäpsten mit den Türken. Winterthur, 1946.; *Fischer—Galati:* Ottoman imperialism and German Protestantism 1521—1555. Cambridge, 1958.; *Rouillard,* C. D.: The Turk in French history, thought and literature (1520—1660). Paris, 1940.

A XVI. század első évtizedei két európai, illetve inkább mediterrán nagyhatalom — a spanyol—német—németalföldi Habsburg birodalom és az oszmán—török szultánság — gyors előretörésének is tanúi. E két XVI. századi nagyhatalomnak az európai hegemónia megszerzéséért vívott küzdelme, majd 1533 után a közöttük kialakult labilis erőegyensúly a kor politikai történetének legjelentősebb és egyben legmarkánsabb vonása.

Az oszmán birodalomnak a Habsburgokkal és azok szövetségeseivel vívott háborúi számos lényeges hadtörténelmi és hadművészeti problémát vetnek fel. Hangsúlyozni szeretnénk annak a jelentőségét, hogy ez az utolsó alkalom, amikor két különböző típusú és lényegében azonos értékű hadművészet áll egymással szemben: a római—germán—szláv előzményekből kisarjadt nyugat-európai és a lovasnomád hadművészet tetőpontját képező oszmán. Az is figyelemre méltó, hogy az időpont egybeesett az európai hadművészet fejlődésében rendkívül fontos itáliai háborúkkal (1494—1558), amelyek egységessé kovácsolták az európai hadművészet eddig számos, egymástól lényeges vonásokban eltérő típusát.[2]

A korszak az oszmán—török hadművészet és állam történetében is sorsdöntő. A török ekkor került csak szembe minőségileg és mennyiségileg egyenértékű hadsereggel: a spanyol—német birodalmi hadakkal és keleti határain az újjászületett perzsa állam seregeivel. Az a két hatalom — a Velencei Köztársaság és Magyarország —, amely a XIV. század utolsó évtizede óta lényegében eredményesen állta útját a meg-megújuló török hódító vállalkozásoknak, a körülmények sajátos, bár nem véletlen alakulása folytán jelentősen meggyengült. A gazdasági és katonai hanyatlás okai nem kis részben a török háborúk okozta veszteségekben keresendők.[3] „A kereszténység védőbástyájá"-nak kényszerű szerepét már nem, illetőleg alig tudták csak betölteni, sőt Magyarország össze is omlott az oszmán támadások súlya alatt, s helyét a Habsburg birodalom vette át.

Mivel a három állam török politikája, sorsa és a töröknek velük szemben követett céljai jelentékenyen eltértek egymástól, célszerű, ha a továbbiakban külön tárgyaljuk őket.

Velence és a török

A török birodalom fénykorának éveiben sem találunk lényegi változásokat a velencei politikában. A Signoria urai továbbra is a „siamo Veneziani, poi Cristiani" (Velenceiek vagyunk, és csak azután keresztények — R. Gy.) utilitarista, ám nem mindig célravezető elvének

2 *Pieri* P.: Guerra e politica negli scrittori italiani. Milano—Napoli, 1955., 3—8. o.; *Delbrück,* H.: Geschichte der Kriegskunst in Rahmen der politischen Geschichte. Bd. 4. Berlin, 1921., 14—39. o.; *Rázin,* E.: A hadművészet története. Ford. *Auer Kálmán:* 3. k. Budapest, 1963., 19—45. o.

3 Magyarország gazdasági hanyatlására l. többek között: Geschichte Ungarns. Hrsg. v. *E. Molnár:* Budapest, 1958., 144—146. o.; Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege. Hrsg. v. O. *Pickl.* Graz, 1971. c. tanulmánykötet számos tanulmányát, különösen *Kubinyi* A.: Die Auswirkungen der Türkenkriege auf die zentralen Städte Ungarns bis 1541. c. munkáját. (201—220. o.)

jegyében kormányoztak, e relációban a „velencei" fogalmát bizvást azonosíthatjuk a „kereskedő"-ével. A kereskedelmi érdek, valamint a Földközi-tenger keleti medencéjében szétszórt velencei birtokok hadászati gyengesége szabta meg a köztársaság török politikáját. A kereskedelemhez viszonylag békés, rendezett viszonyok, a levantei velencei birtokok fenntartásához pedig erős hajóhad szükségeltetett. Ez magyarázza, hogy a Signoria már a XVI. század végétől arra törekedett, hogy békében éljen Drinápoly, majd 1453 után Bizánc uraival, s óvatos legyen különféle keresztes elgondolásokkal szemben, mivel — Magyarországot is beleértve — valamennyi európai ország közül Velence birtokait fenyegették leginkább a török támadások. Másfelől viszont a legtöbb és leghosszabb háborút Velence vívta az oszmánokkal.[4] E háborúk természetesen mindig korlátozott és védelmi jellegűek voltak, Velence tudvalevőleg csak akkor harcolt, ha valamelyik kereskedelmi és hadászati fontosságú birtokát — Negroponte, Modon, Ciprus stb. — támadták a törökök.

Ez a sajátos helyzet magyarázza, hogy a velencei politika szinte soha sincs szinkronban a török elleni védelemben leginkább érdekelt többi ország — 1526 előtt Magyarország, utána a Habsburg birodalom — szándékaival. A Signoria nagy török háborúit — 1571 kivételével — a többi hatalom közömbösen, vagy kárörömmel szemléli,[5] Velence hasonlóan kevés segítőkészségről tanúskodik azokban a háborúkban, amelyeket Magyarország, majd később a Habsburg birodalom vív az oszmánokkal. Az együttműködés e fájdalmas hiánya egyes esetekben (mint az 1396-os, vagy az 1444-es hadjárat) a kudarc egyik fő — ha nem a legfőbb okozójává vált.[6]

Velence sikeresebb, illetve aktívabb török politikáját az is gátolta, hogy nemcsak az oszmánok támadásaitól kellett tartania. Ismeretesek azok az ellentétek, amelyek az adriai köztársaságot időről időre szembeállították Magyarországgal, Genovával, Spanyolországgal és a Német-Római Császársággal. Mindezek a hatalmak a törököknél sokkal inkább veszélyeztették a Terra Ferma — vagyis az Itáliában elterülő velencei birtokok — városait, s esetenként — mint 1381-ben a genovai—magyar csapatok, vagy 1508-ban a Cambray Liga seregei — nemcsak egyes velencei birtokokat igyekeztek elragadni a Signoriától, hanem az egész velencei állam fennmaradását is kétségessé tették.

A török birodalom ezzel szemben közvetlenül sohasem fenyegette Velence függetlenségét. A két állam szorosan összefonódó kereskedelmi kapcsolataik folytán sajátos szimbiózisban élt egymással; mindkettő

4 1463—1469, 1500—1503, 1570—1573, 1645—1669, 1671—1718.

5 Mátyás király véleménye a Signoria török politikájáról (Dzsem herceg ügyével kapcsolatban): „Ayunt illum Zyzym sultanum, cum Rodum advectus, ad nos iter pararet, *obstinentibus Venetis, qui cum Turcis confederati, nihil* hostile contra illos presumunt committere (Kiemelés — R. Gy.), prohibitum." (Mátyás király levelei. Külügyi osztály. Közzéteszi *Fraknói* V. 1—2. k. Budapest, 1895. II. 247. o.) Az európai közvélemény állásfoglalásáról sok érdekes adalékot közöl *Schwoebel, R.:* The shadow of the Crescent. The Renaissance Image of the Turk. (1453—1517) London, 1967., 9—28. o.

6 Az 1396-i hadjárat diplomáciai és katonai elemzését l. legújabban *Rázsó Gyula:* A Zsigmond-kori Magyarország és a török veszély 1391—1437. Hadtörténelmi Közlemények, 1973. évi 3. sz.; Várnára l. *Rázsó Gyula:* Una strana alleanza. Alcuni pensieri sulla storia militare e politica dell' alleanza contro i turchi (1440—1464). A „Venezia e Ungheria nel Rinascimento. A cura di V. Bramca. Firenze, 1973." c kötetben 98—100. o. és az itt felsorolt irodalom.

kizsákmányolni, gyengíteni igyekezett a másikat, de annyira egymásra voltak utalva — főleg Velence a török birodalomra —, hogy bármelyikük elpusztul, vagy jelentősen meggyengül, a másik is megsínyli a változást. Velence gazdasági bázisa ugyanis a keleti kereskedelmi monopólium megszerzésén és fenntartásán nyugodott. 1516 után a levantei kereskedelmi utak teljesen a szultánok birodalmán futottak keresztül, a velencei kereskedőknek tehát létfontosságú volt, hogy a törökkel valamiféle modus vivendit teremtsenek.

Ugyanakkor viszont a gazdaságilag elmaradottabb török birodalom is rászorult a velencei kalmárok közvetítő tevékenységére.[7]

Ez okozta, hogy a két hatalom csupán korlátozott célú háborúkat vívott egymással. A törökök sohasem támadták a Terra Fermá-t, sőt a dalmáciai városok bekebelezésétől is eltekintettek, pedig ez — főleg a magyar állam összeomlása után — nem jelentett volna megoldhatatlan feladatot a török seregek számára.

A fentebb felsoroltak azonban csak módosíthatták, gyengíthették, de semmiképp nem változtathatták meg a Signoria alapvetően törökellenes politikáját. Bár a szultánok, mint láttuk, nem törekedtek Velence meghódítására, a török tengeri erő megteremtésével, illetve megerősödésével a XVI. század harmincas éveitől kezdve egészen a lepantói csatáig olyan intenzív mediterrán török politika körvonalai bontakozódtak ki, mely Velencét kereskedelmi támaszpontjainak elvesztésével, s ezáltal török függőség veszélyével fenyegette. Ezt pedig a Velencei Nagytanács urai mindenképpen el akarták kerülni.

Nem véletlen tehát, hogy Velence diplomatái többnyire törökellenes szövetség kialakításán fáradoztak. Szinte mindenkinél jobban ismerték a keleti viszonyokat, ezért állandóan kapcsolatban álltak a török ázsiai és afrikai ellenlábasaival, Timur Lenkkel, Egyiptommal, a turkoman Uzun Hasszánnal és az újjászülető iráni Szafavi állam sah-in sah-jaival.[8]

Az erős tengeri, ám csak középszerű szárazföldi erőkkel rendelkező Velence nyilvánvalóan csak akkor őrizhette meg függetlenségét a törökkel szemben, ha ennek erőit a perzsa, lengyel, vagy magyar hadszíntér kötötte le.

A XVI. század első évtizedeiben azonban több olyan tényező gyengítette Velence hatalmát, amelyek visszahatottak a Signoria török politikájára is. Az Itáliába betörő francia, császári és spanyol hadak válságossá tették a városállamok helyzetét. 1408-ban Agnadellónál a szövetségesek csapatai szétzúzták a velencei zsoldosseregét, s a köztársaság csak úgy őrizhette meg függetlenségét, hogy a belső ellentétek még Velence teljes veresége előtt szétfeszítették a szembenálló koalíciót.[9]

7 *Braunstein*, Ph.: Venedig und der Türke (1480—1570). A „Die wirtschafliche Auswirkungen der Türkenkriege" c. kötetben 59—70. o.; *Kretschmeyr*, H.: Geschichte von Venedig. Bde 1—2. Gotha, 1905—1920. II. 205—211. o.

8 *Palombini*, B.: Bündnisswerden abendländischer Mächte um Persien 1453—1600. Wiesbaden, 1968. passim, de főleg 73—78. o. *Tardy* L.: Régi magyar követjárások Keleten. Budapest, 1971., 44—51. és 71—100. o. és az itt felsorolt irodalom.

9 *Kretschmayr:* i. m. II. 427—429. o.

1519-ben még súlyosabbá vált Velence helyzete: V. Károly személyében perszonálunióban egyesült Castília, Aragónia, a Német-Római Szent Birodalom és Németalföld koronája. A császáriak pávai győzelme (1525. február 24.) néhány esztendeig reális lehetőséggé tette az egységes Itália megteremtését — császári vezetés alatt. S ez a perspektíva nemigen vonzotta a velenceieket.

A Terra Fermá-n sebezhetővé vált Velence ezért óvatos, passzív „gyengeségi" politikát folytatott a törökkel szemben. Aggodalommal szemlélte ugyan a török birodalom Szulejmán alatti megerősödését, de semmit sem tehetett ellene, sőt 1528-ban és 29-ben diplomatái támadásra buzdították a törököt a Habsburgok ellen, azt remélve, hogy a török támadás Magyarországra vonja a Habsburgok főerőit, s így Itália egy időre megszabadul a császári—spanyol hadaktól.[10]

Az itáliai hatalmi viszonyok alakulása tehát megakadályozta, hogy Velence támogatni tudja Magyarországot történelmének e páratlanul súlyos szakaszában. Pedig a két állam viszonya valamelyest javult a korábbi évszázadokhoz viszonyítva: Ulászló kormánya többször is visszautasította a Velence-ellenes szövetsége hatalmak javaslatát, hogy foglalja vissza Dalmáciát,[11] s 1521-ben a Signoria — igaz csekély összeggel — 880 arannyal hozzájárult Zeng (Segna) kikötőváros védelméhez.[12]

Ezek a gesztusok azonban inkább csak formálisak voltak. A magyar politikai vezetést nem tisztánlátása, hanem gyengesége vezette abban, hogy nem csatlakozott Velence ellenfeleihez. A Signoria jó szemű diplomatái másfelől felismerték Magyarország végzetes gyengeségét és kiszolgáltatottságát, s riasztó képet festettek az ország helyzetéről.

A mohácsi győzelem után a velencei követ szerencsét kívánt a szultánnak,[13] s további eredményekre bíztatta.

II. Lajos halála, illetőleg Ferdinánd megválasztása tovább növelte a Habsburg-ház hatalmát, s fokozta Velence bekerítését. A Signoria óvatosan támogatta Szapolyai Jánost, elismerte magyar királynak, de anyagi segítséget nem adott.[14]

Ugyanekkor követei, mint erről a császári megbízottak panaszaiból értesülünk, igyekeztek megakadályozni, hogy valamiféle megegyezés szülessen Ferdinánd és a Porta között, támadásra bíztatták a szultánt,

10 A Signoria 1528. április 22-én azt az utasítást adja Tomaso Contarini nevű portai követének, hogy sürgesse a török magyarországi hadműveleteit, s vegye rá Ibrahim nagyvezírt, hogy intenzívebben támogassa Szapolyait Ferdinánd ellen. (A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottságának oklevélmásolatai. Szerk: *Óváry* L.: 1—2. k. Budapest, 1890—1894. II. 83.) (Továbbiakban: Óváry:)

11 „In questa diete se ha ad tractar limpresa contra Turchi, et lintrar ne la liga deli altri principi coniurati contra la Signoria." (Ezért Dalmáciát ígérték a szövetséges hatalmak Magyarországnak.) Velencei követjelentés az 1511. évi magyar diétáról. (Monumenta historia spectancia Slavorum Meridionalium. Ed. E. *Ljubić*. Vol. 1—14. Zagrabiae 1878—1896.; Vol. 6. 117—118., 127. o. (Továbbiakban: *Ljubić*)

12 *Óváry:* I. 1152.

13 *Óváry:* II. 6.

14 Szapolyai követei már 1526 decemberében felvették a kapcsolatot a Signoriával (*Óváry:* II. 14.), amely örömét fejezte ki János király megválasztásával kapcsolatban (Uo. 15.), de segélykérését udvarias formában elutasítja (Uo. 23.). Ugyanez később is megismétlődik (1529 májusában, *Óváry:* II. 103.). Velence segítő szándéka mindössze abban nyilvánul meg, hogy mind a Portát (*Óváry:* II. 86.), mind Zsigmond lengyel királyt (*Kellenbenz*, H.: Zur Problematik der Ostpolitik Karls V. A „Karl V. Der Kaiser und seine Zeit. Hrsg. v. P. *Rassow — F. Schalk*. Köln—Graz. 1960." című kötetében. 123. o.) Acta Tomiciana, Poznan, 1901. Tom. VI. 236—238., 253—256. o.

sőt néhányszor török katonai segítséget is kértek a Friault fenyegető császári hadak ellen.[15] A Signoria, híven óvatoskodó, számító politikájához, a töröknek sem kötelezte el magát, s attól is óvakodott, hogy kiprovokálja a Habsburgok koncentrált támadását. Ezért nem támogatta anyagilag Szapolyait, s ezért utasította vissza 1528 tavaszán Erdődy Simon zágrábi püspök és Szapolyai más híveinek javaslatát, hogy a Signoria vegye védelmébe Horvátországot.[16]

Az 1529-es Cambray béke újabb fordulatot hozott Velence politikájában. A kényszerű török orientációt fokozatosan felszámolták, s bár továbbra sem készültek hadműveletekre, Velencét és birtokait ebben az időben nem fenyegette közvetlenül a török, a híres velencei diplomácia és hírszerző szolgálat már a Habsburgokat tájékoztatta, figyelmezteve őket pl. az 1532-es várható török támadásra.[17]

A szultán külpolitikáját irányító Ibrahim nagyvezír ezért meg is intette a velencei követeket.[18]

Az 1533 utáni helyzet szinte teljesen a velencei politika érdekeinek megfelelően alakult. A szultán támadó lendületét az 1529-es és 1532-es félsikert hozó hadjáratok megtörték, világosan látszott, hogy a török belátható ideig nem képes Magyarország határain túl terjeszkedni. Az események viszont azt mutatták, hogy Magyarországon pedig nagyon is szilárdan berendezkedett. Itt jelentékeny Habsburg-erőket kötött le, s így közvetve Velencét is védte a császári—spanyol terjeszkedéssel szemben.

A Signoria elégedettségét csupán egyetlen momentum zavarhatta: megindult a török hajóhad kiépítése, mely előrevetette egy aktív török mediterrán politika árnyékát. Ez a fenyegetés azonban csak néhány évtizeddel később realizálódott.

A magyar állam összeomlása

A „kereszténység másik védőbástyája", Magyarország sorsa tragikusabb és egyértelműbb, mint a szerencsésebb adriai köztársaságé. Az ország több mint egy évszázadon át mégiscsak útját tudta állni az oszmánok további előretörésének. Ez a siker annál is inkább figyelemre méltó, mivel a két állam katonai potenciálja között lényeges különbség mutatkozott a törökök javára.

A magyar hadsereg, a Hunyadiak fél évszázados korszakától eltekintve (1440—1490), nem tartozott Európa számban és minőségben legjelentékenyebb fegyveres erői közé. Míg a maximális hadrafogható magyar zsoldos, feudális és irreguláris katonaságot 60—70 000 főre, s ebben alig 10—15 000 fő volt a magas harcértékű, korszerűen fel-

15 *Óváry:* II. 133., 155.
16 *Óváry:* II. 84.
17 *Óváry:* II. 203—205., 217—218.
18 *Óváry:* II. 265.

szerelt katonák létszáma,[19] addig a török fegyveres erőnek csupán a reguláris magvát 35—40 000 főre, a hűbéres és irreguláris csapatok számát ennek két-háromszorosára becsülhetjük.[20]

S hogy ez a mennyiségi fölény hosszú ideig mégsem tudott érvényesülni, azt elsősorban a jól kiépített és kedvező terepviszonyok által is erősített végvárrendszernek köszönhette Magyarország. Míg a védővonalat megfelelő (8—10 000 főnyi), állandó védőrség tartotta megszállva, s mögötte kellő erejű, gyorsan mozgósítható tábori hadsereg sorakozott fel, a török a Szávától északra nem tudta megvetni a lábát. A mintegy 150—160 végvárból álló erődvonal legfontosabb pillérei Jajce, Vrana, Banja Luka, Bihac, Szabács (Sabac), Nándorfehérvár, Szendrő (Smederevo) és Szörény (Turnu-Severin) voltak; amíg ezek álltak, a török legfeljebb kisebb portyázó csapatokkal hatolhatott be veszély nélkül az ország belsejébe.

A védelem sikerét egyéb tényezők is elősegítették. Mindenekelőtt arra kell rámutatnunk, hogy a török lényegében csak a XV. század utolsó évtizedeiben tudta balkáni hódításait teljesen megszilárdítani. (N. B. Dalmáciát még ekkor sem tudta, vagy akarta megszállni), s még a Keleten is tekintélyes erejű vetélytársak (Tamerlan, Egyiptom, Karaman, majd a XV. század hatvanas éveiben Uzun Hasszán) kötötték le időről időre a török főerőket. S ha ehhez még hozzávesszük az európai hatalmak, igaz, ritka és gyéren csurranó anyagi és katonai támogatását, akkor megérthetjük, miért jött létre viszonylagos erőegyensúly a Száva mentén.

Ez az egyensúly azonban a XVI. század első évtizedeiben teljesen az oszmánok javára tolódott el. Magyarországon a tehetetlen Jagelló királyok alatt szinte teljesen szétesett a központi hatalom. A királyság jövedelmei alig érték el a 200 000 aranyat (alig ötöd részét a Mátyás alatti összegnek), a török támadások és más okok folytán megállt, majd hanyatlásnak indult a XV. század első felében még fejlődő gazdasági élet.[21] Egyes területek — főleg Szerém megye és a temesi bánság településeinek jelentős részét elpusztították a török portyázók.

Az ország szomorú helyzetét leginkább a külföldiek ismerték fel: Burgio pápai nuncius szerint „már csak az Isten segíthet Magyarországon."[22]

A gazdasági és társadalmi hanyatlást a hadsereg is megsínylette. A végvárrendszer még tartotta magát, s olykor, mint 1514-ben, 1516-ban, vagy 1526-ben sikeres vállalkozásokra is képes volt a hadsereg.

19 A XV. századi magyar hadseregre l. *Elekes* L.: Hunyadi. Budapest, 1952.; Uo.: Hunyadi hadserege. Budapest, 1950.; *Erdélyi* Gy.: A magyarok hadművészete. Budapest, 1944., 143—167. o.; *Gyalókay J.*: Mátyás a hadseregszervező és hadvezér. (Mátyás Emlékkönyv. Szerk. *Lukinich* I. Budapest, 1940. 1—2. k. I.; *Rázsó* Gy.: Mátyás zsoldoshadseregének hadművészetéről. HK. 1958. évi 2. sz.; Uő.: Die Feldzüge des König Matthias, in Niederösterreich. Wien, 1973.

20 A török hadseregre 1. az 1. sz. jegyzetben felsoroltakon kívül *Papoulia*, B. D.: Ursprung und Wesen der „Knabenlese" im Osmanischen Reich. München, 1963.; *Weissmann*, N.: Les janissaries. Étude dex l'organisation militaire les Ottomans. Paris, 1964.; Ordo Portae. Ed. et trad. par S. Bastav. Budapest, 1947., 9—11. o.; *Káldy—Nagy* Gy.: Harács-szedők és ráják. Török világ a XVI. századi Magyarországon. Budapest, 1970., 31—32. o., 49—50. o.

21 L. főleg a 2. jegyzetben felsorolt irodalmat.

22 Id. *Bartoniek* E.: Mohács Magyarországa. Budapest, 1926., 17. o.

A katonákat azonban nem fizették. Kilátástalan helyzetükről leginkább azokból a panaszos levelekből értesülünk, amelyekben egyes várak őrsége kéri, sőt követeli az évek óta elmaradt zsoldot.[23]

A legnagyobb veszélyt a mozgó hadsereg immár katasztrófálissá vált gyengesége rejtette magában, Mátyás állandó zsoldosseregének megsemmisítésével a királyság fegyveres erejét — a végvárrendszer 5—6000 főre védelmezhető állandó őrsége mellett — ismét a nemesi felkelés és a főúri magánhadseregek megbízhatatlan, csekély harcértékű, nehezen mozgósítható katonasága képezte. A katonák még végveszélyben is lassan gyülekeztek, jellemző pl. hogy 1526-ban a török hamarabb ért Konstantinápolytól a Dráváig, mint Budáról a magyar királyi hadsereg!

Ez magyarázza, hogy a várak egymás után jutottak török kézre: hiába harcolt szívósan és bátran Nándorfehérvár, Szörény, vagy Pétervárad őrsége, a felmentő sereg mindig elmaradt. Pedig a török sem volt sebezhetetlen. Ezt példázza Frangepán Kristóf 1525-ös sikeres hadművelete Jajce térségében, ahol serege el tudta űzni a várat ostromló török hadakat.[24]

A belső helyzet nehézségeit a Jagelló királyok külső támogatással, a Habsburg-szövetséggel vélték ellensúlyozni. Ezzel azonban véleményünk szerint még csak fokozták a bajokat. A Habsburg orientáció ugyanis rendkívül népszerűtlen volt az országban; továbbá növelte a király és a nemzet között amúgy is mély szakadékot.

Az is tény ezzel szemben, hogy a Habsburg-szövetség bizonyos katonai előnyökkel is járt. 1523-ban a horvát rendek azzal a kéréssel fordultak Ferdinánd főherceghez, hogy vegye védelmébe a horvát végeket.[25] Az osztrák Landtag és a birodalmi Reichstag egyaránt hozzájárult a kérelemhez, s ettől kezdve az osztrák tartományok feleltek anyagilag a horvát végek állapotáért.[26]

Más katonai segítséget azonban nem adtak a Habsburgok. Szövetségesi „hűségük" még 1526-ban sem ösztökélte őket a támogatásra, amikor pedig Lajos király segítséget, elsősorban hadigépeket kért

23 A végek legerősebb támasza, Belgrád védőinek szomorú helyzetét így írja le már 1492-ben Váradi Péter esztergomi érsek: „non erit malon, celeriter et in tempore Maiestatem Vestram providere de gentibus numeriosoribus ad Belgradum quia pedites, qui missi per Maiestatem Vestram fuerunt, partim intemperie insueti aeris, vel potatione nimia, correpti languoribus, partim pecuniis, ut aiunt, et debito stipendiis destituti, maxime in parte dicuntur abscecisse." (A Magyarország és Szerbia közötti összeköttetések oklevéltára. 1138—1526. Összeáll. *Thallóczy* L. Budapest, 1905., 240. o.)

24 Jelentését l. Jajcai okmánytár. Összeáll. *Thallóczy* L.—*Horváth* S. Budapest, 1915., CCCXLVII—CCCLIX. o.

25 Ljubljana Odjeljenje Drzavnog Arhiva, St. Arh. Türkische Kriegshandlungen Fasc. 126/a. Ausztria és a horvát végek kapcsolatának okleveles anyagát l. ált.: A horvát végek oklevéltára. 1490—1526. Közzéteszi *Thallóczy* L.—*Hodinka* A. Budapest, 1903. passim.

26 *Bauer*, W.: Die Anfänge Ferdinand I. Wien—Leipzig, 1907., 26—38. o.; *Kupelwieser*, L.: Die Kämpfe Ungarns mit den Osmanen bis zur Schlacht bei Mohács, 1526. Wien—Leipzig. 1899., 207—212. o. — A Birodalmi Gyűlés határozataival maga Ferdinánd főherceg sem volt megelégedve: „Quant a l'aide et secours de l'empire, le tout n'est riens, car á la dernière diete a Neuremberg nous furont promis 4000 piétons, mais quelque poursuite qu'en ayons se en faire n'en avons encores peu avoir ung seul et y a peu d'apparence." (*Ferdinánd* levele V. Károly császárnak 1523. május 12-én.) Korrespondenz Ferdinands I. (bis 1530). Hrsg. v. E. *Lacroix*—W. *Bauer*. Bde 1—3. Wien, 1912—1938. Bd. 1. 58. o.) (Továbbiakban: *Lacroix*:)

ságorától.[27] Az 1522-i nürnbergi birodalmi gyűlés ugyan 3000 gyalogost ígért a török ellen, ezeket Horvátország védelmére be is vetették.

A későbbiekben ennél nagyobb, 30 000 főnyi birodalmi hadsereg harcba küldésére is ígéretet tettek a birodalmi rendek, a végzetes 1526-os esztendőben azonban kiderült, hogy a birodalom nem tudja, és nem is akarja támogatni az országot: az első csapatok csak szeptember első napjaiban, tehát már a mohácsi vereséget követően kezdtek Bécsbe beérkezni.[28]

A Habsburg-szövetség azt is megnehezítette, hogy más hatalmak segítséget adjanak. 1516 és 1518 között több ízben is felmerült ugyan egy nagyszabású keresztes hadjárat terve, Miksa császár halála után azonban kísérlet sem történt realizálására.[29] Az itáliai hadszíntér teljesen lekötötte a kor „nagyhatalmait", így nem maradt idejük a magyarországi mellékhadszíntérrel törődni.[30] A mohácsi csatában így csupán 8000 lengyel, cseh, német, itáliai és egyéb nemzetiségű katona, részben zsoldos, részben önkéntes harcolt a „kereszténység védőbástyájának" megoltalmazásáért.

Ezek után megkockáztathatjuk azt az állításunkat, hogy az 1521-es és 1526-os török hadjárat nem végződhetett másképp, mint döntő oszmán győzelemmel. A harc lényegében már 1521-ben eldőlt. Akkor, csaknem egy hónapig tartó ostrom után, augusztus 29-én a déli végvárrendszer legfontosabb pillére, Nándorfehérvár, biztosító váraival — Szabács, Zimony stb — együtt török kézre került. Ezzel megnyílt az út az ország belseje felé. A Száva vonalának elvesztésével még egy utolsó természetes védővonal kínálkozott: a Dráva—Duna mentén. A magyarok azonban — főként a központi hatalom krónikussá vált pénzhiánya folytán — elmulasztották a vonal megerősítését, amely így lényegében csupán egyetlen jelentősebb várra, Pétervárádra támaszkodott. Újabb súlyos csapást jelentett 1524-ben Szörény eleste, miáltal Erdély is feltárult a török hadak előtt.[31]

Magyarország meghódítása azonban még így sem tűnt egyszerű feladatnak a padisah hadvezérei szemében. Nemcsak a magyar hadsereg korábbi győzelmei intették óvatosságra a szultán tanácsadóit, hanem elsősorban a nagy távolság, a hadsereg utánpótlási szolgálatának megszervezése okozott gondokat. A török hadsereg rendszerint április második felében indult el a Boszporusz partjáról, s általában

27 „Affatim ingenia bellica omnis generis et exercitus aliquam partem, quo illic adventum suum expectaret, et ipse collectis undique viribus nos invaderent, premiosam esse. Nos vero tanti hostis conatibus quam impares simus, ut rogamus Maiestatem Vestram omnia auxilia ... novis ... quoniam ... potes ... specialiter tormenta bellica ... mittere ... debetis." (1526. június 6.); *Lacroix:* I. 391. o. — Július 15-én megismétli a kérést (*Lacroix:* I. 400—401. o.)

28 *Kupelwieser*, L.: Die Kämpfe Österreichs mit den Osmanen vom Jahre 1526 bis 1537. Wien—Leipzig, 1899., 1—2. o.; *Lacroix:* I. 466—467. o.

29 A kérdést legújabban feldolgozta *Wagner*, G.: Der letzte Türkenkreuzzugsplan Kaiser Maximilian I., aus dem Jahr 1517. MIÖG. (Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, LXXVII. Bd. 3—4. H. 1969., 314—353. o.)

30 1526. szeptember 26-án Ferdinánd utal ugyan a magyarországi helyzet nehézségeire, Bécs fenyegetettségére, mégis hajlandó bátyja utasítására Itáliába vonulni. (Később mégsem ment el.) *Lacriox:* I. 459., 463—464. o. — Nem sokkal később Frundsberg, korának legismertebb landsnecht kapitánya 10 000 zsoldosával Itáliába vonul. (Uo. 483. o.)

31 Egy velencei követjelentés szerint a magyarok Szörény (Severin) elestét (1524. aug.) nagyobb csapásnak tekintik mint Belgrádét. (*Óváry:* I. 1192.)

június végén — július elején érte el a Duna vonalát, közelebbről Nándorfehérvárt.[32]

Itt, amíg a vár még magyar kézen volt, két lehetőség kínálkozott: vagy módszeres ostrom alá veszik — ami korábbi szomorú tapasztalataik szerint egész hadseregük valamennyi erőforrását leköti arra az évre —, vagy megkerülik és betörnek a Szerémségbe.

1521-ben Szulejmán először az utóbbi alternatívát választotta. Szabács elfoglalásával rést kívánt törni a védővonalon, s be akart hatolni az ország közepébe. A tapasztalt Piri pasa ellenben felismerte Nándorfehérvár jelentőségét, s rábírta a szultánt, hogy először ezt foglalják el.[33] A vár eleste után a törökök már nem tudták folytatni a hadműveleteket, de így is döntő hadászati sikert értek el.

A magyar ellenállás teljes leküzdése Nándorfehérvár után is hosszadalmas feladatnak látszott. Először is több döntő ütközetben meg kellett semmisíteni az ország haderejét, ezt követően megszállni a Közép-Magyarország kulcsát képező Buda—Székesfehérvár—Esztergom várcsoportot. Ezután láthatott volna hozzá a többi országrész — a Dunántúl, a Felvidék és Erdély — meghódításához.

A következő lépés ennek az elgondolásnak a jegyében történt. 1526 nyarán nagyerejű, kb. 65—70 000 főre becsülhető török sereg tört Magyarországra. Célja ezúttal a magyar hadsereg megsemmisítése volt. Pétervárad elfoglalása után a török csapatok átkeltek a Dráván és megindultak Buda felé. A lassan gyülekező magyar sereg sem Pétervárad elestét, sem a törökök drávai átkelését nem akadályozhatta meg, de ahhoz idejében érkezett, hogy elállja a Buda felé vezető utat. A mintegy 25—28 000 főnyi magyar had alapjában véve a leghelyesebb megoldást választotta, amikor felvette a harcot a török túlerővel. Sem Frangepán Kristóf horvátjai, sem Szapolyai János gyanús lassúsággal közeledő erdélyi hadait nem várhatta be.[34] Ha ugyanis visszavonul, ezáltal egyfelől az ország leggazdagabb területét, a Dunántúlt átengedi a török pusztításnak, másfelől a fegyelmezetlenebb, nehezebben mozgó magyar sereg előbb-utóbb szétesik a török rajtaütései következtében.

Maga a mohácsi csata törvényszerűen a számbeli túlerőben levő török had győzelmével végződött.[35] A magyar sereg előzetes felderítés nélkül, tervszerűtlenül bocsátkozott ütközetbe. A katonák ennek ellenére derekasan harcoltak és a csata kezdetén szétszórták a ruméliai lovasságot. A sikert a lovasság első lépcsője vívta ki; támadását azon-

32 Nézzük pl. az 1526-os török hadsereg itinériumát:
ápr. 23. — indulás Konstantinápolyból
május 3. — Drinápoly (6 nap pihenő)
május 29. — Szófia (3 nap pihenő)
június 9. — Nis
június 30. — Nándorfehérvár.
(Szulejmán Szultán Naplói. Kiad. *Thury* J.: Török történetírók I—II. k. Budapest, 1896. I. 299—302. o.) Továbbiakban: *Thury:*)

33 „Piri pasa nagyvezir azt hangoztatta, hogy a hadsereg nem hagyhat a háta mögött olyan várat mint Belgrád, előbb ezt is el kell foglalni." (*Thury:* I. 289. o. 3. jegyz.)

34 *Gyalókay* J. (Mohács: 210—211. o.) ettől eltérő véleményt hangoztat. Szápolyai viselkedésére uo. 243—244. o.

35 *Bende* Lajos: A mohácsi csata. HK. 1966. évi 3. sz. 143—144. o.; *Gyalókay* J: Mohács. 241—242. o.

ban nem követte idejekorán a második lépcső előnyomulása, s így a kezdeti siker kiaknázatlan maradt. Frangepán Kristóf közvetlenül a csata után írt egyik levelében a rossz és tehetetlen harcvezetést tekintette a vereség okának, s ebben egyet is érthetünk a kor egyik legtapasztaltabb katonájával.[36]

A következmények a győztest is meglepték. Szulejmán nem számíthatott rá, hogy az ország védekezés nélkül az ölébe hull, s feltehetőleg ekkor még nem látta elérkezettnek az időt Magyarország teljes meghódítására, mivel túlértékelte az ország ellenálló erejét. Szeptember első napjaiban ugyan megszállta és kirabolta a védtelenül hagyott Budát, seregével azonban csakhamar kivonult az országból.

Úgy véljük, a szultán súlyos hadászati hibát követett el: ha megszállja Budát, és a kezébe került más dunántúli helységeket, fait accompli elé állítja az akkor szervezkedni kezdő magyar pártokat. Mivel ezt elmulasztotta, eljátszotta az első és utolsó lehetőségét annak, hogy Magyarországot teljesen meghódítsa.

Mivel Magyarország az oszmán hadsereg hatósugarának a határán terült el, gyors hadászati sikert csak a Lajos király halála után kialakult helyzet erélyes kihasználásával érhetett volna el a török.

E lehetőség kihagyása azonban még nem mentette és nem is menthette meg Magyarországot a részleges török hódítás veszélyeitől. A hadsereg elpusztult, a király elesett, a végvárak szinte mind az oszmánok birtokába kerültek. A belső bajokat a kettős királyválasztás is növelte. A rendek többsége a „nemzeti" Szapolyai Jánost, kisebb része az örökösödési jogra hivatkozva Habsburg Ferdinánd ausztriai főherceget választotta királlyá. Ez megosztotta az ország amúgy is megfogyatkozott erőit, s hozzájárult a Magyarország területén hamarosan létrejövő erőegyensúly kialakításához, s ezáltal a másfél évszázados török uralom megteremtéséhez.

Tény, hogy az országnagyok döntési lehetőségei nagyon is korlátozottak voltak. Csak a magyar erőforrásokra támaszkodva semmiféle nemzeti király sem vehette volna fel a harcot a déli végvárakat már megszállva tartó török, és a királyi trónt követelő Habsburgok ellen.

Az ország katonai szerepe megváltozott. „Védőbástyából" hadszíntérré süllyedt, az oszmán és a Habsburg birodalom határterületévé.

Jogosan vetődik fel a kérdés, hogy az adott körülmények között nem a Ferdinándhoz való csatlakozás jelentette volna-e az egyetlen kiutat? Kétségtelen, ez tűnt a legkedvezőbb megoldásnak, hozzátéve, hogy véleményünk szerint Ferdinánd így sem lett volna képes arra, hogy visszafoglalja az elveszett végvárakat. A török hódítás veszélye ez esetben is fennállt volna, az ország pedig minden kétséget kizáróan ugyanúgy a török és a császári hadak hadszínterévé válik, mint ahogy ez a valóságban is bekövetkezett.

Az objektív helyzet azonban nem tette lehetővé e relatíve kedvezőbb, illetve kevésbé kedvezőtlen alternatíva megvalósítását. A Habsburgok és párthíveik nem voltak népszerűek Magyarországon, az or-

36 *Óváry:* II. 4.

ság lakói — jogosan — nem hitték, hogy meg tudják állítani a török előretörést. A közvélemény állásfoglalását találóan fogalmazta meg a Ferdinánd pártján álló magyar kormányzótanács egyik 1529-ben kelt jelentése: „Erstlich der teutschen knecht geiz und Tyranney, zum andern der turgken anzug zu letzt, *das das grösst ist, die verzweyflung, oder antrost Irer Mt hilf.*"[17] Az állandó pénzzavarral küzdő Ferdinánd, akinek katonái — saját bevallása szerint is — rosszabbak voltak a töröknél,[38] hiába tett újabb és újabb ígéreteket az elvesztett területek visszafoglalására, a magyar bárók és nemesek nem bíztak és nem is bízhattak ígéreteiben. Ily módon magának a Habsburg főhercegnek a katonai gyengesége, labilis anyagi helyzete gátolta a magyarországi törökellenes egységfront kialakítását.

V. Károly és I. Ferdinánd török politikája

Az előbbiekben már utaltunk rá, hogy Európa, illetve a kereszténység védőbástyájának nehéz és hálátlan szerepét Magyarországtól — és részben Velencétől — a spanyol—német Habsburg birodalom vette át.

Ez a körülmény egy csapásra megváltoztatta a törökellenes háborúk jellegét. Míg korábban Magyarország és Velence — a töröknél gyengébb hatalom lévén — minden erőfeszítését összpontosítva élethalálharcot vívott az oszmánokkal, most a török hadszíntér csak egy, és távolról sem a legfontosabb a Habsburg-ház sokágú, Európán is messze túlnyúló politikai és katonai stratégiai terveiben.

A helyzetet még bonyolultabbá tette, hogy a mindössze 1519-ben létrejött hatalmas birodalmat csak az uralkodó, V. Károly személye fűzte laza egységbe. Az egyes részfejedelemségeket — Spanyolországot (ezen belül Castíliát és Aragóniát), a Német-Római Szent Birodalmat, a Habsburgok ausztriai örökös tartományait (1526 óta Csehországot és részben Magyarországot is ide sorolhatjuk) és a burgundi örökségként Károly birtokába került Németalföldet — gyakran mélyreható politikai, gazdasági és ideológiai ellentétek választották el egymástól, ami nagyon is csökkentette az új mammut-állam katonai és politikai effektivitását.

A törökkel szemben valamennyi tartomány érdeke megegyezett: mindannyian politikai, gazdasági és ideológiai okok folytán élesen szembehelyezkedtek az oszmánokkal, ám egyes speciális érdekekeik merőben eltértek egymástól.

37 Id. *Turetschekch:* Die Türkenpolitik Ferdinands I. von 1529. bis 1532. Wien, 1968., 72. o.

38 Pénzügyeire l. *Fellner,* Th.: Die österreichische Zentralverwaltung. 1. Abt. Von Maximilian I. bus zur Vereinigung der österreichischen und böhmischen Hofkanzlei 1719. Bd. 1. Wien, 1907.; *Huber,* A.: Studien über die finanziellen Verhältnisse Österreichs unter Ferdinand I. (MIÖG 1903. Erg. bd.) „Ilz (vagyis a császári zsoldosok — R. Gy.) ne sont pas seullement opresse des Turc mais aus y des voz gens propres ... sy mal que jamais Turc ... le faire." (*Mária* levele Ferdinándnak, 1928. augusztus 23. *Lacroix:* II. 278—280. o.) Ferdinánd magyar hívei részéről: „Non sine gravi animi dolore significamus, subditos Maiestatis Vestre maximis ac intolerabilibus dampnis, incommodiis, cladibus et calamitatibus affecuent ... sia hostes essent vix possent graviora." (*Báthory István* levele Ferdinándhoz, 1529. január 28. Urkunden and Actenstuecke Österreichs-Ungarn und der Pforte im 16. und 17. Jahrhundert. Hrsg. v. A. *Gévay,* Bde. 1—2. Wien, 1840—1842. I/2. 59. o.) (Továbbiakban: *Gevay:*)

Spanyolország — aragóniai örökségként — nagy mediterrán birodalom megteremtésén fáradozott. Ez a politika sodorta az itáliai háborúk bonyodalmaiba, amelyek pillanatnyilag minden energiáját lekötötték. A reconquista, vagyis a mohamedánok elleni keresztes háború ezzel szemben castíliai hagyomány volt, mely Granada elfoglalása után az észak-afrikai arab területek meghódítása, illetve az itteni kalóz-államok megfékezése felé irányult.

A fiatal I. Károly király már uralkodása kezdetén Hugo de Moncado sicíliai alkirály vezetése alatt erős hajóhadat küldött Algír elfoglalására; a kezdeti sikerek után azonban a vállalkozás súlyos vereséggel végződött.

Törökországgal nem sokat törődtek a spanyolok. A padisah birodalma ugyanis csak a XVI. század harmincas éveiben kezdte veszélyeztetni mediterrán terveiket, amikor egyfelől szövetségre lépett I. Ferenc francia királlyal; másfelől, ami még fontosabb, Chaireddin Barbarossa, görög származású renegát kalózvezér Szulejmán szolgálatába állt, s lerakta a török tengeri hatalom alapjait.

A Német-Római Szent Birodalom fejedelemségeit már közvetlenül fenyegette a török veszély. Belgrád eleste után valamennyi birodalmi gyűlés foglalkozott a „Türkenhilfe" problémájával.[39] Ám Magyarország, melyet az egykorú német újságok „die nächste Vormauer der teutschen Nation"-nak neveztek, mégsem kapott birodalmi segélyt.[40] A segítség elmaradását leginkább a birodalom sajátos belső helyzete magyarázza. A központosításra törekvő császár és a partikularizmust erősítő territoriális fejedelemségek állandó érdekellentétei tovább csökkentették a birodalom amúgy is gyenge politikai és katonai hatékonyságát.[41] Különösen kiéleződött a helyzet a húszas években, amikor vallási ellentétek is gátat emeltek a Habsburg-ház túlsúlyára amúgy is féltékeny — többségükben protestáns — fejedelmek és a buzgó katolikus Habsburg-testvérek között. A protestánsok maguk is tartottak a töröktől, Luther a török szomszédságtól állandó békétlenséget, háborúkat várt,[42] a protestáns fejedelmek mégis hatalmuk fennmaradását remélték a török fenyegetéstől; abban bizakodtak, hogy a török támadások teljesen lekötik Károly és főleg Ferdinánd amúgy is szerény erőforrásait, s nem marad idejük és energiájuk velük foglalkozni.[43]

Néhány alkalommal — 1529-ben, 1532-ben, s tárgyalt időszakunknál némileg később, 1542-ben — a birodalom jelentős katonai erőt

39 *Turetschek:* i. m. 41—66. o.

40 A németek egykorú véleménye Magyarországról *Benda* Kálmán: A törökkor német újságirodalma. Budapest, 1942., 39—43. o.

41 „Der sich mehr und mehr verstärkendex konfessionelle Gegensatz im Reich und den Erbländer wirkte lahmend, dazu kam noch das Gegenspiel der habsburgfeindichen europäischen Mächte." *(Zollner,* E.: Geschichte Österreichs. Von den Anfängen bis zur Gegenwart. 4. Aufl. Wien, 1970., 189. o.)

42 *Török* P.: A mohácsi vész diplomáciai előzményei. Mohácsi Emlékkönyv. 1526. Budapest, 1926., 177—178. o.; *Fischer—Galati* S.: Ottoman Imperialism and German Protestantism. 1521—1555. Cambridge, 1958., 23—25. o. — A protestánsok török kapcsolatáról a Habsburgok is tudtak: „Estamos ciertos" — írja 1529. február 8-án Ferdinánd — que al punto gue el torco sntráte este verano an Ungaria se lebontaran todos los luteranos en alemania." *(Gévay:* I/2. 67. o.)

43 *Fischer—Galati:* i. m. 21—22. o.

(esetenként 30—40 000 katonát) állított ki a török ellen, de különféle, később elemzésre kerülő katonai és gazdasági fogyatékosságok következtében, a birodalmi segélyhadak egyetlen esetben sem mutathattak fel számottevő sikert.

Lényegesen egyértelműbb az örökös tartományok — 1526 óta ide sorolhatjuk Csehországot is — állásfoglalása. Magyarország elestével a török már városaikat fenyegette, s ha magukat meg akarták védeni, úgy Ferdinánd új „örökös" tartományát, Magyarországot is támogatniuk kellett. Helyzetüket jól tükrözi Ferdinánd 1529. január 9-én kelt leirata az alsó-ausztriai rendekhez: „Wir haben mit ainer ersamen unnser Lanndschaft unnsers Erzherzogthumbs Österreich auf negst gehaltnem Lanndtag treffenlich und hoch bewegen unnsers heiligen Christenglauben Veindt, des Türkhen, hochbewäswerlich furnemen, so er on unnderlass der Christenhait zu abpruch und vertildigung mit Überzug verheren und verderben lannd und lewt on alles aufhören, und je lenger ye beswerlicher uebt, *wie wir dann inn unnsern Khunigreichen hungern und Karabathn, auch in unnsern Erblichen Furstenthumben und lannden zum taill des mit grossen merklichen schaden ... unnser Lannd ... emphunden haben*"[44] — Kiemelés — R. Gy.) Az ausztriai rendek mégis csak nehezen teljesítették katonaállítási kötelezettségeiket, a cseh rendek pedig már 1526-ban eleve leszögezték: nem szívesen tartják meg Magyarországgal a perszonáluniót, mivel a török háborúk nagyon sok költséggel járnak.[45]

Az egyes partikuláris érdekellentétek mellett számos objektív katonai és pénzügyi nehézség is gyengítette a Habsburg birodalom török politikájának hatékonyságát. Miksa császár ragyogó terveket, nagyhatalmi rangot — és üres államkasszát, tekintélyes adósságokat — hagyott örökül unokáinak. Ferdinándnak néhány esztendő alatt sikerült adósságai egy részét törleszteni, de mind az örökös tartományok, mind a birodalom pénzügyi helyzete változatlanul súlyos maradt.[46] Néhány ezer katona zsoldba fogadása sokszor leküzdhetetlen nehézséget jelentett számára, éppen ezért a magyarországi hadszíntéren is a pártján álló főurak és városok katonasága mellett, csupán Katzianer és Fels 5—6000 főnyi hadserege tevékenykedett. Ez az erő csak a Szapolyai párt megfékezésére lehetett elegendő, külső segítség nélkül a török ellen semmiképpen sem állhatta meg a helyét.

Ámde a Habsburg birodalom többi részének sem volt lényegesen kedvezőbb a pénzügyi és katonai helyzete. Ferdinánd mind 1526-ban, mind 1529-ben sürgetőleg fordult bátyjához, pénzt és katonaságot kérve, mindannyiszor még ígéretet sem kapott.[47] Sőt, bátyjának 1529-ben az a legfőbb gondja, hogy ismételten figyelmeztesse Ferdinándot:

44 Id. *Turetschek:* i. m. 26. o.
45 *Lacroix:* I. 437—438. o.; *Turetschek:* i. m. 3. o.
46 *Turetschek:* i. m. 19—22. o.; *Huber:* i. m. 9—12. o.
47 Ferdinánd már Pétervárad elestét is komoly fenyegetésnek látta Bécs szempontjából: „Si la prinse dud. chateau advient — írja 1526. augusztus 10-én bátyjának — ce qu'est fort a craindre pour la grande force dud. Turc, p ... penser, en quel dangier et peril mes pays d'Autriche seront et consequamment toute le Germanie." (*Lacroix:* i. 431. o.) — Hasonló leveleit i. meg uo. II. 283—284., 312—315. o. stb.

küldjön 7000 német gyalogzsoldost az itáliai hadszíntérre, sőt ha lehet, maga is személyesen vonuljon oda![48]

Károlynak ezt a követelését nem is annyira a magyar hadszíntér iránt táplált közömbössége, mint inkább saját súlyos helyzete sugallta. Spanyolország ekkor még nem Európa leggazdagabb állama, az Újvilág aranya még nem gazdagítja az uralkodó kincstárát, ellenkezőleg, maga is gyakran kénytelen leggazdagabb tartományához, Flandriához fordulni újabb és újabb adók és kölcsönök érdekében.[49] Spanyolország még az itáliai hadjáratok sikeréhez múlhatatlanul szükséges katonaságot sem tudja biztosítani, ezért kell időről időre újabb német zsoldosokat fogadnia.

A fentiekből — úgy véljük — logikusan következik, hogy a tárgyalt időszakban a Habsburgoknak két, egymástól lényeges vonásokban eltérő török politikájáról beszélhetünk. A fővonal, a császáré, természetesen nagyvonalúbbnak, perspektíváit tekintve időtállóbbnak, sőt reálisabbnak bizonyult, mint Ferdinánd provinciális, csak az örökös tartományok érdekeit szem előtt tartó, szívós kitartással keresztülvitt politikája. Nagyon hamar felismerte, hogy Magyarország meghódítása egyelőre meghaladja birodalma lehetőségeit. Ezt bizonyítják 1530-ban és 1531-ben kelt levelei, melyekben arra buzdítja konok testvérét, egyezzen meg Szapolyaival, s igyekezzék elvonni a török szövetségtől. Amikor 1529-ben Ferdinánd kétségbeesett levelek egész sorával figyelmeztette a közelgő török veszélyre, Károly megelégedett azzal, hogy utasította a német rendeket: siessenek a fenyegetett Bécs felmentésére.[50] Még ekkor is fontosabbnak tartotta az itáliai hadszínteret; mint ahogy már jeleztük, több levélben is kérte Ferdinándot, toborozzon számára 7000 gyalogost és küldje őket Itáliába.[51]

Amikor pedig Cambray-ban végre megszületett a rég áhított béke Franciaországgal, Károly nem használta fel az alkalmat, s nem sietett Ferdinánd segítségére. 1532-ben végre nagy hadsereget küldött Bécs alá — személyesen csak Regensburgig jutott el —, de ekkor is kiaknázatlanul hagyta a török sereg visszavonulásával adódó lehetőségeket.

Ez a politika Magyarország számára kétségtelenül nagyon hátrányosnak bizonyult. Károly beletörődött abba, hogy az ország nagy részét török csapatok tartsák megszállva, s az sem érdekelte, hogy a maradék „királyi" Magyarország is hadszíntérré vált. Kegyetlen politikáját mégis ésszerűbbnek és katonailag megalapozottabbnak kell tartanunk, mint a magyar érdekeket sűrűn hangoztató Ferdinándét, akinek jámborságáról, szorgalmáról és kitartásáról nemcsak a kortársak, hanem modern osztrák történészek, mint például Turetschek, nagy elismeréssel írnak,[52] — tetteinek vizsgálata azonban azt mutatja, hogy Magyarországot egyfelől meggondolatlanul, csupán dinasztikus érdekektől vezettetve igyekezett uralma alá vonni, másfelől, amikor

48/a *Lacroix:* II. 301—302., 331., 335—337., 370—371. o.
49 *Brandi,* K.: Kaiser Karl. V. München, 1939. Bd. 1. 123—124., 146—147., 203—205. o.; *Turetschek:* 41—66. o.
50 *Lacroix:* II. 514—518. o.
51 *Lacroix:* II. 529—531. o.
52 *Turetschek:* i. m. 2—3. o.

látta, hogy fáradozásai nem járhatnak eredménnyel, a maradék országrészt csupán az örökös tartományok előterepének tekintette.

Ezt az állításunkat részben az 1529. és az 1532-i hadjárat rövid hadászati elemzésével, részben a politikáját leghívebben tükröző követ-utasításaival és bizalmas levelezésével kívánjuk igazolni.

Amikor 1527-ben sikerült kiszorítania Szapolyait az országból, Ferdinánd a törökkel szemben is rendezni akarta viszonyát. Hívei megnyugtatására eléggé átlátszó propagandafogást alkalmazott: utasította Johannes Habordanecz nevű követét, hogy követelje a Portától az elfoglalt magyar határvárak: Nándorfehérvár, Szabács, Pétervárad stb. visszaadását.[53] Ferdinánd ugyanis koronázási esküjében ígéretet tett Magyarország elveszett területeinek a visszaszerzésére. Az ügyetlen kísérlet nyilvánvalóan nem vezetett eredményre.[54]

1528 végén elterjedt a híre, hogy Szulejmán védnöksége alá vonta Szapolyait, s érdekei megvédésére a következő évben Magyarország ellen vonul, s kiveri onnan a császári hadakat. Ferdinánd valóban megkísérelte, hogy megvédje az országot. Fáradozásait azonban nem kísérte szerencse: sem a magyar rendek, sem az örökös tartományok Landtag-jai, sem a birodalmi gyűlés, sem V. Károly nem ígért támogatást. Egykorú — és helytálló — vélemény szerint Ferdinándnak legalább 40 000 főnyi, jó minőségű hadsereggel kellett volna rendelkeznie ahhoz, hogy nyílt csatát próbáljon a törökkel.[55] A német, cseh, morva és osztrák rendek ígéretei alapján ez a kontingens elérhetőnek látszott; ám többé szó sem esett Magyarország megvédéséről.[56] Ferdinánd megelégedett azzal, hogy a felső részeken zsarnokoskodó Katzianert az országban hagyta, Buda várát híve, Nádasdy Tamás katonáira és egy lansknecht zászlóaljra bízta; maga pedig még Bécset sem tartva biztonságosnak, Prágába, majd Regensburgba vonult.

Magyarországot ezzel voltaképp feladta, sőt már Bécs elvesztését is reális fenyegetésnek látta.[57] A helyzet azonban korántsem volt ennyire veszélyes. Bár a török politikát irányító elképzeléseket nem ismerjük annyira, mint a nyugat-európai hadászati terveket, ez alkalommal hihetünk forrásainknak: a szultán *nem* Bécs ellen vonult, sőt még

53 *Gévay:* I/2. 3—8. o.; *Lacroix:* II. 42—43. o., 49. o.

54 Ibrahim pasa válasza: „Quod eiusdem dei et suo auxilio ac cum gladio et im inpendis suo Dominus eius occupaverit hungariam quem non possit abiicere neque ullo pacto dimittere". (*Gévay:* I/4. 93. o.); *Lacroix:* II. 109., 119—123. o.

55 *Turetschek:* i. m. 32—33. o.; *Lacroix:* II. 211—213. o.

56 „Das war auch der Hauptfront, weshalb Ferdinand auf die meisten Hilferufe, sei es nun aus Siebenbürgen, Ofen, oder Neutra, nur mit Vetröstungen antwortete. Er konnte es sich nicht leisten Hilfstruppen wegzuschicken und damit die Hauptmacht, die es dem Sultan entgegenstellen wollte, zu schwächen, sordern musste vielmehr danach trachten, alle mur denkbaren Kräfte zusammenzuschicken, um sein Heer aufstellen zu können, das dem gewaltigen Ansturm der Türken wenigstens sowiet gewachsen war dass er sie von seinen Erbländern und den böhmischen ländern abwehren konnte." (*Turetschek:* i. m. 79. o.)

57 „Que sy Vienne se pert avecques les gens qui sont dedans et artilerie et municion, que toutes les cinq paya d'Autriche sont perdus et Moravie et grant partie de Boheme et? d' Alemangne." — Írja *Ferdinánd* 1529. október 2-án V. Károlynak. (*Lacroix:* II. 509. o.)

magyarországi hódításokat sem tervezett.[58] Semmi mást nem akart, mint új védence, János király számára biztosítani az ország feletti uralmat. Ezt — véleményünk szerint — cálfolhatatlanul bizonyítja a hadjárat kései időpontja. A török sereg, akárcsak három évvel korábban, ezúttal is augusztus végén ért a mohácsi mezőre, pedig még várostromokra sem kellett az időt elfecsérelnie. Itt a szultán fogadta Szapolyai hódoló látogatását, ezzel a hadjárattal politikai célja máris megvalósult: Szapolyai, s általa Magyarország lakossága, török hűbéressé deklarálódott.

Csakhamar a katonai cél is realizálódott: szeptember 4-én rövid ostrom után, Buda is török kézre került. A szultán megelégedett ezekkel az eredményekkel. Ez abból is látszik, hogy mind Budát, mind a többi elfoglalt helységet Szapolyainak adományozta — igaz, hogy Budán 3000 főnyi biztosító őrséget hagyott.[59]

A hadjárat azonban a célok elérése után is folytatódott. E mögött ellenben vélhetőleg már semmiféle magasabb katonai vagy politikai elgondolás sem rejtőzhetett. A török hadsereg rendszerint Kászim napján — október 26-án — fejezte be hadműveleteit, s addig még több mint hat hét állott Buda elfoglalása után is rendelkezésére. Mivel a sereg egyik — ha ugyan nem a legfőbb — mozgatóereje a zsákmányolás, az ellenséges területek szinte módszeres pusztítása, rabszolgaszerzés volt, a harccselekmények nem fejeződhettek be Budavár elfoglalásával.

A török hadsereg sehol sem talált ellenállásra. Szeptember 16-án portyázóik osztrák területre értek, s két nappal később már a Bécs alatt égő falvak jelezték az akindzsik, a „száguldók és égetők" megérkezését. Most már kézenfekvőnek látszott Bécs megostromlása is. S hogy ez mennyire a török vezetés előzetes tervei ellenére következett be, az is bizonyítja, hogy a törökök nem hoztak magukkal ostromtüzérséget.[60]

Ausztria szorongattatása mozgásba hozta az örökös tartományokat, sőt a birodalom is tekintélyes számú, összesen 40—45 ezer főre becsülhető haderőt gyűjtött össze.[61] Az eredeti elképzelések szerint török támadás esetén az örökös tartományok 40 000, Csehország 30 000, Morvaország 25 000, a birodalom pedig egy „római hadjárat"-ra előírt kontingenst, vagyis 30 000 katonát állított volna ki.[62]

58 Ferdinánd ugyan megvolt erről győződve, mint ahogy 1529. szeptember 7-én bátyjának írja: „Son intencion ... est, comme desia avez entendu, de prendre Vienne et illecq se faire fort et y demorer cest iver." (*Licroix:* II. 490. o.) — A török források, és a tények, azonban mást mondanak: Szulajmán 1529-es fethnámé-ja szerint: „célom tulajdonképpen az említett alávaló király (vagyis Ferdinánd) volt, aki *Magyarország dolgába jogtalanul beleavatkozott.*" (Kiemelés — R. Gy.) (Szulejmán fethnáméja, *Thury:* I. 389. o.) — A legfontosabbnak a szultán Buda elfoglalását tekintette, s azt is leszögezte, hogy a nagy távolság miatt nem képes állandó helyőrséggel ellátni. „A vár tehát elfoglaltatott, de mivel a közte és a müszülmán birodalom között levő óriási távolság miatt nem lehetett közvetlenül birtokba venni s őrséggel ellátni, s továbbá mivel a *Magyarország irányában régóta tanúsított fejedelmi kegyemnél fogva a magyar* királyságot már a nevezett Jánosnak adományoztam volt." (Uo. 389. o.)

59 *Hammer—Purgstall, J.:* Geschichte des Osmanischen Reiches. Bde. 1—10. Pesth, 1828—1835. Bd. 3. 83. o.

60 „Az iszlám országokból az óriási távolság miatt faltörő és várvívó ágyúk nem hozattak." (*Dseláladze* Musztafa: Az országok osztályai és az utak felsorolása. *Thury:* II. 183—184., 206—207. o. Bécs ostroma feladásának kérdését elemzi uo. 184. o. 1. jegyz.)

61 *Turetschek:* i. m. 124—125. o.

62 *Turetschek:* i. m. 32. o.

A számok nagysága eleve gyanút kell, hogy ébresszen bennünk, amit a valóság igazol is: a birodalmi segélyhad júniusban még csak 8000 fő, a csehek, morvák és osztrákok felkészülése pedig csupán szeptemberben kezdődött el. Így az a furcsa eset állott elő, hogy az akindzsik hamarabb értek Bécs alá, mint a birodalmi segélyhadak, a cseh és morva seregek felvonulása hasonlóképpen akkor fejeződött be, amikor Bécs 17 000 főnyi szívósan harcoló védőserege már visszaverte a török támadásokat.

Ezzel magyarázható, hogy bár három felmentő sereg is gyülekezett — Regensburg, Prága és Brno városában —, egyik sem kísérelte meg Bécs felmentését. Csupán annyi történt, hogy az osztrák hadak a bécsi erdőben szétszórták a visszavonuló akindzsikat, a nagy felmentő sereg szinte kardcsapás nélkül oszlott szét.

Bécs ostroma megváltoztatta Ferdinánd török politikáját. Rá kellett döbbennie arra, hogy nemcsak Magyarországot nem képes teljesen uralma alá hajtani, hanem még Bécs is közvetlen veszélyben forog. Követei ettől kezdve már csak a status quo elismerését kívánták elérni a Portán, ezért még bizonyos anyagi áldozattól sem riadt volna vissza az egyébként közismerten takarékos Ferdinánd. Ezzel voltaképp a János királyéhoz hasonló helyzetre, vagyis a török protektorátus megszerzésére törekedett. Magyarország érdekeiről nem sok szó esett ezeken a tárgyalásokon. A követek — főleg Lamberg és Jurichich — újólag felvetették ugyan az elfoglalt határvárak visszaadását, de az már követutasításukban is benne volt, hogy a kérdést ne feszegessék túlzottan.[63]

Szulejmán azonban ragaszkodott Szapolyaihoz. Érdekében még egy hadjáratra határozta el magát; így 1532 áprilisában újból nagy szultáni haderő indult Magyarországra.

Az 1532-es hadjárat eseményei első pillanatra meghökkentőek. Felvonul az akkori világ két legerősebb hadserege — a szokásos nagyságú, vagyis kb. 70—80 000 főnyi oszmán haderő, és egy szokatlanul nagy, egy egykorú zsoldjegyzéken 200 000 (!) főre becsült had, amely a valóságban is elérte, vagy legalább is megközelítette a török csapatok létszámát.[64] A császáriak Bécset fedezik, a török a jelentéktelen Kőszeg ostromára értékes heteket pazarol, majd anélkül, hogy egyetlen nagyobb város ostromára kísérletet tenne, Stájerországba indul portyára.

Pedig a helyzet nagyon is világos. Mindkét fél saját politikájának és hadászatának megfelelően járt el. Egyik sem kockáztathatta meg az ellenség főerőivel való összecsapást, mert egy esetleges vereség beláthatatlan következményekkel járt volna. Szulejmán perzsa hadjáratra készült, s előtte biztosítani akarta védence, Szapolyai ingatag uralmát. Hadjáratát jogosan erődemonstrációnak kell tekintenünk. A császári hadsereg bécsi felvonulása eleve bizonytalanná tette volna

63 *Gévay:* i. m. I/3. 3—8. o.

64 Überblick über das Kriegsvolk des Kaisers, König Ferdinands und der deutschen Reichsstädte, 16. August, 1532. (Regensburg) Wien, Staatsarchiv, Turcica II. (Id. *Turetschek:* i. m. 364—366. o.)

a császárváros ostromát. Ausztriában megkütközni pedig nem lett volna tanácsos az oszmánok számára. Feltehető természetesen: ha Károly hadvezérei megkísérlik Kőszeg felmentését, akkor kedvező körülmények között Szulejmán is vállalta volna az ütközet kockázatát.

Ez viszont a császáriak számára lett volna túlzottan vakmerő lépés, ugyanis csak akkor támadhattak volna, ha Magyarország felszabadítását tényleg komolyan tervezik. Ez azonban nem tartozott céljaik közé, így ők is megvalósították hadászati célkitűzésüket: csata nélkül megvédték Bécset és Ausztriát.

Most már világossá vált, hogy Magyarországon olyan erőegyensúly jött létre, melyet egyelőre egyik fél sem tudott, vagy akart megváltoztatni. Az így kialakult helyzetet tükrözte az 1533-ban Konstantinápolyban kötött békeszerződés, amely inkább a törököknek kedvező módon szentesítette a status quot.

Végezetül nézzük meg azt a kérdést, vajon Ferdinánd és Károly helyesen jártak-e el, amikor megelégedtek az elérhető minimum biztosításával, s nem tehettek volna-e többet a török ellen.

Úgy véljük, nem menthetjük fel Ferdinándot és Károlyt felelősségük alól, bár számos enyhítő körülmény szól politikájuk mellett. A következmények kétségkívül politikájuk ellen szólnak: 1541-ben Szapolyai hűbéres fejedelemségét a nyílt török uralom váltotta fel, s ezzel beláthatatlan időre az utolsó reménysugár is elhomályosult.

Az óvatos politika igazolására az alábbi érveket hozhatjuk fel: a török birodalom rendezettebb közigazgatása és vezetése, a hadsereg nagyobb létszáma és fegyelme, összehasonlíthatatlanul jobb hadtápszolgálata. Az oszmán haderő mindig megfelelő időben gyülekezett, több mint 1000 km-t menetelve idejében ért hadszíntérre, éhezés, járvány, dezertálás ritkábban gyengítette, mint az egykorú európai hadseregeket. Hadászati kapacitásukat tekintve tehát az oszmánokat feltétlenül Európa elé kell helyeznünk. A Habsburg birodalom labilis pénzügyi helyzete, az itáliai háborúk követelményei, s nem utolsósorban a magyar rendek ingatagsága és szűkkeblűsége, ugyancsak óvatosságra kellett, hogy intse a Habsburgokat, s megnehezítette egy dinamikusabb török politika kialakítását.

A török azonban távolról sem volt verhetetlen. Magyarország nagyon messze esett a birodalom belsejétől, a szultán nem tudott mindig megfelelő erejű hadsereget küldeni a magyar hadszíntérre. A törököknek nemcsak Magyarországon kellett harcolniuk, hanem Görögországban, Ioniában, Albániában, a román fejedelemségekben, valamivel később Lengyelországban, Oroszországban, Kis-Ázsiában, s mindenekelőtt Perzsiában is, s ez természetesen szétforgácsolta háborús erőfeszítéseiket.

Harcászatilag különösen sebezhető volt a török hadsereg. Bár fontosabb ütközeteinek nagy részét megnyerte — Mohács —, a kisebb összecsapások nagyrészt vereséget hoztak számára. Nem teljesnek tekinthető összeállításunk szerint a tárgyalt időszakban — tehát a török hadsereg és hadművészet fénykorában — a magyar, horvát, osztrák, cseh stb. hadak ellen a törökök 22 említésre méltó harcot

vívtak, s ebből 14-es elvesztettek![65] A törökök sem a mozgékony, de erőteljes landsknecht gyalogsággal, sem a nehéz vértes lovassággal nem tudtak azonos értékű fegyvernemet szembeállítani. Ez azt jelenti, hogy jobb szervezés esetén — az 1529-es, s még inkább az 1532-es császári hadsereg a siker reményével vehette volna fel a harcot Szulejmánnal. S ha Ferdinánd valóban komolyan veszi magyar királyságát, egy nagy csatát feltétlenül meg kellett volna kockáztatnia az oszmánokkal szemben. Ezzel mindenesetre elérte volna — feltéve, hogy nem szenved katasztrofális vereséget —, hogy a magyar rendek ismét bíznak benne, s Szapolyait elhagyva őt támogatják. Ferdinánd magyarországi bázisának megerősítése pedig sokkalta kedvezőbb feltételeket teremtett volna a török elleni eredményes védekezéshez.

*

A Belgrád elestétől a konstantinápolyi békekötésig tartó rövid időszak sorsdöntő volt Magyarország, sőt Közép-Európa történetében. Átmenetileg úgy látszott, a török nem áll meg Magyarország határánál, hanem Ausztriát is el akarja foglalni. Az erőviszonyok azonban ezt nem tették lehetővé. Bécs sikertelen ostroma, bár a kortársak még nem láthatták világosan, a török előretörés legnyugatibb pontját jelzi. Ez a török kudarc Ausztria és Magyarország számára nagyon is eltérő eredményt hozott: előbbi megmenekült az oszmán hódítás veszélyétől, utóbbi viszont több mint másfél évszázadra török hódoltsággá és a császári és a török csapatok összecsapásainak hadszínterévé vált.

65 *Török sikerek:*

1520. Szokol és több más boszniai vár török kézre jut.
1521. augusztus. Nándorfehérvár, Zimony stb. elfoglalása.
1522. Rhodosz elfoglalása.
1524. október. Szendrő megszerzése.
1526. augusztus 29. A mohácsi győzelem a magyar hadsereg felett.
1528. január. Jajce elfoglalása.
1529. szeptember 4. Buda elfoglalása.
1530. szeptember—október. Sikeres betörés Horvátországba.

Török kudarcok:

1517. Jajce sikertelen ostroma.
1523. június—július. Zápolyai havasalföldi hadjárata.
1523. szeptember. Tomori Pál súlyos vereséget mér egy Szerémségbe betörő nagyobb török portyázó hadra.
1525. január. Frangepán Kristóf felmenti Jajcet.
1527. Clissa sikertelen ostroma.
1528. október 2. Ljubljana (Laibach) közelében szétvernek egy jelentősebb török portyázó alakulatot.
1529. szeptember—október. Bécs sikertelen ostroma.
1529. október. Wiener-Neustadt sikertelen ostroma.
1532. augusztus. Kőszeg sikertelen ostroma.
1532. szeptember 9. A Waidhofeni polgárőrség megveri a törököket.
1532. szeptember 19. Az akindzsik szétverése Leobensdorfnál.
1532. július. A krajnai (szlovéniai) népfelkelés nagy győzelmet arat török portyázók felett.
1532. október. Esztergom sikertelen ostroma.

ДЬЮЛА РАЖО:

БУДА, ВЕНА И ВЕНЕЦИЯ: ВОЕННЫЕ И ПОЛИТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ЕВРОПЕЙСКО—ТУРЕЦКИХ ОТНОШЕНИЙ (1521—1532 ГГ.)

Резюме

Период 1521—1532 годов имел решающее значение в политической и военной истории как Османской империи, так и непосредственно противостоящих ей держав: Венеции, Венгрии и империи Габсбургов.

Политика Венецианской республики — в результате своеобразного географического положения и экономических условий города-государства — более всего находилась в зависимости от политики Османской империи тех времен. Сложившаяся в рассматриваемый период обстановка в Италии угрожала Венеции потерей независимости в результате притязаний Габсбургов. Это обстоятельство вынудило её к проведению осторожной и пассивной политики; и по причине этого она не могла активно подключиться в борьбу против османов.

Судьба Венгрии была предопределена более однозначно и от того была более трагической. Страна вследствие своей внутренней слабости и изолированности во внешней политике неизбежно стала добычей турецких завоевателей. Решающий удар по Венгрии был нанесен в 1521 году занятием крепости Нандорфехервар. Из этого закономерно следовало также и поражение главных сил Венгрии в битве при Мохаче в 1526 году. По мнению автора, Сулейман после битвы при Мохаче совершил серьезную стратегическую ошибку, не оккупировав ключевые крепости Венгрии, которые не были защищены: Буду, Секешфехервар и Эстергом, и тем самым упустил единственную возможность для полного завоевания страны, и в силу этого дал возможность Габсбургам захватить часть Венгрии и на длительное время обеспечить равновесие сил.

В заключительной части автор стремится осветить в новом ракурсе политику как османов, так и Габсбургов. По мнению автора, можно говорить о двух политиках Габсбургов по отношению к туркам: о политике Карла, проводимой в мировом масштабе, и о локальной политике Фердинанда, проводимой лишь в интересах Австрии; в связи с этим автор приходит к такому выводу: ни одна из этих политик не благоприятствовала венгерскому народу. Несмотря на это, автор вынужден констатировать, что принятие альтернативы Габсбургов всё же более отвечало интересам страны, чем возможный союз с турками. Далее автор анализирует намерения турецкой политики и приходит к заключению, что походы Сулеймана в 1529 и в 1532 годах можно скорее рассматривать как демонстрацию сил, преследовавшую своей целью закрепление достигнутых результатов, чем попыткой действительного захвата территорий.

GYULA RÁZSÓ:

BUDA (OFEN), WIEN UND VENEDIG: MILITÄRISCHE UND POLITISCHE PROBLEME DES VERHÄLTNISSES EUROPA — TÜRKEI (1521—1532)

Resümee

Die Periode von 1521 bis 1532 ist in der politischen und militärischen Geschichte sowohl des Osmanischen Reiches, wie der ihm unmittelbar entgegenstehenden Mächte: Venedig, Ungarn und des Habsburger-Reiches von entscheidender Bedeutung.

Die Politik der Republik Venedig war infolge des eigenartigen geogpraphischen und wirtschaftlichen Verhältnisses dieses Stadtstaates am meisten von der jeweiligen Politik des Osmanischen Reiches abhängig. Der Stand der italienischen Kriege im behandelten Zeitabschnitt bedeutete für Venedig die Gefahr, seine Unabhängigkeit den Aspirationen der Habsburger gegenüber zu verlieren. Durch diesen Umstand war es gezwungen, eine behutsame und passive Politik zu betreiben; Infolgedessen konnte es sicht nicht aktiv in den Kampf gegen die Osmanen einschalten.

Das Schicksal Ungarns war eindeutiger und gleichzeitig tragischer. Das Land ist infolge seiner inneren Schwäche und außenpolitischen Isoliertheit unvermeidlich zum Opfer der türkischen Eroberer geworden. Den entscheidenden Schlag bedeutete die Eroberung Belgrads durch die Türken im Jahre 1521. Daraus floß dann gesetzmäßig die Niederlage des ungarischen Hauptheeres im Jahre 1526 bei Mohács. Nach Meinung, des Verfassers hat der Sultan Sulejman einen schweren strategischen Fehler begangen, indem er die unverteidigt gelassenen Schlüsselfestungen Ungarns: Buda (Ofen), Székesfehérvár (Stuhlweißenburg) und Esztergom (Gran) nicht besetzt hat; er hat damit die einzige Möglichkeit zur Eroberung des ganzen Landes verspielt, und den Habsburgern die Möglichkeit gegeben, durch die Aneignung eines Teiles Ungarns ein lange Zeit währendes Kräftegleichgewicht zustande zu bringen.

Im abschließenden Teil trachtet der Verfasser die Politik der Osmanen, wie auch jene der Habsburger in ein neues Licht zu stellen. Seines Erachtens kann bezüglich der Türken von zweierlei Habsburger-Politik gesprochen werden: von der Politik Karls, einer Politik in Weltmaßstab, und der lokalen Politik Ferdinands, die nur die Interessen Österreichs vor Augen hatte, und stellt dann fest, daß keine der beiden für das ungarische Volk günstig war, obzwar er zugeben muß, daß die Annahme der Alternative Habsubrg doch eher den Interessen des Landes diente als ein eventuelles Bündnis mit den Türken. Im weiteren analysiert der Verfasser die Absichten der türkischen Politik und stellt fest, daß die Kriegszüge Sulejmans in den Jahren 1529 und 1532 eher bloß als Kraftdemonstration zur Sicherung der bis dahin erreichten Ergebnisse, denn als tatsächlicher Eroberungsversuch betrachtet werden müssen.

A COHORS-TAKTIKA KIALAKULÁSÁNAK KATONAI ELŐZMÉNYEI

KERTÉSZ ISTVÁN

Diodóros írja a rómaiakról, hogy katonai ügyekben olyan tanítványok voltak, akik utóbb mindig felülmúlták mestereiket. Az etruszkoktól a falanxot vették át, később más népektől a manipulusokban való felállást.[1] Ehhez hozzátehetjük, hogy Diodóros korában — időszámításunk kezdete körül — a harci tapasztalatok tekintetében egykor Rómát felülmúló népek már az Imperium Romanum alattvalói, s hogy ez így történhetett, abban jelentős szerepet játszottak a harci technikájukban és taktikájukban egyre fejlődő, a mindenkori követelményekhez egyre jobban alkalmazkodó római legiók. A rómaiak falanxai hosszú ideig eredményesen harcoltak Itália népei ellen, manipulusaik pedig sikerrel küzdöttek meg az utolsó félelmetes szomszéd, Makedónia hadseregével.

Az i. e. III. sz. végén azonban forrásaink szerint új taktika kezd kibontakozni a római hadseregben, s míg keleten a manipuláris taktika még közel egy évszázadig, megőrzi egyeduralmát, Hispániában a sajátos körülmények következtében kialakulnak a római nehézgyalogság első cohorsai.

A római hadtörténettel foglalkozó szakirodalom Kromayertől Websterig, Parkertől és Adcocktól Maskinig a cohorsnak, a manipulust felváltó új taktikai alakulatnak a római hadseregben való alkalmazását közhelyszerűen Marius hadügyi reformjaival kapcsolja össze. Nem veszik kellő súllyal tekintetbe az ókori történetírásnak azokat az adatait, amelyek fényében már jóval Marius reformjai előtt meglehetősen világosan kirajzolódnak a cohors-taktika körvonalai. Némileg érthetővé teszi ezt az álláspontot az a tény, hogy az i. e. II. sz. nagy ütközeteit Kynoskephalainál és Pydnánál manipuláris felállású legiók vívták, ugyanakkor a cohors csak ritkán került alkalmazásra, ráadásul a kisebb politikai jelentőségű hispániai harcokban. Az is igaz, hogy a Jugurtha elleni háborúban Marius cohorsokat használt, s utána ez az egység általánossá vált Sulla, majd Caesar seregében. De világosan kell látnunk, hogy egyrészt az ókori források nem támaszt-

1 *Diodóros* XXIII. 2. 1.

ják alá azt a vélekedést, hogy a cohors-taktika bevezetése Marius katonai reformjaihoz tartozott, másrészt viszont adataik túlságosan sűrűn utalnak ezen új taktikai alegységek korábbi alkalmazására.

Ha nem fogadjuk el minden további nélkül Marius újító szerepét a cohors-taktika bevezetésében, akkor szükségképpen a következő célt kell kitűznünk: áttekinteni azokat a forrásokat, amelyek megbízhatóan utalnak a római cohorsok korai létezésére, és megvizsgálni azokat a körülményeket, amelyek közrejátszottak ezen alakulatok létrejöttében.

Próbáljuk először az első feladatot megoldani!

Polybios a hispániai Ilipa mellett lezajlott ütközet leírásánál említi meg első ízben a cohorsot: Cornelius Scipio a szárnyakon elhelyez a velites és a lovasság csapataival együtt „... három speirát — amely alakulatát a gyalogságnak a rómaiak cohorsnak nevezik —..."[2]

A második pun háborúnak ez az i. e. 206-ban megvívott csatája Cornelius Scipio hadvezéri zsenialitásának egyik legkimagaslóbb megnyilatkozása volt. Míg kevésbé megbízható hispániai szövetségeseit a centrumban helyezte el, feladatul szabva számukra az ellenség feltartását, addig saját erőinek a szárnyakon történt koncentrálásával sikeres átkaroló hadmozdulatot hajtott végre.[3] A manipulusokból összetevődő cohorsok nagyobb átütőerejükkel, önállóságukkal és mozgékonyságukkal alkalmasak voltak rá, hogy az ellenfél szárnyaira csapást mérjenek velük.

Az tehát bizonyos, hogy az ilipai csatában Scipio nehézgyalogságának egy részét cohorsokban állította föl, a görög szöveg kétértelműsége azonban problémákat vet fel a cohorsok számával kapcsolatban. Vitatható ugyanis, hogy Polybios a három speirát együttesen tekinti-e egy cohorsnak, vagy pedig maga az egy speira az az alakulat, amelyet a rómaiak cohorsnak neveznek?

Livius értelmezése szerint Scipio szárnyanként „a gyalogság három cohorsával támadt",[4] ő tehát a speirát a cohorsszal azonosítja. Tekintettel azonban arra, hogy Polybios a speirát több helyen manipulus értelemben használja, s egy cohors három manipulusból áll, több kutató, így Klotz[5], Mauersberger[6] és Walbank[7] úgy véli, hogy Livius félreértette a speira jelentését. Véleményük szerint a rómaiak szárnyanként egy-egy cohorsot állítottak fel. Velük szemben Veith[8] és Taeger[9] elfogadja Livius értelmezését, tekintettel a speira későbbi egyértelmű „cohors" jelentésére (L. *Appianos:* Emph. III. 45/184; IV. 115/479; továbbá császárkori feliratok), valamint arra a meggondolásra, hogy szárnyanként egy-egy cohors túlságosan csekély erőt jelentett volna, míg három cohors inkább megfelelhetett rendeltetésének. Itt kell megjegyeznünk, hogy Scipio seregében megközelítően 45

2 *Polybios* XI. 23. 1.
3 *Polybios* XI. 22—24; *Livius* XXVIII. 13—15.
4 *Livius* XVIII. 14—17.
5 *A. Klotz:* Livius und seine Vorgänger, Leipzig, 1940. 186. o.
6 *A. Mauersberger:* Polybios-Lexikon I. 3., Berlin, 1966. 1422. o.
7 *F. W. Walbank:* A historical commentary on Polybios, II. Oxford, 1967., 302. o.
8 *Kromayer—Veith:* Antike Schlachtfelder. Berlin, 1903—31. IV., 523. o.
9 *F. Taeger:* Zur Schlacht bei Ilipa. Klio. 1931. 339—347. o.

ezer, míg az ellenség soraiban 50 ezer gyalogos harcolt, nem is említve a lovasokat és az elefántokat. Ilyen nagy seregek összecsapásánál feltétlenül a cohorsok magasabb száma valószínűbb.[10]

Nem sokkal az ilipai csata után Scipio újabb ütközetet vezetett, ezúttal az Ebro mellett a lázadó Indebilis vagy Andobales ellen. Az ellenség lovasság által támogatott gyalogságával szemben a római nehézgyalogság egy részét négy cohorsban felállítva küldte harcba.[11] A szűk völgy, amelyben a küzdelem lezajlott, nem tette lehetővé több cohors bevetését, amint azt az ütközetet szintén leíró Liviustól is tudjuk: „Előre négy cohorsot állított, mivel az arcvonalat nem lehetett jobban megnyújtani".[12]

Az Ebro melletti összecsapás a második és egyben az utolsó hely, ahol Polybios említi a cohorsot. A hispániai harcok vonatkozásában azonban Livius még több alkalommal ír a cohors alkalmazásáról.[13] A Baeculánál i. e. 208-ban lezajlott ütközet kezdetén Scipio „... két cohorsot rendelt ki, az egyiket a völgyszoros bejáratának ellenőrzésére... másikat a városból a dombon át a földekre vezető út biztosítására..."[14] Livius eme leírásából jól kitűnik, hogy a cohorsot eredetileg alkalmilag szervezték meg a manipulusok összevonásával akkor, amikor valamely speciális feladat végrehajtására a manipulus önmagában gyenge lett volna. Ezt az elgondolást a cohors kifejezés többi előfordulási helye is alátámasztja.

Az eddigiek ismeretében joggal merülhet fel az a kérdés, hogy vajon a cohors Scipio találmánya-e? Mint látni fogjuk, egészen az i. e. II. sz. utolsó harmadáig cohorsot csak Hispániában használtak. Maga Scipio sem alkalmazott cohorsot máshol lezajlott ütközeteiben. A cohors kialakulásának kezdeteit a római nehézgyalogság vonatkozásában tehát Hispániában kell keresnünk. Támpontot nyújthat ehhez Livius híradása L. Marcius Septimius i. e. 210-ben Hispániában a punok felett aratott győzelméről.[15]

Kora hajnalban a rómaiak a punok két táborát rohanták meg, a két tábor közötti erdőségben pedig katonaságot helyeztek el a várhatóan menekülő ellenség fogadására: „Ebben az erdőben, körülbelül a közepén, pun ravaszsággal egy római cohors és lovasság rejtőzött el."[16]

Marcius vezérletével a rómaiak nagy győzelmet arattak a punok felett. Livius leírja, hogy az ellenség veszteségeit Claudius Quadrigarius 37 000, Valerius Antias 17 000, Calpurnius Piso pedig 5000 főre becsülte.

Az ellenség veszteségeinek túlzottan nagy aránya nyilván az anna-

10 Polybios katonai terminus technicusainak nyelvészeti elemzését lásd *Kertész István*: A római cohors-taktika kialakulása és Polybios katonai terminus technicusai — Ókori történeti tanulmányok. Emlékkönyv Hahn István tiszteletére 60. születésnapja alkalmából. ELTE Ókori Történeti Tanszékeinek kiadványai, 5/99—117. o. (A téma kifejtésének teljessége érdekében e cikkem gondolatmenetének egy részét itt is reprodukálom.)

11 *Polybios* XI. 33. 1.

12 *Livius* XXVIII. 33. 12.

13 Lásd *M. J. V. Bell:* Tactical Reform in the Roman Republican Army. Historia (XIV, 1965) 404—422. o.

14 *Livius* XXVII. 18. 10.

15 *Livius* XXV. 39.

16 *Livius* XXV. 39. 1.

listák ama hazafias törekvésének eredménye, hogy a két Scipio halálával a római presztízst ért sérelmet ellensúlyozzák. Erre, valamint arra hivatkozva, hogy Appianos és Polybios nem említik meg a háború eme epizódját, több kutató, így De Sanctis[17], Scullard[18] és Hallward[19] Marcius győzelmét soha meg nem történtnek tekinti. Münzer azonban véleményünk szerint joggal mutatott rá, hogyha Marcius győzelmét az annalisták kétségkívül eltúlozták is, legfeljebb a győzelem arányait, de nem magát a diadal tényét vonhatjuk kétségbe:[20] „Livius a senatus tárgyalásairól adott beszámolón[21] és Cl. Nero parancsnokság átvételén keresztül[22] igazolja, hogy érdemes a bizalomra." Valóban, Livius beszámol arról, hogy a senatus elismeréssel fogadta Marcius hőstettének hírét, de kifogásolta, hogy a propraetori rangot önhatalmúlag vette fel. Azt is ellenezték az atyák, hogy a katonák maguk válasszák meg vezérüket, miként ez Marcius esetében is történt. Mivel tűrhetetlennek tartották, hogy ne a senatus által megbízott parancsnok legyen a seregek élén, Cl. Nerót küldték Hispániába a vezérlet átvételére. Ezek után, ha teljes egészében elvetnénk Livius leírását, akkor el kellene vetnünk Livius hispániai híradásának egy jelentős részét is.

Münzerhez hasonló álláspontot foglal el Klotz, aki szerint Livius Marcius epizódját csak „nem minden további nélkül" lehet elfogadni.[23] Tehát ő sem a győzelem tényét, hanem nagyságát vonja kétségbe. Bell is hitelesnek tekinti a történetet, Livius leírását pedig az első olyan helynek, ahol a cohorsról való híradásnak hitelt lehet adni.[24]

A cohors viszonylag korai használatára vonatkozó további adatok jelentős része Marcus Porcius Cato Maior i. e. 195-ös hispániai tevékenysége körül csoportosul. Livius, Cato működését leírva, több ízben beszél cohorsokról.[25] A hitelesség tekintetében nem mindegy, hogy munkája e részéhez Livius milyen forrást használt fel. Ebből a szempontból figyelemre méltó Walsh elemzése, aki megállapítja, hogy Cato csatáinak leírásai Liviusnál az előző csataleírásokhoz képest sokkal érthetőbbek, a részletek kidolgozottabbak, és némileg túlzó bennük a vezér virtusának kiemelése. Véleménye szerint Livius alapvető forrása Cato volt. Livius vagy az Origines-ből merített, vagy Cato De consulatu c. beszédéből, amely kimerítően leírta a hadműveleteket, vagy egy közbeeső annalistától, aki hűségesen követte Catót. Nissen szerint Livius forrása a De consulatu, Peter szerint az Origines volt, míg Klotz és Kahrstedt egy közbeeső annalista felhasználását feltételezi.[26] A lényeg a mi szempontunkból az, hogy Livius valamilyen mó-

17 *De Sanctis:* Storia dei Romani. Firenze, 1968. III. 2., 435. o.
18 *H. H. Scullard:* Scipio Africanus in the Second Punic War. Cambridge, 1930., 53. o
19 *Hallward:* C. A. H. VIII. k. 83. o.
20 *Münzer:* P—W: RE. XIV. 1591. skk.
21 *Livius* XXVI. 2.
22 *Livius* XXVI. 17.
23 *Klotz:* i. m. 169. o.
24 *Bell:* i. m. 408. o.
25 *Livius* XXXIV. 12.6; 14.1.; 14.7; 14.10; 15.1; 19.9; 10; 20.3.5.
26 Lásd *P. G. Walsh:* Livy: His Historical Aims and Methods. Cambridge, 1967. 135. o.

don mégiscsak Catót használta a róla szóló fejezetek fő forrásául, s így a cohorsra történő utalásai hiteleseknek tekinthetők.

Liviuson kívül véleményünk szerint Appianos és Plutarchos is bizonyítja, hogy Cato Hispániában használt cohorsokat. Cato Emporiumnál lezajlott ütközetéről szóló beszámolójában Appianos többek között a következőkről tudósít: Cato, amikor a kétséges kimenetelű csata egészen estig tartott, és mindkét részről sokan elestek, három tartalék taxisszal előrenyomult, és egy domb elfoglalása után áttörte az ellenség centrumát.[27] Ismerve Appianos terminus technicus használatát, melyben a cohorsot felváltva nevezi speirának és taxisnak,[28] nincs terminológiai akadálya annak, hogy a taxisnak jelen esetben a cohors jelentést tulajdonítsuk. Három cohors képviselt olyan erőt, amely képes volt az ellenségre döntő csapást mérni. Ugyanakkor ez a haderő bevetéséig tartalékban volt, a csatában pedig a vezér személyes parancsnoksága alatt vett részt. Ez valószínűsíti, hogy a három taxis Cato személyes tartaléka volt, vagyis római alakulatról van szó, nem pedig a szövetségesekről. Hogy pedig ez a haderő nem lehetett a cohors praetoria, azt az mutatja, hogy Appianos nem használja erre vonatkozó kifejezését: a stratégiké taxist, illetve a stratégiké speirát.

Livius és Appianos után Plutarchos Cato Maior életrajza emlékezik meg Cato cohorsairól. Ebben az életrajzban olvassuk, hogy Cato magához vett 500 lovas katonát és 5 gyalogos speirát. Ezzel a sereggel azután leigázta a lacetanusok törzsét.[29]

A speira kifejezés problematikus mivoltával már foglalkoztunk Polybios kapcsán. Sajnos Plutarchosnál sem egyszerű annak eldöntése, hogy a speira mit jelent. Ez a kifejezés katonai alakulat megjelöléseként az életrajzokban összesen 32 alkalommal fordul elő.[30] Philopoimén életrajza az egyedüli, amelyben a speira a makedón falanx részeként szerepel.[31] Cato Maior életrajza az első, melyben a speira, mint római alakulat, cohors értelemben előfordul.

Ennek az életrajznak fő forrásai Polybios és Livius.[32] Polybios Cato hispániai tevékenységével valószínűleg elveszett XIX. könyvében foglalkozott. Livius viszont Catóval kapcsolatban elég gyakran említi a cohorsokat ahhoz, hogy a lacetanusok ellen bevetett és Plutarchos által említett öt speirát öt cohorsnak tekintsük.

Livius tudósít arról, hogy a Scipio Africanus ellen lázadó Indebilishez a lacetanusok elsők között csatlakoztak.[33] Ez a vad és harcias törzs a későbbiek folyamán is nyilván sok gondot okozott a rómaiaknak. Elképzelhetetlennek tartom, hogy Cato olyan csekély erővel, mint öt manipulus, leigázhatta volna őket. A speira tehát itt nyilván cohorsot jelent. Érdekes lehet ebből a szempontból, hogy a császárkori cohors equitatákban ugyancsak 500 lovas tartozott 5 cohorshoz. Ha

27 *Appianos:* Iber. 40.
28 Lásd: *Hahn István:* Die Legionsorganisation des zweiten Triumvirats. Act. Ant. 1969. 200. o. 10. jegyzet.
29 *Plutarchos,* Cato Maior 11. 1.
30 Lásd *D. Wyttenbach:* Lexikon Plutarcheum II., Leipzig, 1843. speira.
31 *Plutarchos,* Philopoimén 9. 2.
32 *R. H. Barrow:* Plutarch and his Times. London, 1967. 160. o.
33 *Livius* XXVIII. 24. 4.

Plutarchos jól értesültsége (hiszen konkrét számadatokat közöl) Polybiostól származik, akkor ez a hely is alátámasztja azt a véleményünket, mely szerint a speira Polybiosnál cohors értelemben is előfordult.

A többi olyan forrással, amelyek a cohorsok további hispániai alkalmazására, majd az i. e. II. sz. végi általános elterjedésére utalnak, most nem foglalkozunk. Az eddigiekkel azt szerettük volna bemutatni, hogy hol és kik által, milyen forrásokkal dokumentálva került sor az első cohorsok kialakítására.

Felmerül mármost a kérdés, milyen körülmények kényszeríthették ki a manipulusok cohorsokba történő összevonását?

A hagyományos manipuláris felállással néhány római hadvezér már régebben is elégedetlen volt. Beneventumnál Manius Curius a lándzsákkal felfegyverzett tábori őrséggel kénytelen az elefántok által üldözött manipulusait megerősíteni.[34] Flaminius i. e. 223-ban Placentiánál a hastatusok kezébe lándzsát ad a gallok rendkívül heves első rohamának megfékezésére.[35] Általánosságban azonban kedvező terepen, frontálisan támadó falanx ellen a manipulusok sikerrel vették fel a harcot.

A második pun háborúban viszont a karthágóiak olyan sereget vezettek a rómaiak ellen, amely rugalmasságában felülmúlta a nehezen és inkább csak előre-hátra manőverező manipuláris legiót. A pun hadsereg képes volt ellenfele megkerülésére, szárnyai megnyújtására és erőteljes szárnycsapás végrehajtására. A trebiai és cannaei csata bebizonyította, hogy a nem eléggé rugalmas mozgású legiók nem állhatnak ellen egy ilyen ellenségnek. A rómaiak ezért hosszú ideig kerülték a nyílt ütközetet, de a megoldást nyilván egy hatásos taktikai-stratégiai ellenszer kidolgozásában kellett keresni.

Több egyéb tényező, elsősorban Hispániában, szintén nehézzé tette a rómaiak helyzetét. A csekély létszámú manipulusok több esetben nem tudták visszaverni az ék alakban felfejlődő bennszülöttek rohamát. Erről Livius így ír: „A celtiberek, miután rendezik csatarendjüket, és látják, hogy nyílt csatában nem egyenlőek a legiókkal, ékben fejtenek ki nyomást, amely harcmodorban annyira erősek, hogy rohamukkal bármelyik részt támadják is, nem lehet őket feltartani. Akkor az összes legió megzavarodik, a csatarend majdnem kettészakad."[36] Növelte a veszélyt a rómaiak számára, hogy a hispániai gyalogság együttműködött a lovassággal, amely Strabo szerint kitűnően idomított, még hegymászásra is alkalmas lovakkal rendelkezett.[37]

Előnyt jelentettek a rómaiakkal szemben a Polybios szerint is igen kiváló hispán kardok,[38], amelyeknek rettenetes hatását később, éppen római katonák által véghez vitt mészárlás következményeképpen, Livius írt le: „...miután látták a hispán kard által megcsonkított testeket a vállal együtt levágott karokkal vagy a teljesen átvágott

34 *Plutarchos*, Pyrrhos 25.
35 *Polybios* II. 32—33.
36 *Livius* XL. 40.
37 *Strabo* III. 3..6; III 4. 15.
38 Polybios, fragmentum 179.

nyakkal, a törzstől elválasztott fejeket, a szenvedő beleket és a sebek többi csúfságát..."[39]

Nehézzé tette a római legiók helyzetét az is, hogy a hispániaiak gyakran folyamodtak gerilla hadviseléshez.[40] A manipuláris legió már említett rugalmatlansága éppúgy megakadályozta az ezek elleni eredményes hadviselést, amiként a pun seregek ellen is.

Az előbb említett tényezők együttesen két irányban vetették fel a hadművészeti változtatás szükségességét a római hadseregben. A veszedelmesen támadó ék, a gyalogsággal kombinált lovasság rohama és a kiváló ibér kard elleni védekezés céljából szükségessé vált a *taktikai koncentráció* megvalósítása. Ezt kívánták úgy elérni, hogy három manipulus összevonásával erősebb, nagyobb ellenállóerejű egységet, cohorsot hoznak létre. Ugyanakkor a cohors, mint a manipulusnál lényegesen átütőbb, zárt alakulat, könnyebben mozgatható, esetenként önállóan is képes harci feladat megoldására. Így azután alkalmas a lesből lecsapó ellenség felszámolására éppúgy, mint az erőteljes szárnycsapás végrehajtására. Megfelelő hadvezetés mellett tehát a cohors egy másik követelménynek is eleget tehet, mégpedig rugalmasan mozgó ellenséggel szemben a *stratégiai szétoszlás* szükségességének.

Cornelius Scipio hadvezéri nagyságát mutatja, hogy idejében felismerte a taktikai-stratégiai reform elkerülhetetlenségét, és Hispánia sajátos viszonyai között azt megfelelően végre is hajtotta.

A manipulusokat először a rajtaütésszerűen támadó hispán törzsek eredményes megfékezése céljából vonhatták össze egy-egy konkrét harci feladat megoldására, ideiglenes jelleggel. A manipulusokból alkalmanként cohorsot képeztek katonailag fontos útszakaszok ellenőrzésére, mint például Scipio Baeculánál, vagy az ellenség rejtekből történő megtámadására, mint Marcius ama vitatott győzelménél. A cohors igazi jelentőségét azonban Ilipánál nyerte el. Scipio itt felhagyott a hagyományos triplex acies alkalmazásával. Megerősítette szárnyait, amelyek ebben a csatában önálló cselekvési lehetőséghez jutottak. Az ellenségre pedig döntő csapást a szárnyakon elhelyezett cohorsokkal mérte, melyek koncentrált erejükkel már sikeresen szálltak szembe az ellenséges gyalogság és lovasság máskor oly félelmetes kombinált támadásával.

Hogy a cohors-taktika hosszú ideig miért csak Hispániában jut szóhoz, az érthetővé válik, ha meggondoljuk, hogy az i. e. II. sz. legjelentősebb ütközetei Makedóniában és Kisázsiában falanx felállású és arcból támadó seregek ellen zajlottak le. Ezek ellen a manipulusok begyakorolt manőverei sikeresnek bizonyoltak továbbra is. De Jugurtha, majd a gallok és germánok mozgékony, szabályszerű harcmodorral nem bíró hadai az i. e. II. sz. végén, majd az i. e. I. sz. folyamán elkerülhetetlen szükségességgé teszik a cohors-taktika egyeduralmának kialakulását a római hadászatban.

39 *Livius* XXXI. 34.
40 Lásd a 37. jegyzetet!

ИШТВАН КЕРТЕС:

ВОЕННЫЕ ПРЕДШЕСТВУЮЩИЕ СОБЫТИЯ СФОРМИРОВАНИЯ ТАКТИКИ КОГОРТЫ

Резюме

В своей статье автор рассматривает те тактические изменения, — формирование тактики «когорт», — происходившие в римской армии и завершившиеся во II веке до н. э. Историография до всего времени традиционно связывала формирование тактики «когорт» с военными реформами Мария. В противоположность этому автор статьи, — опираясь на материалы древних источников, — стремится доказать, что контуры тактики «когорт» стали намечаться уже в испанских битвах во время второй пунической войны. Свою точку зрения автор в первую очередь подтверждает работами Плибия, Ливия; а в отношении того, что тактика «когорт» встречается в начале II века до н. э., приводит документы Плутарха и Аппиана. При анализе отдельных источников дается также — естественно, чрезвычайно узкий в данных рамках — и лингвистический анализ греческих военно-технических терминов. В своей работе автор исследует также и достоверность источников, говорящих о наличии в ранний период когорт. Особенно важно это в отношении вызвавшего большие споры текста Ливия, в котором описывается битва Мария Сентимия в 210 г до н. э. В заключение автор анализирует особенности, которые были характерны на испанском театре военных действий, и которые в значительной мере побудили римлян к разработке новой тактики.

ISTVÁN KERTÉSZ:

DIE MILITÄRISCHEN ANTEZEDENZIEN DER HERAUSBILDUNG DER COHORS-TAKTIK

Resümee

Der Autor befaßt sich in seiner Studie mit jener im römischen Heer vor sich gegangenen Änderung — der Herausbildung der Cohors-Taktik —, die im 2. Jahrhundert v. u. Z. ihre volle Reife erlangte. Die Geschichtschreibung knüpfte die Herausbildung der Cohors-Taktik traditionell an die militärischen Reformen des Marius. Der Autor will demgegenüber — sich auf die Berichte der antiken Quellen berufend — beweisen, daß sich die Umrisse der Cohors-Taktik bereits am Ende des 3. Jahrhunderts v. u. Z. in den in Hispanien gefochtenen Schlachten des zweiten punischen Krieges herauszubilden begannen. Er untermauert seine Meinung in erster Linie mit Plybics und Livius, bezüglich des Vorkommens der Cohors-Taktik am Anfang des 2. Jahrhunderts v. u. Z. mit von Plutarchos und Appianos stammenden Dokumenten. Bei der Analyse der einzelnen Quellen geschieht auch eine — im gegebenen Rahmen freilich nur ungemein beschränkte — linguistische Analyse der griechischen militärischen Termini technici. Der Verfasser beschäftigt sich auch mit dem Aussagewert der das frühe Vorkommen der Kohorten dokumentierenden Quellen. Besonders wichtig ist dies bezüglich der sehr umstrittenen Textstelle des Livius, welche die Schlacht des L. Marcius Septimius im Jahre 210 v. u. Z. beschreibt. Schließlich analysiert der Autor jene Eigenheiten, die die Kriegführung in Hispanien charakterisierten, die in großem Maße die Römer zur Ausarbeitung der neuen Taktik zwangen.

KÖZLEMÉNYEK

ADATOK AZ 1939 ŐSZÉN MAGYARORSZÁGRA MENEKÜLT LENGYEL KATONÁK EVAKUÁCIÓJÁNAK TÖRTÉNETÉHEZ

(1939—1941)

LAGZI ISTVÁN

A hitleri Németország 1939. szeptember 1-én megtámadta Lengyelországot. A német—lengyel háború néhány nappal később (szeptember 3-án) világháborúvá terebélyesedett. A háború második hetében a lengyel hadsereg — amely formálisan 2 millió főből állt — megszűnt szervezett erőként működni. A német túlerő és technikai fölény ellenére a lengyel katonák csodálatra méltó hőstetteket hajtottak végre (Westerplatte, Hel, Kuck, Kutno, Varsó), de a németek előretörését és győzelmét nem befolyásolták. A Lengyelország elleni német agresszió gyors — a németek által sem remélt — eredményeket hozott: szeptember közepéig a német csapatok bekerítették Varsót, elfoglalták lengyel-Sziléziát, szétszórták a lengyel hadseregcsoportokat. A Dél-Lengyelországi Hadseregcsoport egységei és a déli irányban — menekülő — visszavont lengyel egységek szeptember 16. után folyamatosan érkeztek a lengyel—román, majd a lengyel—magyar határra.

Amikor a lengyel hadsereg 1939. szeptember közepén válságos helyzetbe került, Rydz-Smigly marsall, hadsereg-főparancsnok elrendelte, hogy Lengyelország déli határához közel állomásozó, vagy időközben odakerülő csapatok a „legrövidebb úton vonuljanak vissza Romániába és Magyarországra". A német erőfeszítések ellenére a szeptember előtti lengyel fegyveres erők több mint 7%-át e két — Lengyelországgal határos — „semleges" országba sikerült átmenteni.

A lengyel menekültek befogadása és védelme az adott nemzetközi helyzetben a Teleki-kormány részéről kétségtelenül németellenes lépésnek minősült. A horthysta vezetés a megtámadott Lengyelország iránti együttérzés tényekkel történő bizonyításával tulajdonképpen a magyar külpolitika függetlenségét kívánta demonstrálni nemcsak a nyugati hatalmak, hanem a hitleri Németország felé is.

A lengyel menekültek megsegítésében — a bizonyítottan számító magyar külpolitika mellett — szerepet játszott a magyar lakosság és támogatásukkal működő mintegy 18 féle társadalmi szerv is. A magyar nép a lengyel menekültekben ugyanis nemcsak a régi barátot,

hanem a németek által hazátlanná tett embereket is látta, és ennek megfelelően segítette őket a második világháború legválságosabb hónapjaiban is.

1939 szeptember—októberében Romániába 90 ezer, Magyarországra 140 ezer lengyel katonai és polgári menekült érkezett. Egy részük még az év őszén—telén továbbment Franciaországba, 4 ezer Brazíliában, USA-ban, Kanadában és más országokban keresett menedéket. Egyes menekült csoportok Jamaikába, Mauriciusra és Indiába, mások Ausztráliába utaztak.

A menekülés fő iránya 1940 tavaszán Franciaország volt. A francia kormány hozzájárulásával Franciaországba érkeztek egyéb lengyel csoportok is. Később a nyugati német offenzíva megakadályozta a lengyel menekültek Franciaországban való csoportos gyülekezését, ezért kb. 3 ezer katonakorú polgári menekült Közel-Keletre, Palesztinába utazott. Cypruson 500 fős csoport gyülekezett, onnan azonban továbbirányították őket Dél-Rhodesiába. Néhány száz Jugoszláviában maradt. Kb. 2000 fő Japánba emigrált, ahonnan sokan továbbutaztak Kanadába, az USA-ba és Kínába. Sanghajban 900 lengyel telepedett le. Litvánián keresztül 300—400 személy utazott Svédországba. Franciaország összeomlása után kb. 3000 lengyel menekült a német megszállás elől Olaszországba, ahol később koncentrációs táborba kerültek.[1]

1939 szeptemberében Magyarországra menekült a lengyel egységek közül a 10. páncélosdandár, 3. hegyi lövészdandár, 3. nehéz tüzérezred, 5. podhalei lövészezred, a stryji 4. utászezred, a 9. és a 2. ulánus ezred. A krakkói, poznani, przemysli, varsói, Iwówi városparancsnokság, a vasútbiztosító zászlóalj, a rendőrség és a vámőrség, határőrség egyes egységei. A Katonai Térképészeti Intézet, az 5. krakkói híradó parancsnokság. A varsói 53. gyalogezred, a 11. gépesített légvédelmi tüzérezred, a stryji 1. gépesített tüzérezred. A brzesciai páncélososztály, a 6. podhalei lövészezred, a 9. ezred páncélos alegységei és a 9. számú katonai körzet tábori kórháza, és más kisebb csapatkötelékek, valamint egységeiket elvesztő katonák és tisztek ezrei.[2]

A Magyarországra menekülő lengyel katonák összetétele: 10% tiszt, tiszthelyettes és legénység, 86,6%, továbbá 1,4% rendőr, vámőr.

1 *Witold Bieganski:* Polska emigracja na Wegrzech wlatach 1939—1940. Rola emigrácji wojennej. Najnowsze dzieje Polski, 1939—1945. T. XII. 1968. 40. o.

2 A Magyarországra menekült lengyel katonák összetételét jól szemlélteti az I—VIII. honvéd hadtestparancsnokságokhoz és csendőrkerületekhez intézett, 1939. szeptember 24-én kelt HM és BM 1939/1475/kt. együttes parancsnra beérkező „Állománykimutatás". Az ország különböző részéből beérkezett jelentések szerint (szeptember 28., 29. és 30-án) többek között a következő helységekben tartózkodtak „illetéktelenül és felügyelet nélkül" lengyel katonák. *Pollena:* 4. páncélosezred (4 fő), 61. vöröskeresztes zászlóalj (7 fő), 2. lövészdandár (1 fő), 3. repülőezred (1 fő), 3. ulánus ezred (2 fő), 48. gyalogezred (1 fő). *Siófok:* I. hadtest 3. ezred (11 fő). *Csillaghegy:* 13. gyalogezred (2 fő). *Karancság:* 12. ezred 3. zászlóalj (5 fő). *Szikszó.* varsói gépkocsizó osztag (4 fő). *Bodrogkeresztúr:* 8. páncélosezred 1. század (2 fő), 4. repülőezred 1. század (3 fő). *Gomba:* 4. páncéloszászlóalj (4 fő). *Nyergesújfalú:* varsói légvédelmi alj (1 fő), vasútbiztosító osztály (1 fő), 5. önálló páncéloszászlóalj (2 fő). *Rákoscsaba:* krakkói tüzérezred (1 fő). *Kiskomárom:* 10. huszárezred (2 fő). *Bánhida:* I. hadosztály 1. önálló zászló-1. gyalogezred gépkocsizó osztag (2 fő). *Hejőcsaba:* 17. gyalogezred (1 fő), 10. páncélosezred (1 fő), 4. gyalogezred (1 fő), krakkói 5. páncéloszászlóalj (2 fő). *Hatvan:* 22. híradó zászlóalj (2 fő) stb. [Hadtörténelmi Levéltár (továbbiakban HL.) HM. 1939—21—21—3107—48809. Állománykimutatás.]

A Nyugaton tervbe vett lengyel egységek felállításánál a katonákra és tiszthelyettesekre számítottak elsősorban, ezek közül is azokra, akik katonai szempontból értékes — páncélos, repülő, gépkocsivezető — képzettséggel rendelkeztek.

A lengyel katonák a Magyarországra érkezés első napjaitól kezdve csoportosan vagy egyenként indultak útnak — Jugoszlávián keresztül — a nyugati szövetségesekhez. A közel két évig tartó akció eredményeképpen kb. 110 ezer lengyel katona és tiszt, valamint katonakorú polgári menekült evakuált nyugatra — értelemszerűen a magyar hatóságok tudtával és közvetett segítségével.[3]

A lengyel menekültek közül sokan azt remélték, hogy a magyarországi tartózkodás rövid ideig fog tartani, karácsonyig megérkezik az angol segítség és visszatérhetnek hazájukba.[4] Más részük abban hittek, hogy Magyarországról szervezetten továbbvonulnak és Franciaországban ismét harcolhatnak a németek ellen. A lengyelek elképzelésének gyors megvalósítását hátráltatta az a tény, hogy a magyar kormány — mint nem hadviselő hatalom — a nemzetközi szabályoknak megfelelően internálta a lengyel katonai és polgári menekülteket.[5]

A lengyel menekültek táborainak kijelölése és telepítése — a lengyel elképzelések figyelembevételével — lényegében kedvezően alakult. A magyar hatóságok némi huzavona után ugyanis hozzájárultak a táborok egy részének a déli határ közelében való telepítéséhez. Ezzel megteremtődött az evakuáció objektív feltételeinek egy része.[6]

A lengyel háborús emigráció célul tűzte ki a semleges, illetve a nem hadviselő országokból a lengyelek kivonását nyugatra, Franciaországba (majd angol, francia fennhatóságú területekre) való szállítását és lengyel parancsnokság alatti összpontosítását. A lengyelek szervezkedésére a londoni és a párizsi rádión keresztül a Franciaországban tartózkodó lengyel szervezetek és kormánymegbízottak kiáltványa adott jelt. A kiáltvány felszólított minden fegyverforgatásra alkalmas lengyel férfit, aki harcolni akart Lengyelország feltámasztásáért a német fasizmus ellen, hogy Franciaországban gyüle-

3 Uo. 41. o. — Az evakuáció körülményeire utalást találhatunk *Adam Majewski:* Wojna Ludzie i Medycyna. Wydawnictwo Lubelskie Lublin, 1969. c. könyvében (II., III., IV. fejezet). A menekültek táboraival kapcsolatban lásd a térképvázlatokat.

4 *Antall József:* Lengyel menekültek Magyarországon a világháború alatt. Budapest, 1946., 23. o.

5 HL. HM. Eln. 21—21—3553—952/1940.; HL. HM. Eln. 21—21—3558—53167/1940. — A lengyel hadsereg Magyarország határát átlépett és lefegyverzett tagjait a HM 49 402/eln. 1. b. 1939. rendelet 1. fejezetének 1. pontja szerint nem tekintették hadifoglyoknak) Genfi egyezmény II. rész 54. cikkely), de az 1913. évi XLIII. tc.-kel törvényerőre emelt 1907. évi hágai egyezmény II. fejezetének 11. pontja értelmében a kormánynak joga volt a katonai személyeket internálni. A hágai egyezmény a katonai személyek őrzését nem tette kötelezővé, sőt egyenesen felhatalmazta az illetékes semleges hatalmat, hogy a tiszteknek bizonyos feltételek mellett szabad mozgást biztosítson. [HL. HM. 21—21—3553—952/1940.]

6 A lengyel katonai és polgári menekültek táborai öt nagyobb területen koncentrálódtak. 1. Budapest környéke: Duna-kanyar, Jászság, 2. Északi Felvidék: Nógrád, Borsod és Heves megye. 3. Balaton és a Dráva mellék: Somogy és Zala megye. 4. Kalocsa környéke. 5. Sopron környéke, Győr-Sopron és Vas megye. — Tiszti szállásként hatóságilag lefoglaltak vagy bérbe vettek az ország különböző helységeiben több, szállásra alkalmas épületet és üdülőházat: *Somlószőllősi* községi kastély; *Gyöngyösapáti* honvéd üdülő; *Balatonlelle*, leányüdülő; *Balatonfödvár*, Parti, Mókus, Júlia, Savoy villák; *Esztergomi* tiszti üdülő; *Mosdós*, Pallavicini kastély; *Lengyeltóti*, Pejacsevich kastély; *Balatonlelle*, Zrínyi Miklós katonai üdülő; *Nógrádverőce, Nagymaros, Leányfalu, Dömös, Zebegény* üdülőhelyek stb.

kezzen és lépjen be a francia területen szervezendő lengyel hadseregbe.

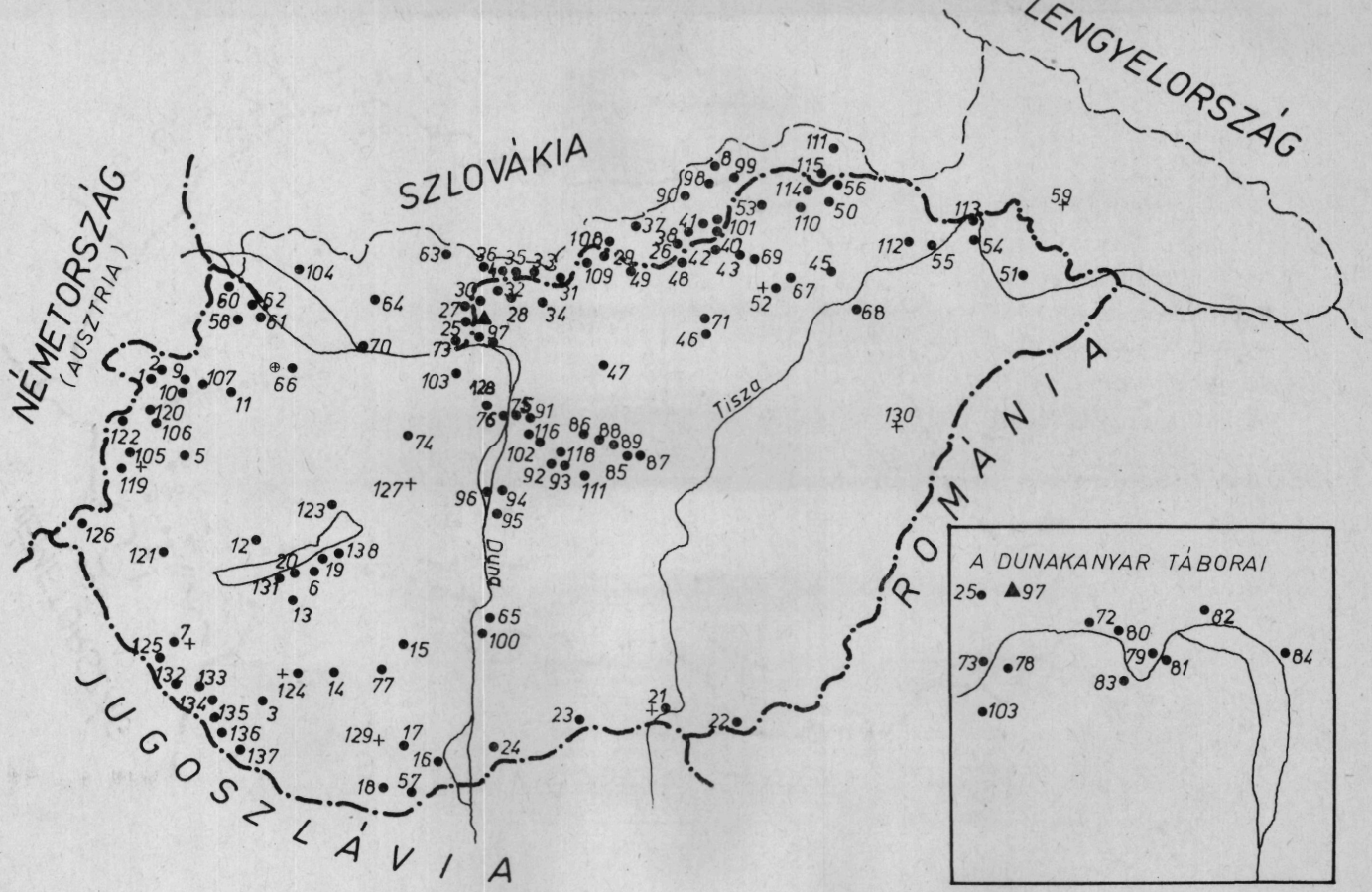
Az evakuáció előkészítését és megszervezését Magyarországon a budapesti lengyel követség katonai attaséja irányította. A követség 1939. szeptember 1. előttire visszakeltezett útlevelek ezreinek kiállításával, futárszolgálatával, szállítási eszközök biztosításával járult hozzá a menekültek biztonságos továbbutazásához.

LENGYEL KATONAI MENEKÜLTTÁBOROK MAGYARORSZÁGON

1. Nagycenk
2. Kiscenk
3. Kadarkút
4. Ipolyság (Cs)
5. Sárvár
6. Balatonzamárdi
7. Nagykanizsa
8. Jolsva (Cs)
9. Fertőszentmiklós
10. Bregencz-major
11. Petlend-puszta
12. Újdörögd-puszta
13. Lengyeltóti
14. Mosdós
15. Hőgyész
16. Mohács
17. Püspöknádasd
18. Siklós
19. Balatonföldvár
20. Balatonlelle
21. Szeged-Alsóközpont
22. Magyarcsanád
23. Tompa
24. Gara
25. Ipolyszalka (Cs)
26. Ipolybalog (Cs)
27. Ipolypásztó (Cs)
28. Ipolybél
29. Ipolytarnóc
30. Vámosmikola
31. Kóvár (Cs)
32. Drégelypalánk
33. Nagycsalomja (Cs)
34. Dejtár
35. Tesmag (Cs)
36. Ipolyhidvég (Cs)
37. Osgyán (Cs)
38. Csiz (Cs)
39. Sajószárnya
40. Sajószentkirály (Cs)
41. Sajólénártfalva (Cs)
42. Bánréve
43. Sajóvelezd
44. Sajókazinc
45. Szerencs
46. Eger
47. Selyp
48. Felsőhangony
49. Somoskőújfalu
50. Hidasnémeti
51. Csaroda
52. Miskolc
53. Tornanádaska
54. Mándok
55. Ricse
56. Tornyosnémeti
57. Magyarboly
58. Mosonmagyaróvár
59. Munkács (Cs)
60. Rajka
61. Püski
62. Kisdobak
63. Léva (Cs)
64. Érsekújvár (Cs)
65. Géderlak
66. Győr
67. Szikszó
68. Tiszalök
69. Vadna
70. Komárom (Cs)
71. Felnémet
72. Szob
73. Párkány (Cs)
74. Gánt
75. Budapest-Kőbánya
76. Budapest-Citadella
77. Lengyel
78. Esztergom
79. Nagymaros
80. Zebegény
81. Visegrád
82. Nógrádverőce
83. Dömös
84. Vác
85. Tápiószele
86. Tápiósüly
87. Tápiógyöngye
88. Szentmártonkáta
89. Nagykáta
90. Özörény (Cs)
91. Rákoscsaba
92. Inárcs
93. Kakucs
94. Kiskunlacháza
95. Dömsöd
96. Ráckeve
97. Lettkés
98. Pelsőc (Cs)
99. Szilice (Cs)
100. Uszod
101. Naprágy
102. Felsőpakony
103. Tokod
104. Királyra (Cs)
105. Gyöngyösapáti
106. Bük
107. Kapuvár
108. Kalonda (Cs)
109. Rákos-puszta
110. Krasznokvajda
111. Kassa (Cs)
112. Pácin
113. Záhony
114. Albaújnádasd
115. Perény (Cs)
116. Vecsés
117. Pilis
118. Monor
119. Szombathely
120. Szakony
121. Zalaegerszeg
122. Kőszeg
123. Veszprém
124. Kaposvár
125. Muraikeresztúr
126. Szentgotthárd
127. Székesfehérvár
128. Pesthidegkút
129. Pécs
130. Debrecen
131. Balatonboglár
132. Gyékényes
133. Csurgó
134. Berzence
135. Somogyudvarhely
136. Babócsa
137. Barcs
138. Balatonkiliti
139. Zalaber
140. Zalaszentgrót
141. Pilisvörösvár

Lengyel katonai menekülttáborok és egészségügyi intézmények 1939 őszén

Lengyel katonai menekülttáborok Magyarországon

A lengyel követség Váci utcai helyiségeiben szabályszerűen sorozták és osztályozták a menekült katonakorú lengyel férfiakat. A besorozottak az utazáshoz nélkülözhetetlen iratok és pénz átvétele után az ország déli határszéléhez közel fekvő — egyáltalán nem őrzött — polgári táborokba kerültek. Az evakuációnak ebben az el nem hanyagolható mozzanatában a Magyar—Lengyel Menekültügyi Bizottság[7] biztosította a kívánt polgári táborba jutás lehetőségét. A déli menekülttáborokból a magyar—jugoszláv határ átlépésében a terepet kellően ismerő helyi lakosság segédkezett.

A korabeli honvédségi és csendőrségi bizalmas jelentésekből tudjuk, hogy a gyűjtőtáborokban elhelyezett lengyel tisztek és katonák a Váci utca 36. szám alatt levő követségi irodában működő Dembinski tábornoktól, a Katonai Képviselet[8] vezetőjétől kapták a parancsot az evakuálásra. A balatonlellei tábor magyar parancsnoka jelentése szerint „állítólag a magyar és olasz hatóságok hallgatólagos beleegyezésével hamis útlevéllel és vízummal látják el őket, a Franciaországba való továbbutazás céljából..."[9] A hatóságoknak feltűnt, hogy a Budapest—Róma között közlekedő gyorsvonaton naponta, menetrendszerűen 60—80 lengyel hagyta el az országot.[10] A III. hadtestparancsnokság jelentése szerint a Trieszt felé közlekedő gyorsvonaton október 27. és 28-án 86 lengyel katona kísérelte meg az ország elhagyását. A vizsgálat megállapította, hogy az útleveleket a lengyel konzulátus állította ki, és a Franciaországba való kiutazást „szervezett társaság" intézte.[11]

A lengyel katonák evakuációja már 1939. október elején az érdeklődés középpontjába került és sok vitára, magyarázkodásra adott alkalmat. Bartha honvédelmi miniszter szerint a lengyel menekültek fogadásával és a velük szemben kialakított bánásmód tekintetében a katonai hatóságok részéről „elképesztő" különbségek fordultak elő. Az illetékes katonai parancsnokok többsége saját belátása szerint alkalmazta a lengyelekkel kapcsolatos minisztériumi irányelveket. Bartha honvédelmi miniszter október 9-én a HM-ban a hadtestparancsnokoknak tartott értekezleten is szóvá tette, hogy „... a lengyel hadsereg Magyarországra átlépett tagjainak internálására és velük való bánásmódra kiadott intézkedések dacára mindig fordulnak elő esetek, melyek az intézkedések be nem tartását dokumen-

7 A magyarországi lengyel polgári menekültek ügyeit állami részről a BM. Ic. osztálya irányította. A menekültek belső ügyeit a Komitét Obywatelski dla Spraw Opieki nad Uchodzcami Polskimi na Wegrzech — a Lengyel Menekültek Ügyeit Intéző Polgári Bizottság intézete. Rendkívül jelentős szerepet játszott a Magyar—Lengyel Társadalmi Egyesületekből 1939. szeptember közepén megalakult Magyar—Lengyel Menekültügyi Bizottság is, amely társadalmi szervként segítette a lengyeleket.

8 A Magyarországra menekült lengyel fegyveres erők érdekképviseleti szervét a HM. 21. osztályának keretén belül működő, ún. lengyel alosztály, a Przedstawiciel Polskich Zolnierzy Internowanych w Królestwie Wegier jako organ 21. oddzial HM. — a Magyarországon Internált Lengyel Katonai Személyek Képviselete, mint a HM. 21. osztályának szerve elnevezésű hivatal irányította. A Katonai Képviselet első vezetője Stefan Dembinski vezérőrnagy, majd dr. Marian Steifer vezérkari ezredes, végül Aleksander Król mérnökkari alezredes volt.

9 HL. HM. 21—21—3205—504 149/1939. — A pécsi IV. honvéd hadtestparancsnokság jelentése a HM 21. osztálynak.

10 Uo.

11 HL. HM. Eln. 21—21—3552—37 421/1939 — A szombathelyi III. honvéd hadtestparancsnokság jelentése a HM. 21. osztálynak.

tálják..., még mindig tudomásomra jutnak olyan esetek, amelyek arról győznek meg, hogy intézkedéseim nem váltak közkinccsé, nem értettek meg és nem tartatnak mindenütt szigorúan be. Budapesten és környékén még mindig látni magukban jövő-menő, egyenruhát viselő lengyel tiszteket és legénységet..., szükségesnek tartom a hdt. pk-okat a következőkben tájékoztatni: a genfi egyezmény... szigorú betartása az ország elsőrangú érdeke..., az internálás késedelmes végrehajtásában és a feltűnő barátkozásban a lengyel hadsereg tagjaival, szomszédaink a szigorú semlegesség megsértését látják. Hogy ezen, semmivel sem indokolható eljárás külpolitikailag nagyon kényelmetlen helyzetet teremt és kényelmetlen fejlemények kiindulópontja lehet; ezt külön is hangsúlyozom."[12]

A német Külügyminisztérium hamarosan tudomást szerzett a „Magyarország semlegességével össze nem egyeztethető" lengyel akciókról. Erdmannsdorff budapesti német követ 1939. október 14-én jegyzékben tiltakozott a lengyelekkel szemben megnyilvánuló baráti gondoskodás és a hatóságok elnéző magatartása miatt.[13] Csáky a német tiltakozásra adott válaszában biztosította a németeket, hogy a „magyar kormány éppúgy, mint a múltban, a jövőben is mindent meg fog tenni, hogy megakadályozza lengyel katonai személyek távozását Magyarországból".[14] Csáky kategorikusan kijelentette: „Minden olyan hír, mely szerint idegen légió (Franciaországban felállított lengyel egységek — L. I.) számára kiképzés vagy toborozás folyna, teljesen valótlan..." Csáky ugyanakkor kilátásba helyezte a lengyel menekültek őrzésének és ellenőrzésének végső megoldását, egy „nagy koncentrációs tábor" felépítését, viszont beismerte azt is, hogy ez „fináncтechnikai" okokból egyelőre megvalósíthatatlan.[15]

A németek a magyarországi lengyel menekültek miatt nem akarták elmérgesíteni a német—magyar kapcsolatokat, hiszen Magyarország (önkéntes) katonai és gazdasági támogatására Németországnak is szüksége volt. Ezért a német kormány — Magyarország megszállá-

12 HL. HM. 21—21—3107—51 564/1939. — Az I—VIII. honvéd hadtestparancsnokának küldött tájékoztató. Szigorúan bizalmas. 1939. október 2. „Komáromban október hó elején egy lengyel internált csoportot ünnepélyesen fogadtak és csak azután fegyverezték le." A lengyel repülők nagykátai táborában a lengyel rangidős tiszt „... a legközönségesebben szidalmazott és agyonlövéssel fenyegetett meg egy német nemzetiségű (lengyel) internált katonát." Egy altisztet és két lengyel őrvezetőt a német érzelmeik miatt a rangidős lengyel tiszt a magyar táborőrség parancsnokának jelenlétében lefokozott [HL. HM. 21—21—3107—57 419/1939].

13 Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához (továbbiakban — DIMK) 1936—1945. IV. k. Összeállította és sajtó alá rendezte *Juhász Gyula:* Budapest, 1962., 432. számú irat, 563—564. o. — Erdmannsdorff budapesti német követ október 14-én kormánya nevében „tiltakozott néhány olyan eset miatt, amelyek szerinte a — magyar, L. I. — semlegesség megsértését jelentik." A követ nehezményezte, hogy a magyar katonai hatóságok a Magyarországra menekült lengyel tisztek — egy ideig — személyi tulajdonként megtartották oldalfegyverüket, hogy a magyar és a lengyel tisztek között erős barátkozás kezdődött. Erdmannsdorff kiemelten tiltakozott amiatt, hogy a magyar hatóságok elnézik, hogy a budapesti lengyel követség hivatalt létesített abból a célból, hogy a menekültek közül katonákat toborozzon és irányítson Franciaországba.

Neurath volt német külügyminiszter „baráti formában" szintén kifogásolta a lengyelek magyarországi fogadtatását. A prágai főkunzulátusi misszió vezetőjének kijelentette, hogy „Berlinben bizonyos visszatetszést keltett, hogy Magyarország a lengyel tiszteket nem internálta, minél fogva fennáll a veszély, hogy azok a franciaországi légiókhoz átszökhetnek... Berlinben úgy tudják ugyan, hogy a magyar katonai körök kifogástalan magatartást tanúsítottak, de egyes, nem katonai körök viselkedése szerintük nehezen egyeztethető össze a nemzetközi szokásokkal." (DIMK IV. 439. sz. irat, 577. o.)

14 Uo. 577. o.

15 Uo. 578. o.

sáig — megelégedett azzal, hogy időről időre tiltakozott a lengyel menekültek jelenléte, majd számukra biztosított (vagy elnézett) szervezkedési, szökési — vagy éppen letelepedési lehetőségek miatt.[16]

A német tiltakozások homlokterében a lengyel katonakorú férfiak tömeges szökése elleni tiltakozás állott 1939 szeptemberétől 1941 nyaráig. Addig ugyanis a tömeges evakuáció lényegében befejeződött. A budapesti lengyel követség és konzulátus, a Magyar—Lengyel Menekültügyi Bizottság — közel két évig — intézményesen szervezte a lengyelek szökését, amiről a honvédelmi és belügyminisztériumi hatóságok is tudtak.[17]

A Külügyminisztérium vezető tisztviselői közül néhányan tudták, hogy a „lengyel konzulátus nagy számban látja el az itteni internált tiszteket és katonákat polgári útlevéllel és gondoskodik arról, hogy ezek Franciaországba mehessenek." Vörnle október 18-án kérte Orlowski lengyel követet, hogy „ne folytassa lengyel katonák toborozását, illetve Franciaországba való dirigálását, amit különben sem tudnak gyakorlatilag végrehajtani, mert mától kezdve csakis kiutazási vízummal ellátott utasok léphetnek ki a határon".[18]

A HM 21. osztályának november 21-én kiadott rendelete értelmében a katonai személyek kiutazásához „még a budapesti lengyel követség által netalán kiállított útlevél sem lehet érvényes".[19] A lengyel polgári személyek minden további nélkül — érvényes útlevéllel —, tetszés szerint hagyhatták el Magyarország területét. E körülménynek a későbbiekben rendkívüli jelentősége volt. A táborok őrzésének hiánya, vagy felületes megszervezése, s ennek következtében a „szabad evakuáció" október 19-én megszűnt. A szeptember közepétől október közepéig eltelt időszakban a magyar hatóságok megszervezték a lengyel katonai táborok őrzését, a határátkelő állomásokon pedig az útlevél- és vízumkényszert.

A lengyel követség munkájának viszonylagos megnehezítése ideje, 1939. november elejétől a budapesti francia és angol követségeken toboroztak és adtak útleveleket a jelentkezők számára. Ennek következtében az evakuáció zavartalanul folytatódhatott, ezt a német követ sűrű tiltakozásai is bizonyították.[20]

16 HL. HM. 21—15—3107—98 846/1939. [213/Pol—1940]. Szigorúan bizalmas.; HL. HM. 21—21—3107—51 564/1939. Az I.—VIII. hadtestparancsnokának. Állomáshelyeiken. Írásban! Szigorúan bizalmas! 1939. október 2.; HL. HM. 21—21—1307—57 419/1939; HL. HM. 21—15—1307—56293/1939 (pro domo); HL. HM. 21—21—3107 67 078/1939. A nagykanizsai lengyel tábori viszonyokról készített jelentés 1939. december 22.; HL. HM. 21—21—3553—4196/1939.

17 *Antall: József:* i. m. 24—25. o.

18 DIMK IV. 445. sz. irat. 588. o.

19 HL. HM. 21—21—3205—50 419/1939.

20 HL. HM. Eln. 21—21—3552—63 595/1939. — Erdmannsdorff budapesti német követ több ízben tiltakozott a Külügyminisztériumban, mert a magyar hatóságok nem akadályozták meg a lengyeleknek Franciaországba való kiutazását. A német követ panasz tárgyává tette, hogy a francia követség előregyártott útleveleket osztogat a lengyelek között stb. Csáky megígérte Erdmannsdorffnak, hogy megszigorítják az útlevéllel rendelkező menekültek kiutazásának lehetőségét. Csáky biztosította a német követet afelől, hogy „. . . a kormány legjobb szándéka a fogyatékosságok megszüntetése s semmi esetre sem akarja megengedni a német—magyar kapcsolatok megzavarását a lengyel katonai személyek jelenléte miatt (Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933—1944 [továbbiakban — Wilhelmstrasse . . .]. Összeállították és sajtó alá rendezték, a bevezető tanulmányt írták: *Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkovszki Lóránt, Juhász Gyula.* Budapest, 1968. 284. sz. irat, 456—457. o.) Lásd még DIMK IV. k. 432., 433., 437., 440., 445. számú iratokat; HL. HM. Eln. 21—21—3107—57 419/1939.

1939 őszén — a nyomozási jegyzőkönyvek szerint — a lengyel tisztek, „akiknek szabad mozgásra rendőrségi engedélyük volt", dunai hajón kísérelték meg a Jugoszláviába való átjutást. Vallomásukban elmondták, hogy a szökés irányára a rendőrségen kaptak tanácsot.[21] Ez az állítás nyilvánvalóan túlzás, de az tény, hogy a hatóságok általában nem csináltak problémát a lengyelek „szökése" miatt.

A szökésre parancsot kapó lengyel katonák a legkülönfélébb alkalmakat — pl. kimenő, orvosi vizsgálat, istentisztelet — használták fel a kapott parancs végrehajtására. A tornanádaskai táborból kimenőt kapott 20 fő legénység közül 10 megszökött. Ezt követően a táborparancsnok a sorozatos szökések miatt kilátásba helyezte a kimenők beszüntetését. A tábor ellenőrzésére és a panaszok kivizsgálására — 1939. november 29-én — Dembinski tábornok és a HM 21. osztályának képviselője, Körmendi százados Tornanádaskára érkezett. Ekkor Körmendi elrendelte a csoportos kimenők további engedélyezését, mondván: „ha megszöknek, hadd menjenek, majd visszajönnek".[22]

A VII. hadtest parancsnoksága olyan eseteket is jelentett, miszerint egyes táborokban a menekült katonák a csekély számú őrséget „kijátszották" és százas csapatokban szöktek meg a táborból azzal a céllal, hogy a Franciaországban levő lengyel csapatokhoz csatlakozzanak.[23]

A német katonai attasé élénk figyelemmel kísérte a lengyel menekültek magyarországi akcióit. Az evakuációról (összeköttetései révén) többnyire megbízható értesülései voltak. Így érthető, hogy a VKF D/2. osztályán (is) megdöbbenést okozott az a (különben helyálló) hír, hogy a német katonai attasénak biztos tudomása van arról, hogy az egri lengyel katonai menekülttáborban „... az internáltak körében titkos szervezkedés folyik, amelynek célja lengyel légió alakítása és a Franciaországba való szökés ...".[24]

Dembinski tábornok rendelete értelmében a katonai menekülttáborokban a szökésre kijelölteknek fényképet kellett csináltatni. Ezeket összegyűjtötték, majd Budapesten a lengyel, angol, francia követségeken útleveleket állítottak ki a fényképtulajdonosok részére. Ezt követően parancsot kaptak a szökésre. A táborból eltávozott lengyelek útja Budapestre vezetett, ahol átvették okmányaikat. A Magyar—Lengyel Menekültügyi Bizottság által kiállított igazolványokkal, mint polgári menekülteket az ország déli részében levő polgári táborba irányították. A szökéseket kivizsgáló okmányok egybehangzó véleménye szerint a tömeges lengyel szökések azért lehetségesek, mert a „civil internáltak ellenőrzés alatt nem állnak, szabadon mozog-

21 HL. HM. Eln. 21—21—3552—45 587/1939.
22 HL. HM. Eln. 21—21—3205—512 996/1939.
23 HL. HM. Eln. 21—21—3127—48 966/1939. — A VII. honvéd hadtestparancsnokság parancsnokának távirati jelentése a HM. 21. osztályának.
24 HL. HM. Eln. 21—21—3107—56 293/1939. — Kiadvány az m. kir. VII. honvéd hadtestparancsnokságnak, Miskolc. Szigorúan bizalmas. 1939. október 31.; HL. HM. Eln. 21—21—3107—56 293/1939. (pro domo).

hatnak és akkor szöknek meg, amikor akarnak".[25] Előfordult, hogy Barcs községben levő polgári menekültek közül naponta 20—30 távozott Jugoszláviába, „másnap 30—40 érkezett a szomszédos községekből",[26] akik rendszerint jelentkezés nélkül foglalták el a megszököttek helyeit. A lengyelek nagy része Barcs közelében a Dráván és a barcsi vasútállomáson keresztül haladó vonatokon, Somogyudvarhely és Berzence községek határában „száraz lábbal" lépte át a magyar—jugoszláv határt.[27]

A szökések lebonyolítását a budapesti lengyel követség azzal igyekezett megkönnyíteni, hogy Emisarski ezredes, katonai attasé az internált lengyel tiszteket a katonai szolgálatból elbocsátotta és erről számukra igazolványt állított ki. Ez értelemszerűen polgári állományba kerülést is jelentett, ami biztosította a gyors és eredményes szökést. A magyar katonai hatóságok tiltakoztak a követség eljárása ellen, félve atól, hogy az esetleg „külpolitikai bonyodalmakra is vezethet", és azt a látszatot kelthetné, hogy a lengyel követség önálló hatáskörben rendelkezhet a lengyel hadsereg Magyarországon internált tagjai felett.[28]

Azok a lengyel katonák és katonakorú polgári személyek, akik önként, vagy parancsra Magyarország elhagyására készülődtek, nem érthették, hogy a hatóságok, miért korlátozták, illetve szüntették meg az ország szabad elhagyásának lehetőségét. A magyar táborparancsnokok többsége megmagyarázta a rendelkezés okait, kérve a lengyel parancsnokokat, hogy a lengyel legénységet fegyelmezzék, foglalkoztassák s ne szervezzenek „látványos akciókat".[29] A jóindulatú figyelmeztetésre annál is inkább szükség volt, mert több esetben — szerencsére csak néhány táborban — tragikus események is bekövetkeztek. A VIII. hadtestparancsnokság területén levő tornanádaskai lengyel katonai menekülttáborban 1939. október 28-án a lengyel katonák — a szökési kísérlet közben elfogott bajtársaikat ki akarták szabadítani, ezért megtámadták a magyar táborőrséget. Az őrség fegyverhasználata következtében egy lengyel katona meghalt.[30] A nagy visszatetszést kiváltott „tornanádaskai eset" néhány nap múlva — hasonló okok miatt — megismétlődött. Az érsekújvári lengyel

25 HL. HM. Eln. 21—21—3552—1940. — A IV. honvéd hadtestparancsnokság 931. számú távirata a Honvédelmi Minisztériumnak; Somogy megyei Levéltár (továbbiakban SmL). Főispáni iratok. 9/9/—1940. — A tabi járás főszolgabírájának jelentése. Kenderessy főszolgabíró a táborok létszámának alakulásával kapcsolatban megjegyezte jelentésében, hogy „pontos létszámot a menekültekről a leglelkiismeretesebb munka mellett sem lehet megállapítani, mert az állandó szökésekkel és az újabb igénylések következtében történő nap-nap melletti utalásokkal a szám egyik napról a másikra hol esik, hol pedig emelkedik".

26 HL. HM. Eln. 21—21—3553—4168/1940. — A BM csendőrnyomozó osztály megfigyelési jelentése.

27 Uo.; Lásd még *Maros László:* Hadifogoly szöktetés a németek háta mögött. Új Magyarország. 1945. október 9. — A szökés egyik bevált módja volt, hogy a Magyar—Lengyel Menekültügyi Bizottság által kiadott igazolványokkal az evakuálásra parancsot kapók Budapestre utaztak. A kezdeti időben — 1939. szeptember—október — a lengyel követség Váci utca 36. szám alatti helyiségeiben szabályos sorozó bizottság működött. „A katonai szolgálatra alkalmas menekültek és a politikailag veszélyezettek itt civil ruhát kaphattak és olyan iratokat, amelyekkel polgári menekülttáborokba kerülhettek. Ezek a menekülttáborok voltak a déli határszél vonalában és innen a szökés nem okozott nagyobb problémát..."

28 HL. HM. Eln. 21—21—3554—9365/1940.

29 HL. HM. Eln. 21—21—3205—512 996/1939.

30 HL. HM. Eln. 21—21—3127—57 727/1939.

táborban „november 4-én este 19 óra 30 perckor az internált lengyel legénység közül mintegy 200 fő megrohamozta a tábor hátsó kapuját, azt kitörték, hogy megszökjenek".[31] Az őrség a lengyelek közé lőtt, több sebesülést okozva. A tábor elhagyását megkísérlők egy része — látva a fegyverhasználatot — visszatért a táborba, többségük azonban megszökött.

A szökések, az esetenkénti megtorlások ellenére, tovább folytatódtak. 1939. december 12-én Tahitótfalunál a csónakon szökő lengyelekre a csendőrség rálőtt, a fegyverhasználat következtében a magyar csónakos életét vesztette.[32] A csónakosról kiderült, hogy rendszeresen szöktetett lengyeleket Budapestre. A szökések a tél beálltával sem szüneteltek. A rajkai internálótáborból pl. naponta átlag 15—40 lengyel katona szökött meg.[33]

A csoportos szökések, a magyar őrlegénységgel szembeni kollektív fellépés, a honvédség „jóhírét és becsületét" féltő magyar tisztek beadványai a lengyel katonák evakuációjára terelték a figyelmet. A HM 21. osztálya kénytelen volt megállapítani, hogy a lengyel követség által szervezett, angol, francia útlevelekkel végrehajtott szökések „október második felétől kezdtek szemérmetlenül nagy arányúak lenni, úgy, hogy az őrség szigorítása és határzár elrendelése vált szükségessé".[34] Az evakuációban résztvevők kellő számú hivatalos útlevél hiányában zömmel eddig is illegális úton lépték át a magyar—jugoszláv határt, de 1939. októberét követően csak az illegális határátlépésre volt lehetőség.

A november 21-én kiadott BM rendelet értelmében a katonai személyeknek — érvényes útlevél birtokában — ugyanakkor megengedték a továbbutazást. A lengyel követség e sajátos helyzetben „polgáriasította" a katonákat és tiszteket. A katonai személyek polgári igazolványt kaptak, s mint ilyenek jóval kedvezőbb helyzetbe kerültek. Őrizetlen polgári táborban, bérlőként polgári házaknál lakhattak, szabadon közlekedhettek, lényegében bármikor megszökhettek.

Az evakuációban 1939. november 21-től kezdődően minőségi és mennyiségi változás állott be. Az evakuációt közvetlenül, vagy közvetett úton segítő magyar hatóságok és a lengyel megbízottak előtt egyaránt világossá vált, hogy a németek nem elégedtek meg formális diplomáciai tiltakozásokkal, hanem erőteljes nyomást fognak gyakorolni a magyar kormányra a lengyel katonák evakuációjának meggátlása céljából. Ezért az evakuáció ütemét meg kellett gyorsítani.

31 HL. HM. Eln. 21—21—3553—1939. — Az érsekújvári katonai (lengyel) internáló táborparancsnokság jelentése a III. honvéd hadtestparancsnokságnak. Természetesen tudunk az említettekkel ellentétes esetekről is. A kakucsi lengyel katonai tábor magyar parancsnoka — Kondorossy István hadnagy — a parancsnoksága alá tartozó őrlegénységet arra oktatta, hogy „... a lőfegyverüket még akkor se használják, ha ő erre történetesen fenyegetésképpen parancsot ad." [HL. HM. Eln. 21—21—3552—2837/1940. január 18.; HL. HM. Eln. 21—21—2977—408 595/1940. A m. kir. budapesti I. honvéd hadtest ügyészségének átirata a HM. 21. osztályához. 1940. február 23.]

32 HL. HM. Eln. 21—21—2553—2839/1940. — A nógrádverőcei katonai (lengyel) internáló táborparancsnokság jelentése a HM. 21. osztályának.

33 HL. HM. Eln. 21—21—3552—949/1940.

34 HL. HM. Eln. 21—21—3552—944/1940.; HL. HM. Eln. 21—21—3205—504 129/1940.; DIMK IV. 440. sz. irat. 588. o.

A magyar társadalmi szervek, a Lengyel Katonai Képviselet a titkos — de tömeges — csempészés módszeréhez folyamodott. A Katonai Képviselet előre meghatározta, hogy a szökésre parancsot kapott katonák hol, mikor gyülekezzenek.[35] A közös összefogásnak köszönhető, hogy rövid időn belül, 1940. nyaráig, 50 ezer lengyel katona és katonakorú lengyel menekült hagyhatta el az országot. A nagycenki lengyel gyűjtőtáborból — 1940. január elején — történt tömeges szökéseket kivizsgáló jegyzőkönyv szerint a lengyeleket „... ponyvával letakart autóval, állítólag honvéd egyenruhába öltözött magyar szakaszvezető mint soffőr..."[36] szállította Budapestre. A vizsgálat során kiderült, hogy a szökéseket egy Sas Tatomér nevő lengyel százados szervezte meg Dembinski tábornok utasítására. A nagycenki akcióval egyidőben, január 15-én a kiscenki lengyel táborból is tömeges szökést hajtottak végre. Az istentiszteletre menők közül 30 személy szökött meg. A lengyelek a közeli Ikva menti erdőben gyülekeztek, majd egy Budapestről — erre az időre odarendelt — ponyvával letakart teherautóval Budapestre utaztak.[37]

Lugossy József, az m. kir. I/5. lengyel műszaki munkásszázad „K" tisztje jelentésében beszámolt arról, hogy 1940. január 8-án a váci táborból 24 lengyel katona megszökött. A nyomozás során megállapították, hogy a szökéshez Farkas Ferencné váci mosónő nyújtott segítséget. Ő szervezte be a szökéshez szükséges polgári ruhákat, és a lengyelek által írt leveleket személyesen postázta, hogy ne juthasson az ellenőrző közegek tudomására.[38] A határátlépésben a határmenti falvak népe — mint csónakosok és vezetők — segítették a lengyel menekülteket.[39] A lakosság pozitív és megértő magatartása igen jelentős volt, mert ruhaszerzés és bújtatás, ideiglenes illegális szállás biztosítása nélkül a tömeges szökés végrehajtása nehézségekbe ütközött volna.

A szöktetésnek számtalan módját alkalmazták. A jelentések szerint „Murakeresztúrnál a magyar vasúti hatóságokkal egyetértésben teher- és szeneskocsikon szállítják át a határon a lengyeleket..."[40]

Az evakuáció egyik utolsó magyarországi állomása Nagykanizsa volt. A nagykanizsai táborparancsnok szerint a szökések azért folytatódnak zökkenőmentesen, mert „a polgári táborokat a polgári ható-

35 HL. HM. Eln. 21—21—3554—13 511/1940. — A szökésre parancsot kapó katonák Budapestre utaztak további információkért. A Kossuth Lajos utca és a Vilmos császár úton levő illegálisan bérelt lakásokban helyezték el őket. Budapesten iratokat, pénzt és útmutatást kaptak a szökés útvonalára és végcéljáit illetően.

36 HL. HM. Eln. 21—21—3553—4175/1940. — A nagycenki lengyel katonai gyűjtőtáborban felvett nyomozati jegyzőkönyv. 1940. január 15.

37 HL. HM. Eln. 21—21—3553—4175/1940. — A kiscenki katonai (lengyel) internálótáborban a szökésekről felvett jegyzőkönyv. 1941. január 15.; *Maros László:* Magyarország 50 000 menekült lengyel katonát szöktetett át a szövetséges hatalmak afrikai, olaszországi hadseregéhez. Dr. Antall József államtitkár nyilatkozata. Új Magyarország. 1945. október 2.; HL. HM. Eln. 21—21—3553—3171/1940. — A Dembinskinek küldött levél tartalmában és fogalmazásában egyaránt figyelemre méltó: „Méltóságos Dembinski István lengyel tábornok Úrnak, Budapest. Tudomásomra jutott, hogy Sas Tatomér lengyel internált százados, ki Nagycenken volt internálva, f. év január elején engedéllyel Budapesten járt és Tábornok úrral tárgyalt. Nevezett százados Nagycenkre történt visszautazása után 2 tiszttel és 130 fő legénységgel előre megszervezett szökést hajtott végre akként, hogy a szökő csoportért Budapestről küldtek teherautókat..."

38. HL. HM. Eln. 21—21—4387—2764/1940.

39 HL. HM. Eln. 21—21—5353—2840/1940.

40 HL. HM. Eln. 21—21—67 078/1939.

ságok alig-alig tudják ellenőrizni".[41] A táborparancsnok továbbá leírta, hogy 1940. január 22-én 12 polgári és 32 katonai állományú egyén Jugoszláviába szökött. Zágrábban elfogták őket és visszatoloncolták Magyarországra. Ilyen esetekben a menekültek katonai mivoltukat letagadva polgári táborban, mint polgári menekültek jelentkeztek. Ez esetben, „ha akarnának órákon, vagy napokon belül ismét megszökhetnek... Amennyiben a polgári táborokból az internáltak minden legkisebb fenyítés nélkül úgy szökhetnek meg, ahogy akarnak — mint ahogy az a gyakorlatban van — ..., a szökések megakadályozását végrehajtani lehetetlen. De ez az eljárás elkedvetleníti a csendőrséget, a határőrséget és egyéb közbiztonsági szerveket is, ha látják, hogy azokat, akiket fáradságos munkával sikerült a táborba már másodszor is visszahozni, senki, semmi fenyítésben nem részesíti".[42]

A korabeli forrásokból egyértelműen arra következtethetünk, hogy a közigazgatási és az illetékes katonai hatóságok igen sok esetben külön-külön, egymás tájékoztatása, sőt tudta nélkül intézték a lengyel menekültek ügyeit, telepítettek, vagy költöztettek el lengyel táborokat. Barcs község határában lebonyolódó lengyel szökések miatt 1940 elején a pécsi IV. hadtest parancsnoksága vizsgálatot folytatott. A hadtestparancsnokság képviselője érintkezésbe lépett a Somogy megyei alispáni hivatallal, ahol Csajdi szolgabíró alispáni titkár kijelentette: az alispánnak nincs tudomása arról, hogy Barcs községben lengyel menekülttábor van, éppen ezért a szökésekkel kapcsolatban felvilágosítást sem tud adni. A katonai nyomozók ezt követően a barcsi járás főszolgabírájához fordultak, aki aztán tájékoztatta a nyomozókat arról, hogy Barcson „... október végén, november elején belügyminisztériumi engedéllyel" a Magyar—Lengyel Menekültügyi Bizottság létesített lengyel polgári menekülttábort. A vizsgálati jelentés külön hangsúlyozta, hogy a barcsi szökéseket a „... Korona Szállóban székelő Dobor (nevű) lengyel menekült készíti elő, tehát az eddigi megállapítások szerint is a civil internáltak ellenőrzés alatt nem állanak, szabadon mozoghatnak és akkor szökhetnek meg, amikor akarnak. Nem áll tehát fenn azaz állítás, miszerint a szóban forgó rendszeres lengyel szöktetés a katonai »határ hatóságok« tudtával történne, ellenkezőleg..., a szökések meggátlására irányuló tevékenységet folytatom, eredménye azonban csak akkor lehet, ha a közigazgatási hatóságok... nem helyeznek — min-

41 HL. HM. Eln. 21—21—3977—419 843/1940. — A nagykanizsai katonai (lengyel) gyűjtőtábor parancsnokának 1940. február 17-i jelentése a szombathelyi III. honvéd hadtestparancsnokságnak.

42 Uo. Lásd még a zalai és somogyi „szöktető" hálózattal kapcsolatban HL. HM. Eln. 21—21—3978—467 972/1940. július 13.; HL. HM. Eln. 21—21—3553—67 078/1940. — A nagykanizsai evakuációs központ lengyel parancsnoka Simanski alezredes és Nawojski hadnagy volt [HL. HM. Eln. 21—21—5353—2840/1940.]; *Maros László:* Hadifogoly szöktetés a németek háta mögött. Új Magyarország, 1945. október 9.; Új Magyarország 1945. október 2.; HL. HM. Eln. 21—21—4168/1940. — A csendőrnyomozók jelentése szerint az érvényes útlevéllel rendelkezők a Budapest—Eszék, Budapest—Gyékényes útvonalon vasúton utaztak Jugoszláviába, míg „az útiokmányokkal nem rendelkező lengyeleket Nagykanizsa felé irányítják..."

den értesítés nélkül — a közvetlen határterületre őrizetlen és nem is őrizhető (!) lengyel menekülteket . . .".[43]

Az evakuációban a hatóságok megértő és segítő állásfoglalása volt a döntő. A BM IX. osztály vezetőjének — dr. Antall Józsefnek — minisztere mindenkori tudtával és beleegyezésével módjában állott az evakuáció minden eszközzel való segítése, a rendőrség, csendőrség és egyéb közigazgatási közegek megfelelő beállítása és nem utolsó sorban jelentős anyagi és erkölcsi segítség igénybevétele is.

Az evakuáció ütemének meggyorsítását 1940 elején egyrészt az indokolta, hogy minden pillanatban várható volt a német kormány demarche, másrészt a menekülttáborokban januárban nagyfokú nyugtalanság volt tapasztalható Lengyelország jövőjét illetően. A lengyelek között elterjedt annak a híre, hogy tavasszal a francia—német arcvonalon egy nagyarányú offenzíva kezdődik. „Az offenzíva után majd béketárgyalások kezdődnek. — A béketárgyalásokon pedig nekik — a lengyeleknek — is van hozzászólásuk." Ez pedig csak akkor lehet eredményes, ha a lengyelek egy megfelelő hadsereggel rendelkeznek. Ebből kiindulva „. . . köteleségüknek tartják a szökésekkel előmozdítani"[44] az új Lengyelország megteremtését. A szökések kampányszerű megszervezésére Dembinski tábornok az egyes lengyel táborok élére — hatáskörét túllépve —, a hadtestparancsnokságok lengyel összekötő tisztjeiket megkérdezése nélkül, a legbátrabb tiszteket nevezte ki.[45] Az ennek következtében megnövekedett szökéseket a táborparancsnokok Dembinski túlságosan széles körű hatáskörével hozták összefüggésbe.

A HM január 9-én átiratban értesítette a Külügyminisztériumot, „hogy a szökések kezdenek oly szemérmetlenül növekedni, mint múlt év októberében volt".[46] A szökések folytatódása esetén a katonai hatóságok a legszigorúbb rendszabályok alkalmazását helyezték kilátásba, „aminek az összes internáltra nézve kellemetlen következményei lesznek".[47] A kilátásba helyezett hatósági retorzió alkalmazására azonban nem került sor.

Az érsekújvári lengyel tábor rangidős tisztje tudni vélte, hogy a Honvédelmi Minisztériumban az internált lengyel katonák és tisztek szökését hallgatólagosan jóváhagyták és tudtak arról, hogy a lengyel katonai és polgári menekülttáborokból naponta átlag mintegy 100—150 fő lengyel érkezik meg Franciaországba.[48]

43 HL. HM. Eln. 21—21—3107—98 846/1940. — A pécsi IV. hadtestparancsnokság 2 1/1 1130 sz. felderítő (távirati) jelentése a HM. 21. osztályának. 1940. január 5. (HM. Eln. 931.)

44 HL. HM. Eln. 21—21—3553—4174/1940. Schleifer ezredes a sárvári lengyel internáló tábor parancsnokának jelentése a szombathelyi III. honvéd hadtestparancsnokság Lengyel Internáltak Ügyosztályának.

45 HL. HM. Eln. 21—21—3553—7084/1940.

46 HL. HM. Eln. 21—21—3553—2805/1940.

47 Uo.

48 HL. HM. Eln. 21—21—2805/1940. — Az érsekújvári m. kir. katonai (lengyel) internáló táborparancsnokság jelentése a HM. 21. osztályának. Az érsekújvári táborparancsnokság több információból arra a következtetésre jutott, hogy a lengyel tisztek újabb szökési akciókat készítettek elő. A táborparancsnokságot megerősítette ebben a tábor rangidős lengyel tisztje is — Braglewicz Tadeusz alezredes —, aki bizalmas formában kihangsúlyozta, hogy a „Honvédelmi Minisztériumban az internált lengyel legénység szökését hallgatólagosan jóváhagyják és, hogy átlag naponta a magyar internáló táborokból mintegy 100—150 fő érkezik meg a francia frontra". Braglewicz alezredes azt is kijelentette, hogy „a szökéseket központilag szervezik és irányítják, a lengyel tisztek és altisztek a szökésre parancsot és hozzá anyagi eszközöket kapnak."

Dembinski tábornok 1940 tavaszán javaslatot tett néhány tábor és a nagyszámú legénység áthelyezésére. A HM 21. osztálya feltételezte, hogy a lengyel tiszteknek és legénységnek Budapestre, vagy a déli határszél felé való tömörülése és az abból adódó állandó nagyarányú mozgásoknak az a célja, hogy az áthelyezettek 90%-a a tábort elhagyva útközben megszökik és az új táborokat nem éri el. A menekültek ügyeivel foglalkozó hatóságok a Katonai Képviselet megélénkült munkájából arra következtettek, hogy a lengyelek 1940 tavaszára „újból nagyarányú szöktetéseket készítenek elő — amely német részről nemcsak újabb intervenciókat válthat ki, hanem erősebb rendszabályokat is kihívhat".[49]

A hadtestparancsnokságokhoz kiküldött rendelkezéssel mérsékelni akarták a nagyarányú lengyel előkészületeket. A táborokban levő lengyel rangidős tiszteknek a Dembinski irodájával való korlátlan és ellenőrzésmentes összeköttetését megszüntették. A rangidős tisztek hatáskörét úgy szabályozták, hogy működési körük a táboron belüli ügyekre — tisztek és a legénység foglalkoztatása, tisztaság, fegyelem, kulturális élet stb. — korlátozták. Ugyanakkor figyelmeztették a táborok magyar parancsnokait, hogy a lengyel tisztek hatáskörcsökkenése nem jelenti, hogy a „magasabb rendfokozatú lengy.(el) tiszteknek a kellő tisztelet meg ne adassék".[50]

Voltak olyan elképzelések is, miszerint a szökések automatikusan megszűnnének, ha a déli menekülttáborokat az ország belsejébe helyeznék át.[51] A helyi közigazgatási vezetők határozottan tiltakoztak minden olyan terv ellen, amely esetleg a területükön levő táborok feloszlását, vagy áthelyezését irányozta elő. Barcs járás főszolgabírája aggályait megindokolva rámutatott arra, hogy a menekültek számára kifizetett „napi 2 pengő ellátási díjból a járás lakossága havonta közel 50 000 pengő nem várt jövedelemhez jutott, ezáltal az elég súlyos anyagi viszonyokkal küzdő határszéli magyar lakosság sorsán történt könnyítés".[52] A hatóságoknak kapóra jött, hogy a vidéki közigazgatási vezetők — ha anyagi szempontból is, de ragaszkodtak a menekültekhez. A zsoldfizetés és a rendszeres szökésekből adódó állandó komplikációk — nem volt fix létszám — arra késztették a főszolgabírói hivatalokat, hogy a tábor létszámát a segély kifizetése közötti időben fiktív módon állapítsák meg. Ezzel lényegében önmaguk tették mindenki más számára áttekinthetetlenné a menekültek országon belüli mozgását és tényleges létszámát.

A szökések megszüntetésének másik változata szerint a csendőrök és a személyzet létszámának növelése a lengyelek szökését „majdnem teljesen" megszüntetné.[53] A HM 21. osztály véleménye szerint a csendőrség létszámának növelése „legfeljebb megnehezí-

49 HL. HM. Eln. 21—21—3977—425 378/1940

50 HL. HM. Eln. 21—21—3553—5890/1940. — A Honvédelmi Minisztériumnak a hadtestparancsnoknágokhoz kiadott rendelkezés tervezete. 1940. március 18.

51 HL. HM. Eln. 21—21—3554—11 121/1940.

52 HL. HM. Eln. 21—21—3558—53 164/1940. — Eger város polgármesterének levele Werth Herik vezérkari főnöknek; OL. BM. Alt. K. 150. IX—9—4013—6700/1939. — A tabi járás főszolgabírójának utasítása a járás közigazgatási tisztviselői számára.

53 HL. HM. Eln. 21—21—3553—4196/1940.

tené és talán csökkentené, de nem akadályozná meg a szökéseket. Mivel már más intézkedések történtek — komoly intelem az internáltakhoz és a szökések szervezőihez, amelynek hatása máris tapasztalható —, az őrsök megerősítése nem látszik szükségesnek."[54]

A jugoszláv követség 1940. április 1-én jegyzékben fordult a külügyminiszterhez, amelyben felhívta a magyar hatóságok figyelmét rá, hogy „Magyarországról Jugoszláviába átszökő lengyelek száma napról napra növekszik, aminek okául a magyar hatóságok nem megfelelő szigorú ellenőrzését és eljárását állapítják meg."[55]

Az ismételt figyelmeztetések hatására a HM 21. osztályában újra megfogalmazták azt a tényt, hogy Magyarországról Jugoszlávián át Franciaországba irányuló szökéseket a budapesti lengyel konzulátus szervezi és céljaira a Magyar—Lengyel Menekültügyi Bizottságot és egyéb magyarországi lengyeleket segítő szervezeteket is felhasználja. Az információkat összevetve leszögezték: „... amíg ezen szervezeteknek működési engedélyük van és amíg a lengyel férfiak utazása meg nem tiltatik, a szökések száma minden más ellenintézkedés ellenére csak növekedni fog."[56]

A lengyel menekültek szökését szervező lengyel követség és konzulátus, Dembinski katonai irodájának működése ország-világ előtt nyilvánvalóvá vált. Áprilistól mindezeket sem eltitkolni, sem félremagyarázni nem lehetett. Dembinski tábornok több ízben tagadta ugyan, hogy egyik szellemi irányítója és szervezője lenne a szökéseknek, ennek ellenére a HM 21. osztálya arra a következtetésre jutott: „... a gyanú annyira alapos, hogy az osztály véleménye szerint működésüket be kell szüntetni".[57] Ennek értelmében felszólították Dembinski tábornokot, hogy 48 órán belül katonai irodájának beosztottaival együtt a Budapest-pasaréti lengyel katonai gyűjtőtáborba vonuljon be.

Dembinski Váci utcai irodájának beszüntetése ellenére az evakuáció meggyorsult. A világháború eseményei arra késztették a lengyel menekültek vezetőit, hogy Európa lángba borulása előtt létrehozzák az emigráns lengyel hadsereget és annak létszámát szüntelenül növeljék.

A magyarországi lengyel menekültek aggódva figyelték az északeurópai hadműveletek alakulását. A bizonytalanság, a nyugtalanság növekedése a szökésekben mutatkozott meg. A mosonmagyaróvári táborból május 3-tól kezdődően a hónap végéig 12 tiszt és 263 fő

54 HL. HM. Eln. 21—21—3553—5890/1940. (HL. HM. Eln. 21—21—3553—4196/1940.)
55 HL. HM. Eln. 21—21—3554—13 493/1940.
56 HL. HM. Eln. 21—21—3554—13 504/1940. HL. HM. Eln. 21—21—3554—13 493/1940. HL. HM. Eln. 21—21—3555—19 570/1940. — A lengyel katonák evakuációjának szervezése tekintetében érdekes adalékot szolgáltat Rakovszky tábornok jelentése: „A Budapesten még mindig működő, úgynevezett lengyel katonai attache az internáltaknak »lengyel« zsoldot fizet. Ezt a zsoldfizetést nem a létszámnak megfelelően hajtják végre, hanem a zsoldfizetéssel, illetve zsold nemfizetéssel gyakorolnak nyomást az internáltakra a szökéseket illetően." A jelentés beszámol arról, hogy amennyiben a szökésre kijelölt katona nem hajtja végre a Magyarország elhagyására felszólító parancsot, azaz nem szökik meg, abban az esetben nem kap többé zsoldot és a „... franciaországi, úgynevezett lengyel kormány értesítést kap, hogy az illetőt »fekete listára« tegye." [L. HM. Eln. 21—21—3978—460 419/1940. Az I. budapesti hadtestparancsnokság (16 429. sz. ko/I. men. — 1940.) intézkedési javaslata a lengyel internáltak szökései tárgyában Budapest, 1940. június 15.]
57 HL. HM. Eln. 21—21—3553—4175/1940.

legénység szökött meg.[58] A III. hadtest parancsnoka, Pekle tábornok május 4-i jelentésében megállapította, hogy a „lengyel internált legénység — sőt tisztek között is a szökések mind gyakrabban és tömegesebben fordulnak elő..., a petlend-pusztai gyűjtőtáborból 9 nap alatt 167 fő internált szökött meg."[59]

A lengyel emigráns kormány képviselői a nyugati rádióadókon keresztül 1940. május 4-én felszólították a magyarországi menekülteket, hogy hagyják el Magyarországot, mert a jugoszláv határon való átjutás kedvező lehetőségként kínálkozik.[60] A felhívás hatására — a nagykanizsai táborparancsnok jelentése szerint — csupán Nagykanizsáról május 5-én éjjel „7 lengyel tiszt és 25 legénységi állományú egyén megszökött".[61]

Az angol—francia csapatok által végrehajtott norvégiai hadműveletek sikertelensége, a német alakulatok gyors győzelme vegyes nyugtalanságot keltett országszerte, s ez fokozott mértékben átterjedt a lengyel menekültekre is. A sárvári táborparancsnok jelentése szerint a lengyelek a magyar lakosok között „izgattak" és azt híresztelték, hogy „Hitler Magyarországot is agyon fogja nyomni".[62] A menekültek látva az események gyors alakulását, úgy ítélték meg a helyzetet, hogy a német hadsereg Magyarországot is megtámadhatja, amennyiben Hitler érdekei azt megkívánják. A lengyelek az esetleges német fogságot mindenáron el akarván kerülni, meggyorsították szökési akcióikat. Ez magyarázza, hogy a sárvári táborból május 8-án és 9-én 223 tiszt és katona szökött meg. Nyilvánvaló, hogy a belügyi hatóságok — egyes vezetőinek — „mulasztása" és tudta nélkül a szökések nem fordulhattak volna elő, s nem ölthettek volna tömeges méreteket.[63]

A lengyel emigráció vezetői az angol—francia hadsereg „tétlensége" ellenére bíztak nyugati szövetségeseikben — különösen Franciaországban. Az emigráns lengyel kormány, a szervezkedő lengyel hadsereg a francia kormány oltalma alatt tevékenykedett. 1940 májusa azonban keserű csalódást okozott a lengyeleknek. A Franciaországhoz fűződő remények május 10-én szertefoszlottak. A német hadsereg a Benelux államok megtámadásával egyidőben szárazföldön és a levegőben totális támadást indított Franciaország ellen. Az ún. „furcsa háború" befejeződött, helyette a valóságos háború, a nyugati szövetségesek részéről a létért való küzdelem kezdődött meg.[64]

Az evakuációban 1940. május 10-e után változás következett be. Míg azelőtt Franciaország volt a végcél, a francia összeomlás után Cypruson, illetőleg a francia csapatok megszállta Szíria területén gyülekeztek a lengyelek.[65]

58 HL. HM. Eln. 21—21—3556—29 116/1940.
59 HL. HM. Eln. 21—21—3556—27 911/1940.
60 HL. HM. Eln. 21—21—3556—23 707/1940.
61 Uo.
62 HL. HM. Eln. 21—21—3556—27 911/1940.
63 Uo.
64 *Roberto Battaglia:* A második világháború. Budapest, 1966., 74—75. o.
65 HL. HM. Eln. 21—21—3558—56 324/1940. — A nagykanizsai m. kir. katonai (lengyel) internáló táborparancsnokság jelentése. Jegyzőkönyv 1940. június 22.

A németek gyors észak-európai és franciaországi sikerei azt a látszatot keltették, hogy a német csapatok európai győzelme csak rövid idő kérdése. A magyar uralkodó osztály a kül- és belpolitikát is aszerint kívánta átalakítani. Az uralkodó osztály elvakult németbarát része elérkezettnek látta az időt rá, hogy Magyarországot végleg Hitler szekeréhez kösse. A kormánypárt Imrédi köré csoportosuló része a Teleki-kormányt azzal vádolta, hogy nem folytat egyértelmű és megbízható németbarát politikát.[66] A szélsőjobboldal elégedetlen volt a hivatalos külpolitikával annak ellenére, hogy Horthy elismeréssel nyugtázta a németek norvégiai „eredményeit", Teleki ugyanebben az időben „. . . a belpolitikai gyeplőket az eddigieknél szorosabbra fogta . . ."[67], s május 20-án írt levelében arról biztosította Hitlert, hogy „Nemzeti feladatainkat továbbra is a tengelyhatalmak érdekeivel összeegyeztetve akarjuk megoldani".[68]

A katonai vezetés fokozatos erősödésével a lengyel menekültek mozgási szabadságának csökkentése, a szökések megakadályozásának követelése a hadtestparancsnokságok részéről is egyre gyakoribbá vált. A budapesti hadtestparancsnokság kifogásolta, hogy a Budapesten működő lengyel katonai attasé a menekülteknek ún. „lengyel zsoldot" fizet, továbbra is szervezi és irányítja a szökéseket. Felhívta a HM figyelmét, hogy az emigráns lengyel kormány budapesti képviselőjén keresztül a „magyar állam és a fegyverbaráti viszonyban levő államok terhére" Magyarország határain belül ártalmas politikát folytat.[69]

A katonai vezetés aktivitása érezhető nyugtalanságot keltett a lengyel menekültek között. A kaposvári lengyel katonai gyűjtőtáborból június 25-én 58 fő katona megszökött. A szökések máshol is gyakoriak voltak. Kiscenk környékén 2 napos harcászati gyakorlat volt, amely alkalomból a tüzérség élessel lőtt és ebből az internáltak arra következtettek, hogy „már mi is cselekvően beléptünk a háborúba és emiatt ők (a lengyel menekültek — L. I.) nem internáltak, hanem hadifoglyok lesznek."[70]

Baló ezredes a HM 21. osztályának vezetője a HM-be érkező német tiltakozások hatására a Külügyminisztériumnak levélben jelezte, hogy a lengyelek tömeges szökésének megakadályozására lépéseket kívánnak tenni. „. . . a Küm úr figyelme felhivatott arra, hogy a lengyel internáltak tömeges szökéseit a budapesti lengyel követség és konzulátus szervezi és készíti elő. A Küm úrral egyben közöltetett, hogy ha a szökések tovább is folynak, a legszigorúbb rendszabályok fognak az internáltak ellen életbe léptetni."[71]

66 Wilhelmstrasse . . . 320. sz. irat 4/91. o.
67 Wilhelmstrasse . . . 311., 312. sz irat, 480—481. o.
68 Wilhelmstrasse . . . 318. sz. irat, 488. o. Vö.: Horthy Miklós titkos iratai. Budapest, 1962., 47. sz. irat. 220. o.
69 HL. HM. Eln. 21—21—3978—460 419/1940. — A budapesti I. honvéd hadtestparancsnokság jelentése a HM. 21. osztályának 1940. július 15.
70 HL. HM. Eln. 21—21—3556—34 614/1940. — A kapuvári m. kir. katonai (lengyel) táborparancsnokság jelentése a szombathelyi III. honvéd hadtestparancsnokságnak.
71 HL. HM. Eln. 21—21—3553—2805/1940. — Ghyczy követ válasziratában (454/pol—1940.) biztosította Baló ezredest, hogy a HM átirat lényegére felhívta a budapesti lengyel ügyvivő figyelmét.

A tömeges szökések körülményeinek a kivizsgálásakor a nyomozók felháborodva tették szóvá, hogy a katonai nyomozó szervekkel ellentétben „... a polgári hatóságok ... eddig még a lengyel internáltak szökésének előmozdításában részt vett magyar polgári egyének legnagyobb részét eljárás alá sem vonták", sőt a hadtestparancsnokságok által letartóztatott és fogvatartásra átadott „... tettenért bűnösöket (?) állítólag felsőbb rendelkezésre szabadon bocsátották ..., amikor a hdt. ság a lengyel internáltak szökésének megakadályozása végett költséget és munkát nem kímélt ..., nem találja helyénvalónak a polgári hatóságok lassú és engedékeny eljárását ... a tettenért szöktetőkkel szemben."[72]

A tömeges szökések 1940 folyamán tovább folytatódhattak. A szökések szervezésében és lebonyolításában a felelősség általában megállapíthatatlan volt — olvashatjuk a III. hadtestparancsnokság összefoglaló jelentésében —, „mert a nyomok olyan körök felé vezetnek, amelyekkel szemben a rendőrség bizonyos fajta kívülálló körülmények fennforgása miatt tehetetlen."[73] Dr. Antall József, a BM IX. osztályának vezetője állásánál és befolyásánál fogva irányítani tudta az eseményeket. A német intervenciókat azonban sokáig figyelmen kívül hagyni nem lehetett. A főszolgabíróknak adott általános utasításában — 1940. június 25-én — Antall elrendelte, hogy minden menekült, minden nap köteles a táborparancsnok, vagy helyettese — táborfelügyelő, községi és körjegyző — által megállapított helyen és időben személyesen jelentkezni s saját kezű aláírással a táborban való tartózkodást igazolni.[74]

A szökések miatt dr. Steifer vezérkari ezredes — Dembinski utóda —, a Lengyel Katonai Képviselet vezetője is megtorlásokra számított. Steifer ezredes július 2-án kiadott körrendeletben tudatta a táborok rangidőseivel, hogy a júniusi tömeges szökésekre való reagálásként „újabb szigorítások várhatók a Magyar Katonai Hatóságok részéről."[75] Steifer közölte beosztottaival, hogy a szökéseket részben le kell állítani, részben új módon kell megszervezni, annál is inkább, mert „A magyar hatóságok véleménye szerint a szökések a régi tervek szerint történnek, amelyek lényegesen más helyzethez és szituációhoz voltak teremtve." A körrendelet végén Steifer ezredes a rangidősöktől azt kérte, hogy a „lengyel katonák érdekében használják fel személyes befolyásukat a szökések meggátlása érdekében ... Figyelni kell arra, hogy vendéglátóinknak minél kevesebb bajt okozzunk, és minél több hasznot hozzunk."

Steifer ezredes véleménye szerint a magyarországi táborok biztonságát nem szabad feláldozni és veszélyeztetni a meg-megújuló szö-

72 HL. HM. Eln. 21—21—3555—19 583/1940. — A VII. hadtest és a VII. csendőrnyomozó kerület nyomozói lengyelszöktető hálózatot lepleztek le. Nagy altábornagy, a VII. hadtestparancsnok jelentése a HM. 21. osztályának, 1940. július 3.

73 HL. HM. Eln. 21—21—3556—27 911/1940.

74 Országos Levéltár (továbbiakban OL.) Belügyminisztérium (BM) Általános iratai (Ált.) K 150—IX—9—4013—6700/1939—1941. — A BM Menekültügyi Osztályának utasítása a főszolgabíróknak.

75 HL. HM. Eln. 21—21—4391/1940. szám nélkül. — „Rangidős tisztekhez" c. körrendelet 1940. július 2.

kési akciókkal, mert a németek nyomására a magyarok szigorító intézkedéseket lesznek kénytelenek bevezetni. Tartott attól, hogy a megtorló intézkedések hatása nem lesz arányban a megszököttek tényleges katonai értékével. Végül is arra a következtetésre jutott, hogy azt „őszintén be kell vallanunk, hogy ... nem egy esetben irigyelhetik meg az itteni helyzetünket otthon hagyott családaink".[76] Steifer a már kiharcolt pozíciókat, a lengyelek viszonylagos jólétét féltette, vonakodott azt kockára tenni. Ez az álláspont határozott visszalépést jelentett a Dembinski tábornok vezette evakuációs programhoz képest. A magyar hatóságok magatartásában a német hadsereg eredményei miatt — félve a német intervencióktól — kétségtelen bizonyos változások következtek be. 1940 tavaszától egyre több táborparancsnok akadt (pl. a sárvári és a fertőszentmiklósi táborparancsnok), akik — felsőbb utasításra vagy a németek iránti csodálatukat hangsúlyozva — „komolyan" vették a lengyelek őrzését.

A lengyel menekültek evakuációja a polgári lakosság segítségével 1940 nyarán—őszén is lehetséges volt. Egész szöktető hálózatokat fedeztek fel a nyomozók. A csizi, bánrévei és pelsőci kereskedők polgári ruhák szerzésével, a gépkocsifuvarozók a szökésben levők szállításával segítették a lengyeleket az ország elhagyásában.[77]

A polgári lakosok mellett vallási felekezetek, a protestáns és katolikus egyházak papjai is hathatós segítséget nyújtottak az evakuáció lebonyolításához. A püski táborban megszervezett tömeges szökést Strudziski lengyel lelkész a püski község magyar plébánosának segítségével készítette elő. A szökésekhez szükséges polgári ruhákat a püspöki plébánián tárolták és osztották szét.[78] A nagycenki lengyel táborból való nagyarányú szökésekkel kapcsolatban Czistler István lelkész a szökéseket segítő és előkészítő titkos tevékenység gyanújába keveredett. Bebizonyosodott, hogy a szökni készülőket anyanyelvükön tanácsokkal látta el és igyekezett a lengyelek különböző kérésének eleget tenni. Tudunk olyan esetekről is, amikor a polgári lakosság egyházi épületekben, istentiszteletek alkalmával fejezte ki a len-

76 Uo.; HL. HM. Eln. 21—21—3978—469 560/1940. — „... P. P. starszy obozów powinny sobié zdawac sprawie jak dalece takie fakti zorganizowanych masowych i innych ucieczek, czy to do kraju czy to panstwo osciennych, lub nawet na teren Wegier w poszukiwaniu za praca lub lepszymi warunkami bytu, szkodza naszym stosunkom z wladzami wegierskimi, na jakie przykrosci narazaja swych wojskowych przelozonych wegierskich, odpowiedzialnych za calosc obozów oraz jak szkodliwie moga sie obdic na sprawie polskiej w kraju ...Musimy dolozyc wszelkich stran, azeby nasi gospodarze mieli z nami jak najmiej klopotu a raczej mozliwie najwiekszy pozytek. Pragnalbym wszystkim wpoic dobrze zrozumianie haslo karnosci i uzytecznosci ..."

77 HL. HM. Eln. 21—21—3555—19 583/1940. — A VII. honvéd hadtestparancsnokság és a miskolci VII. csendőrkerület nyomozati jelentése a HM. 21. osztályának. 1940 első felében a táborokban különféle „lengyelszöktető" hálózatot fedeztek fel. Az Ipoly menti táborokban a lengyelek evakuációját a lakosság köréből is támogatták. „... a szökéseket Kántor Ferenc balassagyarmati lakos a Szent István Társulat budapesti könyvterjesztő cég balassagyarmati fiókjának üzletvezetője és egyben bérautó fuvarozó vezette". A csízi, bánrévei kereskedők a szökni szándékozó lengyel katonai internáltak részére polgári ruhákat vásároltak. „A gépkocsi fuvarozók pedig a szökésben levő lengyel katonai internáltakat szállították Budapestre a lengyel követségre" — olvashatjuk a nyomozati jelentésekben. A VII. csendőrkerület nyomozói azt is kiderítették, hogy „Tornalja községben Holéczi Gyula vendéglős és autófuvarozó a Pelsőc-i, Jolsva-i és a Csíz-i internált lengyel katonai személyeket szöktető ottani lakosokkal állt összeköttetésben, kiknek közbejöttével a szökésben levő lengyel inernáltakat gépkocsin Budapestre szállították".

78 HL. HM. Eln. 21—21—3556—34 613/1940. — A székesfehérvári II. honvéd kerületi parancsnokság távirati jelentése a HM. 21. osztályának.

gyelek iránti szimpátiáját. Esztergomban például 1940. június 30-án a nagymise után — a jelenlevő lengyel menekültekkel együtt — a magyar himnusz után a lengyelt is elénekelték.[79] Hőgyész községben 1940. október 8-án a mise után a lengyel himnuszt együtt énekelték a lengyelekkel,[80] de más helységekben is voltak hasonló esetek, amelyek a lakosság lengyelbarátságát reprezentálták.

A Lengyel Katolikus Egyház Magyarországra menekült képviselői is felismerték feladataikat és lehetőségeiket, azt, hogy segíthetik a lengyel hadsereg francia, majd brit területen való megszervezését. A katolikus papok zöme tudatosan vállalta illegális szerepét és feladatait, amivel bizonyságot tettek arról, hogy a maguk módján hozzá kívánnak járulni a fasizmus elleni harchoz, jóllehet mindezt a nyugati hatalmakkal — a Szovjetunió nélkül — való szövetségben gondolták megvalósítani.

A Lengyel Katolikus Lelkipásztorság (Katolickie Duszpasterstwo nad Uchodzami Polskimi na terenie Królestwa Wegier) a magyar tábori püspökség támogatásával a Honvédelmi Minisztérium engedélyével — felnőttoktatás és továbbképzés céljából — a katonai és polgári táborokban működő Katolikus Szabad Egyetemet létesített. A tanfolyamon más hasznos ismereteken kívül nyugati nyelveket, nemzetközi jogot, rádiótechnikát — magas óraszámban — oktatták, amely nyilvánvalóan katonai célokat is szolgált, mert felvértezte a szökésre parancsot kapó katonák ezreit a szükséges nyelvi és jogi ismeretekkel.

A lengyel menekült katonák tisztjeik vezetésével vasárnaponként a helybeli templomokat látogathatták. Az istentiszteleteken való megjelenést tömegesen használták fel szökésekre, amire a hatóságok hamar felfigyeltek. A nyomozati jelentések szerint: „Ha egész héten nincs is a táborból szökés, a városban tartott istentiszteletek után mindig vannak szökések."[81] Czerwinski lengyel polgári lelkész az ipoly-hídvégi táborban mise közben a Franciaországba való szökésre szólította fel lengyel hallgatóságát: „meddig lesztek ti még itt, miért nem vagytok már régen Franciaországban? Minden jó hazafinak ott a helye".[82] A szervezett szöktetésben való részvétel — jogos — vádjával illették Stanislaw Laski lelkészt és társait, akik ellen az az alapos gyanú merült fel, hogy kapcsolatban vannak a lengyelországi ellenállási mozgalommal és, hogy a garanyi táborból a lengyel menekülteket tömeges szökésre bírják.[83]

A HM a tömeges szökések megakadályozására — de legalábbis mérséklésére — törekedett. A táborőrség számszerű növelését, vasutak és utak fokozott ellenőrzését helyezte kilátásba. A párizsi lengyel kormánynak küldött magyarországi helyzetjelentés szerint „mindezek

79 HL. HM. Eln. 21—21—3553—943/1940.
80 HL. HM. Eln. 21—21—3727—59 130/1940.
81 HL. HM. Eln. 21—21—3977—402 694/1940. — A m. kir. komáromi katonai (lengyel) internáló táborparancsnokság jelentése a HM. 21. osztályának Tadeusz Gajda lengyel tábori lelkész tevékenységéről.
82 HL. HM. Eln. 21—21—3555—19 853/1940. — A VII. honvéd hadtestparancsnokság 1958. sz. távirati jelentése a HM. 21. osztályának.
83 OL. BM. Ált. K 150 IX—9—4024—238/1939—1940. — A m. kir. Honvéd Vezérkar főnökének bizalmas jelentése a belügyminiszternek.

dacára a táborokból Budapestre való szökés lehetséges és az evakuáció az utolsó napokban sem csökkent..., (mert) a Belügyminisztérium és a rendőrség nem nehezítik meg az evakuációs munkát".[84] A jelentés megemlíti, hogy a HM beleegyezne a táborokból napi 1—2 fő szökésében, de ezt az emigráció nem fogadhatja el, mert a „végtelenségig meghosszabbítaná az evakuációt és demoralizálná a legénységet".

Nagy altábornagy a lengyel katonák szökésének meggátlása érdekében végzett hatósági munkát lassúnak és eredménytelennek ítélte. Véleménye szerint polgári — néha katonai — hatóságok tessék-lássék eljárásából tetemes „erkölcsi kár" származott. Ezért javasolta, hogy a lengyel menekültek szökését elősegítő polgári személyeket a polgári hatóságok késedelem nélkül tartóztassák le és rövidített eljárással szigorúan büntessék meg, a szökéseket következetes hatósági szigorral kell megakadályozni.[85]

A polgári hatóságok „lassú" munkája mellett egyes katonai táborparancsnokságok később is elnéző, a szökéseket elősegítő magatartást tanúsítottak. Rosner Kálmán századost a I. hadtestparancsnokság fenyítésben részesítette, mert a tiltó rendelkezések ellenére Molenda lengyel őrnagy és tiszttársai részére — szabályellenesen — szabadságot engedélyezett, ami tömeges szökésre vezetett.[86] Az újdörögi 1. számú m. kir. lengyel műszaki munkásszázad magyar parancsnoka mentegetőzve kérte a lengyel katonákat, hogy a rendszeres szökéseikkel ne okozzanak kellemetlenséget a magyar katonai hatóságoknak, mert „egy baráti nemzet fiai nem hozhatnak ennél fogva minket, mint barátokat oly helyzetbe, amelyben mi, a mi eskünkkel fogadott kötelezettségeinket meg kell, hogy szegjük"[87]

A lengyel katonák evakuációja 1940 első felében rendkívül eredményes volt. A lengyel követség és konzulátus, a Lengyel Katonai Képviselet a magyar hatósági és társadalmi szervek közötti együttműködés eredményeképpen több mint 40 ezer lengyel katonát sikerült kijuttatni az országból. Mindez nem maradhatott titokban. Erdmannsdorff budapesti német követ 1940. augusztus 9-én a Külügyminisztériumban közölte, hogy a német kormány értesülései szerint „a lengyel árnyék kormány az összes 40 éven aluli katonaköteles lengyel menekülteket Magyarországról, Jugoszláviából, Romániából és Görögországból, Bulgárián és Törökországon át a Cyprus szigetekre és Palesztinába akarja evakuálni. Az internált katonaköteles lengyel menekülteket kétségtelenül az angol hadiszolgálatban akarják felhasználni".[88] A vezérkari főnökség felhívta a Belügyminisztérium figyelmét a lengyel szökések okozta külpolitikai bonyodalmakra.

84 HL. HM. Eln. 21—21—3558—23 695/1940. — Dr. Kornaus alezredes jelentése a párizsi lengyel kormány honvédelmi miniszterének 1940. V. 13. A jelentés szerint 1939. szeptember 20—1940. március 29-ig 8670 fő, 1940 márciusban 3967 fő, áprilisban 4461 fő, május 1-től 11-ig 1469 fő, összesen 18 567 katona evakuált. A szám nem lehet teljes, mert írásos feljegyzést sok esetben nem is készítettek.

85 HL. HM. Eln. 21—21—3555—19 583/1940. — A miskolci VII. honvéd hadtestparancsnokság és a miskolci VII. csendőrkerületi parancsnokság nyomozati jelentése a HM. 21. osztályának.

86 HL. HM. Eln. 21—21—3556—36 242/1940. — A budapesti I. honvéd hadtestparancsnokság jelentése a HM 21. osztályának.

87 HL. HM. Eln. 21—21—3556—29 084/1940.

88 HL. HM. Eln. 21—21—3553—4196/1940.

A vezérkar 2/D osztálya a német kormány kérését támogatva a honvédelmi minisztertől azt kérte, hogy „a Magyarországon tartózkodó katonaköteles lengyel menekülteknek kiutazása minden eszközzel megakadályoztassék".[89] A hónapok óta várt német demarche „későn" érkezett. A katonailag legértékesebb menekültek a légierő, páncélos és légvédelmi alakulatok jól kiképzett tisztjei és katonái evakuációja a német tiltakozó jegyzék megérkezte — 1940. augusztus 9. — előtt lényegében befejeződött.[90] A lengyel katonák szökését előkészítő és szervező megbízottak egy részét 1940 nyarán letartóztatták. Orlowski budapesti lengyel követ (augusztus 13.) felkereste a vezérkar főnökét, hogy a letartóztatott lengyel diplomaták és katonák szabadlábra helyezésében a segítségét kérje. A vezérkar főnöke — általános meglepetésre — a HM-be írott levelében „tekintettel az általuk ... betöltött (!) diplomáciai jellegű megbízatásra", a fogvatartott lengyel megbízottak [Alfred Krajewski követségi titkár, (Oohnal) József Kornaus vezérkari ezredes, követségi futár és Tadeusz Bastgen őrnagy, követségi tisztviselő] szabadon bocsátását javasolta. Orlowski követ ugyanakkor igéretet tett rá: amennyiben a szabadon bocsátásra sor kerül, a három „követségi alkalmazott" elhagyja az ország területét.[91]

A lengyel követség katonai attaséja — Jan Emisarski ezredes — és Dembinski tábornok távozása után az evakuáció üteme lelassult. Egyrészt azért, mert a katonakorú lengyel férfiak zöme eltávozott az országból, másrészt az evakuációt szervezők vezérkara szintén elhagyta Magyarországot. Steifer ezredes — Dembinski utóda — a helybenmaradás elvét vallotta, munkatársait is igyekezett a magyar hatóságokkal való együttműködésre bírni.

Ennek ellenére a táborokból való szökések 1940 őszén is folytatódtak, de az esetek többségében már nem külföldre. Sok lengyel katona a viszonylag rossz elhelyezési körülmények miatt a katonai táborokból megszökött. Katonai mivoltukat letagadva polgári táborokba kérték felvételüket, vagy egyszerűen a mezőgazdasági munkák alkalmával szerzett ismeretségüket felhasználva egyéni gazdáknál és kisiparosoknál próbáltak szállást és munkát találni.

A váci lengyel műszaki munkásszázad táborából történő szökések kivizsgálásakor kiderült, hogy a lengyelek a Magyar—Lengyel Menekültügyi Bizottság útján — ahol álnevet vallottak be, igazolványt és vasúti jegyet kaptak —, s valamelyik polgári táborba helyezkedtek el. A polgári táborokba való átáramlás okát az I. hadtest parancsnoksága — Horvai tábornok — abban látta, hogy a polgári táborokban

89. Uo.

90 HL. HM. Eln. 21—21—3553—23 695/1940. — *Dr. Jan Kornaus* alezredes jelentése a párizsi lengyel kormánynak. A lengyel katonai vezetők szükségesnek tartották a törzstisztek Franciaországba való kijuttatását mert „nagy az elégedetlenség közöttük és igen sok értékes tiszt van még (Magyarországon — L. I.), akik későn léptek át a határt". A lengyelek szerint azokat a lengyel katonakorú férfiakat, akik katonai szolgálatra nem felelnek meg, Magyarországon kell visszatartani. Ennek szellemében sorozták és indították útnak a magyarországi lengyeleket előbb Franciaországba, majd angol és francia fennhatóságú területekre.

91 HL. HM. Eln. 21—21—3557—36 257/1940. — Az 1. honvéd kerületi parancsnokság hírszerző és kémelhárító alosztály jelentése a HM. 21. osztályának. Dohnál József (dr. Jan Kornaus) vezérkari ezredest 1940. július 5-én elfogták. [Lásd HL. HM. Eln. 21—21—3555—23 695/1940. I. hdt. pság 43 190. sz./eln. II.—1940.; HL. HM. Eln. 21—21—3557—47 110/1940. (58/küm. pol.—1940. és (3888) pol.—19440.]

sokkal nagyobb a mozgási szabadság és a menekülteket semmiféle korlátozó intézkedés nem érintette. Horvai tábornok szerint a Magyar—Lengyel Menekültügyi Bizottság tudatosan, vagy jóhiszeműen elősegítette a menekültek önhatalmú átminősítését, mert a jelentkezőknek a bediktált adatokról hivatalos írást adott. A váci táborparancsnokság „K" tisztje szerint a polgári táborok — főszolgabíró, jegyző — parancsnokai „bűnös mulasztásokat" követtek el, mert a menekültek felvételénél „felületes" eljárást tanúsítottak.[92]

Az ország területén ezrével éltek olyan lengyel menekültek, akik sem polgári, sem katonai táborban nem voltak nyilvántartva. A HM 21. osztálya ennek megakadályozására olyan rendelet kiadását tervezte, mely a polgári lakosságnak megtiltaná a menekültek — katonai hatósági — engedély nélküli alkalmazását.[93]

1941 elején a lengyel szökések megakadályozása érdekében a VKF a legszigorúbb intézkedések életbe léptetését kérte a HM-től. A polgári táborokban levő 18—42 év közötti férfiak összegyűjtését és katonai táborokban való elhelyezését tervezték, annak érdekében, hogy a folyamatos szökések „végleg" megszűnjenek. A tapasztalat szerint a szökések nagy része úgy bonyolódott le, hogy a szökésre parancsot kapott katonák „... előbb a kat. (onai) táborból polgári táb. (orba) szöknek, onnan aztán «láthatatlan kezek» tovább vezetik őket." A tervezett intézkedés végrehajtására nem került sor egyrészt azért, mert a katonai szolgálatra legértékesebb lengyel emberanyag 1941 őszéig elhagyta az országot, másrészt a tervezet — a lengyel katonák munkavállalásai miatt — ésszerűtlennek bizonyult.[94]

A szökéseket 1941 tavaszán már különös gonddal és körültekintéssel kellett megszervezni. A győri lengyel fiókkórház orvosai az összes magyarországi lengyel táborral sűrű levelezésben állottak. A kórházból a rangidős tisztek útján közvetítették az előzetes szökési parancsokat. A vámosmikolai táborparancsnok szerint a szökésre kijelölt műszaki képzettségű tiszteket kórházba rendelték és a kórházban kapták meg a további utasításokat. „Azok az internáltak, akik a szökésre való felhívást elfogadják..., éjjel gépkocsin Budapestre szöknek. Budapesten menedéket nyújt számukra a Magyar—Lengyel Diák Egyesület Szervita téri helyiségében addig az időpontig, amíg a további parancsot az indulásra meg nem kapják." Azokat, akik a szökésre való fel-

92 HL. HM. Eln. 21—21—4387—2765/1940. — A váci m. kir. katonai (lengyel) műszaki munkásszázad-parancsnokság jelentése a HM. 21. osztályának.

93 HL. HM. Eln. 21—21—3558—66 922/1940. — Az m. kir. székesfehérvári II. honvéd hadtestparancsnokság jelentése a HM. 21. osztályának. 1940. november 7.

94 HL. HM. Eln. 21—21—3558—66 929/1940. 1941. január 11. — A lengyel menekültek polgári táborai formálisan nem voltak táborszerűen megszervezve, csupán az ellátás, nyilvántartás miatt képeztek „táborokat". A polgári menekültek döntő többségét bérelt lakásokban, albérlőként szállásolták el a magyar lakosság között. A csendőrkerületi parancsnokságok több ízben is javasolták a polgári menekültek elhelyezését szogáló épületek bekerítését. Megvalósítását dr. Antall József — anyagi okokra hivatkozva — több alkalommal megtagadta. [OL. BM. IX—10—4019—10 757/1944. (1941. június 23.)] Ugyanakkor Schindler Szilárd altábornagy a HM földi főcsoportfőnöke 1941 közepén elrendelte, hogy a családtagjaikkal együtt élő lengyel tisztek — rangra való tekintet nélkül — „írásban adott becsületszó" mellett a táboron kívül lakhatnak és ellenőrzésmentesen élhetnek az adott helységben. [HL. HM. Eln. 21—21—4389—26 407/1941.; Vö. HL. HM. Eln. 21—21—5705—550 399/1942. A III. Csendőrkerületi parancsnokságnak a Szulc Lucian lengyel alezredes elleni nyomozási jegyzőkönyve. Bizalmas. Szombathely, 1942. október 29.]

szólításnak nem tettek eleget, a lengyel tisztek kiközösítették, sőt büntetéssel sújtották. Az olyan betegeket rendszerint előzékenyen fogadták, akik felgyógyulásuk után hajlandók voltak megszökni.[95]

A későbbiekben beigazolódott, hogy a lengyel táborok rangidős tisztjeihez rendszeresen titkos rendeletek és utasítások érkeztek, amelyek meghatározták, hogy mely korosztálybeli tisztnek kell megszökni.[96] A lengyelek között 1941 februárjában elterjedt az a hír, hogy Romániához hasonlóan Magyarországon is kiszolgáltatják a lengyel menekülteket a németeknek.[97] Ennek tudható be, hogy 1941. februárban országosan fokozódtak a szökések és szökési kísérletek. A németektől való félelem mellett a szökések gyakoriságát befolyásolta az is, hogy 1941. márciusban a lengyel táborokban elhíresztelték, hogy „a mozgósított Jugoszlávia egyes tényleges lengyel tiszteket saját hadseregébe átvesz".[98] Ezzel magyarázható az is, hogy a Fertőszentmiklóshoz tartozó Bregencz-majori lengyel táborból 1941. március közepén tömeges szökést hajtottak végre.[99] Ugyanebben az időpontban a kiskunlacházai, a rákoscsabai táborokból is tömeges szökéseket észleltek.[100] A szökéseket nem volt nehéz megszervezni és végrehajtani, mert a lengyel tisztek írásban adott becsületszó mellett a tartózkodási helyükön szabadon mozoghattak. A kiskunlacházai táborparancsnok szerint „Steifer lengyel ezredes olyan nyilatkozatot küldött, hogy ez a becsületszó nem kötelezi az illetőket annak betartására, ha az

95 HL. HM. Eln. 21—21—4388—14 530/1940. — A városmikolai m. kir. katonai (lengyel) internáló táborparancsnokság jelentése a HM. 21. osztályának.

96 HL. HM. Eln. 21—21—4388—13 006/1941. — A városmikolai m. kir. katonai (lengyel) internáló táborparancsnokság jelentése a HM. 21. osztályának. A lengyel ellenállási mozgalom futárszolgálata Magyarországon keresztül bonyolította le tevékenységének egy részét. Magyarországi „helységekben cserélték ki a megszállt országokból és a külföldi központokból származó tájékoztatókat, anyagokat, parancsokat... Magyarországon, Budapesten keresztül vezetett (londoni) a lengyel emigrációs kormány misszionáriusainak útja, akik fontos utasításokat (különböző igazolványokat, pénzt stb. — L. I.) vittek a lengyelországi ellenállási mozgalom vezetőségének. A magyarországi lengyel menekültekkel foglalkozó lengyel szerzők *(Bieganski* és *Filar)* szerint a Lengyel Hadsereg Vezérkarának II. osztálya saját futárjaival tartotta a kapcsolatot a magyarországi lengyelekkel. Bieganski szerint 1943 májusában Sikorski tábornok parancsára a „Liszt" fedőnevet viselő (magyarországi) katonai bázist a Honi Hadsereg lengyelországi főparancsnoka alá rendelték. Jan Korkozovicz ezredes hivatalosan is megkapta a Honi Hadsereg Egységei (OAK) parancsnokának címét. A magyarországi lengyeleknek azt a szerepet szánták, hogy — szükség szerint — segítsék a magyar ellenállási mozgalom (tervezett) fegyveres felkelését. Ha erre nem kerülne sor, akkor az lett volna a feladatuk, hogy amikor „a szövetséges erők a lengyel csapatokkal együtt partraszállnak a Balkánon és megkezdik előretörésüket Északra... Ebben a helyzetben a Honi Hadsereg magyarországi egységeinek feladata az adott körzet megszállása és biztosítása volt a szövetséges ejtőernyősök részére". [*Cz. Churscinski:* a háború éveiben. Lengyelország 1972. 11. (119) sz. 21—22. o. Lásd még *Gellért Gábor:* Lázas nyár. Budapest, 1967., 120—126. o.; HL. HM. Eln. 21—21—4390—789 662/1941. HL. HM. Eln. 21—21—3554—13 487/1940.] — A lengyel ellenállási mozgalom különböző híreket kapott a magyarországi lengyel szervezetek közvetítésével és információkat a londoni lengyel kormánynak.

97 HL. HM. Eln. 21—21—4388—14 523/1941. — A rákoscsabai m. kir. katonai (lengyel) internáló táborparancsnokság jelentése a HM. 21. osztályának.; HL. HM. Eln. 21—21—4388—16 609/1941.

98 HL. HM. Eln. 21—21—4388—16 609/1941.; HL. HM. Eln. 21—21—4388—19 613/1941. — A budapesti I. honvéd hadtestparancsnokság jelentése a HM. 21. osztályának.

99 HL. HM. Eln. 21—21—4388—21 243/1941. — Bregencz—majori lengyel táborból 1941 tavaszán tömeges szökések több alkalommal megismétlődtek. A tábor magyar parancsnoka — Bárán József főhadnagy — a „sikeres szökések" okát a „tábor hiányos óvóberendezésén kívül" főleg az őrszemélyzet csekély létszámában találta meg. (216 fő lengyel katonát váltásokban 12 fő magyar őrlegénység „őrizte".) Bárán főhadnagy szerint az őrszemélyzet között olyan egyének is vannak, akik „minden fegyveres szolgálatra teljesen alkalmatlanok". A táborparancsnokság szerint mindehhez a hátráltató körülményhez „hozzájárul az itteni környéken levő falvak lakosságának az a tulajdonsága, hogy a szökött lengyeleket befogadja és engedély nélkül használja munkára és bármiféle hivatalos közegek elől eltünteti és így a környéken levő összes csendőrőrsöknek a külszolgálati munkáját megakadályozzák."

100 Uo.

illetők azzal a céllal szöknek meg, hogy az angol hadsereggel együtt harcoljanak a németek ellen".[101] Az 1941. februári és márciusi szökések központi előkészítését látszik igazolni az a tény is, hogy Sawicki tábornok ugyanebben az időben — 1941. március 16-án — szökött meg.[102] Sawicki tábornok eltávozását a magyar hatóságok megnyugvással vették tudomásul, annál is inkább, mert úgy vélték, hogy „veszélyes" embertől szabadultak meg.

A hatóságok fellélegzése nem volt ok nélküli. A Belügyminisztérium, de maga Keresztes-Fischer sem akarta, hogy a Magyar—Lengyel Menekültügyi Bizottság működése „túlzott mértékben" önállósuljék. A németbarát körök nyomására a bizottság működését nem korlátozták ugyan, de jelentős mértékben meggyengítették. Salamon Rátz Tamást, a Magyar—Lengyel Menekültügyi Bizottság titkárát, a szökések egyik fő szervezőjét az 1941. XVII. tc. megsértése miatt őrizetbe vették. Bűnösségét nem ismerte be, de jegyzőkönyvi tanúvallomások és „tárgyi bizonyítékok alapján" a szökések szervezésében játszott szerepe nyilvánvalóvá vált.[103] A vizsgálat során Salamon Rátz ellen olyan tárgyi bizonyítékok is felszínre kerültek, amelyek „a katonai hűtlenség" tényállását is kimerítették. Salamon Rátz Tamással egyidőben letartóztatták Alfonz Siminski-t, aki a nyomozó hatóságoknak beismerte, hogy részt vett a lengyel menekültek szöktetésében, hamis igazolványokat állított elő. Siminskit „bűnsegédi bűnrészesség" miatt az „m. kir. ügyészség ötös tanácsának" figyelmébe ajánlották. Letartóztatták még Henryk Slawikot és Stefan Pawlikot, a Komitet Obywatelski elnökét és tagját, valamint dr. Seider Vilmost, az evakuáció magyar patrónusát is.[104]

A VKF D. alcsoport a letartóztatásokat 1941. március 6-án foganatosította. A londoni rádió március 18-án angol, lengyel és magyar nyelven ismertette a magyarországi lengyel emigrációt ért sajnálatos eseményt. Közben az „őrizetbevételekről német részről is értesítést szereztek". A magyar hatóságok a németek erőteljes tiltakozása következtében Salamon Rátz Tamást 6 hónapi börtönbüntetésre ítélték.

A lengyel menekültek között — 1941 tavaszán — tapasztalt nagyfokú nyugtalanság Hitler balkáni politikájával volt összefüggésben. Január 8-án Vörnle külügyminiszter-helyettes és Werkmeister, a budapesti német követség tanácsosa közötti megállapodás értelmében a Magyarország területén a német hadsereg ellátására — német személyzettel — katonai raktárakat létesítettek. A háborús előkészületek Bárdossy külügyminisztersége alatt erőteljesen fokozódtak. Magyaror-

101 HL. HM. Eln. 21—21—4388—19 613/1941. — A kiskunlacházai m. kir. katonai (lengyel) internáló táborparancsnokság jelentése a HM 21. osztályának.

102 HL. HM. Eln. 21—21—4388—17 408/1941.

103 OL. BM. Ált. K. 150. IX—15—4025—40 359/1941.; *Maros László:* Hadifogoly szöktetés a németek háta mögött. Új Magyarország. — 1945. október 9. Salamon Rátz Tamás mint a Magyar—Lengyel Menekültügyi Bizottság titkára ezer számra gyártotta azokat a papirokat, amelyekkel a menekülttáborok lakói felutazhattak Budapestre.

104 OL. BM. Ált. K. 150—IX—15—4025—40 359/1941—1944. — Henryk Slawik, Stefan Pawlik és dr. Seider Vilmos a kihallgatások során mindent tagadtak. A „terhelő tanúvallomások és a házkutatások során előtalált tárgyi bizonyítékok alapján az 1941. XVIII. tc. 2. § (személyes szabadságuknak korlátozásával felügyelet alatt tartott lengyelek szöktetése) és a 10. § (hamisított vagy más névre szóló útlevél kiállítása és másoknak használatra való átadása) megsértése alapján eljárást indítottak ellenük.

szágon keresztül jelentős német katonai csapattestek érkeztek Romániába és Bulgáriába. Bulgária csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez, március 1-én a Filov-kormány hozzájárulásával német csapatok szállták meg Bulgária jelentősebb városait.[105]

A lengyel „evakuációs" útvonalak lassan német ellenőrzés alá kerültek. Jugoszlávai szuverenitásának napjai is meg voltak számlálva. Hitler Jugoszláviát előbb be akarta olvasztani a „tengelybe", mivel ez nem sikerült, elhatározta, hogy — Csehszlovákiához hasonlóan — megoldja a jugoszláv — és egyúttal a balkáni — kérdést is.

A balkáni német befolyás gyors növekedéséből a lengyel menekültek képviselője arra a következtetésre jutott, hogy a Jugoszlávián, Bulgárián és Görögországon keresztül vezető „szökési útvonal" Jugoszlávia elleni német támadás esetén járhatatlanná válik vagy megszűnik. Románia már 1939 októberétől kezdődően barátságtalan magatartást tanúsított a lengyel menekültekkel szemben. Franciaország összeomlásáig Jugoszlávián — részben Oloszország — kikötőin keresztül áramlottak a lengyelek nyugatra. Olaszország hadba lépése, Franciaország kapitulációja után ez az útvonal lényegében megszűnt. Ezután Jugoszlávián keresztül, Bulgária és Görögország — Törökország — érintésével folyt az evakuáció Cyprusra, Szíriába, Palesztinába és egyes afrikai angol támaszpontok irányába.

A német csapatoknak Bulgáriába való bevonulása arra figyelmeztette a magyarországi lengyel emigráció vezetőségét, hogy a még járható jugoszláv—görög „folyosó" igénybevételével minél több — katonailag értékes — emberanyagot mentsen ki a magyarországi menekülttáborokból.

A jugoszláv kormány 1941. március 25-én aláírta a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozást. Másnap a Cvetković-kormányt a tömegek elsöpörték. A német hadsereg — Magyarország területén keresztül — Jugoszlávia megtámadására készülődött. Teleki személy szerint is válaszút elé került. A vezérkar, a németekkel együttműködve, a német hadsereg támadásával egyidőben akart akciót indítani Jugoszlávia ellen.[106] Teleki a nyugati hatalmaknál puhatolózott. Barcza londoni magyar követ információi szerint „a német csapatoknak magyar területről végrehajtott támadása esetén Anglia megszakítja a diplomáciai kapcsolatokat Magyarországgal, a magyar hadsereg támadó fellépésekor pedig hadat üzen Magyarországnak".[107]

A Teleki által megszemélyesített „kettős" politika csődöt mondott. Magyarország minden figyelmeztetés ellenére — Németország csatlósaként — részt vett Jugoszlávia, majd nem sokkal később a Szovjetunió ellen indított hadműveletekben. Az ország új megpróbáltatások elé került, amely kihatással volt a lengyelekkel szemben alkalmazott politikára is. Egy azonban változatlan maradt: a lengyelek képezték továbbra is a nyugatiak felé való esetleges közeledés — nem egyetlen, de egyik jelentős bázisát.

105 *A. I. Puskás:* Magyarország a második világháborúban. Budapest, 1971., 104. o.
106 *Juhász Gyula:* Magyarország külpolitikája 1939—1945. Budapest, 230. o.; *M. I. Szemirjaga:* Antifasiszta népfelkelések. 1941—1945. Budapest, 7—8. o.
107 Uo. 231—232. o.

Az evakuáció számadatairól különböző források állnak rendelkezésünkre. Az evakuáció lengyel szervezői és irányítói, ha számszerint nyilvántartották is az evakuált katonai és polgári személyeket, pontos számadat azért sem állhat rendelkezésünkre, mert az evakuáció kezdetben félhivatalos, majd titkos volt. A magyar honvédelmi miniszter 1943-ban egy szélsőjobboldali politikusnak a parlament egyik ülésén „kénytelen volt beismerni, hogy 70 ezer lengyel katona vonult át Franciaország felé."[108]

Antall több mint 110 ezer főre becsülte a Magyarországról evakuált lengyel állampolgárok számát.[109] Dernői Kocsis László könyvében szintén 110 ezerre tette az „idők folyamán", azaz 1939 szeptembertől 1942-ig Magyarország területéről eltávozott lengyelek létszámát.[110]

A Magyarország területére menekült lengyel katonák és katonakorú polgári egyének angol és francia területekre szökve a nyugaton megszervezett lengyel csapatok jelentős részét alkották. Ezek a lengyel egységek harcoltak Anglia védelméért, az észak-afrikai Tobruknál, a nyugati fronton, Belgiumban és Monte Cassinónál. Harcukkal hozzájárultak a fasizmus vereségéhez.

108 *Juhász Gyula:* A Teleki-kormány külpolitikája 1939—1941. Budapest, 1964., 26. o.
109 Uo.
110 *Dernői Kocsis László:* Bajcsy-Zsilinszky Endre. Budapest, 1966., 102. o.

A SZABADSÁG ÚTJÁT VÁLASZTOTTAM

(VISSZAEMLÉKEZÉS)

SZÁSZ FERENC*

1943 elején Sátoraljaújhelyről, ahol határvadász zászlóaljparancsnok voltam, berendeltek Kassára, a VIII. hadtestparancsnoksághoz ezredesi vizsgára. Ez a számonkérés két részből állt: az első rész háromnapos hadijáték volt a szobában, a második rész — szintén háromnapos — a terepen játszódott le. Az ezredesi vizsga számomra azért volt érdekes, mert ekkor hallottam először komoly formában a Vörös Hadseregről és annak harci értékéről.

1943. május 1-én előléptettek ezredessé és júniusban kineveztek a kassai, majd 1944. január 1-én a szegedi 9. gyalogezred parancsnokává. A 9. gyalogezred Horthy házi ezrede volt.

1944 nyarán ezredemmel kikerültem a keleti arcvonalra — Galiciába —, ahol a hadosztály és a hadtest német alárendeltségben a Kárpátok előterében rendezkedett be védelemre. Az állások támpontszerűen voltak kiépítve, a támpontok hézagait aknákkal és drótakadályokkal zárták le, melyeket géppuskák tüze hosszantozott. Velünk szemben a szovjet csapatoknak csak magaslatokon elhelyezett előőrsei voltak. Közöttük a terep teljesen üres volt.

A harcoló csapatok kilométerekkel hátrább, a védelem mélységében szállásőrségek oltalma alatt pihentek. Védőállásaik kiépítését feleslegesnek tartották, mert jól tudták, hogy a németeknek és nekünk annyi erőnk sincs, hogy egy valamire való támadást meg tudtunk

* SZÁSZ FERENC (Siménfalva, 1896.) ny. vezérőrnagy. A soproni 3 éves katonai főreál iskola, majd a Ludovika Akadémia egyéves tanfolyamának elvégzése után, 1916 augusztusában hadnaggyá avatták. Előbb az orosz, majd az olasz fronton századparancsnok. Többször sebesült, többször kitüntették, 1918-ban Budapesten az államrendőrségi karhatalomnál szolgált. A Tanácsköztársaság idején a Vörös Vasas Hadosztály egyik zászlóaljparancsnoka. Utóbbiért internálták Romániába. Visszatérése után átvették a magyar királyi honvédségbe. Előbb Dunavecsén a kiegészítő parancsnokságon, majd a határőrségnél, a harmincas évek közepétől pedig a szegedi 9. honvéd gyalogezrednél szolgált. 1943. május 1-én előléptették ezredessé, 1944. január 1-én ezredparancsnokká nevezték ki. 1944 nyarán ezredével a frontra vonult, ahol november elején végrehajtotta a visszaemlékezésben leírt átállást. A felszabadulás után előbb az 5. (szegedi) hadosztály parancsnoka, majd a szombathelyi 3. és 1946-tól 1948 végéig a debreceni 4. honvédkerület parancsnoka. Ekkor nyugállományba helyezték (50%-os rokkantként), majd rendfokozatától — indokolást mellőzve — megfosztották. 1956 nyarán rehabilitálták. 1948-tól 1972-ig különböző vállalatoknál mint fizikai munkás, majd mint tervező dolgozott. 1970-től nyugdíjas. (A szerk.)

volna indítani. A szovjet előőrsök azonban megerősítették állásaikat. Ezek ellen — fogolyszerzés céljából — több vállalkozást hajtottunk végre: eredménytelenül. Mi viszont jelentős veszteségeket szenvedtünk. Egy alkalommal egyik századunk hajtott végre akciót a hátul pihenő szovjet csapatok ellen, minden siker nélkül. Vesztesége viszont 15%-os volt.

Azután megindult a Vörös Hadsereg mindent elsöprő támadása, mely minket állandó visszavonulásra kényszerített. Hátsó állásainkat mindenütt támaszpontszerűen szálltuk meg. Támpontjaink vonalába egyes helyeken szovjet egységek fészkelték be magukat. Volt olyan zászlóaljam, amelynek támpontjait három oldalról tartották tűz alatt: az alegység parancsnoka idegileg összeroppant. Ez a zászlóaljparancsnok igen nagy németbarát és még nagyobb „hazafi" volt, akivel — míg harcban nem állottunk — a végső győzelem kilátásait illetően sokat vitáztam. Amikor hordágyon — teljesen lefogyva, erőtlenül — behozták a segélyhelyre, négyszemközt megkérdeztem tőle:

— Még mindig lelkesedsz a németekért, bízol most is a végső győzelemben?

Nem felelt, apatikusan meredt a semmibe.

A Kárpátokban a völgyek lezárására páncéltornyokkal ellátott erődöket építettek. Ezeket a súlyos milliókba került erődöket a Vörös Hadsereg csapatai jobbról és balról kikerülték, így feltartó erejük csupán néhány napig tartott, védőik pedig — szerencséjükre — fogságba kerültek.

A Kárpátokon belül voltunk éppen egy ilyen erődvonalban, amikor az ezredparancsnokság barakkjába berohant az R—3-as rádió kezelője.

— Ezredes úr, most hallgattam Pestet, a kormányzó proklamációját olvasták be, hogy kiléptünk a háborúból, béke lesz — mondta örömtől sugárzó arccal.

A proklamációt 15 órakor ismét felolvasták, én is boldogan hallgattam.

Röviddel később megjelent nálam az engem támogató tüzérosztály parancsnoka és hívott, hogy a hadosztályparancsnok utasításának megfelelően hajtsuk végre a hátsó állás szemrevételezését.

— Nem megyünk — mondtam neki —, mert a kormányzó fegyverszünetet kér, béke lesz.

— Lehetetlen, akkor a kormányzó is áruló — válaszolta nagy megütközéssel.

— Menjen egyedül szemrevételezni, én nem megyek.

Sajnos, a proklamációt többé már nem mondhatták be a rádióba, e helyett többször lehetett hallani: „Beregfy ezredes azonnal jöjjön Budapestre". Közben felolvasták Vörös János vezérkari főnök parancsát, amelyben elrendeli, hogy bár fegyverszüneti tárgyalások vannak folyamatban, annak kimenetele azonban bizonytalan, ezért a harcot tovább kell folytatni. Amikor a Szovjetunióból Debrecenbe visszajöttem és Vörös Jánosnál jelentkeztem, megtudtam tőle, hogy ezt a pa-

rancsot ugyan az ő nevében adták ki, de ő akkor már Kecskemét környékén csuhás ruhában útban volt a Vörös Hadsereghez.

Az esti órákban Szálasi felolvasta a hatalom átvételét közlő beszédét. A nyilas tisztek örömmámorban úsztak. Az igazi magyar érzelmű tiszteken a levertség látszott, de nyilatkozni senki sem mert.

Másnap délelőtt a hadosztály vezérkari főnöke, Boróczy vezérkari őrnagy és a német hadtest összekötő tisztje megjelent nálam. Boróczy közölte velem, hogy a délutáni órákban egy német főhadnagy érkezik hozzám, s mint összekötő tiszt tevékenykedik mellettem. Köteles vagyok szóbeli parancsaimat előtte kiadni és írásbeli intézkedéseimet kiadás előtt neki bemutatni. Délután valóban megérkezett a német összekötő tiszt — tolmáccsal és négy harckocsival (úgy látszik, arra számított, hogy esetleg védekeznie kell). Nekem feltűnő volt, hogy a többi ezredparancsnok mellé ilyen összekötő tisztet nem küldtek ki. Ebből arra következtettem, hogy csak a kormányzó házi ezredét tartották megbízhatatlannak. A német főhadnagy hűséges lovagom volt: velem egy szobában aludt, bárhova menten, elkísért. Egy lépést sem tehettem nélküle.

Az egyik hajnalon az árkászszakasz parancsnoka halkan kopogott az ablakomon. Szerencsére a német tiszt nem ébredt fel. Odamentem az ablakhoz: a szakaszparancsnok intett, menjek ki. Kint súgva mondta, hogy két fogságból visszatért tiszt szeretne velem beszélni. A tisztek jelentették, hogy őket Dálnoki, az I. hadsereg parancsnoka küldte a Szovjetunióból Álgya Papp altábornagy hadtestparancsnokhoz azzal a paranccsal, hogy a hadtest szüntesse be a szovjet csapatok elleni harctevékenységet. A két tisztet a 2. segédtisztem kísérte el a hadtestparancsnokságra.

Az általános helyzet nem tette lehetővé Dálnoki parancsának végrehajtását. A német összekötő tiszt állandó jelenléte miatt egy beosztottammal sem beszélhettem, intézkedést tudta nélkül nem adhattam ki. Az élet azonban mindent megold — mondja a közmondás. A német főhadnagy elrendelte, hogy a tisztek Szálasira írásban esküdjenek fel. Amikor ez megtörtént, közölte, hogy bevonul a német hadseregparancsnoksághoz és nem biztos, hogy ismét visszatér hozzám.

Másnap Álgya Papp altábornagy hadtestparancsnok megszemlélte az arcvonalat. Amikor kikísértem gépkocsijához, elhatároztam, hogy felajánlom segítségemet Dálnoki parancsának végrehajtásához; felajánlom, hogy beszélek a többi ezredparancsnokkal, akik jó barátaim, így biztos vagyok benne, hogy nem árulnak el. Viszont egy hadtest átállása döntő eredményeket hozhat.

— A Dálnoki által átküldött 2 fogoly tisztet átvezettettem nagyméltóságodhoz — mondtam óvatosan.

Ő dühtől kipirulva válaszolta:

— Túl vagyok rajta, letartóztattam mind a kettőt.

Természetesen én erre elhallgattam, de gondolatban elhatároztam: akkor majd én fogok cselekedni! De hogyan? — vetődött fel bennem a kérdés.

A bal oldali szomszédom a 7. gyalogezred volt. Parancsnokáról,

Szávics Sándor ezredesről — szláv származású lévén — feltételeztem, hogy bizonyos szimpátiát érezhet az oroszok iránt. Még aznap este segédtisztemmel átmentem hozzá. Hozzám hasonlóan, ő is egy völgyben, egy kis vadászkastély féle épületben volt elszállásolva. A parancsnoknak külön szobája volt, ahol fültanúk nélkül beszélgethettünk, mivel a segédtisztek kint maradtak. Bizalmas beszélgetésünket óvatosan kezdtem.

— Sanyi, mi a véleményed erről a háborúról, a külpolitikai helyzetről, a nyilas uralomról?

— Német győzelemben nem hiszek, a nyilasokat szívből utálom — válaszolta nagyon határozottan.

Ebből láttam, hogy tovább mehetek tervem megvalósítása felé és előhozakodhatok kényes javaslatommal. Szávics ezredes egyetértett velem abban, hogy cselekednünk kell.

A további tárgyalást már minden gátlás nélkül folytathattuk: elkészítettük tervünket, amelynek lényege az volt, hogy másnap hajnalban egy törzstiszt parancsnoksága alatt parlamentereket küldünk át a velünk szemben álló szovjet magasabbegység parancsnokához és közöljük vele átállási szándékunkat. Előttük kaput nyitunk Ungvár felé azzal, hogy saját elhatározásunkból visszavonulunk — a parlamentereknek átadott vázlaton megjelölt erdőbe. A parlamentereket és az általuk küldött vezetőket kérjük odaküldeni. Egyben vázlatosan tájékoztattuk őket saját helyzetünkről, a tartalékokról, a tüzérségről — szóval mindarról, amire támadásukhoz szükségük volt.

A személyek megválasztása rendkívül nehéznek bizonyult, hisz a tényleges tisztek nagy része, mint már említettem, németbarát, jobboldali érzelmű, vagy úgynevezett „nagy magyar hazafi" volt. Ha ilyen embereket jelölünk ki parlamentereknek, feljelentenek és mint árulókat kötél általi halállal kivégeznek. Mai szemmel el sem képzelhető, mekkora kockázattal járt ez a Horthy-hadseregben.

Sok-sok töprengés és mérlegelés után végül megállapodtunk a személyekben. A 7. ezredtől kiválasztottunk egy alezredest — mint parancsnokot — és egy főhadnagyot. A 9. ezredtől egy századost és egy tartalékos hadnagyot. A legénység részéről egy őrmestert, egy szakaszvezetőt és egy honvédet. A kivezényelt személyeket még aznap a 7. ezred parancsnokságára rendeltük azzal, hogy különleges felderítő feladattal küldjük át őket az arcvonalon. A feladat részleteit csak az alezredessel közöltük. A beosztottakat a parancsnok csak akkor tájékoztatta, amikor a két arcvonal közé jutottak és a fehér zászlót kitűzték. Mint később erről értesültem, mindenki örült, hogy őket választottuk ki ilyen komoly feladat végrehajtására.

A parlamentereket, mint járőrt, a kijelölt útelzáró őrsnél én léptettem ki. Az ott szolgálatot teljesítő parancsnoknak azt mondtam, hogy a járőrt felderítés céljából küldtem a szovjet előőrsök vonalába.

A rákövetkező nap mind Szávics, mind én kiadtuk a visszavonulási parancsot. Az alárendelt egységek parancsnokai nem tudhatták, hogy a visszavonulásra nem fentről kaptunk parancsot, annál is inkább, mert megszakításokkal állandó visszavonulásban voltunk.

A sötétség beállta után (az időpontot a szemben álló szovjet csapatparancsnokkal a parlamenterek útján közöltük) megkezdtük a visszavonulást. Én a fő útvonalat lezáró előőrsnél tartózkodtam. A Vörös Hadsereg harckocsijai előbb kezdték meg az előretörést, mint az előőrs a visszavonulást. Az oda beosztott páncéltörő raj parancsnoka a holdfényben látható harckocsikra akart tüzelni. Én azonban a tüzelést betiltottam, amit a katona értetlenül fogadott. Ezért a gyanú elterelése végett mindjárt meg is magyaráztam, hogy a tüzelést azért tiltottam meg, mert amúgyis el van rendelve a visszavonulás, és így nem akarom kitenni a rajt annak a veszélynek, hogy fogságba essen.

Egyébként magam is igyekeztem, hogy időben visszavonuljak, nehogy elfogjanak. Arra gondoltam ugyanis, hogy a szovjet alparancsnokok biztosan nem tudnak a felsőbb vezetéssel kezdeményezett tárgyalásaimról — és esetleg lelőnek. A propaganda szerint ugyanis a Vörös Hadsereg katonái a magasabb rendfokozatú, elfogott ellenséges tiszteket a helyszínen kivégzik. Az érdekesség kedvéért megemlítem, hogy gróf Stomm hadtestparancsnok vezérkari főnöke, amikor fogságba került, saját propagandájának bedőlve főbe lőtte magát.

Mialatt a szovjet harckocsik Ungvár felé törtek előre, a két ezred visszavonulása zavartalanul folyt a megjelölt gyülekező helyre. A sápadtan sütő hold fényénél elég nehéz volt a tájékozódás, ennek dacára minden alegység megérkezett a kijelölt helyre.

A visszavonulás során kaotikus helyzet állott elő. Eltévedt német kötelékek bolyongtak az erdőben. Ezekkel közöltem, hogy általános visszavonulás van elrendelve, mi is hátra megyünk, ha a gyülekezést befejeztük. A németek nem is kételkedtek szavaimban és ők is hátra mentek.

A szovjet csapatok csak a két műúton és a közvetlen mellettük levő terepen törtek előre Ungvár felé. Ungvár előtt támadásuk elakadt. Az erdő, amelyben gyülekeztünk, a támadó egységek hézagába esett, ahol a partizánok tevékenykedtek.

Kivirradt. Harci zajt csak Ungvár felől hallottunk, az erdőben néma csend volt. Levelekből összehordott fekhelyemen tépelődtem. Föltettem magamnak a kérdést, hogy tényleg nem vagyok-e hazaáruló, kisgyerek koromtól kezdve ugyanis katonai oktatásban részesültem. Erkölcsi nevelésünk arra irányult, hogy elsősorban a császárért és a királyért, másodsorban a hazáért kell szolgálnunk — ha kell, az életünket is feláldozva értük. Állandóan kommunistaellenes propaganda hatásában éltünk. A kommunistákat hazaárulóknak, a szovjetek szállászcsinálóinak nevezték. Azt ismételgették, hogy a szovjet katonák a magas rangú tiszteket kivégzik, ha fogságba kerülnek. Ha a Szovjetunió győz, Magyarország önállósága megszűnik, a győző egyik tagállama lesz. Mindezekkel szembeállítottam saját tapasztalataimat, amelyeket az 1919-es forradalommal kapcsolatban szereztem, amikor 22 éves koromban a Vörös Vasas Hadosztály egyik zászlóaljparancsnoka voltam, és amikor az ellenforradalmárok monitorai lőtték a Duna-palotát, én a Citadellát — ahol a hírközpont volt — védtem. Eszembe jutottak apám lelkes szavai, amikor a frontok összeroppa-

nása után hazakerültem. Az ellenforradalom győzelme után apámat letartóztatták, állásától megfosztották. Két érzés harcolt bennem, s ezt a harcot végre eldöntötte a hazám és a magyar nép iránti szeretetem. Végérvényesen hittem, hogy minden egyes katona halála felesleges „hősi" halál, csupán arra jó, hogy meghosszabbítsa a fasiszta uralmat, melyet szívből gyűlöltem. Ez annyira megerősített elhatározásomban, hogy még ha az életembe kerül, akkor is végrehajtottam volna elhatározásomat.

Anélkül, hogy ezredem tisztjeivel külön beszéltem volna, az ő jelenlétükben katonáimhoz fordultam, tájékoztatva őket, hogy jutott ezredünk ebbe a helyzetbe. Nyomatékosan kihangsúlyoztam, hogy az átállás önkéntes, aki nem akar a Vörös Hadsereghez velem átjönni, könnyen visszamehet, mert az orosz arcvonalon nagy hézagok vannak. Leírni nem lehet azt a lelkesedést, ami a legénységből kitört. Éljeneztek, egy torokból kiáltották:

— Éljen az ezredes úr, vesszen a háború, éljen a béke!

A tisztek megdöbbentek. A katonák közül senki nem akart visszamenni. Ez a tény nagy hatással volt tisztjeimre. Amikor újból felszólítottam őket, hogy jöjjenek át velem a Vörös Hadsereghez, de akinek a meggyőződésével ez ellenkezik, szabadon visszatérhet, segédtisztem kivételével valamennyien igent mondtak. Segédtisztem kijelentette, hogy ő nem jön át, az ezredkürtössel visszamegy saját csapataikhoz. Figyelmeztettem, hogy visszatérése egyáltalán nem veszélytelen.

— Ha én a Vörös Hadsereg egyik alakulatának parancsnoka lennék, ahol egy parancsnok a csapata nélkül jelenik meg, az illetőt rögtön lezáratnám; véleményem szerint a segédtisztnek a parancsnoka mellett a helye.

Néhány másodpercig néztem rá, majd így folytattam:

— Amit mondtam, rád is vonatkoznak, ha lépésünket meggyőződéseddel nem tudod összeegyeztetni, menj isten hírével, de az ezredkürtöst csak akkor viheted magaddal, ha ő is veled akar menni.

Aztán az ezredkürtöst kérdeztem meg:

— Tóth őrmester, a százados úrral megy, vagy velem marad?

— Az ezredes úrral maradok — hangzott a határozott válasz.

Ezután közöltem a segédtisztemmel, hogy egyedül elmehet.

Ő gondolkozási időt kért, amelynek letelte után jelentette: meggondolta és velünk együtt ő is átjön a Vörös Hadsereghez.

Nem sokkal azután, hogy a fenti beszélgetés lezajlott, a szovjet parancsnok megbízásából két magyarul beszélő ruszin partizán érkezett hozzánk, azzal a céllal, hogy a szovjet parancsnoksághoz vezessenek bennünket. A két ezred felsorakozott. Minden katona vitte a saját fegyverét és a fogatos járművek is velünk voltak.

Csatlakoztam az oszlophoz. A szovjet parancsnokság egy lovas járőrt küldött elém, amely az ezredparancsnoksághoz vezetett bennünket. Ott találkoztunk előreküldött parlamentereinkkel. Az ezredparancsnok egy kastély parkjában sorakoztatott fel bennünket. A tiszteket az első vonal elé állíttatta és közölte velem, hogy jön a hadosztálypa-

rancsnok, egy tábornok, vezényeljek neki tiszteletadást. Meg is érkezett a tábornok egy dzsippen. Tiszteletadást vezényeltem és magam is tisztelegve jelentettem a létszámot magyarul, amelyet egy ruszin származású katonám lefordított oroszra. A tábornok megkérdezte, hogy miért jöttünk át, és mi a kívánságunk.

Én jelentettem neki: harcolni akarunk a németek ellen.

Közvetlenül az arcvonal mögött csak néhány napig voltam. Egy idős szovjet katonával hátraküldtek a hadtápkörletbe. Az egyik községben egy ruszin özvegyasszony házában szállásoltak el kísérőmmel együtt. Én az egyik lakószobában — ágyon, az „őröm" az előszobában — szalmán. Az „őröm" minden reggel ragyogóra kifényesítette a bakancsomat, kikefélte a ruhámat, azután elment felvételezni a nyers élelmet, amit háziasszonyunk minden alkalommal magyaros módon készített el.

Egyik este a parancsnokságra kísértek. A szobában, ahová bevezettek, egy hosszú asztal volt, mögötte középen egy őrnagy, két oldalán egy-egy százados ült. Az egyik kapitány jól beszélte a német nyelvet, ő volt a tolmács. Az őrnagy, az asztal innenső oldalán álló üres székre mutatva leültetett. Aztán részletesen kikérdezett a magyar harchelyzetről. Különösen a csapatok hangulata, érzelme, harci kedve érdekelte. Természetesen a valóságnak megfelelően tájékoztattam mindenről, ami láthatóan tetszett neki.

Aztán váratlanul megkérdezte:

— Miért gyilkoltak meg maguk annyi ukránt?

Erre én azt feleltem:

— Nem veszem magamra, mert én megszállt területen nem voltam. A harctérre is csak augusztusban jöttem ki, partizánharcban nem vettem részt.

— Nem Önre értem, hanem a magyar csapatok parancsnokaira.

— A magyarok nem gyilkoltak, csak a németek — válaszoltam rá.

— Nemcsak a németek, hanem a magyarok is — vágott közbe az őrnagy . . .

Ez a szócsata többször megismétlődött, s a feszült hangulat csak a beszélgetést követő igen bőséges vacsora közben oldódott fel.

A szóban forgó faluban több napig tartózkodtam. Mivel egyedül nagyon unatkoztam, kértem az őrnagyot, kísértessen el egy tiszti lágerbe. Ő erre azt válaszolta, hogy ne siessek, mert ezt a különleges elbánást csak így tudja számomra biztosítani. Mivel ragaszkodtam kérésemhez, hátraküldött egy tiszti táborba, de intézkedett, hogy a tiszti konyhán étkezhessem. Egy szovjet tizedes kíséretében naponta kétszer elhagytam a tábort, ahonnan később az összes magyar foglyokkal együtt Sztarij Szamborba kerültem — végleges táborba.

Közben több táborhelyet érintettünk. Az egyikben Gerő Ernőné keresett fel és interjút készített velem.

Vándorlásunk során az egyik táborban vérhast kaptam, amelybe majdnem belepusztultam. A hadifogolykórházban egy magyar zsidó orvos kezelt. Az ő lelkiismeretes, odaadó gyógyításának köszönhetem életemet.

Végleges táborhelyünkön kiütéses tífuszos megbetegedések voltak, a betegek közül sokan meg is haltak. Rettegtünk, hogy mikor kapjuk meg a járványt. A fertőzés lokalizálása érdekében az egyes pavilonokat lezárták. Az udvaron való sétálást csak nekem és egy orvosezredesnek (aki szintén önként állt át) engedték meg.

Itt a táborban ismerkedtem meg egy igen képzett, talpig becsületes magyar kommunistával. Sokáig ült börtönben, amnesztiával szabadult ki, mert jelentkezett a frontra. Persze munkásszázadban vitték ki. Az első adódó alkalommal átszökött a Vörös Hadsereghez. Nagy lelkesedéssel beszélt az új társadalomról és olyan könyveket adott nekem tanulmányozásra, amelyeket elolvasva egészen más megvilágításban láttam és értékeltem sok mindent. Neki köszönhetem, hogy az új eszme már a táborban gyökeret eresztett bennem.

A tábor parancsnoka — emlékezetem szerint január vége felé — magához kéretett és közölte velem, hogy Debrecenben megalakult az új Ideiglenes Magyar Kormány, amely a Szovjetunióval és szövetségeseivel megkötötte a fegyverszünetet és kötelezte magát, hogy 8 hadosztállyal részt vesz a németek elleni harcokban. Ő fentről utasítást kapott, hogy 1700 magyar önkéntest küldjön haza Magyarországra. Megkérdezte, vállalom-e a parancsnokságot.

Örömmel vállaltam. Az 1700 fős szállítmányba annyi tisztet és tiszthelyettest választhattam, amennyit akartam. Csupán az volt a kikötés, hogy törzstisztet nem vihetek. Gondolni lehet, hogy mindenki örömmel jelentkezett volna, a felvétel azonban létszámhoz volt kötve. Csoportunk a táboron belül önállóságot élvezett. Munkára osztottam be az embereket, élelmezésükről is magam gondoskodtam.

Február elején megérkezett a várva várt parancs. Erős fagyban, sötétben vagoníroztunk be. A tábor elhagyása előtt annak parancsnoka hat nevet tartalmazó cédulát adott át nekem azzal, hogy az illető személyeket küldjem fel a tábori irodába.

— Ezek az emberek nem távozhatnak — mondotta.

A hat fő közül egy olyan százados volt, akivel igen összebarátkoztam a táborban, és aki már a szerelvény összeállítását, az élelem felvételezését intézte a vasútállomáson, mint gazdászati tiszt.

A szerelvény összeállítása közben a táborparancsnok azt kérdezte tőlem, meg tudom-e bocsátani neki, hogy a barátomat sem engedi haza. Gondolkodás nélkül válaszoltam kérdésére:

— Itt barátkoztam meg vele, azelőtt nem ismertem, így nem tudhatom, mi a bűne. Ha nem engedik haza, biztosan alapos okuk van rá.

A válasz után a szovjet őrnagy átölelt és megcsókolt, mondván:

— Mi oroszok nagyon tudunk szeretni, de kérlelhetetlenek vagyunk a fasisztákkal szemben.

E megható jelenet után megmutatta azt a teherkocsit, amelyet a parancsnokság számára rendeztetett be. Nekem egy deszkából készített ágy, a parancsnokság tagjai részére pedig emeletes priccs volt a vagonban elhelyezve. Középen asztal, körülötte lócák. Jól be volt fűtve. A rendes élelmen felül még két zsák kis csomagolású orosz teát is adott.

A táborparancsnok nem engedte, hogy én ellenőrizzem a szerelvényt. Segédtisztemmel ezt ő hajtotta végre.

Amikor elbúcsúzott tőlem, megint megölelt és megcsókolt.

Ilyen bánásmódban, ilyen megkülönböztetett figyelemben részesültem a Vörös Hadsereg parancsnokai részéről. Nem csoda tehát, hogy őszintén megszerettem őket.

Csoportunkat egy szovjet százados — egy katonával — kísérte Debrecenbe, hogy átadja a magyar kormánynak. A szállítmányparancsnok azonban még szovjet területen is én voltam.

Debrecenben a szovjet százados átadta a csoportot a Honvédelmi Minisztérium megbízottjának, én meg jelentkeztem Vörös János vezérezredesnél. A vezérkari főnök javaslatára a szegedi ezred, majd az 5. hadosztály parancsnokává neveztek ki.

Hadosztályunkat (5. ho.) megszervezése után Hajmáskérre szállították átképzés céljából. Úgy emlékszem, a 6. és az 1. hadosztályt 1945. április elején kivitték a frontra, amely Bécs környékén volt. Ám a két magasabbegység sem került bevetésre. Megjegyzem, hogy az én hadosztályom magvát 1945 tavaszán a Vörös Hadsereghez átállt 24. gyalogoshadosztály képezte, melyet a Vörös Hadsereg főparancsnoksága bocsátott a HM rendelkezésére. A hadosztályt én vettem át.

A 6. és az 1. hadosztályt, miután a fasiszta német hadsereg letette a fegyvert, az arcvonalról visszarendelték Magyarországra. Az 1. hadosztály Pápára, a 6. Balatonalmádiba került. Az 5. hadosztályt, mivel felszerelését még mindig nem fejezték be, feloszlatták. Én a szombathelyi kerület parancsnoka lettem.

1946 nyarán a kerületeket átszervezték. A hét kerületből négyet hagytak meg. A szombathelyi kerület megszűnt. Miután a debreceni kerületi parancsnokot nyugdíjazták, helyébe engem neveztek ki kerületi parancsnokká. Ebben a beosztásban teljesítettem szolgálatot 1948 végéig.

*

Rövid visszaemlékezésemben mindent őszintén írtam le, úgy ahogy történt. Nem tettem hozzá és nem vettem el belőle semmit. A kevésbé érdekes epizódokat csak érintettem, a fontosabb eseményeket viszont részletesebben mondtam el.

Cselekedetem eltervezésében és végrehajtásában nem vezérelt sem sérelem, sem kényszer, hiszen a múlt rendszer engem nem mellőzött. Nem voltam kényszerhelyzetben akkor sem, amikor a parlamentereket elindítottam a Vörös Hadsereghez. Szerettem hazámat és népemet — szerettem az embereket. Arra gondoltam: ha a harcot beszüntetem és ezredemmel együtt átmegyek a Vörös Hadsereghez, sok-sok ember életét mentem meg; nemcsak azokét, akik alám vannak rendelve, hanem azokét is, akiket a háború végéig ezek a katonaruhába öltöztetett emberek az arcvonal másik oldalán megöltek volna.

Amikor az átállást elhatároztam és saját lelkiismeretemmel is megküzdöttem, határozottan cselekedtem, bár számolnom kellett azzal is, hogy a cselekedetért életemmel fizethetek. Egy katonától meg

lehet és meg is kell követelni, hogy adott esetben — ha kell — az életét tegye kockára a haza érdekében.

Örök igazság marad: Az ország, a haza védelmezőjének lenni nem egyszerű munkaviszony, mint egy alkalmazotté, vagy egy tisztviselőé, hanem életre-halálra való lelkiismereti szerződés.

Abban az időben két ország volt: az egyik, amely még 1945 elején is Hitler oldalán harcolt a Szovjetunió ellen; a másik, amely az igazi hazafiak lelkében született és amelynek létrejöttéért oly sok kommunista és egyszerű hazafi áldozta életét. Én ennek az utóbbi országnak — hazámnak lettem a védelmezője, amellyel nem írásbeli, hanem lelkiismereti szerződésben állottam.

NEMZETŐRSÉG ÉS HONVÉDSÉG SZERVEZÉSÉNEK IDŐBENI ÁTTEKINTÉSE

(1848. március—szeptember)

URBÁN ALADÁR

Az 1848—49-es magyar forradalom és szabadságharc jellegzetes intézménye volt a **nemzetőrség,** amelynek szervezése a márciusi napokban spontán kezdődött, majd jóváhagyta azt a pozsonyi törvényhozás is. Az 1848:XXII. tc. értelmében április 20-a után a Batthyány-kormány és az általa létrehozott Országos Nemzetőrségi Haditanács irányításával folyt a „törvény szabta" nemzetőrség szervezése. Ez a nemzetőrség, amely magába olvasztotta a régi polgárőrség alakulatait, zömében gyalogságból állott. A törvényhozók eredeti elképzelése szerint a nemzetőröknek lakhelyük közcsendjére és rendjére kellett vigyázni. Máshol való alkalmazásuk is csak ilyen rendőri-karhatalmi feladatok esetén jött szóba. Az ország déli részén jelentkező szerb mozgalmak miatt azonban a kormány már 1848 nyarán „mobilizálta": a Bácskában és a Bánságban tábori szolgálatra rendelte az alföldi megyék nemzetőrségét. Egyidejűleg a Dunántúlon megszervezték a Dráva-vonal ellenőrzését is, amely zömében ugyancsak a megyei nemzetőrség feladata volt. A délvidéki tábori szolgálat nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket, így már 1848 augusztusában megszületett a rendelet a nemzetőrség **önkéntes** tábori szolgálatáról. Eredményeként viszonylag gyorsan olyan nemzetőrségi alakulatok szerveződtek, amelyek Pákozdnál már a honvédek és sorkatonák oldalán vettek részt az ütközetben.

Az 1848-as magyar hadszervezés másik jellegzetes intézménye volt a nemzetőrségtől különböző, bár forma szerint annak keretében szervezett **honvédség.** A kezdetben „rendes vagy mobilis nemzetőrség"-nek nevezett alakulatokat (amelyekből szeptember végéig — Erdéllyel együtt — tizennégyet állítottak fel) három évre toborozták azzal a céllal, hogy átvegyék a helyőrségi szolgálatot az osztrák sorezredektől. A délvidéki fejlemények, majd Jelačić támadása miatt azonban ezek az alakulatok is hamarosan ellenség elébe kerültek. Szervezésüknek május és szeptember közötti szakasza az első lépé-

seket jelentette a szabadságharc tömeghadseregének megteremtése felé.

Az itt közölt időrend a nemzetőrség és honvédség 1848 márciusa és szeptembere közötti szervezésével foglalkozó monográfia alapján készült, eredetileg mint annak kiegészítője. Folyóiratban történő közlését nemcsak az általános tájékoztatás igénye, hanem a benne levő gazdag helytörténeti anyag informatív értéke indokolja. Segítségével nyomon követhető megyéink és nagyobb városaink 1848-as tevékenysége a nemzetőrség szervezésének és a honvédség toborzásának területén. Annak érdekében, hogy a kronológia eseményeit a nagyobb összefüggésbe könnyebb legyen beilleszteni, az időrendben szerepel néhány, nem pusztán a nemzetőrség vagy a honvédség szervezését érintő katonai, illetve politikai esemény.

1848

március 12. Az Ellenzéki Kör gyűlésén Irinyi József bemutatja a 12 pont tervezetét, amelyek közül az 5. pont „nemzeti őrsereg"-et követel.

14. Kossuth a pozsonyi országgyűlésen a nemzet nyugalmának biztosítása érdekében nemzetőrség felállítását javasolja.

15. A pesti forradalom győzelme: a Helytartótanács belenyugszik, hogy a fővárosban a rend fenntartását a sorkatonaság helyett a szerveződő nemzetőrségre bízzák. Megalakul a Rendre Ügyelő Választmány, amely a nemzetőrséggé alakult pesti polgárőrség létszámának 1500 főre történő növeléséről hoz határozatot. Pozsonyban az országgyűlés határozatilag mondja ki a nemzetőrség felállításának szükségességét. Megkezdődik a pozsonyi II. sz. nemzetőrség szervezése.

16. Pesten megkezdik a nemzetőrség szervezését, amelynek felfegyverzésére sikerült 500 fegyvert szerezni a Neugebaudeből.

17. A nádor által kormányalakítással megbízott Batthyány Lajos miniszterelnök első körlevele a hatóságokhoz, amelyben felelőssé teszi őket a rend fenntartásáért. A Helytartótanács egyidejűleg utasítja a hatóságokat, hogy „minden lehető zavarok" megelőzéséről gondoskodjanak.

Lederer budai katonai főparancsnok további 200 fegyver kiadását engedélyezi a pesti nemzetőrség számára. Budán és Székesfehérvárott is megkezdik a polgárőrség kiegészítését.

18. Pesten a Városháza előtti Szabadság téren tartott népgyűlés követelésére a királyi palotára, a Helytartótanácsra és egyéb kincstári épületekre felkerül a nemzeti lobogó. A pesti nemzetőrség megkapja a két nappal korábban követelt 1500 fegyverből még a hiányzó 800 darabot; Buda nemzetőrsége 200 puskát kap.

Pesten a nemzetőrség „osztályai" megválasztják tisztjeiket; a mesterlegényeknek a nemzetőrségbe való felvételét „polgári kezességhez" kötik.

Szegeden, Szabadkán és Esztergomban megkezdik a nemzetőrség szervezését.

19. A pozsonyi országgyűlés küldöttsége Pesten, a Szabadság téren megszemléli a 4000 főt meghaladó pesti nemzetőrséget.

Eger, Debrecen, Pécs és Kőszeg városa megkezdi a nemzetőrség szervezését.

20. Miskolcon, Győrött, Aradon, Bihar és Csongrád megyében megkezdik a nemzetőrség szervezését.

21. Pest megye közgyűlése határozatot hoz a nemzetőrségnek az egész megyében történő felállításáról. Zólyomban, Selmecen, Kassán, Szatmárnémetiben, Szentesen, Újvidéken, Szabolcs és Szatmár megyében megkezdik a nemzetőrség szervezését.

Pesten a Rendre Ügyelő Választmány követeli, hogy a katonai laktanyákra is tűzzék ki a nemzeti lobogót.

22. Batthyány második miniszterelnöki körlevele a hatóságokhoz, amelyben a városokban és népesebb helyeken „a vagyonos osztályból" őrsereg alakítását javasolja a személy- és vagyonbátorság biztosítására.

Pozsonyban az országgyűlés kerületi ülése megvitatja a nemzetőrségről szóló törvényjavaslatot.

Pest város tanácsülése egy nemzetőri tüzérosztály felállításának tervével foglalkozik. Budán megtörténik a nemzetőrség és a polgárőrség összeolvadása.

23. A Nemzeti Múzeumnál tartott népgyűlés további fegyvereket követel és Budára akar vonulni a fegyvertár „megtekintésére", Lederer újabb 1000 fegyvert adat ki és Pesten a Károly-laktanyára kitűzeti a nemzeti zászlót.

Pozsonyban az országgyűlési ifjúság és a követek soraiból szervezett II. sz. nemzetőrség átveszi a teljes őrszolgálatot.

Batthyány miniszterelnök nádori megbízás alapján kinevezi a fővárosba leküldendő Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmányt (MOIB).

24. Pest megye választmánya mindazok felfegyverzését szükségesnek tartja, akik „az alkotmányos rend fenntartásában" érdekeltek.

25. Pozsonyból Pestre érkezik Klauzál Gábor, Szemere Bertalan, valamint a sajtótörvények miatt Pozsonyba küldött Pulszky Ferenc; a MOIB megkezdi munkáját.

26. A pesti nemzetőrség vasárnapi tisztelgése és díszszemléje a Nemzeti Múzeumnál.

27. Pesten népgyűlés a Múzeumnál, amely a bécsi udvarnak a pénz- és hadügyi önállóság elismerése kapcsán tanúsított ellenállása miatt a nemzetőrség felfegyverzését követeli. A MOIB átiratára Lederer további 1000 fegyver kiadásába egyezik bele.

A MOIB körlevelében a hatóságoktól jelentést kér a nemzetőrség szervezésének eredményeiről.

28. A MOIB körlevélben hagyja meg a hatóságoknak, hogy rendzavarás esetén a sorkatonaságot csak akkor vegyék igénybe, ha nemzetőrség nincs, vagy nem elegendő.

29. A fővárosi nemzetőrség a hajnali órákban Promontornál (Budafok) magánhajót tartóztat fel, amely titokban kincstári eredetű lőport szállít. A MOIB a fegyver- és lőszertárakhoz,

valamint a Duna-híd két végéhez nemzetőri őrszemeket állít a katonaság mellé.

30. A király március 28-i leirata miatt izgatott népgyűlés Pesten, a Szabadság téren, ahol Szemere javasolja, hogy a nemzetőri szolgálatot tegyék mindenki számára kötelezővé.

A győri nemzetőrség erőszakkal szerzi meg a 19. sorgyalogezred helyi főhadfogadójának raktárából a szabadságolt katonák fegyvereit.

31. Délelőtt feszült hangulatú tömeggyűlés a Nemzeti Múzeumnál. A Rendre Ügyelő Választmány proklamációjában a kivívott szabadság védelmében egyesülésre szólítja fel a fővárost és a vidéket.

április 1. Éjjel megérkezik Pozsonyból Eötvös József az új, engedményeket tartalmazó királyi leirattal. Reggel a Városháza előtt összeütközésre kerül sor a vörös szalagos radikálisok és a polgárok között. Délelőtt a Múzeumnál népgyűlésen ismertetik az új királyi leiratokat.

2. Pesten újabb népgyűlés a Nemzeti Múzeumnál, ahol a Rendre Ügyelő Választmány felszólítja a fővárost és a vidéket, hogy a veszély elmúltával térjen vissza a munkához. Felhívásában a nemzetőrséget a rend és a szabadság legerősebb támaszának nyilvánítja.

Pest megye választmánya felfüggeszti március 24-i határozatának végrehajtását.

3. Az Ellenzéki Kör kezdeményezésére a pesti nemzetőrség küldöttsége a sorkatonasággal való barátkozás érdekében megkezdi a laktanyák látogatását.

A MOIB körlevélben szólítja fel a hatóságokat, hogy antiszemita zavargások esetén ne a sorkatonaságot, hanem a nemzetőrséget vegyék igénybe.

7. A király jóváhagyja a felelős minisztérium megalkotásáról szóló törvényt. Megtörténik a magyar minisztérium tagjainak kinevezése.

8. Pesten a Szerviták udvarán sor kerül a nemzetőrség és katonaság tisztikarának baráti találkozójára.

A MOIB körlevélben figyelmezteti a hatóságokat, hogy a külföldi fegyvervásárlások nem biztosítanak elegendő fegyvert, ezért magánerőből igyekezzenek nemzetőrségük felfegyverzéséről gondoskodni.

9. Népgyűlés a Nemzeti Múzeumnál, amely a cár fenyegető hangú kiáltványa miatt honvédelmi intézkedéseket sürget.

A pozsonyi II. sz. nemzetőrség az országgyűlés berekesztésével bejelenti feloszlását.

10. Csányi Lászlót és Széll Józsefet a MOIB miniszteri biztosként küldi ki a Dunántúlra, „a megtámadott személy- és vagyonbiztonság" védelmére.

A pesti nemzetőrség „egyenlőségi osztálya" este körülfogja a Károly-laktanyát, hogy a sorkatonaság egy századának Itáliába történő elszállítását megakadályozza.

11. A király ünnepélyesen berekeszti a pozsonyi országgyűlést. A Batthyány-kormány Pozsonyban tartózkodó tagjai leteszik az esküt.

12. Pozsonyban a kormány megtartja első minisztertanácsát, amely — többek között — sürgeti a Galíciában tartózkodó magyar ezredek hazatérését.

Pesten a délelőtti órákban, a Károly-laktanyánál majdnem összeütközésre kerül sor a nemzetőrség és a sorkatonaság között, mivel az olasz katonaságnak röplapokat osztogató fiatalembert a laktanya ügyeletes tisztje letartóztatta.

14. A Batthyány vezetésével a fővárosba érkező minisztériumot a közel 7000 főnyi pesti nemzetőrség díszelgése fogadja.

15. A pesti Rendre Ügyelő Választmány lemond és átadja a hatalmat a kormánynak.

16. A kormány tiltakozik a bécsi hadügyminisztériumnál, amiért az még mindig rendelkezik a Magyarországon állomásozó sorkatonaság felett.

A MOIB meghagyja Rottenbiller Lipót helyettes pesti polgármesternek, hogy a mesterlegé-

nyek készülő mozgalmának lecsendesítésére a nemzetőrséget is igénybe veheti.

17. Lederer budai katonai főparancsnok visszautasítja a kormánynak a budai fegyvertár megvizsgálására tett kísérletét és közli, hogy másnap tájékoztatásért Bécsbe utazik.

A MOIB a fővárosban létező mozgalmak megelőzésére és megszüntetésére teljhatalmi miniszteri biztosnak nevezi ki Rottenbillert.

18. Batthyány miniszterelnök rendeletet bocsát ki, amelynek értelmében a nemzetőrség csak a polgári hatóság rendeletére, és a nemzetőrség főparancsnokának felszólítására foghat fegyvert.

Pest város közgyűlése Rottenbiller segítésére új „rendre ügyelő választmányt" hoz létre.

19. A sajtó közli, hogy a minisztertanács határozata értelmében a nemzetőrség felállítása Batthyány miniszterelnök feladata lesz, aki Mészáros Lázár hazaérkezéséig a hadügyminiszteri teendőket is ellátja.

A kormány felhívja az országban található gyárakat és kézműveseket, hogy működjenek közre a nemzetőrség felfegyverzésében.

Pesten a délutáni órákban a riadóztatott nemzetőrség és a sorkatonaság véget vet a zsidóellenes zavargásoknak.

20. A minisztertanács határozatot hoz a Morvaországban és Galíciában tartózkodó magyar ezredek hazatérésének sürgetésére. Az előző napi zavargások miatt a fővárosban időlegesen előzetes engedélyhez kötik a népgyűlések tartását.

Batthyány kinevezi az „Ideiglenes Országos Nemzeti Őrseregi Tanács"-ot. Elnöke: Ottinger Ferenc vezérőrnagy, budai dandárparancsnok.

21. Szemere Bertalan belügyminiszter körlevélben jelenti be a hatóságoknak a MOIB megszűnését, egyben meghagyja, hogy a vagyonosokból „a nemzetőrség szaporítassék".

A miniszterelnök utasítja a hatóságokat, hogy haladéktalanul kezdjék meg az új törvény ér-

telmében felállítandó nemzetőrség összeírását. Egyidejűleg bizalmas rendeletben hagyja meg, hogy a nemzetőri összeírást csak ott kezdjék el, ahol a lakosság körében ellenszenv nem mutatkozik.

A miniszterelnök felszólítja a nyugalmazott, vagy a hadseregből kilépett tiszteket, hogy jelentkezzenek szolgálatra a nemzetőrség szervezésére és kiképzésére.

A pesti katonai térparancsnokság kérésére Batthyány intézkedik, hogy a pesti nemzetőrség vegye át a sorkatonaságtól a harmincad-, a zálog- és a sóház őrizetét.

22. Batthyány rendelete értelmében a nemzetőrség vezényleti nyelve magyar lesz; az oktatás nemzeti nyelven történik. Egyidejűleg értesíti a hatóságokat, hogy a nemzetőrségnél csak egységes gyalogság és lovasság létezhet.

A minisztertanács a pesti német polgárság nyomására ideiglenesen felmenti a fővárosi zsidó nemzetőröket a szolgálat alól.

23. A pozsonyi nemzetőrség dicstelenül szerepel a városban kitört antiszemita zavargások idején.

24. A minisztertanács harmadízben foglalkozik a külföldön levő magyar sorezredek hazahozatalának sürgősségével. Ismételt kérések elutasítása esetén „a közbátorság fenntartására" olyan lépések megtételét tartja elkerülhetetlennek, „minőkre felelősségének érzete kényteleníti."

A miniszterelnök közli Zanini osztrák hadügyminiszterrel, hogy amíg Mészáros Lázár hadügyminiszter Itáliából haza nem tér, semmiféle hadianyag szállítását nem engedélyezi az országon belül.

Batthyány miniszterelnök Ottinger Ferenc vezérőrnagy budai dandárparancsnokot ideiglenes hadügyminiszternek nevezi ki.

Véres húsvéthétfő Nagykikindán.

25. Szepesy Ferenc polgármester kívánatosnak tartja a pesti nemzetőrség átszervezését.

Batthyány, további zavargásoktól tartva, elrendeli a fővárosi zsidó nemzetőrök lefegyverzését.

Batthyány április 27-re tűzi ki a budai fegyvertár megvizsgálását.

26. A nagykikindai fejleményeket megtárgyaló minisztertanács az országban tapasztalható mozgalmak „vészterhes természete" miatt mozgó nemzetőrségi alakulatok, vagy egy önkéntes őrsereg kiállításáról hoz határozatot.

Szemere Bertalan belügyminiszter Csernovics Pétert délvidéki királyi biztosnak és temesi főispánnak nevezi ki.

A *Pesti Hírlapban* első ízben jelenik meg a hivatalos tájékoztatás a miniszterelnöktől a kormány katonai jellegű intézkedéseiről.

27. A kormány által kiküldött bizottság Nyáry Pál vezetésével megvizsgálja a budai fegyvertárat és ott 14 000 használható fegyvert talál.

28. Battyhány a budai fegyvertárból 8500 lőfegyvert utal a vidéki nemzetőrségnek.

29. Batthyány aláírja a „Pesti Gép- és Vasöntő Társaság" képviselőivel a fegyvergyárt létesítéséről szóló szerződést: a gépgyárat hat hónap alatt, napi 500 fegyvert előállító gyárrá alakítják.

Wesselényi Miklós beszéde a Radical Körben: a haza veszélyben van!

Kossuth Pulszky Ferenc útján, az önkéntes haderő tervezett kiállítása helyett, Erdélyből székely katonaság behozatalát ajánlja.

Pálffy Móric a kormánytól 50 000 darab, az örökös tartományokban gyártott fegyver vásárlására kap felhatalmazást — ha azokat egy éven belül leszállítják.

30. A Radical Kör közgyűlése petíciót nyújt be a minisztériumnak, amelyben önkéntesekből, országos toborzás útján kiállítandó haderő szervezését sürgeti.

Az egyetemi ifjúság folyamodványban kéri a miniszterelnöktől, hogy nemzetőri alakulatuk megőrizhesse különállását.

A bécsi hadügyminisztérium élén Zanini altábornagyot Graf Baillet de Latour táborszernagy váltja föl.

május 1. Batthyány elutasít mindenféle, az egységes, lakóhely szerint szervezett nemzetőrségtől való elkülönülési törekvést.

2. A horvát mozgalmak és a hadügyi kérdések tisztázatlansága miatt Bécsbe utazik Batthyány miniszterelnök. Helyettese: Deák Ferenc igazságügyminiszter.

5. Batthyány Bécsben lépéseket tesz Marziani György alezredesnek a magyar hadügyminisztériumba történő áthelyezésére.

7. A király aláírja a kéziratokat, amelyek Mészáros Lázár hadügyminiszter hazatéréséről és a Magyarországon állomásozó sorkatonaságnak a magyar minisztérium alá történő rendeléséről intézkedik.

10. A radikálisok kezdeményezésére a pesti ifjúság az esti órákban macskazenét ad Ignaz Lederer lovassági tábornoknak, a budai (magyarországi) osztrák katonai főparancsnoknak Budán, a Várban levő lakása előtt. A fegyvertelen tüntetőket vértes lovasság és gránátosok verik szét — előzetes figyelmeztetés nélkül.

Éjjel megérkezik Bécsből Batthyány miniszterelnök.

11. Pest megye közgyűlésének küldöttsége Nyáry vezetésével eléri a nádornál, hogy vizsgálat indul a katonai vérengzésért felelős személyek megbüntetésére. A nádor utasítására Lederer álruhában azonnal elhagyja Budát és Bécsbe menekül.

Zoltán János belügyi államtitkár vezetésével megalakul a katonai kihágás vizsgálatára kiküldött polgári-katonai vegyesbizottság.

12. Petőfi és elvbarátai által a Nemzeti Múzeumnál összehívott népgyűlés a katonai vérengzés miatt. Budán egyidejűleg megkezdi tevékenységét a május 10-i katonai vérengzés vizsgálatára kiküldött vegyesbizottság.

13. Szemere Bertalan rendeletében a főváros rendjének és békéjének megőrzéséért a nemzetőrséget teszi felelőssé. A belügyminiszter egyidejűleg az egész pest-budai nemzetőrséget Zoltán Jánosnak, a katonaság kihágását vizsgáló bizottság elnökének rendelkezésére bocsátja.

15. Hrabovszky péterváradi katonai főparancsnok futárjelentése nyomán a minisztertanács döntést hoz a délvidéki várak megerősítéséről, a Szegednél felállítandó katonai táborról és egy 10 000 főből álló önkéntes (mobilis nemzetőrségi) sereg toborzásáról.

Batthyány miniszterelnök mint a nemzetőrségi ügyekben helyettesét, Baldacci Manó ezredest nevezi ki az Országos Nemzetőrseregi Haditanács (ONöHt) elnökének, és megbízza mind az állandó, mind a mobilis nemzetőrség ügyeinek intézésével.

16. Batthyány és Baldacci kibocsátják az önkéntesek (a mobilis nemzetőrség) toborzási felhívását.

Batthyány utasítja Ottinger ideiglenes hadügyminisztert: intézkedjék, hogy a sorezredi hadfogadók a felhívásban megjelölt helyeken kezdjék meg az önkéntesek toborzását; értesítse a tervezett toborzásról a budai katonai főparancsnokságot; gondoskodjék, hogy a budai fegyvertár készleteiből 4000 puskát az önkéntesek számára készen tartson; a katonaság óbudai Ruházati Bizottmányán keresztül gondoskodjék az önkéntesek felruházásához és felszereléséhez szükséges anyagokról.

17. Pesten, a 32. gyalogezred ferencvárosi, a Tehén utcában levő főhadfogadója sikertelen kísérletet tesz az önkéntesek toborzásának megkezdésére.

Kossuth pénzügyminiszter a miniszterelnök rendelkezésére bocsátja az önkéntesek toborzásának megkezdéséhez szükséges 200 000 pft-ot. Az ONöHt kibocsátja felhívását, amelyben a sorezredek tisztikarát, a nyugalmazott és a hadseregből kilépett tiszteket felszólítja: jelentkezzenek szolgálatra a tíz zászlóaljra tervezett „rendes nemzetőrsereg"-nél, amelyet „katonai szabályok szerint" fognak kiképezni.

18. A minisztertanács Magyarországról és kapcsolt részeiből „a fegyver minden nemének" kivitelét megtiltja.

Batthyány és Baldacci közös rendeletben utasítja a hatóságokat a nemzetőri összeírások haladéktalan felterjesztésére.

Baldacci ezredes benyújtja a tíz zászlóalj tervezett önkéntes haderő előzetes költségvetését. Batthyány megküldi a május 16-i toborzási felhívást az abban kijelölt helységek elöljáróinak, és utasítja őket a toborzás megkezdésére.

A miniszterelnök utasítja a belügyminisztert, hogy bocsásson ki rendeletet: a hatóságok a toborzásra kijelölt helyekre küldjenek polgári biztost, aki jelen lesz az önkéntesek felfogadásánál.

Pesten az önkéntesek toborzását az épülőfélben levő Üllői úti laktanyába áthelyezve, sikeresen megkezdődik a fővárosban a honvédek toborzása. A Forradalmi Csarnokban a fővárosi ifjúság „a zavarok megszüntéig" felajánlja szolgálatait a kormánynak. Battyány ragaszkodik az önkénteseknél meghirdetett három **év szolgálati időhöz.**

19. Megérkezik a hivatalos értesítés, hogy a király Bécsből Innsbruckba menekült. A minisztérium felhívással fordul a nemzethez, amelyben adakozásra, valamint az önkéntes haderő mielőbbi kiállítására szólítja fel.

20. Szemere utasítja a hatóságokat a toborozás ellenőrzésére, a polgári toborozó biztosok kinevezésére. Székesfehérvárott megkezdik a honvédek toborzását.

21. A fővárosi honvédtoborzást áthelyezik a Nemzeti Múzeum előcsarnokába.

Szegeden megkezdik a honvédtoborzást.

Budán a nemzetőrség átveszi a sorkatonaság egyes őrhelyeit.

22. Pest város felhívása az iparos legényekhez: az önkénteseknél eltöltött három évi szolgálat után „minden remekelés vagy díjfizetés nélkül" lesznek mesterek.

Debrecenben megkezdik a honvédek toborzását.

23. Kossuth kibocsátja felhívását a kamatos kincstári utalványok jegyzésére.

Szemere Bertalan kinevezi Vukovics Sebőt délvidéki királyi biztosnak.

Veszprémben megkezdik a honvédek toborzását. A Jászkun kerület Jászberénybe és Kunszentmiklósra toborzó biztosokat küld ki.

Itáliában harcoló ezredétől Bécsen át Pestre érkezik Mészáros Lázár hadügyminiszter.

24. Batthyány kinevezi a Pesten toborzott 1. honvédzászlóalj parancsnokát. Megjelenik a pályázati felhívás a honvédségnél betöltendő orvosi állásokra. Veszprém és Fejér megye rendelkezik a honvédtoborzás megkezdéséről.

25. Heves, Borsod, Somogy és Vas megyék intézkednek az Egerben, Miskolcon, Kaposvárott és Szombathelyen megkezdendő honvédtoborzásról.

26. Baldacci ezredes értesíti a pénzügyminisztériumot, hogy kik jogosultak vidéken a honvédtoborzás foglalópénzeül kiutalt összegek felvételére.

Az ONöHt ülésén Majthényi István őrnagy ismerteti tervezetét, amelynek értelmében a nemzetőri lovasságot közköltségen állítanák ki.

27. Batthyány rendeletére az Újépületben már el nem helyezhető honvédeket a Károly-laktanyába, az olasz sorkatonaság mellé szállásolják.

28. A hadügyminisztérium a honvédek magassági mértékét az 5 láb 2 hüvelyk gránátosi testmagasságban határozza meg.

Batthyány elrendeli, hogy a fővárosban mindazon nemzetőröktől, akik „törvényszabta képességgel nem bírnak", szedjék be a kiosztott állami fegyvereket.

29. Betelik a Pesten kiállítani tervezett 1. honvédzászlóalj létszáma; Batthyány kinevezi a 2. zászlóalj parancsnokát.

30. Az ONöHt kibocsátja közleményét, amelyben kijelöli a tíz honvédzászlóalj gyülekezési és alakulási helyét.

A miniszterelnök a május 16-án kijelölt húsz vidéki helység mellett még Nagyváradot, Aradot és Balassagyarmatot is a honvédek toborzási helyéül jelöli ki.

31. Baldacci ezredes a hatóságokhoz való továbbítás érdekében átteszi a belügyminisztériumhoz a nyomtatásban ekkor elkészült honvéd toborzási utasítást.

június 1. A hadügyminisztérium — a budai katonai főparancsnokság kiiktatásával — egyenesen a sorezredi hadfogadó helyeknek küldi meg a honvéd toborzási utasítást.

2. Csányi László kormánybiztosi megbízatását kiterjesztik a Dráva-vonal szervezésére is.

Batthyány pótlólag még Túrkevét is kijelöli a honvédek hadfogadási helyéül.

Batthyány elutazik éjjel Innsbruckba. Nemzetőri és honvédi ügyekben helyettese: Mészáros Lázár.

4. A miniszterelnököt helyettesítő Mészáros Lázár rendelete értelmében minden „katonai hivatal" fogadhat fel honvéd önkénteseket, akiket a kijelölt toborzóhelyre kell szállítania.

5. Mészáros Lázár intézkedik a honvéd Ruházati Bizottmány felállításáról.

Mészáros Lázár pótlólag Trencsén és Nyitra városokat is kijelöli a honvédek toborzási helyéül.

Mészáros Lázár utasítja a szegedi hadfogadót: ha az önkéntesek száma eléri az 1000 főt, a toborzást szüntessék be.

6. A minisztertanács 100 000 hadi kasza készíttetéséről hoz határozatot.

A nádor kinevezi a fővárosi nemzetőrség első őrnagy és zászlóaljparancsnokait.

Kossuth felhívást intéz az ország népéhez, hogy adakozás útján gondoskodjanak a honvédek felruházásáról.

A miniszterelnöki iroda sietve szétküldi a hatóságoknak a belügyminisztérium által az előző napon visszaküldött honvéd toborzási utasításokat.

Betelik a fővárosban kiállítani szándékozott 2. honvédzászlóalj létszáma: a toborzást ideiglenesen beszüntetik.

A csajkás kerület fellázadt katonái Titel főteréről ágyúkat visznek magukkal.

7. Mészáros Lázár utasítja a debreceni hadfogadót: ha az ott alakuló zászlóalj önkénteseinek száma eléri a meghatározott létszámkeretet, szüntesse be a honvédek toborzását.

8. A nádor kinevezi az első őrnagy és parancsnokokat a vidéki nemzetőri zászlóaljakhoz.

A Batthyányt helyettesítő Mészáros Lázár előterjesztésére a nádor kinevezi az első honvédzászlóaljak őrnagy és parancsnokait.

9. A titeli események hírére tartott minisztertanács felhatalmazza a belügyminisztert, hogy a veszélyeztetett területek hatóságait felkészülésre, a nemzetőrség felfegyverzésére utasítsa.

A veszélyeztetett Zenta védelmére június 9—10-én a környékről 1600 főnyi nemzetőr gyülekezik.

10. Mészáros hadügyminiszter körlevélben sürgeti a hatóságokat a nemzetőrség szervezésére és „saját erőből történő" felfegyverzésére, hogy szükség esetén a megtámadott Bács és Torontál védelmére siethessenek.

11. Szemere belügyminiszter a hatóságokhoz intézett körlevélben tájékoztat a „Szeged táján" felállítani szándékolt katonai tábor tervéről. A kormány a sorezredek 4. zászlóaljának felállítása helyett további honvédzászlóaljak toborzását ajánlja a nádornak.

A fővárosban toborzott honvédek és az olasz katonaság több halálos áldozatot követelő összecsapása a Károly-laktanyában.

Debrecenben befejezik a 10. honvédzászlóalj toborzását.

12. A külügyminiszter értesítése szerint a király tudomásul vette a szerb-illir „veszedelmes mozgalmak" ellen szervezett „védősereg" felállítását.

A honvédekkel az előző napon összeütközött Ceccopieri olasz zászlóalj legénységét Komáromba szállítják.

13. A minisztertanács határozatot hoz a fővárosban kiállított 1. és 2. honvédzászlóalj azonnali táborba szállításáról.

Szemere belügyminiszter körlevélben az alföldi, délvidéki és déldunántúli megyéket két hét alatt 40 000 főnyi nemzetőri kiállítására utasítja.

A miniszterelnököt helyettesítő Mészáros Lázár előterjesztésére a nádor kinevezi az első tiszteket a honvédzászlóaljakhoz.

14. Batthyány megérkezik innsbrucki útjáról. Intézkedik, hogy a fővárosban levő honvédek azonnal kapják meg fegyvereiket.

Batthyány a sok nehézséget okozó honvéd magassági mértéket 5 láb 2 hüvelykről 5 láb 1 hüvelykre szállítja.

Útnak indítják a fővárosból az első fegyverszállítmányt Csányi táborába.

15. A nádor elutasítja a további honvédzászlóaljak kiállítására tett javaslatot.

Mészáros Lázár előterjesztésére a nádor kinevezi Szeth János alezredest a honvédség főparancsnokának.

16. Minisztertanácsi ülés, amely ismételten foglalkozik az 1. és 2. honvédzászlóalj útnak indításával.

Szegeden befejezik a 3. honvédzászlóalj toborzását.

17. Ottinger Ferenc vezérőrnagy, a Dráva-vonal katonai parancsnoka elindul új állomáshelyére a fővárosból.

18. Batthyány június 24-ét jelöli ki a fővárosban levő honvédzászlóaljak útnak indítása dátumául.

Mészáros Lázár visszavonja a további honvédzászlóaljak kiállítására tett javaslatot.

19. A vidéki gyalogos és lovas nemzetőrséghez a nádor egyszerre 72 őrnagyot nevez ki.

20. Az ONöHt nemzetőri térparancsnokságok szervezéséről intézkedik.

21. A szegedi 3. honvédzászlóaljat — fegyver, ruha és felszerelés nélkül — Óbecsére szállítják, a Tisza-vonal védelmére.

A minisztertanács július 15-i dátummal Szerbia és Bosznia felé eltiltja a kasza kivitelét is.

22. Az Itáliából visszatért Damjanich Jánost a Szegeden toborzott 3. honvédzászlóalj őrnagyés parancsnokának nevezik ki.

24. Batthyány rendeletileg biztosítja, hogy a táborba szálló állami hivatalnokok visszatérésük után újra elfoglalhatják állásukat — és a közbeeső időben megkapják teljes illetményüket.

A fővárosban toborzott 1. és 2. honvédzászlóalj zászlóavatása és eskütétele. Az 1. zászlóalj a Drávához vonul, a 2. zászlóalj Szegedre indul.

26. Csányi a déldunántúli megyéket sürgeti, hogy nemzetőrségüket azonnal állítsák ki a Drávavonalra.

Elkészül nyomtatásban a nemzetőrség zászlóaljparancsnokai számára kiadott „Rövid utasítás . . .".

27. Mészáros hadügyminiszter az alsó Duna és a Tisza között összevont haderő főparancsnokául Bechtold altábornagyot nevezi ki.

28. Baldacci ezredes, az ONöHt elnöke bejelenti igényét az óbudai Ruházati Bizottmány minden készletére,

Mészáros Lázár hadügyminiszter rendeletben szólítja fel az alföldi megyéket: nemzetőrségükből meghatározott létszámú alakulatokat indítsanak a déli táborba.

29. Batthyány elrendeli, hogy a fővárosban, és azokban a vidéki városokban, ahol beszüntették a hadfogadást, kezdjék meg újból a honvédek toborzását.

július 1. Sztankó Soma honvéd főhadnagy a miniszterelnök megbízásából fegyvervásárlás céljából Belgiumba utazik.

2. Batthyány kinevezi az első honvédzászlóaljak főorvosait.

Az egységes nemzetőrség megteremtése érdekében Baldacci ezredes rendeletileg feloszlatottnak nyilvánítja a különböző polgárőri alakulatokat és lövésztestületeket.

4. Miniszterelnöki rendelet szabályozza a lakóhelyen teljesített nemzetőri szolgálat alól közérdekből történő felmentés kérdéseit.

A honvédsereg főparancsnoksága, amely a tábori szolgálatra rendelt zászlóaljak ügyeit intézi, a hadügyminisztérium keretében megkezdi működését.

5. Összeül Pesten a népképviseleti országgyűlés.

A *Kossuth Hírlapja* szerint befejeződött a 12 000 honvéd kiállítása.

Miniszterelnöki rendelet a táborba szállott nemzetőrség ellátásáról és felváltásáról. A szolgálat időtartamát azonban nem köti meg, hanem a hatóságokra bízza.

6. Megjelenik a *Közlönyben* a rendelet, amely a hivatalnokok, orvosok és lelkészek esetében a helyi nemzetőri szolgálat körültekintő megszervezésére utasítja a hatóságokat. Magánosok esetében az őrszolgálatban megengedi helyettesek állítását.

Batthyány néhány napos bécsi útja idejére a nemzetőri ügyek vitelét ismét Mészáros Lázárra bízza.

7. Elutazása előtt Batthyány kinevezi a honvédzászlóaljak alorvosait.

Az ONöHt javaslatot tesz a hadügyminisztériumnak hadügyészi tanfolyam szervezésére.

9. Mészáros Lázár, mint Batthyány helyettese rendelkezik a köz- és magántisztviselők tábori szolgálatra vezénylésének módjáról.

A Dráva-vonalra rendelt nemzetőrséghez a nádor két őrnagyot nevez ki.

10. Megjelenik „A magyar nemzeti őrsereg kötelező szabályai"-nak első füzete.

13. Mészáros Lázár módosítja június 28-i rendeletét: utasítja az érintett megyéket, hogy összes nemzetőrségüket haladéktalanul indítsák a déli táborba.

A fővárosban megjelenik Földváry Lajos nemzetőri őrnagy tábori szolgálatra toborzó felhívása.

14. Bechtold altábornagy a 2. és 3. honvédzászlóaljak részvételével megrendezi Szenttamás megerősített szerb tábor „szemrevételezését".

15. Megjelenik Kovách alezredes, a pesti nemzetőrség főparancsnokának felhívása egy, a fővárosban felállítandó hatfontos nemzetőri tüzérüteg kiállítása érdekében.

17. A tolnai nemzetőrség zászlóalja engedelem és felváltás nélkül hazatér a verbászi táborból.

19. Kossuth a nemzetőrség tábori szolgálatának átszervezését javasolja: csak önkénteseket, hosszabb idejű szolgálatra.

21. A miniszterelnök a lakóhelyéről kimozdított és táborban szolgáló nemzetőrséget a honvéd fegyelmi szabályok alá rendeli.

Megszervezik a pest-budai nemzetőri térparancsnokságot; parancsnoka Kovách György alezredes.

24. Batthyány ismételten Bécsbe utazik. Nemzetőri ügyekben változatlanul Mészáros Lázár helyettesíti.

Csernovics Péter egyidejű felmentésével, Szentkirályi Mór jászkun főkapitányt királyi biztosnak nevezik ki a Bácskába.

A belügyminiszter elrendeli a fegyvergyártó kisiparosok ellenőrzését, a fegyver- és lőszerkészletek összeírását.

A győri 5. honvédzászlóalj Komáromba indul.

25. Mészáros Lázár, mint a miniszterelnök helyettese intézkedik, hogy a hatóságok az állami és megyei hivatalnokok, gazda- és postatisztek, orvosok és lelkészek tábori szolgálatánál tartsák szem előtt az állam, a közigazgatás és egészségügy érdekeit.

A Batthyányt helyettesítő Mészáros Lázár egyidejűleg rendelkezik, hogy a hatóságok a táborban levő nemzetőrségük felváltása előtt jelentsék a váltásra szánt nemzetőrség létszámát, kiképzésének és felszereltségének fokát, a soraikban levő önkéntesek számát.

Hont megye teljes, Mészáros Lázár július 13-i rendelete értelmében megindított nemzetőrsége Vácról visszafordul és hazavonul.

26. A *Közlönyben* megjelenik az ONöHt két nappal korábbi rendelete a bánya- és kohómunkásoknak a nemzetőri szolgálat alóli felmentéséről.

28. A veszprémi 6. honvédzászlóalj megindul Óverbászra, a debreceni 10. zászlóalj Ecskára.

30. A pest-budai gyalogos nemzetőrség zászlóavatása és eskütétele a Vérmezőn.

31. Baldacci ezredes rendelete értelmében a nemzetőri lovassághoz csak azok jelentkezhetnek, akik megfelelő lóval és nyeregszerszámmal rendelkeznek.

Megkezdődik Pesten a honvéd hadügyészi tanfolyam.

augusztus 1. Batthyány módosítja a július 5-i rendeletet: a tábori szolgálatra rendelt nemzetőrség szolgálati ideje ezentúl legalább tíz hét kell, hogy legyen.

Földváry a fővárosban toborzott önkéntesekkel megindul a verbászi táborba.

3. Baldacci ezredes rendeletben sürgeti, hogy a táborban levő nemzetőrség feletti áttekintés érdekében a parancsnokok az egység létszámáról és táborhelyéről haladéktalanul tegyenek jelentést.

4. A 9. honvédzászlóalj Kassáról megindul a déli táborba. A 7. zászlóaljat egyidejűleg Veszprémbe rendelik, de végül Pápán nyer elhelyezést.

5. Az 5. honvédzászlóalj Komáromból megindul a déli táborba, Verbászra.

7. A Sztankó főhadnagy által Belgiumban vásárolt fegyverek első szállítmánya megérkezik Pestre.

Mészáros Lázár a galíciai fejlemények miatt Gömör, Hont és Nógrád megyék nemzetőrségét otthonmaradásra utasítja.

Baldacci ezredes körlevélben szabályozza a helyőrségi szolgálatot ellátó nemzetőrség feladatait.

8. Mészáros Lázár hadügyminiszter augusztus 8—14. között szemleutat tesz a déli táborban.

A pesti zendülése miatt késlekedő 5. zászlóalj megérkezik a verbászi táborba.

9. A déli táborban, Becsén levő jászkunoknak leküldik az első ezer belga fegyvert.

A 4. honvédzászlóaljat Pozsonyból Komáromba szállítják.

10. Batthyány felterjesztésében javasolja a nádornak a pankotai nemzetőrség lefegyverzését.

Esztergom megye Komárom várába küld őrszolgálatra 1200 nemzetőrt.

12. Baldacci rendelete értelmében a felső megyék önkénteseket sem küldenek a déli táborba.

13. Batthyány miniszterelnök rendelete értelmében a hatóságoknak önkéntesekből kell kiállítani a táborba küldendő nemzetőri haderőt, amelyet a honvédek illetménye szerint fizetnek, és amelynek „a harcz végeztéig" kell a szolgálatot vállalnia.

A fővárosi lovas nemzetőrség zászlóavatása és eskütétele a Városligetben.

14. A 8. honvédzászlóalj megindul Pécsről a déli táborba, de másnap Csányi parancsára visszafordul az Eszékkel szemben levő Dárdára.

15. Batthyány a Duna és a Dráva közötti törvényhatóságokat egy önkéntesekből álló nemzetőri haderő minél előbb történő kiállítására utasítja, mivel „minden perczben hazánk határainak tettleges megtámadásától kell tartanunk . . ."

Komáromból a 4. honvédzászlóalj egy osztályát (2 század) a verbászi táborba szállítják.

16. Mészáros Lázár benyújtja az országgyűlésnek újoncozási törvényjavaslatát.

17. A 8. honvédzászlóalj Dárdáról Verbászra indul.

19. Bechtold altábornagy második támadása Szenttamás ellen, a 2., 3., 6. és 8. honvédzászlóalj részvételével. A Pest megyei és a jászkun nemzetőrség dicstelenül szerepel az ostromnál.

20. A 4. honvédzászlóalj maradék századát Komáromból Eszékre szállítják.

21. A 9. honvédzászlóalj 2 százada bevonul a szorongatott Fehértemplomba.

22. Mészáros Lázár az országban folyó mindenféle toborzást a hadügyminisztérium engedélyéhez köt.

23. Kossuth kezdeményezésére megkezdődik a Hunyadi-csapat toborzása a fővárosban.

A 8. honvédzászlóalj a déli táborból ismét Eszék közelébe, Dárdára érkezik.

26. A lemondott Szentkirályi Mór helyett Beöthy Ödön bihari főispánt nevezik ki királyi biztosnak.

27. Batthyány Pápa, Vác, Szolnok és Arad városokat jelöli ki az augugsztus 13-i rendelet értelmében toborzott önkéntes nemzetőrség kerületi gyülekezési helyéül. Egyben kinevezi az így létrejövő négy tábor honvéd őrnagy és parancsnokait, rendelkezik azok fegyver és pénzellátásáról.

A miniszterelnök rendeletileg intézkedik, hogy a hatóságok által a toborzott önkéntes nemzetőröknek ígért pótdíjat csak azok leszerelése után lehet kifizetni.

A minisztertanács határozatot hoz Batthyány és Deák bécsi útjáról. Mészáros hadügyminiszter visszatér a déli táborba, hogy a lemondott Bechtold helyett átvegye a főparancsnokságot. Távollétükben mind a nemzetőri, mind a hadügyi vonatkozású feladatokat Szemere Bertalan látja el.

29. Batthyány és Deák elutaznak Bécsbe.

31. Jovich tábornok, Eszék várának parancsnoka visszautasítja a miniszterelnöki parancsot, hogy a várban 10 századnyi honvédet szállásoljon el.

Pesten megkezdődik az önálló önkéntes nemzetőri zászlóalj, a „pesti csatárok" toborzása.

szeptember 2. Perlasz megerődített szerb tábor bevétele. A harcban a 10. honvédzászlóalj parancsnoka halálos sebet kap.

Görgey őrnagy megérkezik Szolnokra, a Tiszán inneni kerület önkéntes nemzetőreinek gyülekezőhelyére.

3. Szemere Bertalan, mint a miniszterelnök helyettese, hadbírókat nevez ki az önkéntes nemzetőrség kerületi táboraihoz.

A 7. honvédzászlóalj Pápáról Keszthelyen keresztül Kanizsára vonul.

4. A hadügyminisztérium jelenti az ONöHt-nek, hogy a 9. honvédzászlóalj parancsnoka kéri nyugállományba való visszahelyezését. Példáját rövidesen követi az 5. és 7. zászlóalj parancsnoka is.

5. Szemere úgy rendelkezik, hogy a Baranya, Somogy, Zala és Vas megyék által kiállított önkéntes nemzetőrök ne Pápára, hanem Csányi táborába, a Drávához vonuljanak.

6. A miniszterelnököt helyettesítő Szemere Bertalan utasítja az önkéntes nemzetőrség kerületi parancsnokait, hogy a rend és fegyelem biztosítása érdekében a hadi törvényeket teljes szigorral alkalmazzák.

Az Eszékre be nem engedett 8. honvédzászlóalj ismét megindult a verbászi táborba.

7. A minisztertanács elrendeli, hogy Komáromból a magyar legénységű Turszky zászlóaljat szállítsák a fővárosba.

Szemere, mint Batthyány helyettese, kiadja az önkéntes nemzetőrség négy őrnagyának szóló részletes utasítást, amely szeptember végére irányozza elő a kerületi táborok harcra való felkészítését.

Szatmár megye engedélyt kap Szemerétől, hogy a fenyegető nemzetiségi mozgalmak miatt önkéntes nemzetőreit ne kelljen Aradra küldenie.

8. A Turszky zászlóalj Komáromból Pestre érkezik.

Tolna megye 1200 főnyi önkéntes nemzetőri zászlóalját Szemere Pest mellé, Soroksár, Haraszti, Taksony helységekbe rendeli.

Ivánka Imre őrnagy a váci táborban parancsmegtagadás miatt főbe lövet egy önkéntest.

9. Szemere a váci táborból Ivánka őrnagyot egy zászlóaljával együtt Pestre rendeli. Ivánka vonaton még aznap este megérkezik és alakulatával az Újépületbe szállásol.

10. Batthyány és Deák, valamint az országgyűlés Bécsbe küldött tagjai visszatérnek a fővárosba.

Komáromból hajón váratlanul idegen legénységű sorezredi alakulatok érkeznek a főváros közelébe.

11. A Batthyány-kormány tagjai — kivéve a déli táborban tartózkodó hadügyminisztert — lemondanak.

A fővárosban levő magyar legénységű alakulatokból megkezdődik az átlépés az önkéntesekhez.

Lemond Szeth János alezredes, a honvédség főparancsnoka.

Benyújtja, majd visszavonja lemondását Baldacci ezredes, az ONöHt elnöke is.

Jelačić seregei átkelnek a Dráván.

12. Lemond Melczer Andor ezredes, hadügyi államtitkár, a táborban levő Mészáros Lázár helyettese.

A nádor felkérésére, Batthyány ismét vállalja a kormány megalakítását.

13. Batthyány az előrenyomuló Jelačić ellen népfelkelést hirdet a Dunántúlon.

Batthyány intézkedik, hogy az önkéntes nemzetőrség pápai, váci és szolnoki tábora haladéktalanul vonuljon a veszprémi táborba. Ide rendeli a Pest alatt állomásozó tolnai önkéntes zászlóaljat is.

A miniszterelnök Pozsonyba rendeli a Komáromból elhozott olasz legénységű Cecciopieri alakulatot és helyükre a komáromi várba Ivánka váci táborából küld önkénteseket.

14. A miniszterelnök — mivel az újoncozási törvényjavaslat nincs megerősítve — elrendeli a honvédek toborzásának országos megkezdését. Egyidejűleg megtiltja a sorkatonaság átlépését a honvédekhez, vagy az önkéntes alakulatokhoz.

A sorkatonaság elhagyja a fővárost.

Megérkezik Pestre a borsodi önkéntesek zászlóalja. Batthyány általános rendelkezése a nemzetőri szolgálat, a tábori és helyi őrszolgálat alóli felmentés kérdéseiben.

15. Batthyány kinevezi az első honvéd táborkari tiszteket.

Görgey jelenti a minisztrelnöknek, hogy seregével nem tud megindulni, mert serege nincs.

16. Batthyány a borsodiak Pestre érkezett zászlóalját is Veszprémbe küldi. Egyidejűleg a 4. honvédzászlóalj 4 századát is a verbászi táborba rendeli.

Perczel Mór miniszterelnöki engedéllyel megkezdi a fővárosban a Zrínyi-szabadcsapat szervezését.

17. Komárom városában tűzvész pusztít.

18. A *Közlönyben* megjelent rendelet szerint az ONöHt csak egy évre ismeri el a nemzetőrség tisztjeinek választását.

20. Batthyány az önkéntes nemzetőrség négy seregcsoportjához hadügyészeket nevez ki a sietve befejezett tanfolyam hallgatóiból.

21. Mészáros Lázár sikertelen kísérlete a megerődített Szenttamás elfoglalására.

22. Végérvényesen visszalép az ONöHt elnökségétől és elutazik ezredéhez Baldacci ezredes.

A gyorsan kiállított Zrínyi-csapat a miniszterelnök rendeletére a fehérvári táborba indul.

23. Batthyány az ONöHt egyik tisztjét, Pándy Soma őrnagyot alezredessé és a honvédsereg főparancsnokává nevezi ki.

Batthyány utasítja Máramaros megyét, hogy önkéntes nemzetőrségét a galíciai fejlemények miatt tartsa otthon.

A Pest által toborzott „csatárzászlóalj" 14. sorszámmal besorol a honvédzászlóaljak közé.

24. Batthyány — nádori megerősítés nélkül — tiszteket nevez ki az újonnan alakuló honvéd zászlóaljakhoz.

Batthyány Görgeyt Szolnokról a fővárosba rendeli és kinevezi Csepel-sziget parancsnokává.

A 14. honvédzászlóalj megindul a Fehérvárnál gyülekező táborba.

Kossuth elindul toborzó útjára az Alföldre.

25. Görgeyt kis seregével hajón Ráckevére szállítják.

26. A miniszterelnök utasítja Ung megyét, hogy önkéntes nemzetőrségét tartsa otthon, s ha már útnak indult volna, forduljon vissza.

Nádosy alezredes, az ONöHt új elnöke, a zavarok eloszlatása érdekében rendeletben szabályozza a honvédek, önkéntes nemzetőrök és más önkéntes alakulatok névhasználatát.

A 3. honvédzászlóalj 3 századát a Fehértemplommal való összeköttetés biztosítására Versecre rendelik.

27. Az ONöHt betegsége miatt felmenti a szolgálattól a 7. zászlóalj parancsnokát.

Batthyány Lamberg királyi biztossal való találkozás céljából Pestről a fehérvári táborba indul.

28. Lamberg tábornokot a pesti hajóhídon felismerik és a felháborodott nép végez vele.

29. Csata Pákozdnál az 1., 7. és 14. honvédzászlóaljak, valamint a váci és pápai tábor önkéntes nemzetőreinek részvételével.

SZEMLE

KLAUS LINDENBERG:

LA FUNCIÓN POLÍTICA DE LAS FUERZAS ARMADAS EN AMÉRICA LATINA[1]

(ILDIS. *Santiago de Chile, 1971., 42 p.*)

KLAUS LINDENBERG:

FUERZAS ARMADAS Y POLÍTICA EN AMÉRICA LATINA BIBLIOGRAFIA SELECTA[2]

(ILDIS. *Santiago de Chile,* 1972., 199 p.)

Az utóbbi évtizedben a hadseregek szerepe az egyik legnagyobb érdeklődésre számot tartó téma Latin-Amerika országaiban, de szerte a világon is. Az érdeklődés elsősorban az aktuális politikai helyzetből fakad, de pozítiv következményképp történeti vizsgálódásokkal is összekapcsolódik, s ennek nyomán a latin-amerikai gazdaság- és társadalomfejlődés fontos részletei is feltárulnak a kutatás során.

Lindenberg két könyve szorosan kapcsolódik egymáshoz. Válogatott bibliográfiája ad alapot könyve számára, melyben a latin-amerikai hadseregek politikai funkcióját, ennek változásait vázolja fel, historiográfiai jelleggel foglalva össze a szakirodalom eddigi eredményeit, rámutatva, hogyan jöttek létre és hogyan törtek szét sztereotip sémák e problémakörben (pl. a hadsereg, mint a politikai bizonytalanság *oka* — séma, s ennek ellentéte: a hadsereg, mint a bizonytalanság *következménye* stb.).

A függetlenség kivívása után a XIX. század első két harmadában a hadsereg, mint a „nemzet-építés" oligarchia által meghatározott, azzal szervesen összefonodó tényezője, „patrióta" köntösben jelenik meg. A latifundium továbbélése, az ezzel összefüggő regionalizmus, a „gyarmati értékrend továbbélése" — a gazdasági fejletlenség — vonja maga után, hogy a kialakuló államok megszervezése a *caudillo-k,* katonák feladata lett, s a hadsereg e korszakban a *„latifundisták politikai pártjaként"* funkcionált. E „nemzeti" hadseregek legtöbbje helyi, regionális *magánhadsereg,* ahol a caudillo a tisztek, tábornokok kinevezésénél politikai szolgálatokat honorál.

A XIX. század utolsó harmadában (néhol második felében) a *tőkebehatolás—iparosodás—urbanizáció,* be-

1 A fegyveres erők politikai funkciója Latin-Amerikában.
2 A fegyveres erők és a politika Latin-Amerikában. Válogatott bibliográfia.

vándorlás következtében a társadalom differenciálódik és átalakul: megerősödik a „középosztály", megjelenik a tőkés oligarchia, s jelentkeznek ezek ellentétei a földbirtokosokkal, a *régi* oligarchiával. A hadseregben e változások következményeképpen megindul a „profesionalización", a szakképzett tisztek megjelenése, s köztük egyre több a középosztálybeli eredetű: az iparosodottabb országokban elsősorban a „városi középosztály", a fejletlenebb országokban az agrár-körzetekből származó (leggyakrabban elszegényedett földbirtokosok — A. Á.) tisztek.

Ezt a modernizációt *európai* (az országok többségében német, három országban — Brazília, Guatemala, Peru — francia) *katonai missziók* indítják el; a XX. században ez a folyamat tovább tart. Sok szerző a modernizálódással kapcsolatban a hadsereg politikamentességének növekedését jósolja, míg mások szerint e folyamat a politikába való beavatkozás tendenciáját („intervencionismo") — növeli. Az azonban mindenképpen áll Lindenberg szerint, hogy e folyamat, anélkül, hogy érintette volna az oligarchia hadseregen belüli hegemóniáját, létrehozott egy középosztályból származó „katonai elitet". S bár a *rivalizálás* e csoportok közt többféle formában is jelentkezik (pl. haladó mozgalomként a brazíliai *„tenentismo"*, a hadnagyok mozgalma; vagy a különböző fegyvernemek közötti rivalizálás), ezt nem szabad túlbecsülni Lindenberg szerint.

A második világháború után az USA „csaknem kizárólagos" kontrollja jellemző a fegyveres erők fejlődése-fejlesztése terén. A politikai behatolással, hegemóniával párhuzamosan a „katonai segély" (Lindenberg idézőjele) is jelentkezik: fegyverek átadása, katonai kiképzés és *tanácsadás*, az USA *katonai missziói* segítségével: 1960-ban 38 ilyen misszió volt Latin-Amerikában.

Az USA katonapolitikájának *motívumai* persze különbözőek voltak az utóbbi 25 év alatt (a „stabil" diktatúrák támogatása, a reformista „civil" kormányok megdöntése, védekezés a kommunizmus ellen, „ellenfelkelések" szervezése stb.). A második világháború után a fegyverkezés spirálszerűen növekedett anélkül, hogy ennek objektív okai jelentkeztek volna. Ezt azonban az USA-érdek mellett a latin-amerikai militarizmusok egymással szembeni törekvései, illetve a hivatásos elit „technológiai fanatizmusa" is elősegítette. S mivel a külpolitikai konfliktusok megoldása nem katonai eszközökkel történt a világháború után, a hadsereg csak *belpolitikai funkciót* játszhatott, elsősorban ott, ahol a gerillamozgalmak jelentkeztek.

A technológiailag egyre bonyolultabb fegyverzet mind több speciális kiképzést nyert tisztet igényelt. Ennek döntő részét az USA segítségével képezték és képezik ki Amerikában, vagy USA-kiképzők segítségével Latin-Amerikában. Ennek eredményeképp nagyban emelkedett a latin-amerikai katonai elit technikai képzettségének színvonala, s kibontakozott a fegyveres erők belpolitikai tevékenységének új oldala, a *„civic action"* stratégiája: infrastrukturális tervek realizálása (út-, vasútépítés, kórházak, repülőterek létesítése, egészségügyi szolgálat megszervezése, alfabetizáció stb.). Ezt a *globális felforgatás-ellenes stratégia* („estrategia antisubversiva global") egy *taktikai fázisaként* minősíti Lindenberg, mint pszichikai fegyvert, amely a kormánnyal és hadsereggel szembeni szimpátiát növeli. E tevékenység egy általános (nem katonai) *fejlesztési politika* keretén belül jelentkezik, s létrehozta a katonai eliten belül a „katonai értelmiséget". Már a század elejétől vannak katonai „escuelas politecnicas',' amelyek színvonala általában magasabb, mint a „civil" főiskoláké. (Ha egyáltalán vannak polgári műszaki főiskolák!) Az utóbbi évtizedekben számos, főleg mérnöki képesítést adó katonai akadémia jött létre Latin-Amerikában. A leghíresebbek a brazil *Sorbona*, és a Límában 1956-ban alapított *Centro de Altos Estudios Militares* (CAEM). Lindenberg ez utóbbi tevékenységét ismerteti részletesen, joggal, hiszen 1968-ban a CAEM tisztjei vették át a hatalmat Peruban, s legtisztábban itt vizsgálható a „katonai értelmiség" tevékenysége.

A CAEM-ban a katonai tárgyak mellett fokozatosan megjelent és a tananyag döntő részévé vált a közgazdaságtan, a szociológia, a gazdaságfejlesztés elmélete. Fontosnak tartja Lindenberg megjegyezni, hogy a tanári testületben mind több haladó, sőt marxista gondolkodású civil tanár

jelent meg. Az oktatási anyag nagy szerepet játszott a CAEM-ben tanult tisztek politikai, társadalmi nézeteinek kialakulásában, akik azon túl, hogy magas szintű katonai ismereteket is szereztek, „ellen-elitté" („contraelit") váltak (a latifundista oligarchiával szemben): tudományos, szervező, műszaki, adminisztratív ismeretekkel rendelkező főtisztek lettek. A katonai intelligencia létrejötte a katonai eliten belül egy homogén — általában ezredesi rangban levő — csoport kialakulását jelentette; e csoport a „civic action" révén megismerkedett a társadalmi viszonyokkal, problémákkal, ellentmondásokkal, s eljutott a társadalmi változások szükségességének gondolatáig. A CAEM folyóiratában publikált fejlesztéssel kapcsolatos tervek, tanulmányok szerzői, mondja Lindenberg, logikusan jutottak addig, hogy terveiket realizálni is akarták. Megjegyzi, más országokban e katonai értelmiség kialakulása — bár tendenciája hasonló — lassúbb folyamat.

Lindenberget foglalkoztatja, milyen motívumok és típusok szerint alakul a katonai elit beavatkozása a politikába.

Legtöbb nézet a latin-amerikai gazdasági viszonyokban a *mobilitás hiányát* tartja legfontosabb oknak: a földbirtokviszonyok megcsontosodottak, az iparfejlődés a külföldi nagytőke függvénye. *Így csak a saját kormány lehet a változtatás tárgya:* a kormány ellenőrzése a gazdasághoz és hatalomhoz vezető leggyorsabb utat jelenti. Lényegében e gondolatkörben mozog az az interpretáció is, amely az államcsínyt a középosztály politikai igényeiből vezeti le, mely csak a hadsereg segítségével képes megerősödni, reformokat realizálni. Lindenberg szerint e tézist az is alátámasztja, hogy a „civil" reformizmus erőfeszítései Latin-Amerikában kudarcot vallottak. Mégis, reálisabbnak tartja azt a felfogást, amely a hadseregben nemcsak a „középosztály", de az oligarchia képviseletét egyaránt látja. E csoportba sorolja Lindenberg a marxista *Manfréd Kossok*ot is (NDK), aki szerint a 60-as évek államcsínyeinek legtöbbje a nagybirtokosok és az adaptálódni akaró középosztály szövetségének jegyében jött létre.

Lindenberg úgy látja: a „civic action" nem depolitizálódás, hanem a politikai életre, tevékenységre irányítja a hadsereg figyelmét. Ez a tevékenység és figyelem azonban már éppen ellentétes a XIX. századi „caudillismo"-val; az új katonai rendszerekben a tisztek, mint a „társadalom mérnökei" jelennek meg.

A kispolgári jellegű nemzeti, forradalmi, „populista" pártok kudarcai következtében várható egy *„katonai népiesség"* (populismo militar) kialakulása Latin-Amerikában, jósolja Lindenberg. Ez azonban nem a sokszor emlegetett „nasszerizmus" lesz. A fegyveres erők nem politikai párt szervezését szorgalmazzák, hanem összefognak a hasonló elképzelésű polgári csoportokkal, s létrejön egy *katonai-polgári szintézis.*

Lindenberg *több, mint 1000 címet tartalmazó* válogatott bibliográfiája szolgált alapjául e historiográfiai áttekintésnek. Ez a bibliográfia az utóbbi kb. 15 év anyagából válogat. A fejezetek a militarizmus, a hadsereg általános kérdései (II.), a hadsereg szerepe a harmadik világban (III.), s Latin-Amerikában általában (IV.) szempontok szerint rendeződnek, az V. fejezet az USA és Latin-Amerika viszonyát tárgyaló műveket gyűjti össze, a VI. pedig az egyes országok szerint rendezi anyagát.

Lindenberg könyvei alapján körvonalazható a kutatások néhány központi problémája. Legfontosabb, legtöbbet vizsgált probléma a *középrétegek szerepe* a latin-amerikai társadalomban, a hadseregben, s ezzel összefüggően a hadseregen belül kialakult „technokrata" csoport szerepe. Az általánosító jellegű tanulmányok azonban, úgy tűnik (az utóbbi öt évben), hajlamosak a *perui példát* abszolutizálni. A kutatások iránya mindenképp fontos: a hadsereg belső struktúrájának vizsgálatát tartják fontos szempontnak, s ezt összekapcsolják a társadalmi és osztályviszonyok elemzésével. Hiányoznak azonban olyan fontos szempontok, mint pl. az *altiszti* kar vizsgálata, kapcsolatai a kispolgári rétegekkel (a 30-as években az altiszti mozgalmak sok országban jelentkeztek, s Kubában Batista pl. ilyen lázadással került hatalomra), s ez is az *aktualizálásra* (középrétegek-katonai elit) figyelmeztet. Maga az aktualizálás a legjellemzőbb vonása az e

problémákkal foglalkozó tanulmányoknak, s mindig összekapcsolódik egy *jövő* felé irányuló kitekintéssel. Ez jelzi a katonai problémákkal foglalkozó tanulmányok (legjellemzőbben az észak-amerikai tanulmányokban jelentkezik ez; egyébként a tanulmányok döntő része észak-amerikai szerző műve!) „mögöttesét" is: a forrongó kontinens jövője izgatja a burzsoá „politológiát", történettudományt. Jelzi azonban a marxista történettudomány adósságát is e téren. S e kutatásokhoz — induláshoz például — Lindenberg bibliográfiája hasznos, jó kiindulópontként szolgálhat.

Anderle Ádám

LJUDMILA ZSIVKOVA:

ANGLO—TURSZKITE OTNOSENIJA 1933—1939*

(Nauka i Izkusztvo, Szofija, 1971., 218 p.)

A szerző a téma megírásához széles körű kutatásokat végzett. Ennek során gazdag és nagy részben eddig még nem publikált dokumentumokat dolgozott fel. Angliai kutatómunkáját különösen értékesnek ítélhetjük, hiszen számos olyan iratra, jegyzőkönyvre, jelentésre, feljegyzésre stb. bukkant, amelyek az 1933—1939-es évek diplomáciai eseményeinek kulisszái mögé engednek bepillantást. Az ott feltárt anyagok mellett Zsivkova feldolgozta a bolgár állami levéltár, valamint a német és a szovjet levéltárak, illetve publikációk diplomáciatörténeti iratait, amelyek szintén a tárgyalt időszak angol—török kapcsolataira utalnak, azokkal foglalkoznak.

A fasiszta diktatúra létrejötte Németországban és nagyhatalmi törekvései újra felszínre hozták, illetve felkeltették a vezető kapitalista országok érdeklődését a Duna-medence és a Balkán-félsziget iránt. A szerző leszögezi, hogy a különböző érdekek ütközésében és találkozásában Törökország a fókusz funkcióját töltötte be. A legélénkebb érdeklődés a nyugati hatalmak közül természetesen Nagy-Britannia részéről nyilvánult meg. Közelkeleti gyarmataihoz az út a Földközi-tengeren és a Balkánon át vezetett. Anglia viszonyát Törökországhoz tehát az angol imperializmus érdekei szabták meg. Ugyanakkor e viszony nagymértékben függött az általános politikai helyzet alakulásától Európában, a Balkánon és a Földközi-tenger térségében. Az angol burzsoázia, mivel az 1930-as évek elején nem érezte érdekei veszélyeztetettségét Európa déli részén, nem kívánt Törökország irányában semmiféle kötelezettséget vállalni.

Más volt a török álláspont. Törökország 1932-ben a Népszövetség tagja lett. Az uralkodó osztályok legreakciósabb körei mind nagyobb mértékben befolyásolták a bel- és külpolitikát. Új külpolitikai orientációt igyekeztek megvalósítani, melynek alapvető vonása a Szovjetuniótól való eltávolodás volt. Ismeretes, hogy a Szovjetunió volt az első olyan állam, amely ténylegesen erkölcsi és diplomáciai támogatást nyújtott a fiatal török köztársaságnak. A népszövetségi tagság megszilárdította Törökország nemzetközi helyzetét és ezt kívánták a reakciós török vezetők kihasználni a nyugati imperialista hatalmak felé való közeledéshez. Különösen erősödött ez a törekvés 1934-ben. A török külpolitika lépései határozottan bizonyították, hogy Törökország aktívan részt kíván venni az európai ügyek intézésében. Például az 1934. február 9-én aláírt Balkán-egyezmény iránt igen nagy érdeklődést tanúsított és a szerző megállapítása szerint a török vezető réteg bizonyos körei Románián és Jugoszlávián keresztül be kívántak kapcsolódni a kisantant működésébe. Közben mind nyíltabban kifejezték

* Angol—török kapcsolatok 1933—1939.

kívánságukat az Angliával való kapcsolatok kiépítésére.

Bizonyos idő után az angol diplomácia nem zárkózhatott el a török szándék tudomásul vétele elől. Az angol külügyminisztériumban tehát napirendre tűzték a kérdést. Mivel még mindig nem állt az angol imperializmus érdekében egy szorosabb együttműködés a törökökkel, ügyesen megkerülték a problémát: nem vetették el a török javaslatot, de nem is fogadták el. Formálisan az angol politikusok egyet értettek az angol—török kapcsolatok megjavításával, de a török diplomáciai és politikai kezdeményezést — a maguk érdekeinek megfelelően — csupán az angol—török kereskedelmi tárgyalások megkezdésére használták fel.

Figyelemre méltó mozzanat, hogy bár az angol diplomáciai körök a török—szovjet viszonyról negatívan nyilatkoztak, sőt azt angolellenesnek értékelték, a török kormánykörök ekkor még nem tettek lépéseket a török—szovjet kapcsolatok korlátozására.

Az olasz fasizmus előretörése a Földközi-tenger térségében, az Abesszínia elleni agresszió bizonyos fordulatot hozott Anglia magatartásában. Az angol imperializmust egyszeriben foglalkoztatni kezdte a földközi-tengeri térség és a Balkán államainak állásfoglalása, hogy egy esetleges angol—olasz földközi-tengeri konfliktusban biztosítsa ezek támogatását, vagy legalábbis semlegességét.

1935. december elején az angol kormány utasítására Sir Percy Lorraine, Anglia ankarai követe felkereste Kemal Atatürk elnököt és kérte a török kikötők, hajóépítő- és hajójavító üzemek használatának engedélyezését, továbbá egy angol flotta elleni agresszió esetén a török katonai segítséget. Atatürk megígérte a támogatást és javasolta a két ország vezérkari főnökeinek mielőbbi konzultálását.

1935-ben tehát Törökország önkéntes kötelezettséget vállalt Anglia megsegítésére egy olasz támadás esetén, anélkül, hogy viszonzásul bárminő biztosítékot kapott volna angol részről. Ennek ellenére, a török burzsoázia nyíltan politikai irányt változtatott és fokozatosan elzárkózott a Szovjetunióval való együttműködés további fejlesztésének gondolatától — és természetesen gyakorlatától is.

A német és az olasz külpolitikai törekvések 1936-ban olyan helyzetet teremtettek Európában, hogy a török kormány ismét felvetette a tengerszorosokról szóló Lausanne-i egyezmény revízióját. Az 1923. július 24-én elfogadott egyezmény előírta a tengerszorosok demilitarizálásának kötelezettségét, amely ellenkezett Törökország szuverénitásával és védelmi érdekeivel is. A szovjet kormány a különböző nemzetközi konferenciákon síkra szállt a török érdekek mellett. 1936 áprilisában a török kormány ismételten az említett egyezmény revíziójának szükségességére hívta fel a Lausanne-i megállapodást aláíró hatalmak figyelmét. Alig egy hét elteltével a Szovjetunió egyetértően válaszolt a török kérésre. Ezután érkeztek a többi beleegyezések is. Így került sor 1936. június 22-én a Montreux-i konferencia megnyitására. Anglia képviselője hajlandónak mutatkozott a tengerszorosok remilitarizálására vonatkozó török követeléseket kielégíteni a Dardanellák kérdésében, de követelte a Fekete-tenger nyílt nemzetközi tengernek nyilvánítását. Ilyen javaslatra még nem volt példa a nemzetközi diplomáciában és nyíltan sértette a fekete-tengeri államok szuverén érdekeit, elsősorban a Szovjetunióét, hiszen bármely ország hadihajói akadály nélkül behatolhattak volna a Feketetengerre. Anglia nyomására a török kormány delegációja (vezetője dr. Aras külügyminiszter volt) visszavonta eredeti tervezetét és a brit elgondolást fogadta el. A szovjet diplomácia határozott fellépésének köszönhető, hogy végül is kompromisszum született és éppen török segédlettel, nem az angol imperialista érdekek arattak teljes diadalt.

Bár a konferencián kormánya utasítására a török küldöttség visszavonta a lényegében szovjetellenes angol terv támogatását, maga a tény rámutatott a török—szovjet viszony elhidegülésére. A szovjet kormány azonban továbbra is a barátság szellemében támogatta Törökország érdekeit. Amikor a török kormány, nem sokkal a Montreux-i konferencia után, igen észszerű javaslatot tett egy török—szovjet megállapodás létrehozására, mely megtiltaná a Szovjetunió ellen készülő agresszív erők hadihajóinak átkelését a Dardanellákon, a szovjet kormány

természetesen örömmel fogadta ezt a kezdeményezést. Válaszában késznek mutatkozott arra is, hogy ha Törökországot esetleg a Földközi-tenger felől támdás fenyegetné, a szovjet fekete-tengeri hadiflottát és légierőt is a törökök rendelkezésére bocsátaná. Egy ilyen megállapodás létrejötte minden kétséget kizáróan nagy jelentőséggel bírt volna a Szovjetunió és Törökország védelme szempontjából. Csakhogy Angliát egy ilyen szerződés megkötésének még a gondolata is nyugtalansággal töltötte el, mert közvetlenül a brit imperializmus földközi-tengeri érdekeit látta veszélyeztetve. Minden befolyását latba vetve ismét elérte, hogy a török kormány, saját érdekei ellenére, elálljon a szovjet kormánynak tett javaslatától.

Ettől kezdődően a brit diplomácia határozottan közeledett Törökországhoz. A „közös érdekeket" emlegetve azonban mindvégig az angol imperializmus érdekeit tartotta szem előtt. Semmi lényeges elkötelezettséget nem vállalt magára és csakis az angol célkitűzéseknek megfelelő formákat fogadta el az angol—török kapcsolatok vonatkozásában.

1937. február végén a török kormány konkrét katonai szövetséget ajánlott fel Angliának egy elkövetkezhető háborúban. Az angolok a javaslatot illetően mély hallgatásba burkolóztak.

1938 júliusában a francia kormány hasonló javaslatot tett Törökországnak. A török válaszjavaslat egy háromoldalú — török—francia—angol — szövetség megkötésére vonatkozott. Anglia azonban újfent elutasította az ötletet, sőt nyíltan kijelentette, hogy nem vállal semmiféle elkötelezettséget Törökországgal kapcsolatban.

1939 októberében azonban a helyzet alapvetően megváltozott. Kitört a második világháború és az angol diplomácia teljes kudarcára is fény derült. Most már mindenáron biztosítani akarta a szövetséget Törökországgal.

A török kormány viszont a kialakult helyzetben nem kívánta a szorosabb kapcsolatot a nyugati hatalmakkal, mivel saját biztonságára vonatkozóan megnyugtató és tényleges garanciát még ekkor sem kapott tőlük. Az éveken át tartó nyugati orientáció következtében teljesen elhidegült a török—szovjet viszony, sőt a hatalmon levő török burzsoázia jobbszárnya elhatárolta magát attól az antiimperialista állásponttól is, amit Kemal Atatürk képviselt. Így Törökország a második világháború éveiben lényegében „semleges" állam maradt. Az is igaz, hogy nem váltotta be az angol imperialisták reményeit sem, nem volt az a biztos láncszem Anglia balkáni kombinációiban, ahogyan azt a brit diplomácia, sőt Churchill is szerette volna.

Mivel Ljudmila Zsivkova könyve bolgár nyelven jelent meg, az érdeklődőknek, az általános könyvismertetéstől eltérően. Az angol—török kapcsolatok 1933—1939. című munka különböző fejezeteiben kifejtett mondanivalójáról kívántam tájékoztatást adni. Az eredeti iratanyagok alapján kialakított szerzői véleménnyel egyetértve a tárgyalt időszakban az angol—török viszony alakulása valóban teljes mértékben az angol imperializmus érdekeinek és céljainak volt alárendelve. Végső soron a brit diplomáciai manőverezések kudarcot vallottak. A hitleri Németország csak addig vette figyelembe az angol és a francia érdekeket, amíg azok nem ütköztek a német imperializmus szándékaival. Mihelyt ez bekövetkezett, nyilvánvalóvá lett a nyugati hatalmak megbékélési politikájának teljes kudarca is. Az egész „garanciális politika" tulajdonképpen a fasizmus elleni európai biztonság hathatós kiépítését akadályozta meg.

Godó Ágnes

A HONVÉDELMI NEVELÉS ALAPJAI

(Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1973., 234 p.)

Ez a sokak által olvasott könyv a Zrínyi Katonai Kiadó gondozásában immár második kiadásban látott napvilágot. Népszerűségének egyik oka, hogy a mű szerzői első ízben adnak hű képet a hazánkban folyó honvédelmi nevelés céljáról, társadalmi szükségességéről, elvi-elméleti alapjairól, gyakorlati megvalósításának módszeréről és más, e témát érintő fontos kérdésekről.

Noha a honvédelmi nevelést illetően hosszabb-rövidebb tanulmány és cikk jelent már meg, mégis hézagpótlónak tekinthetjük e munkát, mivel a szerzők az elmúlt évek során felhalmozódott hazai és nemzetközi tapasztalatokat is figyelembe véve a honvédelmi nevelés átfogó igényű kimunkálására vállalkoztak. Minthogy a szóban forgó téma tapasztalatait a könyv írói nem egyszerűen csak összegezték, hanem több vonatkozásban új ismereteket is adtak, ezért a könyvet túlzás nélkül nevezhetjük úttörő jellegűnek is.

Bizonyos szintű honvédelmi nevelés már jó néhány éve folyik hazánkban, de a honvédelmi nevelés összefüggő kialakítása, tervszerű megindítása, az elvek és célok meghatározása, e munkát végző szervezetek kiépítése és feladataik körvonalazása csak a hatvanas évek közepén — pontosabban a Politikai Bizottság 1964. április 28-i határozata alapján bontakozott ki igazán. Hogy miként történt mindez, azt pontosan, az eseményeket sokoldalúan elemezve mutatja be a szerzői kollektíva, mely szinte a kezdeti lépésektől részese volt — és ma is az — e nagy jelentőségű munkának. Igaz, hogy a könyv szerzők neveihez kötődik, valójában mégis azoknak a politikai, társadalmi és katonai szerveknek az erőfeszítéseként született meg, amelyek elsősorban felelősei az egész társadalom honvédelemre való felkészítéséért.

A szerzők — pártunk katonapolitikájának megfelelően — az alábbi kérdésekre adnak választ: Miért van szükség az egész társadalmat átfogó honvédelmi nevelő-felkészítő munkára? Mi a tartalma, lényege a honvédelmi nevelő-felkészítő tevékenységnek? Mi a különbség a szocialista haza védelmét szolgáló készenlét és a kizsákmányoló osztálytársadalmak államának védelmét szolgáló „honvédelem" között?

Ezek a kérdések nagyon sok embert érdekelnek, különösen az utóbbi probléma, egyrészt azért, mert látszatra — a burzsoá propaganda „jóvoltából" — a tömegek szemében nincs különbség a kettő között. Másrészt azért, mert mi a szocialista haza védelmére való felkészítést (természetesen differenciáltan) már egészen fiatal kortól, az úttörő kortól fokozatosan végezzük, egészen a katonai kötelezettség felső határáig.

A mű jellegéből, témájának fontosságából eredően szinte ellenállhatatlan a kísértés, hogy a recenzor szabadon ne engedje tollát, és ne részletezze azokat a fontos tudnivalókat, amelyeket a könyv oly gondosan részletez. A szűkre szabott keretek miatt azonban csak utalhatunk az egyes fejezetek tartalmára. Az első fejezet szerzői például a fent említett miért kérdésekre adják meg a választ! Ezzel mintegy megalapozzák a tanulmány további fejezeteinek gyakorlati bemutatását, elemzését.

A második fejezet szerzője átfogó képet ad a különböző szintű iskolai oktatás rendszerében folyó tervszerű honvédelmi nevelés gyakorlati tapasztalatairól, miként jéről és feladatairól.

A következő tanulmány írója alapos és mindenre kiterjedő részletességgel taglalja az ifjúsági mozgalom keretében — az úttörő szervezetben, a KISZben és az „Ifjú Gárdá"-ban — folyó szakszerű és módszerében változatos honvédelmi nevelőmunkát.

A negyedik dolgozat a Magyar Honvédelmi Szövetség (MHSZ) nevelőmunkáját ismerteti. Ebből az írásból kitűnik, hogy a szövetség az egész országot behálózó klubok rendszere és anyagi-technikai lehetőségei révén, milyen sokrétű elméleti és szakmai nevelőmunkát végez. Kiváltképpen érdekesek azok a részek, amelyek a katonai elő- és utóképzés kérdéseivel foglalkoznak.

Az ötödik írás a tömegkommunikációs eszközök honvédelmi nevelőmunkájának eddigi tapasztalatait elemzi. Rávilágít azokra a még ki nem használt lehetőségekre és tartalékokra,

amelyek gazdagabbá és eredményesebbé tehetnék ez irányú munkájukat.

Végül a hatodik fejezet szerzője megkísérli, hogy némi képet adjon a különböző művészetek honvédelmi nevelő hatásáról. A műnek, de talán honvédelmi nevelésünk egész rendszerének ez a leggyengébb pontja. Ezt látszik igazolni, hogy a tanulmány szerzője meglehetősen kevés tapasztalatról, illetve eredményről tudott írásában beszámolni.

Úgy gondoljuk, az olvasó e vázlatos ismertetőből is érzékelheti a honvédelmi nevelés sokrétűségét és roppant fontosságát. A könyvből pedig megismerheti a haza védelmére és a béke biztosítására való felkészülés elvi és gyakorlati összefüggéseit — ebből fakadó állampolgári kötelességeit.

Végül megemlítjük, hogy e rendkívül hasznos könyvet a Honvédelmi Minisztérium honvédelmi nevelési osztályának munkatársa, a KISZ KB honvédelmi nevelési ügyekkel foglalkozó előadója, az Országos Pedagógiai Intézet honvédelmi nevelési ügyek tudományos munkatársa, a Magyar Honvédelmi Szövetség és a Művelődésügyi Minisztérium szakembere írta.

Az első kiadás tapasztalatai bizonyítják, hogy e könyv hasznos segítséget nyújt mindazoknak a hivatásos és társadalmi aktivistáknak, akik honvédelmi neveléssel foglalkoznak.

Sztana Béla

FÁBRY JÓZSEF:

A SZABADSÁGÉRT HARCOLTUNK

(Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1973., 228 p.)

A könyv szerzőjéről, a félelmet nem ismerő, a hitleri fasizmust és kiszolgálóit határtalanul gyűlölő partizánparancsnokról még az 50-es évek elején egy, a Hadtörténelmi Levéltárban őrzött és több szovjet partizánegységparancsnok kézjegyével hitelesített „Összefoglaló jelentés"-ben olvastam. A sziklaszilárdan elvhű kommunistát később a Hadtörténelmi Intézetben személyesen is megismertem: 1971 végén bekövetkezett haláláig ugyanis néhány éven át ő is itt dolgozott. Itt vetette papírra gazdag munkásmozgalmi tapasztalatait, az elnyomókkal vívott politikai és fegyveres harcokban bővelkedő életútjáról szóló visszaemlékezéseit, amelyeknek megjelenését már nem érhette meg.

A szerző önéletrajzi munkájában hazánk történetének egyik legsúlyosabb időszakáról (1938 őszétől 1944 őszéig) ír és népünk emberibb életéért vívott ama harcokat eleveníti fel, amelyekben maga is tevőlegesen részt vett — önmagáról azonban mindenkor tiszteletre méltó szerénységgel beszél.

1938 novemberében, amikor a bécsi döntés alapján Szlovákia egyes területeit Magyarországhoz csatolták, az építőmunkás Fábry József Kassán élt — már jelentős munkásmozgalmi múlttal háta mögött: alig volt ugyanis 15 éves, amikor bekapcsolódott az ifjúsági mozgalomba. Ettől kezdve minden tevékenységét a nép jobb életéért vívott harc határozta meg. Politikai fejlődésének tükröződése, hogy 1927-ben már tagja a Csehszlovák Kommunista Pártnak, és röviddel ezután elvtársai bizalmából a párt területi szervezetének titkára lett. Elveiért sokszor megjárta a csehszlovák burzsoázia börtöneit is, de önként, meggyőződésből választott útjáról semmilyen terror nem tudta letéríteni.

A haladó gondolkozású csehszlovákiai magyarok számára nem jelentett semmi örvendeteset a bécsi döntés. „Tudtuk — írja visszaemlékezéseiben a szerző —, mostantól nehezebb idők jönnek ránk is." Könyvének RABSÁG című részében azokat a „nehezebb idők"-et idézi fel. Ennek során beszámol arról, hogy a haladó erők üldözése ellenére miként sikerült kapcsolatot teremteniük a fővárosi szakszervezeti központokkal, a Szociáldemokrata Párttal, amelynek helyi szervezeteit is létrehozták. Itt emlékszik még Schönherz Zoltánról és Salamon Dávidról (Szekeres Sándor), akik a párt

utasítására Kassáról Budapestre költöztek és onnan indították meg az illegális szervezetek kiépítését. A kommunisták aktivizálódására a rendőrség is felfigyelt és nagy hajsza után 52 elvtársat tartóztattak le és ítéltek el. Meghurcolták Fábry Józsefet is, de elítélésére nem találtak semmi indokot. 1940 karácsonyát és szilvesztert azonban már ő is a börtönben töltötte: a rendőrség félrevezetéséért ugyanis 40 napra ítélték el. E negyven nap történetének leírása rendkívül érdekes. Az olvasó képet kap arról, hogyan éltek celláikban az elítélt haladó gondolkodású emberek, miként segítette őket a Vörös Segély, hogyan, milyen módszerekkel tapostak sárba az elítéltek emberi mivoltát. De képet kapunk arról is, hogy a kommunisták milyen töretlen szorgalommal képezték magukat fogságuk alatt.

A szerző 1941. június 26-án, a hitleri fasizmus hitszegő támadásának 5. napján Kassán tartózkodott. Éppen hazafelé tartott egy elvtársi találkozóról, amikor repülőgépek jelentek meg a város légterében és szórni kezdték pusztító bombáikat. Mint tudjuk, a horthysta kormány ezt a bombázást használta fel arra, hogy az országot belerántsa a Szovjetunió elleni háborúba. Óriási propagandát fejtettek ki, hogy a város lakosságával elhitessék: a bombázást a Szovjetunió gépei hajtották végre. A szerző a szemtanú hitelességével számol be a provokatív bombázásról, vázolva azt a hatalmas, de nem veszélytelen felvilágosító munkát, amelynek során bebizonyították Kassa népének, hogy a 27 bomba ledobásáért kiket terhel a felelősség.

A háború fokozódásával növekedett a haladó erők üldözése is. A Belügyminisztérium 1941. június 30-án kelt 11 500/1941. Res. számú *„Szigorúan bizalmas"* rendelete alapján mindazokat, akik „... az ország belső rendje és biztonsága szempontjából még most is aggályosnak minősülnek", a rendőrség internálta. Közöttük volt a könyv szerzője is, aki munkájának további részében rendkívül szemléletesen írja le az itt eltöltött hosszú és gyötrelmes hónapok eseményeit, a tábor lakóinak politikai vitáit, terveiket és vágyaikat.

1942 áprilisában sorozó bizottság jelent meg az internáló táborban, és néhány héttel később Fábry József és besorozott társai mint „teljes jogú" honvédek zárt vagonban gördültek a szovjet—német arcvonalra: a szerző ekkor 34 éves volt. Könyvében hitelesen számol be a lövészárokba kényszerített magyar katonák hangulatáról, akik közül sokan már ekkor meggyőződtek róla, hogy az ország urai idegen érdekekért küldték őket a szovjet nép elleni háborúba.

Fábry József még a frontra indulás előtt elhatározta, hogy az első adandó alkalmat kihasználja és átmegy a Vörös Hadsereghez. Ennek viszontagságos végrehajtását könyvének *„Odaát"* című fejezetében mondja el, színesen, olvasmányosan.

Rendkívül érdekesen és fordulatosan mutatja be annak a hadifogolytábornak az életét, ahol leghosszabb időt töltött. Ennek során szól a fogságba került tisztek és katonák magatartásáról, s a felvilágosító munkájuk eredményeként gondolatvilágukban bekövetkezett pozitív változásáról. Igen figyelemre méltóak azok a viták, amelyeket a táborban folytattak Magyarország jövőjét illetően. Ebben a fejezetben méltatja az *„Igaz Szó"* agitációs és politikai mozgósító szerepét.

Fábry József és kommunista, antifasiszta társai már a kezdet kezdetén kinyilvánították, hogy a szovjet elvtársak oldalán fegyverrel kívánnak harcolni a hitleri fasiszták és kiszolgálóik ellen. A szerző munkájának további részében arról olvashatunk, miként készítették fel népünk fiainak legjobbjait az elkövetkezendő partizánharcra, illetve más feladatok végrehajtására, s végül a SZABADSÁG című részben Fábry József az események hű krónikásaként örökíti meg a szovjet partizánok soraiba jelentkezett magyarok, köztük a szerző bátor helytállását a fasizmus ellen vívott harcban.

Molnár Pál

KÜLFÖLDI HADTÖRTÉNELMI FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE

VOENNO ISZTORICSESZKIJ ZSURNAL (Szovjetunió) 1973. 4—6. sz. — A folyóirat második negyedévi számaiból elsőként *V.* BOKAREV: „A párt XII. kongresszusa és a Szovjetunió védelmi · képességének megerősítése" (4. sz. 3—10. o.) c. tanulmányát emeljük ki. Az 1923 áprilisában ülésezett XII. kongresszus napirendjén a Vörös Hadsereggel foglalkozó külön kérdés nem szerepelt, de a kongresszus egész tevékenységét áthatotta a védelmi képesség fokozásának gondolata. Az ehhez szükséges feltételeket a szocialista építés alapjainak a NEP segítségével történt megteremtése és a Szovjetunió megalakulása biztosította. Mivel 1922-re a Vörös Hadsereg létszámát 600 ezer főre csökkentették, szükségessé vált a lakosság katonai oktatásának bevezetése a területi miliciarendszer alapján. Már 1922 nyarán megjelentek az első újjáépített hadihajók a Fekete-, Kaszpi-, Balti- és Fehér-tengeren. 1922—23 folyamán a szovjet területek védelmére megszervezték az északi-, ladogai-, fekete-tengeri, kaszpi-tengeri, amu-darjai határőr flottillákat, a csud-tavi hajócsoportot és a csendes-óceáni tengeri határőrséget.

A Forradalmi Katonatanács Politikai Osztálya a XII. kongresszus határozatainak szellemében összehívta a kongresszus katonaküldötteinek értekezletét, ahol Antonov-Ovszejenko és Szklanszkij előterjesztése alapján megtárgyalták a Vörös Hadsereg újjászervezésével kapcsolatos teendőket.

A Szovjetunió létrehozásával összefüggésben sürgősen meg kellett oldani a nemzeti kérdést a hadseregben. Az országban rövid idő alatt létrehozták a nemzetiségi katonaiskolák hálózatát a nemzetiségi altisztikar kiképzésére. A középkáderek felkészítését a grúz, örmény, azerbajdzsán katonaiskolák végezték. 1924 őszére a Vörös Hadseregben 9 nemzetiségi hadosztály és 7 önálló alakulat volt. 1925-re a nemzetiségi alakulatok alkották az egész Vörös Hadsereg 10%-át.

A X., XI. és XII. kongresszus tehát sokat tett a védelmi képesség megerősítéséért, de a Vörös Hadsereg még nem mindenben felelt meg a Szovjetunió védelme által állított követelményeknek. A gazdasági helyzet megerősödésével sokkal nagyobb tervek kerültek előtérbe, amelyek az 1924—25-ös katonai reform néven kerültek be a történelembe.

A. SIMANSZKIJ: „A hadműveleti—hadászati együttműködés megszervezése az 1944-es belorussziai hadműveletben" (6. sz. 13—22. o.) c. tanulmánya a Nagy Honvédő Háború egyik igen jelentős hadműveletének történetével foglalkozik. A hadművelet, egyike azoknak, ahol össze kellett hangolni több front, a haditengerészet, a légvédelem és a partizánalakulatok tevékenységét, 71 napig tartott és 1000 km hosszú arcvonalra terjedt ki (a Nyugati-Dvinától a Pripjatyig) 600 km mélységben (a Dnyepertől a Visztuláig és Narevig). A pontos és megbízható hadműveleti—hadászati együttműködés lényege abban rejlett, hogy a négy front (1. Balti, 3., 2. és 1. Belorusz Front), a légierő, a légvédelem, a partizánok, a Dnyeperi Flottilla támadó tevékenységének célját, helyét és idejét úgy határozzák meg, hogy az biztosítsa a hadművelet folyamatos, hadászati szünetek nélküli, céltudatos és szervezett lefolytatását.

Az együttműködés megszervezésében a Legfelsőbb Főparancsnokság és a Vezérkar játszotta a főszerepet. A frontparancsnokok már a Főhadiszálláson 1944. május 22—23-án tartott tanácskozáson tájékoztatást kaptak a nyári—őszi hadjárat legfontosabb feladatairól, és ezután kezdődött meg — az általános képbe belehelyezve — a hadműveleti terv és az együttműködés részleteinek kimunkálása. A fő cél az volt, hogy szétzúzzák a német fasiszta erők nagy csoportosítását, amely elzárta a nyugati hadászati irányt, a legrövidebb utat Németország határaihoz, és teljes egészében felszabadítsák Belorussziát. Ezt az irányt a támadás kezdetekor német részről nagy erők védték: a „Közép" hadseregcsoport, valamint az „Észak" és „Észak-Ukrajna" hadseregcsoportoknak a szárnyakon csatlakozó részei, összesen 63 hadosztály és 3 dandár, vagyis több mint 1 millió ember, kb. 10 ezer löveg és aknavető, 900 páncélos és rohamlöveg. Ezeket a 6. légiflotta támogatta, amely mintegy 1350 repülőgéppel rendelkezett.

A továbbiakban a szerző részletesen ismerteti, milyen alapokon határozták meg a frontok támadásának fő irányát, célját, idejét, hogyan alakították ki a frontparancsnokok a közvetlen együttműködést, és sok példával illusztrálja az együttműködés szervezését a június 23—24-én megindult támadás után. A Főhadiszállás részéről a 2. és 1. Belorusz Frontnál Zsukov, a 3. Belorusz és 1. Balti Frontnál Vaszilevszkij marsall irányította a tevékenységek koordinálását. Az összehangolt akciót bemutató sok példa közül csupán egyet ragadunk ki. A támadás megindítása előtt, június 20-a és 23-a között a partizánok tömeges méretű út-, híd- és vasútrobbantást hajtottak végre, 3 nap alatt kb. 150 hadianyaggal és katonákkal megrakott vasúti szerelvényt siklattak ki, amivel jelentős mértékben megbénították a szállításokat és nehezítették a tartalékokkal való manőverezést.

V. SZEKISZTOV: „A második világháború másodrendű hadszíntere" (5. sz. 36—42. o.) c. tanulmánya az afrikai hadszíntér régen és sokat vitatott kérdését tárgyalja. A szerző azokkal a polgári történetírásban állandóan fellelhető nézetekkel száll szembe, amelyek az utóbbi 5 év alatt megjelent, több mint 20 műben ismét előtérbe kerültek, és amelyek mérhetetlenül felnagyítják az afrikai hadszíntér jelentőségét, sőt esetenként a második világháború fő hadszínterének igyekeznek feltüntetni, elébe helyezve a szovjet—németnek. A szerző ismerteti az afrikai hadműveletek főbb eseményeit 1940. június 10-e és 1943. május 13-a között. Elutasítja azokat a nézeteket, amelyek kizárólag Churchillre hárítják a felelősséget a nyugat-európai partraszállás elhalasztásáért, a „Fáklya" hadművelet előtérbe helyezéséért, és rámutat, hogy Roosevelt könnyen hagyta befolyásolni magát azoknak az imperialista köröknek a politikájától, amelyek a Szovjetunió meggyöngülésére spekuláltak. **1942 őszén, amint ezt a tények bizonyítják, megvoltak a kedvező** feltételek a második front megnyitásához. 1942 folyamán az Egyesült Államok és Anglia több mint 70 ezer repülőgépet, 33 ezer páncélost gyártott, flottájuk tonna-űrtartalma 9,3 millió tonnával emelkedett. Az amerikai hadseregnek már több mint 70 mozgósított hadosztálya és 160 repülőcsoportja volt. Az Egyesült Államok fegyveres erőinél 5,5 millió katona és tiszt teljesített szolgálatot, s az angol hadsereg is 50 hadosztállyal rendelkezett. A sztálingrádi és észak-kaukázusi frontok lekötötték a németek alapvető erőit, itt dőlt el a háború sorsa, nyugaton pedig a Wehrmachtnak mindössze 27 legyengült hadosztálya tartózkodott.

Azok a szerzők, akik kitartóan hangoztatják, hogy El-Alamein és Tunisz hozta meg a fordulatot a háború menetében, figyelmen kívül hagyják azt az alapvető tényt, hogy 1942. november 1-én 4,5 német, valamint 10 olasz hadosztály harcolt Észak-Afrikában, ugyanakkor 197 német és 11,5 olasz hadosztály a szovjet—német arcvonalon. A szerző összegezésül megállapítja, hogy Észak-Afrikát mindezeknek a tényeknek a figyelembevételével a második világháború jelentős, de mindenképpen másodrendű hadszínterei közé kell sorolni.

Egy távoli baráti ország hadseregéről ad hírt *Mna C.* SZODNOMDARZSANAK: „Két testvéri hadsereg katonai együttműködése" (6. sz. 40—46. o.) c. cikke. 1921. március 1-én Mongólia forradalmárainak első kongresszusán létrejött a Szuhe-Bator, Csojbalszan és mások által vezetett forradalmi párt, amely a népfelkelők szétszórt osztagaiból megszervezte a mongol hadsereg első négy ezredét. Ezek az ezredek harcot kezdtek a Mongóliát megszállva tartó kínai militaristákkal és 1921. március 18-án szétverték a kínaiak erős helyőrségét a mai Altanbulakban. Ez a győzelem a forradalom előhírnöke volt, a nap pedig a Mongol Néphadsereg születésének napja.

Mongólia területének nagy része továbbra is Unger báró fehérgárdista bandáinak uralma alatt volt, amelyek mintegy 11 ezer jól kiképzett és jól felszerelt katonákból álltak. 1921 júniusában a mongol Ideiglenes Kormány kérésére Szovjet-Oroszország 10 ezer főből álló expedíciós hadtestet küldött segítségül, amely a mongol csapatokkal együtt vereséget mért az ellenségre, és az egyesült csapatok bevonultak Ulan-Batorba. A Népi Kormány kérésére a csapatok 1924-ig Mongóliában maradtak és segítettek a fehérek erőinek teljes szétverésében

és a népi demokratikus rendszer megerősítésében.

A szerző a továbbiakban az 1930-as évek eseményeit ismerteti, a japán hódító törekvések elleni harcot. Ennek elhárítására 1936-ban kötötték meg az együttműködési szerződést, aminek alapján 1937-ben a mongol kormány kérésére szovjet csapatokat küldtek Mongóliába. Ezek a mongol csapatokkal együtt vívták meg a győzelmes harcot 1939-ben Halhin-Golnál, ahol a sok provokáció és incidens következtében már valóságos helyi háború alakult ki.

A szerző a továbbiakban foglalkozik még a mongol hadsereg részvételével a Kvantung-hadsereg megsemmisítésében. Ebben a harcban a Mongol Néphadsereg alakulatai a Bajkál-túli Front keretei között vettek részt. Ezenkívül ismerteti azt a segítséget, amit a Szovjetunió nyújtott a modern fegyverzettel felszerelt mongol hadsereg megteremtéséhez. *(Lengyel István)*

VOJNOISTORIJSKI GLASNIK (Jugoszlávia) 1972. 2. sz. — *Fabijan* TRGO: „Tito — a felszabadító háború stratégája". (7—14. o.) A szerző dokumentumokkal gazdagon alátámasztott tanulmányában tudományos igényességgel elemzi a felszabadító háború hadvezérének hadászati tevékenységét. A háború politikai célja „Jugoszlávia népeinek felszabadítása" volt. A hadászat alapelvét Tito úgy határozta meg, hogy „megállás nélküli állandó küzdelem folyamata és a fegyveres erők szakadatlan növelése". A harcmódot Tito a partizánháborúban jelölte meg, ez felelt meg ugyanis leginkább a jugoszláviai sajátos viszonyoknak. Állandóan törekedett arra, hogy a partizánháború fokozatosan az egész országra és az egész népre kiterjeszkedvén lassanként reguláris háborúvá fejlődjön. Ehhez viszont gondos politikai felvilágosító munkára, a célok és lehetőségek világos felmérésére volt szükség. A szerző Tito szervezői tevékenységét is hangsúlyozza, akinek minden időben sikerült megállapítani és megvalósítani a harc mindenkori szakaszának leginkább megfelelő formákat és eszközöket. Kezdetben a partizánalakulatokat regionális módszerrel szervezték, a következő lépés mobil egységek — dandárok — megszervezése volt; 1942 őszén megalakult a Jugoszláv Nemzeti Felszabadító Hadsereg, majd a háború befejező szakaszában már hadászati magasabbegységeket — hadseregeket — is szerveztek. 1944-ben a már reguláris jugoszláv hadsereg fontos összekötő láncszemet képezett a keleti és nyugati szövetségesek között és jelentős szerepet játszott a győzelemben, valamint Jugoszlávia teljes felszabadításában. Jugoszlávia népi felszabadító harca és Tito hadászati tevékenysége elméleti jelentőségű volt, mivel egy anyagi és személyi túlerőben levő ellenség elleni sikeres harc alapján fontos elméleti következtetéseket vonhatunk le. — *Bogdan* GLEDOVIĆ: „Nemzeti felszabadító mozgalom a Szandzsákban a háború első évében" (19—58. o.) c. tanulmánya sokoldalúan, harcászati és szervezési kérdésekben kimerítően elemzi a dél-boszniai felszabadító mozgalom kezdeteit. Új adatokra támaszkodva világítja meg a horvát usztasa állam nemzetiségi politikáját a mohamedán és katolikus, valamint orthodox lakosság ellentéteinek kihasználását. Ez a körülmény az első szakaszban nagyon megnehezítette a mozgalom kibontakozását. — *Živko* AVRAMOVSKI: „A balkáni országok felé irányuló német hadianyag-kivitel politikai céljai a második világháborút közvetlenül megelőző években". (61—86. o.) A kiadatlan bonni levéltári adatokra is támaszkodó tanulmány a magyar hadtörténészek számára is fontos problémát helyez újszerű megvilágításba. A szerző abból a megalapozott feltevésből indul ki, hogy a Balkán felé irányuló német hadianyag-export nagy volumene és magas százalékaránya mögött politikai tendenciák rejtőznek. Ezt támasztja alá az a körülmény is, hogy ezek az államok csak 15%-át fizették ki a szállítások ellenértékének, vagyis üzleti szempontból a vállalkozás felettébb ráfizetéses volt Németország számára. Németország egyik célja az volt, hogy az ellenértéket nyersanyagokban fizessék meg az érintett államok. A német diplomácia zsarolásra is felhasználta a balkáni államok viszonylagos gazdasági függőségét. Arra kényszerítette ezek kormányait, hogy szorosabbra fűzzék német kapcsolataikat. Az egyetlen ki-

vétel Bulgária volt, amely látszólagos politikai ellenszolgáltatás nélkül — a jugoszláv szerző szerint — jelentékeny hiteleket és egyéb kedvezményeket élvezett. Ezt azzal magyarázza a szerző, hogy így akarták Bulgáriát távoltartani az angol politikától, amely 1938-tól kezdve arra törekedett, hogy megszilárdítsa befolyását a délkelet-európai térségben. E befolyás ellensúlyozására 1939 kritikus tavaszán és nyarán Németország felfüggesztette vagy csökkentette Jugoszlávia, Románia, Törökország és Görögország felé irányuló szállításait, mivel ezek az országok Nagy-Britannia felé is tapogatóztak. A háború kirobbanása után azonnal kezdte hatását éreztetni az angol blokád és ez újból megnövelte a Balkánról származó nyersanyagok fontosságát. — *Holm* SUNDHAUSSEN: „Himmler titkos szolgálata és rendőri szervezete a »Független Horvát Állam«-ban. 1941—1945". 89—131. o.) A szerző megállapítása szerint a fasiszta Németország vezető erőit jellemző belső ellentmondások és súrlódások a meghódított területeken is megmutatkoztak. Így az SS és kapcsolt részei is önálló politikát folytattak a megszállt országokban, főleg a „független" Szlovákiában és Horvátországban. Himmler pl. azonnal beavatkozott Horvátország „függetlenségébe" és a hivatalos usztasa szervektől független, sőt azok felett ellenőrzési jogot gyakorló kém- és rendőri hálózatot épített ki. Ez a szervezet a többi német intézménnyel is rivalizált, amit az is súlyosbított, hogy a zágrábi német követ (vagyis inkább megbízott), Siegfried Kasche az SS ellenlábasa, az SA tagja volt. 1943-ban az SS is teljhatalmú megbízottat állított horvátországi szervezetei élére, ami növelte a partizánok ellen vívott titkos háború intenzitását. A továbbiakban a szerző ismerteti a Horvátországban működő SS szervezetek strukturális felépítését. — *Antun* MILETIĆ: „Jezdimir Dangić kelet-boszniai csetnik parancsnok kollaboráns tevékenységéről (1941 augusztus—1942 április.)" (135—145. o.) Jezdimir Dangić, a jugoszláv hadsereg őrnagya már 1941 augusztusában vezetése alá vonta a kelet-boszniai csetnik szervezeteket. Kezdettől együttműködött a németekkel és a kollaboráns nedicsista hatóságokkal. Együttműködésüket, amely a jugoszláv partizánmozgalom ellen irányult, 1942. január 14-én szerződéssel pecsételték meg. Február 1-én Dangić Belgrádba utazott és személyesen tárgyalt a németekkel. A kapcsolat azonban hamarosan elromlott, mivel Dangić az olaszokkal is tárgyalt. A bizalmatlankodó németek erre 1942. április 11 — vagy 12-én letartóztatták és a nürnbergi hadifogolytáborba szállították. — A fentebb ismertetett tanulmányok mellett könyvszemle és kisebb közlemények, a jugoszláv hadtörténeti tudományos élet legfrissebb eseményeit rögzítő beszámolók és két bibliográfia egészítik ki a folyóirat e számát is. *(Viniczai István.)*

WOJSKOWY PRZEGLAD HISTORYCZNY (Lengyelország) 1973. 1. sz. — *Kazimierz* KACZMAREK: „A Lengyel Haderő 2. hadseregének kiképzési problémáihoz 1944. szeptember—1945. január". (3—39. o.) A 2. hadsereg történetének érdekes része a kezdeti szervezést követő kiképzési időszak, amelyre a nehéz hadi állapot és az idő rövidsége nyomta rá bélyegét. Ismerteti a különféle egységek kiképzésére szánt időt és a kiképzési módokat, valamint a 2. hadsereg akkori parancsnokának, K. Świerczewski tábornoknak 1944. szeptember 11-én kiadott, kiképzésre vonatkozó parancsát. A másfél hónapos alapkiképzés után a Lengyel Haderő vezérkara ellenőrzést tartott, melynek során megállapították: a 2. hadsereg nem érte el a kitűzött harckészültségi szintet. Popławski tábornok 1944. november 16-án utasítást adott a feltárt hiányosságok megszüntetésére, a szervezési és ellátási problémák megoldására. Súlyt helyezett a nagyobb egységek együttműködésének, az éles lövészetnek a gyakorlására, a tisztek kiképzésére. A vezérkar szempontjából fő feladat a Visztulán való átkeléssel kapcsolatos műveletek gyakorlása volt. — *Igor* BLAGOWIESZCZAŃSKI: „A lengyel tüzérség együttműködése a szovjet hadsereggel a németek elleni harcokban, 1944—1945-ben". (40—60. o.) Az 1. Belorusz Frontnak alárendelt lengyel tüzérosztagok sorsát kíséri figyelemmel a Varsó—Berlin hadászati irány harcaiban. Az első jelentős együttműködésre a Bug melletti harcokban került sor, amelyet az 1. Belorusz

Front balszárnya hajtott végre Kowel—Lublin irányban. E harcoknak fontos politikai és katonai jelentőségük volt: a résztvevő tüzérosztagok voltak az első reguláris lengyel fegyveres erők, amelyek lengyel földre léptek; támogatásukkal erősítették a szovjet—lengyel fegyverbarátságot; katonailag pedig ez volt az első nagyobb lengyel tüzérségi csoportosítás a keleti arcvonalon, amely mindjárt megállta a helyét (7000 katona, 260 üteg, 500 szállító jármű). A következő közös hadműveletekre a szovjet hadseregnek 1945 januárjában indított offenzívájakor került sor a Visztula—Odera irányban. A lengyel tüzérség a 47. és 61. szovjet hadseregek Varsótól északra és délre kibontakozó támadását segítette. A legnagyobb közös harcokra 1945 márciusában a lengyel Tengermelléken került sor, amikor az 1. Belorusz Front főereje kijutott az Oderáig, de a jobbszárnya, s vele együtt az 1. lengyel hadsereg el volt vágva a Balti-tengertől egy széles, németek által megszállt sávval, ami komoly veszélyt jelentett a délebbre Berlin felé törő csapatoknak. A 2. Belorusz Frontra és az 1. Belorusz Front jobbszárnyára várt az ellenséges állások felszámolása. Támogatásukra jelentős lengyel tüzérséget irányítottak. — *Tadeusz* PIETRZAK: „A Lengyel Munkáspárt szerepe a népi hatalom megszervezésében Kelet-Mazowsze területén". (61—94. o.) Az 1944 júliusi Manifesztum képezte a lengyel népi hatalom első forradalmi dokumentumát. Ebben végrehajtó szervként létrehozták a Lengyel Nemzeti Felszabadítási Bizottságot, amelynek feladata a felszabadító harc irányítása és a függetlenség megszervezése után a lengyel államiság felépítése volt. Szükség szerint az államhatalom sejtjeinek létrehozásával kezdték a munkát: belbiztonsági, igazságügyi apparátus, katonai bíróságok. A Varsói Vajdaság keleti felszabadított területein a biztonsági apparátus megszervezésére és vezetésére a párt a Népi Gárda (GL) és a Népi Hadsereg (AL) legáldozatkészebb és kipróbált katonáit irányította. A polgári milícia megszervezése nagy nehézségekbe ütközött, lévén hiány szakmailag és politikailag jól képzett tisztekben. A szervezés kezdeti időszakában sok nem megfelelő ember is került a milícia soraiba. A milíciának közvetlenül a hadsereg után kellett megjelennie az újonnan felszabadított területeken és hozzákezdeni az államapparátus helyi szerveinek megalakításához. Az időközben megalakult Lengyel Haderőnek kettős feladata volt: a) aktív harc a hitleristák ellen és b) részvétel a társadalmi—politikai átalakulásokban. 1945 februárjában lehetővé vált a Varsói Vajdaságban a párt Vajdasági Bizottságának a megalakítása, mely megkezdte a földreform, a nemzeti tanácsok, a milícia és biztonsági szervek megszervezését. — *Jerzy* BORDZIŁOWSKI: „A kurszki csata. A védelem műszaki biztosításának problémái" 1. rész. (95—120. o.) A kurszki csata volt a Nagy Honvédő Háború harmadik és utolsó csatája, mely védelmi harcokkal kezdődve, ugyanabban a térségben folyamatosan ment át ellentámadásba. A támadó műveletek során a szovjet hadsereg szétverte a német védelmet és kijutott a Dnyeper vonalára. A csata fordulópont volt a háborúban: meghiúsította a németek utolsó nagyszabású támadó hadműveletét, ugyanakkor a hadászati kezdeményezés teljesen a szovjet hadsereg kezébe került. Ismerteti a csatát megelőző időszakban a kurszki körzetben kialakult helyzetet, a német „Citadella" hadművelet tervét, a szovjet elképzeléseket, a szemben álló felek haderejét. Részletezi a szovjet műszaki alakulatoknak a védelem előkészítésében végzett fontos munkáját és teljesítményét a védelmi harcokban. A műszaki alakulatok hatalmas munkát végeztek a terepnek a védelemhez való előkészítésében, a mély, többsávos védelmi vonal kiépítésében. Legfőbb feladatuk a német harckocsik elleni aknásítás volt. Az aknamezőknek két fajtáját alkalmazták. Az ellenség várható főcsapásának irányában: előre telepített, állandó aknamezőt, valamint az ellenség felderített támadásának irányában és a szovjet ellentámadások során elért sikerek rögzítésére telepített, manőverezési lehetőséget biztosító aknamezőt. A kurszki csata megkezdése előtt és a védelmi műveletek alatt folyamatosan tökéletesítették a műszaki alakulatok szervezését és felszerelését, hogy megfeleljenek az újabb hadászati helyzetek követelményeinek. — *Tadeusz*

KONECKI: „Harccselekmények északon 1941-ben, a szovjet—német háború idején". (121—173. o.) A szovjet északi harcok jellemző vonása a szárazföldi, tengeri és légierők nagyfokú együttműködése volt, igen nehéz terep- és klímaviszonyok között. A német támadó erők viszont sehol sem értek el ilyen aránytalanul kis eredményeket a bevetett erőkhöz képest. Három szakaszra tagolja a sarkkörön túli háborút, jelen cikk az első szakasszal: a német agresszió előkészítésével és az 1941-ben lezajlott szárazföldi hadműveletekkel foglalkozik. — *Marian* PORWIT: „A »Narew« hadseregcsoport és Kowalski tábornok hadműveleti csoportjának hadműveletei 1939. szeptember 9—13. között." (174—202. o.) Ismerteti az 1939. szeptember 9-re kialakult helyzetet a Varsótól északkeletre eső területeken. A Narew és Bug folyó közti szakaszon védekező „Narew" Középső Hadseregcsoportot és a Kowalski tábornok által vezetett Hadműveleti Csoportot a bekerítés veszélye fenyegette. Kowalski a Bug déli partján szervezte a védelmet, így akarván megállítani az ellenség Varsó felé irányuló felvonulását. A Narew alsó vidékének átengedése azt eredményezte, hogy a németek könnyűszerrel átkeltek a Bug déli partjára, bekerítve ezzel Kowalski csoportját, melynek nem maradt más választása, mint áttörni az előrenyomuló német éken keresztül. — *Czesław* PODGÓRSKI: „A fasiszta tömb és a megszállt országok a sztálingrádi vereség után". (203—230. o.) Bevezetésként ismerteti az 1942 nyaráig kialakult helyzetet és erőviszonyokat, majd röviden beszámol a sztálingrádi csata lefolyásáról, részletezve a veszteségeket. A sztálingrádi katasztrófa után a hitleri hadvezetőség már nem volt képes tovább titkolni a nép előtt a keleti fronton kialakult nehéz helyzetet. A hitleri propaganda az „emberiség és az európai kultúra" védelme jegyében, totális mozgósítást és szövetségeseitől nagyobb erőkifejtést követelt. Németország azonban még tömeges behívások segítségével sem tudta pótolni elszenvedett veszteségeit. A sztálingrádi vereség hatására a szövetséges országokban válság jelei mutatkoztak. Ez főleg azokban az országokban éreztette hatását, amelyeknek csapatait szétverték a sztálingrádi arcovonalon (Olaszország, Magyarország, Románia). A szerző ismerteti az Olaszországban 1943 tavaszán kialakult belpolitikai helyzetet, az országon végigvonuló sztrájkhullámot. Beszámol Románia helyzetéről, a román kormánynak az angolszász hatalmak felé megkísérelt kapcsolatfelvételéről. Magyarország 1943 tavaszi helyzete kapcsán ismerteti a 2. magyar hadsereg doni vereségét, s annak kihatását a magyar nép hangulatára, majd pedig a magyar kormány nyugati kapcsolatfelvételi kísérleteire. Végeredményként megállapítja, a németek sztálingrádi vereségének katonai, gazdasági és külpolitikai következményei rendkívül nagy hatással voltak a háború további sorsára. — *Franciszek* SKIBINSKI: „Művészet vagy tudomány?" (300—312. o.) Felteszi a kérdést: vajon a hadviseléssel kapcsolatos fogalomkör a művészetek vagy pedig a tudományok területéhez tartozik? A szerző a kérdés eldöntésére vitát indítványoz. Személy szerint a „hadtudomány" kifejezésnek biztosít elsőbbséget, melynek alárendeli a „hadművészet" fogalmát, a hadászat; hadműveleti—művészet és harcászat részterületekkel. Javaslatot tesz az egyértelmű terminológia kialakítására. — A számot eseménykrónika és gazdag második világháborús bibliográfia egészíti ki. *(Windisch Aladárné)*

MILITÄRGESCHICHTE (Német Demokratikus Köztársaság) 1973. 2. és 3. sz. — *Heinz* HELMERT—*Hansjürgen* USCZEK: „Európai forradalom és a nép fegyveres harca 1848—49-ben" (2. sz. 133—147. o.) 1848 tavaszán a feudalizmus Európa-szerte válságba került. A forradalmak hajtóereje a dolgozó tömegek voltak, vezetőjük a kiegyezésre hajlamos burzsoázia. A forradalmak közös célkitűzése: a demokratikus haladásért, nemzeti egységért és függetlenségért vívott küzdelem nemcsak az egyes országokon belül teremtett egységfrontot az idegen vagy belső haladást gátló erőkkel szemben, hanem a népek összefogását, közös fellépését is elősegítette. A forradalom kiindulópontja Olaszország volt, ahol a burzsoázia kormányváltozással megelégedve kiegyezett, a hatalom a nagyburzsoázia kezébe került. Az európai forradalom

kulminációs központja azonban Franciaország volt. A felfegyverzett nép barrikádokon, utcai harcokban, gerillacsapatokban harcolt. A 48-as forradalom sok tapasztalattal gazdagította a hadművészetet, a gerillaharcászat, hadseregfelállítás, fegyelem, reguláris erők szerepe stb. terén. A burzsoázia árulása azt mutatta, hogy az egyetlen következetesen forradalmi osztály a proletariátus. — *N. N.* ASZOVCEV: „Lenin és a Vörös Hadsereg felépítése" (2. sz. 148—159. p.) Lenin hadseregépítési munkáiban társadalompolitikai, szervezési és kiképzés-nevelési kérdésekkel foglalkozik. A hadsereg társadalompolitikai oldalának legfontosabb szempontjai: a párt vezető szerepének biztosítása a vezetésben, a hadsereg osztályjellege, egysége, a nemzetiségek egyenjogúsága„ proletár internacionalizmus. A hadseregszervezés a hadászati helyzettől függ, egyik legfontosabb szempont a haderőnemek helyes arányának kialakítása. Elengedhetetlen az öntudaton alapuló szilárd katonai fegyelem. — A Szabad Németország Nemzeti Bizottság megalakulásának 30. évfordulóján három tanulmány emlékezik meg a német antifasiszták fegyveres harcáról. *Heinz* KESSLER: „A Szabad Németország Nemzeti Bizottságának hagyományai a Nemzeti Néphadseregben" (3. sz. 148—159. o.) Az antifasiszta ellenállás első tudatos jelei már 1935-ben megfigyelhetők, a csúcspontját azonban 1943. július 12—13-án érte el, amikor Kurszk közelében megalakul a Szabad Németország Nemzeti Bizottsága. A fasiszták súlyos veresége után a német katonák százai jelentkeztek partizániskolákba, fegyveres ellenálló harcra. Jelentős részük a demokratikus Németország megteremtéséért folytatott küzdelemben életét vesztette. A forradalmi hagyomány ma forradalmi cselekvéssé vált. — *Karlheinz* PECH: „Szabad Németországért! Német antifasiszták a francia ellenállási mozgalomban" (3. sz. 297—311. o.) 1943 szeptemberében alakult meg a Szabad Németország Nemzeti Bizottsága Franciaországban. Tagjai — volt katonák, emigránsok — elsősorban felvilágosító tevékenységet folytattak, vasúti hidakat robbantottak, náci bűnösöket végeztek ki, fegyvereket, lőszert zsákmányoltak, információs szolgálatot láttak el. A fegyveres harcok során sokan hősi halált haltak. — *Willy* WOLF: „A Zindel-csoport harca. A Szabad Németország Nemzeti Bizottsága tevékenysége Kurlandban" (3. sz. 322—333. o.) A közölt dokumentumok arról számolnak be, hogy a csoport tagjai milyen módon igyekeztek a bekerített német katonák életét a biztos pusztulástól megmenteni. Felvilágosító munkát végeztek, összeköttetést szerveztek a szovjet egységekkel és átállásra szólították fel a bekerítetteket. A csoport minden tagja életét vesztette. — *Raimund* WAGNER: „A Wehrmacht-vezetés és a négyéves tervpolitika a második világháború kirobbantása előtt" (2. sz. 180—188. o.) A szerző a nyugaton megjelent hadtörténeti művek megállapításait bírálja, dokumentumokkal támasztja alá érveit. Bebizonyítja a monopolburzsoázia és a katonai vezetés összefonódottságát, az „egyedül vétkes" elvet megcáfolja. A nyugati hadtörténészek elterelik a figyelmet arról, hogy ma is szoros a kapcsolat a monopolburzsoázia és a katonai vezetés között. — *Wolfgang* WÜNSCHE: „Kurszk 1943. A «Citadella» hadművelet". (3. sz. 272—283. o.) A katonai és politikai kudarcok után, az ember- és nyersanyagtartalékok kimerülésével a fasiszta hadvezetés látványos katonai győzelmet szeretett volna felmutatni 1943-ban. A „Citadella" hadművelet célja a szovjet Központi és Voronyezsi Front főerőinek bekerítése és megsemmisítése volt. A hadosztályok feltöltetlensége és lassú koncentrációja miatt a támadás időpontját többször is módosították. A július 5-én induló német támadás a többszörös szovjet túlerő miatt sehol sem tudta áttörni a front védelmét. — *Albrecht* CHARISIUS—*Gerhard* FÖRSTER: „A fasiszta katonai vezetőknek a leendő német haderőre vonatkozó végkövetkeztetései 1945-ben" (2. sz. 189—201. o.) R. Gehlen fasiszta tábornok 1945 szeptemberében összefoglalta a leendő német hadsereg vezetésére vonatkozó nézeteit. Célja egyrészt az volt, hogy a fasiszta vezérkart felmentse a háború felelőssége alól, másrészt, hogy az új fasiszta tömeghadsereg alapját lerakja. Szempontjai: a katonai és állami vezetés együttműködése, ütőképes hadsereg vezetése, hierarchia a tömeghadseregben, vezetés az egyes fegyvernemeknél. Sok elképzelése megvalósult a Bundeswehr-

ben. — *Tibor* DOBIAS: „A NATO szerepe a nyugat-európai imperializmus osztályuralmának biztosításában. Szempontok a hadtörténeti kutatáshoz" (3. sz. 334—339. o.) A NATO történetének csak egyes fejezetei szerepelnek az eddigi feldolgozásokban, a hadtörténeti kutatásban még sok nyitott kérdéssel találkozunk. A feldolgozások szempontjai lehetnének: 1. Az imperialista rendszer labilitása, az osztályellentétek felerősödése, politikai integráció a NATO országokban. 2. A nemzeti erők és polgári védelmi csapatok szerepe a NATO-stratégiában. 3. A nemzeti erők bevetésének kérdései, a NATO-főerők bevetésének szempontjai belső konfliktus esetében az 50-es, 60-as és 70-es években; az összvédelem elméleti koncepciója. 4. NATO-rendszabályok a tagországok haderőinek bevetésére az imperialista rendszer védelmében. A felvetett kérdésekre történészek, hadtörténészek és közgazdászok közös munkája adhatja meg a helyes választ. — *Karl* NUSS: „A Sport és Technika Társaság feladatai 1952—61 között" (2. sz. 160—171. o.) A Sport és Technika Társaság az NDK fegyveres védelmének fontos kiegészítő része, 1952-ben alakult. Taglétszáma 460 ezer fő volt. 1955-től kezdődően a katonai előképzés fontos iskolája, technikai készségeket alakít ki, fejleszti a testi erőt és állóképességet. A belső karhatalom fegyveres támasza a szocialista vivmányok védelmében. — *Jaroslav* PROCHÁZKA: „A Csehszlovák Néphadsereg felállítása" (3. sz. 283—297. o.) Az 1941. július 18-án Londonban aláírt szovjet—csehszlovák szerződés értelmében Csehszlovákia a hitlerellenes koalíció teljes értékű tagja lett. A katonai szerződésben vállalt egységek felállításuk után a szovjet katonai főparancsnokság irányításával kerülhettek bevetésre. Az I. csehszlovák hadtest 1944. október 6-án lépte át a határt, attól kezdve fegyveresen bekapcsolódott az ország felszabadításába. Ezek a csehszlovák egységek képezték az új néphadsereg magvát. *(Rákóczi Katalin)*

KRÓNIKA

PISZTOLYTÖRTÉNETI KIÁLLÍTÁS A HADTÖRTÉNETI MÚZEUMBAN

Az Országos Hadtörténeti Múzeum az utóbbi években rendezett szakkiállításainak sorát ismét egy újabbal gyarapította, amikor is ez év augusztusában pisztolytörténeti kiállítást nyitott.

Szakkiállításaink messzemenően figyelembe veszik a múzeumlátogatók széles rétegeinek igényeit, aminek kielégítését elsőrendű kötelességünknek tartjuk, s ennek a törekvésünknek helyességét a rendszerint megnyilvánuló kedvező fogadtatás és a tapasztalhatóan emelkedett látogatottság csak megerősíti.

Ennek a rövid ismertetőnek a célja a kiállítás alaposabb, mélyebb megismerésének elősegítése mindazok számára, akik látták vagy ezután tekintik meg, de általános tanulságokkal szolgál azok számára is, akiknek erre nem nyílik alkalmuk.

Ismertetésünk ennélfogva nem egyszerű leíró természetű, hanem inkább kiegészítés, magyarázat jellegű, s részben a kiállítás egészére általános, részben az egyes témákhoz kapcsolódó konkrét hozzáfűzéseket tartalmaz.

A pisztolytörténeti kiállítás a múzeum tervezés stádiumában levő állandó, általános fegyvertörténeti kiállításának egy kiemelt része, vagy úgy is mondhatnók, hogy egy „előzetes" abból. A dolog természeténél fogva azonban jóval több annál. Az elöltöltősök, pontosabban az elöltöltős egylövetű tűzfegyverek egész időszakán át a pisztoly fejlődése ugyanis lényegében egybeesik a puska fejlődésével, minél fogva a készülő állandó kiállítás a fejlődést természetesen a puskán, mint a fő kézi tűzfegyveren vezeti végig. A pisztoly ott mint a puska kísérő terméke, vagy változata kap helyet. Hogy pisztolykiállításunk mégis érthető, kerek egész legyen, úgy végeztük a kiemelést, hogy a tűzfegyver fejlődését elsősorban és legmarkánsabban meghatározó — konkrétan az elsütőszerkezet fejlődését szemléltető — részt átvettük a puskától, értelemszerűen alkalmazva azt a pisztolyra. Ezáltal viszont a kiállítás egy szélesebb, általánosabb fegyvertörténeti kiállítássá lépett elő.

A kiállítás felépítése, a tárgyak csoportosítása a kronológiai sorrendet követi, s ezen belül tematikus egységekre oszlik. A kronológikus sorrend azt jelenti, hogy a pisztolytípusok a feltalálás, megjelenés sorrendjében következnek egymás után, a tematikus egységek pedig, hogy az azonos típusok, a készítés, a gyártás konkrét idejétől függetlenül, egy helyre kerültek. Jó példa erre a spanyol-kovás rendszerű pisztolyok csoportja. Maga a spanyolkovás elsütő szerkezet korábbi a francia-kovás rendszerűnél, tehát előbbre került; a spanyol típusút viszont még a XIX. század végén a kovás, sőt csappantyús típusokkal egyidőben, sőt utána is gyártották, ennek ellenére, csak egy helyen, a feltalálás ideje által megszabott helyen szerepeltettük.

A kiállított fegyverek felölelik mind a katonai, mind a polgári pisztolyokat. A profilt elsősorban a gyűjtemény szabja meg, ami múzeumunkban vegyes — katonai és polgári — jellegű, de ettől függetlenül sem volt szándékunkban egyik vagy másik típusra szűkíteni a kiállítást.

A kiállítás két fő részre osztható: I. az elöltöltős, pontosabban az elöltöltős egylövetű és II. a hátultöltős pisztolyokra. A kiállított fegyverek számát tekintve az arány kb. 1 : 2, konkréten

100:200; vagyis kb. 100 a régi és kb. 200 a modern típusú. Térben a két rész kb. fele-fele arányban oszlik meg.

Egy általános bevezető egység (álló vitrin) után az I. rész az elöltöltősök fő típusait ismerteti, s a) dörzskerekes, b) a spanyol-kovás, c) a francia-kovás és d) a kémiai gyújtású (csappantyús vagy gyutacsos) pisztolyok csoportjaiból áll. A bevezető rész a legkorábbi kézi tűzfegyver típusokat ismerteti. A legkorábbiak az elsütő szerkezet nélküli egyszerű csövek, a tűzcsövek (14. sz.). Ezek egyik végükön zártak, s a csőfenékhez gyúlyuk vezet, amelyen keresztül a gyújtás történik. A következő típus a legkorábbi elsütő szerkezetes tűzfegyver, a kanócos puska, vagy muskéta (15. sz.). Mindkét típus kanócgyújtású, s csupán a teljesség kedvéért vettük fel a kiállításra, belőlük ugyanis — éppen a kanóc hátrányai miatt — nem alakult ki a pisztoly. A kanóc ugyanis igen érzékeny az időjárásra, nedvességre, szélre stb., továbbá a tűzkészséghez a kanócot izzásban kell tartani, amit a lovas hosszabb időn át nem tud megoldani.

A szorosan vett pisztolytörténeti rész szöveges tablóval indul, amelyen a pisztoly legáltalánosabb és mai definícióját adjuk. Mai definíciója szerint a pisztoly — természetesen a mai pisztoly — önműködő, önvédelmi marok lőfegyver. Általános definíciója szerint a legkönnyebb, fél kézzel működtethető kézi tűzfegyver. A pisztoly szerepére, rendeltetésének változására szöveges utalás történik, amely szerint a pisztoly legkorábbi korszakában elsősorban hadi, konkréten lovassági fegyver volt, s csak másodsorban használták önvédelemre, vagy vadászatra. Ma kifejezetten önvédelmi fegyver.

Itt ismertetjük a pisztoly szó eredetét, pontosabban a két legáltalánosabb rávonatkozó elméletet; egyik szerint az itáliai Pistoia városnévből származik, s a pisztoly eredetét is ehhez fűzi; a másik a cseh huszita „kéziágyú" nevéből, a „pistala" szóból származtatja.

Az első pisztolytípus a dörzskerekes fegyverekből került ki. A dörzskerekes elsütő szerkezet feltalálása a XVI. század elejére esik. A régebbi szakirodalom Johann Kiefuss (Kühfuss) nürnbergi puskaműves nevéhez fűzi a feltalálást, s 1517-re teszi. Ezeket az adatokat a mai szakírók nem fogadják el. Többen hajlanak arra a feltevésre, hogy az elv Leonardo da Vincitől (1452—1519) ered. Az említett feltalálási időpontot a magyar szakirodalom is kétségbe vonja. Kalmár János több tanulmányában, legutóbb „Régi magyar fegyverek" (Budapest, 1971.) c. munkájában azt bizonyítja, hogy a Hyppolit-kódexekben talált, 1501. és 1503-ból származó, fegyverekkel kapcsolatos feljegyzések dörzskerekes (keréklakatos) szerkezetre vonatkoznak, azonkívül több korai (1517 előtti) magyarországi leletre hívja fel a figyelmet.

A kiállításon alkalmazott dörzskerekes elnevezést itt használjuk első ízben. A magyar irodalom általában a „keréklakatos"-t használja, ami a német „Radschloss" szóról szóra való fordítása. Szerintünk a régi fegyvereknél zárról, závárzatról vagy lakatról nem beszélhetünk. Helyesebbnek és kifejezőbbnek tartjuk a dörzskerekes kifejezést, s véleményünk szerint a „keréklakatos" nem gyökerezett meg annyira a köztudatban, (de még szakkörökben sem), hogy ne honosíthatnók meg a dörzskerekes elnevezést.

Múzeumunk gyűjteménye dörzskerekesekből igen szegény. A kiállított darabokat egy kivételével a Magyar Nemzeti Múzeum kölcsönözte ez alkalomra, amiért ezúton is köszönetet mondunk.

A kronológiai sorrend elvéből kiindulva, a dörzskerekesek után a spanyol-kovás pisztolyokat soroltuk, noha a kiállított példányok újabb keletűek több francia-kovásnál, amelyek a következő csoportban láthatók. Kifejezésre juttattuk azt a tényt, hogy a spanyol-kovás és az ütőkovás szerkezet közé nem lehet azonossági jelet tenni, mint ahogyan szakirodalmunk általában teszi. A spanyol-kovás az ütőkovások egyik változata csupán, amelynek keletkezése a XVI. század utolsó harmadában keresendő, mindenesetre korábbi a francia-kovásnál. Azok a megállapítások tehát, hogy a spanyol-kovás elsütőszerkezet egy idős, vagy közel egy idős a dörzskerekesekkel, nem állják meg a helyüket. Utóbbi megállapítás az ütőkovások más típusára vagy típusaira vonatkozik.

Az ütőkovás vagy köves fegyverek utolsó típusa a francia-kovás típus, amely Európa uralkodó fegyvertípusa maradt egészen a XIX. század közepéig, s amelyből már nagy tömegben gyártott, szabvány katonai fegyverek

kerültek ki. Elsütőszerkezete egyszerű, biztonságos, zárt és tartós, aminek nagy elterjedtségét és viszonylag hosszú életét köszönheti. Feltalálási ideje, helye és feltalálója szintén ismeretlen. A név mindenesetre francia eredetre utal.

Az elöltöltős egylövetű fegyverek utolsó és legtökéletesebb típusa a kémiai gyújtású fegyver. Megalkotását a XVIII. század végén feltalált robbanó készítmények tették lehetővé, amelyeket hamarosan hadicélokra, közelebbről tűzfegyverek gyújtására is kezdték alkalmazni. A találmány lényege az, hogy a gyújtást ütésre robbanó anyag (pl. durranóhigany) végzi, kiküszöbölve a köves gyújtással járó nehézségeket és bizonytalansági tényezőket. A kémiai gyújtású fegyverek az 1820-as, de méginkább a 30-as években terjedtek el Európa-szerte. Ausztria kivételével mindenütt a lőkupakos elsütőszerkezet honosodott meg, s ezt a típust nevezik rendszerint csappantyúsnak. Ausztriában és természetesen Magyarországon is, a hengergyutacsos változatra tértek rá. A két rendszer között az a különbség, hogy a lőkupakosnál kupak (cilinder) alakú edénykébe, annak aljára helyezik a robbanóanyagot, a gyutacsosnál pedig kis rézlemezbe „göngyölik". Egyébként a csappantyús és gyutacsos kifejezés egyet jelent. Szerintünk világosabb lenne a kupakgyutacsos és a hengergyutacsos kifejezés és elnevezés.

Az osztrák hadseregben az 1830-as években a francia-kovás fegyverek átalakításával kezdtek áttérni a gyutacsosokra, s az első ilyen szabványpisztolyt 1844-ben rendszeresítették. 1859-ben itt is áttértek a lőkupakos pisztolyra.

A robbanó készítményeknek gyújtásra való alkalmazása új, forradalmi korszak kezdetét jelentette a tűzfegyverek történetében. Lényegében ez tette lehetővé a fémhüvely, s vele a hátultöltés megvalósítását, valójában a modern fegyverek megalkotását.

Az elöltöltősök sora a kémiai gyújtásúakkal le is zárul. Az ismertetett csoportokon kívül még három tárlót iktattunk a kiállítás első részébe: egyben pisztolykülönlegességeket mutatunk be, egyben magyar és külföldi neves puskaművesek remekeit vonultatjuk fel, egyben pedig a kétcsövű pisztolyokat szemléltetjük.

A mesterművek magukért beszélnek, s a pisztolykészítés, illetve gyártás magas fejlettségét kívánják érzékeltetni.

A pisztolykülönlegességek tulajdonképpen az általánostól formában és kivitelben eltérő egyedi darabok, érdekességek, látványosságok. Mindezek mellett azonban egy tanulsággal is szolgálnak, megfigyelhető ugyanis, hogy már a kovásokban is, de főként a csappantyúsokban igen sok a kis méretű, zsebben hordható „zsebpisztoly", vagyis az önvédelmi pisztoly. Ez pedig azt dokumentálja, hogy a pisztoly önvédelmi fegyver jellege a XIX. században már határozottan erősödik.

A kétcsövű pisztolyok, mint tematikus egység, a kiállított kép-, grafika- és festményanyaggal együtt szemlélve, a fegyver fejlődésének egy nagyon jelentős vonására világítanak rá. A fegyver hatásosságának egyik lényeges fokmérője köztudottan a lövés gyors és minél többszöri ismételhetősége. Az erre való törekvést már egészen korai (XVI—XVII. századi) egyedi többcsövű darabok tanúsítják (szakirodalomból ismeretesek), de annak bizonyítékai a kiállított kétcsövű pisztolyok is. Ezek ugyan még lényegében két egycsövű összeépítéséből keletkeztek, vagyis a két csőhöz két elsütőszerkezet járul, mindenesetre egymás után két lövés adható le velük. Kivételesen akad egy-két olyan darab is, amelyeken egy elsütőszerkezet van, s a cső gyúlyukas oldalát a csövek elfordításával lehet a kakas (kalapács) alá fordítani; ezek már a forgópisztoly csíráját rejtik magukban.

Még korábbi és kezdetlegesebb formája az ismétlésre való törekvésnek a kép- és grafikai anyagon szemlélhető gyakorlat; a lovas rendszerint két pisztolyt, párpisztolyt vagy pisztolypárt hord. Ez is két lövés leadását teszi lehetővé.

A XIX. század közepén megszűnt a puska és a pisztoly fejlődésének egybeesése! Amíg az ismétlő puskák hadseregi használatára csak a század második felében került sor, a többlövetű pisztolyok használata már a század közepén általánossá vált. *Először és főképpen a pisztolyoknál jelentkezett legsürgetőbben a tüzelés ismételhetőségének az igénye.*

A kiállítás sajátos műfaja és szűkös terjedelme természetesen nem teszi le-

hetővé a változás okainak és körülményeinek kimerítő magyarázatát, de a bemutatott forgórendszerű MARIETTE-féle többcsövű pisztolyok (1837) ráirányítják a fejlődés lényegére a figyelmet. Arra, hogy

1. a XIX. század első felében előtérbe lépett a tűzgyorsaság fokozásának az igénye;

2. a tűzgyorsaság növelhetőségének lehetőségeit keresve a puskaművesek csakis a pisztoly esetében gondolhattak arra a szerkezeti megoldásra, hogy a fegyver markolatára több csövet szereljenek;

3. jelentős technikai előrelépésnek számított annak a szerkezetnek a feltalálása, mely a billentyű meghúzásával egyidejűleg helyére fordította a soron következő csövet és megfeszítette, majd az elsütéshez felszabadította a kakast;

4. a fegyver súlypontja azonban jóval a markolat elé helyeződik, ezért a többcsövű pisztolyok hadihasználatra aligha alkalmasak.

Az első forgó hengerrel szerelt „ismétlő" és hadihasználatra is alkalmas pisztolyt az amerikai Samuel Colt találta fel a XIX. század első felében s azt követően Colt neve annyira belelényegült a „revolver" fogalmába, hogy a köznyelven az emberek helytelenül, még napjainkban is gyakran „coltnak" neveznek mindenféle-fajta forgópisztolyt (revolver = forogni).

Bár a kiállítás nem említi, tárlatvezetés közben azonban szó esik arról is, hogy S. Colt gyermekkorában hajóinasnak szegődött, s állítólag, amikor Colt 1829-ben tizenötévesen hazatérőben volt Indiából, a hosszú hajóút alatt kifaragta fából forgópisztolyának modelljét (fényképe a kiállításon). Hazaérkezése után egy puskaművessel elkészíttette vasból annak mását. A kísérleti darab azonban már az első lövésnél felrobbant s csak a második próbálkozás járt sikerrel. Colt 1836-ban szövetkezett néhány tőkéssel és Patersonban részvénytársaságot és fegyverkészítő üzemet alapított. Az első Colt-forgópisztoly TEXAS-modell néven vált ismertté (a prototípus fényképe a kiállításon).

A patersoni Colt-gyár volt az első olyan nagyüzem a világon, ahol már gépekkel és szabványok szerint történt a fegyverek tömeggyártása!

A kiállításon bemutatott COLT NAVY (1851) forgópisztoly és coltutánzatok (REMINGTON — 1858, „INNSBRUCKI COLT" — 1849) — még csappantyús-gyújtású elöltöltős revolverek! Nyilvánvaló tehát, hogy az ugrásszerű fejlődés lényegét nem a töltési mód esetleges megváltozásában kell keresni, hanem maga a konstrukció és az ismételhetőség technikai rendszerének kialakítása jelenti az újszerűséget. (Egy cső — hengeres „tölténytár", kakas feszítésével a henger fordítása.)

S. Colt forgópisztolyaival részt vett az 1851. évi londoni ipari világkiállításon és fegyvereivel betört az európai piacokra is. Mindenekelőtt az angol hadsereg fegyverszállítója lett s volt mindaddig, amíg az angol ADAMS-forgópisztoly ki nem szorította a versenyből. Az 1851. szeptember 10-én megtartott összehasonlító próbalövészeten a COLT-revolverből 58, az ADAMS-forgópisztolyból pedig 46 másodperc alatt adtak le 6—6 lövést.

Robert Adams londoni puskaműves — a Mariette-féle többcsövű pisztoly forgó-elsütő mechanizmusának elvét hasznosítva — olyképpen szerkesztette meg forgópisztolyát (1851), hogy az elsütő billentyű hátrahúzásával egyidőben fordult a henger, feszült meg a kakas, majd pedig a billentyű további hátrahúzása közben kioldott az elsütő emelő s a kakas előrecsapott a csappantyúra.

Ezt a működést napjainkban is „revolverező mechanizmus"-nak nevezzük!

A hüvelykujjtámasz céljából kialakított „kakasfark"-ra tehát nem volt szükség — s azt Adams első forgópisztolyairól el is hagyta. Hiányzik a „kakasfark" más, a kiállításon egyébként látható Adams-rendszerű forgópisztolyoknál is (angol TRANTNER, belga DAVIDH).

Csakhogy a forgópisztoly működtetése a használt erős rugók miatt nagy kézi erőt igényelt. (Sejteti ezt a bemutatott TRANTNER-forgópisztoly is, amelynél a kakast felhúzó billentyű — kedvezőbb forgató nyomaték biztosítása céljából — hosszabb a szokásosnál.) Ezért Adams olyképpen módosította forgópisztolyának szerkezetét, hogy a henger fordítását és az elsütő szerkezet megfeszítését — a billentyűtől függetlenül — a kakas hátrahúzásával is el lehessen végezni. A „kakasfark"-ra ismét szükség lett! (Ilyen a kiállított

angol WITTON- és az osztrák COLT-GASSER-forgópisztoly.) Ezek a revolverek már „kettős mozgatású" forgópisztolyok voltak.

Kétségtelen, hogy a csappantyús-gyújtású elöltöltős revolverek két nagy családjának (COLT, ADAMS) megjelenésével lényegében már ki is alakult a forgópisztolyok mechanizmusa, hadseregi használhatóságuk bebizonyosodott. Mégis, a forgópisztolyok igazán csak a fémhüvelyű töltények feltalálásával és elterjedésével együtt váltak széleskörűen hadihasználhatókká és egyre tökéletesebbekké.

A francia Lefaucheux készítette az első fémhüvelyű forgópisztoly-töltényt. Töltényének az az érdekessége, hogy a hüvely fenekén, belül központiasan elhelyezett csappantyú gyújtása egy hozzá oldalról bevezetett, a hüvelyből egyébként kiálló gyúszeg megütésével történt. (Töltény és metszet a kiállításon.) *Lefaucheux töltényével megoldódott a forgópisztoly hátultölthetőségének a problémája!* (A LEFAUCHEUX néven széleskörűen elterjedt forgópisztolyok technikai rendszerét egyébként Chaineux párizsi puskaműves dolgozta ki 1853-ban.)

A XIX. század második felében számos neves és kevésbé ismert puskaműves készített önvédelmi célra Lefaucheux-féle forgópisztolyt szerte Európában, hadseregi használatra azonban csak Franciaországban rendszeresítették azt (1863). Az magyarázza a hadvezetőségek általános tartózkodását és elutasító magatartását, hogy e hengerből kiálló gyúszegek növelték a balesetveszélyt.

A központi és peremes gyújtású fémhüvelyű töltények feltalálása után hamarosan kialakultak a különböző forgópisztoly-rendszerek.

Számos forgópisztoly-típus és változat jelent meg a világon a XIX. század második s a XX. század első felében. A kiállításon bemutatott 15 típus (tíznek változata) csak töredéke a hadseregekben rendszeresített és a fegyverpiacon árusított márkáknak. A forgópisztolyoknak a megjelenés időrendiségébe való kiállítása bizonyosan jól érzékeltetné a fegyverkonstruktőrök szorgalmát és a fegyvergyárosok tőkés versengését, de megnehezítené a fajták, típusok felismerését és tanulmányozását. Ezért a kiállítás a rendszerek bemutatására helyezi a hangsúlyt.

Az egyik szekrényben azok a forgópisztolyok tekinthetők meg, amelyeknél a henger szerszámok segítsége nélkül nem emelhető ki a tokból, s azok, amelyeknél a henger cseréjéhez nem kell szerszámot igénybe venni.

Az osztrák—magyar hadseregben rendszeresített GASSER-forgópisztolyoknál (1870 M. lovassági, 1874 M. gyalogsági) a henger használat közben nem cserélhető, mert a tengelyvégek mereven (csavarral) rögzítettek. A henger megtöltése a töltényeknek a töltényfuratokba való egyenkénti behelyezésével történik, az üres hüvelyek eltávolítására pedig a cső mellé szerelt ürítő vessző szolgál. E rendszer tagja még a bemutatott COLT-FRONTIER-forgópisztoly is.

A Gasser- és Colt-revolverek szomszédságában bemutatott 1872 M. CHAMELOT-GLISENTI-, 1873 M. CHAMELOT-DELVIGNE-, 1883 M. DREYSE-, 1894 M. GLISENTI-, 1895 M. NAGANT-, 1898 M. RAST-GASSER- és más egyéb forgópisztolyoknál a henger tengelye viszont már nincs mereven rögzítve — a rögzítő csap kézzel eltávolítható, utána a tengely a tok furatából kihúzható s a henger kiemelhető. Nyilvánvaló, hogy ez a technikai rendszer az előzőnél tökéletesebb.

Ismeretes, hogy a forgópisztolyoknál a henger nem tapad szorosan a cső hátsó végéhez. Lövésnél a lőporgázok egy része elillan a henger és a cső közötti résen s csökken a lőporgázoknak a lövedékre ható ereje. Ezért még a szakemberek körében is felújul gyakorta a vita a forgópisztoly hatásosságáról és hasznosságáról. De bebizonyosodott, hogy alig rövidül a lőtávolság és alig növekszik a lövedékek szóródása a lőporgázok hatásfokának csökkenésével. S hogy még ezeket a hátrányokat is megszüntessék, általában növelték a forgópisztoly-töltények lőpormennyiségét. Éppen ezért figyelemre méltó az orosz és a szovjet hadseregben is rendszeresített NAGANT-forgópisztoly működési elve. Ennél a forgópisztolynál lövés pillanatában a henger teljesen hozzáfeszül a cső hátsó végéhez, sőt a töltényhüvely szűkített nyaka is kissé beleér a csőbe — a zárás tökéletes. (Tárgyi metszet a kiállításon.)

A fémhüvelyű, egyesített lőszert tüzelő forgópisztolyok eddig ismertetett fajtáinál a henger ürítése, majd a hen-

ger újratöltése viszonylag körülményes és hosszadalmas művelet. A SMITH-WESSON-forgópisztolyoknál viszont a henger tengelyére szerelt és előre-hátra mozgó kivetőkoszorú a henger (és a cső) le- és felbillentésével egyidejűleg annyira kilazítja az üres hüvelyeket a töltényfészkekből, hogy utána már nem jelent fáradságot és jelentős időveszteséget az üres hüvelyek eltávolítása és a henger újratöltése. Első olyan forgópisztolyok, amelyek fenékgyújtású lőszert tüzeltek!

Kétségtelen, hogy a szabadalomnak nagy gyakorlati haszna volt, nem csoda, hogy a SMITH-WESSON-forgópisztolyok több világkiállításon aranyérmet nyertek, a cég pedig Amerikában monopoljogot szerzett fegyvereinek gyártására és eladására. Miután több amerikai és európai fegyvergyáros megvásárolta a Smith-Wesson-forgópisztolyok gyártási jogát, ezek a maroklőfegyverek elárasztották a világot. Egyesek azonban csak az ötletet vették át. Az utánzatok között legjelentősebbek a WEBLEY-féle forgópisztolyok. Ezeknél és a MAUSER-forgópisztolyoknál a henger forgatása a hagyományostól eltérő módon történik.

Néhány forgópisztolynál (LEBEL, PIEPER, COLT) az ürítéshez és a töltéshez a henger oldalra billenthető. *Kiderült, hogy a forgópisztoly fejlődése megrekedt, tovább tökéletesíteni azt már nem lehetett.* A fegyverkonstruktőrök új lehetőségek után kutattak.

Az egylövetű hátultöltős, méginkább az ismétlő puskák hadseregi felhasználása nyomán megváltozott a gyalogság harcászata: a „tűz és mozgás" elve a harc megvívásának alaptörvényévé kezdett válni. Vele egyidejűleg a tömegtűz szerepe is jelentősen megnövekedett. A harc nagy tűzgyorsaságú fegyvert igényelt. Megszületett a géppuska.

Felmerült a kérdés: nem lehetne-e a géppuskák működéséhez hasonlóan a maroklőfegyvereknél is hasznosítani a lőporgázoknak a zárra ható feszítő erejét? Kiderült, hogy lehetséges.

Az amerikai Wesson által 1854-ben szerkesztett előágytáras pisztoly azért nem versenyezhetett az akkor már ismert forgópisztolyokkal, mert ismétlő szerkezetének működtetéséhez a lövész mindkét kezére szükség volt. A maroknyomással működtetett Gaulois- és Protektor-féle zsebpisztolyok pedig nem voltak elég hatásos lőfegyverek, csakúgy, mint a Deringerek, valamint a Bär- és Reform-pisztolyok. A századforduló idején forgalomba hozott BITTNER-féle „félautomata" pisztolyok meg azért nem terjedhettek el, mert időközben megjelentek a nevessé vált BROWNING-féle öntöltő pisztolyok a fegyverpiacon.

Elkezdődött a vita: egyesek a forgópisztolyok jóságát bizonygatták, mások az öntöltő pisztolyokra esküdtek, — s amíg folyt a vita, az öntöltő pisztolyok meghódították a világot, megjelentek a hadseregek rendszeresített fegyverei között.

Ismétlő vagy öntöltő pisztoly?

Köztudott, hogy a magyar szóhasználatban az „ismétlő" megnevezés vert gyökeret. A fegyverismereti szabályzatok és a katonai szakirodalom is „ismétlő pisztoly"-okról beszélnek, csupán néhány írás nevezi helyesen „öntöltő"-nek a szóban forgó maroklőfegyvert. A kiállítás is „öntöltő pisztolyokat" mutat be látogatóinak, mert az „öntöltő" megnevezés fejezi ki legpontosabban a pisztoly működésének, működtetésének lényegét.

Igen, a tusatáras Spencer-, az előágytáras Winchester-, a középágytáras Mannlicher-, Mauser-, Mossin—Nagant- stb. puskák valóban „ismétlő" lőfegyverek, mert a lövésznek kell megmegismételt kézmozdulatokkal, szakaszos műveletek megtételével elvégezni a töltést és ürítést, azt a sorrendileg meghatározott folyamatot, amelyet akaratától függően, bármikor megszakíthat, megszüntethet. A pisztolynál más a helyzet. A lövész nem tudja félbeszakítani a töltés és ürítés műveletét a lövés folyamatában, mert az akaratától független, azt a fegyver maga végzi el.

Mielőtt a kiállítás sorra bemutatná a közel száz öntöltő pisztolyt látogatóinak, ismerteti azok fajtáit, rendeltetésük és működésük szerint. Elmondja, hogy vannak egyszerű reteszeletlen súlyzáras és reteszelt súlyzáras öntöltő pisztolyok. (A működés elvének bemutatásával.) Elmondja azt is, hogy rendeltetés szerint az öntöltő pisztolyok önvédelmi („mellényzseb", „zseb"), vagy pedig szolgálati (hadseregi, rendőrségi) maroklőfegyverek. Utal arra, hogy a szolgálati öntöltő pisztolyok többsége reteszelt súlyzáras lőfegyve-

rek, mert nagyobb hatású lőszert tüzelnek.

A XIX. század második felében több fegyverkonstruktőr kísérletezett azzal, hogy az ismétlő puskáknál alkalmazott megoldásokat a pisztolyoknál is hasznosítsák. (WERDER-pisztoly a kiállításon.) Igyekezetükkel nem sokra mentek. S akkor megjelent az amerikai John Moses Browning, aki találmányával, reteszeletlen súlyzáras pisztolyával hamarosan világhírnévre tett szert. „Ma már a cipészinasnak is »Browningja« van, s akik ezelőtt 5—10 koronás revolvert vettek, önműködő pisztolyért ma 50—85 koronát adnak" — írta 1912-ben jellemzésképpen könyvének előszavában az egyik katonai szakíró. S miként az emberek esetenként a forgópisztolyokat „coltnak", az öntöltő pisztolyokat tévesen „browningnak" nevezik.

A bemutatott reteszeletlen és reteszelt öntöltő pisztolyok megtekintése és tanulmányozása bizonyosan kellemes és hasznos időtöltést jelent a kiállítás látogatói számára. Látnak ott angol, belga, csehszlovák, japán, jugoszláv, lengyel, magyar, német, olasz, osztrák, spanyol, szovjet és amerikai pisztolyokat — kicsiket és nagyokat, polgári önvédelmieket és hadseregieket egyaránt. A típusok felismerése is izgalmas szórakozást nyújt. (ASTRA, BERETTA, BROWNING, DUO, FROMMER, GLISENTI, LIGNOSE, MANNLICHER, MAUSER, NAMBU, ÖWA, PARABELLUM, RADOM, SAVAGE, STAR, STEYR, TOKAREV, WALTHER, ZBROJOWKA stb.) Egyeseknél a cső rögzített, másoknál az elmozdítható. A helyretoló rugó a cső körül, a cső alatt vagy felett van elhelyezve. Vannak pisztolyok, amelyeket nem lehet a véletlen elsülés ellen biztosítani, a legtöbb öntöltő pisztoly azonban elforgatható biztosító-csappal rendelkezik. Néhány pisztollyal pedig csak a billentyű és a markolat-biztosítólemez egyidejű meghúzásával-megnyomásával lehet tüzelni. Akadnak fegyverek, amelyeknek nincs célgömbjük és irányzékuk. A figyelmes szem azt is könnyen felfedezheti, hogy mely pisztolyokhoz csatlakoztatható válltámasz (tusa) stb.

A kiállításon elhelyezett alkatrészeire szétszedett öntöltő pisztolyok és tárgyi metszetek a pisztolyok működésének megértéséhez nyújtanak némi segítséget. (Pl. csőbillenéses reteszelés — TOKAREV, csőelfordulásos reteszelés — STEYR.) S a kíváncsiskodó látogatók nyilvánvalóan felfigyelnek a pisztolyok típusváltozatainak kialakulására is — többek között a Magyar Néphadseregben jelenleg használt P—63 jelű reteszeletlen súlyzáras öntöltő szolgálati pisztoly kifejlesztésének „állomásaira". (A Walther-féle mechanizmus elfogadása — alumíniumtok alkalmazása — kísérleti sorozat legyártása lapos markolathéjakkal — javaslatként műanyagból készült hüvelykujjtámasz felerősítése a baloldali markolathéjra — a rendszeresített pisztoly sorozatgyártása.) . . .

A Hadtörténeti Múzeum pisztolytörténeti kiállítása időszaki szakkiállítás, „előzetese" az előkészületben levő fegyvertörténeti állandó kiállításnak, ahol a pisztolyok már a kardok, puskák, géppuskák, golyószórók, géppisztolyok, gépkarabélyok, öntöltő puskák „társaságában", azokkal való kapcsolataikkal jelennek meg ismét a múzeum látogatói előtt. Nyilvánvaló, ott tágabb tere nyílik majd annak, hogy a pisztolyok fejlődésének belső és kapcsolt összefüggései a jelenleginél jobban kidomborodjanak s a fegyvertechnikai ismeretek bővebben, illusztráltabban álljanak a közönség rendelkezésére.

Balázs József
Pongó János

NEMZETKÖZI LEVÉLTÁROS KONFERENCIA A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET ÉS MÚZEUMBAN

A Varsói Szerződés hadseregei levéltárvezetőinek legújabb, sorrendben a negyedik tanácskozására 1973. szeptember 11—14. között Budapesten került sor a Hadtörténelmi Intézet és Múzeumban. A megbeszélésen részt vett:

— Tyihon Ivanovics NYIKITCSENKO vezérőrnagy, a Szovjet Hadsereg Honvédelmi Minisztériuma Levéltárának parancsnoka,

— Nikola SZERGIEV ezredes, a Bolgár Néphadsereg Hadilevéltárának parancsnoka,

— dr. Ladislav KOPECKY alezredes, a Csehszlovák Néphadsereg Hadilevéltárának parancsnoka,

— Leszek LEWANDOWICZ ezredes, a Lengyel Néphadsereg Központi Katonai Levéltárának parancsnoka,

— Rudolf STUDANSKI ezredes, a Német Nemzeti Néphadsereg Levéltárának parancsnoka,

— Ion TUDOR alezredes, a román Nemzetvédelmi Minisztérium Levéltára dokumentációs hivatalának vezetője,

— és mint házigazdák, dr. LIPTAI Ervin ezredes, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum parancsnoka,

— dr. PAPP Tibor alezredes, a Hadtörténelmi Levéltár parancsnoka,

— dr. BŐHM Jakab, a Hadtörténelmi Levéltár tudományos főmunkatársa.

Az említett országok hadseregei hadilevéltár parancsnokainak első találkozását a Német Nemzeti Néphadsereg Levéltára kezdeményezte. Az értekezlet színhelye 1966-ban POTSDAM volt, ahol a vendéglátón kívül a csehszlovák és a lengyel hadsereg képviselői jelentek meg. A résztvevők közös nézetre jutottak a folyamatos kapcsolatok biztosításának szükségességében és kiszélesítésében. E cél elérésére megállapodtak egy közérdekű feladat kijelölésében. Elhatározták egy olyan ötnyelvű — orosz, német, cseh, lengyel és magyar — hadilevéltári szakmai szótár elkészítését, amely magában foglalja az 1914-ig készült, főleg német nyelvű iratok legfontosabb katonai és levéltári kifejezéseit. A szerkesztési munkálatokat a potsdami levéltár magára vállalta. Az azóta eltelt idő bizonyította a kezdeményezés helyességét. Egy ilyen összeállítás valóban segítséget nyújt majd a levéltárosoknak, akik a korabeli iratokat kezelik és a hadtörténészeknek, akik ezekben az iratokban kutatnak, másrészt munkakapcsolatot teremtve biztosítja az érdekeltek együttműködését.

A potsdami összejövetelt követte az 1968. évi prágai, az 1971-es varsói megbeszélés. Magyar küldött a prágain vett részt először. A szótár készítésének helyzetét mindkét ülésen megtárgyalták, de a varsóin már levéltári szakkérdések is napirendre kerültek, pl.: a katonai levéltári szolgálat néhány alapvető kérdése, a szolgálati idő és egyéb igazolásokkal kapcsolatos kérdések és problémák, a levéltári iratanyag megőrzésének módszerei stb. A varsói értekezlet végén a résztvevők megállapodtak abban, hogy 1973-ra Budapestet javasolják az összejövetel helyéül, napirendként pedig a levéltártechnika problémaköréből egy-két kérdést.

A budapesti négynapos konferencia programjának összeállításánál arra fektettük a fő súlyt, hogy minél alaposabban informálhassuk egymást a felvetett szakmai területekről, a vendégeknek alkalmuk legyen a magyar Hadtörténelmi Levéltár megismerésére s elvtársi—baráti kapcsolat alakuljon ki a résztvevők között.

Időmegtakarítási célokból több írásos dokumentumot juttattunk el a résztvevőkhöz: még az értekezlet előtt átadtuk a tanácskozás programját és a szakmai előadások szövegét. Ezáltal lehetővé vált az előadások elhagyása s az azonnali rátérés az esetleges kérdések felvetésére, a vélemények kifejtésére, s egymás szóbeli informálására. Csak a tájékoztató jellegű ismertetések hangzottak el élő szóban.

A tanácskozás napirendjén szerepelt két ismertetés és két szaktéma. Ismertetés hangzott el a magyar Hadtörténelmi Levéltárról és tevékenységéről, az ötnyelvű levéltári szakszótár szerkesztési munkáinak állásáról, helyzetéről. Írásos anyag készült a levéltári anyag raktári elhelyezéséről és a levéltári iratrestaurálás és konzerválás kérdéseiről.

A szótár szerkesztése körüli vitában többen felvetették, hogy bizonyos mér-

tékben változtatni kell a címszavakon. Köztük több jelenkori kifejezés is található, amelyek 1914 előtt nem léteztek. Ezek kihagyandók. Fordítási problémák is felmerültek. Nem volt egyöntetű állásfoglalás abban a kérdésben sem, hogy a szerkesztésben eddig részt nem vett levéltárak hogyan kapcsolódhatnának be a munkába. A résztvevők végül is megállapodtak a hiányosságok közös felszámolásában és így az NDK levéltára vállalhatta, hogy 1975-ben megjelenteti a szótárt.

Az iratraktározás témájával kapcsolatban, amelyet dr. Bőhm Jakab, a Hadtörténelmi Levéltár tudományos főmunkatársa állított össze, széles körű eszmecsere alakult ki.

Mindenekelőtt a raktárhelyiségekkel kapcsolatos problémák vetődtek fel. Szinte mindenütt, eredetileg más célra épült objektumokat alakítottak át levéltárrá. Ennek tudható be, hogy nehéz megfelelő szinten tartani a hőmérsékletet, a relatív nedvességtartalmat, s a dolgozóknak sem tudnak mindenben megfelelő munkahelyet biztosítani. Ezért több országban is napirendre került új épületek építése, a katonai levéltári célokra. Az új raktárakat légkondicionálni akarják s fel akarják szerelni különböző technikai eszközökkel, amelyek elsősorban a gyors és pontos adatszolgáltatást és a nehéz fizikai munka kiiktatását segítik elő.

Felvetődött még a legmegfelelőbb relatív légnedvesség, a fertőtlenítés, a tűzbiztonság, a mozgatható raktári polcok kérdése. Megállapítást nyert, hogy az optimális relatív légnedvességi határok 40—65% között mozognak, az ember számára is alkalmas levegőhőmérséklet mellett. A megadott értékek alatti vagy feletti szint káros az iratokra.

Az iratok fertőtlenítése igen sok esetben elkerülhetetlen. Különösen akkor, ha az iratok új raktárhelyiségbe kerülnek. Erre különösen Magyarországon van nagy szükség, ahol az őrzött anyag szinte teljes egészében biológiailag fertőzött. Mérések bizonyítják, hogy a raktárak levegőjében 3—4-szer annyi mikróba van, mint a szabad levegőben. Nem kell félni a fertőtlenítéstől. Helyes technológiát alkalmazva, nem károsodnak az iratok, sem az írás anyaga. A szovjet és román tapasztalatok azt mutatják, hogy az ethilénoxid a legjobb fertőtlenítőszer. Hátránya, hogy robbanásveszélyes, amit széndioxid keveréssel meg lehet szüntetni.

Német tapasztalat szerint a mozgatható polcrendszer csak a nem, vagy csak a ritkán kutatott anyagok tárolására alkalmas. Javításához speciálisan képzett szakemberek szükségesek, akik köztudottan nem állnak azonnal rendelkezésre. A hibaelhárítás elhúzódása napokra is megbéníthatja a levéltárat.

A restaurálás, konzerválás vitaindító referátumát dr. Scholz Tamás vegyészmérnök, az Országos Levéltár anyagvédelmi csoportvezetője dolgozta ki. A téma vitája során rendkívül fontos és időszerű kérdés vetődött fel. A restaurálás és a konzerválás a levéltári munka fontos részének tekinthető, és, mint a levéltári munka más területén, e kérdésben is nemzetközi együttműködésre van szükség. Az egyes levéltárak iratrestaurálási tevékenysége csak akkor emelkedhet gyorsan magas színvonalra, ha nem maguknak kell elvégezni a szükséges alapkutatásokat.

Egyöntetűség mutatkozott meg a résztvevők körében abban a kérdésben, hogy a levéltárparancsnokoknak mind többet kell foglalkozniuk technikai kérdésekkel, illetőleg a technikai szakembereket mind intenzívebben be kell vonni a vezetésbe. A technikai szakemberek munkájának nemzetközi összehangolása nem a levéltárparancsnokok feladata. De az illetékesek figyelmét felhívhatják az ilyen jellegű együttműködés szükségességére és fontosságára.

Az értekezlet utolsó napján, szeptember 14-én délelőtt, sor került az együttes munka értékelésére és javaslat kidolgozására, a következő találkozó helyére és tematikájára vonatkozóan.

A tanácskozás szakmai szempontból értékes volt. A résztvevők megismerhették egymás munkakörülményeit, gondjait-bajait, tanulhattak az egyes levéltárak helyes gyakorlati tevékenységéből stb. Megtudtuk, hogy a szovjet levéltárak vannak az élen a levéltári munkák gépesítése tekintetében. Megtekinthettük azt a füzetet, amely a levéltári munkában alkalmazott gépeket szemléltette. Az összeállításnak nagy előnye, hogy a bemutatott eszközök többnyire valamelyik szocialista ország, elsősorban a Szovjetunió iparának termékei, tehát könnyen importálhatók.

Tapasztaltuk, hogy a postdami levéltár jó úton halad a raktározási technika kialakításában. Eredményei érdeklődésre tarthatnak számot más baráti országban is. Úgy tűnik, hogy Magyarországnak van a legtöbb tapasztalata a szennyezett iratok fertőtlenítésében.

Az értekezlet fontos eredménye, hogy azon a Varsói Szerződésbe tömörült hadseregek képviselői hiánytalanul részt vettek. Ez a teljesség pozitívan hatott ki a tanácskozás munkájára. Egymás megismerésén és a személyek közötti baráti szálak létrejöttén kívül felvetődtek és megfogalmazódtak a további együttműködés irányára és tartalmára vonatkozó elképzelések. Erőteljesen jelentkezett a gyakoribb személyes találkozás igénye az egymáson való segítés céljából. Szinte valamennyi levéltárnak vannak olyan feladatai, amelyek végrehajtásához mások támogatása is szükséges. 1975-ben ünnepli több ország a fasiszta elnyomás alóli felszabadulás 30. évfordulóját. Ennek megünneplésére is készül a szocialista tábor. Egyes levéltárak már hozzá is fogtak a vonatkozó iratok összegyűjtéséhez és dokumentumkötetben való kiadásuk előkészítéséhez. Egy ilyen dokumentáció színesebbé és teljesebbé tétele csak az egymásnak nyújtott támogatással képzelhető el. De más vonatkozásban is egymásra vagyunk utalva. Országaink régebbi története is összefonódik. Szinte mindegyik levéltár őriz más országokat érintő fontos iratokat. Ezek feltárása, a bennük található adatok rendelkezésre bocsátása barátok iránti kötelesség. Fokozottabb együttműködésre, illetőleg tapasztalatcserére lenne szükség az 1945 után keletkezett iratok, illetve egyéb dokumentumok raktározását, feldolgozását, segédletekkel való ellátását stb. illetően. A fentiekből indultak ki a konferencia résztvevői, amikor állást foglaltak a kétoldalú kapcsolatok ápolása és rendszeressé tétele mellett is.

A konferencia résztvevői egyetértettek abban, hogy a következő összejövetel 1975-ben, vagy 1976-ban legyen, olyan napirenddel, amely az eddigiekben is szépen fejlődő együttműködés még magasabb színvonalra való emelését szolgálja.

Az elnöki zárszó után a vendégek nevében NYIKITCSENKO vezérőrnagy elvtárs köszönte meg a szívélyes vendéglátást. Örömét fejezte ki, hogy eljöhettek Budapestre, megismerhették Magyarország szép fővárosát, találkozhattak a kollégákkal, a levéltárparancsnokokkal. Kifejezte azt a reményét, hogy a szocialista hadseregek levéltárai közötti kapcsolatok — mind a sorra kerülő találkozókon, mind a találkozók közötti időszakban — tovább fejlődnek.

Papp Tibor

HÍREINK

A TUDOMÁNYOS ISMERETTERJESZTŐ TÁRSULAT HADTUDOMÁNYI SZAKOSZTÁLYA 1973. szeptember 20. és 21-én rendezte meg évi vándorgyűlését a szolnoki „Kilián György" Műszaki Főiskolán. *Stock János* vezérőrnagy, a szakosztály elnöke megnyitó szavai után dr. *Liptai Ervin* ezredes, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum parancsnoka *„A hadtörténet tudományos népszerűsítésének időszerű kérdései"* címmel tartott előadást. Ezt követően *Tóth Sándor* alezeredes a második világháború 1943. évi nagy fordulatáról szóló, majd dr. *Szántó Imre* alezredes *„Az imperializmus katonapolitikája napjainkban"* című korreferátuma hangzott el. Az előadás és a korreferátumok után kibontakozó széles körű vita a tudományos ismeretterjesztés jelenlegi helyzetének számos kérdését vetette fel és a szocialista tudat formálásában fontos szerepet játszó ismeretterjesztés konkrét feladatainak meghatározásával értékes segítséget adott a következő évek munkájához.

A MAGYAR KATONA EGYENRUHÁJA 1869—1973. címmel 1973. október 5-én, a múzeumi hónap keretében kiállítás nyílt az Országos Hadtörténeti Múzeumban. Az elmúlt 100 év magyar katonaöltözetét: csákókat, aranysujtásos atillákat és dolmányokat, nyestprémes tábornoki díszruhákat, csukaszürke uniformisokat és a napjainkban néphadseregünknél rendszeresített egyenruhákat bemutató kiállítást *Balázs György* ezredes, a Magyar Néphadsereg ruházati főnöke nyitotta meg. A megnyitón jelen volt dr. *Nagy Gábor* ezredes, a politikai főcsoportfőnök első helyettese és *Bán Károly* ezredes, politikai főcsoportfőnök-helyettes.

A HADTÖRTÉNELEM ÉS A KATONAI ELMÉLET TANULMÁNYOZÁSÁNAK ÉS KUTATÁSÁNAK KÖZPONTJA megbízásából *Iani Bela* ezredes és *Ilie Petre* alezredes 1973. október 1-től 12-ig kutatómunkát végeztek a Hadtörténelmi Levéltár második világháborús irataiban. A két bukaresti tudományos munkatárs *„A románok részvétele a magyarországi hadműveletekben a második világháború idején"* című témához gyűjtöttek anyagot.

A TUDOMÁNYOK ÉS MŰVÉSZETEK SZERB AKADÉMIÁJA 1973. október 2—4. között a *„Harmadik birodalom és Jugoszlávia"* címmel tudományos ülésszakot rendezett Belgrádban. A szimpoziumon magyar részről *Godó Ágnes* alezredes, kandidátus vett részt és *„Horthy-Magyarország szerepe a harmadik birodalom Jugoszlávia elleni terveinek realizálása"* címmel referátumot tartott.

A MAGYAR PARTIZÁN SZÖVETSÉG felkérésére *Godó Ágnes* alezredes, kandidátus, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos munkatársa 1973. szeptember 1-től 22-ig *„A második világháború alatti magyar—lengyel haladó kapcsolatok"* című témához anyagot gyűjtött Varsóban.

Molnár Pál

BIBLIOGRÁFIA

AZ 1971. ÉVI MAGYARORSZÁGON MEGJELENT HADTÖRTÉNELMI IRODALOM BIBLIOGRÁFIÁJA

II. RÉSZ*

AZ 1848—49. ÉVI SZABADSÁGHARC

Urbán Aladár: A Batthyány-kormány hadügyi politikájának első szakasza (1848 április—május). — HK, 1971. 2. sz. 211—237. p.

Szebelkó Imre: Kossuth Lajos és a honvédelem eszméje. — Lobogó, 1971. 39. sz. 5. p.

Gál Éva, L.: Újházi László, a szabadságharc utolsó kormánybiztosa. Bp. Akad. K. 1971. 88 p. 2 t. (Értekezések a történeti tudományok köréből. U. S. 57.)

Hunyadi Károly: Törekvések az önálló magyar katonai főiskola megteremtésére. — Petzelt József katonapedagógiai elvei. — HK, 1971. 4. sz. 677—684. p.

Kovássy Zoltán: Borsodi önkéntesek (1848). — N, 1971. 34. sz. 11. p.

Molnár Ernő: Győr a forradalmak korában. (Győr. Várostörténeti tanulmányok. Győr, Győr-Sopron m. ny. 1971.)

Szénássy Zoltán: Klapka [György], a komáromi vár védője. (1848—49.) — Új Forrás, 1971. 3. sz. 45—56. p.

Szabó József: A csornai csata. (1849. június 13.) — A Hazáért, 1971. 39. sz. 12. p.

Karasszon Dénes: A 104. honvéd zászlóalj főorvosának orvosi naplója. — Orvostörténeti Közlemények, 44. sz. 1968. 109—116. p.

Buzinkay Géza: Bem József Magyarországra érkezése és sebének kezelése, 1848. október 30. — Orvostörténeti Közlemények, 60—61. sz. 1971. 331—334. p.

Arató Endre: Egykorú demokratikus nézetek az 1848—1849. évi magyarországi forradalomról és ellenforradalomról. (Az 1848—1849. évi szlovák nemzeti mozgalom értékeléséről folytatott vitához.) Bp. Kossuth K. 1971. 137 p.

Csatári Dániel: Eftimie Murgu. [1848—1849 forradalmi demokratáinak román harcostársa.] — Valóság, 1971. 1. sz. 82—88. p.

Obermann, Karl: Die ungarische Revolution von 1848—1849 und die demokratische Bewegung in Deutschland. Bp. Akad. K. 1971. 70 p. 2 t.

Az ezernyolcszáznegyvennyolcas szabadságharc és Oroszország haladó erői. — Lobogó, 1971. 34. sz. 4. p.

Baktai Ferenc: Igazi koszorúk. (Aradi vértanúk.) — Népszava, 1971. 235. sz. 3. p.

MAGYARORSZÁG HADTÖRTÉNELME 1850—1918

Spáczay Hedvig: A Honvédelmi Minisztérium szervezete és hatásköre, 1867—1918. [Bp. 1970.] 273—279. p. (Klny. a Levéltári Szemle 1970. 2. sz.-ból.)

Merényi Oszkár: Kossuth Lajos ismeretlen levelei. — BSz, 1971. 4. sz. 64—70. p.

* A bibliográfia első részét — a beosztással és a folyóiratok jegyzékével együtt — a folyóirat 1973. évi 3. számában közöltük. (A szerk.)

Lukács Lajos: A magyar garibaldisták útja Marsalától a Porta Piáig, 1860—1870. [Bp.] Kossuth K. 1971. 321 p.

Regéczy Nagy Imre levelei a boszniai okkupáció idejéből. [Közread. és bev.] Kapronczay Károly. — Orvostörténeti Közlemények, 62—63. sz. 1971. 203—215. p.

1918—1919. ÉVI FORRADALMI ESEMÉNYEK

Siklós András: Az oroszországi forradalmak magyarországi hatása. — Sz, 1971. 5. sz. 1010—1012. p.

Merényi László: Háborúellenes megmozdulások Borsod-Abaúj-Zemplén megyében (1918. január—október.) — BSz, 1971. 1. sz. 53—69. p.

Birta István—*Kende* János: A Rimamurányi—Salgótarján Rt. vas- és fémmunkás képviselőinek 1918. február 2—3-i értekezlete. — BSz, 1970. 4. sz. 48—55., 1971. 1. sz. 42—52. p.

Józsa Antal: Dokumentumok az orosz hadifoglyok tevékenységéről az Osztrák-Magyar Monarchia területén, 1917 végén. [Közread. és bev.] — — · — PK, 1971. 4. sz. 139—150. p.

A Magyar Tanácsköztársaság hadtörténelme

Liptai Ervin: Vengerszkaja Szovetszkaja reszpublika. (A Magyar Tanácsköztársaság. 2. kiad.) Per. A. I. Puskás. M. Müszl', 1970. 390 p. 16 t.

Liptai Ervin: Az ötvenkettedik évfordulón. Emlékezés a Tanácsköztársaságra. — Népszabadság, 1971. 68. sz. Vasárnapi mell. 3. p.

Kirschner Béla: A Magyar Tanácsköztársaság történelmi jelentősége és tanulságai. (Tanulmányok a Magyar Tanácsköztársaság Zala megyei történetéből. Zalaegerszeg, Zalam. ny. 1971.)

Siklós A[ndrás]: The Hungarian Soviet Republic and the national and nationality question. — AH, 1971. 1—2. sz. 73—84. p.

Vinaver, Vuk: Jugoszlávia és Magyarország a Tanácsköztársaság idején. — Sz, 1971. 6. sz. 1217—1246. p.

Szijj Jolán: Az 1918-as polgári demokratikus forradalom Hadügyminisztériumának és az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság Hadügyi Népbiztosságának szervezeti felépítése és osztályai. — Levéltári Szemle, 1971. 1—3. sz. 29—40. p.

Fogarassy László: Kik vezették az 1919-es magyar Vörös Hadsereget? — BSz, 1971. 1. sz. 70—77. p.

Hunyadi Károly: Kun Béla, a proletár hadsereg szervezője. — HSz, 1971. 3. sz. 1—6. p.

Report József: Stromfeld Aurél, a Magyar Tanácsköztársaság kiemelkedő katonai vezetője. [Bp. Zrínyi Miklós Katonai Akadémia], 1969. 109—142. p.
(Klny. Akadémiai Közlemények, 1969. 3. sz.)

A Tanácsköztársaság határőrizete. (Bev. és a dokumentumokat összegyűjt. Szőcs Ferenc.) Kiad. a BM Határőrség Politikai Csfsége, [Bp.] 1969. 207 p. 5 t.

Dancza János: Az V/10-es vöröstüzérüteg szerepe az 1919. május 1.-i ellenforradalomban. /Visszaemlékezés./ (Az Egri Múzeum évkönyve. 7. köt. 1969. Eger, Alföldi ny. 1970.)

Forradalmi események vidéken

Román János: Források a Tanácsköztársaság *Borsod* megyei történetéhez. (A miskolci Herman Ottó Múzeum évkönyve. 10. Miskolc, Alföldi ny. 1971.)

Molnár Ernő: *Győr* a forradalmak korában. (Győr. Várostörténeti tanulmányok. Győr, Győr-Sopron m. ny. 1971.)

Farkas József: Adatok a Tanácsköztársaság *mátészalkai* eseményeihez. — Szabolcs-Szatmári Szemle, 1971. 2. sz. 111—117. p.

Zádor Tibor: Az 1918—19-es forrada-

lom eseményei *Sárospatakon* és hatása a város társadalmára. (A Herman Ottó Múzeum évkönyve. 9. köt. Miskolc, Borsod m. ny. 1970.) 253—297. p.

Andrássy Antal: A proletárhatalom utolsó napjai [*Somogy* megyében]. — Somogyi Néplap, 1969. 190. sz.

Czakó Sarolta: Ellenforradalmi mozgalom *Szatmárcsekén* 1919-ben. — Szabolcs-Szatmári Szemle, 1971. 2. sz. 107—110. p.

Széni Imre: Katonai helyzet *Zala* megyében a polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság idején. (Tanulmányok a Magyar Tanácsköztársaság Zala megyei történetéből. Zalaegerszeg, Zala m. ny. 1971.)

Mag András: A Vörös Őrség tevékenysége *Zala* megyében a Tanácsköztársaság idején. (Tanulmányok a Magyar Tanácsköztársaság Zala megyei történetéből. Zalaegerszeg, Zala m. ny. 1971.)

Kovács Lajos—*Takács* Ádám: Dr. Sebestyén Mihály, volt letenyei vörösszázad parancsnok visszaemlékezései. (Tanulmányok a Magyar Tanácsköztársaság *Zala* megyei történetéből. Zalaegerszeg, Zala m. ny. 1971.)

Kovács Lajos: Ellenforradalmi mozgalmak a Tanácsköztársaság alatt *Zala* megyében. (Tanulmányok a Magyar Tanácsköztársaság Zala megyei történetéből. Zalaegerszeg, Zala m. ny. 1971.)

MAGYARORSZÁG HADTÖRTÉNELME 1919—1939

Gecsényi Lajos: Az ellenforradalmi erők felülkerekedése és a fehérterror Zemplén megyében. (1919 augusztus—1920.) — BSz, 1971. 2. sz. 35—40. p.

Andrássy Antal: Fehérterror 1919-ben. Siófok. — Somogyi Néplap, 1969. 201. sz.

A[ndrássy] A[ntal]: Fehérterror 1919-ben. Az első kaposvári mártírok. — Somogyi Néplap, 1969. 192. sz.

Mészáros Károly: Iratok az ellenforradalmi közigazgatás újjászervezéséhez 1919 őszén. (Somogy megye múltjából. Kaposvár, 1970.) 195—203. p.
/Levéltári évkönyv 1./

Speidl Zoltán: A legitimista — szabad királyválasztó harc és a „nemzeti hadsereg" /1919—1921/. — HK, 1971. 2. sz. 292—313. p.

Fogarassy László: IV. Károly második restaurációs kísérletének katonai története. A „budaörsi csata". — HK, 1971. 2. sz. 314—341. p.

Vas Zoltán: Horthy [Miklós], vagy a király? (1920—1921.) Bp. Szépirod. K. (1971.) 335 p.

Vargyai Gyula: Katonai közigazgatás és kormányzói jogkör. (1919—1921.) Bp. Közgazdasági és Jogi K. 1971. 375 p.

Fogarassy László: A nyugat-magyarországi kérdés katonai története. 1. r. /1918. december—1921. augusztus/. — SSz, 1971. 4. sz. 291—301. p.

Máté György: Eskü a pécsi Széchenyi-téren ötven évvel ezelőtt. Baranya—Bajai Szerb—Magyar Köztársaság. — Népszabadság, 1971. 203. sz. Vasárnapi mell. 4. p.

Vigh Károly: Adalékok Bajcsy-Zsilinszky Endre francia orientációs külpolitikai koncepciójához. — Sz, 1971. 3—4. sz. 736—752. p.

Ormos Mária: Bethlen koncepciója az olasz—magyar szövetségről. /1927—1931./ — TSz, 1971. 1—2. sz. 133—156. p.

Stier Miklós: A magyarországi német követjelentések. 1933—1939. — Levéltári Közlemények, 1970. 2. sz. 241—258. p.

Kovács Endre: Magyar—lengyel kapcsolatok a két világháború között. [Kiad. a] (Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete.) Bp. Akad. K. 1971. 415 p. Bibliogr. 391—397. p.

Szombath Ferenc: Adatok a sárvári lengyel gyűjtőtábor történetéből. — Vasi Szemle, 1971. 1. sz. 119—131. p.

Spáczay Hedvig: A Honvédelmi Minisztérium szervezeti változásai a Horthy-korszakban. — Levéltári Szemle, 1971. 1—3. sz. 41—78. p.

Csima János: A Horthy-hadsereg diszlokációja 1920—1941 között. — HK, 1971. 3. sz. 523—544. p.

Csima János: A Horthy-hadsereg fejlesztésének akadályai 1924—1927

között. — HK, 1971. 2. sz. 238—252. p.

Dombrády Lóránd: Adalékok a Horthy-hadsereg gépesítésének történetéhez 1936—1940. — HK, 1971. 1. sz. 36—92. p.

Hollós Ervin: Rendőrség, csendőrség, VKF. 2. Bp. Kossuth K. 1971. 431 p.

Kollár Lajos: Iskola és militarizmus 1919—1944. (Előszó: Munk Károly.) [Bp.] MPT, [1971.] 116 p.

Hartai Lajos: A „honvédelem és a honvédelmi nevelés" tükröződése a Horthy-hadsereg parancsnoki karának gondolkodásában. — HH, 1971. 2. sz. 121—133. p.

Gergely Ferenc: Az 1939. évi 2. törvény és a levente-intézmény. — Magyar Pedagógia, 1971. 3. sz. 295—307. p.

Baktai Ferenc: Emlékezés — harminc év után. „Levendula! Levendula!" [Gimnazista légósok a második világháborúban.] — PV, 1971. 7. sz. 6—7. p.

Baktai Ferenc: Emlékezés — harminc év után. „Kicsi katonája... [1930—1940-es évek diák, cserkész és levente fiataljainak neveltetési körülményei.] — PV, 1971. 10. sz. 6. p.

MAGYARORSZÁG A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚBAN

Puskas, A[ndrej] I[vanovics]: Magyarország a második világháborúban. (Vengrija v godü vtoroj mirovoj vojnü. Ford. Zalai Edvin.) Bp. Kossuth K. 1971. 332 p.
Bibliogr. 329—332. p.

Tóth Sándor: Horthy-Magyarország felkészülése és bekapcsolódása a Szovjetunió elleni háborúba. — Hadtudományi Közlöny, 1971. 1. sz. 102—123. p.

Pintér István: Sürgős háború. [Magyarország belépése a második világháborúba.] — Tükör, 1971. 23. sz. 12—13., 24. sz. 27., 25. sz. 27., 26. sz. 21., 27. sz. 26—27., 28. sz. 12—13., 29. sz. 20—21., 30. sz. 21. p.

Andrássy Antal: Adalékok Somogy megye német katonai megszállásához — Somogy, 1970. 1. sz. 4—12. p.

Bernánné Nemes Éva: Miskolc politikai élete a német megszállás hónapjaiban. (Borsodi történeti évkönyv. 3. Miskolc, Borsod m. ny. 1971.)

Sági Károly: Magyar néphagyományok a második világháború katonáinak tudatában. 2. r. (A Veszprém megyei Múzeumok Közleményei 10. Veszprém, 1971.) 441—455. p.

Hazánk felszabadulása

Moroián György: A magyarországi felszabadító hadműveletek. — Tisztképzés, 1970. 1—2. sz. 25—53. p.

Gát László: Adatok Csongrád város felszabadulásának történetéhez. (Helytörténeti tanulmányok és krónikák a felszabadult Magyarország történetéből. Bp. Zrínyi ny. 1971.)

Felderítők Budapesten. [Magyarország felszabadítása.] — N, 1970. 7. sz. 9. p.

Takács József: Az 1. bolgár hadsereg Dráva-menti harcai a visszaemlékezések tükrében. (Baranyai helytörténetírás. 1970. [Pécs,] Statisztikai K. [soksz.] 1971.)

Borus József: Hadszíntér Somogy földjén /1944. december 1—1945. március 31./ (Somogy megye múltjából. Kaposvár, 1970.) 205—272. p. /Levéltári évkönyv 1./

Bencze Géza: A katonai közigazgatás megszervezése Somogyban 1944 őszén. — Somogy, 1971. 1. sz. 31—35. p.

Korolkov, M.: A balatoni nádas titka. /1945. március 23. Légiharcok a Balaton északi partja fölött./ — N, 1971. 23. sz. 8. p.

Veress D. Csaba: Veszprém megye felszabadításának története. /1944. december 3—1945. március 30.) Veszprém, 1970. 275—328. p.

/Klny. A Veszprém megyei Múzeumok Közleményei 9. köt./

Papp István: Adalékok Sopron város felszabadulásának történetéhez. 1944—1945. — Az Erdészeti és Faipari Egyetem Tudományos Közleményei [Sopron], 1970. 1—2. sz. 93—114. p.

Huszár János: Pápai krónika. 1944—1945. (Helytörténeti tanulmányok és krónikák a felszabadult Magyarország történetéből. Bp. Zrínyi ny. 1971.)

Horváth Ferenc: A fasizmus végnapjainak jellegzetességei Nyugat-Dunántúlon. 1945. január—március. (Helytörténeti tanulmányok és krónikák a felszabadult Magyaország történetéből. Bp. Zrínyi ny. 1971.)

Marosán György: Emlékek [19]45-ből. — Valóság, 1971. 12. sz. 46—60. p.

Az első évek (1945—1948). A Népszabadság interjúsorozata. Bp. Kossuth K. 1970. 200 p.

Megyeri Rezső: Felszabadulásunk 25 éves évfordulójára. — Tisztképzés, 1970. 1—2. sz. 3—8. p.

Róna Jenő: Emlékezzünk felszabadulásunkra. — Tisztképzés, 1970. 1—2. sz. 9—20. p.

Ellenállási mozgalom és partizánharcok

Döme Piroska: A népfront megszületése. Harminc éve kezdődött... — Magyar Nemzet, 1971. 163. sz. 8. p.

Döme Piroska: A Magyar Történelmi Emlékbizottság 30 éves jubileumára készülünk. — Magyar Nemzet, 1971. 196. sz. 12. p.

Palotás György: Harminc éve, az örökmécsesnél. — Népszabadság, 1971. 235. sz. 4—5. p.

Döme Piroska: Az 1941. október hatodiki tüntetés. — Magyar Nemzet, 1971. 235. sz. 7. p.

Pamlényi Ervin: A függetlenségi népfront seregszemléje. Népszava, 1941 karácsony. — Magyar Nemzet, 1971. 304. sz. 5. p.

(Nógrádi Sándor): Történelmi lecke. Bp. Kossuth K. 1970. 466 p.

Fegyverrel a fasizmus ellen *(Korom* Mihály: A magyarországi partizánmozgalom a második világháború idején. — *Kende* István: Kommunista fiatalok a német megszállás idején.) Bp. Nyomdaip. Szakmunkásképző Int. [ny.] 1970. 188 p.

Gazsi József: Az első partizánbevetés Borsodban. [1941 ősze.] — BSz, 1971. 4. sz. 41—45. p.

Borbola Mihály: 1944—1945-re emlékezve... — Útközben, 1971. 1. sz.

Sipos Gyula: Regény és valóság. [Emlékezés az ellenállási mozgalomra. 1943—1945.] — Útközben, 1971. 1. sz.

Faragó Ákos: Vallomás. [Ellenállás 1944—1945-ben.] — Útközben, 1971. 1. sz.

Gellért Gábor: Névtelen hősök. [Ellenállók a második világháborúban.] — Tükör, 1971. 3. sz. 20—21., 4. sz. 9—10., 5. sz. 4—5., 6. sz. 20—21., 7. sz. 11—12., 8. sz. 11—12., 9. sz. 12—13., 11. sz. 8—9., 13. sz. 15., 16. sz. 17—18. p.

Firon András: „Magyar partizánok útja". — Tükör, 1971. 14. sz. 8—9. p.

Mónus Miklós: „Békéből" a háborúba. Partizánok Budapestről. (A „Szabó-ifik" csoportja.) — Lobogó, 1971. 8. sz. 4. p.

Kiss István—*Meskó* Károly: Dokumentumok, visszaemlékezések a Fővárosi István- és Bajcsy-Zsilinszky /Horthy/-kórházakban a felszabadulás előtti időkben töltént baloldali szervezkedésekről. Kiad. az Orvos-Egészségügyi Dolgozók Szakszervezete. [Bp. Házi soksz. 1971.] 44 p. 3 t.

Pintér István: „Feladataikat lelkiismeretesen teljesítették." /A Görgey-zászlóalj/ — Népszabadság, 1971. 80. sz. 8—9. p.

Gazsi József: A 107/302. munkaszolgálatos század ellenállási kísérlete. — HK, 1971. 1. sz. 93—106. p.

Baktai Ferenc: A parancsnok tartalékba megy. /Rékai Miklós egykori partizán./ — Népszava, 1971. 241. sz. 3. p.

Ginzburg, Lev [Vladimirovics]: Túlvilági találkozások. (Potusztoronnie vsztrecsi.) A müncheni jegyzetfüzetből. [Riportregény.] (Ford. Hernádi László.) Bp. Európa, 1971. 259 p.

Zsigmond László: Egy háborús főbűnös életrajza. A technokrácia és a fasizmus. /Speer/. — Népszabadság, 1971. 232. sz. 6. p.

A „Bormann-kacsa". /Háborús bűnösök. Gehlen-emlékiratok./ — Mo, 1971. 38. sz. 10—11. p.

Herr „Y" harminc éve. [Rudolf Hess a spandaui fegyházban.] — Mo, 1971. 24. sz. 11. p.

Balogh László: A Hess-ügy. 1—5. rész. [Hess politikai tevékenysége a második világháború idején.] — Esti Hírlap, 1971. 102—106. sz. 4. p.

Lévai Jenő: Euthanázia és sterilizáció. Tízezrek náci gyilkosának különös bűnpere. [Horst Schumann]. — Magyar Nemzet, 1971. 134. sz. 8. p.

Lévai Jenő: A „vádemelésre nincs lehetőség..." Különös ítélet két nyugatnémet hamis tanúzási ügyben. — Magyar Nemzet, 1971. 164. sz. 7. p.

Lévai Jenő: Hogyan került szabadlábról börtönbe Varsó lerombolója, Bach-Zelewski, a tömeggyilkos SS-tábornok. — Magyar Nemzet, 1971. 240. sz. 7. p.

Lévai Jenő: Különös ítélet a majnafrankfurti törvényszéken az auschwitzi „koponyavizsgálók" perében. — Magyar Nemzet, 1971. 253. sz. 7. p.

Lévai Jenő: Ismét letartóztatták és bíróság elé állítják a haláltáborok Gestapo-szakértőjét. — Magyar Nemzet, 1971. 276. sz. 8. p.

Lévai Jenő: Harmadszor áll bíróság elé 108 000 ember náci gyilkosa. [Franz Rademacher pere.] — Magyar Nemzet, 1971. 289. sz. 7. p.

Beney Zsuzsa: Kiért halt meg Kolbe atya. [Auschwitz — 1941.] — Élet és Irodalom, 1971. 44. sz. 4. p.

A Tanaka-memorandum híve. [Hideki Tojo japán miniszterelnök, háborús főbűnös.] — Tükör, 1971. 1. sz. 27. p.

Gárdos Miklós: Nemzetvesztők. Magyar háborús bűnösök a népbíróság előtt. Bp. Tankönyk. 1971. 251 p. 12 t.
Bibliogr. 251. p.

Elkésett ítélet. [A Szálasi-puccs és előzményei.] Major Ákos visszaemlékezéseit feljegyezte Sólyom József. [Az 1. rész Elsietett ítélet címen jelent meg.] — Tükör, 1971. 18. sz., 19. sz. 12—13., 20. sz. 26—27., 21. sz. 12—13., 22. sz. 20—21. p.

Markos György: Vándorló fegyház. [Visszaemlékezések.] Bp. Magvető, 1971. 489 p. 2 t. 1 térk.

Takács István: Gyilkoltak, ha fütyült a mozdony. [Háborús bűnösök a Legfelsőbb Bíróság előtt.] — A Hazáért, 1971. 16. sz. 16. p.

Háborús bűnösök felett ítélkezett a Legfelsőbb Bíróság. — Népszava, 1971. 84. sz. 8. p.

Tudományos konferencia Moszkvában a háborús bűnösök felelősségéről. — Népszabadság, 1971. 240. sz. 2. p.

Timár István: A háborús bűntettek nem évülnek el. — Magyar Nemzet, 1971. 45. sz. 5. p.

Kártalanítási kálvária. /Deportáltak kártalanítása./ — Mo, 1971. 26. sz. 25. p.

A MAGYAR FEGYVERES ERŐK TÖRTÉNETE 1944—1971

A Magyar Népköztársaság és a Magyar Néphadsereg fejlődésének 25 esztendeje. Vázlatos áttekintés. [Bp. MNKK. soksz. 1970.] 26 p.

Mucs Sándor: A Magyar Néphadsereg megszervezésének körülményei. — Ho, 1971. 12. sz. 99—106. p.

Kis András: A magyar hadsereg születésének körülményeiről és jellegéről. — Kortárs, 1971. 5. sz. 779—788. p.

Gellért Tibor: Katonák az „Arccal a vasút felé" mozgalomban és a hidak helyreállításáért folyó küzdelemben. — HK, 1971. 3. sz. 476—500. p.

Szőcs Ferenc: A csengeri razzia /1946/. — HK, 1971. 3. sz. 545—560. p.

A „Magyar Közösség" összeesküvése. — BüSz, 1971. 1. sz. 64—69. p.

Halász János—*Szepessy* Mihály: A Magyar Néphadsereg és szocialista tisztképzésünk történelmi útja. — Tisztképzés, 1970. 1—2. sz. 54—87. p.

Zrínyi Miklós Katonai Akadémia. 1950—1970. (Szerk., a képeket vál. és az összekötő szöveget írta Ölvedi Ignác.) [Bp.] Házi ny. [1971.] 31 lev.

A magas színvonalú honvédelemért. Beszélgetés dr. Lantódi József vezérőrnaggyal a hazai hadtudomány helyzetéről. — Magyar Nemzet, 1971. 229. sz. 5. p.

Kárpáti Ferenc: A Fegyveres Erők Napján. — Lobogó, 1971. 39. sz. 3. p.

Rácz Béla: A Belügyminisztérium újjászervezése. /1944. december—1948. július./ — Levéltári Közlemények, 1970. 1. sz. 89—131. p.

Pillanatképek a munkásőrségről. (Vál. és szerk. Vadász Ferenc. Kiad. a Munkásőrség Országos Parancsnoksága.) [Bp.] Zrínyi ny. [1971.] 40 p. 10 t.

EGYETEMES HADTÖRTÉNELEM

A LEGRÉGIBB IDŐKTŐL 1918-IG

Castiglione László: Az ókor nagyjai. Bp. Akad. K. 1971. 441 p. 1 t. Bibliogr. 390—425. p.

Szabó Árpád: A trójai háború. (4. kiad.) Bp. Móra K. 1971. 436 p.

Harmatta J[ános]: The rise of the Old Persian Empire. Cyrus the Great. — Acta Antiqua, 1971. 1—2. sz. 3—15. p.

Hoffmann, Wilhelm: Hannibal. (Hannibal. Ford. Terényi István.) Bp. Gondolat, 1971. 204 p. Bibliogr. 200—205. p.

Livius, Titus: A római nép története a város alapításától. (Ab urbe condita libri. 2—3. köt. Ford., jegyz. Muraközy Gyula. Bp. Európa, 1969—1970.)

Balla Lajos: A Severusok és Dácia. (A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1969—1970. Debrecen, 1971.) 89—106. p.

Mazzarino, S.: La tradizione sulle guerra tra Shabuhr e l'impero romano: „prospettiva" e „deformazione storica". — Acta Antiqua, 1971. 1—2. sz. 59—82. p.

A hadművészet útjain. Arbitos, [I. sz.] 251. — Lobogó, 1971. 32. sz. 15. p.

Gabler D[énes]: Die Eroberung Pannoniens im Spiegel der Sigillaten. — Acta Archaeologica, 1971. 1—4. sz. 83—91. p.

Mócsy A[ndrás]: Zur frühesten Besatzungsperiode in Pannonien. — Acta Archaeologica, 1971. 1—4. sz. 41—46. p.

Szilágyi Mária: A Duna-vidéki római hadsereg katonáinak anyagi helyzete a III. században. — Antik Tanulmányok, 1971. 2. sz. 267—276. p.

Nagy Tibor: Pannonia utolsó évszázada egy új monográfia [Várady László: Das letzte Jahrhundert Pannoniens. /376—476./ Bp. Akad. K. 1969. 602 p.] megítélésében. — Antik Tanulmányok, 1971. 1. sz. 69—93. p.

Harmatta János: Gótok, hunok és alánok Pannóniában. — Antik Tanulmányok, 1970. 2. sz. 282—286. p.

Bóna István: Avar lovassír Iváncsáról. — Archaeologiai Értesítő, 1970. 2. sz. 243—261. p.

A hadművészet útjain. A hastingsi csata /1066. október 14./ — Lobogó, 1971. 31. sz. 15. p.

Froissart, [Jean] krónikája. [Chroniques.] Válogatás. (Vál., utószó, jegyz. Kulcsár Zsuzsanna. Ford. Hap Béla, Szeredi Anna.) Bp. Gondolat, 1971. 406 p. 24 t.

Druon, Maurice: Az elátkozott királyok. 2. A megfojtott királyné. (Les rois maudits. 2. La reine étranglée. Ford. Gyáros Erzsébet.) Történelmi regény. [Bp.] Európa, 1970. 268 p. /Századok — emberek./

Druon, Maurice: Az elátkozott királyok. 3. Korona és méreg. (Les rois maudits. 3. Les poisons de la couronne. Ford. Gyáros Erzsébet.) Történelmi regény. Bp. Európa, 1971. 262 p. /Századok — emberek./

Druon, Maurice: Az elátkozott királyok. 4. Az ősi törvény. (Les rois maudits. 4. La loi des males. Ford. Gyáros Erzsébet.) Történelmi regény. [Bp.] Európa K. 1971. 316 p. /Századok — emberek./

A hadművészet útjain. Az ankarai csata, 1402. — Lobogó, 1971. 37. sz. 11. p.

Rádai Ödön: Mi maradt a Nagy Armadából? [1588-ban az angolok által vereséget szenvedett spanyol hajóhad Girona nevű vezérgályája roncsainak feltárása.] — ÉT, 1971. 5. sz. 214—219. p.

A hadművészet útjain. Lützen, 1632. november 16. — Lobogó, 1971. 38. sz. 11. p.

A hadművészet útjain. Poltava, 1709. július 8. — Lobogó, 1971. 40. sz. 10—11. p.

Kapronczay Károly: Kik a kozákok? — ÉT, 1971. 35. sz. 1662—1665. p.

Koszev, Dimitar—*Hrisztov,* Hriszto—*Angelov,* Dimitar: Bulgária története. (Kratka isztorija na Bölgarija. Ford. Bödey József.) Bp. Gondolat, 1971. 290 p. 22 t.

Wittman Tibor: Latin-Amerika története. Bp. Gondolat, 1971. 503 p. 21 t.
Bibliogr. 472—483. p.

Lukács Lajos: A magyar garibaldisták útja Marsalától a Porta Piáig, 1860—1870. [Bp.] Kossuth K. 1971. 321 p.

Diószegi István: A francia—porosz háború. — Magyar Hírlap, 1971. 79. sz. Hét Vége, II. p.

Ölvedi Ignác: A porosz—francia háború főbb hadművészeti tanulságai. — Ho, 1971. 9. sz. 80—88. p.

Marx, (Karl)—*Engels,* (Friedrich)—*Lenin,* (V[ladimir] I[l'ics]): A Párizsi Kommünről. (Sajtó alá rend. a marxizmus—leninizmus klasszikusainak szerkesztősége.) [Bp.] Kossuth K. 1971. 399 p.

Choury, Maurice: Vive la Commune! (La Commune au coeur de Paris.) A Párizsi Kommün története. (Ford. Gellért György.) Bp. Kossuth K. 1971. 356 p. 16 t. 1 térk.

Máté György: A Párizsi Kommün 72 napja. Történelmi napló. Bp. Kozmosz, 1971. 274 p. 16 t.

Feld, Charles—*Hincker,* Francois: Az eget ostromló Párizs. A Párizsi Kommün képekben. (Paris au front d'insurgé. La commune en images.) Bev. Vas Zoltán. Ford. Bajomi Lázár Endre. (Fotó: Jacques Masson.) [Bp.] Corvina, (1971.) 311 p.
Bibliogr. 311. p.

Farkas Márton: A Párizsi Kommün emléke. — Ho, 1971. 3. sz. 103—110. p.

Jemnitz János: Gondolatok a Kommün 100. évfordulóján. — Magyar Filozófiai Szemle, 1971. 1—2. sz. 115—124. p.

Jemnitz János: A Párizsi Kommün centenáriuma. — Magyar Nemzet, 1971. 62. sz. 9., 63. sz. 5., 64. sz. 5., 66. sz. 5., 68. sz. 9. p

Urbán Aladár: A Párizsi Kommün száz év távolából — Nagyvilág, 1971. 3. sz. 434—437. p.

Erényi T[ibor]: Der 100. Jahrestag der Pariser Kommune. — AH, 1971. 1—2. sz. 53—71. p.

Vadász Sándor: A Párizsi Kommün. — ÉT, 1971. 12. sz. 531—536. p.

Kálmán Endre: Az első munkáshatalom centenáriumán. [A Párizsi Kommün századik évfordulóján.] — Pártélet, 1971. 3. sz. 10—17. p.

Hárs György: Hetvenkétnapos történelem. [A Párizsi Kommün.] — N, 1971. 12. sz. 6. p.

Orosz Szilárd: A Párizsi Kommün századik évfordulójára. — Szabolcs-Szatmári Szemle, 1971. 1. sz. 67—76. p.

A Párizsi Kommün önkéntes nemzetőrsége. — Mőr, 1971. 3. sz. 16—17. p.

(Nyilas Márta): Magyar szemtanúk a Párizsi Kommünről. (Tudósítások, visszaemlékezések, levelek.] (Sajtó alá rend. — Bev. Erényi Tibor.) Bp. Kossuth K. 1971. 279 p. 10 t.

Egykorú debreceni lapok a Párizsi Kommünről. — Alföld, 1971. 5. sz. 55—61. p.

Vadász Sándor: Frankel Leó 1871-es tevékenységéhez. (A francia hadbíróság Frankel-dossziéja.) — PK, 1971. 1. sz. 132—145. p.

Vincze Edit, S.: Egy magyar munkás a forradalomért. (A Párizsi Kommün centenáriuma.) [Frankel Leó.] — Magyar Nemzet, 1971. 67. sz. 5. p.

Mihalcsó Miklós: Györök Leó, a Párizsi Kommün magyar hőse. — ÉT, 1971. 38. sz. 1783—1786. p.

Kende János: A Párizsi Kommün és a magyar munkásmozgalom. — Népszava, 1971. 67. sz. 8. p.

Vincze Edit, S.: „Kenyeret és igazságot!" A Párizsi Kommün és a magyarországi munkásmozgalom. — Magyar Nemzet, 1971. 69. sz. 5. p.

Zsigmond László: A Párizsi Kommün és a francia politikai gondolkodás. — Magyar Nemzet, 1971. 102. sz. 8. p.

Mérei Gyula: 1870—71 hatása a nemzetközi erőviszonyokra. — Sz, 1971. 6. sz. 1249—1251. p.

Sterl István—*Pataki* István: A kulcskérdés közelről. [A német kérdés 1871-től napjainkig.] — N, 1971. 47., 48., 49., 50., 51. sz. 6. p., 52. sz. 10. p.

Kuczynski, Jürgen: A nagy üzlet. (Das grosse Geschäft.) A német imperializmus bűnei. (Ford. Szalontai Sándorné.) Bp. Kossuth K. 1971. 209 p. 8 t.

Jemnitz János: Az I. Internacionálé és a háború /1868—1870./ — Sz, 1971. 2. sz. 311—354. p.

Szepesi Ferenc: Nyolcvanöt év — harmincegy háború. [A XX. század háborúi.] — Mőr, 1971. 12. sz. 24—25. p.

Hough, Richard: Felkelés a [Potemkin] „Potyomkin" páncéloson. (The Potemkin mutiny. Ford. Félix Pál.) Bp. Kossuth K. 1971. 185 p. 8 t. (Népszerű történelem.)

Merényi László: A szabadság hajója. Drözki. /A balkáni háborúban részt vevő torpedóromboló./ — Magyar Hírlap, 1971. 259. sz. 6. p.

Gonda Imre: A korlátlan tengeralattjáró háború és az Osztrák-Magyar Monarchia. — HK, 1971. 3. sz. 413—440., 4. sz. 649—676. p.

Józsa Antal—*Vajda* Alajos: Dokumentumok az Osztrák—Magyar Monarchia első világháborús hadifogoly politikájának kialakulásáról /1914—1916. — HK, 1971. 4. sz. 713—761. p.

Jeszenszky Géza: A párizsi békekonferencia gyarmati vitája 1919 januárjában. — Sz, 1971. 3—4. sz. 630—657. p.

A NAGY OKTÓBERI SZOCIALISTA FORRADALOM ÉS A POLGÁRHÁBORÚ

Magyar internacionalisták a Szovjetunióban

Szűrös Mátyás: Az Októberi Forradalom ügye. — Pártélet, 1971. 10. sz. 3—7. p.

Gombár József: Baljós híresztelések a forradalomról. /A Nagy Októberi Szocialista Forradalom híre az egykori imperialista sajtóban./ — Magyar Hírlap, 1971. 323. sz. Hét Vége, I. p.

Fancsovits György: Adatok a pécsi, baranyai hadifoglyok és internacionalisták életéről, tevékenységéről visszaemlékezések, naplóik alapján. /1914—1921./ (A Janus Pannónius Múzeum évkönyve. 13. köt. 1968. Pécs, Somogy m. ny. 1971.)

Környei Attila: Internacionalisták visszaemlékezései a soproni Liszt Ferenc Múzeum gyűjteményéből. (Arrabona. A Győri Múzeum évkönyve. 13. 1971. Győr, Győr-Sopron m. ny. 1971.)

A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI IDŐSZAK HADTÖRTÉNELME

Faragó Tamás: A két világháború közötti kelet-európai integrációs törekvések történetének kutatásához. (Tanulmányok az integráció témaköréből.) (Szerk. Kiss György.) [Kiad. a] Társadalomtudományi Intézet. [Bp.] 1971.) 9—40. p.

Ránki György: Hozzászólás „A kollektív biztonság problémája a két világháború között" c. referátumhoz. — Sz, 1971. 3—4. sz. 761—763. p.

Soós Katalin: Burgenland az európai politikában. /1918—1921./ Bp. Akad. K. 1971. 193 p. Bibliogr. 179—185. p.

Farkas Márton: Hohenzollern restaurációs remények és a hitleri fasizmus. — HK, 1971. 1. sz. 129—152. p.

Hajdú János: A pusztulásra született birodalom. [A fasiszta Németország.] — Népszabadság, 1971. 14. sz. 6. p.

Kuczynski, Jürgen: A nagy üzlet. (Das grosse Geschäft.) A német imperializmus bűnei. (Ford. Szalontai

Sándorné.) Bp. Kossuth K. 1971. 209 p. 8 t.

Schmidt, Paul: Hitler tolmácsa voltam. (Statist auf diplomatischer Bühne.) [Visszaemlékezések.] (Ford. Réti Lászlóné. Utószó: Laczkó Miklós.) Bp. Gondolat, 1971. 399 p.

Haraszti Éva, H.: A harmincas évek és az 1935 júniusi angol—német flottaegyezmény. — Sz, 1971. 3—4. sz. 766—769. p.

Kis Aladár: A spanyol polgárháború története /1936—1939./ — Történelem, 1971. 11. sz. 43—107. p.

Jász Dezső: Budapesttől Budapestig. (Esszék. Utószó: Diószegi András.) Bp. Magvető, 1971. 302 p., 12 t.

Földes Mihály: A bíboros tolvajai. (Dokumentum) regény. Bp. Zrínyi K. 1971. 198 p.

Pataky Iván: Az előjáték. [A spanyol polgárháború.] — PV, 1971. 16. sz. 28—29. p.

Felkai Dénes: Álltunk a vártán. [Magyarok a spanyol polgárháborúban.] — Lobogó, 1971. 27—29. sz. 10—11. p.

A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ

Krajczár Imre: Emlékezés és tanulság. [1939. szeptember 1-én robbant ki a második világháború.] — Népszava, 1971. 205. sz. 5. p.

„A legsötétebb óra". [Az „angliai csatával", illetve a „Tengeri Oroszlán" fedőnevű náci inváziós tervvel foglalkozó titkos okmányok.] — Mo, 1971. 4. sz. 10. p.

A csatatér mögött. [Titkos okmányok az 1940-es év eseményeiről.] — Mo, 1971. 7. sz. 12. p.

Sugár András: Anglia csaknem kapitulált Hitlernek. Leleplező dokumentumok 1940-ről. — Hétfői Hírek, 1971. 1. sz. 2. p.

Kuby, Erich: Sieg! Sieg! (Ford. Rátkai Ferenc.) [Bp.] Zrínnyi K. [1970.] 848 p.

Horsky, Jiri—*Prazák,* Jiri: Az X-sziget titka. (Tajemstvi ostrova X. Dokumentumregény. Ford. Oleg Logvinov.) Bp. Zrínyi K. 1971. 164 p.

Borus József: Churchill és a brit vezérkar balkáni tervei /1942—1945/. — HK, 1971. 2. sz. 253—291., 3. sz. 441—475. p.

Rokoszszovszkij, K(onsztantin) K(onsztantinovics): Katonai kötelesség. (Szoldatszkij dolg. Ford. Nyírő József.) Bp. Zrínyi K. 1971. 391 p. 8 t.

(Werth, Alexander): Oroszország nagy háborúja, 1941—1945. (Russia at war. 1941—1945. A fordítás a Roszszija v vojne c. szovjet kiadás felhasználásával készült. Ford. Auer Kálmán. Bev. J. [A. Boltin] Boltyin. Bp. Kossuth K. — Zrínyi K. 1971. 526 p.

Korkeskin, Anatolij: A Szovjetunió és a második világháború. — Magyar Nemzet, 1971. 145. sz. 3. p.

Dolmányos István: A Nagy Honvédő Háború — harminc év távlatából. — Társadalmi Szemle, 1971. 12. sz. 15—28. p.

Borus József: Az európai hadszíntér 1941-ben. Németország politikai és katonai helyzete. A Szovjetunió elleni katonai tervek. — Hadtudományi Közlöny, 1971. 1. sz. 50—80. p.

Rázsó Gyula: Az angol—amerikai hadászat és a Szovjetunió hadbalépése. — Hadtudományi Közlöny, 1971. 1. sz. 81—101. p.

Szabó Balázs: A Szovjetunió politikai és katonai helyzete a háború előestéjén. A „Barbarossa" terv bukása. — Hadtudományi Közlöny, 1971. 1. sz. 4—26. p.

Zsukov, G. K.: 1941. június 22. Összegezések és tanulságok. — Magyar Nemzet, 1971. 146. sz. 3. p.

Thurzó Tibor: Történelem és tanulság. [Emlékezés 1941. június 22-re.] — Népszava, 1971. 145. sz. 1. p.

Káldor György: Hősök voltak. [1941. június 22. Nyugat-Ukrajna.] — A Hazáért, 1971. 48. sz. 14. p.

Zsukov, G. K.: A moszkvai csata. — N, 1971. 52. sz. 16. p.

Bényei-Tokár Zoltán: A moszkvai csata évfordulóján. Budapesti beszélgetés F. J. Liszicin altábornaggyal. — Magyar Hírlap, 1971. 338. sz. 9. p.

A hős város: Moszkva. — Lobogó, 1971. 5. p.

A moszkvai győzelem. /1941./ — Népszava, 1971. 287. sz. 5. p.

Szava Péter: A hős városok. /Ogyeszsza, Leningrád, Szevasztopol./ — Hadtudományi Közlöny, 1971. 1. sz. 27—49. p.

Szabó István: Felszabadító harcok Észtországban a Nagy Honvédő Háború idején. — Jászkunság, 1971. 4. sz. 181—192. p.

Kawka, Henryk—*Wolanowski,* Lucjan: Villámok fiai. [A Különleges Lengyel Önálló Zászlóalj.] (Zywe srebro. Ford. Bába Mihály.) Bp. Zrínyi K. 1971. 216 p.

Geraszimov, V.: „A birodalmi kancellária komendánsa voltam". [A birodalom összeomlásának utolsó napjai.] — N, 1971. 19. sz. 4—5. p.

Bezimenszkij, L. A.: Hitler [Adolf] halála. (Vüsztrel, kotorogo ne bülo. Ford. Berényi Pálné.) Bp. Kossuth K. 1971. 122 p. 4 t.

Szavin, A.: A történelmi igazság és meghamisítói. A második világháború a Távol-Keleten. — Magyar Hírlap, 1971. 243. sz. 4. p.

Wesselényi Miklós: Japán támad. — Mo, 1971. 44. sz. 12. p.

Wesselényi Miklós: Virágnyílás. /Pearl Harbor./ — Mo, 1971. 45. sz. 12. p.

Ellenállási mozgalom. Magyar antifasiszták az európai népek ellenállási mozgalmában

Radó Sándor: Dóra jelenti... Visszaemlékezések. Bp. Kossuth K. 1971. 398. p.

Szokolay Katalin: A Hitler-ellenes nemzeti összefogás néhány kérdése a közép- és kelet-európai országokban, 1941—1942. — PK, 1971. 1. sz. 32—70. p.

Kliszko, Zenon: A varsói felkelés. Visszaemlékezések és reflexiók. (Powstanie Warszawskie. Ford. Forintos György.) Bp. Kossuth K. 1971. 156 p.

A szlovák ellenállási mozgalom harcaiból. — BüSz, 1971. 11. sz. 69—74. p.

„A magyaroknál"... [Dr. Pozsonyi Tivadar, a csehszlovák ellenállási mozgalom tagja.] — Lobogó, 1971. 4. sz. 5. p.

Magyarok az antifasiszta harcokban és a szovjet hadseregben. — Lobogó, 1971. 13. sz. 5. p.

Két találkozás, /Anatolij Szofronov és Földes Pál egykori brjanszki partizánok találkozása./ — Ország Világ, 1971. 52. sz. 3. p.

A buchenwaldi náci haláltábor hős, illegális rádiósai. — Magyar Hírlap, 1971. 236. sz. 9. p.

A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁNI IDŐSZAK HADTÖRTÉNELME

Guérin, A.: A hidegháború martalócai. Bp. Kossuth K. 1971. 286 p.

Gömöri Endre: A Spree partján. [Németország a második világháború után.] — Magyarország, 1971. 17—19. sz. 12. p.

Várkonyi Péter: Magyar—amerikai kapcsolatok, 1945—1948. [Bp.] Kossuth K. 1971. 263 p.
Bibliogr. 261—264. p.

Kerekes György: Playa Girón-i győzelem. — Társadalomtudományi Közlemények, 1971. 1. sz. 54—67. p.

Le Duan: A vietnami forradalom. Alapvető kérdések, fő feladatok. (La révolution vietnamienne. Problémes fondamentaux, táches essentielles. [Franciából] ford. Gergely Pál.) [Bp.] Kossuth K. 1971. 166 p.

Róbert László: Whisky bombával. Napló Indokínából. Bp. Kozmosz, 1971. 312 p.

A vietnami békeprogram. A DIFK hétpontos javaslatának nemzetközi fogadtatása. — Társadalmi Szemle, 1971. 8—9. sz. 58—61. p.

Schiffer Ferenc: A „Steiner-Saga". Gott mit uns — Biafrában. Wermacht — idegenlégió — zsoldosvezérség. — Esti Hírlap, 1971. 288., 289. sz. 5. p.

[Tjulenev] Tyulenyev, I. V.: A népet szolgálják. (A szovjet hadsereg megalakulásának 53. évfordulóján.) — Lobogó, 1971. 7. sz. 5. p.

A szovjet fegyveres erők 53. évfordulójára. — PV, 1971. 4. sz. 2—3. p.

Zlatov, Ivan: A bolgár légierő útja. — Lobogó, 1971. 16. sz. 6. p.

Bögös László: A Korei Néphadsereg ünnepén. — ISz, 1971. 3. sz. 42—43. p.

23 éves a Koreai Néphadsereg. [1948. február 8-án alakult meg a reguláris hadsereg.] — A Hazáért, 1971. 6. sz. 16. p.

Tizenöt éves az NDK Nemzeti Néphadserege. — Mőr, 1971. 3. sz. 4—5. p.

Fegyverbarátaink köszöntése. (Az NDK Nemzeti Néphadserege fennállásának 15. évfordulója.) — Lobogó, 1971. 8. sz. 3. p.

Negyedszázados fegyveres harc. A vietnami néphadsereg születésnapja. — ISz, 1971. 24. sz. 26—27. p.

ÉLETRAJZOK, EMLÉKEZÉSEK

(Radványi Ervin): Hősök városai, városok hősei. (Kiad. a) Magyar—Szovjet Baráti Társaság. Bp. Zrínyi ny. — Offset ny. 1971. 216 p. 12 térk.
Bibliogr. 205—217. p.

Felavatták a vértanúk emlékművét Siófokon. /1919-es vértanúk emlékére./ — Magyar Hírlap, 1971. 239. sz. 3. p.

Antal Anikó: Szobrot avattak az újpesti partizánharcok emlékére. — Magyar Hírlap, 1971. 309. sz. 3. p.

Nincs előbb holtjainknál. Életrajzok a Nógrád megyei munkásmozgalom harcosairól. Salgótarján, Nógrád m. ny. [1971.] 174 p.

Magyar hősi halottak emlékműve a dél-csehországi Tyn városka határában. — Magyar Hírlap, 1971. 256. sz. 9. p.

Megemlékezés az 1956-os ellenforradalom áldozatairól. — Népszava, 1971. 261. sz. 2. p.

Vajda Pál: A magyar repülés történetének életrajzi lexikona. (1—12. r.) — Re, 1971. 1—12. sz. 17. p.

Féja Géza: Legenda és valóság. *[Áchim* L. András és *Bajcsy-Zsilinszky* Endre.] — Kortárs, 1971. 5. sz.

Talpassy Tibor: A holtak visszajárnak. *[Bajcsy-Zsilinszky* Endre, *Kodolányi* János. Visszaemlékezések.] Bp. Magvető, 1971. 373 p.

Lázár Vilmos: Egy emlékirat lapjaiból. Találkozások *Bajcsy-Zsilinszky* Endrével. — Valóság, 1971. 7. sz. 9—26., 8. sz. 20—30. p.

Vigh Károly—*Kertész* Dániel—*Kodolányi* János, ifj.: Lázár Vilmos memoárjához. *[Bajcsy-Zsilinszky* Endre.] — Valóság, 1971. 11. sz. 92—99. p.

Lázár Vilmos: Viszontválasz. *[Bajcsy-Zsilinszky* Endre.] — Valóság, 1971. 12. sz. 106—109. p.

Kelen Jolán: A néptribun. *Bokányi* Dezső születésének 100. évfordulójára. — Népszabadság, 1971. 35. sz. 4—5. p.

Szenes Imre: A „sárkányölő" népszónok... [Száz éve született *Bokányi* Dezső.] — Népszava, 1971. 35. sz. 3. p.

Vadász Ferenc: Egymáshoz hajolt a mi sorsunk. Emlékezés Aleksza *Borkanyukra.* — Népszabadság, 1971. 8. sz. 4—5. p.

Rideg Gábor: Vak *Bottyán* sírja. — Népszava, 1971. 271. sz. 2. p.

Brinkus Lajos, 1875—1919. [Kommunisták az őszirózsás forradalom idején.] — Mőr, 1971. 12. sz. 20. p. /Névadóinkra emlékezünk./

Kende János: Száz éve született *Cservenka* Miklós. /Az Ostenburg-különítmény áldozata./ — Népszava, 1971. 250. sz. 7. p.

Ordas Iván: *Damjanich* [János] tábornok. Történelmi regény. Bp. Móra K. 1971. 236. p.

Dózsa György születésének 500. évfordulójára. Az Emlékbizottság irányelvei. — Magyar Nemzet, 1971. 257. sz. 3. p.

Dózsa Györgyre emlékezünk. — Népszava, 1971. 257. sz. 3. p.

Budapesti beszélgetés Jelizaveta *Drabkinával.* A Nagy Október tanúja. — Magyar Hírlap, 1971. 310. sz. 3. p.

Pásztor Ferenc: Karácsonyi megbízatások. [Jelizaveta *Drabkina.]* — N, 1971. 52. sz. 18. p.

Életútja mindannyiunk számára példa. *(Fábry* József ezredes.) — N, 1971. 49. sz. 2. p.

Vadász Ferenc: Egy partizánparancsnok halálára. *(Fábry* József.) — Népszabadság, 1971. 286. sz. 6. p.

Naszibov, Alexandr: Marija, a felderítő őrnagy. [Marija Alekszandrovna *Fortusz* a spanyol polgárháborúban és a második világháborúban.] — Népszava, 1971. 107. sz. 8—9. p.

Lissák György: Az aranykígyó. [Történelmi regény. *Fráter* György élete.] Bp. Gondolat, 1970. 549 p. 17 t.

A főfelügyelő úr nyugállományba vonult... *Fussenegger* osztrák tábornok katonai pályafutása. — N, 1971. 8. sz. 4—5. p.

Munkásmozgalmi ember, költő, az ellenállás harcosa: *Gereblyés* László (1904—1968). — Mőr, 1971. 4. sz. 21. p.

Gulay István: Amikor én kiskatona voltam. /*Görgényi* Dániel./ — ISz, 1971. 24. sz. 6—8. p.

Kovai Lőrinc: Vaskapu. *[Hunyadi* János élete. Történelmi] regény. (2. bőv. átd. kiad.) Bp. Móra K. 1971. 384 p.

Az utolsó sírhalom. [Marfa Matvejevna Izvekova levele fiáról, Anatolij Nikitovics *Izvekovról,* aki hazánk felszabadulásakor, április 4-én esett el.] — ISz, 1971. 7. sz. 5—7. p.

Fehér Tibor: Könyves király. *[Kálmán,* magyar király. Történelmi] regény. Bp. Móra K. 1971. 421 p.

Széll Jenő: *Karikás* (Frigyes). — Élet és Irodalom, 1971. 48. sz. 15. p.

Vadász Ferenc: Nyolcvan éve született *Karikás* Frigyes. — Pártélet, 1971. 12. sz. 92—93. p.

Hajdú Tibor: *Károlyi* Mihály. Bp. Akad. K. 1970. 187 p. 1 t. /Életek és korok./

Katus László: Musztafa *Kemál Atatürk.* Bp. Akad. K. 1970. 223 p. 1 t. /Életek és korok./

Kékesdi Gyula: A Tiszától az Amurig. (Magyar internacionalisták: *Kiss* Lajos, *Vrabec* Miklós.) (—: A népek szabadságáért. Bp. Zrínyi K. 1970.) 21—34. p.

Kókai Imre: *Ligeti* Károlyhoz szólt a vers. [A magyar vörösparancsnok születésének 80. évfordulójára.] — Ország Világ, 1971. 2. sz. 6—7. p.

Kárpáti Endre: *Madzsar* József moszkvai leveleiből. — Sz, 1971. 1. sz. 105—134. p.

Polonyi Péter: *Magyar* Lajos útja a Tanácsköztársaságtól a kínai forradalomig. — Népszabadság, 1971. 9. sz. 6. p.

Benedek István Gábor: *Marsigli,* a katona és a tudós. — ÉT, 1971. 46. sz. 2173—2177. p.

Erdődy János: Sasoknál magasabban. Hunyadi *Mátyás* [I., magyar király] élete. (2. kiad.) Bp. Móra K. 1971. 228 p. 6 t. /Nagy emberek élete./

Jankovich Ferenc: Világverő *Mátyás* [I., magyar] király. Regény. (3. kiad.) 1—3. köt. Bp. Szépirod. K. (1971.)

A moszkvai komisszár. Beszélgetés N. M. *Mironov* altábornaggyal. — N, 1971. 51. sz. 16. p.

Ránki György: *Molnár* Erik. Bp. Akad. K. 1971. 226 p. 1 t. /A múlt magyar tudósai./

Döme Piroska: Emlékezés *Muck* Lajosra. (1886—1944.) Illúzióktól a forradalmi útig. — Magyar Nemzet, 1971. 169. sz. 7. p.

Kékesdi Gyula: A népek szabadságáért. (A spanyol polgárháború. *Münnich* Ferenc és *Szabó* Sándor életútja.) (—: A népek szabadságáért. Bp. Zrínyi K. 1970.) 35—48. p.

Nógrádi Sándor vezérezredes 1894—1971. — HK, 1971. 1. sz. 3—6. p.

Búcsú a partizántábornoktól. *(Nógrádi* Sándor.) — ISz, 1971. 2. sz. 12—13. p.

Emlékezés *(Nógrádi* Sándorra.) — N, 1971. 2. sz. 8—9. p.

Baktai Ferenc: A Nógrádi osztag. *(Nógrádi* Sándor, 1894—1971.) — Mőr, 1971. 1. sz. 6—7. p.

Bodrogi Sándor: Utolsó találkozás. *(Nógrádi* Sándor.) — Lobogó, 1971. 2. sz. 2. p.

Nagy Ferenc: A legendás partizánvezér. *(Nógrádi* Sándor.) — Magyar Nemzet, 1971. 2. sz. 5. p.

Szabó Béla: Egyenes út. *(Nógrádi* Sándorról.) — Palócföld, 1971. 1. sz. 33—37. p.

Horkay László: *Palocsay (Horváth* György) kuruc generális versei. (A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve

1969—1970. Debrecen, 1971.) 525—538. p.

Vadász Ferenc: Régi harcosok emlékeiből. Az utolsó életbenmaradott. *(Pápai* István). — Népszabadság, 1971. 145. sz. 6. p.

Száva István: A nagyságos fejedelem. II. *Rákóczi* Ferenc élete. [Történelmi regény.] Bp. Móra K. 1971. 311 p.
/Nagy emberek élete./

A rendíthetetlen helytállás harcosa volt. Emlékezés *Ságvári* Endrére. — Lobogó, 1971. 30. sz. 11. p.

Hollós Ervin: Harminckét nevem volt. *(Ságvári* Endre.) Dokumentumregény. Bp. Egyetemi ny. 1971. 134 p.

Vadász Ferenc: Tenyérnyi ég. *(Schönherz* Zoltán.) Bp. Kossuth K. 1970. 265 p. 4 t.

Bakó Ágnes: Katona, politikus, tudós. *Szántó* Béla születésének 90. évfordulójára. — Népszabadság, 1971. 26. sz. 4—5. p.

Barkovits István: Születésnapi ajándék helyett. *[Szanyel* Gyula, egykori vöröskatona visszaemlékezése.] — N, 1971. 31. sz. 8. p.

Tamás Aladár: Börtönfalak árnyékában. [Visszaemlékezés.] Bp. Szépirodalmi K. 1971. 373 p.

Kékesdi Gyula: Garibaldi tábornoka. *(Türr* István.) (—: A népek szabadságáért. Bp. Zrínyi K. 1970.) 9—14. p.

Bartók Imre: *Türr* István sebesülése. [1859.] — Orvostörténeti Közlemények, 60—61. sz. 1971. 335—336. p.

Vajda Péter: Amerikai magyarok krónikása. *[Vasváry* Ödön.] — Népszabadság, 1971. 193. sz. 6. p.

Anna kapitány. *[Wágner* Anna, a Vörös Hadsereg tisztje.] — Lobogó, 1971. 3. sz. 4. p.

Kovássy Zoltán: Szabadságharcunk lengyel ezredese. [Mieczislaw *Woroniecki* ezredes élete.] — Lobogó, 1971. 48. sz. 10. p.

Kovássy Zoltán: „A szabadság vámszedője". [Döngész Ede visszaélése Mieczislaw *Woroniecki* nevével.] — Lobogó, 1971. 49. sz. 10. p.

Emlékezés az édesapára és a harcostársra. *(Zalka* Máté.) Natalia M. Zalka és P. I. Batov hadseregtábornok nyilatkozata a „Néphadsereg"-nek. — N, 1971. 18. sz. 7. p.

Három nép hőse. Emlékünnepség *Zalka* Máté születésének 75. évfordulóján. — N, 1971. 17. sz. 7. p.

Ünnepségek a szülőfaluban — Tunyogmatolcson. *[Zalka* Máté születésének 75. évfordulóján.] — N, 1971. 18. sz. 6. p.

Á[rkus] J[ózsef]: Sok nyelven — egy szívvel. *Zalka* Máté születésének 75. évfordulójára. — ISz, 1971. 8. sz. 6—7. p.

Garamvölgyi József: *Zalka* Máté évfordulóján. Születésének 75. évfordulóján. — Népszabadság, 1971. 95. sz. 7. p.

Kelemen Gyula: *Zalka* Máté csillagképe. — N, 1971. 17. sz. 6. p.

(Kerekes András): *Zalka* Máté. Módszertani útmutató. [Bp.] MNKK Módszertani Osztálya, 1971. 18 p.

Maljar, Joszif: Üdvözöllek, ismeretlen Talgar. 75 éve, 1896. április 23-án született *Zalka* Máté. — A Hazáért, 1971. 16. sz. 12. p.

Milei György: A nép tábornoka. *(Zalka* Máté.) — Népszava, 1971. 97. sz. 9. p.

Szebelkó Imre: Az ezer nyelvű, egy szívű brigád parancsnoka. *(Zalka* Máté.) — Lobogó, 1971. 16. sz. 4. p.

Tóth Sándor: *Zalka* Máté, a forradalmár katona. — HSz, 1971. 4. sz. 6—10. p.

Grandpierre K, Endre: Fekete hóesés. Nyomozás háromszáz év távlatából egy történelmi gyilkosság felderítésére hiteles kordokumentumok elemzése alapján és a két *Zrínyi* Miklós élete. Bp. Móra K. 1970. 351 p.

Kardos Ferenc—*Kardos* István: A háború lelke. (Irodalmi forgatókönyv *Zrínyi* Miklósról.) — Valóság, 1971. 4. sz. 60—82. p.

Romhányi László: *Zrínyi* [Miklós], a politikus. — Állam és Igazgatás, 1971. 9. sz. 840—847. p.

Nemes János: A győzelmes hadvezér. G. *Zsukov* marsall 75. születésnapjára. — Népszabadság, 1971. 284. sz. 4—5. p.

N[agy] I[stván] Gy[örgy]: Az orosz repülés atyja. [Nyikolaj Egorovics *Zsukovszkij.]* — HtSz, 1971. 2. sz. 79. p.

Összeállították: *Molnár Éva*
Viniczai István
Windisch Aladárné

TARTALOM

TANULMÁNYOK

V. N. ANDRIANOV — Magyar hazafiak a szovjet partizánok soraiban a második világháború idején — — — — 623

KRISTÓ GYULA, MAKK FERENC, SZEGFŰ LÁSZLÓ — Szempontok és adatok a korai magyar határvédelem kérdéséhez — — — — — — — 639

RÁZSÓ GYULA — Buda, Bécs és Velence: az európai—török viszony katonai és politikai problémái (1521—1532) — — — — — — — — — — 661

KERTÉSZ ISTVÁN — A cohors-taktika kialakulásának katonai előzményei — — — — — — — — — — 683

KÖZLEMÉNYEK

LAGZI ISTVÁN — Adatok az 1939 őszén Magyarországra menekült lengyel katonák evakuációjának történetéhez (1939—1941) — — — — — — — 691

SZÁSZ FERENC — A szabadság útját választottam (Visszaemlékezés) — — — — — — — — — — — 720

URBÁN ALADÁR — Nemzetőrség és honvédség szervezésének időbeni áttekintése (1848. március—szeptember) — 730

SZEMLE

ANDERLE ÁDÁM — *Klaus Lindenberg:* La Función Política de las Fuerzas Armadas en América Latina — — *Klaus Lindenberg:* Fuerzas Armadas y Política en América Latina. Bibliografia Selecta — — 756

GODÓ ÁGNES — *L. Zsivkova:* Anglo—turszkite otnosenija 1933—1939 — — — — — — — — — — — — 759

SZTANA BÉLA — A honvédelmi nevelés alapjai — — — — 762

MOLNÁR PÁL — *Fábry József:* A szabadságért harcoltunk — — 763

* * * — Külföldi hadtörténelmi folyóiratok szemléje — 765

KRÓNIKA

BALÁZS JÓZSEF, PONGÓ JÁNOS — Pisztolytörténeti kiállítás a Hadtörténeti Múzeumban — — — — — — — — — — 773

PAPP TIBOR — Nemzetközi levéltáros konferencia a Hadtörténelmi Intézet és Múzeumban — — — — 780

M. P. — Híreink — — — — — — — — — — 783

BIBLIOGRÁFIA

MOLNÁR ÉVA, VINICZAI ISTVÁN, WINDISCH ALADÁRNÉ — Az 1971. évi Magyarországon megjelent hadtörténelmi irodalom bibliográfiája II. rész — — 784

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

В. Н. АНДРИАНОВ — Венгерские патриоты в рядах советских партизан в годы второй мировой войны — — — — — 623

ДЬЮЛА КРИШТО, ФЕРЕНЦ МАКК, ЛАСЛО СЕГФЮ — Концепции и данные к вопросу обороны границ Венгрии ранних времен — — — — — 639

ДЬЮЛА РАЖО — Буда, Вена и Венеция: военные и политические проблемы европейско-турецких отношений (1521—1532 гг.) — — — — — — — — — — 661

ИШТВАН КЕРТЕС — Военные предшествующие события сформирования тактики когорты — — — — — — — — 683

СООБЩЕНИЯ

ИШТВАН ЛАГЗИ — Данные к истории эвакуации польских военнослужащих, прибывших в Венгрию осенью 1939 года (1939—1941 гг.) — — — — — — — 691

ФЕРЕНЦ САС — Я выбрал путь свободы (мемуары) — — — — 720

АЛАДАР УРБАН — Хронологический обзор периода формирования национальной гвардии гонведов (март—сентябрь 1848 года) — — — — — — — — — 730

ОБЗОР

АДАМ АНДЕРЛЕ — *Klaus Lindenberg:* La Función Política de las Fuerzas Armadas en América Latina — — *Klaus Lindenberg:* Fuerzas Armadas y Política en América Latina. Bibliografia Selecta — — 756

АГНЕШ ГОДО — *Л. Живкова:* Англо—турецкие связи в периодов 1933—1939 гг. — — — — — — — — — 759

БЕЛА СТАНА — Основы воспитания в духе защиты родины — — 762

ПАЛ МОЛЬНАР — *Йожеф Фабри:* Мы боролись за свободу — — 763

* * * — Обзор зарубежных военно-исторических журналов 765

ХРОНИКА

ЙОЖЕФ БАЛАЖ, ЯНОШ ПОНГО — Выставка по истории пистолета в Военно-историческом Музее — — — — — — — — — 773

ТИБОР ПАПП — Международная конференция архивистов в Военно-историческом Институте и Музее — — — 780

П. М. — Наши сообщения — — — — — — — — 783

БИБЛИОГРАФИЯ

ЕВА МОЛЬНАР — Библиография военно-исторической литературы опубликованной в Венгрии в 1971 году. Ч. II — 784

INHALT

STUDIEN

W. N. ANDRIANOW — Ungarische Patrioten in den Reihen der sowjetischen Partisanen zur Zeit des zweiten Weltkrieges — — — — — — — — — — 623

GYULA KRISTÓ, FERENC MAKK, LÁSZLÓ SZEGFŰ — Gesichtspunkte und Daten zur Frage der frühen ungarischen Grenzverteidigung — — — — 639

GYULA RÁZSÓ — Buda (Ofen), Wien und Venedig: Militärische und politische Probleme des Verhältnisses Europa—Türkei (1521—1532) — — — — — 661

ISTVÁN KERTÉSZ — Die militärischen Antezedenzien der Herausbildung der Cohors-Taktik — — — — — 683

MITTEILUNGEN

ISTVÁN LAGZI — Daten zur Geschichte der Evakuierung der im Herbst 1939 nach Ungarn geflüchteten polnischen Soldaten (1939—1941) — — — — — 691

FERENC SZÁSZ — Ich habe den Weg der Freiheit gewählt (Erinnerungen) — — — — — — — — — 720

ALADÁR URBÁN — Chronologische Übersicht der Organisierung der Nationalgarde und der Honvéd (März—September 1848) — — — — — — — — — 730

RUNDSCHAU

ÁDÁM ANDERLE — *Klaus Lindenberg:* La Función Política de las Fuerzas Armadas en América Latina — — — *Klaus Lindenberg:* Fuerzas Armadas y Política en América Latina. Bibliografia Selecta — — 756

ÁGNES GODÓ — *L. Shiwkowa:* Englisch—türkische Verbindungen 1933—1939 — — — — — — — — — 759

BÉLA SZTANA — Grundlagen der Wehrerziehung — — — — 762

PÁL MOLNÁR — *József Fábry:* Wir haben um die Freiheit gekämpft — — — — — — — — — — 763

* * * — Aus den kriegsgeschichtlichen Zeitschriften des Auslandes — — — — — — — — — 765

CHRONIK

JÓZSEF BALÁZS, JÁNOS PONGÓ — Pistolengeschichtliche Ausstellung in dem Kriegsgeschichtlichen Museum — — — — 773

TIBOR PAPP — Internationale Archivarenkonferenz in dem Kriegsgeschichtlichen Institut und Museum — 780

P. M. — Nachrichten — — — — — — — — — 783

BIBLIOGRAPHIE

ÉVA MOLNÁR, ISTVÁN VINICZAI, ELEONORE WINDISCH — Bibliographie der in Ungarn erschienenen kriegsgeschichtlichen Literatur 1971. II. Teil — 784

Ára: 8,— Ft

A ZRÍNYI KATONAI KIADÓ GONDOZÁSÁBAN MEGJELENŐ HETILAPOK ÉS FOLYÓIRATOK

	Ára:	Előfizetési díj 1/2 év	1 év
NÉPHADSEREG Megjelenik minden szombaton	2,—	48,—	96,—
LOBOGÓ Megjelenik minden szerdán	2,50	60,—	120,—
POLGÁRI VÉDELEM Megjelenik havonta két alkalommal	2,—	24,—	48,—
RÁDIÓTECHNIKA Megjelenik havonta egy alkalommal	5,—	30,—	60,—
REPÜLÉS, ŰRREPÜLÉS Megjelenik havonta egy alkalommal	4,—	24,—	48,—
MODELLEZÉS Megjelenik havonta egy alkalommal	4,—	24,—	48,—
IGAZ SZÓ Megjelenik havonta két alkalommal, csak előfizetés útján szerezhető be	1,20	14,—	28,—
HONVÉDSÉGI SZEMLE Megjelenik havonta két alkalommal, csak hivatásos és tartalékos tisztek, tiszthelyettesek fizethetik elő	6,—	36,—	72,—
HADITECHNIKAI SZEMLE Megjelenik negyedévenként, csak előfizetés útján szerezhető be	6,—	—	24,—
HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK Megjelenik negyedévenként, csak előfizetés utján szerezhető be	8,—	—	32,—
HONVÉDORVOS Megjelenik negyedévenként, csak előfizetés útján szerezhető be	16,—	—	64,—

A kiadványok bármely postahivatalnál, postásnál, hírlapkézbesítőnél, valamint a honvédségi alakulatok sajtómegbízottainál megrendelhetők.

Kivételt képez a Honvédségi Szemle c. folyóirat, amelyet a tartalékos tisztek és tiszthelyettesek csak a Honvédségi Szemle bélyegzővel ellátott csekkeken fizethetnek elő. A csekkek közvetlenül igényelhetők a Zrínyi Katonai Kiadótól, illetve a megyei MHSZ szerveinél és a megyei Polgári Védelmi Parancsnokságokon.